

Danmark under besættelsen

II

Dr. phil. Vilhelm la Cour

DANMARK
UNDER BESÆTTELSEN
II

DANMARK UNDER BESÆTTELSEN

Redigeret af
dr. phil. Vilhelm la Cour

REDAKTIONSSEKRETÆR
Hjalmar Petersen

COPYRIGHT 1945
by
WESTERMANN'S FORLAG
COPENHAGEN

Omslagstegning og Vignet af
Poul Sæbye

KLICHEER : ILLU-GRAFIA

Trykt i
DYVA & JEPPESENS BOGTRYKKERI A-S
KØBENHAVN

II

WESTERMANN
KØBENHAVN 1945

Indholdsfortegnelse

Det officielle Danmark	
Den politiske Udvikling efter den 29. August 1943.....	13
<i>Redaktor P. Starnstrup</i>	
Hæren efter den 29. August 1943	117
<i>Kaptajn M. Amtrup</i>	
Den danske Brigade.....	151
<i>Dr. phil. Vilh. la Cour</i>	
Grænsegendarmeriet	181
<i>Ritmester A. Malling-Jacobsen</i>	
Politiet efter 19. September 1944.....	205
<i>Politikommisær H. C. Andersen</i>	
Statens civile Luftværn	239
<i>Fuldmægtig Erik Schultz</i>	
Materielle forhold	
Landbruget	277
<i>Professor Kristen Skorgård</i>	
Fiskeriet	323
<i>Fiskeridirektør C. Trolle Thomsen</i>	
Industrien	339
<i>Redaktør, cand. polil. Lynges Lyngesen</i>	

Handelen	371
<i>jhv. handelsminister, landstingsmand, direktør Halfdan Hendriksen</i>	
Skibsfarten	399
<i>Skibsreder Christian Harhoff</i>	
Arbejdsforhold og Prispolitik	439
<i>Bibliotekskonsulent Jørgen Banke</i>	
Ernæringsforholdene.....	467
<i>Professor, dr. phil. Richard Ege</i>	
I tyske formåls tjeneste	
Nazistisk Propaganda og åndelig Infiltration	491
<i>Stud. mag. Henning Fenger</i>	
Den dansk-tyske Forening.....	523
<i>Cand. jur. O. M. Olesen</i>	
Økonomisk Samarbejde	543
<i>Lrs. R. Prytz</i>	
Sehested og andre Quislinge.....	565
<i>Lrs. R. Prytz</i>	
Vore hjemlige Nazister	593
<i>Redaktør Børge Outze</i>	
Det hjemmetyske Mindretal.....	635
<i>Redaktør Kai Edv. Larsen</i>	
Frikorpset og Schalburgkorpset.....	671
<i>Dr. phil. Vilh. la Cour</i>	
Terrorkorps og Stikkere.....	705
<i>Politikommisær H.C. Andersen</i>	

Hjemmefronten	
Med Ordets Sværd.....	759
<i>Adjunkt, cand. mag. Tage Hind</i>	
Fri folkelig Oplysning	801
<i>Højskoleforstander C. P.O. Christiansen</i>	
Dansk Ungdomssamvirke.....	829
<i>Lektor A. H. Feilberg Jørgensen</i>	
De danske Sydslesvigere	855
<i>Overlærer N. Christensen</i>	
Danmarks Frihedsråd.....	897
<i>Professor, dr. med. Mogens Fog</i>	
De væbnede Styrker	947
<i>Folketingsmand, cand. mag. Frode Jakobsen</i>	

Redaktionen har foretaget udvalget af billederne og redigeret de dertil hørende billedtekster

Det officielle Danmark

Den politiske udvikling efter den 29. august 1943

Af redaktør P. Stavnstrup

Alt tyder på, at tyskerne, da de den 29. august 1943 satte kongen, ministeriet og rigsdagen ud af funktion, ikke på forhånd havde gjort sig nogen som helst forestilling om, hvad der skulle træde i stedet. De havde, som sædvanligt, iværksat en af deres brutale forholdsregler uden at ænse følgerne. militæret, repræsenteret ved general v. Hanneken, synes at have været den drivende kraft i aktionen. Efter at omslaget på krigsskuepladserne havde fundet sted, blev den øverste tyske hærledelse grebet af nervøsitet. Den frygtede bl.a. en engelsk invasion i Jylland, og med denne mulighed for øje ønskede v. Hanneken den danske hær afvæbnet og opløst. Men dette motiv søgte man fra tysk side at tilsløre bag påstanden om, at den danske regering havde erklæret ikke at være i stand til at opretholde roen og ordenen i landet, således som

Mord i flæng på åben gade var kendetegnet for tysk »kultur« under besættelsen.

det hed den 29. august i en af de berygtede tyske »radiokommentarer«. Den tyske rigsregering havde derfor, hed det videre, set sig nødsaget til »selv at sørge for« genoprettelsen af rolige og ordnede tilstande. Men hvordan tyskerne ville bære sig ad hermed, hvordan de ville indrette landets styre, anede de øjensynligt intet som helst om.

General v. Hanneken stævnedes søndag den 29. august kl. 12 de danske administrationschefer til sig på Nyboder Skole. Til stede var her - med direktøren for udenrigsministeriet Nils Svenningsen og departementschef i statsministeriet Andreas Møller i spidsen - samtlige administrationschefer med undtagelse af generalmajor v. Stemann og viceadmiral Vedel, der var blevet internerede sammen med de øvrige militære chefer, departementschef i finansministeriet E. Dige og chefen for statistisk departement E. Cohn, der var arresterede i nattens løb, samt departementschef i handelsministeriet Jespersen, der havde nægtet at give møde, Fra denne sammenkomst, i hvilken på tysk side bl.a. brigadefører Kanstein deltog, foreligger et af udenrigsministeriet udarbejdet referat, der gengives af departementschef Barfod i en afhandling om separatementschefstyret i »Nordisk administrativt Tidsskrift« (1945, 3. hæfte). Efter at direktør Svenningsen havde forestillet hver enkelt af de danske deltagere for general v. Hanneken, tog denne ordet og skildrede den situation, der var opstået som følge af den tiltagende sabotage. Det hedder i referatet:

»Det var generalens indtryk, at visse underordnede danske myndigheder ikke altid havde gjort, hvad de burde, for at modvirke disse forhold. Den tyske rigsregering havde gjort et sidste forsøg ved at rette henvendelsen den 28. august til den danske regering om indførelse af civil undtagelsestilstand, men denne henvendelse var blevet afslået. For værnemagten var det af afgørende betydning, at ro og orden herskede, og det havde derfor under de foreliggende forhold vist sig nødvendigt at indføre militær undtagelsestilstand. Den danske hær og marine havde man set sig nødsaget til at afvæbne, idet man var kommet på spor af, at der i hæren og marinen var visse elementer, der havde sluttet sig sammen for i tilfælde af en invasion at støtte invasionstropperne. Den tyske værnemagt måtte under den foreliggende militære situation have ryggen fri og havde derfor måttet træffe passende foranstaltninger. Den indførte undtagelsestilstand ville imidlertid kun vare så længe, som det var absolut nødvendigt«.

Generalen udviklede derefter en teori om, at når undtagelsestilstanden var ophævet, kunne alt faktisk blive som før. Der var, sagde han, ikke sket nogen ændring med hensyn til kongens stilling ud over, at han »forbigående rent praktisk var forhindret i at udøve sine funktioner.« »Befolkningen så hen til embedsmændene,« fortsatte han, »og deres holdning kunne derfor blive afgørende for, at undtagelsestilstanden snarest kunne hæves. Han rettede derfor i første række sin appel til embedsmændene. Han vidste, hvad det betød at se et sammenbrud af det, man havde levet for, men han håbede, at man ville betragte det, der var sket, mere som et »Umbruch«, det ville kunne gøre det lettere at bære. Det var ikke hans hensigt at søge at påvirke embedsmændene til at blive tyskorienterede (»uns zu Deutschland zu bekehren«), men værnemagten kunne ikke tolerere, at embedsmændene ikke blev på deres poster. Over for dem, der ikke gjorde dette, ville de strengeste bestemmelser blive bragt til anvendelse. Generalen havde ved denne lejlighed ikke ønsket blot at afgive en erklæring, men at rette en indtrængende anmodning (»Bitte«) til embedsmændene, og han så gerne, at man fremkom med de bekymringer, man måtte have«.

Eivind Larsen spurgte om grunden til, at politiet var blevet afvæbnet. Generalen svarede, at det ved en misforståelse var kommet til skudveksling mellem danske politibetjente og tyske soldater. Han

Hermann v. Hanneken ansøgte Hitler om nåde, efter at han i begyndelsen af 1945 var idømt 8 års tugthus for omfattende bedragerier og tyverier. På grund af tidligere fortjenester - og da en forbryder var særdeles velegnet til tjeneste i Det tredje Rige - slap han med at degraderes til major og blive forsat til de såkaldte »Bewährungstruppen«, der skulle forsvare det faldefærdige Berlin. Her troede man ham død; men englænderne fandt ham lang tid efter sjokkende rundt i en af krigsfangelejrene som en menig, laset soldat, og i foråret 1947 udleveredes han til Danmark for at dømmes ved dansk ret.

ville foranledige, at politiet fik sine våben udleveret, og, sagde han, når politiet igen overtager sine poster, vil det tyske militær blive trukket tilbage fra gaderne.

Direktør Svenningsen tog ordet på embedsmændenes vegne og »gav udtryk for den alvor, hvorved man betragtede de indtrufne begivenheder. Hvad der var sket, var følt som et voldsomt og overraskende slag. Det var med interesse, at man havde hørt generalens udtalelser, og han kunne sige, at alle embedsmændene var besjælet af ønsket om at gøre det bedste for

vort land i denne skæbnesvangre stund. En række spørgsmål ville melde sig, men man ville ikke på dette møde kunne gå ind på enkeltheder. Der havde ikke for embedsmændene været lejlighed til at drøfte situationen, før man kom til mødet med generalen, men man ville snarest efter mødet træde sammen og drøfte situationen under hensyntagen til det af generalen fremførte«. Generalen takkede for disse udtalelser, og han regnede med, sagde han, at embedsmændene ville arbejde videre og påvirke de underordnede til at gøre deres pligt.

II

Den statsretlige situation, tyskerne havde skabt, var således temmelig indviklet. Kongen var, som det fremgik af general v. Hannekens betragtninger, »forbigående rent praktisk forhindret i at udøve sine funktioner«. Men ministeriet Scavenius's dage var talte. Kongen havde fra tyskerne fået en meddelelse om, at den udøvende magt under undtagelsestilstanden var overtaget af værnemagten. Den samme meddelelse blev afgivet til Scavenius, men for hans vedkommende tilføjedes det: »Ich bitte der Regierung mitzuteilen, dass ihre Befugnisse durch die Uebernahme der vollziehenden Gewalt auf die deutsche Wehrmacht beendet sind«. Ministeriet vilde tyskerne ikke se igen: det var »beendet«. Om rigsdagen forlød der intet. Men selv om man hurtigt fik opklaret, at det i proklamationen om undtagelsestilstanden indeholdte forbud mod afholdelse af møder og sammenkomster ikke omfattede administrative møder (kommunalbestyrelsesmøder o.lign.), var det lidet sandsynligt, at tyskerne ville have tilladt rigsdagen at holde møder. Situationen var altså den, at tyskerne efter undtagelsestilstandens ophør gerne så kongen genoptage sine funktioner. Men grundlovs-mæssigt kunne han kun gøre dette, når han havde et ansvarligt ministerium at udøve regeringsmagten igennem. Inden for politikernes kreds var stemningen afgjort og enstemmigt imod, at der på ny blev stillet et ministerium til rådighed for tyskerne, og det var ligeledes i denne situation kongens faste beslutning, at han ikke ville handle uden om rigsdagen.

Imidlertid måtte jo nødvendigvis administrationen føres videre, og et foreløbigt grundlag herfor blev straks tilvejebragt. Søndag kl. 16 mødtes administrationscheferne for at drøfte general v. Hannekens henvendelse og klare sig, hvad der var at gøre. Man var på det rene

med, at alle statsfunktioner ville bryde sammen i kaos, hvis ikke administrationen gik videre, og udbetalingerne af lønninger, tilskud og understøttelser m.m. som sædvanlig fandt sted. Hvad angik forholdet til tyskerne, fremhævedes det, oplyser Barfod, at »det jo dog måtte være af værdi, at landet gennem administrationscheferne beholdt en repræsentation, som kunne forhandle med tyskerne, selv om dens indflydelse ikke ville blive stor«. Men alene efter general v. Hannekens opfordring ønskede man ikke at føre administrationen videre. Der var enighed om, at man måtte have en bemyndigelse dertil af kongen og politikerne.

Efter nogen forhandling om formen for denne foreløbige bemyndigelse udstedtes mandag den 30. august følgende officielle meddelelse:

»Ministeriet Scavenius har den 29. august til kongen indgivet sin demissionsbegæring og er straks ophørt at fungere.

Administrationen i ministerierne og generaldirektoraterne ledes indtil videre af vedkommende departementschef, generaldirektør eller direktør«.

Med særligt henblik på den bemyndigelse, administrationscheferne ønskede, afgav, hedder det videre i meddelelsen, ministeriet før sin tilbagetræden følgende udtalelse:

»I denne for vort land så alvorlige time ønsker vi på ny at opfordre befolkningen til at udvise ro og besindighed. Særligt er det os magtpåliggende at udtale, at vi forventer, at alle statens tjenestemænd i den forhåbentlig korte tid, undtagelsestilstanden vil vare, forbliver på deres post og under deres ansvar som tjenestemænd fortsætter deres gerning til bedste for land og folk, således at det søges undgået, at der opstår gnidninger mellem statens organer og de tyske autoriteter, der i kraft af krigens love og den erklærede undtagelsestilstand midlertidig har en særlig myndighed at udøve«.

Denne udtalelse blev, endnu før den var offentliggjort, tilstillet hver enkelt af administrationscheferne skriftligt. Den bar følgende påtegning:

»Bifaldes.

Christian R.
Sorgenfri Slot, 30. august
1943«.

Efter at have overtaget den udøvende magt i landet befandt general v. Hanneken sig åbenbart som fisken i sit element. Han udstedte først i september en række gennemgribende forordninger, bl.a. om beslaglæggelse af »bygninger og grundstykker med mur- og nagelfast tilbehør samt inventar,« om danske firmaers pligt til »at modtage og uden opsættelse udføre bestillinger« fra værnemagten, om straf for hjælp til sabotører og spioner m.m. Om nu dr. Best faktisk har været betænkelig ved, hvad denne »lovgivningsvirksomhed« kunne komme til at betyde for det dansk-tyske forhold, eller om det var den indbyrdes jalousi mellem v. Hanneken og ham, der gjorde udslaget, - vist er det, at Best allerede i undtagelsestilstandens første dage begyndte at interessere sig for dannelsen af en ny dansk regering. Officielle krav om en sådan fremsatte han ikke. Men underhånden skitserede han over for direktør Svenningsen sine personlige anskuelser om den ordning, der burde træffes.

I Departementschefernes møde den 3. september gjorde Svenningsen rede for, hvad Best således havde indviet ham i. Efter Svenningsens optegnelser refererer departementschef Andreas Møller (i »Frit Danmarks Hvidbog«) Bests

Nils Svenningsen blev midtpunkt for en meget livlig meningsudveksling, da han i aug. 1945 udnævntes til dansk sendemand i Stockholm. Der foreligger dog vidnesbyrd om, at han som den ledende personlighed i departementschefstyret med dygtighed havde forsøgt at neutralisere de tyske voldsmetoder, skønt handicappet af den politik, der var ført indtil den 29. aug. 1943, og som han selv i fuldt mål havde billiget.

Andreas Møller (f. 1882) blev student i 1901 og cand. jur. i 1907. I 1910 ansattes han som assistent i kultusministeriet og udnævntes i 1920 til fuldmægtig i undervisningsministeriet, hvor han blev kontorchef i 1925. En meget betydelig indsats øvede han i 1931-38 som chef for Det kgl. Teater, hvis økonomiske og kunstneriske status netop da var stærkt omtvistet. Sidstnævnte år blev han departementschef i statsministeriet og statsrådssekretær.

synspunkter således: Man stod over for alternativet dansk eller tysk administration. Valgte man den danske linie, måtte der udnævnes en regering. Som Buhl oplyste i partiformandsmødet den 22. september, der senere skal omtales, forlangte Best ikke, at der i en sådan regering skulle optages danske nazister; man kunne i henseende til personspørgsmålet strække sig vidt; f.eks. ville amtmand Grev Schack, hofjægermester Lüttichau, Tjele, og formanden for Arbejdsmændenes Forbund Axel Olsen kunne accepteres. Man burde undgå mænd af en særlig politisk indstilling og helst lade regeringen fremtræde som en fagmandsregering; men embedsmænd skulle naturligvis ikke være udelukkede fra som fagmænd at indtræde i den. Dette ville måske endda i flere tilfælde være ønskeligt. Rigsdagen skulle, mente Best, forblive eksistent. Men ganske vist skulle dens indflydelse beskueres føleligt. Den skulle kun træde sammen af og til for at vedtage særlig vigtige love, navnlig finansloven. I øvrigt skulle den udruste regeringen med bemyndigelse til at holde løbende lovgivningsarbejder i gang ved anordninger. Om politiets funktioner og retshåndhævelsen i øvrigt foreslog Best følgende:

»Tyske myndigheder overtager forfølgelse af alle forbrydelser, for hvilke der må gælde dødsstraf. Hertil regnes næppe overtrædelse af strejkeforbud. - Deling af politiarbejdet mellem dansk politi og tysk politi nødvendig. Enten skarp skillelinie mellem sagerne eller måske snarere mellem funktionerne, således at tyskerne overtager alle de odiose funktioner, såsom pågribelse, forhør etc., da frygt for, at det skarpe skel mellem sagerne vil kunne føre til, at dansk politi, der da intet ansvar har, vil modarbejde tysk politi. I tilfælde af skel mellem funktionerne skulle dansk politi yde delvis medvirken, f.eks. give oplysninger fra personalregistret«.

Best anså det i øvrigt ikke for sandsynligt, at der ville blive stillet særlige fordringer til regeringen. Strejkeforbudet måtte formentlig opretholdes, og kravet om aflevering af våben og sprængstoffer gennemføres.

Afviste man fra dansk side en sådan ordning, stod man over for den anden del af alternativet: tysk administration. Best fandt det sandsynligst, at tyskerne i så fald ville vælge »den civile linie«, altså indsættel-

se af en civil forvaltningschef. Han hævdede, at danske tjenestemænd ville være forpligtede til fortsat at forrette tjeneste, hvad han udledte af landkrigsordningens bestemmelser om okkupantens ret til at træffe alle foranstaltninger til opretholdelse af ro og orden, altså også ret til at befale tjenestemændene at fungere. Han henviste til, at i Holland og Belgien fortsatte tjenestemændene deres arbejde.

Best fremhævede, at hvad han her havde anført, måtte forstås som »hans personlige uforbindende betragtninger over de to muligheder, der kunne blive tale om«. Svenningsen bemærkede, at hvis man fra dansk side besluttede sig til at danne en ny regering, kunne dette kun ske med rigsdagens tilslutning. Herimod gjorde Best ingen indvendinger.

Bests udtalelser blev ligeledes af Svenningsen forelagt politikerne. Deres rådslagninger fandt sted i samarbejdsudvalget, som under ledelse af Buhl, den regeringsløse periodes »uofficielle statsminister«, var blevet tiltrådt af en minister fra hvert parti, så det talte tretten medlemmer. I denne kreds røbede der sig ingen som helst tilbøjelighed til at gå ind i en forhandling med Best om hans to muligheder, og i en samtale søndag den 5. september med Best erklærede derfor Svenningsen, at det var hans indtryk, at rigsdagen ikke ville medvirke ved en ordning som af Best foreslået. Man måtte, tilføjede Svenningsen, regne med, at kongen ikke ville udnævne en regering uden rigsdagens medvirken. Noget endeligt afslag gav Svenningsen dog endnu ikke Best.

I den samtidige illegale presse fremkom en for Svenningsen ugunstig version vedrørende hans holdning i de pågældende dage. Da udenrigsminister Christmas Møller efter befrielsen, i august 1945, udnævnte Svenningsen til dansk gesandt i Stockholm, kom angrebene på ham offentligt frem, navnlig i dagbladet »Information«. Han skulle have virket hen til, sagdes det, at tyskerne kunne få deres ønske om en ny dansk regering opfyldt. I en erklæring af 22. august gik Christmas Møller klart i brechen for ham. Han benægtede rigtigheden af, at Svenningsen havde »arbejdet for en anden politisk fremgangsmåde efter den 29. august end den, der fandt sted«, og han hævdede, at Svenningsen altid havde været i nøje kontakt med Buhl, hvad denne »gentagne gange meget stærkt« havde givet udtryk for. Selv udsendte Svenningsen samme dag en erklæring, hvori han imødegik de forskellige anker, der var rejst mod ham. Om forhandlingerne i dagene efter den 29. august skrev han:

»Jeg var efter 29. august 1943 virksom for, at man ikke hovedkulds og uden at sagen havde været drøftet med alle kompetente instanser afgav et forhastet svar til de tyske myndigheder. Jeg stod i den givne situation med et stort ansvar, og det måtte derfor være mig magtpåliggende, at man, inden svaret blev afgivet, nøje havde overvejet konsekvenserne af det alternativ, der fra tysk side var truet med i tilfælde af negativt svar, nemlig indførelse af tysk administration. Dette turde dog være noget andet end at virke for dannelsen af en regering. Ved den måde, hvorpå forhandlingerne førtes i september 1943, opnåedes, at man efterhånden fandt frem til det såkaldte departementschefstyre og derved blev sat i stand til at svare nej til tyskernes ønske om en regering, uden at fremkalde virkeliggørelsen af det andet alternativ«.

I en senere erklæring (22. september 1945) præciserede han, at han »ikke tog stilling for eller imod dannelsen af en dansk regering. At jeg derimod var ivrig for at undgå indførelse af tysk administration her i landet og derfor virksom for at finde udvej for bevarelse af administrationen på danske hænder, vedkender jeg mig gerne«. Et par dage senere forelagde »Information« denne erklæring for Erik Scavenius, der udtalte:

»Jeg tror, Svenningsen har ret, når han siger, at han ikke gjorde noget forsøg på at danne en ny regering. ... Han forudså den risiko, at såfremt man straks gav tyskerne et absolut nej, ville de reagere på deres kendte brutale facon, og militæret, ikke dr. Best, ville komme til at sidde med trumferne på hånden. Kunne man derimod trække afslaget ud nogle dage, så tyskerne fik tid til at gumle lidt på tingene, ville de måske, som det så ofte før var ylfældet, være til at tale med. Og det var jo i virkeligheden også det, der skete, idet besættelsesmagten gik med til departementschefsrådet«.

Fra forskellig side var der i de følgende dage kræfter i bevægelse for at få dansk styre retableret - i form af enten en virkelig regering eller et såkaldt »administrationsråd«. Højesteretspræsident Troels C. Jørgensen sendte kronprinsen et brev, hvori han opfordrede kronen til at intervenere. Den kunne ikke være »passiv i den foreliggende situation«, hævdede han. Han måtte mene, at der ingen hindring var for

dannelsen af en regering, og i grundloven fandtes der intet, der gjorde det umuligt for rigsdagen at vedtage en bemyndigelseslov for en sådan regering. Højesteretspræsidenten var derfor af den opfattelse, at kronen burde træde i forbindelse med statsministeren og drøfte situationen med ham.

I erhvervskredse så man med bekymring på den situation, der var opstået, og også her rørte man på sig for at få tilvejebragt en stabilisering af forholdene. Den 21. september afholdtes hos Prins Axel et møde, hvori bl.a. Industrirådets formand, direktør H. P. Christensen, ingeniør P. Kampmann og nationalbankdirektør Bramsnæs deltog. Man drøftede visse ret svævende planer, der gik ud på, at erhvervsorganisationernes formænd skulle danne et råd, der kunne samarbejde med departementscheferne. Disse skulle for deres vedkommende træde sammen i et snævrere administrationsråd. Man havde på dette møde opfordret Prins Axel til at træde i forbindelse med kongen eller med Buhl, hvad prinsen imidlertid havde afslået, idet han fandt det formålsløst.

Selv sendte direktør Svenningsen kabinetssekretæren, kammerherre Bardenfleth, et brev, hvori han refererede en samtale, han havde haft med retspræsidenterne, der havde givet tilsagn om at ville anerkende love udstedt af departementscheferne som gyldige danske love, for så vidt de var nødvendige og ikke stridende mod dansk retsopfattelse. Antagelig med det ovenfor anførte Best'ske alternativ i tankerne sluttede han med at påpege, at dersom administrationen ikke blev bevaret på danske hænder, havde man i udenrigsministeriet holdepunkt for, at Danmark måtte dele skæbne med alle andre af Tyskland okkuperede lande, medens der ellers ville være mulighed for en noget lempeligere ordening.

Disse henvendelser gav anledning til en række forhandlinger i politikernes kreds og hos kongen. På Svenningsens initiativ afholdtes den 15. september et møde i tidl. udenrigsminister P. Munchs hjem, idet Svenningsen og afdelingschef Wassard havde ønsket med Munch og Buhl at drøfte den formelle affattelse af afslaget til tyskerne. Efter et referat, der senere blev forelagt politikerne, skal navnlig Wassard have udtrykt sine betænkeligheder ved et afslag, idet han stærkt understregede de vanskeligheder og lidelser, det danske folk i så fald ville blive udsat for. Om noget intrigespil på tværs af politikernes planer skal

der dog fra embedsmændenes side ikke have været tale. Den illegale presse berettede fra dette møde, at Buhl havde givet Svenningsen en tilrettevisning og bedt ham afholde sig fra at »drive sin egen politik«. I en udtalelse til »Politiken«, 25. september 1945, betegnede Munch dette som urigtigt.

På foranledning af det brev, som højesteretspræsidenten havde sendt kronprinsen, tilkaldte kongen den 17. september statsminister Scavenius til en konference på Sorgenfri. I det ovenfor omtalte interview med »Information« (24. september 1945) gengiver Scavenius det standpunkt, han ved den lejlighed indtog, således:

»Da jeg den 17. september 1943 blev kaldt til kongen, udtrykte jeg som min opfattelse, at der var en uhyre risiko forbundet med et afslag til tyskerne, idet det meget vel kunne ske, at tyskerne selv overtog administrationen, hvad der efter min mening ville være den største ulykke.

Jeg erklærede for at undgå enhver misforståelse over for kongen, at jeg ikke selv ønskede at fortsætte i en regering, men udtrykte dog som min opfattelse, at man burde se at finde frem til et kabinet under en eller anden form - ikke mindst for at bevare rigsdagen. Kunne man ikke få politikerne til at gå ind i en regering, burde man forsøge at danne en embedsmandsregering«.

Umiddelbart derefter modtog kongen formændene for de samarbejdende partier i en audiens, hvor også kronprinsen var til stede. Samtlige fem partiformænd var her, oplyser P. Munch i sin udtalelse til »Politiken«, fuldstændig enige i det standpunkt, at det ville være »aldeles umuligt«, at danne en regering, men at bestræbelserne måtte samles om at ordne administrationen på en sådan måde, at dansk styrelse kunne føres igennem. Kongen sluttede derefter audiensen med at udtale, at han ikke ville handle uden i forståelse med rigsdagens repræsentanten højesteretspræsidentens brev, der mentes affattet i forståelse med landsretssagfører Reitzel-Nielsen og dr. jur. Popp-Madsen, blev aldrig besvaret. Nogle dage senere vedtog højesteretsdommerne en erklæring om, at højesteretspræsidenten havde handlet på eget initiativ, og at de ikke var enige med ham i hans henvendelse.

Tilbage stod nu udformningen af det svar, der måtte afgives til tyskerne, og i dette øjemed mødtes onsdag den 22. september kl. 10½

Erik Scavenius.

Statsminister, som takket være dogmet om de ledende politikeres urørlighed hverken blev arresteret eller dømt.

Troels G. Jørgensen.

Højesteretspræsident, som ved at udmelde sig af Den danske Dommerforening undgik en påtænkt eksklusion af denne.

Carl Popp-Madsen.

Ekspeditionssekr. i justitsm., som den 15. febr. 1947 ved Landsretten idømtes 10 års fængsel og tab af almen tillid for bestandig.

Erik Reitzel-Nielsen.

Landsretssagfører, som den 12. juli 1947 ved Københavns Byret idømtes 7 års fængsel og tab af almen tillid for bestandig.

Fire kollaboratører, indbyrdes meget forskellige, men enige om, at man burde have fortsat kollaborationen efter den 29. august 1943 ved at opfylde dr. Bests ønske om at tilvejebringe en eller anden »dansk« regering.

i værelse nr. 8 på rigsdagen Buhl med tingenes formænd, de tidligere ministre P. Munch, H. P. Hansen, Bording, Fibiger, Henning Hasle, Knud Kristensen, Stensballe og Jørgen Jørgensen samt folketingsmændene Erik Eriksen, A. M. Hansen og Oluf Pedersen. Buhl redegjorde her udførligt for de henvendelser, der havde fundet sted, og de forhandlinger, der var ført. Han forelagde derefter et udkast til det svar, man havde tænkt at give Best. Vedrørende spørgsmålet om dannelsen af en ny regering havde svaret følgende ordlyd:

»Da man ikke er klar over, under hvilke betingelser et ministerium ville komme til at arbejde, mener man ikke at kunne fremsætte forslag.

Opretholdes foranstaltninger af mere eller mindre lignende karakter som de nuværende ved undtagelsestilstandens ophævelse, er der jo ikke mulighed for at danne et grundlovsmæssigt ministerium, idet et ministerium under disse forhold ville savne væsentlige dele af de forfatningsmæssige beføjelser«.

Henning Hasle bad de tilstedeværende tage stilling til de planer om et administrationsråd, der ventileredes i erhvervskredse. Han anførte, hvad der kunne tale for og imod. Man måtte naturligvis være på det rene med, at dannelsen af et administrationsråd - således som man i de første måneder af besættelsen havde haft det i Norge - kunne gøre situationen uklar over for udlandet og måske forskertse vor mulighed for at blive repræsenteret på fredskonferencen, hvilket kunne være af vital betydning for landet. På den anden side måtte man gøre sig det klart, at undladelsen af at danne et sådant råd muligt ville føre til afbrydelse af enhver forhandling med tyskerne, og at det danske folk, når tyskerne fuldstændig overtog magten, ville kunne komme ud for de største prøvelser. Han havde ønsket at rejse spørgsmålet, for at man kunne tage klar stilling til det.

Der var på mødet ingen stemning for dannelsen af et administrationsråd, idet man frygtede, at et sådant råd - som Buhl udtalte det i en samtale med direktør H. P. Christensen - ville kunne bruges af tyskerne. Formuleringen af det svar, hvori man fra dansk side afslog at danne en ny regering, tiltrådtes enstemmigt.

I forbindelse hermed drøftede man spørgsmålet om, hvorvidt man skulle søge rigsdagen indkaldt til en ordinær samling den 5. oktober.

Buhl oplyste, at tyskerne efter Svenningsens opfattelse overhovedet ikke ville tillade rigsdagen at træde sammen; men Svenningsen var villig til at tage spørgsmålet op over for tyskerne. Der var delte meninger om, hvorvidt man burde anmode ham om at gøre det. Fra enkelte sider udtaltes der ængstelse for, at tyskerne, hvis rigsdagen ikke trådte sammen, skulle bruge dette som et påskud til at sige, at rigsdagen havde ophævet sig selv. Henning Hasle fremhævede meget stærkt, at rigsdagen kun ville kunne fungere, såfremt også kongemagten og regeringen var i funktion. Man måtte endvidere tage i betragtning, at en række af rigsdagens medlemmer var arresterede. Det ville være uholdbart at gå ud fra, at denne ene grundlovsbestemmelse om rigsdagens sammentræden den første tirsdag i oktober skulle betragtes som gældende, når alle andre bestemmelser, f.eks. de, der vedrører lovgivningsbeføjelserne og rigsdagsmændenes immunitet, var sat ud af kraft. P. Munch frygtede for, at Best ville svare, at han ikke ville have noget imod rigsdagens sammentræden, såfremt den straks vedtog en udtalelse om, at befolkningen skulle finde sig i den bestående tilstand, eller noget lignende.

Man enedes om, at der ikke skulle rettes nogen henvendelse til tyskerne, og at rigsdagen ikke skulle træde sammen i den regeringsløse periode.

Jævnside med disse forhandlinger var gået en række overvejelser af spørgsmålet om, under hvilke former dansk administration ville kunne føres videre. Som nævnt havde direktør Svenningsen forhandlet med retspræsidenterne - højesteretspræsidenten og repræsentanter for andre domstole - og fået deres tilsagn om, at de ville respektere sådanne love, som udstedtes af administrationscheferne inden for deres respektive embedsområder. Som grundlag for politikernes overvejelser udarbejdedes derefter et memorandum, dateret 18. september 1943. Dette memorandum, som Buhl forelagde på mødet den 22. september, var af følgende ordlyd:

»1. Såfremt den nuværende midlertidige ordning forlænges, således at administrationscheferne - idet der ikke dannes nogen regering - hver inden for sit administrationsområde udøver den øverste administrative beføjelse, er der efter de stedfundne forhandlinger mellem administrationscheferne og repræsentanter for domstolene enighed om, at der i begrænset omfang af admi-

nistrationscheferne kan gives regler af lovgivningsindhold, når følgende forudsætninger i det enkelte tilfælde er opfyldt:

- a) Loven skal være nødvendig af hensyn til samfundslivets uforstyrrede fortsættelse og opretholdelse af ro og orden.
- b) Loven må ikke stride mod dansk retsbevidsthed.

Med Hensyn til det første krav bemærkes, at det lettest kan opfyldes, når det drejer sig om forlængelse af tidsbegrænsede love, hvis gyldighedstid udløber; men nødvendigheden af ny lovgivning i tilslutning til gældende dansk ret kan ikke udelukkes.

Sådanne love kaldes lovanordninger.

2. Det vil være hensigtsmæssigt, at tidsbegrænsede love, hvis gyldighed udløber, forlænges på bestemt tid, så vidt muligt i nøje tilknytning til den på vedkommende område hidtil gældende praksis, og ikke »indtil videre«. Andre lovanordninger gives normalt uden tidsbegrænsning. Det vil ofte være naturligt at betegne lovanordningerne som midlertidige.
 3. Love, der ikke er tidsbegrænsede, men blot indeholder påbud om, at loven skal forelægges rigsdagen til revision i dennes ordentlige samling 1943/44, løber videre af sig selv, uden at lovanordning er nødvendig.
 4. Da lovanordninger skal høre til undtagelserne og kan gribe ind på andre administrationsområder, og da ensartet fremgangsmåde er stærkt påkrævet, bør lovanordninger før deres udfærdigelse i udkast sendes til de øvrige administrationschefer. Såfremt en lovanordning har finansielle konsekvenser, bør der forhandles med finansministeriet, idet alle fornødne oplysninger om lovanordningens finansielle betydning må forelægges finansministeriet.
- I hvilket omfang lovanordninger forinden deres udstedelse bør forevises de tyske myndigheder, må afgøres konkret i overensstemmelse med hidtidig praksis«.

I sin afhandling i »Frit Danmarks Hvidbog« drøfter departementschef Andreas Møller det statsretlige og juridiske grundlag for den kompetence, der efter dette memorandum skulle tillægges administrationscheferne. General v. Hannekens anmodning til dem om at fungere videre kunne i hvert fald kun, hvis man godtager hans henvisning til

Håg-Landkriksordningen, komme i betragtning, så længe undtagelsestilstanden varede. Da denne den 6. oktober ophævedes, gik den udøvende myndighed tilbage til de danske myndigheder, og administrationschefernes beføjelser måtte derfor udledes af andre omstændigheder. Administrationscheferne var naturligt stærkt interesserede i at have både kongen og rigsdagen bag sig i den ordning, der blev truffet. Men statsretligt kunne dette ikke siges at være afgørende. Andreas Møller slutter da, at administrationschefernes kompetence og pligter måtte hvile på nødretsprincippet, hvilket samtidig ganske naturligt ville angive »begrænsningen i kompetencen og pligten. Kompetencen kunne ikke gå ud over, hvad nødvendigheden krævede, og pligten kunne ikke gå ud over, hvad cheferne som danske embedsmænd skulle udføre for det danske folks skyld i dansk administration«.

På politikernes møde gik Buhl stærkt ind for, at ordningen blev tiltrådt. Der blev navnlig fra socialdemokratisk side rejst indvendinger mod, at administrationscheferne fik sig disse beføjelser tillagt. Man hævdede, at der ikke var nogen større forskel på denne ordning og et administrationsråd, og man ville, blev der sagt, få et faktisk medansvar, hvis ordningen blev godkendt. Men man fandt det ikke rigtigt at tage et sådant ansvar, når rigsdagen alligevel blev skudt til side. Med tilslutning fra anden side svarede Buhl hertil, at rigsdagen ved at godkende ordningen ikke tog noget ansvar i forholdet til tyskerne. Det var et rent indre dansk anliggende, at man stillede sig bag departementscheferne. Der var i øvrigt med denne ordning ikke tale om nogen regering. Den enkelte departementschef traf selvstændigt beslutningerne inden for sit særlige område. Der ville ingen fælles ledelse være. Han oplæste et brev fra Svenningsen, der på departementschefernes vegne udtalte sin glæde over, at man kunne regne med de ledende politikeres velvilje; men Svenningsen udbad sig tillige en udtalelse om, at politikerne ville »støtte« en ordning, hvorefter administrationscheferne kunne udøve regeringsfunktionerne, både embedsudnævnelser og lovgivning.

Man var fra alle sider enige om, at administrationscheferne skulle have ret til at udnævne embedsmænd. Hvad angik spørgsmålet om at lægge den lovgivende magt i deres hænder, foreslog Buhl at svare følgende: Man havde drøftet de betænkeligheder, der var forbundet med, at tyskerne ville kunne benytte en sådan ordning til at få gennemført de foranstaltninger, de ønskede. Men man accepterede alligevel, idet

man gik ud fra, at ingen lov gaves, uden at det var bydende nødvendigt, og at der ikke udstedtes love i strid med den bestående danske retstilstand. Han foreslog endvidere tilføjet, at selv om man billigede bestræbelserne for at få tilvejebragt en ordning, lå heri naturligvis ikke, at man på forhånd godkendte de enkelte lovanordningers indhold.

Denne formulering af svaret til administrationscheferne blev enstemmigt tiltrådt.

Situationen var nu således afklaret, at man kunne svare Best på hans forespørgsel om, hvordan man havde tænkt sig forholdene ordnede. Svaret blev afgivet den følgende dag, 23. september 1943. I fortsættelse af det ovenfor gengivne afslag på tyskernes ønske om dannelse af en ny dansk regering hed det:

»Men selv om der ikke dannes nogen regering, vil der kunne drages omsorg for, at statsforvaltningen føres videre på en såvel for befolkningen som for besættelsesmagten betryggende måde, idet de almindelige regeringsfunktioner vil kunne udøves af de danske administrationschefer. Disse har den 29. august overtaget ledelsen efter den tyske øverstkommanderendes direkte opfordring og efter den tilbagetrådte danske regerings ønske. De vil kunne påregne fuld støtte fra politiske kredse og fra befolkningen. De vil kunne finde faste former for samarbejdet sig imellem.

Der har været ført forhandlinger mellem de højeste justitsforvaltningsmyndigheder og kompetente repræsentanter for domstolene, og der består herefter enighed mellem centralforvaltningscheferne og domstolenes repræsentanter om, at de førstnævnte i den givne situation - så længe der ikke findes et ministerium, og så længe de hver inden for sit administrationsområde udøver den øverste administrative beføjelse - kan give regler af lovgivningsindhold, når følgende forudsætninger i det enkelte tilfælde er opfyldt:

a) Loven skal være nødvendig af hensyn til samfundslivets uforstyrrede fortsættelse og opretholdelse af ro og orden.

b) Loven må ikke stride mod dansk retsbevidsthed.

Det første Krav opfyldes lettest, når det gælder forlængelse af tidsbegrænsede love, men nødvendigheden af ny lovgivning i tilslutning til gældende dansk ret kan ikke anses for udelukket.

Sådanne love kaldes lovanordninger.

Administrationscheferne vil, så længe der ikke findes noget ministerium, og de følgelig udøver regeringsfunktionerne, ved konstitution kunne besætte statstjenestemandstillinger og ved fratrædelsesbevillinger bringe en statstjenestemandts tjeneste til ophør.

Der er således skabt sikkerhed for, at statsforvaltningen uforstyrret kan føres videre, uanset at de grundlovmæssige indehavere af den udøvende og den lovgivende magt midlertidig er ude af stand til at udøve deres funktioner«.

Best gav denne skrivelse videre til Berlin. Selvfølgelig herskede der i danske kredse nogen nervøsitet med hensyn til, hvorledes man derfra ville reagere. Men som dagene gik, lagde denne nervøsitet sig. Skrivelser blev aldrig besvaret fra tysk side, hvilket jo måtte opfattes som ensbetydende med, at man stiltiende godkendte den trufne ordning. Midt i oktober havde Svenningsen en samtale med Best, der bekræftede, at han ikke ventede nogen reaktion fra Berlin. Men han fremsatte nogle bemærkninger om det beklagelige i, at der ikke havde kunnet dannes en dansk regering. Sådan som det var gået, var det umuligt for ham at tage noget initiativ. I engelsk radio og udenlandsk presse var der fremkommet meddelelser om, at han skulle have tigget og bedt om, at der måtte blive dannet en regering, og på enhver måde været virksom herfor. Disse meddelelser havde øjensynligt deres oprindelse fra de kredse, der her i landet havde holdt igen, og når man i den udenlandske propaganda anslog disse toner, havde han naturligvis måttet ligge stille i sagen og forholde sig afventende. Han gav i øvrigt udtryk for en vis bitterhed mod kongen og rigsdagen - de to statsmagter, der efter hans opfattelse, »for at sige det rent ud, havde strejket«.

III

Det var, skriver Barfod, »med et lettelsens suk, at administrationscheferne mente at kunne regne med, at der ikke ville ske direkte indgreb i den indre administration fra tysk side«. De kunne derefter indrette sig på at føre administrationen videre som hidtil.

Den kreds af administrationschefer, der udgjorde det såkaldte departementschefstyre i den regeringsløse periode, bestod af følgende:

Departementschef Andreas Møller, statsministeriet, direktør i udenrigsministeriet Nils Svenningsen, departementscheferne A. Svendsen

og Eivind Larsen, justitsministeriet, E. Dige, finansministeriet, E. Cohn, statistisk departement, J. Saurbrey, indenrigsministeriet, J. Højrup, Arbejdsministeriet, H. H. Koch, Socialministeriet, Fr. Gråe og A. Barfod, undervisningsministeriet, J. Wilcke, landbrugsministeriet, F. Hoskiær, trafikministeriet, Th. Thomsen, kirkeministeriet, og H. Jespersen, handelsministeriet. Endvidere viceadmiral A. Vedel, marineministeriet, generalmajor v. Stemann, krigsministeriet, generaldirektør P. Knutzen, statsbanerne, generaldirektør Jensen, Post- og Telegrafvæsenet, generaldirektør Knud Korst, skattedepartementet, fængselsdirektør H. Tens, direktør J. C. Mogensen, landbrugsministeriets erhvervskontor, fiskeridirektør Trolle Thomsen og direktør for Grønlands styrelse Knud Oldendow. Da jødeforfølgelserne satte ind, rejste departementschef E. Cohn til Sverige, hvorefter kontorchef i statistisk departement Skade trådte i hans sted. I september 1944 måtte ligeledes departementschef Wilcke bringe sig i sikkerhed i Sverige. Han remplaceredes blandt departementscheferne af kontorchef Stahlschmidt. Efter at departementschef Eivind Larsen ved politiets opløsning i september 1944 var blevet arresteret sammen med de øvrige ledende politimænd, repræsenteredes justitsministeriet af departementschef Svendsen alene.

Den enkelte administrationschef var, som det blev sagt efter befrielsen, på én gang konge, regering og rigsdag inden for sit særlige område. Han alene sad inde med myndigheden og ansvaret. Men den enkelte styrelsesgren kan ikke isolere sig fra de øvrige, og navnlig i forholdet til tyskerne var en nøje indbyrdes kontakt nødvendig. Man vedligeholdte derfor hele perioden igennem en regelmæssig rådslagning om de problemer, der fra dag til dag lå for. Møderne afholdtes i almindelighed tirsdag og fredag. Departementschef Andreas Møller førte forældet i dem. Forhandlingerne drejede sig oftest om krav, der var rejst af tyskerne, eller om spørgsmål, der på anden måde havde relation til besættelsesmagten. Det skete, at enkelte administrationschefer, især Knutzen på statsbanernes og Jensen på postvæsenets vegne, måtte optage direkte forhandlinger med tyskerne. Men i det store og hele var det som i perioden før 29. august udenrigsministeriet, der formidlede forbindelsen mellem de enkelte administrationsgrene og de fremmede. Direktør Svenningsen blev derfor naturligt departementschefmødernes centrale skikkelse. Møderne indlededes næsten altid med, at han afgav en beretning om, hvad der sidst var passeret i forholdet til

tyskerne, hvorefter en almindelig drøftelse af de foreliggende spørgsmål fandt sted. De vidnesbyrd, der er fremkommet fra administrationschefernes inderkreds, har kun lovord for den måde, hvorpå Svenningsen gennemførte de ofte vanskelige og ubehagelige forhandlinger med tyskerne.

»Han skilte sig fra dette arbejde med stor dygtighed og med aldrig træt iver, til rede fra tidlig morgen til ud på natten, søgnedage og helligdage uden forskel«, skriver Barfod. »Det kan derfor uden betænkelighed siges, at det sværeste hverv ved Danmarks styre i disse 1½ år hvilede på hans skuldre, og at hans indsats i denne tid bør sikre ham en fast og smuk plads i dansk centraladministrations historie. At han i alle de lange forhandlinger om politiets forhold, der optog så meget af tiden i det første år, blev støttet af departementschef Eivind Larsen, der ofte måtte være hovedpersonen i disse drøftelser, må ikke glemmes, men Svenningsen var vor førstemand«.

Mens begivenhederne stod på, fik offentligheden af meddelelser i den illegale presse det indtryk, at han plejede unødigt omgang med tyskerne. Man bebrejdede ham, at han red morgenture i Dyrehaven med Best. I sin Ritzau-erklæring den 22. august 1945 siger han herom:

»Det er rigtigt, at jeg nogle få gange på forsommeren 1943 red en morgentur med dr. Best i Dyrehaven. Disse ture gav mig lejlighed til tjenstligt nyttige samtaler med den tyske rigsbefuldmægtigede, hvilket var formålet. Det er vel overflødigt at tilføje, at efter 29. august 1943 har udenrigsministeriets embedsmænd overhovedet ikke i nogen form haft selskabelig umgang med tyskerne«.

Efter bruddet den 29. august 1943 antog modstanden mod voldsherrerne stadig fastere og mere skærpede former. Frihedsrådet, der blev dannet i sommeren 1943, overtog i stigende grad ledelsen af modstandskampen og bragte efterhånden plan og metode ind i de hidtil mere spredte aktioner. I samme eller i endnu kraftigere tempo tiltog også tyskernes terror. Deres greb strammedes, og deres voldførelse af dansk retsbevidsthed blev stadig mere oprørende. Gang på gang måtte det derfor i administrationschefernes kreds komme til overvejelser

om, hvorvidt man trods alle disse overgreb roligt kunne fortsætte. Man drøftede ved flere lejligheder, om man ikke burde demonstrere mod dem ved at gå. Men man kom hver gang til den opfattelse, at opretholdelsen af dansk administration i højere grad var en dansk end en tysk interesse. Man ville danne »et bolværk« mellem det danske folk og besættelsesmagten. Et ministerium kan gå, hvis forholdene bliver det ulidelige; men det samme gælder ikke for embedsmændenes vedkommende. Gik departementscheferne, måtte der enten ske dette, at kontorcheferne trådte til, eller at man gav »bolden op til en generalstrejke, hvis konsekvenser man slet ikke kunne overse«. Standpunktet blev derfor dette, at man skulle holde ud så længe som muligt. Selvfølgelig kunne der fra tysk side blive stillet krav, som man hverken kunne eller ville efterkomme. »Men pligten over for befolkningen måtte være af en vægt, der i al fald ikke kunne vejes op af hensyn til én selv, og selv under de hårdeste indgreb var der dyre interesser at vogte for administrationen«, skriver Andreas Møller. »Det kunne være svært at se landsmænd blive dræbt eller slæbt ud af landet; det kunne være hårdt at skulle se danske skove forhuggede; men de opgaver, der blev tilbage for dansk administration, blev ikke mindre af den grund, de voksede snarere med tidernes tryk«. Som begivenhederne forløb, var det ikke særlig de tyske krav, der voldte bekymringer. Nogle af dem blev imødekømt, andre afslået. Men de ugerninger, tyskerne selv og deres danske håndlangere satte i værk - jødeaktionen, clearingmordene, schalburgtagene, politiets opløsning o.s.fr. - var menneskeligt og folkeretligt af en sådan karakter, at det ville være forståeligt, om man havde demonstreret til det yderste mod dem. Det kaos, som var blevet følgen, vilde administrationscheferne imidlertid ikke tage ansvaret for.

I et interview med »Berlingske Tidende« (21. oktober 1945) udtalte dav. statsminister Buhl, at man fra politikernes side stod bag den trufne orden og støttede den, så længe den bestod. Samarbejdsudvalget havde dog »aldrig villet fungere som en slags skyggeregering«, sagde han. »Vi har ikke blandet os i den løbende administration. Kun hvor departementscheferne selv ønskede en vejledning i principielle spørgsmål, har vi været villige til at give en sådan. Den opfattelse, som man mange steder kan møde, at det faktisk var dette samarbejdsudvalg, der var det egentlige styre, er helt forkert«.

I en vis udstrækning beholdt dog enkelte af ministrene følingen

med deres ministerier. På statsminister Scavenius's initiativ afholdtes den 8. marts 1944 i rigsdagens restaurant et ministermøde - det første efter 29. august. Af to grunde, sagde han, havde han ønsket mødet indkaldt. Den første var, at de såkaldte upolitiske ministre følte sig noget frit svævende, og han for sit vedkommende ønskede gerne klarhed over, om der var ministre, der fungerede, og da i hvilket omfang. I anledning af, at fire af ministrene havde tiltrådt samarbejdsudvalget, ønskede han klarlagt, om disse ministre repræsenterede ministeriet eller bandt dette under en eller anden form. Den anden grund til, at han havde stævnet ministrene sammen, var den, at der, efter hvad han havde hørt, havde været forhandlinger i gang mellem de politiske partier og ministre vedrørende dannelsen af en ny regering, der kunne træde i virksomhed, når vi havde opnået vor frihed. Han havde afæsket Buhl en udtalelse om disse forhandlinger, og Buhl havde meddelt ham, at der vel var indledet og vedblivende foregik overvejelser i den retning, men at en endelig beslutning ikke var taget. Sagen var i det hele på forberedelsens stadium. Det var imidlertid Scavenius's opfattelse, at man allerede nu så snart som muligt skulle sammensætte det nye ministerium, og sagen burde rettelig løses således. at kongen nu modtog hans ministeriums demissionsbegæring og udnævnte det nye ministerium. Selv om heller ikke dette kunne fungere, måtte der kunne findes former for et sådant arrangement. Den nuværende tilstand fandt han utilfredsstillende.

Indenrigsminister Jørgen Jørgensen skildrede samarbejdsudvalgets virksomhed og fremhævede, at de fire ministre sad i udvalget som repræsentanter for deres respektive partier, altså som rigsdagsmænd, ikke som ministre. De bandt ikke på nogen måde ministeriet, og det kunne ikke genere ministeriet, at de deltog i udvalgets møder. Bording var enig heri. Halfdan Hendriksen tiltrådte fuldt ud Jørgen Jørgensens redegørelse, og han fandt heller ikke, at de fire ministre på nogen måde kunne binde ministeriet; men han tilføjede, at hvis kollegerne nærede betænkeligheder, ville han finde det naturligt, at de fire ministre trak sig ud af samarbejdsudvalget. Den af statsministeren skitserede fremgangsmåde med hensyn til dannelsen af et nyt ministerium fandt han uanvendelig. Ministeriet måtte fortsætte, til tiderne ændredes. Man kunne ikke afskedige et sovende ministerium og erstatte det med et nyt, også sovende ministerium, der end ikke kunne udnævnes! Han

regnede heller ikke med, at kongens tilslutning hertil kunne opnås.

Der viste sig at være meget forskellige opfattelser af spørgsmålet om, hvorvidt de ikke-fungerende ministre burde gribe ind i administrationen. Jørgen Jørgensen oplyste, at han siden den 29. august kun havde været tre gange i sit ministerium. Kjærbøl og Kofoed erklærede, at de næsten daglig havde forbindelse med deres embedsmænd. Kjærbøl mente, det måtte være et spørgsmål om konduite, og at enhver måtte gøre, hvad han fandt rigtigt. Halfdan Hendriksen var uenig heri. Han mente, at alle ministre burde indtage samme standpunkt. Selv fungerede han ikke. Han mødte kun en times tid en gang om ugen i sit ministerium for at blive informeret.

Scavenius afsluttede derefter forhandlingerne med at fastslå, at ministeriet ikke havde noget ansvar for de fire ministres virksomhed i samarbejdsudvalget. Det måtte være partiernes sag at afgøre, om det var klogt at lade dem deltage. Han mente det ikke. Hvad dannelsen af et nyt ministerium angik, forstod han, at der intet kunne foretages for tiden. Han anså det dog for klogest, at man snarest nåede til klarhed over, hvorledes det nye ministerium skulle se ud.

Departementscheferne holdt sig så vidt muligt til den strengt saglige administration. De undgik helst at komme ind på de egentlige politiske spørgsmål, der kunne sætte skel i befolkningen. Men dette var jo, navnlig hvor det drejede sig om de økonomiske problemer, ikke altid muligt. Det var derfor nødvendigt for departementscheferne »at kunne orientere sig hos og få mer eller mindre præcise udtalelser fra politikerne«. Gennem hele perioden vedligeholdtes derfor en ret regelmæssig kontakt med samarbejdsudvalget. Det var Buhl, der som udvalgets formand formidlede forbindelsen. Svenningsen holdt ham til stadighed underrettet om, hvad der skete, og undertiden fik han sig forelagt bestemte spørgsmål, som han, om det var nødvendigt, efter rådslagning med udvalgets medlemmer tog stilling til. Der var her både for departementscheferne og politikerne tale om en sejlads mellem Scylla og Charybdis. Ansvarret måtte helt og holdent være departementschefernes. Forbindelsen med rigsdagen måtte ikke være »af en sådan karakter, at den blev et reelt dementi af, at det var departementscheferne, der administrerede, og i virkeligheden skabte en camoufleret og uansvarlig politisk regering«. Befolkningens tillid til departementschefstyret måtte på den anden side være afhængig af, at

der i de mere politiske spørgsmål ikke blev truffet beslutninger, der kunne dele vandene. Det var her, administrationscheferne måtte støtte sig til det kendskab, politikerne havde til stemningen i befolkningen.

Også kongen havde man forbindelse med, idet kabinetssekretæren til stadighed blev informeret om vigtige foreliggende spørgsmål.

IV

»I forholdet til tyskerne kunne den omstændighed, at det var departementscheferne og ikke en regering, der ledede den danske administration, vel nok frembyde visse fordele«, skriver Andreas Møller. »Administrationens kompetence og dermed begrænsningen i den var jo klart lagt frem for tyskerne; med dette papir i hånden kunne departementscheferne måske lettere, end en regering kunne have gjort det, afvise krav fra tysk side om dansk gennemførelse af visse af tyskerne ønskede forholdsregler. Og på den anden side var der måske ting, som administrationen under tysk tvang kunne gennemføre, uden at det helt fik samme karakter, som hvis en regering gennemførte dem. Hvilke krav tyskerne ville have stillet til en regering, kan jo nu ingen vide. Men som forholdet lå, kunne departementscheferne i alt fald i en række tilfælde med held indtage det standpunkt, at den og den sags gennemførelse lå uden for deres område; hvis tyskerne ville have den gennemført, måtte de selv give de fornødne forordninger, eventuelt også selv sørge for gennemførelsen af dem«.

Dette blev da situationen hele det regeringsløse tidsrum igennem. I det store og hele klarede administrationscheferne de farlige skær til befolkningens tilfredshed. Det var fra politikernes side en forudsætning, at der skulle vises varsomhed med lovgivning i tysk interesse, og denne forudsætning blev på alle væsentlige punkter opfyldt. Det var kun nogle ganske få og ikke særlig gennemgribende foranstaltninger, der gav anledning til kritik.

Den 8. november 1943 tilstillede undervisningsministeriet gymnasieskolernes rektorer et cirkulære, hvorved man indskærpede dem de tidligere fastsatte bestemmelser om, at de »i det omfang, hvori det er muligt, fører kontrol med«, at eleverne ikke foretager sig »handlinger, der er egnede til at skade Danmarks interesser i forhold til udlandet«. Det hedder endvidere i cirkulæret:

»Såfremt en tysk politimyndighed anmoder skolen om at give en meddelelse til en navngiven elev, bør rektor tilkendegive vedkommende politimyndighed, at meddelelsen omgående vil blive tilstillet elevens hjem, og derefter ufortøvet gøre dette bekendt med den pågældende politimyndigheds anmodning, idet rektor over for hjemmet indskrænker sig til at give denne meddelelse. Enhver faktisk oplysning angående en navngiven elev, der fremgår af skolens protokoller eller lignende officielt materiale, må på forlangende gives«.

Ganske enkelte rektorer udviste i dette forhold en helt unødigt iver. For ministeriet gjaldt det imidlertid om at undgå særlige indgreb i skolernes arbejde. Med rette fremhæver departementschef Barfod værdien af, at det indtil udgangen af 1944, da tyskerne begyndte at belægge skolerne med østprøjsiske flygtninge, lykkedes at holde børne- og ungdomsundervisningen i gang over hele landet, »således at det kan siges, at disse fem besættelsesår ikke danner et tomt rum i dansk ungdoms liv«.

Den 17. november 1943 udstedte justitsministeriet forbud mod tilvirkning og forhandling af rammeantenner til neutralisering af de tyske støjsendere. Forbudet skyldtes et tysk krav, som man foretrak at efterkomme fremfor at risikere et forbud mod aflytning af engelsk og svensk radio, eventuelt en inddragning af radioapparaterne i lighed med, hvad der havde fundet sted i Norge og andre lande.

Særligt anstød har lovanordningen af 20. november 1943 om »visse ægtevielser« vakt. Den lød således:

»Da det må anses for nødvendigt, at der tillægges vielser, der foretages af tyske embedsmænd her i landet under den nuværende tyske besættelse, gyldighed efter dansk ret, bestemmer justitsministeriet herved følgende:

Ægteskabsstiftende virkning tillægges vielser, der her i landet efter den 9. april 1940 eller fremtidig foretages af tyske militære retsembedsmænd, som efter tysk ret gyldigt kan foretage vielser, såfremt brudgommen på vielsens tidspunkt henhører til den tyske værnemagt eller gør tjeneste i tyske militære styrker.

Denne lovanordning træder straks i kraft«.

Forudsætningen om, at en lovanordning ikke måtte stride mod dansk ret, er i dette tilfælde ikke sket fyldest, idet lovanordningen kunne medføre, at to danske statsborgere - en frikorps- eller hipomand og hans kæreste - kunne blive viet af en tysk embedsmand.

Den 29. marts 1944 udstedtes en normeringslovanordning, hvorefter der for militære tjenestemænd, som var gået i tysk krigstjeneste, kunne »ske medregning af såvel deres tidligere tjeneste som den tid, i hvilken de som følge af den nævnte tjeneste har været udtrådt af hæren, ved fastsættelsen af deres lønnings- og pensionsanciennitet uden efterbetaling af pensionsbidrag«. Den 31. marts 1944 tilstodes der ved en tekstanmærkning på finansloven lærerne ved de tyske kommunale skoler i Sønderjylland en ganske tilsvarende begunstigelse.

Uden for de økonomiske og erhvervsmæssige områder indskrænkede administrationscheferne sig i øvrigt til at gøre befolkningen opmærksom på, hvad den udsatte sig for ved at ignorere tyskernes, ofte komiske, krav i henseende til, hvordan den måtte opføre sig. Da herrefolkets nerver led under, at der af og til »i offentlige lokaler foredrages sange med engelsk tekst, hvilket har givet anledning til politiske demonstrationer«, gjorde justitsministeriet den 2. marts 1944 indehaverne af offentlige lokaler opmærksom på, at de i sådanne tilfælde udsatte sig for »indskriden fra tysk side«. På samme tid henvendte Best sig i udenrigsministeriet med krav om, at alle film, hidrørende fra lande, der var i krig med Tyskland, også amerikanske kortfilm af enhver art, fra og med 15. marts 1944 skulle »forsvinde fra de danske biografteaters repertoire«. I den anledning underrettede justitsministeriet biografteatererne om, at der fra tysk side kunne blive skredet ind over for dem, hvis de ikke efterkom kravet.

Men i flere tilfælde statuerede departementscheferne, at der efter 29. august måtte gælde andre regler end hidtil. Således med hensyn til politiets optræden over for nedskudte eller nødlandede engelske og amerikanske flyvere. I et cirkulære af 31. marts 1944 fastslog justitsministeriet, at der efter de »indtrådte ændrede forhold« ikke længere påhvilede »politiet pligt til at udfolde nogen selvstændig virksomhed for at tage sådanne fremmede militærpersoner i forvaring«. »Politiet bør derfor aldrig selv foretage eller medvirke til eftersøgning af fremmede militærpersoner. såfremt det ikke tilsigtes af humanitære grunde, f.eks. hvis det må antages, at der har fundet udspring sted over vandet,

eller hvis der er anledning til at tro, at de pågældende kan befinde sig i hjælpeløs tilstand«. Men hvis engelske eller amerikanske soldater kom i politiets varetægt, eller hvis politiet fra befolkningen fik meddelelse om en nødlanding el.lign., skulle det nærmeste tyske tjenestested omgående underrettes.

I denne forbindelse skal nævnes et tilfælde, i hvilket departementscheferne blankt afslog at være tyskerne til vilje. I november 1944 blev Storebæltfærgen »Store Bælt« ved et dristigt kup af en gruppe frihedskæmpere ført til Sverige. Tyskerne mødte nu op hos Svenningsen og forlangte, at den skulle skaffes til veje igen. Efter en forhandling i departementscheferådets svarede Svenningsen, at svenskerne sandsynligvis ikke ville udlevere færgen, men at vi i øvrigt ikke havde mandskab til dens afhentning. Tyskerne tilbød nu at stille mandskab til rådighed, men dette tilbud blev afslået, skønt det var ledsaget af kraftige trusler. Tyskerne forlangte derefter med dags varsel svar på, om vi ville sørge for at få færgen hjem igen eller ej. Svenningsen foreholdt nu Best, at det sikkert, bortset fra alt andet, ville være umuligt at få svenskerne til at udlevere færgen, og for at skaffe dette på det rene, henvendte han sig til den svenske gesandt, der efter at have spurgt det svenske udenrigsministerium oplyste, at Sverige ville afvise et krav om udlevering. Svenningsen gav denne meddelelse videre til Best, og derefter skete der ikke mere i sagen. »Både over for dr. Best og over for gesandten var det betonet«, oplyser Andreas Møller, »at ingen udleveringsbegæring var fremsat fra dansk side«.

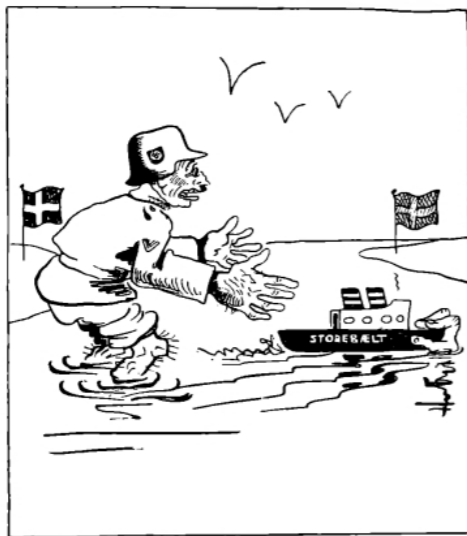
V

Endnu medens den militære undtagelsestilstand bestod, foretog tyskerne - uden at underrette de danske myndigheder og uden at indhente deres opfattelse - deres første væsentlige aktion: Deportationen af de danske jøder.

Det er oplyst, at ordren til denne aktion kom fra Hitler selv, at den herværende tyske ledelse nærede betænkeligheder ved, hvad følgen kunne blive, samt at de danske myndigheder underhånden fra venligtsindet side i Dagmarhus fik underretning om, hvad der var i gære. Fra departementschefernes side blev der straks grebet energisk ind.

Rygterne begyndte at gå i de sidste dage af september måned. Onsdag den 29. havde de antaget en så fast form, at man - om end der

stadig officielt kun var tale om rygter - mente at kunne røre på sig. Der blev denne dag afholdt et departementschefmøde, hvor direktør Svenningsen gjorde rede for situationen. Rygterne om, at danske heljøder en af de nærmeste nætter ville blive deporteret til Polen var, sagde han, »af en sådan karakter, at man måtte fæste lid til dem«. Det besluttedes da, at Svenningsen og Eivind Larsen skulle henvende sig til Best. Henvendelsen fandt sted samme dag. De to herrer fremhævede over for

»Store Bælt« skulle repareres i København, og en tysk ministryger skulle være anstands dame under farten. Men sabotørerne lod sig ikke af den grund skræmme fra den skønne. I Korsør kom den 6. novbr. 1944 fem mand fra »Holger Danske«-gruppen om bord uden at blive opdaget, og da »Store Bælt« næste eftermiddag befandt sig ved indløbet til Sundet, dukkede de frem og tvang mandskabet til at føre færgen til Helsingborg. Sabotørerne var for hurtige og den tyske ministryger for langsom i vendingen - den nåede slet ikke at gribe ind! Kuppet vakte stor begejstring, og det illegale vittighedsblad »Muldvarpen« forevigede det i hosstående tegning.

Best, at de cirkulerende rygter havde fremkaldt en umådelig ophidselse, og at en aktion mod jøderne ville kunne få uoverskuelige virkninger her i landet. Man spurgte derfor, om Best vilde kunne dementere disse rygter. Best svarede, at da et dementi ville være ensbetydende med en politisk stillingtagen, måtte han rette en forespørgsel til sin regering om, hvorvidt et dementi var muligt. Han lovede, at han i anledning af henvendelsen skulle sætte sig i forbindelse med Berlin.

Samtidig med, at departementscheferne foretog dette skridt, rettedes der fra en række betydende korporationer og institutioner, som erhvervsorganisationerne, universitetet, højesteret og kirken, indtrængende henvendelser til tyskerne om at afstå fra de påtænkte deportationer. Tyskerne reagerede ikke fjendtligt over for disse henvendelser, men de nyttede ikke. Der var fra dansk side ikke andet at gøre end at bruge den frist, underhåndsmeddelelsen fra Dagmarhus havde levnet os, til at få så mange jøder som muligt sendt til Sverige.

Da der ikke i løbet af torsdagen den 30. fra tysk side modtoges nogen meddelelse, der bekræftede eller afkræftede rygterne, søgte Svenningsen og Eivind Larsen på ny fredag den 1. oktober at komme i forbindelse med Best, der imidlertid hele dagen igennem syntes forsvundet fra jordens overflade. Kongen havde denne dag udfærdiget en håndskrivelse til Best og heri indstændigt advaret mod deportationerne. Det var meningen, at Svenningsen i dagens løb skulle overbringe denne

skrivelse, men den måtte, da Best ikke var at få i tale, tidligt på aftenen afgives til gesandt Barandon, og den blev straks telegraferet videre til Berlin.

I departementschefernes kreds havde man udtænkt en plan om, at vi kunne tilbyde selv at internere jøderne og holde dem i forvaring, så længe besættelsen varede. Som afværgeforanstaltning fandtes planen herom vel egnet; men forinden man gjorde tyskerne dette forslag, måtte man have fuld vished for, at man fra tysk side virkelig havde til hensigt at sætte deportationerne i værk. Det måtte 30 deportationen af danske jøder og kommunister naturligvis på ingen måde få udseende af. at det drejede sig om en dansk aktion mod jøderne. Det var for at skaffe sig denne vished, Svenningsen og Eivind Larsen om fredagen søgte at komme i forbindelse med Best. Først sent på aftenen, kl. 23,15, lykkedes det dem at blive stedt for den høje herre. På dette tidspunkt havde det danske politi fra de tyske politimyndigheder fået meddelelse om, at aktionen var umiddelbart forestående. Best bekræftede dette over for Svenningsen og Eivind Larsen, og han tilføjede, at jøderne straks den næste morgen skulle føres til Tyskland. Ordren stammede fra Berlin, sagde han. Aktionen skulle kun omfatte heljøder, der ikke levede i ægteskab med en arier. Senere viste det sig, at heller ikke jøder, hvis ariske ægtefælle var død, skulle deporteres, selv om der havde været børn i ægteskabet. Da der således forelå fuld klarhed over de tyske hensigter, fremsatte Svenningsen over for Best forslaget om en dansk internering af jøderne. Best lovede at telegrafere forslaget til Berlin. Det blev imidlertid aldrig besvaret.

Lørdag formiddag den 2. oktober meddeltes det fra tysk side, at de i nattens løb arresterede jøder allerede var undervejs til Tyskland, dels om bord på skibe, der havde ligget parat i Københavns Havn, dels i et særtog gennem Sønderjylland. Ligeledes meddeltes det, at de i Hørslevrød lejren internerede kommunister - en stor del af dem var dog undsluppet, før tyskerne nåede frem - også var ført til Tyskland pr. skib fra København.

Mandag den 4. oktober havde Svenningsen lejlighed til såvel over for Best som over for v. Hanneken mundtligt at fremføre en protest på de danske administrationschefers vegne. Han udtalte, at aktionen mod jøderne havde blandt tjenestemændene fremkaldt stor bevægelse, og de følte sig alle dybt rystet og krænket i deres retsbevidsthed over den

behandling, danske statsborgere havde været genstand for. Der herskede hos tjenestemændene den dybeste medfølelse med de mennesker, som havde været ofre for aktionen. Tænkte man på fremtiden og forholdet mellem Danmark og Tyskland i kommende tider, måtte man alvorligt beklage det skete. Der var slået så uendelig meget i stykker. I den tyske officielle meddelelse om aktionen, der fremkom i morgenbladene den 2. oktober, hed det, at efter at jøderne var »blevet udskilt af det offentlige liv og hindret i fortsat at forgifte atmosfæren, vil der som opfyldelse af det ønske, der næres i vide kredse af den danske befolkning, i de nærmeste dage blive påbegyndt løsladelse af de internerede danske soldater«. Denne overordentlig uheldige kombination af jødeaktionen og soldaternes frigivelse havde, sagde Svenningsen til Best og v. Hanneken, fremkaldt et i allerhøjeste grad pinligt indtryk i den danske befolkning. Han bad Best om at opfatte sine udtalelser, der altså blev fremsat på departementschefernes og i det hele på tjenestemandstandens vegne, som et udtryk for den sorg og bekymring, Aktionen havde voldt. Også over for deportationen af kommunisterne fremførte han sin protest. På departementschefernes vegne krævede han, at de blev ført tilbage til Danmark til bevogtning her i landet.

Under en samtale, som Svenningsen nogle dage senere havde med Best, kom man ind på spørgsmålet om, hvorvidt tilstedeværelsen af en dansk regering havde kunnet forhindre jødedeportationerne. Best sagde ikke udtrykkeligt, at dette ville have været tilfældet; men han antydede stærkt, at regeringens tilbagetræden havde gjort spillet lettere for de kræfter, der på tysk side ønskede aktionen gennemført. Når der tidligere havde været tale om foranstaltninger over for jøderne, havde Best kunnet afparere tilløb hertil ved at slå på, at ministeriet Scavenius, om noget sådant blev sat i værk, ville demissionere. Havde der nu siddet en regering, var det vel muligt, at Best endnu en gang kunne have bremset under henvisning til, at ellers gik ministeriet i stykker. Men denne mulighed for at hindre aktionen havde han altså desværre ikke haft. Han fremhævede det i øvrigt som noget værdifuldt, at man fra tysk side havde indskrænket sig til en faktisk handling, nemlig arrestation og deportation, og altså afholdt sig fra at gennemføre en almindelig retslig ordning med hensyn til jødernes behandling her i landet.

Departementscheferne tabte ingenlunde spørgsmålet om de bortfør-

G. F. Duckwitz (f. 1904) tog studentereksamen i 1923 og fik derefter handelsmæssig uddannelse. Fra 1929-33 var han direktør for Kaffee Hag A/S i København, hvorpå han flyttedes til Hamburg som prokurist i Hamburg-Amerika linien. I novbr. 1939 knyttes han til den tyske legation i København som sagkyndig i skibsfart og beholdt denne stilling ligetil kapituleringen. Hans klare antinazistiske holdning gjorde ham - trods den store forsigtighed, han naturligvis måtte udvise - ved flere lejligheder til en værdifuld og fuldt ud loyal hjælper for den danske frihedsbevægelse, og han fik derfor efter det tyske sammenbrud opholdstilladelse i Danmark. Det var takket være hans varsel, at man i tide blev klar over aktionen mod de danske jøder, så det lykkedes så stor en del af disse at undslippe.

te jøder og kommunister af syne, efter at aktionen var fuldført. Det viste sig hurtigt, at adskillige jødiske personer, der faldt uden for den af tyskerne selv afstukne ramme for aktionen, var sendt med til Theresienstadt. Udenrigsministeriet tog straks i disse tilfælde sagen op over for tyskerne og krævede de pågældende tilbagesendt. Det samme krav stillede man med henblik på jøder, der vel faldt inden for rammen, men som det på grund af deres høje alder eller svækkede helbredstilstand var i særlig grad urimeligt at deportere. Man hens-

tillede, at der i disse tilfælde, de såkaldte »Hartefälle«, blev gjort en undtagelse fra reglen. Store resultater opnåedes imidlertid ikke ved disse henstillinger, heller ikke for kommunisternes vedkommende. Men ufortrødent vedblev man hele perioden igennem at rejse spørgsmålene over for tyskerne. Man gentog atter og atter kravet om hjemsendelser, forlangte oplysninger om de deporterede, søgte at opnå sikkerhed for muligheden af brevveksling mellem dem og deres pårørende her i landet og af forsendelse af gavepakker og tøj til dem. Man fik gennemført en ordning, hvorefter breve kunne sendes gennem Dagmarhus og pakker gennem Røde Kors.

I aktionens kølvand fulgte en sværm af rygter om en udvidelse af foranstaltningerne mod jøderne og om forestående arrestation af frimurere, journalister, studenter m.fl. Fra Best modtog Svenningsen kategoriske forsikringer om, at disse rygter ikke havde noget på sig, og et dementi udsendtes gennem radioen.

VI

Udviklingen på den russiske og italienske krigsskueplads øgede stadig tyskernes frygt for, at englænderne skulle forsøge en invasion i Jylland. Den 8. november meddelte Best i udenrigsministeriet, at de tyske tropper i Jylland skulle holdes i højeste alarmberedskab. Man ville

vide os det hensyn ikke at erklære militær undtagelsestilstand derovre, men der ville blive sat yderligere kraft på befæstningsanlæggene i Jylland, særlig på vestkysten. General v. Hanneken ville forlægge sit hovedkvarter fra Nyboder Skole til Silkeborg, og man ønskede nu fra tysk side, at også en repræsentant for den danske centraladministration blev stationeret derovre. Kravene i henseende til de beføjelser, denne danske embedsmand efter tysk opfattelse burde udrustes med, var meget vidtgående. Han skulle kunne give alle danske myndigheder ordre til at efterkomme de forlangender, der i retning af indkvartering, forplejning, arbejdsydelse m.m. blev stillet dem af de tyske »Ortskommandanter« og andre »Befehlsstellen«. Svaret skulle afgives med et døgn varsel.

Så hurtigt kom nu afgørelsen ikke til at foreligge. I den form, hvori kravene forelå, ønskede administrationscheferne ikke at gå ind på dem, og der førtes derfor i de følgende to dage en række forhandlinger om dem, dels inden for de danske instanser, dels mellem Svenningsen og Best. Ordningen blev, oplyser Andreas Møller, følgende:

»Princippet i administrationen vedblev at være det samme som hidtil.

Den lige så plumpe som tåbelige officielle tyske meddelelse om vore internerede soldaters løsladelse efter okkuperationsmagtens forryderiske deportation af de danske jøder.

I Silkeborg Bad opslog general v. Hanneken sit hovedkvarter omkr. decbr. 1943. Han lod det meget kraftigt befæste, ligesom han her førte en overordentlig luksuriøs tilværelse. Da han imidlertid mistænkte for svindel med værnemagtens midler, hjemkaldtes han, arresteredes og idømtes fængselsstraf. Efter ham rykkede generaloberst Georg Lindemann ind i hovedkvarteret.

Centraladministrationens repræsentant ville ikke få besked om uden videre at efterkomme krav eller fuldmagt til i alle tilfælde at handle på egen hånd. Hans opgave ville blive at være formidler mellem de stedlige danske myndigheder og det tyske hovedkvarter i Silkeborg. Det var klart, at der på mange punkter måtte bøjes af over for tyske militære krav. Men danske myndigheder skulle ikke foretage sig ting, der ville stride mod dansk lovgivning eller de retsregler, der i øvrigt i en given situation måtte være gældende på vedkommende sted«.

Dette var jo noget helt andet, end hvad Best havde forlangt. Men han gik med til det, og han anerkendte fuldt ud, at centraladministrationens repræsentant kun havde den opgave at varetage danske interesser, og at større spørgsmål som hidtil måtte finde deres afgørelse i København. I overensstemmelse med, hvad man således var blevet enige om, tilstillede da den 11. november indenrigsministeriet de jydsk-civilmyndigheder et cirkulære, hvori der blev givet dem direktiver for deres holdning. Det betonedes, at der efter de meddelelser, man havde fra tysk side, kun ville være tale om en »ekstraordinær forsvarstilstand«, der ikke kunne »forventes at blive af lang varighed«. Der

efter hed det:

»Det vil forstås, at det, så længe den omhandlede ekstraordinære situation vedvarer, er en nødvendighed, at tyske krav, der udspringer af det militære behov, som hidtil må imødekommes, selv om forøgelsen af troppernes antal selvsagt vil kunne bevirke, at forskellige byrder, såsom indkvartering og forplejning, faktisk bliver mere tyngende end tidligere. For at de foranstaltninger, der måtte blive tale om at træffe, kan blive iværksat på en for befolkningen så lidet generende måde som muligt, er det af største betydning, at alle danske myndigheder under forhandlinger med de tyske ortskommandanter eller andre tyske befalingshavende militærpersoner bestræber sig for at opnå et resultat og søger at undgå, at der opstår gnidninger. Forretningsgangen mellem de danske myndigheder og den tyske værnemagt vil i princippet forblive den samme som hidtil, og de danske myndigheder vil stort set vedblivende have at følge de retningslinier, der hidtil har været afgørende for arbejdet i sager vedrørende den tyske værnemagts forhold, men det er klart, at der let vil opstå tilfælde, hvor man fra tysk side i betragtning af de særlige opgaver, der nu er stillet værnemagten i Jylland, og den hast, hvormed disse opgaver må løses, vil se sig nødsaget til med større kraft end ellers at insistere på hurtig gennemførelse af krav af forskellig art«.

Sluttelig oplystes det i cirkulæret, at »til bistand for danske embedsmænd i Jylland i sager, hvor de måtte være i tvivl om betimeligheden eller nødvendigheden af på stedet at efterkomme tyske krav og ønsker, der måtte udspringe af den særlige situation, vil stiftamtmand Herschend som repræsentant for centraladministrationen tage ophold i Silkeborg, så længe forsvarstilstanden varer. Stiftamtmanden vil have til opgave at virke som rådgiver for de danske myndigheder i Jylland og være formidler over for det tyske hovedkvarter i sager, der nødvendiggør forhandlinger med dette, samt i det hele at fungere som centraladministrationens midlertidige repræsentant i Jylland, for så vidt angår alle forhold i forbindelse med forsvarstilstandens etablering«.

Nogle få dage senere tog stiftamtmand Herschend ophold i Silkeborg. Efter befrielsen holdt han på en generalforsamling i Vejle Amts Sognerådsforening et foredrag, hvori han fortalte om sin virksomhed under denne »midlertidige forsvarstilstand,« der jo skulle komme til

at vare krigen ud. Der var bolignød i Silkeborg som andre steder i landet, men det lykkedes ham at skaffe sig lokaler hos Kuranstalten Gl. Skovridergård. Hans lykke var imidlertid kun stakket. Få dage efter kom general v. Hanneken i tanker om, at han ville have Gl. Skovridergård til sine stabe, og stiftamtmanden måtte så rykke ud igen og skaffe sig tag over hovedet andetsteds.

Om sit samarbejde med værnemagts øverstkommanderende fortalte han - efter referatet i de stedlige blade - følgende:

»Af Befehlshabere oplevede jeg i min Silkeborg tid to, general von Hanneken og generaloberst Lindemann. Von Hanneken var af ydre en høj, kraftig mand, noget af en Bismarck type. På mig virkede han stedse som en Jacob v. Thyboe, en stortalende soldat. Min første samtale med ham fandt sted meget hurtigt efter min ankomst til Silkeborg og varede godt en time. Når jeg siger samtale, er det dog ikke noget helt rammende udtryk, for min deltagelse indskrænkede sig stort set til at påhøre hans enetale, selv kunne jeg klare mig med nogle få minutter. Men i løbet af dette Æn-times-foredrag kom han en række punkter igennem, hvorunder han gav udtryk for både fordringer og ønsker for til sidst at slutte med en nazistisk svada med fremhævelse af den lykke for landet, den tyske »beskyttelse« betød for os. Jeg selv kunne over for al denne veltalenhed indskrænke mig til en kort bemærkning om, at jeg ønskede, mit arbejde i Silkeborg måtte foregå så gnidningsløst som muligt, og jeg understregede, at det kun kunne foretages inden for den danske Lovgivnings rammer. Samtalen blev ført i den tyske generals kontor, et værelse godt og vel så stort som en god dagligstue, men selv i dette ikke store rum brølede han op, ganske som vi har hørt Hitler. Jeg kunne ikke lade være med at sidde og tænke: »Vil han prøve at intimidere dig på denne måde, eller er det hans forkontorer, han vil vise, hvilken karl han er?« Han intimiderede mig ikke, men jeg var, da jeg ved min bortgang i forkontoret traf tre høje officerer, der forekom mig at se inderligt flove ud, mest tilbøjelig til at tro, at det var forkontoret, komedien var spillet for. Senere har jeg dog i Grev Bernadottes bog set, at Ribbentrop anvendte lignende former. Så måske er det en speciel form, som Hitler og hans store kanoner særlig har yndet. Mit indtryk af general von Hanneken ændredes ikke under min virksomhed i Silkeborg. Han brølede lige højt, hver gang jeg så ham, og lovpriste hver

gang nazismens velsignelser for dette land.

Generaloberst Lindemann afløste sidst i januar 1945 von Hanneken. Han gjorde indtryk af at være officer af den gamle skole, var kort, knap og klar. Danske synspunkter syntes ikke at interessere ham, og da slet ikke, hvis de kom i vejen for, hvad han anså for sin egen opgave, men i det daglige foretrak jeg alligevel ham for von Hanneken, fordi han på direkte spørgsmål fra min side svarede åbent, men han fremhævede ofte, at krigens nødvendighed gik fremfor givne løfter.

Ud over den rent saglige forhandling havde ingen på Silkeborg kontoret omgang eller forbindelse med tyskerne. Jeg havde straks fra påbegyndelsen af mit hverv ladet dem forstå, at enhver selskabelig omgang var udelukket. Med den taktfølelse, som var særegen for Det tredje Rige, indbød de mig alligevel en gang, men jeg gav dem afslag.

Stiftamtmand Herschend sluttede med at citere det gamle anti-slesvig-holstenske ordsprog: »Løgn er jo blevet en videnskab, sagde fanden og tog til Kiel for at studere«. Oplevelserne i Silkeborg kunne nok kalde dette ordsprog frem i erindringen, sagde han:

»Brud på givet ord vidner jo aldrig om nogen høj moral, og tyskerne satte lige så lidt som andre mennesker pris på at få sig deres løftebrud foreholdt. Jeg havde deri et vist våben, som jeg naturligvis benyttede i størst muligt omfang, og måske kan jeg derved have optrådt som noget i retning af tyskernes onde samvittighed og således gjort nytte, undertiden bevirket nogen tilbageholdenhed«.

VII

Den 6. oktober 1943 ophævede tyskerne den militære undtagelsestilstand, idet de dog lod visse af dens bestemmelser - som dem om be-

Peder Herschend (f. 1881) blev cand. jur. i 1905 og tiltrådte to år senere som assistent i indenrigsministeriet. I 1908 blev han fuldmægtig ved Sjællands Stiftsøvrighed og beholdt denne post indtil 1918. Imidlertid var han i 1909 tillige blevet fuldmægtig i handelsministeriet, fik 1912 kongelig udnævnelse som sådan og avancerede i 1917 til kontorchef smstds. 1921 overtog han embedet som stiftamtmand over Ribe Stift og amtmand over Ribe Amt og forflyttedes i 1937 herfra til Vejle, hvor han sad som amtmand, da besættelsen fandt sted. Fra novbr. 1943 til maj 1945 bestred han i Silkeborg det ansvarsfulde hverv at repræsentere den danske centraladministration over for den tyske værnemagts generalkommando, en opgave, han løste med fremragende dygtighed og fasthed.

slaglæggelse af dansk ejendom og leverancer til værnemagten - forblive i kraft.

Årsagen var på ingen måde den, at tyskerne nu - således som de den 29. august pralede med - havde vidst at tilvejebringe den ro og orden, som den danske regering efter deres udsagn havde erklæret sig ude af stand til at sørge for. Da tyskerne selv havde taget magten, var det først for alvor forbi med »roen og ordenen«. Sabotagen tiltog i efteråret 1943 i rivende tempo. Hvert nummer af den illegale presse kunne bringe fyldige lister over større og mindre sabotagehandlinger, og tyskerne måtte selv erkende, at denne form for modstandskamp havde den danske befolknings sympati. I en bekendtgørelse af 5. september fastsatte v. Hanneken dødsstraf eller strenge frihedsstraffe for dem, der husede eller på anden måde ydede støtte til spioner og sabotører, eller som undlod at give de tyske myndigheder underretning om, hvad de måtte have af kendskab til forehavender, der var rettet mod tyske interesser. I en pressemeddelelse »fra kompetent tysk militær side« den 14. september fastsloges det, at sabotagehandlingerne »ikke havde kunnet gennemføres, hvis befolkningen aktivt tog del i bekæmpelsen«, og man anførte som »et simpelt hen klassisk eksempel på befolkningens passivitet«, at der i København fra en menneskefyldt sporvogn var blevet »kastet en sprængbombe mod en bygning, uden at de øvrige passagerer følte sig foranlediget til at overlevere gerningsmanden til politiet«.

I overensstemmelse med de trufne aftaler befattede departementschefstyret sig ikke med de foranstaltninger, som tyskerne havde sat ind til bekæmpelse af sabotagen. Tyskerne forsøgte sig dels med høje belønninger for angiveri, dels med terror. Den 8. september udsendes meddelelsen om »den første officielle henrettelse« af en sabotør. Ofret var konstruktør Kjær Sørensen, Ålborg, der havde været med til at sprænge seks lokomotiver og modtage våben, nedkastet af en engelsk flyvemaskine. I løbet af efterårs månederne fulgte en lang række tyske krigsretsdomme, hvorved danske frihedskæmpere stilledes for tyske eksekutionskommandoer eller dømtes til tugthusstraf på kortere eller længere tid. »De tyske krigsretters hårde domme over sabotører og fuldbyrdelsen af disse domme, uden at benådning har fundet sted, har uden tvivl gjort et dybt indtryk på den danske befolkning«, udtalte Best den 4. december til pressens repræsentanter. »Ja«, svarede fri-

hedsrådet i et åbent brev til general v. Hanneken, »heri har dr. Best ret, kun tager han fejl med hensyn til den reaktion, som vil følge på dette indtryk. Den tyske krigsmagts anvendelse af »den yderste skarphed og konsekvens af angreb« skræmmer os ikke«. Tyskernes metoder førte kun til, at kampen i stigende grad skærpedes.

Når til sin tid det materiale, som danske politimyndigheder efter befrielsen har tilvejebragt gennem afhøringer af Best, Pancke og Boven siepen, foreligger offentliggjort, vil det kunne følges i enkeltheder, hvordan ansvaret for den tyske terror skal fordeles. Af de oplysninger, som den franske anklager den 5. februar 1946 forelagde domstolen i Nürnberg, fremgår det imidlertid, at det i sidste instans var Hitler selv, der beordrede schalburgtagen og clearingmordene gennemført i Danmark. Allerede i oktober gav han befaling til, at strengere forholdsregler skulle iværksættes, men de henrettelser og tugthusstraffe, som fulgte, synes ikke at have tilfredsstillet ham. Den 30. december 1943 afholdtes da i hans østprøjsiske hovedkvarter, »Ulveskansen«, en konference om situationen i Danmark. Himmler, Kaltenbrunner og general Keitel var til stede, og desuden var førerens tre stedfortrædere her i landet, Best, Pancke og v. Hanneken, tilkaldt. Hitler var i dårligt humør, oplyses det i Bests dagbog. »Han talte meget«, hvilket vil sige, at han i et ubændigt raserianfald gav ordre til, at sabotagen i

Niels Stenderup.
F. 1924. Henrettet den 24. april 1944.

Paul Edvin Kjær Sørensen.
F. 1916. Henrettet den 28. aug. 1943.

Danmark skulle besvares med terror på liv og gods. Best og Pancke vil efter deres samstemmende forklaringer have gjort modforestillinger. Pancke skal have bemærket, at det var lykkedes at trænge godt ind i modstandsbevægelsen ved hjælp af danske »tillidsmand«, og det kunne derfor ventes, at den i den nærmeste tid ville blive væsentligt svækket. Hitler fejede imidlertid alle indvendinger til side. »Det er jo således i København«, skreg han, »at en tysk soldat ikke kan gå på gaden uden at blive sjoflet, få næsvise tilråb eller på anden måde blive chikaneret«. Han erklærede: »Sabotører kan man kun gå frem mod på den måde, at de uden videre dræbes, helst under udførelsen af deres handlinger, ellers ved arrestation«.

Best vil ifølge sin forklaring til det danske politi efter konferencen have talt med Ribbentrop, der var enig med ham i hans protest, men som dog måtte erklære, at han ikke kunne »gøre noget ved det«. Best og Pancke har naturligvis begge været interesserede i at kaste ansvaret over på deres døde fører. Hvor megen vægt der kan lægges på deres forklaringer, må derfor stå hen. Det sikre er, at de fjede sig efter Hitlers ordre og førte den ud i livet. Efter Bests egne tilståelser har han, der stadig over for Svenningsen anlagde en venskabs og forståelsens maske, personlig været med til at planlægge den tyske terror, udpege ofre for clearingmordene og vælge de virksomheder og institutioner, som man gjorde til genstand for schalburgtage.

Efter den 30. december 1943 tog skrækvældet til i stedse øget grad. Den selv samme dag fandt attentatet på folketingsmand Ole Bjørn Kraft sted, og den 5. januar 1944 skete det mord, der rystede opinionen her i landet og i de øvrige nordiske lande på det voldsomste: Mordet på Kaj Munk. Man var straks på det rene med, at mordet var begået af tyske håndlangere. Men man tiltroede knap den øverste tyske ledelse den dumhed, som det var at udæske den danske og nordiske offentlige mening så brutalt. Det har ikke des mindre nu kunnet konstateres, at man den gang på dette punkt overvurderede tyskernes omdømme.

Begivenheden gav anledning til, at politikerne igen lod høre fra sig. Det skete i former, som lod forstå, at man fremdeles i politiske kredse var betænkelig over for den udvikling, som modstandskampen var inde i. Formændene for de fem samarbejdende partier, Socialdemokratiet, Det konservative Folkeparti, Venstre, Det radikale Venstre og Danmarks Retsforbund, udsendte den 5. januar en erklæring, hvori

de udtalte deres fordømmelse af den attentatvirksomhed, der fandt sted. De beklagede disse voldshandlinger, »hvorefter man på grund af modstående indstilling og anskuelser stræber hverandre efter livet«. Partierne forkastede anvendelsen af sådanne metoder i den politiske kamp, og de følte sig overtydet om, at det danske folks aldeles overvejende flertal vendte sig med afsky mod dem. Det var nødvendigt, hed det videre, at denne udvikling ophørte. Danske borgere måtte føle sig forpligtede til ikke at øve selvtægt. Tilbagefaldet til fortidens hævnmetoder måtte bandlyses. »Det danske folk skal nu og i fremtiden alene bygge på lovens og rettens grund«.

Dette opråb burde ikke være udstedt. Det modtoges med uvilje i befolkningen, fordi det - just på baggrund af tyske ugeringer - ensidigt henvendte sig til det danske Folk. Man understøttede derved tyskerens anbringender om, at det var på dansk side, voldshandlingerne anstiftedes. Frihedsrådet udløste den almindelige stemning ved i den illegale presse at udsende en erklæring, hvori man tog skarpt Afstand fra alle påstande om, at frihedsbevægelsen skulle have gjort sig skyldig i provokationer og voldshandlinger som dem, tyskerne nu havde grebet til:

»Ingen af besættelsesmagtens ledelses repræsentanter og ingen fremtrædende nazist er blevet hverken overfaldet eller dræbt. De nazistisk-sindede mennesker, der i den senere tid har fundet døden eller er blevet såret, er ikke angrebet på grund af deres overbevisning, men alene fordi de mod høj betaling havde påtaget sig at efterspore landsmænd, der er aktive i frihedskampen, og udlevere dem til Gestapo. Disse stikker er ikke uskadeliggjort som straf, men fordi de har forårsaget talrige menneskers fængsling og fleres henrettelse, og udelukkende for at forebygge, at de ved fortsat angivervirksomhed skal bringe endnu flere i livsfare.

Det er besættelsesmagtens voldelige omstyrning af vor retsorden, af begrebet »lighed for loven,« der alene nødvendiggør og berettiger denne fremgangsmande. Den kan ikke sidestilles med de nazistiske hævmord«.

Den tyske terror vedblev. Den indskrænkede sig ikke til de »officielle henrettelser« af sabotører. I forsøg på at intimidere befolkningen gik

Man smilede barsk, da morgenaviserne kom den 6. jan. 1944, og man fik øje på det sidste tyske påfund: at efterretningen om det skændige mord på Kaj Munk skulle placeres nøjagtig på samme måde som meddelelsen om, at en nazistisk landssviger i Slagelse var likvideret. Men man harmedes over den »Fordømmelse af attentaterne«, som repræsentanterne for fem politiske partier samtidig udsendte, og som tydeligere end alt andet viste, at heller ikke vore ledende politikere havde opfattet forskellen mellem mord på en patriot, der satte sit liv ind for folkets frihed, og drab af et skadedyr, der gik folkets fjender til hænde. Der var kun tale om »modstående indstilling og anskuelser«!

man i stigende grad over til mord på sagesløse personer, planløs nedskydning af sådanne danske. der ikke havde begået anden forbrydelse end den, at de var danske. I de første måneder af 1944 faldt således læge W. Vigholt, Slagelse, kaptajn G. B. Mackeprang, Charlottenlund, og redaktør Sigurd Thomsen, København, for morderkugler. Samtidig fortsattes schalburgtagen: »Ålborg Stiftstidende« og en række filmsforetagender, som Palladiums Atelier, »Asa« og »Nordisk Film« samt Kinopalæet ødelagdes ved bombeeksplosioner.

Mandag den 24. april fremkom i bladene en meddelelse om, at student Niels Stenderup, søn af en fuldmægtig i udenrigsministeriet, var blevet henrettet af tyskerne. Bag denne henrettelse lå et nyt tillids- og løftebrud, i hvilket Best selv, som det nu er oplyst, har spillet en særlig uhyggelig rolle. Den unge mand havde en dag på hovedbanegården forsøgt at fratage en tysk soldat hans revolver, hvilket mislykkedes. Han blev arresteret og dømt til døden. Udenrigsministeriet havde tidligere fået tilsagn om, at når der ved tysk krigsret blev afsagt en dødsdom, ville der herom tilgå ministeriet en meddelelse så betids, at

der blev mulighed for at indgive ansøgning om benådning. Det skete også i dette tilfælde, men pludselig skiftede tyskerne holdning. I de samme dage indtraf i en række københavnske biografteatre den pud-sige episode, hvor nogle frihedskæmpere standsede forestillingen og foreviste på lærredet en vittig karikatur af Hitler, medens en af dem holdt en kraftig antinazistisk tale. Det ene med det andet bevirkede, at selve den »velvillige«, »forstående« og »samarbejdsvenlige« Best ude i kulisserne anordnede et terroristisk indgreb. I Nürnbergdomstolens møde den 9. august 1946 kunne den amerikanske anklager, løjtnant Harris, forelægge et telegram fra Best til Ribbentrop, afsendt tirsdag den 25. april 1944 kl. 10. Det lød:

»Efter at den første halvdel af april var forløbet roligt, fandt omkring den 20. april nogle sabotagehandlinger og overraskende overfald sted, og jeg har derfor beordret følgende modforholdsregler:

For det første: Henrettelse af en student, som var overbevist om at have udført angreb på et medlem af værnemagten.

For det andet: Gennemførelse af kontraterror for hvert enkelt angreb på et medlem af værnemagten.

For det tredje: Lukning af Storkøbenhavns biograf indtil videre.

For det fjerde: Foreløbig spærring af enhver forbindelse med Sverige, såvel for personer som for nyheder (for at opnå en chokvirkning og forhindre fjendtlig propaganda).

For det femte: Foreløbig indsættelse af SS- og politidomstol i København til behandling af sabotage og lignende forbrydelser. (Jeg henviser her til min samtidig afsendte Rapport, som er affattet i kode).

Best«.

Med dette dokument er Bests dobbeltspil her i landet afsløret. Over for udenrigsministeriet optrådte han i det givne tilfælde med raffineret ondskab. Lørdag formiddag erklærede han over for Svenningsen, at han ikke længere vedstod sit tilsagn om en frist, inden for hvilken en benådningssøgning kunne indgives. Men hvad han undlod at meddele, var, at henrettelsen af Niels Stenderup var umiddelbart forstående. Søndag aften sent fik Svenningsen fra kontorchef Eskelund underretning om, at henrettelsen havde fundet sted, og at tyskerne forlangte dette publiceret i bladene mandag morgen. Blev kravet

herom ikke efterkommet, ville Eskelund blive arresteret. Svenningsen satte sig i forbindelse med Best for at få ham til at frafalde kravet, men forgæves. For at Niels Stenderups forældre ikke skulle få den tragiske efterretning gennem aviserne, måtte da endnu samme aften Svenningsen og Hvass søge dem og meddele dem, hvad der var sket. »Man kan forestille sig, hvilke følelser tyskernes fremgangsmåde udløste i det ministerium, der daglig måtte forhandle med tyskerne«, skriver Andreas Møller. Det ville næppe have blidnet disse følelser, om man den gang havde vidst, at det var Best, der personlig havde beordret henrettelsen.

Endnu om mandagen kaldte Best pressens repræsentanter til sig for at lade dem påhøre en ny straffetale. Den samme mand, der var fuldt optaget af at udføre Hitlers ordrer af 30. december, gjorde her den danske befolkning og de danske sikkerhedsorganer ansvarlige for de tilstande, der var opstået. Han talte om den »hemningsløse underverden«, som »foranstaltede blodorgier af mord på danske«, og han beklagede, at »den hidtidige kulturby København i dette øjeblik over for hele verden står som et europæisk Chicago«. Alle de »personer og institutioner, som har været passive tilskuere til ødelæggelsen af erhvervsmæssige værdier og til mord og rov«, betegnede han som »uegnede og uværdige til fremtidig at lede dette folk, der i sandhed har fortjent en bedre ledelse.«

Selv fortsatte den tyske ledelse ufortrødent sine bestræbelser for at skærpe modsætningsforholdet til den danske befolkning. Dødsdomme og henrettelser forekom i stigende antal. Et par dage efter at Best havde holdt sin tale, henrettedes en af frihedskampens smukkeste skikkelser, matematiklærer Svend Otto Nielsen, og sidst i maj arresteredes i Jylland en række kendte personer som amtmand Refslund-Thomsen, Åbenrå, samt politimestrene Agersted og Hoeck, Århus, og Brix, Tønder. Oberst i Grænsegendarmeriet 5. Paludan-Maller blev dræbt, da han modsatte sig anholdelsen. Under trusel om dødsstraf krævedes alle våben i privat besiddelse afleveret. I form af kontrol med færdselen, forbud mod visse former for skibsfart og automobilkørsel o.lign, foretog man stadigt mere snærende indgreb i befolkningens bevægelsesfrihed.

Situationen modnedes da henimod den afgørende styrkeprøve mellem det danske folk og besættelsesmagten, den store folkestrejke i juni-juli 1944.

DANSKE TIDENDE

Aabent Brev fra DANMARKS FRIHEDSRAAD til Det tyske Riges Befuld-
mægtigede, Dr. Werner Best.

Hr. Dr. Best.

I Deres Henvendelse til den danske Befolkning den 25. April 1944 har De proklameret en skærpet tysk Undertrykkelse af vort Land.

Efter nazistisk Sædvane begrunder De ikke aabent og ærligt dette Skridt med, at Tyskland følger sine Interesser truet af den danske Modstandsbevægelse, men udtrykker i Stedet Deres Trusler med hykleriske Forklaringer og usandfærdige Paastande.

De vover at hævde, at de tyske Myndigheder "med Beklagelse" er Vidne til "Voldshandlinger", "Edelgælgelser" og "Blodorgier af Mord paa danske."

Men DE VED lige saa vel som vi, at Tysklands uprovokerede Overfald paa vort Land den 9. April 1940 er den Voldshandling, der aabnede Vejen til de nuværende lovløse Tilstande i Danmark.

DE VED, at det er nazistiske Bander, der i blind Hævnfølelse har foranstaltet Edelgælgelser af Sportslokaler, Studenterbbygninger, Filmsateliers, Biografer og Restauranter, og som kaster Bomber mod overfyldte Sporvogne.

DE VED, at Mordene paa Kaj Munk, Dr. Vigholt, Lektor Ibsen, Redaktør Thomsen, Dr. Stefan Jørgensen o. fl. er foranstaltet af Gestapo og dets betalte Haandlangere. Disse Mænd blev udelukkende myrdet, fordi de tænkte og talte som danske.

Og DE VED OGSAA, at den danske Frihedsbevægelse hverken har be-
gaaet meningsløse Edelgælgelser eller myrdet Folk paa Grund af deres Sindelag.

De Fabrikker, Sabotagen har bragt til Standning, bidrog alle til at forhale Nazismens Nederlag ved at producere Krigsmateriel til Tyskland, De Personer, Frihedskæmpere har uskadeliggjort, var alle Stikkere, som for høj Betaling udleverede deres ærlige Landsmænd til vore Fjender.

Maar De taler om "Underverdenens Elementer", der arbejder "paa udenlandsk Ordre", saa rammer denne Karakteristik ene og alene de danske Nazister og Pengejægere, som De og Deres har taget i Sold.

Men de unge, danske Mænd, som De nu Dag for Dag lader henrette som Gidaler - som Straf ikke for deres egne antityske Handlinger, men for deres frie Kammeraters - disse unge Danske er sunde, rædsindige og idealistiske Mennesker, der har kæmpet for vort Lands Befrielse.

OGSAA DETTE VED DE.
Hvert Ord, De siger, er i Strid med Sandheden, og hver Terror-
handling, De gennemfører, et Brud paa Humanitet og Ret.

Formaalet med Deres Henvendelse er at drive en Kile ind i det danske Folk og derved svække vor Modstand. Men det vil ikke lykkes Dem. Igen-
nem Aarhundreder har vi danske i Frihed grundlagt vort Syn paa Menneskerettig-
heder og Sandhed, et Syn, diametralt modsat det, der behersker Nazismen. De kan lade brænde, hænge og myrde. De kan fængsle og henrette. De kan lokke eller true. Men De kan aldrig knække vor Vilje og vor Evne til at bekæmpe den Magt, der har styrtet Verden ud i Krigens Ulykker og bersvet Danmarks dets Frihed.

DANMARKS FRIHEDSRAAD.

VIII

I juni måned blev to store industrivirksomheder, der forsynede den tyske krigsmaskine, Industrisyndikatet og Nordwerk, bombesprængt. Tyskerne svarede med bombeattentater mod Tivoli, Borgernes Hus og Studentergården, og mandag den 26. juni anordnede Best spærretid fra kl. 20 til kl. 5. Dette udgangsforbud vakte megen ophidselse i arbejderkredse. Burmeister & Wains arbejdere på Refshaleøen forlod om mandagen værkstederne kl. 12, og de affattede samtidig en skrivelse til Best, hvori de erklærede, at når de ikke måtte gå ud om aftenen, var de nødt til at sikre sig fritid om eftermiddagen, så det blev muligt for dem at passe deres kolonihaver; ingen vidste, skrev de, hvordan ernærings-situationen ville forme sig i den kommende vinter.

Eksemplet smittede i adskillige andre virksomheder. I øvrigt blev udgangsforbudet kun mådeholdent respekteret, hvilket bevirkede, at tyske patrouiller afsøgte gaderne og skød på folk. Mandag og de følgende aftener indbragtes et ikke ringe antal døde og sårede til hospita-
lerne. Om onsdagen henvendte formanden for De samvirkende Fagfor-
bund, Eiler Jensen, sig til direktør Svenningsen og fremhævede over for ham, at spærretiden ensidigt vendte sig mod den dårligst stillede del af befolkningen. Forestillingerne herom bragte Svenningsen videre til Best, og da eftermiddagsstrejkerne ramte tyskerne på deres ømme punkt, produktionen, foretog Best et tilbagetog, idet han med virkning fra torsdag aften udskød spærretiden til kl. 23. Han havde villet nøjes med at gå tilbage til kl. 22. Men fra dansk side insisterede man på at få denne ene time til.

Indrømmelsen kom for sent. Bevægelsen var i skred. Den hensyns-
løse nedskydning af sagesløse borgere havde ophidset stemningen stærkt. Torsdag aften indtraf i Istedgade et intermezzo, hvorunder der blev skudt på nogle sporvognsfunktionærer. Sporvognspersona-
let forlangte nu sikkerhed for, at det ville kunne gennemføre kørselen uden at blive udsat for overlast. Fredag morgen indtraf imidlertid et lignende intermezzo på Amager, og fra organisationens side blev der derfor tidligt på formiddagen givet ordre til, at vognene skulle køre i remiserne. Samme morgen bragte bladene en officiel tysk meddelelse om, at otte sabotører - deriblandt medlemmer af »Hvidsten-Gruppen«, kroejner Fiil, hans søn og svigersøn - den foregående dag var dømt til døden og henrettet, samtidig med at nogle andre sabotører var dømt til

En fængende følelse af frihedsvilje og modstandsånd greb hele den københavnske befolkning, når »frihedsbålene« tændtes rundt om i byen ved skumringstid - som en flammende protest mod undertrykkerne og en manende opfordring til at trodse deres terror.

tugthus på længere og kortere tid. Stemningen i byen ophidsedes nu til det yderste. Hen på formiddagen begyndte folk at forlade arbejdspladserne, og om eftermiddagen var strejken total. Fabrikker, værksteder, butikker og kontorer lukkede. Alt arbejde, af hvad art nævnes kan, blev nedlagt.

Det karakteristiske ved strejken var, at den kom rent spontant. Alt, hvad der tre år igennem var opsamlet af bitterhed og harme, skaffede sig udløsning gennem denne arbejdsnedlæggelse. Det var befolkningen selv, der - uden noget direktiv fra den øverste politiske og faglige ledelse, tværtimod til dennes fortrydelse og forfærdelse - reagerede mod de tyske voldshandlinger. Da begyndelsen først var gjort, voksede bevægelsen med ukendt hastighed til en lavine. Det hele lå ligesom i luften. Ingen drømte om at stille sig udenfor.

På ledende sted ængstedes man for følgerne, og man optog derfor straks overvejelser i retning af, hvordan man skulle få bevægelsen standset. Tidligt på formiddagen, da strømmen af cyklister og fodgængere bevægede sig ud ad radialgaderne mod førstæderne, kaldte Best direktør Svenningsen til sig og spurgte ham, hvad denne strejke skulle betyde. Best gav luft for sit onde lune i anledning af, hvad der gik for sig, men han nøjedes dog ved denne lejlighed med at erklære, at han betragtede strejken som »et indre dansk anliggende«. Vi måtte selv se at få bevægelsen bragt til ophør, men ganske vist holdt tyskerne sig rede til at gribe ind.

Kl. 11,30 afholdtes da i udenrigsministeriet et møde, til hvilket man havde fået samlet så mange af departementscheferne såvel som af de ledende politikere og erhvervsorganisationernes bestyrelsesmedlemmer, som under de herskende forhold kunne komme til stede. Samarbejdsudvalgets formand, Buhl, deltog i mødet. Senere indfandt sig Ole Bjørn Kraft, og pr. fjernskriver blev politiet i Helsingør og Roskilde anmodet om at hente henholdsvis Knud Kristensen og Jørgen Jørgensen. Også Bording blev tilsagt. Desuden deltog direktør Svenningsen, departementscheferne Eivind Larsen, Høirup og Koch samt overborgmester Viggo Christensen, borgmester H. P. Sørensen, Arbejdsgiverforeningens formand, ingeniør T. K. Thomsen, og fra De samvirkende Fagforbund Eiler Jensen, Peter Andersen og Aksel Olsen. I formiddagsmødet redegjorde Svenningsen for sin samtale med Best, og forhandlingerne fortsattes derefter i et nyt møde kl. 15, hvor der konstateredes

overvejende enighed om, at man måtte gøre, hvad man kunne, for at få folk til at gå i arbejde igen.

Om de midler, der i så henseende måtte bringes i anvendelse, var der derimod delte meninger. Diskussionen drejede sig om, hvorvidt repræsentanterne for rigsdagspartierne burde medunderskrive et opråb til befolkningen. Buhl og Ole Bjørn Kraft var, til dels støttet af Jørgen Jørgensen, på dette tidspunkt ikke stemte for, at partierne skulle gå i Brechen mod en folkebevægelse, der havde manifesteret sig så utvetydigt, medens Knud Kristensen for sit vedkommende ikke nærede nogen betænkelighed herved. Repræsentanterne for erhvervsorganisationerne, vist nok navnlig fagforbundenes ledere, erklærede, at de kun ville være med til at udstede et opråb, såfremt det også fik politikernes underskrift. Da der, som det blev hævdet af Buhl, ikke kunne være tale om, at departementscheferne »optrådte som kollegium« og udstedte opråbet for egen regning, enedes man sluttelig om, at opråbet skulle underskrives af repræsentanterne for hovedstadskommunerne og erhvervsorganisationerne, men desuden indeholde en passus om, at det blev udstedt »i forståelse med cheferne for centraladministrationen og

På Nørrebrogade stormede befolkningen Varehuset »Bulldog«, hvis indehaver, Bryde Nielsen, opfattedes som nazi-inficeret, smed dets inventar ud på gaden og stak bygningen i brand. I baggrunden af billedet bygges to barrikader.

En mægtig lastbil (flytteomnibus?) er væltet tværs over Nørrebrogade og udgør en fortræffelig barrikade. Det er denne, der samler menneskemængden i det sidestillede billedes baggrund.

repræsentanter for de samarbejdende politiske partier«. Det var departementschef Koch, der stillede forslaget herom. I den udformning, han og Svenningsen gav opråbet, forekom tillige en vending om, at man rettede denne henvendelse til befolkningen »i anledning af en situation, som er opstået som følge af, at besættelsesmagten beklageligvis har ment at måtte iværksætte forskellige foranstaltninger«. Med denne vending lagde man på lempelig vis ansvaret over på tyskerne.

Opråbet kom ikke frem for offentligheden i denne form. Kl. 19 forelagde Svenningsen det for Best, idet han tillige bemærkede, at hvis henvendelsen skulle få nogen virkning, ville det være af betydning, at der skete indrømmelser fra tysk side, navnlig denne, at Schalburgkorpset blev trukket bort fra København. Bests onde lune var tiltaget i dagens løb. Der var nu ikke længere tale om forhandling, erklærede han. Nu var det, forstod Svenningsen, »Herrefolket«, der talte gennem den rigsbefuldmægtigede. Hele befolkningen begunstigede sabotørerne, også nyndighederne og specielt politiet, sagde Best. Kongen, politikerne, embedsmændene, alle var skyldige. De danske myndigheder leflede for de illegale kredse. Men nu skulle det københavnske pak få piskeren at smage. Tyskerne havde før vist, at de kunde ordne en by som København, og de skulle vise det igen. Fra nu af ville der blive

krævet blind lydighed og underkastelse. Opråbet brød han sig ikke om. Da han under gennemlæsningen af udkastet kom til sætningen om de foranstaltninger, tyskerne beklageligvis havde iværksat, skal han have lukket papiret sammen, givet det tilbage til Svenningsen og gentaget, at der ikke var noget at forhandle om. De tyske foranstaltninger var besluttet og ville blive sat i værk. Hvis der ikke lørdag formiddag herskede ro og orden i byen, ville tyskerne sørge for, at det blev tilfældet.

I overensstemmelse med denne parole fortsatte tyskerne om aftenen deres terror. Den københavnske befolkning trodsede fremdeles udgangsforbudet og demonstrerede ved at tænde bål i gaderne. De tyske patrouiller skød på trafikanterne og folkeklyngerne, hvor de kom frem. Der indbragtes den aften et par hundrede sårede og 16 døde. Om aftenen hl. 21 besatte tyske styrker de kommunale værker og lukkede for vand, gas og elektricitet.

Kampen mellem »det ubevæbnede folk og verdens stærkeste militær- og politimagt« var dermed trådt ind i en afgørende fase. I denne situation greb nu også Danmarks Frihedsråd ind. Strejken var kommet lige så overraskende for rådet som for de legale myndigheder, men da

For mange mennesker blev kampene i byen for hårde, og de tog i tusindvis ud på landet, inden tyskerne fandt på at spærre udfaldsvejene fra København.

Hvor tysksympatisørerne havde deres forretninger, gik det ud over både ruder og inventar.

den nu var brudt ud, besluttede man i rådet at bruge den til at aftvinge tyskerne indrømmelser. Skulle imidlertid dette lykkes, var det af betydning, at samstemmighed og fodslag mellem de legale og illegale danske myndigheder blev bragt til veje, og i den hensigt søgte frihedsrådet om aftenen den 30. juni kontakt med politikerne. Rådet havde allerede i efteråret 1943 - nogen tid efter dets dannelse - gjort skridt til at få de politiske partier repræsenteret i ledelsen af det illegale arbejde. Men de politikere, man den gang henvendte sig til, afviste opfordringen til at indtræde. Det kom heller ikke under selve folkestrejken til noget samarbejde mellem rådet og politikerne, men rådet gjorde denne fredag aften et forsøg herpå, idet det gennem en mellemmand bevægede Buhl til at komme til stede ved en drøftelse af situationen.

Det havde hidtil uden for en ganske snæver kreds været ukendt, hvem rådet bestod af. Buhl kom nu for første gang til kundskab herom. Mødet holdtes i en lejlighed i Gothersgade. Til stede var bl.a. Frode Jakobsen, professor Mogens Fog, chefredaktør Åge Schoch, redaktør Børge Houmann og professor Ole Chievitz. Forhandlingerne tog et meget bevæget forløb, idet der viste sig at være stærkt divergerende

meninger om strejkens årsag og betydning. Buhl var helt utilbøjelig til at inkludere sig i et snævrere samarbejde med frihedsrådet. I overensstemmelse

med de anskuelser, der herskede i de politiske kredse, ønskede han at holde alle muligheder for en afvikling af strejken åbne. Politikerne måtte efter hans opfattelse se realiteterne i øjnene og handle under ansvar over for befolkningen. Tyskerne havde truet med at bombardere byen fra luften og anrette »fladebrande« i de mest urolige kvarterer, særlig jo i kvarteret omkring Istedgade. På rådhuset frygtede man desuden den situation, der ville opstå som følge af, at byens levnedsmiddelforsyninger slap op, og at det vand, der hentedes i søer og vandløb, var mer eller mindre udrikkeligt. Alt dette ville, forudså man, gå hårdt ud over den ubemidlede del af befolkningen.

Mødedeltagerne skiltes, uden at der var opnået enighed, og frihedsrådet fulgte derefter sin egen kurs. Det udstedte samme aften et opråb, hvori det - i skarp modstrid med, hvad man på Christiansborg havde påtænkt - opfordrede befolkningen til at fortsætte strejken. Man skrev:

»Dette er den største nationale demonstration, der nogen sinde har fundet sted i Danmark. Schalburg folkenes stadige overfald på liv og ejendom og den tyske besættelsesmagts systematiske nedbrydning af lov og ret i landet har fået folkets tålmodighed til at bryde.

Den delvise arbejdsstandsning i dagene forud for folkestrejken bragte en første sejr: Spærretidens udsættelse, men det tyske tilbagetog er ikke nok og ikke tilstrækkeligt til at opfylde folkets berettigede krav.

Danmarks Frihedsråd opfordrer til fortsættelse af folkestrejken, indtil for det første Schalburg korpset er fjernet fra landet og for det andet den faktiske undtagelsestilstand (spærretid standret m.v.) er ophævet.

Indtil disse krav er opfyldt, bør strejken fortsættes med samme beslutsomhed og solidaritet som hidtil«.

Der er ingen tvivl om, at frihedsrådet her gav udtryk for de stemninger, der på dette tidspunkt rådede i befolkningen. Parolen blev da også fulgt.

Lørdag den 1. juli mødtes underskriverne af det legale opråb i udenrigsministeriet. I nattens løb var opråbet - indeholdende det famøse »beklageligvis« - mangfoldiggjort i et stort antal eksemplarer i et tryk-

Fra de kommunale beredskabslagre blev der uddelt fødevarer til dem, som ikke på anden måde kunne få skaffet sig levnedsmidler.

At tyskerne spærrede for gas, vand og elektricitet var ikke nogen spøg. Men i haverne kunne man indrette sig primitive ildsteder, og i byens søer kunne man hente sig vand i spandevise.

keri i Hillerød. Det viste sig imidlertid at være en spildt anstrengelse. Der var på mødet enighed om, at man naturligvis ikke kunne opfordre arbejderne til at gå i arbejde, når tyskerne havde afbrudt den elektriske strøm til fabrikkerne. Det besluttedes, at Svenningsen skulle forsøge at gøre Best dette begribeligt.

I løbet af formiddagen meddeltes det ved plakatoslag rundt i byen, at kommandanten for de tyske tropper på Sjælland, generalløjtnant Richter, fra kl. 12 middag ville overtage den, udøvende magt for Storkøbenhavns område, at al trafik ud af Storkøbenhavn og enhver trafik inde i byen med øjeblikkelig virkning var forbudt, samt at den tyske værnemagts forstærkede patrouiller havde fået ordre til ufortøvet at skyde på enhver forsamling, der bestod af mere end fem personer. På mødet i udenrigsministeriet havde Svenningsen, underrettet derom af statsbanerne, kunnet oplyse, at tyskerne trak betydelige troppestyrker til byen. Meningen var, at byen skulle suites ud.

Forhandlingerne mellem Svenningsen og Best fandt sted kl. 13,30. De tog, som dagen i forvejen, et stormende forløb. Best fremsatte på ny sine heftige bebrejdelser mod de danske myndigheder i anledning af, at de, som han troede at forstå, spillede under dække med frihedsbevægelsen. Da man kom til realiteterne, viste det sig dog, at der på tysk side var nogen forhandlingsvilje til stede. Best accepterede opråbet, når sætningen med ordet »beklageligvis« gik ud, og han begreb også, at før der blev åbnet for den elektriske strøm, kunne arbejdet på fabrikkerne ikke genoptages. Han var derfor ikke helt uvillig til at lade de kommunale værker gå i gang, men bemærkede blot, at man jo altid kunne lukke dem igen, hvis tingene ikke gik i orden. Men i samme åndedræt, som han stillede disse tyske indrømmelser i udsigt, fremkom han med krav, der kunne tjene til at komplicere situationen. Ledelsen af den afdeling inden for det danske politi, som havde med personalet at gøre, måtte fjernes. Han nævnede ikke udtrykkelig Eivind Larsens navn, men det var ham, han sigtede til. Desuden krævede han, at Eiler Jensen skulle fratæde som formand for De samvirkende Fagforbund, da han efter tysk opfattelse var »indstillet på en fjendtlig linie«. Endelig måtte, sluttede Best, den produktion, som var tabt som følge af strejken, genindvindes ved overarbejde i de følgende dage. Man påtænkte ikke nogen formel ændring af den bestående styreform, men man måtte forlange, at der i fremtiden blev udvist »en eksakt og villig

interesse« i henseende til at efterkomme ønsker fra tysk side.

Med denne besked vendte Svenningsen tilbage til udenrigsministeriet. Man drøftede de fremsatte krav uden i og for sig at tage stilling til dem, men stemningen på mødet gik utvetydigt i retning af, at man måtte se at forhandle sig til rette med tyskerne. Departementscheferne mente, at Eivind Larsen måtte trække sig tilbage, hvad han også selv erklærede sig villig til. Det samme standpunkt indtog Eiler Jensen, og der var enighed om, at man kunne blive nødt til at efterkomme kravet om hans afgang, hvis der ikke skulle ske ham noget værre. Man var endvidere enige om, at udsendelsen af opråbet til befolkningen ikke burde kunne strandes på formuleringen. Man var villig til at give opråbet en neutral udformning, hvis det kunne glæde tyskerne. Men fra arbejderrepræsentanternes side blev det hævdet, at når tyskerne yderligere ville ophidse befolkningen ved at kræve Eiler Jensens afgang, fandt man det formålsløst at udsende opråbet. Denne betragtning sluttede de øvrige deltagere sig til. Mødet endte i en stemning af resignation. Man regnede med, at tyskerne nu ville sætte ind med al mulig brutalitet, og at der i hvert fald den dag ikke var mere at gøre fra dansk side.

Så skete imidlertid hen på eftermiddagen det overraskende, at den tyske politik pludselig gik over stag. Tyskerne viste sig villige til at afstå fra de skarpere krav og forholdsregler, og de tog selv skridt til forhandlinger herom!

Det er endnu næppe klarlagt, hvorfra initiativet til denne forbavsende frontforandring kom. Den dybest liggende årsag har imidlertid været, at den københavnske folkestrejke truede med at brede sig til Provinsen, så en lammelse af hele produktionslivet kunne befrygtes. De instanser inden for den tyske ledelse, der var særlig interesserede i, at leverancerne af landbrugs- og industrivarer gik sin rolige gænge, menes at have grebet ind. I hvert fald mødte kl. 16 den tyske legationsråd Duckwitz op i udenrigsministeriet, hvor han forebragte Svenningsen en række meddelelser, der tydeligt viste, at tyskerne stod i begreb med at bakke ud af den uforsonlige politik. Buhl blev derefter tilkaldt. Best havde, sagde Duckwitz, fået nye oplysninger om Eiler Jensen, og det ville glæde ham, om Buhl kunne bekræfte, at Eiler Jensen ikke havde gjort sig skyldig i provokationerne. Det kunne Buhl, og kravet om Jensens fjernelse blev frafaldet. Heller ikke Eivind Larsen

ønskede man længere fjernet, og Eivind Larsen erklærede sig rede til at blive, idet han dog forbeholdt sig ret til senere at gå, hvis han fandt anledning dertil. Duckwitz henviste nu til en skrivelse fra Best, hvori det krævedes, at det danske politi skulle have ordre til »ved den eftertrykkeligste indsats« at genoprette ro og orden, gøre brug af våbnene overalt, hvor der fandt plyndringer og ødelæggelser sted, samt overtage beskyttelsen af de virksomheder, der ansås for truede. Best forlangte inden kl. 20 at få besked om, hvorvidt disse ordrer var udstedt, og derefter ville tyskerne i 24 timer se tiden an. Oprådte politiet som ventet, kunne der blive tale om ændringer i de forholdsregler, man havde taget til bekæmpelsen af oprøret.

Om alt dette blev der nu forhandlet. Tyskerne gav tilsagn om, at der skulle blive åbnet for vand, gas og elektricitet søndag eftermiddag, så at spærringerne for fodgænger- og cyklisttrafikken ville blive hævet kl. 5 mandag morgen. På dansk side erklærede man sig rede til at forhandle om beskyttelse af industrivirksomheder mod sabotage. Fast vagthold kunne der dog ikke være tale om, men man var villig til at etablere en vis opsigt med virksomhederne og lade foretage udrykninger, hvor det var fornødent. Dette standpunkt udviklede Eivind Larsen i en samtale med politigeneral Pancke.

Der var hermed i forholdet til tyskerne indtrådt en vis afspænding af situationen. Søndag eftermiddag åbnedes der på ny for vand, gas og elektricitet, og samme dag udsendtes gennem radioen det i udenrigsministeriet udarbejdede opråb i den for tyskerne mere behagelige neutrale udformning. Det lød:

»I forståelse med cheferne for centraladministrationen og repræsentanter for de samarbejdende politiske partier ønsker vi undertegnede repræsentanter for hovedstadskommunerne samt danske arbejds- og erhvervsorganisationer at rette følgende henvendelse til befolkningen i anledning af den situation, som er opstået som følge af den sidste tids begivenheder:

Arbejdsnedlæggelsen i København har bragt hovedstadens befolkning i en skæbnsvanger situation. Konsekvenserne af en fortsat strejkebevægelse er uoverskuelige. Tilførslerne af levnedsmidler og andre livsfornødenheder til hovedstaden svigter allerede og vil i løbet af korteste tid gå helt i stå. Faren for indgreb med virkninger af uoprettelig

karakter er overhængende. Genoprettelse af byens normale liv er en nødvendig forudsætning for, at truende ulykker skal kunne undgås.

Alle og enhver opfordres derfor indtrængende til straks at optage deres daglige gerning«.

Henvendelsen var underskrevet af borgmester V. Fischer, Frederiksberg, borgmester Åge E. Jørgensen, Gentofte, overborgmester Viggo Christensen, formanden for Københavns Borgerrepræsentation, direktør Alex. Fløtkjær, fabrikant Hans L. Larsen og ingeniør T. K. Thomsen. Arbejdsgiverforeningen, Ludvig Christensen, Arbejdernes Erhvervsråd, direktør Kørbing, Dampskibsrederiforeningen, grosserer Rudolf Schmidt, Grosserer-Societet, Rasmus Sørensen, Fællesrepræsentationen for Håndværk og Industri, direktør H. P. Christensen, Industrirådet, oldermænd Esper Eising, Håndværksrådet, landstingsmand Hauch, Landbrugsrådet, og samtlige medlemmer af De samvirkende Fagforbunds Forretningsudvalg med Eiler Jensen og Aksel Olsen i spidsen.

I den illegale presse blev dette opråb gjort til genstand for den voldsomste kritik. Blade som »Frit Danmark«, »Land og Folk«. »Kirkens Front« m.fl. skrev om dette »udslag af danske mænds forægtelige hjælp til tyskerne«. Det kan næppe bestrides, at modstandsbevægelsen stadig i langt højere grad end politikerne havde Føling med de stemninger, der rådede i den overvejende del af befolkningen. Medvirkende var også befolkningens dybt indarbejdede uvilje mod og frygt for at bryde en etableret strejke. I hvert fald var det fremdeles frihedsrådets anvisninger, der blev fulgt. Lørdag udstedte rådet et nyt opråb. »Strejken må,« hed det, »fortsættes med usvækket styrke og enhed, indtil der fra tysk side er stillet betryggende garantier for opfyldelsen af følgende krav: 1) Schalburg korpset må fjernes fra landet. 2) Den faktiske undtagelsestilstand (spærretid m. v.) må ophæves. 3) Byens tilførselsveje må åbnes, og forsyningen med vand, gas og elektricitet må genoptages. 4) Der må ikke foretages repressalier af nogen art i anledning af folkestrejken«. Rådet havde yderligere samme dag pr. illegal kurér opfordret den svenske regering til »at lægge et diplomatisk pres på Tyskland« for at få landsforræderkorpset ophævet eller fjernet.

I dette frihedsrådets opråb var strejkebevægelsens mål fast formulerede. Opråbet spredtes om søndagen over byen, samtidig med at politi-

et opklæbende plakaterne med de legale myndigheders opråb. Skismaet i den danske lejr var nu åbenbart for enhver. Politikerne havde om søndagen opnået, at værkerne blev genåbnede, og at afspærringen af byen blev hævet. Med disse indrømmelser på hånden opfordrede de befolkningen til at gå i arbejde igen. Frihedsrådet på sin side krævede de fire punkter opfyldt, før strejken blev afblæst. Konflikten mellem disse to standpunkter udløstes i løbet af mandagen på ejendommelig måde.

Et fåtal af arbejdere og funktionærer fulgte mandag morgen borgmestrenes og erhvervsorganisationernes opfordring. Men de fleste af dem vendte hurtigt hjem igen. Dagen igennem lå byen i alt væsentligt død hen som på de foregående dage. Ved deres meningsløse adfærd modarbejdede tyskerne selv, at forholdene gik i orden. Under forhandlingerne mellem Eivind Larsen og Pancke var man blevet enige om retningslinierne for det danske politis optræden, og herom tilgik der - »i forståelse med de samarbejdende politiske partier« - Politiet følgende instruktioner:

»Der skal skrives ind, om fornødent under brug af stavene eller af skydevåben i overensstemmelse med de derom gældende instrukser, i tilfælde af plyndringer, brandstiftelser, angreb på samfærdselsmidler, voldelige overfald og forsøg på at hindre genoptagelsen af det normale daglige liv. I tilfælde af, at tysk militær eller politi sættes ind, bør det danske politi dog som hidtil trække sig tilbage.

Disse retningslinier, med hvilke de centrale tyske myndigheder er gjort bekendt, bør også følges uden for København, såfremt uroligheder måtte opstå«.

Ikke des mindre sendte tyskerne stadig deres patruiller ud på gaderne, og det kom mandag morgen til forskellige blodige episoder, bl.a. ved sporvejsremiserne. Sporvejskørselen gik derfor først hen på dagen langsomt i gang. Af de andre offentlige virksomheder lykkedes det at få S-togtrafikken og postbesørgelsen genoptaget. Men praktisk talt hele det private erhvervsliv lå stille. De legale myndigheder mente da at måtte foretage en ny kraftanstrengelse. Om formiddagen havde direktør Svenningsen samtaler med Best og Pancke, der begge red den høje hest. Navnlig gjaldt dette den sidste. tyskeres langmodighed, som

den havde manifesteret sig i genåbningen af værkerne og byens tilførselsveje, var kun blevet mødt med utak, sagde de. Men nu skulle piben få en anden lyd. Der ville igen blive lukket for vand, gas og elektricitet, og ringen om byen ville atter blive sluttet. Desuden ville de særlig oprørske kvarterer af byen blive beskydt fra forterne. Det var dog tydeligt, at disse voldsomme trusler kun var beregnet til brug for en intimidering af befolkningen. I samme åndedræt, som de blev fremsat, anviste Best udveje til en rolig afvikling af konflikten. Han foreslog, at Buhl og Eiler Jensen gik til mikrofonen og opfordrede befolkningen til at gå i arbejde. Desuden lovede han, at han skulle gøre, hvad han kunne, for at det tyske militær holdt sig tilbage, og han oplyste, at Schalburg korpset havde fået ordre til ikke under nogen form at blande sig i tingene eller vise sig på gaderne i uniform. Dette sidste måtte man gerne bruge af i radioudsendelserne. Men naturligvis måtte det i dagens løb tydeligt vise sig, at de store virksomheder var ved at gå i gang. Ellers ville de skarpe tyske forholdsregler blive sat i kraft.

Kl. 14 mødtes i udenrigsministeriet den sædvanlige kreds af politikere, embedsmænd og erhvervsfolk. Man drøftede her Bests forslag om en radioudsendelse, og man blev enige om, at ikke blot Buhl og Eiler Jensen, men også repræsentanter for de andre partier og erhvervsverdenen skulle tale. Endvidere stillede man to betingelser: at talerne ikke skulle censureres, om end de naturligvis ville blive udformede under ansvar og hensyntagen til situationen, og at der blev givet positivt tilsagn om, at de tyske patruiller fjernedes fra gaderne.

Svenningsen bemyndigedes til at gå til Best med disse betingelser. Men hans samtale med den rigsbefuldmægtigede gav intet tilfredsstillende resultat. Best var villig til at lade talerne udgå ucensurerede, men han ville ikke tiltræde, at de tyske patruiller blev trukket tilbage. Det ville se ud som en kapitulation, sagde han. Buhl »brød da overtværs« og sagde, at det var bedst, han selv gik til tyskerne. Efter at Svenningsen havde fået Bests tilsagn om at ville modtage Buhl, kom samtalen i stand. Buhl indledede den med at erklære, at det var nødvendigt, de tyske patruiller rent faktisk blev inddraget, selv om det ikke blev meddelt i radiotalerne. Best, der åbenbart af Buhls tilsynekomst på arenaen drog videregående slutninger, end man fra dansk side kunne godkende, svarede, at tyskerne ikke havde noget ønske om at gribe dybere ind end nødvendigt for de tyske troppers sikkerhed, og i øvrigt så

han gerne, at »der fra autoritativ side optrådtes stærkere over for indre danske forhold«. Denne bemærkning kunne efter sin ordlyd kun forstås således, at den rigsbefuldmægtigede ønskede en ny dansk regering dannet, og Buhl erklærede da hertil, at hvis det var noget sådant, Best tænkte på, måtte han slå det af hovedet. Der ville ikke blive dannet nogen ny dansk regering, så længe tyskerne var i landet. Best forlod da dette emne og gik over til at drøfte det danske politis optræden.

Det har senere været stærkt omstridt, hvor meget Buhl faktisk fik ud af denne samtale - eller rettere: hvor meget han, da den sluttede, vidste om de indrømmelser, tyskerne havde ment sig nødsagede til at gøre. Det sikre er, at han i sin radiotale mandag aften kun kunne viderebringe et tysk løfte om, at så snart byens liv igen var normalt, ville der ske en tilbagetrækning af de tyske tropper, der havde været sat ind. officielt var det, efter frihedsrådets opfattelse, på dette spinkle grundlag, Politikerne og erhvervsfolkene rettede deres henvendelse til befolkningen. Frihedsrådet, der havde føling med departementschefkredsen - man har i denne forbindelse nævnt departementschef Kochs navn -, hævder derimod at have vidst allerede mandag eftermiddag, at tyskerne under situationens pres i virkeligheden var villige til at give efter på samtlige de fire punkter, der var opstillet i rådets opråb. Resultatet af de informationer, man således hver på sin side mente at ligge inde med, var det ejendommelige, at begge parter - frihedsrådet såvel som politikerne - nu kunne tilråde befolkningen at gå i arbejde. Men frihedsrådet mente, at politikerne for villigt havde nøjedes med det utilstrækkelige tyske løfte om troppernes tilbagetrækning, og havde rådet ikke ment at vide besked om, at tyskerne så sig nødsagede til at kapitulere over hele linien, troede det at have situationen så fast i sin hånd, at det kunne have ladet strejken løbe videre. Politikerne hævdede derimod, at det var deres taktik, der havde sat tyskerne i knæ, og deres henvendelse til befolkningen, der bragte strejkens afslutning.

Mandag aften den 3. juli kom da i radioen denne henvendelse. Den indleddes af Buhl, der erklærede, at samtlige de store partier stod bag den. Han sagde, at den alvorlige situation ville kunne »føre de ulykkeligste konsekvenser med sig«, betonede, at sammenholdet i det danske folk »har hvilet på en lykkelig forening af dyb national følelse og en besindig og rolig vurdering af den reelle tilstand, hvori landet befinder sig,« og opfordrede indtrængende alle til at genoptage deres

daglige virksomhed. Han forebragte derefter det tyske løfte om, at tropperne ville blive trukket tilbage, »så snart byens liv atter er normalt«, og fremhævede betydningen af, at det fortsat kunne være det danske politi, der varetog ordenens opretholdelse. Han sluttede med på ny at indskærpe, at byens liv fra den følgende morgen tidlig måtte »gå sin normale gang«.

Tilsvarende betragtninger gjorde folketingsmand Ole Bjørn Kraft gældende, og videre talte Arbejdsgiverforeningens formand, ingeniør T. K. Thomsen, Formanden for De samvirkende Fagforbund, Eiler Jensen, samt overborgmester Viggo Christensen. Talerne holdtes, som nævnt, uensurerede, hvilket bl.a. gav sig udslag i, at Buhl mindedes »dem, der i disse dage er blevet ulykkelige ofre for begivenhederne«, og at Ole Bjørn Kraft kunne indlede sin udtalelse med at sige: »På ny har vi i nogle bevægede dage følt, hvor nær vi i denne by og i dette land står hinanden. Vi sender en stille hilsen til alle dem, der begræder tabet af deres kære«.

Som anført tilrødede også frihedsrådet arbejdets genoptagelse. Det udstedte mandag et opråb, hvori det gennemgik strejkens historie og omtalte den henvendelse, de

legale myndigheder søndag havde rettet til befolkningen om at gå i arbejde mandag morgen. Det hed herefter:

»Men da der ikke i denne proklamation fandtes noget som helst tilsagn fra tysk side om opfyldelsen af de krav, der var rejst af befolkningen og af Danmarks Frihedsråd, fortsatte det strejkende folk om mandagen sin målbevidste kamp.

Denne ubøjele vilje til modstand har i dag, mandag eftermiddag, tvunget tyskerne til at gøre yderligere indrømmelser:

Til

Københavns Befolkning

Den 2. Juli 1944 er Københavns Befolkning fra Kommunalbestyrelsernes og fra Arbejder- og Erhvervsorganisationernes Side med de politiske Partiers og Central-Administrationens Tilslutning blevet opfordret til at afbryde den mod al Lov og Ret stridende Strejke. — For at muliggøre Genoptagelsen af Arbejdet har jeg den 3. Juli 1944 gennemført en vidtrækkende Lempelse af de af mig truffne Foranstaltninger. Efter at Arbejdet nu ikke var blevet genoptaget i Gaar Mandag den 3. ds., har nogle af det danske offentlige Livs mest fremtrædende Mænd i Altes endnu engang indtrængende anmodet Befolkningen om at genoptage Arbejdet. Til Trods for disse Mænds Opfordringer viser det sig i Dag, at Størstedelen af Befolkningen fremdeles slutter op bag den af uforansvarlige Elementer opagiterede Stemning og aabenbart foretrakker en kommunistisk Opløsning af Samfundet fremfor en Tilbagevenden til normale Forhold.

Jeg ser mig under saadanne Forhold nødsaget til at opgive enhver Imødekomment og at genskabe Ro og Orden med alle de mig til Rædighed staaende Midler, for at de Arbejdsvillige faar Mulighed til atter at paabegynde Arbejdet. Naar de af mig indledede Foranstaltninger derved fører til uoverskuelige Konsekvenser, falder Ansvarret herfor udelukkende paa Befolkningen.

Richter
Generalløjtnant

København, den 4. Juli 1944.

Generalløjtnant Richter, som under folkestrejken havde overtaget den udøvende magt i Stor-københavn, lod den 4. juli en plakat gå i trykken, hvori han truede med at »opgive enhver imødekommenhed« og »genskabe ro og orden med alle de mig til rådighed stående midler«, skønt det kunne medføre »uoverskuelige konsekvenser«. Thi skyldtes den »mod al lov og ret (hvilken lov? og hvilken ret?) stridende strejke« ikke »den af uforansvarlige (skal være: uansvarlige) elementer opagiterede stemning«, der tilstræbte »en kommunistisk opløsning af samfundet«? Under normale forhold ville hr. generalløjtnanten have kunnet tiltales efter tåbeparagraffen, når han satte sit navn under den slags nonsens. Skæbnen var ham dog i dette tilfælde nådig. Plakaten forelå trykt, men blev aldrig oplået. Han slap for offentligt at blame-re sig.

1. *Schalburg korpset er fjernet fra byens gader.*
2. *Der er afgivet tilsagn om, at tysk militær ikke længere vil skyde på sagesløse borgere.*
3. *Sporvognsfunktionærernes krav om tidligere standsning af kørselen er efterkommet.*
4. *Tyskerne frafalder en række tidligere fremsatte krav om represalieforanstaltninger.*
5. *Forhandlinger om Schalburg korpsets fremtidige forhold er i gang.*
6. *Det forventes, at spærretiden i København snart vil blive hævet.*

Disse indrømmelser fra tysk side er så betydningsfulde, at Danmarks Frihedsråd ikke tager i betænkning at opfordre befolkningen til på dette grundlag at genoptage arbejdet, således at alle virksomheder er i gang onsdag morgen«.

I sin bog »Den politiske modstand under besættelsen« refererer Oluf Pedersen en redegørelse, som Buhl efter strejkens afslutning gav samarbejdsudvalget. I tilknytning til denne redegørelse spurgte A. M. Hansen ham, om han i sin samtale med Best mandag eftermiddag havde været inde på spørgsmålet om Schalburg korpset. Buhl svarede afkræftende og tilføjede, at han ikke havde villet tale med Best om politiet. Men, sagde han, Svenningsen havde berørt sagen over for Best, og Schalburg korpset ville blive sat ud af funktion.

Om Buhl nu har haft vished herfor allerede mandag eftermiddag, eller om frihedsrådet har været ene om at sidde inde med denne viden, får stå hen. Den misstemning, som under og umiddelbart efter strejken rådede mellem politikerne og frihedsrådet, hidrørte fra, at politikerne efter frihedsrådets opfattelse først og fremmest - og uden at sikre sig de fornødne garantier - var opsatte på at få strejken bragt til ophør, men at de ikke des mindre bagefter tilegnede sig fortjenesten af, hvad der var opnået over for tyskerne. I den legale presse, der jo i øvrigt var henvist til udelukkende at beskæftige sig med politikernes indsats, kom da også dette til udtryk. Det kan dog sikkert fastslås som en kendsgerning, at først frihedsrådets opråb om genoptagelse af arbejdet onsdag morgen den 4. juli bragte den endelige afslutning af strejken. Der herskede endnu om tirsdagen nogen usikkerhed i befolkningen. De fleste store

virksomheder kom denne dag i gang, skønt tyske patruillier endnu om morgenen havde beskudt en flok arbejdere, der var på vej til arbejdsstedet, hvad Best over for udenrigsministeriet udtalte sin beklagelse af. En lang række virksomheder lå imidlertid fremdeles om tirsdagen stille. Men da frihedsrådets opråb hen på dagen blev almindelig kendt, udfoldede byens liv sig fra onsdag morgen i det store og hele normalt.

Den følgende onsdag oplevedes et vidnesbyrd om, i hvilken grad frihedsrådet havde underbygget sin autoritet og taget ledelsen af begivenhedernes udvikling i sin hånd. Om onsdagen, da arbejdet genoptoges, udstedte rådet en opfordring til, at man den følgende onsdag, den 12. juli kl. 12, mindedes folkestrejkenes ofre ved to minutters stilhed. I virkeligheden udfordrede frihedsrådet hermed sin egen skæbne. Det kunne ikke vides, om opråbet blev tilstrækkelig kendt, og endnu mindre kunne man være sikker på, om det blev fulgt. Brød demonstrationen sammen, ville det være ude med rådets autoritet. Men på slaget 12 onsdag den 12. juli standsede al trafik på Københavns gader, og i to minutter stod al færdselen såvel som alt arbejde i fabrikker, værksteder, kontorer og butikker stille.

Det var fra dette øjeblik, man fra politisk side for alvor begyndte at regne med frihedsrådet. Hurtigt derefter indleddes, som det senere skal omtales, det snævrere samarbejde mellem politikerne og frihedsrådet, der gennem de sidste måneder af besættelsen skulle få så stor betydning.

IX

Udviklingen på krigsskuepladserne pegede tydeligt i retning af tyskerne endelige nederlag. Den 6. juni gik englænderne og amerikanerne i land i Nordfrankrig, og på den italienske krigsskueplads nåede de samtidig Rom. Sidst i juli gik russerne over Weichsel. I løbet af august måned jages tyskerne ud af Frankrig, og den 3. september stod de angelsaksiske hære i Bryssel. Samtidig begyndte tyskernes våbenfæller at falde fra. Den 4. september indstilledes fjendtlighederne mellem Finland og Rusland, og et par dage efter bad Bulgarien om fred.

Under indtrykket af disse begivenheder tiltog hørhjemme tyskerne desperation. Den dygtigt organiserede og stadigt skærpede befrielseskamp gik dem på nerverne, og dertil kom, at man både fra engelsk og dansk side med flid holdt rygterne om en forestående britisk-ameri-

På Rådhuspladsen den 12. juli 1941 under de to minutters stilhed til minde om folkestrejkenes mangfoldige ofre. Ingen, som har overværet en sådan pludselig, alt omfattende, dødsensstille demonstration, glemmer nogen sinde dens højtidsfulde, viljemættede alvor.

kansk invasion på jydsk kyst i live. Med denne mulighed for øje påskyndede tyskerne deres omfattende befæstningsanlæg i Jylland, og også politisk og administrativt søgte de at udbygge deres stilling i tilfælde af, at de skulde blive angrebet fra vest. Det var i denne situation, de rettede deres mest brutale slag mod det danske samfund: Opløsningen af det danske politi den 19. september 1944.

Det er indlysende, at begivenhederne den 29. august 1943 også måtte ændre politiets stilling over for besættelsesmagten. I september afholdt Politiforbundet og Politimesterforeningen et møde med rigspolitiets ledelse, og man enedes her om gennem Eivind Larsen at tilstille de tyske myndigheder en meddelelse om, hvordan man fremtidig agtede at forholde sig. »Nordisk Nyhedstjeneste« kunne den 17. september oplyse, at man i denne meddelelse opstillede følgende fem punkter:

- »1. Politiet nægter at efterkomme tysk ordre (man ønsker kun at modtage sådanne gennem justitsministeriet).
2. Protest imod, at dansk strafafsoning finder sted i tyske fængsler.
3. Krav om løsladelse af arrestanter, mod hvilke der ikke kan rejses positiv anklage.
4. Krav om ophør med yderligere tyske arrestationer af danskere.

5. Nægtelse af at arbejde sammen med tyske patruller på gaderne.«

Politiets standpunkt var her klart og djærvt udtrykt. Men det faldt jo unægtelig ikke sammen med, hvad tyskerne troede at kunne tvinge igennem, og under de forhandlinger, som optoges, viste det sig da også, at man på dansk side ikke anså det for muligt at fastholde programmet i dets helhed. Man havde jo stadig truslen om politiets opløsning hængende over hovedet, og i samarbejdsudvalget, som Svenningesen og Eivind Larsen i denne sag havde nær føling med, mente man at måtte søge katastrofen udskudt længst muligt. Forhandlingerne førtes til at begynde med med regeringspræsident Kanstein, der imidlertid vistnok som følge af, at han nu som tidligere viste nogen forståelse for de danske dynspunkter - hurtigt blev forflyttet til Tyskland og afløst af dr. Mildner.

Vanskelighederne samlede sig særlig om to punkter: Sabotagen og tilfangetagelsen af allierede faldskærmsagenter. Hvad sabotagen angik, forlangte tyskerne, at det danske politi skulle hjælpe med til at bekæmpe den - også ved brug af våbenmagt. Dansk politi skulle foretage efterforskningen, og tyskerne ville gå med til, at pådømmelsen fandt sted ved dansk ret; men de forbeholdt sig ganske vist ret til, når det passede dem, selv eller i samarbejde med dansk politi at foretage efterforskningen og pådømme sagen ved tysk krigsret. Disse krav kunne det danske politi naturligvis under ingen omstændigheder gå ind på. Ingen dansk politimand ville kunne tænke sig at foretage anholdelser eller indlede undersøgelser, der kunne føre med sig, at en dansk statsborger blev dømt til døden ved tysk krigsret. Hvad spørgsmålet om de allierede faldskærmsagenter angik, gjorde tyskerne gældende, at det her drejede sig om forbrydere mod folkeretten - et synspunkt, som de dog ikke anlagde over for deres egne faldskærmsagenter! Fra dansk side bestred man denne betragtning og hævdede, at anholdelse af faldskærmsagenter ville være en krigshandling, som dansk politi ikke kunnetage del i. Man kunne også risikere at måtte indlede undersøgelse mod danske statsborgere, der havde hjulpet de engelske faldskærmsfolk.

Om disse spørgsmål førtes der sidst i 1943 og først i 1944 en lang række forhandlinger. Den 21. december forelå der i samarbejdsudvalget et forslag, som gik ud på, at det stadig skulle være det danske poli-

tis opgave at opretholde ro og orden, idet forudsætningen dog var den, at det blev trukket tilbage, hvis tyskerne greb ind. Med hensyn til sabotage, spionage, angreb på værnemagten m.m. var dr. Mildner - efter at han havde indhentet samtykke fra Berlin - gået med til at forhandle på grundlag af, at det danske politi skulle søge sabotagehandlinger afværget, og blev i slige tilfælde nogen anholdt, skulle han forblive under dansk jurisdiktion. Tyskerne ville forpligte sig til ikke at gribe ind i behandlingen af sådanne sager eller kræve de pågældende udleveret. Kom det til sammenstød mellem befolkningen og værnemagten, skulle tyskerne have ret til at foretage selvstændige undersøgelser og fælde dom over personer, de selv havde pågrebet. I visse tilfælde skulle de også kunne forlange sig akterne udleveret af det danske politi.

Der var med dette forslag tale om et udpræget kompromis, der da også fik alle kompromissers skæbne: man var både fra dansk og tysk side utilfreds med det. Således som tyskerne for frem, efter at Gestapo ledelsen var lagt i hænderne på »den højere Pancke« og Bovensiepen, og efter at Hitler, som ovenfor omtalt, den 30. december 1943 havde krævet en skarpere kurs i Danmark, nærmedes der blandt danske politikere og politimænd adskillig betænkelighed ved at tage ansvaret for en ordning, der dog betød indrømmelser til og et vist samarbejde med Gestapo. Betænelighederne kom til orde i samarbejdsudvalgets møde den 21. december, hvor også Eivind Larsen og politimester Seidenfaden var til stede. Den almindelige stemning var dog den, at man - af hensyn til, at »polske tilstande« ellers kunne befrygtes indført her i landet - skulle søge at nå til en overenskomst. Det oplystes, at forslaget blev tiltrådt af Politimesterforeningens bestyrelse med undtagelse af politimestrene Hoeck, Århus, og Nielsen, Silkeborg.

Under de videre forhandlinger om forslaget viste det sig, at tyskerne ikke var meget tilbøjelige til at afgive garantier for, at sabotører, der pågribes af dansk politi, forblev under dansk jurisdiktion. I en samtale med Eivind Larsen pegede Pancke på, at når dansk og tysk politi hver for sig beholdt dem, de havde taget, kunne der komme til at foreligge tilfælde, hvor særlig celebre sabotører - f.eks. hovedmanden i en stor sabotagesag eller en dansk frihedskæmper, der havde skudt Best, general v. Hanneken eller Pancke selv - bragte sig i sikkerhed hos det danske politi. Eivind Larsen erklærede hertil, at såfremt tyskerne ikke mente at kunne afgive den ønskede garanti, blev der ingen overenskomst. Fra dansk side stod man fast på forslaget i alle dets enkeltheder. Man mente, at strandede forhandlingerne, ville man være bedst stillet,

såfremt det var tyskerne, der lod forslaget falde.

For at give deres krav større vægt indledede tyskerne en nervekrig i form af rygter om, at der forestod en aktion mod det danske politi. Nervekrigen blev af tyskerne og deres danske håndlangere drevet så energisk, at rygterne fandt vej ud over landets grænser - og her i positiv form. En dag sidst i januar hørte de talrige danske lyttere, der stillede ind på de svenske stationer, til deres bestyrtelse, at tyskerne den foregående nat havde arresteret det danske politi! Forsøgene på at skræmme myndighederne og befolkningen nyttede imidlertid ikke. Der blev foreløbig truffet en overenskomst om det danske politis beføjelser over for medlemmer af den tyske værnemagt og personer, som stod i dennes tjeneste. Overenskomsten, der trådte i kraft den 20. januar 1944, gik ud på, at dansk politi kun måtte skride til en »foreløbig anholdelse« af tyske soldater, Schalburg folk o.lign. i tilfælde af, at de pågældende var grebet på fersk gerning i en forbrydelse eller forseelse. Anholdelsen skulle ske på »en taktfuld måde«, så »værnemagtens anseelse ikke forringes«, og den anholdte skulle straks overgives til det nærmeste tyske tjenestested. Som forbrydelser betegnedes mord, manddrab, indbrudstyveri, røveri, brandstiftelse, voldtægt, utugt over for børn under 14 år m.m. Var der kun tale om en »forseelse«, kunne gerningsmanden unddrage sig anholdelse ved at legitimere sig »ved soldbog eller på anden måde«. Ved »forseelser« forstod man »uagtsomt manddrab, simpelt tyveri, hæleri, grove tilfælde af fornærmelser i gerning, grove tilfælde af krænkelse af husfreden og grove tilfælde af legemsfornærmelse«. I den illegale presse kritiseredes denne aftale skarpt. »Hvis altså en tysk soldat trænger ind i et dansk hjem, slår manden bevidstløs og forsøger tilnærmelser mod konen, så kan det danske politi kun anmode om at se hans visitkort, forinden det alarmerer tyskernes feltgendarmeri. Forbryderen må ikke anholdes! Det samme gælder, selv om manden i huset ved et »uheld« er blevet dræbt«. En lignende kritik fremkaldte politidirektørens meddelelse af 18. januar om, at der »efter forhandling mellem de tyske myndigheder og det danske justitsministerium (var) oprettet to tysk-danske udrykningskommandoer, der skal forrette tjeneste i Storkøbenhavn. Hvert af de to udrykningskommandoer består af såvel tysk feltgendarmeri og tysk ordenspoliti som dansk ordenspoliti. Begge udrykningskommandoer kører i danske politibiler. Udrykningskommandoerne skal tilkaldes af såvel tyske som danske

myndigheder i tilfælde af mindre oolitioordener, hvori såvel tyske som danske statsborgere er deltagere«. Det var tydeligt, at med disse to aftaler - den om »forseelserne« og den om udrykningskommandoerne - havde de danske myndigheder nået grænsen for, hvad de kunne gå med til, hvis de skulle bevare befolkningens tillid.

Om den almindelige ordening af forholdet mellem dansk og tysk politi var der ro i nogen tid. Man forhandlede lidt frem og tilbage om det danske forslag, men derved blev det. Det betød imidlertid ikke, at departementscheferne tabte spørgsmålet om den tyske terror og mulige mildnelser af dens virkninger af syne. I marts 1944 havde tyskerne planlagt en deportation til tyske koncentrationslejre af ca. 100 danske statsborgere. Direktør Svenningsen tog da initiativet til en forhandling med Best om, at man fra tysk side afstod fra denne deportation mod, at de pågældende blev internerede her i landet. Departementschefernes plan gik ud på, at der inden for landets grænser blev bygget en lejr, der kunne rumme de af tyskerne arresterede personer, og til hvilken de tidligere deporterede danske statsborgere kunne føres tilbage. Best gik ind på planen. Svenningsen fremhævede udtrykkelig, at forudsætningen for ordningen måtte være den, at de hidtil arresterede og deporterede danske statsborgere blev ført tilbage, og at der herefter ikke skulle være tale om nye deportationer. Best tog ikke afstand herfra. Han erklærede tværtimod, at han ville virke for tilbageførelsen af de danske, der var anbragt i Stutthof, Sachsenhausen o.a. steder. Men han tilføjede, at man ikke måtte gøre sig håb om at få de i Theresienstadt anbragte danske jøder tilbage.

På grundlag af disse aftaler blev Frøslev lejren til. Planen havde forud været drøftet i samarbejdsudvalget, hvor man tiltrådte den. Tyskerne havde ønsket lejren lagt lige op ad den dansk-tyske grænse, og efter forhandling med Statsskovvæsenet valgte man da en plads i Frøslev Plantage. Tyskerne skulle forestå lejrens indretning, men materialerne skulle vi selv skaffe.

Det passede Svenningsen og Eivind Larsen godt, at forhandlingerne om selve politiordningen trak i langdrag. Så hensynsløst som tyskerne fortsatte deres fremfærd med anholdelser, pådømmelser, deportationer, clearingmord og henrettelser, stod det den danske politiledelse klart, at den under et nøje fastlagt og praktiseret samarbejde med det tyske politi ikke i længden ville kunne regne med befolkningens tillid.

Det gjaldt da blot om at bevare dansk politi så længe som muligt. Det interessante var, at tyskerne på deres side heller ikke syntes særlig opsatte på at få en ordening bragt i stand. Det blev dem efterhånden påfaldende, at det danske politi ikke »havde held til« at opklare en eneste sabotagesag. De forstod, at de ikke kunne regne med det danske politis bistand i efterforskningen af sabotagetilfælde, og de blev derfor efterhånden mindre og mindre interesserede i at opnå denne bistand. Som tyskernes sidste prøve på dansk vilje til samarbejde skal da formentlig det krav, som Best hen i maj måned 1944 stillede, opfattes. Han tilkaldte Svenningsen og forlangte, at det danske politi skulle overtage bevogtningen af 56 industrielle virksomheder, der var af særlig interesse for tyskerne. Det var ikke meningen, at de danske politibetjente skulle deltage i den kriminelle efterforskning. De skulle kun søge at afværge sabotagehandlinger, og sabotører, som de pågreb, skulle have deres sag pådømt ved dansk domstol, idet dog tyskerne forbeholdt sig ret til at afhøre dem. Der var her, fremhævede Best, ikke længere tale om en henstilling, men om et krav, og blev det afvist, ville de danske politistyrker blive reduceret til det omfang, de havde i april 1940. I en senere samtale fremsatte Best en række bitre bemærkninger om det danske politi, der, som han sagde, saboterede bestræbelserne for ordens opretholdelse; dets passive holdning var skyld i, at stemningen var Tyskland så fjendtlig, og at forholdene udviklede sig så dårligt.

Situationen blev nu drøftet inden for de danske instanser. Politiets ledelse var øjensynligt tvivlrådigt med hensyn til, hvilket standpunkt den skulle indtage. Det kunne let føre til uholdbare tilstande, hvis dansk politi påtog sig de omhandlede bevogtningsopgaver. På den anden side var det klart, at blev styrken reduceret, ville det være politiet umuligt at opretholde ro og orden. Imidlertid: hvis politikerne ønskede, at man skulle gå ind på Bests krav, ville politiet gøre forsøget. Også departementscheferne henskød spørgsmålet til politikernes skøn.

I dagene den 1.-3. juni forhandlede samarbejdsudvalgets medlemmer om sagen. Der var stærkt delte meninger. Ole Bjørn Kraft forstod politiet således, at det frarådede Bests forslag. »Jeg vil være meget imod, om denne forsamling påbød politiet at gå ind i disse forhandlinger«, sagde han. En lignende holdning indtog Knud Kristensen. Han kunne, som sagen lå, ikke tilråde et ja. Buhl, der havde forelagt sagen, var ligeledes stemt for, at man afviste det tyske krav, medens derimod

Stensballe, H. P. Hansen og Oluf Pedersen ikke turde tage ansvaret for et nej. Oluf Pedersen refererer i sin bog følgende ordskifte:

H. P. Hansen: - Vi må enten afvise eller tilråde forhandling, og det er forbryderisk, om vi afviser.

P. Munch: - Vi ved ikke, hvad der vil ske, og vi har vanskeligt ved at være rådgivere. Jeg forstår, at formanden ønsker at få forhandlingerne til at sprænges.

Buhl: - Ja.

Munch: - Men det er jo ikke politiets opfattelse. Formanden kan ikke svare på denne kreds's vegne. Jeg tror ikke, vi kan tilråde administrationen at lade det springe og dermed fremkalde en sprængning af det danske politi.

Man vedtog sluttelig at afgive følgende svar til departementscheferne:

»Om øget bevogtning af de offentlige værker er der enighed. Halvdelen vil tilråde at søge opnået en ordening ved forhandling om de tyske krav, for derigennem at sikre opretholdelsen af dansk politi og dansk jurisdiktion, idet man forudsætter, at bevogtningskravet indskrænkes til det mindst mulige. Den anden halvdel er på linie med politiet i den opfattelse, at det tyske bevogtningskrav ikke kan imødekommes«.

Den halvdel af forsamlingen, der ville tilråde forhandling, bestod af H. P. Hansen, Stensballe, Munch, Jørgen Jørgensen, A. M. Hansen og Oluf Pedersen. Det standpunkt, at det tyske krav burde afvises, indtoges af Buhl, Knud Kristensen, Fibiger, Kraft, Halfdan Hendriksen og Bording.

Det var således nærmest et orakelsvar, departementscheferne modtog fra politikerne. De besluttede imidlertid at henholde sig til den halvdel, der ville afvise det tyske krav. Afslaget blev givet tyskerne den 5. juni. I sin samtale med Best motiverede Svenningsen det med, at hvis det danske politi skulle kunne varetage sine funktioner i roens og ordenens interesse, måtte forudsætningen være den, at det besad befolkningens tillid. Men denne forudsætning ville ikke længere være til stede, hvis politiet påtog sig at beskytte tyske krigsindustri interesser. Resultatet ville blive en retsusikkerhed, der i høj grad ville skade både

til dansk og tysk side. Man måtte derfor afslå det tyske krav. Derimod anså man det for at være en naturlig opgave for dansk politi at beskytte de offentlige værker, hvad man altså var villig til.

Best vrissede naturligvis en del og erklærede, at nu blev spørgsmålet om en reduktion af de danske politistyrker aktuelt. Det var dog Svenningsens indtryk, at man ville gennemføre reduktionen i et nogenlunde lempeligt tempo, hvilket bekræftede sig, da man den 17. juni modtog Bests officielle svar på det danske afslag. Det gik ud på, at vi kunne få lov at beholde det politi, vi havde i 1940, idet der dog skulle tages hensyn til, at der i mellemtiden var pålagt politiet nye opgaver, som det virkelig tog sig af. Spørgsmålet om, hvor store styrker disse opgaver krævede, skulle nu være genstand for forhandling.

Men umiddelbart derefter indtraf folkestrejken i København, og dermed tog hele spørgsmålet om politiets forhold en ny vending. Det er tydeligt, at tyskernes nervøsitet nu steg til et højdepunkt. Truslen om en engelsk invasion havde de stadig over sig, og det er senere oplyst, at de på dette tidspunkt også frygtede, at svenskerne skulle træde ind i krigen på allieret side og gøre det af med de tyske styrker i Norge. Blev alt dette til virkelighed, forudså tyskerne, at modstandsbevægelsen og politiet ville gøre fælles sag med invasionshæren. Ugerne efter folkestrejken karakteriseredes da af nogle lige så kluntede som brutale forsøg på at kalde modstandsbevægelsen frem til åbenlyst oprør, så tyskerne kunne få lejlighed til at knuse den med ét slag. I lyset heraf skal f.eks. mordet på de elleve danske statsborgere natten til den 9. august 1944 ses. Efterretningen om denne udåd fremkom i den svenske radio om aftenen den 11. august. Den gik ud på, at det havde været tyskernes hensigt at holde henrettelsen hemmelig. Svenningsen henvendte sig straks til de tyske myndigheder, der benægtede, at henrettelsen havde fundet sted, og den tyske presseattaché affattede et dementi af følgende ordlyd:

»Den svenske radio meddelte i en af sine aftenudsendelser i går, fredag, at 11 danske, der var taget som gidsler, var blevet henrettet i Dagmarhus's kælder i København som repressalie for de sidste mord på medlemmer af den tyske værnemagt, henholdsvis det tyske politi.

Efter hvad det danske udenrigsministerium erfarer ved forespørgsel på autoriseret tysk sted, savner denne meddelelse overhovedet ethvert

STØT ARBEJDERNES PROTESTSTREJKE MOD GESTAPOMORDET PÅ 11 UNGE DANSKE

11 unge Danske blev i sidste Uge myrdet af Gestapo. Først i Dag - en Uge efter Mordet - har Tyskerne haft Mod til at meddele Navnene på de myrdede. For at dække over deres Forbrydelse lader de Dagspressen meddele, at de er skudt under Flugtforsøg.

Men dette er Usandhed!
Sandheden er, at de unge Danske er myrdet med fuldt Overlæg ved Skud i Nækken.

Nogle Medlemmer af SS-Standartenführer Bovensiepens Gestapo-Afdeling lod i Desperation sidste Onsdag 11 tilfældige Fanger føre til Shellhusets Kældre, hvor de straks blev skudt ned. Ligene er set i Shellhusets Kældre af et Øjenvidne umiddelbart efter Mordet.

I forstaaelig Harme over denne uhorste Voldsdåd har samtlige Arbejdere på B & Ws Virksomheder i København, på Nordhavnsværftet og en Række andre store industrielle Virksomheder i Dag, Tirsdag, vedtaget en 24 Timers Arbejdsnedlæggelse og straks forladt Arbejdet.

DANMARKS FRIHEDSRÅD udtaler sin fulde Tilslutning til denne Protestaktion og opfordrer herved Københavns Befolkning til i ssa vid Udstrækning som muligt at støtte Arbejdernes Protestaktion. Stands Arbejdet, luk Kontorer og Butikker, Restaurationer, Biografer og Teatre overalt, hvor den korte Frist gør det gennemførligt.

Undgå Demonstrationer. Bevar Roen og Værdigheden. Genoptag Arbejdet Onsdag Morgen.

Ved en 24 Timers Strejke skal vi mindes de myrdede og vise vore Undertrykkere vor Harme og vor Foragt.

DANMARKS FRIHEDSRÅD
KØBENHAVN, den 15.8.1944.

grundlag.

Det er i øvrigt, blev det yderligere erklæret, aldrig i Danmark sket, at der er blevet taget eller henrettet gidsler«.

Dette dementi stod at læse i morgenbladene den 12. august. Men samme formiddag modtog udenrigsministeriet en liste over navnene på elleve danske, som - efter hvad souschefen for det tyske sikkerhedspoliti havde meddelt - natten til den 9. august var blevet skudt. De havde under transport på vej til Tyskland gjort Forsøg på at flygte, hed det. Også denne meddelelse var løgnagtig. De var blevet ført ud på landevejen mellem Roskilde og Ringsted og her koldblodigt myrdede. Mellem Svenningsen og Best kom det nu til et bevæget opgør. Svenningsen beklagede i de alvorligste vendinger, at udenrigsministeriet var blevet forledt til at udsende et urigtigt dementi, og han foreholdt Best, at den danske offentlighed herefter ville nægte overhovedet at fæste lid til tyske dementier. Så vidt Svenningsen forstod, havde eksekutionen fundet sted uden Bests vidende, og Best havde uden at søge sagen oplyst ladet dementiet affatte og udsende. Gestapo havde ikke indhentet hans samtykke til myrderiet, men for at dække over, at han således var sat ud af spillet, har han åbenbart fundet det nødvendigt

Tyskernes løgnagtige fremstilling af, hvorledes mordet på elleve unge fængslede danske var foregået den 9. august 1944, var der selvsagt ingen, der troede på. Man antog, at den bestialske ugering var foregået i selve Shellhusets kelder, og først langt senere fik man vished for, at den havde fundet sted på landevejen i nærheden af Ousted. Straks efter udsendelsen af den officielle meddelelse om mordet, henvendte frihedsrådet sig i et opråb til Københavns befolkning med bøn om støtte af arbejderne proteststrejke, og naturligvis fulgte befolkningen den givne parole.

over for Svenningsen at gå ind på Gestapos løgnagtige forklaring. De elleve danske havde gjort mytteri under transporten, så det tyske politi havde været nødt til at skyde dem på stedet, sagde han. Med god grund kunne Svenningsen spørge, hvad meningen var med at sende disse danske til Tyskland. Vi havde jo løfte om, at ingen yderligere deportationer skulle finde sted. »Udenrigsministeriet var på det rene med, at det fremtidig ikke ville have noget at gøre med tyske dementier«, skriver Andreas Møller. Men havde Bovensiepen troet, at frihedsbevægelsen skulle lade sig provokere til en overilet aktion, tog han fejl. Befolkningen svarede med en proteststrejke. Tirsdag den 15. august vedtog arbejderne hos Burmeister & Wain, på Nordhavnsværftet og flere andre store industrielle virksomheder en 24 timers arbejdsnedlæggelse. Samme dag udstedte frihedsrådet en proklamation, hvori det udtalte sin fulde tilslutning hertil:

»Stands arbejdet, luk kontorer og butikker, restaurationer, biografer og teatre overalt, hvor den korte tidsfrist gør det gennemførligt! Undgå demonstrationer. Bevar roen og værdigheden. Genoptag arbejdet igen onsdag morgen. Ved en 24 timers strejke vil vi mindes de myrdede og vise vore undertrykkere vor harme og vor foragt«.

Opråbet var et klart udtryk for den linie, frihedsrådet fulgte. Modstandsbevægelsens styrker skulle ikke sendes ud til den afgørende kamp, før det rette øjeblik var inde. Det var da også dette, man fastholdt, da tyskerne forud for årsdagen for den 29. august gjorde et nyt, sjældent tåbeligt forsøg på at få modstandsstyrkerne frem. Den 23. august sendte de i frihedsrådets navn et »strengt fortroligt« opråb til Danmarks embedsmænd. Det hed heri, at dagen den 29. august skulle være signalet til den aktive kamp mod de tyske barbarer, og at Danmarks embedsmænd ikke måtte savnes i denne slutkamp. »Den »29. august« viser Danmarks embedsmænd deres sande nationale indstilling ved at stå loyalt sammen med kongen og arbejderne under folkets opgør med de tyske undertrykkere«. hed det. Der gaves derefter en række anvisninger, »som skal følges af alle embedsmænd«:

»1. Statens og kommunens tjenestemænd fra alle etater, der har vagt natten mellem den 28. og 29. august, skal ophøre med deres arbejde

kl. 24 og straks begive sig til deres hjem.

2. Telefoncentralerne lukkes kl. 24.

3. Kvinder og børn evakueres senest den 26. august.

4. Offentligt ansatte personer skal afholde sig fra enhver form for demonstration. Hertil er allerede udlaget særlige overfaldskommandoer.

5. Embedsmænd, der skulle påbegynde deres arbejde den 29. om morgenen, må ikke begive sig på vej til deres arbejdssteder, men skal forblive i deres hjem.

6. Centraladministrationens højeste embedsmænd, rigsdagens medlemmer samt højere politiofficerer skal omgående gå »under jorden« for at forebygge tyske gidselmanovrer«.

Opråbet sluttede: »Nærværende instruktion må for enhver pris behandles strengt fortroligt og må ikke komme i hænderne på upålidelige elementer inden for etaterne«. Meningen med det var jo at fremprovokere en opstand, så de mest yderliggående terrorindgreb, f.eks. bombardement af visse særlig ildesete bykvarterer, kunne findes berettigede. Sjældent har imidlertid besættelsesmagten udstedt et så lidet smigrende vidnesbyrd om sin egen kløgt. På dansk side blev manøvren selvfølgelig ved første øjekast gennemskuet. Den 25. august udsendte justitsministeriet et cirkulære, hvori opråbet betegnedes som et falsum. Det måtte antages, hed det i cirkulæret, at befolkningen ønskede at mindes dagen på fredelig og værdig vis, f.eks. ved udsmykning af de faldnes grave og ved iagttagelse af to minutters stilhed kl. 12. Men man kunne dog ikke se bort fra den mulighed, at »professionelle urostiftere, yderliggående elementer eller provokatører vil benytte dagen til at skabe uro«. For dette tilfælde angaves i cirkulæret følgende retningslinier for politiets optræden:

»Politiet bør fra døgnets begyndelse den 29. august være i stærkt beredskab. Patrouilleringen bør udvides, og patrouillerne bør instrueres om, når der er tegn til uro, at opfordre folk til at forholde sig rolige og efterkomme politiets anvisninger, idet det må fremhæves, at det vil kunne få de alvorligste følger, hvis roen ikke bevares, og tysk militær eller politi sættes ind. Hjælper disse opfordringer ikke, eller må de efter situationen på forhånd anses unyttige, bør forstærkning straks

Det plumpe tyske forsøg på provokation, der i frihedsrådets navn skulle fremkalde uroligheder den 29. august 1944, så modstandsstyrkerne kunne komme for en dag og banditterne få ram på dem.

Løb nr. 17

S t r e n g t f o r t
- - - - -

Til Danmarks Embedsmænd!

Strejken, den 30.6. til 4.7. ved

store Opgør med de tyske Besættelsesstyrker

Den 29. August 1944, Aarsdag

deres Løfter fra den 9. April og tidlige

Danmark afkaster det tyske Aag. Ikke blot

August en Mørkedag. Ogsaa i Norge, Belgien

konland og i Jugoslavien vil der blive O

Den 29. August er Signalet til

DANMARKS EMBEDSMÆND MAA IKKE SA

DEN "29. AUGUST" VISER DANMARKS

NATIONALE INDSTILLING VED AT STAA LOYALT

BEJDERNE UNDER FOLKETS OPGØR MED DE TYSKE

Nødenstaaende Anvisninger skal

1) Statens og Kommunens Tjenest

har Vagt Netten mellem den 2

høre med deres Arbejde Kl. 2

til deres Hjem.

tilkaldes, og der bør skrides ind mod urostifterne, om fornødent under brug af stavene eller skydevåben i overensstemmelse med de gældende instrukser.

I tilfælde af, at tysk militær eller politi sættes ind, bør det danske politi dog i overensstemmelse med de hidtil fulgte regler trække sig tilbage fra stedet«.

Samme eftermiddag henvendte Svenningsen sig til Best, gjorde ham bekendt med dette cirkulære og opfordrede ham til at sørge for, at navnlig Schalburg korpsets medlemmer ikke viste sig på gaderne den 29. august. Best troede ikke, de ville give anledning til uro; de havde jo i forvejen ordre til ikke at optræde på gaderne i uniform. I øvrigt havde det tyske militær og politi fået besked om ikke at gribe ind, medmindre det danske politi ikke selv skulle være i stand til at opretholde roen. Natten mellem den 25. og 26. august skete det imidlertid, at politiet anholdt syv personer, der klistrede en plakat op på mure og opslagssteder. Plakaten indeholdt en opfordring til strejke i 48 timer. Opfordringen var underskrevet af det kommunistiske partis centralkomité, og den angaves at være tiltrådt af De samvirkende Fagforbunds forretningsudvalg. Under afhøringerne af de syv personer viste det sig, at de havde handlet i forståelse ikke blot med Schalburg korpset eller det lige så berygtede Sommer korps, men også det tyske politi! På grundlag af politiets rapporter gjorde Svenningsen straks meget alvorlige forestillinger over for Best, som da også lod i høj grad ilde berørt af, hvad der var sket.

Provokationen mislykkedes totalt. Dagen den 29. august forløb i ro, og tyskerne forberedte derefter den endelige likvidation af det danske politi. De indledte som sædvanlig aktionen med et groft løftebrud. På trods af de aftaler, der var truffet, da Frøslev lejren oprettedes, deporteredes natten til den 15. september ca. to hundrede fanger fra Frøslev til Tyskland. Pancke havde under en samtale med Eivind Larsen et par dage i forvejen beklaget sig over stikkerlikvideringerne og bebrejdet det danske politi, at det ikke kraftigt nok trådte op mod dem. Eivind Larsen kunne da på sin side foreholde Gestapo chefen de tyske clearingmord, som tyskerne ikke gjorde noget for at forhindre. Samtalen endte resultatløst. Da man mindede Bovensiepen om, hvad der var lovet i marts, svarede han: »Lovet og lovet, ja, der var ikke givet no-

Günther Friedrich Wilhelm Ludwig Pancke søgte efter eget sigende - under det berømte møde i førerhovedkvarteret («Ulveskansen») den 30. decbr. 1943 - at moderere Hitlers krav om drastiske repressalier i Danmark som hævn for den stadig øgende sabotage. Den givne ordre, yderligere understreget af Himmler, stod imidlertid fast, og selv om den ikke blev fulgt efter bogstaven, bærer Pancke medansvaret for den følgende tids vanvittige terror her i landet. En aflyttet telefonsamtale den 10. marts 1945 mellem ham og general Flade i Berlin åbenbarede planer om en storrazzia i København, hvor det kort forud var lykkedes at oprive en del grupper og ved tortur fremtvinge flere tilståelser. Rapport om telefonaflytningen gik omgående til London, og R.A.F.'s angreb på Shellhuset elleve dage senere forhindrede razziaen. Ved kapitulationen gik Pancke efter den nye »Führer«s, storadmiral Dönitz's ordre under jorden og holdt sig i længere tid skjult i København, til det lykkedes ham på falske papirer og forklædt som civil politifunktionær at slippe over grænsen. Han flakkede rundt i Nordtyskland, indtil han den 9. juni 1946 meldte sig til det britiske militærpoliti i Flensborg, hvorfra han straks førtes til København og blev indsat i Vestre Fængsel.

get endeligt løfte, og selv om så var, var der indtrådt en ændring af retsgrundlaget, så man ikke længere kunne påberåbe sig et løfte«.

Deportationen gav anledning til, at jernbanefunktionærerne på Padborg Station nedlagde arbejdet, og strejken bredte sig hurtigt over hele Nordslesvig, ligesom der også andre steder truedes med strejke. I departementschefrådet var opfattelsen overvejende den, at strejken burde søges tidsbegrænset, og om nødvendigheden af, at der måtte nedlægges den skarpeste protest i anledning af deportationen, var

der fuld enighed. Direktør Svenningsen søgte da straks samme dag en samtale med Best. Han foreholdt ham i skarpe vendinger det skete løftebrud og fremhævede, at det betød »et alvorligt prestigetab for centraladministrationen«. Best fragik ikke aftalerne om Frøslev lejren, men påstod, at han personlig ikke havde haft noget med deportationen at gøre. Den var sat i værk af Pancke efter ordre fra Berlin, og den skulle være en modforanstaltning over for frihedsbevægelsen og strejken i Nordslesvig. Forudsætningerne for martsaftalen var ikke længere til stede, sagde han. Forholdene måtte nu bedømmes udelukkende ud fra militære synspunkter: »Nu er det krigsguden, der har ordet« (»Jetzt spricht Mars«).

Efter Svenningsens udførlige optegnelse om samtalen beklagede Best sig også over de kredse, der bevidst tilstræbte en forgiftning af forholdet mellem Danmark og Tyskland. Men på det punkt var han kommet til den rette. Svenningsen kunne henvise til, at man også fra tysk side foretog sig handlinger, der forgiftede forholdet mellem de to folk. Han nævnte således det tyske politis mord på de elleve danske - han brugte her uden omsvøb og med beråd hu udtrykket »die Ermordung der 11 Dänen durch die deutsche Polizei« - og det falske opråb forud for den 29. august. Best foretrak intet at svare hertil, og samtalen havde da for så vidt gjort sin nytte.

Tirsdag den 19. september 1944 kom aktionen. Det var denne gang lykkedes tyskerne at hemmeligholde forberedelserne til den, så at den, som det hedder i en af de siden fundne fortrolige instrukser, kunne udføres på »overfaldsagtig måde«. Kl. 11 blæstes en falsk luftalarm. Politiets ledende embedsmænd, der med departementschef Eivind Larsen, rigspolitichef Begtrup-Hansen og politidirektør Stamm i spidsen var stævnet til møde med Pancke på Dagmarhus, blev hensat i »æresarrest«. Samtidig blev Politigården, politistationerne, rådhuset, ministerialbygningerne m.m. besat, og de politimænd, der havde tjeneste, og hvem det ikke lykkedes at undslippe, arresteredes. Aktionen gennemførtes i København og de større provinsbyer. I alt anholdtes et par tusind mand, der straks blev deporterede til koncentrationslejre i Tyskland. I et opråb til befolkningen søgte politigeneral Pancke at motivere skændselen med, at »sabotage og mord blev understøttet aktivt af det danske politi«:

»Besættelsesmagten ser sig derfor nødsaget til at foretage en omorganisering af det danske politi. Indtil denne omorganisering er bragt til ende, indføres der derfor fra i dag den 19. september 1944, kl. 12 politimæssig undtagelsestilstand over hele Danmark. Hele det danske politi sættes indtil videre ud af funktion«.

Lidt over kl. 12 ringede dr. jur. Popp-Madsen til direktør Svenningsen for at udbede sig en samtale. Tre kvarter senere kom han op i udenrigsministeriet, hvor en del af departementscheferne samt afdelingscheferne Hvass og Wassard var til stede. Af Svenningsens vidneudsagn under de forhør, der senere optoges under retssagen mod Popp-Madsen, fremgår det, at Popp-Madsen var ilde berørt af at se så mange forsamlede. Svenningsen bad ham imidlertid komme frem med, hvad han havde på hjerte, og han forklarede da, at han havde været kaldt til Pancke, der tilbød ham stillingen som leder af et reorganiseret dansk politi. Han havde erklæret, at han var rede til at overtage denne stilling, hvis departementscheferne billigede det, og han troede, at han derigennem ville være i stand til at mildne følgerne af det skete, både for befolkningen og de internerede politimænd. Svenningsen spurgte ham, om det var i hans egenskab af leder af Schalburg korpsets

politiske afdeling, Pancke havde tilkaldt ham. Han svarede hertil, at han ikke var leder af nogen afdeling, men kun korpschef Martinsens politiske rådgiver. De tilstedeværende departementschefer var, som Svenningsen udtrykte det under forhøret, »helt lamslåede af tanken om, at en dansk embedsmand kunne stille sig til rådighed for tyskerne«. Svenningsen sluttede sammenkomsten med at erklære, at man ikke agtede at gå ind i en forhandling om disse planer.

I politikernes kreds og indenfor erhvervslivet var man dybt ængstet for, hvad følgerne af den tyske voldsdåd kunne blive. I samarbejdsudvalget røbede der sig ret stærkt afvigende anskuelser om, hvordan man skulle forholde sig. Man enedes dog foreløbig om at udsende en protest, som ganske vist ikke kunne fremkomme i fuld offentlighed, men som gennem de illegale blade og udenlandsk radio blev befolkningen bekendt. De fem samarbejdende partier udtalte:

Som talsmænd for den danske befolkning giver vi udtryk for den dybe harme, som dette magtovergreb har fremkaldt overalt i vort land. Løsladelse og Hjemsendelse af alle de arresterede og de fra Hjemlandet deporterede Politifolk og Genoprettelse af det opløste danske politi er en bydende nødvendighed. De nu tilvejebragte forhold vil, om de fortsætter, føre landet ud i en tilstand af lovløshed og opløsning i alle samfundsforhold. Ansvarret herfor vil falde helt og fuldt på de myndigheder, som har frataget landet dets lovlige ordensmagt«.

Frihedsrådet, der anordnede en proteststrejke til torsdag den 21. september, var af den opfattelse, at departementscheferne burde gå. I et opråb den 22. september fastslog rådet, at »tyskerne har berøvet administrationen muligheden for at udøve selvstændig dansk retsmyndighed. Dermed er grundlaget for departementschefstyrets hidtidige forhold til besættelsesmagten faldet bort, og det havde været værdigt og naturligt, om departementscheferne havde markeret dette ved at nægte at fungere videre. Det danske folk vil føle sig dybt skuffet over, at dette ikke er sket«. Det var det samme spørgsmål, der delte meningene i politikernes kreds. Her blev det, efter hvad Oluf Pedersen oplyser, navnlig fra konservativ side gjort gældende, at departementscheferne burde opgive deres stillinger. Men fra anden side modsatte man sig dette. På et møde om torsdagen udtalte Knud Kristensen, at

under de herskende forhold burde en embedsmand ikke frivilligt forlade sin post, »så længe han ved at forblive forsvarer og varetager danske interesser«. Dette standpunkt fik overvejende tilslutning blandt politikerne og ligeledes inden for erhvervskredse. Det deltes også af departementscheferne selv. I en protestskrivelse til Best erklærede de, at de havde måttet overveje, om det overhovedet var muligt for dem at fortsætte arbejdet. De ville dog forsøge dette, men de fralagde sig ethvert ansvar med hensyn til, om det ville kunne lade sig gøre. I lignende skarpe vendinger som dem, Politikerne havde brugt, protesterede de mod overgrebet og forlangte de deporterede politifolk hjemsendt.

X

Myten om tyskernes fabelagtige organisationsevne er der efter besættelsestidens begivenheder ikke længere nogen, der tror på her i landet. Som sædvanlig havde tyskerne foretaget et indgreb, hvis følger, skønt de på forhånd måtte være indlysende, ikke var taget med i beregningen. Og som sædvanlig begyndte de - da det gik op for dem, hvad der var sket - at tale om, at skaden skulle repareres. Der måtte kunne genopstilles et dansk politi, mente de. Det var, sagde Pancke til Svenningsen, »en oversættelsesfejl,« når det i den officielle bekendtgørelse hed, at hele det danske politi var opløst. Det var kun de illoyale dele af politiet, man havde taget i forvaring. Han ønskede dannet et rent dansk, men loyalt og politisk neutralt politikorps, der blot sørgede for at opretholde roen og ordenen. Departementscheferne afviste forhandling herom. Efter at politiets ledelse var arresteret og en fjerdedel af styrkerne ført til Tyskland, var af letforståelige grunde resten flygtet ud af landet eller gået under jorden. Politiets forvaltningsopgaver ville kunne bestrides af de kommunale og amtskommunale myndigheder, og et slags ordenspoliti kunne bringes til veje. Men det ville, erklæredes det i en note af 12. oktober til Best, være helt umuligt at stille et kriminalpoliti på benene, medmindre de ledende politimænd blev frigivet og de deporterede betjente hjemsendt. Desuden måtte det være en ufravigelig betingelse, at et sådant dansk kriminalpoliti ikke på nogen måde skulle befatte sig med sager vedrørende tysk fjendtlig virksomhed.

Herefter opgav tyskerne forsøget på at få et officielt dansk politikorps til at gå i deres tjeneste. De indsatte dele af Schalburg- og Som-

mer korpserne - de såkaldte HIPO'er - i polititjenesten i København og nogle større provinsbyer, og i øvrigt gik de med til, at der dannedes kommunale vagtværn. der - ubevæbnede og med ret begrænsede beføjelser - skulle søge at fremme den indre danske retssikkerhed. På forskellig måde søgte tyskerne at kontrollere vagtværnenes virksomhed eller skaffe sig samarbejde med dem. Svenningsen protesterede med virkning herimod.

Det er rigtigt, at det danske folk i disse besættelsestidens sidste måneder. da samfundet var uden ordensmagt, udviste en høj grad af selvdisciplin. Men det var alligevel uundgåeligt, at retssikkerheden svækkedes. Kriminaliteten steg til hidtil ukendte højder. Op af samfundets slamkister dukkede hele den forbryderverden, som ordensmagten ellers holdt i skak, men som nu efter tyskernes indgreb havde næsten frit spil. Ingen kunne længere vide sig sikker på liv og ejendom. Røverier, vold og drab hørte til dagens orden, og de elementer, med hvilke tyskerne havde befolket politistationerne, var - trods de pralende forsikringer om, at tyskerne nu selv ville sørge for ordenens opretholdelse - ude af stand til at gribe ind. De var tværtimod selv med til at fremme retsusikkerheden. Skønt det fra tysk side hed, at Hipofolkene ikke skulle kunne udøve nogen selvstændig virksomhed, huserede de nogenlunde efter forgodtbefindende. Det samme gjaldt de gangsterbander, der direkte stod i den tyske terrors tjeneste. Under retsopgøret med dem efter befrielsen er det tilstrækkeligt godtgjort, at de fuldkommen vilkårligt kunne vælge deres ofre. De blev i alle tilfælde beskyttede af tyskerne.

På departementschefernes vegne protesterede direktør Svenningsen mod disse ugerninger. Han gjorde det på en djærv og dristig måde. Bests stadige anbringende var dette, at modstandsbevægelsen selv havde fremkaldt de tyske repressalier. Holdt sabotagen og stikkerlikvideringerne op, ville man også fra tysk side afholde sig fra at anvende de drastiske midler. I en samtale den 21. februar 1945 svarede Svenningsen hertil, at stikkerlikvideringerne ikke kunne sammenlignes med drab på sagesløse ofre. Den virksomhed, stikkerne udfoldede, var »den mest foragtelige gerning, man overhovedet kunne tænke sig«. Uden at blive modsagt af Best føjede han til, at sådan så man sikkert også på stikkere i Tyskland. Han havde, erklærede han, aldrig nogen sinde beklaget sig over, at tyskerne bekæmpede sabotagen. »Sabotørerne havde frivilligt

Som en grumset flod væltede de tyske flygtninge ind over landet - til at begynde med ofte højroastede, udfordrende og krævende. Der gik dog ikke lang tid, før de forstod, hvor uvelkomne de var, skønt den behandling, de fik, kunne holde rigeligt mål med, hvad de var vænnet til i nazismens paradis.

givet sig ind i kampen og måtte naturligvis tage kampens vilkår, hvilket de utvivlsomt også var forberedt på«. Men det, man fra dansk side vendte sig imod, var »den fuldstændig meningsløse terror, der gav sig udslag i mord af uskyldige og ødelæggelse af materielle værdier uden nogen som helst forbindelse med sabotagen«. Hele denne trafik foregik under tysk beskyttelse, og Svenningsen opfordrede derfor Best til at stoppe den. Best mente ikke, det kunne lade sig gøre. Han vidste, sagde han, god besked med, at departementscheferne via politikerne havde forbindelse med modstandsbevægelsen, og ad denne vej burde de kunne standse sabotagen. Svenningsen erklærede heroverfor, at sådan som tyskerne og deres håndlangere optrådte, ville det være umuligt for de danske myndigheder at influere på modstandsbevægelsen.

Dels under personlige samtaler, dels i form af officielle noter protesteredes der fortsat åbenhjertigt mod de tyske voldshandlinger. I en note af 23. februar 1945 hed det: »Folk, der frivilligt stiller sig til rådighed for kampen, det være sig på den ene eller den anden side, må naturligvis være indstillet på at blive bekæmpet. At det tyske politi bestræber sig for at få fat på de aktive medlemmer af modstandsbe-

vægelsen, er forståeligt. Men mod clearingmord af uskyldige personer vender vi os med gru«.

Udadtil fastholdt Best hårdnakket fiktionen om tyskernes statsretligt set fuldt korrekte optræden. På 2 årsdagen for sin tiltrædelse af posten som rigsbefuldmægtiget (den 5. november 1944) gav han »Nord-schleswigsche Zeitung« et interview, hvori han skildrede tyskernes højmodighed og erklærede: »De til sikring af den tyske krigsførelse på dansk område trufne foranstaltninger er af de facto karakter og har ikke på nogen måde ændret landets politiske og retslige status«. Men samtidig opstillede tyskerne krav, der gjorde denne mere og mere illusorisk. Sidst i oktober forlangte de at få 9000 danske arbejdere til anlæg af befæstningsværker i Sønderjylland. Der skulle bl.a. anlægges en befæstningslinie langs Kongeåen og en linie gennem Hoptrup. Kom disse arbejdere ikke frivilligt, ville man gå til en tvangsudskrivning. I forståelse med samarbejdsudvalget afviste departementscheferne kravet. Det viste sig da også, at tyskerne ikke turde virkelig gøre deres trusel om tvangsudskrivning. I stedet valgte de at udskrive bl.a. deres egne her i landet boende statsborgere, hvad enten de var unge eller gamle, og hvad enten de var vant til legemligt arbejde eller ikke. Da lærerne ved de tysksprogede folkeskoler i Tønder Amt ansøgte om orlov i nogle uger for at kunne deltage i befæstningsarbejderne, nægtede undervisningsministeriet dem denne. På tilsvarende måde afslog man kravet om, at der ved dansk foranstaltning skulle anlægges dækningsgrave langs hovedvejene i Jylland. Man henviste til, at det her drejede sig om et rent militært anliggende, hvortil der ikke knyttede sig nogen dansk interesse. Også de stadig mere og mere presserende tyske indkvarteringskrav søgte man at sabotere. I en skrivelse af 9. november 1944 til amtmændene fremhævede departementschef Saurbrey det som et princip, at »danske myndigheder ikke kan befatte sig med at yde tyskerne bistand« ved indkvarteringen. I hvert fald måtte man, hvor andet ikke kunne være, kun bringe offentlige bygninger, forsamlingshuse o.lign, i forslag og søge at undgå al privat indkvartering. Skrivelsen sluttede:

»Det er vanskeligt at give nærmere direktiver i betragtning af, at de forhold, der kan opstå, i virkeligheden er så mangeartede, men i det store og hele er vor medvirken dog nærmest af negativ karakter, idet

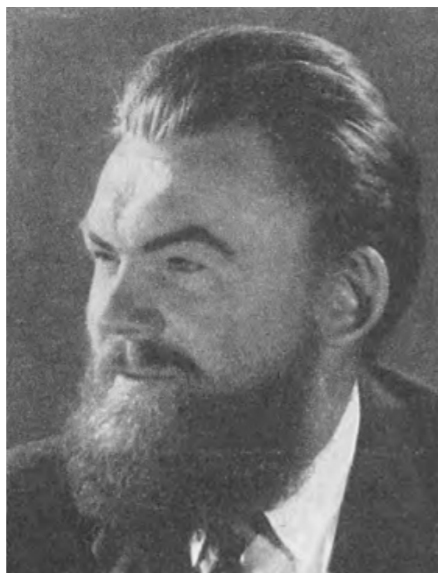
vi altså så vidt muligt søger at hindre indkvartering hos private og anden indkvartering, der kommer i strid med vore egne interesser. Jeg er klar over, at man under visse forhold ikke kommer uden om at komme med forslag i positiv retning for at undgå det, som man søger undgået, men dette er næppe uforeneligt med, at det som det principielle udgangspunkt fastholdes, at vi ikke medvirker positivt ved tysk indkvartering«.

Da tyskerne først i februar 1945 påbegyndte evakueringen til Danmark af sårede soldater samt civile flygtninge, overvejende gamle, kvinder og børn, som var bragt i en udsat stilling, da de russiske armeer trængte frem i Østprøjsen, indlededes et overgreb, der kom til at betyde en hård og langvarig belastning af landet. Udenrigsministeriet nedlagde straks en energisk protest. Svenningsen henviste til de tyske løfter af 9. april 1940, der gik ud på, at landets uafhængighed ikke ville blive antastet, og at besættelsen kun havde til formål at hindre, at landet blev krigsskueplads. Han påberåbte sig endvidere Håg-Landkrigsordningen, ifølge hvilken naturalydelse og tjenesteydelse kun kan forlanges af kommuner og indbyggere i det besatte område til dækning af besættelseshærens behov, og han erklærede:

»Benyttelsen af dansk område som evakueringssted for sårede tyske soldater eller for flygtninge fra rigs-

Selv om folketingsmand Kristen Amby (øverst.) under valgkampen i foråret 1943 benyttede endog meget skrappe midler for at spærre Arne Sørensen (nederst) og hans tilhængere vejen til rigsdagen, var der dog et punkt, på hvilket de herrer et godt års tid senere kunne finde hinanden: en overgang fandt de det begge mest hensigtsmæssigt at anlægge »sabotørskæg« og optræde under dæknavn, henholdsvis som Kristen Martensen og Chr. Andersen!

området går langt ud over det gentagne gange proklamerede formål med besættelsen og står i modstrid med de herom afgivne tyske erklæringer. De planlagte foranstaltninger kan tværtimod betragtes som en vilkårlig udnyttelse af et territorium, der befinder sig inden for det tyske riges magtområde«.

Trods det eklatante brud på givne løfter fortsatte tyskerne de folkeretsstridige evakueringer. Uden ringeste hensyn til danske interesser besluttede de skoler, forsamlingshuse og andre offentlige bygninger til indkvartering af flygtningene. De danske myndigheder fik end ikke meddelelse hverken om antallet af flygtninge eller om indkvarteringsstederne. Ideligt blev der fra dansk side protesteret herimod. Man påpegede navnlig det skrigende misforhold mellem flygtningeoversvømmelserne og de deportationer af danske jøder, kommunister og politifolk, der havde fremkaldt »en glødende harme i hele den danske befolkning«. Men alle protester lod tyskerne upåvirkede. De vedblev til det sidste at føre flygtningekarere herop, og tilbageførelsen fra de tyske koncentrationslejre af danske politimænd og sabotører fandt først sted i april måned. da det svenske Røde Kors under Grev Folke Bernadottes ledelse greb ind.

IX

Efterhånden som modstandskampen skærpedes, indlededes, som nævnt, en nær og nøje forbindelse mellem de legale danske myndigheder, departementscheferne og politikerne, på den ene side og frihedsrådet på den anden.

Allerede på et tidligt tidspunkt - længe før frihedsrådets dannelse - havde det spørgsmål rejst sig, om aktive politikere burde beskæftige sig med illegalt arbejde. Under Arne Sørensens ledelse førte Dansk Samling indtil den 29. august 1943 en slags dobbelttilværelse som legalt og illegalt parti. På rigsdagen fulgte det en konsekvent modstandslinie. Efter den 29. august gik det som organisation ud i illegaliteten. Det samme havde siden udbruddet af krigen mellem Tyskland og Rusland været tilfældet med det kommunistiske parti. Flere forskellige hensyn gjorde, at de øvrige partier foretrak i det længste at blive stående inden for legalitetens rammer. Gennem besættelsens sidste måneder blev der dog kun tale om et skin af legalitet.

Folkestrejken og politiets opløsning bevirkede en fuldstændig ændring i partiernes holdning. De lod sig ganske vist stadig ikke repræsentere i frihedsrådet, men der optoges et fast og regelmæssigt samarbejde mellem parterne. Man nedsatte det såkaldte kontaktudvalg, bestående af chefredaktør Åge Schoch og redaktør Børge Houmann, valgt af frihedsrådet, samt folketingsmand H. C. Hansen, Socialdemokratiet, og folketingsmand Axel Møller, Det konservative Folkeparti. Da Schoch Natten mellem den 1. og 2. september 1944 arresteredes af Gestapo, erstattedes han i udvalget af Frode Jakobsen, og under Børge Houmanns sygdom trådte folketingsmand Alfred Jensen til. Af kontaktudvalgets medlemmer blev de sager, der drøftedes, forelagt de respektive parter. Inden for politikernes kreds var det navnlig Socialdemokratiet og Det konservative Folkeparti, der søgte gensidig føling. Om nogen orientering af partigrupperne i deres helhed kunne der efter sagens natur ikke være tale. Partiernes ledende mænd måtte i hvert enkelt tilfælde tage ansvaret, og forhandlingerne måtte - også hvad deres ydre former angik - foregå i det dulgte. Man etablerede de to berømte »Bridgepartier« mellem Socialdemokraterne Buhl, Alsing Andersen, Hedtoft og H. C. Hansen samt de Konservative Fibiger, Ole Bjørn Kraft, Axel Møller og - indtil den 15. november 1944. da han arresteredes - Poul Sørensen. Flere af disse stiftede her for første gang bekendtskab med bridgespillet. Sandt at sige var der dem af dem, der hidtid aldrig havde rørt et kort. Men det var heller ikke de Culbertson'ske Mysterier, der optog dem. Ved lejligheder, hvor det var nødvendigt at sikre sig samtlige partiers tilslutning, blev også Knud Kristensen og Jørgen Jørgensen tilkaldt.

Gennem dette samarbejde engageredes personer og partier mere og mere i det illegale arbejde. Ole Bjørn Kraft og Hedtoft redigerede »Danske Tidende«, medens Axel Møller og H. C. Hansen udsendte »Den danske Parole«. Socialdemokratiet besluttede - hvis krigssituationen krævede det, f.eks. i tilfælde af en invasion i Danmark - at sætte den socialdemokratiske arbejderbevægelse ind med en generalstrejke. Herom blev der givet den allierede ledelse meddelelse. Af endnu større betydning var det, at staten selv gennem dette samarbejde mellem frihedsrådet og politikerne blev illegal. Allerede umiddelbart efter den 29. august havde frihedsrådet påbegyndt opbygningen af en underjordisk hær. Største parten af hærens og flådens personel havde stillet sig

Alfred Jensen.

Åge Schoch.

Børge Houmann.

Axel Møller.

Frode Jakobsen.

H. C. Hansen

Kontaktudvalgets mænd.

til rådighed og indordnet sig under frihedsrådets ledelse. En række officerer stationeredes rundt om i landet, hvor de hver på sit sted instruerede modstandsbevægelsens styrker. En yderligere udbygning fik dette arbejde efter politiets opløsning, da de mange politifolk, der gik »under jorden,« sluttede sig til det. Midlerne hertil indsamledes oprindelig privat. Fra det konservative partis side ydedes således 10.000 kr. om måneden til et af officererne opbygget hemmeligt efterretningsvæsen, der gav den allierede militærledelse oplysninger om de tyske troppers stilling her i landet. Da imidlertid det materiel, som blev skaffet til veje fra England, ikke var fuldt tilstrækkeligt til bevæbning af

den underjordiske hær, trådte i efteråret 1944 staten til. Tidligere på året havde man placeret en ordre hos svenske våbenfabrikker. Hedtoft rejste illegalt til Sverige, hvor han ved forhandlinger med statsminister Hansson og andre partifæller i den svenske regering traf aftaler om den danske brigade i Sverige og fik våbenordren effektueret. Den første våbenleverance kostede 3 mill. kr., som - oplyser Axel Møller i et interview med »Fyens Stiftstidende« 17. maj 1945 - »lederne af de fire store partier lånte hos en københavnsk skibsreder, der fik håndslag på, at pengene ville blive tilbagebetalt af staten efter krigen«. Siden skaffede Socialdemokratiet og Det konservative Folkeparti hver en halv mill. kr., men der blev ikke brug for hele dette beløb, fordi staten nu tog affære. I sin tale ved forelæggelsen i folketinget den 29. juni 1945 af tillægsbevillingsloven skildrede finansminister H. C. Hansen, hvorledes man i besættelsens sidste måneder bag tyskernes ryg stillede statsmidler til rådighed for det illegale arbejde. Der var brugt i alt 30 mill. kr. til understøttelse af familier, hvis forsørger var interneret eller på anden måde ramt af det tyske voldsregimente. Men desuden havde man på sindrig måde anbragt 40 mill. kr. af statens penge i depoter hos bankerne, i Arbejdsgiverforeningen og hos forskellige af dennes medlemmer. Pengene skulle stå til rådighed for det illegale arbejde. Uden en indgående undersøgelse af bankernes udlånskonti ville det ikke være muligt for tyskerne at opdage, hvad pengene gik til, og »takket være en enestående tavshed hos dem, der havde med disse sager at gøre, lykkedes det ikke tyskerne at komme på sporet af hele dette apparat«. Da befrielsen kom, var der brugt 12 mill. kr. af disse penge. 400.000 kr. blev anvendt til indkøb af fire skonnerter, der gjorde tjeneste under våbentransporterne fra Sverige. Det militære efterretningsarbejde, der berømmes så stærkt af den allierede militære ledelse, blev finansieret af statens midler, og adskillige beløb blev brugt til bestikkelsesforsøg. Således lykkedes det gennem bestikkelse at undgå, at startbanerne på Kastrup Flyveplads, der vurderedes til 30 mill. kr., blev sprængt i luften af tyskerne, og ved hjælp af en bestikkelse, der kostede 150.000 kr., fik man en halv snes officerer løsladt fra Vestre Fængsel. Det kan endvidere nævnes, at udgifterne ved udsendelsen af det værdifulde illegale efterretningsorgan »Information« afholdtes af staten.

I Maj 1944 udsendte frihedsrådet en redegørelse for sit arbejde og sine opgaver. Rådet erklærede her:

»Den dag, tyskerne er ude af landet, så kongen atter kan udøve sine forfatningsmæssige beføjelser, og folket frit vælge sine ledere, er rådets mål nået, og det vil ophøre at eksistere. De bevægelser, der nu slutter op om rådet, vil til den tid hver for sig udfolde deres politiske virksomhed på forfatningsmæssigt grundlag på linie med alle andre demokratiske kredse i vort folk. Det ligger i folkets hånd at afgøre, om det efter befrielsen vil gennemføre de forslag til ordenens opretholdelse og demokratiets befæstelse, som frihedsrådet har fremsat«.

Under indtryk af udviklingen herhjemme og begivenhederne ude i Europa forlod frihedsrådet senere på året dette standpunkt. I september blev tyskerne jaget ud af Belgien, og i oktober måtte de rømme Grækenland. I Belgien blev befrielsen signalet til en udbredt lynchjustits, og i Grækenland kom det til borgerkrigsagtige tilstande. Herhjemme var man fast besluttet på at undgå »de lange knives nat« og foretage opgøret med landsforræderne under fuldt retslige former. Det var derfor ikke blot frihedsrådet selv, der indså umuligheden af, at dets virksomhed kunne ophøre med befrielsen. Også i politikernes kreds forstod man, at der måtte skabes en befrielsesregering, som sad inde med den fornødne autoritet over for modstandsstyrkerne. Der måtte følges også ud over befrielsesøjeblikket bestå et samarbejde mellem de politiske partier og frihedsrådet.

I november 1944 indlededes da forhandlingerne om befrielsesregeringens sammensætning og program. De førtes fra frihedsrådets side af Frode Jakobsen og Alfred Jensen, fra politikernes i første række af Buhl og Ole Bjørn Kraft. De blev langvarige og til dels meget besværlige. Det var frihedsrådet, der tog initiativet til dem. I »Politiken« (4. maj 1946) har Frode Jakobsen givet en sammenhængende skildring af deres forløb. Han oplyser, at kontaktudvalget den 15. december 1944 tilstillede de samarbejdende partiers repræsentanter en skrivelse, i hvilken man angav de retningslinier, der kom til at danne grundlaget for forhandlingerne. Man skrev til indledning:

»Ud fra den opfattelse, at en dybtgående spaltning mellem den danske modstandsbevægelse og ledelserne af landets fire største partier ville være en ulykke for vort folk, ønsker Danmarks Frihedsråd at foretage en henvendelse til førende repræsentanter for de samarbejdende par-

tier. Et sådant modsætningsforhold, der ville forbitre vort politiske liv for adskillige år efter befrielsen, ville ikke blot være til skade for landet ved at lægge hindringer i vejen for virkeliggørelsen af det program, man burde enes om i fællesskab at gennemføre. Måden at undgå en sådan konflikt må efter frihedsrådets opfattelse være, at man allerede nu søger at komme til enighed i store træk om den første foreløbige regerings nationale program og - ligeledes i grove træk - denne regerings sammensætning«.

Retningslinierne for det program, »som en regering må have for at kunne nyde tillid hos de store dele af folket, der står bag modstandsbevægelsen«, opstilledes i følgende tre punkter:

- »1. Opgøret med dem, der er skyldige i landsforrædderi, andre lorbrydelser eller lorseelser, som enten de særlige forhold under besættelsen har muliggjort, eller som det under besættelsen har været umuligt at straffe.*
- 2. Erstatninger til alle, der har lidt tab på grund af tysk forfølgelse.*
- 3. Danmarks orientering i den internationale politik efter krigen«.*

Det var dette sidste punkt, der på det daværende tidspunkt var særlig aktuelt. Man ønskede Danmark anerkendt som allieret nation, men for at dette kunne ske, måtte landet have en regering, der havde beføjelse til at indgå en overenskomst med de allierede magter. I sommeren 1944 havde man fra politisk side - i forståelse med kongen - gjort et forsøg på at opnå en sådan anerkendelse; men der var intet kommet ud deraf, fordi Rusland overhovedet ikke reagerede. Nu førte drøftelserne mellem frihedsrådet og de politiske partier til, at man kort efter nytår 1945 i fællesskab rettede en ny henvendelse til de allierede. Den sluttede med følgende erklæring: »Vi fremhæver, at denne henvendelse sker i enighed, og at vi ligeledes er enige om at søge sammenholdet i det danske folk bevaret, også efter krigen, ved at landets første frie regering dannes og dets grundlæggende program fastlægges i fællesskab«. Begivenhederne udviklede sig på en sådan måde, at heller ikke denne henvendelse blev besvaret. Men den forpligtede jo parterne til at nå til enighed om en regering og dens program.

Det var forudsætningen, at der så snart som muligt efter befrielsen skulle afholdes valg til folketinget og en regering dannes på normal

parlamentarisk vis. Befrielsesregeringen ville derfor kun have foreløbigheds karakter. Den skulle ikke binde an med almindelige politiske og økonomiske opgaver. Den skulle så at sige kun »rydde op efter tyskerne«, d.v.s. gennemføre foranstaltninger, der tog sigte på udrensning og afstraffelse af landsforræderiske elementer, inddragning af værnemagerformuer, erstatning til frihedskampens ofre, undersøgelse og klarlæggelse af besættelsestidens politik o.s.fr. Kommunisterne i frihedsrådet havde ønsket, at der blev fastlagt »et bredere politisk program«, men af hensyn til, at en sprængning af frihedsbevægelsen ville have svækket dennes stilling på afgørende måde, bøjede de sig for majoriteten i rådet. Ved forhandlingerne med politikerne forberedtes da de forskellige lovgivningsarbejder, der omfattedes af de retningslinier, frihedsrådet havde opstillet. Der røbede sig vist nok her intet væsentligt konfliktstof, og der opnåedes i store træk enighed om de forslag, der skulle fremsættes.

Adskilligt vanskeligere forløb forhandlingerne om regeringens sammensætning. Et ordskifte mellem Alfred Jensen og Frode Jakobsen i »Frit Danmark« (10. maj, 24. maj og 7. juni 1946) kaster lys over de divergencer, man havde at overvinde. Der røbede sig dybtgående meningsforskelle med hensyn til den rolle, frihedsbevægelsen skulle spille efter befrielsen. Kommunisterne i rådet arbejdede for, at den ikke blot skulle træde frem som en slags parti med det »bredere politiske program«, men også selv danne befrielsesregeringen eller i det mindste tage føringen inden for denne. I februar 1945 tog Frode Jakobsen og Alfred Jensen til Stockholm for at drøfte problemet med Christmas Møller og Th. Døssing, der indtraf i den svenske hovedstad henholdsvis fra London og Moskva. Efter Alfred Jensens fremstilling opfordrede han her Christmas Møller til at træde ind i den nye regering som statsminister, hvad Christmas Møller afslog. Han mente, at Mogens Fog burde være statsminister og han selv udenrigsminister. Dette havde også oprindeligt været kommunisternes plan, men Mogens Fog sad på det tidspunkt arresteret i Vestre Fængsel, og ingen kunne vide, om han slap levende ud derfra. Da Fog efter bombardementet på Shellhuset kom på fri fod, trådte kommunisterne ind for, at han skulle være statsminister.

Alfred Jensen udpeger Frode Jakobsen som den, på hvem disse planer strandede, og Frode Jakobsen fragår ikke, at han i så henseende

spillede en hovedrolle. Han mente - med rette -, at frihedsbevægelsen, der jo omfattede en række politisk forskelligt indstillede grupper, ville være blevet sprængt, hvis kommunisternes planer virkeligjordes. »Jeg sagde rent ud, at jeg ikke ville være med, men at jeg ville gå, hvis de blev gennemtrumfet«, oplyser han (»Berlingske Tidende«, 11. maj 1946). Han kom således til at vende front både mod kommunisterne og mod de samarbejdende politiske partiers repræsentanter. Politikerne var, som nævnt, interesserede i at drage frihedsbevægelsen med ind i ansvaret, men dog på en sådan måde, at partierne beholdt føringen. Det var dem, der repræsenterede traditionen i landets politiske liv, og de hævdede over for kommunisterne, at frihedsbevægelsen ikke ville være i stand til at danne regering alene. Heri var Frode Jakobsen enig med dem. Han arbejdede for en fifty-fifty-løsning. Over for kommunisterne gjorde han gældende, at dersom man pressede mere ud af frihedsbevægelsen, ville det give bagslag til frihedsbevægelsen, og med front mod politikerne erklærede han, at fik frihedsbevægelsen ikke halvdelen af ministeriets pladser, ville den overhovedet ikke være med til at danne regering.

Frode Jakobsens standpunkt fik flertallet for sig i frihedsrådet. I henhold til den praksis, som rådet fulgte, og ifølge hvilken der skulle herske enstemmighed om beslutningerne, bøjede kommunisterne sig omsider for majoriteten. Også politikerne tiltrådte, at frihedsrådet fik overladt halvdelen af pladserne i det nye ministerium. Tilbage stod nu personspørgsmålet, og det kom ligeledes her til en konflikt, idet frihedsrådet krævede, at intet medlem af det tidligere ministerium Scavenius måtte komme med i befrielsesregeringen. Frihedsrådet havde, oplyser Frode Jakobsen (»Politiken«, 4. maj 1946), »en klar viden om, at i hvert fald russerne, hvis kendskab til danske forhold og danske politiske personligheder naturligvis måtte være summarisk og unuanceret, betragtede denne regering som en tysk vasalregering og var tilbøjelig til at skære alle dens medlemmer over en kam«. Det ville derfor, mente rådet, være uklogt, om man i den første frie regering tog nogen af dem med. Rådet var vist nok selv på det rene med, at dets krav sagligt set ikke lod sig begrunde, og kravet vakte da også megen misstemning i partierne. De politiske personligheder, det drejede sig om, var Halfdan Hendriksen, Bording og Jørgen Jørgensen. I hvert fald for den førstes vedkommende gjaldt det, at han til det sidste havde modsat sig

Da det nye ministerium havde været i audiens hos hs. maj. kongen, blev dette billede taget. Fra v.: Justitsminister Busch-Jensen, minister u.p. Frode Jakobsen, minister for særlige anliggender Mogens Fog, finansminister H. C. Hansen, landbrugsminister Erik Eriksen, kirkeminister Arne Sørensen, minister for offentlige arbejder Carl Petersen, trafikminister Alfred Jensen, handelsminister Fibiger, undervisningsminister A. M. Hansen, arbejdsminister Hedtoft Hansen, forsvarsminister Ole Bjørn Kraft, indenrigsminister Knud Kristensen, statsminister Buhl, minister u.p. Juul Christensen og minister u.p. Aksel Larsen.

Scavenius som statsminister, og at han først efter et stærkt pres fra sit partis side havde indvilget i at fortsætte som handelsminister. Også de to andre var blevet tryglet ind i ministeriet, for at de kunne danne en modvægt mod Scavenius. Frihedsrådet stod imidlertid stejlt på sit krav, og partierne måtte give efter. Fordelingen af portefeuillerne gav ligeledes anledning til nogle forhandlinger. Man enedes om, at Socialdemokratiet som rigsdagens største parti skulle besætte statsministerposten. Det var desuden en forudsætning, at Christmas Møller skulle være udenrigsminister, idet man dog fandt det formålstjenligt at knytte også gesandten i Washington, Henrik Kauffmann, til udenrigsministeriet som minister uden portefuille. Kommunisterne ville have haft arbejds- og socialministeriet, men måtte afstå fra dette krav. Derimod krævede - og fik - frihedsrådet justitsministeriet.

Kongen var blevet holdt underrettet om alle afgørende faser i forhandlingerne, og han bifaldt de opnåede resultater. Først et par dage før Tysklands kapitulation nåede man til vejs ende. Der var da enighed om følgende sammensætning af ministeriet:

Vilh. Buhl blev statsminister og J. Christmas Møller udenrigsminister. Socialdemokratiet repræsenteredes i øvrigt af H. C. Hansen (finansminister), Hans Hedtoft-Hansen (arbejds- og socialminister) og Carl Petersen (minister for offentlige arbejder). Venstre besatte indenrigsministeriet med Knud Kristensen og landbrugsministeriet med Erik Eriksen. De Radikales repræsentant blev A. M. Hansen, der fik undervisningsministeriet. Af kommunister indtrådte Alfred Jensen

som trafikminister, Mogens Fog som minister for særlige anliggender og Aksel Larsen som minister uden portefeuille. Dansk Samlings leder Arne Sørensen blev kirkeminister og hans partifælle Kr. Juul Christensen minister uden portefeuille. De Konservative besatte forsvarsministeriet og handelsministeriet med henholdsvis Ole Bjørn Kraft og Vilh. Fibiger. N. Busch-Jensen fra frihedsrådet blev justitsminister. Ministre uden portefeuille blev desuden Frode Jakobsen og H. L. H. Kauffmann.

XII

I løbet af marts og april måneder 1945 nærmede den tyske militærmagts sammenbrud sig hurtigt og uafvendeligt. Den 7. marts forcerede amerikanerne Rhinen ved Remagen, og de allierede styrker arbejdede sig derefter støt ind i det indre Tyskland, samtidig med at russerne trængte frem fra øst. Ruhr-området blev afskåret og rensat for tyske tropper, og i de følgende uger faldt de store byer i Vest- og Sydtyskland. Den 13. april tog russerne Wien, og den 25. april holdt de Berlin fuldstændig omringet. Den 26. april mødtes de russiske og vestallierede armeer i Torgau ved Elben. Med den militære opløsning fulgte også et sammenbrud inden for den tyske politiske ledelse. Göring og Himmler søgte hver for sig at opnå kontakt med vestmagterne i det øjemed at kapitulere over for dem alene; men disse henvendelser blev pure afvist. Vestmagterne krævede betingelsesløs kapitulation over for samtlige allierede magter. Det blev de tyske generaler i Nordvesttyskland, der drog de bitre konsekvenser af situationen, idet deres udsendinge den 3. maj indfandt sig i feltmarskal Montgomerys hovedkvarter for at tilbyde kapitulation over for vestmagterne og - efter at de havde fået sig de allieredes betingelser forelagt - også over for russerne. Den 4. maj kl. 20,35 kom da i den danske udsendelse fra London budskabet om, at de tyske tropper i Nordvesttyskland, Holland og Danmark

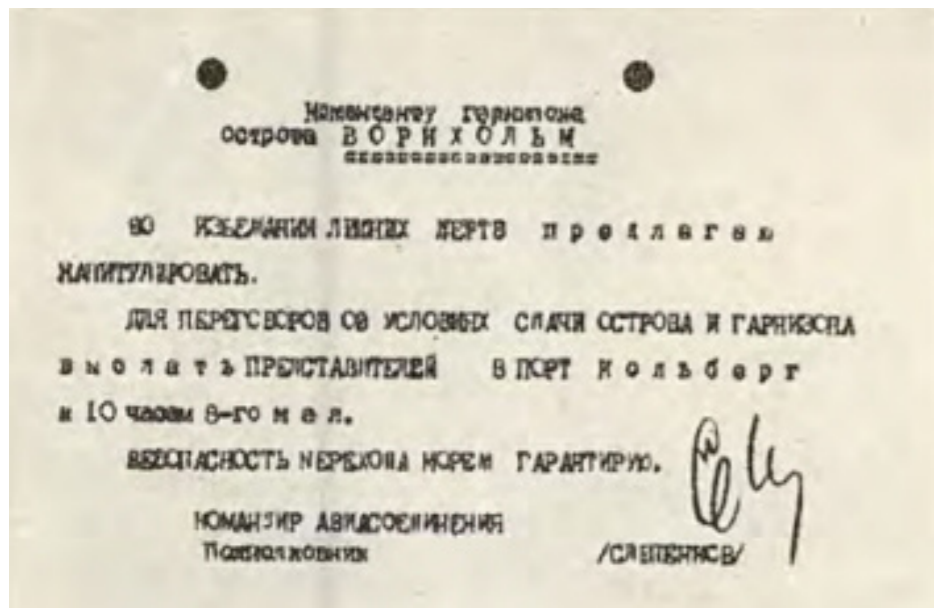

Georg Lindemann, gjorde som ritmester under den 1. verdenskrig generalstabstjeneste og avancerede derpå i graderne, til han 1938 udnævntes til generaløjtnant. Under den 2. verdenskrig lå han først på vestfronten, men kom senere til østfronten, hvor han forgæves ledede belejringen af Leningrad. I 1942 blev han generaloberst. I Danmark afløste han den 1. februar 1945 den korruperede general v. Hanneken. Efter et dristigt sabotørangreb på hans tog i marts 1945 lod han foretage drastiske represalier i den egn, hvor attentatet havde fundet sted. En måned senere aflagde dr. Best ham et besøg i hovedkvarteret i Silkeborg, medbringende fornyet ordre fra Hitler til i nødsfald skånselsløst at ødelægge Danmark. Kapitulationen, gjorde dog en ende på hans huseren her i landet, og han arresteredes den 4.-5. juni i en lille landsby ca. 15 km øst for Silkeborg.

havde kapituleret.

De fem onde års pres på sindene var med et slag udløst. Gennem de sidste måneder havde det været det danske folk klart, at befrielsen stundede til. Men indtil det sidste stod det endnu hen i det uvisse, om befrielsen først skulle komme efter en nedkæmpning af de tyske tropper her i landet, og det var med denne mulighed for øje, modstandsbevægelsens styrker holdt sig rede. Den 1. februar var der sket et skifte inden for den tyske overkommando i Danmark, idet generaloberst Lindemann afløste v. Hanneken, der, som nævnt, fratrådte sin post i vanære. Endnu den 2. maj, da rygterne om den forestående tyske kapitulation svirrede, og forudsigelser om denne fremkom i den engelske radio, udsendte Lindemann gennem den danske radio en meddelelse, hvori han fastslog, at han overhovedet ikke havde ført nogen forhandling om situationen, allermindst om kapitulation. Med en efterklang af det Hitler'ske sprog erklærede han, at han ikke havde truffet nogen forberedelse til rømning af landet. Han og hans tropper kendte kun deres pligt og deres ordrer, for hvilke de var rede til at kæmpe og dø. Han advarede derfor befolkningen mod at fæste lid til rygter, der letsindigt var sat i omløb. Denne martialske holdning fik han imidlertid kun lov at opretholde endnu et par døgn. Det er sandsynligt, at han allerede den 4. maj om aftenen har modtaget sine overordnede ordre til at nedlægge våbnene over for de engelske styrker, der stod i begreb med at trænge op gennem Holsten.

På Bornholm gjorde der sig særlige forhold gældende. Her var den tyske besættelse tilsyneladende forløbet roligt, men også kun tilsyneladende. Der havde tidligt dannet sig en frihedsbevægelse, som over København fik forbindelse med frihedsbevægelsen i det øvrige land. Under disse gunstige betingelser gennemførtes en betydelig transport af våben fra Sverige, og desuden regner man, at ca. 800 landsmænd over Bornholm blev bragt i sikkerhed i Sverige. Medens nu kapitulatioen i det øvrige land i det store og hele skred planmæssigt frem, tog begivenhederne på Bornholm et særligt ulykkeligt forløb. I selve det øjeblik, da øst og vest opnåede den fælles sejr over den nazistiske aggression, har man, synes det, i den katastrofe, der i dagene den 7. og 8. maj ramte Rønne og Neksø, det første udslag af modsætningerne mellem sejrherremagterne. Den 30. maj besvarede udenrigsminister Eden i Underhuset en forespørgsel om, hvorvidt den russiske besæt-

telse af Bornholm skyldtes en aftale mellem de allierede. I noget tilslørede vendinger erklærede Eden, at dette ikke var tilfældet. Tværtimod havde englænderne haft til hensigt også at besætte Bornholm; men de havde måttet opgive det, fordi russerne kom dem i forkøbet. Den 8. maj havde, oplyste Eden, chefen for den allierede ekspeditionsstyrke underrettet den sovjetrussiske overkommando om, at han agtede at sende en afdeling til Bornholm for at modtage den derværende tyske styrkes kapitulation, og han spurgte, om dette kunne være i modstrid med de russiske planer.

På dette tidspunkt havde russerne imidlertid allerede indledet deres aktion. Mandag den 7. maj ved middagstid fløj ca. 15 russiske maskiner ind over Rønne, hvor de nedkastede bomber over både by og havn. Til amtssygehuset indbragtes 7 døde og 23 sårede, alle danske statsborgere, samt nogle lettiske soldater. Af de danske sårede døde senere to. Samtidig med angrebet på Rønne blev også Neksø bombarderet. Man traf straks forberedelser til at evakuere de to byer; men da samme eftermiddag kl. 16,30 den officielle radioefterretning om, at tyskerne havde kapitulert på alle fronter og over for alle deres modstandere, forelå, lod man en højttalervogn forkynde i Rønne, at der nu ikke kunne ventes flere krigshandlinger, og at evakueringen derfor

Det flyveblad, som russerne den 7. maj nedkastede over Rønne, havde flg. ordlyd:

Garnisonskommandanten
Øen BORNHOLM.
For at undgå unødige ofre foreslår vi Dem at kapitulere.
Til forhandling om betingelserne for øens og garnisonens overgivelse bedes udsendt nogle forhandlere til havnen Kolberg kl. 10 den 8. maj.
Vi garanterer for, at der ingen fare er for sejladsen.

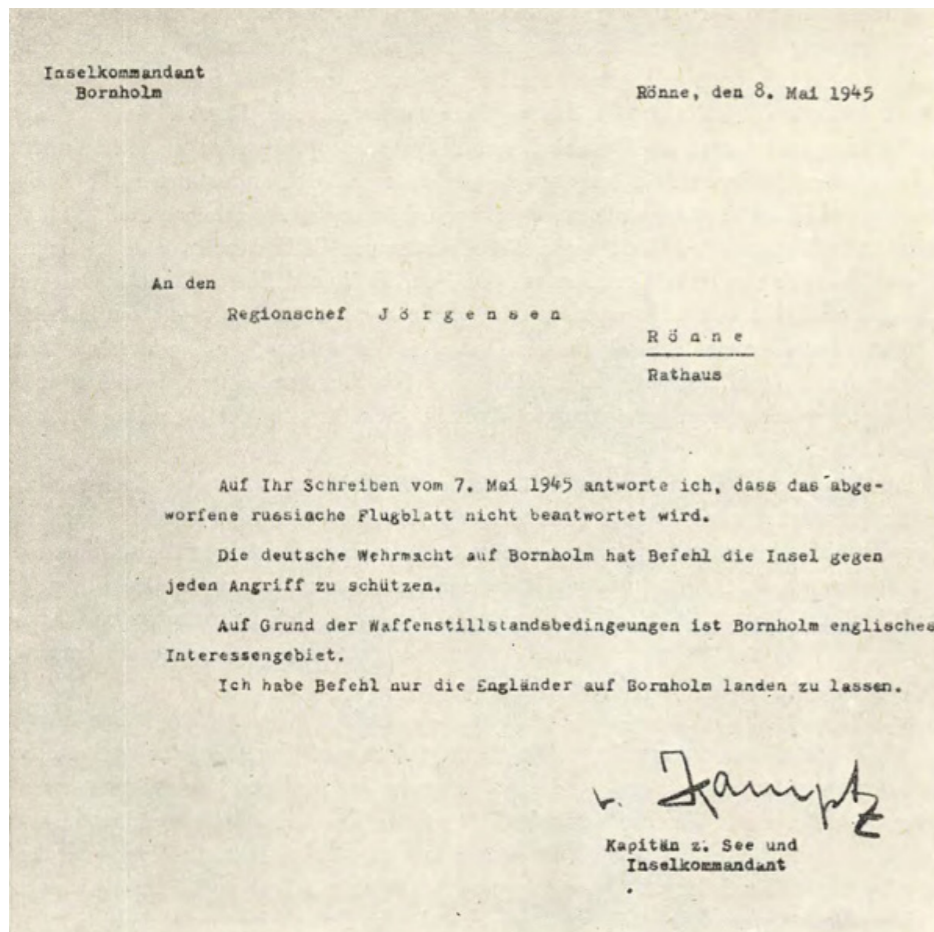
(sign.) Slepnev.

var afblæst. »Alle kan roligt blive i deres hjem«, hed det. I Neksø blev derimod Evakueringen ikke standset.

Endnu samme aften indtraf i Rønne det andet bombardement, der dog denne gang kun gjaldt Yderreden foran havnen. Et tysk skib blev sænket, men der skete ingen skade hverken i selve havnen eller i byen. Også Neksø havn blev bombarderet. I denne by indbragtes 1 død og flere lettere sårede. De russiske maskiner nedkastede over Rønne et flyveblad, hvori tyskerne opfordredes til at kapitulere og sende forhandlere til Kolberg den følgende dag kl. 10. Formanden for frihedsrådets lokal-komite på Bornholm, overlæge Olsen, tog straks sammen med et andet medlem af komiteen ud til det tyske hovedkvarter på Galløkken, hvor de forelagde flyvebladet for den tyske kommandant på øen, Kapitän z. See v. Kamptz. Omgivet af sin stab erklærede v. Kamptz, at han agtede at fortsætte kampen mod bolschevismen. Dette havde han telegrafisk ordre til, sagde han, og meddelelsen om, at der skulle foreligge tysk kapitulation over for russerne, betegnede han som et falsum. Frihedsbevægelsen forlangte skriftligt svar og fik det overrakt den følgende dag.

På Rådhuset i Rønne sad om aftenen den 7. maj borgmesteren i sin egenskab af luftværnschef sammen med kammerner, luftværnslederen og frihedsbevægelsens lokalkomite. Man ventede på forbindelse med det danske udenrigsministerium. Da situationen stadig forblev usikker, besluttede luftværnschefen med alles billigelse endelig kl. 2 natten til den 8. maj tvungen evakuering af hele Rønne med undtagelse af værkerne, telefon, apotek og sanitetsvæsen. Den omfattende evakuering gennemførtes lykkeligt fra daggry til kl. ca. 9.

Kl. 9,45 satte det tredje - og voldsomste - russiske luftangreb ind. Det varede ca. 55 minutter, og det førte frygtelige ødelæggelser med sig. Bomberne nedkastedes i flæng over havnen og byen, og samtidig fyredes der med eksplosive granater ned over gaderne. Det tyske luftværnsskyts besvarede ilden. Da bombardementet var forbi, stod af Rønne bys 3400 ejendomme kun ca. 400 tilbage, der ingen nævneværdig skade havde taget. Også i Neksø blev havnen og den indre by lagt i ruiner. Takket være evakueringen havde den danske befolkning ingen døde. I løbet af eftermiddagen stod da tyskerne over for den uundgåelige nødvendighed af at kapitulere, v. Kamptz, der hårdnakket havde nægtet dette, formodentlig fordi han, som han selv sagde, ikke havde fået ordre til det, blev ved et tilfælde befriet for det ubehagelige hverv,

Den tyske kommandants flot afvisende, men temmelig forhastede svar til den bornholmske regionsledelse.

idet en general Mutmann netop var kommet til øen med sine tropper fra Hela-halvøen. I kraft af sin højere charge overtog han kommandoen og kapitulerede.

Den 9. maj kl. 15 anløb fem russiske hurtigbåde Rønne havn, og en russisk styrke under kommando af major Antonic gik i land. Majoren tog straks til Galløkken, hvor kapitulationen blev underskrevet. Han blev derefter modtaget på rådhuset af amtmænd v. Stemann, Rønne bys borgmester og medlemmerne af lokalkomiteen. Den følgende dag ankom nye russiske tropestyrker til øen, og kommandoen blev nu overtaget af oberst Strepkov. Han modtoges på Dams Hotel af byens embedsmænd og frihedsbevægelsens repræsentanter, over for hvem han udtalte, at russerne kun var kommet for at nedkæmpe og bortføre

de tyske tropper. Tilsagnet herom blev yderligere uddybet og bekræftet i en »Meddelelse fra Den Røde Hærs Kommando«, som udsendtes den 22. maj. Den lød:

»Den 11. maj landsattes dele af den Røde Armé på øen Bornholm, som de rensede for tyske tropper.

Øen Bornholm er en del af Danmark, og den er kun besat af vore tropper, fordi den ligger bag ved vor tyske Okkupations-Zone. Øen er besat af den Røde Armés tropper midlertidigt, indtil de i forbindelse med krigen stående spørgsmål i Tyskland er løst.

Den Røde Armé på øen Bornholm har ikke til formål at forstyrre befolkningens normale liv eller blande sig i den danske administrations Sager«.

På den allierede overkommandos meddelelse af 8. maj havde russerne - ifølge Eden - svaret, at de ønskede at besætte Bornholm, fordi »de tyske tropper på Bornholm kom fra områder, som lå indenfor de sovjetrussiske væbnede styrkers operationssfære«, og fordi »kommandanten for den tyske garnison på Bornholm havde anmodet om hjælp til levnedsmidler«. Da dette svar afgaves, var den russiske aktion i virkeligheden allerede afsluttet. Englænderne, som selv havde haft til hensigt at besætte øen, var kommet for sent. Alt tyder på, at russerne fra første færd har været bestemt på at tage Bornholm, før englænderne kunne nå frem. De klokkeslæt, som mellemmanden mellem de allierede magter og admiral Dönitz' nye tyske regering, Grev Folke Bernadotte, anfører i sin bog »Slutet«, viser, at tyskernes beslutning om kapitulation på alle fronter blev taget natten mellem den 6. og 7. maj, og meddelelsen herom har uden tvivl været den russiske militære og politiske ledelse i hænde, et par timer før det første bombardement af Rønne og Neksø fandt sted. For dette bombardement med dets ofre af døde og sårede kan v. Kamptz således ikke have noget ansvar. Derimod skyldes det store, ødelæggende bombardement den 8. maj hans halsstarrighed.

Ulykken ramte den bornholmske befolkning så meget hårdere, som man i det øvrige land netop i de samme dage kunne fejre befrielsen i en stemning af glæde og jubel. I samme øjeblik som den engelske radio om aftenen den 4. maj havde sluttet sin historiske udsendelse, beredte

Tyske tropper forlader efter kapitulationen Rønne, hvis bombehærgede gader er et sidste vidnesbyrd om nazisternes uegennyttige »beskyttelse« af Danmark.

landet sig til at tage sin frihed tilbage. På dette tidspunkt befandt den designerede statsminister, Vilh. Buhl, sig i rigsdagsbygningen. Han begav sig straks over i udenrigsministeriet, hvor direktør Svenningsen søgte at komme i forbindelse med Best for at få meddelelsen bekræftet. Han var ikke let at få i tale, og da det lykkedes, sagde han, at han ikke kendte noget til kapitulationen. Men på aftenen, ved 23-tiden, kom han dog på bedre tanker. Han anerkendte, at de danske myndigheder kunne handle ud fra det *fait accompli*, der forelå. Da det var af vigtighed, at befolkningen straks den følgende morgen kunne få underretning om, at en dansk regering stod rede til at overtage styret, satte Buhl sig i forbindelse med kabinetssekretæren, og endnu samme aften udsendtes gennem Ritzaus følgende officielle meddelelse:

»Hans majestæt kongen har i dag rettet henvendelse til fhv. statsminister Buhl om at danne en ny regering«.

Frihedsrådet trådte samtidig offentligt frem med en proklamation, hvori det hed:

»Danmarks Frihedsråd har i de forløbne år skaret hele folket om sig, fordi det gav udtryk for den modstandens politik, som befolkningen

Stormende demonstrationer fandt sted overalt om aftenen den 4. maj. Mørklægningsgardierne brændtes, lysene tændtes i alle vinduer, mennesker fyldte alle gader - hurraråbende, svingende flag og huer, stormende sporvogne, syngende, jublende, leende. Endelig, endelig var det øjeblik kommet, som hele folket havde ventet på med stigende utålmodighed, medens B.B.C.'s daglige udsendelser havde holdt modet oppe, og vore egne åbotører havde muliggjort, at vi kunne møde befrielsen uden skam.

ønskede ført, og fordi det gennem sit program anviste kampens mål. Fra i dag overtager en fri regering ledelsen af vort land, men den samling, frihedsrådet har været udtryk for, og den vilje til at skabe et bedre, et lykkeligere Danmark, som har besjælet hele det kæmpende danske folk, skal fortsat bestå«.

Ministeriet udnævntes officielt den 5. maj. I radioen holdt kongen denne dag en tale, hvori han mindedes befrielseskampens ofre og takkede folket for det sammenhold, der havde givet det styrke til at komme gennem trængslerne. Han fortsatte:

»Jeg opfordrer alle landsmænd til at stå sammen og til at give det af mig i dag udnævnte ministerium den tillid, som er nødvendig for løsningen af de kommende opgaver. Det har i disse tunge år været min

Hs. majestæt kongen åbner den 9. maj 1945 den danske rigsdag. Ved hans side ses fra v. h.: Hds. kgl. højhed kronprinsesse Ingrid, hs. kgl. højhed kronprins Frederik, hds. maj. dronningen, hs. kgl. højhed prins Knud og hds. kgl. højhed prinsesse Caroline Mathilde. Yderst til h. ses Folketingets formand Hans Rasmussen.

inderlige bøn, at vi sammen måtte opleve befrielsens time, og dette er blevet os forundt. Jeg beder i dag til, at vi må vise os værdige til den nåde, Gud har skænket vort fædreland, og at vi i fællesskab ved fortsat sammenhold gennem den kommende tid må kunne lægge grunden til et frit og betrygget Danmark. Gud velsigne vort gamle fædreland«.

Også statsminister Buhl rettede gennem radioen en henvendelse til det danske folk. Han hyldede de sejrende magter og takkede Sverige for venskab og værdifuld bistand. »Lysene fra den svenske kyst har i disse år været os en opmuntring og forjættelse«, sagde han. Regeringen betegnede han som »udtryk for en ligelig hensyntagen til rigsdagens fire store partier og den under frihedsrådet hørende modstandsbevægelse«. Han oplyste videre:

»Der har allerede i nogen tid været ført indbyrdes forhandlinger om de lovregler, det er nødvendigt at gennemføre, for at de, der under besættelsen har svigtet det nationale fællesskab, efter lov og dom kan blive draget til ansvar for deres handlinger. Og regeringen vil søge denne

lovgivning fremmet snarest muligt. Hurtig og håndfast skal denne afregning være, men også retfærdig«.

Endelig talte som frihedsrådets repræsentant Mogens Fog. Han sagde bl.a.:

»Den aktive modstands kvinder og mænd, der viste deres vilje og deres evne til at forsvare de demokratiske idealer, vil også i kommende tider yde deres indsats for demokratiets mål, men de skal ikke danne nogen klan, ingen stat i staten. Der har aldrig været og skal aldrig opstå noget Skel mellem Frihedskæmperne og Folket«.

Ved kgl. åbent brev af 7. maj blev rigsdagen indkaldt til onsdag den 9. maj. Den åbnedes af kongen personlig med følgende tale:

»Landets repræsentanter!

Det er en stor glæde for mig i dag at stå over for rigsdagen efter disse fem år, vi i fællesskab har gennemlevet. Tak for den tillid, De har vist mig. Mange personlige afsavn og liv har disse år krævet, og vi samles i det gamle ord: Guds fred med vore døde i Danmarks rosegård, Guds fred med dem, som bløde af dybe hjertesår.

Store opgaver foreligger og kræver et samdrægtigt arbejde for at genopbygge, hvad disse år har søndret. Til dette arbejde ønsker jeg Guds velsignelse og beder Dem forene Dem med mig i et trefoldigt hurra for vort gamle fædreland. Danmark leve!«

Folketingets formand, Hans Rasmussen, bragte derefter kongen en varm og hjertelig hyldest:

»Det er ved sin jævne holdning og mandige færd, kong Christian har vundet det danske folks dybe hengivenhed og højagtelse. Alle synes at kende kongen ganske nøje og føler stolthed over, at han er Danmarks konge. I fredstidens travle arbejdsdag har kongen været et eksempel for sit folk, i nationens festlige stunder blev han dets selvfølgelige samlingsmærke. Og i trange og tunge tider som dem, vi nu har gennemlevet, fik folket fåb og fortrosthed ved at se hen til kongens rolige, faste, tillidsfulde holdning«.

Man sang nationalsangens første vers, hvorefter kongen udtalte ønske om at hilse på de tilstedeværende repræsentanter for de allierede magter, majorgeneral R. H. Dewing, colonel Ford Trimble og admiral R. V. Holt. Kongen trykkede hver enkelt af dem i hånden og udtalte: »I heartily thank you for what you have done for us«.

Danmark var atter et frit og folkestyret land.

Hæren efter den 29. august 1943

Af kaptajn M. Amtrup

Det store flertal af hærens faste befalingsmænd var vist nok i sommeren 1943 på det rene med, at det bar mod en eller anden afslutning på hærens virksomhed. De mange klausuler, der efterhånden var lagt på hærens liv og uddannelse, våbenafleveringen i vinteren 1942-43 m.v., bevirkede, at man gang på gang spurgte: Hvornår bliver hærens arbejde helt indstillet? Frivilligt var der imidlertid ingen, der tænkte på at nedlægge arbejdet; så godt som alle var kun besjælet af den tanke under en eller anden form at komme til at øve en indsats for Danmark. Hærledelsens standpunkt ved evakueringen af Jylland i efteråret 1942 over for forsvarsministerens forslag om fuldstændig hjemsendelse af

De spærrede vore officerer og soldater inde, men også blandt de internerede modnedes viljen til aktiv modstand.

Jydske Division var, at hæren skulle fortsætte sit liv, ligegyldigt hvor ringe kår der blev budt den ; selv de svageste magtmidler i en dansk regerings hånd kunne måske i en given situation få sin betydning.

Afslutningen kom i form af det tyske overfald den 29. august 1943, som med ét slag satte hæren ud af spillet, røvede dens materiel og internerede dens personel.

Efter at man i interneringslejrene havde haft tid til at overveje situationen og drøfte problemerne med hverandre, og ikke mindst da det begyndte at se ud til, at tyskerne ville løslade hærens personel, tog hærens officerer fat på at planlægge det fremtidige liv.

For ca. 40 linieofficerer var det lykkedes at unddrage sig interneringen. Største parten gik til Sverige i den hensigt herfra at søge videre til England for i de allieredes rækker at træde ind i kampen. Enkelte var forblevet i landet og havde straks på egen hånd eller i tilknytning til den lokale frihedsbevægelse begyndt den illegale kamp mod fjenden.

For alle interesserede befalingsmænd var der kun én tanke: for enhver pris at undgå en geninternering. Ville tyskerne inklade sig på en frigivelse, skulle det ikke lykkes dem endnu en gang at lamme befalingsmandskorpset, hvad enten vejen hertil var at søge til Sverige eller gå »under jorden«.

Frigivelsen voldte sine vanskeligheder, før den blev til virkelighed. Et tysk forlangende om underskrift på, at man forpligtede sig til for krigens varighed at undlade handlinger, der var »feindselich« mod den tyske værnemagt, blev afslået fra dansk side. Kravet blev ændret til et forlangende om underskrift på, at man var gjort bekendt med, at man, hvis der fra nogen af hærens befalingsmænds side foretoges handlinger rettet mod den tyske værnemagt, måtte regne med fornyet internering og da i Tyskland. Denne underskrift blev givet, men med tilføjelse - såvel for hver enkelt som af chefen for generalkommandoen for helheden - af en protest mod, at enkeltmands handling kunne medføre kollektive repressalier. »Enhver svarer for sig - andet vil stride mod nordisk opfattelse af ret og retfærdighed«. Denne protest var i sidste øjeblik ved at hindre frigivelsen, men blev dog sluttelig accepteret.

Chefen for generalkommandoen, generalløjtnant Gørtz, benyttede nu nogle generalstabsofficerer til det arbejde, der forestod. Chefen for kommandoafdelingen var på det tidspunkt syg og lå på militærhospitalet, og det blev derfor tre kaptajner fra kommandoafdelingen, der kom

Generalløjtnant Ebbe Gørtz.

Viceadmiral A. H. Vedel.

til at virke som generalens nærmeste medarbejdere. Umiddelbart efter løsladelsen fra interneringslejrene suppleredes ovennævnte med en kaptajn fra generalstabsafdelingen, og disse fire officerer forestod derefter som generalens stab de daglige forretninger.

II

Under opholdet i interneringslejren, Marienlyst, foranledigede chefen for generalkommandoen i begyndelsen af oktober arbejdet optaget med de første planer for en eventuel overførelse til Sverige af

samtlig officerer og befalingsmænd af officiantgruppen. Denne evakuering forudsattes gennemført i flere vendinger; til 1. vending blev der udpeget i alt ca. 135 officerer, fordelt i samtlige interneringslejre for officerer landet over, og disse fik det første varsko om mulighederne i så henseende, medens resten endnu intet kendskab fik til sagen.

Samtidig tog chefen for generalkommandoen gennem nogle møder i Helsingør føling med den i almindelighed ventede kommende regering Buhl for at sikre, at hæren ved sine dispositioner kunne handle i overensstemmelse med regeringens ønsker og hensigter.

Umiddelbart efter interneringens ophør, den 22. oktober 1943, trådte chefen for generalkommandoen tillige i forbindelse med chefen for søværnskommandoen, viceadmiral Vedel, orienterende denne om de trufne dispositioner og forberedelser og modtog selv

orientering om de tilsvarende for marinens vedkommende trufne dispositioner. I hele den påfølgende periode indtil kapitulationsdagen arbejdedes snævert hånd i hånd med søværnets ledelse.

I løbet af den første tid blev der truffet endelig aftale mellem de to værnschefer på den ene side og ledende politikere på den anden side om:

- at hovedparten af værnenes befalingsmænd skulle forblive i Danmark,
- at der skulle sendes ca. 25 officerer af hæren og et antal befalingsmænd fra marinen til Sverige for der i forbindelse med de allerede derværende befalingsmænd og værnepligtige at opstille en dansk ekspeditionsstyrke, den senere danske brigade, og i øvrigt tilvejebringe flest mulige våben for styrkerne hjemme (beregnet til mellem 25.000 og 50.000 mand),
- at alle forberedelser skulle træffes for i nødsfald at føre befalingsmændene i Danmark til Sverige for det tilfælde, at stillingen hjemme blev uholdbar, og
- at man, når disse første forberedelser var fra hånden, skulle samle kræfterne om at skabe en væbnet kampkraft ud af de i Danmark forblevne rammer, suppleret med værnepligtige, samtidig med at man skulle søge at koordinere alle de kræfter, der herhjemme, som det da syntes i spredte grupper, forberedte modstanden mod tyskerne, når det ventede sammenbrud nærmede sig.

Staben gik nu i gang med at give ordrer efter disse retningslinier, herunder afrejseordrer til de officerer, der skulle sendes af sted, og ordrer til alle øvrige om at forblive i landet. Men da de nævnte forhandlinger med politikerne havde stået på i ca. 14 dage, og da det i den tid havde svirret med rygter om befalingsmændenes snarlige internering igen og overførelse til Tyskland, er det forståeligt, at en del befalingsmænd var blevet utrygge og havde valgt på egen hånd at søge til Sverige. Med de særlig beordrede, ca. 25, og de allerede tidligere afrejste, ca. 40, voksede tallet af disponible befalingsmænd af hæren i Sverige således efterhånden til op imod 150, der kom til at danne rygraden i den danske brigades land- og luftstyrker på den anden side Sundet.

Fra omkring midten af november, da værnschefernes bestemmelse var bragt til befalingsmændenes kundskab, faldt der stort set ro over sine; op imod 1200 faste liniebefalingsmænd var herefter disponible i Danmark.

III

De først foreliggende opgaver for ledelsen var herefter:

- at få skabt en oplysningstjeneste, på grundlag af hvilken advarsler kunne gives befalingsmændene, når faren for tysk aktion truede,
- at få skabt et alarmeringssystem, efter hvilket det blev muligt at få de fornødne ordrer m.v. hurtigt sendt ud til samtlige befalingsmænd i landet, og endelig
- at få genoptaget generalstabens efterretningssektions virksomhed, således at efterretninger om tyske militære forhold atter kunne sendes til England.

Oplysningstjenesten blev i det væsentlige organiseret ved politiets hjælp, idet staben straks genoptog tidligere forbindelser med visse politiofficerer, som havde mange gode oplysningskilder at øse af. Der blev herved i forbindelse med andre særlige foranstaltninger skabt næsten fuld sikkerhed for, at befalingsmændene i hvert fald indtil videre kunne blive advaret i tide, hvis der fra tysk side blev forberedt nye aktioner mod det samlede befalingsmandskorps.

Alarmeringssystemet blev skabt ved, at samtlige tjenstgørende faste befalingsmænd af linien, med undtagelse af enkelte, der var anset for nationalt upålidelige, blev indrulleret i et antal afsnit således:

København.....	5 afsnit,
Nordsjælland	1 afsnit,
Øvrige Sjælland med sydlige øer.....	1 afsnit,
Fyn	1 afsnit,
Jylland.....	2 afsnit.

Pr. afsnit var der i alt godt 100 officerer og befalingsmænd af officiantgruppen, som igen blev inddelt i et større eller mindre antal grupper, og i Provinsen som regel en gruppe i og om hver garnisonsby. I spidsen for hver gruppe var der udpeget en gruppefører. Såvel for

afsnitscheferne som for gruppeforerne var der udpeget en stedfortræder, - en regel, der i øvrigt så godt som altid blev fulgt, og som viste sig særdeles gavnlig i de mange tilfælde, hvor en leder senere blev taget af tyskerne.

Samtlige ledende poster blev både nu og senere besat med kaptajner eller yngre stabsofficerer, idet man anså det for uforsvarligt for helheden at anvende hærens generaler og ældre stabsofficerer som ledere i det illegale arbejde, dels fordi de gennem deres mangeårige tjeneste var meget kendt af offentligheden og derfor ikke kunne færdes frit og ubemærket, dels fordi man ikke kunne se bort fra, at tyskernes søgelys i første række ville været rettet mod hærens øverste chefer. Et par ældre stabsofficerer berettede således kort efter løsladelsen fra interneringslejrene, at de i deres gadedør havde observeret nogle tyske soldater, som stod og konfererede visse papirer med tavlen over husbeboernes navne; man formodede dengang, at det var for at konstatere rigtigheden af de på interneringsstederne opgivne adresser.

Samtidig med organiseringen af afsnit og grupper blev forberedelserne til en fuldstændig evakuering til Sverige fortsat og bragt til afslutning. Det var i påkommende tilfælde meningen, at befalingsmændene fra Jylland og Fyn langsomt skulle »sive over« til Sjælland, hvor afsnitscheferne på nærmere angivne steder atter skulle samle personalet. Selve overførelsen af alle skulle foregå i et par vendinger ad forskellige ruter, som delvis var lagt ved marinens hjælp, og som udgik fra Falster, Møn, Rødvig, Køge, København, et sted mellem København og Helsingør, Gilleleje og Rørvig; dog skulle de nordligst i Jylland boende befalingsmænd sættes over ved Frederikshavn. Nærmere bestemmelser for sejladsen, tilkommandering af rådgivende søofficerer samt afsnitschefernes rekognosceringer og forbindelser med skipperne blev iværksat, ligesom penge til finansiering af overfarten blev fordelt til afsnit og grupper. Hele arbejdet foregik hånd i hånd med søværnets ledelse og støttede sig stærkt på de fra jødetransporterne erfarne folk inden for forskellige samfundslag.

Genoptagelsen af efterretningssektionens virksomhed var et andet og lige så vigtigt spørgsmål. Generalstabens efterretningssektion havde siden den 23. april 1940 haft stadig forbindelse med den engelske generalstab, og denne virksomhed var nu mere end nogen sinde af betydning. Efterretningssektionens faste personale var sat ud af spillet

her hjemme, idet hovedparten havde måttet tage til Sverige i tiden mellem 29. august og midten af november 1943, hvorfra arbejdet dog fortsattes, medens en officer, der af tjenstlige grunde måtte blive til det sidste, blev taget af tyskerne og ført til Berlin for senere at blive anbragt i koncentrationslejr.

En reserveofficer, som tidligere havde forrettet tjeneste i sektionen, blev, så godt det lod sig gøre, af sektionens faste personale forinden afrejsen sat i forbindelse med sektionens vigtigste kilder landet over, således at virksomheden kunne føres videre og yderligere udbygges. Hele tjenesten blev efterhånden udviklet til et meget stort apparat i forbindelse med såvel søværnets som frihedsbevægelsens tilsvarende arbejde.

Man opnåede, at de allierede til enhver tid havde fuldstændig fortegnelse over størrelse og fordeling af de tyske styrker, der befandt sig i eller passerede Danmark. Under de store troppetransporter gennem Danmark til eller fra Norge blev skibenes afsejling fra dansk havn øjeblikkelig rapporteret til England, og mange af de skibssænknings, der fandt sted i Kattegat i krigens sidste tid, skete efter forudgående melding herfra.

Sluttelig blev for befalingsmændenes vedkommende hele aflønningsspørgsmålet sikret, såvel for de befalingsmænd, der forrettede tjeneste i Sverige, men havde deres familie i Danmark, som for alle i Danmark værende for det tilfælde, at de skulle blive nødt til at gå under jorden og lønningsudbetaling ad normale veje stoppet af tyskerne. Hele denne vigtige opgave løstes i stilhed ved krigsministeriets foranstaltning gennem fornøden Hjælp fra andre myndigheders side.

IV

I 1943 og i begyndelsen af 1944 og da navnlig, så længe hele våbenspørgsmålet endnu ikke var løst, satte man det som befalingsmændenes hovedopgave i forbindelse med politiet at danne den magtfaktor for landets regering, der ved et tysk sammenbrud kunne danne værn mod overgreb og excesser fra tyske styrker i opløsning. I begyndelsen af december 1943 trådte man derfor i samarbejde med repræsentanter for rigspolitichefen og Københavns Politi. Det blev herunder aftalt, at værnenes personel sammen med visse politistyrker i første linie skulle besætte sådanne objekter, der var af særlig betydning for, at landets

regering kunne fungere, d.v.s. i København sikring af kongehuset ved besættelse af Sorgenfri og Amalienborg, sikring af regeringens sæde, Slotsholmen, og sikring af de vigtigste centrer for meddelelsetjenerne: Rigstelefonstationen i Købmagergade, Statsradiofonien (med stationerne Kalundborg, Skamlebæk og Herstedvester) samt Telefonhuset i Nørregade. Hertil kom endvidere i København skabelsen af et brohoved i Frihavnen af hensyn til sikker overførelse af styrken fra Sverige og for samtidig at besætte Dansk Industri Syndikat, hvor man formodede, at en større våbenbeholdning var til stede. Endvidere skulle en mindre styrke afgives til forstærkning på Politigården.

Ude omkring i landet blev opgaverne præciseret til sikring af de vigtigste punkter på transport- og forbindelsesnettet, havne o.l. samt skabelsen af udrykningskommandoer.

I øvrigt rettedes bestræbelserne på en stadig forøgelse af styrkerne, og man tog derfor fat på at søge forbindelse med sådanne organisationer, som gennem hele deres tilsnit altid havde følt sig nær knyttet til hæren: de tidligere frivillige korps, garderforeningen, de polyteknisk studerende, der var uddannet efter særordningen, Foreningen af løjtnanter og kornetter samt den såkaldte »Nørregadegruppe«. Til nærmere at koordinere disse styrker blev der udpeget en oberstløjtnant. Endelig søgtes forbindelse til sådanne illegale organisationer, som var dannet f.eks. i Holbæk og Skælskør, forskellige steder på Fyn, i Århus m.fl. steder, bl.a. under ledelse af befalingsmænd, der på egen hånd med megen dygtighed havde taget modstandsarbejdet op.

På tilsvarende måde gik man i gang med at samle reserveofficerer og -underofficerer samt værnepligtige officerer. I hovedstaden ordnedes dette arbejde regimentsvis for derigennem delvis at skabe rammer til enkadrering også af indkaldte værnepligtige, og hertil blev der ved hvert af de københavnske regimenter udpeget en fast officer, som blev bistået af en reserveofficer fra det pågældende regiment.

For flyvertroppernes vedkommende blev der dog kun tale om et meget ringe antal, som nogen tid senere blev fordelt til de øvrige regimentsgrupper.

For Livgardens vedkommende gjorde det særlige forhold sig gældende, at reserveofficererne og de værnepligtige officerer blev anvendt til at enkadrere mandskabet fra garderforeningen, som blev indordnet i en egen enhed.

Ud over landet var man ikke i stand til at følge regimentsinddelingen ved dette arbejde, men var henvist til at organisere reservebefalingsmænd og værnepligtige officerer i hver by uden hensyn til våbenart og regiment. På Sjælland og Lolland-Falster blev der udpeget en oberstløjtnant til at forestå arbejdet, og et ikke ubetydeligt krafttilskud skabtes ad denne vej.

I Jylland-Fyn kom dette arbejde dog aldrig rigtig i system, men et antal reserveofficerer og -underofficerer samt værnepligtige officerer blev knyttet til de stedlige grupper af faste befalingsmænd. I Jylland var der derimod et andet spørgsmål, der trængte sig på. Her var nemlig før evakueringen af de danske garnisoner i 1942 udfærdiget et antal ekstraordinære indkaldelsesordrer, mærket P, til i alt op imod 16.000 mand. Disse indkaldelsesordrer var for største delen gået tabt den 29. august 1943, men en mindre del var deponeret hos civile myndigheder, især politiet. Til brug for disse sidste, i alt 10-12 kompagnier à ca. 100 mand, var der af politiets beholdninger og under dets kontrol udlagt ca. 1.100 stk. gevær 1889 med ammunition. En oberstløjtnant blev udpeget til i samarbejde med politimyndighederne at få denne organisation ført à jour og forsynet med befalingsmænd.

V

Alle ordrer og orienteringer til befalingsmændene udgik fra staben gennem afsnits- og gruppeinddelingen, idet der afholdtes periodiske møder med afsnitscheferne, cheferne for de særlige styrker og for reserveofficererne; på disse møder blev den løbende situation drøftet, og der blev udgivet forholdsordrer for de tilfælde, som muligt kunne indtræffe. F.eks. blev der aftalt kodeord for det tilfælde, at samtlige befalingsmænd måtte gå under jorden, samt for hele befalingsmandskorpsets afrejse til Sverige. Det var jo imidlertid ikke muligt at forudse alle de situationer, der kunne opstå, og da det i givet tilfælde ville være særdeles ønskeligt først at få befalingsmændene bort fra deres hjem, så man havde mere ro til at træffe sine beslutninger, rettedes bestræbelserne tillige mod at finde frem til et hurtigtvirkende alarmeringssystem, som tillige kunne fungere i stilhed. Man kunne ikke regne med at anvende telefon eller telegraf, og en mundtlig overbringelse af ordrer til grupperne i Jylland ville i en given situation tage så lang tid, at man uvægerligt ville komme bag efter tyskerne, som havde alle

hjælpe midler til rådighed. Vel fik man med forskellige myndigheders bistand adgang til i nødsfald at benytte de særlige telefon- og telegrafforbindelser, der fandtes i landet til brug i særligt øjemed, men også disse måtte man regne med at se sat midlertidigt ud af virksomhed.

Man fik derfor i december 1943 en aftale med et af de store københavnske dagblade, i henhold til hvilken bladet ved en særlig typografisk foranstaltning formidlede udsendt en ordre til samtlige afsnits- og gruppechefer i landet, som gik ud på, at befalingsmændene ikke måtte sove hjemme, men at livet om dagen skulle være normalt. Afvarslingen kunne gives på tilsvarende måde ved en anden kodemeddelelse i samme blad.

Dækadresser inden for afsnit og grupper m.v. var kendt af de befalingsmænd, der normalt lod de fornødne ordrer gå videre, således at man også »under jorden« havde hold på hele befalingsmandskorpset.

I december 1943 gik man i gang med at søge kontakt med frihedsrådet, foreløbig ved at en kaptajn blev udpeget til forbindelsesofficer med »Ringene«, som man er stor tak skyldig bl.a. for hjælp til fremskaffelse af et antal dækadresser, opbevaringssteder for våben og materiel samt garager.

I det hele taget fik man ad denne vej en ikke ringe »undervisning« i, hvorledes man gik »under jorden« og levede sit »illegale« liv, en foreteelse, der for hærens befalingsmænd da var ny og ukendt og derfor til at begynde med ikke altid lige let.

Hele forannævnte organisationsarbejde blev gradvis sat i gang i løbet af november og december 1943, og samtidig meldte spørgsmålet om våben og udrustning sig. Der blev derfor i København udbygget en transportorganisation, som skulle samle og fordele, hvad der måtte være skjult af hærens tidligere materiel. Våben fandtes der imidlertid ingen af hverken på Sjælland eller i Jylland-Fyn ud over de tidligere omtalte beholdninger tilhørende politiet, derimod fandtes en del ammunition, som var skjult bl.a. af 4. regiment i nærheden af Roskilde; denne blev nu afhentet og gemt. En del uniformer og anden udrustning, som fandtes i København, og som tyskerne ikke havde kendskab til, blev ligeledes afhentet og fordelt i mindre depoter; i alt blev der flyttet 3-4.000 uniformer, ca. 1.000 hjelme, en del remme og anden udrustning. I begyndelsen var de til rådighed værende transportmidler ringe, det var væsentligt trehjulede budcykler, og de større transportere

blev udført ved at engagere private flyttefirmaer; først hen på foråret 1944 fik transportafdelingen egne motorkøretøjer. Selv om disse transportere af uniformer og materiel i dag ikke kan siges at have haft større betydning, havde de dengang deres store betydning deri, at de vænede personellet til illegal optræden og illegale transportere, hvad der senere kom våbentransporterne til overordentlig stor nytte.

Selve nytårsaften 1943-44 kom man for første gang ud for en almindelig alarmering. Oplysningstjenesten meldte fra meget pålidelig kilde, at der var fare for, at det forestod en aktion mod de danske officerer. Som det så ofte går, når man har lagt planer for forskellige ting, blev det Tilfælde, man kom ud for, noget helt nyt. Det var udtrykkelig kun officererne, der blev nævnt, og der måtte derfor, for at undgå unødige alarmering af de øvrige befalingsmænd, gives mundtlige ordrer gennem afsnit og grupper; men heldigvis var efterretningen indløbet så tidligt, at det kunne nås. Afblæsningen fulgte nogle dage efter, da oplysningstjenesten med sikkerhed kunne meddele, at faren måtte påregnes drevet over, sandsynligvis før de første måneder.

I januar 1944 fik tyskerne nys bl.a. om uniformstransporterne, og to af stabens nærmeste medhjælpere blev eftersøgt af Gestapo. De beordredes begge til Sverige; den ene kom over, medens den anden, kaptajn R. Ploug, blev taget under udrejsen. Efter at have siddet i Horserød og Frøslev lejrene førtes kaptajn Ploug i efteråret 1944 til Tyskland, hvor han døde den 14. november 1944 i Porta Westfalica under udkommando fra koncentrationslejren Neuengamme.

I de første måneder af 1944 fortsattes organisationsarbejdet støt og roligt og foruden de egentlige befalingsmandsgrupper, med i alt ca. 1.200 medlemmer fordelt over landet, rådede man nu over følgende velordnede formationer, direkte under ledelsen, nemlig:

Officersskolens udrykningskommando, ca. 125 mand,

Akademisk Skyttekorps, ca. 250 mand.

Kongens Livjægerkorps, ca. 500 mand,

Polyteknikerstyrken, ca. 250 mand,

Garderforeningen, ca. 400 mand.

Nogle af disse Tal steg senere hen ganske betydeligt.

VI

Våbenspørgsmålet var nu det alt overvejende problem, thi uden våben kunne ingen opgaver løses. Den hurtigste og sikreste vej, man kunne gå, var gennem indkøb i Sverige; bestræbelserne rettedes derfor i første linie på at tilvejebringe det fornødne beløb i svensk valuta til indkøb af 3.000 Husquarna maskinpistoler med ammunition. Man lagde herved fra første færd vægt på alene at basere sig på danske penge for således helt at understrege den danske linie i hele arbejdet, hvor nært det end skete i tilknytning til de allierede. Det voldte ingen vanskeligheder at få de fornødne midler i dansk valuta, idet »regeringen« stillede dem til rådighed, og da der samtidig indløb melding fra Sverige om, at en del maskinpistoler kunne leveres, syntes alt således at gå programmæssigt. Men at omsætte beløbet i svensk valuta, hvad der fra leverandørernes side hinsides Sundet blev forlangt, for at leveringen kunne komme i stand, viste sig ulige vanskeligere. Først hen på foråret 1944 blev disse vanskeligheder, ved uselvsk og modig bistand fra forskellige hjælperes og fra »regeringen«s side, overvundet, og hen på sommeren 1944 begyndte de første, foreløbig små sendinger at indfinde sig her i landet; nu voldte imidlertid ammunitionen nye bryderier, idet der fra svensk side blev forlangt compensation i metal foruden betalingen. Ved svensk hjælp overvandt man til sidst også disse vanskeligheder.

I vinteren 1943-1944 blev der, da vanskeligheder ved indkøbene i Sverige syntes uovervindelige, gjort mange anstrengelser for at skaffe våben på det hjemlige marked, men de fleste af de »fiduser«, man fik, viste sig at være luft, så det var meget beskedne og uensartede våbenmængder, der kom frem ad den vej. Der blev dog foretaget indkøb af et antal jagtrifler af forskellig type og kaliber, alle med ammunition; men i øvrigt gav indkøbsforsøgene på det »sorte våbenmarked« kun meget få resultater.

Man fik derimod for næsen af tyskerne fat i en stor samling reserve-dele til rekylgeværer, som havde tilhørt Jydske Arsenal, og som derefter af hærens tekniske korps' felthåndværkere på forskellige værksteder rundt om i København blev samlet og senere indskudt i Gribskov. På denne måde fik man i første omgang ca. 30 fuldt brugelige rekylgeværer; senere blev der på tilsvarende måde fabrikeret yderligere ca. 70 rekylgeværer, om end med visse mangler, men dog fuldt brugelige.

På Tøjhusmuseet henstod der en del gamle 1867-geværer og ka-

rabiner, men der fandtes kun ammunition til karabinerne, så det var især dem, interessen samlede sig om. Disse blev fjernet fra museet, og da man ikke kunne få fat i bundstykkerne til dem alle, idet de ikke blev opbevaret sammen med karabinerne, iværksattes en fabrikation af bundstykker, således at man ad denne vej i alt skaffede sig et par hundrede brugelige, men umoderne geværer. Ammunitionen smuglede man ved hjælp fra ammunitionarsenalets faste folk ud fra dette gennem de tyske vagter.

Endelig var politiet i København også behjælpeligt. Der blev først og fremmest udlagt 2 depoter, 1 i nærheden af Sorgenfri og 1 i nærheden af Amalienborg, hvert bestående af et antal maskinpistoler og 1889-karabiner, og der blev med politiet truffet den aftale, at enkelte særligt udpegede af garderstyrken i en given Situation skulle alarmeres i stilhed og i ovennævnte depoter iklædes politiuniformer og udrustes for derefter at anvendes til forstærkning af politiets styrke til forsvar af kongehuset. Endvidere modtog man fra politiet en del af de inddragne pistoler, som blev fordelt til hærens styrker, ligesom en del af politiets maskinpistoler og pistoler blev udlagt i depoter med anvendelse for øje enten af hæren eller af politiet.

Også sværere våben var man ude efter. Ved en lejlighed var man ad mange omveje kommet i forbindelse med en mand, der ville sælge 2 stk. 20 mm maskinkanoner. I dette tilfælde var man imidlertid kommet til en forkert mand. På selve overtagelsesstedet gik det galt; en kaptajn fra våbentransporttjenesten blev taget, medens det lykkedes de øvrige at undslippe, men uden kanonerne. Senere fik man fra marinen et par af dennes ældre 37 mm revolverkanoner, som blev monteret på lastmotorvogne.

Endelig lykkedes det at »redde« ca. 1 ton af hærens trotyl, der blev oplagt i depot i København til senere anvendelse.

Fåbenedkastningerne var endnu på dette tidspunkt meget beskedne; de fandt kun sted i Jylland og kom ikke hærens særlige styrker til gode.

Samtidig med ovennævnte våbentransaktioner blev der påbegyndt fordeling af de første, allerede i 1942 fremstillede, kendte blå-rød-hvide armbind til hærens personale, og en yderligere fabrikation af disse sat i gang.

Af de meget beskedne våbenbeholdninger blev en del pistoler som

nævnt udleveret til styrkerne, navnlig befalingsmandsafsnittene, medens alle sværere våben blev henlagt i forskellige depoter, som blev stillet til rådighed for de københavnske afsnit. Samtidig med den første våbenfordeling blev befalingsmændene overalt inddelt i A.- og B.-styrker. A-styrkerne omfattede de yngste og mest mobile, som kunne anvendes angrebsvis i en gadekampsituation, og som derfor skulle bevæbnes først, medens B-styrkerne omfattede de ældre befalingsmænd, der kunne anvendes til forsvarsopgaver, men til hvem man foreløbig ingen våben havde.

Fra marts 1944 udvikledes hærens samarbejde med frihedsrådets forskellige organer videre, i første række ved, at der blev indsat nogle officerer som militære rådgivere for de forskellige landsdelsledelser, og ved, at staben blev repræsenteret i »M-udvalget«. I Jylland blev en oberstløjtnant indsat som stedfortræder for »Mandarinene«, godsejer Flemming Juncker, Overgård; da denne kort efter måtte rejse til Sverige, blev oberstløjtnanten militær chef i Jyllandsledelsen. I København indtrådte en oberstløjtnant i Københavnsledelsen, og på Sjælland indtrådte en oberst i Sjællandsledelsen. På Fyn blev der først indsat en oberstløjtnant i Fynsledelsen, men han blev efter kort tids forløb afløst af den kaptajn, som allerede tidligere var blevet afsnitschef på Fyn og havde udviklet et nært samarbejde med frihedsrådets og andre på Fyn dannede modstandsstyrker.

Omkring årets begyndelse var i øvrigt den første fynske afsnitschef beordret til England som chefen for generalkommandoens forbindelsesofficer, medens 6 andre officerer, der blev udtaget blandt de i Sverige værende, ligeledes sendtes til England for efter en særlig uddannelse dér senere at vende tilbage pr. faldskærm her til landet som instruktører for modstandsbevægelsen og som englændernes forbindelsesofficerer i regionerne.

Kort efter at ovennævnte officerer var indsat, blev Jylland efter frihedsrådets beslutning opdelt i 3 områder, som stort set senere blev til regionerne, og i hvert af disse blev der ligeledes indsat en militær rådgiver, hvortil kommer et betydeligt antal befalingsmænd af alle grader, der på eget initiativ og på et endnu tidligere tidspunkt var trådt til ved de lavere led. Omkring ved samme tid blev der udpeget en oberstløjtnant til at være forbindelsesofficer mellem staben og Jylland og til sammen med de nævnte militære chefer og politimyndighederne at

Einar Tiemroth (f. 1894) blev premierløjtnant 1916, kaptajn 1928 og oberstløjtnant 1941. Han overtog i april 1944 ledelsen af Region VI (København), efter at dennes første leder, dr. pliiil. Mogens Westergård, var blevet arresteret. Selv arresteredes Tiemroth i februar 1945, da hele regionens ledelse blev revet op, så man fra grunden af måtte bygge en ny op. Da Danmark var blevet befriet, udnævntes Tiemroth til oberst.

neralmajor.

en snes mennesker hertil, måtte der udvises megen varsomhed med arrangementet. Krigsspillet blev afholdt i Akademisk Skyttekorps' lejr på Høje Sandbjerg, hvor deltagerne mødtes sent en lørdag aften i midten af april, og hvor man dernæst under sikring af stærke ydre vagter i løbet af natten spillede forskellige situationer igennem. Krigsspillet

Vagn Bennike (f. 1888) blev premierløjtnant 1912, kaptajn 1922 og oberstløjtnant 1937. I marts 1944 blev han sendt til Jylland som militærteknisk rådgiver for godsejer Flemming Juncker, og da denne måneden efter måtte flygte, overtog Bennike stillingen som koordinerende leder for de jydsk regioner. Ved Jyllandsledelsens oprettelse i decbr. 1944 blev han dennes chef. Han udnævntes i 1945 til generalmajor.

få den tidligere omtalte P-organisation bragt ind i fastere form ved at enkadrere den med en del af befalingsmændene i Jylland.

Efter at de tidligere nævnte opgaver, som hæren i forbindelse med politiet havde påtaget sig at løse i København, var fordelt til afsnitscheferne, og efter at disse havde foretaget visse rekognosceringer med henblik både på forsvar af og angreb på de pågældende objekter, ønskede man gennem et krigsspil at prøve den københavnske styrkes alarmering, samling, udrustning m.v. Da det var ønskeligt at samle

en snes mennesker hertil, måtte der udvises megen varsomhed med arrangementet. Krigsspillet blev afholdt i Akademisk Skyttekorps' lejr på Høje Sandbjerg, hvor deltagerne mødtes sent en lørdag aften i midten af april, og hvor man dernæst under sikring af stærke ydre vagter i løbet af natten spillede forskellige situationer igennem. Krigsspillet var lagt på grundlag af et tysk sammenbrud, som udviklede sig i løbet af et døgn efter nogen tids stadigt voksende uheld på alle fronter. Her i landet tænkte tyskerne at optage forhandlinger med de danske regeringsmyndigheder om besættelsens afvikling, således at det ikke kom til større kamphandlinger, men formålet med krigsspillet var jo netop også at gennemprøve chefernes forberedelser til styrkernes samling m.v. Spillet viste sig af betydelig værdi, idet det ophævede forskellige usikkerhedsmomenter og afslørede en række mindre

mangler ved organisationen, som derefter kunne rettes. Nogen tid senere blev der afholdt et lignende krigsspil med de fynske og jydsk afsnitchefer, men da det denne gang kun drejede sig om nogle få personer, blev dette krigsspil afholdt i en lejlighed i København.

VII

I foråret 1944 begyndte man i forbindelse med søværnet, med hvem man i øvrigt som nævnt hele tiden arbejdede snævert sammen, at organisere det indenlandske meddelelsessystem. Det nyttede jo intet, at der i et givet øjeblik sad en dansk regering og en militær ledelse i København, når disse ikke kunne få deres ordrer sendt ud over landet. Til at få ordrerne formidlet havde man i første række de faste danske radiostationer, men disse var besat af tyskerne, og det var tilmed sandsynligt, at tyskerne ville ødelægge stationerne, inden man fra dansk side kunne bemægtige sig dem. Dernæst var der telefon og telegraf, men også disse sad tyskerne på og kunne ødelægge, om muligt ved at ødelægge kraftværkerne, således at landet samtidigt var uden strøm. Man måtte altså sikre sig i det ugunstigste tilfælde, nemlig at telefon og telegraf ikke kunne bruges, og at der ingen strøm var, så at der hverken kunne sendes eller modtages på almindelig vis på radioen. Dette arbejde gik nu to ingeniørofficerer og en søofficer i gang med.

Først blev der ved statstelegra-

Harald Buch (f. 1893) blev premierløjtnant 1918 og kaptajn 1932. Han deltog den 9. april 1940 i kampene i Nordslesvig og den 29. aug. 1943 i forsvaret af kasernen i Odense. Da Region IV (Fyn) dannedes i 1944, overtog han ledelsen af den og var indtil befrielsen højstbefalende over M-grupperne på Fyn. I 1945 blev han udnævnt til oberstløjtnant med tilbagevirkende kraft fra oktbr. 1943.

Poul Riis Lassen (1897-1945) blev premierløjtnant 1932, ritmester 1937 og oberstløjtnant 1943. Da oberstløjtnant Tage Andersen i efteråret 1944 måtte trække sig tilbage fra ledelsen af Region V (Sjælland), fordi han var stærkt eftersøgt af Gestapo, overtog Riis Lassen regionen og ledede den indtil befrielsen. Han udnævntes 1945 til oberst, men myrdedes s.å. den 17. oktober i Århus.

Åge Højland Christensen, (f. 1902) blev premierløjtnant 1924, kaptajn 1932 og kaptajn 1937. Under besættelsen var han medlem af M-udvalgct, senere rejseinstruktør for »Ringgen«, og i novbr. 1944 overtog han ledelsen af Region III (det sydlige Jylland), da det for anden gang var lykkedes tyskerne at oprulle hele regionsledelsen. Den lå nu fast i Højland Christensens hånd indtil befrielsen. Han udnævntes i 1945 til oberstløjtnant.

ne var truffet, fordi personalet på stationerne havde ordre til, dersom tyskerne fuldstændigt ville overtage stationerne, at kortslutte rørene, så stationerne blev tavse, og hvis tyskerne så ikke foretog yderligere ødelæggelser, kunne stationerne hurtigt retableres af de danske besættelseskommandoer.

O. J. Feddersen (f. 1890) blev premierløjtnant 1913, ritmester 1921 og oberstløjtnant i forstærkningen 1941. Allerede i efteråret 1943 begyndte han at organisere M-grupper i Århussegenen, støttet af kaptajn Frisenvang. Ved oprettelsen af Region II (Midtjylland) blev Feddersen dennes leder og fortsatte i stillingen til marts 1945, da han p.g.a. stærk eftersøgning overgav ledelsen til oberstløjtnant C. C. Larsen. I 1947 tog han sin afsked fra hæren.

fens og statsradiofoniens hjælp anskaffet reservesenderør til de faste radiostationer. På selve Christiansborg var den gamle Københavnsender installeret, og reserverørerne til denne blev deponeret på Slotsholmen, medens rørene til Herstedvester, Kalundborg og Skamlebæk blev leveret til de sjællandske kommandoer, der i en given situation var udpeget til at sætte sig i besiddelse af de pågældende stationer. Sidstnævnte station var den, der interesserede mest, idet den havde egen strømkilde.

Det nævnte arrangement med rø-

erne var truffet, fordi personalet på stationerne havde ordre til, dersom tyskerne fuldstændigt ville overtage stationerne, at kortslutte rørene, så stationerne blev tavse, og hvis tyskerne så ikke foretog yderligere ødelæggelser, kunne stationerne hurtigt retableres af de danske besættelseskommandoer.

De faste radiostationer kunne imidlertid være i en sådan forfatning, at de ikke kunne sende, og der måtte derfor også oprettes et system af helt nye sendestationer, ikke mindst til forbindelse mellem den militære overledelse i København og de forskellige kommandoude i landet; hertil blev der gennem fyr- og vagervæsenet bestilt 6 stk. 100 Watt-stationer, som, når de var færdige, skulle fordeles landet over.

Der blev dernæst indkøbt og fordelt et antal batterimodtagere til samtlige politimestre og til alle

chefer for militære styrker, således at disse uafhængige af den almindelige elektricitetsforsyning var i stand til at aflytte de ordrer, der blev udsendt, - også direkte fra England.

Endelig overvejede man at formå Sverige til på de sædvanlige danske bølgelængder at sende først og fremmest regeringens meddelelser over en af de svenske stationer; men dette kom først på et meget senere tidspunkt endeligt i orden.

VIII

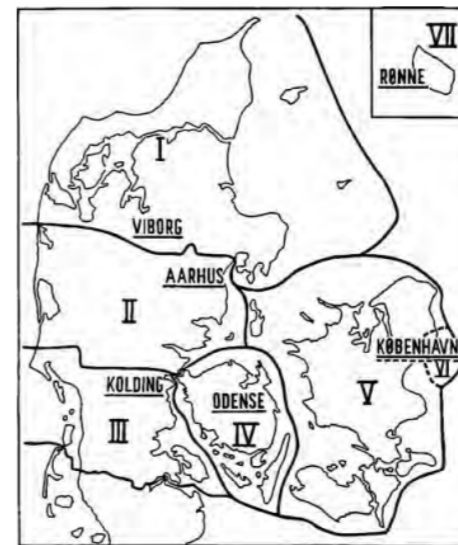
I maj 1944 blev den første engelske plan for opbygningen af den danske modstandsbevægelse forelagt for staben. Denne plan, der var bygget over den allerede eksisterende organisation, opdelte landet i 6 regioner, og den forudsatte forskellige tilfælde, der kunne indtræffe: Invasion, tysk kapitulation, tysk rømning af Danmark, uden at Tyskland i øvrigt var slået, tysk sammenbrud m.v., og i hvert enkelt tilfælde, hvorledes den danske modstandsbevægelse skulle forholde sig. Den tog imidlertid fuldstændigt kommandoen fra den danske ledelse; den forlangte endog, at ledelsen skulle forlade landet, når organisationsarbejdet i henhold til planen var tilendebragt, for at ingen, der havde fuldt kendskab til planen, skulle kunne røbe noget. Det kunne man hverken fra frihedsrådets eller fra hærens side gå med til, og planen blev da senere på frihedsrådets foranledning modificeret, inden den blev endelig godkendt af dette.

Efter planen var den danske modstandsbevægelse inddelt i forskellige kategorier. En af disse bestod af de aktive sabotører, som på dette tidspunkt ikke indgik i den almindelige regionsinddeling. En anden kategori bestod af R.- og F.-grupper, som skulle være ventegrupper, der først måtte træde i funktion på ordre fra England. R.-grupperne skulle være bevæbnede, og de skulle alt efter forholdene kunne anvendes til partisanrig mod tyskerne eller til at beskytte danske interesser, såsom havneanlæg, kraftværker m.v., dersom tyskerne ville ødelægge disse ved en eventuel tilbagegang under kamp. F.-grupperne var ubevæbnede, og deres opgave var bag tyskernes front på enhver tænkelig måde at sinke fjendens forsyninger i at nå frem til fronten og at medvirke til den størst mulige forvirring i en tilbagegang ved at afbryde forbindelser af enhver art, give tyskerne falske oplysninger, bistå allierede faldskærmsfolk og agenter, o.s.v. planen suppleredes, efterhånden som

man kom hen på året, med mange praktiske tåd og oplysninger, bl.a. baseret på de ved modstandskampen i Frankrig og Belgien gjorte erfaringer.

Efter planens godkendelse blev det tidligere omtalte »M-udvalg« ændret til Frihedsrådets Kommandoudvalg, og heri repræsenteredes hæren ved stabschefen, medens den tidligere til »M-udvalget« afgivne officer blev forbindelsesofficer mellem »K-udvalget« og de jydske-fynske styrker. Hen på efteråret 1944 blev chefen for generalkommandoen af frihedsrådet på henvendelse fra SHAEF og med »regeringen«s billigelse anerkendt som den danske modstandsbevægelses militære chef, fra det øjeblik SHAEF måtte give signal til åben modstand.

Den 26. maj 1944 var jer imidlertid indtrådt en katastrofe for den militære ledelse i Jylland. En række politimestre i Jylland blev arresteret sammen med nogle af de ledende officerer i Jylland, og det var ved samme lejlighed, at chefen for grænsegendarmeriet, oberst S. B. Paludan-Müller, førte sin heltmodige kamp ene mand mod Gestapo. Det var P-ordningen i Jylland og grænsekommandoet, der blev rullet op. Vor oplysningstjeneste meldte fra tysk side, at man her var ganske klar over, at en lignende ordning fandtes på Sjælland, og at ledelsen lå meget højt oppe, samt at de kun ventede på en gunstig lejlighed til at slå til. Dette foranledigede udsendelsen af en ordre om, at ingen officer herefter måtte være hjemme om natten, men at dagbilledet i øvrigt kunne være normalt.

Regions-Inddelingen var for øernes vedkommende uforandret, så længe den hestod. Derimod fandt der enkelte småforandringer sted i Jylland. Kærnen i Region III var Nordslesvig; men grænsen mod Region II gik oprindeligt nord om Varde, Grindsted og Vejle. Senere blev Vejle og Fredericia - som angivet her på kortet - lagt til Region II.

Ved englændernes og amerikanernes invasion i Nordfrankrig den 6. juni 1944 gik samtlige befalingsmænd i henhold til en tidligere på foråret udgivet ordre fuldstændig under jorden, idet man ville afvente begivenhederne og se, om invasionen eventuelt skulle medføre begivenheder i Danmark.

Da man efter en halv snes dages forløb havde noget mere overblik over situationen, blev det bestemt, at ingen officer i leden-

de stilling måtte være at finde i sit hjem eller på faste arbejdspladser, medens de øvrige befalingsmænd måtte genoptage deres arbejde, men ikke sove hjemme om natten; denne ordre blev aldrig hævet.

Ved samme tid blev der stillet yderligere en officer til rådighed for den jyske ledelse; disse officerer skulle i givet tilfælde indgå i Jyllandsledelsens stab, og det blev snart en fast regel, at en af dem til stadighed opholdt sig i Jylland.

Hæren havde, som tidligere omtalt, reddet 1 ton trotyl af sine gamle beholdninger; dette sprængstof havde i lang tid ligget vel forvaret i ruinen af Absalons gamle borg under Christiansborg Slot. Da der hen på forsommeren 1944 var stor mangel på sprængstof til sabotage, idet de engelske nedkastninger i den lyse tid kun skete med lange mellemrum, stillede man den omtalte beholdning til rådighed. Godt halvdelen blev sendt til Jylland til anvendelse ved jernbanesabotagen, og resten blev givet til de aktive sabotageorganisationer i København. En meget væsentlig del af det sidste blev senere anvendt til den vellykkede sabotageaktion mod Dansk Industri Syndikat i Københavns Frihavn den 22. juni 1944. Denne aktion havde en af afsnitscheferne under Københavns ledelsen fået nys om; han lagde sig i lurestilling med en motorvogn og et par mand, og da sabotørerne kom, sluttede han sig ganske roligt til kolonnen og kørte med ind på fabrikken, hvor han i den almindelige forvirring tilegnede sig nogle våben. Sabotørerne så i lang tid herefter skævt til ham, og denne dristige optræden kunne jo også let have kompromitteret hele foretagendet.

IX

I folkestrejkedagene omkring den 1. juli 1944 forholdt staben sig afventende. Dens medlemmer var i stadig kontakt med hverandre, ligesom staben daglig var i forbindelse med cheferne for de københavnske afsnit og øvrige styrker. Dette foregik ved møder i Østre Anlæg; men de mange mennesker gjorde sådanne møder temmelig farlige, og da det tidligere omtalte krigsspil også havde vist vanskelighederne ved at have så mange dispositionenheder knyttet direkte til staben, blev der kort efter strejken foretaget en omorganisation af styrkerne i København.

Der blev dannet et »Detachment Slotsholmen«, senere kaldet 0.2,

bestående af Amagerafsnittet, Akademisk Skyttekorps og Garderforeningen, hvortil senere kom et kommando af Københavns Skytteforening; dette detachment fik ansvaret for Slotsholmen og Amalienborg og til at begynde med tillige for Sorgenfri, idet der dog fra dette tidspunkt skete henvendelser til hans majestæt for at bevæge ham til at tage ophold på Amalienborg, som var lettere at forsvare.

»Detachment W.«, senere kaldet 0.3, foreløbig kun bestående af befalingsmændene fra Frederiksberg- og Valby-afsnittene, hvortil senere kom en styrke af Kongens Livjægerkorps, fik ansvaret for de tre meddelelsescentre: Rigstelefonstationen i Købmagergade, Telefonhuset i Nørregade og Statsradiofonbygningen.

Alle de øvrige styrker blev samlet i »Gruppe D.«, senere kaldet 0.1; denne gruppe blev foreløbig organiseret som en stødgruppe til anvendelse helt eller delt med forskelligt forekommende opgaver for øje; den talte på dette tidspunkt godt 1000 mand, senere adskilligt flere. De her ved ledigblevne afsnitschefer fik andre opgaver. En kaptajn blev stabschef ved Københavns ledelsen, og en anden kaptajn fik kommandoen over Officersskolens Udrykningskommando, idet den tidligere chef på grund af længere tids sygdom var fratrådt her; sidstnævnte blev senere anvendt i Jylland, dels i Region III, dels i Jyllandsledelsens Stab.

Den 4. juli 1944 blev den første illegale telefonforbindelse fra København til Sverige indviet. Den var etableret ved statstelegrafens hjælp gennem et ældre kabel, og den var navnlig til uvurderlig gavn i efterretnings- og våbentransporttjenesten; den virkede upåklageligt lige til det sidste.

Den 13. juli 1944 blev der i Amaliegade afholdt et møde mellem chefen for generalkommandoen, medlemmer af staben og ledende politikere med fhv. statsminister V. Buhl i spidsen. Der blev herunder bl.a. endelig bestemt, at befalingsmændene i størst mulig udstrækning skulle sættes ind i det illegale arbejde, for derigennem at tilføre frihedsrådets grupper den fornødne militærtekniske viden og vejledning og for at bistå til at svejse den danske modstandsbevægelse sammen til en sådan kampkraft, at der i det givne øjeblik med udsigt til held kunne sættes aktivt ind mod tyskerne. Det blev endvidere bestemt, at de i Sverige for statens penge indkøbte våben i lige grad skulle komme frihedsrådets grupper som hærens grupper til gode.

Hærens grupper blev herefter af frihedsrådet kaldt for »O-grupper-

ne«, det navn, som blev bevaret gennem resten af tiden.

Som følge af foranstående bestemmelse blev der nu fra de københavnske befalingsmandsgrupper og navnlig fra »Gruppe D.«, som havde den store reserve, afgivet et meget betydeligt antal befalingsmænd som instruktører og ledere under Københavns ledelsen. Der blev også afgivet 10 befalingsmænd til »Holger Danske« til deltagelse i aktiv sabotage.

På Sjælland blev befalingsmændene så godt som alle fordelt til frihedsrådets grupper. Alle på Sjælland boende befalingsmænd blev underlagt den oberstløjtnant, som i forvejen havde kommando over reservens befalingsmænd og de værnepligtige officerer, og der skete således efterhånden en gradvis sammensmeltning af alle under Sjællands ledelsen. Herved blev den tidligere sjællandske afsnitschef ledig; han blev hen på efteråret indsat som byleder i Århus.

I Jylland-Fyn blev ligeledes så godt som alle de derboende befalingsmænd, med undtagelse af en større gruppe i Viborg, der blev holdt disponibel til eventuel indramning af indkaldte værnepligtige, også efterhånden indsat på forskellige poster i de fire regioner. Her var jernbanesabotagen ved at komme godt i gang, hvorfor arbejdet var betydeligt vanskeligere, navnlig i Region III, Sønderjylland. Den første militære regionschef i Region III var arresteret på et tidligere tidspunkt, hvorefter den militære chef fra Region I en tid førte kommandoen over Region III. Der blev fra København sendt et par unge ingeniørofficerer til Jylland. Den første, premierløjtnant A. R. Friis, blev arresteret efter kort tids virke, han døde den 4. marts 1945 i Dessauer Ufer under udkommando fra koncentrationslejren Neuengamme. Den sidste blev en tid lang militær leder i Region III, indtil også han blev arresteret. Endelig tiltrådte i begyndelsen af 1945 den sidste militære chef for Region III. Også Region II fik i begyndelsen af 1945 en ny chef. I det hele taget var Jylland meget personelkrævende, og efterhånden blev der fra Sjælland sendt adskillige befalingsmænd over; såvel blandt disse som blandt de jydsk styrkers egne befalingsmænd måtte mange vandre i tyske fængsler og koncentrationslejre, hvor igen nogle døde; herunder skal nævnes kaptajn C. A. Ingvarsen, gruppefører m.m. i Århus, som døde den 29. november 1944 i Meppen under udkommando fra koncentrationslejren Neuengamme, og officiant C. Fries, tjenstgørende

ved de jydsk sabotagegrupper, som døde den 18. november 1944 i Husum under udkommando fra koncentrationslejren Neuengamme.

Når der i det foregående gang på gang er talt om officerer, der blev indsat som chefer for landsdels- og regionsledelser, skal dette ikke forstås således, at de pågældende blev befalet til at være chefer. De blev afgivet som militære rådgivere til de respektive ledelser, der bestod af repræsentanter for modstandsbevægelsen, og de forskellige landsdels- og regionsledelser valgte dernæst i så godt som alle tilfælde officererne til chefer.

X

Hen på sommeren 1944 begyndte de første Husquarna maskinpistoler at ankomme fra Sverige. De kom ad mange forskellige veje, nogle gik til Bornholm og kom derfra forholdsvis legalt med Bornholmerdamperen til København, andre - og det var hovedparten - kom direkte til Københavns havn, efter at de ude i Øresund var omladet til forskellige paketbåde, og endelig gik en del på samme vis til sjællandske provinshavne.

Transporten fra Sverige til dansk havn var marinens ansvar og blev i hovedsagen udført af marinens personel. Der blev i forsommeren 1944 købt et rederi med mindre fartøjer til ca. ½ mill. kr., og dette udførte største delen af transporterne. En almindelig fremgangsmåde var, at paketbåden i Københavns havn indtog en last til en dansk provinshavn. Den løb så, efter på behørig måde at være blevet undersøgt af de tyske havnemyndigheder, ud til kontakt i Sundet og fik våbnene om bord. Med disse vendte den straks tilbage til Københavns havn, idet den over for tyskerne foregav at have fået motorskade, hvorved den undgik en fornyet undersøgelse. Medens »skaden« blev udbedret, blev våbnene losset, hvorefter skibet fortsatte til provinsen, som oprindelig bestemt.

Modtagelse og fordeling var hærens ansvar, og det var hertil nødvendigt at udbygge en organisation af beskyttelsesgrupper, der sammen med transportorganisationen kunne tage sig af dette arbejde. Modtagelse og fordeling blev i hovedsagen ledet af en premierløjtnant, og beskyttelsesgrupperne, som var stærkt bevæbnede, og som var særlig udvalgte folk, om hvem man vidste, at de kunne bevare fuldstændig

tavshed, blev ledet af en kaptajn. Arrangementet var i hvert enkelt tilfælde stort set det samme. Der blev herfra pr. telefon sendt besked til Sverige om, at den og den nat ville det og det skib gå over til kontakt, idet kontaktstedet samtidig blev aftalt. Den følgende morgen modtog man her besked om, hvorvidt skibet havde været der, og hvad det i så fald havde fået om bord. Dagen i forvejen var der endvidere truffet aftale med de pågældende aftagere om, at de på de ligeledes i forvejen aftalte steder skulle være rede til at modtage et vist kvantum våben, som for hver gang blev opgivet dem. Fra tidlig morgen på modtagelsesdagen var såvel beskyttelsehold som transporthold i beredskab, således at losningen kunne iværksættes med meget kort varsel. Når skibet kom, rykkede man ud; beskyttelseholdet tog opstilling på rekognoscerede pladser i havnen i nærheden af skibet, medens transportholdet i den kortest mulige tid fik de tunge kasser læsset på motorvogne. Selve losningen var nok det svageste punkt i hele transporten, idet den mange gange måtte foregå lige for øjnene af tyskerne, og for at formindske faren måtte den derfor foregå meget hurtigt. Derefter gik turen under beskyttelse af et par motorvogne ud i byen til de grupper, som den dag skulle have våben. På den måde blev der indtil nytår 1945 indsmuglet ca. 3.000 maskinpistoler med ammunition, uden at tyskerne fik fat i en eneste af dem under transporten og fordelingen.

Hen på efteråret med de mørke nætters indtræden, og efterhånden som Frankrig blev helt besat, tog også nedkastningerne af våben, ammunition og sprængstof til modstandsbevægelsen et større omfang og blev udstrakt til også at omfatte Sjælland. Også hærens befalingsmænd, der var indsat i de almindelige modstandsstyrker, blev delagtiggjort i de herved tilgående betydelige våbenmængder. Selve modtagelsen var tilrettelagt af modstandsbevægelsens særlige modtagelsesgrupper, hvori også et betydeligt antal befalingsmænd gjorde en væsentlig og modig indsats.

Af de våben, der blev sendt til sjællandske provinshavne, eller som blev nedkastet af englænderne, gik der også en del til København. De nedkastede våben blev i nærheden af nedkastestedet pakket i kasser, hvorefter de - ligesom de tilsendte våben - fra nærmeste jernbanestation blev sendt til en fiktiv adresse under en eller anden station i det storkøbenhavnske område. Ved statsbanernes hjælp havde transpor-

Det så så uskyldigt ud, når en fiskerbåd løb i havn med sin ladning - kasser, fulde af havets rigdomme. Nå - nu og da var det jo andre ting, der gemte sig i en del af kasserne! Åbnedes de, åbenbarede der stenguns og maskinpistoler, velkomne våben til vor underjordiske hær!

torganisationen fået forbindelse med en række funktionærer på de forskellige stationer, som når der kom Gods til de opgivne fiktive adresser, ringede op og meddelte, at der var »visse varer«, der kunne afhentes. Selve fordelingen foregik derefter på tilsvarende måde, som når der kom våben med skib fra Sverige.

XI

Da det danske politi den 19. september 1944 blev sat ud af spillet, opstod der også for hæren navnlig i København en delvis ny situation, idet hærens styrker, som tidligere omtalt, for en væ-

sentlig del havde opgaver anvist i snæver forbindelse med politiet. Man havde siden november 1943 haft overordentlig megen hjælp af politiet, og det var derfor ganske naturligt, at hæren nu hjalp politiet i den første vanskelige tid med dets organisationsarbejde m.m.; derfor blev der straks afgivet en oberstløjtnant til politiets ledelse. Politiets styrker gik efterhånden ind i frihedsrådets grupper og tilførte derved disse grupper et godt og stabilt element.

I begyndelsen af oktober blev et fra mange befalingsmænd, navnlig de i provinsen boende, længe næret ønske om at få pålidelige oplysninger om døgnets begivenheder imødekommet. Under redaktion af en kaptajn startede hæren sit illegale blad »Dansk Nyhedsblad«. Det var i alt væsentligt baseret på »Information«, udenrigsministeriets fortrolige rapporter samt på engelske og svenske radioudsendelser, og det havde således altid de sidste nyheder med. Det udgik til at begynde med to gange om ugen og fra marts 1945 tre gange om ugen. Det udkom hver gang i ca. 500 eksemplarer og blev, foruden til alle befalingsmænd i ledende stillinger, sendt til en række andre embedsmænd m.fl.

Efter politiets forsvinden blev arbejdsvilkårene, på grund af tysker-nes terror, stadig vanskeligere. En aktion mod Generalstabens Efterretningstjeneste, hvorunder premierløjtnant F. J. Dehn-Jensen den 19. oktober 1944 blev skudt, og en aktion mod frihedsrådet, hvorunder formanden for »K-udvalget« blev arresteret, bevirkede forskellige for-sigtighedsregler fra vor side. Således forsvandt efterhånden kendska-bet til dækadresserne; man kunne om dagen få forbindelse over kon-taktsteder og -telefoner, om natten var der ingen forbindelse. Senere var der endda kun forbindelse fra oven og nedad; de underlagte led måtte vente med hvad de havde, til de blev opsøgt af de foresatte. Mø-der med mere end 5-6 deltagere var heller ikke tilrådelige, og samtlige møder foregik under iagttagelse af en lang række forsigtighedsregler for ikke at løbe i armene på Gestapo, der undertiden havde for skik at sidde på mødestederne og afvente deltagernes ankomst. Staben, der hidtil havde holdt møder hver dag, gik over til kun at holde møder hveranden dag, og møderne blev henlagt til de mørke aftentimer; her-udover holdtes forbindelsen gennem kontakttelefoner, hvor der allere-de i nogen tid havde været fast døgnvagt.

Den 11. november 1944 blev den anden direkte telefonforbindelse med Sverige indviet. Den var ligesom den første etableret ved statste-legrafens hjælp, og den udgik fra Helsingør.

Efterretningstjenesten havde allerede på et tidligere tidspunkt fået gaffet sig ind på enkelte af tyskernes telefonforbindelser såvel visse steder i provinsen som i hovedstaden, sidstnævnte sted bl.a. på en led-ning mellem Gestapos hovedkvarter i København og Helsingør samt på selve general Panckes telefon. Endvidere var der etableret en aflyt-ning af Politigårdens radio, der var i forbindelse med Hipos forskelli-ge udrykningsvogne. Mange værdifulde oplysninger blev modtaget ad disse veje, således at advarsler kunne udsendes i tide.

I slutningen af november blev først kaptajn, våbeningeniør C. J. V. Berg, næstkommanderende i Amager afsnittet, og derefter kaptajn T. Fox-Maule, chef for »Detachment Slotsholmen«, arresteret. De døde begge senere i koncentrationslejren Dachau, hhv. den 21. marts 1945 og den 4. marts 1945. Det lykkedes at begrænse arrestationerne til dis-se to, og kort tid efter blev der indsat en ny kaptajn som chef for »De-tachment Slotsholmen«.

En af de første dage i januar 1945 blev en af kaptajnerne fra Trans-

D A N S K N Y H E D S B L A D .

Nr. 33/1945.

Udgaar tre Gange ugtlg.

18.4.1945.

DYBBØL-DAG.

I det sidste Aarhundrede har Danmark tre Gange været i Krig mod Tysk-land. Den sidste af disse tre Krige raser endnu. Selvom Landet er besat, kæmper Danske ude og hjemme mod Fjenden. Den danske Frihedskamp i Hjemlandet binder store tyske Styrker til Bevogtningsopgaver og for at holde den kamp-beredte Modstandsbevægelse i Skak. Ulligevel flyver daglig krigsvigtige Industrivirksomheder i Luften for Tyskerne i Danmark, alligevel blokeres Trafikken for de tyske Tog, hvoraf mange afspores - ofte flere i eet Døgn. Og Tyskernes Hjelperc blandt den danske Befolkning, Stikkerne, som forræder deres Folk, dør for Frihedskæmpernes Kugler.

Midt i denne Kamp mindes Danmark da endnu engang den 18. April 1864, hvor danske Soldater gav deres Liv i Kampen for Landets Frihed. Den lang-varige Kamp om Dybbøl er et lysende Minde i vor Historie. Stormagternes Feltherrer har senere hyllet den danske Hærs Forsvar af Dybbøl som et For-billede for deres Landes Soldater.

Dybbøl er Symbolet paa dansk Modstandsvilje og dansk Modstandsevne. Der var Tider derefter, hvor mange henfaldt til Tvivl om, at disse Egenskaber fortsat levende i det danske Folk. Selvopgivelsens gustne Spøgelse rejste sig rundt om i Landet. Der var Tider, hvor man begyndte at tro, at Dybbøl var Afslutningen paa en Epoke. Og Landets Varn mod ydre Fjender forfalt.

I de danske Soldaters Lærebog stod der: "Fremmedherredømme vilde være en Ulykke for os alle". Men det var Lange siden, vi havde prøvet at være under Magt. Der var vel ikke ret mange, som tænkte rigtig dybt over de Ord i Soldaterlærebog.

Den 9. April kom. Man valgte under de givne Forhold at give efter for Overmagten. Ingen Bøbrejdelser har lydt til Danmark i den Anledning. Men dog var det en tung Dag, og i Tiden, som fulgte efter, blev det tungere endnu. Vi lærte, hvad Fremmedherredømme vil sige. Vi lærte, hvad tysk Herredømme vil sige. Men et Solstrejflyste over den mørke Horizont: Den danske Soldats Holdning den Aprildag. Det var kun smaa Styrker, som kom i Kamp, og Tabene var ikke store, maalt mod den store Krigs Maalstok. Men Soldaternes Modstandsvilje var ingen i Tvivl om. De kæmpede paa Stedet mod en knusende Overmagt; og der var Sorg, hvor man ikke fik Lov til at komme i Kamp, eller maatte indstille Kampen.

Frihedskampen under Besættelsen har forjaget megen Tvivl. Dansk Modstands vilje og dansk Modstandsevne er dokumenteret for og anerkendt af hele den frie Verden. Solstrejffet fra den 9. April er blevet til klar Himmel. Aan- den fra Dybbøl lever, saa stærk og frisk som ingensinde.

Midt i al den Sorg og Lidelse, som Krigen har ført med sig, er Bevidst- heden om dette en Anledning til dyb Glæde og Taknemlighed. Paa denne 18. April kan den danske Frihedskamps Mand se Soldaten fra Dybbøl i Øjnene. Og Titusinder staar parat og vonter paa at faa Lejlighed til at vise, at det vil være ligesaa, naar Kampen fra Sabotagen gaar over i det store Op- gør mod Fjenden.

HITLER HAR UDSENDT EN BEFALING -

Efter at den Røde Hær har paabegyndt det store Angreb østfra mod Ber- lin, har Rigskansler Hitler udsendt en Proklamation til de tyske Styrker paa Vestfronten. "Wien skal atter blive tysk, og Berlin skal forblive tysk", udraaber han mod den Skæbne, som tilintetgørende bryder ind over Tyskland.

Man kommer til at tænke paa, at Mussolini i Begyndelsen af Maj 1943, hvor Akeens Forsvar i Nordafrika brød sammen, fra Palazzo Venezias Balkon raabte til den store Menneskemængde: "Vi vil vende tilbage til Afrika". Og- saa kan troede, at han kunde mestre Skæbnen ved at befale et Mirakel. Ita- lienerne kom tilbage til Nordafrika. De kom dertil som Krigsfanger.

Wien vil atter blive østrigsk, og Berlin vil blive renset for Nazis- me. Saadan lyder nok den eneste Profeti, det i Dag gaar an at anstille. Og den samme Hitler, hvis Billede var Helligdommen i de tusind Hjem i Tysk- land, vil blive forbandet af sit Folk. Forbandet, fordi han opdrog det til Forbryderværk, til en Svøbe for Verden. Hitlers Dagsbefaling til de ty- ske Soldater er et Skrig af Rædsel og Panik, lige inden de Allioresdes Hæ- re fuldbyrder Besættelsen af Tyskland og paabegynder Rottergangen.

Forsiden af »Dansk Nyhedsblad« på Dyb- bøl-Dagen 1945.

porttjenesten arresteret, hvilket desværre førte forskellige ubehagelige konsekvenser med sig, bl.a. gik en væsentlig del af vort transportmateriel tabt, og HIPO satte sig på en af vore kontaktteltelefoner, som på det tidspunkt var etableret i en lejlighed i Mysundegade. Vore folk fra beskyttelsesgrupperne havde længe brændt efter at komme i aktion mod HIPO, og nu var lejligheden der. De fornødne folk blev alarmeret og kørte ud i Mysundegade, hvor de stormede op ad hoved- og køkkentrapperne for at give HIPO en lærestreg og for at befri den officiant, der havde telefonvagt. På grund af de trange forhold i ejendommen, som bevirkede, at kun en enkelt mand kunne komme til skud ad gangen, og da man ikke med angreb for øje havde foretaget rekognosceringer, lykkedes det ikke at trænge ind i lejligheden, og aktionen måtte afblæses. En overofficiant blev såret ved denne lejlighed; tabene på HIPOs side var to dræbte.

Fra alle sider var der på det tidspunkt en sådan forbitrelse mod tyskerne håndlangere, at man havde visse besværligheder ved at få - navnlig de yngre - til at vente, til det rette tidspunkt måtte være inde. Der blev da også ved den tid givet tilladelse til, at mindre sabotagehandlinger og overfald på Hipostyrker måtte udføres som »øvelsesopgaver«, når de i forvejen var godkendt af de ansvarlige chefer. Således udførte Polyteknikergruppen en aktion mod fire tyske hurtigbåde, der var læsset på jernbanevogne og henstod under bevogtning af tyske soldater på Københavns Godsbanegård. Aktionen lykkedes fuldstændigt, men under den ildkamp, der opstod med tililende tyske forstærkninger fra Politigården, faldt sekondløjtnant S. E. Mikkelsen, og premierløjtnant E. Bennike, der var leder af aktionen, blev såret; premierløjtnant Bennike blev senere, den 18. april 1945, skudt under kamp med tyskerne under arrestationsforsøg.

I løbet af ca. 14 dage efter transporttjenestens desorganisation havde man fået anskaffet nye motorvogne, nye lokaler og garager, ny kontakttелефон og var inden udgangen af januar rede til at genoptage transporten. På et lidt senere tidspunkt blev der købt en vognmandsforretning, for dér at have et transportforhold i daglig virksomhed under »legale« forhold.

Importen i 1945 bestod først af ca. 500 maskinpistoler, 1 mill. patroner, en stor sending engelske og amerikanske våben, hovedsagelig

stenguns og amerikanske karabiner, som britiske hurtigbåde - efter at have brudt blokaden i Skagerrak - havde bragt til Lysekil i Sverige, hvor en omladning til andre skibe havde fundet sted, og endelig fik man i Sverige henimod slutningen af april et større kvantum våben, hvoraf et betydeligt antal nåede til Danmark inden kapitulationen. Transportorganisationen havde efterhånden fået et meget stort omfang og en betydelig færdighed i modtagelse og fordeling; her skal således nævnes den sidste store sending, som den 2. maj 1945 ankom til Nyhavn i København; det var tillige den største sending, der under hele perioden var ankommet på én gang. Der ankom i alt ca. 35 tons våben og ammunition med ét skib, og losningen varede 3 timer. I udkørslen deltog 5 2-spændige hestekøretøjer og 20 lastmotorvogne. Til beskyttelsestjenesten, der havde fået forstærkning fra Akademisk Skyttekorps og »Detachment Slotsholmen«, blev der anvendt 3 motorvogne, 35 cyklister samt 45 mand til fods.

Alt i alt blev der i hele perioden fra sommeren 1944 til kapitulationen modtaget og fordelt ca. 400 tons våben og ammunition, omfattende ca. 7.000 stk. våben, af hvilke hovedparten gik til København, en del til Sjælland uden for hovedstaden og et mindre parti til Fyn. Der har under modtagelsen og fordelingen ikke været andre tab end en kasse patroner, som faldt i Nyhavn under losningen.

XII

I begyndelsen af 1945 var hele det tidligere omtalte indenlandske radionet i orden; der havde ganske vist været en del vanskeligheder for Fyr- og Vagervæsenet med at fremskaffe stationerne, men omsider lykkedes det. Nogle af stationerne måtte hentes ved et fingeret »hold up« på radiofabrikken, så at Fyr- og Vagervæsenet over for tyskerne kunne bedyre, at det var sabotører, der havde sat sig i besiddelse af stationerne.

Landsnettet, der var beregnet til kommandonet for den militære ledelse under kamp, var derefter bygget op på følgende måde: 1 100-Watt-Station var placeret på Slotsholmen som reserve for den faste radiostation, som fandtes her. 2 100-Watt-Stationer var anbragt uden for København, henholdsvis i Klampenborg og ved Greve, for det tilfælde, at København skulle blive kampplads og afspærret fra omverdenen,

som den f.eks. var det i generalstrejkedagene, og disse store stationer kunne ikke flyttes i en fart. Forbindelsen ud til dem skulle holdes fra stabens kommandostation ved hjælp af mindre stationer, som lettere kunne flyttes. 1 100-Watt-Station var anbragt uden for Århus til brug for Jyllands ledelsen og Marinekommando Jylland. Dernæst var der et antal 25-Watt-Stationer, som var anbragt således: 1 ved Sjællands ledelsens Kommandostation i Holte, 1 ved Fyns ledelsens Kommandostation i Odense og 3 fordelt i Jylland med 1 i Haderslev, 1 i Vejle og 1 i Randers; den sidste blev umiddelbart før kapitulationen efter engelsk ønske flyttet til Ålborg. Endelig var der anbragt 1 25-Watt-Station på Refsnæs, hvor den skulde virke som relæstation, dersom atmosfæriske forhold skulle umuliggøre forbindelsen mellem København og Jylland. Til hver af disse stationer var udpeget 2 af marinens radiotelegrafister, der alle var folk, som var vant til at korrespondere med hverandre; disse var i forvejen afgivet til de respektive kommandomyndigheder, og de skulle i påkommende tilfælde på nærmere kodesignal gennem B.B.C. til kommandomyndighederne oprette og betjene stationerne.

Den indenbys forbindelse mellem staben og de forskellige styrker samt Københavns ledelsen var baseret på kortbølgeradiostationer. Ved fordelingen af stationerne i København var der regnet med forskellige muligheder under en eventuel kampsituation i byen. Tyskerne kunne eksempelvis

- a. danne en spærrelinie fra Frihavnen - langs søerne - over jernbaneterrænet - til Sydhavnen,
 - b. danne en spærrelinie, som i generalstrejkedagene, langs Enceinten - over Utterslev Mose og Emdrup Sø - til Svanemøllen,
- og ud fra disse betragtninger var radiostationer anbragt, således at det fra hvert område af hovedstaden var muligt at få radioforbindelse med de øvrige styrker.

Endvidere var der i København organiseret et selvstændigt meldingssystem over særlige telefoner, der var fuldstændigt uafhængige af det almindelige københavnske telefonnet og i forbindelse med meldingssamlingssteder, hvorfra meldingerne pr. ordonnans blev bragt til stabens kommandostation. Dette system var af sikkerhedshensyn kun bekendtgjort for Københavns styrkernes kompagni og højere chefer.

Hele forannævnte meddelelsesystem fik, som forholdene udviklede sig, ingen praktisk betydning ved kapitulationen, da telefon og radio

fungerede ganske normalt; men det kunne i en kampsituation have fået afgørende betydning, idet den åbne modstand mod tyskerne ved dette systems hjælp kunne have været ført efter ganske ensartede retningslinier hele landet over.

Selv om man stadig havde de udmærkede telefonforbindelser med Sverige, var det dog ønskværdigt også at have radioforbindelser især med den danske brigade under dens overførelse til Danmark. Efterhånden som den tyske modstand mod de allierede blev mere og mere desperat, og det så ud til, at de ikke ville opgive kampen, før hver eneste enhed var slået, steg mulighederne for, at brigadens overførelse til Danmark skulle komme til at foregå under kamp, og det var i en sådan situation af meget stor betydning at have sikker forbindelse med den, så man fra Danmark kunne dirigere den derhen, hvor man ønskede den. En af meddelelsesofficererne var derfor i begyndelsen af 1945 i Sverige, dels for at arrangere ovennævnte radioforbindelse, dels for at indkøbe et antal kortbølgestationer og endelig for at føre nogle indledende forhandlinger med den svenske radioledelse om udsendelse til Danmark over en svensk station. I april måned var statsradiofoniens direktør i Sverige for at afslutte disse forhandlinger, og det hele var nu således tilrettelagt, at bl.a. regeringens meddelelser til det danske folk fra regeringens »underjordiske« sæde i København i løbet af ganske kort tid ville have kunnet udsendes over en svensk station.

I slutningen af februar skete der en meget alvorlig katastrofe for Københavns ledelsen, idet så godt som hele ledelsen og så godt som alle direkte underlagte afsnitschefer blev arresteret; desuden blev en del kompagnichefer arresteret, i afsnit 7, Brønshøj, endog samtlige. Ved samme lejlighed blev også kaptajn Ahnfeldt-Møllerup taget, og premierløjtnant A. Nielsen, der var afsnitschef i Rødovre afsnit, blev skudt under arrestationsforsøg. Da aviserne 2 dage senere meldte, at oberstløjtnant Riis-Lassen var skudt, havde man nogle mørke dage, idet det så ud til, at såvel Københavns- som Sjællands ledelsen var desorganiseret. Den sidstnævnte meddelelse viste sig snart at være en fejltagelse; der var på en eller anden måde sket en forveksling med kaptajn E. C. E. Holst, som den 1. marts 1945 var blevet skudt under arrestationsforsøg.

Katastrofen kunne imidlertid også være stor nok endda. En oberst-

løjtnant, der allerede på et tidligere tidspunkt i visse spørgsmål havde været knyttet til Københavns ledelsen, indtrådte nu i denne, som blev reorganiseret. Nye befalingsmænd blev afgivet til de forskellige københavnske afsnit, og i løbet af den følgende måned lykkedes det at udbedre skaderne.

Efter dette måtte man tage yderligere forsigtighedsregler, idet oplysningstjenesten meldte, at der var sat en meget stor pris på et par af stabens medlemmers hoveder, og at alt, hvad tysk grundighed formåede, nu ville blive sat ind på at finde disse officerer. Stabens medlemmer var derfor tvunget til ikke at vise sig på gaden i dagslys, hvilket naturligvis gjorde arbejdet endnu sværere, efterhånden som den lyse tid rykkede nærmere.

Forbruget af befalingsmænd var efterhånden blevet meget stort. Jylland havde, som tidligere omtalt, ligesom København, stadig krævet sine ofre, og efterretningstjenesten bandt efterhånden mange faste befalingsmænd. Man begyndte derfor at overveje hjemkaldelse af nogle officerer fra Sverige. Der blev således hjemkaldt en kaptajn lige efter kaptajn Ahnfeldt-Møllerups arrestation; han overtog kaptajn Ahnfeldt-Møllerups arbejde i staben og indtrådte som forbindelsesofficer med de jydsk-fynske styrker i »K-udvalget«.

Ved Shell-Husets bombardement, den 21. marts 1945, led hæren et meget smerteligt tab, idet ikke mindre end fire faste officerer, som var arresteret dels ved den nævnte aktion mod Københavns ledelsen, dels ved en anden affære, blev dræbt. De fire var: Kaptajn P. V. T. Ahnfeldt-Møllerup, premierløjtnant Baron Wedell-Wedellsborg, premierløjtnant H. B. Jensen og premierløjtnant O. Stang. Hertil kommer, at kaptajnløjtnant B. C. H. Jørgensen, der ligeledes var blevet arresteret i forbindelse med aktionen mod Københavns ledelsen, og som var ført til Tyskland, døde den 29. marts 1945 i koncentrationslejren Dachau.

Som allerede nævnt var det, efterhånden som tiden gik, mere og mere sandsynligt, at den danske brigades overførelse til Danmark ville komme til at foregå under kamp, og man forberedte derfor, delvis også efter engelsk ønske, forskellige operationsplaner for brigadens overførelse. De svenske regeringsmyndigheders tilladelse til brigadens frigivelse var allerede sikret på dette tidspunkt, så at de danske myndigheder blot kunne sende bud efter den. uden at der i den anledning ville opstå forsinkelser eller diplomatiske besværligheder.

En af de forberedte planer gik ud på, at overførelsen skulle finde sted ved Helsingør, hvor der var den korteste sejlafstand, hvad der var ønskeligt for at kunne benytte et antal mindre fartøjer, som marinen i Sverige disponerede over, og som i 1. vending kunne overføre 4-500 mand uden tungt materiel. Selve landgangen skulle finde sted et par timer efter daggry. Den skulle indledes med et britisk luftbombardement mod visse nærmere betegnede mål om Helsingør og andre steder på Sjælland, og den skulle om muligt støttes af britiske luftlandsalte tropper. Selve overførelsen skulle sikres af britiske luftstridskræfter og af den i Sverige værende eskadrille af danske flyvere, hvortil svenskerne havde frigivet de fornødne luftfartøjer. På hele Sjælland skulle man samtidig efter fastsat kodesignal gå over til mer eller mindre åben modstand for at opholde og sinke eventuelle tyske styrkers koncentration mod landgangsstedet, og for selve Helsingørs vedkommende var følgende forholdsregler truffet: Et kommando fra København på ca. 500 mand, bestående af ca. 250 mand fra BOPA og ca. 250 mand fra »O-grupperne«, skulle natten i forvejen smugles til Helsingør, hvor de skulle skjules til aktionen skulle begynde. På det givne signal, som var det britiske luftbombardement, skulde de så, sammen med de lokale modstandsstyrker i Helsingør, lægge en ring uden om byen for at afspærre den fra omverdenen, overfalde de i havnen liggende tyske krigsfartøjer og de i byen værende tyske soldater og således åbne vejen for brigadens landgang. Chefen for Sjællands ledelsen skulle selv have kommandoen over alle styrker i Helsingør. En væsentlig del af arbejdet i henhold til foranstående plan, herunder rekognosceringer, undtagen visse detailrekognosceringer, var afsluttet, da meddelelsen om kapitulationen indtraf den 4. maj om aftenen, og brigaden kunne i stedet for den 5. maj foretage en almindelig fredsmæssig overfart.

Staben befandt sig om aftenen den 4. maj samlet. På grund af forholdenes tilsyneladende rolige udvikling fandt man ikke anledning til at etablere den i forvejen forberedte særlige kommandostation, ligesom det ikke blev nødvendigt at oprette det ligeledes forberedte særlige forbindelsesnet, og hen på natten udgik de fornødne ordrer til samling af styrkerne, således at de den 5. maj kl. 8,00, da kapitulationen blev effektiv, kunne være rede til side om side med modstandsbevægelsens øvrige styrker at løse de besættelsesopgaver, som nu efter den engelske plan forelå. Under hensyn til forholdenes udvikling indsattes dog

kun A-styrkerne, medens B-styrkerne og enkelte større grupper af befalingsmænd, bl.a. i Viborg, holdtes tilbage i beredskab, rede til anvendelse, om dette måtte blive ønskeligt bl.a. til indramning af indkaldte værnepligtige af hæren.

Et bevæget kapitel i hærens historie var hermed afsluttet, og uden tab var det ikke forløbet. Af hærens ca. 600 faste linieofficerer og ca. 700 befalingsmænd af officiantgruppen var 17 faldet i tiden mellem løsladelsen fra interneringslejrene og den 5. maj 1945, 96 havde siddet i tyske fængsler eller koncentrationslejre, og 161 var sendt eller rejst til Sverige og England. Af reservens faste befalingsmænd var i samme periode 11 faldet, 111 havde været fængslet, og 60 var rejst. Endelig havde et betydeligt antal hjemsendte værnepligtige befalingsmænd måtte bøde med livet for deres deltagelse i kampen mod den tyske besættelsesmagt.

Den danske brigade¹⁾

Af dr. phil. Vilh. la Cour

1) I nærværende korte oversigt er samtlige udtalelser af brigademedlemmer hentet fra det af chefredaktør Niels Grunnet og red. Bent Demer redigerede værk »Den danske Brigade«, som ligeledes har været en hovedkilde til fremstillingen.

I dagene efter den 29. aug. 1943 lykkedes det nogle danske officerer, som havde undgået internering, at slippe over til Sverige. Deres hensigt var naturligvis herfra at komme videre til England for at indtræde som frivillige i de britiske styrker. Men herom kunne der kun i ganske enkelte tilfælde være tale. Så at sige alle måtte finde sig i at se tiden an i Sverige uden anelse om, hvor lang den kunne blive.

Blandt flygtningene var også »Volle«, alias daværende kaptajn, nu oberstløjtnant i Generalstabens Efterretningssektion Volmer Gyth og kommandørkaptajn P. A. Mørch. De kom til Stockholm i begyndelsen af september, og takket være vor efterretningssektions gode forbindelser med ledende svenske militære blev deres opmærksomhed hurtigt henledet på - hvad man ellers den gang behandlede som en dyb hem-

Med strålende humør vendte Den Danske Brigade hjem til et frit og jublende Danmark!

melighed -, at der var ved at oprettes en norsk »politiforlægning«, i hvilken unge, krigsduelige nordmænd kunne få den fornødne militæruddannelse, så de, hvis det gjordes nødvendigt, kunne sættes ind til deres lands befrielse.

Af hensyn til Sveriges neutralitet skulle uddannelsen dog formelt kun være politimæssig. Som en slags kontrollanter fungerede i hver enkelt lejr nogle svenske politifolk, og sådanne kom der altså også i de danske lejre, da disse var sat i gang, men de stillede sig så at sige alle yderst velvilligt og forstående til arbejdet, og flere ønskede at indtræde i selve brigaden, hvis den til sin tid afgik for at kæmpe i Danmark.

Det er indlysende, at de danske officerer måtte lægge overordentlig vægt på at få en lignende uddannelseslejr oprettet til brug for landflygtig dansk ungdom. At opnå det var dog ikke så ligetil. Nordmændene havde deres frie regering i London, som gennem sin sendemand i Stockholm kunne få de nødvendige forhandlinger ført og aftaler truffet - vi stod uden regering, vor sendemand kunne derfor ingen direktiver modtage vedrørende en sag af denne art, og alt, hvad vi kunne bygge på, var faktisk to unge initiativrige og dygtige mænd, som på eget eventyr var kommet til Sverige - uden mandat til at foretage sig noget og uden sikkerhed for, at man hjemme i Danmark ville gå ind for den tanke, de søgte at realisere. Intet under derfor, at den svenske regering som en betingelse for at sætte sagen i gang krævede sikkerhed for, at kong Christian billigede planen. På den anden side tog det kun et par dage at opnå denne sikkerhed, da man først vidste, at det var derom, det gjaldt, og med den danske konge som fuldgod, men eneste garant blev så de første beregninger gjort over omfanget af det nødvendige materiel og den ikke mindre nødvendige finansiering af foretagendet.

En halv snes dage senere end kaptajn Gyth kom en anden af hærens officerer, oberst Helge Bennike, som flygtning til Sverige. Han var fremfor alt en handlingens mand, hvad hans djærve optræden ved overfaldet den 9. april havde vist, og han havde ikke let ved at forstå de vanskeligheder, der selvsagt måtte melde sig, når en neutral stat skulle muliggøre, at fremmede militærstyrker uddannedes på dens territorium - uden at trediemand fik viden om, hvad der egentlig foregik. Som ældste danske officer i Sverige blev det Bennikes særlige opgave at skaffe kontakt med så mange af kammeraterne som muligt (og de var spredt vidt om i landet), sikre sig deres aktive støtte og på en måde

Helge Bennike (f. 1886) gjorde som ung officer tjeneste ved 6. reg., men kom i 1913 til generalstabten, blev kaptajn 1918 og lå som kompagnichef i Viborg og København, til han 1927 blev stabschef ved 1. Jydske Division i Sønderborg. Herfra flyttedes han 1930 som oberstløjtnant til 9. bataillon i Ålborg og udnævntes 1936 til oberst og chef for generalstabsafdelingen. Året efter chef for 4. regiment. Hans resolute optræden den 9. april 1940 vil altid blive mindet som et udslag af hans djærve soldatersind. Skuffet vendte han tilbage fra Sverige og genoptog sin tjeneste, men måtte i septbr. 1943 på ny flygte derover og kom til Stockholm, hvor man ved brigadens formering ikke gjorde den brug af ham, som han med rette havde kunnet vente. Efter befrielsen blev han chef for grænsebevogtningen og forsattes i 1945 herfra til 1. reg. som dettes chef.

arbejdet ved forlægningen til en tjenestepligt. Der måtte sørges for, at tilstrækkeligt masse officerer kom over Sundet, da først interneringen af dem var ophørt, og der måtte i spidsen for foretagendet sættes en mand med tilstrækkelig høj militær charge og med fornøden repræsentativ og diplomatisk erfaring. Således gik det til, at der i de følgende

Volmer Gyth (f. 1902) blev premierløjtnant ved Livgarden i 1926 og udnævntes 1932 til kaptajnløjtnant. I 1934-36 var han chef for motorordonnanskorpset, gennemgik 1936-38 officersskolens generalstabsklasse og blev 1939 kaptajn i Livgarden. Fra 1938 gjorde han tjeneste i Generalstabens Efterretningssektion. I denne egenskab udførte »Volle« et fortræffeligt arbejde, både i de år, da grunden blev lagt til den senere aktive modstand, og ikke mindst, da denne for alvor brød igennem. Han klarede sig fri af interneringen den 29. aug. 1943; men Gestapo tvang ham kort efter til Sverige, hvorfra vejen gik videre til England. Her stillede han til rådighed for War Office og admiralitetet, for i 1944 at knyttes til Den danske Militærmission ved SHAEF. Efter befrielsen blev han adjutant hos hs. maj. kongen og udnævntes i 1947 til oberstløjtnant.

overtage kommandoen, hvor det gjordes behov. Det var forarbejder, som måtte løbe parallelt med de politiske forhandlinger, der krævede helt andre evner.

Hs. maj. kongens sanktion af planen havde imidlertid gjort spørgsmålet aktuelt hjemme i Danmark. I det øjeblik, man havde vished for, at svenskerne ville tillade en dansk soldateruddannelse i Sverige, måtte initiativet gå over til selve den danske hærledelse, og generalløjtnant Gortz måtte træffe dispositioner, som - for de faste officerers vedkommende - gjorde

efterårsmånedes udkommanderedes stadig flere officerer til Sverige, og at generalmajor K. Knudtzon i november på den kommanderende generals ordre overtog kommandoen over det militært uddannede personel blandt de danske flygtninge. Hans nærmeste medhjælpere var oberstløjtnant F. L. Hvalkof og kaptajn P. A. F. Horup. Den 15. november organiseredes i Stockholm en stab af 7 medlemmer, blandt hvilke kommandørkaptajn F. H. Kjølsten repræsenterede flåden.

II

I sig selv var den foreliggende opgave slet ikke let. og uden de svenske myndigheders bistand - i første række ydet af docent Harry Södermann - havde den været uløselig. Dels var de officerer, der skulle gøre tjeneste, vidt spredt, dels kan det ikke skjules, at der til en begyndelse herskede en del skepsis over for den, generalkommandoen havde udpeget som chef. For oberst Bennike var det desuden utilfredsstillende at se sit arbejde afbrudt for radikalt at blive lagt om; men hans holdning var fuldt ud loyal, og da man ikke mente at have brug for ham ved rekrutuddannelsen (hvortil han i virkeligheden skulle synes at have være selvskreven), påtog han sig den opgave ved vidtstrakte rejser at studere det svenske hjemmeværnssystem, fordi kendskab til det kunne være af stor betydning, når vi efter krigen skulle stille et lignende dansk hjemmeværn på benene.

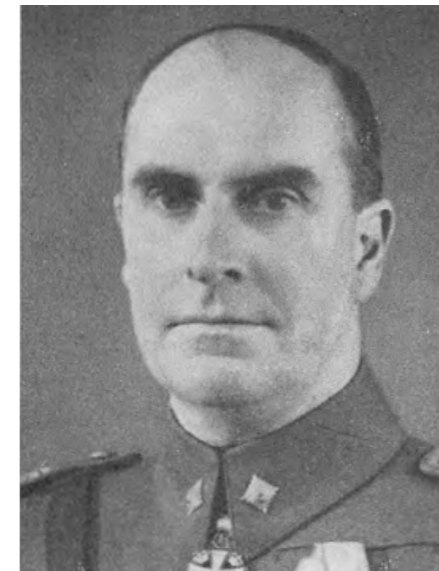
De personlige vanskeligheder blev hurtigt overvundet, og »kommandoen for militære flygtninge« fik efterhånden flere afdelinger i Stockholm - en kommandosektion, en operationssektion, en materielsektion, en depotsektion, en marineafdeling, en civilsektion o.s.v. Selve det mandskab, man gjorde regning på. ville - de faste befalingsmænd undtagne - bestå af frivillige. Hvis en ung mand ønskede at optages i »Den danske Brigade«, som betegnelsen hurtigt blev (eng. »Dan-Force«), gav han møde på den militære afdeling under flygtningskontoret, hvor hans forhold underkastedes en nøje undersøgelse, fordi man hverken ville have tidligere straffede eller nationalt upålidelige medlemmer i brigaden. Uddannelsestiden blev for rekrutterne sat til 8 Måneder, for tidligere uddannedes vedkommende til 4 måneder, og det blev bestemt, at ingen kunne binde sig for mindre end en hel uddannelsesperiode. Ville man, når denne var udløbet, vende tilbage til civilt arbejde, blev man indrulleret i et alarmeringsystem, så man med kortest mulige varsel på ny kunne indkaldes, når korpset skulle træde i funktion.

Brigaden bestod foruden af staben (med tilhørende pressekvarter, radio-, signal- og telefonsektion), et motorvognskompagni, et sanitetskompagni, selve regimentet (et stabskompagni, et 120 mm motorkompagni, en pionerkommando. 1.-4. lette bataillon, 5. motoriserede bataillon og et panserværnskompagni tillige af et motoriseret feltpolitidetachment, en ordenspolitiafdeling og en brandkommando, og den

F. L. Hvalkof (f. 1893) blev premierløjtnant i artilleriet 1914, var 1924-28 adjutant ved generalkommandoen, udnævntes 1927 til kaptajn og gjorde tjeneste som batterichef ved 2. artilleriafdeling. I 1931-35 var han adjutant hos hs. maj. kongen, kom derefter atter i generalstab, udnævntes 1937 til oberstløjtnant og blev chef for sin gamle artilleriafdeling, men interneredes den 29. aug. 1943. Efter løsladelsen beordredes han til Sverige, hvor han tiltrådte som stabchef ved den Danske Brigade. Efter befrielsen afløste han 1945 oberst Helge Bennike som chef for grænsekommandoen og udnævntes til oberst. I 1946 blev han chef for 3. feltartilleriregiment og garnisonkommandant i Århus.

skab« og endelig marinens fyr- og vagerinspektionsskibe »Argus« og »Løvenørn«, samt lods fartøjet »Skagen«. Det var vel nok den mest brogede »flåde«, nogen dansk marine har haft at råde over; men hovedsagen ville for dens vedkommende heller aldrig blive en kamp til søs - dens opgave måtte udelukkende bestå i at overføre Den danske

Kristian Knudtzon (f. 1888) blev premierløjtnant 1909 og kaptajn 1919. Han gennemgik École Supérieure de Guerre 1919-21, var 1923-24 chef for en underkommission til varetagelse af den græsk-tyrkiske befolkningsudveksling, udnævntes til oberstløjtnant ved Livgarden 1931 og blev to år senere chef for generalkommandoen kommandoafdeling. 1939 fulgte udnævnelsen til oberst og chef for Livgarden. Under besættelsen blev han generalmajor 1941 og chef for Jydske Division, men interneredes den 29. aug. 1943. Efter løsladelsen beordredes han til Sverige, hvor han organiserede Den danske Brigade som dennes chef. I 1945 tiltrådte han som militærattache ved legationen i Moskva.

talte - når den var fuldt formeret - 4759 mand. Hertil kom Den danske Flotille, som etableredes den 22. septbr. 1944, og som omfattede torpedobåden »Havkatten«, 3 minestrygere og 9 kuttere. Senere kom som transportfartøjer D. S. B.'s nye isbryderfærge »Holger Danske«, den lidt ældre »Mjølner«, den store motorfærge »Storebælt«, et større antal motorbåde, fiskerbåde og småskonnerter (»Hjælpeflotillen«), hele A/S Em. Svitzers Bjærgningsentreprises flåde af bugser- og bjærgningsskibe, en del bugserbåde fra »Det forenede Bugser-

skab« og endelig marinens fyr- og vagerinspektionsskibe »Argus« og »Løvenørn«, samt lods fartøjet »Skagen«. Det var vel nok den mest brogede »flåde«, nogen dansk marine har haft at råde over; men hovedsagen ville for dens vedkommende heller aldrig blive en kamp til søs - dens opgave måtte udelukkende bestå i at overføre Den danske Brigade med alt dennes materiel til dansk havn eller åben kyst. således som forholdene i det givne øjeblik nu var.

III

Den første af lejrene - »politiforlægningerne« - var Sofielund, et sommerkursted ca. 10 km fra Konga Station i Småland, bestående af en enkelt bygning, en villa og 6 småhuse. Her gik den 4. december 1943 30-40 officerer af hær og flåde og af alle grader i gang med at rydde skov, planere, dræne og rejse en baraklejr til ca. 550 mand. Ved

udgangen af februar var man parat til at modtage mandskabet. Byggearbejdet var så godt som afsluttet, våben og materiel var til dels ankommet - nu ventede man kun på rekrutterne.

Og i Sofielund begyndte så både 2., 3., 4. og 5. bataillon deres uddannelse. Terrænet var fortræffeligt:

»Vi kunne faktisk skyde, hvor vi ville«, skriver 2. bataillons chef, daværende kaptajn, nuværende oberstløjtnant E. von Freiesleben. »Gennem skov, moser og over små åbne strækninger holdtes der udmærkede terrænsportsøvelser. Feltgymnastikbaner blev anlagt, en hel kulissey til nærkampøvelser blev efterhånden bygget. På de stenede veje gik vi lange marchture - på sin vis til kommandoens fortvivlelse, idet vi sled vort såleleder op, og det kneb så »rysligt« med at få skopoäng«.

Imidlertid blev 2. bataillon den 5. juni 1944 forflyttet til en anden lejr - Håtunaholm, en herregård tæt ved Mälaren og ikke langt fra den lille idylliske by Sigtuna. Her havde 1. bataillon, oberst Helge Jensen, haft sit tilhold fra 5. maj. Den havde indrettet sig med kontorer og messer i hovedbygningen, medens barakbygningerne, hvor mandskabet skulle »underbringes« let rædselsfuldt udtryk, som den danske hær snarest burde udrydde, endnu ikke var fuldt færdige, så bataillonens måtte gå i gang med arbejdet - vadende rundt i det forfærdeligste lærælte. Da 2. bataillon stillede på Håtunaholm på grundlovsdagen, fik den anvist plads på en mark ved opkørslen til gården, hvor den rejste tre lange rækker af telte, èn til hvert kompagni og tolv mand i hvert telt. Hver morgen hejstes under en flagparade det danske og det svenske flag på to flagstænger i lejren. Ved særlig højtidelige lejligheder benyttede man gardens gamle splitflag fra Jægersborg Kaserne, som en løjtnant havde frelst fra at falde i tyskernes hænder den 29. august 1943.

Og i Håtunaholm modtog da bataillonens i dagene fra 15. juni til 1. juli sine rekrutter, så styrken hurtigt kom op på ca. 550 mand. Når der til lægges 1. bataillons mandskabsstyrke, kom den samlede Håtunaholmslejr til at rumme ca. 1300 mand - en hel lille dansk by.

Man havde nok at slide med! Der skulle anlægges skydebaner med 12 faste skiveopstillinger og en forhindringsbane til patrouilleøvelser, og der blev bygget et flere etagers træhus til øvelser i nærkamp. Da

avlsgården brændte (hvad bataillonens intet ansvar havde for), fik man den mest storslåede lejlighed til yderligere træning. Nu kunne man i dens ruiner gennemgå alle former for angreb på og forsvar af en brandtomt - noget, som praktisk talt enhver soldat i denne de bombehærgede byers krig havde brug for at lære. Og træningen i lejren var hård. Men den toges med humør. Om 2. bataillon skriver dens chef:

»Det var forholdsvis ungt mandskab, der mødte. Gennemsnitsalderen var for 2. bataillons vedkommende kun 21 år. Men også ældre havde ønsket at deltage i uddannelsen. Vi havde fuldmægtige og direktører på henved 35 år, som til trods for, at de aldrig før i deres liv havde været soldater, opnåede forbløffende resultater. En af disse lidt ældre rekrutter mindedes jeg for en halv snes år siden som en habil og ivrig tennisspiller, og da jeg en dag spurgte ham, om han stadigvæk fik lejlighed til at dyrke denne sport, svarede han: »Nej, hr. kaptajn, det er fire år siden, min læge forbød mig at spille tennis på grund af et svagt hjerte!« Hvorefter han med gevær og fuld oppakning og et stort smil forcerede en af de største forhindringer på vores nærkampbane«.

Den 24. november 1944. forlod også 3. bataillon, oberstløjtnant P. Bosse, Sofielund for at blive overflyttet til Ronneby Brunn. og herhen fulgtes den i februar 1945 af 4. bataillon, kaptajn A. H. Klokhøj. Kun den motoriserede 5. bataillon, oberstløjtnant T. Wagn, blev liggende i Sofielund, til den store sammendragning af alle styrkerne fandt sted nede i Skåne i sidste halvdel af april 1945.

Ronneby Brunn var et kursted, som lå et par kilometer fra selve Ronneby, den lille blekingske by mellem Karlskrona og Karlshamn. Det var en stor forandring at komme fra de lukkede, smålandske skove ud i åbent terræn og nær kysten.

2. bataillon var imidlertid et par måneder tidligere - den 15. september 1944 overflyttet fra Håtunaholm til Sältra Brunn, ca. 15 km fra Sala Station. Her havde 1. bataillon ligget, inden den kom til Håtunaholm. og der var kultur over dette gamle, ærværdige kursted, der ejedes af Uppsala Universitet. I ca. 50 bygninger - gårde og villaer - var der plads til mandskabets indkvartering, og det fik ordre til at skåne alt, som gav stedet dets karakter. Men ulykkeligvis brændte mellem jul og nytår et af de gamle huse - »Riksrådet« -, og i Uppsala gik der rygter om, at de

Og så marcherer styrken ud ad de svenske landeveje. Solen hager, skyerne driver over himmelen, en sang eller et fløjtekor sætter tempoet op. Man kender sit mål: god form, fuldendt træning, til man en skønne dag forhåbentlig kan hjælpe med til at jage fjenden ud af et befriet Danmark, som har genvundet sin selvtilid og sin ære.

danske soldater ikke alene var skyld i branden, men at de end ikke havde rørt en finger for at slukke ilden. Det sidste var aldeles urigtigt. De havde tværtimod gjort en meget dristig indsats og derved fået ilden under kontrol. »I min naivitet glemte jeg, at vore venner, svenskerne, ikke altid er udstyret med humoristisk sans, og en bemærkning fra mig om, at Karl den Tiende Gustafs tropper jo også engang havde været letsindige med ild og lys, blev absolut ikke opfattet nådigt. Mine foresatte chefer havde det største besvær med at klare mig ud af den situation«, siger v. Freiesleben.

IV

Det er ikke altid lige let at disciplinere frivilligt mandskab. De almindelige straffemidler, som en hær normalt råder over for at kunne opretholde disciplinen, kan ikke tages i anvendelse over for folk, der er kommet af sig selv. Det eneste straffemiddel, officererne har i deres hånd over for frivillige, som ikke kan finde sig i opretholdelsen af den militære lydighedspligt, er at vise dem bort fra lejren. Det blev i gan-

ske enkelte tilfælde nødvendigt at rense ud på denne måde men det var sjældent, man behøvede at gå så vidt - dertil var forholdet mellem officerer og menige alt for godt. Der kunne let opstå tilløb til »lejrpsykose«. Man følte sig trods alt uhyre isoleret i forlæggningerne - fjernt fra dem, man stod nær, og uden vished for, om man skulle gense dem. Så gik turen til bataillonschefen eller kompagnichefen eller feltpræsten for at søge råd og opmuntring, og den blev givet på god dansk manér: med lune og ro. Man forstod blandt officererne, hvad der kunne trykke mandskabet, for man kendte dets utålmodighed og ængstelse fra sig selv, og derfor fik disse tilløb til »anfald« ikke dybere betydning. Man vidste på forhånd, hvor man havde hinanden, og de menige havde ingen grund til at føle sig trykket af de disciplinære forhold i lejrene. Chefen for 4. bataillon, kaptajn Klokhøj, giver følgende skildring af de to parter gensidige forhold.

»Uddannelsen foregik under de fineste demokratiske former, og foruden at befalingsmænd og mandskab gik ens klædt, idet der oprindeligt ikke fandtes gradstegn el.lign., spiste man også ved det samme bord. Det var således lige så ofte befalingsmænd som menige eller rekrutter, der var bordformænd.

Uden at disciplinen led skade derved, levede man side om side i barakkerne, idet man holdt tjeneste og fritid skarpt adskilt. Ved det fælles tebord eller ved et godt glas vin - når der var gjort Indkøb på »Motboken« - drøftede man i barakkens samlingsstue ikke alene de sidste nyheder ude- og hjemmefra, men også mere familiære forhold, idet bataillonet faktisk var som én stor familie på grund af sin ringe styrke. Hele sommeren igennem var den på i alt højst ca. 90 mand. Alle delte således hverandres glæder og sorger - og tøj med omtrent. På grund af uniformsforbud uden for øvelsesområdet var det nødvendigt under orlov og lign, at rejse bort i civil tøj. Det var der ikke mange, der havde meget af, hvorfor det som oftest var således, at 5 mand måtte give deres tøjbidrag, for at 3 mand kunne komme på orlov«.

Af tilsvarende betydning var det, hvorledes den omboende svenske befolkning stillede sig til denne invasion af danskere. Som gennemgående regel var forholdet imellem de to parter særdeles godt. Hist og her kunne man til en begyndelse se med nogen skepsis på naboskabet

til en livsfrodig ungdom, der nødvendigvis kom til at præge omegnen, når den var ude på øvelser; men en sådan følelse veg forholdsvis hurtigt overalt, og indbyrdes tillid, ja venskab trådte i dens sted. Vore soldater kunne tage en hånd med i høstarbejdet, når det kneb - og det var ingen dårlig introduktion til svenske bondehjem! Så bar man til gengæld over med det irritationsmoment, som ustandselig plaffen med geværer unægtelig kan fremkalde. Helt ufarligt var det vel heller ikke altid at bo nær ved skydebanerne.

Enkelte svenskere vakte hos vore folk en følelse af taknemmelighed, som sent vil glemmes. Oberstløjtnant von Freiesleben fortæller således, at pastor Einar Brundin, sognepræst i Kila, var til overordentlig støtte for vor lejr i Sättra Brunn:

»Han var altid villig til at komme til os og holde morsomme og underholdende foredrag, han og hans frue åbnede deres hjem for os alle, når vi havde lyst til at komme, og først og sidst var han en fremragende kirkelig vært i sin smukke landsbykirke. ... Aldrig vil jeg glemme julegudstjenesten. Den var frivillig, men alle mødte. Under de kalkede, gamle hvælvinger sang vi de danske julesalmer, og højtideligheden sluttede med »Kongernes Konge«, den Salme, der for os alle var blevet så dyrebar. Det var pastor Brundins ønske, at han inden vor afrejse til Danmark måtte få lejlighed til at give de danske soldater den svenske kirkes velsignelse med på vejen. Vi forlod Sättra Brunn den 15. april tidligt om morgenen, men hans ønske blev opfyldt, for vi standsede vor march uden for hans kirke og gik for sidste gang ind under hans prædikestol. Dybt betaget gav han os herrens velsignelse og bad os endnu en gang om at synge »Kongernes Konge«. Fra alteret vajede dannebrog, som han spontant kyssede efter sin bøn om styrke og kraft for os alle«.

Mænd af denne støbning hædrer både deres land, deres gerning og dem selv.

V

Men nu træningen i lejrene? Det var jo først og fremmest arbejdet, det kom an på.

Ingen kan nægte, at der stilledes store krav til officerer og mandskab. Hvem vidste, hvor lang tid man havde til uddannelsen? Det var meget

godt at fastsætte uddannelsesperioder af den og den længde, men - fik man også den fulde tid, før man skulle bryde op og gå ind i kampen? Det længselsfuldt ventede bud om, at nu skulle vi smide tyskerne ud af Danmark, kunne jo komme, før uddannelsen var afsluttet! Derfor blev i en vis forstand uddannelsestempoet mere og mere hektisk, jo længere det trak ud med Tysklands kapitulation, og denne hårde form for træning skabte virkelig ypperlige soldater. Deres mod, snarrådighed og opfindsomhed skulle udvikles stærkest muligt, og ofte var det et under, at alle slap vel fra øvelserne. Desværre indtraf dog to alvorlige ulykkestilfælde. Under et terrænsportsløb den 12. juli 1944 druknede underkvartermester Knud B. Alsted, da han ville skyde genvej ved at svømme over søen Kinnen, og den 23. august s.å. led en af hans kammerater i 3. bataillon, Brandi Grönkjär, den samme død under de samme omstændigheder. Det var den slags triste hændelser, som soldaterlivet kan medføre, når der ligger alvor bag uddannelsen. Om 5. bataillon sagde dens chef, oberstløjtnant Wagn: Den var »en udpræget kampenhed, ensidigt trænet og uddannet til kamp, medens fredelig garnisonsvagtjeneste aldrig havde strejfet dens tanker. Frivilligt gav dens folk sig ind under kampopgaven, med ildhu og kraft dygtiggjorde de sig til at løse den. Mere kamplystne soldater har Danmark aldrig haft. Slås, det ville og kunne 5. bataillon«. Den karakteristisk kunne godt udstrækkes til at gælde mandskabet i samtlige fem batailloner.

Til at begynde med manglede man både det ene og det andet, som kunne gøre træningen rationel. F.eks. måtte man gå i gang med at anlægge de nødvendige skydebaner, og det tog jo sin tid. Af våben fandtes det svenske militærgevær 96, men først senere kunne uddannelsen i brug af rekylgeværer, maskinpistoler, morterer og specialvåben sættes ind.

Øverst på listen stod naturligvis skydeøvelserne, dernæst sprængningsøvelser med dynamit og trotyl, terrænsportsøvelser, feltgymnastik, nærkamp og lange marchture, og det var næsten, som kunne »drengene« ikke få øvelser nok. »De ønskede også uddannelse om søndagene og på helligdagene«, siger oberstløjtnant Bosse, »for, som de sagde: »Vi kan aldrig blive dygtige nok«.

En dags skema for den »tunge« 5. bataillon i Sofielund lød som følger: Morgenmad kl. 6,45 eller 7,30. øvelse fra 7,30 eller 8,00 til kl. 11,30 eller 12,00. Middagsspising kl. 12,00 eller 12,45. Øvelse fra kl.

13,30 eller 14,00 til kl. 17,30 eller 18,00. Aftenspisning kl. 18,45 eller 19,00.

Men efterhånden som bataillonerne fik form, og grundbegreberne var lært, så man var sikker på, at de hang fast, fik øvelserne et mere omfattende præg med felttjeneste som et hovedled. Eller soldaterne kunne blive alarmeret midt om natten for at sendes ud på en 100 km lang marchtur. Der holdtes ugentlige natøvelser, hvor ikke mindst træning i landgangsforetagender stod på programmet. Kaptajn Klokhøj fortæller:

»Øvelsen begyndte med alarmering hen under aften, hvorefter alle grader af beredskab gennemførtes således, at da styrken stod rede til pr. motorvogne at transporteres videre, havde hver mand ikke alene pakket den udrustning, han skulle have med på sig, men tillige pakket alle sine private sager og afleveret dem på det bestemte sted, samt endda ribbet sit kvarter i barakken for alt. Derefter fortsatte øvelsen planmæssigt med videre transport pr. jernbane og indskibning i et invasionsfartøj, hvorfra mandskabet gik i bådene for at ro ind til kysten og besætte de udpegede mål og sætte sig fast i landet, hvorefter kampen fortsattes til op på dagen, da øvelsen afblæstes. Af tekniske grunde blev motor- og togtransporten og indskibningen i invasionsfartøjet kun markeret, mens alt det øvrige gennemførtes, som om styrken gik i land et eller andet sted hjemme. Alle gik trods trætheden op i øvelsen med liv og sjæl«.

VI

Mest illuderende blev naturligvis en »invasionsøvelse«, når den kunne finde sted i samarbejde med flådemandskabet fra Karlskrona.

De skibe, som i efteråret 1943 var nået over til Sverige, samledes i krigshavnen Karlskrona, hvor kommandoen i dem blev strøget den 14. september. Orlogsgasterne spredtes så landet over, hvor de kunne få civilt arbejde, og kun en lille »tilsynsstyrke« blev tilbage i krigshavnen.

Da brigaden formeredes, indkaldtes også orlogsgasterne, og de kom til at udgøre 1. bataillons 4. kompagni (»Karlskrona Styrken«, kaptajnløjtnant af flåden E. Sølling) i lejren Sättra Brunn, senere Håtunaholm. Det var uddannede sømænd - men hvad forstod de sig på landkrabbernes kampmetoder? Ikke meget til at begynde med. De fulgte imidlertid med godt humør trop, tog deres tørn sammen med infanteriet, in-

E. Sølling (f. 1906) indtrådte 1926 i marinen, blev søløjtnant af 2. grad 1930, af 1. grad 1931 og kaptajnløjtnant 1939. Den 9. april 1940 var han chef for undervandsbåd D. 1., gjorde derefter indtil 29. aug. 1943 tjeneste dels ved søværnskommandoen, dels ved undervandsbådsvåbnet og sænkede som chef for »Havmanden« den 29. august denne undervandsbåd, da tyskerne forsøgte at overrumple Holmen. Efter overstået internering drog han til Sverige, hvor han - som i teksten meddelt - knyttedes til Den danske Brigade. Efter befrielsen udnævntes han i septbr. 1945 til orlogskaptajn.

jerne i Karlskrona skulle klargøres, blev hovedparten af kompagniet forlagt fra Håtunaholm til krigshavnen, hvor »Den danske Flotille« formeredes den 22. september 1944. Imidlertid havde flere af vor marines befalingsmænd fået tilladelse til at gøre tjeneste om bord på den svenske orlogsflåde og det svenske luftvåben, så deres kundskaber og færdigheder kunne holdes vedlige, og vor civile tonnage koncentreredes efterhånden - den forøgedes jo stadig - i de skånske havne, så den kunne være parat, så snart en overførelse af brigaden til Sjælland skulle finde sted.

Frits Hammer Kjølens (f. 1893) indtrådte i marinen 1909 og blev sekondløjtnant 1914, premierløjtnant 1915, kaptajnløjtnant 1923, kaptajn 1930, orlogskaptajn 1932 og kommandørkaptajn 1937. Efter at have gjort tjeneste ved legationen i Berlin fungerede han fra 1942 til 29. aug. 1943 som stabschef ved kystflåden, interneredes den 29. aug., men gik derpå til Sverige, hvor han blev chef for Den danske Brigades marineafdeling. Efter befrielsen udnævntes han i 1945 til kommandør og tiltrådte året efter stillingen som marineattaché ved legationen i Washington.

strueret af nogle infanteriofficerer, og hvad signalering og radiering angår, var marinens signalgaster og radiotelegrafister jo i deres es. Kompagniet var under egne officerer organiseret som skibsbesætninger, svarende til vore orlogsfartøjer i Karlskrona.

Noget senere suppleredes »Karlskrona Styrken«s militære uddannelse med discipliner, som lå orlogsgasterne nærmere: Sømandsskab, flådelære, roning og landgangsøvelser, og ud på sommeren, da infanteriuddannelsen måtte regnes for afsluttet, og fartø-

jerne i Karlskrona skulle klargøres, blev hovedparten af kompagniet forlagt fra Håtunaholm til krigshavnen, hvor »Den danske Flotille« formeredes den 22. september 1944. Imidlertid havde flere af vor marines befalingsmænd fået tilladelse til at gøre tjeneste om bord på den svenske orlogsflåde og det svenske luftvåben, så deres kundskaber og færdigheder kunne holdes vedlige, og vor civile tonnage koncentreredes efterhånden - den forøgedes jo stadig - i de skånske havne, så den kunne være parat, så snart en overførelse af brigaden til Sjælland skulle finde sted.

Thi dette var kærnen i sagen: uden flådens medvirken kunne brigaden overhovedet ikke blive sat ind! Derfor fortsattes ud over vinteren, stadig under orlogskaptajn Søllings ledelse, »Karlskrona Styrken«s øvelser i minestrygning og »raids« med landgang på et af Västfjärdens skær, og i det meget

tidlige forår 1945 var man nået så langt, at kombinerede øvelser mellem flåden og 3. og 4. bataillon i Ronneby Brunn kunne finde sted. Oberstløjtnant Bosse fortæller:

»Med brigadens danske flotille i Karlskrona blev der 3 dage i træk i begyndelsen af marts afholdt øvelser i landgang ved dag og ved nat fra flotillens skibe. Landsætningen blev foretaget med den svenske hærs »Överskeppningsbatar«, der hver kunne rumme 7-8 mand med fuld udrustning samt en mand til at styre båden og passe påhængsmotoren. Øvelserne blev foretaget i snevejr og hundekulde; men det hindrede ikke de ivrigste soldater i under landsætningen at springe fra bådene i vandet, inden disse havde taget grunden. Det var interessante øvelser, og de blev afholdt, medens Karlskronas fæstnings lyskaster fejede hen over himmelen. Transporten til øvelsesstedet foregik pr. lastvogn; men efter endt øvelse marcherede kompagniet hjem til Ronneby, så de våde og forfrosne fik varme i kroppen«.

VII

Sådan havde den danske brigades militære og maritime styrker travlt med at få tiden udnyttet rationelt. Men nu fritiden?

Med den kunne det knibe, fordi utålmodigheden var så stor. Man ville først og sidst hjem for at slås! Man ville gøre regnskabet op med de forbandede tyskere, som svinede land og luft til dér, hvor man havde sine kære. Det var drøjt nok at komme igennem sommeren, uden at der blev givet signal til hjemfart; men da vinteren kom, blev det værre. tiden uden for øvelserne sled sig hen. Man hang i radioen, når B.B.C. lod sine danske udsendelser bringe nyt fra fronterne - og fra hjemmefronten, som mange af soldaterne havde tjent med ære, før de blev tvunget over til Sverige! Man søgte adspredelse ved opførelsen af soldaterrevyer, ved deltagelse i egnens fester, ved redaktionen af lejr-aviser (»Den lille Hornblæser«, »Sct. Barbara«, »Reveillen« og »B.T.« - ∂: »Bataillons-Tidende«). Man gik i lejrens barakbio, hvor en sådan fandtes, eller man opmuntredes af foredrag og kunstneriske underholdninger, som civile danske flygtninge gav til bedste. Alligevel - foredragsholdere og kunstnere var fyldt af den samme hjemlængsel som soldaterne. Det hændte, at den ene kun »smittede« den anden. Men så mærkeligt det end lyder: også dette kunne rumme en vis form

for stimulans. Man følte stærkt, at man var i samme båd. Man var landsmænd. Man var kammerater. Man havde det samme håb og den samme vilje. Det betyder uendelig meget mere, end noget menneske kan forstå, som ikke selv har gennemlevet denne tid og i hvert fald et par måneder har fået et personligt indtryk af, hvad isolation i et fremmed milieu vil sige, når ens fædreland ydmyges og torteres.

Der er heller ingen tvivl om, at brigadens feltpræster fik meget at betyde for mangfoldige soldater, når øvelserne var endt - ganske særligt, hvis præsten ikke holdt sig på højtidelig afstand fra mandskabet, men deltog i selve dets arbejde som god kammerat. »Du sku' ikke være feltpræst. Du sku' træde ind i geledet som skarpskytte!« blev det en dag sagt til pastor Børge Roesen. Det var en lovtale, som slet ikke var ligegyldig for hans gerning. Selve feltpræstinstitutionen, som var ukendt inden for den danske hær, måtte improviseres. Blandt de danske flygtninge i Sverige fandtes dog tilstrækkeligt mange præster til, at en ordning kunne gennemføres, så hver bataillon inden hjemrejsen havde fået sin egen præst. Gudstjenesterne var gennemgående godt besøgt, det hændte - medens månederne gik -, at der blev Brug for både vielse og barnedåb. Sygebesøg lagde også beslag på feltpræstens dag, og endelig var han god at komme til, hvis »anfaldene« af hjemlængsel og uro sled på sindene.

En helt anden form for opmuntring skyldtes vore danske lotter.

Tanken om at oprette et lottekorps, der kunne bistå brigaden, blev fremsat i januar 1944, da »Danske Kvinders Hjælpetjeneste« organiseredes i Stockholm af fem danske damer, der tilsammen dannede en komité, som senere udvidedes med endnu to.

Der skulle uddannes feltkøkkenlotter, sanitetslotter og kontorlotter, og der krævedes 10 års dansk borgerskab for at kunne blive optaget i korpset, ligesom hver enkelt ansøgers forhold blev politimæssigt undersøgt. Ved de svenske lotters hjælp lykkedes det at få et feltkøkkenkursus i gang, og i august måned begyndte den praktiske uddannelse på Håtunaholm, hvor »Lottebo« etableredes 2 km fra lejren. Det var ikke lutter morskab for disse »piger« mellem 18 og 50 år at skulle sørge for »drengene« i lejren, men det lønnede sig.

»Det var ofte i efterårets mest regnfulde dage«, fortæller fru Ada Goldschmidt, »at lotterne måtte vandre kl. 4 om morgenen til deres arbejde,

Ingen skal nægte, at Lotterne med godt humør skrællede kartoflerne, så drengene straks kunne gå om bord i middagsmaden, når de vendte hjem fra øvelsen.

altid i godt humør og med viljen - og efterhånden også med evnen - til at gøre et godt stykke arbejde. Det var et slid; men lotterne holdt ud, og jeg mener at kunne sige for alles vedkommende, at der ikke er nogen, der har fortrudt det - tværtimod«.

Ja, for i lejren selv kunne deres indsats ikke værdsættes højt nok! Og som det gik her til at begynde med, gik det overalt senere, hvor de tog hånd i hanke med den mad og drikke, uden hvilke helten ikke er to skilling værd. På samme måde blev de udstationerede sanitetslotter til den største opmuntring for den del af mandskabet, som trængte til deres hjælp. Nogle af lotterne knyttedes til bataillon, andre til feltlazaretiets forskellige afdelinger, og underafdelinger oprettedes både i Göteborg, Malmø og Helsingborg. Ikke mindst da de danske og norske koncentrationslejr fanger i foråret 1945 takket være det svenske Röda Korsets hjælp kom til Sverige, gjorde sanitetslotterne et stort og fortrinligt arbejde, indtil brigaden kaldte på dem, da den samledes nede i Skåne. Her mødte så også feltkøkkenlotterne frem til den sidste dyst. En brigadesoldat, Jørgen Th. Jensen, har ikke lovord nok:

»Samtidig (med os) ankom danske lotter med en kokkenvogn og lavede mad til os. Og hvilken mad! Den var velsmagende og kraftig, bedre end nogen anden mad, de fleste af os havde fået i Sverige. Lotterne sled fra kl. 6 morgen til 10 aften. Det var strålende gjort«.

Set fra »den anden side« får man jo lidt større forståelse af, hvad der egentlig krævedes. En af lotterne, sekretær Delia Nielsson, giver dette lille billede:

»Om natten kom fortvivlelsen! Vi hundefrøs. Ingen af os lukkede et øje for kulden. Begribeligvis havde vi fået overtalt en af »drene« til at fyre op i den noget mærkelige kakkelovn, der stod midt i teltet, men ak, den holdt sig jo bare en lille time, og den varmede ikke ret meget mere end ca. 1 m rundt om ovnen. De fleste af os havde soveposer, men alligevel stod den ene efter den anden op og trak alt det kluns på, der overhovedet var inden for rækkevidde. Det er en mærkelig fornemmelse at vide, at her lå 10 mennesker vågne, tæt sammen, uden at én eneste sagde et ord tænkt: Kvinder!]. Af og til hørtes dog lyden af en eller anden, der lå og hakkede tænder, en lyd, der ikke lod sig dæmpe, selv om den kom fra soveposens dyb. Så det indrømmes, at da vi kl. 4 næste morgen skulle ud af »fjerene«, var vi ikke helt friske og veloplagte. Alligevel vandrede vi over til køkkenvognen med humøret i behold og skyndte os at få ild på komluret og havregrøden sat over. Kl. 6,30 var vi igen klar til at modtage »drene« med morgenmåltidet; det var havregrød, kaffe, mælk, brød og smør.

Ved udspisningen var det morsomt at stå og lægge mærke til alle ansigterne: mange af dem havde vi set i Håtunaholm under øvelsestiden, men de fleste var helt unge og ukendte, og det gjaldt jo om hurtigst muligt at lære dem at kende og blive fortrolige med dem. Vi var straks dus allesammen, en ting, der gjorde det hele meget lettere, og »drene« var fra første færd forfærdelig søde og rare og hjælpsomme over for os. Vi havde så absolut fornemmelsen af, at de tog os til deres hjerter med det samme - og accepterede os. Da de i løbet af nogle ganske få dage kom og fortalte os, at så dejlig mad havde de aldrig nogen sinde før fået i Sverige, følte vi os meget stolte«.

VIII

Brigadens styrker var dog ikke begrænset til de hidtil nævnte. Det lykkedes bl.a. at formere en flyverafdeling. I marts 1944 fik 10 danske flyverofficerer tilladelse til at følge uddannelsen ved de svenske flygflotiljer, og hen på efteråret udstraktes tilladelsen til, at de også kunne modtage praktisk krigsmæssig flyveruddannelse. Fra 16. oktober til 20. november blev denne drevet i Karlsborg og Östersund (bombeflyvning), samt i Göteborg (jagerflyvning). Med glødende iver trættedes der i enhver form for flyvermæssig aktion - formationsflyvning, luftkamp, bombekastning o.s.v. - ligesom der også var lejlighed til fællesøvelser med svenske panserstyrker. Alligevel - det var kun lånt materiel, man havde at arbejde med, og målet måtte være, at man ved brigaden fik et eget flyvevåben.

I april 1945 opnåede man ved svensk imødekommenhed løfte om, at der kunne stilles lette bombefly af typen B-17 c til disposition. Styrken var på dette tidspunkt formeret i tre taktiske grupper og en stabsgruppe, som omsider samledes på Såtenäs, en af det svenske luftvåbens bedste flyvepladser. Her modtog man meddelelsen om Tysklands kapitulation og gjorde straks klart til opbrud. Men desværre var det umuligt at komme i telefonisk forbindelse med brigadestaben, så flyverne måtte via den svenske øverstkommanderende, forsvarsministeriet og statsministeriet anmode om tilladelse til at gå på vingerne med Danmark som mål. Dermed gik tiden. Den svenske regering gjorde tilladelsen afhængig af, at den nydannede danske regering ønskede flyvernes medvirken; men fra København kom det besynderlige svar, at sagen - ingen Interesse havde!

Så måtte flyverafdelingen, skuffet og bitter, blive, hvor den var, ventende på yderligere ordre, håbende, at den dog i det mindste kunne få lov til at hjemflyve de 15 flyv, der nu var givet svensk tilbud om. Og ordren kom: »Rejs hjem snarest - med tog!«

Man har ikke vanskeligt ved at forestille sig den stemning, hvori den lille styrke gik i land i Helsingør ved midnatstid den 12. maj!

Så blev de politistyrker, som var knyttet til brigaden, heldigere stillet.

Endnu før tyskerne den 19. september 1944 i blind tåbelighed søgte at gøre det af med det danske politi, befandt der sig ca. 125 danske ordenspolitimænd i Sverige, og af disse havde 43 meldt sig til briga-

den, medens et mindre antal kriminalpolitimænd gjorde god tjeneste i sundbyerne, hvor de kunne være deres svenske kolleger behjælpelige med at sortere fårene fra bukkene blandt de danske flygtninge, der søgte til Skåne. Med 19. september voksede naturligvis skaren inden for begge kategorier stærkt, så der omkring 1. oktober fandtes ca. 250 danske politimænd på svensk grund. De blev nu underlagt den danske brigade, og medens kriminalpolitimændene indgik direkte i denne, idet de dannede brigadens feltpolitidetachment med kontorer i bl.a. Stockholm, Malmø, Helsingborg og Göteborg, samledes ordenspolitiet som en særlig forlægning i Ryds Brunn, hvor politiinspektør Wolf overtog ledelsen efter sin ankomst til Sverige den 23. november 1944, efterfulgt den 30. januar 1945 af politikommissær Ejner Kelnæs.

Uddannelsen her lå i mange henseender på linie med brigadebataillonernes. Det var våbenbrug, terrænøvelser o.lign., som udgjorde marven i den, fordi også politifolkene kunne komme til at deltage aktivt i Danmarks befrielse ved nærkampe i byer, rensning af kvarterer, anholdelser eller likvidationer af desperate Schalburg folk, Hipoer og andet landsforræderisk krapyl. Og lysten til at gå på var ikke mindre blandt det raske politi end blandt mandskabet i brigadens kompagnier. Det fik da også ved kapitulationen den 4. maj ordre til at følge over sundet sammen med brigaden.

Endnu en afdeling, som soldaterne forstod at skønne på, var chaufførkorpset, der organiseredes i begyndelsen af 1945. Det fik sin træning i Tingsryd-lejren, et svensk folkeferiehus, ca. 45 km nord for Rönneby. Her undervistes efterhånden to hold (et tredje måtte nøjes med to dages instruktion!) i motorlære, våbenlære, sprængningslære, tegngivning, signalering, kortlæsning o.s.v., medens der både ved dag og nat indøvedes alle former for feltmæssig motorkørsel. Skydning måtte ikke finde sted i lejren selv, men blev henlagt til Sofielunds skydebaner, der lå kun ca. 20 km mod øst.

Endvidere havde brigaden et sanitetskompagni, der lededes af overlæge i hæren Holger Therp. Dets organisation begyndte i oktober 1944, og alt sanitetspersonel - læger, underlæger, sygepassere, sygebærere, sygeplejersker - tildeltes kompagniet og fordeltes atter herfra. I alt disponeredes der over 260 personer, hvoraf de fleste på forhånd havde gennemgået samariteruddannelse, og hertil føjedes 296 sanitetslotter, der alle stod i nummer ved kompagniet.

Endelig skal brigadens civilsektion, ledet af daværende kaptajn, nuværende oberstløjtnant S. A. Andersen, nævnes. Dens opgave var at varetage den danske civilbefolknings interesser i tilfælde af en invasion, hvor man måtte gå ud fra, at de militære formationer havde nok at gøre med at løse deres egne opgaver, så den hjælp, civilbefolkningen kunne trænge til at få, ville kræve en særlig organisation. Der måtte sørges for husvildeberedskab, forplejningsberedskab, brandberedskab, teknisk beredskab og transportberedskab. Et udvalg, der kunne varetage gennemførelsen af dette omfattende program, blev nedsat i februar 1945 med folketingsmand Oluf Carlsson som formand, og i de følgende måneder blev der i forståelse med den danske legation ført en række omfattende forhandlinger med de svenske myndigheder, særlig med en svensk hjælpekomité under ledelse af hovråtspræsident Birger Ekeberg. Det sene tidspunkt hindrede dog, at man nåede ud over forskellige betænkninger og indstillinger.

Udvalgets arbejde var imidlertid forløbet parallelt med etableringen af en speciel brandkommando, der skulle være i stand til at følge brigaden og foretage det nødvendige ildsluknings- og rydningsarbejde, som kampene kunne ventes at medføre. Vicebrandinspektør Christensen, Ålborg, sørgede for opstillingen af sprøjteenheder og det nødvendige brandmandskabs uddannelse, civilingeniør C. Hurwitz havde ansvaret for rydningsmandskabets træning. Uddannelsen fandt sted i Ryds Brunn. Her blev rydningsafdelingerne liggende hele tiden, medens brandafdelingerne hurtigt flyttedes til Göteborg, Helsingborg, Landskrone og Malmø, hvor de fik tilladelse til at deltage i det svenske brandvæsens øvelser og arbejde. Selve Sverige ville, hvis forholdene medførte kampe i Danmark, tildele brigaden halvdelen af de 21 sprøjteenheder og 212 frivillige brandfolk, som »Komiteen för brandkårs-hjälp till Norge och Danmark« havde samlet - et løfte, som lykkeligvis ikke behøvedes at blive indfriet.

Men civilsektionens energiske chef havde også andre opgaver at løse end dem, som arbejdet i beredskabsudvalget og etableringen af brandkommandoen gav ham. Han skulle organisere et pressekvarter for brigaden - med journalister, fotografer og radiofolk. Han følte det sikkert, som begav han sig ind i junglen. Men hans fortræffelige måde at tage disse uregerlige individualister på, hans uopslidelige humør og gode kammeratskab hjalp over vanskelighederne. Pressekvarteret blev

S. A. Andersen (f. 1897) blev premierløjtnant i artilleriet 1919, kaptajnløjtnant 1932 og kaptajn 1933. I mellemtiden havde han gjort tjeneste både i den amerikanske, den engelske og den svenske hær. I 1939 blev han luftværnsinspektør og tiltrådte året efter som chef for Vestre Luftværnskommando. Efter den 29. august 1943 kom han til Sverige, hvor han udførte et omfattende arbejde som chef for Den danske Brigades civilsektion. Efter befrielsen udnævntes han til oberstløjtnant med garnison i Århus.

S. A. Andersen ugentlige »Krigsspil«, hvor alle tænkelige situationer under den brændende ønskede landgang på Sjællands kyst blev gennemgået, og hvor opgaver stilledes til de journalister, der skulle følge de første stormbåde over sundet for at sende deres rapporter tilbage til pressestaben under Ebbe Muncks ledelse, medens Niels Grunnet og

Holger Therp (f. 1891) blev cand. med. i 1918 og nedsatte sig i 1922 som praktiserende læge i København. I 1930 blev han tillige overlæge i hæren. Under besættelsen blev han tvunget til at flygte til Sverige (oktbr. 1943), hvor han knyttedes dels til arbejdet i sundhedstjenesten blandt flygtningene, dels til Den danske Brigade, hvis ledende læge han blev. Efter befrielsen blev han overlæge ved SHAEF Mission (Denmark) og ledede lægetjenesten blandt de allierede krigsfanger her i landet.

formeret rent militært, dets personel blev ikke alene - som skik og brug jo altid er i moderne krig - uniformeret, men også bevæbnet; thi, som han sagde, »der kan jo i givet tilfælde blive tale om selvforsvar mod danske hipoer bag fronten for enhver, der bærer Den danske Brigades uniform«. Pressefolkene lærte af den grund »militær anstand«, og en del af dem opnåede en nødtørftig skydeinstruktion i lejren ved Sättra Brunn, »hvor fyldepen og filmkamera erstattedes med Husquarna pistolen og maskingeværet«. I Stockholm holdt kaptajn

Bent Demer gennem radioen slynkede »malende frontberetninger ud i æteren«. Det var særdeles spændende forberedelser. Forhåbninger og konkurrencer. Men skuffelserne fulgte efter. Hverken fyldepenen, mikrofonen eller Husquarna pistolen kom i brug. Også her måtte den gode vilje gøre det ud for den aktive indsats.

IX

Vigtigst af alt, når nu den danske brigade omsider var blevet en virkelighed, var at få den anerkendt af de allieredes overkommando som

en reserveformation, der i givet tilfælde ville blive gjort brug af. Fra sommeren 1944 var brigaden blevet underlagt frihedsrådets K-udvalg. Det var et skridt på vejen, men ikke det afgørende. Imidlertid medførte det, at frihedsrådets hovedrepræsentant i Stockholm, red. Ebbe Munck, kunne tage den videre udvikling af sagen i sin hånd, og allerede i august-september, da han efter indbydelse af SHAEF opholdt sig i London, indledede han de første forhandlinger om brigadens anerkendelse. Han fortæller selv herom:

»Jeg havde adgang til over for de ansvarlige i London med tal og oplysninger nærmere at gøre rede for det arbejde, der blev præsteret af mandskabet i Sverige, og vandt de pågældendes interesse for sagen, ikke mindst, da man også hjemmefra havde anerkendt brigaden som en kampformation og ikke som et politikorps. Men man havde fortsat sine betænkeligheder med hensyn til korpsets udrustning og dets uddannelse, bestemt af de forhold, som frembød sig i Sverige. Skulle der være tale om en virkelig invasionsstyrke med mulighed for at falde tyskerne i ryggen på Sjælland, samtidig med at de allierede styrker satte sig fast i Jylland, havde den bitre erfaring vist, hvor store krav, der måtte stilles til mandskab og udrustning. Man havde ikke den ringeste tvivl om de danske styrkers kampvilje og deres mulighed for individuelt at gøre en indsats, man anerkendte også fordelene ved at operere med lokalkendte styrker, men alle forhold taget i betragtning havde man vanskeligt ved at erkende, at styrken kunne stå på højde med kommandostyrker, uddannet og udrustet på samme måde, som det havde været muligt for allierede soldater andre steder. Men det blev lovet, at man hos den øverstkommanderende, general Eisenhower, ville søge en anerkendelse for styrken som strategisk reserve, og at det var bebudet, at den general (General Dewing), der var udset til at være chef for den engelske mission til Danmark, ville komme til Sverige for nærmere at orientere sig om forholdene inden for brigaden. Ligeledes var det muligt, at en vis del af den mangelfulde udrustning med forventet tilladelse fra svensk side måske kunne transporteres ad luftvejen til Sverige«.

Det var altså ikke med helt tomme hænder, Ebbe Munck vendte tilbage fra sin betydningsfulde rejse. Det endelige resultat ville komme

til at foreligge, når general Dewing havde aflagt det lovede besøg.

Generalen kom til Stockholm i december måned, brigaden fik ad luftvejen tilført en del bazookas og andre specialvåben, og forhandlingerne i London førtes videre. Ligeledes stillede den svenske regering sig nu, da krigens endelige udfald måtte siges at være utvivlsomt, mere og mere imødekommende. Den havde fået kontakt med det danske Socialdemokratis formand, Hedtoft-Hansen, som illegalt havde besøgt sine svenske partifæller, og spørgsmålet om brigadens rettidige udløsning fra svensk statsterritorium begyndte at klares. Da Ebbe Munck på ny gæstede London, tog han initiativet til, at de danske legationer her og i Washington i en note bad Foreign Office og States Departement om af den svenske regering at udvirke en tilladelse til brigadens udløsning, når kampsituationen talte for det; men den hurtige udvikling på fronterne gjorde en sådan anmodning overflødig. Det vigtigste var alligevel opnået: Brigaden var anerkendt som en integrerende del af de allieredes styrker, underlagt frihedsrådet, som atter var underlagt SHAEF, hvis chef, general Eisenhower, altså både formelt og reelt var brigadens øverste chef.

Ved nytårstid 1945 søgte man fra brigadeledelsens side at sætte en ny hverveagitation i gang for at skaffe yderligere 1000-1200 mand til uddannelse, og dette lykkedes. Der var adskillige unge danske, som hidtil havde holdt sig tilbage, men som nu kom med. Ebbe Munck forklarer forholdet på følgende måde:

»Der er forskel på at deltage som frivillig i sabotørgrupper og at underlægge sig den militære kommando. Således som begivenhederne havde udviklet sig for hæren i Danmark, kan man ikke fortænke mange af de initiativrige individualister i, at de havde en noget svigtende tillid til generalitetet. Mange af de opgaver, som de med stor risiko selv havde påtaget sig, kunne de ikke forstå, at hæren og dens officerer ikke havde lagt ryg til. De fandt også, at mange af hærens officerer stod fjernt fra sabotagen og den illegale bevægelse, og de foretrak derfor ved den første den bedste lejlighed at smugle sig over sundet for på ny at melde sig til deres grupper derhjemme. Utålmodigheden efter at være med, hvor det foregik, var ligeledes en bestemmende faktor, for når man først var trukket i trøjen, var det naturligvis ikke så let at desertere. Vi kunne imidlertid ikke være interesseret i, at folk, der først

var flygtet over sundet, på ny søgte tilbage. Dels kunne de optage pladsen for andre og vigtigere rejsende, dels var det ikke sikkert, at man ønskede dem hjemme, og muligvis kunne de heller ikke finde vejen tilbage til de gamle grupper, såfremt de endnu i det hele taget eksisterede. Vi bremsede derfor op for de illegale tilbagerejser i det omfang, det var muligt, og gav kun tilladelse til transport på de organiserede ruter, såfremt der forelå bevis hjemmefra, at vedkommende virkelig var ønsket. Når man under hvervekampagnen således havde adgang til at forklare, hvorledes forholdene stillede sig, og det for det allerede uddannede mandskab blev oplyst om uddannelsens vilkår og det gode forhold, der var etableret mellem befalingsmænd og mandskab i landflygtigheden, voldte det derfor heller ikke større vanskeligheder at få hvervekampagnen gennemført med det resultat, der var tilsigtet. Det siger imidlertid sig selv, at de nye rekrutter på den korte tid, der blev levnet, ikke helt kunne nå op på det uddannelsestrin, der var nået af de mænd, der havde meldt sig tidligere til tjeneste«.

X

Og april 1945 kom - den måned, hvis dage var fyldt af de endeligt afgørende kampe. Enhver var nu klar over, at Tyskland lå i de sidste krampetrækninger, vândende sig under byrden af de usigelige rædsler, det havde nedkaldt over sig selv og over hele menneskeheden.

Den 14. april kom general Dewing for anden gang til Sverige - ved denne lejlighed udsendt af feltmarskal Montgomery, chefen for den 21. armégruppe. Nu aftaltes de nærmere dispositioner, som skulle træffes ved brigadens endelige udløsning. Når der fra Montgomerys hovedkvarter meldtes »gult lys«, betød det, at K-udvalget via dets direkte modtagercentral i Malmø ved koden »Hans er blevet syg« skulle søge de svenske myndigheders tilladelse til, at brigadens udløsning kunne finde sted uden forsinkelser af nogen art, i samme øjeblik Montgomery meldte »grønt lys!« Derfor måtte ufortøvet samtlige brigadestyrker samles i Skåne nær det sted, hvorfra overførslen til Sjælland kunne forudsættes at ske.

Og denne sammendragning tog opmærksomheden fangen de følgende dage. Til samlingsplads var udvalgt egnen øst for Malmø. Allerede den 15. april brød 2. bataillon op fra Sättra Brunn, den 17. april fulgte 1. bataillon efter fra Håtunaholm, og derpå afgik 3. og 4. ba-

taillon fra Rönneby Brunn henholdsvis den 21. og 23. april, hvorefter 5. bataillon forlod Sofielund den 24. april. Til samlingsområdet blev også lottekorpsset, chaufførkorpsset og sanitetskorpsset henlagt. Tropperne var spredt over et temmeligt stort, landskabeligt set skønt område, hvor de fleste lå i telte og ventede spændt på næste ordre, alt medens de energisk fortsatte deres træning.

Og så kom den strålende aftenmelding den 4. maj! Strålende, selv om regnen skyllede ned fra en sort, skydækket himmel, og den skarpe vind fejede hen over de skånske sletter. Jørgen Th. Jensen fortæller:

»Om aftenen den 4. maj var jeg sammen med 7 andre blevet udtaget til ammunitions kørsel. Vi hentede 100 kasser granater ved hovedkvarteret på Häckaberga og kørte dem til kompagniets ammunitionsdepot. De vejede 100 kg stykket, så vi var ærlig talt lidt ømme i ryggen og hænderne, da den sidste kasse var vel anbragt. Vi satte os tilfredse over fuldført arbejde og røg en cigaret, da der pludselig kom en korporal styrtende: »De har kapituleret! De har kapituleret!« råbte han uafbrudt. Der kom en mærkelig blanding af glæde og skuffelse i de flestes ansigter. Kapitulation! - Vi kunne ikke forstå det - vi skulle jo have kæmpet -! Der var en, der udbrød: »Der er jo altid SS'erne og hi-poerne«. Derefter var det hele vildt virvar. Der blev råbt, hylet, sunget og jublet, men der blev hurtigt stille igen. Vi diskuterede sagte en kort tid, hvorefter enhver helst ville være alene med sine egne tanker. Kl. 23,15 var alle i teltene og sov. Tre kvarter efter blev vi vækket af en premierløjtnant, der gav ordren: »Der stilles om et kvarter i fuld feltmæssig udrustning«.

Vi var oppe i samme nu, alt blev gjort parat. Der blev slæbt ammunition i to fulde timer, alle hjalp til, derefter var der udlevering af ammunition til håndvåben, udlevering af reserveportioner, hurtigere, endnu hurtigere - endelig færdig! - Kaptajnen holdt en kort tale. To minutter efter var vi på vej mod Helsingborg«.

Som det gik denne unge brigader, gik det resten. Skuffelse og glæde blandet. Virvar, pakning. Afmarch! Regnen hørte op hen på morgenstunden. Ad de skånske landeveje rullede tunge kolonner mod nord - mod Helsingborg, som lå flagsmykket og badet i morgensol, da brigaden ankom.

Allerede den 1. maj var »Den danske flotille« under svensk eskorte gået fra Karlskrona til Malmø. Nu var både den og transportfartøjerne dels her, dels i Landskrona og Helsingborg alarmberedte. Kl. 1 natten til den 5. maj indløb ordre om at gå med hele flotillen til Helsingborg, hvorfra overfarten til Helsingør skulle finde sted kl. 6 morgen.

Men det tog tid at få indskibningen fra hånden. Først ll. 7.15 tog den sin begyndelse, og kl. 9.45 stod den første afdeling ud af havnen under rungende hurraråb og sang, både fra land og fra tropperne om bord. Den eskorteredes over til dansk søterritorium af svenske søstridskræfter. Her afleveredes den til Den danske Flotille, som besørgede dækningen resten af vejen. Ingen vidste, om tyskerne respekterede den givne kapilulationsordre. Tyske U-både var om morgenen stået nord på fra Helsingør, og man kendte ikke deres hensigt. Men kl. ca. 10.30 var den første transport nået vel ind i havnen, modtaget med en aldeles overstrømmende jubel af hele byens befolkning, der råbte og skreg og viftede med småflag og græd og sang og råbte igen! Byen var et flaghav. Den var intet andet end en eneste stor, tonende stemme, der bruste op mod den klare majhimmel: »Vi er frie! Velkommen tilbage!«

Modtagelsen i Helsingør var aldeles overvældende. - Her er færgen »Dan« lagt ind til bolværket, og en del af brigaden har taget opstilling på kajen. Men billedet giver kun et meget ufuldstændigt indtryk af den folkemængde, som mødte »drengene«. I virkeligheden var alt besat af folk, som vinkede og jublede og svang i tusindvis af småflag. Det var et hav af mennesker, som var mødt op. Alt var som modelleret af en levende, syngende og hurraråbende menneskemasse - pladsen, bolværket, huse, tage og trapper! Et uforglemmeligt syn!

Medens dannebrog vajede fra mastetoppene, gik i Helsingborg Den danske Brigade om bord i de fartøjer, der skulle føre dem hjem til det befriede Danmark.

Ved middagstid overførtes brigadens chef, generalmajor Knudtzon og stabens marineafdeling, og i løbet af eftermiddagen kom de øvrige dele af bataillonerne og en stor del af materiellet - hundreder af automobiler, køkkenvogne, våben, ammunition o.s.v. Resten var endnu ikke klar til indskibning og blev derfor først sendt dagen efter. Tropperne indkvarteredes i Helsingør for den følgende dag - Søndag den 6. maj - at afgå til København. Ingen uroligheder havde forstyrret ventetiden. Men ud på eftermiddagen fik flotillen, som endnu lå i havnen, en anelse om, at alt krapylet endnu ikke havde nedlagt våbnene. Hipoer og tyskere åbnede ild mod skibene fra nordre havns østkaj og skibsværftets kraner, og selvfølgelig blev den omgående besvaret. Skudvekslingen stod på i ca. 20 minutter. For at undgå en katastrofe blev vore ammunitionsskibe sejlet ud af havnen og eskorteret til Helsingborg, hvorefter flotillen vendte tilbage og gik til ankers på Helsingørs Red. En mand, søkadet Andrup, var under Kampen blevet såret i foden. På kajen lå to dræbte og to sårede tyskere.

Dagen efter, den 7. maj, overgik flotillen til den danske søværnskommando, og afviklingen tog sin begyndelse. Opgaverne var løst. Man kunne tage fat på de nye og store løft, som en genrejsning af vor hæderkronede orlogsflåde ville kræve.

XI

Men heller ikke brigaden undgik antydningen af en ilddåb. På dens vej til København summede rygterne om, at hipoerne derinde terroriserede befolkningen ved snigskytteri. Hvem der nu bare kunne tage fat og rense ud i hele denne yngel af æreløse landsforirerede! Hovedparten af bataillonerne blev transporteret med toget til Hellerup, hvorfra marchen fortsattes til fods ind mod byen.

Da 4. bataillon nåede hjørnet af Jagtvej og Rantzausgade blev dens 3. kompagni overfaldet både forfra og bagfra med ild fra automatiske våben. Hipoer lå og skød fra de nærmeste hustage. Her faldt Hirsch Reib Zneider og Freddy Helge Otto Mønsted, medens Arne Olsen såredes så hårdt, at han døde to dage senere. Det kostede dog også nogle hipomænd livet og andre blev taget til fange under ransagningen af ejendommen. På lignende måde blev 5. bataillon overfaldet af snigskytter under sin march gennem byen. Chefen, oberstløjtnant Wagn siger herom:

Og så fandt indmarchen i København sted - som var det Livgarden, der kom marcherende! Atter danske soldater, fuldt feltmæssigt udrustede, i kongens by! Men jubelen blev gentaget overalt i landet, hvor brigadens afdelinger nåede hen. Den var pantet på, at modstandsviljen havde sejret - trods de mange bitre måneder, der var gået forud for den 29. aug. 1943.

»Kørslen foregik gennem en mur af jublende mennesker: men jublen fik en brat afslutning, da kolonnen pludselig blev heftigt beskudt af maskingeværer og maskinpistoler fra Vesterport, Paladsteater området, Teknologisk Instituts Tårn og fra ejendommene i Farimagsgade i nærheden af Vendersgade hjørnet. Det var vanskeligt at konstatere, hvorfra ilden kom, og man anede ikke, hvem man havde over for sig - hipoer, desperate tyskere eller eventuelt begge dele; i Shellhusets ruiner var der en stærk, væbnet tysk vagt, bl.a. med maskingeværposter ved Banegraven. Efter nogen tids forløb blev forskellige udgangspunkter for ilden stedfæstet, husene i Farimagsgade stormet efter et par salver med 20 mm kanon, og Vesterports etage under »Ritz« beskudt med tunge maskingeværer og 37 mm kanoner (fuldtræffere observeredes på skydende fjender), Teknologisk Instituts Tårn med 37 mm: den tyske vagt i Shellhuset blev afvæbnet, og i Farimagsgade toges civile fanger. Vesterport besattes af frihedskæmpere. Bataillonnen havde 10 sårede«.

Heller ikke de nærmest følgende dage var helt rolige i hovedstaden. Spredt skydning blussede op snart hist, snart her. Det tog jo sin tid.

inden byen var ryddet for de bander, som det ikke straks var lykkedes modstandsbevægelsen at uskadeliggøre. Imidlertid blev ingen af brigadens afdelinger sat ind ved disse lejligheder, men en enkelt brigader, Erling Peter Andreasen, 2. bataillon, blev snigskudt den 8. maj. For øvrigt afgik samme dag 1. og 4. bataillon til Nordslesvig, hvor de som opgave fik at bevogte grænseområdet fra Vesterhavet til østkysten. 3. bataillon fik den 16. maj ordre til at oprette sit stabskvarter i Kolding, hvorfra 1. kompagni sendtes til bevogtning af Oksbøl lejren. medens 2. kompagni skulle bevogte Frøslev lejren. og 3. kompagni havde delinger liggende i Kollund. Tønder og Kolding. At den »tunge« 5. bataillon blev den 18. maj 1 37 mm deling og 1 maskingeværdeling afgivet til grænsekommandoen, medens resten af bataillon, forøget med 2 kompagnier, overtog bevogtningsopgaver i Korsør; Ringsted og København. Det var for samtlige batailloner et andet job, end man havde drømt om. da man trænede på livet løs i de svenske forlægninger; men også denne måde at tjene landet på var nødvendig. Og en ting bevarede, selv under det mest dræbende kedsommelige vagthold: Kammeratskabet - det, der for brigaden som for modstandsbevægelsen i det hele taget havde været besættelsesårenes store oplevelse. For adskilliges vedkommende ophørte det end ikke, da brigaden hjemsendtes den 10. juli.

Dertil havde den fælles vilje til fædrelandets befrielse tømret disse »drengene« for stærkt sammen. Os man kan roligt i denne forbindelse tage »pigerne« med.

Grænsegendarmeriet

Af ritmester A. Malling-Jacobsen

Grænsegendarmeriet er, det militært organiserede og bevæbnede toldpoliti, der bevogter landtoldgrænsen mellem Danmark og Tyskland fra Mommark i øst til Højer Sluse i vest. Det ledes af en oberst, der som korpsets chef er bosiddende i Gråsten, hvor korpsets kommando- og regnskabskontorer er beliggende. Det deles i 3 distrikter, hvert med en kaptajn som leder, og 16 afsnit, hvert med en grænsevagtimester af 1ste grad som leder med en grænsevagtimester af 2den grad som nærmeste medhjælper. Korpset består yderligere af ca. 300 overgendarmer, gendarmer og aspiranter. Dets personale rekruteredes af alle våbenarter, og det er en betingelse for ansættelse, at den første værnepligtige uddannelse er gennemgået.

Da tyskerne den 9. april om morgenen brød ind over grænsen, ved Kruså.

Personalet bor enkeltvis, som oftest i egne huse, overalt langs den ca. 170 km lange bevogtningslinie og er ikke samlet stationsvis eller på kaserne.

Det var med ikke ringe opmærksomhed, man inden for korpsets ledelse i sommeren 1939 fulgte den spændte udvikling af forholdene i Europa. De truende skyer trak sig mere og mere sammen. Atmosfæren glødede til tider så stærkt, at den truede med at tændes i brand. Den 1. september flammede krigsfaklen atter over vor verdensdel.

Korpsets nu afdøde chef, oberst S. B. Paludan-Müller, traf omgående sine dispositioner med hensyn til en noget ændret bevogtningstjeneste, som straks blev gennemprøvet et stykke tid. Derefter gik man atter tilbage til normal tjeneste, hvorfra man med et øjeblikks varsel straks kunne iværksætte den nu afprøvede mere intensive form. Dog blev det til Rømø forlagte kommando (1 vagtmester og 9 gendarmer) stadig på øen og forlod først denne den 10. april 1940. Opgaven for dette kommando bestod i at assistere de lokale myndigheder i tilfælde af nødlandinger eller nedstyrtninger af fremmede flyvemaskiner samt påse, at der ikke fandt neutralitetskrænkelser sted, og endvidere at holde øje med ilanddrevet strandingsgods.

I begyndelsen af januar 1940 indtrådte for den vestlige del af grænsen en situation, der bevirkede, at man der på ny gik over til før omtalte ændrede bevogtningstjeneste, som dog atter efter ca. 14 dage blev forladt til fordel for normal bevogtning.

Vinteren satte ind, og det skete som bekendt med en kraft og styrke, der ikke var set i mange år. Sneen gjorde vejene ufremkommelige, og frosten bandt vandene. Under alt dette gik gendarmen sin ensomme gang bag Flensborg Fjord, Skelbækken og digerne ude i marsken, spejdende spændt mod syd.

Alle fulgte vi med spændt opmærksomhed krigsudviklingen. Efter som tiden gik, sneg ulykken sig næsten umærkeligt nærmere. Nogle oplysninger sivede der selvfølgelig altid ud, andre erhvervedes på anden måde, og det er ikke få oplysninger om forholdene syd for grænsen, der er viderebragt til rette sted.

Efter episoden i begyndelsen af januar så det ud til, at der med hensyn til en nordfront var faldet så nogenlunde ro over sindene. Herhjemme vedtog Folketinget den 19. januar at forsvare Danmarks neu-

tralitet med alle til rådighed stående midler og at indkalde en beredskabsstyrke.

I begyndelsen af marts fik vi den første underretning om den forestående påtænkte invasion. Ved Kruså anholdt man et automobil, hvis fører, efter at være gået meget stærkt på klingens, oplyste, at det tilhørte »Waffen SS« i Flensborg, der var udset til opgaver i Danmark under en eventuel besættelse, en oplysning, der selvfølgelig aldeles omgående blev rapporteret videre til de respektive myndigheder. Ud over dette tilfælde bød oplysningerne sydfra ikke på særlig opsigtsvækkende nyheder.

Omkring midten af marts erfarede vi, at der var livlig militær trafik på de sydslesvigske landeveje, og det varede ikke mange dage, før vi var klar over, at der havde fundet en militær omgruppering sted. Vi var endvidere så nogenlunde i stand til på grundlag af de modtagne meddelelser at kunne fastslå og stedfæste, hvad og hvor meget vi havde over for os.

Så fulgte nogle dage med forholdsvis få og langt fra alarmerende oplysninger, og det meste af marts måned forløb. I månedens sidste dage, og især de første dage af april, var det imidlertid komplet umuligt at få den mindste oplysning. Grænsen var i så henseende absolut hermetisk lukket, ikke den mindste smule sivede ud. Vi var absolut ikke i tvivl om, hvad den uheldsvangre dystre tavshed betød. Den 9. april 1848 med nederlaget ved Bov skulle slettes, og uden ringeste hensyntagen til bestående ikke-angrebspagt forvandles til sejr for Det tredje Riges våben, og således blev det jo som bekendt også - desværre!

Sent om aftenen den 7. april modtoges oplysninger om troppesamlinger omkring Rendsborg og Slesvig, Det var dog ikke muligt i nattens løb at få disse oplysninger bekræftet. Først den 8. april ved 9-tiden fik vi endelig over Kruså bekræftelsen. Den lød:

»Jeg har passeret en tysk militær kolonne på ca. 60 km's længde på motorkøretøjer af forskellig slags. Kolonnens forreste del kører nordpå ad vejen mellem Slesvig og Flensborg«.

Denne oplysning blev aldeles omgående videresendt til garnisonen på Søgård og Grænsegendarmeriets chef i Gråsten, der straks gav de for situationen nødvendige ordrer.

Ved middagstid modtoges yderligere bekræftelse på disse oplysninger med tilføjelse af, at der var talt med en befalingsmand i kolonnens bagtrop, der mente, at fortroppen allerede var i kamp ved den dansk-tyske grænse. Også denne oplysning blev omgående viderebragt til korpsets chef, der nu beordrede alt klart til størst mulig modstand i tilfælde af grænseoverskridelse. Senere oplystes det, at der var gjort kvarter til 35.000 mand i Flensborg, hvortil der skulle ankomme 28 militærtog. Også disse oplysninger blev med det samme bragt videre til de respektive chefer.

Svend Bartholin Paludan-Müller (1885-1941) ville være officer. Han blev sekondløjtnant i 1906, premierløjtnant s.å., gennemgik officersskolens generalstabsklasse og blev kaptajn 1917. Hærloven af 1922 med dens uforsvarlige reduktion af linieofficerernes antal tvang ham ud af hæren, han slog sig i stedet på landvæsenet og drev en gård i Tølløse, til han fem år senere knyttedes til Det kgl. Biblioteks Billed- og Kortsamling. Da der så blev brug for en ny næstkommanderende ved Grænsegendarmeriet, søgte og fik han stillingen i 1933. Året efter blev han korpsets chef. Overalt, hvor han havde haft sin gerning, havde han vist sjældne evner, hans gamle regimentschef karakteriserede ham i 1932 som »viljestærk, energisk, med hurtig og klar opfattelsesevne og en usædvanlig sund dømmekraft«, han var »fast og retlinet, hvilket i forbindelse med hans fremragende dygtighed gør, at han må betegnes som en meget betydelig personlighed, der i høj grad påvirker dem, der står under ham«. Denne helstøbte mand gav sit liv for Danmark. Hans heltmodige enekamp og død den 26. maj 1941 vil aldrig blive glemt.

Endnu var grænsen ikke spærret for trafik, og man havde den tvivlsomme fornøjelse at se en del af det tyske mindretals ledende mænd valfarte til Flensborg, formentlig for at modtage instruktion for de kommende dage. Det er højst sandsynligt, at mange senere ønskede, denne rejse aldrig var foretaget; men i begejstringen over den forestående genforening med Tyskland tillod de sig den gang en optræden, der langt fra kan kaldes loyal over for den stat, som i 20 år havde sikret dem verdens bedste mindretalsordning. Havde de vidst, at Det tredje Rige sejrede sig ihjel, og at de selv bag Fårhus lejrens pigtråd fik lejlighed til at fundere over tingenes tilstand, er det ikke sikkert, at de var optrådt slet så »frejdigt«. som de gjorde.

I løbet af eftermiddagen modtog korpset ordre til, at der ikke måtte skydes i tilfælde af grænseoverskridelse. Dets opgave blev derefter at holde de nærmeste garnisoner underrettet om forholdenes udvikling umiddelbart ved og syd for grænsen. Herom skriver vor afdøde chef i 1942 bl.a. følgende:

»Vor opgave var nu at holde garnisonerne i Søgård, Tønder og Sønderborg underrettede om begivenhederne ved grænsen, specielt naturlig-

vis om en grænseovergang. Denne meldingstjeneste var sat i system og fungerede godt hele natten. Kl. 3 kom fra hele grænsen mange meldinger om larm af motorkøretøjer, travende heste, marcherende kolonner og våbenklirren.

Overgangen skete samtidig ad seks veje, hærens afdelinger blev underrettet i samme øjeblik. Grænsegendarmeriet havde her den glæde at gøre en indsats, uden hvilken tyskerne var kørt lige ind i de sønderjydske kaserner, som ikke måtte forlades, før fjenden havde overskredet grænsen«.

I dagens løb modtoges forskellige oplysninger om forholdene i og omkring Flensborg, som straks blev videresendt. Det viste sig senere, at så godt som alle modtagne og afgivne meddelelser i hovedsagen stemmede overens med de faktiske forhold. Fra ca. 13-tiden var der stadig forbindelse mellem garnisonen på Søgård og gendarmerikaptajnen i Kruså; den ophørte først ved toldstedets besættelse den 9. april kl. 4,10, men fungerede indtil da aldeles upåklagelig, takket være en fortrinlig telefonbetjening på Åbenrå central.

Stemningen var selvfølgelig påvirket af situationen, enhver i Kruså vidste, at ikke 2 km syd for grænsen stod tyskerne parate til at rykke ind i landet. Ikke en vind rørte sig, og ikke en lyd hørtes, den før midnat observerede stærke motorlarm var helt ophørt. Med opmærksomheden skærpet til det yderste stirrede vi spændt mod syd. Vi var aldeles ikke i tvivl om, hvad der forestod. Vi vidste, at »Ikke-Angrebspagten« mellem Danmark og Tyskland ved morgengry ikke ville være det papir værd, den var skrevet på. Vi havde før hørt om »papirlapper«, og vidste, hvor meget tyskerne selv regnede slige overenskomster for. Førrige gang var det Luxembourg og Belgien, det gjaldt, denne gang var det os.

Ved 4-tiden afbrødes denne nattens dybe stille ro brutalt ved larm og råb af kendeligt nervøse tyske soldater, der råbte og skreg, formentlig for at sætte mod i hinanden. Således optrådte disse repræsentanter for den højt besungne tyske soldat, »ham, for hvem selveste djævelen rømmede marken«, som det hed i indskriften på en tysk nødpengesedel fra den forrige verdenskrig.

Gendarmerne, der havde fået ordre til ikke at skyde eller sætte sig til modværge, modtog denne larmende bande med overlegen sindsro. Aldrig så snart var tyskerne sprunget op af grøften og med fingeren

på aftrækkeren havde brølet deres »Hände hoch!«, før en af de på vejen posterede gendarmere med livet som indsats sprang til telefonen for, som hans ordre lød, at alarmere korps og afsnit, og han nåede dette.

Inde på toldkontrollørens kontor havde gendarmerikaptajnen straks alarmeret garnisonen på Søgård, til hvem han noget før havde meddelt om tilstedeværelsen af tyske tropestyrker overalt ved grænseovergangsstederne fra Kruså og mod vest, samt at der hørtes larm af motorkøretøjer, kommandoråb osv. Dog var der endnu stadig ro ved overgangsstedet i Kruså. Adjutanten ved garnisonskommandanten på Søgård alarmerede øjeblikkelig garnisonen og forsøgte senere en kontrolpringning til Kruså, der ikke svarede.

Det, der selvfølgelig interesserede os mest, var, om tropperne på Søgård nu virkelig nåede at komme ud og være parat til at møde tyskerne. Det varede imidlertid ikke længe, inden svaret herpå indløb. Lidt over 4,30 kom en motorcyklist for fuldt drøn og lige i hælene på ham en vogn med sårede. Der lagde sig en højst uhyggelig tavshed over de tilstedeværende hjemmetyskere, som ellers højlydt havde givet deres glæde luft ved grænseoverskridelsen. Nu slog endelig befrielsens time for de »betrængte brødre og søstre« i Nordlesvig, der i 20 år var blevet »tyranniseret« af Danmark! Nu var der virkelig grund til jubel! Den forstummede imidlertid brat, da de sårede passerede. Tavsheden blev endnu mere trykkende, da de første søn-

J. P. Pirk.

A. A. Hansen.

A. S. Albertsen.

De tre overgændanner, som myrdedes ved Padborg af tyskerne tidligt om morgenen den 9. april - det første udslag af den lige så fejge som hemningsløse tyske brutalitet.

derskudte kampvogne senere blev slæbt til Flensborg. Det havde man ikke ventet!

Ved de andre grænseovergange skete der følgende:

I Padborg blev tre overgændarmere skudt, da tyskerne formentlig troede, at de havde til hensigt at sprænge den derværende viadukt i luften. Den ene døde straks, de to andre under svære lidelser tyve timer senere. Det var korpsets første kontingent af besæltelsesofre; det skulle senere blive forøget i uhyggelig høj grad.

De pågældende overgændarmere Birk, Albertsen og Hansen mødtes tilfældigt ved viadukten syd for jernbanestationen i Padborg. De havde, som det øvrige personale, fået ordre til at samles ved afsnittet i Bov og var på vej derop, da de blev myrdet af civilklædte personer, tre mand fra den tyske militære afværgetjeneste, som over for deres foresatte, feldwebel Preime, dækkede snigmordet ved en påstand om, at gendarmene havde villet sprænge viadukten i luften.

Om selve mordet har overgændarm Hansen inden sin død nået at fortælle følgende:

»Albertsen og jeg kom netop fra vagt på Fabriksvejen og mødte ved viadukten (stedet, hvor Oksevejen passerer under jernbanen: Padborg-Harreslev) overgændarm Birk, der i bil var på vej til afsnitskontoret i Bov. Han stoppede op for at tage os med, men i det samme så viovre på den anden side af vejen, lige op ad et der beliggende hus, tre os ukendte mænd i civilt tøj. På vor forespørgsel, hvor de skulle hen, svarede de på tysk: »Til banegården«. Vi gik nu nærmere for at undersøge, hvem de var; men i samme øjeblik trak de deres pistoler og affyrede en række skud mod os, inden vi overhovedet fik tid til at gøre brug af vore våben, hvorpå de hurtigt forsvandt gennem viadukten«.

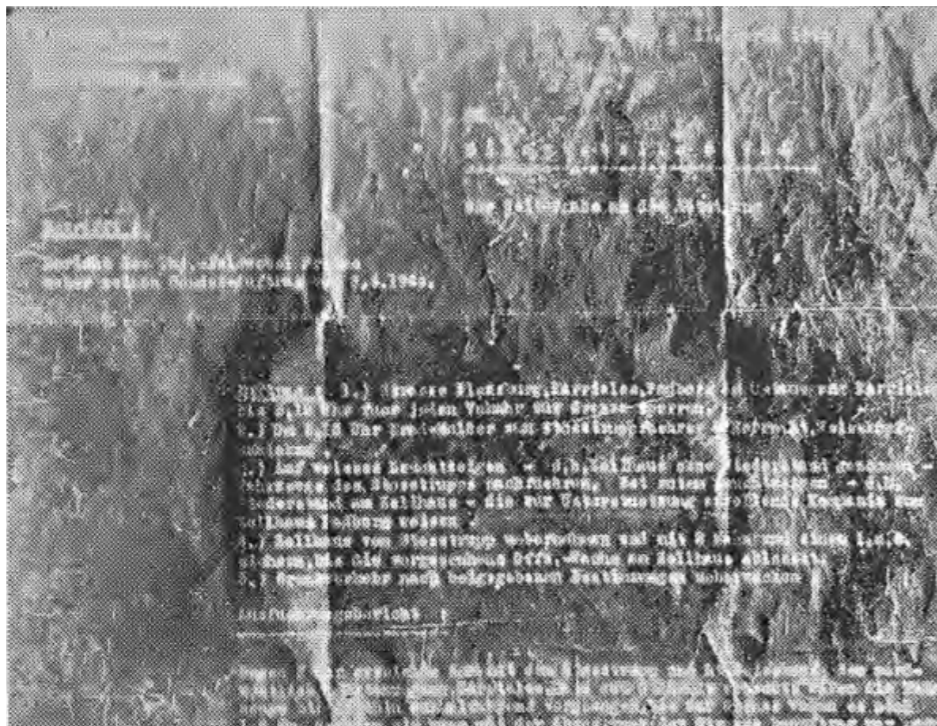
Wolfgang Preime
Fhj. - Feldwebel
Tjenestested O 1735

O. U. 11. april 1940
Til tjenestested O 1735.

Til videresendelse til afdelingen.

Angående :

Rapport fra Fhj. - Feldwebel Preime over dennes sær opgave den 9/4 1940.

Et ejendommeligt vidnesbyrd om, hvorledes tyskerne planlagde deres overfald på grænsen ved Padborg, og hvorledes mordet på de tre danske overgendarmer fandt sted, foreligger på et ark carbonpapir, af hvilket sidestående billede viser et brudstykke. En forretningsmand i Randers fik den 11. april besøg af en feldwebel, Wolfgang Preime, som krævede carbonpapir, papir og skrivemaskine udleveret, da han skulle udfærdige en rapport vedrørende grænseoverskridelsen to dage forud. Forretningsmanden gav ham et ubrugt ark carbonpapir i håb om, at han ville undlade at tage det med, når han havde benyttet det, og håbet blev ikke beskæmmet. Da feldwebelen var gået, efterlod han flg. rapport (her i oversættelse):

- Opgave: 1) Spærre vejen Flensborg-Harreslev-Padborg for enhver trafik ved den østlige udkørsel af Harreslev indtil kl. 5,15.
2) Kl. 5,15 sende ordonnans til stødtropsfører, hr. Løjtnant Weiskopff.
3) Ved hvidt lyssignal - det betyder Toldhuset erobret uden modstand - videreføre køretøjer fra stødtropperne. Ved rødt lyssignal - det betyder modstand ved Toldhuset - henviser det til understøttelse fremkørende kompagni til Padborg Toldhus.
4) Tage Toldhuset med stødtropper og sikre det med 2 mand og et alm. G. (maskingevær), indtil den fremsendte officersvagt afløser ved Toldhuset.
5) Overvåge grænsetrafikken efter givne bestemmelser.

Beretning om udførelsen.

Henimod kl. 3 nåede jeg med stødtroppen og hr. løjtnant Weiskopff den nordvestlige udkørsel ved Harreslev. Køretøjerne var med slukkede lygter trængt frem dertil, hvorfra der endnu var 1,5 km til grænsen. En mand blev sat til at afspærre vejen. Efter mig fulgte løjtnanten som

observatør.

Ved baneoverskæringen stødte den dertil befalede toldtjenestemand til os. Han har understøttet os godt på grund af sit nøje stedkendskab. En god udgangsstilling for stødtroppen blev sikret, og det lykkedes os ubemærket at komme frem til det tyske toldhus tæt ved grænsen. Gennem vinduerne her kunne vi se den danske toldtjenestemand patrouillere ca. 30 m borte. Han begav sig omkr. kl. 4,45 ind i en lille vagthytte ved siden af spærrebommen. Han blev overrasket derinde og tvunget til at udlevere nøglen til spærrebommen, hvilket også forløb uden vanskelighed.

Kl. 5 måtte jeg snige mig tilbage til køretøjerne, da jeg var ansvarlig for den punktlige afsendelse af ordonnansen. Kl. 5,15 afgik ordonnansen i retning mod toldhuset. Kl. 5,20 steg den ventede hvide lyskugle op, der viste, at grænseovergangen var i vor hånd. Straks kørte jeg frem med mit køretøj. Undervejs kom ordonnansen mig i møde med melding til hr. Major Saul: »Toldhuset taget uden modstand«. Hr. løjtnant Weiskopff overleverede mig straks det tagne toldhus med den tilfangetagne danske toldtjenestemand såvel som våben, Telefon m.m. Han overleverede mig endvidere 4 håndgranater, da jeg kun havde lidt ammunition. Så gik hr. løjtnanten med sin stødtrop videre frem, og jeg måtte blive tilbage til bevogtning af grænseovergangen.

I nærheden af Padborg hørte jeg skydning. Som jeg fik fastslået, havde de tre mand fra den tyske afværgetjeneste beskydt tre danske grænsegendarmer, som ville sprænge jernbanebroen i luften (!). Der var to døde og én såret hos danskerne. Ved Toldhuset højste jeg hagekorsflaget, bragte mit maskingevær i stilling på et sted, der beherskede stedet, og udstillede mine to poster. Medens jeg indtil kl. 8,30 måtte vente på de første køretøjer fra den 11. skyttebrigade, måtte jeg hindre mange tyske og danske civilpersoner i at overskride drænsen. Henimod kl. 10,30 blev jeg afløst af en officersvagt og fulgte min enhed på dens fremmarch. Ved 17-tiden nåede jeg Viborg og afgav til hr. majoren melding om løsningen af mine opgaver.

Fhj. - Feldwebel

De er senere set flygtende gennem Tværgade og videre sydpå.

Da skuddene blev affyret på meget kort afstand, var de selvfølgelig dræbende. Birk blev da også dræbt med det samme af et projektil i

hjertet, desuden havde han skud i underlivet. Han blev af tilkaldt politi og læge bragt til sit hjem. Albertsen var ramt bl.a. i skulderen og blev i bevidstløs tilstand bragt til nærmeste læge, hvorfra han i ambulance førtes til statshospitalet i Sønderborg. Hansen blev ramt i venstre side, og projektilet var gået ud gennem højre bryst. Efter skuddet var han løbet til sit hjem, der lå i nærheden, hvor hans hustru hjalp ham i seng. Her fik han af den tililende læge en smertestillende indsprøjtning og blev senere ligeledes i ambulance ført til Sønderborg.

Ved ankomsten hertil kom begge gendarmere straks på operationsbordet, men desværre havde de indre organer taget så megen skade, at al lægehjælp var forgæves. Dagen efter modtog vi den sørgelige efterretning om deres død, bukket under, som de var, på grund af deres svære sår.

Sorgen havde holdt sit indtog i tre gendarmhjem, et tal, som senere skulle blive i uhyggelig grad forøget, indtil det nåede 43.

Året efter rejste befolkningen på selve mordstedet en mindsten over de dræbte. På dens forside står deres navne, på bagsiden:

»Pligtro satte i livet til
Med eders kald i pagt.
Hav tak fra fædreland og folk
For trofast grænsevagt«.

Den undersøgelse, der straks blev sat i gang, blev selvfølgelig standset. Herrefolket holdt hånden over forbryderne. Efter befrielsen opklaredes mordet fuldt ud, bl.a. ved hjælp af et stykke karbon-papir, der fremviste feldwebel Preimes rapport af 11. april vedrørende grænsens forcering.

Ved Pebersmark syd for Rens var der kl. ca. 0,30 kørt en motorcyklist op foran det tyske toldsted, og der sås endvidere enkelte automobiler syd for grænsen, hvad der egentlig ikke var usædvanligt. Da vagtafløsningen fandt sted kl. 4,00, fulgtes gendarmene ad et lille stykke mod nord, hvorpå den tiltrædende gendarm vendte om og gik tilbage mod toldstedet. Pludselig sprang fem stærkt bevæbnede tyske soldater frem fra et hegn, omringede og afvæbnede gendarmen, førte ham ind i toldlokalet, hvor han fik ordre til at forholde sig roligt, da han ellers ville blive skudt. Telefonen blev straks afbrudt, den over vejen væ-

rende jernbom lukket op, og en svær kampvogn samt en kanon kørt i stilling pegende mod landsbyen Rens, der intet anede om episoden ca. et par km. længere mod syd.

Kl. ca. 4,15 opdagede en patrouille på vejen mellem Pebersmark og Rens, at der i retning af Flensborg, syd for Rens, og i retning af Sæd blev affyret lyssignaler. I hurtigløb gik det til afsnitskontoret i Rens, hvor melding blev afgivet. Næsten samtidig hermed var de første tyske kampvogne og motorcykler i byen. I en tæt strøm kørte de med stærk fart nord ud af byen og først ved ca. 9-tiden stilnede det af.

Til Sæd, syd for Tønder, havde garnisonen i sidstnævnte by den 8. april ved ca. 14-tiden sendt en ordonnans på motorcykle som meldingsmodtager. Henimod aften blev den tyske grænsevagt forøget med en del af egnens befolkning, hvis tyske sindelag kvalificerede dem til denne bestilling. Der skete intet i dagens løb. Ved mørkets frembrud begyndte imidlertid en meget livlig automobiltrafik på vejen sydfra op mod grænsen. Denne trafik varede flere timer, og melding herom blev selvfølgelig afgivet på behørig måde. Kl. ca. 4,15 blev der affyret et signalskud fra tysk side, og i samme øjeblik var det danske toldsted omringet, de to gendarmere, der var på post, afvæbnet, grænsebommen lukket op og kolonnen kørt frem. En bil med maskingeværer blev posteret ved toldstedet og en patrouille sendt mod Sæd for at afvæbne de derboende gendarmere.

Med stærk fart kørte kolonnen mod Tønder. Foran den rasede den danske ordonnans af sted med slukket lanterne. Imedens vandrede de afvæbnede gendarmere mod fyd til det tyske toldsted, hvorfra de kl. ca. 11 blev frigivet.

Ved Møllehus, lidt vestligere, hørte gendarmene, der var på vagt fra midnat til 4, stadig larm af kørende motorkøretøjer. Kl. 2,00 hørtes tillige kommandoråb, og der blev på dette tidspunkt afgivet melding om, at en militærafdeling havde taget opstilling ca. 200 m syd for grænsekontrollen med front mod nord. Ved 4-tiden sås tre tyske soldater nærme sig grænsebommen, der var nede og låset. Gendarmene, der gik med nøglen til bommen i lommen, trak sig tilbage mod nord i skjul af nogle buske og så herfra soldaterne tale med den tysksindede ejer af Møllehus Kro. inden de gik tilbage til det danske toldsted, hvor de tændte lyset og formentlig - uden resultat - ledte efter nøglen til bommen. Bommen blev derefter sprængt, og tyskerne marcherede

ind. De blev - efter ordre - gjort opmærksom på, at de havde overskredet grænsen, og svarede hertil, at det var efter overenskomst med den danske regering.

Gendarmerne blev beordret til at følge med til Dyrhus lidt nordligere, hvorfra de senere blev ført til det tyske toldsted. Hertil ankom ved ca. 7-tiden to Personibiler med tyske toldere og tjenestekarle fra egnen, der frivilligt havde meldt sig til grænsebevogtning. De henvendte sig straks til gendarmerne med ordene: »Vi kommer som jeres fjender! I får 5 minutter til at aflevere jeres våben!«

Gendarmerne måtte altså her lide den tort at blive afvæbnet af tyske toldere, med hvem de havde haft et vist samarbejde i årevis, og af tjenestekarle fra egnen, med hvem de havde ført tilsyn, for at de intet ulovligt skulle foretage sig. Senere på dagen blev gendarmerne frigivet og begav sig til deres hjem.

Fra Kruså til Højer Sluse lyder enstemmigt: »Aldrig skal vi glemme, hvad de tyske toldere, med hvem vi altid havde stået på en god fod gennem alle årene forud, bød os den 9. april 1940!« Det er givet, at der vil hengå mange, mange år, inden det gamle forhold mellem den danske grænsegendarm og den tyske tolder bliver oprettet, om det nogen sinde sker mere, dertil har der været budt gendarmerne for meget. »Forholdet mellem Danmark og Tyskland er ødelagt for århundreder«. sagde vor afdøde chef, og han vidste, hvad han talte om.

Endelig skal ganske kort omtales begivenhederne på Rømø.

I modsætning til gendarmerne ved landgrænsen havde kommandoet på Rømø ikke mærket nogen særlig uro i dagene umiddelbart før den 9. april 1940. Trafikken fra og til Sild var stort set den samme som tidligere. Ved 4,30-tiden den 9. april blev vagtmesteren vækket af en voldsom motorlarm. Han stod straks op og blev da vidne til, at den ene vældige formation af tyske flyvemaskiner efter den anden dukkede ud af disen ovre fra Sild, og alle havde de kurs mod nord. Han var ikke i tvivl om, hvad der forestod og afgav straks melding om det passerede til grænsegendarmeriet i Gråsten. Senere indløb melding om overflyvninger fra de vagthavende gendarmere, ligesom der fra Havneby blev meldt, at det myldrede med tyskere overalt der i byen. Alle disse meldinger blev straks telefoneret til Gråsten, hvorfra kommandoet - efter regeringens påbud - fik ordre om ikke at sætte sig til modværge.

Også her forsøgte tyskerne den forklaring, at vor regering havde

»bedt den tyske regering om hjælp og beskyttelse«. Tyskerne mødte endvidere op med alle moderne våben, og med en mine, som var de overbevist om at sejre i alle tiders største erobringstogt. Senere forlangte de, at vagtmesteren skulle være dem behjælpelig med indkvarteringen, hvad han dog bestemt nægtede, idet han henviste dem til de lokale myndigheder.

Hvad angår bevogtningsstyrkerne i den østlige halvdel fra Kruså til Mommark, skete der faktisk her kun delte, at de samledes på bestemte steder, og bestemmelsen var, at de, ligesom alle de øvrige gendarmere længere mod vest, pr. bil skulle transporteres til kasernen i Haderslev, hvad der på grund af forholdene ikke skete. I sidste øjeblik blev der imidlertid givet kontraordre, som dog ikke nåede 20 mand, der i Lastautomobil i rasende fart kørte om kap med tyskerne mod Åbenrå. Det gjaldt jo om at komme ud på hovedvej 10, før tyskerne nåede frem. De nåede dette og fortsatte til kasernen i Haderslev, hvor de blev vidne til kampen om denne. Deres lastbil var efter hjemkomsten gennemhullet af ikke mindre end 48 projektiler. I Haderslev måtte de aflevere deres ammunition, men beholdt deres våben og blev senere på dagen sendt til deres hjem.

Den 9. april var en sorgens og ydmygelsens dag for alle de gendarmere, der 20 år tidligere var rykket ned fra den gamle grænse ved Kongeåen til grænsen for det genvundne land. Med tårer i øjnene sagde de: »Ord, der egner sig til at sætte på Papir, formår ikke at gengive min harme og skam«. - »Åh, hvor jeg dog i dette øjeblik i min magtesløshed hadede tyskerne, pint af skam over intet at have udrettet for mit land«. - »Som soldater lærte vi at bruge vore våben; her i grænsegendarmeriet har vi deltaget i skydeøvelser, og så har vi ikke lov til at benytte os af det, vi har lært, den dag, vi har brug for det«. - »Sent skal vi glemme den skamplet, de tyske toldere udsatte os for, og indrømmes skal det, at mangen en tåre trillede ned ad vore kinder«.

Således var stemningen blandt de mænd, der havde viet deres liv til grænsens bevogtning, som altid havde sat en ære i at udføre deres tjeneste til punkt og prikke og hævde korpsets hundredårige traditioner.

II

Dagen efter - altså den 10. april - genoptog korpset sin afbrudte vagtjeneste, der gennem årene skulle vise sig at blive en kæde af skuffelser

og ydmygelser, som end ikke kapitulationen satte bom for. Dagligt var vi udsat for det ene overgreb efter det andet på de bestemmelser, vi var sat til at håndhæve. Der gik ikke en dag, uden at disse gentagne gange blev overtrådt, og vi måtte stå magtesløse og skamfulde over for hove-rende passanter, der meget vel vidste, at de med Det tredje Rige i ryg-gen begik den ene lovovertrædelse efter den anden, uden at vi måtte tage affære. Derimod blev der fra den tysksindede del af befolkningen ikke sparet på spydige og »velmente« bemærkninger. Den forstod ikke, hvorfor vi stadig udrettede tjeneste og ikke for længst var sendt nor-den for Kongeåen. Det skulle gå anderledes, end både de og vi håbede og troede. Ingen anede på det tidspunkt, hvad besættelsen bragte i sit kølvand; den var endnu i sin vorden, og i de efterfølgende pr måtte vi og den øvrige danske befolkning bide meget i os. Intet under, at næste-kærligheden over for det såkaldte herrefolk og dets danske medløbere blev lig nul. Det er en naturlig følge af, hvad der blev budt os.

Den danske grænsebefolkning tog tilskikkelserne med ro og værdig-hed. Da det blev bekendt, at Sønderjylland led samme skæbne som det øvrige land, gik den uden tøven, stejl som før genforeningen, i gang med at skabe en modstand, som voksede sig stærk, ja uovervindelig gennem krigens mange, lange år.

For os gendarmer sneglede tiden sig hen. Dag efter dag, nat efter nat trak vi grænsestregen op, og endnu tydede intet på nogen ændring af denne, selv om det også gentagne gange forlød, at på en nærmere bestemt dag skulle grænsen slettes. Det tyske mindretal anskaffede sig hagekorsflag og flagstænger i sikker overbevisning om den forestående grænseflytning. En enkelt var endog så ivrig, at han ikke kunne afven-te dagen for denne, men straks den 9. april anbragte sit hagekorsflag ud til vejen - uheldigvis for ham på møddingen, det eneste sted han kunne finde.

Det af besættelsesmagten så stærkt påberåbte samarbejde viste sig snart at være en komplet umulighed, fordi tyskerne ved samarbejde kun forstod blind underkastelse, og en sådan lå grænsens danske vog-tere meget, meget fjernt. Tyskerne måtte efterhånden passe sig selv, og over for en isafkølet, yderst korrekt optræden var der intet at stille op. Når vi ganske enkelte gange greb ind, skete det i tilfælde, hvor sagen var så oplagt, at tyskerne altid måtte bøje sig, selv om det i det enkelte tilfælde var deres egne, det gik ud over. Dette var små lyspunkter i den

daglige ellers triste og grå tilværelse, som fortsatte gennem årene, og ting af større interesse skete egentlig ikke her ved grænsen før 26. maj 1944.

III

Denne dag faldt korpsets heltemodige chef, oberst Paludan-Müller, i kamp mod en overlegen tysk styrke på 40 mand, bevæbnet med ma-skingeværer, -pistoler, håndgranater og brandbomber m.m. Herom for-tælles i Gråsten følgende:

Ved ca. 5,30-tiden om morgenen blev man vækket ved en meget stærk skydning i byens østlige udkant. Det varede kun ganske kort tid, inden man blev klar over, hvad der var på færde. Tyskerne var ude efter grænsegendarmeriets chef, men her kom de til et helstøbt mandfolk, der ikke godvilligt overgav sig. Det blev en kamp med livet som indsats. Dog anede ingen, at det skulle lykkes obersten at holde stand så længe, som han gjorde. Det blev en kamp, der afslørede dansk heltemod over for åbenlys fejghed hos angriberne, en kamp, der gav genlyd ud over det ganske land, ja endog over grænserne allerede i formiddagens løb.

På grund af regeringens ordre var det oberstens udtrykkelige vilje, at ingen måtte gribe ind og komme ham til hjælp. I tilfælde af kamp, ville han selv, og han alene, kæmpe, om så det skulle ende med døden. Forgæves var og blev kampen ikke. Obersten viste vej, og mange er senere vandret i hans fodspor og har lært af hans vilje, mod og beslut-somhed. Lad så tyskerne nok så meget prale med, at »ræven blev røget ud af sin hule« hin morgen; måske sidder den pågældende nu selv levende i saksen i Fårhus lejren!

Man ved, at obersten fulgte en nøje forud fastlagt plan. Han var en fremragende og sikker skytte og i besiddelse af både gevær og pistol med tilhørende ammunition. Fem tyskere satte straks livet til, og to andre skal - efter tyskernes eget sigende - være blevet meget hårdt så-ret, måske endog dødeligt. Deres endelige skæbne kendes ikke, da man altid på tysk side var meget omhyggelig og hurtig i behandlingen og fjernelsen af egne sårede og døde.

Indledning til kampen fandt sted, da der ved 5,30-tiden blev ham-ret på oberstens dør. På hans forespørgsel om, hvem det var, blev der svaret, at det var det tyske sikkerhedspoliti, der ønskede at tale med

ham, hvortil obersten svarede, at han var at træffe på kontoret kl. 10. Som officer var obersten rede til at møde tyskerne på kontoret - som forbryder ville han ikke tages, det har han ofte selv udtalt.

Tyskerne forlangte nu døren åbnet øjeblikkeligt, og da dette blev nægtet, blev døren sprængt. Den første mand, der vovede sig ind, kom ikke levende ud - han faldt på dørens tærskel for et skud fra oberstens pistol. Angriberne blev rædselsslagne og trak sig skyndsomst tilbage. Døren blev derefter barrikaderet med en svær egetræskiste. Tyskerne var synligt ophidsede og nervøse. I huj og hast jog en bil med to mand til politistationen, hvor de straks greb telefonen og skreg ind i røret: »Kom så hurtigt som muligt til Gråsten med bomber, granater og mandskab!«

I mellemtiden havde to af naboerne henvendt sig til overfaldsmændene for at få tilladelse til at føre oberstinden, datteren og husassistenten ud. Langt om længe tillodes dette, hvad man meddelte obersten ved råb. En brøkdal af et sekund sås hans overkrop bag loftetagens vindue; men heldigvis trak han sig lynhurtigt tilbage, thi i samme nu bragede en maskinpistolsalve mod vinduet, der splintredes. Obersten havde dog nået at dukke sig i tide. Endnu en salve bragede mod vinduet, og så først blev der givet ordre til skydningens ophør. Et typisk eksempel på ved fejg list at få ram på en tapper og modig modstander. Det er givet, at obersten skulle have været skudt ned, i det øjeblik naboerne råbte på ham.

Af stedets politimester var sognepræsten - den ene af de to naboer - blevet opfordret til at bringe oberstens familie i sikkerhed og om muligt forsøge at overbevise ham selv om situationens håbløshed. Det første lykkedes, det sidste selvfølgelig ikke. Intet kunne rokke Paludan-Müllers modige beslutning om at kæmpe til det sidste.

Der verserede senere rygter om, at obersten skulle have henvist til sin pligt som officer, kristen og fædrelandsven. Dette kan ikke passe. Sådant tale i et sådant øjeblik kan obersten umuligt have ført, det ved vi, der gennem mange år havde kendt ham i så at sige enhver forekommende situation. Den slags lå ham så uendelig fjernt, at hans tanker næppe engang i kampens hede har strejft noget sådant. Hvorfor skulle han dog med ord kundgøre, hvad han i gerning for længst havde vist? Hans handlinger talte deres eget og absolut utvetydige sprog. Såvel sognepræsten som en gråstensk politibetjent kan da også bevidne, at

obersten var rolig og nøgtern i sin tale lige til det sidste.

Damerne blev ført ud og fik anvist plads i et lysthus i haven, hvor de opholdt sig i henved to timer. Herfra overværede de kampen om det hus, der så enestående heroisk blev forsvaret af mand, fader og husbond i én og samme person. Herfra så de tyskerne gå i stilling, skyde og kaste håndgranater og brandbomber mod det hjem, hvor de selv havde oplevet så mange lykkelige og glade stunder og ladet andre nyde godt af et forbilledligt familieliv. Herfra måtte de selv være dække og skjold for det angribende herrefolks repræsentanter, da det jo siger sig selv, at oberstens projektiler ikke kom i lysthusets nærhed; tyskernes derimod fløjtede omkring den tynde bræddevæg. Med velberåd hu stak man ild på huset i vindsiden. Det var sikkert meningen, som hjemmetyskeren sagde, at ryge obersten ud, men man tog fejl, som så mange gange før - Håbet gik ikke i opfyldelse! Der er nemlig en himmelvid forskel på dansk mod og tysk ophidselse.

Efterhånden var der kommet forstærkning til, og 40 mand deltog i kampen mod én eneste dansker. Fra alle sider faldt der skud mod huset, fra alle sider blev disse besvaret, Obersten var så at sige alle vegne. Ikke et eneste sted følte tyskerne sig sikre, den mindste blottelse - og svaret kom prompte med 100 % sikkerhed, hvad der gang på gang betog tyskerne enhver lyst til at nærme sig bygningen. De skummede af raseri og ophidselse, og de gjorde det endnu flere dage efter alene ved tanken om kampen.

Alt medens dette foregik, opholdt oberstens damer sig i lysthuset. Fra sognepræstens side blev der gjort gentagne forsøg på at føre dem bort, men bestandig blev han afvist og til sidst truet med maskinpistol. Først ved 8-tiden blev de afhentet af en tysk officer og fulgt på vej med hånende tyske tilråb. Spottende spurgte officeren oberstinden: »Kunne De ikke have Lyst til endnu en gang at se Deres hjem, inden det er helt nedbrændt?« Kommentarer er overflødige. Udtalelsen er blot et af de talrige eksempler på, hvilken kultur »herrefolket« havde til hensigt at påtrykke Europa, når de fik sig dette underlagt.

Hvornår obersten affyrede det sidste skud, kan ingen med bestemt-hed oplyse noget om. Meget tyder på, at det har været ved ca. 8,30-tiden. På dette tidspunkt lød der et skud fra huset; om obersten hermed har gjort ende på sine lidelser, det ved intet levende menneske, det vidste kun han, hvis mund er lukket for bestandig. En kendsgerning er

det imidlertid, at tyskerne fortsatte skydningen endnu i rum tid.

Først kl. godt 10 påbegyndte man eftersøgningen af oberstens lig. Øjenvidner fortæller, så utroligt det end lyder, at tyskerne endnu ikke turde gå ind i huset. De tilkaldte brandkorpsets folk, byens egne borgere, som først måtte gå ind. Det tjener dog sandheden at oplyse, at da vinkælderen skulle tømmes, viste angriberne deres virkelige mod!

Eftersøgningen var forgæves. Tyskernes angst og mistænksomhed steg. Hele omegnen med slottet og skovene blev undersøgt, men med samme negative resultat.

Så blev brandkorpset beordret til at grave tomten ud, men hertil sagde korpsets danske medlemmer bestemt nej! Det var deres opgave at slukke ild, ikke at være gravemaskiner for tyskerne. Disse blev selvfølgelig rasende og truede med at skyde brandmændene, hvilket ikke anfægtede dem det mindste. Så slog tyskerne om, nu ville de betale for at få arbejdet udført; men havde det været galt før, så blev det værre nu. Brandmændene blev - for at sige det så pænt som muligt - meget vrede og erklærede tilbudet om betaling som forsøg på bestikkelse. De var frivillige og tog ikke betaling for deres ydelser.

Efter lange og ofte meget bevægede forhandlinger, besluttede man endelig af hensyn til oberstens familie at foretage oprydningen. Først ved 15-tiden fandt man oberstens stærkt forkullede lig bag en skorsten på loftet.

Tyskerne meddelte, at liget ville blive frigivet kl. 16,30, såfremt der til den tid var kiste til stede. Kisten kom til det fastsatte klokkeslet; men nu erklærede tyskerne pludselig: »En morder behøver ingen kiste!«

Klokken næsten 18 kom to tyskere og besigtigede liget, og skønt kisten stod lige ved siden af, blev det dog ikke tilladt at lægge liget i den. Henved 22-tiden kom en tysk lastbil; der blev sat en stige til huset. Liget lagt i presenning, og man lod det kure ned ad stigen for derefter brutalt at smide det op i bilen. Sådan var behandlingen af en tapper og modig modstanders lig! Fra forskellig side bad man om tilladelse til at lægge et par blomster ved liget. Det blev brutalt og hånligt afvist af en hjemmetysker med ordene:

»Obersten var gemen morder, han skal graves ned, som en hund!«

At begivenheden selvfølgelig satte Gråsten i oprørstilstand, siger sig selv. Efterhånden som man fik vished for oberstens død, gled fla-

Forstuen i oberst Paludan-Müllers bolig. Herfra førte en trappe op til loftsetagen. Da huset skulle gennemsøges efter branden, anbragte man en stige i den ødelagte trappes sted. På loftet, umiddelbart til højre for stigenes øverste ende, fandt man oberstens lig. I murens puds ser man tydeligt de mange mærker af fjendens projektiler.

gene på halv stang, senere forlod alle byens værksteder, og samtlige butikker lukkede, dog ikke alle af pietetsfølelse, men enkelte snarere af frygt. Det var en hyldest til en mand, der nød agtelse og respekt i sin by, en sympatitilkendegivelse for en helt, der satte livet ind mod overmagten i kampen for sin overbevisning.

Også mod denne tavse, men i sig selv så talende demonstration rasede tyskerne. Den skulle bringes til ophør, og det for enhver pris. Der blev udslynget trusler til højre og venstre i den mest »kolossale« form, som tyskerne jo netop så fortrinligt mestrer, og stedets hjemmetyskere pustede kraftigt til ilden; butikkerne skulle nok blive genåbnet, flagene

pillet ned, flagstængerne hugget til pindebrænde o.s.v. Men hvad skete der? Heller ikke denne gang gik tyskernes påstand i opfyldelse. Der blev ingen butikker lukket op, intet flag halet ned, ingen flagstænger hugget til pindebrænde. Tyskerne trak simpelthen i land, da de mærkede, hvor fast modstanden var. De skulle ikke på ny lide nederlag over for de oprørte gråstenere og derved i gerning bidrage deres til at gøre en af hjemmetyskernes udtalelser til sandhed:

»Når vi skal være 40 mand om at anholde èn dansker uden at få ham, så er det intet under, om vi taber krigen«.

Oberstens lig blev senere begravet på Snesere Kirkegård, kun få skridt fra hans barndomshjem, hvorom han så tit har fortalt, og hvor han havde oplevet en sorgløs barndom og en dejlig ungdom.

På hans grav blev efter befrielsen rejst en smuk natursten med et relief. Under det står hans fødselsdata og året, da han fandt hvile. Nederst læses: »Faldt i kamp den 26. maj 1944 i Gråsten; ene mod overmagt«.

På stenens bagside er indhugget:

»Forfærdes ej, du lille Hob,
Skønt dine Fjenders Larm og Råb
Fra alle Sider gjalde.
De jubler ved din Undergang,
Men deres Fryd ej bliver lang,
Thi lad ej Modet falde«.

I oberstens have på Slotsbakken i Gråsten blev der den 26. maj 1946 indviet en mindemur til erindring om en tapper og heltmodig mand, en mand, der aldrig gik på akkord med uretten, en mand, der modigt satte livet ind for sin overbevisning. Ja, hvor er det sandt, hvad der skrives, når det hedder:

»Så mangan i Kampen er segnet smukt,
èn valgte en himmelstræbende Flugt.

En Heltedåd er tilendebragt,

En Helt hist faldt på sin Skanse,
Han fulgte Kaldet og med Foragt
Bekæmpede Brutalitetsens Magt,
Men vandt også Sejrens Kranse.

Nu hviler han nær sit Barndomshjem,
Vi Blomster til Højen vil binde,
Og Slægt efter Slægt, der vokser frem,
Vil gennem Sekler ledsage dem
Med et »Ære være dit Minde!«

Vi, der blev tilbage, og som har kendt mennesket, manden, chefen og obersten Paludan-Müller, bøjer i dyb taknemmelighed vort hoved og udtaler: »Tak for din dåd!«

IV

Samme dag som obersten så skændigt blev myrdet, arresteredes en anden af korpsets officerer, der efter en noget omflakkende tilværelse gennem arrester, koncentrations- og arbejdslejre, dels her i landet, dels i Tyskland, over Sverige nåede tilbage til hjemmet netop tids nok til at kunne fejre årsdagen for sin arrestation.

»Den 26. maj var en sorgens ddag«, siger en af korpsets personale, »vor chef skændigt myrdet, en anden af vore officerer slæbt i fængsel sammen med mange gode danske mænd«.

Dag efter dag trak personalet stadig grænselinien op, sådan som det var dets pligt, sådan som det efter vor afdøde chefs mening var vor fornemste opgave. Når vi mødtes om natten, talte vi aldrig om andet end om krigen. Begyndte det at »lyne og tordne« mod vest eller syd, steg humøret adskillige grader - det var optakten til englændernes regelmæssige besøg over Tyskland. Sådan sneglede tiden sig hen; men på ny skulle korpset tømme en bitter ydmygelses skål, da den 19. september var nået.

»Jeg overværede anholdelsen af en politibetjent«, fortæller en anden af personalet og fortsætter: »Senere cyklede jeg til hans hjem for at overbevise mig om rigtigheden af den udtalelse, den tyske officer, der anholdt betjenten, fremsatte over for mig. Den gik ud på, at betjenten ikke skulle arresteres. Jeg traf ham da også fri og frank i sin egen stue,

de havde blot taget hans tjenestepistol. Og når jeg så fortæller, at jeg derfra cyklede hjem og ved telefonisk henvendelse til 1. distrikt fik bekræftet, at distriktet var afvæbnet, men ingen arresteret, - men når man så yderligere som baggrund for disse kendsgerninger havde hærens og flådens afvæbning, arrestation og senere frigivelse, var det da underligt og utilgiveligt dumt, at vi gendarmere, der boede spredt langs hele grænsen, troede, da de kom efter os, at det kun drejede sig om afvæbning og et kortere ophold i en eller anden lejr?

Vi var i alle tilfælde så blåøjede, at vi gjorde det, men vi har også betalt for det - om ikke vi, der kom hjem, så vore kammerater, der blev dernede i Neuengamme, Bergen Belsen, og hvor deres aske nu findes.

Forinden arrestationen havde vi for længst fra højeste sted fået ordre til uden modstand at aflevere vore våben.

Korpsets samlede styrke var på dette tidspunkt ca. 330 mand, og af disse blev 280 mand arresteret og ført til Frøslev. Herfra blev så den 5. oktober 141 mand sammen med 60 civile sendt sydpå til Neuengamme. Om forholdene her skal jeg ikke nærmere udtale mig, de er tilstrækkelig kendte; men da så mange har spurgt mig om årsagen til de mange dødsfald, særlig blandt gendarmene, skal jeg søge at forklare dette.

Netop som vi blev deporteret til Tyskland, udsendte minister Goebels en manende opfordring til øget arbejdsindsats, og at dette i særlig grad gik ud over os fanger i koncentrationslejrene, ved enhver i dag.

Største parten af gendarmene blev i begyndelsen sat til jordarbejde på et under lejren hørende teglværk. Efter en halv snes dages forløb blev vi sammen med 1000 andre fanger sat til arbejde uden for lejren. Søndag som søgn arbejdede vi i fire uger i træk på en tankspærring i og omkring en lille by Oortkaten. Terrænet her var meget lavt og fugtigt, nærmest marsklignende. Grundvandet blev nået på ½ meters dybde. Spærringen skulle være 2,5 m dyb, hvad den nu ingen steder blev; men desuagtet var arbejdet forfærdeligt for os alle, der kun var iført småt fodtøj, som vi ingen mulighed havde for at få tørret. Vore tykke, gode uniformer blev taget fra os, og i stedet gav de os nogle elendige klude, der var gennemblødte ved den første byge, og som derfor ikke ydede os den mindste beskyttelse. Op blev vi jaget hver morgen kl. 3,30; en time senere stod vi opmarcheret på appelpladsen. kl. 18 marcherede vi ind igen til den store aftenappel, som varede fra 1½ til 4 timer. Dertil

kom så den idelige uro om natten - ikke en eneste nat uden mindst en, som oftest flere luftalarmer - og endelig den fuldkomne mangel på ordentlig lægehjælp og medikamenter. Nej, det var ikke så underligt, at det kostede menneskeliv. Syv og tredive brave kammerater måtte vi efterlade dernede, og to er senere bukket under, efter at de var kommet hjem. Vi har i sandhed måtte betale vort kontingent til de tyske lejre!«

Men også denne forfærdelige tid kom korpset over og stod 5. maj om morgenen klar til at genoptage grænsens bevogtning sammen med de brave frihedskæmpere. Våben blev fordelt til alle, så at alle, der var på vagt, var bevæbnede. Gendarmernes kendskab til befolkning, egn og foreliggende opgaver blev udnyttet i fuldt omfang. Men desværre måtte frihedskæmperne hjem til deres eget arbejde. De blev afløst af brigaden, der senere igen blev afløst af afdelinger fra hæren, sidst af purungt nyuddannet mandskab, og grænsegendarmeriet blev underlagt disse forskellige kommandoer. Kun en ubetydelighed af dets tidligere autoritet og myndighed blev opretholdt.

Det var så sandelig ikke netop i den situation, vi så os selv, når vi stod nede på den store appelplads i Neuengamme og fantaserede om frigivelsen og et frit Danmark.

Politiet efter 19. september 1944

Af politikommissær H. C. Andersen

Den 19. september 1944 er i virkeligheden en konsekvens af 29. august 1943, en konsekvens, som man fra dansk side søgte at udskyde så længe som muligt, idet man tænkte, at den danske befolkning i hvert fald havde nogen beskyttelse over for tyskerne stadig stigende magtbrynde, så længe der fandtes et dansk politi. Også fra tysk side tøvede man længe med at drage denne konsekvens, ikke af hensyn til den danske befolkning, men fordi man var klar over, at det ville volde dem selv mindst lige så store ubehageligheder, hvis politiet blev afsat. For at udskyde eller undgå politiets afsættelse førte politiets ledelse efter 29. august 1943 en politik over for tyskerne, der var en faktisk fortsættelse af den forståelsespolitik, der blev ført af ministeriet Scavenius; men politiets forståelsespolitik blev fortsat, efter at ministeriet Scavenius havde indsendt sin afskedsbegæring, fordi selv dette ministerium

Under politirazziaen, i Ålborg den 19. september 1944 blev bl.a. overbetjent Borkmann af ordenspolitiet ført som fange til Politigården.

fandt, at en dansk regering ikke kunne gå ind på de af tyskerne opstillede krav.

Det var i virkeligheden personaleorganisationerne, der bragte politiets forståelsespolitik til ophør lidt efter lidt, idet medlemmerne atter og atter klagede over, at de fik ordrer, som de mente var i modstrid med danske interesser, men som de, da de ikke havde eller kunne få kendskab til den politik, der skulle føres over for tyskerne, dog ikke helt var i stand til at bedømme.

Der blev rettet talrige henvendelser til politiets ledelse, og lidt efter lidt blev den tvunget bort fra de værste ting; men det hjalp dog ikke helt, førend der blev rettet en henvendelse til justitsministeriet, hvori politiets stilling til tyskerne blev trukket op efter danske linier. Denne stilling blev senere fuldt ud anerkendt, men det er karakteristisk, at en af lederne, da han blev gjort bekendt med henvendelsen til justitsministeriet og med dens indhold, udtalte, at organisationerne burde holde sig fra ting, de ikke havde forstand på. Så stor var afstanden blevet mellem ledelse og personale på dette punkt.

Den 19. september blev det pr. telefon meddelt til politigårdens vagt af en mand, der kaldte sig John, at tyskerne ville besætte Politigården i løbet af formiddagen. Man tog ikke særlig notits af meddelelsen, men lidt over kl. 11 blev der blæst luftalarm, og straks efter kom tyske politisoldater med kanoner til Politigården, hvor imidlertid vagterne allerede var overrumplet af tyske eller danske civilpersoner, der i løbet af formiddagen var gået ind på Politigården ved at fremvise falske legitimationskort og foregive et eller andet ærinde. Så viseligt var tilsynet indrettet, at enhver, der først var kommet ind gennem porten, kunne lave, hvad han ville, uden at bekymre sig om de bevæbnede vagter eller om skydetårnene til alle sider.

Alle politistationer og vagter over hele landet blev samtidig overfaldet af tyskerne, og i løbet af de følgende dage blev ca. 2.000 politimænd ført sydpå mod de tyske fangelejre. Ved en forordning af 19. september 1944 fra den højere SS- og Politifører Pancke blev der indført øjeblikkelig politimæssig undtagelsestilstand, og ved forordningen blev det danske politi og C.B.-organisationerne med undtagelse af C.B.U. opløst. Forordningen slutter med at bebude, at de indgreb, der er foretaget over for det danske politi, vil blive ophævet, så snart den normale sikkerhedstilstand er genoprettet i København og Provinsen.

Der blev samme dag udsendt et opråb til den danske befolkning fra Pancke, hvori han søger at begrunde afsættelsen af politiet, og hvori det bl.a. hedder:

»Besættelsesmagten ser sig derfor nødsaget til at foretage en omorganisering af det danske politi. Indtil denne omorganisering er bragt til ende, indføres der derfor fra i dag, den 19. september 1944 kl. 12 politimæssig undtagelsestilstand over hele Danmark«.

Det fremgår tydeligt af de citerede stykker af de to forordninger, at tyskerne havde til hensigt at omorganisere det danske politi; tilmed havde de hentet ca. 100 kriminalpolitimænd og politimænd fra de civile afdelinger fra skibet i Frihavnen i København, inden det afsejlede mod Tyskland. Disse 100 politimænd var blevet kørt til Politigården, hvor tyskerne fortalte dem, at kriminalpolitiet skulle i arbejde igen i løbet af 24 timer, og indtil da skulle de forblive som fanger på gården.

Den 23. september 1944 udstedte Pancke en ny forordning, denne gang vedr. reorganisation af det danske politi, hvorved kommunerne blev bemyndiget til at oprette ordens-, kriminal- og krisepoliti til opretholdelse af den offentlige ro, orden og sikkerhed inden for kommunerne. På det tidspunkt var Dansk Kriminalpolitiforenings repræsentanter allerede kommet i forbindelse med ministeriet efter det lammende slag, og ordenspolitiets epræsentanter kom til få dage efter. Der blev forhandlet til mange sider, og resultatet blev, at der til samtlige kommuner i Danmark blev udsendt en fortrolig skrivelse fra »personaleorganisationerne«, men i øvrigt anonym, hvori der blev gjort opmærksom på, at ingen af organisationernes medlemmer ville optage deres gerning som politimænd, så længe de politimænd, der med vold var ført til tyske fangelejre, ikke var kommet tilbage til landet som frie mænd. Endvidere henstillede man til kommunerne, at de ikke på nogen måde medvirkede til at oprette politi under nogen form.

Tyskerne søgte også at få oprettet et kriminalpoliti i København, hvor det var mest ubehageligt for dem at undvære det, og de søgte at formå en af de danske politimænd, som de havde interneret, vicepolitinspektør Glud, til at overtage ledelsen, men også dette var forgæves.

Den 24. september 1944 blev der udsendt en meddelelse fra Pressekontoret hos den højere SS- og Politifører i Danmark om forhandlin-

gerne vedrørende reorganisationen af det danske politi. Af meddelelsen skal citeres:

»Den i dansk interesse ganske særlig påkrævede nyskabelse af et kriminalpoliti syntes på dette stadium af forhandlingerne at finde vidtgående forståelse, og på området bekæmpelsen af forbryderne syntes en i alles interesse liggende positiv udvikling at bane sig vej«.

Senere i meddelelsen konstateres det, at den omtalte positive udvikling gik ganske i stå. Det hed:

»Efter foretagen rådslagning trak imidlertid repræsentanten for den danske centraladministration disse indrømmelser tilbage og erklærede, at det politi, der måtte blive nyskabt under dansk ledelse, ville være uinteresseret i forfølgelsen af politiske mord o.s.v.«.

Under de nævnte rådslagninger havde personaleorganisationerne klart taget stilling mod oprettelse af dansk politi, så længe de politimænd, der var ført til Tyskland, ikke var kommet tilbage som frie mænd.

Forordningen om tilladelse til kommunerne til at oprette politi var altså tyskernes næste udvej, da det ikke lykkedes at få centraladministrationen til at gå med. Derfor var organisationernes henvendelse til kommunerne om ikke at oprette et dansk politi kun fortsættelsen af den en gang anlagte linie, og der kom heller ikke noget kommunalt dansk politi.

Organisationernes stilling under de nævnte forhandlinger var som nævnt først og fremmest dikteret af, at det ganske simpelt ville være uanstændigt, hvis en dansk politimand gik i arbejde, så længe hans kolleger var i tyske fangelejre; men stillingen var i virkeligheden en uundgåelig følge af det standpunkt, der var taget i fornævnte skrivelse til ministeriet, hvori man brød med forståelsespolitikken.

II

Få dage efter den 19. september 1944 mødtes en håndfuld politimænd i justitsministeriets lokaler, hvor man havde fundet husly, for at drøfte politiets fremtid. Man havde haft forbindelse med frihedsrådet og med

Ved de tyske politiofficerers besøg i sommeren 1941 befandt forskellige af vore høje politiembedsmænd sig øjensynligt som fisken i vandet. Her ses f.eks. politidirektør Stamm strålende lykkelig over den ære at kunne føre hr. Daluege til bords.

ledende politikere og havde påtaget sig opgaven, der bestod i intet mindre end at samle hele det danske politi, der på det tidspunkt var spredt for alle vinde efter det lammende slag, tyskerne havde tildelt det.

Hele politiets øverste ledelse var spærret inde af tyskerne, politiets stationer og kontorer besat, og politimændene, der ikke var interneret eller ført til Tyskland, var flygtet og levede under jorden, da man når som helst kunne vente, at jagten på de 7.000 politimænd, der endnu var på fri fod, ville blive begyndt. Det var en mærkelig urationel fremgangsmåde over for politiet at deportere 2.000, men overlade resten til deres egen skæbne, da tyskerne jo måtte vide, at de tilbageblevne ganske simpelt ikke kunne lade være med at forsøge at organisere sig på en eller anden måde imod dem. Alt svævede derfor i det uvisse, man kunne ikke gå ud fra noget som helst, men måtte improvisere alt, så godt det lod sig gøre.

Der dannedes på mødet en landsledelse for politiet med politiinspektør Sven Holten, der tidligere havde gjort tjeneste i kystpolitiet, som egentlig leder. Det var ham, der tro mod traditionerne fra kystpolitiet var parat til at gå ind i et arbejde, der af tyskerne ville blive

Og festen for og med tyskerne antog til slut særdeles animerede former. Bægerklang, latter, råb, inspireret af talrige glas og af god tobak, beseglede broderskabsfølelsen. At kongen havde krævet en værdig holdning af os, skænkede disse danske politifolk ikke en tanke.

betragtet som så »illegalt«, at man måtte vente at blive stillet op ad muren, hvis man blev pågrebet, og han stod i spidsen for det daglige arbejde, indtil politiet officielt genoptog arbejdet d. 13. maj 1945. Han blev da politikommandør for Sjælland. Chef for landsledelsen var gennem hele perioden politimester, nu politidirektør og politikommandør for Storkøbenhavn, Seidenfaden; men hans skikkelse var så kendt, at han måtte holde sig inden døre, så hans opgave lå på de store linier: Underhandling med politikerne m.v.

Landsledelsen bestod endvidere af politiinspektør Møllerup, der dog blev anholdt af tyskerne efter et par måneders forløb og opholdt sig i Frøslev og andre tyske fangelejre, indtil han atter kom her til byen, netop tids nok til at deltage i landsledelsens møde på selve kapitulationsaftenen, politikommissær Schou, politiassistent Svend Rasmussen, politiassistent Lykkestrup og kriminalassistent H. C. Andersen.

Det var et meget vanskeligt arbejde at få samling på politiets personale, da ingen boede på det sted, hvor han havde boet før 19. september. Mange var taget på landet, og resten holdt til hos venner og bekendte eller på pensionater eller lign, under falske navne. Landsledelsens medlemmer havde også med undtagelse af Svend Rasmussen

og H. C. Andersen falske navne, så de var indstillet på det, men det kunne undertiden tage uger eller måneder at finde frem til en bestemt mand.

Man begyndte først at organisere hovedstadens politimænd; man fandt én eller flere fra hver station eller afdeling, og efterhånden som man kom i forbindelse med dem, blev de organiseret i 6-mands grupper. Grupperne samledes i delinger, og delingerne atter i 6 afsnit over hele Storkøbenhavn; men det var en lang og trang vej, inden man kom så vidt.

Alle politimænd måtte regne med, at tyskerne eftersøgte dem; derfor kunne man ikke holde møder, kunne ikke udsende skriftlige meddelelser før i den allersidste tid og var i det hele taget afskåret fra at bruge de bindeled, der hører til ved ethvert organisationsarbejde. Man mødtes helst ikke flere end 6 ad gangen. Der blev oprettet en kontaktelefon for landsledelsen, der måtte flyttes adskillige gange, og som én gang blev besat af Gestapo - et par dage efter flytningen. Man mødtes rundt omkring i private hjem, der med stor imødekommenhed blev stillet til rådighed; men det var ikke ufarligt, og hos en lægefrue på Gammelmosevej, hvor et af ledelsens medlemmer boede et stykke tid, blev der nogen forvirring, da villaen en dag blev omringet af Gestapo og gennemløst.

Landsledelsen holdt møde to gange om ugen, og da der helst skulle gå mindst én måned mellem, at man holdt møde samme sted, og der desuden måtte holdes et utal af møder med lederne fra København og provinserne, vil det kunne forstås, at det er et stort antal hjem i København og navnlig i Hellerup og Gentofte, der har trodsset faren og givet husly.

Der blev straks taget den stilling, at alle skel mellem kriminalpolitiets og ordenspolitiets personale måtte udletes, og det blev bestemt, at alt politi skulle grupperes uden hensyn til, hvilke afdelinger de tilhørte. Dette blev gennemført på mønsterværdig måde over hele landet, hvad ingen ville have troet muligt før 19. september. I København herskede dog særlige forhold, idet kriminalpolitiets personale faktisk i løbet af ganske kort tid blev organiseret i grupper for hele Storkøbenhavn, ganske vist ikke med det formål for øje at danne kampgrupper mod tyskerne, men for at bevare følingen med hinanden, således at man var parat til at tiltræde tjenesten, så snart tyskerne var ude

af landet. Denne organisering blev udført efter planer, der var lagt før d. 19. september.

Enkelte mente, at kriminalpolitets grupper i Storkøbenhavn skulle indskrænke sig til at holde sammen; men det viste sig hurtigt, da der blev skabt kontakt med landsledelsen i midten af september, at det store flertal af gruppemedlemmerne netop ønskede det samme som landsledelsen, og kriminalpolitets grupper i Storkøbenhavn gik ind i arbejdet som en helhed. Derfor blev kriminalpolitiet i Storkøbenhavn organiseret adskilt fra ordenspolitets grupper, men de arbejdede i nøje kontakt med disse.

Da man var kommet godt i gang i København, begyndte man at kikke ud ad vinduerne mod provinsen. De fleste steder så det sørgeligt ud. Provinsens politimænd var i meget høj grad flyttet helt andre steder hen, idet de jo i langt højere grad er kendt af hele den stedlige befolkning og derfor også af de nazistiske elementer og af tyskerne betalte håndlangere. Af den grund ville det være forbundet med meget stor risiko at blive boende på stedet. Man var altså nødt til at sende folk ud over hele landet for at opsøge politimændene og fortælle dem, hvad der var i gang, og efterhånden som man kom i forbindelse med dem i de forskellige egne, fik man sat dem i gang med at oplede kollegerne og organisere dem, og her brugte man samme organisationsform som i København.

Efterhånden som grupperne

Åge Seidenfaden (f. 1877) blev cand. jur. 1901, tiltrådte i 1903 som fuldmægtig ved Øster og Vester Herreder i Varde, i 1908 i Hasle købstad og Hammershus Birk og i 1913 ved Bornholms Amt. 1919 udnævntes han til politimester i Randers, forflyttedes i 1923 til Tønder og Løgumkloster og i 1934 til Københavns Nordre Birk. I maj 1945 konstitueredes han som politidirektør i København og politikommandør for Københavns Nordre og Søndre Birk. Endelig blev han i 1946 hovedstadens politidirektør.

Sven A. Holten (f. 1902) blev cand. jur. i 1929 og virkede derefter som sagførerfuldmægtig, indtil han i 1931 indtrådte som politibetjent i Københavns Politi, hvor han blev inspektionsbetjent i 1935 og konstitueredes som politiassistent i 1937. Året efter udnævntes han til politikommissær hos rigspolitichefen og konstitueredes under besættelsen som vicepolitiinspektør (1943). S.å. konstitueredes han som politiinspektør. Efter befrielsen beskikkes han i 1945 tillige til stillingen som politikommandør.

Einer Møllerup (f. 1882) blev cand. jur. i 1908 og s.å. by- og herredsfuldmægtig i Hjørring. Året efter indtrådte han som betjent i Københavns Politi, hvor han blev inspektionsbetjent i 1911 og politiassistent i 1914. I 1926 konstitueredes han som 1. politiinspektør ved Københavns Ordenspoliti, til hvilken stilling han udnævntes i 1927. I 1945 kom hertil udnævnelsen som særlig politikommandør for København.

blev udbygget, blev der i overensstemmelse med modstandsbevægelsens øvrige styrker foretaget en inddeling af hele landet i regioner. København var én region, Sjælland én, Fyn én, og Jylland var delt i 3 regioner: Nord-, Mellem- og Sydjylland. Bornholm måtte man af trafikale grunde opgive.

Tyskerne havde deporteret ca. 2.000 politimænd til deres fangelejre, men politiets modstandsbevægelse talte til slut ca. 7.000 medlemmer, så godt som hele resten af det danske politi.

J. P. Schou (f. 1911) blev cand. jur. i 1935, var samme år sekretær i finansministeriets 2. hovedrevisorat og i 1936 ved Københavns Politi. Året efter konstitueredes han som politibetjent, blev sekretær i 1938, fuldmægtig i 1939 og politikommissær i 1941. I 1945 konstitueredes han som vicepolitiinspektør. Under besættelsen var han medlem af landsledelsen for Politiets Modstandsbevægelse og leder af det illegale politi i Storkøbenhavn.

Det »illegale« politiet blev finansieret af den danske stat, formidlet af de samarbejdende politiske partier, der til daglig repræsenteredes af folketingsmændene Hedtoft Hansen, H. C. Hansen, Ole Bjørn Kraft (den sidstnævnte afløste folketingsmand Poul Sørensen efter dennes arrestation i januar 1944) og Axel Møller. Kun i ganske særlige tilfælde trådte fhv. statsminister Buhl også til. Disse politikeres opgave var ikke blot at finansiere politiets organisation, de deltog i drøftelsen af alle mere vigtige spørgsmål, så de hele tiden var nøje informeret om, hvad der skete. At deres arbejde ikke var ufarligt, ses af, at folketingsmand Poul Sørensen - sikkert ikke helt uden forbindelse med denne virksomhed - blev anholdt og holdt fangen af tyskerne, indtil han efter at være blevet hårdt såret ved Shellhusets bombardement blev løsladt. En anden gang skulle Bjørn Kraft og Axel Møller til møde med en repræsentant for politiet i

en lejlighed på Vesterbro. Der kom imidlertid ugler i mosen, politiets repræsentant aflyste mødet - og Gestapo og hipofolk raserede lejligheden på den tid, da mødet skulle have været holdt.

Politiets illegale organisation blev som nævnt først påbegyndt, efter at man havde haft forbindelse med frihedsrådet, og politiinspektør Holten blev medlem af Kommandoudvalget, der havde den senere minister Frode Jakobsen som formand. Politiets organisering foregik derfor i nøje forbindelse med hele modstandsbevægelsen, og i København havde det sine repræsentanter i afsnitsråd og Københavns ledelse, medens man ud over landet havde repræsentanter i amtsledelser og regionsledelser.

Politiet, der var gået ind i modstandsbevægelsen som en samlet etat, havde imidlertid overalt sin egen ledelse, der var nøje indpasset i hele modstandsbevægelsens organisation, så den dannede et led i denne, og det var meningen på kampens dag, som alle ventede og forberedte sig på, at politiet skulle optræde som stødtropper, da det hørte til de bedst disciplinerede af modstandsbevægelsens styrker.

III

Et særligt kapitel danner historien om det danske politi i Sverige. Fra tid til anden var allerede før 19. september adskillige politimænd taget over Sundet, fordi der blev for varmt hjemme - som regel for-

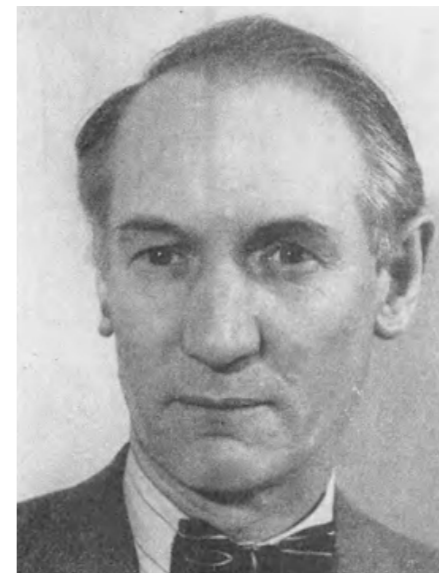

S. Rasmussen (f. 1907) blev efter endt militærudannelse ansat som politibetjent i Københavns Politi 1934. 1939 i Rigspolitiets Motorcyklepatrouiller og 1941 forflyttet til kystbevogtningen og samtidig forfremmet til overbetjent. 1943 udnævntes han til politiasistent.

Erik Lykkestrup (f. 1899) blev ansat i Københavns Politi 1925 og udnævnt til overbetjent 1940. Fra 1942 vagtkommandør ved C. B.-tjenestens afsnit I. 1944 udnævnt til politiassistent. Arresteret af Gestapo i februar 1945 og befriet den 5. maj.

H. C. Andersen (f. 1890) uddannedes som bogbinder, men trådte 1918 i politiets tjeneste og blev overbetjent 1936, kriminalassistent af 2. grad 1940 og af 1. grad 1943. Han ledede bebrageriafdelingen i København indtil 1944, da han overtog ledelsen af den politiske drabsafdeling for Storkøbenhavn. Som souschef i Københavns Opdagelsespoliti ledede han efter befrielsen arrestationerne i landsforræderisager. Politikommissær 1947.

Andre var ansat ved flygtningekontorer i Malmø, Stockholm og Göteborg, atter andre hjalp svenskerne med kontrol i de forskellige flygtningeforlægninger; men set fra Danmark syntes der at mangle samling. Der var i hvert fald ingen kontakt med det illegale politi i Danmark, og der var ingen i Sverige, der vidste rigtig besked med politiets forhold herhjemme.

Mogens Wolf (f. 1903) blev cand. jur. i 1928 og indtrådte som betjent i Københavns Politi 1930. Her blev han inspektionsbetjent i 1935 og s.å. chef for St. Kongensgades Politistation. Han virkede fra 1939 som lærer ved Statens Politiskole og konstitueredes i 1943 som politiinspektør hos statsadvokaten for særlige anliggender. Efter befrielsen blev han forbindelsesofficer mellem det danske politi og den allierede militærmission.

di de havde fået hovedet for langt frem i det illegale arbejde, hvori en mængde politimænd deltog. Omkring 19. september måtte et ret stort antal af dem fra hele landet forlægge residensen til broderlandet, og det blev efterhånden klart, at der måtte gøres noget for at skaffe nøjere kontakt mellem disse og den hjemlige politiledelse.

En del af de danske politimænd i Sverige var indgået i de såkaldte politiforlægninger, der kun af hensyn til Sveriges neutralitet hed politiforlægninger, men i øvrigt var rene militære uddannelseslejligheder.

Da politiinspektør M. Wolf var flygtet fra sit fængsel i »Boghandlernes Hus« ved en halsbrækkende færd over taget og ned ad stilladser, faldt tanken på ham som den mand, der kunne gøre fyldest som det illegale danske politis repræsentant i Stockholm, og efter at han i løbet af en måneds tid var blevet sat ind i hele opbygningen af politiets organisation og i samarbejdet med den øvrige modstandsbevægelse, påtog han sig opgaven og rejste den 20. november 1944 ad en sikker rute til Stockholm, hvor han

trådte i forbindelse med generalmajor Knadtzon og i samråd med denne overtog ledelsen af det danske politi derovre.

Der var allerede før den tid gjort et godt stykke arbejde af danske politimænd i Sverige. De kom som regel derover, fordi de blev for stærkt eftersøgt af tyskerne, og det viste sig, at broderfolket også havde brug for politimændene som politi. Den mægtige strøm af flygtninge, der kom fra Danmark, og som særligt voksede stærkt omkring jødefølgelserne og i den følgende tid, var ved at blive et uoverkommeligt problem både for det svenske politi og den svenske socialstyrelse. Det begyndte med, at nogle danske politimænd hjalp til med kontrollen af nyankomne flygtninge i Malmø og Helsingborg. Det var nødvendigt at undersøge, om de virkelig var, hvad de udgav sig for, eller om de var tyske spioner, der gav rollen som flygtninge. Sverige var, som Danmark under forrige verdenskrig, oversvømmet af spioner. Senere blev kontrollen uoverkommelig i disse to byer, og man måtte udvide den til de forlægninger rundt om i landet, hvor flygtningene blev anbragt, indtil man fik tid til at undersøge deres forhold. En del politimænd blev, som nævnt, knyttet til det danske flygtningekontor i Stockholm, der forestodes af professor Hurwitz.

Allerede i oktober 1944 var der 250 danske politimænd i Sverige. En del af dem var gået ind i de nævnte politiforlægninger, hvor de blev uddannet til at deltage i kampen om Danmark, en del var i en politiforlægning i Ryds Brunn ved Karlshamn, der var en virkelig politiuddannelseslejr og ikke en maskeret militær uddannelseslejr som de andre politiforlægninger. Den var blevet til efter forhandlinger mellem generalmajor Knadtzon, politimester C. L. Bach og politiinspektør Thorkild Jacobsen og blev taget i brug den 11. november 1944 med en belægning på 75 mand. Uddannelsen omfattede fægtning, øvelser i angreb på og forsvar af bygninger, sprængningstjeneste, etablering og rydning af spærringer, skydning, våbenbetjening, håndgranatkastning, gymnastik og idræt, terrænspørgsmål, marchøvelser, politikundskab, skydeteori, våbenlære, gastjeneste og sundhedstjeneste. Udrustningen til hver mand bestod af pistol, maskinpistol og - til øvelsesbrug - gevær. Desuden fik man efterhånden motorvogne af forskellig slags. At alt dette ville have været af uvurderlig betydning under den forventede kampsituation her i landet, behøver næppe at nævnes.

I Stockholm blev der efterhånden opbygget en politiafdeling, der

med politiadvokat Erik Borum i spidsen bestod af 37 mænd og kvinder, mændene politimænd, kvinderne kontorfolk. Virksomheden omfattede undersøgelser vedrørende stikkere og internerede flygtninge fra Danmark (derunder udskillelse af kriminelle flygtninge), endvidere borgerlige forbrydelser af eller mod flygtninge fra Danmark, samarbejde med den danske militære efterretningstjeneste, der havde sit hovedkvarter i Stockholm m.v., og der var et intimt samarbejde med den svenske socialstyrelse og det svenske politi. Afdelingen havde kartotek over stikkere, nazister og spioner og foretog også undersøgelser i politiske sager.

I Malmø havde der været en dansk politiafdeling siden juli 1944, og i Helsingborg siden marts 1944 med lignende opgaver som i Stockholm, og de tre politiafdelinger arbejdede nøje sammen. Endelig havde Göteborg også en dansk politiafdeling.

Sluttelig skal nævnes feltpolitidetachmentet, der var en ting for sig. Det blev i november 1944 oprettet i Stockholm af den danske efterretningssektion med kaptajn, overbetjent Kaj Christiansen som chef. Det bestod af 38 danske politimænd, der var uniformerede og forsynede med maskinpistoler, pistoler og håndgranater. Det var inddelt i grupper på 2, og hver gruppe havde en motorvogn. Det var meningen, at hver gruppe skulle antage hjælpere, når de kom til Danmark, og dette skete i form af frihedskæmpere. Detachmentet var rent militært, og det var meningen, at det skulle foretage anholdelser bag den fremrykkende engelske invasionshær, som det skulle følge efter. Anholdelserne skulle ske efter lister, der var udarbejdet i Stockholm.

Der blev imidlertid ingen invasion, men feltpolitiet kom hertil lige efter kapitulationen og foretog anholdelser over hele landet, og disse anholdelser faldt uden for de almindelige anholdelser, der foregik efter frihedsrådets kartotek. Detachmentet blev ophævet i juni måned og dets funktioner delvis overtaget af politiet.

IV

Foran er givet en skitse af det illegale politis organisation, som den efterhånden udviklede sig; men det er umuligt blot at antyde de vanskeligheder, der måtte overvindes. De mest trivielle og ordinære ting under normale forhold var ofte næsten uløselige eller kostede daglange anstrengelser, og når man så var lige ved målet, skete det ofte, at der

hændte et eller andet - et besøg af Gestapo eller hipomænd, en stikker, der dukkede op, eller lignende -, og man kunne begynde forfra igen.

Efterhånden kom man imidlertid ind i mere faste former. Der blev indrettet kontorer i privatlejligheder rundt i byen, og forskellige firmaer gav også husly; men kontorerne måtte stadig flyttes, når der blev varmt omkring dem. Man indrettede sig også en tid med ordonnanser, der mødtes bestemte steder og udvekslede nyheder og budskaber. Det skete, efter at politiets Københavnsledelses kontor var raseret, og to af medarbejderne var blevet anholdt. Det allerførste kontor var også blevet raseret af Gestapo, men i intet af tilfældene fandt de noget af interesse for dem.

Landsledelsen havde aldrig noget fast tilholdssted eller kontor, og det var et princip, at ingen kendte nogen andens bopæl, fordi det ville være tyskerne umuligt af en mand at presse noget ud, som han ikke vidste. Man havde i andre kredse set sørgelige eksempler på, hvad tyskerne kunne tortere deres fanger til at røbe, og man vidste ikke, hvornår en eller anden af ledelsen blev taget af tyskerne. Den eneste forbindelse fandt sted gennem kontakttelefoner.

Det første og grundlæggende arbejde gik ud på at få samlet politimændene, og dette afhang i meget høj grad af, at man kunne få de rigtige ledere. Det kneb her stærkt i begyndelsen, idet de ældre politimænd, og dermed mange af befalingsmændene, var gået så dybt i jorden, at de overhovedet ikke kunne findes. Dette gjaldt både i by og på land.

Det viste sig imidlertid, at man efterhånden overalt fandt de rette ledere. Det var undertiden en ung reservepolitibetjent, der samlede 100 mand fra sin station omkring sig, og alle steder, hvor de, som ifølge deres charge eller alder skulle være ledere, var bortført af tyskerne eller svigtede, fandtes der en yngre, der trådte i deres sted. Dette var et så fremtrædende træk, at det ligefrem blev fastslået som en læresætning, at ikke chargen var afgørende, men evnen til at organisere og lede.

Allerede i organiseringsperioden var man ude for uheld. En gruppe på Frederiksberg blev helt revet op, og 15 mand blev anholdt af tyskerne. Senere, da arbejdsperioden for længst var begyndt, blev en gruppe taget i en urmagerforretning på Vesterbro. Gruppen skulle mødes bevæbnet for at foretage en aktion; men den første mand, der kom, blev modtaget af HIPO og Gestapo med maskinpistoler, og sådan gik

det også de efterfølgende. Tyskerne var altså klare over, at der fandtes politigrupper; men derudover vidste de ikke ret meget, så de anholdt politifolk må have kunnet binde dem en eller anden historie på ærmet.

I marts 1945 gjorde tyskerne imidlertid det store kup - det troede de da -, idet de anholdt politiassistent Svendsen, der forestod uddeling af tobak til politifolk, sammen med overbetjent Jacobsen. De anholdt også kontorchef Jansen i tobaksfordelingen, og dermed havde de efter deres egen mening nøglen til hele gruppeorganisationen, idet de hentede listerne i tobaksfordelingen over alle de politimænd, der havde fået tobak, - og da det praktisk talt var samtlige gruppemedlemmer, ville det hele efter deres mening blive rullet op. Det viste sig imidlertid, at listerne var indrettet på en sådan måde, at tyskerne ikke kunne finde frem til en eneste politimand, og de tre anholdte mænd kendte overhovedet ikke noget som helst til grupperne ud over, at de vidste, de eksisterede, så tyskerne fik en lang næse. Gruppe- eller celledsystemet stod her sin prøve; ingen uden ledelsen kendte noget uden for sit eget begrænsede job, og derfor kunne tyskerne ikke pine noget ud af de fangne mænd. De anholdt også Politigårdens marketender, i hvis hjem personaleorganisationernes forretningsudvalg nogle gange havde holdt møde, men de var ikke mere heldige der. I tidens løb foretoges adskilligt flere anholdelser, og nogle politimænd måtte også lade livet under deres arbejde; men i det store og hele var det forbavsende, så få det lykkedes tyskerne at anholde i de næsten 8 måneder efter 19. september.

Og dette til trods for, at politiet meget hurtigt deltog i det aktive arbejde. Det første, politiet kom med til, var våbenmodtagelser. En overgang var der indlogeret en mængde politimænd i egnen omkring Stevns. De optrådte som folk, der hørte til gårdene, og kun, når signalet kom, forsvandt de ud til deres virkelige opgave. Sådan gik det i mange egne af landet.

Det store problem på Sjælland var at få våben til København. Det var ifølge sagens natur umuligt at nedkaste våben i København og nærmeste omegn, men det var næsten lige så umuligt at få transporteret våben i større mængder ad vejene ind til byen, uden at det blev opdaget af tyskerne og deres hjælpere, Schalburg- og Hipofolk. der patrouillerede på alle udfaldsveje fra hovedstaden. Det var imidlertid, nødvendigt, at der blev ført våben derind, for vel kom der i visse perioder en mængde

våben ad søvejen fra Sverige, men man måtte alligevel regne med, at de fleste ville komme fra engelske flyvemaskiner, og der blev da også gjort alt for at få fat i de nedkastede våben og bringe dem i sikkerhed.

Det var ikke blot på Sjælland, men over hele landet, at våbenedkastningerne spillede en stor rolle, og politiets andel i modtagelse og fordeling var meget stor. Det skete så godt som hver nat i de senere måneder, at politigrupper flere steder i landet var ude for at tage imod våben fra luften. Der var et fint meldesystem, men det hændte alligevel ofte, at politigrupperne måtte vente nat efter nat tre uger i træk, førend den med så stor spænding ventede last kom drattende ned fra luften. Og skete det, så udfoldede der sig et fantastisk liv på stedet. Man var næsten nødt til at se bort fra alle de forsigtighedsregler, som man havde lært og indøvet så godt, for det første og eneste mål var at få våbnene af vejen, inden tyskerne kom.

Våbnene blev så gemt et eller andet sted i nærheden, således at man senere kunne fjerne dem og bringe dem de rigtige steder hen. Personalet i Danmarks skove har her ydet fremragende eksempler på vovmod, frygtløshed og koldblodighed, og uden dem ville langt mere end de ca. 35 % af nedkastede våben, som man rundt regnede, at tyskerne fik fat i, være gået i de forkerte hænder. Når man havde fået fat i våbnene, gjaldt det om at få fordelt dem til de enkelte gruppemedlemmer, der så hver for sig måtte sørge for at få dem anbragt. Dog havde man også våbendepoter på sikre steder.

Maskinpistoler var man jo ikke i udstrakt grad vant til, og derfor måtte der instruktion og øvelse til. Officerer og politimænd med uddannelse i våbenbrug påtog sig dette arbejde, og da man ikke kunne følge den under almindelige forhold gældende praksis, at læreren tog plads i et instruktionslokale, hvor eleverne så kom til ham, måtte man vende faktorerne om, og lærerne mødte rundt om i privatlejligheder, på skoler, i menighedshuse, og hvor man ellers kunne komme til, og gav instruktion i brugen. Læreren var så nødt til selv at tage de våben, der skulle undervises i, med sig fra sted til sted, og mærkeligt er det, at der næsten aldrig er taget nogen af disse instruktører på vej fra det ene lokale til det andet. Her var man nødt til at tage risikoen ved, at manden egentlig kom til at vide besked med mere, end han burde vide.

Politiet havde også en finger i spillet med transporter til og fra Sverige - både før og efter 19. september - og deltog ligeledes i efterretnings-

Medens tilfældige kunder opholdt sig i udstillingslokalet til gaden, fandtes Københavns »underjordiske« Politigård, kun kendt af i alt tre personer, i dette baglokale.

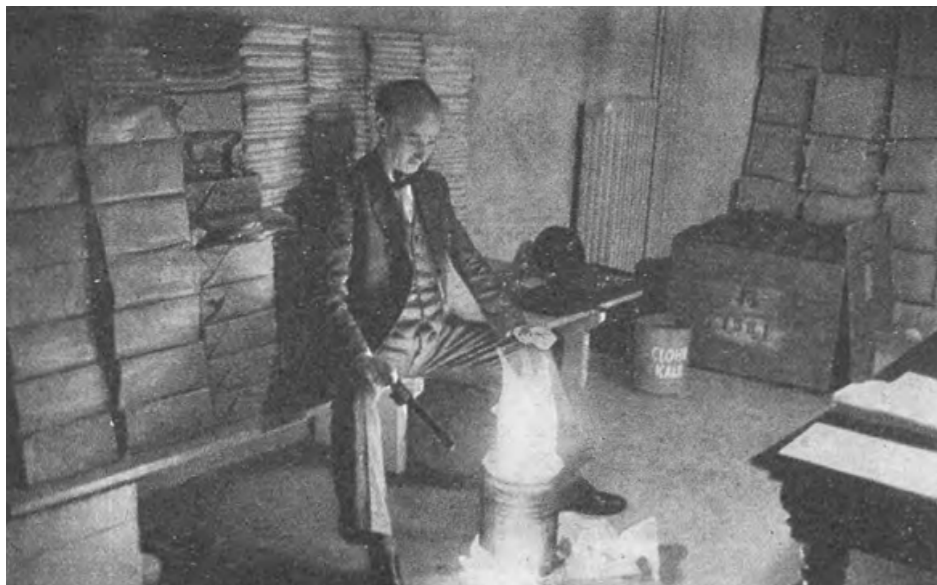
tjenesten -, men herom senere. Endvidere deltog det på lige fod med de øvrige modstandsgrupper i alt det illegale arbejde, der var nødvendigt, selv om det i begyndelsen holdt sig noget tilbage, fordi ledelsen før 19. september så ihærdigt havde arbejdet for, at dets personale ikke havde med illegalt arbejde at gøre, og alle, der ikke havde ignoreret dette påbud fra ledelsens side, måtte først omstille deres tankegang. Det lykkedes dog forbavsende hurtigt næsten overalt, og politiet gik til sabotage m.v. med samme frejdige mod som de øvrige modstandsgrupper og som oftest i snævert samarbejde med dem.

I Fællesskab arbejdede man med ét mål for øje: at gøre alt rede til den store kamp mod tyskerne, og alt var rede! Politimester Seidenfaden og hans stab, landsledelsen, havde den direkte ledelse i København og på Sjælland med omliggende øer. Politimester Kjalke havde ledelsen på Fyn. Politimester Platou i Nordjylland, politimester Hoeck i Midtjylland og politimester Martensen Larsen i Syddjylland.

Så kom kapitulationen.

V

Landsledelsen havde møde hver aften i den tid, da det lå i luften, at der ville ske noget, og den var også samlet, da det i radioen blev forkyndt, at Tyskland havde kapituleret. Mødet blev holdt hos en læge på

Når en sag var gennemført og indregistreret, brændtes alle unødvendige notater og bilag af kriminalassistent H. C. Andersen. I tilfælde af overrumpling var der rigeligt med håndgranater (kassen i baggrunden) og ammunition til et par maskinpistoler.

Østerbro, og der gik et brus gennem stuen, da ordene lød. Så gav lægen champagne, og man drak en skål for Danmark, der vist næppe nogen sinde er dybere følt - og derpå gik man til arbejdet.

Hele landet over dukkede pludseligt motorkøretøjer op, veje og gader blev levende. Det var politiet og den øvrige modstandsbevægelse, der også havde forberedt sig på denne mulighed.

Den primære opgave var forberedelse til kamp mod fjenden. Den sekundære opgave var kampen mod fjendens hjælpere, og det var den, der skulle løses. Overalt blev kampgrupperne forvandlet til anholdelsesgrupper. Fire frihedskæmpere og 1 politimand dannede en anholdelsesgruppe, og en sådan gruppe slog sig ned i en eller anden passende bygning, helst en skole eller anden offentlig bygning, der i forvejen var udset til formålet, og med hvis rette beboere man havde truffet aftale på forhånd. Man kunne derfor overalt i landet påbegynde anholdelserne af tyskernes hjælpere mindre end 1 time efter kapitulatonens begyndelse, og dette var et af de vigtigste træk i hele foretagendet, idet alene dette kunne give mulighed for at undgå lynchninger og selvjustits fra en befolkning, der gennem år havde været ude for provokationer af den værste art.

Arbejdet var på forhånd delt således, at ordenspolitiet sammen med frihedskæmpere skulle foretage anholdelserne, medens kriminalpoli-

tiet og en del af civilpolitiet skulle foretage afhøringer af de indbragte personer. Anholdelsesgrupperne havde alle vegne fået udleveret anholdelseskort, og de havde nu blot at afhente de på kortene anførte personer på de opgivne adresser.

Der var mange, der tvivlede om, at det overhovedet kunne lade sig gøre; selv erfarne politimænd rystede på hovedet og sagde, at det gik ikke, det ville blive kaos. Og der var også i de første nætter og dage timer, da adskillige troede, at det hele ville ende i forvirring, navnlig da fængslerne ikke kunne modtage flere fanger, og man nogle steder måtte have fangerne siddende på opsamlingssteder i flere døgn. Anholdelsesaktionen var imidlertid anlagt efter så simple og letforståelige linier, at disse lidt efter lidt erkendtes midt i de kaotiske tilstande, og således blev der efterhånden bragt orden til veje, for så vidt der kan være tale om orden, når opgavens størrelse overstiger den tilstedeværende arbejdskrafts kapacitet mange gange.

Fra den 5. maj om aftenen til den 13. maj om morgenen, da politiet officielt trådte i funktion, anholdt modstandsbevægelsen i København (inclusive politiet) ca. 6.700 personer, og for hele landet var tallet ca. 22.000. Hele aktionen var anlagt på at undgå »de lange knives nat«, og det lykkedes så fuldstændigt, at det må betragtes som et vidunder, og det er vist tvivlsomt, om det i samme grad kunne være gennemført noget andet sted.

Politiet fortsatte stadig anholdelserne sammen med frihedskæmpere, men efter 13. maj skete det så efter lovens forskrifter på basis af det nye straffelovstillæg, hvorimod de anholdelser, der blev foretaget af modstandsbevægelsen, i første række måtte betragtes som en sikkerhedsforanstaltning, der skulle hindre tyskernes hjælpere i at falde bevægelsen i ryggen. Den tyske hær var jo stadig i landet, og den kunne bringes til at angribe modstandsstyrkerne, hvis den blev tilstrækkelig provokeret. I så fald ville disse uhjælpelig være blevet knust.

Ved bedømmelsen af anholdelserne må det ikke glemmes, at situationen var den, at alle de tyske tropper var intakte, og der var praktisk talt overhovedet ingen allierede styrker i landet. Hvis de hjemlige nazister på en eller anden måde havde kunnet få tyskerne til at gribe ind over for frihedskæmperne, ville den situation, som de så mange gange havde søgt at provokere frem, men som det aldrig var lykkedes dem at opnå, være kommet til stede: Skyggehæren, som de tyske tropper

Der var intet muntert ved at se et optog af de anholdte, der mistænkte for landssvig eller kollaboration. Under stærk bevogtning af frihedskæmpere blev de ført til forhør. Det var en uvant, men en afgjort nødvendig måde at løse problemet på, og i virkeligheden gav den en ret behersket udløsning for det had, der under besættelsen naturligt havde samlet sig mod alle, som skjult eller åbenlyst havde tjent tyske interesser.

aldrig havde kunnet komme i lag med som helhed, men som de vidste eksisterede, ville være trådt frem. Hvordan stillingen ville have formet sig, hvis værnemagten angreb frihedskæmperne på et tidspunkt, da disse skulle klare sig uden britisk hjælp, fremgår måske bedst af en udtalelse, som en af førerne i et af de væbnede korps fremkom med. Han blev spurgt, om de væbnede korps ville være i stand til at optage en åben kamp med de tyske tropper her i landet, og hans svar var: »Jo, vi kan godt klare os - i en halv time, så har vi ikke mere ammunition!« Ammunitionsforbruget under kamp med moderne automatiske skydevåben er så enormt, at modstandsstyrkernes små beholdninger meget hurtigt ville være udtømt, selv om der måske nok ville gå mere end en halv time, før de var brugt op.

Anholdelsesaktionen var som nævnt først og fremmest en sikkerhedsforanstaltning, og derfor ramte den alle, om hvem man vidste, at de havde en fastere forbindelse med nazistiske eller halvtyske organisationer, da det var fra disse kredse, man kunne vente forsøg på at fremkalde militære tyske formationers angreb på modstandsbevægelsen. Dernæst var anholdelserne rettet mod dem, som på en eller anden måde var trådt i den tyske krigsmaskines tjeneste, fordi dette er

landsforræderi, altså et forhold, der var strafbart også efter den gamle straffelov. Desuden anholdt man alle, om hvem man vidste, at de var optrådt som stikkere og angivere, eller som på anden måde havde ydet tyskerne og navnlig tysk politi aktiv hjælp over for den danske befolkning. Og endelig anholdt man dem, der havde været ansat i korps, som havde øvet politigerning her i landet under tysk overkommando, efter at politiet var blevet ophævet den 19. september 1944.

Det er vist linier, som alle danske vil være enige om, og det er linier, der ville have fået en meget væsentlig udvidelse, hvis forholdene var gået den modsatte vej, således at det var blevet nazisterne, der skulle have anlagt dem.

Der forelå navnlig i de første, hektiske dage en del fejltagelser; men disse fejltagelser skyldtes i udstrakt grad, at privatfolk på gaderne påviste personer for politi eller frihedskæmpere, om hvem det blev sagt, at de var stikkere. Det kunne selvfølgelig ikke undersøges på gaden, hvorfor en anholdelse var nødvendig, og det viste sig ofte, at mistanken var så dårligt underbygget, at man ret hurtigt måtte løslade vedkommende igen. Det var fejltagelser, som modstandsbevægelsen i og for sig var uskyldig i, og som ikke var til at undgå.

VI

Allerede længe før 19. september 1944 havde politimænd, der dog i denne periode stedse optrådte som enkeltpersoner og på eget ansvar, ydet assistance til de folk, der på grund af illegalt arbejde måtte rejse ud af landet, d.v.s. i næsten alle tilfælde til Sverige. Polititjenestemænd kunne i København og i andre havnebyer, hvorfra der var sejlads på svenske byer, takket være deres kendskab til Forhold og personer både på dansk og tysk side yde en hjælp, der var af afgørende betydning, og som de kun var i stand til at yde i kraft af deres stilling. Der fortælles mange historier om, hvorledes det tyske tilsyn er snydt, så vandet drev af dem, men det er vist ikke opportunt at meddele disse historier, selv ikke nu.

Det må være nok at sige, at politimænd har hjulpet mange, mange mennesker over til Sverige - og for resten også fra Sverige til Danmark - uden om det tyske tilsyn, og der kan heller ikke fortælles om de metoder, der benyttedes, og som varierede fra gang til gang efter omstændighederne. I næsten alle havnebyer var der én eller flere politimænd,

som havde dette som speciale. Under jødeforfølgelserne i slutningen af 1943 tog politimænd over hele landet det som deres hovedopgave at hjælpe jøder til Sverige, og politimænds indgriben reddede mange jøder fra at blive slæbt til tyske koncentrationslejre.

Efter 19. september 1944 var politiets personale afskåret fra at hjælpe flygtninge til Sverige i kraft af deres stilling og kendskab til tyskerne; man måtte gå helt andre veje, som dog delvis var betrådt allerede tidligere.

Der blev afsendt motorbåde med post og passagerer fra København og fra mange andre byer i landet, og man sendte post med fiskerbåde, der blev mødt et eller andet sted på vejen af både fra Sverige, der overtog forsendelsen. Der blev også i udstrakt grad gjort brug af de skibe, som legalt sejlede på Sverige. Et stort antal af disse »legale« skibe, der blev omhyggeligt inspiceret af tyskerne inden afrejsen, havde illegal post med både frem og tilbage, og i mange tilfælde havde de også illegale passagerer med, der blev skjult på de mærkeligste måder. I København havde politiet et helt postkontor til modtagelse og afsendelse af post og pakker, og i Malmø havde man ligeledes modtagelses- og afsendelsessteder for post og pakker. Politiet var imidlertid ikke alene om disse »speditionsforretninger«. Det arbejdede sammen med militærgrupper og privatpersoner.

Det samme gjaldt de politifolk, som i Malmø og Stockholm var med i efterretningsvæsenet. I Malmø blev »Information«, det kendte illegale nyhedsblad, der ankom fra København hver dag, mangfoldiggjort af politimænd og sendt ud over Sverige. Man kunne nemlig kun sende enkelte eksemplarer ad gangen til Sverige, når man ville sende det over hver dag, hvilket med meget få afbrydelser lykkedes hele tiden.

Allerede i september 1944 blev der fra politisk side spurgt, om kriminalpolitiet i København kunne påtage sig en efterretningstjeneste, da man nu var ganske afskåret fra at få andet at vide end det, tyskerne tillod bladene at skrive om, og det var ikke meget. Opgaven blev taget op, og siden den 5. oktober 1944 udkom »Meddelelser«, der var det underjordiske politis politiefterretninger, og som f.eks. har dannet grundlaget ved afhøringen af masseorderen og terroristen Brøndum under hans uhyggelige tilståelser. Der findes ganske simpelt ikke andet samlet materiale i så henseende for tiden fra 19. september 1944 til 5. maj 1945.

»Meddelelser« lignede ikke de almindelige politiefterretninger, der væsentlig giver beretning om personer, som anholdes, løslades eller efterlyses, men hvori der også findes en rubrik for uopklarede større forbrydelser. Det var kun den sidste rubrik, der videreførtes i »Meddelelser«, som i virkeligheden var kronologiske beretninger om alle større begivenheder af politimæssig interesse.

Først var arbejdet lagt således an, at man i en forretning på H. C. Ørstedesvej 10 oprettede en illegal politistation, og det var meningen, at man herfra skulle rykke ud, når man fik oplyst, at ambulancer, redningskorps o.lign. var i funktion, for da på stedet at undersøge, hvad der var sket. Derfor måtte man alliere sig med brandvæsen og redningskorps; men brandvæsenet var ikke glad for at ringe til et privat telefonnummer om udrykninger, og der blev så ved redaktør Sigvald Christensen, »Social-Demokraten«, truffet det arrangement, at der blev trukket en direkte ledning fra hovedbrandstationen til redaktørens kontor, hvor politiet oprettede døgnvagt. Herfra skulle meddelelser om udrykninger telefoneres videre til kontoret på H. C. Ørstedesvej, hvorfra man så rykkede ud.

Så skete der en katastrofe inden for »Information«, som Sigvald Christensen var medredaktør af, idet hovedredaktøren, Børge Outze, blev anholdt sammen med flere andre, og følgen blev, at Sigvald Christensen måtte rejse til Sverige. Dermed faldt det hele sammen, fordi ingen senere turde tage ansvaret for at fortsætte arrangementet. Man valgte da at gå en helt anden vej. Man tog ikke ud sammen med ambulance og redningsfolk, men fik ganske simpelt oplysning af brandmænd og redningsfolk om, hvad de havde været ude om. Så fik man ad omveje fra hospitalerne at vide, hvad der kunne siges i forbindelse med det, brandmænd og redningsfolk havde oplyst.

Hvis Hipoerne og Gestapo, der jo var ivrige lyttere til engelsk radio, havde haft forstand på det, ville de meget hurtigt have kunnet opspore, hvad der foregik i forbindelse med »Meddelelser«. Men forstand havde de ikke, og man kunne have sparet sig mange urolige timer, når detaillerne, der kom i engelsk radio, var så udførlige, at man syntes, det ikke måtte være til at tage fejl af.

Det hændte, at vore folk kom på et hospital, førend HIPO og Gestapo nåede dertil, og så kunne det jo ske, at kriminalpolitiet sørgede for, at visse kompromitterende ting forsvandt.

På den anden side var man takket være de underjordiske forbindelser, man efterhånden fik til andre dele af modstandsbevægelsen, ofte i stand til at skaffe førstehånds meddelelser om sabotage, stikkerdrab og lignende, og i de fleste af disse tilfælde, som det tidligere havde voldt så stort besvær at få oplyst, - f.eks. om de enkelte drab var stikkerdrab eller terrordrab -, gik det nu ganske af sig selv. Undersøgelseernes resultat var ofte meget nøjagtigt, og efterhånden blev »Meddelelser«, der af sikkerhedshensyn kun udkom i 7 eksemplarer, da det var på sit højeste, et kildekrift for »Information« og dermed for de fleste andre illegale blade i Danmark.

Postkontoret for Sverigesposten var i begyndelsen på Vesterbrogade 63, men blev senere flyttet til Brandes Allé 4, og kort efter flytningen blev lejligheden på Vesterbrogade 63 raseret af tyskerne. I Brandes Allé var postkontoret til kapitulationen.

Ikke længe efter 19. september begyndte man at spekulere over, at man jo måtte i gang med at forberede arbejdet, til politiet kom tilbage - ikke blot ved de beretninger, der indeholdtes i »Meddelelser«, men også ved - som det altid er kriminalpolitiets opgave - at samle bevismateriale sammen mod alle dem, der overtrådte straffelovsbestemmelserne ved at optræde som stikkere eller hjælpere for tyskerne. Man kom i forbindelse med frihedsrådets stikkerkartotek, som på det tidspunkt omfattede ca. 5.000 kort, og først efter nøje drøftelse af sagen begyndte politiet at samle materiale, der blev skaffet til veje af politimænd over hele landet og i væsentlig grad var baseret på det, som sikkerhedspolitiet havde indsamlet før 19. september 1944.

Det blev straks fastslået, at politiets kartotek ikke skulle konkurrere med frihedsrådets, og da frihedsrådets kartotek var det ældste, blev det bestemt, at alt det materiale, der indgik til politiets stikkerkartotek, skulle videregives til frihedsrådets, der således var hovedkartoteket, og som, før politiet trådte til, væsentligt var bygget på materiale fra bøger, aviser og andre trykte kilder. Der blev ligeledes indsamlet oplysninger om stikkere af samtlige frihedsrådets lokalkomiteer i hele landet, og alle disse oplysninger - lokalkomiteernes og politiets - flød sammen i frihedsrådets kartotek, der dannede grundlaget for arrestationerne efter kapitulationen. Det omfattede ved kapitulationen ca. 40.000 navne. I København var alt materiale fra før 19. september 1944 om nazister, stikkere o.s.v. forsvundet, idet tyskerne fandt hele kartoteket, der var

deponeret i en boks. Her måtte man altså begynde på bar bund, medens man for det øvrige lands vedkommende næsten alle steder fandt frem til politiets oplysninger fra før 19. september 1944.

Der var en betydelig risiko forbundet med kartoteket, idet man jo ikke kunne vide, hvornår tyskerne eller HIPO fandt frem til det. Derfor kunne man ikke risikere, at der i kartotekerne fandtes noget som helst, der eventuelt kunne bruges til at finde ud af, hvem der havde givet de i kartoteket indeholdte oplysninger om de enkelte personer. Dette ville have ført til anholdelse af overordentlig mange mennesker. Fra første færd blev kartoteket derfor anlagt således, at samtlige oplysninger var anonyme, og det er altså heller ikke i dag muligt gennem kartoteket at finde frem til den person, der har givet en bestemt oplysning. Det er selvfølgelig en svaghed, da det ikke udelukker muligheden af, at en eller anden af hævnfølelse eller af andre grunde har indsendt urigtige oplysninger. Det er også tænkeligt, at bevidstheden om, at man ikke kunne drages til ansvar for eventuelle urigtige oplysninger, i nogle tilfælde har bevirket, at man ikke har holdt sig til, hvad man vidste; men i betragtning af hele kartotekets tilblivelse er det forbavsende lidt, man har kunnet konstatere i denne retning.

Man forsøgte, så vidt det var gør ligt under de daværende forhold, at verificere de indsendte oplysninger. Forholdene i så henseende var dog meget vanskelige, da man ikke uden fare kunne begynde at udspørge folk, fordi man ikke vidste, om de, man spurgte, var på den anden side. Desuden var det vanskeligt at få folk til at udtale sig, da de fleste intet turde sige. Som regel måtte politimanden give sig til kende som sådan, førend han fik de oplysninger, han ønskede, men så fik han dem som regel også. I de tilfælde, hvor han blev klar over, at det var en mand fra den anden side, han var kommet i lag med, måtte han finde på en eller anden historie for at kunne trække sig tilbage i god orden.

Kartoteket havde først til huse i forretningen på H. C. Ørstedsvej 10, så flyttedes det til Nicolajvej 20, derefter til Nørregade 30 og endelig til Smallegade 28. På H. C. Ørstedsvej var det en prøveudstilling af spil, papirvarer o.lign., i Smallegade var det en kaffeforretning, hvori der nu solgtes keramik ved siden af kaffeerstatning, og på Nørregade var det hos Papirfirmaet Adolph Holst. Man flyttede, når der blev »varmt«, men der skete ikke noget galt nogen af stederne. Desuden havde man et reservesæt af kartoteket, først i Hesseløgade og siden på Tagensvej.

M E D D E L E L S E R .
Nr.217. - 2/3 45.

Tirsdag d.27'Februar har Tyskerne henrettet følgende 10 danske Patriotter og Frihedskæmpere: Erik Crone, f.1919 i Aarhus, Poul Madsen, f.1915 i København, Ejner Aksel Larsen, f.1906 i Slagelse, Svend Glendau, f.1910 i Tine, Carl Gustav Stricker, f.1915 i Hellerup, Carl Børge Sørensen, f.1925 i København, Preben Richard Christensen, f.1925 i København, Preben Gylche, f.1927 i København, Andreas Borovislow Wadeksloff Nielsen, f.1918 i Brøndbyerne og Harald Christensen, f.1918 i Faaborg.

Henrettelserne blev foretaget i Vestre Fængsel.

Onsdag Kl.23,30 fandt tilfældige forbipasserende 2 dræbte Mænd liggende paa Fortovet paa Hjørnet af Todesgade og Baggesensgade. De var begge dræbt paa nært Hold med en Serie Maskinpistolskud i Brystet.

Den ene af de dræbte var i Besiddelse af Legitimationskort paa Arbejdsmand Kai Aa.H.Nielsen, f.1/9-1907, boende Højskole Alle 22. - Den anden Mand var uden Legitimationspapirer.

Ved fortsatte Undersøgelser er det konstateret, at Kai Nielsen har siddet fængslet i Vestre Fængsels tyske Afdeling siden ca.10 Januar, og ingen har siden hørt eller set noget til ham, hvorfor det maa antages, at det er Tyskerne eller deres danske Lakajer, der har afhentet Nielsen i Vestre Fængsel, hvorefter de har kørt ham ud til det nævnte Gadehjørne, dræbt ham med Maskinpistol og derefter henkastet Liget paa Gaden. - Det er nærliggende at tænke sig, at den ukendte Mand ligeledes er udtaget af Fængslet og dræbt paa tilsvarende Maade.

Der er ingen Tvivl om, at der foreligger Reprasalier for Overfaldet paa Hipomændene Tirsdag Eftermiddag i Todesgade.

Natten til Torsdag Kl.0,30 kom en benzindreven Motorvogn kørende ud ad Roskildevej og standsede op omtrent ud for Falcks Redningsstation i Rødovre. - Kort efter høstes to Maskinpistolskud fra Vognen, der derefter igen startede og kørte tilbage mod Byen.

Hidkaldt af Skuddene gik nogle af Beboerne ud paa Vejen for at undersøge Forholdet, og her fandt de Ligene af to ukendte Mænd, der var dræbt med flere Maskinpistolskud i Brystet.

Den ene af de dræbte var i Besiddelse af Legitimationskort for Jord- og Betonarbejder P.J.Jensen Iversen, f.d.7/3-1915 i Holland, boende Vedbæksgade Nr.13-1' Sal. - Den anden var uden Legitimationspapirer.

Ligene blev i Ambulancer kørt til Retomedicinsk Institut.

Efter hele Fremgangsmaaden er der ikke Tvivl om, at det igen er Tyskerne eller deres danske Haandlangere, som har været paa Spil.

I Torsdags fandt nogle tilfældigt forbipasserende i Høveforeningen "Lærøsen" Liget af en ukendt Mand, der var dræbt med 4 Pistolskud i Hovedet. - Motivet og de nærmere Omstændigheder ved Drabet kendes endnu ikke.

Torsdag Kl.9,15 trængte pistolbevæbnede Mænd ind hos Baronesse

En side af politiets hemmelige »Meddelelser«, dat. 2. marts 1945.

Til undersøgelser vedrørende stikkere m.v. knyttedes til sidst 20 mand, og der var noget over et halvt hundrede mand til hele dette underjordiske politiarbejde.

En helt anden side af det havde forbindelse med de røverier, der truede med at brede sig i slutningen af 1944. De fleste stammede fra Schalburg- og Hipokredse, men man blev hurtigt klar over, at nogle også stammede fra modstandsbevægelsens folk. Der kan nævnes røveriet af 200.000 kr. fra Burmeister & Wain, forsøget på røveri af et større beløb på hovedbanegården, røveri af 15.000 kr. fra Stadsdirektoratets Bygning i Haraldsgade, Røveriet af 18.000 kr. og checks m.v. til et meget stort beløb fra Brdr. Houlberg og adskillige bankrøverier. Den opfattelse var ved at brede sig inden for modstandsbevægelsen, at man så igennem fingre med ulovligheder i den retning, når pengene blev anvendt til illegale formål, og dette til trods for, at frihedsrådet tydeligt og klart havde bekendtgjort, at det ikke tålte ulovligheder, der blev begået for at skaffe penge til arbejdet. Først da frihedsrådet i februar 1945 offentliggjorde, at personer, der begik røverier eller lignende forbrydelser i frihedsrådets navn, ville blive skudt, gik det op for alle bevægelsens medlemmer, at det var alvorligt ment. Nogle havde troet, at det tidligere forbud var noget, man var nødt til at sige officielt, men at man i virkeligheden så igennem fingre med det, når blot pengene blev brugt til illegale formål.

Det underjordiske politi gjorde et stort arbejde i disse sager, der var meget vanskelige at have med at gøre, fordi det næsten var umuligt at finde frem til gerningsmændene. Desuden måtte man passe på, at man ikke gav tyskerne anledning til at få fat i disse, fordi det kunne føre til, at de kunne rulle grupperne op. I et tilfælde måtte man standse helt, fordi tyskerne ad anden vej havde fået fingre i en af gerningsmændene, hvilket havde til følge, at mange af gruppens medlemmer blev anholdt.

Det lykkedes imidlertid nogle gange takket være god hjælp af modstandsbevægelsens folk, der var lige så ivrige som politiet efter at komme ondt til livs, at få opklaret sagerne.

I et enkelt tilfælde viste det sig, at nogle grupper, der stod uden for den organiserede modstandsbevægelse, men var i forbindelse med nogle af modstandsbevægelsens grupper, som de ydede en del støtte, samtidig foretog en hel række røverier og gorsøg derpå under ledelse af en kvinde, der foregav, at hun stod i forbindelse med frihedsrådet

Første sal i Nørregade 35 A med politiets hemmelige registrering af stikkere, mordere og andre forbrydere. Herfra sendtes de indhentede oplysninger til udrykningsholdet, som i videst mulige omfang efterprøvede dem.

og havde frihedsrådets samtykke til røverierne. Hun blev skaffet til Sverige, hvor hun blev interneret for senere at få sine forhold bedømt her i landet.

I januar-februar 1945 blev der udsendt en række truselsbreve til folk i fremtrædende stillinger med forlangende om at udbetale fra 10.000 til 25.000 kr. til en gruppe, der kaldte sig »les Apaches«. I brevene blev det forlangt, at vedkommende skulle anbringe pengene i mindre pengesedler et bestemt sted i en bestemt indpakning, og det blev f.eks. en enkelt gang forlangt, at vedkommende, når han kom med pengene, skulle tage hatten af et bestemt sted og foretage forskellige mærkelige ting, inden han lagde pengene på det opgivne sted. I et af tilfældene var en illegal gruppe til stede, da offeret anbragte beløbet i en mappe på det forlangte sted. Kort efter kom en motorvogn kørende med Hipomænd, og en af dem gik hen mod mappen, åbenbart for at hente den. Det kom til kamp mellem gruppens folk og Hipomændene, og i løbet af ganske kort tid blev hele kvarteret omringet af Hipofolk og Gestapo, og grupperne måtte trække sig tilbage. Der var flere dræbte ved den lejlighed.

Næste dag fik offeret et brev, hvori afsenderen skrev, at han var klar over, han var blevet narret; men hvis offeret nu ikke anbragte beløbet, der blev forhøjet betydeligt, på et nærmere bestemt sted, ville han bli-

ve skudt. Det blev tilføjet at man havde maskinpistoler, håndgranater og andre magtmidler, så den pågældende ville være vis på døden, hvis han ikke opfyldte kravet.

Det mest interessante var imidlertid, at der i brevet fandtes en beskrivelse af indholdet af den mappe, som offeret havde anbragt, og det var så særpræget, at kun den, der havde set mappens indhold ville være i stand til at give denne beskrivelse. Den kunne derfor kun stamme fra en person, som virkelig havde haft lejlighed til at se mappens indhold.

Når man betænker, at det næppe er sandsynligt, at der har været andre på stedet, efter at offeret havde forladt det, end de to kæmpende parter, frihedskæmperne, der måtte flygte fra stedet, og Hipoerne, der beholdt valpladsen, er det ikke svært at gætte, hvem det andet truselsbrev stammede fra. Når det tilføjes, at den første og den anden skrivelse ikke blot bar samme underskrift, men også var skrevet på samme skrivemaskine, er der ingen tvivl om, i hvilke kredse gerningsmændene var at finde.

Da det illegale politi var kommet så langt, måtte man opgive at komme videre. Det kunne jo kun arbejde under jorden og var blottet for magtmidler over for noget sådant. Man måtte nøjes med at råde ofrene for truselsbrevene til at forsvinde. Det var dog kun få, der afleverede de forlangte penge; de fleste foretrak at rejse, og det er ikke oplyst, at truslerne er bragt til udførelse i noget tilfælde.

Denne side af det underjordiske politis arbejde er sikkert ikke den mindst betydningsfulde, fordi disse efterforskninger blev sat ind på et tidspunkt, da tyskernes og deres håndlangeres tilsidesættelse af al lov og ret truede med at ødelægge moralen også blandt modstandsstyrkens folk, der havde nogen tilbøjelighed til at tænke på den gamle præstemands ord: »Hvorfor skal de ugudelige have al lammestegen?« De havde så meget mere grund dertil, som det i hvert fald oprindeligt var hensigten, at udbyttet skulle komme bevægelsen til gode. Imidlertid lykkedes det at få råbt vagt i gevær på en så eftertrykkelig måde, at det fåtal, det i virkeligheden drejede sig om, besindede sig og overlod den slags ting til tyskerne og deres håndlangere.

VII

Da tyskerne havde sat politiet ud af spillet, var landets borgere værgeløse over for de forbryderiske elementer, hvis de da ikke ville henvende sig til fjenden for at søge beskyttelse, og det ville kun meget få gøre.

I København søgte tyskerne som nævnt foran at få kriminalpolitiets arbejde fortsat ved hjælp af de 100 politimænd, som de havde ført tilbage fra skibet, der skulle have bragt dem til Tyskland. De var nemlig også klare over, at de ved at sætte politiet ud af spillet ville skabe sådanne yilstande, at fiktionen om »mønsterbesættelsen« ikke ville kunne holde. Mærkeligt nok lykkedes det at få offentligheden til at tro, at kriminalpolitiets arbejde blev fortsat i København, og i begyndelsen var der en del folk, der anmeldte tyverier o.lign, på Politigården. Det spillede i denne forbindelse en stor rolle, at en del forsikringselskaber meddelte de skadelidte, at de ikke ville få erstatning for stjalne genstande, før de havde anmeldt tyveriet til Politigården. De internerede politimænd på Politigården saboterede imidlertid disse anmeldelser i den grad, at anmeldelsernes antal hurtigt dalede, og offentligheden blev klar over, at det hele var bluff fra tyskernes side. Uden for København blev eksperimentet ikke forsøgt.

Der forefaldt en mængde voldsforbrydelser og tyverier, både af lettere og meget grov art, og røverierne tog også til. Folk søgte til

Melchior Larsen (f. 1909) blev i 1932 sergent ved 14. bataillon, men knyttedes senere som inspektør til A/S Dansk Vagtkompagni. Her virkede han indtil 1936, da han tiltrådte som overvagtimester i A/S De Forenede Vagtselskaber, i hvilken stilling han fungerede, til han i 1944 blev chef for Københavns Kommunes Vagtværn.

Einar Hoeck (f. 1891) blev cand. jur. i 1914, var byfogedfuldmægtig i Fredericia 1916-17 og i Århus 1917-19. Sidstnævnte år tiltrådte han som auditor ved garnisonen i Århus og i 1920 tillige som politifuldmægtig i byen. I 1931 udnævntes han til politimester i Århus købstad og i 1945 desuden til politikommandør for Midtjylland.

nattevagtselskaberne, men de kunne ikke tage så forfærdelig mange flere kunder, end de havde. Følgen var, at man i forretningskvarterer, i villakvarterer, i boligkarreer og i mange andre begrænsede områder lejede mænd til at holde vagt om natten, ja selv i mange enkeltejendomme skiftedes beboerne til vagttjeneste. Tyskerne forbød disse private vagtordninger, formentlig fordi de mente, at de kunne benyttes som skalkeskjul for modstandsgrupper, hvilket sikkert ikke var helt ved siden af, og der forhandlede meget for at finde en ordning. Fra visse sider blev der arbejdet for indførelsen af statsvagtværn for hele landet, men også dette modsatte tyskerne sig. Derimod gik de ind på, at der over hele landet oprettedes kommunale vagtværn, da de jo ikke så godt officielt kunne sige, at deres mål med aktionen mod politiet havde været at give forbryderne frit spil.

I løbet af oktober 1944 blev der derfor i alle kommuner oprettet kommunale vagtværn, og der blev overalt indrettet vagtværnsstationer med vagthold. Stationerne blev i virkeligheden udstyret noget lignende som politistationerne i de gode gamle dage, da man med undren herhjemme læste om forbrydere, der optrådte med revolvere. Personalet blev også udstyret på lignende måde som politipersonalet var i hine fredfyldte dage, kun fik de motorvogne til deres rådighed, hvad man næppe kendte hos politiet på hin tid. Det var kort sagt et korps, der var udrustet til at opretholde fred og orden under forhold, som de herskede her i landet for lang tid siden; men her skulle de løse deres opgaver midt i et besat land, hvor ikke blot forbryderne, men også tyskerne og deres håndlangere i alle forhold ville lade magt gælde for ret. Det var derfor en næsten umenneskelig opgave at stille vagtværnene, og det tjener de mænd, som påtog sig opgaven, til uvisnelig hæder, at de gjorde det. Lad være, at mange politimænd så skævt til dem, men den virkelige grund dertil var jo i mange tilfælde, at politimændene følte, vagtværnene tog deres arbejde fra dem, et arbejde, som de mente at kunne gøre langt bedre.

Københavns Vagtværn var det største korps med ca. 850 mand under vagtværnschefen Melchior Larsen, men i næsten alle byer var vagtværnenes størrelse ikke så meget mindre end ordenspolitiets størrelse før 19. september 1944. I København blev hovedstationen indrettet på det gamle Vartov. Livet her adskilte sig ikke meget fra livet på en større politistation, og vagtværnene gjorde udmærket fyldest inden for de

grænser, der var afstukket for deres virkefelt.

Da først vagtværnene var oprettet, viste det sig, at der var brug for dem fra mange sider. Myndighederne søgte at få vagtværnene til at påtage sig de fleste af de opgaver, politiet tidligere havde løst, og det er forståeligt, at dommere, statsadvokater og mange andre myndigheder prøvede at få det arbejde udført, som var nødvendigt for de sager, for hvilke de havde ansvar. Nu bagefter er det vel også begribeligt, at de ikke i alt for høj en grad følte sig bundet af begrænsningerne i vagtværnenes opgaver, skønt begrænsningerne var indført, fordi det ikke var meningen, at man fra dansk side ville hjælpe tyskerne over den dumhed, de begik, da de afsatte politiet.

Vagtværnene førte en stadig kamp mod de myndigheder, der søgte at udvide området for deres virksomhed, og i det store og hele lykkedes det vist nok også at holde arbejdet inden for de afstukne grænser, idet der dog, som tiden gik, slappedes noget af på de områder, hvor det klart var i alle danske borgeres interesse. Dette gjaldt særligt i de sidste Måneder, da alle kunne se, at tyskernes nederlag kun var et spørgsmål om kort tid.

Uden at komme ind på den »illegale« virksomhed, der foregik på så godt som alle vagtværnsstationer, kan det måske nu røbes, at vagtværnene under deres hele beståen førte en stadig kamp mod tyskerne og navnlig tyskernes håndlangere. Det ville forbavse alle, der ikke har haft lejlighed til at følge vagtværnene på nærmeste hold, hvis de fik at vide, hvor mange af tyskernes håndlangere der har været anholdt og indbragt til vagtværnsstationerne, hvor de så måtte legitimere sig som håndlangere for tyskerne, og hvor de måtte lide den tort, at man nægtede at tro dem, førend tyskerne kom og hentede dem.

Vagtværnene har på den måde lagt en stærk dæmper på håndlangernes virksomhed på gader og stræder, da den, som havde prøvet en tur på vagtværnsstationen, helst opførte sig på gaden og på offentlige steder sådan, at han ikke risikerede en lignende tur igen.

Vagtværnene var - i hvert fald officielt - kun bevæbnet med gummiknipler, men de opnåede store resultater også over for pistolbevæbnede modstandere, fordi mange af vagtværnsfolkene fik en forbavsende færdighed i at afvæbne den slags folk. Det kan ikke skjules, at opnåelsen af denne færdighed også kostede nogle ofre blandt vagtværnenes personale.

I den »lovløse« tid søgte man at hjælpe sig selv på bedste måde. Aviserne reklamerede med træ- og gummiknipler, alarmfløjter etc., og vagtselskaberne blev overbebyrdet med arbejde. I villakvartererne dannedes private vagtkorps, hvor beboerne efter tur skulle stille en voksen mand til afpalrouillering af kvartret. Billedet viser en »vagtmænd« undersøge et åbentslående vindue; er der smuttet en tyv ned i kædderen?

Da de kommunale vagtværn oprettedes, kunne man gå anderledes håndfast til værks og sætte tyveknægtene fast, når de blev grebet på fersk gerning.

At tyskerne efterhånden blev klare over, at vagtværnene ikke just var deres venner, fremgår f.eks. af, at de nu og da holdt vagt uden for vagtværnets hovedstation i København, og korpsets chef, Melchior Larsen, har nydt den utvivlsomme ære at måtte tilbringe en nat på gulvet hos Gestapo.

Statens civile luftværn

Statens civile luftværn mødte ikke den 9. april som en grundfæstet institution med slægtsleds traditioner som hæren eller flåden. Luftværnet havde eksisteret som offentlig myndighed i knapt 2 år og havde i dette korte tidsrum - uden at kunne støtte sig til udenlandske eller indenlandske erfaringer - helt fra bunden af skullet opbygge en omfattende hjælpeorganisation med henblik på krig - en opgave, der måtte forekomme overordentlig vanskelig.

Det var Dansk Røde Kors, som i 1933 tog det første skridt til, at luftværnssagen blev rejst herhjemme. I de følgende år var spørgsmålet genstand for forberedende forhandlinger i kommissioner og udvalg, og først i maj 1938 - få måneder før München-krisen lod de første uvejrs-skyer skimtes i horisonten - oprettedes Statens civile Luftværn med daværende politiinspektør Arthur Dahl som chef.

Mørklægningsøvelser havde regeringen ikke villet høre tale om, fordi den ikke ville »skræmme befolkningen«. Nu kom den 9. april det tyske forlangende om mørklægning af hele landet, og indenrigsministeriet måtte over hals og hoved parere ordre.

Trods den korte tid, der var levnet, var det dog lykkedes luftværnet under indtryk af de alvorlige begivenheder før krigen og ved krigsudbruddet at skabe en vidt forgrenet organisation, som efter derom givne ordre med kort varsel lod sig føre ud i livet. Luftværnets planer blev, som naturligt var, udarbejdet ud fra den forudsætning, at der, så længe Danmark ikke var i krig, kun skulle foretages forberedende foranstaltninger - materielanskaffelser, uddannelse, planlægning o.s.v. -, medens hele den planlagte organisation med et slag skulle kunne sættes i kraft ved erklæring af luftværnstilstand. Man fulgte her militærets system. Efter loven var indenrigsministeren bemyndiget til at erklære luftværnstilstand; ordren herom forudsattes udsendt samtidig med ordre om mobilisering af den danske hær og flåde og ville medføre, at en række foranstaltninger automatisk sættes i værk i henhold til de foreliggende planer: Hjælpestationer ville blive oprettet, mandskabet give møde på deres tjenestesteder, materiel og udrustning fordelt, offentlige tilflugtsrum blive indrettet, sirenerne betjent o.s.v. For at sirenevarslingen kunne virke, måtte imidlertid den militære luftmeldetjeneste være i funktion. idet ordre til flyvervarsel forudsattes afgivet på grundlag af luftmeldetjenestens overflyvningsmeldinger. Hele luftværnssystemet var således nøje afhængig af vort militære beredskab, og en aktivering af det civile luftværn uden en samtidig aktivering af militæret eller dele af dette var uigennemførligt og uden mening.

Luftværnet fulgte derfor naturligvis begivenhedernes udvikling i dagene op til den 9. april og regeringens bedømmelse af situationen med den allerstørste opmærksomhed.

Foranlediget af de foruroligende meddelelser om tysk militæraktivitet, der forelå i dagene før den 9. april, rettede luftværnets chef den 8. april henvendelse til indenrigsministeriet angående aktivering af luftmeldetjenesten. Ministeriet svarede imidlertid, at spørgsmålet om et militært beredskab havde været behandlet i et ministermøde samme dag, og at det var besluttet ikke at sætte luftmeldetjenesten i funktion. Nogen forhøjelse af det civile luftværns beredskab blev følgelig heller ikke foretaget, og som forholdene herefter lå, er del klart, at luftværnet ikke ville have været i stand til den 9. april om morgenen at have ydet civilbefolkningen en forsvarlig beskyttelse, såfremt luftangreb på København eller andre byer havde fundet sted.

II

Den 9. april betød en afgørende ændring i luftværnets arbejdsvilkår. Som følge af besættelsen var Danmarks strategiske stilling nu en ganske anden end hidtil; vi var nu inddraget i krigszonen og som følge heraf udsat for at blive ramt af krigsmæssige operationer, i første række luftangreb fra engelsk side. Det var derfor nu ikke længere tilstrækkeligt at forberede luftværnsforanstaltninger - disse måtte føres ud i livet. Men hertil kom - også for luftværnet -, at vi nu i realiteten ikke længere var vor egen herre, men måtte regne med at blive stillet over for ønsker og krav fra tysk side.

Den første foranstaltning i tysk interesse, man måtte træffe, var mørklægningen, hvis gennemførelse var betinget som et af »de 13 punkter.« som den tyske gesandt v. Renthe-Fink om morgenen den 9. april præsenterede som tyskernes krav til den danske tegering. Indenrigsministeriet udsendte tidlig om eftermiddagen en bekendtgørelse herom, og fra og med den 9. april kl. 19 var mørklægningen effektiv over hele landet.

I de følgende dage fulgte luftværnsforanstaltningerne slag i slag:

Den 10. april traf regeringen bestemmelse om indkaldelser af CB-styrker og polititjenestens CB-mandskab af årgangene 1936-38 - i alt ca. 6000 mand - gav straks møde på tjenestestederne. CB'erne,

Arthur Dahl (f. 1898) blev student fra Viborg Katedralskole 1917 og tog juridisk embedseksamen 1927. Sidstnævnte år gik han ind i Københavns Politi, hvor han blev inspektionsbetjent 1931 og konstitueret politiassistent 1933 (udnævnt 1934). Fra 1933-38 virkede han som lærer ved Statens Politiskole, udnævntes 1937 til 4. politiinspektør i København, 1938 til Politiinspektør hos Rigspolitichefen og konstitueredes i 1941 som vicepolitichef. I 1938 overtog han ledelsen af statens civile luftværn.

der herved for første gang trådte frem over for offentligheden, og hvis blå uniformer føjede et nyt træk til gadebilledet, bistod politiet med løsningen af talrige opgaver som mørklægningskontrol. Kommandocentraltjeneste. Bevogtning og patrouilleringstjeneste. En del af det indkaldte mandskab kunne efter kort tids forløb hjemsendes, men det var dog nødvendigt i de følgende år til sadighed at opretholde faste indkaldelser af ca. 4.500 CB'politifolk til løsning af de særlige luftværnsopgaver, navnlig lommandocentraltjenesten.

Den 11. april beordrede indenrigsministeriet private og offentlige tilflugtsrum indrettet landet over, og i samtlige luftværnspligtige byer klargjorde man i største hast sirenevarslingen. Antallet af byer, i hvilke offentlige luftværnsforanstaltninger skulle træffes, blev udvidet fra 42 til ca. 100, og indenfor alle luftværnets tjenestegrene blev arbejdet med foranstaltningernes gennemførelse fremmet med den største energi.

Lige fra besættelsens første tid interesserede tyskerne sig stærkt for det civile luftværn. Allerede den 10. april 1940 indfandt der sig hos luftværnets chef, politiinspektør Arthur Dahl, to tyske officerer fra Luftgaustab 300, hvorunder det tyske aktive og passive luftværn sorterede, for at søge oplysninger om, hvorledes det danske civile luftværn var organiseret. Under de følgende forhandlinger om spørgsmålet præciserede tyskerne, at medens det aktive luftværn var overtaget af den tyske værnemagt, forudsattes det civile luftværn stadig organiseret af danske myndigheder; yyskerne forbeholdt sig dog ledelsen af varslingstjenesten og den øverste bestemmelsesret i mørklægningssspørgsmål, områder, der i øvrigt før den 9. april havde været overdraget de danske militære myndigheder. Statens civile Luftværn erklærede sig efter samråd med indenrigsministeriet indforstået med fortsat at forestå de passive luftbeskyttelsesforanstaltninger i Danmark, og da de foreliggende tyske detailforslag i det store og hele stemte overens med det allerede gennemførte system, var der ikke fra dansk side anledning til at fremsætte væsentlige indvendinger herimod.

Spørgsmål vedrørende det civile luftværn blev i øvrigt af tyskerne henlagt under et centralt militært tjenestested i Århus, fra april 1941 det såkaldte Luftschutz-Aussenstelle under Luftgaukommando XI i Hamburg.

I besættelsens første tid opretholdt værnemagten en ubestridelig korrekt holdning, og der opstod som følge deraf ingen alvorlige gnidninger mellem de tyske militære og de danske civile myndigheder. De tyske luftværnsmyndigheder opfattede sig åbenbart alene som rådgivende i forholdet til de danske myndigheder, men stillede ikke krav af nogen art over for Statens civile Luftværn og blandede sig ikke i luftværnets organisatoriske arbejde.

Det varede dog ikke længe, før det første tyske indgreb i luftværnets arbejdsområde blev foretaget. I begyndelsen af maj 1940 modtog man gennem udenrigsministeriet en tilkendegivelse fra lederen af den

nyoprettede tyske civiladministration, vizepræsident Kanstein, gående ud på, at man fra tysk side ud fra de i Tyskland gjorde erfaringer »ikke gerne« så, at der her i landet blev truffet forberedelser til eller lagt planer for en almindelig tvangsmæssig evakuering. Der blev fra luftværnets side protesteret heftigt, og spørgsmålet var derefter genstand for flere resultatløse forhandlinger. Den tyske »henstilling« viste sig som ventet at være en ordre, og enhver planlægning af tvungen evakuering måtte derfor indtil videre stilles i bero. Årsagerne til dette tyske forbud må sikkert søges i rent militære overvejelser, og de scener, der i de følgende måneder udspilledes på de belgiske og nordfranske landeveje under den tyske vestoffensiv, understregede også betænkelighederne ved en evakuering af civilbefolkningen i områder, der er inddraget i krigszonen.

Var det almindelige evakueringsarbejde således standset ved et tysk forbud, blev arbejdet på et specielt område til gengæld et års tid senere optaget efter tysk påbud. I begyndelsen af juni 1941 modtog Statens civile Luftværn gennem justitsministeriet fra de tyske myndigheder anmodning om med meget kort varsel at udarbejde nogle særlige evakueringsplaner for dele af Frederikshavn, Ålborg, Århus og Esbjerg. Ifølge de tyske krav skulle der udarbejdes fuldt færdige planer og træffes endelige forberedelser til med få timers varsel at kunne foretage fuldstændig evakuering af de kvarterer i de pågældende byer, hvorfra byernes havneanlæg kunne overses. Disse foranstaltninger stod i forbindelse med fremsættelsen af en række andre tyske krav over for den danske regering om planlægning af udvidede sikkerhedsforanstaltninger af militær art i Jylland. Hele sagen blev af tyskerne omgærdet med den mest uigennemtrængelige hemmelighedsfuldhed; om baggrunden for den kunne intet fås oplyst, og der blev truet med alvorlige straffe, hvis nogen af de danske tjenestemænd, der fik med arbejdet at gøre, foretog diskretionsbrud. Efter hastigt opstillede direktiver udarbejdede nu luftværnscheferne i de fire byer i slutningen af juni måned de særlige evakueringsplaner, der af hensyn til sagens fortrolige karakter fik navnet »A-Planerne«. Tyskerne krævede dog aldrig disse planer bragt til udførelse, og det slør, der hvilede over sagen, er egentlig aldrig blevet hævet. Rent umiddelbart syntes de beordrede foranstaltninger at måtte stå i forbindelse med tyske planer om en afskibning af tyske

Sirenehyl, mørklægning, beskyttelsesrum og tildækning af vore monumenter - det var følger af vore selvopofrende »venner«s overfald!

invasionstropper, og efter oplysninger, der er fremkommet efter befrielsen, er det vist mest sandsynligt, at der har været tale om forberedelser til et angreb mod Sverige, hvis forhandlingerne om udvidelse af permittenttrafikken skulle ende negativt.

Også på et andet specielt punkt kom luftværnet til at beskæftige

sig med evakueringsplanlægning. I juni 1942 fremsattes fra tysk side overfor den danske regering krav om total evakuering af Hanstholm, der var ved at blive udbygget som tysk militært støttepunkt. Fra dansk side ønskede man, navnlig for at bevare befolkningens erhvervsmuligheder, at slippe uden om dette krav, og dette lykkedes også i første omgang, efter at Statens civile Luftværn havde foreslået, at luftværnet udarbejdede en evakueringsplan, der muliggjorde øjeblikkelig rømning af byen i givet fald. Tyskerne erklærede sig oprindeligt tilfredse hermed, men ændrede kort efter standpunkt; det lykkedes under stadiige forhandlinger at holde dem hen et halvt års tid, men til sidst stillede de ufravigeligt krav om rømning, og denne måtte da foretages i midten af Marts 1943.

Varslingstjenestens tilrettelæggelse gav gennem hele besættelsestiden anledning til ustandselige, ofte vanskelige og komplicerede forhandlinger med tyskerne. De danske militære myndigheder, under hvem varslingstjenesten hidtil havde sorteret, ønskede efter besættelsen ikke længere at medvirke herved, og tyskerne bestemte herefter i april 1940, at varslingsordrer fremtidig ville tilgå luftværnscheferne direkte fra den tyske værnemagt, som ville oprette en luftmeldetjeneste. Luftværnet modsatte sig imidlertid kraftigt en sådan ordning, hvorved de lokale myndigheder ville blive direkte undergivet tyske myndigheder, og foreslog i stedet for oprettelse af nogle få danske meldecentraler (distriktskommandoer) under det civile luftværn, hvortil tyske varslingsmeldinger kunne indgå, og hvorfra varslingsordrerne til de enkelte byer kunne udsendes. Det lykkedes at få tyskerne til at gå med hertil, og forbindelserne mellem de tyske og danske varslingsmyndigheder blev da etableret på den måde, at tyskernes varslingsordrer blev afgivet af nogle særlige tyske varslingscentraler (Flukos) i byerne Ålborg, Århus, Kolding, Odense og København til nogle tilsvarende danske distriktskommandoer, der oprettedes i de samme byer; distriktskommandoerne alarmerede derefter luftværnscheferne. Som følge heraf blev landet varslingsmæssigt inddelt i 5 områder: nørrejydske, midtjydske, sydjydske og fynske luftværnsdistrikt samt Østre Luftværnsområde under de danske kommandoer i Ålborg, Århus, Kolding, Odense og København. Denne ordning trådte i kraft i begyndelsen af maj 1940 og varede krigen ud.

Ansvar for i hvilket omfang flyvervarsel blev givet, var altså udelukkende tyskernes. Imidlertid følte man i luftværnet, at man ikke fra dansk side kunne lade stå helt til, men at man burde søge at påvirke tyskerne på en sådan måde, at varslingstjenesten i så høj grad som muligt blev udøvet på en med danske interesser stemmende måde. Medens der ganske naturligt hos de tyske varslingsmyndigheder måtte være en stærk tendens til ud fra et mere gennemsnitligt militært skøn at give rigeligt med varslinger, mente man fra dansk side at kunne gå ud fra, at allierede luftangreb over dansk område ville blive sat ind efter andre hensyn end angrebene mod Tyskland, og man så det derfor som en opgave ved henvendelse til tyskerne at søge antallet af varslinger indskrænket således, at ikke enhver overflyvning gav sig udslag i en flyvervarsling. En væsentlig betragtning var efter luftværnets opfattelse også, at perioder med mange »rolige« flyvervarslinger erfaringsmæssigt medførte, at flyvervarslingerne ikke blev taget tilstrækkeligt alvorligt, idet befolkningen og luftværnets mandskab naturligt nok i længden opfattede de »rolige« varslinger som overflødige varslinger -

Man ikke ligefrem sloges om at komme ned i beskyttelsesrummene. Sandt at sige måtte de dertil beskikkede myndigheder ofte sætte en trumf på for at få folk til at følge de givne regler. Men kom man derned, kunne man såmænd indrette sig ganske hyggeligt - hvad billedet viser.

et forhold, som kunne blive skæbnesvangert den dag, der virkelig var fare på færde.

Det er på denne baggrund, at de talrige og for offentligheden måske tit uforståelige ændringer i varslingsreglerne gennem hele besættelsestiden må ses. Pressecensuren forbød jo enhver offentlig omtale af dette emne, og det er derfor ganske naturligt, at folk ofte mødte de mange nye sirenesignaler med forundret hovedrysten.

Luftværnet førte lige fra besættelsens første tid ustandselige »kampe« med tyskerne om disse spørgsmål, og forløbet af disse er ganske illustrerende for, under hvilke vilkår dansk administration arbejdede under krigen. Gennem 1940 og 1941 lykkedes det nogenlunde luftværnet at hævde sine synspunkter; men fra april 1942 indførte tyskerne en varslingspraksis, svarende til den i Tyskland gældende, og dette medførte, at flyvervarslinger blev afgivet i urimeligt omfang til betydelig ulempe for befolkningen, for luftværnets hjælpestyrke, der skulle give møde på tjenestestederne, og for mange virksomheder, hospitaler og lignende, hvis daglige drift blev forstyrret ved de omfattende sikkerhedsforanstaltninger, enhver flyvervarsling medførte. Luftværnet foreslog derfor, at de tyske »Flukos« i stedet for flyvervarsel fremtidig skulle afgive en ny melding, Alarmitilstand, der ikke skulle bekendtgøres ved sirenesignal, men alene virke til orientering for luftværnsmyndighederne; flyvervarsel skulle kun afgives, når der var overhængende fare. Tyskerne gik virkelig med hertil, og ordningen blev gennemført i juni 1942, hvorefter forholdene en tid var tilfredsstillende. Tyskerne overholdt dog ikke aftalen loyalt, og der sporedes hurtigt på ny en tendens til at give for mange flyvervarslinger. I slutningen af oktober 1942 blev man mødt med et tysk krav om, at der i København, Århus og Ålborg (men ikke i andre byer) i dagtimerne (men ikke om natten) ved alarmitilstand skulle afgives et særligt sirenesignal, bestående af 3 korte sirenetoner. Ordningen svarede til en samtidig i Tyskland indført nyordning. Luftværnet protesterede mod denne helt uforståelige ordning, men måtte bøje sig. Få måneder efter - i foråret 1943 - krævede tyskerne så pludselig signal for alarmitilstand indført i samtlige byer og gældende for hele døgnet, men signalet skulle nu bestå af 2 korte toner. Under forudsætning af, at flyvervarsel nu virkelig kun ville blive givet i ringe omfang, havde luftværnet ikke noget afgørende at indvende mod en sådan ordning, men da signalet med de 3 toner

efterhånden var indarbejdet i de tre store byer, ville luftværnet dog foretrække dette fremfor det foreslåede nye signal. Det satte man sig imidlertid fra Reichsluftfahrtministerium i Berlin bestemt imod; de tyske bestemmelser, hvorefter 3-toners signalet kun måtte anvendes i store byer og om dagen, var fastsat ved »Führerbefehl« og var således hellige og ukrænkelige; en udvidet anvendelse af dette signal efter tilfældige danske ønsker var utænkelig, og vi måtte til vort specielle brug »nøjes med« de 2 toner.

Dette signal blev da gennemført i juni 1943 og med en enkelt af tyskerne krævet ændring i varslingsreglerne i februar 1944, hvorefter flyvervarsel skulle kunne afvarsles ved signal for alarmtilstand, bestod disse herefter uændrede til januar 1945, da tyskerne i deres uransagelige visdom krævede, at alarmtilstandssignalet på de 2 toner nu skulle ændres til 3 toner - eller nøjagtig det samme, som de 1½ år i forvejen havde modsat sig så heftigt. Luftværnet opgav på forhånd at søge nogen fornuftig forklaring herpå; man protesterede naturligvis, men uden resultat, og gennemførte derefter resigneret denne ændring, der skulle blive den sidste i rækken.

Dog endnu engang forsøgte tyskerne sig. Den 17. februar 1945 modtog luftværnet fra General der Luftwaffe in Dänemark en skrivelse, ifølge hvilken der med virkning fra den 20. februar 1945 ville blive indført et nyt sirenesignal, som kun skulle gælde for den tyske værnemagt og skulle bestå af en 5 minutter lang uafbrudt hyletone som ved flyvervarsel. Tyskerne ville ikke officielt oplyse, hvad dette signal skulle betyde, men underhånden erfarede man, at det drejede sig om

I alt blev der under krigen afgivet følgende antal varslinger:

	Forvarsel (intet sirenesignal)	Alarmtilstand (fra 1943: Sirenesignal med 2 eller 3 toner)	Flyvervarsel (= luftalarm, sirene- signal m. hyletone)
1940.....	1.270	—	338
1941.....	3.992	—	219
1942.....	8.311	699	758
1943.....	11.535	2.770	1.523
1944.....	21.882	7.901	4.436
1945.....	10.864	7.007	3.009
I alt.....	57.854	18.377	10.283

et invasionssignal. Der kunne naturligvis ikke være tale om at gå med til at benytte luftværnets sirenesystem i tysk militært øjemed, og luftværnet afslog derfor blankt at medvirke ved udsendelsen af et sådant signal. Man hørte ikke senere noget til sagen.

Mørklægningen var som allerede nævnt blevet indført efter tysk krav, og tyskerne havde forbeholdt sig den øverste bestemmelsesret i alle mørklægningsspørgsmål. Statens civile Luftværn så det imidlertid som sin opgave ved stadige forhandlinger med de tyske luftværnsmyndigheder at søge gennemført så vidtgående lempelser i mørklægningsreglerne, som det overhovedet var muligt at få tyskerne med på.

Mørklægningen var oprindeligt blevet gennemført i overensstemmelse med de før krigen udarbejdede danske direktiver, der var meget strenge: således var der som udendørs orienteringsbelysning ikke tilladt andet end blåt lys. Ved en række forhandlinger med tyskerne lykkedes det luftværnet i august-september måned 1940 at få gennemført betydelige lempelser i disse regler; således fik motorkøretøjer og cyklister lov til at føre hvidt lys, og gadebelysningen blev også tilladt foretaget med hvidt lys. På en række specielle områder indførtes lempelser, der imødekom et stort praktisk behov. Alle disse lempelser kom imidlertid kun i stand gennem idelige »kampe« med tyskerne, som den ene dag gik med til lettelse for den næste dag på andre områder at stille strenge krav, som der påny måtte forhandles om.

I december 1941 lykkedes det at få tyskerne til at indrømme nogle lempelser af den største praktiske betydning for butikshandelen, idet det blev tilladt butiksvirksomheder i de øst for Jylland beliggende sirenevarslede byer i morgentimerne fra kl. 6 og om aftenen indtil kl. 19 at have almindelig indendørs belysning uden afblænding af vinduerne på betingelse af, at der omgående blev mørklagt ved forvarsel, der da ville blive tilkendegivet ved en sirenetone (afvarslingstonen). Da tyskerne en gang havde givet sig her, pressede luftværnet naturligvis på for at få yderligere indrømmelser, og i de følgende år lykkedes det at få gennemført tilsvarende lempelser for erhvervsvirksomheder, sygehuse, fødeklinikker, pakhuse, banker og sparekasser, kirker og mange andre lokaliteter. Man forsøgte ligeledes at få disse regler indført i Jylland, men dette mødte bestemt modstand hos det tyske militær; visse lettelse blev dog indført for nogle østjydske og sønderjydske byer.

I 1944 skete der det i og for sig overraskende, at tyskerne selv tog initiativet til betydelige lempelser i mørklægningen. Det tyske politi ønskede gadebelysningen væsentlig forstærket af hensyn til muligheden for forfølgelse af sabotører og andre modstandsfolk, der efter tyskernes mening havde for let ved at unddrage sig forfølgning på de mørke gader. Da man roligt kunne gå ud fra, at en imødekommen af dette krav ikke i nogen måde ville hemme modstandsbevægelsens aktionsfrihed, greb luftværnet naturligvis med glæde denne lejlighed til at få mere lys på gaderne, og i krigens sidste år blev der følgelig i de fleste byer gennemført betydelige udvidelser af gadebelysningen.

Et meget ømtåleligt spørgsmål var tilsynet med mørklægningen. I besættelsestidens første år foranstaltede politiet, bistået af CB-folkene, et meget energisk tilsyn med mørklægningsreglernes overholdelse; men efterhånden som mørklægningstrætheden bredte sig, og folk klarere opfattede mørklægningen som en foranstaltning, hovedsagelig i tysk interesse, blev mørklægningen dårligere og dårligere og politiets tilsyn mindre nidkært. Tyskerne holdt imidlertid Statens civile Luftværn ansvarlig for, at mørklægningen var effektiv, og truede flere gange med at ophæve alle indrømmelser, hvis mørklægningen ikke blev bedre. Opgaven var vanskelig, ikke mindst efter politiets opløsning den 19. september 1944. Luftværnet søgte at balancere mellem de forskellige hensyn og havde held til at stille tyskerne tilfredse, således at vi krigen ud kunne bibeholde alle de indrømmede lempelser, uden at det blev nødvendigt at foranstalte skærpet dansk mørklægningstilsyn. I ikke få tilfælde skete det i øvrigt i besættelsens sidste tid, at lokale tyske kommandanter tog sagen i deres egen hånd og løste spørgsmålet om mørklægningens overholdelse efter særlig tyske principper, nemlig ved simpelthen under mørklægningsrazziaer at skyde med skarpt gennem vinduer, hvis mørklægning ikke fandtes tilfredsstillende. Den slags »tilsyn« hjalp naturligvis rent momentant.

III

Straks efter den 9. april begyndte engelske rekognosceringsflyvninger over Danmark, og den engelske og allierede luftaktivitet, over dansk område tog siden gradvis til. Overflyvningerne foretoges oprindeligt kun om natten, alene afbrudt af få ganske enkeltstående dagslysakti-

oner, men fra 1942-43 blev overflyvninger i dagtimerne hyppigere, og mod krigens slutning hørte de til dagens orden.

Overflyvningerne havde under størstedelen af besættelsestiden karakter af hen- og tilbageflyvninger fra Vesterhavet til Nordtyskland. Indflyvningerne foregik oprindeligt over vestkysten og Sønderjylland, og flyveretningen beskrev en bue ind over Sønderjylland og ud over Østersøen mod syd eller sydøst; efter et par timers forløb vendte maskinerne tilbage samme vej. Efterhånden som de angribende styrker forøgedes, og deres aktionsradius forlængedes, blev indflyvningerne gennemgående foretaget over en bredere front, helt op til Limfjorden, og flyveretningen beskrev en bue ind over hele Midtjylland, Fyn, Kattegat, Sjælland og derpå mod syd eller sydøst over Lolland-Falster, Sydsverige, Bornholm og Nordtyskland; af forholdsvis mindre udstrækning var luftaktiviteten derimod over Vendsyssel. Mere spredte rekognosceringsflyvninger og overflyvninger af tilsyneladende mere planløs art efter udviklede ruter forekom også, de sidste hovedsagelig i forbindelse med nedkastning af våben eller faldskærmsjægere.

Der blev under krigen nedkastet flere tusinde spræng- og brandbomber over dansk område. Bombenedkastninger forekom dels som følge af bevidste angreb, dels mere planløst over åbne landarealer, øjensynlig med det formål at lette udflyvende maskiner for deres bombelast; i enkelte tilfælde synes man kun at kunne forklare bombenedkastningerne som rene fejltagelser. Langt største parten af bomberne er nedkastet planløst over åbne, ubebyggede arealer og fordeler sig på et meget stort antal nedslagssteder, nogenlunde jævnt spredt over hele landet, dog med forholdsvis flest i Sønderjylland. Bevidste angreb rettede mod bestemte mål forekom derimod i ret ringe udstrækning. I det følgende skal gives en kort oversigt over de vigtigste angreb:

Overflyvningerne koncentrerede sig til at begynde med i særlig grad om Ålborg området, og om aftenen den 20. og 21. april udførte englænderne de første luftangreb mod flyvepladsen ved Ålborg. I samråd med indenrigsministeriet bestemte man sig i luftværnet til at erklære luftværnstilstand i Ålborg, og ordre herom udsendtes natten til den 22. april. Der blev følgelig omgående indkaldt hjælpemandskab til fast

tjeneste, oprettet hjælpestationer med døgnvagt og udgivet særlige instrukser til Ålborgs befolkning om dennes forhold under luftangreb m.v. I de følgende måneder foretoges nogle mindre angreb mod Ålborg området, således den 30. april 1940, da de første tidsindstillede bomber faldt i Hasseris, og den 8. juli 1940 mod havneområdet i Ålborg, hvor der blev nedkastet 27 sprængbomber og anrettet betydelige skader i mange ejendomme nær havnen, især i Slotsgade.

Det første egentlige dagangreb fandt sted den 13. august 1940: 12 engelske luftfartøjer rettede et kraftigt angreb mod lufthavnen ved Rødslet, men tyske jagere gik på vingerne og optog kampen med angriberne med det resultat, at 11 engelske maskiner blev nedskudt, 5 over området ved Ålborg og 6 under luftkampe over Vendsyssel og Thy. Tyskerne lod naturligvis ikke denne chance for propaganda gå fra sig, men tvangsindlagde dagen efter sejrsmeldingen om de 11 nedskudte maskiner i hele landets presse. Af alle tyskernes meddelelser om engelske luftangreb krigen igennem var denne vist den eneste korrekte - men folk troede naturligvis lige så lidt på den som på de øvrige.

Luftværnstillstanden i Ålborg blev allerede hævet den 19. august 1940, idet man, således som forholdene i de forløbne måneder havde udviklet sig, ikke længere fandt Ålborg området mere truet end de øvrige dele af landet.

Den 25. juni 1940 blev der udført et effektivt angreb mod D.D.P.A.s tankanlæg ved Avernakke i Nyborg, hvor der blev nedkastet 32 sprængbomber og 10 brandbomber, og hvor 9 af 18 tanke blev stærkt beskadiget og flere tankvogne, rørledninger m.v. ødelagt, ligesom betydelige mængder dieselolie, solarolie og petroleum kom i brand.

I begyndelsen af april måned 1941 foretog engelske maskiner en række angreb mod den vestjydske længdebane, således bl.a. den 7. april mod en jernbaneviadukt ved Velling, syd for Ringkøbing, den 8. april mod en jernbaneviadukt nær ved Ringkøbing, den 9. april mod jernbaneviadukten ved Ringkøbing Station og den 10. april mod Snedsted Station, syd for Thisted, og mod Hvidbjerg Station, nord for Hurup. Angrebene tog dog hurtigt af.

Den 16. april 1941 blev der foretaget et dagangreb mod Skern Svin slagteri, hvor der nedkastedes 4 sprængbomber, der medførte betydelig skade på slagteriet. Da man ikke kunne se bort fra muligheden af, at der hermed indledtes en ny kurs fra engelsk side for at ramme

den danske levnedsmiddeleksport til Tyskland, foranledigede luftværnet i den følgende tid forøgede luftværnsforanstaltninger gennemført på samtlige slagterier og mejerier. Der fulgte dog ikke flere angreb af denne kategori.

Den 9. august 1941 blev der nedkastet bomber mod en gasbeholder i Struer, den 13. oktober mod de offentlige slagtehus i Esbjerg og den 21. oktober mod Århus Havn, men skaderne var her af forholdsvis begrænset art.

Natten mellem den 25. og 26. februar 1942 faldt der en bombe af svær kaliber i den nordlige udkant af Vejle. Bomben detonerede et stykke over jorden og voldte betydelig skade i store dele af byen. En kvinde blev dræbt, 25 personer såret, 6 ejendomme ødelagt og 60 beskadiget, og flere hundrede ejendomme havde knuste ruder. Der var ikke i dette tilfælde tale om et bevidst angreb, men bombenedkastningen må antages at skyldes en ren fejltagelse. Det samme har sikkert været tilfældet natten efter, da der faldt 7 sprængbomber i villakvarteret Platanvej - Biilowsvej - Fasanvej - Hannerupgårdsvej i Odense, hvorved flere ejendomme blev ødelagt.

Den 11. juni 1942 nedkastede engelske maskiner fra lav højde 4 bomber mod jernbanestationen i Tønder, men ramte i stedet nogle beboelsesbygninger lige ved stationen. Navnlig gik det ud over ejendommen Jernbanegade 10, der rammes af en fuldtræffer og blev totalt ødelagt; flere personer blev dræbt eller såret.

Natten mellem den 18. og 19. august 1942 udsattes en del af Sønderjylland for et heftigt angreb. Indenfor 25 minutter nedkastede allierede maskiner i alt 293 sprængbomber og 4500 brandbomber (i alt 110 ts bomber) over området mellem Tinglev - Gennerbugten - farvandet mellem Als og Ærø - Flensborg Fjord. Der fandtes ikke indenfor det angrebne område militære mål af nogen art, så det må antages, at der har foreligget en fejlorientering hos navigatørerne. Det gik hårdt ud over mange landejendomme i det angrebne distrikt; 26 ejendomme blev ødelagt eller stærkt beskadiget og 660 ejendomme lettere beskadiget; 3 personer såredes.

Som tydelige understregninger af englændernes interesse i at ramme krigsvigtig produktion - og som fingerpeg om, hvad vi kunne have ventet, hvis ikke vore sabotører havde løst denne opgave på en virkningsfuldere og mere skånsom måde - virkede angrebene mod Århus Oliefabrik den

24. september 1942, da 8 fuldtræffere voldte omfattende ødelæggelse, og mod Burmeister & Wains Maskinfabrik den 27. januar 1943, da der blev nedkastet 32 sprængbomber, deraf 7 tidsindstillede, der sprang af sig selv efter nogle timers forløb. De fleste bomber faldt indenfor målområdet; men 4 bomber, som blev udløst et par sekunder for tidligt, faldt i et beboelseskvarter på Islands Brygge (Njalsgade - Gunløgsgade), og da 3 af disse bomber var forsagere, beordrede luftværnschefen evakuering af hele kvarteret, omfattende i alt 2.300 personer. Også sukkerfabrikken »Phønix« og en fabriksbygning i Knippelsbrogade blev ramt og nedbrændte. 8 personer blev dræbt og 68 såret.

Om formiddagen den 17. maj 1944 foretog engelske Mustang-jagere et angreb på flyvepladsen ved Ålborg. Angrebet, der kom ganske bag på tyskerne, resulterede i, at 11 tyske maskiner blev skudt ned og 6 ødelagt på jorden.

Om eftermiddagen den 27. august 1944 foretog amerikanske bombemaskiner et koncentreret angreb på flyvepladsen ved Esbjerg. Der blev nedkastet ca. 225 sprængbomber og 400 brandbomber, og store brande opstod på flyvepladsen, hvis startbaner blev fuldstændig ødelagt. Mange tyske maskiner blev ødelagt på jorden, og 30 tyske soldater dræbt. Nogle bomber faldt udenfor flyvepladsen, men forvoldte kun ringe skade.

I krigens sidste tid blev der flere gange af lavtgående jagermaskiner foretaget beskydninger af tog- og landevejstrafikken. Særlig ved to lejligheder indtraf skader og tab af betydeligt omfang. Samtidig med angrebet på Esbjerg Flyveplads den 27. august 1944 foretog jagere på 8 forskellige steder i Vestjylland angreb mod tog og lastvogne, hvorved flere danske statsborgere blev dræbt og såret, og lokomotiver og biler ødelagt. Den 7. januar 1945 foretog jagere på 9 steder i Sønderjylland og på Fyn angreb mod banegårde og tog; flere lokomotiver og jernbanevogne blev ødelagt og i alt 25 danske statsborgere dræbt og 48 såret. Den største katastrofe indtraf, da lavtgående jagere angreb Jyllands-ekspressen ved Årup på Fyn; 2 vaggoner blev fuldstændig ødelagt, 17 personer dræbt og 32 såret.

I klasse for sig står de tre Moskito lynangreb på Gestapo hovedkvartererne i Århus Universitet den 31. oktober 1944, Shellhuset i København den 21. marts 1945 og Husmandsskolen i Odense den 17. april 1945, der betød en uvurderlig hjælp til frihedsbevægelsen, men som vi

måtte betale en så høj pris for gennem den ulykkelige fejltagelse, der medførte katastrofen på Maglekildevej og ved den, franske skole på Frederiksberg og i det omliggende kvarter, hvorved alene 124 personer, heraf 93 børn, blev dræbt og 156 børn og voksne såret og adskillige ejendomme totalt nedbrændt. Disse angreb er udførligt beskrevet i et senere afsnit af dette værk¹).

I den sidste del af april og de første dage af maj 1945 tog luftaktiviteten til i ganske usædvanligt omfang. Englænderne beherskede nu det danske luftrum suverænt, og overflyvninger, bombing af skibsmål og luftkampe fandt sted døgnet rundt i et herhjemme hidtil ukendt omfang.

De russiske angreb på Rønne og Neksø den 7.-8. maj 1945 er omtalt nedenfor.

I alt blev der under krigen nedkastet følgende antal bomber over Danmark:

	Sprængbomber	Brandbomber
1940.....	457	265
1941.....	967	2.463
1942.....	722	6.381
1943.....	223	4.431
1944.....	533	8.605
1945.....	367	153
	<u>3.269</u>	<u>22.298</u>

Omregnet efter vægt svarer dette til godt 1000 ts bomber - i virkeligheden en ganske forsvindende mængde, når man betænker, at der i krigens sidste tid blev nedkastet mellem 4 og 5 gange så stor en bombevægt over Tyskland på et enkelt døgn.

Antallet af dræbte og sårede som følge af luftangreb er opgjort til:

	Dræbte	Sårede
1940.....	8	10
1941.....	5	24
1942.....	15	68
1943.....	9	85
1944.....	72	159
1945.....	198	442
	<u>307</u>	<u>788</u>

Foruden sprængbomber og brandbomber af mange forskellige typer er en mængde andre genstande af forskellig art hidrørende fra luftkrigen fundet på dansk område. således talrige typer af fosforholdige krigsmidler (især fosforbrandplader, fosforbranddunke og fosforbrandflasker), lysbomber af forskellig slags, spærreballoner, balloner med meteorologiske apparater, ålloner med sprængladning, stanielstrimler o.s.v., ligesom i tusindvis af engelske flyveblade med dansk, norsk, tysk, hollandsk eller fransk tekst er nedkastet over dansk område.

Mange allierede luftfartøjer er i krigens løb nedstyrtet eller nedskudt over dansk område; englænderne har selv opgivet, at de over Danmark mistede forholdsvis flere maskiner end over noget andet land. Men også tyskerne havde tab i luften. Medens de ikke forsømte i deres officielle pressemeddelelser at udbasunere de engelske tab, hørte man aldrig noget om nedstyrtning af tyske maskiner; men luftværnets mel-decentraler noterede omhyggeligt hvert eneste kendt tilfælde, og en samlet oversigt giver følgende tal:

	Allierede Maskiner	Tyske Maskiner
1940.....	14	1
1941.....	11	20
1942.....	40	51
1943.....	54	85
1944.....	98	104
<u>1945.....</u>	<u>23</u>	<u>33</u>
	<u>240</u>	<u>294</u>

IV

Luftværnets opbygning ved krigens begyndelse var naturligvis i væsentlig grad afpasset efter de erfaringer om angrebsmidlernes effektivitet og luftkrigens taktik, der den gang forelå, og man kan roligt fastslå, at vi herhjemme hørte til de lande, der den gang var længst fremme i luftværnsarbejdet. Men det var ganske naturligt, at den daværende organisation snart viste sig ikke at kunne slå til. Med den voldsomme udvikling, der skete på luftkrigens område, måtte det civile luftværn ustandselig udbygges og tilpasses efter de skiftende vilkår og som en smidig organisation stadig søge at holde trit med fremskridtene inden for angrebsmidlerne.

Luftværnets mandskabsstyrker blev derfor stadig udvidet, og her modtog man uvurderlig hjælp fra Dansk Luftværnsforening, hvis præsident var hofjægermester Torben Foss, og fra Danske Kvinders Beredskab under ledelse oprindeligt af fru Ellen la Cour Overgård og fra 1942-46 af fru Ingrid Dreyer. Disse foreninger havde påtaget sig at organisere hele den frivillige hjælp under luftværnet. D.K.B. fik straks efter sin oprettelse en meget stor tilgang af kvinder og uddannede gennem hele krigen ca. 42.000 D.K.B.'ere, hvoraf efterhånden største parten aktivt var tilknyttet sanitets- og hospitalstjenesten, kommandocentraltjenesten, socialtjenesten, evakueringstjenesten m.v. Dansk Luftværnsforening organiserede i første række frivillige luftværnsordninger i samtlige landsbyer, stationsbyer o.lign. Landet over i et antal af ca. 1800 og opbyggede og uddannede reservekolonner inden for brand-, rydnings- og ambulancetjenesten til bistand for luftværnet i de luftværnspligtige byer; men foreningen gjorde i øvrigt på talrige andre områder, ikke mindst inden for mandskabsuddannelsen og oplysningsar-

Det var et storslået skuespil, som opførtes i Ålborg, hver gang englænderne rettede deres nategreb mod tyske mål i byens nærhed - først og fremmest kufthavnen. Projektørernes lysende strålebundter, som fejede over nattehimmelen, projektilernes farveprægtige, buespændte spor, og braget af bomberne, der kastedes, eller luftværnsbatteriernes skrattende gøen var oplevelser, som ikke glemtes - navnlig ikke, hvis der kom efterretninger om, at det engelske angreb var lykkedes! - Billedet er taget i Ålborg en april nat i 1940, da R.A.F. var over byen.

bejdet blandt befolkningen en uvurderlig indsats, som luftværnet ikke kunne have været foruden. Gennem luftværnsforeningen modtog man ligeledes bistand fra Dansk Røde Kors, Arbejdernes Samariterforbund, Spejdernes Hjælpekorps m.fl. organisationer, der ved at stille frivilligt og veluddannet mandskab til rådighed i betydelig grad styrkede luftværnsberedskabet.

Luftværnets samlede mandskabsstyrker blev efterhånden meget omfattende. Efter en skønsmæssig opgørelse udførte følgende antal personer tjeneste under det civile luftværn:

CB-pligtige inden for den offentlige hjælpetjeneste.....	ca. 40.000
Andet personale inden for den offentlige hjælpetjeneste.....	ca. 60.000
Husvagter	ca. 120.000
Fabrikluftværnspersonale.....	ca. 55.000
D.K.B.'ere	ca. 40.000
<u>Frivillige luftværnsordninger på landet</u>	<u>ca. 25.000</u>
<u>I alt.....</u>	<u>ca. 340.000</u>

Byernes Luftværnsberedskab var oprindeligt blevet skabt alene gennem en udbygning af de bestående hjælpeorganer (brandvæsen, sanitetsvæsen, tekniske forvaltninger o.s.v.). Man måtte dog forudse, at byerne under den stadige skærpelse af luftkrigen ikke i længden ville være i stand til at klare sig selv, og luftværnet udarbejdede derfor i vinteren 1940-41 planer til oprettelse af et særligt hjælpekorps, der kunne supplere og forstærke byernes hjælpetjeneste under store katastrofer. Det nye hjælpekorps - CBU-korpset - blev oprettet i efteråret 1941 med luftværnsinspektør E. Schrøder som chef og blev efterhånden udbygget til en meget kraftig organisation, bestående af 10 udrykningskolonner, hver på gennemsnitlig godt 100 mand (16 befalingsmænd og 90 menige) og med 20 køretøjer og mængder af specialredskaber. Kolonnerne lå fordelt i kaserner landet over og var organiseret efter rent militære principper. CBU-korpset gjorde hele besættelsestiden igennem en strålende indsats i alle de hundreder af tilfælde, hvor de blev sat ind, ikke alene ved skader efter luftangreb, men også ved civile brande, oversvømmelser o.lign., ved tyskernes schalburgtager og »strøgattenta-

Torben Alexander Foss (f. 1894) blev premierløjtnant i rytteriet 1916, ritmester i reserven 1930 og i forstærkningen 1944. Det var dog ikke som officer, han gjorde sit navn kendt og anset, men inden for landets praktiske erhvervsliv. I 1920 forpagtede han Løvenholt, som han købte i 1925, og ved siden deraf indtog han en fremtrædende plads i en række store industriforetagender. Mest kendt blev han dog på grund af sit årelange og omfattende arbejde for luftværnssagen. Han var i 1934 blandt Dansk Luftværnsforenings stiftere og sad som foreningens næstformand, indtil han i 1938 blev dens præsident. Hele det store organisatoriske arbejde, som udførtes af foreningen i årene før og under krigen, skyldtes for en overvejende del hans initiativ og handledygtighed.

ter« og ved andre katastrofer, hvor de fik lejlighed til at prøve kræfter og demonstrere tildels helt nye og meget effektive metoder inden for skadebekæmpelsen.

Erfaringerne fra de i løbet af 1942 afholdte store luftværnsøvelser i byerne nødvendiggjorde en betydelig udvidelse og omlægning af meldetjenesten. I løbet af 1943 oprettedes således i alle byer - efter svensk og engelsk mønster - meldesteder, hvortil alle skader efter luftangreb skulle meldes personligt, medens brugen af telefoner under og umiddelbart efter flyvervarsel var forbudt. Efter erfaringer bl.a. fra evakueringen efter angrebet på Burmeister & Wain den 27. januar 1943 udbyggedes i 1943-44 socialtjenesten som en helt ny tjenestegren med den opgave at varetage forsorgen for udrømmede og udbombede. Under hensyn til den stadige udvikling inden for de fosforholdige brandmidler oprettedes i 1944 en særlig fosfortjeneste til rensning af bygninger og arealer for den farlige fosforbrandmasse.

Året 1944 bragte omfattende udvidelser af luftbeskyttelsen, først og fremmest bunkersbyggeriet. Det var jo ingen hemmelighed, at de bestående tilflugtsrum ikke var fuldt betryggende, og efter den voldsomme intensivering af luftkrigen i slutningen af 1943 anså man det for uforvarsomt ikke at søge til en virkelig rationel løsning af dette spørgsmål. Efter flere måneders forberedende arbejde kunne luftværnet forelægge planer til udførelse af 5.800 cementerede dækningsgrave i alle luftværnspligtige byer til et samlet beløb af 50 millioner kr. Dette beløb blev stillet til rådighed, og allerede i sommeren 1944 var de 6 byer, man anså mest truede i tilfælde af invasion (Århus, Ålborg, Silkeborg, Esbjerg, Løkken og Hirtshals), dækkede, idet der var færdigudført bunkers af en kapacitet svarende til ca. 17 pct. af byernes befolkning.

Luftværnet havde kolossale vanskeligheder med at fremskaffe de nødvendige materialer; navnlig voldte tyskerne besvær, idet de ikke ville tillade, at luftværnet lagde beslag på cement i et sådant omfang, at dette kunne hemme de omfattende tyske befæstningsarbejder. Det lykkedes dog hele perioden igennem de danske myndigheder ved ustandseligt tovtrækkeri med tyskerne at få de nødvendige materialer. En medvirkende grund til, at dette lykkedes, var, at jernbane- og anden sabotage efterhånden nedsatte leverancerne af materiel til det tyske befæstningsbyggeri i et sådant omfang, at der fra cementfabrikkernes side blev oparbejdet en »cementpukkel«, som tyskerne ikke kunne nå at få brugt inden for den projekterede tid, og som luftværnet derfor blev i stand til at disponere over.

Det fortjener i øvrigt at fremhæves, at arbejdet med udførelsen af bunkers af Statens civile Luftværn kun blev givet i entrepriser til sådanne firmaer og håndværkere, som ikke under besættelsestiden havde udført arbejde for den tyske værnemagt, og man var glad for på denne måde at kunne give de firmaer, der havde holdt rene linier, en chance. Meget af den offentlige kritik, som blev rejst mod bunkersbyggeriet, kunne for øvrigt føres tilbage til værnemagervirksomheder, som havde ønsket gennem bunkersarbejdet at skaffe sig et fripas, men som ikke var fundet værdige til at udføre disse arbejder og i vrede herover søgte gennem hviskekampagne at mistænkeliggøre dem.

Efter erfaringer fra de krigsførende lande gennemførte man i foråret 1944 brandmurgennembrydninger i alle kældre i de tættere bebyggede dele af byerne, og der blev i løbet af 1944 påbudt almindelig afstivning af private tilflugtsrum. Beskyttelsesmulighederne var herefter blevet så gode, som man under hensyn til de økonomiske og materialemæssige forhold med rimelighed kunne forlange.

I efteråret 1943 lykkedes det luftværnet efter energiske henvendelser til de tyske myndigheder at få ophævet evakueringsforbudet fra 1940, som det ansås aldeles uforsvarligt fremdeles at opretholde. Evakuering er en af de vigtigste beskyttelsesforanstaltninger, og i største hast gik man nu i lag med det meget omfattende forberedende arbejde med henblik på evakuering af byer og landområder. I løbet af 1944 var der udarbejdet planer for evakuering, indkvartering m.v. i alle landets købstæder og ca. 1400 landkommuner efter helt igennem moderne ret-

ningslinier, der tilsigtede at skabe et så smidigt evakueringsystem, at dette kunne tilpasses næsten enhver tænkelig militær situation, der kunne opstå i forbindelse med invasion og kamphandlinger.

Efter erfaringer fra de allieredes »1000 plan-raids« på tyske byer, hvor navnlig brandskaderne viste sig så katastrofale, skred man i besættelsens sidste måneder til en udvidelse af brandforanstaltningerne herhjemme, navnlig gennem oprettelse af boligværn og karréluftværn, udlægning af depoter af sand på gaderne, ændret taktik for brandvæsenets Indsats og udvidet uddannelse af husvagter, brandmandskab m.fl.

Den største vanskelighed, luftværnet mødte gennem alle besættelsesårene, var at få befolkningens brede lag positivt indstillet over for luftbeskyttelsen. Luftværnet fik god støtte i arbejdet dermed fra pressens og radioens side og ikke mindst fra Dansk Luftværnsforening, men forsøgte også selv gennem foredrag, film og propaganda af forskellig art at bidrage til denne opgaves løsning; i foråret 1944 udsendte luftværnet således til samtlige landets 1,3 mill. husstande en stor, illustreret oplysningspièce »Hvis krigen rykker nærmere«, der redegjorde for alle praktiske spørgsmål i forbindelse med luftbeskyttelsen.

Ellen la Cour Overgård (1876-1944) udrettede i mange år et betydeligt arbejde i Det kirkelige Udvalg og i bestyrelsen for Dansk Røde Kors. Hun var tillige en overgang formand for De danske Husmoderforeningers Københavns kreds og for Kvindernes Radio-Landsudvalg, ligesom hun var indvalgt i Københavns Borgerrepræsentation. Trods disse store opgaver, der fuldt ud kunne lægge beslag på et menneskes hele arbejdsevne, påtog hun sig ved krigens udbrud at organisere Danske Kvinders Beredskab, hvis første landsformand hun blev. Hendes organisationsevne, sjældne lederegenskaber og absolutte uselvskhed var af den største betydning for arbejdets fremgang; men hendes kræfter blev udtømt, hun sled sig op i sagens tjeneste, og svigtende helbred tvang hende til at trække sig tilbage i 1941. - På billedet ses hun (t.v.) sammen med organisationens protektrice, den daværende kronprinsesse Ingrid, under et instruktionskursus på Askov for organisationens ledere.

V

Efterhånden som tiden gik, skærpedes forholdet mellem de danske og tyske luftværnsmyndigheder i væsentlig grad. Tyskernes forsøg på infiltration i det civile luftværn blev hyppigere og alvorligere, og luftværnet måtte føre en stadig heftigere Kamp for, såvidt det var muligt, at holde luftbeskyttelsen fri for indblanding fra de tyske luftværnsmyndigheder, den tyske værnemagt og det tyske politi.

Kort før nytår 1944 modtog luftværnet en henvendelse fra ledelsen af Luftgaukkommando XI, Hamburg, der krævede truffet aftale om et samarbejde mellem luftværnet og værnemagten for det tilfælde, at luftangreb skulle medføre storskader i en by. Man måtte efter tysk opfattelse da have fælles stabe, bestående af repræsentanter for den tyske værnemagt og det danske civile luftværn, der »om et rundt bord« kunne tale om sagerne og træffe afgørelse om redningsarbejdets gennemførelse. Sådanne fælles stabe skulle etableres ved samarbejde mellem de stedlige luftværnschefer og værnemagtskommandanter, et »samarbejde«, der dog var af en noget særegen art, idet tyskerne ønskede, at luftværnets styrker i katastrofetilfælde skulle have deres udrykningsordrer alene fra den tyske Standorttæste. Fra dansk side tog man øjeblikkelig skarp afstand fra enhver tanke om samarbejde. Man var i luftværnet klar over, at rygtedannelse omkring et fælles samarbejde mellem luftværnet og det tyske militær indebar en alvorlig fare for fuldstændig opløsning blandt luftværnets styrker landet over.

Sagen var genstand for nogle meget vanskelige forhandlinger med Luftgaukkommando XI, men det lykkedes omsider luftværnet at få tyskerne til at opgive deres ønsker om samarbejdsaftaler.

Medens spørgsmålet vedrørende det civile luftværn siden besættelsen havde sorteret under værnemagten, foretog tyskerne i begyndelsen af 1944 en ændring heri, idet de fleste luftværnsspørgsmål nu blev henlagt under det tyske politi. Denne ændrede sagfordeling betegnede for Statens civile Luftværn indledningen til en periode, der bragte de største vanskeligheder i forholdet til de tyske myndigheder. Den 9. februar 1944 modtog luftværnet en skrivelse fra Der Höhere SS- und Polizeiführer in Dänemark, General Pancke, hvorefter denne havde pålagt chefen for det tyske ordenspoliti her i landet at informere sig

om det danske luftværns beredskab og organisation. Tyskerne ville oprindelig have sendt en SS-officer på inspektionsrejse til samtlige luftværnschefer, men luftværnet fik forhindret dette. Fra luftværnets side lagde man afgørende vægt på at centralisere forbindelsen til det tyske politi videst muligt, således at tyske henvendelser, ønsker og krav tilgik centralledelsen og ikke luftværnscheferne direkte. Herved blev det i mange tilfælde muligt for centralledelsen gennem forhandlinger at få tyskerne til at frafalde deres ønsker, og i andre tilfælde søgte man gennem stadig nye forhandlinger at forhale sagerne mest muligt. Man tilstræbte herved i videst muligt omfang at undgå de opløsende tendenser inden for luftværnets styrker ude i landet, som ville være blevet en følge af lokal tysk infiltration.

Befehlshaber der Ordnungspolizei kastede sig straks med iver ind i arbejdet med at kontrollere og overvåge det danske luftværn. Tyskerne krævede således indsat forbindelsesofficerer fra det stedlige tyske politi i luftværnets kommandocentraler, noget luftværnet naturligvis nægtede at indgå på og havde held til hele krigen igennem at undgå. Det tyske politi krævede endvidere gennem Statens civile Luftværn udleveret detaljerede oplysninger om det danske luftværns opbygning, materiel og personel i hver enkelt by. Man var naturligvis lidet tilbøjelig til at spille tyskerne sådant materiale i hænde, men efter at have syltet og forhalet sagen i 10 måneder måtte man i slutningen af februar 1945 efter et formeligt ultimatum overlevere tyskerne et kartoteksmateriale, der dog var således opstillet, at det gav tyskerne et i enkeltheder ret ufuldstændigt billede af luftværnets beredskab.

På dagen for den allierede invasion på kontinentet den 6. juni 1944 blev luftværnet kaldt til møde hos Befehlshaber der Ordnungspolizei på Dagmarhus. Tyskerne ønskede at sikre sig, at luftværnet under den nye militære situation ikke ville foretage ekstraordinære skridt, uden at det skete i forståelse med de tyske myndigheder, og man krævede fra tysk side især, at luftværnet forinden eventuel erklæring af fuldt beredskab underrettede de tyske myndigheder i god tid. De ville øjensynlig gardere sig mod eventuelle overraskelser i retning af indkaldelser af et uniformeret CB-korps på 40.000 mand »i ryggen på« tyskerne. Luftværne lovede at give sådan underretning. Således som forholdene lå, kunne der ikke være nogen tvivl om, at luftværnet, hvis man overhovedet alvorligt ville tænke på under en krigsmæssig situation

at kunne træde i virksomhed til gavn for civilbefolkningen, fuldt ud måtte anerkende tyskernes faktiske bestemmelsesret med hensyn til spørgsmål af militær rækkevidde; en fornægtelse heraf ville for luftværnet have været det samme som selvmord.

Tyskerne så efterhånden med stigende mistro på det civile luftværn og ikke mindst på CB-korpset, i hvilket de mente at se en camoufleret organisation af politimæssig og halvt militær art, rettet mod tyskerne her i landet. Det skete ofte, at luftværnschefer og kolonnechefer blev tilsagt til møde hos den lokale kommandant, der skarpt kritiserede CB-korpsets optræden og på mere eller mindre direkte måde antydede, at der ved given anledning ville blive skredet ind mod CB-tjenesten. I Sønderborg var kommandanten blevet så betænkelig ved situationen, at han fandt det nødvendigt at forbyde, at CB'erne efter endt grundskole marcherede gennem byen med musikkorps i spidsen. Det blev øjensynlig opfattet som en farlig udfordring af den tyske værnemagt!

I slutningen af juli 1944 blev sagen lagt op i et højere plan, idet Befehlshaber der Ordnungspolizei over for luftværnet fremsatte krav om en nedlæggelse af CB politiet i hele landet og en omlægning af dele af CB-uddannelsen. Efter tyskernes opfattelse fik CB-mandskabet under deres uddannelse indpodet en »usund nationalistisk indstilling«, og man forså sig især på den rent disciplinerende del af uddannelsen, som man opfattede som halvt militære øvelser (»Geländeübungen und Grossmärsche«, som tyskerne kaldte det); de var jo selv specialister i camoufleret militæruddannelse.

Fra luftværnets side blev der naturligvis protesteret voldsomt, og sagen gav de følgende måneder anledning til nogle meget bevægede forhandlinger. Der var imidlertid ingen vej udenom. Hvad der vanskeliggjorde sagen, var, at CB-politiet bestred en række opgaver af rent luftværnsmæssig art (kommandocentraltjeneste, meldetjeneste, telefontjeneste, chaufførtjeneste, depottjeneste o.lign.), opgaver som nødvendigvis måtte løses, hvis man overhovedet ville opretholde luftværnets funktioner. Man præciserede derfor fra dansk side, at man kun kunne gå med til en nedlæggelse af CB-politistyrkerne, såfremt der til gengæld blev stillet fornødent CB-mandskab til rådighed til løsning af disse opgaver, og det lykkedes virkelig at få tyskerne til at tiltræde dette vilkår. I slutningen af august måned måtte luftværnet da give luftværnscheferne ordre til opløsning af CB-politiet og ind-

skrænkning af CB'ernes uddannelse. Herefter skulle hele CB-politiet, der i alt talte ca. 14.000 mand, hvoraf ca. 4.500 mand var indkaldt til fast tjeneste, nedlægges. Største delen af CB-politiets mandskab skulle imidlertid overgå til en ny - under politiet sorterende - tjenestegren: CB-kommandocentraltjenesten (CBKC), således at de foran nævnte opgaver også fremtidig kunne udføres ved CB-mandskab (oven i købet det samme mandskab, blot under et andet navn). Den resterende del af det hidtidige CB-politi blev overført til brandtjenesten og rydningstjenesten, og samtlige øvrige af CB-politiet hidtil udførte opgaver (alene med undtagelse af bevogtnings- og patrouilleringstjenesten) overgik til disse tjenestegrene.

Man måtte undrende spørge sig selv, hvad tyskernes mening med denne ejendommelige ordning vel kunne være. Luftværnet beholdt sine CB'ere, for størstedelen stadig under politiets ledelse og til løsning af stort set de samme opgaver som hidtil. Bortset fra, at nyordningen gav anledning til en del administrativt besvær, betød den derfor ikke nogen afgørende svækkelse af luftværnsberedskabet. Derimod kunne general Pancke naturligvis med god samvittighed indberette til Berlin, at han nu havde »udskilt« 14.000 »hjælpepolitifolk« af det danske luftværn.

En farlig episode var kort forinden indtruffet, da tyskerne under folkestrejken i København de første dage i juli 1944 pludselig stillede krav til luftværnet om, at rydningstjenestens CB'ere på tysk ordre og under tysk kommando skulle deltage i bortfjernelsen af de barrikader, folk havde opført i gaderne. Luftværnet afviste naturligvis denne tanke som absurd og stod stejlt på dette standpunkt til trods for, at tyskerne rasede og truede med de voldsomste repressalier mod luftværnet og mod vicepolitichef Arthur Dahl, som fandt det tilrådeligst i nogen tid at forsvinde under jorden.

Det var kun for en kort stund efter CB-politiets opløsning, at tyskerne lod luftværnet i fred. General Panckes aktion den 19. september 1944, hvorved politiet og CB-organisationerne med undtagelse af CBU opløstes med øjeblikkelig virkning, var et lammende slag for luftværnet.

I København og flere byer skete den tyske aktion i ly af et falsk flyvervarsel. »Indflyvningssituationen« var af tyskerne konstrueret ganske snedigt, men forekom dog noget mistænkelig, og i luftværnets

landskommando drøftede man netop dette spørgsmål, da flyvervarslet lød kl. 11; få minutter efter indløb de første meldinger fra København og provinsen om den igangværende aktion.

Efter general Panckes officielle radiomeddelelse samme eftermiddag om overfaldet vedtog man i Statens civile Luftværn øjeblikkelig at ophøre med enhver funktion. Samtlige luftværnschefer var sat ud af spillet; i de store byer var alle de politifolk, som ledede luftværnet, arresteret eller straks gået under jorden; luftværnets øverste chef, vicepolitichef Arthur Dahl, var blandt de arresterede; enhver tanke om under disse forhold at fortsætte var håbløs. Administrationskontorerne, landsmeldecentralen og samtlige kommandocentraler landet over blev lukket i løbet af eftermiddagen; sirenevarsling var dermed blevet umulig; det civile luftværn fungerede ikke længere.

Det var selvfølgelig en uholdbar situation. Faren for luftangreb var jo ikke formindsket, og fra mange byer pressede man kraftigt på for at få funktionerne genoptaget, ligesom man enkelte steder begyndte at lave frivillige luftværnsordninger som nødhjælp. For den tyske værne-magt var navnlig nedlæggelsen af sirenevarslingssystemet en ubehagelig overraskelse, og selv fra Befehlshaber der Ordnungspolizei udsendes en føler med henblik på en fortsættelse af det civile luftværn under et nyt dansk politi. En sådan løsning hørte naturligvis kun hjemme i fantasiens verden; men hvis luftværnsfunktionerne kunne videreføres uden politiet, under den hidtidige danske centralledelse og efter de hidtil fulgte principper, kunne luftværnet ikke afvise at tage opgaven op, da hensynet til den danske civilbefolkning krævede, at luftværnet som en rent humanitær institution fortsatte sit virke.

Den eneste praktiske mulighed for en fortsættelse var at søge luftværnet reorganiseret på kommunal basis, og herom førtes en række forhandlinger med indenrigsministeriet, udenrigsministeriet og politikerne, ligesom man holdt kontakt med frihedsrådet om spørgsmålet. Den 27. september fremsatte Statens civile Luftværn over for tyskerne et forslag på 5 punkter, som man bad godkendt fra tysk side. Efter dette forslag skulle Statens civile Luftværn bestå i samme skikkelse og med samme beføjelser som hidtil; hvervet som luftværnschefer i byerne skulle overgå til borgmestrene; luftværnskontorerne og samtlige tjenestegrene med undtagelse af polititjenesten skulle bibeholdes og det tidligere CB-mandskab fordeles som hjælpemandskab under navn

Bunkersbyggeriet hørte ikke til de populære foranstaltninger - dels fordi det kom i stand på tysk foranledning, dels fordi det kostede aldeles urimeligt store summer i forhold til den sikkerhed, de små kuber kunde yde befolkningen, hvis det blev alvor med byernes bombardement, dels endelig fordi det så ud, som havde hottentotter uden videre slået sig ned iblandt os og bygget deres Krål'ler på vore torve og pladser. - Billedet viser forskellige stadier i bunkersbyggeriet inde på Rådhuspladsen i København. Der mangler kun det afsluttende: Kubens beklædning med jordfyld og brosten, så kun den firkantede, cementstøbte »Lyre« blev synlig.

af »LB-pligtige« til de enkelte tjenestegrene, men i øvrigt gøre tjeneste efter de hidtidige principper.

Tyskerne lagde den største vægt på, at CB-organisationen som et ensartet korps under central ledelse var og blev ophævet, men havde ikke noget imod, at mandskabet splittedes ud i små grupper under de enkelte institutioner, når de blot fremtrådte uden central ledelse og uden enhedspræg af nogen art. Det lykkedes at få tyskerne overbevist om nødvendigheden af, at mandskabet var uniformeret, men de famøse bogstaver »CB« krævedes absolut fjernet fra CB'ernes brystskjolde. Baggrunden herfor har måske været, at tyskerne ville udelukke enhver mulighed for, at CB-mandskabet under en invasionsituation skulle kunne optræde som internationalt anerkendt friskarekorps til støtte for invasionsmagten.

Det lykkedes efter mange krumspring luftværnet at få forslaget godkendt fra tysk side. General Pancke føjede dog den klausul til sin godkendelse, at der ikke fremtidig kunne være tale om at indkalde og uddanne nye luftværnsstyrker, hverken LB-pligtige eller frivillige re-

servekolonner; luftværnet måtte fortsætte med de en gang uddannede styrker, som tyskerne anså tilstrækkelige. Herefter blev reorganiseringen af det hidtidige luftværn påbegyndt. Først igangsattes sirenevarslingen, derefter udnævntes borgmestrene til luftværnschefer, og efterhånden fik man samlet mandskab og materiel påny. At dette arbejde under de vanskelige forhold kunne lykkes, må man utvivlsomt tilskrive den betydelige støtte, luftværnet modtog fra Danmarks Frihedsråd, der i sin proklamation af 6. oktober bl.a. med fuld styrke gik ind for en reorganisation af det civile luftværn og skarpt fordømte tyverier af luftværnsmateriel.

Tiden efter den 19. september karakteriseredes - for luftværnet som for samfundet i øvrigt - af en næsten endeløs række af tyske krav, tysk indblanding, razziaer og arrestationer.

I slutningen af oktober 1944 krævede det tyske politi professor Ole Chievitz fjernet fra stillingen som chef for Luftværnets Sanitetstjeneste; det antydedes kraftigt, at det kunne få uheldige konsekvenser for luftværnet, hvis professor Chievitz ikke blev udskiftet med en anden leder. Det lykkedes luftværnet efter at have syltet sagen i længere tid at få stillet tyskerne tilfreds, uden at professor Chievitz, der da som medlem af frihedsrådet længe havde været under jorden, blev afskediget fra luftværnet.

I oktober måned 1944 modtog luftværnet fra general Pancke ordre til langs samtlige vigtige hovedveje landet over at udføre dækningsgrave for hver 200 m, hver med plads til 2 mand. Da langt størsteparten af den kørende færdsel fandt sted for den tyske værnemagt, var det i virkeligheden en ren tysk foranstaltning, der her var tale om, og man var derfor fra dansk side absolut negativt indstillet over for det fremsatte krav, der ville medføre, at ca. 40.000 dækningsgrave til et beløb af mellem 300.000 og 400.000 kr. skulle udføres. Efter at luftværnet gennem udenrigsministeriet havde protesteret, opgav tyskerne kravet og påbegyndte selv udførelsen.

Som et led i de i slutningen af 1944 beordrede udvidede brandsikringsforanstaltninger skulle der i alle større byer for hver husblok oprettes karréluftværn under ledelse af en særlig uddannet karréluftværnsleder. Tyskerne, der heri så spiren til en organisering af befolkningen i kampgrupper, rettet mod besættelsesmagten, udstedte omgå-

ende absolut forbud mod oprettelsen af karréluftværn, og denne gang var det ikke muligt at rokke tyskerne en tomme.

De tyske beslaglæggelser greb efterhånden om sig også til skade for luftværnet. Tyskerne beslaglagde i vid udstrækning luftværnets hjælpestationer til militære formål, og også luftværnets motorkøretøjer blev ofte rekvireret af tyskerne. Med benzinen var det helt galt. Efter den 19. september blev de dele af rigspolitiets katastrofebeholdninger af benzin, som ikke var blevet beslaglagt af tyskerne, overdraget luftværnet, men dette medførte naturligvis, at tyskerne og ikke mindst Hipo korpset fik betydelig interesse for luftværnets benzinbeholdninger. I de følgende måneder blev landets beholdninger af luftværnsbenzin i en uendelighed flyttet rundt, gravet ned og skjult på alle tænkelige steder, og dette gav anledning til talrige tyske razziaer. Det lykkedes dog kun tyskerne at finde forsvindende mængder.

Efter militærets 29. august og politiets 19. september havde man inden for luftværnets rækker en usikker følelse af, at når tyskerne næste gang slog til, ville det måske blive mod det civile luftværn. Opløsningen først af CB-politiet og senere af hele CB-organisationen havde givet et fingerpeg, og senere begivenheder syntes at pege i samme retning. En kritisk situation indtraf, da det tyske politi i slutningen af september og begyndelsen af oktober 1944 foretog beslaglæggelse af CB-kartoteker rundt omkring i landet. Disse aktioner indledtes i København, hvor tyske politisoldater den 30. september brød ind på CB-kontoret og fjernede hele CB-kartoteket, indeholdende navnekort med adresser på alle Storkøbenhavns ca. 20.000 CB'ere, og transporterede kartoteket til Shellhuset. Fra dansk side blev der omgående nedlagt en voldsom protest, idet direktør Svenningsen fra udenrigsministeriet samme aften henvendte sig til dr. Best, der dog blot gav udtryk for, at aktionen udelukkende var foretaget, fordi man fra tysk side ønskede »at bringe det ganske ubeskyttede kartotek i sikkerhed«; en tilbagelevering af kartoteket ville absolut finde sted, men kunne af »tekniske grunde« ikke lade sig gøre lige med det samme. Lignende beslaglæggelser fandt i løbet af oktober sted i Ålborg, Odense, Sønderborg og enkelte andre byer, men hele aktionen havde et noget tilfældigt præg. Alle kartoteker blev leveret tilbage til luftværnet, og alt tydede på, at de ikke af tyskerne havde været benyttet til afskrivning.

En almindelig spionage mod luftværnet blev fra sommeren 1944 efter ordre fra chefen for S.D., Hauptsturmführer Pahl, systematisk foretaget af denne organisation, der gennem stikkere lod opstille fortegnelser over alle ledende inden for hele luftværnet landet over og indsamlede materiale om luftværnsmandskabets politiske indstilling, Kasernering, eventuelle bevæbning o.s.v. I slutningen af januar 1945 tilspidsedes situationen. Efter en falsk stikkermeddelelse om en af luftværnets ledelse planlagt militær aktion mod tyskerne mente Gestapo ikke længere at turde undlade at foretage en samlet aktion mod det civile luftværn i hele landet. I største hast planlagde man på Shellhuset en sådan aktion. Efter hvad bl.a. Gestapo chefen Bovensiepen samt nogle af tyskernes håndlangere efter befrielsen har forklaret til det danske politi, var tyskernes planer følgende:

Forinden aktionen skulle løbe af stabelen, ønskede man at sikre sig den daglige leder af luftværnet, kontorchef Årøe i Statens civile Luftværn, der formentes at kunne aftvinges værdifulde oplysninger. For ikke ved en officiel tysk arrestation af kontorchef Årøe at vække mistanke var det Bovensiepens plan i stedet for at lade ham »forsvinde«, og Peter-gruppen - en af tyskernes likvidationsgrupper - med lederne Flaupsturmführer Horst Issel, Brøndum og Bothildsen Nielsen i spidsen blev sat ind på løsningen af denne delikate del af opgaven, idet de fik ordre til at arrestere kontorchefen og ved omgående forhør, eventuelt under tortur, at aftvinge ham så mange oplysninger som muligt om luftværnets forhold til frihedsbevægelsen. På basis heraf skulle da aktionen iværksættes landet over; alle CB-pligtige og alt ledende personale, herunder navnlig de officerer fra hær og flåde, der gjorde tjeneste i luftværnet, skulle arresteres og luftværnet totalt nedlægges. De lokale Gestapo tjenestesteder havde med 24 timers varsel fået ordre fra Shellhuset til at have alt klart til aktionen - men ordren udeblev. Kontorchef Årøe havde fra en god kilde hos tyskerne selv fået en advarsel og var gået under jorden, og Peter-gruppen arresterede ved en fejltagelse læge Tøjtemark fra Statens civile Luftværn. Hermed var aktionen mislykkedes i starten. Sagen blev fra dansk side omgående gennem udenrigsministeriet foreholdt dr. Best, der påstod at være uden noget kendskab til Bovensiepens planer, men lovede en undersøgelse, og da sagen herefter var røbet og lagt op i et høj officielt plan, måtte videre initiativ fra det tyske politi foreløbig indstilles. Tyskerne foretog deri-

mod en våbenrazzia på Statens Luftværnsskole, men fandt heller ikke her, hvad de søgte.

VI

I de sidste måneder af besættelsen blev det forudt luftværnet at deltage i løsningen af en betydningsfuld opgave: Konvojkørslen til tyske koncentrationslejre for at bringe de fangne norske og danske patrioter hjem. Det var en opgave, luftværnet deltog i med hele sit hjerte. Det var socialministeriet, der oprindeligt tog dette spørgsmål op med bistand fra forskellig side, bl.a. Statens civile Luftværn. I det forberedende arbejde deltog luftværnet fra oktober 1944, og allerede i begyndelsen af december 1944 organiseredes den første konvoj tur til Buchenwalde, hvorfra 200 danske politifolk blev bragt hjem. Luftværnet stillede ambulancer, chauffører og andet mandskab og materiel til rådighed ved disse konvojer. I løbet af vinteren 1945 foretoges adskillige ture, navnlig til Neuengamme, for at bringe syge, kvinder, »asociale« m.fl. andre hjem. Konvoj tjenesten blev udvidet betydeligt i april måned 1945, og da svensk Røde Kors under Grev Folke Bernadotte i slutningen af april indledte sin hjælpeaktion, skabtes der et nært samarbejde med den eksisterende store danske hjælpeorganisation. Således fremskaffede luftværnet gennem luftværnscheferne med dags varsel langt største parten af den vognpark på godt 200 vogne, der i dagene fra den 19.-23. april foretog den store dansk-svenske konvojkørsel til Neuengamme efter 4.200 danske og norske fanger, og alle konvoj tjenestens ambulancer blev stillet til rådighed af CBU-korpset.

Besættelsens sidste måneder var en meget vanskelig tid for luftværnet. Skoler og andre egnede bygninger, i hvilke luftværnets hjælpestationer var forberedt, var i de sidste par år i mangfoldige tilfælde stik imod afgivne løfter og uden enhver hensyntagen til luftværnets protester blevet beslaglagt af den tyske værnemagt, og luftværnets organisationsplaner havde derfor gang på gang måttet ændres, men i foråret 1945 blev det helt galt. Da de tyske flygtningesværme i marts-april måned oversvømmede landet, beslaglagde tyskerne skoler, offentlige bygninger, forlystelsesetablissementer og andre bygninger, hvor luftværnets hjælpestationer hørte til, i et omfang, så luftværnsorganisationen i de fleste byer efterhånden blev slået fuldstændig i Stykker. Centraladministrationen havde vedtaget at nægte enhver medvirken

ved foretagelsen af disse folke-
retsstridige beslaglæggelser, og
luftværnet mente derfor også
at burde overlade til Byerne at
klare Vanskelighederne, som de
bedst kunne. At samtidig tyske
razziaer og arrestationer i kom-
mandocentralerne skabte uro
blandt mandskabet, gjorde ikke
forholdene lettere. Hertil kom,
at stadig flere af dem, der tjen-
stgjorde i luftværnet, måtte gå
under jorden på grund af del-
tagelse i illegalt arbejde. Også i
luftværnets materieldepoter tyn-
dede det ud på grund af talrige
»hold up«, der i de fleste tilfælde
skyldtes modstandsbevægelsens ønsker om at sikre sig stålhelme og
anden udrustning.

Efterhånden som fronten i Tyskland nærmede sig Danmark, og
luftaktiviteten over landet steg til et hidtil ukendt omfang, meldte sig
det spørgsmål, om luftværnet burde forhøje beredskabet gennem for-
øgede faste indkaldelser af mandskab for i højere grad at være beredt,
såfremt krigen skulde nå dansk område. Spørgsmålet var meget deli-
kat. Ikke blot ville et for tidligt etableret forhøjet beredskab muligvis
være af uheldige virkninger for frihedsbevægelsen, da visse dele af det
illegale arbejde trivedes i ly af luftværnssystemet og naturligvis ikke
tålte for megen offentlighed. Spørgsmålet havde også en side over for
tyskerne, der krævede nøje at overvåge enhver forhøjelse af beredska-
bet, og ligeledes var den allierede overkommando direkte interesseret
i en sådan sag. Luftværnet udarbejdede et forslag til etablering af for-
højet beredskab af en vis størrelse, klart til omgående iværksættelse,
og den allierede overkommando underrettedes ad underjordisk vej
om enkelthederne heri. Som forholdene udviklede sig i de sidste april
dage, slap vi dog for den uriaspost, en sådan mobilisering af luftvær-
net under de overordentligt vanskelige og særegne forhold ville have
virket.

Evakueringsordren, som uddeltes i Rønne tid-
ligt om morgenen den 8. maj 1945. Takket være
den planmæssige rømning af både Rønne og
Neksø omkom kun 10 danske ved det russiske
bombardement. Derimod havde tyskerne me-
get alvorlige tab.

Kapitulationen stillede straks luftværnet helt nye opgaver:

Talrige steder stillede udrykningskolonner og CB-styrker den 5. maj
med maskinpistoler og frihedskæmperarmbind som aktive afdelinger
af Danmarks Frihedshær. Hele luftværnets landsomfattende melde-
system blev straks stillet til rådighed for frihedsbevægelsen. Social-
tjenesten var næsten overalt - oftest i henhold til forudgående aftaler
- til rådighed for frihedskæmperne med forplejning, indkvartering og
anden bistand. Fra luftværnets depoter udleveredes store mængder af
udrustningsgenstande til frihedsstyrkerne -, og få dage efter kapitula-
tionen fik det civile luftværn overdraget en helt ny vigtig og presserende
opgave, nemlig administrationen af forsorgen for de godt 200.000 ty-
ske flygtninge, tyskerne havde efterladt heroppe i den elendigste for-
fatning.

Men befrielsen betød dog ikke for det civile luftværn den endeli-
ge afslutning på krigen. Medens det øvrige land jublede over befriel-
sen, indtrådte den 7. og 8. maj de store bombekatastrofer i Rønne og
Neksø på Bornholm. Disse byer blev som følge af den tyske komman-
dants afvisning af et russisk ultimatum om overgivelse udsat for nog-
le voldsomme bombardementer, og det civile luftværn trådte straks i
virksomhed. Efter afgivelsen af det russiske ultimatum beordrede luft-
værnschefen natten til den 8. maj total evakuering af civilbefolkningen
fra Rønne og Neksø. Denne blev foretaget i henhold til de udarbejdede
planer og var tilendebragt i de tidlige morgentimer den 8. maj; som føl-
ge af evakueringen satte kun 10 danske livet til ved de påfølgende me-
get voldsomme bombeangreb mod de to byer. Slukningsarbejdet og det
første rydningsarbejde blev foretaget af den bornholmske CBU-kolon-
ne, Rønnes Luftværnsstyrker og frivilligordningerne, og i den nærme-
ste tid blev reparationsarbejdet og civilbefolkningens tilbageflytning
til de bombehærgede byer dirigeret og reguleret af luftværnschefen.

Materielle forhold

Landbruget

Af professor Kristen Skovgård

Udbruddet af den store krig i september 1939 stillede dansk landbrug over for de samme alvorlige produktionsmæssige og afsætningsmæssige problemer, som man kendte dem fra den første verdenskrig. Som den gang var krigens to hovedmodstandere, England og Tyskland, ikke blot landbrugets dominerende markeder, men de to lande beherskede tillige praktisk taget alle forbindelseslinier til vore såkaldte sekundære landbrugsmarkeder og til vore råstofleverandører af foderstoffer og kunstgødning. Vilkaerne for vort vigtigste eksporterhvervs produktion og afsætning var med andre ord prisgivet de krigsførende magters skøn over krigsførelsens hensigtsmæssige midler, og det blev dermed en af dansk politiks vigtigste opgaver som et integrerende led i vor neutrali-

»Plovfuren« hed et af de illegale blade. Det søgte at vække bondens sans for, hvad kampen gjaldt.

tetspolitik at genoplive den lighed i produktion og afsætning, som vi med held havde gennemført under krigen 1914-18, og hvortil landbruget og landbrugets mænd havde ydet deres fortjenstfulde bidrag.

Dette syntes også at skulle lykkes; regeringen gennemførte en række handelspolitiske forholdsregler med henblik på opretholdelsen af vor absolutte neutralitet, ligesom der afsluttedes handelsaftaler om landbrugseksporten med England og Tyskland, og fordelingen af vor landbrugseksport i krigens første halvår gav ikke anledning til episoder, der kunne bringe vort neutrale sindelag i tvivl. Man kunne nu mene, at de opgaver, vort land med krigens alvor uden for døren var stillet over for, måtte ligge alle så tungt på sinde, at de mødte en enig dansk politik også på de produktions- og afsætningsmæssige områder. Det var dog ikke tilfældet, thi blandt de foranstaltninger, regeringen ved krigsudbruddet så sig nødsaget til at gennemføre, var der en enkelt, valutapolitikken, som i sin udformning kom til at virke stærkt uddybende på den kløft, som kriseårene i trediverne havde skabt mellem landbruget og det øvrige samfund, og da den fik sin store betydning for den landbopolitiske udvikling under besættelsen, skal den omtales nærmere.

Da sterling ved krigsudbruddet faldt over for dollars, valgte Danmarks Nationalbank for at beskytte det hjemlige prisniveau mod inflatorisk indflydelse at frigøre kronen fra sterling og i stedet for at knytte den til dollars. Resultatet måtte naturligvis blive en faldende sterlingkurs og dermed faldende landbrugspriser, og da England for at beskytte sit prisniveau mod inflation i samme skynding gennemførte maksimalpriser på fødevarer ved at lægge loft over de gældende priser, kunne landbruget ikke få kompensation for sterlingfaldet i stigende sterlingpriser, og erhvervet henvendte sig derfor omgående ved Landbrugsrådet med en enstemmig protest til regeringen mod virkningen af den førte valutapolitik.

Der etableredes straks kontakt mellem regeringen og Landbrugsrådet om problemet, og man søgte i første omgang ved forhandlinger med England at opnå forhøjelse af sterlingpriserne. Der indrømmedes os visse, dog fra landbrugets synspunkt utilstrækkelige prisforhøjelser; men hvad værre var, England erklærede virkningerne af den danske valutapolitik som sig uvedkommende. Ved de mellem regering og landbrugsråd derefter fortsatte forhandlinger erklærede regeringen sig

indforstået med at holde landbruget skadesløst for det lidte tab ved kronehævningen, men de herpå sigtende forslag, der navnlig tilførte de mindre landbrug fordele, blev kun accepteret af husmandsforeningernes repræsentanter i Landbrugsrådet, medens Landbo- og Andelsforeningernes repræsentanter gik skarpt imod. Det syntes ikke muligt at få tilvejebragt noget forlig, og da tiden trak ud, vedtog Landbrugsrådet først i november mod husmandsrepræsentanternes stemmer at samle det danske landbrug til et landsprotestmøde, som senere blev berammet til afholdelse i Odense den 21. november, efter at regeringen efter et forlig med Det konservative Folkeparti den 10. november uden Landbrugsrådets tilslutning havde gennemført en »lov om foranstaltninger til udligning af landbrugets eksportpriser og produktionsomkostninger«. I loven var der kun levnet meget lidt af det af regeringen oprindeligt stillede forslag, men Landbrugsrådet hævdede, at loven kun ydede landbruget halv kompensation.

Husmandsforeningerne søgte at komme Odense mødet i forkøbet, idet de sammenkaldte ti et landsmøde i Århus den 15. november. Der vedtoges her en udtalelse, hvori man gav regeringens politik sin tilslutning samt protesterede mod den af Landbrugsrådets flertal førte politik, og endelig bemyndigede mødet husmandsforeningernes hovedbestyrelse til om fornødent at opsigte foreningernes medlemskab i rådet.

På Odense mødet, hvortil ikke mindre end 3000 landmænd stævnedes, redegjorde Landbrugsrådets ledende mænd, husmandsrepræsentanterne deltog dog ikke, for de konsekvenser, den førte valutapolitik efter deres mening måtte få, og for de tab, den ville påføre landbruget. Mødets resultat var vedtagelse af en beslutning, hvorefter der til samtlige landmænd rettedes opfordring om at underskrive på følgende erklæring:

»Ved min underskrift forpligter jeg mig herved over for Landbrugsrådet til at underkaste mig alle beslutninger, som De samvirkende danske Andelsslagteriers Fællesbestyrelse og De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation i fællesskab måtte tage vedrørende min svine- og mælkeproduktion til forbedring af landbrugets vilkår. Forpligtelsen er gældende til udgangen af 1940«.

På mødet fremkom enkelte protester mod denne udtalelse, men den vedtoges med så godt som fuldstændig tilslutning. I en skrivelse af den 24. november udmeldte husmandsforeningerne sig derefter af Land-

brugsrådet.

Det var altså resultatet af de første tre måneders hjemlige krigstidspolitik. Man havde opnået at sprænge landbrugets hovedorganisation, Landbrugsrådet, og hvad der var endnu værre, den bitterhed og uro, regeringens politik fremkaldte i landbokredse, gav L.S.-bevægelsen en enestående chance, det var rigtig vand på dens mølle. L.S.-ledelsen søgte at rejse en storm mod regeringen og opfordrede i forårets løb med stigende heftighed Landbrugsrådet og andelsforeningerne til at gøre brug af de efter Odense mødet af de tre fjerdedele af danske landmænd underskrevne fuldmagter.

Regeringen søgte at imødekomme landbrugets kritik ved gennem forskellige foranstaltninger at forbedre landbrugets indtægter. Man forhøjede hjemmeprisen på smør, man gennemførte en kornordning, der dog kun kunne have symbolsk betydning, da de fastsatte maksimalpriser for indført korn lå betydeligt under verdenspriserne, og man forhøjede de i loven af 10. november fastsatte fragttilskud på foderstoffer. Der opnåedes dog ikke noget kompromis med Landbrugsrådet; men da det ved forhandlinger med England umiddelbart efter årsskiftet 1940 viste sig, at man fra 1. april kunne vente betydelige forringelser i vore afsætningsforhold til England, genoptoges forhandlingerne mellem regeringen og Landbrugsrådet, og afventende de dansk-engelske handelsforhandlingers resultat vedtoges den 30. marts en lov, der endelig bragte det omstridte valutaproblem ud af verden, og man skabte dermed på tærskelen til de efterfølgende svære tider overensstemmelse mellem regeringen og landbrugets officielle organisationer.

II

Med besættelsen ændredes landbrugets forudsætninger fuldstændigt, produktionsmæssigt, afsætningsmæssigt og politisk. Mest direkte berørt blev naturligvis afsætningen, fordi eksporten til vort hovedmarked i England standsede fra den ene dag til den anden; for produktionens vedkommende havde man derimod lagerbeholdninger at tære på, men hvad der var mere vigtigt, sommeren stod for døren, og grundlaget for kvægproduktionen var derfor foreløbig sikret, således at der blev givet respit til omtanke.

Den standsede afsætning havde den virkning, at lagre på mejerier, slagterier og i kølehuse hurtigt fyldtes; men de bekymringer, dette kun-

ne give anledning til, viste sig grundløse, da Tyskland, for at anvende den tyske opfattelse af begivenhederne, erklærede sig villig til at aftage eksporten og hjælpe det danske landbrug ud af vanskelighederne. Det var om denne bistand, udenrigsminister Scavenius senere i rigsdagen udtalte, at »- - jeg kunne tænke mig, at man ikke i alle kredse har gjort sig klart, at det for Danmark var et held, at dets sydlige kunde var i besiddelse af en sådan organisation, at det uden tøven kunne aftage de store mængder letfordærlige varer, som udgør hovedmængden af vor landbrugseksport«.

Det viste sig imidlertid hurtigt, at man fra tysk side ikke alene ville hjælpe dansk landbrug af med dets varer, men man ville sikre sig de flest mulige varer, og for at opnå dette sendte man en delegation af sagkyndige, som med råd og vejledning skulle bistå landbruget i den fuldstændig nye situation ved at stille de erfaringer til rådighed, som man i Tyskland igennem syv års selvforsyningspolitik havde indvundet på landbrugsproduktionens område. Fra dansk side stod man noget tvivlende over for karakteren af delte besøg; der var nogen ængstelse for, at rådgiverne skulle vise sig at være forpuppede magthavere, men forholdet var vel det, at tyskerne ved besættelsen ikke havde gjort sig det klart, i hvilket omfang de ville bemægtige sig den danske administration. For ikke at løbe nogen risiko blev det imidlertid bestemt, at forhandlingerne med de sagkyndige, der havde henvendt sig ad officiel vej, skulle forlægges fra landbrugsministeriet til Landbrugsrådet, og her førtes derefter under generalsekretær Høgsbro Holms forsæde en række forhandlinger mellem et i hast mobiliseret lille dansk udvalg og de tyske udsendinge. Deres ærinde var som sagt ikke alene at hjælpe den igangværende produktion, men for Tyskland at opnå mest mulig produktion, og i øvrigt af en sammensætning, som Tyskland ønskede det. Det vil sige, at man forhandlede om den danske landbrugsproduktions tilrettelægning med henblik på at levere Tyskland flest mulige fedtstoffer, som var det, man behøvede. Dette skulle opnås igennem produktionens organisering og prispolitikken.

Tyskerne erklærede straks, at de var indforstået med betydelige prisforhøjelser for at stimulere produktionen, da tilførslerne af foderstoffer måtte gå tilbage, og produktionen som følge deraf falde. Men priserne skulle fastsættes således, at smør- og flæskeproduktionen blev størst

mulig, derimod var man uinteresserede i ægproduktionen. Konkrete priser blev ikke drøftede, forhandlingerne bevægede sig udelukkende på det rent tekniske og produktionsmæssige område og førtes nu og da med et videre perspektiv. Således anførte de tyske forhandlere, at uanset krigens udfald måtte dansk landbrug gøre sig fortroligt med ændrede forudsætninger for sin fremtidige produktion og afsætning, da både et tabende og et sejrende England måtte blive et meget dårligere marked for landbrugsprodukter end tidligere. Konsekvensen heraf måtte for dansk landbrug blive, at man indstillede sig på en stærkere tilknytning til kontinentet, men dette ville betyde, at produktionen i meget højere grad end tidligere kom til at hvile i sig selv, da det blev en opgave for den kontinentale politik at gøre sig uafhængig af de tidligere store oversøiske tilførsler af levnedsmidler. Besættelsens virkninger for landbruget måtte med andre ord ses som en indledning til en organisk udvikling og ikke som en tidsbegrænset afbrydelse i det tilvante system.

Det lykkedes dog ret hurtigt at neutralisere den tyske sagkundskab, og selv om den nu og da senere dukkede op igen og søgte at gøre sig gældende, blev dette virkningsløst, således at dansk landbrug fagligt set under hele krigen kunne arbejde i fred og ro uden fremmed påvirkning. Værdien heraf kan ikke noksom understreges, da der næppe var noget område inden for den nazistiske politik, hvor ideologi, teknik, organisation og produktion var så stærkt sammenvævet som i landbruget, således som det kom til udtryk i begrebet blod- og jordpolitik, men dette undgik man altså at stifte nøjere bekendtskab med.

Betydeligt farligere end de faglige rådgivere var den landbrugskyndige lyttepost, tyskerne oprettede i tilknytning til deres handelsdelegation. Denne lyttepost lededes under hele krigen af en yngre dansk-talende, landbrugskyndig, også kommercielt interesseret doktor, som stod i direkte kontakt med og lod sig inspirere fra danske nazistiske landbrugskredse, ligesom han for øvrigt nøje fulgte indstillingen blandt de danske landmænd og udviklingen i landbrugsproduktionen. Til denne mand, der lagde stor vægt på at bevare skindet af imødekommenhed over for landbrugets mænd og dets organisationer, kan flere af de tyske foranstaltninger med henblik på landbrugsproduktionen føres tilbage, men da han var medlem af handelsdelegationen, måtte

Arne Høgsbro Holm (f. 1889) uddannedes i praktisk landbrug dels her i Danmark, dels i Amerika. I 1913 var han elev på Tune Landboskole, blev landbrugskandidat i 1916 og var derefter 1916-18 lærer ved sin gamle skole. 1918 tiltrådte han som konsulent i Ringkøbing amt, var 1919-21 konsulent i husdyrbrug og sekretær for Landboforeningerne i Københavns amt og blev 1921 fuldmægtig i Landbrugsrådets sekretariat, som hvis leder han tiltrådte året efter. I 1930 indtog han derpå stillingen som generalsekretær.

foruden at stimulere produktionen tilsigtede man fra tysk side også igennem prisforhøjelserne at begrænse det danske forbrug af husdyrprodukter, som man fandt for højt. Da den danske regering imidlertid af sociale og prispolitiske grunde ønskede at holde prisniveauet på fødevarer under kontrol, måtte man efter de tyske krav gennemføre en rationering for de varer, tyskerne var mest interesseret i.

Henrik Hauch (f. 1876) uddannedes i forst- og jagtlære og var 1897-98 elev på Landboskolen ved Lyngby. Han blev landbrugskandidat i 1902, tiltrådte samme år en plads som lærer ved sin gamle landboskole, men gik i 1908 som forstander til den nyoprettede Asmildkloster Landbrugsskole ved Viborg. Denne ledede han indtil 1934. I 1918 blev han af Venstre indvalgt i landstinget, hvor han siden da har haft sæde. Fra 1933 præsident i Landbrugsrådet. Fra april til juli 1940 var han minister uden portefeuille i ministeriet Stauning.

han tolereres.

Da der ikke kom noget positivt ud af det faglige rådgiveri, kom de tyske krav og ønsker om påvirkninger på landbrugsproduktionen til udtryk igennem prispolitikken, men det skal nævnes, at alle pris- og leveringsforhandlinger førtes mellem repræsentanter for den danske regering samt Landbrugsrådet fra dansk side og tyske embedsmænd, og efterhånden foregik alle principielle forhandlinger i det såkaldte dansk-tyske regeringsudvalg, hvorved det blev muligt at begrænse vilkårlighederne. Men

Rationeringen danner et kapitel for sig, men det skal nævnes, at den fik en betydelig indflydelse på landbrugets priser, da eksportpriserne på smør og flæsk efterhånden kom til at ligge meget over hjemmepriiserne, og da det danske forbrug var større end halvdelen af produktionen. Dette forhold gjordes der fra den aggressive landbrugsfløj en del væsen ud af i besættelsens første år; man talte om, at landbruget måtte støtte også de velhavende

forbrugere. Men for øvrigt skal der derom bemærkes, at det danske forbrug, som det senere vil blive vist, under hele krigen kunne holdes på et forholdsvis højt, til dels normalt niveau, hvilket havde sin forklaring i, at tyskerne havde den opfattelse, at det var den måde, hvorpå de kunne få mest ud af vort land. Fra tysk side var man forbavset over, så stor en eksport af fødevarer vi trods afspærringen var i stand til at opretholde, og det kom det danske forbrug til gode, at man ikke vovede med rekvisitioner eller skarpere forholdsregler at tilvende sig en større del af produktionen af frygt for, at denne skulle gå tilbage.

Det var dog ikke således, at der fra tysk side var enighed om denne politik. Der var også i dette tilfælde en betydelig tysk fraktion, som ønskede en skarpere kurs anvendt over for det danske landbrug og det danske forbrug, men den blev aldrig stærk nok til at fortrænge den mere moderate politik, blandt hvis vigtigste talsmænd var dr. Walther, der igennem mange år havde ledet de tyske handelsforhandlinger med Danmark og bevarede denne stilling til kapitulationen. Dr. Walther har næppe ønsket at forære os noget, men hans opfattelse af den danske psyke gik ud på, at man kunne sikre sig større ydelser til Tyskland ved at fare med lempe end ved at anvende magt og tvang. Man kan så se på dette, som man vil.

I 1942 var den lempeligere kurs dog ved at kæntré. Der kom, som det senere vil blive vist, hen på året et voldsomt fald i produktionen, og denne periode blev kritisk for den waltherske politik; men da produktionen derefter kom ind i en vedvarende opgangsperiode, kunne den ride stormen af.

I Sommeren 1941 aflagde statssekretær Herbert Backe, der havde remplaceret Darré som tysk landbrugsminister, besøg i Danmark for nøjere at studere det danske landbrugs produktionsmuligheder. Han tilhørte den mere intelligente og bedre oplærte del af nazistpartiet, og, så vidt man kan skønne, den mere moderate fløj, men han havde dog gjort sig store tanker om opbygningen af landbruget i det nye Europa under tysk førerskab, hvorom han havde skrevet en bog. Det var hans opfattelse, at Danmark skulle bevare sin fremtrædende stilling som landbrugsland, men da de oversøiske leverancer måtte bortfalde, skulle det danske landbrug have tilførsler af korn og foderstoffer fra Østeuropa. Da Tyskland var interesseret i en så stor produktion af for-

A. P. Jacobsen (f. 1879) gik på Tune Landbo-skole i 1899 og blev landbrugskandidat i 1902. Han virkede som lærer ved Dalum Landbrugs-skole 1903-13, blev derefter planteavlskon-sulcnt, først i Frederiksborg amt (1910-13) og senere i Sjællands Stift (1913-18), hvorpå han som statskonsulent og landbrugsattaché knyttedes til vor legation i Berlin (1919-45). I denne lange periode lærte han tyske forhold og personligheder grundigt at kende, og dette kom os i høj grad til nytte, da besættelsen nød-vendigjorde talrige og lige så vanskelige som betydningsfulde forhandlinger med myndig-hederne i Berlin. Statskonsulent Jacobsen førte det overvejende antal af disse, hvad landbru-get angår, og det resultat, der for vort vedkom-mende blev opnået, skyldtes fortrinsvis hans lndsigt.

ædlede landbrugsvarer som muligt såvel under krigen som på længere sigt, skulle det danske landbrugs produktionsevne bevares, og han gav derfor under sit besøg tilsagn om tilførsler af landbrugsråstoffer i løbet af 1942. Disse planer blev imidlertid aldrig realiseret, men Backes besøg og den opfattelse, han herunder skabte sig af dansk landbrug, var utvivlsomt medvir-kende til, måske afgørende for, at den mere moderate politik over for den danske økonomi kunne fort-sættes.

I denne forbindelse skal det tilføjes, at de rygter, der gang på gang under krigen opstod om tyske krav om rigoristiske indgreb og reguleringer af landbrugsproduktionen og hjemmeforsyningen af fødevarer, ikke synes at have haft noget på sig. Den hårde hånds politik nåede aldrig på disse områder så vidt som til at udformes i krav. Det blev ved rationeringen af smør i 1940, en nedskæring af flæske- og kødforbruget til 80 pct. af førkrigsforbruget, begrænsningen i fedtforbruget i fløde og ost for at fremme smørproduktionen samt forskellige andre mindre indgribende foranstaltninger og krav. De store lakuner, som nu og da opstod i de danske forsyninger, skyldtes ikke tyske leveringskrav, men svingninger i den danske produktion. Leveringerne til Tyskland aftaltes kvartalsvis i det dansk-tyske regeringsudvalg efter et skøn over produktionens størrelse, og efter at det danske forbrug var dækket med de stipulerede mængder; Tysklands eksporten fik altså, hvad der var tilovers, og i øvrigt vil den senere anførte opgørelse af produktionen af de vigtigste landbrugsvarer og deres anvendelse bedst kunne anskueliggøre virkningerne af de tyske indgreb over for det danske landbrug.

Men det dansk-tyske mellemværende på landbrugets område havde det første par krigsår to sider. Det viste sig omgående efter besættelsen, at en fløj inden for Landbrugernes Sammenslutning, L.S., ikke

ønskede at stille sig solidarisk med det overvældende flertal af danske landmænd og deres repræsentanter bag regeringen imod den tyske aggression, men tværtimod søgte kontakt med undertrykkerne. Desværre kom denne indstilling til at kaste en skygge over opfattelsen af landbrugets nationale holdning; men den havde på den anden side den fordel, at den trak linierne ganske klart op mellem hvidt og sort, så ondet lod sig isolere og neutralisere, og den klare stilling, danske landmænd så tidligt som i 1940 og 1941 tog ved at vende sig mod nazismen, er alt for lidt påagtet.

Da dette afsnit af krigstidens udvikling har så stor betydning, skal der gøres et par bemærkninger til det og dets forudsætninger. L.S.-bevægelsen går tilbage til kriseårene først i trediverne, og det er næppe et fejlagtigt indtryk, at organisationen havde kulmineret sidst i trediverne og stagnerede ved krigens udbrud, dels på grund af den sig langsomt forbedrende landbrugskonjunktur, dels fordi ledelsen blev stadig mere præget af yderliggående elementer, der etablerede en ret nøje kontakt med ledelsen af den tyske »Reichsnährstand«. Dette har den forklaring, at nazisterne efter magtovertagelsen gjorde sig meget store anstrengelser for at skabe cordiale forbindelser mellem »Reichsnährstand« og landbrugets officielle organisationer i nabolandene, men der kom aldrig mere end et korrekt bekendtskab ud deraf; derimod havde nazisterne betydeligt mere held med sig over for de radikale landmandsbevægelser, som voksede op i alle lande under tredivernes landbrugskrise, og som viste sig meget modtagelige for de nazistiske ideer. Disse bevægelser havde en mærkelig evne til at absorbere nazistisk indstillede landmænd, men desuden må det tages i betragtning, at den nazistiske planøkonomi på landbrugets område egentlig var virkeliggørelsen af alle L.S.-bevægelses ønskedrømme. Man betragtede med andre ord fra visse L.S.-kredses side her i landet som i andre lande Tysklands landbrugspolitik som det store forbillede, og dermed var naturligvis de bedste forudsætninger skabt for den intime forbindelse, man fra tysk side ønskede sig.

Nu havde valutapolitikken i krigens første halvår som alt nævnt givet L.S. vind i sejlene, og i overensstemmelse med sin nazistiske orientering søgte L.S.-ledelsen i dagene efter besættelsen at tage føringen, idet

Knud Bach og Hartel henvendte sig til Landbrugsrådets præsident med tilbud om at skabe kontakt til tyske kredse. Det skete med vendingen: »Kan I, eller skal vi?« Tilbudet blev afvist, og L.S. aktiviserede derefter sin tysk-orienterede politik og tog skarp front mod Landbrugsrådet og regeringen, som man søgte at styrte. Dette dokumenteres af de nu afsluttede store forræderisager, men tidens begivenheder lod ingen tvivl om L.S.-ledelsens sindelag; man kan bl.a. læse herom i L.S.-pressen.

Udgangspunktet for L.S.-ledelsens politik i besættelsens første halvår var de dansk-tyske forhandlinger om landbrugets eksportpriser; i en først i juni 1940 udsendt pièce hævdedes det, at Landbrugsrådet og regeringsudvalget havde tilsidesat landbrugets interesser ved at aftale en lavere smørpris, end tyskerne var villige til at betale, hvilket man dokumenterede med den forbløffende oplysning, at L.S.-lederne havde søgt direkte kontakt med tyske kredse i Berlin. realiteten i denne sag var, at Landbrugsrådet var indforstået med, at eksportpriserne blev holdt nede under forudsætning af, at priserne på tyske importvarer reguleredes i overensstemmelse hermed, men desværre glippede denne politik, hvilket antageligt skyldtes tyske planer om samtidigt med udnyttelsen af vore ressourcer politisk gennem prispolitikken at skabe kontakt med det danske landbrug, og hertil var L.S. villig. Dette fremgik af forhandlingerne på det berygtede Århus møde, som L.S. sammenkaldte den 17. juni. Foruden at angribe regeringen og Landbrugsrådet udtaltes det fra mødet, at »- L.S. som landbrugsfaglig korporation ville træde i loyalt samarbejde med Bondepartiet og D.N.S.A.P. og alle opbyggende kredse i vort folk«. Hermed havde L.S.-lederne placeret sig og kompromitteret sig selv og deres organisation så grundigt, at der ingen vej gaves tilbage. Efter den voldsomme storm, Århus erklæringen efter tidens forhold vakte over hele landet, søgte L.S.-lederen Knud Bach at retfærdiggøre sig. Den 3. juli udsendte han sine otte punkter som program for indbydelsen til et samarbejde mellem alle politiske partier, og da dette kun gjorde ondt værre, søgte han i mange erklæringer og udtalelser at hævde, at Århus erklæringen var en national tilkendegivelse. Det er troligt nok, at den enfoldige Knud Bach i Århus som ved andre lejligheder ikke har været sig rækkeviddens af sine handlinger bevidst, men er blevet udmanøvreret af Sehested, Hartel m.fl.

Virkningerne af Århus mødet blev katastrofale for L.S. og dens po-

litik. Medlemmerne begyndte hurtigt at melde fra, ofte ved offentlige tilkendegivelser. Men frafaldet bredte sig endvidere til det mere neutrale, men dog L.S.-orienterede erhvervsudvalg. Dette, der var oprettet i 1933 på L.S.s initiativ, havde som medlemmer L.S., Danske Landbrugeres Kreatursalgsforeninger, samt flertallet af mejerier og slagterier. Formanden for udvalget var gdr. Axel Hansen, Kogsbøllegård, indvalgt som repræsentant for D.L.K. Som udtryk for en vis tilnærmelse i synspunkter mellem landbrugsråd og erhvervsudvalg under valutastriden var han i foråret 1940 indtrådt i Landbrugsrådet. Ikke des mindre deltog han i sommerens løb i den mod Landbrugsrådet rettede skarpe kritik i anledning af prisforhandlingerne; man var misfornøjet med, at forhandlingerne om eksport- og importpriser skulle sammenblandes. Over for Århus erklæringen af den 17. juni reagerede Axel Hansen imidlertid omgående, og han kunne på et møde den 21. juni gennemtvinge, at L.S.-repræsentanterne måtte udtræde af erhvervsudvalget. Det var herom, Knud Bach senere sagde, at han en hel nat havde tryglet Axel Hansen om at frafalde sit krav, men forgæves. Denne begivenhed og det følgende års udvikling viste, at der inden for L.S. var to fraktioner, en national og en nazistisk, og at det var den første, der havde den største tilslutning. Samtidig med og efter disse begivenheder fortsatte L.S. sine konspirationer med ty-

J. Axel Hansen, (f. 1897) bestod realeksamen i 1913 og søgte derefter i tre år uddannelse i praktisk landbrug, hvorpå han tog eksamen som landbrugskandidat i 1918. Samme år blev han regnskabsfører, senere kvægavlsleder på Tranekær Avlsgårde, og her virkede han, til han i 1924 købte Kogsbøllegård ved Nyborg. Som anset landmand indtog han hurtigt en fremtrædende plads inden for det fynske landbrug, men også uden for hjemmøens område blev hans arbejdskraft taget i brug. Han var således bl.a. formand for erhvervsudvalget for mejerier, slagterier og L.S. 1938-40 og derefter medlem af Landbrugsrådet og Andelsudvalget 1940-41. I 1940 blev han bestyrelsesmedlem i Centralforeningen af Tolvmandsforeninger af større landbrugere.

Knud Bach (f. 1871) gennemgik kursus på Møllerup Højskole og Grejsdalens Landbrugsskole, hvorefter han blev bestyrer på sin fædrengård, Røngegård (Randers Amt), som han siden overtog. Inden for amtets landbrug kom han efterhånden til at spille en betydelig rolle, og da landbrugskrisen indtrådte i beg. af 1930'erne, blev han leder af Randers bevægelsen, den senere såkaldte L.S.-bevægelse, der i sig samlede en stor del af den uro, krisen havde fremkaldt blandt bønderne. Da fjenden overfaldt landet i 1940, blev også for ham standsegoistiske og økonomisk kortsynede betragtninger væsentligere end den nationale anstændighedsfølelse, og han havnede i en kollaboration, som efter befrielsen førte til arrestation og en dom på 5 års fængsel.

skerne bag regeringens ryg, og i september drog Knud Bach i spidsen for en delegation til Berlin for at forhandle om smørpriser. Han kunne ved sin hjemkomst meddele gode resultater, hvorom »Landboværnet« af 19. oktober 1940 gav fuld besked, bl.a. at Bach havde været i kontakt med kompetente tyske kredse, der havde givet tilsagn om de ønskede forhøjelser af smørprisen. Nogle dage gik efter Knud Bachs hjemkomst, og den 4. oktober udsendte Landbrugsrådet derefter en redegørelse for de officielle forhandlinger om smørprisen i sommerens løb samt de priser, man etapevis var blevet enige med tyskerne om; det sidste nye var, at prisen fra 1. oktober var forhøjet til 4,50 pr. kg. L.S.-ledelsen havde ikke alene afsløret sin forræderiske virksomhed, men den havde ydermere gjort sig selv komisk ved at vise, at den enten ikke havde været i kontakt med de kompetente tyske myndigheder, som den havde givet det udseende af, eller af disse ikke var blevet taget alvorligt; hvis det havde været tilfældet, måtte den have erfaret om de dansk-tyske forhandlinger. Denne situation bragte yderligere forvirring og frafald i L.S.-bevægelsen, men ledelsen for hårdt frem over for frafaldet. Man søgte i den kommende tid ved agitation, undertrykkelse af kritik og ekskluderinger at bevare fiktionen af den mægtige, blandt landmændene indflydelsesrige organisation, men forgæves. Bl.a. kan det nævnes, at på et delegeretmøde i erhvervsudvalget i december nedlagde Axel Hansen sit hverv som udvalgets formand, og som protest mod L.S.-politikken udmeldte i løbet af 1941 næsten alle slagterier og over halvdelen af mejerierne sig af udvalget.

Som et andet udtryk for det danske landbrugs spontane afstandtagen over for L.S.'s nazistisk orienterede politik, kan man anføre reaktionen mod den af de tre godsbesiddere Knuth, Knuthenborg, Raben-Levetzau, Beidringe, og Rosenørn-Lehn, Oreby, i december udsendte meddelelse om, at repræsentanter for en række majoratsgodser og andre slægtsgodser havde dannet en faggruppe, der ønskede at søge tilknytning til D.N.S.A.P. og L.S. Denne tilkendegivelse fremkaldte omgående fra majoratsforeningen, foreningen af Skov- og Landejendomsbesiddere og Tolvmandsforeningerne utvetydige, offentlige dementier og loyalitetserklæringer.

Det mærkelige er, at L.S.-ledelsen efter de fleste danske landmænds spontane reaktion mod dens nazistiske konspirationer ikke så, hvor

det bar hen og måtte bære hen for organisationen, og i stedet for at tage bestik af erfaringerne lod sig drive mere og mere i nazistisk retning, hvad der forøgede frafaldet. Ligeledes er det ejendommeligt at konstatere den fuldkomne landbrugsfaglige evneløshed og manglende realitetssans, L.S.-ledelsen lagde for dagen. Organisationen var kommet til verden som en kamporganisation, den var for så vidt vokset op på misfornøjelse med tredivernes hårde kår, men man glemte helt at lægge mærke til, at forudsætningerne for denne misfornøjelse forsvandt i løbet af besættelsens første år med de stærkt stigende landbrugspriser. Det virkede derfor som en røst fra graven, da L.S. i 1942 udsendte en stor landbrugsplan, der åbenbart skulle tjene til at genvinde den tabte position. Foruden at bringe den tyske landbrugspolitik til torvs, indeholdt planen de mærkeligste påstande og ideer, således beviste man, at »landbrugets økonomiske stilling i forhold til byerhvervene er blevet stærkt forringet i de senere år«. Man søgte med andre ord at holde liv i misfornøjelsen som et udgangspunkt for at vinde fornyet fodfæste. L.S.-ledelsen bevarede, så vidt den evnede, sin kontakt med tyske kredse krigen ud, og dens tilstedeværelse spores nu og da, men sin landbrugspolitiske rolle havde den udspillet, og det fatale for den var, at den over for tyskerne havde dokumenteret sin evneløshed og afsløret sin ringe indflydelse.

Den store betydning heraf må ses i sammenhæng med, at man fra tysk side både før og under besættelsen havde gjort sig store tanker om at vinde det danske landbrug for sig. Hertil skulle også prispolitikken tjene. Landbrugets officielt indtagne stilling kom på tværs af disse planer, og man forsøgte sig så igennem L.S., men efter at denne organisation havde kompromitteret sig så grundigt over for sine landsmænd, og efter at disse havde vist deres opfattelse af L.S.-politikken ved at melde sig ud af organisationen, måtte planen om at føre en tysk politik igennem L.S.-lederne skrinlægges. Fra tysk side sonderede man stemningen i landbrugskredse nøje. Dr. Draeger, lederen af »Nordische Verbindungsstelle«, der aflagde vort land besøg i efteråret 1940, søgte at danne sig et pålideligt billede af den landbopolitiske stilling, men gjorde sig ingen illusioner om kvaliteten af L.S.-folkene. Dr. Backe forsøgte under sit besøg i 1941 et landbrugspolitisk frieri hos landbrugets officielle repræsentanter, men efter en skarp afvisning gentog han ikke

tilnærmelsen.

Endelig viste valget i marts 1943 landbrugets indstilling. Bondepartiet, der havde kompromitteret sig ved at søge samarbejde med D.N.S.A.P., men for øvrigt søgt at hævde sin nationale indstilling, måtte se sit stemmetal halveret til 24.572 stemmer.

Besættelsen og de med den følgende særegne oroduktions-, forsynings- og afsætningsforhold måtte give anledning til gennemførelse af en række landbrugslove samt udstedelse af bekendtgørelser om reguleringer og statslige indgreb. Alt dette gennemførtes i samarbejde mellem regeringen, landbrugsrådet og De samvirkende danske Husmandsforeninger, som efter bruddet i november 1939 under krigen var en selvstændig rådgivende institution. Trods bruddet fandt der dog et omfattende administrativt samarbejde sted mellem repræsentanter for Landbrugsrådet og husmandsforeningerne i de talrige udvalg og nævn, der rådede for landbrugets produktionsøkonomiske forvaltning. Disse udvalgs og nævns oprettelse går for største delens vedkommende tilbage til kriseårene i trediverne, men fra krigsudbruddet og under besættelsen udbyggedes dette administrative system yderligere, dels ved at bestående forvaltningsorganer fik tillagt større myndighed og forvaltningsområde, dels ved oprettelsen af nye udvalg. Hele landbrugseksporten foregik igennem sådanne landbrugsministerielle udvalg af repræsentanter for landbrugsorganisationerne og administrativt gennem disses kontorer og tjenestemænd. Ligeledes var hjemmemarkedets forsyninger af en række betydningsfulde varer henlagt under disse udvalg. Efter samme principper nedsattes en række nævn, hvis opgave det var at påse den rigtige fordeling af hjemlige eller indførte landbrugsvarer og råstoffer. Flere af de vigtigste landbrugslove vil blive omtalt i det følgende.

III

Med besættelsen blev det landbrugets opgave som landets hovederhverv gennem sin produktion at forsyne landets befolkning med levnedsmidler og andre varer samt gennem sin eksport at sikre de udenlandske tilførsler af vigtige forbrugsvarer og råstoffer. Stillingen var nogenlunde den samme som under U-bådskrigen 1916-18, men landbrugets produktionsmæssige forudsætninger var i 1940-45 sammenlignet med dengang ikke så lidt forbedrede på grund af land-

brugsproduktionens fremgang i mellemkrigsårene, hvor landbruget ofte under vanskelige økonomiske forhold havde forøget sin produktionskapacitet fra år til år. Hvad der navnlig måtte få betydning under afspærringens økonomi, var de stærke fremgang, der havde fundet sted i høstudbyttet, og som blev ganske afgørende for slutproduktionens størrelse og dermed for forsyningernes kvantitet og kvalitet, men hertil kom virkningerne af fremgangen i husdyrenes produktionsevne, samt i fodringsteknikken. Der kunne derved opnås et forholdsvis større udbytte af animalske fødevarer på de tilstedeværende større foderbeholdninger.

De forbedrede forudsætninger for forsyningerne er belyst i Tabel 1, som viser det årlige gennemsnitlige høstudbytte forud for de to krige samt høstudbyttet for hvert krigsår. Det samlede høstudbytte lå for krigsårene i gennemsnit 78 pct. over de tilsvarende tal fra den første krig, og høstudbyttet pr. indbygger var tilsvarende 31 pct. højere.

De naturlige forudsætninger for produktionen i krigsårene var forholdsvis gunstige, høstudbyttet var således i gennemsnit for de fem år 107,7 mill. afgrødeenheder mod 112,1 mill. for femåret for krigen, eller kun ca. 3 pct. mindre, hvilket kan tilskrives den dårlige forsyning med gødning på grund af afspærringen. Der var imidlertid betydelig forskel på de fem år; de tre hårde vintre fra 1939-40 til 1941-42 gik hårdt ud over alle overvintrende afgrøder som vintersæd, græsmarker og frøafgrøder, hvorved der forvoldtes kendelige forstyrrelser i produktion og forsyninger, bl.a. med brødkorn. Desuden blev det andet rigår,

Tabel 1. Høstudbyttets størrelse 1914-18 og 1940-45.

		Afgørdeenheder*				Afgørdeenheder*	
		I alt mill.	pr. indb.			I alt mill.	pr. indb.
Gnst.	1911-13.	68,0	24,0	Gnst.	1935-39..	112,1	32,6
	1914..	63,4	22,1		1940..	108,9	28,9
	1915..	66,1	22,8		1941..	95,4	25,0
	1916..	65,8	22,5		1942..	106,3	27,2
	1917..	54,6	18,4		1943..	116,1	29,4
	1918..	58,1	19,3		1944..	111,7	28,0
Gnst.	1914-18..	60,2	21,0	Gnst.	1940-44..	107,7	27,6

*) I afgrødeenhed lig med foderværdien af 100 kg byg.

1941, det dårligste høstår i mange år, og da græsudbyttet i 1942 blev dårligt, måtte besætningerne reduceres meget stærkt i løbet af 1942, og produktionen af husdyrprodukter blev faldende til omkring årsskiftet 1943, hvor den nåede lavpunktet under krigen. De følgende tre år 1942-44 blev imidlertid gode høstår med en stigende produktion, og de vanskeligheder, som høsten i 1941 medførte for de hjemlige forsyninger og for opfyldelsen af de tyske eksportkrav, kunne efterhånden overvindes.

I erkendelsen af de ændrede forudsætninger, afspærringen måtte medføre for landbrugsproduktionen, nedsatte Landbrugsrådet kort tid efter besættelsen et udvalg, produktionsudvalget, af landbrugssagkyndige med den opgave at bistå landbruget med vejledning i produktionens tilrettelægning. Udvalget, hvis formand var forstander Johs. Petersen-Dalum indtil 1943, derefter proprietær Søren Overgård, definerede landbrugets opgave som følger:

Dyrkningen af landets jord skal sikre:

- 1. Befolkningens forsyning med vegetabiliske næringsmidler.*
- 2. De nødvendige mængder korn og markfrø til udsæd.*
- 3. Industriens forsyning med vegetabiliske råstoffer i den udstrækning, som dette vil være muligt, og som det findes påkrævet.*
- 4. Opretholdelse af den størst mulige husdyrproduktion med det formål i første række at forsyne befolkningen med animalske næringsmidler og dernæst skabe mulighed for en eksportproduktion til bytte med nødvendige udenlandske varer.*

I overensstemmelse med dette program, som var et fuldgyldigt udtryk for tidens ønsker og også stod uanfægtet fra alle sider til krigens slutning, udarbejdede udvalget til og med 1943 produktionsplaner, der angav retningslinier, hvorefter landbrugsproduktionen skulle gennemføres for at give det for det danske samfund fordelagtigste resultat. Disse planer, der blev offentliggjort i Landbrugsrådets meddelelser og i øvrigt spredt i stort antal mellem landmændene, kunne naturligvis kun være rådgivende eller vejledende, og det var overladt til hver enkelt landmand at disponere, som han anså det for fordelagtigst og mest hensigtsmæssigt. Når denne linie kunne følges, hænger det sammen med vor gunstige ernæringsmæssige stilling; vort land var ved krigs-

udbruddet det eneste vesteuropæiske land, der havde en netto-over-skudsproduktion af landbrugsprodukter, ligesom produktionen var således afbalanceret, at det ikke blev nødvendigt som i adskillige andre lande at gennemføre dyrkningstvang eller produktionsregulering for at sikre forsyningerne af vigtige fødevarer eller industrielle råstoffer. Den eneste tvang, der påhvilede landmændene, var afleveringspligt for korn og visse begrænsninger i handel med korn i henhold til kornloven samt opfodringsforbud for nogle mindre vigtige produkter som ærter og hørfrø, dog et enkelt år, 1944, tillige for kartofler. I øvrigt blev produktionen ledet igennem prispolitikken, og der er ingen tvivl om, at man med denne lemfældige fremgangsmåde opnåede det største resultat, fordi producenterne kunne dyrke de afgrøder, som efter deres skøn var fordelagtigst efter de ydre produktionsvilkår. Det skal dog i denne forbindelse bemærkes, at såvel produktionsudvalget som landmændene i deres planlægningsarbejde vel først og fremmest disponerede i overensstemmelse med tidens behov og ønsker, men at man samtidig havde fremtiden for øje. Man var ikke i stand til at skønne om krigens varighed, men man tilstræbte at disponere således, at man ved krigens ophør kunne stå produktionsmæssigt så gunstigt som muligt, hvilket vil sige, at man så hurtigt som muligt kunne knytte forbindelsen økonomisk til de gamle markeder. Dette synspunkt blev anlagt inden for produktionsudvalget og antagelig også af det store flertal af landmænd, og som tiden gik, trængte det mere og mere igennem og påvirkede produktionen. Stærkt medvirkende hertil var udviklingen af det dansk-tyske handelssamkvem og den deraf opståede pengeregighed. Man var ikke interesseret i at forøge den danske kreditsaldo, og de til landbruget flydende større pengeindtægter gjorde det muligt at holde sammen på værdierne i bedrifterne med henblik på fremtiden og på bekostning af en større øjeblikkelig indtægt. Dette tilrettelagdes på den måde, at man, så vidt det var muligt, bevarede kvægbesætningerne, og man kan nu bagefter nok udtale sin forbavselse over, at det lod sig gøre at opretholde kvægbestanden på praktisk taget normal størrelse. Landbruget kunne økonomisk have udnyttet situationen stærkere ved at handle på kort sigt ved at reducere Kvægbesætningerne stærkere, hvorved man kunne have forøget mælkeproduktionen hos den tilbageværende besætning samt svineproduktionen. I stedet reducerede man svine- og fjerkræbesætningerne ud fra det synspunkt, at det tager tre

år at producere en malkeko, og at det ville være fordelagtigst at have mange koer ved krigens afslutning, ligesom man ved denne fremgangsmåde holdt jordens kraft og kultur bedst ved magt. Den eneste spekulation, dette gav anledning til, var ængstelsen for tyske rekvisitioner af kvæget, og som krigen nærmede sig sin afslutning, steg denne ængstelse, bl.a. naturligvis under indtrykket af tyskernes handle måde under tilbagetogene både i øst og i vest. Fra tysk side havde man en tydelig fornemmelse af, at man ikke fik alt det ud af det danske landbrug, man kunne få. På krigens indledende stadium stillede man krav om reduktion af kvægtillægget, for at der kunne blive så meget mere foder til produktion af smør og flæsk, og i sommeren 1942 måtte man efter et tysk pres reducere kvægbesætningerne. Også den tyske forhøjelse af flæskepriserne i 1942 må ses som et udtryk for de tyske produktionskrav, men del lykkedes i øvrigt med henholdende forklaringer at undgå kvægrekvisitioner og reduktioner af besætningerne.

Afspærringen måtte naturligvis få indgribende virkninger på produktionen, og der var ikke en produktionsgren, der ikke blev påvirket på mere eller mindre omfattende måde. Dansk landbrugs produktion har gennem mange år været indstillet efter at producere den størst mulige fodermængde, hvilket var ensbetydende med en stor grovfoderproduktion, og denne korrigerede man derefter ernæringsmæssigt ved indførsel af korn og proteinrige oliekgær. Der var dog i årenes løb sket en væsentlig forbedring i foderets kvalitet, således at man før krigen kun indførte ca. 12 pct. af det samlede opfodrede foder mod ca. 16 pct. forud for den første verdenskrig, men alligevel betød det indførte kraftfoders bortfald en langt stærkere forringelse af produktionsevnen end de 12 pct. Dette vil tildels fremgå af følgende tal:

Der var en tilbagegang på 16 pct. i den samlede fodermængde, men kraftfoderet blev omtrent halveret. Proteinets blev reduceret med 26 pct., men kraftfoderets indhold af protein blev reduceret med 64 pct. Foderets kvalitet blev altså stærkt forringet og for øvrigt betydeligt mere, end de anførte tal antyder, fordi proteinmængden om sommeren, i græsningsperioden, var omtrent normal, hvilket vil sige, at forringelsen praktisk taget faldt på vinterhalvåret. Det var proteinmængden, der var den begrænsende faktor i husdyrproduktionen; man kunne have erstattet i hvert fald en del af det indførte korn ved at dyrke kartofler og roer, men

Tabel 2. Millioner afgrødeenheder og millioner kg protein til opfodring.

	1931-38	1940-44	Tilbagegang i %
Foder i alt, mill. afgrødeenheder	118,9	99,7	16
Kraftfoder, mill. afgrødeenheder.....	39,2	21,4	46
Foderets indhold af protein, mill. kg.....	1227,6	908,8	26
Kraftfoderets indhold af protein, mill. kg	460,7	164,8	64
Kg protein pr. afgrødeenhed	10,3	9,1	12

proteinet havde man ikke den samme mulighed for at erstatte. Overvejelser om produktionens tilrettelægning sigtede derfor først og fremmest på at forøge proteinproduktionen samt at nyttiggøre den tilstedeværende proteinmængde så fordelagtigt som muligt. Endvidere forskød man mælkeproduktionen så vidt muligt til sommerhalvåret, hvor man havde protein nok, ved at lade køerne kælv om foråret. Dette gav anledning til visse vanskeligheder med byernes mælkeforsyning i vintermånederne, vanskeligheder, som dog i det store og hele blev overvundet.

IV

Når man betragter arealanvendelsen under krigen, viser denne kun små forskydninger i forhold til årene i trediverne. Dette skyldes ikke, som det undertiden er blevet påstået, konservatisme eller manglende forståelse af krigstidens opgaver hos landmændene, men udelukkende, at man derved alt i alt opnåede den største produktion med de tilstedeværende produktionsmidler. Man har i den enkelte bedrift som for landet som helhed et bestemt landbrugsareal, og udvider man arealet med en afgrøde, må man indskrænke arealet med andre afgrøder. Det ses nu af de i Tabel 2 anførte tal, at det kunne have været ønskeligt at forøge produktionen af kraftfoder og protein, men kraftfoderproduktion betyder under vore forhold kornproduktion, og udvidedes denne, måtte rodfrugt- og græsarealerne indskrænkes, hvilket dels ville have forringet de sædskiftemæssige fordele, dels have betydet en formindskelse af foderproduktionen og proteinproduktionen, som er særlig stor i disse afgrøder. På den anden side var der som nævnt ingen store muligheder for al forøge proteinmængden, da de særligt proteinrige afgrøder som ærter, vikker, horfrø, lupiner og lucerne giver et mindre høstudbytte end de afgrøder, de træder i stedet for, men vel et større udbytte af protein. Imidlertid er ulemperne og usikkerheden ved disse

afgrøders dyrkning så betydelige, at det kun blev til små arealudvidelser, derimod blev der sat et stort arbejde ind på at bjerge det tilstedeværende proteinrige foder så fuldstændigt og omhyggeligt som muligt. Dette var tilfældet med græs- og roetopafgrøderne, hvor den afgrøde, der ikke kunne fodres op fra marken, og som tidligere ofte delvis gik til spilde, søgtes ensileret. Mange landbrug indvandt på denne måde et værdifuldt vinterfoder, som direkte kom mælkeproduktionen til gode.

I den proteinfattige vintertid fik for øvrigt skummetmælken en stærkt forøget betydning som proteinfoder til alle arter af husdyr. skummetmælken anvendes sædvanligvis til komplettering af svinenes foder med protein samt til de unge dyr, men man begyndte nu også at give køerne skummetmælk. Noget stort omfang fik denne fremgangsmåde dog næppe; der var for hårdt brug for skummetmælken til anden anvendelse, hvilket gav sig udtryk i en meget høj pris. Bl.a. måtte man forhøje prisen på konsummælk i vinterhalvåret for uden tvangsmidler at få tilstrækkelig mælk frem til de større byer.

I følgende tabel er anført arealbevægelsen i hovedgrupper:

Den ret stærke tilbagegang i kornarealet i 1940 skyldtes hovedsagelig hvedens bortfrysning, men i øvrigt var kornarealet temmelig konstant med en mindre nedgang. Rodfrugtarealerne forøgedes noget, men man lægger især mærke til, at »Andre høstarealer« gik stærkt frem. Denne forøgelse fandt sted på bekostning af brakken og græsarealerne samt arealer uden for omdriften, idet man har bestræbt sig for at udnytte så megen jord som muligt i sædskiftet til dyrkning af afgrøder.

Under gruppen »Andre høstarealer« skjuler sig en række afgrøder af særlig interesse og betydning, som det ses af følgende tabel:

Tabel 3. Landbrugsarealets sammensætning.

	Gnst. 1935-39 1000 ha	1940	1941	1942	1943	1944
		når 1935-39 = 100				
Kornarealer	1360,3	94,9	98,7	99,3	99,3	97,9
Rodfrugtarealer.....	525,4	98,7	99,2	104,9	103,4	102,5
Andre Høstarealer	48,9	127,0	33,1	166,7	215,0	203,9
Brakarealer.....	36,7	72,8	54,5	52,9	43,1	32,4
Græsarealer	735,0	103,3	99,9	98,1	96,4	100,2
I alt i Omdriften.....	2706,3	98,2	99,1	100,7	100,6	100,5
Uden for Omdriften.....	547,3	102,6	94,0	87,3	84,9	83,6
Landbrugsareal i alt.....	3253,6	98,9	98,9	99,2	98,7	98,2

Frøarealerne gik tilbage i 1941 og 1942, hvilket udelukkende skyldtes virkningerne af de hårde vintre, men derefter forøgedes arealerne betydeligt, dels for at sikre forsyningerne af disse meget vigtige produktionsmidler og for at genopbygge de i 1941 og 1942 udtømte reservelagre, men desuden stillede man fra tysk side krav om leveringer af Græsfrø og Havefrø, hvilket man måtte tage hensyn til. Af de andre anførte afgrøder var olieørren og hampen helt nye afgrøder, og ligeledes ses det, at arealerne med spindhør og sennep udvidedes relativt stærkt. Ved dyrkningen af disse afgrøder sikredes der en række indu-

Tabel 4. Andre høstarealer i hektar.

	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Frø.....	38866	42796	37206	37745	61604	57833
Havesager i Marken.....	7120	7200	7258	8017	7522	8035
Oliehør.....	—	2700	3683	3556	2661	3733
Spindhør.....	540	2200	5654	6272	6558	7341
Hamp.....	—	35	68	1771	2184	1479
Sennep.....	3053	6013	7976	18016	17158	15213
Andre høstafgrøder.....	—	—	843	6108	7465	6102
	50847	62088	65088	81485	105152	99736

strielle råstoffer. Hørfrøene anvendtes til presning af olie til industriel anvendelse og til malervarer, spindhør og hamp afgav spindstoffer til tekstil- og tovværksindustri, og af sennepen pressedes spiseolie. Desuden efterlodtes der ved presningen af frøene af disse planter ret store mængder olieker, som leveredes tilbage til de landmænd, der havde dyrket frøene.

Disse afgrøders betydning kan slet ikke måles med de relativt små arealer, der anvendtes til deres dyrkning; i virkeligheden sikrede de forsyningen af en række uundværlige råstoffer til forarbejdning til vigtige produktionsmidler og forbrugsvarer. Af den produktion, der her blev sat i gang, vil olieørren og hampen forsvinde, hvis tilførslerne bliver normale, sennepsdyrkningen vil blive indskrænket til samme arealer som for krigen, men der er mulighed for, at spindhør dyrkningen kan fortsættes om end måske i noget begrænset omfang. Der blev i de første krigsår opført spindhør-skætterier for i alt 16 mill. kroner, og disse virksomheder står nu vel konsoliderede, ligesom der er indvundet betydelige erfaringer ved hørrens dyrkning og forarbejdning,

Erfaringer, som hørstyrkerne søger at udvikle videre gennem en videnskabelig forskning.

V

I Diagram 1 er indtegnet Kurven for Hostudbyttet for de fem Krigsår sammenlignet med Femåret før Krigen. Den lave Høst i 1940 og 1941 ses at være fremkommet ved et lavt korn-, hør- og græsudbytte, medens roeavlen var normal; omvendt skyldtes forbedringen i 1942 og 1943 et voksende græs- og kornudbytte, medens roeudbyttet gik tilbage. Denne sidste afgrødekombination var særdeles gunstig; man manglede kraftfoder og protein, men det gode kornudbytte forøgede Kraftfodermængden, og det store græs- og høudbytte forbedrede proteinforsyningen.

Af det samlede gennemsnitlige høstudbytte på 107,7 millioner afgrødeenheder (se Tabel 1) kan man regne med, at ca. 9 millioner afgrødeenheder eller ca. 8 pct. blev anvendt til direkte konsum, industriel anvendelse samt foder til heste og høns uden for landbruget. Resten eller ca. 99 millioner afgrødeenheder stod til rådighed til forædling til husdyrprodukter, udsæd samt hestefoder. Dette giver udtryk for særdeles gunstige produktions- og forsyningsmuligheder, bedre end i alle andre europæiske lande, hvor en meget større del af høsten medgik til direkte menneskelig ernæring, og hvor omvendt en mindre del blev tilovers til den animalske produktion.

Af de tre vigtigste afgrøder til direkte ernæring var forsyningen af korn og sukker regulerede ved særlige love, medens kartoffelforsyningerne var frie. Kornloven skal senere omtales, her skal anføres kornforsyningernes størrelse:

I de første to år var der brødkorn nok, men i 1942-43 var det nødvendigt på grund af den mislykkede hvedehøst at male byg til brødmel. I de tre sidste år eksporterendes lidt brødkorn, især til

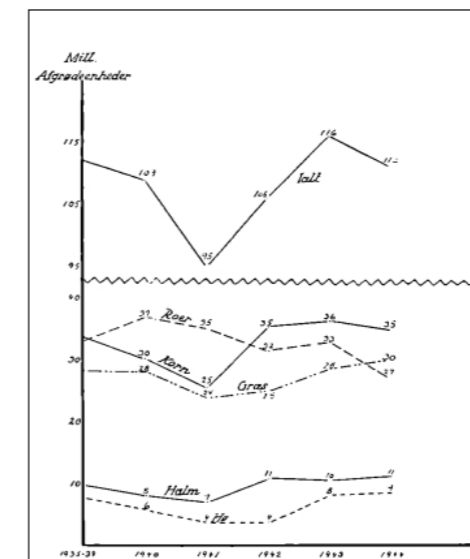

Diagram 1. Høstudbytte i alt og fordelt på hovedafgrøderne 1940-44.

Norge. Af det afleverede foderkorn gik betydelige mængder, ca. 49 pct. i gennemsnit, tilbage til det mindre landbrug og til avlscentrer for svin ca. 1 pct. Det mindre landbrug fik erstattet alt sit afleverede brødkorn med foderkorn, ombytningskorn, og desuden fik det tildelingskorn, i alt i gennemsnit ca. 2 mill, hkg pr. år, en meget betydelig produktionsmæssig støtte. Grynproduktionen blev under krigen omtrent tredoblet, hvilket dels skyldtes brødrationeringen, dels bortfaldet af indførte

Tabel 5. Aflevering og anvendelse af korn efter kornloven, eksklusive svind. 1000 tons.

	1940-41	1941-42	1912-43	1943-44	1944-45
Aflevering af rug	201,6	226,4	331,2	347,0	242,8
Aflevering af hvede	171,0	165,0	7,1	140,3	229,9
Aflevering af brødkorn i alt.....	372,6	391,4	338,3	487,3	472,7
Aflevering af foderkorn	352,8	387,7	555,6	443,1	392,1
Ombytningskorn og tildelingskorn til mindre landbrug	223,6	196,9	217,8	235,8	162,2
Til gryn, øl, sprit, kaffe, heste- og hønsefoder uden for landbrug	119,2	190,8	337,8	207,3	229,2

gryn som ris og sago. I øvrigt forbedredes kornsituationen betydeligt de tre sidste år, hvilket bl.a. gav sig udtryk i større tildelinger af korn til husdyr uden for landbruget, og i 1943 og 1944 kunne man undlade at kræve rug afleveret fra de mindste landbrug; derved faldt også ombytningskornet i mængde. Til værnemagten leveredes stigende mængder; i de to første krigsår tilførtes mel og hestefoder fra Tyskland, men fra 1943 ophørte dette, og værnemagten rekvirerede leverancer her i Landet.

Kartoffelavlens svingede meget stærkt under krigen, som det fremgår af følgende tal:

Arealet med kartofler gik stærkt frem, og skønt avlen alle år var mere end rigelig til at dække forbruget, fik man i 1941-42 og 1944-45 meget høje kartoffelpriser, ja i 1945 måtte man endog indføre maksimalpriser og opfodringsforbud for at sikre kartoffelforsyningerne. Dette hænger sammen med, at en stor del af avlen er foderkartofler, der kun ugerne accepteres af forbruget, og da opfodringen begynder lige efter høst, kan der i år med en lille kartoffelavl som i 1941 og 1944 opstå mangel på spisekartofler. I de sidste krigsår opkøbtes desuden en del kartofler til værnemagten og til eksport til Norge og Schweiz, og selv om det

Tabel 6. Kartoffelareal og kartoffelavl.

	1935-39	1940-41	1941-42	1942-43	1943-44	1944-45
Kartoffelareal, 1000 ha	77,0	64,5	74,3	100,6	105,4	98,3
Kartoffelavl, mill, hkg	13,15	13,52	13,16	16,67	19,42	14,09
Forbrug af spisekartofler, mill. hkg	4,00	4,50	5,00	3,50	5,50	5,50
Kartoffelpris, kr. pr. hkg						
avlers station.....	*5.02	15.72	17.97	14.73	14.79	20.16

*) 1938-39.

overvejende var fabrikskartofler, havde opkøbene dog en opdrivende virkning på priserne. Forøgelsen i kartoffelproduktionen skyldtes dels de høje priser på spisekartofler, dels forøgelse i dyrkningen af foderkartofler til dvin, men man vil se, at selv om prisen i 1943-44 var tre gange førkrigsprisen, kunne arealet ikke opretholdes i 1944, men gik 7 pct. tilbage. Når prisen forblev så høj trods den store avl både i 1942 og 1943, hang det sammen med, at kartoffelprisen ikke gik under kartoflernes værdi som svinefoder.

I de sidste år i trediverne var vi selvforsynende med sukker, men efter besættelsen blev det nødvendigt at indskrænke det hjemlige sukkerforbrug til fordel for en eksport til vore nordlige nabolande, og med samme formål for øje udvidedes sukkerroedyrkningen. Priserne på eksportsukkeret lå så meget over hjemmeprisen, at forhøjelsen i sukkerroeprikerne kunne finde sted uden at forhøje hjemmepriserne, ja de første år oparbejdedes endda et betydeligt fond igennem eksportindtægten, men i de sidste krigsår, hvor produktionen gik tilbage, medgik dette fond til betaling af dyrkerne. Trods den store prisforhøjelse både

Tabel 7. Sukkerroeareal og sukkerproduktion.

	1935-39	1940-11	1911-42	1942-43	1943-44	1944-45
Sukkerroeareal, 1000 hektar	40,7	43,4	7,8	47,2	45,5	42,1
Sukkerproduktion, mill, kg.....	223	237	264	202	182	165
Sukkerroeeksport, mill, kg.....	47	72	77	59	19	
Beregnet Forbrug, mill, kg.....	192	169	167	172	135	135
Sukkerroepris, kr. pr. hkg.....	2,38	3,19	4,40	4,40	5,31	5,96

i 1943 og 1944 gik avlen alligevel tilbage på grund af vanskeligheder med at skaffe tilstrækkelig arbejdskraft til roernes pasning og optagning.

VI

Afspærringen måtte naturligvis, som alt fremhævet, påvirke husdyrholdets størrelse og sammensætning, og bortfaldet af de udenlandske tilførsler måtte hurtigt medføre en reduktion i de husdyrgrene, der var mest afhængige af indførselen af foderstoffer. Dette var tilfældet med svin og fjerkræ, hvis foder overvejende består af kraftfoder, hvorimod reduktionen af kvæg, der ernæres overvejende på grovfoder, måtte blive mindre. Men ved tilpasningen af husdyrholdet kom de tidligere omtalte faktorer tillige til at øve indflydelse, nemlig den tyske prispolitikks begunstigelse af smør- og svineproduktionen og diskriminering mod fjerkræholdet samt landmændenes indstilling til fordel for kvægholdet. Dette stod altså principielt stærkt ernæringsmæssigt set, men begunstigedes yderligere af de sidstnævnte forhold, således at det talmæssigt viste forbavsende små variationer. Det må dog desuden tages i betragtning, at man ved afspærringen fodringsmæssigt kom til at stå i en helt ny situation. Under normale forhold kunne landmændene holde deres besætninger nogenlunde konstante ved at udligne variationerne i høstens størrelse med indførte foderstoffer; nu blev man stillet over for den omvendte opgave med ud fra et givet høstudbytte at tilpasse husdyrholdets størrelse og sammensætning, og hovedvariationerne i besætningerne måtte derfor henlægges til de husdyr, der talmæssigt lettest lader sig variere. Dette er tilfældet med svin og høns, der har en stor reproduktionsevne, medens det er en langsommelig og kostbar proces at forøge en kvæg- eller hestebesætning. Alle disse forhold må tages i betragtning ved bedømmelsen af nedenstående tal for husdyrholdets størrelse under krigen:

For heste, kvæg og høns havde bestanden forud for krigen været i udvikling siden først i trediverne, hvor den under krisen var blevet reduceret. Hestebestanden var således i 1933 520.000 stk., kvægbestanden var i 1934 3.111.000 stk., og hønsebestanden var i 1933 26,6 mill. stk. Hestebestandens stærke vækst i trediverne og den yderligere udvikling under krigen skyldtes naturligvis en særlig konjunktur, for krigen forberedelserne til denne og under krigen den stærke efterspørgsel både til eksport til Tyskland og fra hjemlandet på grund af biltrafikkens reduktion.

Tabel 8. Husdyrbestandens størrelse 1939-44. I tusinder.

	Antal 1939 1000 stk.	1940	1941	1942	1943	1944
		når 1939 = 100				
Heste	594	100,0	103,0	103,2	105,2	107,6
Kvæg i alt	3326	98,6	92,2	87,8	91,0	95,9
Malkekøer	1642	98,6	90,6	86,2	89,0	94,8
Svin	3183	102,7	57,0	38,0	65,4	65,5
Får og lam	147	-	-	127,9	126,5	138,1
Høns*)	32399	75,8	40,7	32,4	47,3	52,0

*) Tallene for høns omfatter kun landkommunerne.

Kvæg, svin og høns blev indtil slutningen af 1942 reduceret stærkt i antal. Det var indledningsvis på grund af foderstofindførselens bortfald, men hertil kom virkningerne af de relativt lave høstudbytter i 1940 og navnlig i 1941. De i tabellen anførte forholdstal anskueliggør, hvorledes først hønsebestanden, derefter svinebestanden og endelig kvægbestanden måtte give efter. Men på grundlag af den bedre høst i 1942 og i de følgende år kunde bestanden igen udvides.

Fårebestanden viser en relativt stærk, men i absolutte tal ringe forøgelse under krigen. Efter besættelsen blev der fastsat tårnbøje priser på uld for at opmuntre til et større fårehold og uldproduktion, men man kan ikke sige, at denne indsats gav det forventede resultat. Medvirken- de hertil var de nøjeregnende afleveringsregler for uld, men navnlig de høje priser på fåre- og lammekød. Landmændene er i almindelighed ikke interesseret i fårehold; kvæghold er mere fordelagtigt, og når man krævede al ulden afleveret, borttog man en væsentlig ansporing til at forøge fårebestanden; fåreholderne fandt det så fristende at sælge fårene til de gældende meget høje priser, som fremkom ved, at fåre- og lammekød blev holdt delvis uden for pris- og kødreguleringen.

I de første krigsår udvikledes kaninavlens stærkt, dels som husflid, men også i større rationel skala, og i 1943 nåede bestanden op på 1.3 mill. stk. Det var kødforsyningsvanskelighederne og de høje priser på kaninkød og kaninskind, der var årsag til ekspansionen, men i 1944 halveredes bestanden igen for at gå yderligere stærkt ned i 1945. Med den mere regelmæssige kødforsyning fra 1943 afsvækkedes interessen for kaninavlens, som også på grund af sygdomme viste sig vanskelig i større besætninger.

VII

Husdyrproduktionens vilkår måtte under besættelsen, som alt fremhævet, være direkte afhængig af planteproduktionens størrelse, men dens sammensætning beroede desuden på den førte prispolitik og på landmændenes følelsesmæssige indstilling og økonomiske overvejelser med henblik på nutid og fremtid. Med hver høst var produktionsmulighederne i alt givet, eller grænserne for den samlede husdyrproduktions størrelse nøje optrukket, og skulle der produceres mere af et produkt, kunne det kun ske på bekostning af andre produkter. Selvfølgelig måtte foruden høstens kvantitet også dens kvalitet få indflydelse på både husdyrproduktionens størrelse og sammensætning; således måtte en relativ stor græsavl og roeavl være til fordel for kvægholdet, medens en relativ stor kornavl var til fordel for svine- og hønseholdet.

Da husdyrproduktionens bevægelser under en lukket økonomi, som vi oplevede den under besættelsen, har så stor interesse, er det i Diagram 2 anskueliggjort, hvorledes hver enkelt af de fire vigtigste husdyrproduktioner forløb i de fire krigsåre. Kurverne er tegnet på grundlag af Statistisk Departements månedlige produktionsindeks, hvor et gennemsnit for produktionen i 1935 er sat lig med 100.

Alle fire kurver anskueliggør den fra besættelsen til hen på slutningen af 1942 faldende produktion. Kødproduktion og flæskeproduktion var dog det første år eller to stigende på grund af besætningsreduktionerne. Efter det stigende høstudbytte i 1942 og 1943 stiger produktionen igen, og kurverne giver et godt udtryk for de vanskeligheder, der under en afspærret økonomi som under krigen var med til at tilpasse husdyrproduktionens størrelse, og for de reaktioner, som høstens variationer fremkaldte i de forskellige husdyrproduktioner.

Kurverne for mælkeproduktion og ægproduktion viser, hvorledes sæsontendensen i disse to altid sæsonprægede produktioner forøgedes voldsomt; vinterproduktionen blev lav, og da produktionen begyndte at gå frem fra 1943, var det især sommerproduktionen, der forøgedes. Det var proteinmangelen i vinterfoderet, der gjorde sig gældende. For kvæget havde man de bedste fodringsbetingelser på græsmarkerne om sommeren, hvorfor man henlagde produktionen til denne årstid, men det skal dog bemærkes, at de to gode græssomre, 1943 og 1944, forstærkede denne tendens. For hønsene er forsommeren den naturlige æglægningsæson, hvad der slog stærkt igennem under de ufordelagte fodringsforhold.

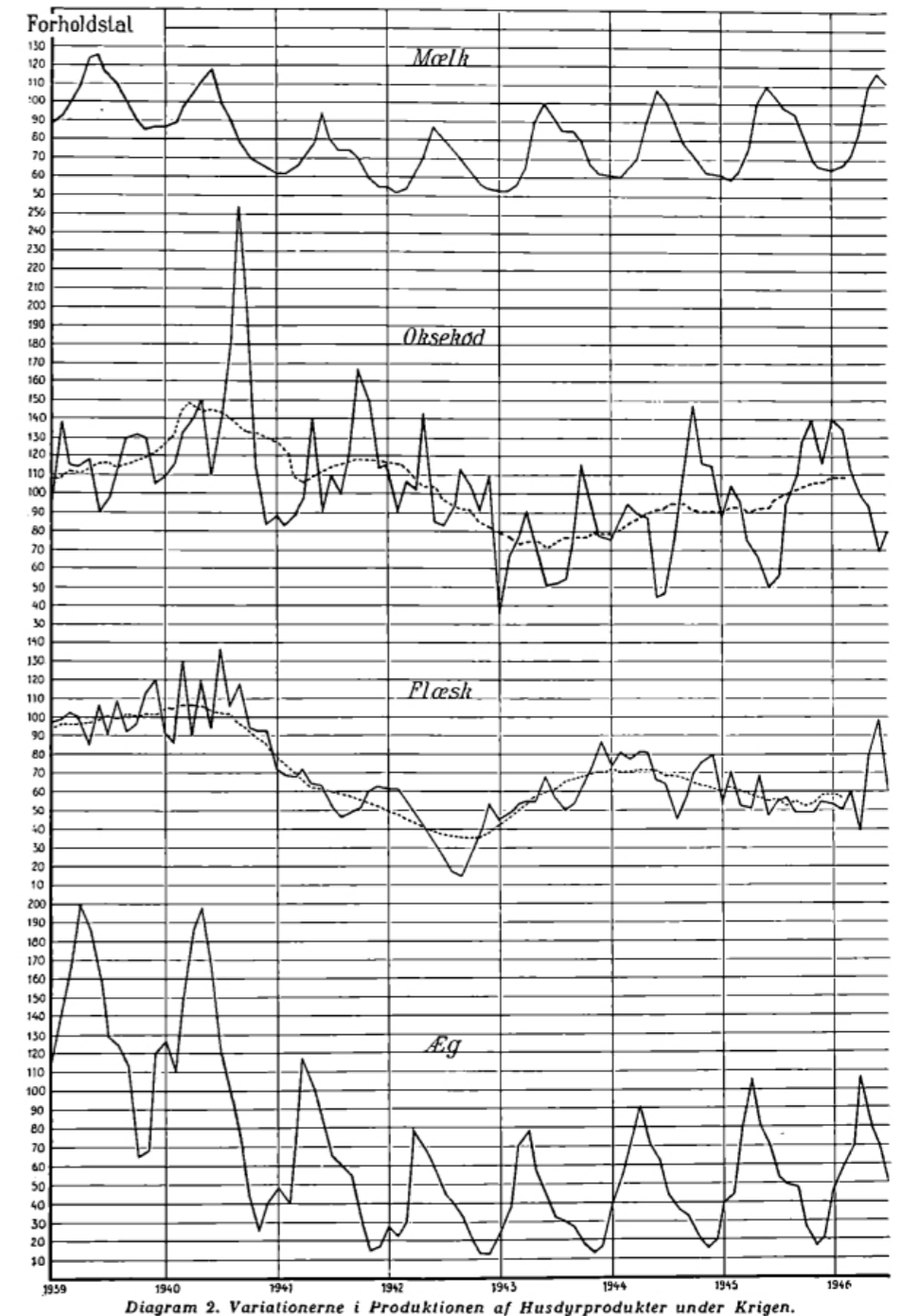

Diagram 2. Variationerne i Produktionen af Husdyrprodukter under Krigen.

Kurven for okse- og kalvekødproduktionen har voldsomme udsving, men viser faldende tendens til ind i 1943, derefter stiger den igen. Produktionen havde regelmæssige toppunkter om foråret ved kreaturerne udbinding på græs i april-maj og ved deres indbinding om efteråret i september-oktober, omvendt var den lav i sommermånederne og vintermånederne. Den lave produktion i begyndelsen af 1943 skyldtes den bedre høst i 1942; den gjorde det muligt at forøge kvægbestanden, man lagde flere kalve til og beholdt køerne længere; der gik derfor nogen tid, inden produktionen igen begyndte at stige. Det ses også, at kødproduktionen var særlig lav i de gode græssomme 1943 og 1944, hvor man havde foder nok; man beholdt kvæget, men salget om efteråret blev stort.

Flæskeproduktionen var bestemt af kornproduktionen. Den havde hvert år et lavpunkt før høst, fordi det forrige års kornhøst var ved at være opbrugt, og produktionens tendens var desuden bestemt af kornavlens størrelse fra år til år. Den var faldende til september 1942 på grund af det faldende kornudbytte i 1940 og 1941, men derefter steg den efter den gode kornhøst i 1942, 1943 og 1944.

I tabel 9 er anført, hvorledes produktionen blev anvendt, dels hvor meget der blev eksporteret, og dels hvor meget der gik til forbrug her i landet. Tallene viser, at forbruget lå ret konstant for flæsk plus kød og for smør. Efter de dansk-tyske aftaler kunne vi dække 80 pct. af vort førkrigsforbrug af flæsk plus kød og således, at hvis der var for lidt flæsk, kunne mangelen opvejes med kød, og omvendt. Hele forbruget af disse to varer udgjorde i de fire krigsår ca. 190 mill, kg årligt eller lige ved 50 kg pr. indbygger, i virkeligheden et højt forbrug. Desuden fortæller dette tal ikke hele sandheden, da hjemmeslagtning og salg af halve og hele illegale svin efterhånden fik et betydeligt omfang. Oprindelig greb myndighederne vel energisk ind over for denne illegale handel, antageligt mest af ængstelse for tyske krav om kontrolforanstaltninger, men efterhånden ændredes synspunkterne til den danske forbrugers fordel. Smørforbruget lå konstant på ca. 70 mill, kg årligt eller godt det dobbelte af førkrigsforbruget, men da der før krigen var et forbrug af margarine på ca. 80 mill, kg, var smørforbruget ca. to trediedele af det samlede førkrigsforbrug af margarine plus smør. Men hertil skal dog lægges et forøget forbrug af svinefedt, som før krigen overvejende blev eksporteret, men under krigen blev en særdeles efterspurgt vare.

Forbruget af æg og ost viser en interessant bevægelse under krigen. For begge disse varer gjaldt det, at det danske marked havde lov til at forsyne sig først, medens Tyskland kun fik, hvad der blev levnet. For osteproduktionen var der dog fastsat visse regler, navnlig med henblik på ostens fedtindhold. Det ses nu af Tabel 9, at ægforbruget kun i 1941 var under normalen, derefter stiger det fra år til år, efterhånden som ægproduktionen stiger, og det når i 1941 op på 153 pct. af førkrigsforbruget. Nogenlunde den samme udvikling havde osteforbruget, som i 1944 nåede op på 160 pct. af førkrigsforbruget.

Da hjemmeforbruget altså lå konstant for flæsk, kød og smør og desuden var stigende for æg og ost, kom variationerne i produktionen især til at give sig udtryk i eksportmængderne.

Tallene i Tabel 9 viser, at det danske hjemmemarked under krigen som helhed var særdeles velforsynet med de vigtige husdyrbrugsvarer. Forbruget var for varer som æg og ost større end før krigen, for flæsk og kød tilsyneladende lidt mindre, men i øvrigt var forbruget af husdyrprodukter i trediveerne relativt højt på grund af de lave priser, og forbruget under krigen var betydeligt højere end i tyverne. Selv om forsyningerne altså gennemgående var gode og rigelige, kunne der på grund af produktionens stærke variationer opstå lakuner i forsyningerne i kortere tidsrum. Kurverne for mælke- og ægproduktionen i Diagram 2 viser, hvorfor der om vinteren kunne opstå mangel på mælk og friske æg, og betragter man kurverne for flæske- og kødproduktionen, forstår man, hvorfor der pludselig kunne opstå flæske- eller kødmangel. Særlig galt måtte det blive, når både flæske- og kødproduktionen havde et dybt lavpunkt som sidst i 1942.

Til bedømmelse af forsyningerne med animalske fødevarer må dog også fordelingen af disse varer tages i betragtning. På grund af den stigende købeevne var efterspørgselen meget stærk, og den lille husmoder med det beskedne budget havde let ved at blive skubbet til side, hvorved der kunne opstå megen bitterhed. Varerne var ikke alene blevet dyre, de syntes også at forsvinde, men det var hovedsagelig, fordi det indre fordelingssystem svigtede, og ikke fordi forsyningerne i sig selv var for små. Man var meget vel opmærksom på denne skævhed i fordelingen af flæsk og kød, delvis af æg, og midlet herimod havde været en rationering. Da man imidlertid fra tysk side krævede rationer af samme størrelse som de tyske, opgav man denne foranstaltning; det

Tabel 9. Husdyrproduktionens størrelse og anvendelse.

Mill. kg	1935-39	1940	1941	1942	1943	1944
Mælk	5291	4897	3682	3376	3674	4030
	100	93	70	64	70	76
Smør:						
Produktion	181,7	162,9	124,4	108,7	124,8	128,7
	100	90	69	60	69	71
Eksport	149,1	107,9	55,1	38,3	54,6	58,4
	100	72	37	26	37	39
Forbrug	32,6	55,0	69,3	70,4	70,2	70,3
	100	169	213	216	215	216
Ost:						
Produktion	29,9	28,8	24,5	26,7	32,1	34,8
	100	96	82	89	107	116
Eksport	8,7	10,1	5,8	5,5	2,8	0,9
	100	116	67	64	32	10
Forbrug	20,8	20,8	18,7	20,7	28,3	33,2
	100	100	90	100	136	160
Oksekød:						
Produktion	152,5	201,8	161,3	147,4	101,7	129,3
	100	132	106	97	67	85
Eksport	50,9	104,3	67,7	40,7	19,3	41,1
	100	205	133	80	38	81
Forbrug	101,7	97,5	93,6	106,7	82,4	88,2
	100	96	92	105	81	87
Flæsk :						
Produktion	331,8	324,7	190,0	120,9	183,6	220,6
	100	98	57	36	55	67
Eksport	205,4	197,8	93,2	30,5	70,2	120,3
	100	96	45	15	34	59
Forbrug	105,4	123,5	98,6	89,4	112,5	99,2
	100	117	94	85	107	94
Æg:						
Produktion	120,0	113,3	59,3	38,5	37,3	47,9
	100	94	49	32	31	40
Eksport	89,5	80,7	32,9	6,7	2,5	3,4
	100	90	37	8	3	4
Forbrug	28,3	31,2	25,8	31,1	33,7	43,3
	100	110	91	110	119	153

havde ikke hjulpet den lille husmoder, man havde blot skadet forbruget i almindelighed til fordel for Tysklands eksporten.

Eksporten af landbrugsvarer gik overvejende til Tyskland, men der skaffedes dog udveje for en del eksport til andre lande, navnlig de andre nordiske lande. Dette er vist i Tabel 10, der angiver de samlede eksportmængder for en række varer for alle årene 1941-44; det var især smør og sukker, der eksporteredes til Finland og Norge, og denne eksport fremkom på den måde, at det danske forbrug blev nedsat.

VIII

Med krigsudbruddet i september 1939 indlededes en prisstigning på landbrugsvarer, som dog det første halve år var moderat for priserne på husdyrprodukter, der steg med 7 pct. i forhold til priserne i 1938, men kraftigere for priserne på planteavlsprodukter, der steg med 39 pct., således at opgangen i priserne på landbrugsprodukter i alt blev 11 pct. Den stærkere stigning i prisen for planteavlsprodukter skyldtes krigsførelsens indflydelse på kornfragter og kornpriser, men dog også, at kornpriserne i 1938 var relativt lave. Regeringens reaktion over for

Tabel 10. Samlet udførsel af landbrugsvarer 1941-44.

	Smør mill. kg	Kød mill. kg	Flæsk mill. kg	Ost mill. kg	Sukker mill. kg	Kartofler mill. kg	Frø til udsæd mill, kg	Æg mill. sn.	Heste stk.
Tyskland	158,7	146,2	267,6	12,0	-	-	63,4	27,9	81.759
Norge.....	10,2	0,2	7,7	0,9	94,1	25,7	-	1,5	-
Sverige.....	1,0	2,0	8,5	0,4	49,3	-	-	2,7	2
Finland.....	21,6	1,1	3,1	0,7	83,1	-	-	1,5	-
Andre lande.....	0,1	3,7	3,6	0,1	-	87,9	7,6	3,7	3.105
	191,6	153,2	290,5	14,1	226,5	113,6	71,0	37,3	84.866

de stærkt stigende kornpriser var indførelsen af maksimalpriser på korn i september 1939, 19 kr. pr. hkg for rug, 18 kr. for hvede og 17 kr. for byg og havre - samt en centralisering af hele korn- og foderstofimporten, som henlagdes under det nyoprettede »Centralkontor«, dette fortsatte sin virksomhed også under besættelsen som fordelingscentral for de hjemmeproducerede foderstoffer. Endvidere fastsattes maksimalavancer for foderstoffer. I loven af 10. november 1939 om udligning af misforholdet mellem landbrugets eksportpriser og produktionsomkostninger blev der hjemlet et fragttilskud på 2 kr. pr. hkg indførte foderstoffer, et tilskud, som i februar næste år forhøjedes til 6 kr. pr. hkg. Ved årets udgang gennemførtes for at støtte smørprisen en forhøjelse af hjemmeprisen til 3 kr. pr. kg, endvidere gennemførtes en kornordning, der fastsatte maksimalimportpriser. Denne sidste ordning havde kun symbolsk betydning, medens smørordningen var en realitet, da eksportprisen var lavere end hjemmeprisen.

I forårsmånederne 1940 opstod der en del uro om landbrugspriser-

ne som følge af den engelske pris- og importpolitik, og priserne faldt noget, men med besættelsen ændredes forudsætningerne for de hidtil gældende priser. Da landbrugsproduktionen måtte gå tilbage på grund af foderstofindførselens bortfald, var en kompensation nødvendig i højere priser, men hertil føjede sig de omtalte tyske interesser i yderligere forhøjelser af priserne for det første for at stimulere den danske landbrugsproduktion mest mulig, for det andet for at begrænse det danske forbrug og endelig for det tredje for at vinde den danske bonde. Dette lykkedes ikke, men prisforhøjelserne blev stående. De var til en begyndelse ret moderate, men fortsatte gennem en række forhøjelser i et stigende tempo. Der var ganske vist med prisloven af 30. maj 1940 skabt basis for at fastholde prisniveauet, men lovens § 1 fastsatte, »- - at for så vidt angår områder, der fortrinsvis vedrører landbrug og fiskeri, vil maksimalprisen dog kunne fastsættes af ministeren for landbrug og fiskeri efter aftale med ministeren for handel, industri og søfart«, og endvidere, at loven »ikke omfatter prisforhold og erhvervsudøvelse, der i henhold til særlig hjemmel bestemmes eller godkendes af det offentlige«. I henhold til disse bestemmelser blev priserne på de vigtigste landbrugsprodukter til politiske priser, fastsat ved særlige love som for korn, mælk, smør og sukker, og af landbrugsministeren som for flæsk. De prisregulerende myndigheder, priskontrolråd og prisdirektorat, fik efterhånden indseende med og indflydelse på fastsættelsen af næsten alle landbrugets priser, men de kunne dog ikke forhindre, at de engang fastsatte politiske priser blev normgivende for så godt som alle andre landbrugspriser. Dette hænger sammen med den nøje afhængighed eller vekselvirkning, der under vore produktionsforhold er mellem alle landbrugets produktionsgrene, hvilket bliver særlig udtalt, når man, som under besættelsen, producerer i en lukket økonomi med en ubegrænset afsætning af hovedprodukterne til høje priser. Den indkomst, denne afsætning kan give pr. hektar, bliver normgivende for priserne på andre produkter, såfremt produktionen skal ledes gennem prispolitikken, og man ikke ønsker at anvende produktionstvang.

I Diagram 3 er vist prisstigningen på landbrugsprodukter i forhold til 1938-39, og hvorledes den fordeler sig på de to store hovedgrupper, husdyrprodukter og planteprodukter. Prisstigningen på husdyrprodukter var omtrent tilendebragt i 1941 og ender med ved krigens afslutning at være 88 pct. Planteprodukterne stiger voldsommere

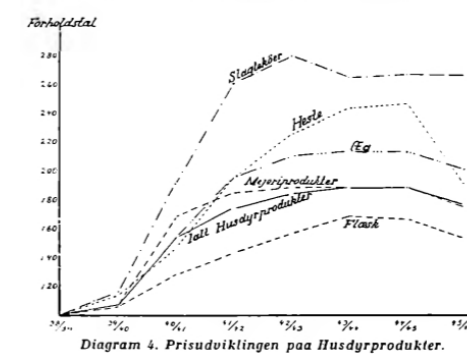
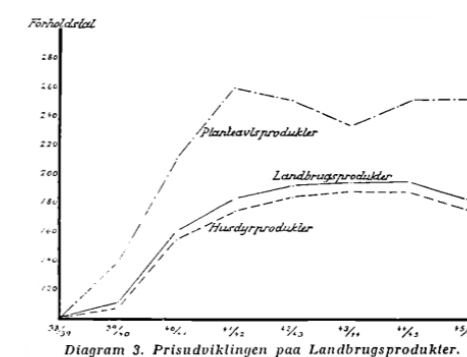
og når i 1941 op på priser, der er 159 pct. over førkrigsniveauet for derefter at falde noget i de følgende år. Den samlede priskurve, for landbrugsprodukter i alt, når til slut op på en forhøjelse på 94 pct. i forhold til 1938-39, og den følger nærmest kurven for husdyrprodukter, fordi disse udgør den overvejende del af slutproduktionen. Før krigen udgjorde planteprodukter 11 pct., men husdyrprodukter 85 pct. af bruttoudbyttet, under krigen forøgedes imidlertid indtægten af planteprodukter til 22 pct., medens indtægten af husdyrprodukter formindskedes til 75 pct. af bruttoudbyttet.

Diagram 4 og 5 viser derefter den relative prisstigning for de enkelte landbrugsprodukter. I gruppen husdyrprodukter var den procentiske stigning stærkest for kød, heste og æg, mindre kraftig for flæsk og mejeriprodukter, og da disse varer har den største værdi, bliver de bestemmen- de for den samlede priskurve for husdyrprodukter. For planteprodukter havde kartofler og frø den stærkeste procentiske prisstigning og de største variationer fra år til år, medens prisstigningen for korn og sukkerroer var forholdsvis mindre kraftig og tillige mere regelmæssig, bestemt som

priserne var for disse produkter i kornlov og sukkerlov. Ved bedømmelsen af disse relative prisstigninger må det tages i betragtning, at priserne på kød og korn var relativt lave i basisåret 1938-39, kornpriserne var i dette år 25 pct. lavere end i de to foregående år.

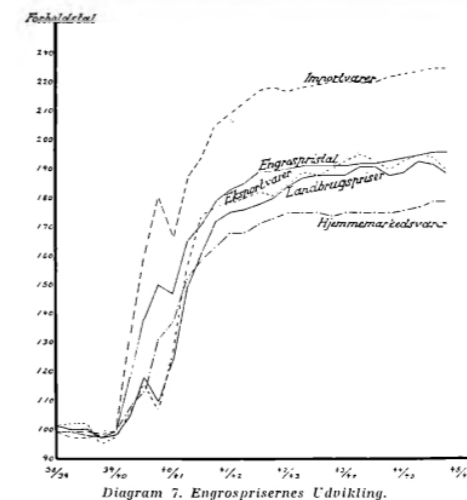
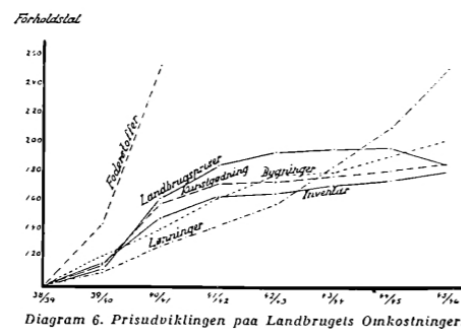
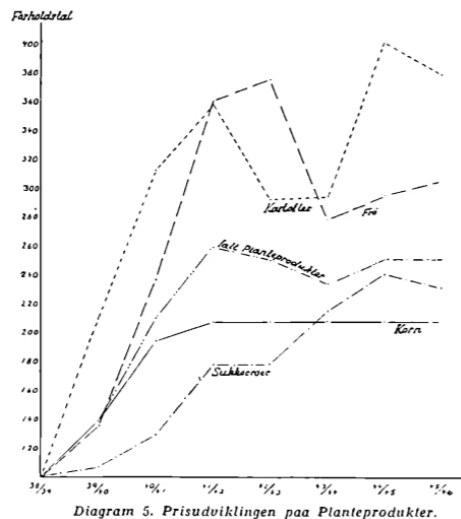
Til sammenligning med de relative prisstigninger er i Tabel 11 anført de absolutte prisstigninger fra 1938-39 til det sidste krigsår.

Endelig er i Diagram 6 anført den relative prisstigning for nogle af landbrugets vigtigste omkostninger. Det er ikke muligt at beregne en samlet indeks for alle landbrugets omkostninger på samme måde som for salgsprodukterne, fordi deres sammensætning

ændredes så stærkt under krigen, således bortfaldt en række vigtige råstoffer som korn, foderstoffer og kunstgødning helt eller delvis. Det vil ses, at den relative stigning i priserne på de anførte omkostninger var mindre end for salgsprodukter lige til 1943, når undtages foderstoffer, men disse bortfaldt i 1942. I 1943 skar lønkurven imidlertid i en stærk opgang priskurven, og lønstigningen var i 1945 ved krigens afslutning 110 pct. mod 94 for Landbrugsprodukter. Men den stærkere relative Stigning i Produktpriser end i Omkostninger de første Krigsår var naturligvis fordelagtig og forøgede rentabiliteten.

Det har ofte under krigen været hævdet, at det var landbrugspriserens stigning og ikke mindst virkningerne af prisforhøjelserne i kornloven af 1940, der satte priskurven i gang opad efter besættelsen. Denne opfattelse er alt for ensidig. I Diagram 7 er vist landbrugspriserens stigning fra 1939 til 1945 i sammenligning med stigningen i andre produktpriser, og man ser, at indtil efteråret 1939 lå priserne på de forskellige varegrupper på omtrent samme niveau, men fra efteråret steg engrospriserne meget stærkere end landbrugspriserne. Det var

navnlig virkningen af voldsomme forhøjelser i importpriserne, der gjorde sig gældende, og som fortsatte lige til 1942, men også priserne på hjemmemarkedsvarerne steg stærkt i første halvdel af 1940, stærkere end landbrugspriserne, lige til prislovens vedtagelse gjorde det muligt at få tag i prisudviklingen i byerhvervene. På baggrund af denne prisudvikling kan man ikke give landbrugsprisstigningen hovedansvaret for den inflatoriske prisudvikling i

det første krigsår: den almindelige prisstigning pressede sig igennem i store dele af prissystemet, men kom nærmest bagefter i landbrugspriserne. Disse fortsatte til gengæld deres stigning længere og har naturligvis dermed deres del af ansvaret for inflationen. Det samme ses også af detailpristallets udvikling, der viser, at fødevarer i den første krigstid steg langsommere end andre varer i pris og under hele krigen kun steg det samme som det samlede pristal. Det må ydermere tages i betragtning, at den relative stigning i prisen på landbrugsprodukter var så betydelig, fordi landbrugspriserne var lave i 1938; medens detailpristallet i januar 1939 var 183, når 1914 = 100, og steg til 291 i 1945, var indekstallet for priserne på landbrugsvarer kun 128 i 1939 og steg til 245 i 1945. Forskellen mellem stigningen i fødevarerpristallet, der var 68 pct., og stigningen i prisindeksen for landbrugsprodukter, der var 94 pct., fremkom derved, at der betaltes højere eksportpriser end hjemmepriser på en række varer. Det var således tilfældet for smør, hvor hjemmeprisen fra oktober 1940 fastsattes til 3,89 kr. pr. kg, medens eksportprisen noget senere forhøjedes til 5,10 kr. pr. kg, således at landmændenes pris blev 4,45 kr. pr. kg. For flæsk var hjemmeprisen 2,40 kr. pr. kg, medens eksportprisen var så meget højere, at der fra foråret 1943 kunne betales landmændene en pris på 2,88 kr. pr. kg for store svin over 80 kg og 2,72 kr. pr. kg for svin under 80 kg, hertil kom et ikke ubetydeligt overskud på 10-15 øre pr. kg og derover. Men det var ikke blot ved samhandelen med Tyskland, at dette dobbeltprissystem

Tabel 11. Priser på landbrugets salgsprodukter.

	1938-39	1944-45		1938-39	1944-45
Smør.....	kr./100kg	243 445	Hvede	kr./100kg	14,57 29,25
Ost.....	kr./100kg	90 199	Rug	kr./100kg	14,72 30,25
Slagtekøer	kr./100kg	47 125	Byg.....	kr./100kg	12,97 26,25
Stude.....	kr./100kg	61 129	Havre	kr./100kg	12,42 26,25
Flæsk.....	kr./100kg	171 283	Kartofler.....	kr./100kg*)	5,02 20,16
Æg.....	kr./100kg	113 240	Sukkerroer.	kr./100kg	2,47 5,96
Unge heste	kr./stk.	1100 2701	*) 1941: 17,97, 1942: 14,73, 1943: 14,79		

anvendtes, det var også tilfældet ved eksporten til de andre nordiske lande. Man opnåede derved at kunne betale landmændene højere priser uden at forhøje hjemmepriserne; det gik nemt og tilsyneladende smertefrit, men resultatet blev naturligvis, at vore importpriser blev forhøjede i samme grad og virkede opdrivende på prisniveauet. For flere vigtige varer som kød, æg, ost og heste var hjemmeprisen og eksportprisen dog lige høje.

Som lige nævnt har kornloven af 1940 ofte måttet stå for skud som årsagen til prisstigningen på landbrugsvarer under krigen, men dette synspunkt er ikke holdbart, fordi der ingen sammenhæng var mellem den prisforhøjelse på korn, der fandt sted i henhold til loven, og den øvrige stigning i priserne på landbrugsvarer. Loven gennemførtes 1) for at sikre befolkningen brødkorn og andet madkorn, 2) for at fremskaffe korn til husdyrhold uden for landbruget og til industrien og 3) for at overføre betydelige kornmængder fra det store til det mindre landbrug, der blev hårdt ramt af afspærringen. De i loven fastsatte priser, 29 kr. pr. hkg for rug, 28 kr. for hvede og 25 kr. for byg og havre, passede for foderkornets vedkommende i forsommeren 1940 nogenlunde til kornets værdi i svineproduktionen, og der blev dermed givet en præmie for at stimulere brødkornsdyrkningen; men som forholdene udviklede sig i de følgende år, kom kornloven til at yde prisniveauet en stærk beskyttelse, da de i 1940 fastsatte priser blev stående under hele krigen, dog gennemførtes i 1941 en prisforhøjelse på 1,25 kr. pr. hkg korn til landmænd, som havde opfyldt deres leveringspligt. Loven fastsatte stærkt stigende kornudskrivning med stigende ejendomsstørrelse, og da der også blev udskrevet korn på skovarealer, der ikke var særskilt ansatte til skovskyld, kunne afleveringspligten komme til at hvile tungt på store ejendomme. I et sagsanlæg fra det større landbrug mod landbrugsministeriet for at få fritaget skovarealerne for afleveringspligt gik dommen imidlertid sagsøgerne imod, men senere lempedes lovens bestemmelser på dette punkt noget. I den første kornlov var der maksimalpris på alt korn, men i lovene fra og med høståret 1941 blev der givet såkaldt frihandel med foderkorn inden for landbruget: forinden havde et ret stort antal landmænd dog nået at overtræde maksimalpriserne i loven af 1940 ved at sælge korn til overpris til nogle kornhandlere.

Frihandelskornet fik sin egen prisdannelse bestemt af udnyttelses-

værdien for kornet som kraftfodertilskud. Der var for lidt kraftfoder, og man tillagde derfor kornet hele den værdiforøgelse, det gav, når det anvendtes i produktionen, uanset alle andre omkostninger. Når der var for lidt korn i forhold til besætningernes størrelse, hvilket var tilfældet forud for hver høst, og når svinebesætningerne var relativt store som i 1941-42 og i 1944-45, oplevede man fantastisk høje priser på frihandelskorn, op til ca. 65 kr. pr. hkg. Man så i almindelighed med nogen skepsis på denne kornpris, og de fleste misforstod den; man mente, det var en fejl i kornloven, når en sådan pris kunne fremkomme. Det må imidlertid betænkes, at frihandelskornet kun måtte handles mellem landmænd, og når en landmand modtog den høje pris, måtte en anden betale den, og køberen betalte kun den høje pris, fordi kornet gav ham en fordel i husdyrproduktionen. Den høje kornpris var kun betinget af de høje priser på husdyrprodukter og et udtryk for vanskeligheden med at tilpasse besætningerne efter fodermængden.

Det er blevet hævdet, at prisen på frihandelskornet vel var et indre landbrugsanliggende, men at den ikke desto mindre drev prisen i vejret på andre landbrugsprodukter som frø, kartofler, sukkerroer og industriafgrøder. Dette er imidlertid et fejlsyn; forholdet var det, at landmanden i stedet for disse afgrøder kunne dyrke korn og ved opfodring af dette opnå et udbytte, der var bestemt af priserne på husdyrprodukter, og skulle dyrkningen af de nævnte afgrøder sikres igennem priserne, måtte disse have en højde, der sikrede det samme udbytte. Det var altså priserne på husdyrprodukter, der var retningsgivende for prisdannelsen, prisen på frihandelskornet var et symptom og ikke en årsag.

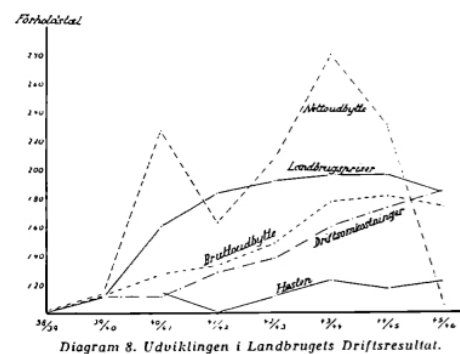
Da kartofler kan erstatte korn i svineproduktionen, blev kartoffelprisen påvirket på samme måde som kornprisen. Den fik en bundpris bestemt af værdien som svinefoder, men den blev drevet i vejret, når der var for lidt korn, hvilket indtraf både i 1941 og 1944, hvor kartoffelhøsten desuden samtidig var lille.

Der er ingen tvivl om, at landbrugsproduktionen efter de skete prisforhøjelser blev holdt på et så højt niveau, som det teknisk var praktisk muligt, når landmændenes bestræbelser for at bevare kvægbesætningerne tages i betragtning. Det var som fremhævet kraftfodermængden og proteinmængden, der satte grænsen for produktionens størrelse, og disse produktionsmidler kunne man ikke forøge. Den agitation, der

undertiden blev drevet for gennem yderligere prisforhøjelser at forøge produktionen, var derfor skadelig og meningsløs; man kunne ikke nå mere, og forhøjede man priserne på og derved produktionen af et produkt, kunne det kun ske ved, at andre produktioner gik tilbage. Der var en bestemt mængde foder givet ved høstens størrelse hvert år, og derved var grænserne for produktionsmulighederne afstukket.

IX

De stigende priser på landbrugsvarer gav landbruget en stærkt stigende rentabilitet. Landbruget måtte som nævnt have nogen kompensation i forhøjede priser for de efter afspærringen formindskede produktionsmuligheder og stigende omkostninger, men det viste sig, at prisstigningen var relativt stærkere end produktionstilbagegang og omkostningsstigning. Dette er belyst i Diagram 8. I driftsåret 1939-40 var der en stigning i priser, bruttoudbytte og omkostninger på 12 pct. i forhold til 1938-39. Nettoudbyttet steg dermed også 12 pct., da produktionen var nogenlunde normal. Men derefter ses priskurven at stige stærkt i 1940-41, og der fremkommer en betydelig afstand mellem priskurven og kurven for bruttoudbyttet som udtryk for de aftagende produktionsmuligheder,

men bruttoudbyttet stiger stærkere end driftsomkostningerne, og resultatet er det stærkt forøgede nettoudbytte. I 1941 indsnævres afstanden mellem bruttoudbytte og driftsomkostninger, men i 1942 og navnlig i 1943 udvides afstanden igen for atter at indsnævres i 1944. Det er virkningerne af høsten, for hvilken der er anført forholdstal nederst i diagrammet. Det

ses af diagrammet, at i 1943 og 1944 er produktionen ikke langt fra at have samme størrelse som normalt, bruttoudbyttet er omtrent forøget forholdsmæssigt lige så meget som priserne, men da omkostningerne vedbliver at stige, formindskes nettoudbyttet i 1944-45.

Produktionsmulighederne og rentabiliteten var dog ikke så lidt forskellige i de forskellige ejendomsstørrelser. Dette er belyst i Tabel 12 og Diagram 9. Man ser, at bruttoudbyttet stiger fra år til år i alle brugs-

størrelser, men stigningen er progressiv med stigende brugsstørrelse. Det samme er tilfældet med driftsomkostningerne, men da disse stiger mindre hastigt end bruttoudbyttet, bliver resultatet en meget stærk progression i rentabilitet - nettoudbytte og forrentningsprocent - med stigende ejendomsstørrelse. Også på dette diagram er rentabilitetens afhængighed af høstudbyttets størrelse vist.

Tabel 12. Landbrugets driftsresultat.

	1938-39	1939-40	1940-41	1941-42	1942-43	1943-44	1944-45
Kr. pr. ha.	når 1938-39 = 100						
Bruttoudbytte kr./ha:							
Under 10 ha.....	1011	110	119	125	136	160	163
20-30 ha.....	637	111	132	138	155	186	193
Over 100 ha.....	474	121	158	166	197	215	215
Driftsomkostninger:							
Under 10 ha.....	880	112	111	128	134	155	167
20-30 ha.....	596	110	114	132	145	166	179
Over 100 ha.....	411	111	129	152	175	189	201
Nettoudbytte:							
Under 10 ha.....	131	94	170	110	145	197	138
20-30 ha.....	91	120	238	177	215	305	277
Over 100 ha.....	63	184	346	256	341	390	305
Forrentningsprocent :							
Under 10 ha.....	3,4	91	153	88	106	132	85
20-30 ha.....	3,6	114	219	139	153	200	169
Over 100 ha.....	3,2	175	313	191	222	228	172

Det blev ofte med megen styrke hævdet, at den med stigende ejendomsstørrelse stærkt voksende rentabilitet skyldtes kornloven, som man mente begunstigede det store landbrug. Det var imidlertid et fejlsyn, det var virkningerne af de stærkt forhøjede husdyrpriser. Det efter kornloven afleverede korn, ca. 8 mill, hkg, udgjorde kun ca. 7 pct. af høsten i gennemsnit, og selv på store ejendomme udgjorde afleveringen ikke mere end 20-25 pct. af totalavlen; resten skulle fodres op eller sælges på anden måde, og det var naturligvis de priser, der kunne opnås for denne den største del af avlen, der blev afgørende for rentabiliteten. Forholdet var det, at under den lukkede økonomi, hvor foderstoffer ikke kunne tilføres udefra, var hvert enkelt landbrugs rentabilitet afhængig af størrelsen af den afgrøde, jorden kunne give, og man kunne derfor konstatere, at i de store brug, på de gode jorder og i de gode høstår var rentabiliteten bedst, og omvendt var den lavest i de

små brug, på de lette jorder og i de dårlige høstår. Men da priserne på husdyrprodukter var så høje, at de små brug var rentable i alle krigsår, var der en stærkt stigende fortjeneste med stigende ejendomsstørrelse. Dette fremgår af Tabel 13.

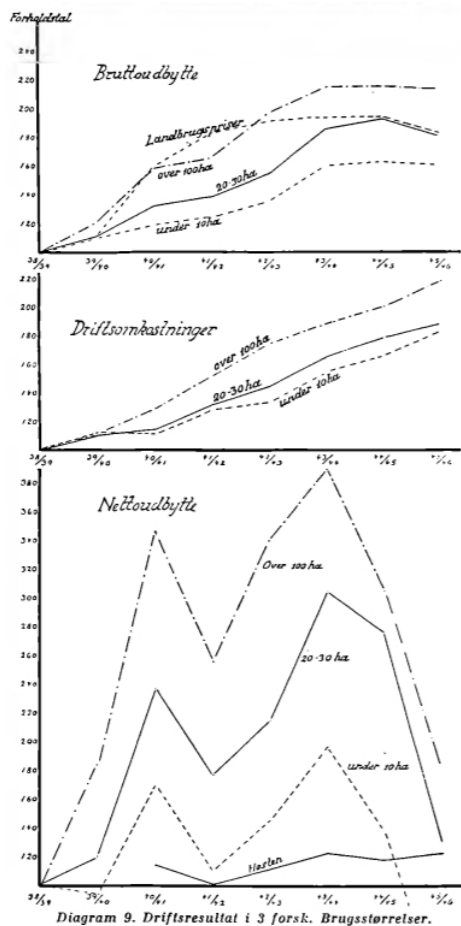
Familiens arbejdsfortjeneste er, hvad der bliver tilbage af bruttoudbyttet, efter at alle omkostninger, herunder rente på hele kapitalen, er afholdt; for at beregne indtægterne fra bedrifterne skal der derfor i ovenstående tal tillægges renten på egenkapitalen, som er ca. 700 kr. i de små brug, ca. 2000 kr. i bønderbrugene og ca. 10.000 kr. i de store brug. År for år: det må naturligvis fremhæves, at tallene ikke er gennemsnit for landmændenes virkelige indtægter, ligesom man må lægge mærke til de lave indkomster før krigen. Endvidere skal det tilføjes, at en ikke ubetydelig del af de anførte indtægter i virkeligheden dækker over formu-

realisation. Besætningerne blev, som tidligere påvist, reduceret en del, i de sidste krigsår blev bygninger og inventar ikke vedligeholdt og fornyet på grund af mangel på materiale, og endelig realiserede man jordens gødningskraft, fordi man ikke kunne tilkøbe kunstgødning og kraftfoder.

X

Den stærkt forbedrede rentabilitet i forbindelse med pengeregigheden og det stadige fald i renten vedligeholdt under hele krigen en stadig opgang i priserne på landejendomme.

Da man imidlertid ønskede at forhindre, at landbrugets gældsbyrde blev forøget ved ejendomshandeler og måske senere ville give an-

ledning til vanskeligheder som efter den forrige krig, vedtoges lov af 30. juni 1941 om midlertidig begrænsning i adgangen til at tinglyse gæld på fast ejendom. Da der endvidere blandt folk i andre erhverv

Tabel 13. Familiens opnåede arbejdsfortjeneste, kr. pr. ejendom.

	1938-39	1939-40	1940-41	1941-42	1942-43	1943-44	1944-45
Under 10 ha	1527	1672	2534	2291	2894	3911	3853
20-30 ha	1990	2641	5646	4042	5233	8067	8179
Over 100 ha.....	-662	11824	27774	16889	27204	30993	23649

viste sig en stærkt stigende interesse for erhvervelse af landejendomme som sikker pengeanbringelse, og denne køberklasse desuden bød ejendomspriserne op, indførtes der en begrænsning i adkomsten til at erhverve landejendom, ligesom der gennemførtes forbud mod afklædning af landejendomme for besætning og inventar.

Der er næppe tvivl om, at disse to love har opfyldt deres hensigt. Trods de stærkt stigende ejendomspriser er landbrugsgælden ikke forøget under krigen, og antal ejendomssalg i almindelig fri handel blev holdt på et ret stabilt og rimeligt niveau.

Den største fremgang i omsætning fandt sted for de små brug, hvilket antagelig hænger sammen med, at ejendommene er blevet så dyre, og at den store udbetaling, der fordres efter gælds begrænsningsloven, har drevet køberne over på mindre brug.

Prisstigningen på landejendomme fortsattes uafbrudt under hele krigen om end det sidste år i mere afsvækket tempo.

Stigningen i priserne for de små brug var mindre kraftig i de første krigsår, stærkest var den for de store gårde svarende til rentabilitetsforbedringen, men ved krigen afslutning var alle ejendomsstørrelser

Tabel 14. Antal salg af bebyggede landejendomme i alm. fri handel.

	Antal salg 1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
		når 1939 = 100					
Huse	3690	119	120	132	122	122	—
Gårde 1-12 tdr. htk.....	1854	132	111	118	108	116	112
Gårde >12 tdr. htk.....	44	123	77	102	79	55	55

steget omtrent lige meget.

Prisstigningen indtil 1945 fordelte sig med 38-39 pct. på jord og bygninger, men 150-170 pct. på løsøret. Det var de stærkt forhøjede priser på husdyr og inventar, der drev løsøreværdien i vejret.

XI

Tabel 15. Prisstigning på landejendomme.

Købesum pr. td.hk.	1939 kr.	1940	1941	1942	1943	1944	1945
	når 1939 = 100						
Huse	31405	113	123	130	144	161	171
Gårde 1-12 tdr. htk....	16273	112	127	142	151	169	173
Gårde >12 tdr. htk.....	11572	134	138	165	163	165	—

De første krigsår havde man ventet, at der på grund af tilførselsvanskeligheder på råstoffer ville opstå en omfattende arbejdsløshed, og der gennemførtes derfor en række beskæftigelsesforanstaltninger. Af disse berørte flere direkte landbruget, således lovene om grundforbedring og landvinding af 1940 samt lovene om tilskud til fremme af staldhygiejne og opførelse af ensilagebeholdere, der alle, foruden at skabe beskæftigelse, tog sigte på en forøgelse af landbrugsproduktionen. Endvidere kan nævnes lov om istandsættelse af bygninger på landet af 1940, en udvidelse samme år af loven om opførelse af arbejderboliger på landet, og endelig lov af 1940 om foranstaltninger til fremme af beskæftigelsen og arbejdsanvisningen. I henhold til denne sidste lov indsattes i hvert sogn beskæftigelsesudvalg, der skulle søge at opmuntre til og selv tage initiativet til, at de beskæftigelsesmuligheder, der var givet igennem de andre love, blev udnyttet.

Der skabtes igennem disse nævnte love og andre ældre beskæftigelseslove en betydelig forøget beskæftigelse i landdistrikterne, og hertil føjede sig efterhånden en omfattende beskæftigelse i tørvemoser i sommerhalvåret samt store værnemagtsarbejder i visse egne. Ved alt dette tilkommende arbejde betaltes en meget højere løn end i landbruget, og Følgen blev, dels at landbrugets lønninger kom ind i en stærkt opadgående bevægelse, der er fortsat siden, men dels at landbruget fik vanskelighed med at skaffe arbejdskraft, navnlig i sommertiden. Følgende tal viser udviklingen i beskæftigelsen i landbruget under krigen:

De første krigsår holdt beskæftigelsen sig nogenlunde oppe, men de senere år har der været en betydelig tilbagegang, således at denne i alt under krigen har været 28.426 medhjælpere eller 9,2 pct. I overensstemmelse hermed fik lønstigningen, der var ret regelmæssig de første år, særlig fart på fra 1943 (se Diagram 6).

Men foruden nedgangen i den faste medhjælp var det vanskeligt for landbruget at sikre sig tilstrækkelig midlertidig medhjælp om sommeren til roearbejde og i høsten. For at sikre landbrugsproduktionen blev der derfor i 1941 gennemført en lov om sikring af landbrugets

Tabel 16. Landbrugets medhjælpere.

	1939 Antal	1940	1941	1942	1943	1944	1945
	når 1939 = 100						
Hjemmeværende børn..	108000	101	96	91	85	83	88
Ugifte fremmede faste medhjælpere	155900	100	101	101	97	90	89
Gifte medhjælpere.....	23000	95	88	90	95	99	105
Midlertidige medhjælpere	22300	92	82	91	99	74	104
	309200	99,7	97,3	96,0	92,8	87,7	91

arbejdskraft. Loven bestemte, at der til arbejder med offentlig støtte samt til arbejder i moser og brunkulslejer kun måtte beskæftiges arbejdere, der anvistes eller godkendtes af arbejdsanvisningen. Endvidere, at ugifte landarbejdere under 25 år primært skulle henvises til arbejde i landbruget. Loven var yderst upopulær i arbejderkredse; den blev dog forlænget i 1942, men bortfaldt i 1943, og det er muligt, at den forstærkede tilbagegang i landbrugets medhjælp og opgang i lønnen fra 1943 står i Forbindelse hermed, men Konkurrencen fra Tørvemoserne og værnemagtsarbejderne var dog også stærkt stigende de sidste år under krigen.

XII

Landbrugets faglige arbejde udvikledes stærkt under besættelsen. De stærkt forbedrede økonomiske vilkår gjorde det muligt at optage en række nye opgaver samt at sætte yderligere fart i gennemførelsen af igangværende foranstaltninger. De faglige rådgivere, konsulenterne, forøgedes betydeligt i antal, og nye opgaver blev henlagt under deres arbejdsområde; der ansattes således konsulenter for ungdomsarbejdet, bygningskonsulenter og maskinkonsulenter. Landbrugsskoler og højskoler fik en voldsom forøgelse i tilgang af elever, og al slags faglig landbrugs litteratur solgtes i oplag af hidtil ukendte størrelser.

Den stærke reduktion af besætningerne indtil udgangen af 1942 til høje priser og den påfølgende genopbygning gjorde det muligt at forbedre husdyrenes kvalitet både igennem avlen og ved bekæmpelse af

sygdomme. Udryddelsen af kvægtuberkulosen førtes således omtrent til ende, og bekæmpelsen af den smitsomme kalvekastning gjorde store fremskridt.

De gode indtægter anvendtes til konsolidering gennem afbetaling af løs gæld og investering i produktionsmidler, så længe det var muligt, men anskaffelsesmulighederne blev i krigens sidste år meget forringede. Til forskel fra tiden under den forrige krig forøgedes levefoden kun lidt; man havde lært af de vanskelige år under krisen at være påpasselige og sparsommelige og forberedte sig på produktionsmæssigt at stå så godt rustede som muligt ved krigens afslutning. Selve produktionsapparatet var bevaret nogenlunde intakt, selv om der fandt forringelser sted i jordens gødningskraft ved reduktion af besætninger og de sidste år gennem manglende vedligeholdelse, men en svaghed var det, at det danske omkostningsniveau var steget så stærkt under besættelsen og havde forringet konkurrenceevnen.

Fiskeriet

Af fiskeridirektør C. Trolle Thomsen

Fiskerne fik ligesom vore søfolk alvoren og risikoen i krigsårene ganske anderledes ind på livet end de øvrige erhverv, og den daglige gerning krævede da også mange dyre ofre. Fiskeriet måtte holdes gående både for fiskernes og samfundets skyld, og der er al grund til at vurdere deres personlige indsats højt og sænke fanerne for dem, der ikke vendte tilbage.

Som fiskeriets stilling var ved krigens udbrud, måtte krigstiden gribe dybt ind i erhvervets forhold.

Det danske saltvandsfiskeri har udviklet sig støt siden 1900. Udbyttet lå i 1938 på næsten 90 mill. kg til ca. 40 mill. kr.'s bruttoværdi. Ca. 13.000 erhvervsfiskere arbejdede i de sidste fredsår med en flåde på ca. 900 større og ca. 5.500 mindre motorfartøjer. Nordsøen og Skagerrak

En Kattegatsfisker fra Hundested røgter sine garn.

gav henved halvdelen af fangsten, og danske kuttere arbejdede over størstedelen af Nordsøen, enkelte ved Island.

Ferskvandsfiskeriet betyder bortset fra ålene kun lidt for hele fiskeomsætningen, derimod har ørreddambruget udviklet sig anseligt. I 1939 var ca. 100 ørreddambrug i drift med et årligt salg af ca. 1-1,5 mill. kg spisefisk samt levende ørredrogn, væsentlig beregnet på eksport.

Fiskeforbruget i Danmark kunne allerede omkring århundredskiftet langt fra aftage hele fiskefangsten. Produktionsstigningen og dermed fiskeriets voksende værdi som nationaløkonomisk faktor har kun kunnet gennemføres, fordi overskudsfangsten efterhånden har kunnet afsættes til udlandet. Hele vor fiskeridrift var i de sidste fredsåre baseret på, at mellem $\frac{1}{3}$ og $\frac{1}{2}$ af produktionen kunne eksporteres og ganske overvejende i fersk tilstand.

II

Danmarks gunstige beliggenhed nær ved gode fiskepladser og med let adgang til store markeder mod syd og vest har givet fiskeudførelsen gode chancer, og de danske fiskevarers kvalitet har efterhånden skaffet en stor kundekreds, også på de fjernere markeder i mellem- og central-europa. Hertil kommer, at en del større fartøjer siden ca. 1920 hvert år har landet fangsten fra Nordsøen og islandske farvande direkte i britiske havne.

I 1934-1939 regulerede vore kundelande efterhånden deres import, og gennem handelsaftaler fastsattes kontingenter bl.a. for indførsel af ferske fiskevarer. Disse aftaler begrænsede vore eksportmuligheder og dermed driftens intensitet stærkt.

Saltede fiskevarer produceredes normalt kun i ringe omfang og kun for hjemmemarkedet. Siden 1930 har fiskeindustrien haft stigende produktion af halvkonserves og hermetik, således at Danmark for en stor del er blevet selvforsynende med disse varer.

Indførsel af fisk og fiskevarer omfatter normalt saltet fisk og dyrere hermetik, tillige bl.a. medicinsk tran og fiskemel.

En stor del af fiskeriets driftsmidler, motorolie, råstof til redskaber og tovværk m.m. er udenlandske varer, og driften derfor afhængig af disses import. Også fiskeindustriens forbrug af emballage, olie, krydderier m.m. dækkes normalt ved indførsel.

Krigens udbrud ændrede med et slag fiskeriets eksistensmuligheder. Et erhverv som fiskeriet, baseret på udførsel af en stor del af produktionen og med driften afhængig af tilførsler udefra må påvirkes stærkt, når den normale vareomsætning forstyrres, og krigsårene skulle desuden bringe megen anden modgang.

Allerede få dage efter krigsudbruddet blev tyske minefelter udlagt i Nordsøen og spærringer ved de sydlige indgange til Øresund og bæltterne. Nye spærringer kom snart til, navnlig den fra tysk side anmeldte farezone i den sydlige Nordsø dækkede vigtige fiskepladser, og kort efter mineudlægningerne viste løsrevne drivminer sig både i Nordsøen og ved Sydøstsjælland. Især blev Fakse Bugt hjemsoget; allerede først i oktober blev her uskadeliggjort 36 miner. Marineministeriet organiserede en mineeftersøgningstjeneste med dertil lejede fiskerkuttere, og sejlruter afmærkedes langs Jyllands vestkyst.

Det første totalforlis indtraf allerede den 4. september, da kutteren »Nordstrand« af Skagen minesprængtes, og hele besætningen omkom.

Krigens udbrud lammede for en tid nordsøfiskeriet fra Esbjerg, og fiskeriet fra vestkysthavnene blev kun småt efteråret igennem.

Usikkerheden i alle forhold trykkede fiskepriserne. Det engelske marked var lukket hele september. Udførslen vest på blev vel derefter genoptaget, men med stigende vanskeligheder. Eksportbådene blev flere gange opbragt, og fragterne steg stærkt, ligesom i øvrigt alle priser på fiskeriets driftsmidler.

Udførslen syd på kunne derimod foregå forholdsvis uhindret, bl.a. med en forøget omsætning til Holland, men priserne holdt ikke trit med de stærkt stigende driftsudgifter.

For fortsat at holde fiskeriet i gang såvel af hensyn til fiskerbefolkningens eksistens som hjemmemarkedets forsyning blev der truffet en ordning, hvorefter en vis del af olieimporten blev tildelt fiskeriet, og rationering af brændselsolie til de enkelte fartøjer blev påbegyndt. Ved loven om foranstaltninger til støtte for fiskerierhvervet af 22. december blev det muligt at yde fiskerne nogen godtgørelse for prisstigningen for brændselsolie, ligesom den præmie, der i medfør af loven om krigsforsikring blev pålagt også danske fiskerfartøjer, blev betalt af staten. Tillige gaves der adgang til rentefrie lån for vanskeligtstillede fiskere, bl.a. til sådanne, der på grund af minespærringer måtte ønske at om-

lægge deres fiskeri.

Året gik ud med stærkt nedsat omsætning og mørke udsigter for fremtiden.

Den lange, hårde vinter 1939-40, den første af de 3 strenge isvintre under krigen, hemmede fiskeriet stærkt.

I Nordsøen viste tyskerne tiltagende aktivitet. Adskillige kuttere blev bordede for undersøgelse af fartøjer og papirer. Mere forstyrrende blev de efterhånden talrige tilfælde, hvor kutterne sendtes til tysk havn for visitation. Havde kutteren fangst om bord, blev denne solgt på stedet og afregnet. Efter kortere eller længere arrest frigaves fartøjet, men med forbud mod at benytte sin sender (radiotelefoni).

Natten mellem den 23. og 24. februar lå en del af fiskerflåden for anker i Dokker området. Kl. 3 den 24. hørtes kraftige detonationer. Ved dag gry blev fiskeriet optaget, og kutterne kaldte hinanden, men fra 4 fartøjer kom intet svar. Om formiddagen fandtes 2 drivende lig og stump af en kuttermast som eneste synlige rest af 4 Esbjerg kuttere med i alt 16 mand om bord. Årsagen til Sænkningerne er aldrig opklaret.

I begyndelsen af marts ramte ulykken igen Esbjerg flåden, idet kutter »Vilhelmine« med 4 mand krigsforliste.

Flyverpatrouilleringen blev stadig mere aggressiv, og beskydning og bombning fra flyvere blev efterhånden jævnlige hændelser. Som regel var skaderne små, men arbejdet på søen blev endnu mere utrygt. Fiskeriet i disse tidlige forårsmåneder var kun småt, og udførslen vest på gik efterhånden omtrent i stå, men ca. 50 fartøjer, der ved krigsudbruddet, som i tidligere år, arbejdede fra britiske havne, fortsatte fiskeriet dér.

III

Med begivenhederne den 9. april blev Danmark tvunget til en fuldstændig omstilling af sin fiskeomsætning, der nu blev lagt i stærkt bundne rammer, og fiskeriet mødte mange nye vanskeligheder. Den vestlige del af Skagerak blev, bortset fra et smalt løb langs land, spærret med et bredt minefelt. I maj sattes netspærring fra Sjællands Odde over til Djursland, og nye minefelter i det nordlige Kattegat spærrede adgangen til flere gode fiskepladser. I juni anbragtes netspærring i det

nordlige Øresund.

I selve Nordsøen blev der tilsyneladende ikke foreløbig etableret nye minefelter, men tyskerne dekretede, at fiskeri fremtidig kun var tilladt i et indtil 30 kvartmil bredt bælte ud for Jyllands vestkyst. Dette følte som et kvælende greb, men det lykkedes dog efterhånden at opnå nogen udvidelse af fiskeområdet.

I løbet af foråret søgte fartøjerne igen til de fiskepladser, der endnu kunne benyttes. Beskydning og bombning fra flyvere blev fortsat, og adskillige fartøjer blev forår og sommer anmeldt for overtrædelse af fiskerigrænsen, men kun i få tilfælde blev overtrædelserne påvist.

Sidst i maj blev 2 Thyborøn kuttere angrebet af engelske stridskræfter, og besætningerne ført til England. En engelsk U-båd sænkede 2 Skagens-kuttere, hvis mandskab ligeledes toges med til England.

Efter maj ophørte opbringningerne til tysk havn, men overflyvninger forekom stadig. Fartøjer fik skrammer, og nogle mand såredes af flyverens ild. I Nordsøen minesprængtes i efteråret 4 kuttere, hvorved 9 fiskere omkom. Også inden for Skagen meldtes om en række ulykker. I Kattegat sprængtes 7 fartøjer, i Lille Bælts-området 3, hvorved 12 fiskere mistede livet. I alt blev årets tabsliste på 22 fartøjer og 45 mand.

Særlig vestkysten hjemsoegtes af drivminer efter vestenstorme. I december kom således over 30 ind på Thy-kysten, deraf alene 15 ved Løkken.

Fra april blev det forbudt kutterne at benytte deres radiosendere. Da efteråret kom, gennemførtes streng mørklægning af havnene, fyrene slukkedes, og til søs måtte kun bruges meget svage lanterner. Den frie færden ud og ind af havnene blev forbudt, fartøjerne undersøgte nøje ved afsejlingen, og mandskabslisten blev eftersat ved hver turs begyndelse.

Med besættelsen afspærredes alle tilførsler vest fra, og erhvervet var derfor foreløbig henvist til de forhåndenværende beholdninger af driftsmidler og den sparsomme forsyning, der kunne skaffes syd fra. For at opretholde bedriften blev der truffet aftale om, at der månedlig skulle stilles en vis del af den brændselsolie, der leveredes Danmark, til rådighed for fiskeriet, et Kvantum, der var tilstrækkeligt til at holde fiskeriet gående ved gennemført rationering. Ordningen forudsatte, at

produktionen først skulle dække hjemmeforbruget, og kun overskudet udføres til Tyskland, dog således, at en mindre del af dette fremdeles kunne sendes til de sekundære markeder. Priserne på net, tovværk og olie var stadig stigende, og statstilskudet til denne sidste udgiftspost forhøjedes derfor til 75 kr. pr. tons olie.

Trods driftsforstyrrelser og øget risiko gik fiskeriet sin gang. Minefelter og den knappe olierationering begrænsede vel aktiviteten, men rødspætten stod tæt i Nordsøen, og både torske- og sildebestandene inden for Skagen, bl.a. omkring Bornholm, var rige. Årets fangst nåede derfor ca. 115 mill. kg.

Med afspærringen efter besættelsen ophørte i det væsentlige bl.a. indførslen af saltede fiskevarer. Til erstatning blev sild af dansk fangst saltet og krydret i stort omfang, ligesom saltning af Nordsø- og Kattegatstorsk blev begyndt. Produktion af levertran kom i gang, ligesom af fiskemel og fiskeolie, hvilke sidste kom farve- og lakindustrien til nytte. Spørgsmålet om erstatningsvarer til redskabernes imprægnering såvel som til industriens behov af emballage, krydderier m.v. meldte sig hurtigt og blev efterhånden løst.

Året 1940 blev et af Danmarks mørkeste. Også i fiskeriets historie vil det huskes som et af de tungeste, men flere ulykkesår skulle desværre følge.

IV

1941 begyndte med en ny hård isvinter. For Nordsøens vedkommende opnåedes i årets løb en mindre udvidelse mod vest af fiskeriområdet og nogen lempelse for kystfiskeriet ud for Thy-kysten. Inden for Skagen opretholdtes derimod de bestående spærringer og nye kom til.

Trafikken på havene besværliggjordes yderligere, der indførtes kontrol med al sejlads, og der krævedes fremtidig bådpass og sejllegitimationskort også af fiskere.

Tyskerne gjorde sig store anstrengelser for at tvinge fiskerne til at holde sig inden for de tilladte områder i Nordsøen. Trusler om spærring af havnene m.m. fremsattes, og forpostskibene sendte adskillige af skibene i havn for formentlige overtrædelser af påbudet. Overflyvninger og beskydninger fortsattes.

I maj og september sænkede engelske flyvere 2 fartøjer, hvorved en

fisker dræbtes og en anden såredes.

Ved bombardementet af Esbjerg Havn den 15. oktober ødelagdes 2 kuttere, og 2 andre gik tabt under flyverangrebet på en hollandsk havn, dog uden tab af menneskeliv.

I årets løb minesprængtes 3 kuttere i Nordsøen, hvorved 5 fiskere omkom. I Store Bælt sprængtes 2 fartøjer og 1 mand dræbtes. I Tejn eksploderede en sprængbøje på en båd i havnen og dræbte 4 fiskere. Årets tabsliste omfattede 10 fartøjer og 11 mand. Tillige forekom alvorlige havarier, når redskaberne fiskede eller fik hold i miner.

I februar indførtes rationering af redskaber og tovværk. Der blev stadig stillet lidt bomuld til rådighed for fiskeriets behov, og dansk hør og hamp bødede efterhånden noget på manglen af udenlandsk materiale. Oliefordeling foregik nogenlunde regelmæssigt, men brændstofprisen var nu steget 400 pct. siden 1939, udgifterne til redskaber og andet forbrugsgods mere end fordoblet.

Fiskebestandene var stadig store, og der gjordes rekordfangster både af rødspætter, torsk og sild. Årets fangstresultat blev overraskende stort, ca. 155 mill. kg, og hjemmemarkedets stigende behov kunne derfor let dækkes. Til regulering af priserne indførtes maksimalpris på sild og torsk i sommerens løb. Den »kødløse« dag, der indførtes i foråret 1941, blev af værdi for fiskeomsætningen, men knapheden på gummi og benzin begyndte at hemme fisketransporten pr. bil.

Fiskeindustrien havde et ret godt år med næsten udelukkende dansk fangst som råstof, og syntetiske krydderier tilligemed danske krydderurter erstattede i nogen grad de normalt anvendte. Både af fiskemel, levertran og anden fiskeolie kunne der stilles store partier til hjemmemarkedets rådighed.

V

I foråret 1942 indskrænkedes fiskeriområdet ud for Thy-kysten til kun 2 sømil af land og langs kysten øst for Hanstholm til 3-6 sømil af land. Dette ramte kystfiskerne meget hårdt, men trods lange forhandlinger opnåedes ingen lempelser, derimod udvidedes den sydlige del af området for Esbjerg-fiskeriet atter noget mod vest.

Det store minefelt i Skagerak udvidedes ca. 10 sømil både mod øst og vest.

Fra 1. april bestemtes det, at kuttere til og fra Esbjerg skulle standse for kontrol ved vagtskibene i Grådyb, hvilket i forbindelse med den tidligere indførte kontrol i havnen ved udsejlingen betød nyt besvær. Anløb af vestkysthavnene om natten blev forbudt fra foråret, og senere kom lignende bestemmelser for Skagen og Frederikshavn. Hirtshals Havn blev spærret hver aften med net og bøjler. Fra juli indførtes forbud mod færdsel og ophold på stranden fra Skagen til Esbjerg og fra Skagen til Frederikshavn i mørklægningstiden.

I årets løb blev nogle Esbjerg-både og enkelte Thyborøn-kuttere udsat for beskydning af flyvere, men dog uden større skader. Adskillige fartøjer blev anmeldt af forpostskibene for overtrædelse af fiskerigrænsen. I årets løb minesprængtes 7 kuttere i Nordsoen, og ikke mindre end 12 fartøjer gik tabt i Kattegat, Bælthavet og Sundet, hvorved i alt 21 fiskere omkom. Et engelsk krigsskib sænkede Esbjerg kutteren »Invecta« i Nordsøen og førte mandskabet til England, og i løbet af sommer og efterår blev 13 Esbjerg kuttere og 8 både fra nordjydske havne opbragt til engelsk havn.

I alle vore farvande indtraf atter i 1942 en række havarier, idet redskaberne fiskede miner, der sprang under indhivning. Drivminer forekom jævnlig, navnlig i Nordsøen, særlig ved den udsatte Thy-kyst. Novemberstormene satte her ikke mindre end 75 miner i land, men heldigvis uden at der skete større skader.

Forsyningsvanskelighederne tiltog, navnlig var beholdningerne af voldtøve efterhånden små. Olietildelingerne kom uregelmæssigt, og der blev mange tvungne liggedage for fartøjerne. Til fiskernes personlige udstyr savnedes olietøj og gummistøvler. Knaphed på fiskekasser og søm til disse blev følelig, og det hemmede fiskeforsyningen, at biltransporter fremtidig kun måtte ske inden for 35 km.

Ganske som under forrige krig blev marsvinefangsten i Lille Bælt genoptaget, navnlig for tranindvindingens skyld.

På Grund af de stadig store fiskeforekomster blev årets fangst dog henved 165 mill, kg, hvoraf rødspætter og torsk hver gav henved 50 mill. kg. Fiskeindustrien arbejdede trods sine vanskeligheder på fuld kraft. Salt sild og salt torsk produceredes i betydeligt omfang, ligesom fiskemel og -olie.

Årets samlede resultat viste, at fiskerierhvervet trods al modgang var i stand til at skaffe hjemmeforbruget uundværlige tilførsler og samtidig præstere et anseligt overskud til udførsel i modydelse for mange nødvendige varer. Det gjaldt dog om 1942 ligesom om de andre krigsår, at det gode fiskeri meget langt fra kom alle egne til gavn i samme grad.

VI

I februar 1943 etableredes spærringer i Tannisbugt og 2 områder i Jammerbugten, mindre minefelter lagdes ved Blåvand og Hirtshals og vestkysthavnene, ligesom søområdet ved Skagen spærredes for al sejlads i mørklægningstiden.

Thykystens fiskere var særlig hårdt ramt. Størstedelen af fiskepladserne var spærret, og arbejdsdagen forkortet ved mørklægning og færdselsforbud på stranden.

Allerede i 1942 krævedes fra tysk side en evakuering af Hanstholm, der skulle være tilendebragt inden 1. marts 1943. Det drejede sig om rømning af ca. 70 private ejendomme, deraf 6 landbrug, rummende 8-900 personer. De fleste fiskerfamilier tog til Hirtshals, hvor de måt-

Fiskekutteren »Ruth« står til havs fra den jyd-ske vestkyst.

te huses i barakker, andre fik ophold på kystpladser syd eller øst for Hanstholm. Det følte naturligvis meget bittert at skulle forlade hus og hjem og tage arbejdet op under helt andre forhold.

Nordsøfiskerne led igen i 1943 meget store tab. 11 kuttere med 34 mand, de fleste fra Esbjerg, gik ned. Fiskerlejet Klitmøller ramtes særligt hårdt. 3 både med i alt 12 mand minesprængtes. En syvendedel af KlitmøHers aktive fiskere mistede herved livet. En særlig tragisk omstændighed ved ulykken var, at det pågældende minefelt blev udlagt, medens bådene var på fiskeri længere til søs og derfor ikke kunne advares i tide. På hjemvejen løb de lige i det nye felt.

Også inden for Skagen bragte året ulykker i næsten alle farvande. I alt 14 mand omkom her ved 16 fartøjers forlis.

Beskydning og bombning af fiskerfartøjer i Nordsoen blev rapporteret i over 30 tilfælde. Mange fartøjer led alvorlig overlast, og flere fiskere såredes alvorligt.

I årets løb nåede 17 fartøjer over til engelsk havn, særlig i tiden omkring 29. august.

Olietilførslerne var stadig meget ujævne, og knapheden på arbejdstøj, brændsel om bord og meget andet følte mere og mere. Takket være rationeringen var forsyningerne med redskaber nogenlunde, og hør og hamp hjalp til at strække tovværksbeholdningen. Hele materiellet var nu efterhånden meget udslidt, og kun det allernødvendigste kunne fornyes. Det måtte forudses, at fiskerne, når tilførsler atter kommer til landet, ville få store udgifter til nyanskaffelser, og med henblik herpå oprettedes et Fiskernes Redskabsfornyelsesfond, der gav adgang til skattefri henlæggelser til anvendelse ad åre. Allerede 2 måneder efter fondets oprettelse var der henlagt ca. 2 mill. Kr., og summen voksede i den følgende tid.

I august dagene begyndte tiltagende sabotager i forbindelse med bombardementer af banenettet i Nordtyskland at virke forstyrrende på fiskeomsætningen, særlig føleligt i hovedcentret Esbjerg. I første halvdel af august ødelagdes store kasselagre og en del fiskepakhuse i Esbjerg, og den derefter proklamerede undtagelsestilstand med udgangsforbud og proteststrejke standsede alt liv i byen i henved en uge. Begivenhederne den 29. august kaldte de fleste nordsøfartøjer i havn,

hvor sejltilladelserne blev midlertidig inddraget. Alt lå stille i vestkysthavnene, indtil afsejling atter blev tilladt den 8. september. Fiskerne havde ikke travlt med at komme af sted. Først henimod midten af oktober var påny en del kuttere i søen, men tilførslerne blev kun små i resten af året.

På grund af det gode forårs- og sommerfiskeri viste imidlertid årsfangsten påny rekord med ca. 192 mill. kg. Meget af silde- og torskefangsten blev saltet, væsentligt mere end i 1942. Fiskeindustrien havde påny et godt år, og der tilvirkedes henved 7 mill. kg fiskemel, et meget værdifuldt tilskud til husdyrfoderet. Levertran- og olietilvirkningen var ligeledes betydelig.

Muslingefiskeriet i fjordene nåede det tredobbelte udbytte af 1942. Af muslingerne tilvirkedes en slags kødekstrakt, der væsentlig gik til udførsel.

Allerede før krigen var der påbegyndt opkøb af fiskeskind, særlig af rødspætter, til garvning. I de læderknappe krigsår blev skindene efterhånden stærkt efterspurgt, og i 1943 garvedes over 12 mill. stk., overvejende til anvendelse i skotøjsfabrikationen.

Tyskland var stadig hovedaftager, navnlig af rødspættefangsten, medens der derimod af sild og ål i krigsårene udførtes mindre end normalt, fordi hjemmemarkedet nu aftog betydelig mere end før krigen af disse varer. Maksimalpriser indførtes efterhånden for de vigtigste fiskearter, undtagen ål. Der var stor interesse for dansk fisk på de sekundære markeder, men de tiltagende trafikforstyrrelser, også i Central- og Mellemeuropa, samt Italiens bortfald som kunde sidst på året forringede disse markeders betydning.

1943 blev det krigsår, der bragte de fleste totalforlis, i alt ca. 30 fartøjer, hvorved 52 fiskere omkom. Omsætningen blev større end i noget tidligere år, særlig forår og sommer, men de urolige forhold, der som nævnt satte ind efter tildragelserne i august, hemmede fiskeriet og omsætningen stærkt, og uroen tiltog i den følgende tid.

VII

Den skærpede krigsførelse i 1944 medførte bl.a. nye minespæringer langs xestkysten. På hele strækningen fra grænsen langs kysten og rundt Skagen til Frederikshavn blev der spærret et område fra kysten

indtil 2 sømil ud, dog med minefri løb ind til havnene. Længere til søs blev der udlagt et større minefelt vest for Esbjerg og 2 mindre felter i oktober nærmere land vest for Fanø. Al sejlads til og fra kysten blev forbudt i mørklægningstiden, og søgående fartøjer skulle i mørketiden holde sig mindst 10 sømil af land. Ved Skagen etableredes et spærreområde på sydkysten og i juli et tilsvarende nord for Højen Fyr. Herved mistede snurrevådsbådene fra Skagen deres bedste fiskepladser midt i sæsonen. I august udlagdes et felt ved Anholt, og på et stort område hord for Djursland omkring Tangen, en søgt fiskeplads, blev fiskeri forbudt. I slutningen af august etableredes bl.a. nye minespæringer ved Skagen. Dermed standsedes det store bundgarnsfiskeri i området, der netop var midt i en lovende efterårssæson. En række mindre spæringer blev yderligere indrettet i efteråret, dels ved Hals, dels forskellige steder i bælteerne.

Tyskernes nervøsitæt for en formodet invasion på vestkysten gav sig bl.a. udslag i, at kommandanten i Thyborøn i marts beordrede kutterne klar til at evakuere beboerne i Struer og Lemvig med 20 minutters varsel. De udenbys fartøjer sejlede bort, og Thyborøn bådene holdt sig i havnen en uge. Kajerne forsynedes med dprængminer, og 300 hornminer stod på hovedkajen klar til udsætning, men efterhånden faldt der igen ro over gemytterne. Thyborøn fiskeriet kom dog først i gang ind i april. I slutningen af maj drøftedes planer om delvis evakuering af Esbjerg. Ved invasionens begyndelse i Frankrig den 6. juni i forbindelse med engelske advarsler kom de fleste fartøjer i gavn, og først i begyndelsen af juli genoptog nogle kuttere arbejdet. Også i Thyborøn og Lemvig lå alt stille i disse juni dage, men de mange miner på Thyborøn Havn blev efterhånden atter fjernet.

Overflyvninger med bombning og beskydning forekom kun i ganske få tilfælde i Nordsøen. 14 fartøjer, deraf 10 Esbjerg kuttere søgte i foråret og navnlig i august og september til England.

Årets tabsliste omfattede 26 fartøjer og 39 fiskere, hvoraf de 17 fartøjer med 22 mand gik tabt inden for Skagen. Der forefaldt tillige et yderligere antal havarier, når miner kom i redskaberne; herved såredes 2 fiskere.

Olietilførslerne var forsinkede og sparsomme. I stedet for rensede olie

leveredes nu råolie, der måtte renses her i landet før benyttelsen. Alle øvrige fornødenheder for fiskeriet blev stadig knappere.

Sabotager forekom navnlig i efteråret rettet mod trafikmidlerne, flere fiskebiler blev sprængt, men mest forstyrrende på omsætningen virkede de mange strejker, især i Esbjerg. Trafikken på Esbjerg Havn de sidste 4 måneder var derfor meget ringe. Også i de andre vestkysthavne var tilførslerne kun små i efteråret.

Når årets udbytte alligevel blev så stort som ca. 170 mill kg, skyldtes det et påny rigt forårs- og sommerfiskeri i Nordsøen, og et stadig godt torske- og sildefiskeri inden for Skagen. Muslingefiskeriet fortsattes ligeledes med store fangster.

Året gik ud under tiltagende uro og usikkerhed med mangel på alle brugsvarer, og den store tabsliste havde skabt sorg og nød i mange fiskerhjem.

VIII

I løbet af foråret 1945 udvidedes minefeltet i Skagerak og spæringerne ved Skagen. Et område ved Kronborg spærredes i marts, og omtrent samtidig kom et forbud mod anløb af visse havne, hvorved bl.a. ca. 25 små fiskerihavne på øerne lukkedes for en tid. Med det ringe nordsøfiskeri i de første måneder nedsattes dog også risikoen, og ingen krigsforlis forefaldt her, derimod indtraf adskillige minesprængninger i Kattegat og Bælthavet. Indtil 5. maj krigsforliste 3 fartøjer her, og 3 fiskere omkom.

Der forekom kun enkelte flyverangreb, hvorved en fisker såredes på et nordsøfartøj, medens en mand dræbtes på en Nekso-båd, beskudt af engelske flyvere.

Stadig sabotage, navnlig på banenettet, hindrede trafikken til og fra Esbjerg stærkt foråret igennem, ligesom et par fiskebiler blev ødelagt. Omsætningen over Esbjerg var kun ringe, og i april gik udførslen herfra til Tyskland helt i stå. I dagene omkring første maj søgte flere af kutterne til Limfjorden og østkysten, og det lykkedes en del fartøjer at nå til England. Tidligere på året var 2 Esbjerg-fartøjer og nogle Skagens- og Frederikshavnerkuttere nået over, dels til England, dels til Sverige. Fartøjer fra Thyborøn søgte ligeledes til engelsk havn lige før kapitulationen.

På signalet »Hilsen fra Ludvigsen« gik 130 Esbjerg kuttere til Eng-

land. Der var nogen forvirring i aftalerne, og da mange fiskere var tilknyttet modstandsbevægelsen, kunne Esbjerg ikke svækkes for stærkt ved alle disses afrejse, hvorfor fartøjerne måtte gå med en mindre besætning.

Med befrielsen den 5. maj var fiskeriets trængsler langt fra til ende. Forliset af 10 fartøjer inden for Skagen i eesten af året viste, at risikoen stadig var tilstede. Disse forlis kostede 17 fiskere livet, og tabslisten er vokset yderligere i 1946 med 5 fartøjer og 6 mand indtil 5. maj.

Bombardementet af Neksø den 7. og 8. maj ødelagde bl.a. 7 fiskerfartøjer totalt og beskadigede 5 andre, medens der under angrebet på Rønne havareredes 2 fartøjer.

Efter kapitulationen blev Mellemeuropa foreløbig spærret for dansk fisk. En del kuttere genoptog den før krigen kendte trafik med direkte landinger i England, indtil disse blev stramt regulerede. En del fisk kunne landes i Holland, Belgien og Frankrig, men kun små mængder gik den vej. Der kom nu en længere tilstandsperiode, indtil det fra eftersommeren efterhånden lykkedes at få afsat en del dansk fisk ved aftaler med de allierede. Der skulle dog gå næsten et år efter kapitulationen, før det lykkedes at få fremmede markeder genåbnet så vidt, at fiskeriet kunne tage fat på fuld kraft med nogen udsigt til fortjeneste.

Fiskeriets erfaringer fra krigen 1914-18 har gentaget sig under det sidste verdensopgør, for så vidt som fiskebestanden under begge disse ufredsperioder tiltog stærkt i ydeevne, særlig i Nordsøen, en naturlig følge af, at de fleste konkurrerende nationer havde anden brug for deres fiskerflåde. Udbyttet af det danske fiskeri, der har kunnet gennemføres trods knappe driftsmidler og den højst alvorlige risiko, viser derfor store stigninger i begge krigsperioderne. Til minefaren er under sidste krig kommet flyverangreb, der var næsten ukendt tidligere, og arbejdsvilkårene har i alle henseender været langt hårdere. Den store tabsliste, i alt 125 fartøjer og 200 mand mod i 1914-18 7 fartøjer og 20 mand krigsforliste, taler her tydeligt nok. Men fiskeriet løste sine opgaver og ydede sit værdifulde bidrag først og fremmest til landets ernæring.

IX

I begyndelsen af septbr. 1943 blev seks danske fiskerbåde - som så mange andre både før og senere - taget i Nordsøen af engelske søstridskræfter og ført til England. Her ser man nogle af fiskerne fra disse seks både på sightseeing i London, og naturligvis tager de som udgangspunkt »Det danske Hus« i Pont Street 67 - det, man ser i billedets baggrund.

Fiskerne på alle landets kyster var med i illegalt arbejde. Efterhånden som forholdene tvang mange medborgere til flugt, fik fiskerne lejlighed til at yde god hjælp også herved. Uden dem havde det næppe været muligt at gennemføre transporterne til Sverige i det omfang, det skete, og opretholde forskellig efterretningstjeneste, navnlig med Sydsverige, men også i nogen grad med England.

Inden for modstandsgrupperne deltog mange fiskere i arbejdet i land. Det har drejet sig om våbenmodtagelse og -transport, Vagttjeneste, husly til eftersøgte, fordeling af illegale blade m.m. Nogle, navnlig fra pladserne ved Øresund, undgik ikke Gestapos pinlige forhør med følgende internering, og adskillige måtte i krigens sidste år ty til Skåne, indtil freden kom.

Som helhed har fiskerne uden betænkning taget et godt tag med, når der blev kaldt på dem.

X

Ved krigsudbruddet lå ca. 50 danske fartøjer på fiskeri fra engelsk havn, og i løbet af krigsårene kom som foran omtalt, navnlig i 1942 og 1945, et yderligere antal danske kuttere til England, enten opbragt af vagtskibe eller ved egen hjælp. Fiskerne interneredes som regel straks

en kort tid, men frigaves derefter. De fleste fik lejlighed til at drive deres erhverv fra britiske havne, andre tog hyre på engelske fiskerfartøjer eller handelsskibe. En del af fartøjerne lejedes efterhånden af admiralitetet til anvendelse i kystbevogtning. Andre kunne derimod fortsætte deres fiskeri fra engelske og skotske havne. 5 af disse fartøjer gik tabt i krigens løb. Herved og under andre forekommende ulykkestilfælde mistede i alt 6 danske fiskere Livet under opholdet i England. Ved krigens afslutning lå der ca. 110 danske fiskerfartøjer i England.

Med den engelske regering blev der i løbet af 1946 optaget forhandlinger om afvikling af lejeforholdet, skadeserstatning for havarier m.m., og disse forhandlinger førtes i begyndelsen af 1947 til en tilfredsstillende afslutning.

Industrien

Af redaktør, cand. polit. Lyngge Lyngesen

Det følgende afsnit vil søge fremkaldt et samlet billede af, hvorledes industrien startede besættelsesperioden, hvorledes og med hvilke midler den gennemløb de godt fem år, og hvad slutresultatet er for industrien selv.

Det er en kendsgerning, at dansk industri øgede produktionsværdien under krigen med mere end 65 pct., samtidig med at produktionens omfang faldt med næsten 20 pct. Dette sammenholdt med den stærkt stigende konsolidering inden for aktieselskaberne - en udvikling, som tilgængelige skatteopgørelser lader formode har været endnu stærkere inden for den privatejede industri - gør det klart, at industrien i efterkrigsperioden er blevet en større magtfaktor i dansk erhvervsliv på grund af indbyrdes aftaler om produktions- og salgsvilkår og navnlig på grund af en øget finansiel uafhængighed. Den samfundsinteressere-

Hvor nyt initiativ blev taget under besættelsen:
Det Danske Stålvalseværk i Frederiksværk.

de læser vil vide, at opretholdelse af balancen mellem virksomhederne var hovedmotiv for de krigstidsrestriktioner, som søgte at regulere produktion og afsætning («de sædvanlige kanalers» princip). Imellem industrien og kreditvæsenet er motivet i hvert fald ikke virkeliggjort, tværtimod. Denne omskiftelighed i forholdet mellem aktiv og passiv kapital er vel ikke noget enestående fænomen i prisstigningsperioder, men vel værd at erindre efter krigsafslutningen.

Siden Valutacentralens indførelse i 1932 havde den danske industri gennemlevet en omfattende ekspansion, så industrien umiddelbart før krigsudbruddet stod i en både beskæftigelses- og forsyningsmæssigt gunstig position. Industrien var sammen med håndværket i 1940 blevet landets største erhverv i henhold til folketællingens tal, idet den forsørgede netop en trediedel af hele befolkningen imod landbrugets tilsvarende 27,7 pct. I direkte beskæftigelse i industrielle virksomheder blev der i 1939 optalt i alt 182.800 arbejdere, det indtil da højeste tal. Arbejdsløshedstallene udviste i de sidste fredsåre en nedadgående tendens, og arbejdsløsheden androg i august 1939 kun 9 pct., det laveste tal siden 1930, en følge både af et omfattende byggeri og en stor produktion i øvrigt inden for industrien. Selve industriproduktionen satte også rekord i 1939, da den lå 17 pct. højere end i 1935.

Forsyningsmæssigt betød industrien overordentligt meget. For en lang række industrielle forbrugsvarers vedkommende havde Valutacentralpolitikken gjort os så godt som selvforsynende, og det samme var tilfældet med hensyn til mange maskiner, halvfabrikata og materialer, der anvendes i industriens, transportens og landbrugets videre produktion. Endelig gjorde industrien sig i stigende omfang gældende som eksporterhverv. Vor samlede eksport før krigen androg ca. 1600 mill. kr. Heraf var en fjerdedel industrivarer i snævrere forstand.

Da landet mangler de fleste råstoffer og materialer, lige fra metaller til spindestoffer, som en moderne industri må anvende, var og er det materielle grundlag for den fremtrædende stilling, den danske industri varetog som forsynings- og beskæftigelsesfaktor, en omfattende import af industrielle råvarer. Det behøver derfor heller ingen anden forklaring, at krigsforholdene måtte afbryde den industrielle fremgangslinie, som 1930'erne ellers havde aftegnet, en linie, højkonjunkturen lige før krigen havde trukket endnu skarpere op.

Lande af Danmarks størrelse og struktur med en omfattende udenrigshandel må nødvendigvis vantrives i blokadetider. Den søværts import blev omgående underkastet blokade- og modblokadekontrol af de krigsførende, og vor neutrale stilling var politisk bestemt af en ligelig hensyntagen til vest og syd. Men i det omfang, blokade og modblokade ikke efterfølges af forhandlinger om udvidede tilførsler efter et »trekantet« tuskhandelssystem (lejdebåde), virker den politiske neutralitet som en økonomisk strangulering af samhandelen. Da de første syv krigsmåneder var gået, var forhandlinger ikke længere mulige; Tyskland sørgede for, at den engelske blokade blev effektiv.

Den handelspolitisk og forsyningsmæssigt stærkt forværrede situation ledsagedes omgående af en ugunstig prisudvikling i krigens første syv måneder, og med den var grundlaget lagt for besættelsestidens produktion, fordeling og priser. Priserne på importvarerne steg således fra september 1939 til april 1940 med 80 pct., men eksportpriserne kun med 13 pct. Forskellen skyldes fortrinsvis, at England og Tyskland gennemførte en skarp kontrol med deres levnedsmiddelimport. Resultatet blev, at vor valutabeholdning, som ved begyndelsen af 1939 havde andraget ca. 100 mill. kr. - et pænt beløb i førkrigstidens øjne -, slap op i november samme år. Samhandelsprincippet blev samtidig »cash and carry«.

II

Begivenhederne den 9. april 1940 syntes i første omgang at måtte medføre noget nær en katastrofe også for industrien. Med èt slag afspærredes vi fra samtlige tilførsler vestfra, og største delen af vore normale eksportmarkeder faldt samtidig bort. I årene op mod krigen var ca. en trediedel af en indførsel på godt 1.600 millioner kr. kommet fra England, ca. en fjerdedel fra Tyskland, og af eksporten til nogenlunde tilsvarende værdi gik omkring halvdelen til England, men kun ca. en femtedel til Tyskland. Foruden England bortfaldt hele den øvrige vestlige halvkugle som handelspartner for os, og vi blev henvist til udelukkende at handle med Tyskland og dets forbundsfæller samt de nordiske lande.

I 1938 importerede vi for i alt 660 millioner kr. egentlige råvarer til industri og håndværk, herunder byggeriet, brændselsstoffer ikke med-

regnet. De vigtigste af disse varer, der udgjorde 40 pct. af Danmarks samlede import, faldt på følgende store varegrupper:

Af de egentlige og betydende industrielle råvarer leverede Tyskland i fredsåret 1938 kun lige 25 pct. Ganske vist var landet hovedleveran-

	Samlet indførsel mill. kr.	Fra Tyskland mill. kr.	Fra andre lande mill. kr.
Kemikalier	29,2	18,0	11,2
Farve- og garvestoffer	13,8	8,0	5,8
Træ, groft bearbejdet.....	51,4	—	51,4
Papirmasse, papir og pap	43,6	5,6	38,0
Huder, skind og læder.....	22,8	6,3	16,5
Spindestoffer	32,8	0,7	32,1
Garn.....	25,7	5,3	20,4
Metervarer.....	101,7	30,5	71,2
Mineraler	15,4	5,0	10,4
Jern og stål	113,4	60,1	53,3
Metaller.....	30,5	5,3	25,2
Frø, nødder og kærner til oliepresning.....	75,3	—	75,3
Animalske og vegetabiliske olier	23,7	0,3	23,4
I alt	579,3	145,1	434,2

dør for enkelte nøglevarers vedkommende, det gælder f.eks. kemikalier, farve- og garvestoffer. Men hvad de store stapelvarer angår, er det tyske indslag i importen mindre udpræget. For jern og stål er forholdet omtrent ½, mineraler fra Tyskland andrager kun en tredjedel, og med hensyn til manufakturvarer - herunder garn - er andelen på godt en fjerdedel. Vigtige varer som uld, bomuld og silke, frø og nødder til oliepresning til olie-, margarine-, sæbe- og garveindustrien leveredes næsten udelukkende fra England og oversøiske lande; træ og papir fra vore nordiske nabolande. Andre betydende varer som tobak og kautsjuk blev normalt hentet fra oversøiske pladser.

Det forklarer, at besættelsen næsten virkede lammende på vareforsyningsmyndigheder og industrifolk, når de søgte at gøre sig forestilling om de fremtidige tilførselsmuligheder.

Fuldt så farlig måtte brændselssituationen forekomme. I det sidste fredsår - 1938 - havde Tyskland kun leveret kul, koks og briketter for ca. 38,3 mill. kr. af en samlet indførsel på 154,7 mill. kr. Fra England indførtes for 108,9 mill. kr. - en følge af handelsaftalens bestemmelser om Dækning af det danske Kulforbrug med 80 pCt. på England, Resten på andre Lande. Til alle opvarmningsformål måtte man altså vente en

leverancenedsøkning af samme størrelse. Med hensyn til mineralske olier, petroleum, benzin, smørelser etc., kom kun for ca. 5 millioner kr. af den samlede import på knap 90 mill. kr. sydfra, resten vestfra.

Råvare- og brændselssituationen fortæller uden videre, at en vældig omstillingsproces var tvingende nødvendig i og med besættelsen. Såfremt den danske industri kunne undgå at blive indflettet som supplement til den tyske industri, var der ganske øjensynligt en chance for at klare de tilbageværende markeder - derunder navnlig hjemmemarkedet - men på stærkt nedskåret ration.

Imidlertid forsvandt denne chance for at drive isolationspolitik, allerede inden 1940 var taget af kalenderen. Fra værnemagtens indkøb herhjemme af eksportvarer til direkte forbrug og til organiseret overflytning af industriproduktionen fra Tyskland til Danmark var kun et skridt.

Over for denne tyske politik stod to indbyrdes modstridende officielle danske synspunkter:

1. Afvisning af dette hjælpearbejde på grund af uviljen mod hjælp til Tyskland, frygt for inddragen i krigshandlinger (bomber og invasion), frygt for inflation og endelig frygt for råvarelagrenes tømning.
2. Eftergiveness over for de tyske ønsker for at undgå eksport af arbejdere til Tyskland og afvisningens eventuelle politiske konsekvenser samt industriens frygt for tomgang, d.v.s. underskudsregnskaber, arbejderflugt etc.

Synspunkt nr. 2 blev gennem næsten fire år det sejrende, for industriens vedkommende til og med hjulpet af reglen om erstatningsleverancer af råvarer. Oprindeligt tænkt som værn mod inflationsartet tysk ordretilgang blev denne regel (Bek. 578 af 4. nov. 1940) adgangsvejen for tyske ordrer, så længe Tyskland kunne overkomme at præstere disse råvareleverancer.

III

Hvad råvareimporten angår, kom den faktisk til at arte sig således, at situationen forværredes stadig mere, eftersom krigen skærpedes. Værdimæssigt holdt råvareimporten sig ganske vist nogenlunde på samme niveau som i 1938, men da priserne efterhånden fordobledes,

var en blot og bar opretholdelse af importen regnet i værdi ensbetydende med noget nær en halvering af mængden.

Råvaretilgangen til Danmark er allerede i første besættelsesår faldet til knap 60 pct. Næste år falder den til halvdelen af 1939's import, og denne linie følges, indtil den i 1944 betænkeligt nærmer sig trediedelen.

På et sådant grundlag har den danske industri af rent tekniske og forsyningsmæssige grunde været afskåret fra at yde blot tilnærmelses-

Råvareimport til industri og håndværk.

Mill. kr.	Faktisk værdi	Omr. til 1935-priser
1938.....	659,8	597,1
1939.....	756,8	690,7
1940.....	603,1	402,6
1941.....	628,7	341,1
1942.....	593,8	303,6
1943.....	577,6	274,1
1944.....	526,4	248,3

vis »normal indsats« til værnemagt og tysk hjemmeforbrug. Dens produktionsevne har ikke kunnet udnyttes i det omfang, det har været Tysklands ønske. Det kommer til syne ved analysen af importen af mere ensartede varer.

Dette gælder således for jern og andre metaller, for hvilke varer der foreligger følgende tal for importen under krigen, angivet i tusinde tons:

Selv om man ser bort fra den særlig store import i 1939, der er stærkt påvirket af de omfattende beredskabskøb, der gennemførtes i begyndelsen af året, er nedgangen inden for denne vigtige råstofgruppe i forhold til førkrigstillene chokerende.

For andre varegrupper, der er mere differentierede, og hvor impor-

1.000 tons	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Jern og stål	386.2	527.8	198,4	222,0	260,9	196,1	146.8
Kobber.....	2,0	4,9	1,9	1,0	1,3	1,3	1,2
Kobbertråd	7,7	8,3	2,2	1,9	1,7	2,0	1,0
Rå aluminium	1,2	1,7	0,8	1,5	1,2	1,6	1,3
Rå bly	5,5	11,9	4,6	0,4	0,9	0,5	0,1
Rå zink	4,3	5,9	1,4	3,1	2,2	4,1	1,8
Plader og blik af zink.....	4,7	5,1	2,9	5,1	2,5	2,9	3,1
Rå tin.....	0,7	1,1	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1

ten derfor kun kan angives ved xærdital, er følgende eksempelvis tal for den faktiske importværdi oplysende om hedgangen i tilførslerne.

Indførselen af huder, læder og skind faldt til en trediedel af førkrigsværdien trods væsentlige prisstigninger, og mængden dalede altså endnu stærkere. Spindestøjimporten faldt fra 32,8 mill. kr. i 1938 til 13,2 mill. kr. i 1944. Importen af metervarer faldt fra 101,7 mill. kr. til 61,0 mill. kr. Garnimporten holdt sig nogenlunde uændret på ca. 25 mill. kr., men reelt gik importen stærkt ned også på dette område. Det samme er tilfældet med træ, hvor importværdien i 1944 androg 66,1 mill. kr. mod 58,4 mill. kr. i 1938. Regnet i værdi var der derimod stigning i importen af kemikalier, farve- og gariestoffer samt papir og papirmasse, men den faktiske importmængde steg i hvert fald kun for den sidstnævnte varegruppes vedkommende.

Tilførslerne af brændsel var:

Importen halveres således allerede i 1941, men holdt sig derefter nogenlunde uforandret. Industrien, der normalt er storforbruger af udenlandsk brændsel, havde ikke mindre vanskeligheder end private forbrugere med at opveje nedgangen i brændselimporten ved øget brug af tørv og brunkul. På mange områder er det umuligt at komme op

	1.000 tons	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Stenkul.....	3.855	4.277	2.278	2.230	1.901	2.177	2.447	
Cinders og koks	1.388	1.496	943	1.064	773	632	534	
Briketter	153	241	895	405	301	667	568	
I alt.....	5.396	6.014	4.116	3.699	2.975	3.476	3.549	

på de høje temperaturer i ovne og under kraftkedler, som produktionen ofte kræver, og for støberiernes vedkommende findes overhovedet ingen erstatning for støbericinders.

IV

Industripolitikken måtte blive henholdende, men visse hovedsynspunkter dukker forholdsvis hurtigt op, så snart besættelsen er en kendsgerning. At de er præget af den almindelige politiske indstilling, er ikke mærkeligt. Her er tale om en vekselvirkningsproces, hvor erhvervene gennem hovedorganisationerne spørges af de politiske myndigheder og råder dem i lige så høj grad som omvendt.

Ud af dette samspil kommer følgende fire almindelige mål:

1. Forsyningen med udenlandske industrielle råvarer skal i videst muligt omfang sikres.
2. Industrien skal bedst muligt erstatte den blokaderamte import af industrielle færdigvarer og hjælpestoffer. Dette nye hjemmemarked skal forsyningsmæssigt underbygges gennem øget anvendelse af indenlandske råvarer - som desuden tjener til at opretholde beskæftigelsen.
3. Principiel afvisning af tyske ordrer, hvor de konkurrerer med danske forbrugeres efterspørgsel. Værdien af denne holdning reduceres naturligvis af hensynet til importen og af den kendsgerning, at afvisningen kun kunne give sig halve udtryk.
4. Endelig skal produktionsapparatet søges opretholdt intakt i videst muligt omfang under besættelsen.

Det svageste punkt i denne målsætning er 3. Taget enkeltvis vilde industrivirksomhederne stå svagt, så meget mere som tyske ordrer ikke netop behøvede at fremgå som værende tyske. Myndighederne og Industrirådet har åbenbart følt det samme, for allerede den 14. maj 1940 sender Industrirådet sine medlemmer følgende cirkulære i tilknytning til direktiver fra udenrigs- og handelsministeriet:

De danske myndigheder har ønsket, hedder det i cirkulæret, at medlemmernes opmærksomhed henledes på, at salg til den tyske hærledning af varer eller genstande af enhver art i almindelighed kun kan finde sted, når der forud er truffet aftale herom mellem den danske og den tyske regering. Under hensyn til forsyningsvanskeligheder og de begrænsede betalingsmuligheder på den dansk-tyske clearing kan man i almindelighed gå ud fra, at der ikke er nogen mulighed for at gøre forretninger af denne art, og den danske sælger bør i hvert enkelt tilfælde, hvor han dog formoder, at der undtagelsesvis skulle være truffet særlig aftale mellem de to regeringer, gennem sin organisation skaffe sig sikkerhed i så henseende.

Med hensyn til salg til eksport til Tyskland gælder det som hidtil, at betaling over clearing kun kan finde sted, når der i de dansk-tyske handelsaftaler findes aftalt et eksportkontingent for den pågældende vare. Danske virksomheder må derfor som hidtil sikre sig, at der findes et eksportkontingent, forinden der indledes forhandlinger om eksport til Tyskland.

Foranstående regler har ikke hensyn til enkelte soldaters småindkøb i butikker; skønnes det, at misbrug finder sted, eller at lokale forsyningsvanskeligheder gør begrænsninger særligt ønskelige, vil medlemmerne gennem Industrirådet kunne henlede handelsministeriets opmærksomhed på forholdene.

Efter denne linie samarbejdede de statslige myndigheder og Industrirådet i de følgende år. Trykket fra Tyskland midtsamledes hos myndighederne, hvorfra tilladelser og dispensationer skulle udgå. Der gik imidlertid omtrent to år, inden kontrolsystemet var udbygget gennem den særlige priskontrol med industrileverancer etc. I mellemtiden havde Tysklands svigtende leveranceevne vist sig for de tyske myndigheder og skærpet viljen til at tvinge leveringerne igennem, uanset tidligere aftaler om forretningsgang og vilkår.

V

Inden for alle partier og organisationer blev man allerede i tiden før krigsudbruddet klar over, at en liberalistisk erhvervspolitik ville komme til kort i en periode, hvor forsyningsituationen måtte forudses at blive stedse dårligere. Dette indtryk blev naturligvis forstærket efter besættelsen, da det i særlig grad blev nødvendigt at skabe orden i vor økonomi for at varetage vore egne interesser over for Tysklands krav og forventninger om økonomisk samvirke. Erhvervsfriheden, som vi dog før krigen i nogen grad havde haft herhjemme, var allerede ved krigsudbruddet blevet erstattet af en slags »krigsøkonomi«. Statsmagten greb direkte ind i industriens dispositioner, og restriktionspolitikken opstod i et herhjemme aldrig tidligere kendt omfang.

Den første opgave blev en handelspolitisk omlægning af vor import og eksport. Resultatet er allerede omtalt for industriens vedkommende. Tyskland måtte nødvendigvis blive vort hovedmarked, og regeringsforhandlinger med tyskerne om tilførselsforhold blev indledt hurtigt efter den 9. april. Formelt blot en fortsættelse af tilsvarende kvartalsvise dansk-tyske drøftelser om import- og eksportspørgsmål, indført i førkrigens handelsaftaler, men reelt blev de naturligvis nu nok så betydningsfulde. Det tyske økonomiske formynderskab, som næsten hele Europa kom ind under i løbet af krigen, betød, at vor samhandel med det øvrige udland også måtte aftales med eller i hvert fald

faktisk sanktioneres af tyskerne. Adgangen til frit at handle med »tredieland« blev besværliggjort.

Den praktiske administration såvel af reguleringen af importen og eksporten som af hele den indenlandske fordeling af produktionen og forbruget blev lagt i hænderne på Valutacentralen (senere Direktoratet for Vareforsyning), der indtil krigen kun havde haft importreguleringen under sig. Ved siden heraf fandtes en række nævn, der virkede i samarbejde med de interesserede erhvervsorganisationer og forestod reguleringen på særligt betydningsfulde områder. Der kan ikke herske tvivl om, at det var en fordel for landet, at vi ikke administrativt skulle begynde på bar bund, som det var tilfældet under forrige krig, og de erfaringer, man i 1930'erne havde indhøstet på valutareguleringens og importfordelingens område, kom nu ganske afgjort befolkningen og også industrien til gode.

Svagheden i denne opbygning af embedsmandsstyre, kombineret med nævn, bestående af sagkyndige fra de forskellige erhverv, er, at embedsmændene af rent praktiske grunde vil være tilbøjelige til at vælge én eller to ud af f.eks. de industridrivendes kredse og i en sådan snæver kreds drøfte både forberedelser til indgreb og navnlig praktiske afgørelser af blot nogenlunde rækkevidde. Derved skydes - vilkårligt eller uvilkårligt - balancen mellem forbrugerinteresser og produktionsinteresser til side, og de sidste får en fortrinsstilling. I praksis har denne førsteprioritet i forhandlinger sandsynligvis ansvaret for mange undladelser eller udsatte afgørelser f.eks. på rationeringens område. Nøjagtigt det samme gælder valget mellem at regulere produktionen eller regulere (rationere) forbruget og lade produktionen tilpasse sig

God Dag!
Ja, det er mig
Halfdan Hendriksen igen!

Lad det ikke påvirke Humøret,
at Buhl har klædt Dem af
til Skjorten!

Jeg klæder Dem paa igen.
Leveringsdygtig i alle Mo-
deller af det nye Standardtøj

Se lidt glad ud
og gaa ordentlig klædt!

Jeg kan tilbyde i Nationaltraaet:

Folkehabit , ren Celluld, vendt, blanke Al- buer, Lommer til Rationeringsmærker	100 ⁰⁰
Albukser . Ikke til at slide op, med Livrem til at spænde ind efter nærmere Bekendtgørelse. Be- mærk: der er lagt Loft over Benklædeme..... kun	50 ⁰⁰
Lands-Pullover . Plus fours. Plus 10 Procent til Buhl, alle Kulører: Salt og Peber og Mokka (Kaf- femærker skal ikke afleveres)	80 ⁰⁰

Jeg udvider en af Dagene med en Afdeling for Damer, og
anbefaler jeg mine Specialiteter: **Samlingskombina-
tions, Maksimalchemisser** (kun paa Q-Mærker, der
frigives i Januar).

Berøyt mit enestaaende Tilbud » Alt skal sælges
- det er uhørt i Dag.

Halfdan Hendriksen
»Den røde Bygning«
Herre- og Damstøj i hele Huset • 10 Etager.
Stort Restlager i Maksimalsko (som Greta Garbo bruger dem)

Tager og
saa Imod
om Tors-
dagen

Nogen egentlig popularitet kan man ikke påstå, at maksimaltøjet vandt i den danske befolkning. Vi er jo forvante med andet end mad. Men humøret svigtede ikke, og »Blæksprutten« fandt tonen i denne »annonce«, handelsminister Halfdan Hendriksens initiativ værdig. Derfor smiler han også vindende og lykkelig. Hvad Buhl har blottet, skal hans albukser dække!

rationeringen. Retningslinien blev i Danmark fortrinsvis den første, og resultatet blev, at den sidste rest af fri konkurrence gik tabt, ligesom industriens økonomiske uafhængighed blev meget kraftigt underbygget, uden at afhængigheden medførte en rationalisering.

Den vigtigste gren af reguleringspolitikken over for industrien ud over import-, eksport- og priskontrol var produktionsreguleringerne og rationeringen af industrielle råvarer. Kontrollen hermed var i det store og hele underlagt vareforsyningsdirektoratet, selv om også visse områder administreredes af industrien og brancherne selv eller under deres aktive medvirken.

Blandt de vigtigste af disse produktionsordninger kan nævnes reguleringen af tekstilindustrien. De enkelte fabrikker fik på grundlag af deres tidligere forbrug tildelt bestemte kvanta af råvarer (spindestoffer og garner) for begrænsede perioder, og det bestemtes samtidig, at mindst så og så meget af råvarerne skulle medgå til produktionen af de og de særligt vigtige varer, mens omvendt højst så og så mange procent af tildelingerne måtte anvendes til mindre vigtige produktioner. Nogle varer blev det helt forbudt at fabrikere, eller produktionen blev nedsat til en brøkdel af det normale (badedragter og gulvtæpper). Omvendt skulle tekstilfabrikkerne fabrikere andre vigtige varer (f.eks. babyudstyr, standardtøj og maksimalundertøj) af de tildelte råvarer. Det var meget detaljerede regier, der blev givet med det formål at anvende de knappe råvarer til de vigtigste færdigvarer. Desværre for forbrugerne blev denne produktionsordning, der set fra et forbrugersynspunkt var fornuftig og hensigtsmæssig, altså ikke suppleret med en rationering af de færdige tekstilvarer.

Den første bekendtgørelse, der indicerer en tekstilproduktionsordning, er handelsministeriets bekendtgørelse (nr. 270 af 24. maj 1940). Den fastsætter pligt for alle virksomheder i tekstilbranchen til at søge om tilladelse til fremstilling eller indførsel af eller engroshandel med en række rå-emner til 3 ekstilfabrikation. Den første liste - som siden blev udvidet til alle tænkelige råvarer - omfattede råuld, uldaffald, strikkede eller vævede klude af enhver art, kæmmet uld, bomuld, celluld, bomuldsaffald, uldgarn og garn blandet med uld, rent bomuldsgarn, bomuldsaffaldsgarn eller celluldsgarn rent og i blandinger.

Eneste undtagelse var sygarn, og den gav anledning til, at konfektionsindustrien dels sikrede sig på forbrugernes nekostning, dels i perioder havde vanskeligt ved at skaffe sig garn, fordi det gik direkte ud i forbruget.

Grundlaget for ordningen er selvfølgelig produktionstilladelsen, som sikrer administrationen adgang til at følge råvarernes fordeling til fabrikationen. Konsekvensen: Rationering af de færdige varer blev som nævnt ikke draget. Inden for vareforsyningsdirektoratet stod meningerne meget skarpt, men den øverste ledelse motiverede undladelsen med hensynet til importen af garn og cellulul fra Italien og Tyskland.

Bagved denne motivering ligger frygten for, at importen af garn og cellulul fra Italien og Tyskland skulle blive underbundet af Tyskland. Italiens stilling i vareaftale-forhandlingerne blev svagere og svagere, som krigen gik, men var aldrig selvstændig og stærk. Men samtidig motiveredes undladelsen med frygt for, at Danmark dermed kom på tyske rationer. Netop »tyske« rationer kunne begrænse råvareforbruget så stærkt, så tilførslerne kunne nedsættes, uden at det udadtil ville virke særlig påfaldende.

Også inden for jern- og metalindustrien gennemførtes en udstrakt produktionsregulering. Mindre vigtige produktioner blev helt forbudt, mens de mest knappe metaller ikke måtte anvendes til visse andre varer, og i det hele taget skulle der spares mest muligt på de værdifulde metaller (kobber, bly, tin, antimon o.l.), som vi ikke kunne regne med at få ret meget af. I stedet for måtte metaller af ringere kvalitet såsom xink og jern tages i øget anvendelse. Der førtes en meget nøje kontrol med lagrene og forbruget af de forskellige metaller i de enkelte virksomheder gennem månedlige lagerindberetninger til vareforsyningsdirektoratet og stedlig kontrol på virksomhederne.

Skotøjsproduktionen er et tredie eksempel på produktionsregulering og rationering af råvarerne. De svære vildthuder, skotøjsfabrikkerne normalt anvender til såler, kunne ikke fremskaffes i større omfang under krigen og måtte erstattes af danske kvæghuder. Samtidig opstod der knaphed også på overlæder, hvortil de lette huder anvendes. Under medvirken af hude-, læder- og skotøjsbrancherne gennemførtes da både en hudeordning (under hudenævnet) og en fordelingsordning for under- og overlæderet, hvorefter hvert enkelt garveri fik tildelt en ration af huder, der efter oparbejdning til læder skulle leveres til de

forskellige læderforbrugende virksomheder (skotøjsfabrikkerne og lædervareindustrien), hvorunder de vigtigste behov skulle dækkes på bekostning af de mindre vigtige. Da skotøj under den almindelige lædermangel naturligvis blev anset for vigtigere end f.eks. dametasker og bogbind, fik skotøjsfabrikkerne en forholdsvis større andel af læderet end normalt. Denne rationering af huder og skind - samt garvestoffer - udbyggedes derefter med en særlig ordning, hvorefter de fabrikker, der påtog sig at fabrikere maksimalfodtøj, begunstigedes noget. Ved at indskrænke udvalget af fodtøjsarter og standardisere typerne kunne meget læder spares. Maksimalfodtøjsordningen blev, navnlig for børnefodtøjets vedkommende, salgsmæssigt en afgjort succes i modsætning til den tilsvarende »maksimalstøvle« under forrige krig, der ifølge professor L. V. Birck kun havde én fejl: at den ikke blev brugt.

Endelig skal der fra den teknisk-kemiske industri nævnes, at der gennemførtes kontrol med forbruget af tekniske fedtstoffer, linolie, forskellige kemikalier og gummi. Det blev hurtigt forbudt at fremstille 80 pct. sæbe, og kun en meget ringe andel af det normale forbrug af linolie i farve- og lakindustrien kunne dækkes, hvorfor anvendelsen heraf blev kontrolleret. Gummiet blev fordelt mellem produktionen af cykledæk og fodtøj, og på samme måde gik det på mangfoldige andre områder.

VI

Disse produktionsordninger søgte at sikre de industrielle forbrugeres normale andele af råvarerne, et princip, der som bekendt også gennemførtes i de senere haldelsled: Handelen skulle følge de gamle veje og sædvanlige kanaler. Man har kaldt dette synspunkt, der stadig blev forsvaret fra erhvervsorganisationernes side, for »det konservative princip«. Det var forholdsvis simpelt at regne med for vareforsyningsmyndighederne, idet man på grundlag af de enkelte virksomheders tidligere forbrug fastsatte et tildelingsgrundlag, som alt efter de til rådighed stående råvareforsyningers størrelse blev dækket med en for hele vedkommende branche fælles procent. Set fra bestående virksomheders side indebar systemet den fordel, at der var lagt loft over konkurrencen, idet status quo formelt opretholdtes.

Faktisk kunne det ikke undgås, at dette tildelingsprincip gav anledning til visse konflikter på selve det forsyningsmæssige område, såle-

des at produktionen af varer, hvorpå fortjenesten - og beskæftigelsen - var forholdsvis høj, gik forud for varer, der under besættelsen havde fået en større betydning. Ligeledes kunne det - med de begrænsede råvarer, der stod til rådighed - i visse tilfælde have været fordelagtigt at koncentrere produktionen på nogle enkelte fabrikker, der nu var i stand til at anvende samtlige råvarer. Stærke erhvervspolitiske, men også beskæftigelsesmæssige interesser lagde sig imidlertid i vejen for en sådan omlægning af produktionen. Konsekvensen blev en vis stagnation og fastholden af gamle, måske mere eller mindre tilfældige, positioner fra før krigen.

For at imødegå faren for en udnyttelse af de knappere råvarer efter den største profits system blev det nødvendigt at animere til produktion af nye råvarer på hjemlig basis, at forstærke priskontrollen og at udbygge produktionstilladelser og fordeling med produktionspåbud: Standardvarerne. I stedet for den utvivlsomt lettere rationalisering valgte man den mere komplicerede udbygning af tilsynet.

Bestræbelserne for en øget produktion og anvendelse af indenlandske råstoffer til erstatning for bortfaldne udenlandske tilførsler er ved siden af produktionsreguleringen et vigtigt træk i billedet af industriens arbejdsvilkår herhjemme i de forløbne år. Ofte kunne denne produktion kun komme i gang ved, at enten staten eller de pågældende brancher sikrede priser og afsætning. Dette gjaldt f.eks. m.h.t. den dyrkning af industriplanter, som landbruget slog ind på under krigen, og som omfattede spindehør, oliehør (til fremstilling af linolie), gul sennep (til spiseolie) og hamp. Tekstilindustrien fik gennem spindehørren og hampen en vis hjælp i dens råstofsituation. Der oprettedes en halv snes hørskætterier til behandling af hørren, der ikke mindst fandt anvendelse inden for rebslagerierne. For de nævnte industriplanter ligesom for den danske råtabak og sukkerroer fastsattes der høje priser og afsætningsgarantier. Den ved Hillerød oprettede garvestoffabrik, der anvendte egestød og granbark fra danske skove som råvarer, kom til, fordi de oversøiske garvestoffer faldt bort under blokaden.

Under produktionen og anvendelsen af erstatningsråvarer falder også indsamling af spild- og affaldsmaterialer, hvor industrien i egen og forbrugernes interesse gjorde en betydelig indsats, på visse felter bistået af landsforeningen til arbejdsløshedens bekæmpelse (L.A.B.). Man indsamlede gummiaffald for at anvende det til produktion af

regenereret gummi til supplerende af kunstgummitilførslerne fra Tyskland. Ligeledes indsamlede man gamle metaller og klude og søgte ved forholdsvis høje priser at få alt sådant frem. Man udrettede, hvor det var muligt, gamle konservesdåser, ølkapsler og søm for at anvende dem på ny, en proces, der naturligvis var meget kostbar og arbejdskraftforbrugende.

De fleste af disse erstatningsproduktioner kunne ifølge deres natur ikke få nogen levetid ud over besættelsen og den første vareknaphedsperiode derefter, de var en dyr midlertidig nødhjælp. Noget anderledes stiller sagen sig for den produktion af dansk valsejern, der påbegyndtes ved det nyopførte stålvalseværk i Frederiksværk, og hvor gammelt jern anvendtes som råmateriale. Planerne herom blev lagt allerede før krigen og realiseredes - ved finansiell bistand fra statens side - på et tidspunkt, da tilførslerne af valsejern udefra faldt kraftigt. Den danske produktion fik derved en vis betydning, og både dette værk og den produktion af jern, som Cement-Jern-Konsortiet startede i Jylland under krigen, har antagelig en sådan livskraft, at en varig landvinding for dansk industri herved har fundet sted.

Der var fart, humør og system i L.A.B.'s spildindsamling under besættelsen.

Til departementschefstyrets fortrolige underretning udarbejdede Statistisk Departement omkring nytår 1944-45 en økonomisk oversigt, der sammenfatter vurderingen af årene og tiden indtil krigsafslutningen med disse ord:

»Industriens vanskeligheder bestod først og fremmest i mangelen på råstoffer og brændsel, og selv om erstatningsvarer kom frem, og den indenlandske brændselsproduktion efterhånden kom op på en sådan størrelse, at den i ikke uvæsentlig grad kunne strække til som erstatning for det udenlandske brændsel, skabte anvendelsen af disse erstatninger til stadighed problemer, der nødvendiggjorde eksperimenter og besværliggjorde produktionen, således at der måtte anvendes et større antal arbejdstimer til en vis produktion end forhen. Med støtte i de på de fleste områder gennemførte produktionsordninger, hvorved oprindelig både af hensyn til forsyningen og beskæftigelsen, efterhånden især af hensyn til forsyningen, den mest hensigtsmæssige anvendelse af råstofferne søgtes opnået, har en række industrier dog klaret sig relativt godt gennem krigsårene, navnlig sådanne, der forarbejder indenlandske råstoffer. Selve erstatningsproduktionerne skabte også ny virksomhed.

Blandt de industrigrupper, hvis produktion er blevet stærkt begrænset, er tekstil- og konfektionsindustrierne foruden en række enkelte industrier. Til industriens beskæftigelse har de ekstraordinære industrileverancer til Tyskland også bidraget. De i det sidste år fra tid til anden med skiftende styrke opstående forventninger om en nær forestående afslutning af krigen har medført nogen tilbageholdenhed på forskellige områder inden for industrien. Dels som følge heraf, dels fordi råstofforsyningen stadig bliver ringere, må der ventes nedgang i produktionens omfang i 1944. I øvrigt kan bl.a. denne tilbageholdenhed også ses som udtryk for, at industrien gør sig rede til at omlægge sin produktion til fredsforhold, og dertil er det hidtil lykkedes i det store og hele at holde både det materielle udstyr og arbejdsstyrken i form«.

Produktionsresultatet målt i millioner kroner foreligger oplyst for hvert år. Værdien af industriens produktion under besættelsen, sammenlignet med et førkrigsår, fremgår af følgende tabel, der kun medtager fulde kalenderår.

For industrien som helhed er produktionsværdien således steget fra ca. 2,5 milliarder kr. i 1938 til 4,2 milliarder kr. i 1944 eller med ca. 68 pct. For alle de enkelte industrier har der været en kraftig stigning i produktionen, regnet efter værdi, og denne stigning har været ubrudt lige op til 1943.

Disse værdital, der giver et gunstigt billede, er dog - det skal understreges - et meget dårligt udtryk for, hvorledes produktionen udviklede sig under besættelsen, idet prisstigningen influerer meget stærkt på tallene. Ønsker man et rigtigt billede af produktionsudviklingen, må

	1938	1940	1941	1942	1943	1944
Næringsmiddelindustrien.....	668	863	1.013	1.047	1.111	1.222
Tekstilindustrien	184	260	265	284	320	327
Konfektionsindustrien	196	270	290	266	285	323
Læderindustrien	76	120	145	165	180	199
Træindustrien	84	93	123	150	174	180
Sten-, ler- og glasindustrien	91	113	146	172	192	195
Jern- og metalindustrien.....	697	734	799	931	965	952
Teknisk-kemisk industri.....	497	542	546	643	738	782
<u>Hele industrien.....</u>	<u>2.493</u>	<u>2.995</u>	<u>3.327</u>	<u>3.658</u>	<u>3.965</u>	<u>4.180</u>

man have fat i mængdetallene.

Et samlet udtryk for produktionens mængdemæssige størrelse har man i de produktionsindeks, som Det statistiske Departement beregner. Produktionsindekstallene for Industrien under besættelsesperioden viser følgende:

Herefter lå produktionsindeksen for den samlede industri i 1938 og 1939 på henholdsvis 109 og 117, mens det i 1944 var faldet til 95, alt i forhold til 1935.

Tager man 1939 som udgangspunkt, andrager nedgangen i produktionen til 1944 herefter ca. 19 pct. for industrien som helhed, altså noget ganske andet end stigningen på 68 pct., regnet efter værdital, men udviklingen er forløbet meget uensartet for de forskellige industrier. Størst fald har der været i tekstilindustrien, hvor nedgangen satte ind allerede i 1941, og hvis produktionsindeks i 1944 lå på kun 62.

Produktionsindeks (1935 = 100).

	1938	1939	1910	1941	1942	1943	1944
Næringsmiddelindustrien.....	106	111	94	93	95	95	103
Tekstilindustrien	104	117	93	68	60	65	62
Konfektionsindustrien	111	117	103	97	77	74	73
Læderindustrien	103	113	110	105	106	116	127
Træindustri	102	109	90	105	118	138	130
Sten-, ler- og glasindustri	92	99	67	74	90	96	94
Jern- og metalindustri.....	120	134	100	95	107	105	99
Teknisk-kemisk industri.....	105	111	91	81	84	92	91
Totalindeks	109	117	94	90	94	96	95
Indeks for konsumvarer	106	112	94	87	85	88	91
Indeks for produktionsmidler.....	113	125	94	93	105	106	100

Konfektionsindustrien giver et nogenlunde tilsvarende billede, idet dog den kraftige nedgang her først indtraf i 1942, og faldet var knap så stærkt. Næringsmiddelindustriens produktion udviser kun en moderat nedgang, og det samme gælder for sten-, ler- og glasindustrien, mens jern- og metalindustriens samt teknisk-kemisk industris produktion er faldet noget stærkere. Stigning har der derimod været inden for træindustrien og læderindustrien.

Denne uensartede udvikling inden for de enkelte brancher får man bedst hold på ved at sammenfatte industrien i to store grupper, konsumvareindustrien og produktionsmiddelindustrien. Mens den første af disse producerer varer, der som levnedsmidler, tøj og fodtøj direkte indgår i befolkningens forbrug, fremstiller produktionsmiddelindustrien »kapitalvarer« eller »produktionsmidler«, det vil sige produkter, som erhvervene anvender til videre produktion, f.eks. maskiner, generatorer, cement og kunstgødning. I tabellens to nederste linier er udviklingen inden for konsumvareproduktionen, henholdsvis produktionsmiddelproduktionen angivet, og de viser, at produktionen af de sidstnævnte varer under hele krigen har holdt sig bedst, mens konsumvareproduktionen har bidraget mest til faldet i industriens samlede produktion. Det skyldes, at tekstil- og konfektionsindustriens produktion i krigens sidste år faldt så kraftigt, mens omvendt stigningen inden for træindustrien i forbindelse med den moderate nedgang i jern- og metalindustriens produktion har holdt produktionen af produktionsmidler forholdsvis godt oppe. Generelt sagt gik det altså stærkest ud over befolkningens almindelige forbrug af industrivarer. Industriens produktion af varer for tysk regning, der fortrinsvis fandt

sted inden for jern- og metalindustrien, er indbefattet i de anførte produktionstal, og disse leverancer, der senere nærmere skal omtales, er en af de vigtigste grunde til, at produktionsmiddelindeksen under krigen holdt sig på et relativt højt niveau.

VII

På grundlag af denne produktionsudvikling, der resulterede i et fald i industriens produktion på 19 pct. fra 1939 til 1944, ville man umiddelbart have ventet et tilsvarende fald i beskæftigelsen i de industrielle fag. Normalt følges produktionen og beskæftigelsen naturligt ad, så at en større produktion ledsages af højere beskæftigelse, ligesom lavere produktionsindeks sædvanligvis betyder mindre beskæftigelsestal. Sådan gik det imidlertid ikke under besættelsen, hvor de særlige erhvervsvilkår medførte, at beskæftigelsen holdt sig betydeligt bedre end produktionen. Industrien beskæftigede i 1938 167.800 arbejdere, i 1939 182.800, i 1940 170.000, i 1941 174.100, i 1942 185.400, i 1943 193.600 og endelig i 1944 195.100, så at beskæftigelsen i alle krigsårene var større end i 1938 og i de tre sidste år også højere end i 1939 - trods den nedgang på næsten 20 pct. i industriens produktion, der i denne periode fandt sted.

Der var flere årsager til denne bemærkelsesværdige udvikling. Industrien var selv interesseret i at fastholde sin arbejdskraft ved de normale arbejdspladser, og de fleste arbejdere ønskede selvsagt også at beholde deres normale arbejde. Det var derfor i begge parter interesse i videst muligt omfang at opretholde beskæftigelsen trods svigtende råvaretilførsler, selv om det bl.a. forudsatte nedsættelse af arbejdstiden for den enkelte arbejder. Industrien slog derfor i ret udstrakt grad ind på arbejdsfordeling, hvorved adskillige tusinde arbejdere kom på nedsat arbejdstid, men dog bevarede deres tilknytning til deres gamle virksomhed. Navnlig i besættelsens sidste tid, da råvaretilgangen syd fra svigtede totalt, fastholdtes der gennem disse arbejdsfordelingsordninger et betydeligt antal industrielle arbejdere, efter at den arbejdsfordelingsgodtgørelse, der blev ydet arbejderne, var blevet sat væsentligt op. Da de førnævnte beskæftigelsestal også omfatter arbejdere på nedsat arbejdstid, har man her en af forklaringerne på, at beskæftigelsen inden for industrien holdt sig langt bedre oppe end produktionen under krigen.

Arbejdstidsfordelingen er imidlertid ikke så nær hovedårsag til den omtalte unormale udvikling i produktions- og beskæftigelsestillene. Også en betydelig nedgang i industriens produktivitet satte ind under krigen, hvorved mange arbejdere ekstraordinært blev fastholdt i de industrielle virksomheder. Det er således den omvendte proces af rationalisering, og man har derfor meget rammende kaldt produktivitetens nedgangen for »derationalisering«, og den fandt tydeligvis sted inden for industrien herhjemme under krigen.

Dette vil man opdage, når man sammenligner produktionsindeksen ikke alene med antallet af beskæftigede arbejdere, men også med antal præsterede arbejdstimer.

Produktionsomfanget er - som allerede tidligere berørt - faldet med 19 pct. fra 1939 til 1944, nemlig fra indeks 100 til indeks 81. Men beskæftigelsen målt i antal beskæftigede arbejdere var den samme i 1944 som i 1939, og målt i arbejdstimer var beskæftigelsen endog steget med 7 pct. Var det gået, som man normalt ville have ventet, og havde der ikke gjort sig særlige forhold gældende, skulle såvel antal arbejdstimer som antal beskæftigede arbejdere være faldet med nogenlunde samme procent, altså 19, som produktionen faldt. Under denne forudsætning skulle antal beskæftigede arbejdere have været ca.

	Produktions- indeks	Antal arbejdstimer pr. arbejdsdag		Antal beskæft. arbejdere	
		1.000	Indeks	Antal	Indeks
1939 = 100					
1939.....	100	1.394	100	182.800	100
1940.....	80	1.315	94	170.000	93
1941.....	77	1.219	87	174.100	95
1942.....	80	1.314	94	185.400	101
1943.....	82	1.379	99	193.600	106
1944.....	81	1.395	100	195.100	107

35.000 mindre i 1944 (nemlig 19 pct. af 182.800) end i 1939 og således kun have udgjort 147.800 arbejdere, mens der faktisk beskæftigedes 195.100 arbejdere inden for industrien i det sidste krigsår. Ca. 47.000 arbejdere er altså blevet fastholdt ekstraordinært i de industrielle virksomheder, dels ved arbejdsfordelingen (ca. 12.000), dels gennem den lavere produktivitet (ca. 35.000), der gav sig udslag i større forbrug af arbejdskraft end normalt.

Hvad var så årsagen til denne nedgang i effektiviteten? I første ræk-

A/S Det Danske Stålvalseværk i Frederiksværk stiftedes i 1940 af en række store danske erhvervsvirksomheder og institutioner i samarbejde med staten. Før krigen var vort årlige forbrug af valsemateriale ca. 350.000 tons. Det opførte værk havde i 1942 en produktionskapacitet på ca. 40.000 tons. Af anlægssummens ca. 14,5 mill. kr. kom langt den største del dansk arbejde til gode.

ke nogle vigtige tekniske forhold. Industrien anvendte under besættelsen en mængde erstatningsråvarer, der næsten uden undtagelse var af ringere kvalitet end de normale, og selve denne ændring i råstofgrundlaget betød større forbrug af arbejdskraft til hver enkelt produktionsenhed. Den cellulid, som spinderierne og væverierne måtte tage til takke med, knækkede lettere end de bomuldsgarner, der anvendtes før krigen, og der måtte derfor flere arbejdere til at passe spindemaskiner og vævestole, end der normalt brugtes. Sortblik er ikke noget godt materiale til konservesdåser, og når blikvarefabrikkerne var nødt til at anvende det i stedet for hvidblik, krævede produktionen af konservesdåser større arbejde end normalt. Over for mange andre materialer, som de forskellige industrier måtte tage i anvendelse under krigen i stedet for de sædvanlige, stod arbejderne uøvede, maskinerne skulle stilles om, produktionsresultatet måtte kontrolleres nøjere og meget laves om. Særligt arbejdskrævende var de processer, hvortil der anvendtes egentlige spild- og affaldsmaterialer. Det er en møjsommelig proces at udrette gamle søm til ny anvendelse eller at skære brugte konservesdåser op for at bruge blikket en gang til, og det er klart, at produktiviteten faldt stærkt inden for de områder, hvor sådanne materialer skulle anvendes.

Også andre tekniske og organisatoriske forhold virkede i samme

retning. Mørklægnings- og luftværnsforanstaltningerne voldte således besvær. Industriens maskiner og værktøj, der ikke i normalt omfang kunne fornyes, krævede større og hyppigere reparationer, hvilket medførte afbræk i den normale produktion. Materialerne kom ujævnt frem og skulle fordeles, så at de mest knappe og værdifulde blev anvendt til de vigtigste varer, hvilket også tog tid. Gas-, lys- og kraftrestriktionerne sinkede arbejdet og så fremdeles på mange andre områder.

Hertil kommer endelig psykiske og politiske momenter. I de virksomheder, der i særlig grad leverede til tyskerne, udøvedes en vis og ikke helt betydningsløs sabotage ved, at arbejderne nedsatte arbejdstempoet og præsterede dårligere arbejde. Også dette kan betegnes som et fald i produktiviteten. Det samme gælder den nedsættelse af arbejdstempoet og strækning af arbejdsmængden, som arbejderne i visse tilfælde gennemførte i industrien, hvis råstofforsyning kun strakte til kortere tids forbrug. Når lagrene var ved at være brugt op, og nye tilførsler var usikre, var det forståeligt, at nogen overdreven iver for at levere arbejdet færdigt og dermed fremskynde afskedigelsestidspunktet ikke var til stede, hverken på arbejder- eller arbejdsgiverside.

VIII

De økonomiske forskydninger, der fandt sted herhjemme under besættelsen i form af betydelige pris- og lønstigninger og en omfattende pengeriglighed, påvirkede også industriens indkomster, overskud og hele finansielle stilling, der i højere grad blev bestemt heraf end af den produktionsmæssige tilbagegang.

Industriens overskud, beregnet som procent af den samlede egenkapital (aktiekapitalen + reserver) lå i begyndelsen af krigen lavere end i de sidste fredsåre. I 1938 og 1939 udgjorde overskudet henholdsvis 11,2 pct. og 11,9 pct. af egenkapitalen, i de følgende tre år 10,3 pct., 10,8 pct. og 10,7 pct., men steg derefter i 1943 til 11,3 pct., for igen i 1944 at falde til 10,5 pct. For de enkelte industrier var der dog tale om en ret forskellig udvikling, hvis detaillier fremgår af nedenstående oversigt over overskudet i procent af egenkapitalen.

Årsagen til overskudets fald fra 1943 til 1944 er dels den stigende sabotage i virksomhederne, dels den tiltagende mangel på råvarer, der tilsammen vel kan forklare hovedparten af nedgangen. Rundt en trediedel af faldet skyldes den begyndende kapitaltilgang, hvor indu-

strien som andre erhverv og private udnyttede de billige penge til at imodegå efterkrigstidens ventede ny-investeringer og andre krav på likviditet.

Det stærke fald i skibsværfternes overskud fra 1942 til de to følgende år er dog nok så meget præget af bombardementet af »Burmeister &

	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Næringsmiddelindustri.....	10,1	9,3	10,0	10,0	8,6	16,3	14,9
Tekstil- og konfektionsindustri...	8,0	12,6	14,4	13,5	13,0	11,8	11,4
læderindustri.....	7,6	10,3	12,8	16,5	15,2	12,9	14,3
Kemisk-teknisk industri.....	10,5	13,2	12,1	9,8	10,2	9,1	8,2
Træindustri.....	3,9	8,0	10,0	11,1	11,8	10,3	10,9
Sten-, ler- og glasindustri.....	7,0	8,4	6,4	8,6	10,1	7,8	7,2
Skibsværfter.....	5,9	14,3	12,5	13,9	15,3	8,6	7,9
Jern- & metalindustri.....	17,2	16,6	10,8	13,1	11,8	10,3	8,1

Wain« den 27. januar 1943 og den udprægede »slow-motion« på dette, som på de øvrige værfter, hvor værnemagten søgte at trænge igennem med sine ordrer. Den mest højkonjunkturprægede industrigren blev i alle årene læderindustrien - også som følge af garveriernes stærke koncentration på enkelte meget betydende foretagender.

Den mest stabile udvikling blev tekstilindustrien til del. Denne industri fik i disse år som fra 1914-20 kun sat den begrænsning, der følger af afhængigheden af råvaretilførslerne. Mest følsom over for nordsøblokaden var den ganske vist meget blandet sammensatte teknisk-kemiske industri, hvor »Dansk Svovlsyre- & Superphosphatfabrik« dominerer helhedsbilledet.

Takket være udbyttebegrænsningslovene lå de udbetalte dividender lavt under hele krigen i sammenligning med f.eks. den første verdenskrigs. Også bortset fra den tvungne begrænsning af udbytterne har industrien ført en moderat dividendepolitik - sikkert også for at undgå skæret af »Gullasch«.

Men deraf følger, at industrien konsoliderede sig meget betydeligt. Umiddelbart forud for 1940 lå henlæggelserne på 20-25 pct. I de to sidste hele krigsåre var henlæggelserne steget til 35-40 pct. af årenes overskud. Industrien betalte af på sin gæld, blev mindre afhængig af kapital udefra, konsoliderede sig i forhold til den tidligere bankfinansiering og nåede derved til en udpræget selvstændig stilling over for bankvæsenet, der må ventes at markeres i tiden efter krigsafslutningen 1945.

Nogen almindelig tendens til »udvanding« af kapitalen tyder tal-

lene ikke på. Industriens aktiekapital steg ganske vist fra 727,2 mill. kr. i 1938 til 913,3 mill. kr. ved udgangen af 1944. Men denne stigning fordeler sig på udvidelsen af det statistiske materiale, overgang fra privat firma til aktieselskab og erstatningsproduktionens særlige kapitalkrav - uden at det med sikkerhed kan konstateres, om der i forbindelse med ejendomsformens ændring eller nye produktioners start faktisk er tale om en udvandringsproces. Det er næppe urigtigt at antage, at virksomhederne i privat eje har haft endnu stærkere stigende indkomst og formue end aktieselskaberne, der altså må siges at repræsentere minimum snarere end gennemsnittet af krigsårenes industrielle liv. Men for begge kategorier gælder, at forholdet mellem aktiver og passiver er afgørende ændret. Den indbyrdes balance mellem virksomhederne, som reguleringerne søgte at bevare, blev ikke opretholdt i forholdet mellem industri og kreditinstitutioner, lige så lidt som mellem landbrug og kreditvæsen.

I det følgende skal udviklingen under krigen inden for nogle af de største industrigrene følges lidt nøjere. Som eksempel på produktionsmiddelindustrien vil jern- og metalindustrien blive omtalt, omend denne industri også fremstiller en række forbrugsvarer (f.eks. cykler, køkkentøj etc.). Tekstil- og konfektionsindustrierne, læderindustrien samt næringsmiddelindustrien vil blive anført som eksempler på konsumvareindustrier. Selv om disse industrier heller ikke kan siges at være rene forbrugsvareindustrier, producerer de dog fortrinsvis til befolkningens direkte forsyning. Tekstilindustriens produktion danner f.eks. i væsentlig grad råmateriale for konfektionsindustrien, og tilsvarende gælder for garverierne i forhold til skotøjsindustrien og de øvrige læderforbrugende Virksomheder.

Den største industri her hjemme, jern- og metalindustrien, havde i slutningen af 1930'erne udvist en meget kraftig fremgang, der bragte produktionen i 1939 op på 34 pct. over 1935-niveauet. I krigsårene klarede jernstøberier, maskinfabrikker og skibsværfter sig bedst, altså de grene, der i særlig grad modtog tyske ordrer. For skibsværfternes vedkommende skete der i forbindelse hermed en ret kraftig overgang til reparationsarbejde, som tyskerne var mere interesserede i end nybygning af skibe. Det samme var også de danske rederier, og dette forhold var medvirkende til at holde beskæftigelsen oppe. For maskinfabrik-

kernes vedkommende er der særligt at bemærke, at eksporten holdt sig ret uændret. Da importen af maskiner derimod faldt betydeligt i krigsårene, blev resultatet, at leverancerne af maskiner til det danske marked faldt i samme omfang som importen. Jernstøberierne fik en gunstig konjunktur, efterhånden som anvendelsen af torv og brænde måtte træde i stedet for udenlandsk brændsel, der medførte et stigende forbrug og produktion af kakkelovne og kogeindretninger, gryder og pander. Også her spillede tyskernes forbrug ind, idet de talrige barakker, der opførtes, krævede installationer af kakkelovne og komfurer. Gunstigt for jernstøberierne virkede det også, at knapheden på blik og jernplader var større end på støbejern, og støberierne derfor på visse områder måtte erstatte blikvarerne.

Også metalvarefabrikkerne og jernvarefabrikkerne kunne under krigen holde en pæn produktionsstandard. Produktionen inden for disse virksomheder omfatter dels halvfabrikata (armatur, møtrikker, støbegods, maskindele m.m.), dels færdigvarer (lysekroner, husholdningsgenstande, senge, redskaber m.m.).

Andre grene af jern- og metalindustrien var langt ugunstigere stillet under besættelsen.

Automobilfabrikkerne, hvis produktion i 1939 havde ligget 76 pct. højere end i 1935, blev ramt særlig hårdt. Mens der i 1938 og 1939 fremstilledes henholdsvis 21.317 og 22.336 person- og lastvogne var den tilsvarende produktion i 1944 på kun 63 vogne i alt. Gasgeneratorer til automobiler var det eneste lyspunkt og takket være dels fremstillingen heraf, dels reparationsarbejder kunne fabrikkerne holde en del af arbejderne beskæftigede under krigen.

Også inden for cyklefabrikkerne indtraf der et kraftigt produktionsfald, navnlig som følge af mangel på de rør, der medgår til denne fabrikation, og især gik det ud over fremstillingen af færdige cykler. Produktionen heraf androg før krigen omkring 200.000 stk., i de sidste krigsår derimod kun ca. 80.000 færdige cykler.

Endelig fremkaldte den stadig større knaphed på hvidblik og jernplader et kraftigt fald i produktionen af blikvarer, såsom konservesdåser, mælketransportspande, ølkapsler og husholdningsartikler. Det samme gælder for produktionen inden for guld- og sølvvareindustrien, hvor mangelen på råvarer nødvendiggjorde aflevering af kompensationsmetal ved levering af nye varer. Alligevel faldt produktionen med

næsten 50 pct. i forhold til før krigen.

Det område, hvor den brede befolkning stærkest kom til at mærke krigens virkninger i form af en kraftig nedgang i vareforsyningen, var klæder, undertøj og linned. Største parten af tøjforbruget dækkedes før krigen ved indenlandsk produktion, idet importen af færdig konfektion var ganske minimal. Konfektionsindustrien anvendte derimod selv en del udenlandske stoffer til fabrikationen, og det kraftige produktionsfald, der indtraf inden for denne industri, skyldtes dels, at importen af disse udenlandske metervarer næsten ophørte, dels, at den danske tekstilindustri heller ikke kunne opretholde sine leverancer af metervarer til konfektionsindustrien.

Foruden at tekstilindustrien er storleverandør af stoffer til konfektionsindustrien, fremstiller den også en række færdige varer (garner, linnedvarer, trikotage). Denne import kunne Tyskland langt fra erstatte. Importen gennem levering af cellulose og vor egen produktion af hør m.m. forslog ikke meget mod de mængder af uld og bomuld, som ikke nåede os under besættelsen. Ved stærkt forøget brug af klude lykkedes det dog at holde spindestofforsyningen til industrien oppe på omkring halvdelen af det normale, der ligger på ca. 16.000 tons årligt. Industriens garnforbrug, der andrager 4-5.000 tons om året, reduceredes derimod kun forholdsvis lidt, men omkring en trediedel deraf bestod rigtignok i de sidste krigsår af papir, et såre dårligt materiale til fremstilling af de fleste tekstilvarer. Tekstilindustrien overgik under krigen i meget udpræget grad til danske råstofvarer, idet omkring halvdelen af det samlede materialeforbrug bestod af danske spindestoffer, fortrinsvis kradsuld samt garn heraf, mens industriens forbrug af tilsvarende råvarer før krigen kun udgjorde en tiendedel af det samlede råstofforbrug.

Denne vanskelige forsyningssituation måtte nødvendigvis fremkalde et kraftigt fald i produktionen af færdige varer. For tekstilindustrien som helhed androg produktionsomfanget i de sidste tre hele krigsår kun 52 pct. af 1939-produktionen. Et særligt stort fald indtraf i bomuldsspinderierne, der kun i ringe grad kunne erstatte det tidligere normalt anvendte bomuld med andre spindstoffer. Produktionen i disse virksomheder lå under næsten hele krigen på omkring en fjerdedel af normalproduktionen. Bomuldsvæverierne, der sædvanligvis anvender en del af de spundne garner, klarede sig forholdsvis godt, takket være

de noget rigeligere tilførsler af udenlandske cellulosegarner. I 1944 androg produktionen ca. to trediedele af 1939-omfanget. Omtrent samme produktionsstandard blev holdt af uldspinderierne - hvoraf mange også færdigfabrikerer klædestoffer -, idet denne gren af industrien i stort omfang anvendte kradsuld, d.v.s. gammelt tøj og garnaffald, der optrævles på ny og derefter atter kan spindes. Den fjerde vigtige gren af tekstilindustrien, trikotagefabrikkerne, måtte derimod se produktionen halveret allerede i 1942, og i de næste to år androg produktionsomfanget endog kun ca. en trediedel af det normale.

På baggrund af denne produktionsudvikling var det naturligt, at der netop inden for tekstilindustrien blev udfoldet store bestræbelser for gennem de tidligere omtalte produktionsreguleringer at sikre produktionen af de vigtigste varer, såsom maksimalundertøj og -sokker, standard-babyudstyr samt forskellige nødvendige tekniske tekstilvarer på bekostning af mindre vigtige artikler. Kvaliteten af disse standardvarer var imidlertid temmelig ringe, først og fremmest fordi der hertil medgik store mængder kradsuld, der blev dårligere og dårligere, som krigen gik, og dernæst, fordi cellulose i denne blanding ligger under uld og bomuld. Den dyre dansk-dyrkede hør anvendes for en stor dels vedkommende til arbejdstøj, der var langt mindre slidstærkt end det normale bomuldstøj og dertil adskilligt dyrere.

Selv når man ser bort fra kvalitetsnedgangen, måtte det voldsomme fald i produktionen inden for tekstilindustrien fremkalde en betydelig underforsyning med tekstilvarer, som navnlig den brede befolkning fik at mærke. Sammenligner man det faktiske forbrug af tekstilråstoffer under hele krigen med normalforbruget, kan man konstatere en nedgang i råstofforbrug og dermed i produktion på omkring 40 pct. Dette svarer til, at der for krigsperioden som helhed herhjemme manglede ca. halvandet års produktion af tekstilvarer. Tager man også hensyn til kvalitetsforringelsen, ville man komme op på endnu større underforsyningstal.

Konfektionsindustrien måtte som tidligere berørt følge tekstilindustriens skæbne, da normalt omkring halvdelen af de i konfektionsfabrikkerne anvendte stoffer er af dansk oprindelse, og metervareimporten svigtede totalt.

Det samlede stofforbrug androg før krigen 8.000 tons, men faldt i 1944 helt ned til ca. 2.600 tons - kun ca. 33 pct. af det normale. Heraf

udgjorde danske stoffer ca. 2.200 tons, udenlandske metervarer kun 400 tons, så at ca. 85 pct. af det stærkt reducerede stofforbrug var af dansk oprindelse. Også inden for konfektionsindustrien var det navnlig bomuldsvarerforsyningen, der svigtede, hvorimod forbruget af uldne stoffer holdt sig noget bedre oppe.

Beregnet på grundlag af stofforbruget faldt produktionen med hele 55 pct. fra før krigen til 1944 eller lidt mere end tekstilproduktionen. For konfektionsindustrien som helhed kommer man til, at underforsyningen andrager mellem to og to et halvt års normalproduktion, idet så meget tøj ikke blev produceret. Størst var underforsyningen med underbeklædning, skjorter etc., noget mindre for herre- og drengekonfektion og endnu mindre for dame- og børnekonfektion. For stoffernes vedkommende gjorde forbrugsnedgangen sig navnlig gældende for bomulds- og lærredsstoffer, mens industriens forbrug af silkestoffer ikke lå meget lavere end normalt.

Konfektionsindustrien beskæftigede i 1938 ca. 13.000 fabriksarbejdere, i 1939 14.000, og noget fald i beskæftigelsen indtraf først i 1944, da antallet faldt til 12.200 arbejdere. Hjemmearbejdernes antal fra 4.400 lige før krigen til 2.400 i 1944. Alligevel lå den samlede beskæftigelse langt højere end produktionsomfanget og materialeforbruget skulle tilsi. Navnlig fordi folk i ekstraordinært stort omfang lod fabrikkerne udføre vende- og reparationsarbejder, hvor materialeforbruget er næsten nul. Også uniformssyning for tysk regning virkede gunstigt på beskæftigelsen. Herved fastholdtes omtrent 20 pct. af hele konfektionsindustriens normale arbejdsstyrke. Antagelig har industrien forarbejdet tyske ordrer - civilkonfektion og uniformer tilsammen - for ca. 50 mill. kr. under besættelsen.

Læderindustrien fik en vis fremgang under krigen. Det var inden for garverierne, produktionsfremgangen fandt sted, idet produktionen af læder i 1944 lå hele 40 pct. over 1939-niveauet. Skotøjsfabrikationen kom i 1944 nær op mod førkrigsproduktionen, mens handskeproduktionen gik en del ned, da læderforbruget blev koncentreret omkring de for befolkningens forsyning mest nødvendige varer - altså skotøj. Importen af huder kunne ikke finde sted, og underlæderet blev derfor fremstillet af danske kvæghuder, der var brugbare til formålet omend de heraf fremstillede såler ikke var af samme slidstyrke og kvalitet

som tidligere. Produktionen af underlæder kunne ikke kvantitativt opretholdes på dette grundlag og faldt fra ca. 3.800 tons i 1939 til 3.200 tons i 1944.

Når garverierne desuagtet kan møde op med en samlet produktionsstigning på 40 pct., skyldes det først og fremmest den for garverierne gunstige udvikling på overlæderområdet. Garverierne måtte ved hjælp af de danske lette kvæg- og kalvehuder erstatte den bortfaldne import af færdigt overlæder, og på dette område udvidedes produktionen til mere end det dobbelte, fra ca. 3.500 tons i 1939 til 7.300 tons i 1944.

Produktionsomlægningen kunne imidlertid kun ske successivt, og for den fuldt ud var gennemført, led skotøjsfabrikkerne under materiale-mangel og kunne ikke opretholde produktionen fra de sidste fredsår. Af egentlig læderfodtøj fremstilledes i 1939 5.200.000 par, i 1942 3.770.000 par, det følgende år. 3.638.000 par og først i 1944 fremkom en mindre stigning til 3.915.000 par, hvoraf en betydelig mængde var maksimalsko, navnlig børnefodtøj. Den knaphed på fodtøj, der opstod gennem produktionsnedgangen for læderfodtøj, mildnedes dog noget ved fremstillingen af træsandaler og andet fodtøj med træsåler. Den samlede produktion heraf androg i 1944 713.000 par mod et betydningsløst antal før krigen.

Ved fabrikation af fodtøj for tysk regning - der ikke er medregnet i de anførte produktionstal - fastholdtes en del arbejdere på skotøjsfabrikkerne, i efteråret 1943 ca. 900.

Flertallet af de industrielle brancher, der sammenfattes under næringsmiddelindustrien, havde under krigen tålelige, tildels endog særdeles gode produktionsvilkår. Råvarerne er fortrinsvis af dansk oprindelse og stod også til industriens rådighed under besættelsen omend på flere områder i begrænsede mængder (sukker, kød), ligesom konserverfabrikker og bryggerier led under mangel på emballage. For de enkelte brancher. Margarineindustrien, chokoladeindustrien og tobakindustrien, der normalt importerer deres råstoffer, medførte besættelsen derimod særlig store vanskeligheder, da importen finder sted fra oversøiske lande, og Tyskland så godt om ingen leverancer kunne præstere.

Omvendt tredobledes kaffesurrogat-produktionen efterhånden samtidig med at fabrikkernes antal mangedobledes. Kiks- og biscuit-

fabrikkernes afsætning steg med næsten 40 pct. som følge af brødrationeringen, mens margarinefabrikkerne - der udelukkende havde den særlige bageblanding og forskellige marmeladefabrikater at falde tilbage på - fik produktionen reduceret til en tiendedel af førkrigens.

IX

De fleste af de tyske ordrer på industrileverancer fra danske industrivirksomheder var »Verlagerungsaufträge«, idet leverancerne bestod i halvfabrikata, der stilledes til rådighed fra tysk side til færdiggørelse i de danske virksomheder, f.eks. syning af uniformer af tyske stoffer. Der skelnedes i øvrigt mellem ordrer på militære varer (de såkaldte Liste-A varer) og civile varer (Liste-C varer). Hovedparten var militære ordrer.

Selv om denne eksport begyndte temmelig småt i 1940, antog den efterhånden et ret betydeligt omfang. Ordrene kulminerede i 1943 og faldt derefter gradvis. For krigsperioden som helhed nåede leverancerne op på i alt ca. 1.000 mill. kr. Heraf stammede ca. 835 mill. kr. fra jern- og metalindustrien, idet 485 mill. kr. leveredes af jernstøberier og maskinfabrikker, automobil- og karosserifabrikker samt den elektromekaniske industri, mens skibsværfterne leverede arbejder for i alt 350 mill. kr., hvoraf for 100 mill. kr. Nybygninger, resten i form af reparationsarbejde. På den øvrige industri faldt således kun leverancer til 165 mill. kr., hvoraf de 80 mill. kr. omfattede seriemøbler. Barakker og træfodtøj fra træindustrien, ca. 50 mill. kr. faldt på konfektionsindustrien, ca. 25 mill. kr. på læder- og skotøjsindustrien og ca. 10 mill. kr. på andre industrier.

Den samlede industrieksport i de sidste fredsåar androg gennemsnitlig ca. 400 millioner kr. om året, mens de ekstraordinære industrileverancer til Tyskland under besættelsen gennemsnitlig beløb sig til ca. 200 millioner kr. om året. I en redegørelse i »Tidsskrift for Industri« (20. maj 1945) oplyses endvidere, at den prisstigning på industrivarer, der fandt sted under krigen, medførte, at Tysklands eksporten alt i alt androg mellem en fjerdedel og en trediedel af den normale eksport af industrivarer.

Efter »Besættelsestidens Fakta« skal bringes nedenstående oversigt, der stammer fra Industrirådet, over fordelingen af denne ekstraordinære beskæftigelse på de enkelte industrier pr. 1. oktober 1943. Tallet ligger antagelig i underkanten af de faktiske.

Fra dansk side lå der en åbenbar interesse i at få gennemført en

Et københavnsk skrædderfirma havde - som enkelte andre i branchen - påtaget sig at sy uniformer til fjenden. Det skulle firmaet aldrig have gjort! For straffen meldte sig inden længe: En skønne dag blev hele værkstedet til et rod af forvredet jern og brændt træ og nedstyrtet kalkpuds fra loft og vægge, som symaskinerne forskræmt stod og gemte sig under. Sligt kom der af værnemageri!

særlig kontrol med disse leverancer. Dels måtte man søge at sikre, at de materialer, der medgik til produktionen, blev stillet til rådighed ud over de almindelige importkonkvingenter, der aftaltes med Tyskland, dels var det nødvendigt at gennemføre en betalings-, pris- og avancekontrol over for de virksomheder, der påtog sig tyske ordrer. Materialekontrollen kom først til at omfatte jern, metaller og gummi, på hvilke varer der ville opstå særlig stor knaphed herhjemme, hvis de frit kunne bruges ved produktion af tyske ordrer, snart efter også andre mate-

	Antal arbejdere	I pct. af industriens samlede arbejderantal i 1942
Jern- og metalindustrien.....	16.950	26,0
Konfektionsindustrien	3.850	19,0
Skotøjsindustrien	900	17,5
Træindustrien	1.600	14,0
Andre industrier.....	250	0,1
<u>Hele industrien.....</u>	<u>23.550</u>	<u>12,5</u>

rialer, der medgik til leverancerne. Materialerne skulle enten stilles til rådighed forud for ordrernes udførelse eller senere hen kompenseres fra Tyskland, en ordning, der i øvrigt var gældende også for andre end de specielle industrileverancer.

Ved den finansielle og prismæssige kontrol tilstræbte man at holde fortjenesten på industrieksporten nede på et sådant niveau, at virksomhederne ikke følte sig fristet til at favorisere de særlige industrileverancer på bekostning af forsyningen til det danske marked. Da industrieksporten ligesom anden eksport til Tyskland blev »betalt« over Nationalbankens clearingkonto, var der også forbundet en umiddelbar pengepolitisk interesse med at holde fortjenesten nede.

En opregning af, hvilke institutioner og organer der deltog i kontrollen, kan give et indtryk af reguleringsforanstaltningernes omfang: Direktoratet for Vareforsyning, Industrirådet, Fælleskontoret for Jern og Metal, Udenrigsministeriets Kommitterede i Industrisager, Nationalbanken samt for skibsværfternes vedkommende Centralkontoret for Skibs- og Bådebygningssager. Hver enkelt leverance krævede ordregodkendelser, kontrol med materialekompensation, priskontrol gennem indsendelse af for- og efterkalkulation, ansøgning om udførelsestilladelse og Nationalbankens kontrol med udbetalingen fra clearingkontoen. Alligevel var det klart, at de medvirkende danske myndigheder ingen adgang havde til direkte at hindre ordrernes udførelse, når disse gennem den tyske »Rüstungsstab« først var afgivet fra de tyske til de danske virksomheder.

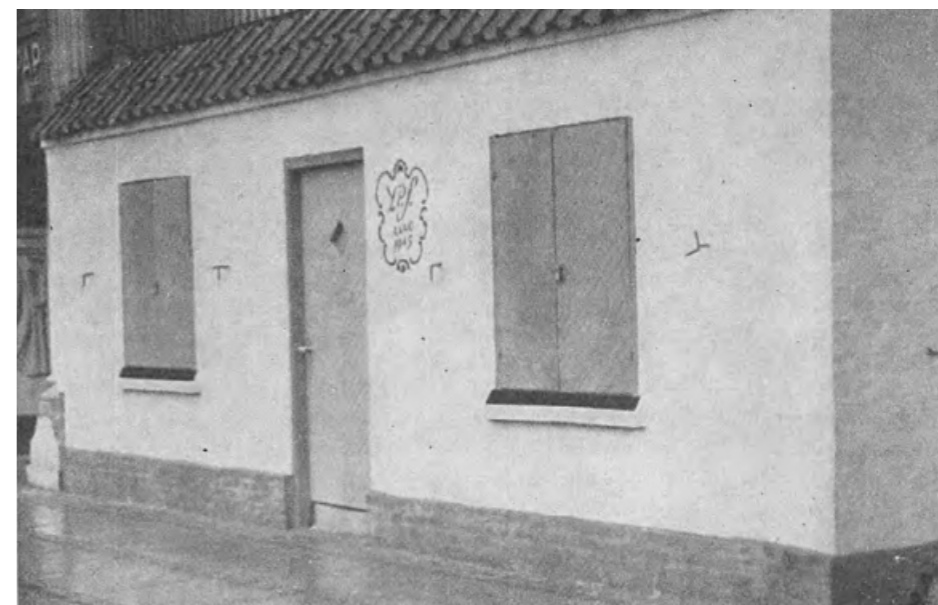
Hvad man tilstræbte, var blot at hindre de misbrug, der uden indviklede kontrolforanstaltninger ville have fundet sted af mindre nøje-regnende virksomheder. Hvor meget man sparede ad denne vej, er det umuligt at angive noget tal for.

Handelen

Af fhv. handelsminister, landstingsmand, dir. Halfdan Hendriksen

Besættelsesdagen den 9. april 1940, der på så mange måder var skelsættende i Danmarks historie, medførte også en fuldkommen omvæltning på det handelsmæssige område. Med èt slag blev vore forbindelseslinier vest på brutalt afbrudt og Danmarks handel med omverdenen indskrænket til Tyskland og de med dette land forbundne stater samt til de europæiske, neutrale eller af Tyskland efterhånden besatte lande. De lande, fra hvilke vi nu blev afskåret, aftog normalt ca. 60 pct. af vor eksport og leverede ca. 50 pct. af vor import.

Foran os lå den store opgave i de lande, krigssituationen tillod os at drive samhandel med, at søge at skaffe erstatning for den meget betydelige og for en meget stor del livsvigtige import, som vi normalt fik fra

Forretningerne i vore byer måtte efterhånden sikre sig mod ødelæggelse ved attentater o.lign. - som oftest ved at dække de store spejlglasruder med træskodder, enkelte gange (som her) ved at lade opføre en beskyttende formur. Intet kunne bedre symbolisere de vanskeligheder, hvorunder forretningslivet led.

Storbritannien, U.S.A, og andre oversøiske lande. At dette var besværligt, fremgår bl.a. af den omstændighed, at Danmark før krigen plejede handelssamkvem med ca. 70 lande, medens vi under besættelsestiden højst var oppe på at kunne drive handel med 17-18 lande og i mange tilfælde kun med meget beskedne beløb.

Til forståelse af forskelligt i det følgende - herunder, at omstillingen til de af krigen følgende forhold og de vidtgående administrations-indgreb gik så forholdsvis let - vil det være nødvendigt kort at omtale det importreguleringssystem, der her i landet indførtes i 1932 som følge af de valutavanskeligheder og de besværligheder for den internationale handel, der fulgte efter verdenskrisen 1930-32. Der oprettedes et Nationalbankens valutakontos senere kaldet Valutacentralen, som for næsten alle varers vedkommende skulle give importbevilling, før indførsel kunne finde sted. Importreguleringen havde først og fremmest den valutariske opgave at begrænse importen, så valutaen hertil så nogenlunde kom til at svare til vore eksportindtægter og andre valutaindkomster. Endvidere havde den det handelspolitiske formål at retningsbestemme - d.v.s. delvis at flytte - købene af vore importvarer i de forskellige lande, så de så vidt muligt kunne balancere med de pågældende landes køb hos os; under tryk af verdenskrisen søgte nemlig de fleste lande for at imødegå en eksportnedgang at gøre deres indkøb mere eller mindre afhængig af en tilsvarende eksport. Endelig fik Valutacentralen også den beskyttelsesmæssige opgave at fremme beskæftigelsen ved begrænsning af importen af varer oftest færdigvarer -, vi selv kunne fremstille. Importbevillingerne blev givet importørerne efter ansøgning så nogenlunde i forhold til deres import i 1931, og hver bevilling blev udstedt på bestemte varer og beløb til køb i et bestemt land. Hertil kom en meget omfattende kontrol med betalinger til og hjemførelse af valuta fra udlandet m.v. Denne importbegrænsning og -regulering kunne dog i de sidste år før krigen lempes en del, bl.a. ved større importtildelinger og ved importfrihed for mange varegrupper, idet der verden over bredte sig en almindelig konjunkturopgang, og vore valutaforhold forbedredes. To femtedele af importen blev efterhånden frigivet, og man var i 1938-39 godt på vej mod afvikling af restriktionerne. Så kom krigen og med den en fuld genoptagelse og forøgelse af restriktionssystemet.

Handelsministeren fik - eventuelt i forbindelse med landbrugsministeren - straks den 2. september 1939 ved »lov om ekstraordinære foranstaltninger til sikring af landets forsyning med varer m.v.« en meget vid bemyndigelse til at iværksætte midlertidige foranstaltninger med henblik på landets forsyning, udstede udførselsforbud, foretage indkøb, indføre rationering, træffe forbrugsbegrænsende forholdsregler m.v. Der blev udstedt en række udførselsforbud; det gjaldt nu om i landet at beholde de varer, vi under en krig og eventuelt svigtende tilførsler kunne få brug for, og om at føre kontrol med udførselen for gennem dispensationer fra udførselsforbudene at kunne forbeholde denne eksport for de lande, der til gengæld kunne levere os andre vigtige varer. Samtidig blev den liste over varer, der kunne importeres uden importtilladelse, stærkt indskrænket, og efterhånden blev så godt som alle varer tilbageført til den såkaldte »bundne liste«, da vor sparsomme valuta under den truende situation først og fremmest kun måtte anvendes til import af de vigtigste varer. Man oprettede det senere omtalte erhvervsøkonomiske råd og i forbindelse dermed en række nævn: Benzinnævn, brændsels-, korn-, kartoffel-, byggenævn m.fl., senere bl.a. et uldnævn - til at sørge for de nødvendige besparelser og formålstjenlige fordeling med hensyn til varer, materialer m.v., et arbejde, hvori man gennem nævnene fik inddraget erhvervslivets mænd. Videre kan nævnes, at der oprettedes et brødkornskontor og et centralkontor for indkøb af korn og foderstoffer, ligesom der senere dannedes Danske Kulimportørers Fællesrepræsentation til varetagelse af import og rette fordeling på disse vigtige forsyningsområder.

Under disse forhold var det af stor betydning, at såvel erhvervsorganisationer som myndigheder ud fra erfaringer fra den første verdenskrig på mange områder hurtigt kunne træffe de foranstaltninger, som en ny verdenskrig gjorde nødvendige. Det importregulerings-apparat, man - på godt og ondt - havde haft i 7 år før krigen, var nu i stand til straks at overtage den regulering, som krigen og derefter besættelsen gjorde påkrævet. Samtidig bemærkes det, at også erhvervene, som under importreguleringen havde høstet bitre erfaringer og bragt ofre på samfundets og restriktionernes alter, havde lært at indstille sig efter atatsindgreb. - Jeg skal ikke komme med noget indlæg i diskussionen om Valutacentralens nødvendighed og betydning, men jeg vil sige, at hvis førkrigstidens restriktioner på udenrigshandelens område ikke

måtte have gjort anden gavn, har de under alle omstændigheder reguleringsmæssigt opøvet både myndigheder og erhverv i at klare de vanskeligheder, som krigen og senere navnlig besættelsen bragte os i så rigt mål.

II

Det var et lyspunkt i den situation, der skabtes den 9. april, at den danske handelsstand - på grund af den politiske uro, der prægede Europa i de sidste år før krigen, og erfaringerne fra den forrige krig - forud var opmærksom på faren for forsyningernes eventuelle svigten og gang på gang hævdede nødvendigheden af, at der blev givet adgang til større tilførsler til landet. På dette område fik handelsorganisationerne gennemført ikke så lidt på trods af valutamyndighedernes og Nationalbankens - valutarisk motiverede - tilbageholdenhed og betænkeligheder med hensyn til en større import.

De stadige drøftelser mellem importhandelen, produktionen og myndighederne, af hvis embedsmænd mange jo også havde erfaringer fra forrige verdenskrig, havde også både i 1938 og 1939 medført visse stats-beredskabskøb af særlig vigtige råvarer og til tider som nævnt en noget udvidet udstedelse af importbevillinger, dog efter handelens anskuelser alt for lidt. Men derudover foretog handelen i den sidste tid før krigens udbrud og i tiden fra september 1939 til besættelsen meget betydelige indkøb af en mængde vigtige varer uden bevillinger eller sikkerhed for at få dem, og det lykkedes importørerne ved stadigt pres på myndighederne at få importlicens til flere varer end ellers påtænkt. Endnu da besættelsen kom, henlå der på Toldboden og Frilageret varer til en værdi af 70-80 mill. kr., ventende på valutabevilling, varer, som det delvis takket være importørernes forudseenhed nu kunne lykkes at få indført i den nærmeste tid efter 9. april. Nu var der ingen, der beklagede sig over, at den danske købmand købte for meget, og nu var der ingen, der anfægtede lovligheden af de indkøb, der havde fundet sted, uden at de formelle tilladelser var indhentet. Den danske købmandsstand fortjener tak for sit initiativ og for det vovemod, der her blev lagt for dagen.

Efter besættelsen var det givet, at den danske købmands muligheder for en selvstændig købmandsmæssig indsats var stærkt hemmet af de forhold, som vor udenrigshandel nu måtte friste. Men selv om det i

voksende omfang blev en statsopgave gennem aftaler og handelstraktater at søge sikret vor import på bedste måde, gjorde handelens folk en overordentlig nyttig gerning ved gennem deres erfaring og forbindelser i udlandet at finde og fremskaffe varer og erstatninger, der måtte træde i stedet for importen fra vore hidtidige og naturlige forsyningskilder, et arbejde, som delvis dannede basis for de handelsaftaler, vi i krigens år indgik med forskellige lande. Landets importører og grossister, der havde den opgave at forsyne deres kunder, gjorde også nu, da vi for en stor del måtte indstille os på selvforsyning, en betydelig indsats for at få fremstillet indenlandske erstatninger og surrogater for de varer, vi ikke mere kunne importere. Den danske købmands tilpasningsevne har altid været stor, men den har aldrig udfoldet sig så glimrende som i besættelsestidens trange år.

Når jeg væsentligst taler om importen, skyldes det naturligvis, at det var her, vanskelighederne lå. og at eksportens anbringelse gik let nok. Den var der efterspørgsel nok efter; men desværre var det jo Tyskland, der tog langt den overvejende part, og kun i alt for ringe omfang blev det os tilladt at anvende vor gode eksportartikler til varebytte med andre lande.

Det var umuligt at få samhandelen med de øvrige lande bragt op på ønsket størrelse. Vi kunne ikke selv frit disponere over vore frembringelser, som vi skulle give i bytte, men måtte have tysk sanktion på alle handelsaftaler - og det lettede ikke forhandlingerne. De varer, vi gerne ville indføre fra de neutrale lande, og som de i mange tilfælde også gerne ville levere os for vore varer, ønskede tyskerne hyppigt at reservere for sig selv. Omvendt ville tyskerne ofte sikre sig selv de varer, navnlig fødevarer, vi var rede til at eksportere til de neutrale lande, og som disse i høj grad trængte til - og atter her var det tyskerne, der bestemte. Dette vanskeliggjorde i høj grad de forberedende drøftelser om vareudvekslingerne, idet man ofte næppe turde give tilbud på en eventuel eksportartikel eller antagelige kvanta for ikke derved at oplyse tyskerne om, at vi kunne undvære de pågældende varer. Alt taget i betragtning har man dog måske nok lov til at hævde, at det i de fleste tilfælde, hvad disse handelsaftaler med neutrale lande angik, formede sig på en for os ikke helt utilfredsstillende måde. Dette skyldtes først og fremmest vore dygtige forhandlere, repræsentanter så vel fra administrationen som erhvervene, mænd, der her udførte en fortrinlig

herning - hyppigt i det skjulte -, og som gang på gang fik gennemført handelsaftaler, der medførte, at betydelige mængder af livsvigtige varer indførtes.

Medens der naturligvis under en importregulering, som vi havde før krigen, kunne og også ofte måtte være divergenser mellem myndighederne og erhvervsorganisationerne og undertiden mellem disse indbyrdes, etableredes der straks ved krigens udbrud, men navnlig efter besættelsen, et intimt samarbejde.

Dette samarbejde mellem administrationens og erhvervslivets repræsentanter var i øvrigt også et af de store lyspunkter i besættelsestidens mørke. På snart sagt alle områder uddybedes og underbyggedes dette samarbejde, måske først og fremmest inden for handelsministeriets område.

Det vil føre for vidt her nærmere at komme ind på de forhandlinger, jeg i min ministertid, dels direkte, dels gennem embedsmandene, førte med repræsentanter for dansk erhvervsliv. Det var - også før min ministertid - handelsministeriets store ønske at stå i det bedst mulige forhold til erhvervslivets mænd, og jeg kan sige så meget, at ingen be-

Handelsminister
Halfdan Hendriksen.

slutning af betydning vedrørende de områder, der kontrolleredes af handelsministeriet, blev truffet, uden at der i forvejen var ført forhandlinger med repræsentanter for de pågældende erhverv. Tit og ofte har erhvervene accepteret ordninger, der var ugunstige for dem, men som de pågældende repræsentanter forstod, det var nødvendigt at gennemføre af samfundsmæssige hensyn. Det skete også, at vi gennemførte ordninger, som vi mente måtte gennemføres af samfundsmæssige hensyn, uden at erhvervene kunne anerkende nødvendigheden eller fremgangsmåden; men selv i så fald unddrog erhvervene os aldrig den saglige støtte, som lå deri, at repræsentanter for organisationerne var med til den tekniske udformning af de bekendtgørelser, der måtte udstedes i den pågældende anledning. Uden denne hjælp havde det ikke været muligt at klare dagen og vejen. Der er god grund til at takke erhvervene for denne forståelse.

III

Allerede ved krigens udbrud nedsattes - gennem den omtalte lov om ekstraordinære foranstaltninger af 2. september 1939 - et erhvervsøkonomisk råd med repræsentanter for rigsdagen, administrationen og erhvervsorganisationerne til drøftelse og forberedelse af de foranstaltninger, der måtte blive nødvendige.

Men efter at den udvidede samlingsregering var trådt til i juli 1940, og en vis forenkling af den ekstraordinære lovgivning skete ved samling af forskellige love i »lov om erhvervsøkonomiske foranstaltninger, vareforsyning m.v.« af 3. august 1940, afløstes det store råd af et mindre, vareforsyningsrådet, samtidig med at Valutacentralen ændredes til Direktoratet for Vareforsyning. Handelsministeren var Vareforsyningsrådets formand. Ved min fratreden som handelsminister havde rådet følgende sammensætning:

Grosserer-Societetets komité	Grosserer Rudolf Schmidt
Provinshandelskammeret	Konsul Blicher
Detailhandelens hovedorganisationer	Vinhandler Gyldenslette
Industrirådet	Direktør H. P. Christensen
Dansk Dampskibsrederiforening	Direktør Kørbing

Håndværkernes

Fællesrepræsentation.....	Murermester R. Sørensen
Landbrugsrådet	Minister Hauch
Husmandsforeningerne	Folketingsmand N. P. Andreasen
Andelsudvalget	Direktør N. C. Poulsen
Arbejderbevægelsens	
Erhvervsråd	Minister Ludv. Christensen
Nationalbanken.....	Nationalbankdirektør Bramsnæs

Endvidere var handelsministeriets departementschef, H. Jespersen, medlem af rådet, ligesom afdelingschef Skat Rørdam og direktør Lindgren fra direkloratet for vareforsyning deltog i møderne.

Dette råd holdt normalt møde hver anden uge, og her forelagde handelsministeren til diskussion en række spørgsmål af interesse for samfundet og erhvervene. I virkeligheden blev praktisk taget alle spørgsmål af større samfundsmæssig og erhvervsbetonet betydning diskuteret på vareforsyningsrådets møder, før afgørelse blev truffet, og resultaterne af disse forhandlinger har trukket kraftige spor både i lovgivningen og i de bekendtgørelser. Forholdene nødvendiggjorde. Denne intime forhandling, der fandt sted under fortrolige former, hvor enhver udtalte sig åbent, var af overordentlig stor betydning og har sikkert i ikke ringe grad bidraget til at styrke ikke alene det gode forhold mellem ministeriet og erhvervene, men også mellem erhvervene indbyrdes. Alle viste her i samme udstrækning deres samfundssind og deres forståelse af samfundets tarv.

De forhandlinger, der måtte føres med tyskerne - og de var mange og trange, idet bl.a. alle rationeringer skulle godkendes af de tyske repræsentanter - blev ikke ført direkte mellem handelsministeriet og tyskerne, men over udenrigsministeriet. I forhandlingerne deltog sædvanligvis fra dansk side en repræsentant for sidstnævnte ministerium, chefen for handelsministeriets krisekontor, hyppigt tillige andre embedsmænd fra handelsministeriet. Hvem der ved disse lejligheder repræsenterede ministeriet, afhang naturligvis af forhandlingsobjektet - tit deltog også embedsmænd fra direktoratet for vareforsyning og fra landbrugsministeriet, når forhandlingerne, hvad ofte var tilfældet, vedrørte dette ministeriums område.

Efter mit skøn medførte denne forhandlingsform en betydelig fordel

for de danske interesser. Embedsmændene kunne under forhandlingerne langt bedre »tage anstand«, end tilfældet ville have været, hvis en eller flere ministre direkte havde taget del i forhandlingerne; så ville man sikkert fra tysk side have krævet afgørelse med det samme. Nu levnedes der i alle betydningsfulde sager tid til nærmere interne drøftelser og til overvejelser angående det standpunkt, vi med størst sikkerhed for at kunne afvise kravet eller få dette modereret burde indtage under de fortsatte forhandlinger, ligesom der opnåedes tid til at få samlet alle de argumenter, der støttede vort standpunkt. Man må her erindre, at de krav, der i besætterens år fremsattes over for os fra tysk side, var mangfoldige, og næsten altid drejede sig om leverancer af en eller anden art.

Foruden de forhandlinger, der om end ikke daglig så dog flere gange ugentlig fandt sted med de herværende tyske embedsmænd, forhandles der jævnligt med Tysklands »rejseinspektør«, dr. Walther, dels vedrørende vore egne rationeringsordninger, dels vedrørende de leverancer, man fra tysk side krævede, først og fremmest på levnedsmiddelområdet, men efterhånden også i stedse stigende målestok på en række andre områder, navnlig industrielle. De leverancer, der fra tysk side skulle leveres os som delvis kompensation for vore leveringer, aftales ligeledes under disse forhandlinger, men for de særlig livsvigtige varer var det sjældent, at man fra tysk side opfyldte de forpligtelser, man havde påtaget sig over for os. Hverken udenlandsk brændsel (kul, koks, briketter), om hvilke artikler, der altid førtes særlige forhandlinger, jern, benzin, olie, petroleum, i de sidste år tekstiler o.lign., eller hvad det nu var, vi skulle have, blev leveret os i det omfang, Tyskland havde forpligtet sig til eller lovet. Restancerne blev stedse større og større. Naturligvis protesterede vi fra dansk side og krævede de tyske forpligtelser overholdt, men det nyttede ikke meget. Dette forhold var medvirkende til, at vi ved varelevering fik dækning for en forholdsvis mindre og mindre del af vore tvungne ydelser på clearingkontoen, eksportvarerne. Fragter, betaling for automobilreparationer, hjemsendt arbejds løn fra danske arbejdere i Tyskland m.m.

De »lokale« krav fra værnemagten om levering af naturalier: Spiritus, sæbe, lastbiler, generatortræ, industrifabrikata af forskellig art og meget, meget andet, voksede stadigt, men til trods herfor og til trods for den styrke, med hvilken kravene blev fremsat, en styrke, der steg,

efterhånden som tiden gik, lykkedes det dog ved hjælp af vor særlige form for forhandling i et meget stort antal tilfælde at gennemføre et afslag af de tyske krav.

Det er naturligvis vanskeligt nu bagefter at dokumentere, i hvor mange tilfælde det lykkedes os at formå tyskerne til at frafalde kravene eller at overbevise dem om, at en gennemførelse af de tyske krav ville medføre konsekvenser, der også var uheldige for dem selv: men jeg tror ikke, jeg tager fejl, når jeg hævder, at omkring halvdelen af de tyske krav sluttelig gennem forhandling blev helt afvist, og at et overvejende antal af de øvrige krav gennem forhandling blev nedsat til en ofte ringe del af hvad kravene oprindeligt gik ud på. Jeg kunne nævne talrige eksempler på rigtigheden af denne påstand, men skal blot her anføre ét. Jeg erindrer, at man fra tysk side ved en bestemt lejlighed til at begynde med krævede 3.000 lastbiler leveret næsten pr. omgående, og resultatet blev, at vi sluttelig efter lange forhandlinger gik ind på at levere 150 à 200 biler, som vi tilmed ikke selv havde særlig anvendelse for, og yderligere gennemførte vi, at automobilgummiet blev godtgjort gennem særlige ekstraleverancer fra Tyskland.

Det siger formodentlig sig selv, at disse forhandlinger var overmåde enerverende, og hvad de krav, der vedrørte handelsministeriet, angår, vil jeg nævne, at det i første række skyldtes ministeriets dygtige embedsmænd, deres forhandlingsevne og myndighed, men ved siden heraf ikke mindst deres urokkelige nationale indstilling, at det lykkedes at komme igennem på disse materielle områder så godt, som tilfældet i virkeligheden har været.

IV

En række af de vigtigere spørgsmål, derunder alle, der vedrørte handelsministeriets område, behandlede, når det ikke ligefrem drejede sig om lovforslag, ikke af hele ministeriet, men i et nedsat ministerudvalg. Dette udvalg kaldtes »Krisekabinettet«, og handelsministeren var udvalgets formand. - Under ministeriet Stauning var i min ministertid følgende medlemmer af krisekabinettet:

Handelsministeren, formand.....	Halfdan Hendriksen
Udenrigsministeren	Scavenius
Finansministeren	Buhl
Landbrugsministeren.....	Bording
Indenrigsministeren.....	Knud Kristensen
Undervisningsministeren	Jørgen Jørgensen
Trafikministeren.....	Gunnar Larsen

Under ministeriet Buhl blev finansminister Alsing Andersen medlem af krisekabinettet, og samtidig indtrådte statsministeren, der jo havde været medlem af krisekabinettet i sin egenskab af finansminister, og som fortsat ønskede at deltage i krisekabinetets forhandlinger.

Under ministeriet Scavenius var følgende medlemmer af krisekabinettet:

Handelsministeren, formand.....	Halfdan Hendriksen
Stats- og udenrigsministeren.....	Scavenius
Finansministeren	Kofoed
Landbrugsministeren.....	Bording
Indenrigsministeren.....	Jørgen Jørgensen
Trafikministeren.....	Elgård
Ministeren f. offentl. arbejder.....	Gunnar Larsen
Arbejdsministeren	Kjærbøl

Krisekabinettet holdt som regel møde et par gange eller tre om måneden, men dog ikke regelmæssigt. I dette udvalg arbejdede man bl.a. med rationeringsspørgsmål, endvidere med forsynings- og produktionsordninger m.m. Jeg kan roligt sige, at dette udvalgs betydning efterhånden voksede, og navnlig efter Staunings død blev krisekabinettet det forum, hvor næsten alle spørgsmål af materiel karakter blev drøftet og afgjort. Det var indlysende, at man inden for krisekabinettet, så længe Stauning var statsminister, men ikke deltog i møderne, vanskeligt kunne træffe endelige og bindende afgørelser, før de havde været forelagt det samlede ministerium; men under de to følgende ministerier, hvor statsministeren var medlem af krisekabinettet, voksede dets afgørende indflydelse på de foreliggende spørgsmål stærkt. Det hørte nu til sjældenhederne, at en afgørelse, truffet af krisekabinettet, blev

forelagt det samlede ministerium til forhandling og godkendelse, og herved undgik man gentagelser, forsinkelser og unødigt spild af tid. For at de ministre, der ikke var medlemmer af krisekabinettet, kunne være underrettet om, hvad der skete på disse møder, udsendtes samme dag, eller senest dagen efter et møde, til samtlige ministre et udførligt referat af mødets forhandlinger.

V

Foran er omtalt den omlægning af vor udenrigske omsætning, som den pludselige afbrydelse af vor forbindelse med Storbritannien og de oversøiske lande medførte, og den nedgang, som fulgte heraf. Nedenfor opgives omsætningen i mill. kroner og i tal, der er beregnet under hensyntagen til prisstigningen:

	IMPORT			EKSPORT		
	Indeks 1938 = 100	Mill. kr. Statistik- kens tal	Mill. kr. Beregnet beløb	Indeks 1938 = 100	Mill. kr. Statistik- kens tal	Mill. kr. Beregnet beløb
1938.....	100	1625	1625	100	1534	1534
1939.....	110	1740	1582	102	1578	1547
1940.....	177	1377	778	130	1517	1167
1941.....	208	1311	630	178	1278	718
1942.....	218	1210	556	184	1053	572
1943.....	220	1226	557	192	1338	697
1944.....	223	1167	523	193	1360	705
1945 (4 mdr.).....	225	188	80	192	223	116

I ovenstående to tabeller for import og for eksport viser 1. række indeks for henholdsvis import-priser og eksport-priser med udgangspunkt i 1938 = 100. Den følgende række gengiver import- og eksport-beløbene i mill. kr., og 3. række viser, hvad importen og eksporten ville have kostet, hvis priserne var de samme som i 1938, altså med andre ord, hvor stor handelsomsætningen mængdemæssigt var i forhold til 1938.

Priserne for importen steg, som man ser, i årenes løb stærkere end eksportpriserne, hvilket dog i nogen grad skyldtes, at værdien beregnes ved landets toldgrænse, d.v.s. at importvarernes pris er belastet med de under krigen stærkt stigende transport- og forsikringsomkostninger, medens eksportvarerne kun indeholder de betydelig ringere transportudgifter til vor egen grænse.

Regnet i kroner faldt importen fra 1938 - det sidste normale år før

krigen - kun med godt 25 pct. indtil 1944, men mængdemæssigt gik den, som man ser af tabellen, ned til lidt under en trediedel. For eksportens vedkommende var nedgangen indtil 1944 kun på godt en halv snes procent, medens den, når prisstigningen bortelimineres, er nede på halvdelen. I krigens sidste fase, i 1945 indtil kapitulationen, dalede importen på grund af krigsudviklingen meget stærkt og heldigvis samtidig vor eksport sydpå.

Tabellen nedenfor viser, hvorledes importen og eksporten før og under krigen fordelte sig på de forskellige leverandørlande, idet der er foretaget en deling i følgende tabel-rækker: Tyskland - de skandinaviske, - de lande, med hvilke vi havde en større eller mindre samhandel under krigen - og endelig de lande, med hvilke forbindelsen blev afbrudt.

Man ser, hvorledes importen før krigen fordelte sig, og hvorledes den derefter i 1940 - der, når man regner »Toldbod«-varerne pr. 9. april med, havde ca. 4 måneders import fra alle lande - begynder at forskyde sig bort fra Storbritannien og de oversøiske lande, for derefter udelukkende at komme fra Tyskland og de besatte lande i Nord-, Central- og Sydeuropa. Den tyske andel steg fra de 25 pct. til at svinge mellem 70 og 78 pct. Forbindelsen med Norden udvidedes - dog ikke i mængde - fra 11 pct. til det dobbelte, medens de øvrige europæiske lande under et viste nedadgående procenter.

Importforholdene lå således, at der som omtalt med Tyskland var en clearingaftale og førtes kvartalsvise forhandlinger om en del leverancer fra begge sider. Fra Tyskland var der for en betydelig række varer på det nærmeste fri import her i landet og også nogenlunde fri eksport fra Tyskland i de første år, medens der for andre varer fra begge sider var fastsat kontingenter, der som foran nævnt for de vigtigste varers vedkommende ikke overholdtes fra tysk side. Af de frie varer var det de danske importørers opgave gennem deres forbindelser at søge at få varer frem, først og fremmest til landets almindelige forsyning, men efterhånden også varer for vort voksende tilgodehavende på clearingkontoen.

Med hensyn til eksporten ser man ligesom for importen, hvorledes den straks i 1940 forskyder sig over på Tyskland, der her i krigens år nåede op på at aftage 75-80 pct. Eksporten til de nordiske lande steg også i beløb og procent, men ikke i varemængde, hvorimod eksporten til de

Øvrige samhandelslande ligesom importen holdt sig på beskedne beløb. Når der findes en eksport til »Øvrige lande« under den hårde afspærring, skyldes det disse landes overtagelse af danske daværende skibe.

IMPORT fra:	Tyskland		Skandina- vien		Andre sam- handelslande		Øvrige lande		Tilsammen	
	Mill. kr.	%	Mill. kr.	%	Mill. kr.	%	Mill. kr.	%	Mill. kr.	%
1938.....	399	25	177	11	225	14	824	50	1625	100
1939.....	470	27	198	11	224	13	848	49	1740	100
1940.....	770	56	156	11	116	9	335	24	1377	100
1941.....	1021	78	214	16	73	6	3	—	1311	100
1942.....	848	70	269	22	92	8	1	—	1210	100
1943.....	872	71	255	21	98	8	1	—	226	100
1944.....	908	78	181	15	78	7	—	—	1167	100
1945 (4 mdr.).....	139	74	43	23	6	3	—	—	188	100

EKSPORT fra:	Tyskland		Skandina- vien		Andre sam- handelslande		Øvrige lande		Tilsammen	
	Mill. kr.	%	Mill. kr.	%	Mill. kr.	%	Mill. kr.	%	Mill. kr.	%
1938.....	304	20	140	9	128	8	963	63	1535	100
1939.....	368	23	153	10	132	8	922	59	1575	100
1940.....	1089	72	135	9	79	5	214	14	1517	100
1941.....	976	77	235	18	62	5	—	—	1273	100
1942.....	680	66	246	24	87	8	25	2	1038	100
1943.....	990	74	243	18	95	7	9	1	1337	100
1944.....	1090	80	195	14	71	5	4	1	1360	100
1945 (4 mdr.).....	167	75	51	23	5	2	—	—	223	100

Selv om en stor del af den tyske eksport hertil - navnlig af råvarer o.l. - utvivlsomt kun fandt sted, fordi det var i Tysklands egen interesse (brændsel, jern og stål o.a. materialer, gødningsstoffer m.v.), fik vi mange andre varer fra Tyskland, ofte varer, som den tyske befolkning selv manglede. Det skyldtes dels de pågældende eksport- og importfirmaers mangeårige forbindelser, dels, at det formentlig var fordelagtigere for fabrikkerne at eksportere end at sælge på hjemmemarkedet, og endelig vist også, at mange af de pågældende varer alligevel ikke kunne dække blot et minimum af det tyske forbrug. I samme retning virkede formentlig også, at handelsforhandlingerne om de gensidige leverancer for en væsentlig del fra begge sider førtes af de sædvanlige forhandlere, som fra tidligere tid var vant til kun at se rent handelsmæssigt på samhandelen. Det er under alle omstændigheder ikke vareomsætningen, men de foran omtalte andre poster på clearingkontoen,

der bragte os den store del af tilgodehavendet. Differencen mellem vor vare-import til og eksport fra Tyskland beløb sig nemlig i besættelsesårene »kun« til ca. 400 mill. kr. i vor disfavør, hvilket naturligvis var mere end nok og mere, end godt var, men det kunne have været meget værre, også i betragtning af, at de vigtigere landbrugsprodukter til besættelsesmagtens forbrug her i landet regnedes med som eksport over clearingkontoen.

VI

Allerede før krigen medførte de forskellige landes restriktioner og valuta balancebestræbelser, at samhandelen mellem landene to og to stilede henimod at gå lige op, men endnu regnedes der dog med international valuta, således at valutaoverskud fra lande, med hvilke vi havde såkaldt »gunstig« handelsbalance, d.v.s. eksportoverskud, eller vore skibsfartsindtægter m.v. kunne anvendes til køb i andre lande, hvor vi havde valutaunderskud. Dette gav os så vel med hensyn til import som til eksport trods restriktionerne dog en vis dispositionsfrihed. I handelsoverenskomsterne fandtes derfor i almindelighed ikke faste kontingenter for hele samhandelen; aftalerne gik nærmest ud på, at landene forpligtede sig over for hinanden til at aftage visse poster, idet det dengang var eksporten og begrænsning af importen, der interesserede landene mest.

Men med krigen blev den internationale valutaudveksling slået i stykker, og der måtte handles pr. clearing »lige over«, samtidig med at det væsentligste for de forskellige lande nu var ikke at eksportere, da de selv kunne få brug for varerne, men at sikre sig varetilførsler. Handelsaftalerne blev derfor under krigen for en stor del rene vareudvekslings-clearingaftaler 1-1, hvor der fastsattes varelister for den gensidige levering, i beløb eller kvanta, også ofte med visse prisfastsættelser. Dog var der også undtagelser fra denne regel, f.eks. traf vi handelsaftaler med Sverige og Finland gående ud på, at Sverige og Finland ordnede mellemværendet indbyrdes, ved at Sverige leverede os varer for en del af de varer, vi sendte til Finland, der ikke var i stand til fuldt ud at betale os med andre varer.

For enkelte landes vedkommende anvendte man de såkaldte »rammeaftaler«, d.v.s., at der vel fastsattes kontingenter, men inden for disse skete samhandelen ved private vareudvekslinger, hvor importører og

rksportører i hvert land måtte finde hinanden og afgøre betalingen. Det var ikke sjældent, at eksportørerne fra visse lande med inflation satte deres priser meget højt, og det var derfor ofte nødvendigt, at danske eksportører for balancens skyld måtte gøre det samme, hvilket kunne ske ved indbyrdes aftaler, eller ved at udførselstilladelserne betingedes af, at eksportørerne forlangte en vis pris. I denne forbindelse skal nævnes, at der blev truffet den ordning - først ved de private vareudvekslinger, senere mere generelt -, at de danske eksportører i tilfælde af urimelige udenlandske priser kunne forpligtes til at afgive en del af deres højere eksportindtægt til importørerne til billiggørelse af disses importvarer.

I løbet af krigen sluttede vi sådanne aftaler med de fleste lande, hvormed vi kunne drive samhandel. Men som allerede berørt skulle tyskerne godkende alle aftaler, og de fik derfor ikke det omfang, som vi eller de samhandlende lande ønskede. Fra Tyskland var som omtalt en del af importen fri, og herved var det også frit for de danske importører at gøre indkøb, selv om de skulle have importbevillinger; men for de fra Tyskland kontingenterede varer - i hvert fald, når kontingenterne var små - og for importen fra de øvrige lande, skete importen gennem importører, der fik tildelt valutabevillinger - som omtalt i indledningen -, foruden en del ny-importører. På samme måde foregik eksporten som hovedregel gennem de tidligere eksportører, samt ofte med anerkendte ny-eksportører.

Ud over denne kontingentering og fordeling af varerne og de deraf følgende bestemmelser gennemførtes i krigens løb mange restriktioner med hensyn til udenrigshandelen. Adskillige af disse bestemmelser var mindre velset af erhvervene og kunne også virke højst generende selv for forretningsmænd, der fra før krigen var vant til båndlæggelse af import og eksport, ansøgninger og bevillinger, betalingsbestemmelser, pligt-hjemførelse af valuta, ikke at betale modtagne varer før forfaldsdagen o.s.v.; men de var nødvendige, således som forholdene havde formet sig. Jeg kan således nævne, at det på et vist tidspunkt blev forbudt at give tilbud til udlandet på land- og skovbrugsvarer m.v. senere også landbrugsmaskiner - uden tilladelse, hvilket skyldtes, at man ikke ønskede, at alle og enhver kunne udsende tilbud om varer

og derved give indtryk af en varerigelighed, som man ikke ønskede, Tyskland skulle få, hvad enten varerigeligheden eksisterede eller ikke.

Udførselsbestemmelserne kunne også have en anden opgave, nemlig at hindre eller i hvert fald hemme, at visse unationale folk udnyttede Tysklands varemangel til at eksportere mere, end vi var nogenlunde tvunget til. Sådanne mindre velsete forretningsfolk mødte hos organisationerne - hvis udtalelser og anbefaling ofte krævedes -, når de viste initiativ for eksport til Tyskland, en så kold skulder, som forholdene tillod, så man ofte fik hindret den slags eksport med tilsvarende forøgelse af vort tilgodehavende.

Også andre bestemmelser havde til opgave, at der ikke i handelen med Tyskland skete ting, som var uheldige for os. Jeg skal blot nævne, at der i 1944 indførtes skærpet kontrol med, at eksportsendingerne virkelig indeholdt det, de gav sig ud for. Den officielle motivering var, at der måtte føres effektiv kontrol med vor valuta og betalingerne. Den virkelige grund var, at man ville hindre tysksindede firmaer eller tyske filialer her i landet i at eksportere varer, der måske ikke var det værd, som fakturaen lød på, så køberne fik et hemmeligt, privat tilgodehavende stående hos herværende banker eller firmaer.

I samme retning gik en bekendtgørelse om, at man ikke til udlandet måtte give kredit ud over det sædvanlige - en bestemmelse, der naturligvis var møntet på Tyskland -, hvorved man standsede en praksis, der hen mod slutningen af krigen kunne hjælpe tyske eksportører til at få valutatilgodehavender her i landet, d.v.s. kapitalflugt. Organisationerne havde ofte vanskeligheder med at få deres medlemmer til at forstå, hvorfor man var gået med til sådanne restriktioner og kontrol, som syntes uforståelige for nationalt indstillede og lovlydige erhvervsdrivende, og som ofte var generende i samhandelen med andre lande.

VII

Hvad de enkelte varegrupper angår, var der med hensyn til importens omfang i beløb og mængde store forskelligheder, selv om der langt overvejende var nedgang, hvilket naturligvis særlig gjaldt mængden.

I nedenstående to detaljerede tabeller er opført henholdsvis import og eksport for de vigtigste varegrupper i årene 1938, 1941 og 1944 - det sidste normalår før krigen og det første og det sidste hele år under besættelsen.

De tre første rækker inden for hvert år viser importen til - henholdsvis eksporten fra - Tyskland, de øvrige lande og alle lande tilsammen i mill. Kr., hvorimod den fjerde række inden for hvert år angiver importens - henholdsvis eksportens - omfang i mill. kg, dog for visse varer i antal stykker (dette er da bemærket lige efter varebetegnelsen). Mængde-angivelsen giver, navnlig for grupper med varer af meget forskellig art og kvalitet, kun et ret groft billede af varemængden; men da prisstigningen var betydelig og yderst varierende for de forskellige varer, får man alligevel et bedre indtryk af udviklingen inden for import og eksport gennem mængde-angivelserne end gennem værdien. For enkelte varegrupper kan kvantum ikke opgøres.

For importens vedkommende viser tabellen, at visse betydelige varegrupper i løbet af besættelsen gik helt ud. Af korn og foderstoffer, animalsk og vegetabilsk fedt og olie og frø til oliepresning, som tilsammen i 1938 beløb sig til ca. 320 mill. kr. af de ca. 1.600 mill. kroners import, og af kolonialvarer, af hvilke der i 1938 importeredes for godt 40 mill. kr., indførtes der under besættelsen praktisk taget intet. En række andre varer gik overordentlig stærkt ned i varemængde, selv om de på grund af prisstigningen fortsat optog en ofte betydelig plads på importlisten. Frugt og kærner o.l. og brændselsolier gik ned til langt under en tiendedel, af gummi og varer deraf var importen til tider også minimal, og tobakken gik til sidst ned til en femtedel. Af de store grupper skal videre nævnes, at gødningsstoffer gik ned til under to trediedele; tekstilgruppen, der stadig kostede megen valuta, gik mængdemæssigt særlig i de sidste år ned til meget små kvanta, ikke mindst for spindestoffers og garners vedkommende, kul og koks m.v. gik ned til ca. to trediedele i mængde, jern og stål til under det halve, andre metaller til en trediedel o.s.v. De varer, hvormed vi var bedst forsynet, var kemikalier, papir og delvis træ. - Endelig skal det nævnes for importens vedkommende, at Danmark i forskellige tilfælde fik en del varer fra tredieland over den tyske clearingkonto; det var man rent forretningsmæssigt ikke særlig glad for, da varerne ofte var dyrere, end man kunne købe dem direkte til hos de sædvanlige forbindelser, hvis man havde fået tilladelse, men i betragtning af, at disse varer gik af på vort tilgodehavende i Tyskland, accepterede man naturligvis.

Med hensyn til eksporten ser man, som det var at vente, en stigning - på visse områder en betydelig stigning - for en række varer. For

IMPORT fra:	1938				1941				1944			
	Tyskl. Mill. Kr.	A. La. Mill. Kr.	La. I alt Mill. Kr.	I alt Mill. kg	Tyskl. Mill. Kr.	A. La. Mill. Kr.	La. I alt Mill. Kr.	I alt Mill. kg	Tyskl. Mill. Kr.	A. La. Mill. Kr.	La. I alt Mill. Kr.	I alt Mill. kg
Korn	3	102	105	667	—	1	1	5	—	—	—	—
Frugt og havesager	2	30	32	55	3	7	10	7	7	6	13	4
Kolonialvarer	1	29	30	42	1	—	1	2	—	—	—	—
Foderstoffer.....	7	112	119	810	—	1	1	1	—	1	1	1
Tobak.....	2	26	28	10	6	5	11	4	10	6	16	2
Frø til oliepresning	—	75	75	366	—	—	—	—	—	—	1	1
Fedt og olie	—	24	24	58	4	1	5	6	1	—	1	—
Kemikalier og farver	29	19	48	90	62	10	72	82	63	14	77	80
Gødningsstoffer	25	40	65	641	39	32	71	400	36	28	64	382
Kautsjuk.....	3	13	16	7	4	—	4	1	14	—	14	2
Træ og arb. heraf...	2	61	63	?	10	72	82	?	29	40	69	?
Papir.....	7	41	48	178	14	50	64	180	31	66	97	174
Spindestoffer	1	32	33	31	10	2	12	3	11	2	13	4
Garn og tråd	7	26	33	7	35	8	43	4	21	9	30	3
Metervarer.....	32	74	106	17	130	12	142	7	50	12	62	2
Klædningsstykker.	11	12	23	10	41	1	42	10	27	1	28	1
Kul og koks m.v. ...	38	117	155	5400	265	—	265	3700	222	—	222	3735
Brændselsolier.....	—	75	75	825	41	—	41	66	21	1	25	35
Jern og stål	60	53	113	386	92	22	114	222	58	13	71	147
Andre metaller.....	5	25	30	32	17	11	28	15	14	10	24	10
Arb. af metaller.....	28	18	46	19	49	8	57	20	52	7	59	21
Maskiner og materiel	42	34	76	22	49	18	67	15	42	11	53	10
Transportmidler.....	23	65	88	?	22	1	23	?	12	1	13	?

EKSPORT fra:	1938				1941				1944			
	Tyskl. Mill. Kr.	A. La. Mill. Kr.	La. I alt Mill. Kr.	I alt Mill. kg	Tyskl. Mill. Kr.	A. La. Mill. Kr.	La. I alt Mill. Kr.	I alt Mill. kg	Tyskl. Mill. Kr.	A. La. Mill. Kr.	La. I alt Mill. Kr.	I alt Mill. kg
Heste (1000 stk.) ...	10	2	12	14	27	2	29	17	43	3	46	19
Kvæg (1000 stk.) ...	44	5	49	134	135	6	141	280	73	—	73	131
Svin (1000 stk.)....	21	—	21	114	49	—	49	247	31	—	31	92
Kød og flæsk	25	387	412	214	186	45	231	90	332	32	364	121
Smør.....	88	291	379	158	260	9	269	53	206	62	268	53
Ost	7	7	14	9	15	2	17	6	2	1	3	1
Æg (mill. snese)....	37	103	140	78	54	25	79	27	6	3	9	2
Fisk	11	25	36	55	99	7	106	105	128	10	138	92
Korn	—	18	18	121	—	9	9	29	—	6	6	10
Frugt og havesager	—	4	4	26	10	9	19	29	1	17	18	55
Sukker.....	—	4	4	35	—	65	65	78	1	22	23	28
Foderstoffer.....	1	14	15	107	0	1	1	5	—	1	1	7
Fedt og olie	17	39	56	96	2	1	3	1	6	—	6	2
Mineraler	6	20	26	416	3	3	6	45	4	1	5	513
Arbejder af metaller	—	14	14	6	11	5	16	4	30	3	33	6
Maskiner og elektr. apparater	4	66	70	32	33	40	73	13	44	41	85	112
Autobiler m.v. (100 stk.).....	1	30	31	110	—	4	4	8	2	—	2	2
Skibe (100.000 RT)5	—	69	69	116	1	18	19	30	42	4	46	23
Frø.....	3	10	13	14	27	5	32	13	49	10	59	25

heste var eksportforøgelsen ikke stor, derimod eksporteredes i 1941 et overordentlig stort antal kvæg og svin, hvorefter udførslen atter kom ned på eller under det normale. Til gengæld var der en betydelig nedgang for kød og flæsk, og smøreksporten gik ned til en trediedel. Ost og æg gled næsten til sidst helt ud af eksportlisten, skønt som andet sted omtalt besættelsesmagtens køb gennem afdelingerne her i landet regnedes med i eksporten. Vor store eksport af olieker og animalsk og vegetabilsk olie og fedt forsvandt - mest på grund af den svigtende import af råvarer - næsten helt. Af Grupper, der steg stærkt, skal endelig nævnes fisk, frugt og havesager og sukker, men det skal dog bemærkes, at alt sukker og den overvejende del af frugt og havesager eksporteredes til andre lande end Tyskland. Også eksporten af maskiner og apparater steg meget betydeligt, for halvdelens vedkommende gik eksporten dog til andre lande.

VIII

Hvad den indenlandske handel og fordelingen af de på en række områder efterhånden sparsomme beholdninger og leveringer angår, var det regulerende organ den foran omtalte »Valutacentral«, hvis oprindelige opgave var at begrænse importen - herunder at påse en vis indenlandsk fordeling -, men ved krigens udbrud og særlig efter besættelsen måtte den omstille sin virksomhed til nok så meget at sørge for tilførsler.

De forskellige rationeringsordninger kom naturligt til at sortere under »Valutacentralen« (fra august 1940 »Vareforsyningsdirektoratet«), hvortil i større eller mindre grad kom administrationen af forannævnte mere eller mindre selvstændigt arbejdende nævn med særlige opgaver. Om rationeringernes betydning og nødvendighed var ingen i tvivl, og mod dem kunne ingen modstand rejses, selv om der vel ikke altid var enighed om deres praktiske udformning. Derimod kunne - og kan endnu - de handlende med god grund protestere mod, at alt det overordentlig store og tidkrævende arbejde, der fulgte med mærkerne, optælling, kontrol o.s.v., pålagdes dem uden godtgørelse; de havde tilmed direkte udgifter ved forsendelse af mærkerne. Jeg har selv som handelsminister været med til at gennemføre sådanne bestemmelser, men det var nødvendigt, og jeg er som købmand stolt over, at handelen har påtaget sig sådant ekstra arbejde og udgifter uden vederlag. Jeg kan vanskeligt tænke mig, at nogen erhvervsgruppe med fastsat løn ville

have påtaget sig et tilsvarende ekstra arbejde uden godtgørelse. Handelen fik tilmed samtidig sin avance begrænset uden hensyn til den almindelige prisstigning.

Den første foranstaltning, der nærmede sig rationering, var bekendtgørelse af 3. september 1939 om forbud mod hamstring - altså straks ved krigens udbrud. Samtidig kom, da benzinbeholdningerne var små, et forbud mod brug af benzin til personautomobiler og bestemmelser om indskrænkning i lastbilkørsel m.v., bestemmelser, der 1. december 1939 ændredes til en almindelig benzinrationering. Ligeledes blev der i september og senere fastsat belysnings- og gasbesparelser-foranstaltninger samt kul- og koksrationering, d.v.s. midlertidigt forbud mod køb af mere end småpartier til det løbende forbrug. Senere kom under den strenge vinter - den første af tre i række - en egentlig rationering af brændsel. Også sukker kom straks under rationering, da det var et godt handelsobjekt, og senere kaffe og te, så længe der var noget.

Under besættelsen skærpedes de forskellige rationeringer. Privatbilkørsel blev helt forbudt den 13. april 1940; hamstringsforbudet blev strammet, for dog senere, da varerne var kommet mere under kontrol, at blive lempet. Efterhånden kom Smør - og margarine, så længe vi havde noget -, brød, mel, sæbe m.v. under rationering. Kød og flæsk blev ikke direkte rationeret, men der indførtes en begrænsning af leveringerne til handel og produktion og en slags rationering gennem de handlende - senere pr. købekort; noget lignende skete senere med tobak. Kul og koks reserveredes produktionen og befolkningen i købstæder og bymæssige bebyggelser, medens beboerne i landdistrikterne helt og i øvrigt produktionsvirksomhederne delvis henvistes til brug af indenlandsk brændsel (tørve, formbrændsel og brunkul). Petroleum forbeholdtes væsentlig forbrugere, der ikke havde elektricitet eller komfur. - For mange varer overlod man i øvrigt oftest fordelingen af de små beholdninger til handelen, idet man fulgte princippet, at varerne skulle følge de gamle kanaler, et princip, der anvendtes fra importør og fabrikant til deres sædvanlige aftagere, fra grossister til detailhandelen og fra denne atter til dens »faste kunder«, en »ordning«, som, hvis den kan kaldes således, havde sine store fordele, men som naturligvis ikke kunne undgå at give anledning til adskillig gnidning, misforståelse og utilfredshed, også derigennem, at der gennem flere år jo opstår såvel nye forretninger som nye køberkredse.

Det vil formentlig høre under dette afsnit at omtale de i 1942 indførte og senere udvidede forbud mod at udstille for mange varer i vinduerne for ikke derved at give indtryk af en varerigelighed, der kunne medføre stærkere tyske krav om vareleveringer. Videre skal nævnes, at vareknapheden ofte fristede detailhandelen til at lukke forretningerne visse tider på dagen eller hele dage, hvilket skabte et for forbrugerne generende lukkevirvar. Man søgte at bringe en fast frivillig orden i stand, men det var vanskeligt, og selv da der senere af mange andre grunde, bl.a. lysbesparelser og under undtagelsestilstanden efter august 1943, fastsattes tidligere lukketid, kneb det undertiden at få forretningerne til helt at overholde disse åbningstider.

Foruden importrestriktioner og rationering blev meget stærke indgreb i den danske industriproduktion nødvendige. Dette hører ikke ind under denne fremstilling, men adskilligt desangående berører dog handelen. Det var under de svigtende forsyninger nødvendigt at træffe foranstaltninger, der sikrede, at de til rådighed værende råvarer og materialer først og fremmest anvendtes til de varer, der skønnedes mest nyttige, og der måtte derfor ske en meget indgribende produktionskontrol og tilsvarende fordeling af varerne. Også distributionen af de knappe varer medførte reguleringer og privat »varerationering« mellem de forskellige handelsled og fra detailhandelen til forbrugerne.

Jeg vil benytte lejligheden til her at sige et par ord om handelens udøvere og den måde, på hvilken de har udfyldt bl.a. denne del af deres opgave. Under en varemangel som den, vi var ude for under besættelsen, opstår der naturligt hos forbrugerne adskillig misfornøjelse, og den rettes let mod varefordelingens sidste led, detailhandelen, som da ofte beskyldes for at favorisere visse kunder på andres bekostning. Naturligvis har der været sorte får også inden for handelen, først de, der af gevinsthensyn forbrød sig både mod den nationale indstilling og mod landets love, men også en del, der ikke altid varetog deres kunders interesser ligeligt. Men stort set må det siges, at handelens folk under krigen og besættelsen har fundet sig i og indordnet sig under de restriktioner og begrænsninger i det frie næringsliv, som forholdene nødvendiggjorde, samtidig med at de påtog sig den store og vanskelige opgave at være formidlere af de knappe rationer. Alt for ofte har folk mistydet begrebet »faste kunder«, når de ikke selv var »faste«,

uden at tænke på, at deres egne sædvanlige handlende netop ved at fastholde systemet »fast kunde« over for de tilfældige kunder - ofte hamstrings-købende - beskyttede dem som gamle kunder.

Samtidig med at jeg er inde på vore rationeringer m.v., kan jeg give et par oplysninger om, hvorfor vi ikke fik visse rationeringer, som mange syntes havde været på deres plads. Jeg tænker f.eks. på en tekstilrationering. Når vi - trods mangelen på varer - ikke fik en tekstilrationering, skønt tyskerne gerne så den indført, skyldtes det, at vi, hvis vi havde gennemført den, ville være tvunget til at gennemføre en rationering af samme karakter som i Tyskland, d.v.s. at vi havde fået en tekstilfordeling, som lå langt under, hvad vi - uden rationering - kunne sikre befolkningen. Det samme gjaldt kød- og flæskeordningen, der som nævnt ikke var nogen egentlig rationering, o.a. Der måtte udfoldes megen opfindsomhed for at forklare tyskerne - og gennemføre det-, at en sådan rationering ville være mod tyske interesser.

I denne forbindelse vil jeg gerne omtale et forhold, som undertiden i andre lande er blevet misforstået. Det er dette, at Danmark også under besættelsen havde en levestandard langt over, hvad selv mange af de allierede lande havde. Jeg vil straks slå fast, at det ikke var tyskernes skyld. De har gjort, hvad de kunne for at få os ned på samme leveniveau, som de selv havde. Men de danske forhandlere forstod at forklare dem, at en mere hårdhændet rationering og eksport til Tyskland omgående ville medføre mindre produktion, og at de producerede varer ville forsvinde fra markedet. Kontrol med 2-3-400.000 produktionssteder var mere, end selv tyskerne mente, de kunne overkomme. At tyskerne, der gav alle mulige løfter ved besættelsen, senere havde den ærligste vilje til at udplyndre os, ved vi af erfaring; men det lykkedes dem ikke at trænge gennem alle de vanskeligheder, der kunne tårnes op for dem for en gennemførelse af deres ønsker og krav, og vor gode levestandard skyldtes således vore anstrengelser for, at tyskerne ikke fik mere af vor produktion.

IX

En anden hovedgruppe af restriktioner er den, der henhører under priskontrollen. Ved lov af 18. maj 1937 oprettedes en priskontrol med et priskontrolråd, der havde til opgave at føre kontrol med prisafsa-

ler m.v. - Disse bestemmelser fandtes imidlertid ikke tilstrækkelige, da krigen kom. De skærpede bestemmelser begyndte med, at der den 3. september 1939 indførtes forbud mod vareåger (d.v.s. en udnyttelse af situationen til en forhøjelse af den procentvise avance ud over den i vedkommende branche sædvanlige). Den 19. oktober fastsattes nærmere retningslinier, og der nedsattes en prisnoterings-komité, der skulle offentliggøre vejledende priser. Der blev her efter erhvervenes ønsker på visse områder taget hensyn til genkøbsprisen, selv om hovedgrundlaget for prisansættelsen var indkøbspris og omkostninger.

Så kom besættelsen, hvorefter der straks den 9. april blev indført prisstop og forbud mod at tilbageholde varer. Disse midlertidige og i længden uholdbare bestemmelser ændredes ved lov af 30. maj 1940. Priskontrolrådet fik udvidet myndighed. Ifølge loven var urimelige priser forbudt, og nettoavancen fra før krigen måtte hverken procentvis i ører eller pr. kvantum forhøjes. Denne prislov dannede grundlaget for de senere love, der hvilede på samme princip, men som på forskellige områder skærpedes, f.eks. med hensyn til indregning af visse omkostninger, retten til prisforhøjelse efter anmeldelse eller tilladelse o.s.v.

Denne generelle avancefastsættelse suppleredes med utallige maksimalpriser, fakturerings-, købs- og salgsbestemmelser, prisstop-bekendtgørelser m.m., der til sidst dannede et kompleks af bestemmelser, hvis overholdelse i virkeligheden voldte handelen overordentlige vanskeligheder. Prisdirektoratet blev efterhånden en meget omfattende administration, hvortil knyttedes priskontrollører, som atter samarbejdede med kommunale prisnævn og kontrollører.

Det er denne priskontrol, der under krigen og også nu i efterkrigstiden har øvet en gennemgribende, men også højst nødvendig indflydelse på samtlige prisdannelser inden for erhvervenes område. Så længe efterspørgselen er større end tilbudet, eller, om man vil, så længe der er varemangel, er priskontrollerende foranstaltninger nødvendige; men når forholdene engang trækker sig i lave, således at efterspørgselen kan dækkes uden vanskeligheder gennem tilbud, vil konkurrencen inden for erhvervene mellem de forskellige erhvervsvirksomheder atter blive effektiv, og egentlige priskontrollerende foranstaltninger skulle da være overflødige. Til den tid bør »prisloven« i sin nuværende skikkelse falde bort og erstattes med en »prisaftalelov« af omtrent samme

karakter og ordlyd som den oprindelige »prisaftalelov«, naturligvis med de ændringer og tilføjelser, som nutidens forhold gør ønskelige og rimelige.

Man vil forstå, at handelens mænd, der skulle styre uden om »prislovens« mange skær og nogle af disse var i virkeligheden »undersøiske« -, og som samtidig skulle rette sig efter vareforsyningsdirektoratets efterhånden næsten talløse forordninger, har været ude for opgaver, der har lagt beslag ikke alene på tid og resignation, men også på al den forsigtighed, den erfaring og ikke mindst den tålmodighed, det overhovedet fra de erhvervsdrivendes side har været muligt at opdrive.

X

Et vigtigt forhold inden for den indenlandske handel var de bestemmelser, der blev udstedt om den tyske besættelsesmagts ret til køb af varer i danske detail- og engrosforretninger. Straks efter besættelsen blev spørgsmålet om besættelsesmagts indkøb ordnet ved forhandlinger mellem de danske og de tyske myndigheder. Besættelsesmagten var ifølge disse principielt selvforsynende med mad, materialer o.s.v., dog med undtagelse af sådanne levnedsmidler, som det ville være unaturligt at sende hertil fra Tyskland som mælk, æg, smør o.s.v. Det var endvidere forbudt de enkelte soldater at hamstre og at sende varer ud af landet, hvad tropperne var underrettet om.

Handelsorganisationerne udsendte meddelelse herom til deres medlemmer, men nogen bekendtgørelse ønskede tyskerne ikke, og det viste sig da også snart, at bestemmelserne allerede af den grund mange steder ikke blev overholdt. Handelsorganisationerne påviste, at den tyske intendantur og de tyske soldater købte varer op i så store mængder, at det mange steder truede beholdningerne, navnlig i flere provinsbyer. At det ikke var til personligt brug, soldaterne købte varer, fremgik af, at der også blev købt dameundertøj, barnevogne m.v. Varerne blev sendt sydpå pr. feltpost uden om toldvæsenet og betaltes ofte med danske kroner.

Disse klager gav anledning til, at spørgsmålet blev taget op igen med de tyske myndigheder, der havde villet bagatellisere sagen, og resultatet blev da langt om længe, at der blev udstedt bekendtgørelser eller cirkulærer, der sendtes til alle handlende, men offentliggøres måtte de

stadig ikke. I den første bekendtgørelse, der udsendtes den 4. november 1940 vedrørende varer, indeholdende jern og stål, andre metaller og kautsjuk, fastsattes, at alle aftaler om levering af sådanne varer, for så vidt leverancerne oversteg 50 kg, skulle godkendes af handelsministeriet, inden de kunne accepteres. For at sådanne leveringer kunne gennemføres, skulle der af de danske eksportører fra vedkommende tyske myndighed fremskaffes bekræftelse af, at levering fra Tyskland af de til leverancerne svarende mængder af jern, stål, andre metaller og gummi ville finde sted. De første mere omfattende, almindelige retningslinier om de handlendes salg til den såkaldte værnemagts afdelinger og de enkelte tyske soldater og andre tyske personer udsendtes den 14. november 1940 som cirkulærskrivelser til de handlende gennem politimyndighederne - de måtte ikke offentliggøres - og i tilslutning hertil bekendtgørelse af 11. december 1940, der var affattet efter forhandlinger mellem udenrigsministeriet, handelsministeriet, landbrugsministeriet og værnemagten. Ligesom i de første meddelelser hedder det også i bekendtgørelsen så smukt i § 1: »Da den tyske værnemagt her i landet som almindelig regel modtager alle forsyninger af levnedsmidler, foderstoffer og alle andre fornødenheder fra Tyskland, må salg af varer til den tyske værnemagt eller dennes enkelte afdelinger - direkte eller gennem mellemmand (herunder rntreprenørfirmaer) - kun ske i overensstemmelse med nedenstående bestemmelser«, og derefter fastsattes, at smør, flæsk, æg, kød og ost kun måtte sælges til den tyske værnemagts afdelinger gennem de danske eksportudvalg, og andre varer, for så vidt det drejede sig om for mere end 200 kr. varer, kun, når udenrigsministeriets skriftlige tilladelse forelå. Betalingen måtte kun foregå ved check. Til de enkelte medlemmer af den tyske »værnemagt« måtte ikke sælges rationerede varer, uden at der afleveredes rationeringsmærker, og andre varer måtte kun sælges inden for rimelige grænser.

De følgende og talrige bekendtgørelser, som det vil føre for vidt at komme ind på her, betegner - sideordnet med tyskernes andre stærkere og stærkere indgreb i vore forhold - en linie, der gav mere og mere ret til tyskerne. I december 1942 krævedes, at tyske soldater skulle anerkendes som »faste kunder« (ikke for spiritus og tobak), dog efter forretningernes leveringsevne og kun til personligt behov. Men det var utroligt, hvad de ofte skiftende besættelsestropper havde »behov« for

og tog med eller sendte sydpå. Og efter den egentlige regerings ophør i august 1943 blev det pålagt handels- og produktionsvirksomheder, at de ikke kunne nægte at levere varer eller fremstille varer til besættelsesmagten, og at de, hvor det var nødvendigt, skulle fremskaffe de fornødne myndighedstilladelser. Først da befrielsen kom, fik man de sidste - og glædelige - bekendtgørelser, i hvilke det blev forbudt de handlende at sælge varer til her tilbageværende tyske tropper og flygtninge m.v.

Om disse forhold vil jeg tilføje, at den danske engros- og detailhandlerstand holdt sig yderst tilbageholdende. Engroshandelen kunne lettere henvise til de officielle bestemmelser; men detailhandelen stod over for store vanskeligheder, når tyskerne trådte ind i butikken og forlangte. Her havde begrebet »under disken« sin fulde berettigelse.

At adskillige handlende faldt for de tyske trusler eller for den dermed følgende eventuelle ekstra fortjeneste, er desværre en kendsgerning, som det bl.a. fremgik af udviklingen i det første halve år af besættelsen. Man må håbe, at de pågældende senere har fået det at føle gennem værnemagerdomme, skatteovertrædelses-bøder og almindelig foragt. Men en kendsgerning er det, og det vil jeg som handelsminister og senere som uofficiel »observatør« under »departementschef-regeringen« bevidne, at den langt, langt overvejende del af handelen har været med i den passive bevægelse, der havde til opgave at sørge for, at tyskerne fik mindst muligt.

I krigens og besættelsens år viste den danske handelsstand som helhed betragtet, at den var de opgaver, der blev den betroet, voksen, både købmandsmæssigt og nationalt. Derfor kan et kapitel om den danske handel under besættelsen ikke skrives, uden at det fastslås, at det danske samfund står i taknemmelighedsgæld til dette erhvervs udøvere i by og på land for den ranke holdning, der blev indtaget over for vore undertrykkere, og for den nationale ånd, der fyldte erhvervenes kvinder og mænd. En tak skal rettes til handelens udøvere, der stod på en udsat post, og som på alle områder og inden for alle afskygninger af handelen var sig deres ansvar bevidst.

Måtte samfundet blot nu forstå, at skal handelserhvervet atter i højeste potens udnytte sine rige erfaringer, sine evner og sine kræfter i landets tjeneste, må gerningen udøves i frihed, men under ansvar over for det samfund, hvis tjenere erhvervslivets udøvere altid har ønsket

at være. Det vil aldrig kunne benægtes, at dets udøvere arbejder bedst som frie borgere. Erhvervene kræver frimandskår for sig og sine, så vist som »frihed under ansvar« er den devise, erhvervslivet ønsker at arbejde under og bedst vil trives under.

Skibsfarten

Af skibsreder Christian Harhoff

I fredens dage »pløjede« danske skibe samtlige verdens have, og i store som små havne, spredt over hele verden, lossede og lastede danske skibe og bragte bud om en af de ældste og navnkundigste søfartsnationer i verden. Trods landets ringe størrelse havde det opbygget en stor handelsflåde, og det var med stolthed, en dansker fjernt fra de hjemlige strande genkendte det rødhvide korsflag, der vajede fra hjemlandets skibe.

De ydre betingelser for skabelsen af en handelsflåde var til stede i rigt mål. Vort lands beliggenhed og struktur har givet befolkningen lyst til søliv, og gennem århundreder har landet fostret en sømandsstand, der i dygtighed og kunnen står mål med andre nationers. Dansk skibsbygning var anerkendt uden for landets grænser, og danske skibsbyg-

Konvojsejlads var den eneste nogenlunde sikre metode, når man skulde undgå de tyske pirat-ubåde.

ningsingeniører udførte et dygtigt og målbevidst arbejde på at holde industrien på et højt niveau.

Et af de forhold, der giver en naturlig baggrund for opbygningen af en handelsflåde, eksporten fra landet, var imidlertid ikke gunstigt for Danmarks vedkommende. Værdimæssigt rangerer dansk eksport højt, men tonnagemæssigt er den kun af mindre betydning. De stærkt forædlede landbrugsprodukter, smør, flæsk og æg, der er handelsportvarer, stiller kun ringe krav om tonnage, og selv om produktionen af disse varer er betinget af en stor import af foderstoffer m.v. fra udlandet, mangler man muligheden for at kombinere denne import med en returladning her fra landet. Når det trods dette handicap var lykkedes at opbygge en handelsflåde, skyldtes det, at i fredens dage herskede frikonkurrencen i meget stor udstrækning i de internationale transporter over havene. Uden hensyn til skibenes nationalitet fik det skib ladningen, der i den givne situation var i stand til på bedste og billigste måde at udføre den ønskede transport. Disse forhold havde danske rederier forstået at udnytte i fuldt mål, og i kraft af sin dygtige sømandsstand, sine kvalitetsskibe og redernes evne til at dirigere og lede skibene, deltog dansk skibsfart med hæder i denne konkurrence. Dette gjaldt trampfarten, men også i opbygningen af rutenettet mellem danske og udenlandske samt mellem udenlandske havne indbyrdes havde danske rederier vist en forudseenhed og dygtighed, der tjente standen til ære og var til gavn for den danske nation.

Det var ikke små værdier, der gennem skibsfartens arbejde blev tilført vort land. I femårsperioden 1935 til 1939 var den gennemsnitlige årlige bruttoindsejling i udenrigsk fart af danske skibe ca. 250 mill. kr., og af dette beløb var ca. $\frac{3}{4}$ indtjent ved fart mellem udenlandske havne. Denne indsejling var, som nævnt, bruttobeløb, og naturligvis skulle skibene have forsyninger af brunkul, olie m.v. fra udlandet; men selv om disse udgifter blev fratrukket, var der dog et nettobeløb på ca. 150 mill. kr. årligt til rådighed. Allerede af disse tal synes det klart, at dansk skibsfart er en vigtig faktor i det danske samfundsliv. Næst efter Norge, hvor skibsfartens andel i nationalindtægten udgjorde ca. 11 pct., kom Danmark med en procentvis andel på $2\frac{1}{2}$, medens procenten i den største skibsfartsnation England kun androg ca. 1,3 pct. Også af disse tal fremgår det, at skibsfarten havde og naturligvis endnu har

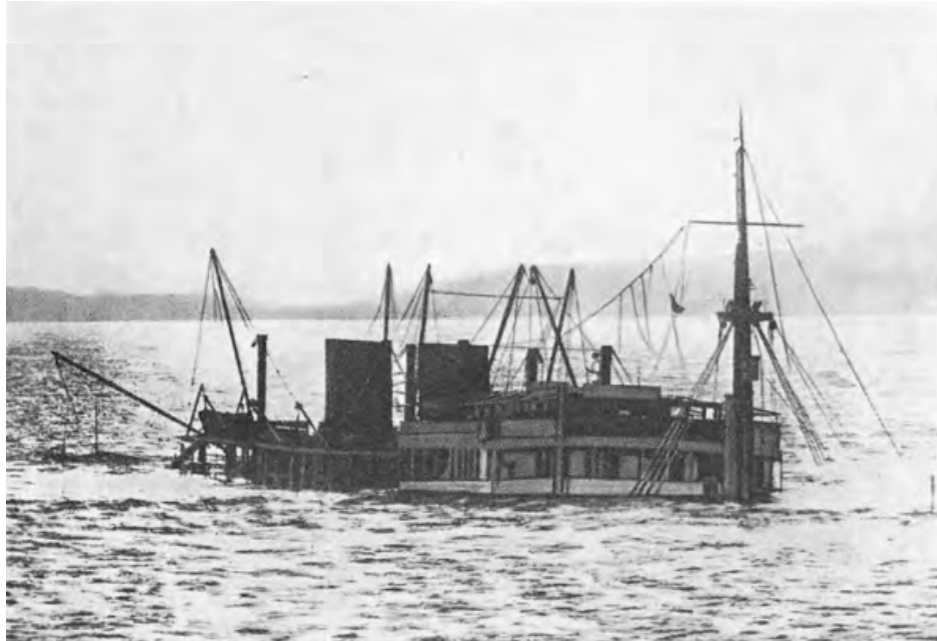
en umådelig betydning for dansk samfundshusholdning, men tillige, at det først og fremmest var i farten på udlandet, at skibsfarten tjente sine penge.

II

Straks ved krigens udbrud i september 1939 startede Tyskland på samme punkt, hvor det slap ved verdenskrigens afslutning 1918, idet den uindskrænkede U-bådskrig øjeblikkeligt iværksattes. Fredelige handelskibe, der tilhørte neutrale stater, blev jaget af U-både og flyvemaskiner; uden varsel blev skibene sænket. Det skulle vise sig, at det betød en dødelig trusel for handelssøfarten, og først langt hen i krigen fik man midler til effektivt at bekæmpe denne fare. De allierede startede ligeledes, hvor de slap i 1918, og indførte i hast konvojsystemet, der havde vist sig så effektivt under den sidste krig; men i begyndelsen syntes systemet ikke at give de samme gode resultater som tidligere, idet de tyske flyvere nu var i stand til at opdage konvojerne og dels selv og dels ved at tilkalde U-bådene kunne tage deres bytte blandt den store samling af skibe.

Fra dansk side blev der indført alle mulige sikkerhedsforanstaltninger for at sikre den danske skibsfart. I fragtnævnsløven var det således fastsat, at ministeren for handel, industri og søfart kunne forbyde offentliggørelse af skibes positioner, bevægelser og ladninger, ligeledes at ministeren kunne gøre afvigelser fra de i sønæringsloven fastsatte bestemmelser og udfærdige særlige bestemmelser vedrørende skibes bemanning. De i loven givne bemyndigelser benyttede handelsministeren sig af, idet han ved bekendtgørelse af 3. september 1939 forbød offentliggørelse af skibes positioner m.v., og ved en bekendtgørelse af 18. november 1939 indførtes der ekstraordinære regler vedrørende skibes bemanning. Ved siden af disse regler fastsattes der bestemmelser om nationalitetsmærker på skibene, anbringelse af redningsflåder m.v.

Trods disse forsøg på at sikre besætningernes liv var risikoen til søs dog steget ganske betydeligt. Fra tysk side gaves ingen pardon, og i de færreste tilfælde gav tyskerne således mandskabet mulighed for at komme i bådene. Det vil til alle tider være en uafvaskelig plet på tyskerne, at de førte denne krig mod neutral skibsfart på en så grusom og hensynsløs måde.

Den danske handelsdamper »Canada« gik den 3. novbr. 1939 på en mine ud for Humber og sank. Billedet er taget ca. tre uger efter forliset.

Efterhånden som risikoen steg, indførte man forskellige forholdsregler for at formindske denne. Det blev således fastsat, at der altid skulle være to danske skibe i følge over Nordsøen, men om denne bestemmelse gav noget praktisk resultat til det gode, var vel tvivlsomt. Endvidere fremkom der forskellige forslag til nyt redningsmateriel, redningsveste af særlig konstruktion og meget andet.

Der var ikke noget mærkeligt i, at befolkningen beskæftigede sig med disse ting med en levende interesse, når man tager i betragtning, hvilke umådelige tab af menneskeliv og materiel der skete i den første del af krigen. Den første måned forløb uden noget krigsforlis, men den 30. september 1939 blev den danske damper »Vendia«, der var i fart til England i ballast, torpederet ud for Hanstholm. Af den 17 mand store besætning blev kun 6 reddet, medens 11 mand omkom. Dette budskab bragte sorg til mange hjem, ligesom det rejste sorg og harme i den danske befolkning. En måned gik, og den 3. november 1939 gik Ø. K.'s store moderne motorskib »Canada«, på en mine ud for Humber ved Englands kyst og sank. Heldigvis blev hele besætningen dog reddet. Den 3. december 1939 minesprængtes damperen »Ove Toft« i Nordsøen, og ved dette forlis omkom 6 mand af den 21 mand store

besætning. Nogle dage senere sank S/S »Scotia«, og kun 2 mand blev reddet, medens 19 mand omkom. Nu fulgte det ene sorgens budskab efter det andet, og i visse tilfælde kom der samme dag meddelelse om to skibes forlis, samtidig med at et forfærdende antal mand af besætningerne omkom.

De første måneder af året 1940 bragte en nedgang i tabene, men dette skyldtes formentlig først og fremmest, at kun et mindre antal skibe var i fart i disse strenge vintermåneder. Da skibsfarten kom i gang igen, steg tabene; i åskeugen 1940 sænkedes der i et par dage og nætter 6 danske skibe. Af besætningerne og passagererne om bord omkom 66, medens 60 blev reddet.

For hele perioden fra krigens udbrud og indtil den 9. april 1940 udgjorde den danske handelsflådes tab: 29 skibe på 75.621 BRT og 110.000 TDW. Tabet af menneskeliv, der må beklages i langt højere grad, var forholdsvis større, idet der ved disse krigsforlis eller ved bombeangreb på skibene eller lignende var omkommet 345 mennesker. På de 29 skibe var besætningen i alt på ca. 550-600 mand, og det altså sige, at mellem halvdelen og to trediedele af besætningerne omkom.

III

Allerede fra begyndelsen af 1939 havde myndighederne selv medvirket til beredskabskøb og opfordret det private næringsliv til at foretage sådanne indkøb. Gennem valutarestriktioner forhindrede det dog, at disse indkøb blev af et så stort omfang som ønskeligt, og dette har senere vist sig at være til stor ulempe for landet. Ved krigens udbrud kom transportproblemet hurtigt til at stå i forgrunden som noget af det vigtigste, der for enhver pris måtte løses. Straks efter fjendtlighedernes indtræden forelagde regeringen derfor for rigsdagen et forslag til lov om ekstraordinære foranstaltninger vedrørende skibsfarten. Forslaget byggede på de erfaringer, der var indhøstet under den forrige krig, og loven blev vedtaget den 2. september 1939; denne, den såkaldte fragtnævnslov, kom gennem hele krigstiden til at danne rammerne for dansk skibsfart.

Efter lovens § 1 nedsattes til bistand for regeringen et fragtnævn, der bestod af en af kongen udnævnt formand og 9 andre af ministeren for handel, industri og søfart udnævnte medlemmer. Heraf udnævntes de

7 efter indstilling af Dansk Dampskibsrederiforening, 1 efter indstilling af Dansk Sejlskibsrederiforening og 1 efter indstilling af Dansk Sejlskibsrederiforening for mindre skibe. Efter lovens § 2 bistod fragtnævnet ved tilvejebringelse på bedste og billigste måde af skibsrum til de for landet nødvendige tilførsler, for hvilke offentlig medvirken skønnedes ønskelig eller nødvendig, ligesom det påhvilede nævnet at føre tilsyn med fragtf forholdene og skibsfartens udvikling og efter omstændighederne at bistår rederne med ordning af befragtningsforhold.

For at kunne gennemføre denne opgave bemyndigedes nævnet til at forlange indberetning fra rederierne om skibenes positioner og rejser, og nævnet kunne pålægge skibene at foretage bestemte rejser til fragtrater, der bestemtes af nævnet, dog under hensyntagen til fragtraternes almindelige niveau på rejsens tidspunkt.

Foruden disse bestemmelser vedrørende fragtnævnet og dets arbejdsområde indeholdt loven forskellige bestemmelser vedrørende sikring af skibenes sejlads. Allerede tidligere er omtalt bestemmelserne om hemmeligholdelse af oplysninger om skibenes positioner m. m., men der blev desuden givet handelsministeren bemyndigelse til at forbyde salg af danske skibe til udlandet eller bortfragtning af danske skibe til udlandet på tid eller for rejse, ligesom han kunne fastsætte regler vedrørende udstedelse af dansk nationalitets- og registreringscertifikat for indkøbte og nybyggede skibe samt med hensyn til inddragelse af certifikater.

Den 5. september 1939 udnævntes ved kongelig resolution direktør J. A. Kørbing, Dansk Dampskibsrederiforenings formand og administrerende direktør i A/S Det Forenede DampskibsSelskab, til formand for fragtnævnet, og den samme dag udnævnte handelsministeren efter indstilling fra Dansk Dampskibsrederiforening skibsrederne T. C. Christensen, Hakon Christiansen, Christian Harhoff, Axel Kampen, A. P. Møller, Hugo Marx-Nielsen, L. O. Normann til medlemmer af nævnet. Samtidig udnævnte ministeren efter indstilling fra henholdsvis Dansk Sejlskibsrederiforening og Dansk Sejlskibsrederiforening for mindre skibe skibsreder A. E. Sørensen og forretningsfører E. Borch-Johansen til medlemmer, og nævnet var nu fuldtalligt.

Kort efter fremkom der fra forskellige sider kritik af nævnets sammensætning. Der blev anket over, at nævnet udelukkende bestod af erhvervets egne mænd, og regeringen fandt, at kritikken til en vis grad

J. A. Kørbing (f. 1885) gennemgik i 1903-07 ingeniørskolen på Orlogsværftet, blev derefter ingeniørassistent på Værftet, men rejste året efter til Tyskland, hvor han indtil 1910 studerede skibsmaskin- og skibsbygning ved Technische Hochschule i Charlottenburg. Efter sin hjemkomst fortsatte han arbejdet på Værftet, hvor han blev værftsingeniør i 1912 og underdirektør i 1919. I 1921 gik han som teknisk direktør til A/S Det forenede Dampskibs-Selskab, hvis administrerende direktør han blev i 1934.

ar rigtig. Ved lov af 23. september 1939 gennemførtes en tilføjelse til loven, hvorved handelsministeren bemyndigedes til at udvide antallet af medlemmer og kredsen af de erhvervsinteresser, der kunne repræsenteres. Udvidelsen skulle ske i det omfang, forholdene gjorde det ønskeligt.

Den 28. september 1939 udnævnte handelsministeren i henhold til den ved loven givne bemyndigelse følgende nye medlemmer af nævnet: Direktør P. Wonsild som repræsentant for Industrirådet, direktør Wm. Mønsted som repræ-

sentant for Grosserer-Societetets Komité, sekretær C. Trautmann som repræsentant for Andelsudvalget, generalsekretær A. Høgsbro Holm som repræsentant for Landbrugsrådet, konsul P. M. Warter som repræsentant for Provinshandelskammeret og formanden for De samvirkende Fagforbund Laurits Hansen som repræsentant for Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. Endelig udnævntes den 5. oktober 1939 direktør Johannes Børresen til medlem af fragtnævnet som repræsentant for Københavns Kommune og den danske Købstadsforening.

Til leder af fragtnævnets sekretariat ansattes den administrerende direktør i Dansk Dampskibsrederiforening, cand. jur. E. Maegård og til sekretær landsretssagfører V. Wenzell, sekretær i Dansk Dampskibsrederiforening.

IV

Ved fragtnævnets konstituerende møde den 5. september 1939 vedtog nævnet enstemmigt, at nævnets hovedopgave skulle være varetagelse af samfundets interesser, således at specielle rederinteresser måtte vige for samfundets interesser. Man ville dog fra nævnets side søge at undgå sådanne indgreb, som kunne hindre dansk skibsfarts muligheder for til landet at indtjene fremmed valuta ved ydelse af transporttjenester for udlandet.

Krigen havde straks påvirket skibenes dispositioner, idet det var nødvendigt at foretage lange omveje, og selve opholdene i lastehavnene blev af længere varighed. Disse forhold bevirkede, at tonnagens udnyttelse blev mindre effektiv. Den af de allierede og tyskerne indførte kontrabandekontrol førte ligeledes til lange ophold i inspektionshavnene.

Vor eksport af landbrugsvarer til England og Tyskland var en livsbetingelse for vort land, og ved forhandlinger med de to lande kom der en aftale i stand, således at skibe, der sejlede over Nordsøen med landbrugsprodukter, skulle have en vis præferencestilling. Denne bestemmelse havde en ikke ringe betydning, og selv om der ikke mindst i årets sidste måneder forliste en del af disse skibe, foregik transporten af landbrugsprodukter dog mere tilfredsstillende end ventet. Hvad angår indførslen af kul og koks, valgte fragtnævnet i den første tid blot at henstille til rederierne, at der blev stillet tilstrækkelig tonnage til rådighed hertil, og samtidig fastsatte man de rater, der måtte anses for passende for kullaster fra Storbritannien til Danmark, ligesom man greb regulerende ind over for tonnagen til brug ved hjemtagelsen af gødningsstoffer, korn og foderstoffer.

For at kunne føre den nødvendige kontrol fordredes der af rederierne fra den 19. september daglige indberetninger vedrørende kul- og koksbefragtingerne til danske og andre skandinaviske havne samt Østersø havnene.

Fra begyndelsen af oktober fastsatte fragtnævnet maksimalrater i kul- og koksarten, men i den første tid var der så megen tonnage til rådighed, at fragten lå ca. 2-3 kr. under maksimalraterne. Skibene søgte derfor over i farter på andre skandinaviske havne, særlig svenske havne. Tonnagemængden blev faldende, og fragtnævnet bestemte derfor, at ingen afslutning af kul- og koksbefragtinger til andre lande måtte finde sted uden dets samtykke.

Det viste sig, at disse udvidelser af nævnets arbejde ikke kunne bestrides af sekretariatet, og fra 1. januar 1940 ansattes skibsreder T. C. Christensen som leder af den daglige rederimæssige del af fragtnævnets befragtningsafdeling.

I stedet for de foran omtalte maksimalrater, for hvilke forudsætningerne var bortfaldet, fastsatte fragtnævnet fra den 10. januar 1940

standardrater og -betingelser for befragtning af kul og koks til Danmark, og fra samme dag skulle enhver befragtning af disse varer approberes af nævnet.

For andre varers vedkommende var nævnets indgreb ikke så vidtgående. Landets tilførsler af korn og foderstoffer samt gødningsstoffer foregik uden større indgreb, indtil der senere blev stillet meget store krav om tonnage, og den 6. marts 1940 blev der truffet en aftale med regeringen om, at fragtnævnet og importørerne forpligtede sig til inden den 1. september 1940 at hjemtage 140.000 tons oliekgager fra Sydamerika og 260.000 tons korn fra Nordamerika.

Disse forhold ville bevirke, at ca. 240.000 TDW skulle indsættes i disse farter, men inden overenskomsten blev bragt ud i livet, var landet blevet besat af Tyskland.

Som meddelt tidligere indførtes der ved bekendtgørelse af 1. september 1939 udførselsforbud for skibe, og kun efter handelsministerens tilladelse kunne skibe over 20 BRT sælges til udlandet. Disse anmodninger blev som hovedregel forelagt fragtnævnet, og nævnet har indtaget det standpunkt at fraråde salg af skibe til udlandet, såfremt de pågældende kunne være af betydning for landets tilførsler. Ved indkøb af tonnage har nævnet anbefalet, at indkøb skulle tillades af ethvert skib, der var anvendeligt til landets transporter.

V

Medens der efter hele udviklingen måtte forventes et fragtfald i året 1939, bevirkede udsigterne til en kommende krig, at den forøgede efterspørgsel efter tonnage fik fragterne til at holde sig og i visse tilfælde til at stige. Stigningen inden krigens udbrud var dog af mindre omfang, men efter at krigen var erklæret, steg fragterne stærkt.

Til belysning af denne stigning kan benyttes det danske fragtratetal, der giver udtryk for bevægelserne i de fragter, der særligt har betydning for dansk skibsfart. I nedenstående tabel er opstillet fragtratetallet fra marts 1939 til marts 1940.

Fragtratetallet marts 1939-marts 1940.

(Året 1935 gennemsnitlig = 100)

Marts 1939.....	123	Oktober 1939.....	367
April 1939	122	November 1939.....	375
Maj 1939	128	December 1939.....	405
Juni 1939	128	Januar 1940	498
Juli 1939	129	Februar 1940	563
August 1939	134	Marts 1940	655
September 1939.....	295		

Det fremgår af tabellens tal, at i krigens første syv måneder var raterne stærkt stigende, men det må i denne forbindelse huskes, at samtidig steg også driftsudgifterne, dels på grund af stigende dagsudgifter for skibene og dels på grund af de forlængede rejser. Som eksempel herpå kan nævnes, at en kulrejse til England, der i fredens dage kunne udføres på 10-14 dage, i krigens tid varede 1 måned eller mere.

Vedrørende kulfragterne kan det fremhæves, at en damper på 2.500 TDW før krigen fik kr. 5-6 pr. ton, i september 1939 kr. 27,00, i december 1939 Kr. 29,50, i januar 1940 kr. 42,50 og i marts 1940 kr. 57,00. De pågældende rater var de af fragtnævnet fastsatte standardrater. Der synes således, sammenlignet med fredstidens rater, at være sket en meget kraftig stigning, men ved sammenligning må det dog tages i betragtning, at denne rate lå relativt lavt, fordi transporten af kul til Danmark var en returrejse efter en træladning fra Østersøen til England, medens krigstidens rater var fastsat også til dækning af en ballastrejse fra Danmark til England.

Driftsudgifterne fulgte imidlertid godt med, og det kan derfor ikke nytte, at man blot hæfter sig ved stigningerne i bruttoindtægterne, idet det må erindres, at skibene ikke kunne udføre så mange rejser som under fredstid, og der var derfor ikke tale om de fantasiindtægter, mange troede. Trods alt blev der dog i denne periode en ret pæn fortjeneste tilbage. Kraftige stigninger i driftsudgifterne skete særligt på 2 områder, nemlig mandskabsudgifterne og assuranceudgifterne.

Mandskabsudgifter.

Straks efter krigens udbrud fremsatte mandskabsorganisationerne krav om ydelse af krigstillæg til dækning af risikoen ved sejladsen. De herom førte forhandlinger resulterede i, at der ved sejlads inden for

nærmere bestemte zoner fastsattes et krigstillæg for officerer og lige-stillede på 100 og 200 pct. af grundhyren og for den øvrige besætning på 125 og 250 pct. I visse nærmere bestemte danske farvande betaltes der intet krigstillæg.

Efterhånden som risikoen steg, blev tillæggene ændret, og inden årets udgang betaltes der for fart på Storbritannien, Holland og Belgien 300 pct. af hyren for officerer og 350 pct. til den øvrige besætning. Det til søfolkene ydede krigstillæg var skattefrit.

Ved siden af krigstillægget fik søfolkene ligesom arbejderne i land fra 1. november 1939 et månedligt dyrtidstillæg. Ved fastsættelsen af dette månedlige beløb blev der taget hensyn til, at arbejdstiden til søs var længere end i land, men det forhold, at mandskabet om bord i skibene fik kost og logi, fik ingen betydning ved fastsættelsen, selv om prisstigningen var forårsaget for en væsentlig del af stigningerne i disse områder. For officererne blev ordningen, at for hver 2 points stigning i pristallet skulle lønningerne stige med 1 pct.

Det første tillæg ydedes efter oktober-pristallet, og fra 1. november 1939 fik en matros kr. 13,50 pr. måned - en fyrbøder kr. 12,90 pr. måned i dyrtidstillæg. Indtil 1. februar 1940 var tillægget uforandret, men på grund af pristallets stigning indførtes der en yderligere forhøjelse af dyrtidstillægget.

Noget samlet udtryk for stigningen i hyrer haves ikke, men det kan anslås, at fra krigens udbrud til den 1. januar 1940 steg hyreudgifterne med ca. 200-250 pct.

Assuranceudgifter.

Allerede den 4. maj 1939 havde rigsdagen vedtaget en lov angående danske skibes forsikring mod krigsfare. Det var bestemt i loven, at instituttet skulle påbegynde sin virksomhed, når krigstilstanden var udbrudt.

Loven bestemte i øvrigt, at der skulle stiftes et forsikringsinstitut med en garantikapital på 80 mill. kroner. Af denne kapital tegnede staten 40 mill. kroner, danske rederier 30 mill. kroner, et i dette øjemed dannet konsortium 5 mill. kroner og danske forsikringselskaber 5 mill. kroner.

Den af rederierne tegnede garantikapital fordeltes mellem rederierne i forhold til forsikringsværdien af den pågældende samlede tonna-

ge på det tidspunkt, da forsikringsvirksomheden påbegyndtes.

Ethvert rederi, der ejede registreringspligtige skibe, skulle lade disse krigsforsikre i instituttet, og som forsikringsværdi ansattes den værdi, til hvilken skibet var kaskoforsikret, heri dog medregnet forsikret kaskointeresse. Denne værdi kunne dog under særlige omstændigheder forhøjes eller nedsættes, men maksimumforsikringen for et skib fastsattes til 4 mill. kroner. Det var tilladt forsikringstageren selv at overtage 25 pct. af den forsikringssum, der kunne forsikres i instituttet. Undtaget fra forsikringen efter loven var krigsskibe og fiskefartøjer. Forsikringssummerne for krigsforliste skibe måtte ikke uden bestyrelsens samtykke anvendes til andre formål end anskaffelse af anden tonnage, reparationer eller til opfyldelse af garantiforskrivningen.

Forsikringsinstituttet, »Krigsforsikringen for danske skibe«, skulle ledes af en bestyrelse på 10 medlemmer. Formanden og 3 af dens øvrige medlemmer udnævntes af ministeren for handel, industri og søfart. De i instituttet indtrædende rederier valgte 4 medlemmer, og de 2 sidste pladser valgtes efter indstilling af forsikringsselskaberne.

Da loven var vedtaget, valgte handelsministeren, Johs. Kjærboel, professor, Dr. jur. Kr. Sindballe til formand for bestyrelsen. Dansk Dampskibsrederiforening valgte sammen med A/S Det Østasiatiske Kompagni til rederirepræsentanter direktør i A/S Det Forenede Dampskibs-Selskab, L. O. Normann, direktør i A/S Det Østasiatiske Kompagni Hakon Christiansen, skibsreder E. Hahn-Petersen og direktør i Dansk Dampskibsrederiforening, cand. jur. E. Maegård. Forsikringsselskaberne valgte direktør Max Nielsen og direktør K. K. Petersen til medlemmer, og til de 3 regeringsrepræsentanter udnævntes departementschef E. H. Kofoed, departementschef H. Jespersen og Nationalbankdirektør O. Jepsen.

Rammerne for krigstidens forsikringsordning var således klar, og ved kongelig anordning af 1. september 1939 erklæredes forsikringen for åben. Det var herefter nødvendigt at få skibenes rejser godkendt af forsikringen samt at få fastsat den præmie, der skulle gælde for hver enkelt rejse.

Allerede den 4. september udsendtes den første præmietarif, og i den følgende tid udsendtes der med få dages mellemrum forhøjelser af præmierne. I oktober måned foretog forsikringen en nedsættelse af præmien for kul- og koksrejser fra Storbritannien til Danmark, men

En måned før sit forlis blev »Canada« stoppet af en engelsk kontrolbåd, som skulle undersøge, hvorvidt damperen havde kontrabande ombord. Det var den 4. oktbr. 1939. Den 3. novbr. s.å. indtrådte katastrofen (se tidl. billed).

denne nedsættelse blev allerede ophævet en måned senere, og samtidig skete der forhøjelser af præmierne for andre rejser.

Det i loven fastsatte maksimumbeløb for forsikring på 4 mill. kroner blev stærkt kritiseret fra reder- og assurandørside, og ved et tillæg til loven af 27. november 1939 blev maksimumbeløbet for krigskaskotaksten forhøjet til 6 mill. kroner.

Imidlertid var prisen for second-hand tonnage stadig stigende og ligeledes nybygningsprisen, og det vedtoges derfor af bestyrelsen på et møde den 30. december 1939 at give rederierne ret til at forhøje et skibs krigskaskotakst med indtil 75 pct. af den pr. 1. september gældende krigskaskotakst.

Uden at komme nærmere ind på forhøjelserne i præmierne skal det dog fremhæves, at for kulrejser til Storbritannien steg præmien fra 4. september 1939 til 20. februar 1940 fra $\frac{1}{8}$ pct. til $3\frac{1}{2}$ - $4\frac{1}{2}$ pct., og selv om stigningen varierede for de forskellige rejser og mindst naturligtvis for rejser borte fra den europæiske krigsskueplads, giver denne stigning dog et begreb om, hvilken rolle assuranceudgifterne kom til at indtage i skibenes driftsudgifter. Når det tages i betragtning, at præmien beregnes af krigskaskotaksten, og denne efter den 31. december 1939 steg med 75 pct., giver stigningen i præmiesatsen alligevel kun et delvis billede af den samlede assuranceudgifts stigning. Foruden krigsassurance skulle skibene som hidtil være dækket mod den almindelige sørisiko, og krigsforsikringen var således lagt oven

på den almindelige søforsikringsudgift. Det kan anslås, at stigningen i de samlede assuranceudgifter for skibene fra september 1939 til april 1940 udgjorde mellem 14-1500 pct.

Som eksempel kan fremføres, at i august 1939 androg udgifterne til assurance pr. tons kul kr. 0,47, medens den i marts 1940 androg kr. 34,70.

Som allerede nævnt steg også de øvrige driftsudgifter, men stigningen var ikke af samme omfang som for mandskabsudgifterne og udgifterne til assurance.

VI

Under de handelsforhandlinger, der i januar-marts 1940 blev ført med Storbritannien, spillede spørgsmålet om en yderligere indsættelse af den danske tonnage i farten på Storbritannien en afgørende rolle. De britiske forhandlere forstod godt, at man fra dansk side måtte forlange stærk diskretion af hensyn til forholdet til Tyskland, og man enedes om et gentlemen's agreement, hvorved der stilledes tonnage på 200.000 TDW til Storbritanniens disposition til markedets rater og fragtafslutninger gennem de sædvanlige mæglere. Denne overenskomst blev afsluttet i de sidste dage af marts måned, men netop da man fra dansk side var ved at føre overenskomsten ud i livet, blev landet besat af den tyske værnemagt.

Denne den mørkeste dag i Danmarks historie ramte dansk skibsfart meget hårdt. Som det vil erindres, var vinteren 1939-40 en af de strenge i nyere tid, og kun ved hjælp af isbrydere havde det været muligt at skaffe skibene ind til de danske havne. Største parten af den danske handelsflåde var uden for Danmark, og mange skibe, der kort før den skæbnesvangre dato befandt sig i de hjemlige farvande, nåede ud på fart på ny, men dog ikke alle, og i kraft af dette og tillige som følge af de mange oplægninger befandt sig mod sædvane en relativt stor del af tonnagen hjemme. Enkelte skibe, der var på vej ud, fortsatte uforstyrret deres rejser. Dette gjaldt således A/S Det Østasiatiske Kompagnis nye motorskib »Kina«, der den 9. april var på vej gennem Skagerak. Skibet hørte radiomeddelelsen om Danmarks besættelse, men fortsatte sin rejse og gik til engelsk havn for at slutte sig til de allierede. Andre skibe, der under Norges kyst afventede konvojmulighed til England, blev tvunget til at vende tilbage, men i intet tilfælde søgte skibe udefra

at forcere spærringen for at søge til hjemlandets havne.

Som det fremgår af et senere afsnit, udsendtes der gennem den danske radio meddelelse først til skibe i Middelhavet og senere til alle danske skibe i søen om at søge til italienske, spanske og andre neutrale havne, og på grund af manglende kendskab til, hvad der egentlig var passeret herhjemme, løb nogle enkelte skibe ind i spanske havne eller blev liggende i de neutrale havne, hvor de på daværende tidspunkt befandt sig. Intet skib søgte dog tilflugt i italienske havne. Efter nogle dages forløb blev der mulighed for nogenlunde at overse, hvorledes forholdene stillede sig for den danske handelsflåde. Af dennes samlede tonnage på godt 1 mill. BRT eller 1½ mill. TDW var $\frac{1}{3}$ herhjemme, medens resten befandt sig uden for spærringen.

Forholdene for udeflåden var forvirrede i de første dage efter den 9. april 1940. Rederierne var med èt slag afspåret fra at få meddelelser igennem om de skibe, der befandt sig uden for landets grænser, og først efter uger, ja i visse tilfælde endnu længere tid, lykkedes det gennem de danske gesandtskaber og konsulater at skaffe sikre efterretninger om skibenes skæbne og opholdssteder. Det var en lang og usikker ventetid for rederierne, men i langt højere grad for de mange søfolks pårørende herhjemme. Der var næppe mange af de hjemmenværende hustruer, børn og øvrige familier eller folkene uden for spærringen, der havde tænkt sig, at der også skulle gå så lang tid, inden der atter blev mulighed for at mødes, og desværre gik håbet om gensyn aldrig i opfyldelse for et meget stort antal søfolk og pårørende. Den savnede mand, fader eller søn forliste på den farefulde færd i det fremmede. Jeg ved ikke, om det står helt klart for mine læsere, hvor meget vi skylder disse tapre mænd!

Efter den 9. april 1940 var Danmarks anseelse ude i verden dalet meget stærkt, og ved siden af det utrættelige arbejde, der blev udført af de danske i udlandet, blev vore søfolks indsats i kampen mod tyranniet en af de bedrifter, der hævede vort lands og folks omdømme i den allierede verden.

Betingelserne, hvorunder denne kamp blev ført, var langt fra de gunstigste. I begyndelsen blev søfolkene behandlet som mistænkelige personer, og i England og Frankrig blev de i visse tilfælde først sat i fæng-

sel, for at man kunne undersøge deres forhold nærmere. Begrundelsen for denne fremgangsmåde var, at der blandt disse mennesker kunne findes personer, der var mod de allierede krigsførende magter, og derfor måtte der tages enhver nødvendig forholdsregel. Dette fængselsforhold varede dog kun kort, og langt den største del af mandskaberne valgte at gå tilbage til skibene og sejle for de allierede. Under fremmed flag sejlede de derpå gennem lange og drøje år, og det var som et tegn på deres anseelse og en vurdering af deres indsats, at de danske skibe under engelsk flag i december 1943 fra Lord Leathers, ministry of war transport, modtog meddelelse om, at fra og med julemorgen den 25. december 1943 ville det være tilladt at føre rent danske flag, som en påskønnelse af den store indsats, de danske skibe og besætninger havde ydet i allieret tjeneste op til denne dato.

Enkelte steder foregik skiftningen af flaget ved en lille højtidelighed, blandt andet i en nordgående østkystkonvoj, hvor der befandt sig et dansk skib. Her kom the senior escort vessel op langs siden og gjorde honnør, medens det engelske flag blev strøget og det danske hejst, hvorefter chefen udtalte sin beundring for de danske sømænd og sin glæde over at se det danske flag på sin rette plads.

Hvilken stolt dag for de danske besætninger, da dannebrog igen gik til tops; men mangen dansk sømand nåede desværre aldrig at opleve denne glæde, havet var da allerede blevet hans sidste hvilested.

Sådan var forholdene for de danske søfolk i allieret tjeneste, men bedre var det næppe for de søfolk, der var strandet, i neutrale havne. I overensstemmelse med den danske regerings ordre var skibene søgt ind til en neutral havn, og gennem år lå de nu her uden anden beskæftigelse end at banke rust, male og holde skibet ved lige. Det er et lidet misundelsesværdigt job, og når det yderligere trækker ud i årevis, bliver arbejdet endnu mere uudholdeligt. Efterhånden kom de dog enten hjem eller blev forhyret med andre skibe.

Som før nævnt udsendtes der den 10. april en radioudsendelse til de danske skibe. Forhistorien var følgende:

I en notits til det danske udenrigsministerium den 10. april anmodede det tyske gesandtskab den danske regering om gennem radioen eller på anden måde at beordre danske skibe i Middelhavet til enten at anløbe neutrale, så vidt muligt italienske eller spanske havne, eller

ved tilbagevenden til hjemlandets havne at unddrage sig opbringelse fra allieret side. Når tyskerne først og fremmest ønskede meddelelsen sendt til skibe i Middelhavet, skyldtes det, at den øverstbefalende for de britiske søstridskræfter i Middelhavet gennem radioen havde opfordret danske skibe i disse farvande til at søge ind til britiske og franske havne. I konsekvens af tyskernes »anmodning« udsendtes der derfor i Pressens Radioavis's middagsudsendelse en sådan opfordring.

Ved en mundtlig meddelelse senere på dagen anmodede det tyske gesandtskab udenrigsministeriet om at udvide opfordringen til alle danske skibe uden for spærringen. I aftenudsendelsen gentoges derfor opfordringen i en udvidet form, og senere udsendtes den som et radiotelegram over København, Blåvand og Lyngby Radio til samtlige danske skibe.

I perioden indtil den 9. april kom langt den største del af Danmarks kul- og kokstilsførsler fra England, ligesom England var hovedaftager af de danske landbrugsprodukter. Oven på den hårde vinter var skibene på ny sejlet ud, og en meget stor del af handelsflåden lå netop i engelske havne for at laste kul og koks. Andre var på vej til England fra Danmark, og atter andre lå i engelske havne og lossede varer fra andre dele af verden. Straks den 9. april blev samtlige danske skibe i engelske havne beslaglagt, og skibe på vej til eller fra England blev opbragt af engelske søstridskræfter. Flere af de beslaglagte skibe blev overladt til Frankrig, og enkelte af Dominions beslaglagte skibe overtog Dominions selv.

Hvorledes den britiske regering ville behandle de danske skibe og besætninger, var i begyndelsen meget usikkert. Der fremkom forskellige modstridende meddelelser, og flere tyskinspirerede formodninger gik ud på, at de danske skibe ville blive betragtet som prise og mandskaberne interneret indtil krigens afslutning.

Lidt efter lidt klaredes dog forholdene, og da det var magtpåliggende for England at få også de i neutrale havne liggende danske skibe til at slutte sig til de allieredes sag, blev der på forskellige tidspunkter fra officielt hold givet nærmere oplysninger om betingelserne for sejladsen for de allierede.

På sine egne og sin franske allieredes vegne opfordrede den engelske regering alle danske skibe i neutrale havne til at gå ud, så at de kunne

blive overført til engelsk eller fransk flag. Dette var sket med skibene i franske og engelske havne. Det var derfor nødvendigt for de i neutrale havne beliggende skibe at søge ud og begive sig til en engelsk eller fransk havn; for skibe med ladning om bord kunne der dog træffes en særlig ordning, så at de fik lov til at afslutte den uafbrudte rejse, når det ikke var hensigtsmæssigt at anløbe en allieret havn på vejen.

For brugen af de danske skibe ville den britiske og den franske regering betale en godtgørelse, der ikke skulle være dårligere end de bare-boat rater, der betales af den britiske regering til britiske skibe af samme størrelse og klasse. Denne godtgørelse ville blive indbetalt i sterling på en blokeret konto til fordeling mellem de interesserede danske redere efter krigen. Såfremt skibene indtjente beløb i neutrale farter, ville alle beløb, minus udgifterne, blive indbetalt på kontoen. På bare-boat charter vilkår ville de allierede regeringer være direkte ansvarlige for alle udgifter til skibenes drift, medens skibene var i fart, men de ville holde alle andre beløb, der var anvendt i forbindelse med skibene, tilbage på den blokerede konto. Når krigen var afsluttet, ville den britiske og franske regering tilbageføre skibene til dansk flag. Hvad angår søkrigsforsikring, ville de to regeringer holde skibene forsikret til værdier, som de selv ansatte, og i tilfælde af forlis ville de pågældende beløb blive indbetalt på den blokerede konto. De af besætningerne, der ønskede det, kunne fortsætte om bord i skibene og ville få hyre efter »British National Maritime Board«s rater. Til kompetent reder for den britiske og franske regering ville det være nødvendigt at udnævne personer af britisk eller fransk nationalitet.

Det var således ganske klart, at den britiske regering ikke havde i sinde at tage skibene i prise, men tværtimod ville holde de danske ejere skadesløse for tabet af skibene og levere disse tilbage til rederierne, når krigen var forbi.

I hele krigsperioden sejlede de danske skibe derpå for den britiske regering. De tog deres tørn med konvojsejladserne til England, Rusland og andre allierede lande, deltog i landstigningsoperationerne i Nordafrika og på Sicilien, ligesom der ved den storslåede landgang i Normandiet var flere danske skibe med. Den indsats, der blev ydet fra de danske skibes og besætningers side, blev anerkendt fra officiel britisk side, og ved forskellige lejligheder under krigen blev der ret-

I Bayonnes havn i staten New Jersey, U.S.A., blev der i marts 1941 beslaglagt seks danske fragtdampere af de amerikanske myndigheder. To af dem ses her i havnen: t.v. »Broholm« på 1.544 t. og t.h. »Georgia« på 2.272 t., begge af København.

tet en tak til dem fra marineminister Alexander, vicepremierminister, nuværende premierminister Attlee og andre betydende statsmænd. De danske søfolk hævdede ved deres daglige færd Danmarks navn og skabte anseelse for dansk sømandsskab, og samtidig medvirkede deres arbejde til at ændre den allierede offentligheds indstilling over for vort land.

Denne sejlads skete ikke uden mange og sørgelige tab. Af det samlede antal på 128 skibe, 381.000 BRT og 583.000 TDW, som den 9. april 1940 blev beslaglagt af England, - tallet er dog senere blevet forøget med visse skibe -, forliste indtil fredsslutningen 70 skibe på 223.000 BRT og 338.000 TDW. Tabet af menneskeliv var også meget stort, ca. 700 danske søfolk (af ca. 5000) omkom uden for spærringen, og heraf faldt formentlig det væsentligste antal på de »engelske« skibe.

Da Freden indtrådte, blev der straks fra dansk side optaget forhandlinger med de britiske myndigheder om tilbagelevering af de endnu eksisterende skibe. En overenskomst vedrørende den formelle fremgangsmåde for denne tilbagelevering blev afsluttet, og fra slutningen af juni 1945 begyndte tilbageleveringen. I de kommende måneder blev

største parten tilbageleveret, og bortset fra et par enkelte skibe er de nu alle afleveret.

Hvad angår erstatningerne for de danske skibes sejlads under krigen, førtes der i november-december måned 1945 forhandlinger i London mellem de britiske myndigheder og en delegation af danske redere. Resultatet af disse forhandlinger blev, at Storbritannien i henhold til de givne løfter ville betale til fordeling mellem de interesserede rederier et beløb på 10 mill. £ eller godt 193 mill. kroner. Ud over dette beløb resterer der endnu visse erstatninger for reparation af skibene, stores om bord i forliste skibe samt enkelte andre områder, men det pågældende beløb andrager dog kun ca. 1 mill. £ eller 19 mill. kroner. I betragtning af forholdene må det anses for at være en forholdsvis rimelig erstatning, der ydes til de danske rederier, men naturligvis ville dansk skibsfart have indtjent langt større beløb som neutral end under de forhåndenværende forhold.

Vedrørende erstatninger for de danske skibes sejlads for Sydafrika, Australien, Canada, Grækenland og Holland, føres der enten forhandlinger, eller skal der optages forhandlinger om disse spørgsmål, men man kan formodentlig gå ud fra, at de engelske principper vil danne basis, selv om det er at håbe, at man i enkelte tilfælde kan opnå en noget større godtgørelse.

VII

Den 9. april beslaglagde den franske regering alle de danske skibe, der var beliggende i franske havne, samt de af de franske søstridskræfter opbragte skibe. Desuden blev et antal skibe, som var blevet beslaglagt af England, overladt til den franske regering, og endelig lå der ved Frankrigs sammenbrud i juni 1940 i franske havne et antal skibe under britisk flag, og disse skibe blev forhindret i at løbe ud. Der var ved Frankrigs sammenbrud 29 danske skibe på tilsammen 65.000 BRT og 105.000 TDW i franske havne.

Lige siden det franske sammenbrud har der været bestræbelser i gang fra dansk side for at få alle disse skibe overført til dansk flag, men kun i 3 tilfælde lykkedes det at få skibene tilbageført. Imidlertid overlod Frankrig efter tysk pres 4 danske skibe til Tyskland. I sommeren 1942

forlangte tyskerne, at 9 dansk/franske skibe, der var beliggende i den ubesatte del af Frankrig, nemlig i Marseilles, skulle indsættes i kommerciel fart i Sortehavet. Frankrig havde nægtet at overlevere skibene direkte til tyskerne. De danske rederier ønskede ikke at forhandle om de tyske forslag, og først efter stærkt påtryk fra den danske regerings side gik de med til forhandlingerne. Disse forhandlinger, der med vilje blev trukket i langdrag, førte aldrig til en endelig overenskomst. Efter at situationen i Middelhavet var blevet totalt ændret ved den engelsk-amerikanske landgang i Nordafrika, og efter at Tyskland havde besat den hidtil frie del af Frankrig, beslaglagde tyskerne de omtalte skibe og satte dem i fart under tysk flag og med tyske besætninger. Alle disse skibe krigsforliste senere.

Ved den engelsk-amerikanske landgang i Nordafrika faldt en del danske skibe, der var oplagt i de nordafrikanske havne, i de allieredes hænder, og de har siden sejlet for Storbritannien. Det drejede sig hovedsageligt om danske skibe under engelsk flag, og erstatningerne for brugen af disse skibe m.m. indgår i beløbet fra Storbritannien.

Af de oprindelige skibe i Frankrig forliste under krigen 20 på 46.000 BRT og 75.000 TDW, og der er således kun en ganske ringe del af de oprindelige skibe i behold. Med hensyn til erstatningerne for de

Ved krigens udbrud ankrede en række danske skibe op på Hudsonfloden for derved at undgå opbringning af de krigsførende magter.

dansk-franske skibe forsøgte man under krigen fra rederside at optage forhandlinger, men spørgsmålet blev udsat, og først nu er der taget skridt til at få denne erstatning opgjort.

VIII

Som bekendt var U.S.A., den 9. april endnu neutral, men som forholdene udviklede sig, blev de fleste danske skibe, der lå i de nordamerikanske havne, liggende, ligesom det samme var tilfældet med de skibe, der søgte tilflugt her. Det drejede sig om 40 danske skibe på godt 144.000 BRT og ca. 232.000 TDW. Største parten af disse skibe var motorskibe, og disse såvel som trampskibene hørte til den mest moderne del af den danske handelsflåde. En oplægning af disse skibe var til stor ulempe for rederierne, og man forsøgte derfor fra dansk side i U.S.A., ved forhandling med de allierede at opnå tilladelse til, at skibene kunne fortsætte i deres normale farter. De allierede havde dog ikke i sinde at give en sådan tilladelse, men stillede forslag om, at skibene i lighed med skibene i England og Frankrig skulle stilles til deres disposition, så længe krigen varede. Den for tilfældet i New York dannede danske søfartskomite kunne ikke gå med hertil og måtte derfor opgive at få skibene i fart. Herhjemme søgte man ved forhandling med den tyske regering at få skibene anvendt i neutrale farter, men da man erfarede, at de allierede betragtede skibene som teknisk fjendtlige, og således ville opbringe dem, såfremt de forlod havnene, hvori de lå, måtte man opgive dette forehavende.

Senere forsøgte man gentagne gange at få skibene i fart, men natten mellem den 30. og 31. marts 1941 tog den amerikanske regering de danske skibe i »forvaring«. med hjemmel i en lov af den 15. juni 1917 (spionageloven). Det danske udenrigsministerium protesterede mod denne aktion, og den 18. april gav rederierne under stærkt tryk fra tysk side deres agenter og kaptajner telegrafisk instruktion om, at kaptajner og mandskab om bord skulle forblive, så længe skibene var i havn, men hvis skibene sættes i fart, skulle de øjeblikkeligt gå fra borde. Staten ville betale mandskaberne hyre fra den dag, de gik fra borde, til hjemkomsten til Danmark. Ved en lov af 6. juni 1941 fik imidlertid den amerikanske regering myndighed til at rekvirere ubenyttede koffardiskibe i amerikanske farvande, herunder Filippinerne, til brug eller eje mod ydelse af erstatning. Den herved skabte hjemmel for U.S.A.s over-

tagelse af skibene blev anvendt over for de danske skibe i den kommende tid. Der blev igen protesteret fra dansk side, men da man var klar over, at protesten ikke ville have nogen virkning, prøvede man at få gennemført, at de rekvirerede skibe ikke anvendtes i farezonen og ikke blev overtaget til eje af U.S.A. Forsøget mislykkedes.

Med hensyn til besætningerne skal det fremhæves, at de som hovedregel ikke fulgte den fra tysk side inspirerede instruks om at gå fra borde. Denne instruks var, som nævnt ovenfor, af rederierne sendt til kaptajner og mandskab efter anvisning af regeringen.

Hvad angår erstatningerne for de danske skibes indsats har der været ført forhandlinger lige siden maj måned 1945, men det har endnu ikke været muligt at få en endelig ordning vedrørende disse spørgsmål.

I neutrale havne søgte danske skibe ind eller blev liggende efter den 9. april 1940, men som allerede nævnt drejede det sig kun om et ret ringe antal af »udeflådens« skibe. I alt var der 34 skibe på 93.000 BRT og 152.000 TDW beliggende i neutrale havne. Der var havne i Spanien, Portugal, Irland, Brasilien, Peru, Argentina og Japan. Disse skibe lå oplagt i kortere eller længere tid, men efterhånden kom de i fart, enten rekvireret af besættelsesstaterne, solgt med tilbagekøbsret eller søgt over til de allierede. Det sidste gjaldt særligt skibe i portugisiske havne. Af det ovennævnte antal skibe i neutrale havne krigsforliste 12 skibe på 26.000 BRT og 44.000 TDW efter at være blevet sat i fart, men desuden skete der ved salg eller på anden måde en afgang på 8 skibe på 32.000 BRT og ca. 53.000 TDW, og ved Tysklands kapitulation var der således kun 14 skibe på 35.000 BRT og 55.000 TDW tilbage.

De fleste rekvirerede skibe er nu tilbageleveret, selv om der endnu ikke er opnået endelige resultater om erstatninger.

Ved Danmarks besættelse den 9. april 1940 var det, som det vil fremgå af det senere, nødvendigt for at fortsætte krigsforsikringen af de hjemmenværende skibe at åbne en ny afdeling i »krigsforsikringen for danske skibe«. Den gamle afdelings mulighed for at møde sine forpligtelser var meget tvivlsom, hvorfor den standsede sine betalinger. Der kunne derfor ikke tegnes nye forsikringer i instituttet, og for at få ordnet forsikringsbetingelserne for udeskibene på en betryggende måde, førtes der i 1940 forskellige forhandlinger mellem rederierne, institut-

tet og regeringen. Forskellige forslag blev fremsat, men det voldte en del vanskeligheder at finde en ordning, der kunne tilfredsstille alle parter. En gennemførelse af fuld statsgaranti turde staten ikke påtage sig, og det blev derfor ved lov af 3. februar 1941 vedtaget, at garantikapitalen for den gamle afdeling forhøjedes med 30 mill. kroner, hvoraf rederne ydede 10 mill. kroner og staten resten. I den gamle afdeling var derefter forsikret alle skibe, der ikke var eller kunne være forsikret i den nye afdeling.

Som forsikringssum fastsattes den krigskaskotakst, de den 9. april 1940 var forsikret for i instituttet. Det gjaldt såvel for de skibe, der var forsikret til krigskaskotaksten, som de skibe, der i henhold til reglerne var forsikret til et beløb, der lå under krigskaskotaksten. Det må erindres, at mange rederier for at opnå så gunstige forsikringsbetingelser som muligt før den 9. april 1940 havde dækket 75 pct. i instituttet, og resten var dækket i London. Loven gav derfor disse rederier mulighed for at få skibene dækket til hele krigskaskotaksten i krigsforsikringen. Hvis skibet var forlist inden lovens ikrafttræden, gjaldt det dog, at instituttet kun skulle erstatte skibet for det beløb, det var forsikret for den 9. april 1940.

IX

Som oplyst foran befandt sig ca. $\frac{1}{3}$ af handelsflåden i de hjemlige farvande ved besættelsen den 9. april 1940, og denne del af flåden bestod dels af ældre trampbåde og dels af nye og moderne specialskibe. Anvendelsen af specialskibene i de begrænsede farter, der nu stod til landets rådighed, var ikke mulig, dels som følge af oliemangel og dels som følge af manglende ladning. Skibene blev derfor oplagt, og for at forhindre den tyske værnemagt i at beslaglægge dem, lod man maskinofficererne foretage »grundige« eftersyn af maskiner m.v., og i mange tilfælde fjernede man visse vigtige maskindele. Samtidig søgte man ved at placere skibene rundt omkring i de danske fjorde at skjule dem for tyskerne. Trods disse forsigtighedsforanstaltninger beslaglagde tyskerne i foråret 1945 15 store passagerskibe og førte dem til Tyskland. Største parten af skibene, der tilhørte A/S Det Forenede Dampskibs-Selskab, var motorskibe, men på grund af oliemangel blev de hovedsagelig anvendt som logi- og hospitalsskibe i de nordtyske hav-

ne. Ved kapitulationen blev de fleste skibe fundet igen i stærkt ramporeret og tilsmudset stand, men M/S »England« og M/S »Jylland« var gået tabt, og M/S »Esbjerg« forliste ved minesprængning under sejlads fra tysk til dansk havn.

De øvrige skibe blev sat ind i transporterne af nødvendige råvarer til det danske næringslivs opretholdelse, og disse farter skete ikke uden store tab af såvel tonnage som menneskeliv. Sejladsen var farefuld, dels på grund af miner, torpedoer og flyveangreb, men dels også, fordi sejladsen skulle foregå langs kysten, hvor mulighederne for strandning, ikke mindst ved den tyske Nordsøkyst, er meget stor.

I hele perioden mellem den 9. april 1940 og den 31. december 1945 krigsforliste af hjemmeflåden 65 skibe på ca. 72.000 BRT og 109.000 TDW. Ved disse krigsforlis og andre krigslignende handlinger mod skibene er der omkommet ca. 260 danske sømænd.

Ved salg og andre forlis reduceredes handelsflåden yderligere med 19 skibe på 8.000 BRT og 13.000 TDW. Den samlede afgang for hjemmeflåden har således udgjort 84 skibe på ca. 80.000 BRT og 122.000 TDW.

De normale tal for krigsforlis er nettotal, og man har ikke medregnet de forliste skibe, der senere blev hævet. Det drejer sig om et ikke ringe antal skibe, og selv om bjergningsudgifterne var store, kunne det dog som følge af knapheden på brugelig tonnage i mange tilfælde forsvares at hæve skibene. Den senere omtalte tillæggsforsikring må ses på baggrund af dette faktum.

Ved besættelsen den 9. april 1940 blev de danske skibsværfter afskåret fra deres sædvanlige leverandører af skibsbygningsmateriel, samtidig med at det viste sig vanskeligt fra Tyskland at fremskaffe de materialer, der skulle benyttes til bygning af skibe. Det var derfor meget vanskeligt at få skaffet erstatning for den tabte tonnage, og rederierne forsinkede desuden bevidst færdiggørelsen af de skibe, der allerede var under bygning ved besættelsen, hvorfor det, som det fremgår af det følgende, var en meget begrænset tilgang, der skete til handelsflåden.

De fleste af de pågældende nybygninger blev ikke fuldstændig færdigbygget, men blev enten holdt tilbage på værftet eller oplagt i ufærdig stand i afsides liggende fjorde. Hertil kom, at værfterne var travlt

beskæftiget med at reparere beskadigede danske og tyske handelsskibe, så at mulighederne for nybyggeri af den grund var stærkt formindsket.

Fra tysk side blev der allerede forholdsvis tidligt efter besættelsen stillet forslag om at få bygget visse enhedsskibe, men værfterne var ikke ivrige efter at komme i gang med et sådant nybygningsprogram og fremførte mange indvendinger mod at overtage arbejdet. Tyskerne gentog deres forslag, og i 1942 mente den danske regering, at det var umuligt at modstå tyskernes krav. Man gik derfor med til at bygge visse enhedsskibe, »Hansaskibe«, for henholdsvis dansk og tysk regning. Dette såkaldte »Hansaprogram« omfattede bygningen af 37 enhedsskibe af forskellige størrelser. Materialerne til skibene skulle leveres af Tyskland. Der skulle bygges 4 dampere på 3.000 TDW, 30 dampere på 5.000 TDW og 3 dampere på 9.000 TDW. Af disse skibe skulle 18 skibe bygges for dansk regning, nemlig 2 på 3.000 TDW og 16 på 5.000 TDW. Fra dansk side var man ikke interesseret i at overtage de største skibe, fordi de danske redere formentlig med rette frygtede, at dampere af en sådan størrelse ikke i normale tider kunne konkurrere med motorskibe med samme lasteevne. De danske skibe blev bygget for statens regning, og et »statsrederi«, aktieselskabet af 6. februar 1943, havde til opgave at finansiere og overtage de færdigbyggede skibe. Det var dog ikke aktieselskabets hensigt at administrere skibene, men derimod overlade administrationen til danske rederier.

Arbejdet med Hansaprogrammet gik yderst trevent og langsomt, dels på grund af vanskelighederne med at få materialerne leveret fra Tyskland og dels på grund af den direkte og indirekte sabotage fra dansk side.

Den direkte sabotage, iværksat af frihedsbevægelsen, forekom hyppigt og bestod væsentligt i at forhindre de færdigbyggede skibe i at komme i fart. Når et skib var omtrent klar til aflevering, blev det næsten omgående enten sænket eller de sidste nødvendige materialeleverancer forhindret i at nå frem.

Den indirekte sabotage, der også havde stor betydning, viste sig i en stærk nedsættelse af arbejdstempoet, og en udtalt uvilje fra arbejdernes side mod at arbejde på de pågældende nybygninger.

Det var derfor ikke mærkeligt, at der ved kapitulationen cirka 2½ år efter Hansaprogrammets vedtagelse endnu kun var afleveret 2 skibe til tyskerne og 2 til ovennævnte aktieselskab. Af frygt for sabotage

Den 31. august 1944 kl. 3,15 sænkede fragtdamperen »Heuer« i Odense havn. En sabotør var svømmet tværs over havnebassinet og havde anbragt »Skildpadden« på skibets skrog. Det gik i fast rutefart mellem Odense og Hamburg og var på dette tidspunkt lastet med 90 t. Smør, 90 t. frø og en stor mængde kondenseret mælk. Nu sank båden, så den delvis spærrede indsejlingen til stykgodskajen. Først ved nytårstid 1945 lykkedes det at få den hævet.

havde tyskerne desuden inden færdiggørelsen slæbt 3 skibe bort fra værfterne, og de havde tillige beslaglagt og bortført et for dansk regning bygget skib, der endnu ikke var færdigbygget. Det pågældende skib var blevet beslaglagt til gengæld for en vellykket sabotageaktion mod et tysk bygget Hansaskib. For de resterende 29's vedkommende var kontrakten inden kapitulationen hævet for 7, medens de resterende 22 var på forskellige stadier af fuldførelse.

Efter kapitulationen var det en overgang meget uvist, hvad der skulle ske med de endnu

ikke færdigbyggede Hansaskibe. For de for dansk regning byggede skibe var færdiggørelsen til en vis grad afhængig af, om der kunne findes købere til de pågældende skibe, da det ikke var statens hensigt at opretholde det ovenfor omtalte statsrederi. De for tysk regning byggede skibe var ved Tysklands kapitulation gået over på allierede hænder, og for at træffe en aftale vedrørende disse skibe, førtes der i efteråret 1945 forskellige forhandlinger med England. Det blev ved disse forhandlinger vedtaget, at den danske regering kunne købe skibene af England til vurderingspris.

Med hensyn til skibene i øvrigt skal fremhæves, at om de end var bygget til Germanischer Lloyds, så opfyldte de dog ikke klassens normale fordringer, idet der ved bygningen var benyttet en ret stor mængde Thomasstål, som efter flere sagkyndiges udsagn i nogen grad forringer skibenes styrke, dog er sagkundskaben ikke helt enig på dette punkt. Specifikationen af disse skibe var meget enkel og med krigsformål for øje og opfyldte ikke de krav, som danske rederier normalt stillede til deres nybygninger. Det afgørende med hensyn til afsætningen var dog prisen. Denne lå i begyndelsen ikke fast, og en tid syntes det, som om

det var statens idé, at salgsprisen skulle svare til prisen i det åbne verdensmarked. Dette forhold i forbindelse med skibenes kvalitet m.v. bevirkede en vis tilbageholdenhed fra rederiernes side, men i betragtning af de vanskeligheder, der var ved at opnå nybygningskontrakter, blev efterhånden de danske rederier interesseret i at købe skibene, og det lykkedes at få afsat de fleste af dem, bortset fra et enkelt, der blev solgt til Sverige. For de store skibes vedkommende, der ikke er færdige, er det rederiernes hensigt at installere dieselmotor i stedet for den påtænkte dampmaskine for på denne måde at gøre skibet mere konkurrencedygtigt under normale forhold.

Foruden disse Hansaskibe blev der, som allerede nævnt ovenfor, under besættelsen bygget andre skibe, selv om flere af disse først blev endelig færdige efter kapitulationen. Desuden tilførtes der ved køb fra udlandet nogle enkelte second-hand skibe af ret høj alder, men den samlede tilvækst fra den 9. april 1940 til udgangen af 1945 udgjorde kun 75 skibe på tilsammen 186.000 BRT og 276.000 TDW.

I betragtning af de store tab, som handelsflåden har lidt under krigen, er det således en meget begrænset tilvækst, krigsårene kan fremvise.

X

Kort tid efter besættelsen blev der den 15. maj 1940 i Berlin, som led i den dansk-tyske regeringsaftale, truffet en overenskomst om benyttelsen af den hjemmeværende danske handelsflåde. Overenskomsten fastsatte, at de danske skibe først og fremmest skulle anvendes til transport af brændselsstoffer her til landet og andre transport af betydning for den danske produktion, og at kun den del af flåden, som ikke kunne beskæftiges i disse farter, skulle sættes ind i civile tyske transport. Fragtrater og betingelser blev i princippet ensartede for danske og tyske skibe, og endelig blev der givet nærmere regler vedrørende samarbejdet mellem det danske fragtnavn og den tyske rederiorganisation. Den sidste bestemmelse fik under besættelsen en ikke uvæsentlig betydning, idet man ved at fastlægge, at forhandlinger vedrørende skibsfartsforhold skulle føres mellem det danske fragtnavn og den tyske rederiorganisation, Fachgruppereeder, blev i stand til at afvise uberettigede krav fra den tyske værnemagts side. Tillige

må det erindres, at den tyske rederiorganisation lededes af folk, der havde forstand på skibsfart og var inde i skibsfartens forhold, og man blev som hovedregel fri for at føre forhandlinger med repræsentanter for den tyske værnemagt eller andre personer, der var uden kendskab til de specielle skibsfartsforhold.

Hvad angår bestemmelsen om indsættelse af danske skibe i visse tyske transport, skal det pointeres, at den pågældende bestemmelse var en nødvendig betingelse for at få kul leveret her til landet, og fragtnævnet måtte derfor dirigere hovedflåden efter disse principper. Det lykkedes også fragtnævnet i det store og hele at få overholdt bestemmelsen om, at de danske transport gik forud, og det var som helhed kun en ringe tonnagemængde, der kunne blive stillet til tyskernes disposition.

Fra tid til anden opstod der vanskeligheder i forholdet til tyskerne, men i de fleste tilfælde lykkedes det at få truffet en fra dansk side antagelig ordning. Blandt sådanne vanskelige spørgsmål kan nævnes det tyske krav om, at de danske handelsskibe, der gik i tyske konvojer, skulle bevæbnes. Dette forlangende fra tysk side blev mødt med kraftigt afslag fra regeringens, nævnets og redernes side. Som hovedargument blev der således fra dansk side hævdet, at en gennemførelse af dette tyske krav i realiteten ville betyde, at Danmark blev krigsførende og de facto kom i krig med de allierede.

Den stærke danske modstand gjorde indtryk på de tyske forhandlere og gjorde sit til, at tyskerne frafaldt deres forlangende. Afgørelsen syntes dog også at bero på, at kravet var fremkommet fra den tyske marines side, og de noksom bekendte kompetencestridigheder mellem de forskellige tyske instanser havde antagelig også betydning for sagens udfald.

Den del af handelsflåden, der blev sat ind i tyske transport, blev væsentligt anvendt ved malmtransporterne og den tyske kystfart. I det første år var det kun en ret ringe tonnagemængde, der blev stillet til rådighed hertil, men efterhånden som tyskernes transportvanskeligheder voksede, blev kravene væsentligt forøget.

Det må ved bedømmelsen af forholdet til tyskerne stadig erindres, at det efter regeringsaftalen var nødvendigt at stille tonnage til Tysklands rådighed for at få brændsel og andre fornødenheder til landets næ-

ringsliv, ligesom det må huskes, at på det tidspunkt, hvor de forskellige afgørelser blev truffet, var det ret usikkert, hvor længe krigen ville vare. Det vil derfor være retfærdigt ved bedømmelsen af en afgørelses berettigelse at undersøge, hvorledes forholdene, alt taget i betragtning, stillede sig på det pågældende tidspunkt.

XI

Den ved besættelsen fremkaldte stærke formindskelse af handelsflåden førte ganske naturligt med sig, at det blev nødvendigt for fragtnævnet at foretage det ene indgreb efter det andet i rederiernes dispositionsret over flåden. Den gældende fragtnævnslov gav ikke tilstrækkelig hjemmel til dette, og ved fornyelse af loven den 14. september 1940 blev der givet nævnet mulighed for at udvide sin kontrol. I henhold til loven fik nævnet således en generel bemyndigelse til regulering af fragtrater og befragtningsforhold i øvrigt, ligesom man gav nævnet den yderligere opgave at være medvirkende ved afslutningen og administrationen af handels- og skibsfartstraktater.

Denne meget vidtgående bemyndigelse gav nævnet en stærk udvidelse af dets myndighed, og for at forhindre misbrug og give en mulighed for at få nævnets afgørelser prøvet hos en uafhængig instans, oprettedes der et ankenævn, hvortil klager over fragtnævnets afgørelser kunne indbringes.

Den pågældende lov blev med få ændringer fornyet under hele krigens varighed, og i kraft af loven samt under hensyn til at gennemføre den mest effektive udnyttelse af den tonnage, der stod til landets rådighed, fastsatte fragtnævnet efterhånden fragtrater og betingelser for så godt som enhver transport her til landet og også for de indenlandske befragtninger. En gennemgang af forholdene inden for de enkelte farter vil vise dette. For kul- og koksfarternes vedkommende blev det allerede i et cirkulære af 26. juni 1940 fastsat, at fragtnævnets fragtrater og betingelser var gældende for transport af brændsel fra Tyskland til Danmark. Senere udvidedes bestemmelserne til også at gælde befragtninger fra hollandske havne til Danmark. Samtlige befragtninger af brændsel skulle foretages af fragtnævnets befragtningsafdeling, og de sædvanlige mæglere blev således frataget deres virkefelt og kom i en meget vanskelig stilling. For i nogen grad at bøde herpå oprettede Dansk Dampskibsrederiforening et hjælpefond for nødstedte mæglere,

og dette fond har gennem krigsårene ydet betydelige beløb til dette formål. Fra den 9. juli 1940 blev bestemmelsen om fragtnævnets befragtningsafdeling dog ændret til kun at gælde skibe fra 500 TDW og derover. De af fragtnævnet for kul og koks fastsatte fragtrater var gældende under hele krigsperioden. Efterhånden som de allieredes angreb på skibsfarten blev skærpet, blev risikoen ved at hente kullene stadig øget, og medens det i begyndelsen ikke voldte nogen vanskelighed at fremskaffe tonnage, blev det fra 1941 nødvendigt for fragtnævnet at give rederierne pålæg om at gå til de fjernest liggende nordsøhavne, for så vidt en henstilling ikke var tilstrækkelig. Fra sommeren 1943 var sejladsen på Rotterdam imidlertid blevet så risikabel, at fragtnævnet ikke mente, det var forsvarligt at give skibene pålæg om at sejle til denne havn, og sejladsen blev derfor opgivet. Et år senere indstilledes al sejlads på de tyske nordsøhavne, og endelig i slutningen af januar 1945, da Tyskland udstedte eksportforbud for brændsel, indstilledes så godt som al sejlads på tyske havne.

Hvad angår træbefragtningerne fastsatte fragtnævnet fra forsommeren 1942, hvor der som følge af handelsaftalen blev betydelige kvantiteter træ at hjemtage, efter forhandling med trælastgrossisterne fragtrater for befragtning af træ fra Sverige til Danmark. For sejl- og motorskibe indførtes der dog først standardrater fra sommeren 1943, og disse betingelser var kun gældende indtil januar 1944, hvorefter raterne blev fastsat i hvert enkelt tilfælde.

Også ved andre tilførsler, såsom papir, cellulose, korn, malm og gødning m.v., var fragtnævnet medvirkende, men kun for skibe under 500 TDW var det nødvendigt at fastsætte standardrater og betingelser for tilførsler af forskellige varer fra Tyskland.

For den indenrigske godstransports vedkommende spillede skibsfarten en langt større rolle end normalt. Under de herskende forhold, hvor den tyske værnemagt stillede store krav til landets jernbanenet, og hvor de knappe kultilførsler kunne virke prisforhøjende på de indenrigske rater og betingelser, blev det derfor nødvendigt, at fragtnævnet interesserede sig for disse spørgsmål. Allerede i 1940 fastsatte nævnet maksimalrater for de indenrigske transporter af tørv og brunkul med skibe under 500 TDW, men disse rater ophævedes allerede i april 1941. Fra september 1942 blev der som led i en generel ordning af småskibsfartens forhold fastsat standardrater og betingelser for alle

transporter med sejl- og motorskibe. Denne kraftige udvidelse af fragtnævnets arbejdsområde skyldtes flere forhold. For det første havde statsbanerne måttet aflyse visse indenrigske transporter, som tidligere var sket pr. bane, og for det andet var den udenrigske tonnage, der tidligere stod til disposition for den danske indenrigske fart, efterhånden blevet trukket tilbage fra det danske marked. Efterspørgslen efter dansk tonnage var derfor kraftigt stigende, og for ikke at miste kontrollen over fragtniveauet var det nødvendigt for nævnet at gribe ind. Allerede inden fastsættelsen af standardraterne havde fragtnævnet vedtaget, at enhver befragtning af et skib på 20 BRT og derover skulle approberes af nævnet.

Det fremgår af ovennævnte korte gennemgang af de vigtigste farter, at efterhånden havde rederierne mistet deres dispositionsret over skibene, og ved slutningen af besættelsen var der så godt som ingen »frie« farter tilbage. Det er klart, at en sådan udvikling var mod redernes ønsker, men da de var enige i, at hensynet til samfundets trivsel gjorde de strenge regler nødvendige, bøjede de sig i det store og hele loyalt for nævnets afgørelser.

Det kan synes overflødig at gå i detaljer med hensyn til nævnets sammensætning, men i betragtning af de betydelige opgaver, der påhvilede nævnet, kan det dog være berettiget ganske kort at redegøre for de personskifter, der skete i perioden 9. april 1940 og til kapitulationen. Endnu da dette skrives, er nævnet ikke ophævet, men de ændringer, der er sket efter krigens ophør, kan ikke have nogen interesse i denne forbindelse.

Den 24. marts 1941 indtrådte hans kongelige højhed Prins Axel i nævnet til afløsning for direktør H. Christiansen, Ø. K., der på grund af bortrejse til udlandet ikke længere var i stand til at deltage i nævnets møder. Samtidig udnævntes direktør Adler Svanholm som repræsentant for de specielle kulrederier til medlem af nævnet. Ved skibsreder Hugo Marx-Nielsens død indtrådte direktør K. Husted i nævnet, og på grund af dødsfald indtrådte sekretær C. Behncke og konsul J. Villemoes (senere handelsminister) i stedet for henholdsvis sekretær C. Trautmann og konsul P. M. Warrer. Da forretningsfører C. Borch Johansen nu opholdt sig i England, indtrådte kaptajn A. H. Petersen, formand for Sejlskibsforeningen for mindre skibe, i nævnet, men af-

løstes ret kort efter af den nye Forretningsfører C. Grube. Endvidere indtrådte Formanden for de samvirkende Fagforbund Eiler Jensen ved Laurits Hansens udnævnelse til minister. Endelig fik ved loven af 13. marts 1943 småskibsfarten en yderligere repræsentant i nævnet på bekostning af de større skibes repræsentation. Kaptajn S. E. Hansen blev medlem af nævnet i stedet for en dampskibsreder, idet kaptajn H. A. Petersen dog igen en kort tid havde været medlem af nævnet. Med hensyn til nedsættelsen af de store skibes repræsentation traf man den ordning, at skibsreder A. Kampen og direktør K. Husted skulle skiftes til for et år ad gangen at være medlem af nævnet.

XII

Det er formentlig gået op for de fleste herhjemme, at den danske handelsflåde havde en overmåde stor betydning for dansk næringsliv under krigens hårde vilkår, men jeg vil forsøge ved nogle få tal at give en nærmere belysning heraf. I hvert af årene 1941, 1942, 1943 og 1944 transporteredes der til Danmark af danske skibe mellem 2 og 2½ mill. tons brændsel. Denne den hjemlige flådes store transportkapacitet skyldtes naturligvis delvis de forholdsvis korte sørejser, for opholdene i de tyske lastehavne var som regel meget langvarige og tidsspildende. Foruden brændslet transportererede skibene store mængder af gødning, papir, træ etc., samtidig med at der søværts i den indenrigske omsætning transporteredes betydelige kvantiteter brunkul og tørv.

Banernes transportevne var fuldstændig udnyttet, og havde det været nødvendigt at hjemtage brændslet pr. bane, ville følgerne have været et sammenbrud af jernbanetrafikken. En transport af dette brændsel ville nemlig indebære, at der pr. døgn skulle afsendes ca. 12 godstog à 40 vogne med 15 tons i hver vogn, eller et tog hver anden time i døgnet, og en sådan yderligere belastning af det danske og tyske jernbanenet ville have været en komplet umulighed. Samtidig ville udgifterne ved baneværts transport trods den stigning, der var sket i søfragterne, have været endnu højere, og kulpriserne ville være blevet væsentlig fordyrede. For transporterne fra Tyskland kunne jernbanenettet naturligvis anvendes i nødstilfælde, men i samhandelen med de øvrige nordiske lande var skibene en nødvendighed.

XIII

På grundlag af de indberetninger, som Statistisk Departement årligt modtager fra rederierne om den årlige indsejling, har departementet opgjort den årlige indsejling for flåden for en længere årrække. I nedenstående oversigt er opstillet de pågældende tal for årene 1940-1944 incl. Tallet for 1945 er ikke medtaget, fordi den væsentlige del af dette års indsejling falder på perioden efter kapitulationen, idet det tyske eksportforbud for brændsel i januar 1945 næsten standsede den hjemlige skibsfart.

Indsejlet bruttofragt 1940-1944 for den samlede flåde indtil den 9. april og derefter for hjemmeflåden.

	Fra udl. til udl. mill. kr.	Mellem Danmark og udlandet Til Dan. mill. kr.	Fra Dan. mill. kr.	I alt brutto- fragt mill. kr.	Måned- fragt mill. kr.	Sam. fragt (mds. fragt omregnet) mill. kr.
1940.....	89,6	103,1	24,3	217,0	6,4	227,5
Heraf med lande uden for spærringen.....	68,0	64,2	16,6	148,8	6,4	159,3
Heraf med lande inden for spærringen.....	21,6	38,9	7,7	68,2	0	68,2
1941.....	28,9	61,9	6,0	98,6	1,2	98,9
1942.....	25,8	55,8	2,5	81,0	0,8	85,5
1943.....	37,0	55,1	2,0	94,1	3,0	99,0
1944.....	19,7	55,6	2,2	77,5	0	77,5

For året 1940 vedrører tallene perioden for og efter 9. april, og for den sidste periode ligesom for de følgende år omfatter oplysningerne kun den bruttofragt, der er indsejlet af hjemmeflåden. Ved at fordele den i 1940 indsejlede bruttofragt på de forskellige farter har man en vis mulighed for at dele den indsejlede fragt på henholdsvis hjemme- og udeflåden og på perioden før 9. april 1940 og perioden efter.

Farten mellem lande uden for spærringen omfatter således fart mellem disse lande indbyrdes og fart mellem disse lande og lande inden for spærringen, og disse farter kan kun være foretaget før 9. april 1940. Farten inden for spærringen har som hovedregel kun været udført efter 9. april 1940, men farten mellem Tyskland og noget af den indbyrdes fart, f.eks. mellem østersølandene og Danmark, kan dog være foregået før 9. april 1940. I betragtning af den hårde vinter 1940 vil formentlig den væsentligste del af farten være foregået efter ovennævnte dato. Det kan derfor være rimeligt at antage, at farten på lande inden for spærringen væsentligt vedrører perioden efter 9. april 1940 og hjemme-

flådens skibe. Oversigten viser forøvrigt, at i perioden 9. april 1940 til og med 1944 har hjemmeflåden i indenrigsk fart indsejlet et beløb på ca. 430 mill. kroner. Heraf er ca. 290 mill. kroner indsejlet i farten på Danmark, medens resten, 140 mill. kroner, er indtjent i ren udenrigsk fart.

I fredens år har dansk skibsfart, som allerede nævnt foran, indsejlet langt den væsentligste del af sine fragter (75 pct.) i ren udenrigsk fart, og oversigten giver således et ganske udmærket indtryk af dansk skibsfarts stilling under besættelsen og bekræfter, hvad der er nævnt foran vedrørende sejladsen for tysk regning.

I fredsårene lå den samlede flådes indsejling på gennemsnitligt 250 mill. kroner årligt, medens det af hjemmeflåden under besættelsen indsejlede beløb kun udgjorde knap 100 mill. kroner om året. Det vil være rimeligt at pointere, at hjemmeflåden udgjorde ca. $\frac{1}{3}$ af den samlede danske tonnage, men det er ikke rigtigt heraf at slutte, at den danske handelsflådes indsejling, såfremt Danmark havde undgået besættelsen, ville have udgjort 3 gange ovennævnte beløb. Tværtimod synes det på grundlag af oplysningerne fra 1. kvartal 1940, perioden indtil 9. april, rimeligt at slutte, at den årlige indsejling i krigens år ville have udgjort ca. 6-700 mill. kroner årligt, eller for hele perioden 3-3½ milliard kroner, et beløb, der langt overstiger den indsejling, der under besættelsen blev indtjent.

Fragraternes stigning.

Som allerede nævnt foran fastsatte fragtnævnet standardrater og betingelser for de fleste farter. Med hensyn til kulraterne fastsattes raterne allerede i juni 1940, og disse rater var gældende for hele krigsperioden. Raten var fastsat til kr. 16,50 pr. ton for en damper på 2.500 TDW og var ens uden hensyn til, om kullene blev hentet fra nordsø- eller østersøhavnene. Dog blev der ved sejlads på bl.a. Rotterdam givet et tillæg til raten, ligesom der blev givet tillæg til sejlads på visse danske havne.

I forhold til raterne før Krigen var stigningen på ca. 200-250 pct., men når den indsejlede bruttofragt pr. TDW kun steg med godt 150 pct., må det ses i forbindelse med, at opholdene i havnene var af længere varighed, ligesom sejladsen på grund af lange omveje tog længere tid end under normale forhold. Der vil derfor ikke ske en stigning i

skibenes indsejling, der svarer til den stigning, der sker i fragterne.

For de øvrige raters vedkommende gjaldt noget tilsvarende som for kulraten, men det er umuligt, at give nogen nærmere talmæssig belysning af disse forhold.

Driftsudgifterne.

Det er ikke tilstrækkeligt ved en bedømmelse af indtægtsforholdene i noget erhverv, heller ikke i skibsfarten, blot at se på indtægterne, men man må samtidig undersøge, hvorledes udgifterne har udviklet sig. Jeg skal ikke trætte Dem med en meget dybtgående redegørelse for driftsudgifternes stigning, men dog anføre, at den del af indtægterne, der var tilovers til afskrivning af renter etc., var stadig faldende hele perioden.

De enkelte driftsudgifter har naturligvis ikke udviklet sig på ensartet måde, men stigningen har været meget forskellig, og jeg vil her blot komme ind på de poster, der har været af størst betydning.

Krigstillæg.

De ved besættelsen gældende krigstillæg var opstillet under hensyn til, at den væsentligste del af Danmarks import af brændsel kom fra England, og de ved besættelsen ændrede forhold gjorde det nødvendigt for rederne at opsigte den gældende krigstillægsoverenskomst. I en kortere periode foregik sejladsen uden ydelse af krigstillæg, men fra og med slutningen af juli 1940 indførtes der atter krigstillæg i handelsflåden, men til satser, der var væsentligt mindre end dem, der var gældende før 9. april 1940. Det kan således nævnes, at del maksimale tillæg ved fart på fremmede havne udgjorde 40 pct. for officerer og 50 pct. for mandskab.

Efterhånden som risikoen for sejladsen voksede, og det ved besættelsen fremkaldte chok havde lagt sig, ændredes krigstillægsoverenskomsten, og efter det sidst gældende tillæg pr. 1. november 1944 ydes der i indenrigsk fart et tillæg til officerer på 50 pct. af grundhyren og til det menige mandskab 60 pct., i fart på Østersøen 80 pct. og 100 pct. og i fart på Nordsøen 115 pct. og 140 pct.

Dyrtidstillæg.

Med hensyn til ydelsen af dyrtidstillæg fulgte søens folk, som nævnt foran, arbejderne i land, men i kraft af deres længere arbejdstid op-

nåede sømændene at få et dyrtidstillæg, der som helhed gav langt mere end 100 pct. dækning for pristalsstigningen.

I stedet for i detaljer at gennemgå de forskellige dyrtidstillægsordninger vil jeg ganske kort oplyse, hvorledes den gennemsnitlige månedlige fortjeneste for de enkelte kategorier af søfolk stillede sig før krigen og i krigens sidste år. Disse tal omfatter ikke værdien af kost og logi, som sømanden får om bord i skibet. Fortjenesten for krigsårene omfatter det gennemsnitlige dyrtidstillæg og krigstillæg og angiver den gennemsnitlige månedlige fulde fortjeneste.

I 1938 var den gennemsnitlige månedlige fortjeneste for en 1. styrmand kr. 522,-, medens han i perioden 1. april 1944 til 31. marts 1945 havde en månedlig fortjeneste på kr. 836,- eller en stigning på ca. 60 pct. For 1. maskinmesters vedkommende er de tilsvarende tal kr. 673,- og kr. 1033,-, altså 53 pct. En matros havde for krigen gennemsnitligt pr. måned kr. 266,-, men den månedlige indtægt var i årene 1944-45 kr. 561,- eller en stigning på 111 pct. For en letmatros var yallene kr. 149,- og kr. 389,- samt 161 pct. En donkeymand tjente henholdsvis kr. 315,- og kr. 652,-, eller en stigning på 110 pct., og på dette niveau lå fortjenesterne for de forskellige mandskabskategorier.

Mandskabsforhold i øvrigt.

Gentagne gange under og efter den første verdenskrig var der fra søfolkenes side blevet klaget over, at det offentlige ikke på synlig vis havde givet dem en anerkendelse for deres indsats. For at vise samfundets taknemlighed over for søfolkene vedtog rigsdagen derfor under denne krig ved lov af 20. marts 1940 at yde en livsvarig hædersgave til enker og børn efter omkomne søfolk eller til sådanne søfolk, der var blevet invalider under tjenesten. Loven blev efter befrielsen udvidet til også at omfatte efterladte efter søfolk, der havde tjent på skibe under aktiv tjeneste hos de allierede. Fra rederside vedtog man at hædre mandskabernes indsats, og ved en ekstraordinær generalforsamling i Dansk Dampskibsrederiforening den 24. februar 1944 oprettedes Den Danske Sømandsfond, hvis midler skal komme sømandsstanden og dens pårorende til gode.

En anden gren af hjælpearbejdet, der blev sat i gang, bestod i at holde sommerlejre for sømandshustruer og deres børn. Dette arbejde, der blev iværksat af Dansk Sømandsmission under pastor Eilschou-Holms

ledelse, blev støttet økonomisk af rederierne.

For de arbejdsløse navigatører og menige søfolk afholdtes der forskellige kursuser for at holde deres kundskaber om søens forhold ved lige, og endelig understøttede først rederierne, senere handelsministeriet, pårørende til de sømænd, der var uden for spærringen.

XIV

En strålende indsats kom statens skoleskib »Danmark«, til at gøre. Skoleskibet forlod Danmark den 8. august 1939 for at gå på sit sædvanlige vintertogt under kommando af kaptajn Knud Hansen. Under togtet ankom skibet til Jacksonville (Florida) den 1. april 1940 og gjorde søklar til hjemrejsen, der skulle påbegyndes den 8. april samme år; men Danmarks besættelse den 9. april forandrede med èt slag skoleskibets fremtidige sejlads. De ældre elever ønskede at blive afmønstret så snart som muligt for at komme ud i aktiv tjeneste i kampen mod fjenden, men inden de kom bort fra skoleskibet, havde de dog tilbragt nogen tid om bord under skibets henliggen i Jacksonville, og det skal her nævnes, at Jacksonville's befolkning ydede såvel elever som officerer en enestående gæstfrihed og omsorg. Eleverne blev af befolkningen udstyret med tropetøj, badetøj, tobak etc., etc., alle de fornødenheder, som de unge mennesker naturligvis ikke havde om bord og heller ikke havde nogen mulighed for at erhverve sig i land for egen regning, da de selvfølgelig ikke havde dollars i lommen. Efterhånden som månederne gik, blev største parten af eleverne efter samråd med kaptajn Knud Hansen sendt til de allieredes skibe på Pacifik kysten, i Golfen eller til havnene på Amerikas østkyst, hvor de i kraft af deres udmærkede uddannelse fik gode hyrer. Der var også en del elever, der tog til R.A.C.F.'s flyveskole i Canada. Kaptajn Hansen stod stadig i føling med eleverne, når de kom ud at sejle med de allierede skibe, og fik beviser for deres gode opførsel og dygtige sømandsskab til ære for deres stand og for deres land.

Ved Japans angreb på Pearl Harbour tilbød kaptajn Knud Hansen at stille skibet til disposition for den amerikanske regering. Dette tilbud blev straks modtaget med tak, og det blev bestemt, at skibet skulle afgå snarest muligt til New London, Connecticut, hvor der lå en særlig officersskole for »the coast guard«. Skibet afgik fra Jacksonville den 27. december 1941 med 15 gamle elever og ankom til New London

den 4. januar 1942. Det forblev under dansk kommando og beholdt sit navn, og den eneste forandring, der skete, var, at flaget blev skiftet den 2. februar 1942. Nu begyndte en travl tid for kaptajn Knud Hansen og officersbesætningen samt for de ældre elever, der blev brugt som hjælpelærere til uddannelsen af de amerikanske kadetter. Det smukke, hvidmalede skib sejlede sommer og vinter på østkysten af New England uden uheld af nogen art og blev snart kendt over hele Amerika for den dygtige indsats, der blev ydet fra dansk side ved denne så vigtige uddannelse, idet den amerikanske handelsflåde blev udvidet fra måned til måned med en sådan hastighed, at det var umuligt at følge det samme tempo ved fremskaffelse og uddannelse af kvalificeret mandskab. Dette arbejde varede uden afbrydelse indtil den 26. september 1945, indtil hvilket tidspunkt ca. 5000 unge amerikanske kadetter, hvoraf ca. 3000 blev udnævnt til officerer, havde gjort tjeneste om bord. På hs. majestæt kongens fødselsdag blev skibet givet tilbage af de amerikanske myndigheder under et stemningsfuldt og gribende ceremoniel, og Dannebrog blev atter hejst. Ved denne festlighed blev kaptajn Knud Hansen og hans officerer og besætning stærkt hyldet for den udmærkede indsats, skibet havde gjort under sit ca. 6 år lange ophold i amerikanske farvande.

Den 28. september 1945 afgik skoleskibet »Danmark« fra New London til New York og tiltrådte hjemrejsen den 15. oktober med ankomst til København den 13. november samme år.

XV

Efter de mange krigsårs tab står dansk skibsfart i dag meget svækket. Den egentlige danske handelsflåde, der ved krigens udbrud omfattede 558 skibe på 1,1 mill. BRT og 1,6 mill. TDW, var pr. 1. januar 1946 på grund af krigsforlis, almindelige forlis m.m. i forbindelse med en ringe tilgang reduceret til 390 skibe på 728.000 BRT og 1 mill. TDW og var således formindsket med godt $\frac{1}{3}$ af tonnagen ved krigens udbrud. Udeflådens skibe har sejlet i meget hårde farter, og krigstidens forhold har forhindret en effektiv vedligeholdelse af skibene, og de tilbageleverede skibe var derfor i en meget dårlig forfatning. Der forestår derfor dansk skibsfart en vanskelig opgave med at genopbygge handelsflåden. Denne genopbygning stiller store krav til erhvervet, og da den er en nødvendig forudsætning for, at dansk skibsfart skal genindtage sin plads

i den internationale skibsfart og få den samme betydning for landets erhvervsliv som før krigen, er det erhvervets håb. at krigens forhold må have vist politikerne og det danske samfund, hvilken betydning det har haft for vort land, at vi har en stor og moderne handelsflåde.

Tillæg

Oversigt over den egentlige danske handelsflådes (skibe på 100 BRT og derover) udvikling under krigen.

	Antal skibe	BRT i 1000	TDW i 1000
Bestand 1. september 1939.....	558	1099	1657
Tilgang indtil 9. april 1940.....	21	30	44
Afgang indtil 9. april 1940	43	86	125
heraf krigsforlis	29	76	110
Nettoafgang indtil 9. april 1940	22	56	81
Bestand 9. april 1940.....	536	1043	1576
heraf inden for spærringen.....	304	359	504
heraf uden for spærringen.....	232	684	1072
nemlig i England, Dominions.....	129	382	583
i U.S.A.....	40	144	232
i Frankrig.....	29	65	105
i neutrale havne	34	93	152
Tilgang indtil 31. december 1945.....	75	186	274
Afgang indtil 31. december 1945	221	501	789
heraf krigsforlis	193	457	717
nemlig inden for spærringen.....	64	71	106
nemlig uden for spærringen	129	386	611
Nettoafgang	146	315	515
Bestand 1. januar 1946	390	728	1061

Arbejdsforhold og prispolitik - træk af den sociale udvikling

Af bibliotekskonsulent Jørgen Banke

Det, som særtegnen et demokratisk styret land, er dets forhold til de syge og fortrykte, til børn, gamle og arbejdsløse. Det land, der gennem sin lovgivning stadig arbejder hen til at løfte de underste samfundslag op i et højere, mere menneskeværdigt niveau, er på vej til udjævning af den ulighed i kår, som er opstået gennem tiderne, og som de kommende slægter ikke bør lide under.

Kyndige udlændinge anerkendte, at Danmark før krigen var inde på denne vej; men det er klart, at et land som Danmark, der importerer råstoffer til sin industri og foderstoffer til sine køer og sælger de færdige produkter til udlandet, ikke kan leve uberørt videre, når alle grænser spærres.

De sociale følger af dette var under besættelsen en sænkning af den brede befolknings levestandard, begrundet på den stærke stigning i priserne på varer, som importeredes udefra, og på de næringsmidler,

Prisstigningerne blev mødt med kritik og protest - ja, men det danske humør fornægtede sig alligevel ikke!

vi selv producerede.

I virkeligheden viste det sig, at tyskerne kunne levere flere varer, end vi havde ventet, men dette var ikke gratis, da der efterhånden blev lagt et stigende antal krigsarbejder for os, som vi måtte udføre.

I nedestående tabel¹⁾ gives en oversigt over Danmarks indkomst, forbrug, investering, anlægsvirksomhed og ydelser til tyskerne i tidsrummet 1939-44.

Man ser, hvorledes pengerigeligheden tager til (allerede i det første krigsår 300 mill. kr.), hvorledes varelagrene formindskes (man kunne bruge 600 mill, af varelagrene det første krigsår, men kun 100 mill, i

Mill. kr.	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Samlet pengeindkomst.....	5300	5600	6400	7100	8000	8900
Forbrug af varelagre.....	—	600	300	200	200	100
Ydelser til tyskerne	5300	6200	6700	7300	8200	9000
Ydelser til udlandet.....	—	900	900	700	1800	2800
Rest til dansk forbrug og anlægsvirksomhed	5300	5300	5800	6600	6400	6200
Nemlig: Anlægsvirksomhed.....	500	300	200	300	300	200
Forbrug.....	4800	5000	5600	6300	6100	6000

1944), og udgifterne: til tyskerne stiger voldsomt de to sidste år.

Vor anlægsvirksomhed taber sig betydeligt, og de 1200 mill. kr., som forbruget stiger, regnet i penge, dækker ikke nær prisstigningen. Den stigende pengerigelighed stammer fra Nationalbankens finansiering af tyskernes forbrug her i landet og overskudsleverancerne til Tyskland. Clearingkontoen voksede, fordi de varer, vi fik fra Tyskland, ikke nær opvejede de varer, vi sendte derned. Differencen gik på clearingkontoen, og den blev større og større, da tyskerne sendte mindre og mindre.

De stigende pengeindkomster var meget ulige fordelt. De kom i første række dem til gode, som var direkte leverandører til tyskerne (værnemagere og eksportører). Underleverandører til værnemagerne fik også deres del, alle de, der havde noget at sælge, fik stærkt forøgede indkomster. Men de mennesker, hvis indtægter blev langsomt regulerede gennem lovgivningen (tjenestemænd fra stat og kommune, aldersrente- og invaliderentydere og arbejdsløse), nåede derimod aldrig så langt frem, at de kunne bevare deres levestandard fra 1939 under den hurtigt voksende prisstigning. Sælgerne fik til gengæld flere penge, end de kunne bruge, så banker og sparekasser fik overflod. Nationalbankens seddel- og skillemøntsomløb giver et billede af pen-

1) På grundlag af »økonomiske efterkrigsproblemer«.

gerigeligheden i de tre Krigsår:

1942	1040 mill. kr.
1943	1420 mill. kr.
1944	1725 mill. kr.

Nogle af disse penge gik også til den »sorte børs«, hvor gamle og sjældne varer omsattes til fantastiske priser.

Den inflation, som truede fra pengerigeligheden og den »sorte børs«, søgte man at imødegå gennem prislovgivningen. Man ansatte maksimalpriser på adskillige varer, og man understøttede dette med en udvidelse af rationeringen.

Fra krigens begyndelse var der en indre kamp mellem regeringen og erhvervslivet vedrørende prisstigningen. Regeringen og økonomerne ville holde priserne nede af frygt for inflation, men erhvervslivets folk ville have erstatning for de stigende produktionsomkostninger. Den 9. april 1940 udsendte handelsministeriet en bekendtgørelse, som foreløbig forbød prisstigning på alle varer, med mindre man havde indhentet bemyndigelse hos priskontrolrådet. Priserne skulle forblive, som de var den 8. april. Man måtte ikke købe mere end til 3 dages forbrug, og man måtte ikke tilbageholde varer fra omsætningen for at vente på stigende priser. Denne bekendtgørelse virkede effektivt, også med hensyn til hamstring af levnedsmidler, men regeringen kunne ikke holde stillingen. Allerede den 24. april lempedes bekendtgørelsen til 7 dages indkøb. Slagterierne påstod, at detailprisen fra 8. april var unormal lav, og det viste sig, at der kom næsten intet kød og flæsk frem på det københavnske marked, før detailprisen sattes i vejret. Prisforhøjelsen bevirkede, at pristallet steg, så arbejdsløningerne for mandlige arbejdere efter dette måtte udbetales med 13 øre mere i timen.

Regeringen indså, at den anvendte fremgangsmåde ikke bragte priserne ned. Skruen uden ende måtte standses, og i løbet af maj måned kom et lovkompleks på ikke mindre end 9 love, der skulle bøde på disse uheldige forhold:

1. Lov om det for regulering af arbejds løn gældende pristal,
2. Lov om priser,
3. Lov om voldgiftsret for visse arbejdsstridigheder,

4. Lov om ekstraordinært tilskud til vanskeligt stillede arbejdsløshedskasser,
5. Lov om begrænsning i adgang til udbetaling af udbytte og tantiømer i aktieselskaber m.v.,
6. Lov om midlertidig fordeling og regulering af arbejde,
7. Lov om et kreditfond på 100 mill. kr.,
8. Lov om forhøjelse af det kommunale lånefond og
9. Lov om fremme af beskæftigelsen på landet.

Hele komplekset gik ud på at hindre inflation, at stabilisere priserne og at øge beskæftigelsen.

Loven om priser var en afløser af prisstoppet af 9. april, som ikke i længden kunne gennemføres. Den skulle forhindre stærke prisstigninger. Urimelige priser og forretningsbetingelser blev forbudt. Priserne skulle bygges på de nødvendige udgifter til varens indkøb eller fremstilling samt forhandling og transport med tillæg af en rimelig nettoavance. Den såkaldte genanskaffelsespris blev der sat bom for, og selvfølgelig var der heller ikke længere lejlighed til genkøb af varer vestfra. Men man kunne ikke opføre genanskaffelsespris for varer, man havde haft liggende længe før besættelsen.

Priskontrolrådet blev nu bemyndiget til at fastsætte maksimalpriser og maksimalavancer. Det bemyndigedes endvidere til at bringe urimelige priser eller forretningsbetingelser til ophør ved forhandling med de pågældende eller ganske simpelt ved påbud om ophør efter en vis frist, og der blev nedsat et ankenævn, hvor man kunne besvære sig over rådets afgørelser. På grundlag af ankenævnets indstilling havde handelsministeren det afgørende ord.

Man begyndte f.eks. en smørrationering den 8. november 1940 med 350 gram ugentlig pr. individ, og denne ration blev opretholdt til 1. januar 1942, da den nedsattes til 315 gram for 3. juli samme år at dale til 300 gram og 1. juli 1945 til 250 gram. Den sidste nedsættelse skyldtes hjælpen til det nødstedte Europa. De øvrige rationerede varer var kaffe, te og kakao (så længe vi havde disse varer), sukker, franskbrød, sigtebrød og rugbrød. Kød og flæsk var ikke direkte rationeret på grund af tyskernes tilstedeværelse her i landet, idet man ikke mente at kunne gennemføre en egentlig rationering på kort uden at blive tvunget ned på niveau med de tyske rationer, hvilket ville betyde, at man skulle

nedsætte forbruget stærkere, end man blev tvunget til ved ordningen af 1943. Efter denne havde vi lov at beholde 80 pct. af førkrigsforbruget. Fordelingen skete i henhold til købekort, som skulle påtegnes af den handlende; men dette var ikke helt heldigt, idet ansvaret for en retfærdig fordeling af varerne blev lagt på slagteren og høkeren, og her havde utvivlsomt manden med den spækkede tegnebog lettere ved at få en større andel end den, han kunne tilkomme.

II

I trediverne, da tallet på vore arbejdsløse var stort, blev vor sociale lovgivning vedrørende disse samfundets stedbørn underkastet en meget hårdhændet kritik fra mange sider, og da Hitler kom til magten i Tyskland, og vi hørte genlyd af hamrene fra den store oprustningsmaskine, var der mange hos os, som roste den ro, orden og disciplin, man havde i Tyskland, hvor al arbejdsløshed var likvideret. Man holdt det flittige tyske bistade frem som et eksempel, vi skulle følge. Da vi så blev tvangsindlagt i »Det tredje Rige« og afspærret fra verden, steg frygten for større arbejdsløshed og vareknaphed automatisk fra måned til måned. Der blev i rigsdagen gennemført ekstra tilskud til de vanskeligt stillede arbejdsløshedskasser (30. marts og 30. maj 1940) og lemper med hensyn til åbning af fortsættelseskasser (30. marts 1940) samt en brændselshjælp (24. februar 1940) til langvarigt arbejdsløse. Endvidere skabte man muligheder for at yde kommunerne statsstøtte til gennemførelse af vigtige arbejder. Man ville fremme både det private og det offentlige boligbyggeri for derved at holde arbejdsløsheden nede. Endelig fik man en lov om midlertidig fordeling og regulering af arbejde (30. maj 1940) og en lov om foranstaltninger til fremme af beskæftigelsen og arbejdsanvisningen (30. maj 1940). Arbejdet skulle fordeles mellem de flest mulige, og det misforhold, der var mellem manglende arbejdskraft på landet og arbejdsløshed i byerne, burde så vidt muligt ophæves.

Fordelingen skulle ske ved ugentlige fridage og nedsættelse af arbejdstiden; men her kunne man ikke skære alle virksomheder over én kam, man måtte tage hensyn til deres art, og man måtte søge fordelingen gennemført ad frivillighedens vej. Først og fremmest måtte den etableres i fag med stor arbejdsløshed.

Undersøgelserne af mulighederne for arbejdsdeling inden for et be-

L.A.B. (d.v.s. Landsforeningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse), der blev stiftet den 1. aug. 1939, gjorde under besættelsen en stor indsats for at »holde hjulene i gang«. Bl.a. ved plakater opfordrede foreningen alle til at forstå, at arbejdsløshed ene og alene kunne bekæmpes ved mere arbejde. Samtidig opfordrede staten enhver, som evnede det, til at tegne andele i det beskæftigelseslån, der var vedtaget af rigsdagen den 30. septbr. 1940.

stemt fagområde skulle foretages af vedkommende organisationer og overenskomst afsluttes af disse, idet der nedsattes nævn, bestående af arbejdere og arbejdsgivere, som skulle godkende arbejdsfordelingsplanen. De pågældende personer fik ikke arbejdsløshedsunderstøttelse, men en godtgørelse, der under visse betingelser svarede til denne. Endvidere blev der oprettet arbejdsfordelingskasser i tilknytning til arbejdsløshedskasserne, og disse betalte godtgørelsen, der refunderedes af arbejdsløshedsfonden, som fik tilskud af alle de pågældende lønmodtagere, der havde en årsindtægt på mindst 1800 kr., og så af statskassen, kontingentet for lønmodtagerne kunne variere fra 12 til 192 kr. årligt.

Loven gjaldt kun foreløbig fra juli 1940 til 31. marts 1941, men forlængedes den 30. marts 1941. I henhold til denne lov var der ved udgangen af 1944 truffet aftale om arbejdsfordeling, omfattende 49.000 arbejdere. Den ugentlige nedsættelse af arbejdstiden androg 0,8 mill. timer eller gennemsnitlig 15,4 timer pr. arbejder, så det ved arbejdsfordelingen opnåede resultat kan udtrykkes derved, at der blev opretholdt sysselsættelse for ca. 16.000 arbejdere¹⁾.

I samtlige landkommuner og i bykommuner, hvor der ikke fandtes arbejdsanvisningskontorer, nedsattes der arbejdsløshedsudvalg. Disse

havde pligt til sammen med de offentlige arbejdsanvisningskontorer at anvise ledige arbejdere i kommunen arbejde hos de arbejdsgivere, som manglede arbejdskraft. Det bedst lønnede arbejde anvistes til gifte personer og forsørgere, mindre vellønnet arbejde til ikke-forsørgere. Arbejdsløshedsunderstøttelse eller hjælp til underhold mere end 2 mdr. blev for ikke-forsørgere betinget af, at udvalget gav vedkommende bevis for, at der ikke kunne skaffes arbejde i den pågældende kommune eller dér på egnen. De vanskeligt stillede arbejdsløsheds-kasser fik desuden et ekstraordinært statstilskud på 20 mill. kr. for at lette dem overgangen til arbejdsfordelingen.

Den 7. marts 1940 nedsattes et beskæftigelsesudvalg, som bestod af repræsentanter for erhvervslivet; men efter besættelsen blev det afløst af et af statsministeriet nedsat udvalg, bestående af tjenestemænd fra de forskellige ministerier og en del af regeringens medlemmer. Også gennem private skete der bestræbelser for at stimulere nye arbejders igangsættelse.

Den feber, som besættelsen satte i alle virksomheder, gav sig også udslag i, at man opsagde funktionærerne inden for virksomhederne, da den bestående funktionærlov fastsatte lange opsigelsesfrister, og man ønskede at stå frit, fordi man ikke kunne vide, hvor ugunstige forholdene ville blive.

For i nogen måde at modvirke disse opsigelser ændrede man funktionærloven (29. juni 1940) for tiden indtil 1. april 1941, således at opsigelsesfristen i kriseramte virksomheder midlertidigt nedsattes til én måned.

I slutningen af august 1940 gav arbejderne og arbejdsgivernes hovedorganisationer udtryk for en fælles vilje til fra begge sider at bringe ofre for at holde produktionslivet i gang. Det vakte glæde hos alle, og arbejds- og socialministeren fremsatte et udkast til lov om et arbejds- og forligsnævn, der skulle træffe afgørelser om alle arbejdsstridigheder. Loven blev vedtaget den 14. september, og alle stemte for den med undtagelse af et par enkelte af Venstres medlemmer. Dermed var strejkeret og lockouter fjernet fra arbejdslivet. Få dage efter blev der på grund af kornprisernes stærke stigning vedtaget en lov om dyrtidstillæg til arbejderne (23. september 1940). Loven fastsatte, at mandlige arbejdere, kvindelige arbejdere og ungarbejdere skulle have henholdsvis 6,25, 4,15 og 2,60 øre mere i timen.

1) Da arbejdsfordelingen i maj 1945 havde nået sit største omfang, skaffede den arbejde til ca. 33.000 personer. På dette tidspunkt var i alt 105.000 arbejdsløshedsforsikrede underkastet arbejdsfordelingen.

Da råstofferne vedrørende margarinefabrikationen svandt mere og mere ind, måtte man træffe foranstaltninger vedrørende denne.

I marts måned 1940 var der afsluttet en handelsoverenskomst med England, som ville medføre en nedgang i smøreksperten og i indførslen af oliefrø og foderkager. Man havde derfor overvejet en margarinerationering, dels for at spare på de råstoffer, man havde i landet, dels for at få vor egen smørproduktion mere frem på hjemmemarkedet. Den 14. april 1940 standsedes foreløbig al margarinefabrikation, og der måtte kun sælges 250 gram til hver person mod aflevering af rationeringsmærker; men allerede 10 dage efter kom den bestemmelse, at man for maj og juni måned kun måtte få 500 gram pr. måned til mindrebeholdere, d.v.s. personer, hvis indkomst efter forsørgerfradraget ikke oversteg 2400 kr., og man skulle være mindst 15 år for at få disse mærker. Personer, som modtog margarinemærker, fik udleveret rabatmærker til køb af smør, for så vidt de havde hjemmeværende børn under 15 år. Hvert barn fik 3 smørrabatmærker à 50 øre i de nævnte to måneder, og 800.000 børn deltog i denne rabat, der kostede staten 1,2 mill. kr.

Denne lovgivning til støtte for arbejdere og arbejdsløse blev fortsat, så længe rigsdagen fungerede. De mindrebeholdere fik rabatkort på smør og kød, og alle børn fik rabatkort på tøj. Men hvor meget der end blev gjort, kunne der dog ikke holdes trit med prisstigningen. Det var umuligt for arbejderne at opnå samme levestandard, som de havde før krigen, og de kunne naturligvis slet ikke nå de folkelag, der begunstigedes af prisstigningen. Man så derfor mange arbejdere søge til de steder i landet, hvor tyskerne satte deres meningsløse befæstningsarbejder i gang. Flere danske virksomheder gik frivilligt eller tvungent over til at arbejde for den tyske værnemagt, arbejderne fulgte trit, og Tyskland importerede arbejdskraft fra alle de besatte lande. Det var et sørgeligt syn, når man på Københavns Banegård og andre steder i landet så disse arbejderhold med skovle og spader forsvinde sydpå. Enkelte gjorde det af tvingende nødvendighed, men flertallet troede, at eventyret og lykken ventede dem dernede¹⁾.

På denne måde svandt arbejdsløsheden, men det var ikke for det gode. I 1933 var den, regnet i procent, gennemsnitlig for hele året 28,3, i 1934 22,1 og i 1935 19,7, medens den i 1943 og 1944 var henholdsvis 6,3 og 4,6. De mennesker, som arbejdede for tyskerne herhjemme, tjente særdeles godt, men fra alle sider i det danske folk blev de kritiseret

1) Det tyske arbejdsanvisningskontor i København åbnedes i maj, i Århus og Odense i juni 1940. Den 20. juli 1940 opholdt der sig 9.334 danske arbejdere i Tyskland (deraf 7.153 fra København), nemlig 493 murere, 392 tømrere, 470 andre faguddannede bygningsarbejdere, 5338 jordarbejdere, murerhåndlangere og arbejdsmænd, 2002 metalarbejdere, 298 andre fagarbejdere, 53 kvinder og 288 af forskellige professioner.

Den 1. oktober 1940 var tallet steget til 17.150, den 30. marts s.å. til ca. 20.000 og den 7. februar 1941 til ca. 24.000. Ult. juli 1941 arbejdede ca. 30.000 danske arbejdere i Tyskland og Norge, ult. december s.å. ca. 32.000, ult. maj 1942 ca. 42.000. Derpå sank tallet: ult. december 1942 ca. 35.000, ult. juli 1943 ca. 32.000, ult. december s.å. ca. 23.000, ult. december 1944 ca. 7.000 og ult. marts 1945 ca. 6.000.

lige så stærkt som de bønder, der måtte afhænde deres gårde til tyske flyvepladser og alligevel frivilligt lod deres vogne og heste tjene store summer ind hos tyskerne ved vognmandsarbejde. Heldigvis var der både bønder, industrivirksomheder og arbejdere, der ikke ville hjælpe fjenden med et fnug, og det var i høj grad beundringsværdigt for arbejderne vedkommende, da de faktisk bar de største byrder under krigen. Det var den slags arbejdere, der var med til at sætte folkestrejken i gang og levere et stort kontingent til den egentlige modstandsbevægelse.

III

Før 1891 kunne man her i Danmark træffe gamle folk, som hele deres liv havde været arbejdsomme og pligtopfyldende, men alligevel var endt på fattigvæsenet, fordi deres arbejdsgivere havde holdt dem på en så ringe aflønning, at de ikke kunne lægge noget til side til deres alderdom.

Det forhold blev ændret noget ved alderdomsunderstøttelsesloven, der gav sådanne gamle det nødtørftige, så de kunne holde sig klar af fattigvæsenet. Loven blev efterhånden forbedret, og hjælpen fik navnet aldersrente.

Det sammenhold, tyskernes tilstedeværelse skabte hos os, gav nu mange en ny opfattelse af disse gamle, der modtog offentlig understøttelse. De var vore, de skulle selvfølgelig hjælpes og skærmes. Under folkestrejken sad et par ensomme gamle på en fjerde sal i en stor ejendom. Midt i al kampen om at skaffe vand og fødemidler i den store ejendom, var der en, som udbrød: »Men hvad med de gamle deroppe, de kan jo ingen steder komme?« Dette fløj gennem hele ejendommen, og man bar op til dem alt, hvad de måtte savne. De havde aldrig haft en sådan overflod i normale tider!

Under den prisstigning, som indfandt sig i 1939, blev der med alle partiers tilslutning ydet aldersrente- og invaliderentydere et tillæg (18. november 1939), og denne linie videreførtes den 17. februar 1940, idet enlige fik 12 kr. og ægtepar 18 kr. pr. måned. Forhøjelserne foretoges med mellemrum under hele krigen, så det bødede noget på deres materielle vanskeligheder.

Vor sociallovgivning udnyttedes under krigen til den såkaldte socialtjeneste, som havde til formål af skaffe husly, mad og klæder m.m. til

de personer, der som følge af luftangreb eller andre krigshandlinger måtte rømme deres boliger. Denne tjeneste organiseredes inden for kommunerne, omfattende en politikreds og lededes i reglen af højere kommunale tjenestemænd.

Før kapitulationen blev der ad illegal vej truffet aftale om, at socialtjenesten skulle stå til rådighed ved forplejning og indkvartering af frihedskæmpere under eventuelle krigshandlinger eller ved tyskernes kapitulation. Flere kommuner ydede gennem socialtjenesten bistand til lokale modstandsgrupper ved anbringelse af og hjælp til personer, der var eftersøgt af Gestapo. Fra 5. maj 1945 om morgenen overtog socialtjenesten i flere kommuner forplejningen og indkvarteringen af de styrker af modstandsbevægelsen, som blev stationeret i de pågældende kommuner.

IV

Allerede i oktober 1939 foretoges ændringer i lejeloven. Udlejere kunne i følge disse ikke opsige lejeren før 1. april 1940 og heller ikke forhøje lejen, med mindre den havde været usædvanlig lav. Disse bestemmelser forlængedes i marts 1940 til 1. april 1941.

Boligforholdene blev under krigen mere og mere fortvivlede overalt i landet. Ifølge statistikken fandtes der den 1. januar 1941 9129 ledige lejligheder i hele landet, men i 1945 kun 148. Nedgangen i tal formede sig således:

	Storkøbenhavn	Hele landet
1941	6849	9129
1942	2944	3683
1943	547	706
1944	265	340
1945	91	148

Disse tal viser den rivende nedgang, der forårsagedes af besættelsen. Vort eget byggeri gik næsten i stå, og tyskerne anvendte materialet til deres barakker og befæstninger i Danmark. Gårdene ved deres storstillede anlæg af flyvepladser blev enten jævnet med jorden eller gjort ubeboelige. Ved tvangsudskrivning og den næsten ubegrænsede adgang til pengemidler i Nationalbanken sørgede de højere tyske embedsmænd og officerer for at skaffe sig standsmæssige beboelser, de købte for vore penge palæer og villaer, medens vor befolkning blev

Husvildebarakker fra Bellmansgade i København.

drevet sammen i overbefolkede bebyggelser. Der findes næppe noget mere nedbrydende af de sociale og moralske forhold end flere familier, som med hver sin husholdning skal have adgang til et fælles køkken. En sådan overbefolkning i et enkelt hjem ødelægger det gode forhold mellem mennesker, fremkalder meningsløse skænderier over småting, dårligt humør og ondskab vokser frem i sind, som ellers har været fredelige og vennesælt indstillede. Sygdom og urenlighed, lathed, uorden og ligegyldighed vokser, medens de sammenbragte børn hyler, skændes og slås. Sådanne boligforhold havde man både i hovedstaden, talrige provinsbyer, stationsbyer og ude på landet. Alle vegne, hvor tyskerne kom, virkede det nedbrydende på vore boligforhold,

Det hjalp heller ikke på boligproblemet, at fødselshyppigheden tog til under krigen. Medens tallet på levendefødte pr. 1000 kvinder i hver aldersklasse i løbet af 1930'erne varierede ganske lidt, ses det af nedenstående tabel, hvor stærkt det tog til i de tre sidste krigsår:

	< 20 år	20-24 år	25-29 år	30-34 år	35-39 år	40-44 år	45-49 år
1941.....	25,8	120,7	133,6	93,5	54,6	18,7	1,5
1942.....	27,7	130,3	151,3	108,0	60,7	19,9	1,4
1943.....	29,5	138,4	156,8	116,9	65,4	21,0	1,4
1944.....	34,1	151,8	166,0	124,3	69,1	21,1	1,3

Det stigende antal fødende unge mødre har bidraget til at gøre boligforholdene endnu mere fortvivlede, idet man kan gå ud fra, at de fleste af dem hørte til i de overbefolkede lejligheder.

Medens gennemsnitstallet af levendefødte i trediverne var 66.200, var det i de fem første år af fyrrerne sat op til 79.186, altså med 12.986 om året.

Indbyggertallet fra 1940-1944 var stigende, fra 3.832.000 til 3.863.000, 3.903.000, 3.949.000 og 3.989.000. De husvilde blandt de 3.863.060 i 1941 havde dog 9129 ledige lejligheder at vælge imellem, men de 3.989.000 i 1944 havde ikke flere end 148! Der var blevet 126.000 flere mennesker og 8981 færre lejligheder, så det var ikke så underligt, at bolignøden i 1945 skreg mod himmelen. Hvis de unge skulle giftes, måtte de bo hos de gamle, og det er en af de sikre veje til uvenskab i familien, undertiden et rent helvede både for de unge og de gamle. De gamle, der skulle ud af tjenesteboliger, kunne ikke skaffe sig noget at bo i, selv om de havde en ganske god pension. En gammel veltjent overlærer i en provinsby måtte enten af nåde bo i sin efterfølgers gæsteværelser eller flytte ind i en husvildebarak, fordi han havde glemmt at sikre sig i tide. Det var ganske umuligt for ham at købe et hus. Det hus, han tænkte på i 1931, og som dengang kostede 27.000 kr., var nu steget til 65.0000 kr.

Ser man i statistikken over anmeldte sygdomstilfælde, falder øjet straks på ordet fnat. Fnatmiden har ikke vist sig eller i alle tilfælde ikke været statistik værd siden forrige verdenskrig. Fra årene 1938-42 findes ingen statistik over dens angreb, men i 1943 havde tyskerne skaffet os avlsdyrene på halsen og ret til at betegne sig selv som en fnattet nation. I vore overbefolkede boliger, hvor flere måtte sove i samme seng, fandt denne lille modbydelige mide et sandt eldorado for sin formering. Nætterne blev ulidelige for de angrebne, indtil lægen havde oversmurt dem alle med en svovlholdig vædske, der dræbte de små preussere i deres skyttegrave.

Fnatsygdommens stærke vækst under forrige verdenskrig gav an-

ledning til den bestemmelse, at den kunne behandles gratis. Staten betalte også desinficeringen af sengetøj og gangklæder. Det samme skete nu denne gang, da der i 1943 var anmeldt 54.192 fnattilfælde i hele landet med en stigning i 1944 til 65.112.

At Lungetuberkulose, der også fremmes af dårlige og overbefolkede boliger, ikke viste nogen større stigning i statistikken (fra 2806 i 1939 til 3348 i 1943), skyldtes sikkert, at de kræfter, samfundet havde sat ind i kampen mod den, nu var stærke nok til at dæmme op for en større stigning, idet organisationen af tuberkulosestationer havde udviklet sig sådan i de senere år, at de praktisk talt dækkede hele landet.

Tyskerne kom denne gang med en særlig ondartet difteritype, der under besættelsen forårsagede mange alvorlige tilfælde, navnlig blandt voksne. At vi ikke fik en overvældende række dødsfald blandt vore børn, skyldtes udelukkende den difteri-vaccinations-kampagne, der blev startet af Statens Seruminstitut før og i de første besættelsesår. Ligeledes skyldtes gigtfieberens stigning fra 2718 tilfælde i 1939 til 4321 i 1944 temmelig sikkert vore dårlige boligforhold.

I denne forbindelse kan nævnes et par sygdomme, hvis stærke udvikling så at sige udelukkende skyldtes tyskerne, og som sænkede vort sociale niveau ganske betydeligt, nemlig kønssygdommene gonorrhé og syfilis.

Før krigen havde vi kun få tilfælde af syfilis, bragt hjem af sømænd fra fremmede havne, men efter besættelsen blev denne sygdom et meget alvorligt samfundsproblem. Den steg fra 515 tilfælde i 1939 til 4048 i 1944, altså 3533 flere tilfælde end i 1939, hvilket var i høj grad foruroligende. Gonorreen steg fra 8293 i 1939 til 18.976 i 1943 og nåede i 1944 op på 23.144 tilfælde, skønt lægerne nu havde de mest udmærkede midler til kampen mod den. Før krigen havde man på Statens Seruminstitut et fuldstændigt kartotek over alle syfilitikere og havde dermed kontrol over smitekilderne, men under besættelsen blev den ene part behandlet af de tyske læger og unddrog sig vor kontrol. Nu er der dog grundet håb om, at man igen kan få den samme magt over sygdommen som før i tiden.

Disse kønssygdomme fik en skæbnesvanger betydning for de unge piger, der altid under krige af seksuelle grunde opsøger eller lader sig opsøge af soldater. Sådanne kvinder uden hemninger kommer fra alle samfundslag, men det går værst ud over de ubemidlede. De velstående

får et dække over tilfældet, når helbredelsen er overstået, men de ubemidlede bliver meget ofte fjernet fra hjemmet og taget under forsorg og får et stempel på sig, som aldrig kan fjernes. Ikke alene disse kvinder, men alle af kvindeskøn, som gav sig hen til tyske soldater, vakte den største harme i det danske folk og gav anledning til, at selv de bedste blandt os fornede sig selv ved overgreb mod »feltmadrasserne« i døgnnet omkring nefrielsen.

Den 1. januar 1944 var der i hele landet 2572 familier under kommunal boligforsorg, hvoraf 1033 boede i barakker og husvildeboliger. I 1945 var disse tal steget til henholdsvis 3134 og 1139. Antallet af børn under 15 år, der boede i barakker og husvildeboliger, var i de to nævnte år henholdsvis 2569 og 2778. Enhver ved, at denne boligform har stærkt nedbrydende virkninger, især på børnene, selv om den ikke i den henseende er slet så skadelig som de overbefolkede lejligheder. Mange kommuner i landet var nødsagede til at administrere boligloven på denne måde, medens andre var så godt situerede, at de kunne gå til en virkelig rationel løsning af problemet. F.eks. havde Lyngby-Tårnbæk Kommune ved København i 1942-43 plads til 24 husvilde familier i pæne beboelige 2 værelses lejligheder fra 18-25 kr. månedlig. I 1941 havde samme kommune opført et boligkompleks for børnerige familier med 24 lejligheder, der hver havde 2 værelser og 2 kamre med alle moderne bekvemmeligheder. Lejen var 70 kr. mdl., men i henhold til lov af 30. juni 1941 ydedes der en huslejenedsættelse. så familier med tre børn gav 49,17 kr., familier med fire børn 42,00 kr. og familier med fem børn og derover 35 kr. Under disse gode forhold levede altså de 21 familier, der pr. 31. marts 1943 havde 109 børn og 31. marts 1944 113 børn.

V

Barnets liv fra fødsel og til skolegangens slutning blev i fysisk henseende meget stærkt og meget ilde berørt af den tyske besættelse, og det var selvsagt de mindrebemidlede, det gik mest ud over.

Vor sociallovgivning omfatter menneskelivets forskellige stadier fra fødsel til død. Den er især omsorgsfuld for syge, børn og gamle. Ser man ned over en kommunes socialregnskab, er der særdeles mange poster vedrørende børn: Jordemoderhjælp, anbringelse på fødselsafdelingen

af vore sygehuse, barselhjælp, sødmælk til ammende mødre, levertransrabatkort (Vitaminol) for gravide kvinder og for børn, bidrag til børn af enker, underholdsbidrag til børn. Vaccination mod difteri, børns anbringelse uden for hjemmene, forebyggende foranstaltninger, børnehjem, plejehjem, daghjem, fritidshjem, skolebespisning, grødbespisning og mælkekort. I en kommune, som i 1940 havde 28.782 indbyggere, brugtes der i 1944-45 til disse udgiftsposter 575.097 kr., hvoraf staten betalte de 326.936 kr., så der i nettoudgift for kommunen var 248.161 kr., altså i gennemsnit 8,65 kr. pr. indbygger. Man skulle efter dette tro, at børn, som fødtes ind i økonomisk dårligt stillede familier, havde det lige så godt som børn i velstillede hjem, men dette var kun tilsyneladende tilfældet. Sociallovgivningen kan kun i ringe grad formindske den ulighed mellem børn, som opstår ved deres fødsel. I fredstid kan man bøde noget på de ulige forhold, som børnene jo er fuldkommen uskyldige i, men i krigstid stiger denne ulighed kolossalt.

Både før og efter besættelsen stormede de velstående til de gode lagre, vi havde af beklædningsgenstande, og sikrede sig ind i fremtiden for rimelige priser, medens de mindrebemidlede var afskåret fra dette. Allerede et år efter besættelsen var der en tydelig forskel at spore i vore børns beklædning, også på de skolepladser, hvor man ellers aldrig havde lagt mærke dertil. Det var navnlig fodtøjet, der satte skellet. To år senere kunne gymnastiklærerne i omklædningsrummene konstatere en himmelråbende forskel på undertøj, strømper og fodtøj.

Med den usle beklædning fulgte mindreværd og misundelse hos de dårligst stillede, ledsaget af forkølelsessygdomme og rigelig med anmodninger om fritagelse for gymnastik og bad. Hvad disse småfolks børn led, når de blev tvunget til at afklæde sig til bad eller gymnastik, kan man ikke i almindelighed forestille sig, det må være oplevet. Derfor gjaldt det om at løbe barbenet og med så lidt tøj som muligt rigtig tidligt på foråret.

På skolevejene så man disse hueløse, blåfrosne fyre ile af sted med deres bogmakulatur under armen. Formiddagen havde været viet til, så snart mor var gået på arbejde, at få de små søskende på asylet og piske byen rundt som bude for en eller anden handlende. Nu ilede de til skolen, ikke draget af kærere og lektier, men af den vældige skudegrød, de skulle have i skrutton.

Kommunerne fik, efterhånden som priserne steg, større og større tilskud af staten for at gøre skolebespisningen så effektiv som mulig. Tilsidst blev skolebespisningen så demokratisk ordnet, at alle kunne få del i den. De større skatteydere måtte da betale et ringe beløb for deres børn. Man var således sikker på, at alle blev mætte mindst én gang om dagen. De udhungrede børn, som andre besatte nationer har haft, blev vi forskånede for. I alle vore skoler blev der indsamlet til børnenes norske kammerater, og det hørte til de store og glædelige øjeblikke i skolelivet, når man kom med sine småskillinger til havresuppen, der skulle holde liv i de små nordmænd.

I de danske købstadskommuner, der ikke havde plejehjem, daghjem, eller som savnede dem i tilstrækkelig mængde (f.eks. Københavns Kommune), følte børn og forældre for alvor besættelsens hårde tryk. Hvad tyskerne konfiskation af skolebygninger har bevirket, kan ikke måles nu, men man behøver ikke megen fantasi for at se, at den demoralisation, som dette bevirkede, kan få skæbnesvanger betydning for mange børn langt ind i fremtiden.

Mod slutningen af krigen, da tyskerne overalt i landet beslaglagde skoler til flygtninge fra Østpreussen, blev skolegangen ophævet eller indskrænket. Mange af vore købstadsbørn tilbragte derefter skoletimerne på gaden og fik indsigt i meget demoraliserende gadeliv, bl.a. i livet på den »sorte børs«, særlig i cigarethandelen, hvor de ofte kunne gøre »børsherrerne« tjenester. Allerede i 1943 var vore opdragelses-hjem under børneværnet fyldt til trængsel. Der var normalt plads til 8635, og der fandtes 9375. I 1944 var der skaffet plads til 9041, men hjemmene blev belagt med 9820. Det antal børn, der ifølge forsorgsloven fjernedes fra hjemmet på grund af opførsel og karakterbrist, steg i 1942-43 fra 829 til 890.

Alt sammensvor sig om at gøre vore børn og unge til ringere mennesker. De stigende priser tvang flere og flere mødre til at tage arbejde, og kun de færreste steder fandtes der kommuner, som havde de nødvendige daghjem og fritidshjem til at tage sig af de moderløse.

Omgivet af en nation af voldsmænd, der havde krænget hele den humanistiske kulturhinde af sig og levede menneskedyrets liv uden klemninger, var mange af vore børn og unge underkastet den skadelig-

ste indflydelse. Så snart de forbryderiske elementer havde nået den tilstrækkelige alder, meldte de sig til Frikorpset eller blev Sommermænd og Hipofolk. Heldigvis var dette dog et meget lille mindretal af den danske ungdom. Flertallet havde den rigtige bund i sig og blev kernen i vor modstandsbevægelse.

VI

Brændsel og olie voldte os kvaler i den første verdenskrig, men det var intet ved siden af de ulykker, ulemper og indgreb, som savnet af disse to produkter forårsagede vort samfund fra den højeste til den laveste i denne krig.

Varme og drivkraft er en livsbetingelse for alle vore næringsgrene. For hvert år, vi passerede i 1930'erne, brugte vi flere og flere millioner tons brændselsolie til lastbiler, trafikbiler, lyntog, fabrikker og elektricitetsværker. Vi brugte i 1933 4.901.882 t kul, i 1934 5.147.542 t, i 1935 5.399.709 t, i 1939 5.899.091 t og i 1943 kun 2.701.814. Forbruget var gået ned til under halvdelen, fra 1550 t pr. indbygger i 1939 til 684 t pr. indbygger i 1943. Nedgangen ville have været fuldstændig katastrofal for os alle, om ikke vi havde haft indenlandsk brændsel.

Den tekniske udvikling, som er foregået i verden det sidste halve hundrede år, har gjort alle menneskers liv afhængige af disse to råstoffer. Vi havde derfor, så snart det trak op til krig, skaffet os gode beredskabslagre, men vi troede jo den gang, at vi ikke selv kom med i ulykken. Den første hårde krigsvinter var ikke gået til ende, før man på brændselsnævnets initiativ lod røre på sig i rigsdagen. Den 26. februar 1940 fik vi en lov om indenlandske brændselsmaterialer, ifølge hvilken der blev nedsat et brændselsudvalg, der blev bemyndiget til at ekspropriere arealer, hvor der fandtes brunkul, så disse arealer kunne udnyttedes rationelt. Landbrugsministeren fik en slags hals- og håndsræk over disse lejer - med hensyn til optagelse og salg af brunkul. Endvidere bestemte loven, at moseejerne kunne erholde lån til anlæg og rationel drift af mosen mod pant i tørv og maskiner. Der blev bevilget en halv million til anlægslån og en halv million til drift.

Der blev udsendt bekendtgørelser til nærmere forståelse af disse lovbestemmelser, og den 7. marts 1940 blev der fastsat maksimalpris på tørv, varierende efter vand- og askeindhold i tørvene fra 22 til 37 kr. pr. ton, afhentet på mosen. Og så begyndte arbejdet i foråret og

sommeren 1940; men det første år nåede man ikke længere end til 2,5 millioner tons, senere steg det efter hvert krigsår, efter som de tekniske hjælpemidler udvikledes og vejret tillod det. Stigningen ses af nedenstående tabel:

	Tørv mill. tons	Brunkul mill. tons
1941	4,7	1,0
1942	4,8	1,8
1943	6,0	2,6
1944	5,8	2,2

I årenes løb gav man større og større tilskud til drifflån for at forcere den indenlandske produktion af tørv. Priserne kunne ikke holdes nede, hvis man skulle skaffe sig den nødvendige arbejdskraft. Der blev et fuldstændigt kapløb af både kvinder og mænd om at komme på arbejde i tørvemoser, og det blev trangt med indkvartering af arbejdsstyrkerne. Staten gav da tilskud til opførelse af 18-mands-, 6-mands- og familiebarakker. Ligeledes blev der bygget barakkantiner, hvor tørvefolket kunne købe sine fornødenheder. Der udfoldede sig ganske vist et stærkt arbejdstempo, man tjente mange penge, men det var desværre ikke alle, der havde karakter og kultur nok til at administrere fritiden på rette måde. Samtidig med at man kaldte på arbejdere til tørvene, kaldte landmændene på arbejdere til roerne, og værnemagten lokkede med endnu større penge. Arbejdsløshedsprocenten dalede, men det var til liden gavn for de arbejdere, som ikke havde de rigtige fritidsinteresser. Det gik vildt til på mange arbejdspladser, både i tørvekantinerne, og når værnemagtsarbejderne kom hjem til de købstæder, hvor de hørte til. På et vist tidspunkt var der »sort børns« på tomme brændevinsflasker, der havde De Danske Spritfabrikkers manke. De steg til 12 kr. og cigaretter til 20 kr. pakken (10 stk.). Det var de mørke sider af sagen; men i hjemmene og fabrikkerne, hvor tørvene skulle bruges, skabtes der varme og kraft, rigtignok ved en ulempe og en uhygge, som vi helt var vænnet fra. Der var en stille forbandelse over tyskerne, når husmodre og hushjælp mindedes de herlige renlige koks, og en højlydt, når de måtte fyre i alle disse mærkelige jernkasser, der havde lange rør gennem stuen og ud af en sidevæg, og vi måtte sige tak til, at vi dog havde disse varmekilder. Vi var jo fuldstændig afskåret fra at få andet udenlandsk brændsel end de kud og koks, vi fik fra Tyskland. I

Det var et hårdt, men et særdeles lønnende arbejde at gå i tørvemosen, og skaffe det brune brændsel frem, inden vinteren meldte sig med slud og kulde.

de første år kom der mere, end vi havde regnet med. I de syv måneder, der gik fra krigens udbrud, til vi blev overfaldet, var der stor spænding vedrørende beredskabslagrenes forøgelse både med hensyn til kul og brændselsolie. Fragterne steg til det firedobbelte allerede i oktober-november og kom på det femdobbelte i januar; men det var der ikke noget at sige til, vore sømænd satte livet ind på hver rejse til England, de måtte lønnes med denne risiko for øje, og rederne skulle krigsforsikre. Tilførslerne svigtede noget i december, idet et betydeligt antal af vore kulbåde forsvandt, dels ved tvsk torpedering, dels ved minesprængning. Så steg kulpriserne. I 1939 fik vi 5.899.091 t kul eller 1550 kg pr. indbygger. Dette sidste tal gik i 1942 ned til 796. i 1943 til 684 og steg så i 1944. til 721. Det medførte rationering og den stærkeste spænding i alle hjem i købstæderne. Landet måtte selv forsyne sig med indenlandsk brændsel. Fordelingen foregik langsomt. Selv om man havde brændselsmærker, vidste man alligevel ikke, om man fik noget. Det skaffede vore husmødre mange bekymringer og bidrog til at sætte vore nerver på højkant. Mangel på udenlandsk brændsel og brændselsolie forringede det daglige liv i Danmark på mange forskellige måder. Der skete aldrig noget, der kunne hæve os i social henseende, så længe

tyskerne var her i landet.

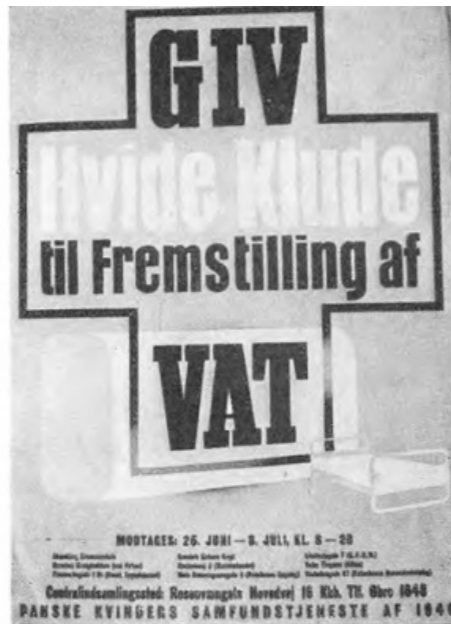
Jernbanetrafikken f.eks., der med de nye lyntog havde nået en højde, andre lande måtte misunde os, mistede, da tyskerne kom, både kraft og glans.

Efter sidste verdenskrig havde vi fået en rejsekultur, der var en ære for vort folk. Tjenstvillighed og hensynsfuldhed over for hverandre blandt de rejsende gjorde rejselivet behageligt, det danske gemyt og vort glade sind var altid dominerende på en rejse i Danmark. Togpersonalet på hovedruterne fra København sydpå og vestpå var afstemt både efter os og efter de mange turister, der besøgte os. Vi havde vænnet os til vore dejlige broer og vore nye rummelige færger, der var rent og støvfrit i togene, toiletforholdene var fortrinlige med rene håndklæder og god sæbe, vore spisevogne var ligefrem en attraktion, i alle tilfælde for landboerne, der altid omtalte, at de havde været i spisevogn, selv på meget korte rejser. Da kom volds mændene. og med ét slag vendte billedet. Lyntogene blev inddraget, toggangen indskrænket, og der kom flere og flere rejsende til de få tog. Alle de, som før havde kørt bil, måtte nu ind i togene. De kunne ikke forstå, hvorfor andre også ville rejse. Den danske togsnak skiftede karakter, man talte ikke længere, man bare stod eller forsøgte at stå. Togpersonalet blev stumt af forbavselse og af de mange rasende tilråb fra dem, som skulle have plads. De tomme vogne havde hvide sedler på vinduerne: »Reserveret den tyske værnemagt«. Det gav et stik i hjertet på de fleste rejsende, der så disse sedler, og man stod hellere klemt sammen i en gang med et W.C.-håndtag i ryggen, end man delte kupé med fjenderne. På fællesklasse blev man skubbet og generet af alle de grønne pakæslers danske varepakker, som de frækt anbragte i sidegange og på hylder over andre rejsendes pladser. Det var ikke underligt, at danskerne mistede deres gode rejsehumør. Det kunne gå for de unge, men de ældre, de gamle og kvinder med børn led kvaler blot på en rejse fra København til Korsør. Den vilde kamp for at komme først på færgen og fra færgen først i toget havde en nedbrydende virkning på alle de rejsende. Disse krigsår gav de fredsommelige den modsatte indstilling over for deres medmennesker. Efterhånden syntes man, at alle blev fjendtligt indstillet over for hverandre, man sad tavse i kupeerne og mistænkte hverandre for tyskvenlighed. Hver især syntes, at netop de havde gyldig grund til at rejse, medens alle andre burde være blevet

hjemme. Det var meget sjældent at træffe en ung mand eller ung kvinde, som tilbød sin plads til en ældre dame eller herre, hvilket hørte til hverdagsoplevelserne, før tyskerne kom. Det hjælpsomme, det vennesele, der havde en meget stor plads i danske sind, var nu trængt i baggrunden for selvhævdelsesdriften, og der skulle kun en ringe ting til, før kampinstinktet var mobiliseret, og vreden lyste ud af øjnene. Men heldigvis havde nogle humoren i behold, en lille dansk vits gjorde alligevel sin virkning, og kampinstinktet demobiliseredes.

Den danske biltrafik svandt hurtigt ind. Privatbiler blev opklodsede, og lastbilerne og trafikbilerne gik over til generatordrift eller naturgas. Den 30. september 1942 havde vi i alt 33.091 biler i drift, samme dato 1943 31.264 og 1944 30.290, hvoraf 5767 var benzindrevne, 23.645 med gasgeneratorer, 485 drevet ved naturgas, og 393 benyttede andre griftnåder. Dette var en overordentlig stor omvæltning i social henseende, idet vi i 1939 havde 162.497 indregistrerede automobiler. Vi stod ellers med en fin opgang i disse køretøjers antal, der voksede med 11.719 fra 1938-39. I 1939 var der 426 biler pr. 10.000 indbyggere, højst på Lolland-Falster, der havde 673 pr. 10.000 indbyggere. Da tyskerne kom, standsede 132.207 biler næsten med det samme. Det var et dommedagslag for den trafik, der havde lettet vort arbejde og været til glæde for langt flere tusinde end selve bilejerne. Men dette var ikke nok, alle lastbiler blev efterhånden omdannet til generatorbiler, da vort benzinforråd svandt mere og mere ind, tyskerne lånte af det, og de betalte sikkert aldrig tilbage; men vi havde endda så meget, at læger, dyrlæger og politi stadig kunne køre med benzin, iblandet sprit eller benzol. Men der måtte ansøgninger og mange papirer til, før den lille droskeejer ude i amterne kunne få generator. Det gik lettere for lastbiler og rutebiler.

I egnen omkring Frederikshavn gik man over til naturgas, der strømmer op af jorden i terrænet nord for byen. Der blev dannet et aktieselskab til udnyttelse af denne naturgas, og man så i landskabet flere boretårne med rør, som førte ned til et ældgammelt tanglag, hvorfra gassen kom. Mange ejendomme i Frederikshavn fik naturgas indlagt under centralvarmeapparaterne, og desuden drev denne naturgas 485 biler, væsentlig lastbiler. Her frigjorde en mindre del af vort samfund sig gennem et rent naturprodukt fra udenlandsk brændsel og fik derved stærkere sociale

Ved plakater opfordredes befolkningen indtrængende til at vise sparsommelighed med gassen, indsamle, hvad man savnede råstoffer til at fremstille, og sørge for, at intet spiseligt gik til spilde. - Her er nogle eksempler.

muligheder. I krigstiden hjalp disse gasbiler flere entreprenører i Vendsyssel til at hæve sig op i herremandsstanden - ved værnemagtsarbejder, og det var ikke sundt for samfundet, at der skiftedes socialt niveau på den måde.

Det blev sagt på den tid, at det var en lykke for vort land, at vi fik generatordrevne biler, traktorer m.fl. maskiner. Lykken blev noget problematisk, når man så på, hvorledes tyskerne anvendte disse maskin-krafter. De ødelagde og molesterede hele Jyllands vestkyst. Der, hvor de flittige og nøjsomme vestjyder siden 1864 i ly af statsplantagerne havde skabt et godt landbrug, gravede tyskerne nu stillinger i markerne, fik sandet frem og mulden dækket, de huggede hensynsløst i plantagerne, nedlagde jordminer og ødelagde klitternes hjælmeplantninger, så sandet fik fri fart, når den rigtige storm meldte sig. De drev folk ud af deres gårde og huse, gravede bilgarager i haverne og camouflerede deres anlæg med grangrene og stænger, så de hyggeligste ejendomme kom til at ligne røverreder. Unyttige jernbaner førte de inde fra landet i Sydvestjylland og ud til kysten. Disse banelegemer spærrede vejene, delte markerne og besværliggjorde både landbrug og færdsel. Hele denne vandalisme har danske ingeniører og i tusindvis af danske arbejdere været med til¹⁾. - De fik mange penge mellem hænder og følte sig hævet op i det sociale niveau, hvor jyden befinder sig, når han klapper på tegnebogen og siger: »A ka betåle!«

VII

Ved krigens begyndelse havde vi store lagre af beklædningsgenstande, men de blev ikke rationeret. Følgen deraf var, at alle med tegnebogen i orden begyndte et vældigt kapløb for at forsyne sig, ligegyldigt hvad det kostede, og da det grønne herrefolk ankom, hjalp det til, så godt det kunne. Det var jo heldigvis ikke i alle butikker, man ville sælge noget til fjenden. Man gemte hen til de danske kunder. Alligevel blev lagrene snart tømte, og småfolk fik næsten intet; det var en frygtelig situation for de fattigste, særlig for dem, som ikke ønskede at henvende sig til det offentlige.

Der blev nedsat uldnævn, og hør dyrkningen med fabrikation af hør lærred tog til, men prisen var så høj, at folk med jævne indtægter ikke kunne få noget. Selv om fårenes antal steg, forsløg det dog intet i forhold til uldforbruget. I 1939 brugte vi 3.161.000 kg, i 1942 531.000 kg,

1) Antallet af danske arbejdere, beskæftiget ved større entreprenørarbejder for den tyske værnemagt, var i december 1941 5000, november 1942 12-14.000, januar 1943 16.000, marts 1943 20.000, maj 1943 30.000, juni 1943 28.000, september 1943 30.000, november 1943 33.000, januar 1944 57.000, marts 1944 69.000, maj 1944 71.000, juli 1944 68.000, september 1944 52.000, november 1944 mindst 57.000, januar 1945 58.000 og marts 1945 48.000.

i 1943 464.000 kg og i 1944 406.000 kg. Vi savnede altså 2.755.000 kg for at være på højde med 1939.

Når vi ikke rationerede beklædning fra begyndelsen, skyldtes det dels de rigelige lagre, dels den omstændighed, at man ikke ville gøre folk begribeligt, at man kunne vente en lang krig. Senere blev produktionen for uensartet og alt for knap. De velhavende kunne forsyne sig i fred og ro, det brede lag var henvist til erstatningsvarer, hvoraf nogle blev standardiseret og holdt i en rimelig pris. Men det er klart, at et sæt tøj af kradsuld, iblandet andre ingredienser og til en pris af f.eks. 100 kr. ikke kunne holde så længe som et sæt til 400 kr. af godt engelsk stof. Det så ganske godt ud de første dage, men det varede ikke længe, og der måtte købes mindst tre sæt. for at man kunne klare sig lige så længe som med det gode. Desværre fik denne kvalitetsforringelse ikke udtryk i prisniveauet. Det brede lags levestandard blev stærkere forringet, end pristallet giver udtryk for.

VIII

Prisstigningen var allerede i 1940-41 meget kraftig, samtidig faldt arbejdernes og tjenestemændenes realindtægter, og under prisstigningen måtte arbejdere og tjenestemænd stadig vente til sidst m.h.t. lønstigningen. Skruen uden ende var altid et par omgange bagefter for disse to samfundslags vedkommende, hvad man kan se af nedenstående tabel:

Ændring i gennemsnitsindkomsten for de enkelte erhvervsgrupper fra 1939 til 1944:

Selvstændige landbrugere	108,8 pct.
Landbrugets medhjælp	101,7 pct.
Gartnere og fiskere	141,7 pct.
Direktorer og fabrikanter	21,2 pct.
Håndværksmestre	84,5 pct.
Selvstændige handlende	53,7 pct.
Hotelejere, restauratører og vognmænd	127,5 pct.
Funktionærer	45,5 pct.
Arbejdere i håndværk og industri.....	57,4 pct.
Tjenestemænd, kontorphonale	29,6 pct.
Husassistenter	41,0 pct.
Lærlinge og elever.....	51,1 pct.
Personer ude af erhverv.....	23,9 pct.
<u>Andre uangivne erhverv</u>	<u>53,3 pct.</u>
<u>Samtlige erhverv</u>	<u>56,5 pct.</u>

Da benzinen slap op, viste fortidens sælsomme dyr sig atter i gaderne. »Lotte« trak tålmodigt og sindigt bilen, og var det en stor rutebil, der f.eks. skulle fragte bryllupsgæster til festen, blev der brug for et flot firspand. Eller man drev bilen med »fodkraft« - og kom både sikkert og værdigt frem. Med et stort smil! Men hvad skulle det alligevel have nyttet med alt dette, hvis man ikke havde haft generatordriften at ty til. De grufulde »kakkellovne«, der ofte fik chaufføren til påfaldende at ligne skorstensfejeren, hægtes på både små og store køretøjer, og så gled man - møjsommeligt, men smertefrit ud af garagen!

Som det fremgår af ovenstående statistik fik landbrugets medhjælpere en forøgelse af gennemsnitsindkomsterne på 101,7 pct. I helårsfæstemål var lønnen fra november 1944 til november 1945 kost og logi samt følgende kontanter: Forkarle 2242 Kr., 16 års karle 1223 kr., 17-20 års karle 1807 kr., 21 års karle og derover 2010 kr., fodermestre (20 år og derunder) 1942 kr., 21-25 års fodermestre 2368 kr., 26 års og derover 2247 Kr. Endvidere fik piger på 17 år og derunder 853 kr. og piger på 18 år og derover 1099 kr.

Det var en lønforbedring, der i økonomisk henseende løftede tjenestefolkene op i niveau med lærere og præster. Der var ingen af deres lønklasser, som kunne få 2000 kr. til beklædning og lommepenge, når kost og logi var betalt, og det er et stort spørgsmål, hvor mange gårdmænd og tjenestefolk, der havde de rigtige ideer til anvendelsen af pengeligeheden under de omstændigheder, vi da kendte til.

Gennemsnitsindkomsten for alle blev fra 1939-44 sat op med 56,5 pct.; men der var flere grupper, som ikke nåede gennemsnittet, og det var især dem, som ikke havde det særlig godt i forvejen. Hvis en direktør eller fabrikant havde en nettoindkomst mellem 15.000 og 30.000

Kul og koks blev sjældne og dyre varer - hvis de overhovedet kunne opdrives. I begyndelsen af oktbr. 1942 stod 10.000 københavnske lejlighe-der uden koks, og havde man da heller ikke kunnet skaffe sig indenlandsk brændsel, eller havde man måttet tage til takke med pjaskvåde tørv, frøs man gudsjammerligt. Al badning i etagelejligheder var forbudt, og badeanstalterne eller svømmehallerne - de var for mange mennesker den store tragedie!

kr. årligt før prisstigningen, var der ingen grund til at beklage ham, fordi han under krigen kun opnåede at få 21,2 pct. stigning, så indtægten nu lå mellem 18.000 og 36.000 Kr. Det var værre for den lille tjenestemand med 4000 kr. årligt. der kun nåede 5184 kr. trods de 29,6 pct. stigning. Disse 1184 kr. slugtes fuldt ud af den stigning, som mellem 1939 og 1944 fandt sted på fødevarer. I dette tidsrum var nemlig prisstigningen på nødvendige varer for 5 voksne i hjemmet hos en tjenestemand, hvis løn efterhånden steg fra 4000 kr. til 5184 kr.:

	Kr.
Brændsel	300,00
Rugbrød	40,00
Franskbrød	45,25
Smør	122,30
Kartofler	83,00
Mælk	63,00
Ærter	5,88
Havregryn.....	20,80
Æg	171,90
Ost	66,42
Flæsk	63,24
Oksekød	105,30
Fisk	71,00
Fedt	28,66
Sukker	5,00
Sæbe	16,75
	<u>1208,50</u>

Når samtlige leveomkostninger for en familie i 1935 var 4000 kr., vil disse omkostninger i 1939 være steget til 4360, i 1940 til 5440, i 1941 til 6320, i 1942 til 6560. i 1943 til 6640 og i 1944 til 6720 kr. Og dog var der en mængde ting, som denne familie overhovedet ikke kunne få, skønt de før 1940 hørte til de almindeligste i en ganske jævn hus- holdning: Kaffe, the, risengryn. svedsker, vegetabilmargarine m.m.m. Gælder det beklædning, var forholdet endnu værre, fordi de erstatningsvarer, som efterhånden kom frem, var af en elendig kvalitet.

Og så må alligevel ingen glemme, hvor usigeligt meget bedre og lettere end mangfoldige andre nationer, vi hele besættelsestiden igennem havde det i materiel henseende.

I december 1940 fik samtlige børn under 15 år købekort for manufakturvarer.

Ernæringsforholdene

Af prof., dr. phil. Rich. Ege

Ved krigens udbrud i september 1939 måtte man befrygte, at Danmarks tilførsel fra oversøiske lande ville om ikke standse så dog blive vanskeliggjort i meget betydelig grad. Dette ville uundgåeligt få stor betydning for Danmarks forsyninger i det hele taget og ville ligeledes kunne influere på Danmarks ernæring. Men selv om det værste skulle hænde - at krigen medførte en fuldstændig blokade af søvejene, eller at tilførslerne til Danmark svigtede på grund af tonnagemangel, ville dette ikke betyde nogen katastrofal situation for Danmarks ernæring. Som et landbrugsland med en meget udviklet fødevarerproduktion vil Danmark altid være i stand til at forsyne sin befolkning med de nødvendige fødemidler. De problemer, der vil opstå, knytter sig i første

»Uden mad og drikke« - javel, men heller ikke uden rationeringskort var helten noget værd. Her uddeles de - som så mange andre steder - i en skoles gymnastiksal.

linie til importen af foderstoffer og derigennem til vor landbrugsproduktion, hvad der igen uvægerligt vil få gennemgribende indflydelse på Danmarks økonomi. Derimod kunne en blokade ikke få nogen katastrofal indflydelse på den danske befolknings ernæring under forudsætning af, at vi havde råd til og fik lov til først at forsyne os selv med vore hjemmeproducerede fødevarer.

Vor import af uerstattelige fødevarer er relativt begrænset og omfatter, bortset fra nydelsesmidler som kaffe, the, kakao, krydderier o.lign., næppe næringsmidler, som ikke kan erstattes af hjemmeproducerede varer, uden at dette vil influere på vor ernærings rent fysiologiske kvalitet og kvantitet. Men en svigtende import af disse varer, dels nydelsesmidlerne, men også produkter som ris, sydfrugter o.lign, vil selvfølgelig på forskellig måde gribe ind i befolkningens spisevaner. Det område inden for vor fødevarerforsyning, hvor de svigtende tilførsler rent kvantitativt betyder mest, er fedtstoffer, specielt olier til margarineproduktionen. Her svigtede tilførslerne ret hurtigt, hvad der medførte, at margarineforbruget, der før krigen udgjorde ca. 80 mill, kg pr. år, d.v.s. pr. individ svarede til godt 20 kg pr. år eller ca. 60 g pr. dag, i 1940 var dalet til under det halve, i 1941 til en ottendedel, for helt at forsvinde i besættelsens sidste 3-4 år. Men det må bemærkes, at der til gengæld for faldet i margarineforbruget under krigen skete en øgning i smørforbruget, der ifølge rationeringen var til rådighed i en mængde på 50 g pr. dag fra 1940 (da rationeringen indførtes) til ca. 43 g fra juli 1942. Da smørforbruget før krigen var ca. 23 g pr. individ, medførte krigen en fordobling af smørforbruget, men et fald i det samlede smør- og margarineforbrug til ca. halvdelen. Reduktionen i smør-margarineforbruget svarer til ca. 300 kalorier pr. dag eller en tiendedel af det samlede kalorieforbrug.

Ved krigsudbruddet stod Danmark i øvrigt rustet med erfaringerne fra den forrige krig. Man var klar over, at det i det store og hele skulle være muligt, om ikke på anden vis så gennem en passende begrænsning af den animalske produktion og ved gennem en rationering at sikre en ligelig fordeling, at skaffe befolkningen den fornødne føde, kvantitativt såvel som kvalitativt, og tilmed for de fleste næringsmidlers vedkommende i mængder, der ikke afveg særlig meget fra de mængder, som befolkningen hidtil efter gængse spisevaner og økonomiske forhold havde været vant til at indtage. De væsentligste ændringer heri

var som nævnt fedtstof samt sukker. Selv om de nødvendige restriktioner selvfølgelig på en række punkter kunne være til gene for os, betød de ikke noget afgørende brud på vor fødes sammensætning.

Således ville sagen stille sig, dersom Danmark som under den forrige krig havde stået uden for selve krigen.

Helt anderledes kunne det tænkes at udvikle sig efter Danmarks besættelse i april 1940, idet man fra nu af kunne befrygte, at tyskerne i stedse højere og højere grad ville udnytte Danmark, således som tilfældet var i de øvrige besatte lande. Denne fare måtte blive desto mere truende, jo mere tyskerne blandede sig i Danmarks interne forhold, og måtte ventes at blive særlig udtalt efter den danske regerings tilbagetræden i august 1943. Det må dog bemærkes, at Danmark trods alt blev i stand til at opretholde sit ernæringsniveau og sin rationering, der lå langt over den, der gjaldt for Tyskland, og langt over, hvad der var gældende i alle andre krigsførende eller besatte lande. Der skal ikke her gøres noget forsøg på at udrede, hvad der var den egentlige forklaring på dette forhold. Det er muligt, at tyskernes tanke om at skilte med Danmark som et »mønsterprotektorat« i begyndelsen har spillet en rolle. Det er utvivlsomt, at der fra dansk side blev ført meget dygtige forhandlinger, der i ikke ringe grad har æren for, at det danske folks ernæringsforhold blev så gunstige under krigen, som tilfældet var. På den anden side kan det også tænkes, at de tyske forhandlere trods alt var klare over, hvilke vanskeligheder der kunne opstå ved udskrivningen af levnedsmidler, dersom det skulle ske ved tvang. Når vi blev skånet for en systematisk udplyndring af vore fødevarer selv fra det tidspunkt, da den danske regering var trådt tilbage, og tyskernes interesse i at være imødekommende over for Danmark og den danske befolkning var ophørt, skyldtes det i ikke ringe grad, at den tyske organisation og ikke mindst transporten - bl.a. på grund af jernbanesabotagen - allerede da var begyndt at svigte. Alt i alt må det fremhæves, at det trods krigen og besættelsen lykkedes at opretholde en ernæring her i landet, der såvel kvantitativt som kvalitativt var tilstrækkelig, og det må tilføjes, at på en del af de punkter, hvor ernæringen under krigen blev ændret, betød forskydningerne for mange en bedring af kosten, rent ernæringsmæssigt.

Når ernæringstilstanden i Danmark blev så gunstig, skyldes det først og fremmest, at Danmark er et landbrugsland med en meget betydelig

fødevarerproduktion, langt ud over det danske folks eget behov, og dernæst, at det selv efter den tyske besættelse og endda efter den danske regerings tilbagevenden lykkedes at gennemføre parolen: først må befolkningen forsynes med de nødvendige næringsmidler, og hvad der da bliver til rest, står til disposition for eksport, fortrinsvis til Tyskland. Desuden må det nævnes, at der fra regeringens side på et meget tidligt tidspunkt blev indført rationeringer til sikring af fordelingen, og at der blev gennemført restriktioner over for landbruget med det betydningsfulde formål at sikre befolkningen de absolut nødvendige mængder brød og gryn, selv om dette måtte ske på bekostning af den animalske produktion. Dertil kom, at der, ikke mindst i krigens senere år, var en vis relativ pengeløshed i befolkningen, ligesom man gennem maksimalpris- og tilskudsordninger af forskellig art drog omsorg for, at priserne på de mere elementære varer holdtes nede omtrent på førkrigsniveauet trods prisstigning i øvrigt.

II

Under krig og afspærring er vore forsyningsproblemer ikke i første linie af ernæringsmæssig karakter. Det er kul, olie, metaller, tekstiler etc., vi kommer i bekneb med. Under en krig må vi stadig søge at skaffe os disse varer, og dette kan kun ske ved, at vi til gengæld stiller fødemidler til disposition. Under besættelsen opstod det nye, store problem: hvor store mængder vil besættelsesmagten kræve udleveret på kredit? Dertil kommer, at krig og afspærring naturligvis vil medføre en mindskning af vor samlede fødevarerproduktion, idet denne i ikke ringe grad er betinget af import af korn og foderkager. Selv under normale forhold importerer vi den største del af vort brødkorn, men det er her af meget stor betydning, at vor produktion af brødkornsorter (rug og hvede) sædvanligvis er af en sådan størrelsesorden, at det kan dække et normalt brødforbrug, under forudsætning af, at praktisk talt alt det avlede brødkorn anvendes til menneskeføde og ikke fortrinsvis benyttes til fodring. Når vi under normale forhold indfører største parten af vort brødkorn, skyldes det dels, at man til brødbagning foretrækker udenlandsk korn, specielt for hvedens vedkommende, fordi den er bedre egnet til brødfremstillingen end den hjemlige hvede¹⁾.

Med dette for øje var de første afgørende skridt til sikring af befolkningens vigtigste næringsmidler, »det daglige brød«, at gennemføre

regler til båndlæggelse af praktisk talt alt brødkorn, rug og hvede, og forbud mod dets anvendelse til opfodring. Desuden var det nødvendigt at sikre befolkningen en passende mængde af grynsorterne havre og byg. Hvad disse kornsorter angår, er Danmarks produktion langt større, end hvad der anvendes til menneskeføde, således at der hverken skulle være vanskeligheder ved at skaffe befolkningen dens tilvante mængder af disse næringsmidler eller endog kendelig større mængder til gengæld for andre fødemidler, som man eventuelt måtte give afkald på. I det store og hele lykkedes det gennem brød- og grynrationeringen at sikre befolkningen disse næringsmidler i mængder, der oversteg det tilvante, og som i nogen grad skulle være i stand til at dække de øgede krav, der rejstes som kompensation for en nedskæring på andre felter.

De problemer, der opstod vedrørende sikring af befolkningens grynforbrug, er ikke betinget af en tilstrækkelig produktion af disse kornsorter, men derimod af nødvendigheden af, at største parten må stilles til rådighed for at opretholde en passende produktion af animalske næringsmidler.

Mens praktisk talt al rug og hvede medgik til opretholdelsen af befolkningens brødforbrug, er Danmarks samlede produktion af kornsorterne rug, hvede, byg, havre og blandsæd så stor, at den andrager en kaloriemængde, der er to og en halv gang så stor som den danske befolknings samlede kalorieforbrug. Alene heraf vil man måske være tilbøjelig til at slutte, at nogen fare for hungersnød (kvantitativ underernæring) skulle der næppe kunne blive tale om i et land som Danmark, selv om vi blev fuldstændig isoleret fra omverdenen. Så enkelt kan ernæringsproblemet dog ikke stilles op. To ting må ikke glemmes, for det første: Mennesket lever ikke af kalorier og kornsorter alene, men kræver også andre næringsmidler (mælk, kød og æg), og til produktion af disse animalske fødemidler medgår en meget væsentlig del af kornet (foderkorn). Desuden må vi selvfølgelig stadig regne med, at vi udover føden til os selv må producere fødevarer til eksport for at sikre os import af uundværlige råstoffer.

Under normale forhold udgør kornprodukterne ca. en trediedel af den samlede fødes kalorier. Det betyder, at den mængde kornprodukter, mel, brød og gryn, som vi normalt anvender direkte til vor egen føde, kun udgør ca. 15 pct. af landets samlede kornproduktion, såle-

¹⁾ I 1937 f.eks. var kun 22 pct. af det anvendte hvedemel fremstillet af dansk korn. 17 pct. af det anvendte rugmel var fremstillet af dansk korn. 96 pct. af det anvendte byggryn og -mel var fremstillet af dansk korn. 23 pct. af de anvendte havregryn var fremstillet af dansk korn.

des at resten kan anvendes til den animalske produktion, dels til og selv, dels til eksport

samt til foder til heste og til industrielle formål. bl.a. ølproduktion. Som man ser, har man alene i vor kornproduktion en meget betydelig foderreserve. Dertil kommer, at landbruget producerer lige så mange foderenheder (kalorier) i form af kartofler, gulerødder og roer, som der produceres korn, og produktionen af græs og hø etc. er ligeledes af samme størrelsesorden. Da kartofler og gulerødder samt roer, selv om del her drejer sig om grovere former end dem, der sædvanligvis produceres af gartnere til brug for menneskeføde, kan anvendes som menneskeføde, forstår man, at man også i disse produkter råder over en betydelig reserve. Alene for kartoflernes vedkommende producerer landbruget en sådan mængde, at disse alene ville kunne dække godt en trediedel af vort samlede kaloriebehov, og kålrabi, roer og kartofler avles alt i alt i en mængde, der udgør to og en halv gang den danske befolknings samlede kalorieforbrug. Alt i alt står der til rådighed for den animalske produktion her i landet næringsmængder, der er ca. ti gange så store som den fødemængde, som Danmarks befolkning rent kaloriemæssigt kræver for at spise sig mæt.

Den ernæringspolitik, som Danmark under krig må føre, afhænger derfor i første linie af, hvor stor en mængde næringsstof man mener det nødvendigt at ofre på opretholdelsen af produktionen af animalske fødevarer, og er navnlig bestemt af, hvor store fødevaremængder vi dels frivilligt, dels tvangsmæssigt bliver nødsaget til at eksportere.

Som grundlag for forslåelsen af de særlige ernæringsforhold, der herskede under besættelsen, vil det være hensigtsmæssigt at gøre rede for den egentlige fødevarerationering, således som den fremgår af nedenstående skema, og belyse dem gennem nogle kommentarer. Tabellen stammer fra Statistisk Årbog 1945, tabel 135; den er her gengivet i forenklet form.

Skema I. Rationeringen 1939-45.

	Sukker g	Smør g	Fransk- br. g	Rugsig- tebr. g	Rugbr. groft g	Havre el. byggr. g
9. oktober 1935-31. marts 1940.....	2500					
1. april-30. juni 1940.....	2000					
1. juli-31. august 1940.....	1500					
1.-15. september 1940.....	1500		2400			
16.-30. september 1940.....	1500		2400		8000	
1. oktober-7. november 1940.....	1500		2100		6000	
8.-30. november 1940.....	1500	1520	2100		6000	
1.-31. december 1940.....	1500	1520	2100		6000	1000
1. januar-31. december 1941.....	2000	*)1520	2100		7667	1000
1. januar-31. marts 1942.....	2000	*)1370	2100		7667	1000
1. april-2. juli 1942.....	2000	1370	1890		7667	1000
3. juli-31. august 1942.....	2000	1300	1890		7667	1000
1.-30. september 1942.....	2000	1300	2500		7667	1000
1. oktober-31. december 1942.....	2000	1300	265	2167	7667	1333
1. januar-30. september 1943.....	1500	1300	265	2167	7667	1333
1. oktober-31. december 1943.....	1500	1300	1500	1000	7677	1333
1. januar-30. september 1944.....	1500	1300	2000	500	7667	1333
1. oktober-30. juni 1945.....	1500	1300	2500		7667	1333
1. juli-30. september 1945.....	1500	1185	2500		7667	1333

*) Fra 1. oktober 1941 krævedes smørmærker ved køb af smørrebrød på restaurationer o.lign.; fra 1. februar 1942 tillige ved servering af retter, hvortil anvendtes smør.

I virkeligheden ville det være muligt yderligere at forenkle tabellen til meget få perioder, hvor rationerne har været afgørende forskellige, og denne forskel skyldes praktisk talt udelukkende, at det under besættelsen viste sig nødvendigt at gennemføre en nedskæring af smør- og sukkerrationens størrelse. Som compensation for den reduktion, der herigennem skete af den kaloriemæssige værdi, er der givet delvis dækning gennem en øgning af brød- og grynrationen, således at den kaloriemæssige værdi af de samlede rationerede fødevarer holdt sig nogenlunde uændret i hele rationeringsperioden og udgjorde ca. 16-1700 kalorier, hvad der svarer til ca. to trediedele af den kaloriemængde, som et voksent menneske uden legemligt arbejde har brug for, og til godt halvdelen af den kaloriemængde, som gennemsnitligt kræves af en voksen mand med lettere legemligt arbejde (ca. 3000 kalorier).

Det er værd at fremhæve, at de rationerede fødevarer gennemgående er ret ensidige kalorierige næringsmidler, d.v.s. de er ret relativt fattige på de særlige næringsstoffer, som den naturlige føde bør indeholde. Mens de rationerede fødevarer dækker halvdelen til to trediedele af vort kaloriebehov og en tilsvarende andel af den mængde B_1 -vi-

tamin og fosfor, som vi har brug for, er samtlige rationerede fødevarer blottet for C-vitamin, meget fattige på D-vitamin og kalk. For dette sidstes vedkommende kan vi kun regne med at få en sjettedel af behovet dækket. Hvad jern- og æggehvidestofindholdet angår, vil de rationerede fødevarer - stadig under forudsætning af, at vi benytter vor ration fuldt ud - forsyne os med ca. en trediedel à to femtedele af den mængde æggehvidestof og jern, som man anser for påkrævet for et voksent, normalt menneske. - A-vitamin indeholdes i de rationerede fødevarer i mængder, der også er utilstrækkelige i forhold til kalorieindholdet. Af de rationerede fødevarer indeholder nemlig kun smør A-vitamin. Smørrets indhold af dette vitamin svinger med årstiden, men selv med værdierne for smørrets A-vitamin-indhold om sommeren får man gennem smørrationen kun dækket ca. en trediedel af A-vitamin-behovet og om vinteren langt mindre.

Til gengæld for den ensidighed, der præger de rationerede fødevarer, er de pågældende næringsmidler som nævnt meget billige. De fødemidler, som svarer til rationeringsmærkerne, kunne købes for 40-50 øre pr. dag. Sagt med andre ord, de rationerede fødevarer lægger højst beslag på ca. en fjerdedel til en femtedel af kostbudgettet og forsyner os som før nævnt med fra godt halvdelen til to trediedele af den kaloriemængde, vi har brug for.

III

Vi skal nu se lidt nærmere på, hvad rationeringen betød for ernæringen under krigen i sammenligning med førkrigstidsforholdene.

Skema II. De rationerede fødevarer. Rationen pr. dag for en »normal-persons.

		1936-39	1940	1941	1942	1943	1944	1945
		g	g	g	g	g	g	g
Smør	Ration.....		(50) ¹⁾	50	44	43	43	39 ²⁾
	Forbrug (Smør + margarine)	28+71	78,5	59	49	49	48	
Sukker	Ration.....		73	70	70	57	57	57
	Forbrug	156 ³⁾	135	130	133	104	103	
Gryn	Ration ⁷⁾		(33) ⁴⁾	33	36,5	43	43	
	Forbrug	12 ⁵⁾	15	25	32	43	40	
Brød ⁶⁾	Ration ⁷⁾		270	280	298	251	290	290
	Forbrug	335	380	350	340	340	365	350

1) Rationeringen først sat i kraft den 8. november 1940 for smør, tidligere for margarine. Fra det øjeblik, smørrationeringen indførtes, kunne der i den første tid købes en vekslende del i form af margarine, men dette påvirkede ikke det samlede kvantum smør + margarine.

2) I årets første halvdel, i den sidste: 36 g.

3) Forbruget gælder 1936-38, da rationeringen indførtes 9. oktober 1939. I 1939 var, trods dette, forbruget på 170 g.

4) Rationeringen for gryn omfatter kun årets sidste måned.

5) Gennemgående to trediedele havre- og en trediedel bygryn.

6) Brødrationen er opgivet direkte som brød, selv om en del er anvendt til indkøb af mel. Forbruget er derfor ligeledes omregnet til brød. Herved indføres en vis unøjagtighed, når det gælder om at sammenligne forbruget med rationen. Et franskbrødsmærke lød således på 250 g alm. hvedemel eller 300 g franskbrød, altså kun 20 pct. større vægtmængde brød end mel. Et Rugbrødsmærke lød på 750 g groft rugmel eller 1000 g groft rugbrød, altså ca. 33 pct. større vægtmængde brød end mel. Men de faktiske forhold er, at man af 100 dele mel fremstiller ca. 140 dele brød. Forbrugstallene er omregnede ved at multiplicere melforbruget med 1,4.

7) Hårdt arbejdende personer (16-60 år) havde krav på en ekstra tildeling = 100 g rugbrød og 16 g gryn pr. dag. Meget hårdt arbejdende personer (fra 16-60 år) 200 g rugbrød og 33 g havregryn. For disse grupper var rationerne således gryn 56 g og 73 g fra oktober 1942, henholdsvis 70 og 98 g brød 390 og 490 g. Fra juli 1943 kunne drenge og unge mænd i alderen fra 12 til 24 (dersom de ikke i forvejen fik tillægsration) få 100 g rugbrød ekstra pr. dag.

I øvrigt gælder de anførte rationer til alle personer over 6 år. Børn under 6 år fik samme ration som de ældre børn og voksne bortset fra

rugbrød; her var rationen i stedet for 354 g om dagen kun 100 g, således at den samlede brødration lå på 190 g. Kalorieværdien af de rationerede fødevarer til børn fra 0 til 6 år beløb sig således til ca. 1400 kalorier, hvad der på sin vis kan siges at være lidt urimeligt, når man tager i betragtning, at deres samlede kalorieforbrug varierer fra 1000 kalorier (ved 1-års alderen) til ca. 1600 kalorier ved 5-års alderen.

For børn er det som bekendt betydningsfuldt, at en meget væsentlig del af deres fødehydrer fra andre fødevarer end de rationerede, som mælk, ost, æg, grøntsager etc. Men den rigelige ration, der gives børn under 6 år - i øvrigt også børn op til 10-12 års alderen - kan ses som en økonomisk støtte til hjem med børn, idet de rationerede fødevarer blev holdt nede på en forholdsvis lav pris. Det vil blot ikke være ernæringsmæssigt forsvarligt at lade børnene selv udnytte hele deres sukker-, brød- og grynration.

Af Skema II fremgår det, at smør-(margarine-)rationeringen, der har været faldende igennem hele krigen, betyder en væsentlig indskrænkning af fedtforbruget i sammenligning med førkrigstiden. Medens forbruget før krigen var knap 100 g¹⁾, var smørforbruget i 1944 48 g, i 1945 46 g pr. individ pr. dag. Til sammenligning kan anføres, at smør-rationen i 1944 og 1945 udgjorde henholdsvis 43 og 39 g pr. dag. Når det gennemsnitlige forbrug overstiger den personlige tildeling af smør (med ca. 5 g), skyldes det de smørmængder, der bl.s. tildeles restauranter o.lign.

De nævnte tal repræsenterer ikke det samlede fedtforbrug, idet der hertil må tilføjes svinefedt, salatolie o.lign. Men selv om det direkte svinefedtforbrug under krigen er steget fra 2,5 til 6,8 g pr. dag pro persona - altså en stigning på ca. 4 g -, foreligger der utvivlsomt en væsentlig større nedgang i anvendelsen af palmin og navnlig olie, således at man alt i alt må regne med, at nedgangen i fedtforbruget ved krigens slutning mindst beløb sig til 40-50 g, svarende til ca. 300-350 kalorier. Smørrationeringen betød altså en reduktion af fedtvarerforbruget til ca. halvdelen af førkrigstidsforbruget, svarende til 10 pct. af vor samlede kaloretilførsel.

Også på et andet punkt har krigen betydet en meget væsentlig nedskæring. Vort sukkerforbrug var før krigen usædvanlig højt, for 1936-39 gennemsnitlig 156 g pro persona og dag. Heri er inkluderet 18 g

sukkervarer som chokolade o.lign. De resterende ca. 140 g sukker er dog ikke indkøbt direkte til husholdningen som sukker og skal ikke sammenlignes med sukkerrationen under besættelsen. Denne beløb sig nemlig kun til 73 g ved rationeringens begyndelse og 57 g ved krigens slutning¹⁾. Det nævnte tal for førkrigstidens sukkerforbrug indbefatter desuden den mængde sukker, som er benyttet i næringsmiddelindustrien af bagere, til fremstilling af syltetøj, marmelade osv. osv. Det fornævnte tal, 156 g, lader sig derimod sammenligne med sukkerforbruget igennem krigens forskellige år, som ligeledes er opført i skemaet, og som viser en nedgang til 135 g i 1940, 103 g i 1944 og 76 g i 1945²⁾. Nedskæringen af sukkeret beløb sig alt i alt, da den var størst, d.v.s. ved krigens slutning, til ca. 80 g, svarende til 300 kalorier. Rationeringen af sukker og smør betød, at vi gennem disse to næringsmidler kun fik tildelt ca. 700 kalorier i modsætning til 1240 kalorier før krigen, en samlet reduktion på ca. 500 kalorier svarende til en sjettedel af hele vort kalorieforbrug.

Selve den omstændighed, at rationeringen har tvunget os til at mindske vort forbrug af smør og specielt sukker, er der - ud fra et ernæringsmæssigt synspunkt - næppe grund til at beklage, idet de to næringsmidler er relativt ensidige fødeemner. Dette gælder så decideret om sukker, der overhovedet ikke yder os andet end kalorier. Hvad man derfor end vil erstatte den nedskårne sukkerration med af andre fødeemner, må resultatet blive en kvalitativ forbedring af den samlede kosts sammensætning. Det samme synspunkt lader sig selvfølgelig ikke helt gennemføre for smør og margarines vedkommende, men også disse to næringsmidler må siges at være ret ensidige næringsmidler, der ud over kalorier kun byder os A-vitamin og ret begrænsede mængder D-vitamin. I tilfælde af, at man derfor på anden måde kan skaffe befolkningen tilstrækkeligt meget af de to fedtopløselige vitaminer, kan reduktionen af smørforbruget ikke ud fra et ernæringsmæssigt synspunkt siges at være særligt beklageligt³⁾. Bortset fra en eventuel betænkelighed vedrørende forsyningen med A- og D-vitamin, kan man således hævde, at den stærke nedgang i forbruget af sukker og fedt, som rationeringen har medført, i og for sig må have begunstiget vor ernærings kvalitet. Det skal i forbindelse hermed fremhæves, at D-vitamin kun kræves i meget begrænsede mængder af voksne, men er uhyre

1) Heri er indbefattet ekstra tildelinger af sylte- og julesukker.

2) Tallene viser, at de sukermængder, der går til næringsmiddelindustrien, er relativt betydelige i sammenligning med de sukermængder, der direkte tildeles husmoderen.

3) Det må i denne forbindelse nævnes, at det er det samlede smør- og margarineforbrug, der er nedsat til det halve; selve smørforbruget er derimod øget til omtrent det dobbelte.

1) Heraf udgjorde margarinen to trediedele, smør en trediedel.

betydningsfuldt for børn for at sikre dem mod engelsk syge¹).

Selv om der derfor ikke kan næres nogen afgørende betænkelighed ved den nedskæring af sukker- og fedtstofforbruget, som rationeringen havde til følge, skal der dog ikke lægges skjul på, at denne rationering har været lidet kærkommen for befolkningen, her i Danmark har man vænnet sig til et meget stort forbrug af det billige og velsmagende - men ensidige næringsmiddel - sukker. Dertil kommer, at sukker har overmåde stor betydning for konservering af frugt. Den nedskårne sukkerration har på dette punkt medført ret betydelige vanskeligheder for befolkningen med henblik på fremstillingen af de sædvanlige mængder syltetøj, frugtsaft, marmelade o.lign., et forhold, som er den væsentligste grund til at beklage sukkerrationens nedskæring. For at råde bod på denne gène er der i de fleste af rationeringsårene blevet tildelt et ekstra kvantum stikker i ayltetiden.

Hvad nedskæringen af fedtstofforbruget gennem smørrationeringen angår, er det vel nok den, der har voldt befolkningen de største kvaler, ikke fordi der rent ernæringsfysiologisk kan siges at være nogen betænkelighed ved de nedskårne fedtmængder, men fordi fedtstof har så stor betydning i fødetilberedningen, ikke mindst takket være visse spisevaner (smørrebrød), som er ret særprægede for Danmarks vedkommende.

I modsætning hertil har rationeringen af den tredje næringsmiddelgruppe, nemlig brød, mel og gryn, ikke været nær så upopulær i befolkningen som de to førstnævnte, hvad der er let forståeligt, når man ser på tabellens tal, der viser, at der her ikke er tale om nogen nedskæring, men at rationerne er fastsat således, at de svarer til, ja, endog for havre- og bygryn overstiger de gennemsnitlige mængder, som vi var vant til at spise inden krigen. Dette betyder dog ikke, at rationeringen ikke har været til gène for mange mennesker, idet det kun er gennemsnitligt, at rationen kan siges at være fuldt tilstrækkelig. Så længe der ikke foreligger nogen rationering, kan det enkelte menneske frit vælge de fødemængder, som passer den pågældende. I det øjeblik rationeringen indføres, vil dette selvsagt blive til mest gène for de mennesker, der er vant til at benytte væsentlig større mængder af de pågældende fødevarer, end gennemsnitstallene udviser. Af de i tabellen anførte gennemsnitstal kan man slutte, at rationen for en række

1) Det har derfor for sundhedstilstanden blandt børn under krigen været betydningsfuldt, at man indførte vitaminordningen, ved hvilken der skaffedes mulighed for, at børn enten til meget billig pris eller ganske gratis fik tildelt det meget D- og A-vitaminrige præparat Vitaminol.

menneskers vedkommende langt fra har dækket det, de er vant til at spise af de pågældende fødevarer. Herpå kan der selvfølgelig i nogen grad rådes bod ved, at de mennesker, som ikke anvender deres ration fuldt ud, overlader den overskydende del af deres rationeringsmærker til de mennesker, som har brug for dem, og der har utvivlsomt fundet en meget livlig overdragelse sted, således at det måske alligevel i det store og hele kan siges, at brød- og grynrationen ikke har virket alt for hårdt for de enkelte personer. Som et meget vigtigt noment må det fremhæves, at mennesker, der på grund af kraftigt legemligt arbejde har et forøget kaloriebehov, også havde ret til - som hårdt arbejdende og meget hårdt arbejdende mennesker - en ekstra tildeling af brød og gryn.

Hvad brødrationeringen angår, fremgår det af oversigtsskemaet, at de forskellige brødsorter har været rationeret på ret forskelligt niveau under krigen, betinget af høstudbyttet for de pågældende kornsorter. Forholdet har nemlig været det, at hvedehøsten under nogle strenge vintre slog mere eller mindre fejl, hvad der medførte, at franskbrødsrationen blev yderligere nedskåret, ja, i nogen tid blev ganske suspenderet. Til gengæld fik man en tilsvarende øget ration rugsigtebrød, således at den samlede brødration under hele perioden var nogenlunde den samme. I kaloriemæssig henseende spiller det i øvrigt ingen rolle, hvorvidt der gennem rationeringen tildeltes os fransk-, sigte- eller rugbrød. Hvad det samlede

Brød- (og mel-) forbrug angår, har det under besættelsen ikke afvejet særligt fra førkrigstidsforbruget, ca. 335 g før krigen, under denne ca. 365 g. Sammenligner man i øvrigt forbruget med de mængder, som vi ifølge rationeringen havde adgang til at købe, ser man, at forbruget er noget større end de tildelte normalrationer. Forklaringen herpå er den, at vi havde adgang til at indkøbe kornprodukter ud over det, vore rationeringsmærker tillod, idet en del kornprodukter - makaroni, kiks, wienerbrød og kager - har været urationerede¹). Men dertil kommer, at rationeringen for brød i nogen grad var individualiseret, idet den var mindre for børn under 6 år, hvad rugbrød angik, mens der til gengæld var adgang for mennesker med hårdt og meget hårdt legemligt arbejde til at få tildelt en ekstra ration såvel af rugbrød som gryn. De ekstra tildelinger for arbejdende vil langt opveje den nedsatte tildeling for børn under 6 år. At forbruget har oversteget rationeringen, er således

1) Wienerbrød og kiks kom dog ind under rationeringen fra 15. maj 1942.

kun tilsyneladende. Det virkelige forhold var dette, at forbruget i alle tilfælde lå under det kvantum mel, som var beregnet til dækning af rationeringen. Når vi yderligere tager i betragtning, at man ikke var særlig påholdende med at efterkomme anmodninger om at få tildelt ekstra rationeringsmærker som arbejdende, resp. hårdt arbejdende, og at kravet på sådanne anmodninger var væsentlig mindre, end man havde ventet, kan man vist nok i det store og hele sige, at brødrationeringen har været så rigelig, at man gennemgående har kunnet skaffe sig den mængde, man havde brug for, et forhold, som bekræftes af den omstændighed, at brød- og grynmærker såvidt vides aldrig har haft nogen værdi på den »sorte børs«.

Tabellen synes at vise, at der har været en ringe stigning i befolkningens brødresp. melforbrug, men stigningen er, således som den finder udtryk i de direkte tal, usikker og i det mindste ikke særlig stor. Det er dog sandsynligt, at det faktiske brødforbrug under krigen har været en del højere i forhold til førkrigstidsforbruget, end de nævnte tal udviser, idet rationeringen ganske utvivlsomt har medført, at man har omgåedes brødet mere sparsomt, således at der har været et væsentligt mindre svind, og at brød og gryn (beregnet som menneskeføde) ikke i nævneværdig grad har fundet anvendelse til fodring af dyr.

Hvad grynforsbruget angår, står vi derimod over for en meget betydelig stigning under krigen. Forbruget af havre- og byggryn var 1936-39 ca. 12 g pr. dag, hvoraf godt to trediedele faldt på havregryn, men dertil må så lægges et forbrug af risengryn af størrelsesorden ca. 5 g pr. dag¹).

Det samlede forbrug af havre- og byggryn steg jævnt under krigen, og såvel forbruget som rationen lå ved krigens slutning omkring 43 g i alt, en stigning til over det tredobbelte. I krigens begyndelse lå forbruget væsentlig under rationen. Ved krigens slutning svarede forbruget ret nøje til rationens størrelse, hvad der dog heller ikke her tør tages som udtryk for, at grynrationerne er udnyttet fuldt ud; thi også her forelå der en tildeling til bagere ud over rationen. Desuden gaves en meget betydelig ekstra tildeling af gryn til mennesker med hårdt og meget hårdt arbejde. Forholdet har ligeledes her været, at de til dækning af grynrationerne forhåndenværende kvantiteter, navnlig af byggryn, har oversteget forbruget med ikke helt ringe mængder. Når dette har været tilfældet, kunne man spørge, om brød- og grynrationeringen, som

1) Foruden risengryn forsvandt også rismelet, og hertil må lægges den mængde sagogryn og -mel, der sædvanligvis importeredes, og som man nu i det mindste delvis måtte undvære. Af risengryn og -mel, sagogryn og -mel importeredes der før krigen ca. 10 g pr. individ pr. dag.

trods dens rigelighed har været til meget besvær for de stærkt brød- og grynspisende mennesker, har været nødvendig, eller om man ikke med de lagre af brødkorn og gryn, som stod til rådighed, kunne have undgået den. Dette har dog utvivlsomt ikke været muligt, bl.a. af hensyn til, at man da ville have risikeret, at der blev anvendt brød og gryn til opfodring af dyr, et forhold, der under krigen kunne have været fristående på grund af de meget høje priser på frihandelskorn.

Som tidligere nævnt er produktionen af byg og havre her i landet så stor, at kun en ringe brøkdæl anvendes til fremstilling af gryn til menneskeføde¹). Helt anderledes stiller sagen sig for brødkorn. Her medgår hovedparten af produktionen til sikring af brødrationeringen²). For at opretholde den nødvendige brød- og melrationering har det tilmed været nødvendigt at strække brødkornet på forskellig vis, dels ved påbud om iblanding af blandsæd i mængder på 15 kg til 85 kg rug til fremstilling af såvel groft rugmel som rugsigtemel, dels også ved indførelse af tvungen udmalingsprocent. For groft rugmel måtte udmalingsprocenten ikke være under 98 pct., for halvsigtet rugmel imellem 88 og 92 pct., for rugsigtemel imellem 68 og 72 pct., og for hvedemel ikke under 80 pct. I sammenligning hermed skal det nævnes, at udmalingsprocenten for det fineste amerikanske hvedemel før krigen lå omkring 50 pct., og at udmalingsprocenten for det hvedemel, som fortrinsvis anvendtes her i landet før krigen, var 70 pct. Udmalingsprocenterne for rugsigtemel og halvsigtet rugmel lå også højere, end man tidligere var vant til, men dette var lige så lidt som bestemmelsen om en udmalingsprocent på 98 for det grove rugmel til nogen nævneværdig gøne for fremstillingen af brød i de tilvante kvaliteter. Derimod må det fremhæves, at den omstændighed, at franskbrødet nu skulle bages af mel med udmalingsprocent på 80 i stedet for tidligere 70, medførte, at brødet blev mindre hvidt, og at det fremstillede franskbrød ikke ansås for at være af så fin en kvalitet, men den høje formalingsprocent var nødvendig for at få de sparsomme hvedemængder til at slå til. For yderligere at reducere tabet ved fremstillingen af det sigtede mel til det mindst mulige, bestemtes det, at der skulle iblandes 15 kg klid af rug eller hvede til 85 kg groft rugmel, et forhold, som, specielt dersom der var tale om de groveste klidformer, nedsatte brødets rent bagemæssige kvalitet.

Hvad disse foranstaltninger - som i første linie er dikteret af rent

fortjeningsmæssige grunde, fordi der simpelt hen ellers ikke ville være nok brødkorn - betyder i ernæringsmæssig henseende, har der været nogen diskussion om. Den almindelige mening fra de senere år har været den, at brødets næringsværdi var des højere, jo højere udmalingsprocenten var, d.v.s. jo mindre mængde klidbestanddele der fjernes. Det er nemlig en kendt sag, at en række næringsstoffer - dels æggehvitedoffer, men navnlig salte og vitaminer - forekommer i størst mængde i de yderste lag i kornet, som fjernes under kornets formaling og sigtning. Der har derfor også ud fra ernæringsfysiologiske synspunkter været ført en vis agitation inden krigen, uafhængigt af forsyningsproblemerne, for, at man skulle gå bort fra det fine, hvide, sigtede mel med den lave udmalingsprocent og over til det mørkere mel med den høje udmalingsprocent, resp. til fuldkornsmålet, hvor der overhovedet intet frasigtes. De formalingsrestriktioner, som man blev tvunget til at indføre under krigen, skulle derfor betyde et ernæringsmæssigt fremskridt, en forbedring af befolkningens kost. Dette synspunkt kan i det store og hele tiltrædes, selv om sagen har vist sig at være mere kompliceret, end den sædvanligvis fremstilles. Forholdet er ganske vist dette, at indholdet af uorganiske næringsstoffer, kalk, fosfor og jern, er væsentlig højere i fuldkornsmålet end i det sigtede mel. Til gengæld gør der sig særlige forhold gældende for fuldkornsmålet, der vanskeliggør udnyttningen af disse uorganiske næringsstoffer, således at man ikke ubetinget kan gå ud fra, at fuldkornsbrødsorterne virkelig betyder en forøget tilførsel af de uorganiske næringsstoffer. Det forhold, som vanskeliggør udnyttningen af de uorganiske næringsstoffer i fuldkornsbrødsorterne, vil imidlertid kunne modvirkes og er i det store og hele afbødet for det grove, sure rugbrøds vedkommende, ligesom det må nævnes, at den hemmende virkning på udnyttningen af kalk, fosfor og jern næppe kan spores i franskbrød, dersom udmalingsgraden ikke overstiger den udmalingsgrad, der herhjemme indførtes for hvedemel under krigen (80 pct.). Derimod må det vist ud fra et ernæringsfysiologisk synspunkt siges at være en tvivlsom fordel at foretage en ekstra iblanding af groft klid i det grove rugbrød, men forsyningsmæssige forhold nødvendiggjorde det. Alt i alt må det siges, at den gennemsnitlige udmalingsprocent ikke alene under krigen, men også før krigen, hvor restriktionerne ikke fandtes, ligger meget højt for Danmarks vedkommende, fordi befolkningen frivillig foretrækker at spise hovedparten af

brødet, fremstillet af rugmel i form af det grove rugbrød, der fremstilles af mel med en praktisk talt 100 pct. udmaling. Den kunstigt forhøjede udmalingsprocent, som har været anvendt under krigen, betyder i det mindste - alt andet lige - en øgning af befolkningens Tilførsel af B₁-vitamin.

Et særligt problem rejste sig i forbindelse med rationeringen: Fremskaffelse af rationeringsmærker, kødkort og købekort til mennesker, der var gået under jorden. Inden 1943 drejede det sig kun om smør-, sukker-, gryn- og brødmærker og kun til et meget lille antal mennesker; spørgsmålet løstes gennemgående ved tilskud fra kammerater, der levede over jorden, men for smør- og suktermærkerne kunne det knibe en del. Efter 1943, hvor der yderligere blev tale om kødkort og købekort, og hvor antallet af mennesker, der var gået så dybt under jorden, at selv deres nærmeste ikke måtte kende deres opholdssted, voksede betydeligt, blev det nødvendigt at skaffe rationeringsmærker ad illegal vej. Enten skete det gennem illegale forbindelser til folkeregistret eller gennem mere eller mindre aftalte »hold up«, hvor store mængder rationeringsmærker blev røvede. Da dette efter Hipokorpssets oprettelse kunne give anledning til kamphandlinger, blev det i den sidste del af besættelsen ordnet mere stilfærdigt, idet der etableredes forbindelse med de højeste myndigheder inden for vareforsyningen el.lign., således at der herfra udleveredes det fornødne antal rationeringsmærker til betroede folk inden for de illegale kredse. Alt i alt voldte denne side af sagen derfor ingen større vanskeligheder for de mennesker, der var tvunget til at leve under jorden. Tobaksproblemet var større, men det kommer ikke denne fremstilling ved.

IV

Vi har hidtil kun beskæftiget os med de fødemidler, der var rationeret. Disse omfatter, som vi har set, kun forholdsvis få næringsmidler, men trods det repræsenterer rationeringen dog største parten af næringsmidlerne inden for 3 af de 6 næringsmiddelgrupper, vi inddeler vore fødevarer i. Rationeringen omfattede alle betydende næringsmidler inden for 1) Smør-Margarinegruppen, 2) Korngruppen samt 3) Sukker, og disse næringsmidler forsyner os som nævnt under rationeringen med ca. 16-1700 kalorier, svarende til godt halvdelen af vor fødes sam-

Aktionen mod folkeregisteret i Kongens Lyngby blev foretaget den 6. decbr. 1944 af gruppen »1944«. Den gennemførtes sent på dagen, da kontorets personale, som havde overarbejde, endnu ikke havde forladt lokalet. Umiddelbart ved siden af dette var en tysk politivagt posteret, men den mærkede intet - et vidnesbyrd om et i sandhed fortræffeligt samspil mellem modstandsfolk og deres »ofre«!

lede kaloriemængde, under normale forhold med godt to trediedele.

For at få noget begreb om, hvordan ernæringen har formet sig under krigen, er det imidlertid lige så betydningsfuldt at kende forbruget af de øvrige, ikke-rationerede fødevarer. Oplysninger herom er imidlertid væsentlig mindre pålidelige, dels netop fordi de ikke er rationeret, og man således ikke har nogen direkte kontrol med, hvilke mængder der bliver stillet til rådighed for hver enkelt person, dels fordi der for mange af disse næringsmidlers vedkommende, spec. kartofler, grøntsager og frugt, ikke foreligger nogen pålidelig produktionsstatistik. For en del af de ikke-rationerede fødevarer kan man dog på grundlag af de statistiske oplysninger, der foreligger, beregne det gennemsnitlige forbrug. Dette er således tilfældet med ost, æg, flæsk, kød og fisk.

Nedenstående Tabel III viser forbruget af disse produkter under krigen i sammenligning med forbruget i førkrigstiden. For mælken vedkommende kan man af de oplysninger, der rådes over, drage den slutning, at mælkeforbruget er steget ret betydeligt, gennemsnitligt med 50-100 cm³ pr. individ pr. dag. Som et meget bemærkelsesværdigt og særdeles betydningsfuldt forhold må det fremhæves, at befolkningens forbrug af de ovennævnte alsidige og ret dyre animalske næringsmidler under krigen er steget i Danmark i modsætning til, hvad der har været tilfældet i praktisk talt alle andre krigsførende og besatte lande. I de øvrige besatte eller krigsførende lande tog rationeringen ikke mindst

Skema III. Forbrug af ikke-rationerede varer (g pr. individ pr. dag).

	1936-39	1939	1940	1941	1942	1943	1944	Forskydning af forbruget under krigen	
								Tilvækst	Reduktion
Ost.....	17	14,5	16	15	16	21	22	5	
Æg.....	20	21	22	18	22	23	30	10	
Flæsk, brutto....	78	69	80	69	63	78	68		10 ¹⁾
Oksekød, br.....	71	68	72	69	75	57	60		11 ¹⁾
Fisk, brutto.....	45	48	35	36	42	51	46	1	
Mælk.....	430						500	70	

1) Da der i disse tal kun er medregnet okse- og svinekød, men ikke andet kød, og da man må regne med, at forbruget af slagteriaffald samt andre kødsorter er steget, ligesom ikke-kontrolleret forbrug hos producenterne er øget under besættelsesårene som følge af rationeringen, er det meget tvivlsomt, om der ikke snarere end et reduceret kødforbrug må regnes med et øget forbrug af kød.

sigte på disse næringsmidler, og den mest udprægede nedskæring i kosten omfattede fortrinsvis disse varer. Hvad såvel ost og mælk¹⁾ som æg angår, har vi i modsætning hertil sat forbruget op i Danmark. Kødforbruget er efter de ovenstående tal noget lavere, men dog højt i sammenligning med kødforbruget i andre krigsførende eller besatte lande. I 1943 søgte tyskerne at begrænse kødforbruget i Danmark til fordel for en øget eksport til Tyskland. Det lykkedes at afværge en egentlig kødrationering, der, i tilfælde af at den var blevet gennemført, næppe kunne være holdt væsentlig højere end en tilsvarende rationering i Tyskland, hvad der ville betyde en meget drastisk nedskæring, og hvad der yderligere ville medføre en øget hjælp til den tyske ernæringsfront. Forhandlingerne resulterede i, at kødforbruget i Danmark skulle nedskæres med 20 pct. i forhold til 1939-forbruget, og der indførtes lødkort, men ikke nogen virkelig rationering. Denne ordning var under de forhåndenværende forhold særdeles betydningsfuld. På den anden side må man være klar over, at kødkortene ikke har ydet nogen virkelig garanti for en ligelig fordeling af kødet mellem landets beboere. Det må i øvrigt bemærkes, at formålet - en nedskæring af kødforbruget med 20 pct. af 1939-forbruget - efter de ovenstående tal ikke synes at være realiseret fuldt ud.

V

Hvad til sidst den gruppe næringsmidler, som sammenfattes under grøntsager i videste forstand, d.v.s. kartofler, rodurter, egentlige grøntsager og frugt, angår, foreligger der som antydning ingen pålidelig produktions- eller forbrugsstatistik, men der kan næppe være nogen

1) Fra april 1941 indførtes forbud mod fremstilling af de fedtrigste ostesorter, fra januar 1941 indførtes standardmælk, således at mælk ikke måtte indeholde mere end 3,3-3,4 pct. fedt, d.v.s. at fedtprocenten, der som oftest ligger lidt højere i den naturlige mælk, skal nedbringes ved tilsætning af skummet mælk. Fra april 1941 blev salg af fløde med mere end 20 pct. fedt (piskefløde) forbudt. Fra februar 1943 indførtes forbud mod salg af fløde med mere end 15 pct. fedtstof (d.v.s. mod den tidligere fløde Nr. 1). Disse bestemmelser, der blev indført for at gøre det muligt at gennemføre smørrationeringen på det tidligere nævnte niveau, betyder en vis reduktion af de nævnte mejeriprodukters kalorieværdi. På den anden side må det fremhæves, at de pågældende varer bortset herfra har bevaret deres væsentligste næringsværdi.

tvivl om, at forbruget inden for disse områder er steget, hvad der atter betyder en bedring af kosten set fra et rent ernæringsmæssigt synspunkt. Forholdet er nemlig det, at nedskæringen, der er betinget af sukker-smørrationeringen, betyder en reduktion af kalorietilførslen på over 500 kalorier. På den anden side tør man vist hævde, at der ikke i besættelsesårene har været tale om nogen virkelig kvantitativ begrænsning af den samlede fødemængde. Mod en sådan taler den ubrugte andel af korn- og grynrationen samt det forhold, at landet råder over ret betydelige mængder føde, ikke mindst kartofler, som stod til rådighed for en pris, som befolkningen var i stand til at betale. På forhånd må man derfor tro, at befolkningen gennemgående har indtaget samme absolutte fødemængde (kaloriemængde) under besættelsen som ellers, d.v.s. at man må vente, at der på en eller anden måde må være skaffet dækning for den reduktion på ca. 500 kalorier, som smør- og sukker-nedskæringen efterhånden medførte. Da det øgede forbrug af gryn og brød næppe andrager mere end 150 kal., er der stadig et underskud på 350 kal. Det øgede forbrug af ost og æg er kaloriemæssigt ikke ganske i stand til at opveje det nedsatte forbrug af kød og flæsk¹⁾, og selvom man regner med et øget mælkeforbrug på ca. 100 cm³, bliver det samlede resultat, at vi gennem mejeriprodukter og kød gennemsnitlig måske har fået 50-100 kal. mere end før krigen. Der synes således foreløbig at være et underskud i det samlede regnskab på ca. 250-300 kal., se Skema IV, der - dersom ikke særlige forhold har gjort sig gældende - hovedsagelig må tænkes dækket gennem en øget anvendelse af de fødevarer, hvis forbrug der ikke foreligger nogen pålidelig statistik over, det vil fortrinsvis sige grøntsagsgruppen. Under normale forhold er forbruget af grøntsager i videste forstand her i landet ret beskedent. 8-10 pct. af fødens kalorier, d.v.s. 250-300 kalorier, hidrører fra denne næringsmiddelgruppe. Heraf udgør kartofler ca. 6-7 pct., egentlige grøntsager samt gulerødder ca. 1 pct. og frugt ca. 1 pct.

Dersom det ovennævnte underskud i vort kaloriregnskab skulle dækkes ind gennem en øget anvendelse af kartofler, grøntsager og frugt, skulle det betyde, at vi i krigens sidste år skulle have anvendt dobbelt så meget af disse fødevarer som ellers, hvad der næppe kan være tale om. En del af de 300 kalorier er dog utvivlsomt skaffet til veje gennem en øget anvendelse af kartofler samt i mindre omfang fra grøntsager (kål, gulerødder, kålrabi). Desuden må det nævnes, at der i

Skema IV. Skematisk oversigt over vort føde-regnskab før og under besættelsen. (Gram pr. dag pro persona).

	Før besætt.	Under besætt.	Øgning	Reduktion
Smør - Margarine.....	100	50		50
Gryn	20	40	20	
Brød.....	335	365	30	
Sukker	150	100		50
Ost.....	17	22	5	
Mælk	430	500	70	
Oksekød	70	60		10
Flæsk.....	80	70		10
Fisk.....	45	45		
Grøntsager (kartofler).....	250?	350?	100?	

Tilsyneladende kalorieunderskud ca. 300 kalorier. Hovedparten heraf er dog utvivlsomt indvundet gennem et nedsat husholdningssvind, fortrinsvis på de rationerede fødevarer, bl.a. fordi brød og gryn sikkert før krigen i et ikke helt ringe omfang er anvendt som foder til hunde, høns og som affaldsbrød til svin etc., et forbrug, der som følge af rationeringen er blevet stærkt nedsat. Det er ligeledes utvivlsomt, om det faktiske kødforbrug har været nedsat, hvad statistikken ganske vist siger.

krigens år har været anvendt noget større mængder gule ærter.

Det underskud, der trods alt stadig synes at være på vort kaloriregnskab, får sikkert en del af sin forklaring derved, at vi under besættelsen, betinget af rationeringen, utvivlsomt har passet bedre på de rationerede, kalorierige næringsmidler, især brød og gryn, så at svindet i husholdningen har været mindre end under normale forhold. Desuden er utvivlsomt en del af brødet før krigen anvendt til foder for dyr. Men ved siden af denne forklaring må man ikke ganske afvise muligheden af, at der faktisk er indtaget en noget sparsommere kaloriemængde i besættelsestiden end ellers, ikke fordi der har foreligget fødemangel, men fordi adgangen til at anvende ubegrænsede mængder af de meget kalorierige næringsmidler, specielt sukker og smør, ikke længere har været til stede. Det betyder ikke, at der har foreligget nogen kvantitativ underernæring under besættelsesårene, men må tages som et udtryk for, at der utvivlsomt i meget vide kredse af det danske folk under normale forhold er tale om kvantitativ overernæring.

Hvorledes dette nu end måtte forholde sig, og hvor pålidelige de opstillede beregninger er eller ikke er, så kan der alt i alt næppe være tvivl om, at den samlede kost set fra et ernæringsmæssigt synspunkt må betegnes som mere lødige under besættelsen end før denne, dels som følge af den stærke nedskæring af fedt (smør, margarine) og suk-

1) Se i øvrigt noten til Skema III.

ker, dels på grund af den højere udmalingsprocent for melet, men dels og navnlig, fordi befolkningen gennemgående har haft lejlighed til at kompensere det nedsatte sukker- og fedtforbrug gennem en øget anvendelse af alsidige, beskyttende fødemidler som æg, mælk, ost, kartofler og grøntsager.

Over for dette kan man selvfølgelig hævde, at det ikke er tilstrækkeligt, at den gennemsnitlige kost er rigere og mere alsidig, men at det afgørende for befolkningens ernæringsmæssige status må være, hvorledes disse næringsmidler er fordelt mellem de enkelte personer. Men også på dette punkt må man være tilbøjelig til at hævde, at tilstanden har været bedre under besættelsen end før, dels på grund af de økonomiske forhold, dels på grund af rationeringen, der jo i overvejende grad omfatter de ensidige, kalorierige, billige, men lidet alsidige fødeemner. Rationeringen vil nemlig tvinge forbruget over på de ikke rationerede fødevarer og i hvert tilfælde modvirke, at den økonomisk dårligt stillede del af befolkningen køber uforholdsmæssig store mængder af disse kalorierige, billige varer som sukker. Margarine etc. hovedresultatet må derfor utvivlsomt siges at være, at ernæringen både kvalitativt og kvantitativt har været tilstrækkelig i Danmark under hele krigen. Disse overvejelser bestyrkes af de forskellige kostundersøgelser, som er udført under krigen. Større systematiske kostundersøgelser, der samtidig tager sigte på de sundhedsmæssige tilstande i Danmark, er udført under besættelsen under sundhedsstyrelsens ledelse. Der foreligger endnu ikke nogen offentliggjort rapport om de indhøstede ernæringsmæssige og sundhedsmæssige erfaringer, men man tør vist allerede på nærværende tidspunkt profetere, at det næppe vil vise sig, at krigsårene har forringet de sundhedsmæssige tilstande i Danmark på områder, som med rette kan siges at være forårsaget af fejlagtig ernæring.

Ernæringsmæssigt har Danmark således ikke lidt noget i besættelsens tunge tid, selv om visse restriktioner har været ubehagelige og har tvunget os til i nogen grad at ændre visse spisevaner.

I tyske formåls tjeneste

Nazistisk propaganda og åndelig infiltration

Af stud. mag. Henning Fenger

I den rent militære kamp var den tyske propaganda et våben mere effektivt end V-bomber og Stukas, og for det verdensherredømme, som var krigens mål, var den uundværlig til beherskelse af de undertrykte folkeslags anskuelser og følelser. Men den sigtede videre endnu: dens endelige mål var skabelsen af det nazistiske menneske, den ny tids ideal, det fanatiske, blindt lydige og frivillige redskab i partiets hånd.

Derfor ofrede nazisterne propagandaen så stor omhu og så svimlende summer, og derfor samledes i propagandaministeriets bygning i Berlin trådene fra hele verden. Midt i spindet, som en uhyggelig edderkop, sad Goebbels og såede sin gift over kloden. Del er som led i dette gigantiske spil, at den protyske propaganda og infiltration i Danmark under besættelsen skal ses og vurderes, en lille bitte sten i den store mosaik. Den kan studeres særskilt, men får først perspektiv, når man altid kommer i hu de mange tråde, der fra ryggen af de danske marionetter mere eller mindre synligt førte til Goebbels's hånd.

Det virkede så tillokkende, dette edderkoppe-spind - for alle dumme fluer.

Det er let at opsummere kendsgerninger, navne og titler, men en inddeling af det uhyre materiale vil altid indebære en vurdering. En sådan målestok ligger også til grund for det følgende, og den skal ikke forties. Den kan bedst udtrykkes med disse ord af Krilon, den joviale lille stockholms borger, hvormed Eyvind Johnson under krigen personificerede det kæmpende demokrati:

»Jag måste i varje stund veta att det är jag som bar ansvaret för mänsklighetens framtid ... jag måste ständigt själv veta att jag är krigförande, och att jag har ansvaret för hele mänsklighetens framtid, de gode möjlighelarnas ... jag måste säga att jag är en del av hären mot barbarerna, och att hären måste växa genom mitt arbete, och att mitt arbete därför är viktigt«.

Det gamle ord: »Den, der ikke er med, er imod«, gjaldt i kampen mod nazismen om ellers nogen sinde. Alt, hvad der ikke gik stik imod den tyske propaganda, hjalp den, og vi så herhjemme, navnlig i besættelsens første år, et net af linier, parallelle og skrå i alle mulige retninger, og et væv så indfiltret, at det er håbløst at rede ud. Overenskomsten med fjenden og den officielle ro-og-orden-politik skabte en infiltration så fuldendt, at næppe noget andet europæisk land kan opvise magen. Det varede for os alle nogen tid, før vi indså, at krigen mod barbarerne var noget, der angik hver enkelt. Mange forstod det aldrig, og ikke så få hjalp mere eller mindre frivilligt fjenden. De får her finde sig i at få søgelyset rettet på sig.

I grove træk går linien fra den officielle tyske krigspropaganda via den organiserede danske nazisme til den uorganiserede protyske kampagne og til en kryptonazisme uden etiketter og hagekors. Men retfærdigvis bør man også medtage den forståelseskampagne, der førtes ud fra gode danske motiver, men dog endte i den håbløse infiltration, der netop var tyskernes inderligste ønske. Strengt taget bør grænsen sættes bag om dem, der talte »om noget andet«, der ønskede, at vi skulle ligge stille som haren på marken méd ørerne fladt trykket ned. De gjorde ingen fortræd, men så sandelig heller ingen gavn, hvad der passede nazisterne fortrinligt.

Hvad der her skal undersøges, er især det midterste parti, den store jungle af kryptonazisme og infiltration, idet den ganske åbenlyse

tyske eller danske nazisme straks stemplede sig selv, og de folk, der førte »sivets politik«, ingen ting som helst foretog sig. Og projektøren vil navnlig blive rettet mod de mere kendte navne, de store tyve, der aldrig bliver hængt, men som nød folkets tillid før de onde år.

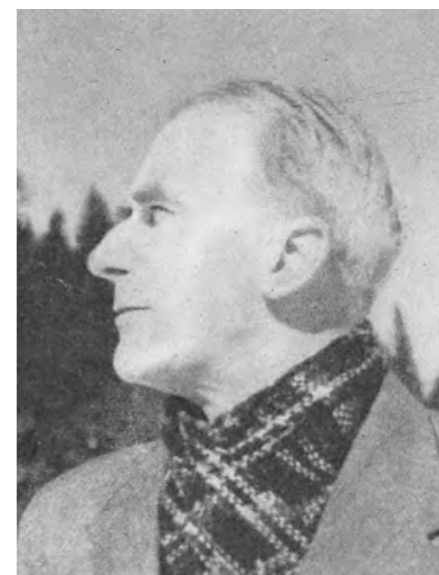
Det burde være en hovedopgave for demokratisk forskning at studere »den nazistiske syge«, undersøge dens symptomer, inkubationstid, vækstvilkår, udbredelse og smittekilder. Et studium af denne art, der burde være obligatorisk for demokratierne, vil netop koncentrere sig om den grobund for smitte, der her er betegnet som infiltration. En sådan åndshygiejnisk undersøgelse kan måske en anden gang hjælpe med til at hindre en ny farsot i at bryde ud, uanset hvad navn og etikette den kommer under. Dens kendetegn har til evige tider været det samme: Foragt for mennesket. Den sygdom blev ikke udryddet den 5. maj 1945.

II

Den tyske krigspropaganda, således som den udfoldede sig her i landet gennem tvangsindlagte telegrammer og artikler, gennem quasiautentiske hvidbøger og nazispidsernes taler, skal ikke omtales her. Metoden var altid den samme: at fremhæve Tysklands kraft. Ædelhed og uovervindelighed på de jødisk-marxistiske plutokratiers og de forbryderiske bolschevikkers bekostning. Tendensen var så tyk, at man kunne skære i den med knive, og det meste faldt ynkeligt sammen for den jævne danske humor.

Mens den egentlige krigspropaganda søgte at forme danskernes opfattelse af stormagtskrigen, var der to områder, hvor det afgørende var vor andel i denne krig.

Man søgte ihærdigt at hverve frivillige til »korstoget mod den røde flodbølge«, på almindelig dansk: til tysk indsats på Østfronten, og fik virkelig ved annoncer, plakater og piécer stablet nogle ret beskedne

Ejnar Fogh Krenchel (f. 1891) blev student i 1909, sagførerfuldmægtig i 1916 og overretssagfører i 1919. Han var i fuld overensstemmelse med det radikale partis parole en ivrig modstander af ethvert brugeligt dansk forsvar, og for denne defaultisme vedblev han at agitere under besættelsen. Det var derfor meget logisk, at han mødte den vågnende danske modstandsvilje med total mangel på forståelse og stillede sig til tyskernes disposition som radiospeaker allerede i september 1943. Ved befrielsen blev han som en selvfølge arresteret, og i 1943 idømtes han 6 års fængsel og kendtes uværdig til almen tillid for et tidsrum af 10 år. Under rettergangen var det bl.a. godtgjort, at han ved flere lejligheder havde henvendt sig direkte til tyskerne, således til dr. Best, som han havde tilrådet en udskiftning inden for det danske politis højere ledelse.

frivilligkontingenter på benene, væsentligst af individer, som landet gerne var foruden. Den åreladning, som her foretoges, bør utvivlsomt regnes på tyskernes aktivside. Heltenes glørværdige indsats skildredes i et par bøger af Åge Nordahl Petersen og Klaus Nielsen: »Dansk dåd på Østfronten« og »Danske helte«.

Det rigtige Danmarks frontlinie gik et andet sted: herhjemme, selv om den var usynlig, og mod modstandsbevægelsens arbejde satte tyskerne ved danske marionetter en ihærdig propaganda ind: i radio og presse, ved falske flyveblade, falske illegale blade, falske radioudsendelser etc. Kampagnen var farlig, uhyggelig farlig, fordi den på et hængende hår havde splittet befolkningen i to fjendtlige lejre: for og imod aktiv modstand.

Æren herfor - propagandamæssigt set var det nemlig en præstation i topklasse! - tilfalder overretssagfører Ejnar Krenchel, den tyske propagandas Spar-es i Danmark. Krenchel blev et symbol: den pæne, jævne mand fra gaden, uden tyske sympatier, uden partipolitik, der blot med sin sunde fornuft protesterede mod de meningsløse ødelæggelser af danske værdier, som ansvarsløse og asociale elementer foretog stik imod kongens bud om ro og orden. Han gjorde selv alt for at blive i rollen:

»Jeg spørger lytterne - spørger som en jævn menigmand, der ikke er bundet af afhængighed til nogen side og aldrig lader sig noget diktere: Er der nogen mening i det, der foregår?«

Han kunne endog svinge sig op til at sige tyskerne ubehageligheder:

»Tyskerne er ikke elskede her i landet. Og de ved det selv. Men spørgsmålet er ikke, hvilke følelser vi nærer over for de tyske tropper, men udelukkende dette ene: Er det klogt at fortsætte sabotagen?«

Med fuldendt virtuositet spillede han på strenge, som måtte gøre indtryk: Appel til den økonomiske fornuft, til vor traditionelle neutralitetsindstilling, til medlidenheden med de henrettedes pårørende, til vor uvilje mod alle anonyme handlinger, ja, selv arbejdsløsheds-spøgelset manedes op af jorden. Det hele i en jævn, folkelig stil med rørstrømske fortællinger, oplæsninger af lytterbreve, samtaler med

cyklebude og bankdirektører - og alt syltet ind i forloren nationalisme og usmagelig kongedyrkelse. Man mindedes Hitlers navnkundige ord: »Man kann sich die Menschen überhaupt nicht dumm genug vorstellen«, som Krenchel syntes at have taget til ledetråd.

En vis succes havde manden ikke des mindre, indtil han med sine indsamlinger og sin antisabotagefilm havnede i parodien. Så hældte tyskerne ham ud!

III

I nær tilknytning til den direkte krigspropaganda står to propaganda-områder, som passende kan kaldes: Syndebuks- og afgudspropagandaen. Altså plus og minus.

Den første var, som navnet siger, rettet mod de tre syndebukke, nazisterne særlig havde forset sig på: Angelsakserne, jøderne og russerne. Nogen særlig grund til at gå nærmere ind på de forskellige danske skrifter, som behandler disse emner, er der ikke. Det må være nok at fremdrage nogle eksempler:

Af de publikationer, som særlig var vendt mod England og Amerika, kan nævnes: A. P. Laurie: »Englands politik efter mødet i München«, Gerhard Jentsch: »Livsrum« (Kbh. u.a.), Jens Erdtman: »Britiske propagandametoder« (Kbh. u.a.), Arno Deutelmoser: »England

kontra Skandinavien« (Kbh. 1941), Ernst Clam: »Træk af den engelske overklassens historie fra Disraëli til Hore Belisha« (Kbh. 1941) og Thorvald Knudsen: »England og Danmark« (Kbh. u.a.). Den angelsaksiskfjendtlige propaganda var som bekendt en total fiasko, idet englænderne - personificeret i R.A.F., som var det eneste, vi så til dem i fem år - trods bombeangreb med tab blandt den danske civilbefolkning intet øjeblik satte deres popularitet over styr.

Heller ikke den antijødiske kampagne slog an, og selv de steder,

Harald Bergstedt (f. 1877) blev student i 1896 og gav sig derefter i kast med både journalistik og lærervirksomhed. Han var kommunelærer i Skagen 1907-14 og lokalredaktør i Søby 1915-19 af det radikale »Vendsyssel Venstreblad«. Samtidig hermed og i de følgende år virkede han som oplæser, foredragsholder og afholdsgitator, til han i 1927 knyttedes som fast medarbejder til »Social-Demokraten«, hvor han blev, indtil han under besættelsen svigtede landsmandsskabet og 1942 gik i »Fædrelandet«s sold. Året før havde han været medstifter af det kollaborationistiske tidsskrift »Globus«. Som forfatter, lyriker og socialdemokratisk agitator havde han været meget værdsat. Nu var han en død mand. Ved befrielsen arresteredes han, og i 1946 idømtes han 2 års fængsel.

hvor en vis animositet måske kunne spores, bevirkede den fuldstændig forblindede hetz mod jøderne, at ingen dansker et øjeblik tænkte på at svigte landsmænd og medmennesker i nød.

Foreteelser som »Dansk Antijødisk Liga« og »Kamptegnet« - utvivlsomt det modbydeligste, som til dato er trykt og skrevet på dansk - fortjener lige så lidt som Åge H. Andersens antijødiske skrivelser og Harald Bergstedts stærkt antisemitiske pièce »Jødespørgsmålet« nogen særlig omtale. Også Luther blev draget med i kampagnen, idet Olga Eggers, medredaktør af »Kamptegnet«, oversatte et af hans skrifter, udgivet under titlen »Jøderne og deres løgne«. Den eneste antisemitiske skribent af noget format var Harald Nielsen, om hvem senere.

Derimod kan det ikke skjules, at den antirussiske kampagne i nogen grad havde heldet med sig. Mens store kredse af befolkningen konsekvent nægtede at tro, hvad tyskerne sagde, gjorde man en undtagelse med propagandaen mod russerne, bolschevikkerne, asiaterne, østens horder, korstoget for den europæiske kultur o.s.v. var forslidte Goebels-fraser, som man kunne møde i mangt et borgerligt hjem. Ja, man kunne endog opleve, at folk, som frydede sig over de engelske bombeangreb og hadede tyskerne af et godt hjerte, talte om tilbagegang på Østfronten, når russerne rykkede frem. Rent teknisk har det sikkert været radioen og avisernes tvangsindlagte artikler og telegrammer, som her havde succes, for de antirussiske publikationer herhjemme er hverken kendte eller overbevisende. Piècen om Katyn gravene gjorde sin virkning, mens piécer og bøger som Thorvald Knudsen: »Rusland og Europa« (Reitzel 1942), »Rædslernes år, hvordan Letland oplevede bolschevikerredømmet« (Kbh. 1941), Einar Boesgård: »Vi bjærged dog livet« (Willes Forlag 1941) og den antikommunistiske rødbog af Antikomintern: »Hvorfor krig med Stalin?« (Den ny Tids Bogforlag u.a.) næppe har vakt større opmærksomhed. En undtagelse udgjorde optrykket af Maxim Gorkis kronik fra 1922 i »Politiken« om »Den russiske grusomhed« - det var et klogt strategisk træk, som gjorde et vist indtryk.

IV

Efter den nazistiske propagandarecept skulle den jævne mand også have noget at se op til, noget at forgude og tilbede. Det fandt man i det tyske rige, nationalsocialismen og det »Neuropa«, som stadig stod og

lokkede i horisonten. På disse tre strenge spillede afgudspropagandaen også herhjemme, og - lad det være sagt straks - uden større held.

Det oplysningsarbejde, hvis mål var at vække interesse og sympati for Tyskland og nationalsocialismen, blev ledet af »Die Kultur- und Informationsabteilung beim Bevollmächtigten des Deutschen Reiches«, som udsendte en lang række skrifter om tyske forhold til danske kredse: Bønder, arbejdere, forretningsfolk o.s.v. Skrifterne var trykt her i landet og udkom på forskellige danske forlag. Til de betydeligste af dem hører det grundige og oplysende værk »Det nye Tyskland i kendsgerninger og tal« (1941) med forord af generaldirektør P. Knutzen, den tyskfødte danske statsborger Waschnitius's »Et folks genrejsning« (Willes Forlag 1941) og Henning Dalsgårds to bøger: »Verden i kamp. 20 aktuelle radioforedrag« (Willes Forlag 1941) og »Det tyske økonomiske system« (Munksgård 1940). Foruden disse nogenlunde vægtige ting udsendtes over hele landet en lang række propagandaskrifter til belysning af forholdene i det stortyske rige - både gennem boghandlerne og ved direkte tilsendelse til interesserede befolkningsgrupper.

Om det kommende Europa er der på dansk udgivet nok til at fylde et mindre bogskab - både af tyske og danske forfattere. Af tyske bøger kan nævnes dr. V. Muthesius: »Europas autarki«, dr. Roland Freisler: »Det nye Europas retsopfattelse«, dr. Josef Winschuh: »Det ny Europas driftsherre« og dr. Friedrich Stieve: »Europas fremtid«. Alle med Europa i titlen, med doctores som forfattere og med Antikvatryk i Bredgade 25 som trykkeri. Fra dansk side kan der være grund til at fremhæve skrifter af Gudmund Hatt og Harald Nielsen, om hvem nedenfor, og en pièce af pastor Johannes Schmidt, tidligere folketingsmand og repræsentant for det hjemmetyske mindretal i Nordslesvig: »Det skandinaviske Norden og Europa« (Berlingske Forlag, 1942), et energisk forsøg på at knytte en forbindelse mellem tysk og nordisk kulturelt og kirkeligt liv og en tydelig opfordring til Norden om at slutte op ved Tysklands side i det store korstog mod øst.

Vigtigere end disse bøger og piécer er de tidsskrifter, der åbent gik ind for det nye Europa, thi her opstod på dansk grund en helt »neuropäisch« ideologi. Det vigtigste var det stateligt udstyrede »Det nye Europa«, et tidsskrift for dansk nyorientering. Første nummer, der kom i oktober 1940 med Otto Lønskov som redaktør, indeholdt en hilsen og lykønskning fra dr. Meissner. Her fastsættes programmet:

»Det skal da være vort mål ved en objektiv belysning af kendsgerninger at holde vore læsere underrettet om den europæiske nyorientering og de naturlige konsekvenser, vort land måtte drage deraf«.

Som kuriosum kan nævnes, at det en overgang blev trykt hos den senere så berygtede storstikker A. O. Hammeken.

»Det nye Europa« behandlede især økonomiske og udenrigspolitiske problemer og - da man til slut helt kastede masken - også jødespørgsmålet. Blandt bidragerne var direktør Eiler Båstrup, kunstmaler Folmer Bonnén, overingeniør F. J. Hinné (forfatter til bogen »Hvad med Danmark efter krigen?« Forlaget Den danske Front, 1941), lrs. Kirkeskov, ors. Åge Hagedstedt, »Kredsen« ved Preben Wenck, dr. phil. Viggo J. v. Holstein-Rathlou, folketingsmand A. Hartel, bibliotekar Arne Hansen, redaktør Carl Høyner (forfatter til et par bøger om korporationen), redaktør B. Weeke-Rasmussen, forfatteren Jens Gårdslev, børnebogsforfatteren Poul G. Ernst, toneingeniør Joh. E. Dændler, greve F. M. Knuth, Johan Gede, Ralph Kryger, arkitekt Gunnar Holm, adjunkt Sv. Å. Bay, sekretær Poul B. Møller, sekretær H. v. Linstow, redaktør Georg W. Olesen, Poul Møllerup, kaptajn Hans Jail, Tage Juuhl og cand. mag. Ejnar Våben (som har en righoldig nazistisk produktion bag sig) - altså en lang række af den danske nazismes koryfæer. Som krigen lakkede mod enden, blev de anonyme artikler mere og mere fremtrædende, et gennemgående drag i hine tidsskrifter.

Et forsøg på en nyeuropæisk pendant til det engelske »Economist« var ugeskriftet »Europa-Kabel«, redigeret af Åge Jørgensen, tidligere sekretær ved det kgl. danske gesandtskab i Moskva. Af bidragene her bør nævnes et stort indlæg af generaldirektør P. Knutzen, hvori Rødby-Fehmern projektet anbefales på det varmeste af hensyn til det danske folks interesser: »Vi har brug for at få både de materielle og de

Harald Tandrup (f. 1874) hørte ikke til vor literaturs store navne, skønt hans produktion var lige så omfattende som alsidigt underholdende. Af den reolfuld romaner og fortællinger, han har på samvittigheden, vil lidet eller intet overleve hans forlis under besættelsen. Først og sidst var han journalist og som sådan i årenes løb knyttet til en lang række blade - en farveskala fra rødt til sort, indtil han i 1940 havnede hos »Fædrelandet« som kanelbrun nazist. Holdningsløsheden prægede ham, skønt man en overgang havde taget ham nogenlunde alvorligt som samfundsrevser og ny-konservativ teoretiker. Selv betragtede han sig, da han efter Danmarks befrielse blev stillet for domstolen på grund af sin pjaltede kollaboration, som »opportunist«. Det var sikkert rammende. Og domstolen honorerede skånsomt hans opportunistisme med 2 års fængsel.

ideale forbindelser til vort store nabofolk og nære slægtning i syd bragt i orden,« hedder det. Fra direktør Chr. H. Olesen er der en beretning fra generalforsamlingen i »Dansk Arbejde«, og i øvrigt er der artikler af Gudmund Hatt, professor Wieth-Knudsen og dr. Ingvald Lieberkind.

V

Længe før den nazistiske krigspropaganda lod stortrommerne gå, havde Tyskland imidlertid forsøgt at nazificere Danmark indefra. D.N.S.A.P. var som de øvrige europæiske nazipartier bestemt til en politisk og åndelig 5. kolonnevirksomhed, en mission, som de af al evne bestræbte sig for at udfylde til tyskernes tilfredshed. De danske nazisters organiserede propagandavirksomhed - »Fædrelandet«, »Kritisk Ugerevy«, Schalburgkorpsets propagandasektion m.m. - skal ikke omtales her, da de er nævnt i andre afnit af nærværende værk. To navne bør dog fremdrages som eksempler på, hvordan uomtvistelige politiske begavelser havnede i den politiske nazisme: det er de to outsiders Victor Pürschel og Bent Holstein - Holsteins to piëcer »Demokratiets vildfarelse 1864-1940« (Forlaget Nyropa, 1941) og »Et folk uden føring 1939-43« (Eget Forlag, 1943) blev sammen med Pürschels »Ord til rolig eftertanke« (u. Forlag, 1942) taget til indtægt af nazisterne, der i dem fandt »et pust af den ånd, som i de kommende tider skal bære Danmark frem« (Arbejder- og Bondebladet 16. april 1942).

Endelig kan der være grund til at gøre en undtagelse med tidsskriftet »Akademisk Aktion«, der spillede en vis rolle i den ideologiske strid. Det fremtrådte som organ for den nazistiske studenterfraktion, National Studenter Aktion, hvis formålsparagraf lyder:

»Vor organisation står på et klart antidemokratisk og antimarxistisk grundlag og optager en målbevidst kamp mod alle forsøg på at identificere demokratiets styre og livsanskuelse med virkelig danskhed«.

Med en så utvetydig bekendelse til de totalitære principper skulle det ikke være ubilligt at tage forfatterskab ved »Akademisk Aktion« som en åben vedgåelse af nazistiske sympatier. Dette gælder ikke blot bidragerne som lektor, dr. jur. Popp-Madsen, byretsdommer Chr. Junior, lrs. Baller, arkitekt Axel Wanscher, museumsinspektør Mogens B. Mackeprang, forfatteren Thorvald Knudsen, forfatteren Ejnar Vå-

ben, forfatteren Harald Tandrup, C. F. von Schalburg, sturmbannführer Martinsen og SS-sturmmann Harald Henriksen, men også personer, som vi her især beskæftiger os med: Professor Carl Roos, lensgreve Bent Holstein, digteren Valdemar Rørdam, forfatteren Christen Hansen, dr. phil. Gudmund Hatt og mindre kendte navne som redaktør Jens A. Petersen, lrs. Knud Nordentoft og redaktør P. Jerndorff-Jessen. Af nordiske gæster kan nævnes Knut Hamsun.

»Akademisk Aktion« endte i øvrigt som rent SS-blad med opråb fra »Frikorps »Danmark«« og østfront korrespondancer fra specialuddannede SS-krigskorrespondenter.

Største interesse har i denne forbindelse de danske forfattere, som gjorde springet over i den aktive nazismes rækker og åbent bistod de professionelle propagandister i deres forkyndelser om de herligheder, der ventede Danmark i Neuropa.

Først kan nævnes Harald Bergstedt, der forvandlede sig fra Socialdemokratiets kårne digter til flittig skribent i »Fædrelandet« (fra 1942), hvor bl.a. hans memoirer »Et liv i folket. Af en uforbederlig socialists erindringer« blev offentliggjort. Hertil kommer så den tidligere omtalte jødepièce, et skæmtespil »Familien Danmark« (1943), udgivet i D.N.S.A.P.s »Månedsbreve«, og en børnebog »Tre Skalke« (1944), offentliggjort i »Globus«, samt talløse artikler i den nazistiske Presse.

Endvidere Harald Tandrup, forhen B.T.s husfilosof, som 1940 sammen med Eiler Båstrup udgav »Dagens brændende spørgsmål besvarede« med indlæg af Hans Kirkeskov (Forlaget Nyttébøger). To år efter fulgte den åbenlyse politiske trosbekendelse: »I dette tegn [d.v.s. hagekorset] skal vi sejre« (D.N.S.A.P.s Forlag, Bovrup), og piécen: »Tager du skade på din sjæl!«

Thorvald Knudsen var formand i Dansk-Nordisk Samfund, der arbejdede nært sammen med National Studenter Aktion, og et

Peter Knutzen (f. 1887) var oprindelig knyttet til postetaten, hvor han i 1927 blev kontorchef i generaldirektoratet. Herfra sprang han 1931 over som generaldirektør for De Danske Statsbaner. Som administrativ embedsmand var han ofte ude for kritik, men høstede i de fleste tilfælde betydelig anerkendelse. Hans optræden under besættelsen, hvor han i august 1940 blev formand for den nystiftede dansk-tyske forening og ofte fremkom med udtalelser, der sårede dybt, fordi de var blottet for national værdighed, bevirkede, at man fra praktisk talt alle sider vendte sig imod ham. I 1947 fradømtes han ved tjenestemandsdømstolen sit embede, men bevarede p.gr.a. alder og dygtig administrativ ledelse af D.S.B. sin pensionsret.

afskrækkende eksempel på nazismens forherligelse af det ariske overmenneske på trællenes bekostning, se hans bog »Vikingemennesket. En beretning om viljens stordåd« (Reitzel, 1940).

En god rettesnor har man i den udrensning, som forfatterforeningens æresret har foretaget, og som i modsætning til visse andre »Stænders« udrensninger udmærker sig ved effektivitet.

To kendte navne blandt de ekskluderede er Jacob Bech Nygård og Svend Fleuron. Sidstnævnte, der allerede under forrige krig var kendt for sin tyskvenlighed, har ganske vist ikke deltaget direkte i propagandarbejdet, ligesom han heller ikke har været medlem af D.N.S.A.P.; men han har deltaget i studierejser til Tyskland, indtegnet sig til en rejse til Ukraine - som ikke blev til noget på grund af krigsbegivenhederne -, læst op ved nazistiske digteraftener og deltaget i dansk-tyske arrangementer. Jacob Bech Nygård, den unge, opreklamerede succesforfatter, indmeldte sig i D.N.S.A.P. maj 1942, men havde allerede i 1941 skrevet en artikel i »Fædrelandet« om vestkystfiskernes farefulde færd og, hvor utroligt det end lyder, med oplysninger om, at fiskerne tog helt over til de engelske fiskepladser! Sin indmeldelse forklarede han med, at han ville gøre studier til en roman!

Ekskluderingsrækkerne har i første række ramt medarbejderne ved »Fædrelandet«. Det gælder således forfatteren Thorkild Barfod, der des-

Åge Jørgensen (f. 1891) foretog i 1920'erne flere rejser til Sovjetunionen og påvirkedes stærkt af de forhold, han herovre fik lov til at se. Han knyttedes derfor som sekretær til den russiske handelsdelegation i København, men søgte dog atter sit politiske stade i det danske Socialdemokrati. Da nazismen tilsyneladende fik luft under vingerne ved det tyske overfald på Danmark, blev han ivrig kollaboratør. Han redigerede »Globus« fra tidsskriftets start, til det i 1945 gik nedenunder og hjem, han spillede første violin i »Foredragsforeningen af 1942«, der havde det samme smukke formål, han meldte sig ind i D.N.S.A.P. og han tog på studierejser til nazistiske institutioner i Tyskland og som pressemand til de tyske fronter i Sovjetrusland. Han hemmedes hverken af samvittighedsnag overfor sit fædreland eller af hensyn til sine tidligere kammerater inden for den danske arbejderbevægelse.

uden var »fører« for det nazistiske forfatterforbund, Xenius Rostock, også medlem af D.N.S.A.P., de to børnebogsforfattere Poul G. Ernst og »propagandaleder« Niels Meyn og deres kvindelige kollega Minna Vestergård, samt endelig det berygtede »digter«-ægtepar Edvard og Sara Nielsen-Stevns. Også dr. phil. Ingvald Lieberkind blev ekskluderet for antisemitiske foredrag og en studierejse i Tyskland.

Blandt de forfattere, hvis sager eller har været for domstolene, kan nævnes dramatiker Einar Howalt, »Fædrelandet«s huspoet

VI

Med få undtagelser kan man regne disse personers virksomhed for direkte og organiseret propaganda, og i de tilfælde, hvor det drejer sig om betalt arbejde, bør det derfor ikke blot moralsk, men også juridisk stemples som landssvig.

Mere kompliceret bliver det, når vi kommer til personer, som frivilligt gik ind for et loyalt og hjerteligt forhold til besættelsesmagten. Hvem kan nu så længe efter granske hjerter og nyrer og afgøre, hvad der var misforstået nationalitetsfølelse og naiv tillid til, at tyskerne også var en slags gentlemen, eller hvad der var opportunisme, fejghed og medløberi? Hvem kan måle varmen og hjerteligheden i de officielle taler, og hvem kan afgøre, hvad der skete under pres fra rigsdag og regering?

I Den Dansk-Tyske Forening møder vi således uomtvisteligt gode danske mænd - nogle få stykker i alt fald - side om side med folk, hvis andel i den nazistiske smitte er åbenbar, repræsenteret ved navne som Svend Borberg, Gudmund Hatt, Carl Roos og P. Knutzen.

Rekorden for hurtige infiltrationsforsøg tilfalder ubetinget dramatikeren og journalisten Christen Hansen, før kendt som en af vore mest næsegruse anglofiler. Fem uger efter overfaldet møder han frem med den besynderlige publikation »Danmark i Europa« (Arthur Jensens Forlag, 1940), sammenflicket af trykte og utrykte artikler og tilsat aktuelle kommentarer efter nyeste mode. I forordet vedgår han åbent, at det er en på engelsk planlagt bog: »Europe from the North«, hvis før krigen skrevne kapitler om Tyskland dog »efter denne er undergået mindre tilføjelser og rettelser«. Tilsyneladende er kapitlerne om England også udvidet lidt, f.eks. disse ved tilføjelser om det engel-

Henning Dalsgård (f. 1903) studerede national økonomi og blev cand. polit. Efter et studieophold i England 1928-31 nedsatte han sig i 1934 som grosserer i København. Han havde nær føling med socialdemokratiske kredse, bl.a. med Stauning, og blev ejer af og forstander for den sociale højskole i Nærum, hvor han samlede tyske emigranter og holdt kursus for unge arbejdsløse. Men denne linie brød han af. Han blev korrespondent i Berlin og trådte på grund af sin uvilje mod kommunismen i forbindelse med nazisterne. Derfor dukkede han under besættelsen op som leder af »Dansk-tysk Pressesekretariat« i Vestersøhus og begyndte en tyskvenlig agitation i radioen. I 1944 fik han dog kolde fødder og søgte med en af alle livsfornødenheder lastet lystkutter til Sverige, hvor han interneredes. Ved befrielsen udleveredes han til det danske politis videre omsorg.

ske hovmod til et genoptryk af en angelsaksisk-forherligende artikel:

»... deres hovmod i dag... mangler ganske baggrund og bliver derfor i dumhed forbryderisk mod verdensdelen ... hvad enten de vinder eller taber, har de med deres grundløse hovmod gjort os alle en ubodelig skade, som vi kommer til at lide under i mange år ... Englands mål er en slagting af Tyskland, og de små stater ved England ikke, hvor ligger«.

Og så fremdeles, f.eks. med en ophidselseskampagne mod Churchill, der ikke giver Hitlers meget efter. Bogens tendens kan kortest udtrykkes med dette citat: »De allieredes sejr i krigen kan kun betyde en ulykke for verdensdelen«.

Også P. Knutzens litterære virksomhed kan der være grund til at strejfe. Hans forord til oplysende værker om det vidunderlige Stortyskland og hans medarbejderskab ved »Europa-Kabel« er nævnt. Af særlig interesse er piécen »Tidens spørgsmål«, hvor han bl.a. angriber Englands økonomiske politik og fortsætter:

»At vi skal dele Tysklands skæbne, så længe krigen varer, er klart for enhver, og jeg føler mig overbevist om, at ganske uanset, hvad der måtte blive af slutningen på denne krig, vil Danmark og den danske befolkning fremtidig få brug for et godt forhold til og et snævert samarbejde med vor store nabo mod syd ...«.

Det var for dette snævre samarbejde, han under hele besættelsen var en så veltalende talsmand, og hans ord måtte som formand for Dansk-Tysk Forening uvilkårligt få en større betydning, end hans personlighed i sig selv gav anledning til. At samme person et år efter i retten forsøgte at fremstille sit eget og den Dansk-Tyske Forenings arbejde som et modstandsbevægelsens pionerarbejde, nævnes blot som et eksempel af tusinder på det fidusmageri, der karakteriserede infiltrationens repræsentanter, når de mødte i retten.

Thi det bør ikke et øjeblik glemmes, at tyskerne bevidst udnyttede infiltrationen som et våben. Enhver dansk imødekommenhed og venlighed, hver stump gæstfrihed imod dem, antidemokratiske udtalelser, bolschevik forskrækkelse, antisemitisme, uvilje mod Englands økono-

miske politik, videnskabelige sammenkomster, litterære soiréer, tyske boguger, institutter, kunststillinger o.s.v., o.s.v. - hver enkelt lille ting, hvor uvæsentlig og ubetydelig den end var i sig selv, var med til at skabe forvirring og lægge et tågeslør over dansk offentligt liv, i ly af hvilket tyskerne kunne skalte og valte, som de ville. Infiltrationen herhjemme under besættelsen - det er som den store Bøjgen i Peer Gynt, slimet, grå og ækel, aldrig til at få ram på, aldrig til at slås med. Den er som en dyne, der giver efter og giver efter, men aldrig slår igen. I Norge blev alle tilløb til infiltration kvalt omtrent i starten. Der havde man sort og hvidt og vidste, hvem der stod for. Herhjemme kan paletten opvise en sådan symfoni af grålige, snavsede, grumsede og brunlige farver, at de i sørgelig grad dominerer billedet af besættelsen. Først i dennes sidste runde skaffede modstandsbevægelsen os de rene farver.

I det følgende må vi nøjes med at fremdrage en række personer, repræsenterende karakteristiske åndstyper og positive nuancer og standpunkter over for det nazistiske system. De inderste motiver til deres optræden under besættelsen bliver næppe nogen sinde afsløret; til den hemmelighed har kun de selv nøglen. Men trods alle undskyldninger og renvaskelsesforsøg efter 5. maj står den kendsgerning fast, at disse folk ved deres virksomhed gik fjendens ærinde. Og endnu en kendsgerning står fast: for det danske folk som helhed og dets kamp mod undertrykkerne var disse infiltrationsmagere langt farligere end de nazister, som bekendte kulør.

VII

Først er det nok værd at huske, at der fandtes tidsskrifter og blade, hvis fornemste opgave simpelt hen var at skabe - infiltration.

Et vigtigt led i propagandaen for velvillig orientering mod syd var tidsskriftet »Den danske tilskuer«, hvis første nummer udkom i oktober 1941 med cand. polit. Åge Petersen som ansvarshavende redaktør. I forordet udtaltes håbet om, at der måtte være »plads og behov for en stemme, der ene taler det saglige sprog, men som ud fra en positiv grundopfattelse tager stilling til de problemer, kulturelle, politiske eller økonomiske, vort folk måtte møde på sin vej frem til en værdig placering i et kommende Europa«. Tidsskriftet, som - selvfølgelig! - var »fuldkommen uafhængig af politiske partier«, ville behandle problemerne, mindre »ud fra døgnpolitiske synspunkter end ud fra en ideo-

logisk grundopfattelse« -, som ved en gennemlæsning af tidsskriftet ret hurtigt viser sig at være noget anløben.

»Den danske tilskuer« var et af de dygtigste og mest talentfulde nazisympatiserende bluffnumre, et forsøg på at skabe et organ for den del af den danske intelligens, hvis Sympatier mere eller mindre åbenlyst var på tysk side, men et så behændigt forsøg, at man virkelig fik et par intetanende agtværdige akademikere - nomina sunt odiosa - til at optræde i dette blandede selskab.

Blandt bidragsyderne bemærkes professor Knud Berlin, magister Harald Nielsen, Valdemar Rørdam, den allestedsnærværende Harald Bergstedt, fuldmægtig A. Vikelsøe-Jensen, Georg W. Olesen, redaktør Åge Jørgensen, pastor Johs. Schmidt og forfatteren Louis E. Grandjean. Fra Kaj Munks uforsonlige modstander, Chr. Reventlow, er der et læserindlæg.

Det gik her som andre steder: det varede ikke længe, før masken faldt, og i sin sidste periode hengav man sig gladelig til rendyrket antisemitisme; således gerådede redaktionen i vild ophidselse over oprettelsen af Henri Nathansen-legatet. Marts 1943 gik bladet ind.

Et andet og sikkert farligere organ var »Globus«, med den lidet oplysende undertitel: »Tidsskrift for nutidskultur, planøkonomi og geopolitik«. Det udsendtes fra maj 1941 og til nogle måneder før besættelsens ophør og redigeredes af den allerede omtalte Åge Jørgensen.

Det er ikke helt let at blive klar over de faktorer, som ligger bag bladets start. Efter redaktionens eget udsagn blev det startet af en kreds af arbejdere og intellektuelle, som ønskede at følge, hvad »Globus« kaldte »den stauingske udenrigspolitiske linie«: det bedst mulige forhold til Tyskland, en tillempelse af den tyske planøkonomi på danske forhold og en uforbeholden tilslutning til det ny Europa under Stortysklands supremati. Så vidt jeg har kunnet få oplyst, var bagmanden den flere gange nævnte Henning Dalsgård, som i besættelsens første år virkelig havde held til at gennemføre rollen som »god dansk mand«. I alle tilfælde mener man fra socialdemokratisk side, at det var Dalsgård, som skaffede de ikke små summer, der var nødvendige for at udsende et stort, moderne månedsblad til en meget billig pris.

Det var arbejderne, man her søgte at kapre. I al korthed kan »Globus« karakteriseres som et tysk forsøg på med assistance fra nazificerede socialdemokrater at erobre den danske arbejderstand, et snedigt, dygtigt

gennemført og ikke let gennemskueligt infiltrationseksperiment.

Førstenummeret indledes med en personlig - og ganske intetsigende - udtalelse fra Stauning om planøkonomien - en magisk trylleformular i dette blad! -, og i hele »Globus«'s levetid er Stauning den store profet, hvis lærdomme, specielt talerne i Lund og Studenterforeningen, forkyndes med sand ildhu. De første par numre bragte i øvrigt artikler af de mest forskellige personer; gode danske mænd græssede her fredeligt side om side med kollaboratører: Redaktør Anker Kirkeby, Laurits Hansen, kontorchef Niels Lindberg og hans kone Ely Lindberg, ingeniør H. Schandorff, pastor Chr. Norlev, sekretæren for de sjællandske Husmandsforeninger Thomas Christensen, statsråd C. A. Koefoed, Jens Kudsk, Harald Bergstedt, Anton Alstrup, Gudmund Hatt og cand. polit Åge Petersen - kort sagt: komplet infiltration.

Man behøvede dog ikke at lede længe for at finde, hvor sympatierne lå: tyske fotografier fra Nordafrika, studierejser i »det arbejdende Tyskland«, eksempler på »undertrykt« Sovjet humor, artikler af tyske forfattere og citater fra de tysk inspirerede europæiske blade og tidskrifter, og sidst, men ikke mindst, en påfaldende interesse for østrums områderne, hvis erhvervsmæssige og økonomiske forhold nøje granskedes. Hvor stor udbredelse bladet fik, er svært at sige. Efter første årgang nævner en redaktionel artikel, at der endnu er »et stykke vej til de 10.000 abonnenter«, men i alt fald var der tilslutning nok til at danne »Studiekreds- og aktivgrupper« (?), ja sågar et sangkor - med 40 mand! - under Harald Bergstedts og komponisten Jørgen Nielsens ægide.

Den naziprægede linie blev efterhånden mere og mere udtalt. I samme ånd startedes en forlagsvirksomhed med udsendelse af bl.a.: Dr. Herbert Krause: »Sovjetrusland« (1941), Åge Jørgensen: »Kaukasus« (1942) og Gudmund Hatt: »Fra landsby til verdensrige« (1942). Man genoptrykkede Krenchels radioforedrag mod sabotagen og kaptein Sommers opråb om dannelse af Sommerkorpset og bragte citater fra det svenske »Dagsposten« og øjenvidneskildringer af de engelske »Luftterrorangreb« på Leipzig og Berlin. Jo, der var intet at tage fejl af!

Bidragyderne er den gamle garde, der som Tordenskjolds soldater optræder snart her, snart der: cand. jur. Vikelsøe-Jensen, redaktør Peter Jerndorff-Jessen, forfatteren Thorvald Knudsen og professor, dr. polit. Wieth-Knudsen. Af nye ansigter kan nævnes forfatteren Hans Bjerregård, som også skrev i »Fædrelandet«, men alligevel blev frifundet ved

forfatterforeningens lresret, og stadsarkivar Flemming Dahl. Nævnes bør også, at Johs. V. Jensen og Vinding Kruse i et par anmeldelser tages til indtægt for den globuske ideologi. Men ellers er bladet tumleplads for redaktøren Åge Jørgensen, Gudmund Hatt og Harald Bergstedt, som næsten hver gang møder med massive bidrag.

VIII

Yderst på fløjen i dette persongalleri af infiltrerer kan der være grund til at stille fire akademikere, alle doctores og lærere ved Københavns Universitet. Den eneste betænkelighed ved denne placering er, at den kaster et uheldigt strejflys over den akademiske stands indsats under krigen, men det turde være overflødigt at påpege, at vi her står over for triste undtagelser. Akademikerne som stand svigtede ikke deres forpligtelser over for nationen og humanismen. Studenterne var blandt de første og aktiveste illegale arbejdere, og fra universitetet må det være nok at nævne navne som Ole Chievitz, Mogens Fog og Erik Husfeldt.

Den af offentligheden bedst kendte af firkløveret var professor, dr. phil. Gudmund Hatt, hvis artikler i de Berlingske blade og foredrag i radioen havde en vis vægt. Sin åndelige afhængighed af Tyskland viste han som repræsentant for det videnskabelige fænomen, der kaldes »Geopolitik«. Han var i krigens første fase neutral, så med åbenlys uvilje på Sovjet, mod hvis barbari Finland er vort bolværk, og misbilligede ligeledes Tysklands og Englands ligegyldighed for de små landes neutralitet. Dog allerede en måned før besættelsen øjnede han som en løsning på det europæiske fremtidsproblem, at »Tyskland kunne gribe rollen som den europæiske friheds fører mod asiatisk voldsherredømme«.

Efter 9. april fortsætter han sine skrivelser og afslører sig stadig tydeligere som »realpolitikeren«, for hvem stormagtsopgøret er en kamp om magt og økonomiske fordele. For frihedens og demokratiets problemer har han tilsyneladende kun et skuldertræk tilovers:

»Krigen drejer sig om noget langt alvorligere og vitalere end livsanskuelser - den drejer sig nemlig om livsmuligheder«.

Det varer ikke længe, før Hatt kaster neutralitetsmasken og åbent træder op som talsmand for Tysklands interesser i stormagtskrigen og det »Neuropa«, der som en Fugl Fønix skulle stige op deraf. I en

Gudmund Hatt.

Carl Roos.

Knud Berlin.

Erik Brüel.

Fire akademikere, hvis holdning med god grund bragte dem i søgelyset, og af hvilke den ene - prof. Gudmund Hatt - i 1947 ved tjenestemandsdømmestolens kendelse fradømtes sit embede, men beholdt sin ret til pension.

lang række af bøger, piëcer («Hvem kæmper om kloden?», sidste afsnit udgivet som piëce, »Østersøproblemer«, begge Fergos Forlag, 1941), »Norden og Europa« (s.å., kommission hos Frederik E. Pedersen), »Danmarks geopolitiske stilling« (u.st. o.å., vist nok 1943) for blot at nævne de vigtigste) og artikler i infiltrationspressen, især »Globus«, går han ind for sine ideer: Den tyske planøkonomi fremhæves på Englands bekostning, Tysklands førerskab i Neuropa betragtes som en selvfølgelig ting, Norden bør slutte op på tysk side i kampen mod Sovjets utilslørede imperialisme og derfor finde sin plads i det ny Europa, hvis virkeliggørelse er »den største opgave i Europas historie«:

»Norden må - samlet eller delt - finde sin plads i en større sammenhæng ... tysk ulykke vil trække Nordens efter sig. Tysklands sejr vil afværge den russiske fare for Norden - og muliggøre dannelse af et enigt Europa«.

Derfor er Rødby-Fehmern-projektet for Hatt et symbol på forbindelse mellem Norden og kontinentet, og han håber, den dag vil komme, da Danmark kan gøre Hamburg-Amerika liniens gamle valgsprog til sit: »Unser Feld ist die Welt!«

Om et forfatterskab af denne art gælder, hvad Nicolai Blædel skrev i »Forbrydelse og dumhed«:

»At fremstille Hitlers Tyskland som nationalismens fører i Europa på et tidspunkt, da Danmark var besat, da Norge kæmpede mod tysk vold og et af tyskerne påtvunget forræderstyre, da Czekoslovakiet lå stønende under nazistisk terror, da Hitlers barbarer systematisk søgte at myrde den polske befolkning, da tyske armeer lagde Jugoslavien og Grækenland øde, da tyskerne netop i de baltiske stater havde indført et voldsregime, der var værre end russernes i 1940, og da nazismens presse, politikere og videnskabsmænd åbent erkendte, at målet var den tyske elites herredømme over slavenationer - det var at gøre videnskaben til en skøge«.

Professor Carl Roos vakte navnlig opmærksomhed ved et foredrag, han i februar 1941 holdt i »National Studenter Aktion«. Det hed heri:

»Jeg vedstår min gæld til fortidens og nutidens Tyskland - og derfor også til fremtidens! Tyskland har gjort sig gældende ved en selvstændig social doktrin, der bærer navnet Nationalsocialismen, og som her er blevet mødt med afvisning. Man finder, at den står i modstrid med den danske tradition. Denne tradition kan dog højst være en menneskealder gammel, og jeg vil minde om, at Danmark jo også trivedes for mere end en menneskealder siden ...

Den omstændighed, at fornuftige ideer måske fremsættes af folk, man ikke kan lide, kan ikke gøre ideerne ufornuftige! ... En ny mand og en ny idé er nødvendige nu«.

Blandt medarbejderne ved »Den danske tilskuer« var professor emeritus, dr. jur. Knud Berlin, der her skrev om kommunistloven - den lille kommunistlov, som han meget nonchalant kalder den. En anmeldelse af piècen om Nordens forenede stater konkluderede i følgende: »Norden står nu over for et enten-eller: et valg mellem en orientering mod syd eller mod øst ... men over for et sådant enten—eller skulle valget for de nordiske folk vel ikke kunne synes tvivlsomt«. Thi Ruslands sejr betyder Finlands udslettelse, »og hvorledes vil så de øvrige nordiske landes skæbne blive?« Nazisterne har uden tvivl sat denne håndsrekning lige så højt som hans pièce »Gammel og ny skandinavisme«, der forfægter de samme synspunkter og gav anledning til strømme af lovord i f.eks. »Nordschleswigsche Zeitung«.

Dr. jur. Erik Brüel redigerede under hele besættelsen »Tidsskrift for udenrigspolitik«, hvis forbindelser med det danske udenrigsministerium er noget dunkle, men som prætenderede at være et organ for objektiv drøftelse af udenrigspolitikken i stedet for den traditionelle »følelsesbetonede stillingtagen til problemerne«.

Hvor tidsskriftets egne følelser befandt sig i krigens første år, var ikke svært at finde ud af: Man dadlede »en lidt for foretagsom gesandt« (Kauffmann) for hans emsige optræden i Grønlands spørgsmålet, kaldte afbrydelsen af den diplomatiske forbindelse med Moskva for »et usædvanlig positivt standpunkt« og »en klar stillingtagen mod en opløsende politisk trosbekendelse«, kommenterede overlegent Antikomintern-pagtens underskrivelse med et »pourquoi tant de bruit pour une omelette?« og havde i øvrigt ganske forset sig på, hvad man kaldte »Stalins blodige diktatur«. Derfor hilste man begejstret den tysk-rus-

siske krigs udbrud, en aktion, der udenrigspolitisk var at betragte som bekæmpelsen af »internationale onder som f.eks. hvid slavehandel, spritsmugleri, falskmøntneri osv.«. Glæden sløres dog et øeblik: »Faktorernes orden - der her vist nok kan siges ingenlunde at være ligegyldig - burde have været først England og så Rusland«. Blandt Bidragyderne tropper gode, gamle kendinge som Gudmund Hatt og Harald Nielsen op. Af andre kan nævnes lensgreve F. M. Knuth og militærmedarbejderen, premierløjtnant V. K. Sørensen.

Men der kom et tidspunkt, da enhver kunne se, hvor det bar hen. Den akademiske vi-alene-vide-tone erstattedes nu med folkelig, bredt-favnende lyrik, ja, Erik Brüel gik endog så vidt som til at sige tyskerne nogle djærve ord. En opmærksom læser forstod hurtigt, at den så højt besungne objektive vurdering af udenrigspolitikken på forunderlig vis hang sammen med udviklingen på fronterne.

IX

Af de tysksympatiserende danske forfattere er Harald Nielsen den, hvis kundskaber, intelligens og talent aftvinger størst respekt. Hans solide dannelse var ham en god ballast i angrebet på demokratiet. Han repræsenterede den stokkonservative, ultranationale reaktion, og hans livs store mål var tidligt at blive en Brandes med modsat fortegn, en sværddrager for alle konservative og borgerlige dyder.

Årsagen til, at dette ikke lykkedes, er for en stor del hans egen og skyldes, at han evindeligt poserer som den af alt og alle forurettede, martyren, der ene kæmper sin kamp mod samfundet. Med denne heltepositur in mente kan det ikke undre, at Harald Nielsen genoptog en sag, som for alle anstændige mennesker havde været absolut tabu siden fjendens ankomst: Antisemitismen, og i indledningen til en afhandling, »Frankrigs skæbne« (1941), stemplede han endog pressens tilbageholdenhed i jødespørgsmålet som »et forræderi mod dets [d.v.s. det danske folks] Interesser,« hvorefter han, bredt og omstændeligt, udviklede, hvorledes at Frankrigs ulykke ene og alene skyldtes jøderne. At også Churchill - som »selv er af jødisk slægt« - arbejdede for jøderne, og at Edward VIII's abdikation til fordel for en kvinde »af jødisk afstamning« skyldtes jødeindflydelse, nævnes blot for at illustrere den åndelige sfære, hvori Harald Nielsen bevægede sig.

Også hans syn på problemet Rusland faldt nøje sammen med na-

zisternes. I afhandlingen »Europas skæbne« billigede han fuldt ud et finsk blads krav om, at »Sovjetunionen må tilintetgøres fuldstændigt«. Her vil hverken England eller Amerika kunne gøre sig gældende; thi selv om det teknisk og militært var muligt, »ville det næsten være umuligt at træffe en sådan beslutning i et parlamentarisk land«. Kun Tyskland kan værne Europas kultur mod barbarerne, og han henrives til ekstatisk sammenligninger med Thors kamp mod Midgårdsormen, d.v.s. selve den russiske folkemængde:

»Hundred og firsindstyve millioner, der formerer sig hurtigere, end man kan dræbe dem i selv den blodigste krig«.

Er ikke sligt nazisme i renkultur? Beklagelserne over, at man ikke kan få et demokratisk land med til en angrebskrig med det formål at udrydde en anden nation, og sorgen over, at denne nation formerer sig så hurtigt, at man ikke kan overkomme at slå den totalt ihjel! Derfor bliver krigen efter hans - og tyskernes - mening en europæisk krig mod England og Rusland: Fastlandseuropas krig! Men i øvrigt ser han klart, at det ny Europa kun kan komme til verden under store fødselsveer, og han når til den konklusion, at det må dannes ved et kompromis mellem strategiske og nationale hensyn.

I disse to afhandlinger har man alle de temaer, som han senere gennemspillede i artikler i »Nationen« og »Den danske tilskuer« og i sine bøger og piécer fra den periode. At hans litterære produktion ikke var nogen fødsel i dølgsmål, fremgår af, at »Europas fremtid« kom i fire oplag på tilsammen over 10.000 eksemplarer, vist nok på grund af tyske opkøb.

I »Europas ødelæggelse« (Eget Forlag, 1944) samlede han flertallet af sine tidsskriftartikler fra disse år + en enkelt utrykt, »Skriften på væggen«, Indholdet er antijø-

Harald Nielsen (f. 1879), der blev student 1898 og tog magisterkonferens i æstetik 1905, var en af vore betydeligste litteraturkritikere og æstetiske vejledere i de første årtier efter århundredskiftet. Hans indtrængende analyse kom tillige til at omfatte vore hjemlige samfundsforhold, og i den politiske debat indtog han en skarp konservativ holdning uden knæfald for partitaktiske hensyn, men dikteret af en livsopfattelse, hvis konsekvenser han følger strengt anvendte i sin vurdering af alle det offentlige livs forhold. Han blev derfor aldrig nogen ledende konservativ politiker, hvad han heller ikke tilsigtede, men han øvede en stor indflydelse på talrige konservatives tankegang. På sin antisemitiske opfattelse havde han aldrig lagt skjul. Alligevel var det for mange en dyb skuffelse, at han under besættelsen brød landsmandsskabets uskrevne lov ved at publicere småskrifter, hvori han både som antisemit og på anden vis tjente tyske interesser. Han var fra da af en død mand i vort offentlige liv.

disk, antirussisk, antiengelsk, antiamerikansk - og profascistisk. Det sidste i et forsvar for den da detroniserede diktator Mussolini, som efter Harald Nielsens mening vil blive frifundet af historiens domstol, der i stedet vil stemple Churchill som den virkelige krigsforbryder! Værst er denne artikel, hvor de amerikanske luftangreb i Harald Nielsens fantasi bliver til »Europas ødelæggelse for amerikanske penge«, en systematisk amerikansk tilintetgørelse af Europas lande og folk. Der er dannet en trust til Europas ødelæggelse - trust destruction Europe - »med England som Jens Boot og Rusland og Amerika som hovedaktionærer«. Og bag alt dette skimter han jøderne, som blot venter på at få magt nok til at undertrykke alle anderledestænkende med disses totale udryddelse som endemål.

En som selvstændig piéce udsendt artikel, »Faldskærmstropper« (eget Forlag, 1944) er slet og ret den plumpeste jødehetz à la »Kamptegnet«, i hvilket organ den rettelig burde være offentliggjort, hvilket også gælder hans sidste skrift, »Mordokaj og Haman« (eget Forlag, 1945), en studie over »Esther-Politikken«, d.v.s. den jødiske kvindes indflydelse i alle civiliserede samfund.

Sådan optrådte altså den mand, som otte måneder efter befrielsen skrev om sig selv:

»Fra første gang, jeg offentliggjorde en linie og til nu, er der ikke én, der ikke er skrevet ud fra dansk synspunkt, danske interesser og med det for øje at gavne mit land.« (Svar på en artikel af Arne Sørensen i »Morgenbladet«).

X

Den mest indflydelsesrige af de skribenter, som tog tyskernes parti, var Svend Borberg, »Berlingske Tidende«s førende teateranmelder, der i kraft af sin intelligens, sine kundskaber og sin hvasse pen indtog en betydningsfuld plads i landets intellektuelle liv. Her er ikke tale om nogen direkte propagandistisk virksomhed for Tyskland og nazismen. Det eneste, som Borberg udgav på dansk under besættelsen, var et portræt af Bodil Ipsen i serien »Scenens kunstnere« (1942), og det er ganske neutralt. At han var tyskvenlig, vidste dog alle, men hans tyskvenlighed gav sig først og fremmest udslag i et intimt kulturelt samarbejde med Tyskland og dets vasalstater. Mens anstændige danske forfattere

klogelig renoncerede på alle lokkende tyske tilbud om studierejser, litterære sammenkomster, medaljer og belønninger, modtog Borberg i 1940 Humboldt ordenen, i 1941 Henrik Steffens Digterprisen, og i 1942 blev han kommandør af den italienske kroneorden. Hans genembruds-drama »Cirkus juris« oversattes til ungarsk og opførtes på det ungarske nationalteater i Budapest i 1941. Skuespillet »Synder og Helgen«, gjorde stor lykke hos nazisterne. Det oversattes til tysk og opførtes 20 gange på Staatliches Schauspielhaus i Hamburg 1941 og 50 gange på Schillerteatret i Berlin og desuden på forskellige provins-scener. Endelig udkom det som bog, »Sünder und Heiliger«, i Hamburg i to oplag. Og på det nazikontrollerede Nationalteatret i Oslo opførtes det 14 gange i sæsonen 1942-43.

Også med de øvrige aksemagter opretholdt Borberg kulturel forbindelse. I det italienske udenrigsministeriums publikation »Danimarca e Islanda« (1941) skrev han et afsnit om »La letteratura danese« og en artikel »Don Quixote og Don Juan«, som i 1941 udkom på tysk, genoptryktes på spansk i »El Espagnole«, august 1943.

Mens Danmark ellers var totalt afskåret fra al kulturel forbindelse med den fri verden, repræsenteredes dansk åndsliv hos besættelsesmagten af Svend Borberg, ja, han gik så vidt i sine bestræbelser for at leve med i det nyeuropæiske kulturliv, at han endog lod sit drama »Båden« få urpremiere på Staatliches Schauspielhaus i Hamburg i maj 1943, hvor det applauderedes af højtstående nazister og SS-Überhauptsturmbannführere med jernkors med egeløv og lignende kulturelle kvalifikationer.

Samme efterår opførtes »Båden« på Det kgl. Teater, i hvis historie det spiller en vis rolle, dels fordi nogle af teatrets førende skuespillere, bl.a. Ebbe Rode, Bodil Kier og Mogens Wieth, nægtede at spille med, og dels fordi der fra studenternes side blev forsøgt arrangeret en ud-pibning. Skuespillet er ikke trykt på Dansk og findes kun i dupliserede eksemplarer på Det kongelige Teater.

Det gør ved overfladisk gennemlæsning et meget uskyldigt indtryk, et skuespil i fire akter om livet på en af de mindste af Færøerne. Men ser man nøjere til, viser det sig at indeholde en symbolik, der ikke lader sig mistyde. Hovedpersonen er Gamle Ola på Stove, hvis magtstilling som storbonde og leder af det gamle bådelag trues af Dimun, købman-

Svend Borberg (f. 1888) blev student i 1907 og virkede i de følgende år som journalist og forfatter. Han var i 1924-37 knyttet til »Politiken«, fra da af til »Berlingske Tidende«, hvor han skrev litteratur- og teaterkritikker. Indtil han svigtede under besættelsen, indtog han en ret fremskudt plads blandt sine fagfæller - han var f.eks. leder af den danske PEN-Klub; men hans holdning i de onde år blev genstand for så levende en kritik, at han efter befrielsen var en død Mand. Han arresteredes og idømtes ved byretten 4 år, mens landsretten frikendte ham.

den, og hans søn Lokki, der søger at lokke øens fiskere til hellere at slutte sig til deres bådelag, som ledes efter mere demokratiske principper. De er tilsyneladende heller ikke utilbøjelige, for, som en af dem siger, dér hersker større frihed. Det er ikke som med Harald eller Gamle Ola, der vil bestemme alting. »... Vi vil være fri mennesker. Vi vil selv vælge den båd, vi vil sejle med, og selv bestemme alt i båden. Og Dimun giver højere procenter«. — Men Gamle Ola er ikke til sinds at give magten fra sig så let: »Jeg er blot en gammel fisker, og jeg ved, at

i en båd må der være én, der styrer og bestemmer«. Frihed bryder Ola sig ikke om. »Fri er kun trællen, for han har intet ansvar« - et interessant synspunkt, der gør nazismen til den højeste form for frihed!

Det går da heller ikke så godt med Dimuns demokratiske båd: Da den under en grindefangst skal vise sin effektivitet, kævles man så længe, at grinden stikker af. Til slut støder Dimuns båd på grund, fiskerne vender angerfulde tilbage til Gamle Ola og hans bådelag, og skurkene overbevises om rovmord, medens de elskende får hinanden.

Denne allegoriske fremstilling af demokratiets nederlag til fordel for de gammelnordiske føreridealer er også på anden måde afstemt efter naziideologier. Borberg taler gentagne gange dunkelt om en mystisk fud, »Kraft« og »Fuldtro«, større og ældre end præstens kristne, han hylder i begejstrede vendinger sammenholdet, bådelagets lov, og giver udtryk for en ekstatiske dyrkelse af de døde, der kan minde om nazisternes dyrkelse af de afdøde helte. Det hele er dunkelt og mystisk og synes ikke at harmonere med den tankens klarhed, som ellers kendetegnede Borbergs dramatik.

Efter befrielsen blev Borberg arresteret. Han sigtedes for at have forfattet 4-5 af de kommentarer, som oplæstes i den danske eadio. For den første sigtelse blev han frifundet, da retten ikke fandt den tilstrækkelig

bevist, mens han idømtes fire års fængsel for angiveri i et enkelt tilfælde. Ved appelinstanten blev han dog også frifundet i dette tilfælde. Men forfatterforeningen ekskluderede ham.

XI

De mest opsigtsvækkende begivenheder i dette mørke kapitel i dansk åndsliv er dog knyttet til tilfældet Valdemar Rørdam.

Den populære opfattelse går vist nok ud på, at den gamle digter af sorg over sønnens død i Finland i et rent ud sagt lidt forstyrret digt hyldede den tyske rigskansler og fører for hans korstog mod bolschevismen, men senere - i digtet »Til Danmark« - tilbagekaldte sin hyldest og i øvrigt resten af besættelsen forholdt sig i dybt angrende tavshed.

Desværre taler kendsgerningerne et andet sprog.

Hvem husker ikke besættelsens første år, den passive modstands og alsangens periode, da Rørdam var hele Danmarks digter, et samlingsmærke, et våben i kampen mod den fjende, som man endnu ikke åbenlyst havde turde tilkaste en handske. Og midt i al denne nationalisme slog »Danmark i tusend år« igennem og blev en alvorlig konkurrent til »Der er et yndigt land«.

»Danmark i tusend år«, var i øvrigt titlen på en antologi af Rørdams digte, som Studenterforeningen udgav i 1941 i sit danske bibliotek. Forordet var skrevet af Kaj Munk og formet som en strålende hyldest: »Der er vers og prosa af Rørdam, som forlanger, at vi kalder ham vor tids største danske digter, nationens digter, ja, ret egentlig skjald, Danerskjalden«. Det er en begivenhed i dansk litteratur, dette forord. Mødet mellem Danmarks to store digtere, den unge og den gamle, ham, der gjorde sin pligt - og ham, der svigtede! Sensationen indtraf en juli dag kort efter Tysklands angreb på Sovjet, da et særnummer af »Akademisk Aktion« bragte det herostratisk berømte digt - dateret den 26. juni 1941 til Tysklands og Hitlers pris, hvis første og sidste strofe lød:

»Så kom den dag, som vi har ventet længe!
Nu viser tysken sig sin kampkraft værd.
Vogter han mod vor vilje Danmarks vænge,
havde vi selv nok svigtet vagten dér.
Men jeg skal love for, at danske drenge
vågner ved fodslaget af Finlands hær

på march med Tyskland mod den fælles fare.
Vi har dog samme livsrum at forsvare.

Tyskerne veed det; har i nød og smerte
lært det af en, der så hvad smerte og nød
forlangte af hans folk. Hårdt oprejst er det.
Han styrede, som stærke norner bød:
Ved selvtugt, flid, kampmod og offerglød
blev Hitlers Tyskland vort Europas hjerte,
som Steffens varslede. Det hjerteslag
kalder på vort. Svar det på dansk i dag!«

Ingen kan undre sig over den hoverende tone i bladets leder:

»Dagen er kommet, da vi i Danmark også må tage et positivt standpunkt til det nye Europa. Måtte det danske folk ikke alene følge Valdemar Rørdam i hans bekendelse til Danmark og Norden, men også i hans mandige håndslag til det tyske rige og det Europa, der er ved at rejse sig«.

Den 1. august - mere end en måned efter digtets tilblivelse - faldt

Valdemar Rørdam (1872-1946) stod for os, den gang fjenden kom til landet, som den nationale lyriker, vi trængte til - sikrere i sin tone end Kaj Munk, vældigere i sit anslag. Gennem mangfoldige år havde han været den egentlige bærer af vor fædrelandske poesi - for store dele af folket den selvskrevne forkynder af grundlovene for en nations liv. Andre havde i ham kun set »chauvinisten«, hvis »forsvarsummel« intet bud bragte fra virkelighedens verden. Og så bøjede dog alle sig i besættelsens første år for sandheden i hans gammelkendte sang. De dybe toner i »Sorgløst kan vi ej synge dit navn, Danmark« eller »Danmark i tusend år« løftede sig fra stævne til stævne - indtil det rystende budskab ramte os, at Rørdam selv havde svigtet, havde bøjet knæ for Hitler, havde lovsunget den hær af gangstere, der voldtog folk efter folk, også hans eget. Da forstummede hans sange. Ingen forklaring og ingen undskyldning kunne bryde tavsheden om hans navn. Det var den største åndelige tragedie i de fem onde år.

Rørdams ældste søn ved Näppi i Finland. Det er altså klart, at det ikke var nogen overilet handling, udsprunget af personlig sorg, der havde drevet digteren, og et yderligere bevis herfor fik man i et digt »Til Danmark«, offentliggjort i »Berlingske Tidende« den 9. oktober samme år. Hans selvbebrejdelser gjaldt nemlig ikke tanken i det foregående digt, men udelukkende tonen: »at han havde sagt sandhed hårdt«. Man bemærke ordet: Sandhed!

Enhver, som endnu tvivlede på denne omvendelse i neuropæisk

retning, måtte til slut overbevises af digtsamlingen »Fjordene« med undertitlen: »Et krydstogt i danske farvande« (Eget Forlag, 1941). Her stod man over for en digter, som havde taget et standpunkt og gik ind for det med brask og bram: Afsnittet om Flensborg Fjord er simpelt hen en germansk-nordisk trosbekendelse.

Ganske vist ved kun vi selv, siger han, hvad vi vil ofre, og »hvad ofres kan med uskadte folkesjæl,« og han fortsætter: Tyskland kan ikke tvinge os. Men hermed er det også slut med forbeholdene, og Rørdam vedgår åbent sine anti-engelske og anti-russiske synspunkter. Han havde engang elsket og velsignet englænderne, men det var forbi nu, da

»Norge, Belgien og Grækenland,
påbød en rystet tillid ny forstand!

Russerne omtales i næsten goebbelske vendinger: »- Tak ske alle gode vætter, at ej det gik, som Stalin havde tænkt«. Det er galt nok, at kommunistyngelen allerede vrimler i alle Nordens sprækker og revner. Mod den findes kun èt probat middel: Tyskland!

»Den bedste hjælp imod den værste fare!
Er det at svigte Danmarks ære? Nej!
Det er at frigøre vor fremtids vej!«

Og idet han mindes den flammesnoede broncelur, hvis gyldne skær og underfulde toner i gamle dage »forened alle ingvæoner«, fortsætter han med endnu en lyrisk »sondermeldung«:

»Det husker under hjelmens panserhvælv
på verdensmarch med sejrrigt løftet pande
ny tyskhed stundom bedre end vi selv,
vi fædre til den oldtids ånd, der gror,
tysk vældig genfødt i vort gamle spor!«

Det er lyrik, der ligger tæt op ad den SS-romantik, som vi herhjemme nåede at stifte bekendtskab med under besættelsen: den germaniske østfrontkæmper som vikingernes ætling på erobringstogt for at underlægge sig den hele klode. Digtet er i øvrigt fyldt med næsten

goebbelsk-klingende fraser: »et forenet børs-demokrati«, som »imperialt omfavnende beskytter Færøerne, Island, ja minsandten selv Grønland«.

Til Slut følger en sidste lyrisk lovsang til Norden og det ny Tyskland, som hånd i hånd skal frelse os »fra pesten østfra«:

»Når alle nordfolk ved, at friheds flag
kun føres oprejst af de våbenføre,
vil deres fivskrav finde åbent øre
hos den, som genser dér sin egen sag.
Tør det ny Tyskland, stort i dåd og tanke,
støtte vor samling med sin stærke hånd,
mens Norden rejser sig med frigjort ånd
fra Suomisalmi ned til Dybbøls Banke:
Da sømmer det sig broderligt for os
at følge uden frygt som uden trods
den fremtidsvej, der lægges for at lede
et nyt Europa, mod en bedre fred!

- - -

Den fordums uven gjort til medarbejder,
kraftspild forvandlet til et sammenspil!«

Hvo kan undre sig over i »Kritisk Ugerevy« at finde denne lille præsentation:

»Valdemar Rørdam - Danmarks største nulevende lyriker - har med sin bog »Fjordene« skænket sit land en ny digtning af højeste lodighed. Det er ikke systemets brakvand, han priser. De forårsbølger, der brydes mod stævnen på hans skude, tilhører de nye og stærke tankers verden. - En bog, der bør vandre ind i alle hjem, hvor virkelig Danskhed findes!«

Mens de fleste blade ellers på grund af situationen foretrak af tie Rørdam ihjel, havde redaktøren af »Ungdom og Idræt« i en artikel sagt sin mening rent ud. Rørdam for straks i blækhuset og svarede, at »Så kom den dag« aldeles ikke var nogen »nazistisk trosbekendelse«, men »mit eget dansk-folkelige opråb til deltagelse i Finlands og Tysklands fælles

kamp med den farligste fjende, som nordisk frihed og europæisk kultur nogen sinde har haft«. Han er i øvrigt meget vred på den danske ungdom, fordi den håner frontkæmperne i Rusland og kalder dem landsforrædere! Næh, så har Rørdam et andet visdomsord at lægge de unge på sinde: Ungdommen bør læse gode bøger! Og hvilke? Bøger af Christian Reventlow, Harald Nielsen, Gudmund Hatt, kaptajn Dall og pastor Schmidt! »Det ville være en idræt, ungdommen og dens rådgivere værdig«.

Kort tid efter, den 15. november 1942, offentliggjorde han i »Den danske tilskuer« et brev, han havde sendt til pastor Schmidt som tak for den omtalte bog »Det skandinaviske Norden og Europa«. Det indeholder hans egen forklaring på »omvendelsen« og fortjener derfor opmærksomhed.

Han fastslår straks, at det længe har været klart »selv for en halvågen erkendelse,« at »de små staters uindskrænkede selvstændighed (»suverænitet«) var et blændværk«. Da ingen, selv den største, kan stå alene, er spørgsmålet blot, hvor hjælpen skal søges, og »hvilken pris man kan betale uden at miste netop den fremtid, man ønsker frelst«. Med hensyn til nyordningen - »Hitlers geniale plan« - mener han, at »først det samlede Norden kan muliggøre et godvilligt og frugtbart indskud i det om Tyskland samlede Europa«. Det er Europas fremtid, det gælder! Mens der i krigen mellem aksemagterne og angelsakserne kan siges både pro et contra, er der her ingen vaklen i gelederne, hvad Rusland angår: »Det var kultur mod barbari, lov mod ulov, livsmuligheder mod en sikker og skændig undergang«. Det var under indtryk af denne art, at »Så kom den dag« blev til. Efter at »Politiken« havde afvist digtet, havde han indsendt det til »Akademisk Aktion«:

»Jeg har ikke en tanke, ikke et ord i det digt at angre; men vel dets utilstrækkeligt forberedte fremkomst i en form så sammentrængt, at mine tanker lod sig mistyde«.

Derefter fulgte en ny panegyriske lovprisning af Tyskland og forkastelse af England og Rusland:

»Hos dette Tyskland er vi nødt til at søge den for os uundværlige støtte; andet valg gives ikke. Men det er også her, vi kan være sikre på at finde den«.

Til gengæld kan Tyskland få hjælp af os - militært og økonomisk, »og ikke mindst ved kultivering af de nye vældige landområder, med samlet nordisk bosæt på egne steder« - altså deltagelse i rov af fremmed grund! Og brevet slutter med en tak til pastor Schmidt og en velkomst »i arbejdet for de store dansk-tyske og tysk-nordiske fællesmål«.

Derefter var der tavshed om Rørdams navn. Hans eneste publikationer bestod i fortsættelsen af de versificerede erindringer, der helt undgik politisk sprængstof. Efter besættelsen plæderede han sin sag i »Information«, men blev imødegået ved fremdragen af hans litterære produktion under krigen.

Rent menneskeligt er tilfældet Rørdam dybt tragisk: den beundrede og lovpriste nationale skjald, hvis uvilje mod, hvad der for ham tog sig ud som parlamentarisk råddenskab og brist på fædrelandskærlighed, drev ham over i armene på besættelsesmagten. Handlingen, styrken, kraftudfoldelsen og den fanatiske nationalfølelse - alt dette fandt han hos nazisterne og glemte helt de ofre af frihed, sandhed, ære og demokrati, som havde været omkostningerne. Det danske folk bærer ikke nag til sine døde, og Rørdams bedste digte vil overleve hans alderdoms tragiske fejltrin. Men det menneskelige, medlidenheden med den afdøde digter, bør ikke tilsløre den kendsgerning, at Rørdams »omvendelse« byggede på omhyggelige refleksioner og var udtryk for et nøje gennemtænkt standpunkt. Det var ikke et øjeblik forvildelse!

XII

Det turde være fremgået af det foregående, at den tyskvenlige eller blot tysktolererende infiltration for det danske folk betød en langt større fare end den officielle og officiose propaganda, og at nazisterne med megen behændighed forstod at udnytte den, ja bevidst drev infiltrationspolitik. Men i sandhedens interesse må det også siges, at det vil blive en ganske uløselig opgave at trænge til bunds i, endsige rense ud i denne infiltration. Hvad der hidtil er omtalt, er kun forsvindende bagateller i sammenligning med den infiltration, som har sin oprindelse i det officielle Danmarks holdning under besættelsen. Thi dømmes man som her med den enkle målestok: Hvad der gavnede Tyskland, var af det onde, hvad der skadede Tyskland, var godt, så bør heller ikke denne infiltration forbigås, om end man derved ikke undgår at inddrage

meget store dele af det officielle Danmark i anklagen.

Det tragiske ved denne infiltration er ikke blot, at den var så omfattende, men også, at den ofte skabtes ud fra de bedste og ærligste motiver i fast forvisning om derved at gavne landet mest muligt. Den store fejl var, at de ansvarlige glemte at stille sig selv det spørgsmål, som var alfa og omega for enhver, der i disse år ville henvende sig til befolkningen: »Hvad vil tyskerne mene om det, jeg nu siger?« Besvarede man det spørgsmål ærligt, fik man samtidig at vide, om henvendelsen til offentligheden var skadelig eller gavnlig for tyskerne eller i bedste fald blot inderlig overflødig. Mangen rigsdagsmand og minister, mangan redaktør og skribent, kunne have undgået efter 5. maj at være blevet konfronteret med ubehagelige udtalelser, hvis de den gang havde stillet sig selv dette spørgsmål.

Den dansk-tyske forening

Af cand. jur. O. M. Olesen

Med Erik Scavenius's indtræden på udenrigsministerposten i den rekonstruerede Stauning-regering den 8. juli 1940 indledtes med al tydelighed en ny dansk udenrigspolitik i forhold til Tyskland, en politik, som rummede både imødekommenhed og initiativ med den bombastiske 8. juli-udtalelse som fanfare.

På denne baggrund forstår man måske bedre, at organisationen »Den Dansk-Tyske Forening« fødtes netop i juli 1940, selv om dåben først fandt sted i september. Den officielle nye udenrigspolitik skulle støttes af et privatinitiativ.

Planerne til dannelsen af en dansk-tysk forening kan føres tilbage

Lykkelig og bæret smiler formanden for Den dansk-tyske Forening, generaldirektør P. Knutzen, da den tyske minister v. Renthe-Fink overrækker ham det velfortjente Verdienstkreuz vom Deutschen Adler mit Stern.

til forskellige kildevæld, selv om det først og fremmest er i udenrigsministeriet, man finder aktiviteten for at få værket fuldført; det var da også på udenrigsministeriets vegne, at forskellige personer blev indbudt til de første drøftelser om stiftelsen. Men om det rent personlige initiativ, ideen, til den nye forening hersker der nogen uklarhed. Imidlertid rummer netop begivenhederne omkring foreningens tilblivelse måske nogle af dens interessanteste træk.

I Københavns Byret udtalte »Berlingske Tidende«s chefredaktør Sv. Å. Lund den 9. maj 1946, at han ikke turde

»bestride, at det er mig, der har udkastet tanken ... Jeg mente, at situationen var meget alvorlig, og selv om jeg godt kunne se, at det ville være en ubehagelig tanke både her i landet og i allierede lande, mente jeg, at vi kunne vinde tid, så der ikke skulle ske uoprettelige ting. Desuden fik flere ledende tyske personligheder alle deres informationer heroppefra gennem nazisterne, og jeg mente, at man kunne ændre dette forhold ved at formidle forbindelsen mellem tyskerne og tilstrækkelig indflydelsesrige danske kredse, som så kunne fortælle om vort folkestyre, kultur o.s.v...«.

Sv. Å. Lund turde heller ikke bestride, at han havde drøftet sagen, måske også fået forslaget, under en tilfældig samtale med den tyske

Svend Åge Lund (f. 1900) blev student 1918, cand. polyt. 1925, og virkede derefter som teknisk assistent ved Statsprøveanstalten 1925-26 og som sekretær i Dansk Arbejdsgiverforening 1927-28 (i Industrirådet 1928). Han gik herfra over til bladvirksomhed, blev 1929 redaktionssekretær ved »Berlingske Tidende«, redaktør af dette organ 1934 og ansvarlig chefredaktør af »Berlingske Tidende« og »Berlingske Aftenavis« fra 1935. I denne egenskab bærer han et væsentligt ansvar for bladets kurs under besættelsen.

Marinus L. Yde (1879-1947) udlærtes som typograf, gik ind i journalistik, skiftede stadig redaktion, men havnede omsider via »Politiken« og Ministeriet Zahle i statstjenesten (bl.a. chef for Udenrigsministeriets Pressebureau 1916-21, generalkonsul i Hamburg fra 1921). Under besættelsen blev han overordentlig gesandt og befuldmægtiget minister i Tyskland; men hans holdning var i den grad angribelig, at han efter befrielsen foretrak selv at tage sin afsked i stedet for at få den dikteret af tjenestemandstolen.

Erik Scavenius.
Se mere i bind I.

Stauning har nævnt sagen for ham, muligvis rent personligt. Men det var jo, som bekendt, ikke alt, udenrigsministeren umiddelbart underrettede sine ministerkolleger om.

P. Knutzen.
Se mere i bind II.

presseattaché dr. Meissner.

Han benægtede derimod at have talt med Scavenius eller den tidligere generalkonsul i Hamburg, minister Marinus L. Yde om sagen. Ikke des mindre er det senere Yde, som på udenrigsministeriets vegne i løbet af juli træder i forbindelse med en række personer om spørgsmålet, bl.a. også den designerede formand, generaldirektør P. Knutzen. I udenrigsministeriet har man altså været meget interesseret. men nogen drøftelse i regeringen har der ikke fundet sted. fhv. statsminister Buhl husker blot, at statsminister

II
Det første egentlige møde til drøftelse af den nye forening fandt sted den 24. juli mellem Scavenius, Yde, Knutzen, Sv. Å. Lund, chefredaktør Niels Hasager, »Politiken«, direktør Knud S. Styhr og ors., Greve Ahlefeldt-Laurvig. Foreningens reelle dannelse må have fundet sted her, man har drøftet emner til bestyrelse og repræsentantskab efter Ydes forslag, og nogle dage senere, den 31., fandt det første bestyrelsesmøde sted.

Til bestyrelsen var udpeget - uden valg - generaldirektør P. Knutzen (formand), direktør, over-

retssagfører C. Greve Ahlefeldt-Laurvig (næstformand), direktør Chr. H. Olesen (kasserer), undervisningsinspektør, dr. phil. A. C. Højberg Christensen, kaptajn, direktør Ernst J. Ipsen, rigspolitichef E. Thune Jacobsen og direktør Frederik W. Kraft, mens man valgte fuldmægtig i D.S.B. M. B. Hedegård til sekretær med en månedsløn af 200 kr. Foruden bestyrelsen var også Yde og kontorchef i udenrigsministeriet Karl Eskelund til stede ved bestyrelsesmødet. Det var således unægtelig en repræsentativ forsamling, der kunne vedtage flg. udtalelse om den nye forenings dannelse:

»Til videre fremme af det århundredgamle samarbejde mellem Danmark og Tyskland har en kreds af personligheder fra alle sider af samfundet anset det for naturligt, at der skabes et organ, som praktisk kan optage til løsning en lang række opgaver med hensyn til forbindelserne mellem de to lande på det forretningsmæssige, tekniske, kunstneriske, litterære, videnskabelige og sociale område. Udviklingen har vist, at et sådant organ bør have en fasthed og en opbygning, der ligesom opgaverne selv rækker ud over den øjeblikkelige ekstraordinære situation til den fremtid, hvor Danmark og Tyskland kan arbejde ved siden af hinanden under dredsens frie vilkår«.

Dermed var det forberedende arbejde gjort, og den næste dag skulle drøftelserne finde sted med de personer, man havde udvalgt til repræsentantskab. »Den Dansk-Tyske Forening«s konstituerende møde fandt sted i udenrigsministeriet den 1. august og indledtes af Yde, som gjorde rede for de indledende forhandlinger og oplyste, at »Dansk-Tysk Selskab af 1916« var villigt til et samarbejde med sammenslutning for øje - formanden, direktør Ipsen var indvalgt i bestyrelsen -, ligesom »Dansk-Tysk Selskab i Århus« med konsul Wohlert som formand ønskede samarbejde. Endelig indbød han på udenrigsministerens vegne til en middag den 6. august i udenrigsministeriet.

Repræsentantskabet var udpeget og kom til at bestå af flg.: Kgl. Ordens-Historiograf, dr. phil. Louis Bobé, forfatteren Svend Borberg, nationalbankdirektør Bramsnæs, overborgmester Viggo Christensen, direktør Kjeld Enrum, komponisten Ebbe Hamerik, professor, dr. phil. Gudmund Hatt, teaterchef Cai Hegermann-Lindenchrone, kgl. skuespil-

lerinde fru Bodil Ipsen, fru borgmesterinde Elisabeth Kaper, generaldirektør Knud Korst, direktør Henry P. Lading, grosserer Paul Lassen, hoffjægermester Christian D. Lüttichau, Tjele, forlagsboghandler, dr. phil. Ejnar Munksgård, overretssagfører A. Gjedde-Olsen, professor, dr. phil. P. O. Pedersen, grosserer H. L. Poulsen, Odense, professor, dr. phil. Carl Roos, grosserer, direktør A. Vendsyssel, konsul Ludvig Wohlert, Århus, samt bestyrelsens medlemmer. Helt uden smerter er listen imidlertid ikke kommet til veje; der var folk, som sagde nej tak til æren, også folk i stillinger som dem, der sagde ja, men nu kravler i skjul bag »tjenestemandens pligter«.

Den eneste reelle opposition i anledning af foreningens stiftelse og fremtræden kom fra professor, dr. phil. L. L. Hammerich, suppleret af Ejnar Munksgård; Hammerich var blevet opfordret - af Yde på udenrigsministeriets vegne - til at være med i foreningens ledelse, lokket med næstformandsposten, men var betænkelig. Imidlertid gik han dog med til mødet, hvor stiftelsen skulle drøftes. Hammerich og Munksgård hævdede, at når en sådan forening måtte betegnes som en nødvendighed af udenrigsministeriet, måtte det også i meddelelsen til offentligheden stå klart, at stiftelsen var begrundet i de ekstraordinære forhold efter den 9. april, hvorfor man ønskede indsat en passus om,

Det er godt, hvis en Mand under spændt- alvorlige forhold siger sin usminkede mening, når de, der er kommet øverst i samfundet, sætter både dets værdighed og dets ære over styr. Kaj Munk var en sådan mand. Hvad han skrev i sit brev til generaldirektør P. Knutzen, gav et nøjagtigt udtryk for, hvad den jævne dansker tænkte, og hvad man ellers kun i den illegale presse kunne finde klare vidnesbyrd om.

»at foreningen først kunne udfolde sig rigtigt fra det tidspunkt, da Danmark igen indtrådte i rækken af frie nationer«. Efter nogen diskussion, som væsentligt gav oppositionen ret, blev der nedsat et redaktionsudvalg bestående af Sthyr, som repræsentant for udenrigsministeriet (!), grev Ahlefeldt-Laurvig, Hammerich og Munksgård; også dette udvalg godkendte ændringsforslaget i Hammerichs formulering. Hammerich har senere udtalt sin forundring over denne tilslutning til ændringen, som jo unægtelig

også væsentligt vilde have »ødelagt hensigten med det hele«.

Da disse synspunkter og forhandlingers resultat blev forelagt Scavenius, har han åbenbart set betydningen, for da meddelelsen til offentligheden nogle dage senere blev rundsendt, var de ønskede ændringer ganske simpelt strøget - uden forhandling med hverken Hammerich eller Munksgård! Udenrigsministeren »ønskede ikke hentydning til løftet af 9. april«, forklarede Knutzen byretten den 2. maj 1946, mens en udenrigsministeriel embedsmand på Scavenius's vegne forklarede Hammerich, at »det irriterer tyskerne at blive mindet om løfterne fra 9. april«.

Resultatet blev, at Hammerich omgående sagde fra og ikke ville være med i en forening, stiftet i en ånd, der ikke var behersket af sandhed og på en troværdig måde. Da Hammerich ikke havde truffet Munksgård, som derfor ikke kendte sagens nuværende sammenhæng, kom denne imidlertid til at figurere på repræsentantskabets liste, indtil han hurtigt udmeldte sig af foreningen.

Men bortset fra Hammerich og Munksgård fulgte det øvrige repræsentantskab udenrigsministerens vilje, og den 6. august blev den før citerede meddelelse givet offentligheden. »Den Dansk-Tyske Forening« var en realitet.

Senere kom der et par ændringer i både bestyrelsen, hvor greve Ahlefeldt-Laurvig - der ikke fandt aktivitet nok - udtrådte og blev erstattet med Gudmund Hatt, og i repræsentantskabet, hvor fru Bodil Ipsen og Hegermann-Lindenchrone sprang fra, mens tømrermester Svend Storm trådte ind. Et forsøg på at supplere repræsentantskabet med bl.a. biskop, dr. theol. Fuglsang-Damgård, forstander Petersen, Dalum, forstander Hans Lund, Rødding, forstander Niels Bukh, Ollerup, og professor, overlæge, dr. med. Meulengracht blev aldrig til noget.

I forbindelse med personligheder, som man jo ellers satte pris på i foreningen, er det bemærkelsesværdigt, hvor omhyggeligt man har undgået fremtrædende personligheder med mere eller mindre jødeblod i årerne; således undgik man opfordring til professor Niels Bohr, og mens rektor ved Århus Universitet, professor Hakon Lund fik sin opfordring, undlod man at opfordre rektor ved Københavns Universitet, professor, dr. med. C. Bloch. Man ville vel ikke støde tyskerne eller den nationalsocialistiske racelære!

Den 6. august fandt udenrigsministerens middag sted »for at føre

foreningens bestyrelse og repræsentantskab sammen med en række officielle repræsentanter for tyskerne her i landet«, som Yde havde udtrykt det. Blandt de tyske gæster var gesandt v. Renthe-Fink, general Kaupisch og politigeneral Kanstein. og samarbejdet blev bedyret i en række taler fra både dansk og tysk side. Også statsminister Stauning var til stede, men han skal have befundet sig meget dårligt i det uventede tyske selskab og gik hurtigt igen.

III

Og hvad var så denne nye forening et udtryk for? Hvad ville man med den?

Ordet »camouflage« er benyttet i retten af dens egne folk. Det er givet, at det i overvejelserne ikke mindst fra politisk side har spillet en stor rolle, at man gennem en sådan forening på en mere tvangfri måde kunne få kontakt med ledende tyskere, som kom til landet, og måske få indpodet dem noget dansk »propaganda« til stabilisering af samlingsregeringen, som jo var udsat for hårde angreb fra de danske Frits Clausen-nazisters side. Man håbede vel på ad denne vej på forskellig vis at kunne umuliggøre Frits Clausen i tyskernes øjne. På denne måde skulle foreningen være et supplement til regeringens officielle politik, et supplement af privatagtigt tilsnit. Men rakte udenrigsministeriets mening med det hele måske længere?

Af ministrene var kun Stauning, Kjærboel og fra 1942, da han blev statsminister, også Scavenius medlemmer; men både undervisningsminister Jørgen Jørgensen og finansminister Buhl har været virksomme ved dannelsen og opfordret bl.a. henholdsvis Højberg Christensen og Knud Korst til at indtræde i repræsentantskabet.

Som sagt er det tvivlsomt, hvorvidt hele sagen har været drøftet af regeringen, men i hvert fald har Knutzen hævdet, at han gik ud fra det; over for Stauning udtrykte han, at han havde givet efter for regeringens pres og modtaget formandshvervet, hvorfor han også ventede at blive dækket af regeringen, og det lovede Stauning. Da Buhl blev statsminister efter Staunings død, havde Knutzen en samtale med ham om foreningen, og på spørgsmålet om, hvorvidt man skulle fortsætte som under den gamle regering, svarede den nye statsminister ja (og lod sig melde ind i foreningen). Derimod var udenrigsministeriet som sådant indmeldt med 10 medlemmer. Fra rigsdagen meldte kun 5-6 sig ind, blandt dem Julius

Bomholt, Friis-Skotte, Lannung og Hassing-Jørgensen. Men, som Buhl forklarede byretten: »Opgaven var jo ikke så meget at sætte ministre ind som at få andre ind, der ellers ikke kom i forbindelse med tyskerne«.

Da Knutzen erfarede, at kongen ikke var underrettet om foreningens start, påtalte han dette over for Stauning, som derefter underrettede kongen om sagen. Her kan man måske indføje den lille episode fra golfbanen, som er genfortalt i »golf« efter kong Christians død:

Under en samtale om stillingen i landet bemærkede kongen om Dansk-Tysk Forening: »Hvad er det for en forening? Hvorfor har man ikke stiftet den før 9. april, og hvad er det for folk, der sidder i den? De har ikke haft mod til at spørge mig, om jeg ville være protektor, så skulle de nok have fået svar ... Jeg havde heldigvis den undskyldning, at jeg af princip ikke vil være protektor for en forening med udenlandsk tilknytning«.

Den formelle eller taktiske mangel på kontakt mellem Den Dansk-Tyske Forening og regeringen betød dog ikke kølighed, den var som sagt sikkert mere formalitet og taktik, en understregning af foreningens supplementsstilling. Stauning lyste jo også foreningen i kuld og køn, da han i sin radiotale den 3. september bl.a. om den dansk-tyske samhandel bemærkede: Der er »ingén grund til at tro, at

Julius Bomholt (f. 1896) blev student 1915 og cand. theol. 1921. Han underviste i de flg. år ved forskellige skoler og var 1924-29 forstander for Arbejderhøjskolen i Esbjerg. Sidstnævnte år valgtes han som socialdemokratisk repræsentant til folketinget, hvis formand han blev i 1945. I 1940 var han blevet formand for Radiorådet. Skønt tidligere medlem af Den dansk-tyske Forening fandt man ham egnet til at tage sæde i den af rigsdagen nedsatte parlamentariske kommission til undersøgelse af en række politiske forhold under besættelsen, for hvilke han selv bar medansvar.

Hermod Lannung (f. 1895) blev student 1914, cand. jur. 1922 og lrs. 1928. I sine yngre år viede han sig i væsentlig grad til det internationale samarbejde mellem radikale ungdomsorganisationer eller til et humanitært hjælpearbejde af international karakter (f.eks. Nansenhjælpen). Inden for vort hjemlige radikale parti opnåede han i tidens løb en fremtrædende stilling, idet han blev formand for landsforbundets forretningsudvalg fra 1935. Medlem af borgerrepræsentationen fra 1933, formand for dennes radikale gruppe fra 1935 og medlem af landstinget fra 1939.

vi ikke i fortsat godt samarbejde med Tyskland skal kunne gå de nuværende vanskelige forhold igennem som en økonomisk sund nation. Jeg vil i denne forbindelse fremhæve, at dannelsen af Den Dansk-Tyske Forening må anses for at være en heldig foranstaltning, da samarbejdet kan fremmes derigennem«. Og forbindelsen med udenrigsministeriet fortsatte konstant med drøftelse af praktisk talt alle problemer.

Vedtægterne for Den Dansk-Tyske Forening er dateret den 1. august 1940 og angiver som foreningens formål »at udvikle og støtte forretningsmæssige, tekniske, kunstneriske, litterære, videnskabelige og sociale forbindelser og derved uddybe gensidig forståelse mellem Danmark og Tyskland«. Arbejdet skal gøres gennem en vekselvirkning mellem danske og tyske personer og institutioner på de omtalte Områder.

Alle danske statsborgere kan blive aktive medlemmer - tyske kun passive -, dog at optagelsen skal godkendes af bestyrelsen; muligvis har man herigennem villet sikre sig mod uønskede personer, ellers er den slags bestemmelser jo ret usædvanlige; i politisk henseende har denne klausul dog ikke spillet nogen rolle.

Løjnespringende usædvanligt er det, at vedtægterne indeholder i paragrafform navnefortegnelsen både over repræsentantskab og bestyrelse, ligesom paragraf 2 fastslår formandens navn, »Herr Generaldirektør P. Knutzen«. Helt almindelige og demokratiske foreningsprincipper er det just ikke, men i den officielle meddelelse om foreningen stod der jo også noget om »fasthed«.

De ledende mænd i den nye forening opfattede deres opgave som en formidling af dansk og tysk; vi må »tage alle midler i brug, som kan bidrage til at fremhæve det fælles for de to brødre (!) og det værdifulde, som de hver for sig besidder«, sagde P. Knutzen til »Berlingske Tidende« allerede den 8. august, og Yde fortsætter tankegangen i et interview i »Aftenbladet« dagen efter med ordene om, at vi »nu må til at indrette os på gæstebud ... Vi må med andre ord lære hinanden bedre at kende - for kendskab er begyndelsen til forståelse«. Det var i samme interview, den fhv. generalkonsul i Hamburg sagde: »Vi kan lære meget af Tyskland - både i retning af dristigt initiativ og organisation ... Og det er mit håb, at vi vil og kan indstille os på at lære deraf«.

IV

Foreningens formålsparagraf er kemisk rensset for politiske hentydninger - »Den Dansk-Tyske Forening er upolitisk«, sagde formanden til »Berlingske Tidende« den 3. november 1940 -,men ikke des mindre springer det ret hurtigt i øjnene, at de ledendes udtalelser meget ofte rummer et politisk strejfskud, i hvert fald ikke indskrænker sig til formålsparagraffens områder. Allerede i sit interview med »Berlingske Tidende« den 8. august bemærker Knutzen, at man må »øge mulighederne for en indstilling på det andet folks bølgelængde«, og at »en løsning af det spørgsmål, der ligger for, ikke kan udskydes til en uvis fremtid. Man må tværtimod fremme udviklingen så hurtigt, det kan gøres, uden at krænke folkets sjæl«; selv om sjælen altså skal lades i fred, svarer disse bestræbelser ikke ret meget til det, der foregik i befolkningen i eftersommeren 1940, da man indstillede sig på den langvarige, men passive modstand mod enhver tysk indtrængen i dansk samfunds- og kulturliv. Meget interessant stiftedes netop samtidig med Den Dansk-Tyske Forening Dansk Ungdomssamvirke, som jo opfattede samarbejdspolitikken noget anderledes.

Allerede den 3. november tager Knutzen da også i »Berlingske Tidende« til orde imod anonyme henvendelser og afviser enhver kritik som »misforståelse og ukendskab«. Men man forstår måske nok denne »kritik«, når man erindrer Knutzens udtalelser til »Fædrelandet« den 4. september:

»... jeg har som antagelig få andre altid været orienteret som i dag. Medens jeg kun har været en - én gang - i England, har jeg været utallige gange i Tyskland og altid haft tilknytning dertil. Det faldt mig så naturligt, så meget mere, som det var og er vor naturligste forbindelse«.

Og så slutter han endda interviewet i »Berlingske Tidende« med

Chr. H. Olesen (f. 1885) blev student 1903, kom hurtigt i handelslære og uddannedes dels herhjemme, dels i Tyskland, Frankrig og England (1906-08). Han blev derefter sekretær i A/S De danske Spritfabrikker og avancerede i årenes løb til direktørstolen, som han nåede i 1920. Imidlertid modtog han både før og senere en overordentlig mængde yllidshverv af forskellig art - som medlem af offentlige kommissioner, af Industrirådet eller af andre erhvervsorganisationer. Mærkeligt nok har han i Kraks »Blå Bog« undladt blandt sine tillidshverv at anføre stillingen som kasserer for Den Dansk-Tyske Forening!

som svar på »meningsløs snak« at belære læserne om, at

»værre - og afgørende - er det, at en lille nations følelsesbetonede udenrigspolitik fører nationen mod afgrunden. Og derfor bør, synes vi, der er gået ind for arbejdet for og med Den Dansk-Tyske Forening, forstanden stilles ved siden af følelsen, og viljen til samarbejde og forståelse sættes i vrangviljens og den skjulte modstands sted!«

For Foreningens medlemmer kunne der vel ikke ligge noget fremmed i denne tendens, således som formanden havde sluttet sit foredrag »Danske forhold« på det første møde, den 10. september:

»Vi byder nu vor store tyske broder hånden til kulturelt og økonomisk samarbejde på gensidighedens grundlag, idet vi samtidig udtrykker håbet om, at der i det nye Europa kan skabes lykkeligere forhold for alle«.

Disse synspunkter blev yderligere uddybet i formandens årsberetning i september 1941 med ordene: »Ved krigens afslutning må vi naturligvis lige så vel som andre lande indstille os på de nye forhold, og det er mit håb og min overbevisning, at der både i befolkningen og i rigsdagen vil være forståelse for nødvendigheden heraf, så vi kan sikre os en rolig udvikling og en efter vore forhold og dansk mentalitet tilpasset ordening«. Der er lidt mere nervøsitet over årsberetningen i september 1942: »Vor nabo mod syd er og vil vedblive at være Tyskland, og vi må anse det for vor pligt over for vort land at arbejde mod alle tåbelige fordomme. Det kan lykkes, og der er udsigt til, at det skal lykkes, så længe vi, som vi hidtil har gjort, finder den tolerance og forståelsens ånd, som præger det officielle Tysklands syn på og forhold til Danmark«. I udkastet til beretningen 1943 ønsker formanden imidlertid ikke »at gisne om, hvilket udfald krigen får, blot ønsker jeg at pege på, at denne forening ikke er stiftet som resultat af opportunistiske overvejelser på et tidspunkt, hvor lykken fulgte de tyske våben«, og det med at række broderhånd indskrænker sig nu til, at »porten mellem Danmark og Tyskland ikke under nogen omstændigheder slås i«.

Om nu disse højtravende udtalelser kun er velklingende floskler, beregnet i »camouflagens« tjeneste, eller de dækker over kollaborationismens sandhed i deres faldende kurve, kan man drøfte mand og

mand imellem - umuligt er det jo at granske hjerte og nyrer hos deres forfatter. Men derfor står det lige godt fast, at de for befolkningen måtte stå som udtryk for kollaborationisme, og at forfatteren måtte vide det. Og hvorfor sagde man det så, det var jo slet ikke nødvendigt ifølge formålsparagraffen? Og det var vel heller ikke nødvendigt, selv om man ville følge regeringens politik i samarbejdets tjeneste.

Men lå der måske bag de store ord også en vis reel arbejdsindsats? I sine årsberetninger koketterer formanden med et politisk arbejde, som han imidlertid ikke ønsker at komme nærmere ind på, men som kun kan forstås som en hjælp til det danske udenrigsministerium, hvorved man har »det allerbedste samarbejde«. I 1941 fremhæver han i sin beretning det arbejde, der er udført »ved forestilling på rette sted, ved uofficielle samtaler, ved at være formidler o.s.v. for at bidrage til en naturlig og gradvis tilvænning til de ekstraordinære forhold«, ja, i 1942 »unddrager ... den største del af foreningens arbejde« sig endog referat. Når Knutzen allerede den 3. november 1940 til »Berlingske Tidende« kan sige: »Men i øvrigt arbejder foreningen også mellem møderne. Der er både i Berlin og København ført en række orienterende samtaler, som muligt er endnu vigtigere end de offentlige foredrag«, så må denne side af arbejdet også have været med i beregningerne fra starten. Og der er tale om møder mellem folk af indflydelse både inden for »statens og privat-erhvervenes område«.

Under referatet af sine foredragsrejser i Tyskland bemærker Knutzen også, at han har haft lejlighed til at træffe en lang række førende tyske personligheder, som f.eks. Goebbels, Frick, Alfred Rosenberg og Baldur von Schirach, og at han har drøftet situationen med dem. I sin årsberetning 1942 bemærker formanden, »da jeg rejste til Berlin umiddelbart efter Antikomintern-Pagtens undertegnelse, tror jeg at kunne sige, at der blev ydet et bidrag til afspænding af den misforståelse, der var opstået, og som gennem rygter bragte uro i den danske befolkning«. På samme måde omtaler han i beretningen 1941, at man har bragt dr. Draeger i forbindelse med statsministeren og andre regeringsmedlemmer i midten af januar efter »efterårets rygtefulde atmosfære,« og at »det er mit indtryk, at skyerne i nogen grad spredtes på den hjemlige himmel«.

Også i bestyrelsesmøder har man drøftet den politiske situation - som f.eks. da Christmas Møller rejste til England; men om detaljer tier referaterne.

Alt i alt har denne kontaktevirsomhed af diplomatisk tilsnit sikkert passet udenrigsministeriet vel.

I omtalen af Den Dansk-Tyske Forenings politisk betonede arbejde indtager også modstandsbevægelsen sin plads, idet Knutzen gang på gang fordømte dens arbejde.

Det er vel til den spirende modstandsbevægelses mænd, der sigtes i interviewet i »Berlingske Tidende« den 3. november 1940 med udtrykket »uforstand«, og i årsberetningen 1941 er adressen til »de mere eller mindre ungdommelige landsmænd« og »entreprenante Geschäftsmagere« med deres »dumme demonstrationer«, »uartigheder« og »provokationer« over for værnemagtens korrekte og rolige optræden jo tydelig nok, hvad enten det så er »spredning af rygter, udfordrende tilråb, mangel på respekt for tyske symboler eller hilsemåde«, det drejer sig om, eller »kobbermønter i knaphullet«. Uden tvivl har man fra enkelte medlemmers side ønsket en mere aktiv politisk linie - også i forhold til modstandsbevægelsen; og til dem siger formanden da i sin beretning 1943, at det ville være »det tynde øl, såfremt vi - en forening -, efter at hans majestæt kongen, efter at regeringen og efter at den samlede presse havde fordømt disse uansvarlige handlinger, prøvede på at stille os på linie dermed«.

Man kan vel altså få sine tvivl med hensyn til det, formanden i en årsberetning kaldte »en absolut upolitisk linie« - så meget mere som samme formand på bestyrelsesmødet den 15. april 1942 udtalte, at »Den Dansk-Tyske Forening ifølge sine vedtægter ikke alene havde rent politiske formål, men også mange andre formål, selv om den politiske side måske i øjeblikket er en af dens vigtigste opgaver«. En besynderlig konsekvens!

V

En gennemgang af de foredrag, der i årenes løb blev afholdt af Den Dansk-Tyske Forening, viser også, at man er gået lidt vidt i fortolkningen af formålsparagraffen. Formanden indledede selv med sit foredrag den 10. september 1940 om »Danske forhold«; efter foredraget sang fru Tenna Kraft bl.a. en sang, skrevet til lejligheden af Åge Barfoed, »Danmark«. Dette møde, som blev transmitteret, skulle have været afholdt i Odd Fellow Palæets lille sal, men måtte på grund af tilstrømningen forlægges til den store sal, hvor godt 1000 tilhørere med finansminister

Buhl og trafikminister Gunnar Larsen i spidsen overværede det.

Den 3. november talte regeringspræsident Hans Krebs om »Sudeterland i det tyske riges historie«.

Den 29. samme måned var gesandt, dr. Clodius på talerstolen med emnet »Europas handelspolitiske problemer«.

Den 13. januar 1942 begyndte det nye år med præsidenten for »Nordische Verbindungsstelle«, dr. Draeger, der talte om »Danmark, Tyskland og det nye Europa«, medens Gilbert Jespersen-kvartetten spillede bagefter.

I Marts behandlede direktøren for »Institut für Futterbau«, dr. Nicolaisen, Kiel, emnet »Metoder til sikring af hjemmeavlet foder i Tyskland«. Efter foredraget underholdt den islandske pianist Haraldur Sigurdsson og frue.

Den 18. maj var professor Gudmund Hatt taler med foredraget »Østersøproblemer«, mens France Ellegård spillede.

Den 13. oktober belyste dr. Karl Megerle fra »Berliner Börsen Zeitung« »Pressens ansvar«, og Else Jena sang.

Den 17. november talte trafikminister Gunnar Larsen om »En rejse gennem Tyskland«.

Året 1942 indledtes den 23. januar af professor Ferdinand Fried (pseudonym for dr. Friedrich Zimmermann) med foredraget »Efterkrigstidens sociale problemer«, og cellisten Louis Jensen og fru Grethe Jensen underholdt.

Den 24. februar talte direktør i Grønlands styrelse K. Oldendow om »Dansk indsats på Grønland«.

Den 28. april var professor dr. Wilhelm Waetzold gæst med foredraget »Dürer der Deutsche« og skuespillerinde Louise Jørgensen læste af Leonora Christinas »Jammersminde«.

I efterårssæsonen lagde den 9. oktober dr. Hans Wahi, Weimar, for med emnet »Goethe als Zeichner«, mens koncertsangerinde Dagmar Schou sang.

Den 19. november fremsatte dr. Alexander Thomsen »Aktuelle arvebiologiske betragtninger«, bagefter spillede violinisten Carl Nielsen.

Året sluttede den 15. december med et foredrag af gesandt, dr. Paul Schmidt fra udenrigsministeriet i Berlin, »Nationalsocialistisk udenrigspolitik«, efterfulgt af cellisten Louis Jensens spil.

Den 3. februar 1943 stod professor Gudmund Hatt igen på talersto-

len med emnet »Jydsk bondeliv i den ældre jernalder«, og efter foredraget sang operasanger Erik Westh.

Den 27. april talte ministerialdirektør dr. Walther om »Europas ernæringssituation«.

Og det sidste møde blev den 26. maj, en oplæsningsaften med Heinrich George.

Foruden disse personligheder fra både den danske og - mest - den tyske verden har man i bestyrelsen drøftet og forsøgt at tilkalde rigsminister dr. Alfred Rosenberg, den svenske forsker dr. Sven Hedin (kendt for sine sympatier for Det tredje Rige) og rigsstatholder general Ritter von Epp, som skulle tale om kolonialproblemer; efter forslag fra Gunnar Larsen prøvede man også på at få generalfeltmarskal von Brauschitsch til København, ligesom man påtænkte et foredrag af statssekretær Kleinmann, Berlin, om »Rigsbanerne som det 4. våben« (det sidste foredrag blev dog forbudt fra tysk side!).

For en stor del kom ideerne til foredragene fra »Nordische Verbindungsstelle« og dets formand.

Efter det første møde i foreningen drøftede man problemet udsmykning og henvendte sig om råd til udenrigsministeriet, der gav besked om ophængning af et dansk og et tysk flag. Man lejede da et tysk flag; men fra tysk side var man ikke tilfreds med det, hvorfor foreningen henvendte sig til »Nordische Verbindungsstelle«, der skænkede en fane. Det var imidlertid ikke noget hagekorsflag, og man var stadig fra tysk side utilfreds og skaffede så en hagekorsfane, der for fremtiden hang i mødelokalet.

Bortset fra disse mødearrangementer har foreningens virksomhed indskrænket sig til at indbyde medlemmerne til en filmsaften o.lign., til at skaffe danske Tysklands arbejdere kongesangbogen eller til at arbejde med tysk rømning af danske skoler. Men hertil kommer så arbejdet »mellem møderne«, et arbejde med at skabe kontakt mellem danskere og tyskere ved mere private sammenkomster som mellem dr. Clodius og nationalbankdirektør Bramsnæs, eller mellem dr. Draeger og statsministeren og andre ministre og så desuden alle de andre uofficielle samtaler i »rette øjeblik«.

Fra norsk side søgte formanden for »Norsk-Tysk Selskab«, Klaus Hansen (en Quisling) forbindelse med foreningen og var på gennemrejse i København gæst ved en frokost, som Knutzen gav for ham; men

samarbejde blev der ikke tale om.

Vedrørende Den Dansk-Tyske Forenings virksomhed må det også nævnes, at man til medlemmerne, rigsdagen og enkelte andre lod udsende som pièce det foredrag om »Tidens spørgsmål«, som Knutzen holdt for etaternes sølvsnore i foråret 1941. Knutzen giver her udtryk for de tanker, han på anden vis har fremsat, og som er citeret allerede. Endelig skrev formanden forord til den danske udgave af »Det nye Tyskland i kendsgerninger og tal«, som han havde læst på tysk, og som bestyrelsen vedtog at udsende til medlemmerne, selv om det efter Knutzens mening indeholdt mange af de ting, de fleste »ikke kunne lide ved nazismen«. Til trods for den propagandistiske tendens mener Knutzen i det anbefalende forord, at oplysningerne gives »på klar og nøgtern måde«.

Derimod blev et forslag fra Chr. H. Olesen på bestyrelsesmødet den 10. oktober 1940 om at skrive til turistforeningen - som han selv var formand for - med forslag om at tilsende tyske soldater i Danmark en brochure på tysk ikke til noget.

VI

Hele Den Dansk-Tyske Forenings virksomhed - både mødearrangementerne, de forskelligartede sammenkomster, de udsendte pièceer og de ledendes politisk farvede udtalelser - vidner om villigheden til at række »broderhånden« frem mod syd, ikke blot på det økonomiske og det kulturelle livs område, men også med hensyn til det politiske liv, behersket af Tysklands »Neuropa«-drømme. »Camouflage«-formålet fordunkles - allerede i løbet af 1940-41 forsvandt Frits Clausens farlighed for regeringen, men Den Dansk-Tyske Forening fortsatte ufortrødent sin virksomhed! Man får det indtryk, at foreningens kurs fjerner sig fra den almindelige samarbejds politik og viser sig mere og mere konform med den scavenianske tilpasning.

Hans Draeger (f. 1896) studerede ved universitetet i Berlin og blev i 1928 udnævnt til doktor h. c. ved universitetet i Jena. Da nazisterne kom til magten, knyttedes han til udenrigsministeriet, hvor han bl.a. fik den opgave at følge den antityske propaganda i udlandet og søge at modvirke den. Senere gik han som ministerialdirektør over til propagandaministeriet og overtog i 1944 dettes afdeling for udlandsager. For vort vedkommende lærte vi ham i særlig grad at kende i hans egenskab af præsident for »Nordische Verbindungsstelle« i Berlin, hvis omfattende, men i realiteten komplet virkningsløse propaganda førte ham til vore breddegrader.

Allerede fra Den Dansk-Tyske Forenings start var naturligvis de tyske myndigheder i Danmark med gesandt v. Renthe-Fink i spidsen meget interesserede; denne interesse fortsattes i ikke mindre grad af den rigsbefuldsmægtigede dr. Werner Best. Begge hjalp foreningen, ja, v. Renthe-Fink blev endog anmodet om at drøfte en Ålborg afdeling med konsul Branntnner, og Best måtte spørges til råds om sammenslutningen mellem »Den Dansk-Tyske Forening« og »Dansk-Tysk Selskab af 1916«.

Men allerede fra de første dage havde man også den direkte kontakt med Det tredje Rige og navnlig med foreningen »Nordische Gesellschaft« i Lübeck - også gennem foreningens repræsentant i København ritmester Schäfer - og med »Nordische Verbindungsstelle« i Berlin, en officiel institution, hvis formand sorterede direkte under propagandaministeriet og udenrigsministeriet. Ikke mindst med denne sidste organisation var forbindelsen livlig gennem formanden, dr. Draeger, og generalsekretæren, dr. Klein, såvel som med den herværende repræsentant, redaktør Kiy.

Den Dansk-Tyske forening optog da også et udadgående arbejde med Tyskland som mål. Allerede før foreningens officielle stiftelse havde Knutzen fået en indbydelse til Tyskland fra »Nordische Verbindungsstelle«; ved et møde i Berlin, overværet bl.a. af trafikminister dr. Dorpmüller og dr. Rosenberg, holdt Knutzen da det samme foredrag, som senere blev holdt ved Den Dansk-Tyske Forenings første møde - det med »Broderhånden«. I februar 1941 rejste Knutzen igen til Tyskland, denne gang til Dresden, Wien og München, med nogenlunde det samme foredrag.

Det har sikkert behaget de tyske tilhørere at høre den danske talers ord om, at »vi hilser med glæde dette [det nordiske] samarbejdes videreførelse til det tyske broderfolk«, og om, at »der er hos os megen og voksende forståelse af betydningen af fast ledelse og af, at en dårlig og slap ledelse i det lange løb må betales dyrt. ...«. For slet ikke at tale om »Broderhånden« til slut!

Det var ved denne lejlighed, at samtalen med Goebbels fandt sted, hvor Knutzen fremsatte de synspunkter om indstilling efter krigen, der går igen i den omtalte første årsberetning. Goebbels »havde været meget tilfreds med besøget og med de svar, han havde fået«, sagde Knutzen!

I december rejste Knutzen igen til Tyskland for at tale om trafikforhold efter krigen, og igen udveksledes der synspunkter med »fremtrædende folk fra parti og administration«, og der skabtes »øget venskab for Danmark«.

Også andre af foreningens folk gæstede Tyskland. Både Gunnar Larsen, Gudmund Hatt og socialminister Johs. Kjærbøl holdt i løbet af 1942 en række foredrag rundt om i Tyskland om danske forhold.

Det er værd at citere af det foredrag, Gudmund Hatt holdt i Berlin, idet han heri bl.a. udtalte:

»Det er Tysklands skæbne, der bliver afgørende for Europas skæbne. Tysklands nederlag vil blive en katastrofe for Europa. Tysklands sejr vil forhåbentlig blive en opgang ... Nødvendigt er det, at de enkelte europæiske nationer bliver aktive deltagere og medarbejdere inden for det nye Europa« (»Berlingske Tidende« den 14. oktober 1941).

Ved bedømmelsen af dette led i Den Dansk-Tyske Forenings arbejde er det værd at mærke sig ikke blot tendensen i både Knutzens og Gudmund Hatts udtalelser - de øvrige talere behandlede mere faglige emner inden for deres ministerområder -, men også den vægt, Knutzen tillægger sine samtaler og i det hele sin kontakt med Det tredje Riges ledende skikkelser - »supplementspolitikken«.

Kan nogen virkelig forestille sig, at alt dette kun skulle være »camouflage«? Hvorfor »camouflerede« så ikke andre danske myndigheder på samme måde deres inderste mening? Der var kun én dansk institution, der tillod sig noget lignende: Udenrigsministeriet! Scavenius's berygtede erklæring om de store tyske sejre, der havde slået os med forbavselse og beundring, lå på samme linie som Knutzens evindelige palaver om »broderhånden«. Begge var udslag af en politik, som ingen respekterede, men alle fordømte - indtil modstandsbevægelsen satte punktum for den.

Nogen større tilstrømning til Den Dansk-Tyske Forenings medlemskartotek kom der aldrig. Sidst i maj 1941 var der 1261 betalende medlemmer, og det steg i løbet af juni til 1326, men den 10. november var det dalet helt ned til 1150, hvorefter det igen steg og i oktober 1942 nåede 1385. Allerede i midten af september 1940 fandt de første udmeldelser sted. Hvem medlemmerne af Den Dansk-Tyske Forening var,

er det naturligvis vanskeligt at svare på, men et blik på kartoteket viser dog, at langt de fleste hørte hjemme i København og repræsenterede den økonomiske og den intellektuelle befolkningsdel - praktisk talt ingen tilhørte arbejderstanden eller den såkaldte lavere middelstand; landbruget stod ligeledes så godt som helt udenfor. Ikke så helt få var embedsmænd, funktionærer eller forretningsfolk med forbindelse til foreningens ledende mænd. Af de mere eller mindre kendte nazistnavne finder man næsten ingen. Heller ikke et arbejde i Provinsen slog an. Man forhandlede om afdelinger i Ålborg, Odense og Nordslesvig, men kun i Århus blev der noget ud af det under direktør Thorkild Junckers ledelse.

Bedre stillede det sig med foreningens økonomi, der ved det sidste bestyrelsesmøde den 27. august 1943 viste en kassebeholdning på kr. 13.188,29. Det blev altid pointeret, at pengene stammede fra danske kilder, således figurerer regnskabet da også med et årligt statstilskud på 10.000 kr. gennem 3 år, og fra Nationalbanken blev der i 1940 sendt 4000 kr. Helt ren for tyske penge var foreningen dog ikke; i efteråret 1941 fik man således 500 RM fra »I. G. Farben Industrie«, ligesom firmaets danske datterselskab, »Danigefa«, har stillet penge til rådighed.

Beretningen over for repræsentantskabsmødet i 1943 blev aldrig aflagt. Allerede på et bestyrelsesmøde den 27. august drøftede man situationen i landet og vedtog enstemmigt, at foreningen måtte ophøre at fungere, dersom regeringen trådte tilbage, idet forudsætningerne da var bristede. I forvejen havde man orienteret sig i udenrigsministeriet vedrørende situationen. To dage senere ophørte regeringen og rigsdagen at fungere, og den 13. oktober fik medlemmerne meddelelse om, at foreningens virksomhed var ophørt.

Endelig blev der skrevet til udenrigsministeriet den 15. således:

»Under henvisning til stedfundne forhandlinger med stats- og udenrigsminister Scavenius, inden denne ophørte at fungere, samt med direktør Svenningsen meddeles herved, at man G.D. har tilskrevet medlemmerne således:

»Som følge af de fra 29. august 1943 ændrede forhold i Danmark har Den Dansk-Tyske Forening, som i sommeren 1940 blev stiftet på den danske regerings initiativ, ophørt at fungere. Formanden og den øvrige bestyrelse er trådt tilbage. Foreningens arkiver er deponeret i Nationalbanken på udenrigsministeriets navn af hensyn til eventuel

fremtidig nyorganisering af foreningen«.

Udsendelsen af denne meddelelse er mundtligt tiltrådt af det tyske riges befuldmægtigede, som samtidig har udtrykt en levende beklagelse af, at foreningen har måttet indstille sin virksomhed. Meddelelse i pressen kunne ikke tillades.

Efter aftale med direktøren vil der i nær fremtid fra direktør Chr. Fl. Olesen blive afleveret i udenrigsministeriet en mindre pakke arkivalia indeholdende referater fra bestyrelse, repræsentantskab og generalforsamling, samt regnskaber og medlemskartotek. Man har bemærket sig, at udenrigsministeriet ikke ser sig i stand til at modtage en større samling arkivsager, navnlig indeholdende foreningens korrespondance. Denne befinder sig derfor hos undertegnede.

Hermed er min virksomhed i ovennævnte forening ophørt«.

Dette brev blev formandens sidste »embedshandling« i Den Dansk-Tyske Forening - foretaget i nøje kontakt med såvel udenrigsministeriet som med Best.

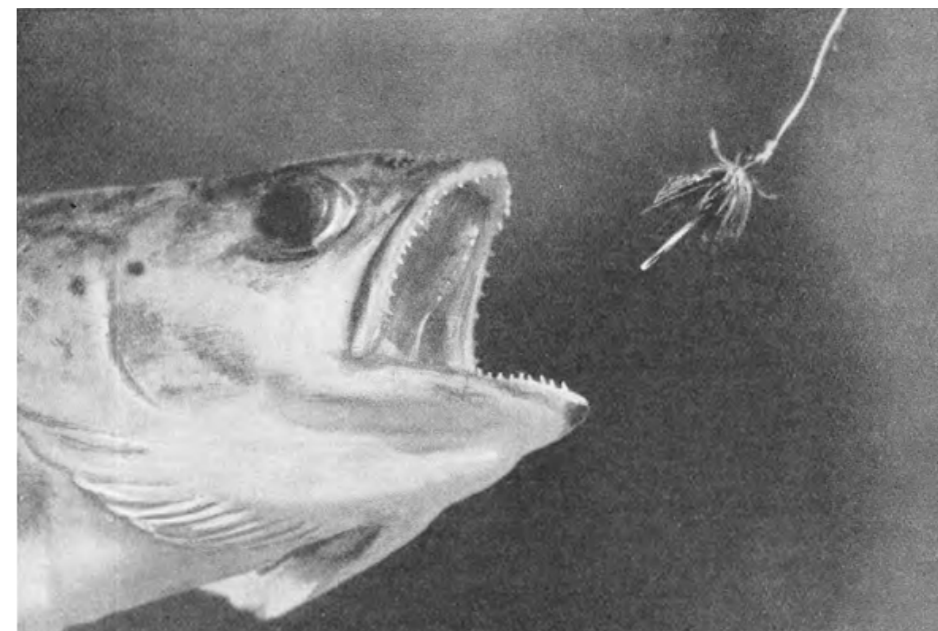
Et kapitel af besættelsestidens historie var skrevet og lagt i arkiv. Dets begivenheder hører nøje sammen med samarbejdspolitikken i den scavenianske fortolkning - de fødtes af den, og de døde med den. Men bedømmelsen af de to ting, samarbejdspolitikken og Den Dansk-Tyske Forenings virksomhed, falder ikke her sammen; èt er en regerings officielle politik - hvor forkert og forkastelig den end kan være -, noget andet et i hvert fald i formen privat foreningsinitiativ til støtte af en sådan politik.

For befolkningens opfattelse stod regeringspolitikken i sommeren og efteråret 1940 vel nærmest som et nødvendigt onde, der første gang blev beseglet med levende mistillid ved Scavenius's 8. juli-erklæring. Men netop i denne erklærings kølvand fulgte initiativet til Den Dansk-Tyske Forening, udgået ikke alene fra Christiansborg, men også fra private folk i ansvarsfulde stillinger. Foreningen blev et udtryk for villigheden til at gå tysk ærinde, komme tyskerne i forkøbet, et udtryk for unødvendig tilpasningsvillighed over for den nye europæiske ordens koncert. Man overskred groft den nationale værdigheds grænser - selv de gramser, den almindelige samarbejdspolitik havde sat.

Økonomisk samarbejde

Af lrs. R. Prytz

Da det danske folk den 9. april pludseligt og uforberedt kom i en fem-årig skole og for manges vedkommende oven i købet til eksamen i de to fag dansk og tysk, kan det ikke undre, at adskillige ikke klarede sig, men dumpede. Danmarks samarbejdspolitik, som næsten ingen af dem, der har ansvaret for den, bagefter har villet vedstå, drev mange ind i landsforræderiet. Her tænkes ikke i særlig grad på regeringens gentagne og meget nedværdigende godkendelse af, at man meldte sig til frikorpset, men på den langt alvorligere kendsgerning, at man fra besættelsens første dage ikke turde stemple tyskerne som fjenden. »Hvad skal det nytte?«-læren havde lammet de ledende. I skæbnesvanger un-

Værnemagerne var som forslugne torsk - de glemte, at der kunne gemme sig en krog i maddingen. Og mange havde desværre held til at snappe byttet uden at gøre nærmere bekendtskab med krogen.

dervurdering af det danske folks åndelige modstandskraft lod man sig lede af frygt for tyskerne, der således helt slap for at overveje, om de turde tvinge os. Derfor ikke blot opmuntrede man, men ligefrem tvang danske til at tage arbejde i Tyskland eller for tyskerne i Danmark og Norge, idet man nægtede de uvillige arbejdsløshedsunderstøttelse og socialhjælp, ligesom arbejdsanvisningskontorer og fagforeninger gjorde, hvad de kunne i den henseende, og aviserne ydede deres vægtige bidrag til denne udvikling, både i tekst og i annoncer. Man frygtede dansk arbejdsløshed, tyske arbejdsledere og arbejdere i større tal i Danmark og derved stor fare for nazistisk påvirkning af mange svage sjæle. Der lød enkelte advarende røster, således allerede i maj 1940 fra dr. Ernst Kaper, mod at søge at bekæmpe arbejdsløshedens spøgelse ved at opmuntre danske til at arbejde for tyskerne; men det var ganske forgæves.

Der var navnlig i den første tid, den, som de færreste nu har mulighed for at erindre nogenlunde objektivt, mand og mand imellem tale om, at »nu er vi alle sønderjyder.« Men det viste sig hurtigt, at det var vi aldeles ikke. De ansvarlige - regering, rigsdag, de højere embedsmænd, de store organisationer og pressen - hverken følte eller handlede som de stoute, sejge sønderjyder efter 1864, tværtimod! Adskillige med Scavenius i spidsen havde ikke blot indstillet sig på tysk sejr, men arbejdede bevidst for at styrke og udvide vor tilknytning til det nazistiske Tyskland, d.v.s. for vor fuldstændige underkastelse. Og alle var de enige om, at et brud med Tyskland - »norske tilstande« - ville være så stor en ulykke, at man hellere måtte ofre af samfundets små til molok ved at imødekomme krav og ønsker, gerne før de var udtalt. Under disse forhold blev mange næsten dømt til at blive forrædere, de, der måske var lidt under normalen med hensyn til karakter, intelligens og arbejdsevne, opvokset i en materialistisk tankegang uden nogen sinde at have lært historiens tale om forholdet mellem dansk og tysk, de små, for hvem tilværelsens indhold rummes i det fra oldtiden kendte krav om brød og skuespil, hvortil dog i nutiden hører cigaretter. De svageste eller ringeste gennemløb linien: Tysklands arbejder, evt. også Norges arbejder, O. T. eller Frikorps, Schalburgkorps, E. T. og HIPO. Hvorledes skulle Tysklands arbejderen, udsat for propaganda og opfordringer fra tysk side, kunne indse, at det var lovligt at arbejde på en tysk fabrik

og derved frigøre en tysker til fronttjenesten, og at det var lovligt at fremstille krigsmateriel, men at han var en forræder, hvis han selv tog til fronten og skød kuglerne af? Det var for manges vedkommende et rent lykkekæf, om de bestod den eksamen, som de kom op til ganske uden forudsætninger.

Anderledes med dem, der blev her hjemme, eller som meldte sig til tjeneste hos fjenden uden først at have været syd på. De kunne - bortset fra enkelte egne, hvor L.S. prægede opfattelsen - ikke være i tvivl om, at man blev betragtet som forræder, hvis man gik fjendens ærinde. Også her er motiverne stærkt blandede, lige fra det tyske mindretal, der troede, at nu skulle man »heim ins Reich«, til stikkerne (derunder mange feltmadrasser), der fik penge for deres judasgerning. Det er Danmarks skam, at intet andet besat land var så villigt til at levere stikkere. En del af dem, der svigtede, var mænd med uddannelse eller midler, i nogle tilfælde fordi man følte sig mishandlet af det danske samfund, f.eks. ved len- og stamhusloven, i andre tilfælde fordi man havde et åbent øje for de betydelige mangler ved vort folkestyre uden at kunne se, at man med nazismens sejr ville komme fra asken i ilden. Atter andre som f.eks. klæbehjernerne stadsarkivar Flemming Dahl og dr. jur. Carl Popp-Madsen, lod sig i deres naivitet og manglende menneskekundskab vildlede af forfængelighed, for Popp-Madsens vedkommende måske også af beundring for sin ældre ven og kollega Vinding Kruse, hvis tanker om det kommende samfund gik i retning af et diktatur af rigets bedste mænd, blandt hvem man da måtte finde manden med den største juridiske eksamen! Atter andre og nok så farlige var de mange, hvis ærgerrighed drev dem frem til i tro på tysk sejr at bryde alle broer af. Deres albuer var vigtigere end både hjerne og hjerte. En mand som lrs. Erik Reitzel-Nielsen er typisk for dem. Blandt de ærgerrige finder man mange »miskendte genier«, som samfundet ikke havde brug for i ledende stillinger, men som nu øjnede den store chance. Forskellen mellem dansk og tysk interesserede dem ikke; de vidste, at de spillede højt spil, men var dog overbevist om, at de roligt kunne sætte både ære og tro ind; thi tabe kunne hverken de eller Tyskland.

Atter andre var klogere eller mere forsigtige og ængstelige. Som opportunist var de ganske vist ikke bedre end de ærgerrige; men de fik »kolde fødder« længe før befrielsen. I 1940, 1941, ja 1942 og delvis endog 1943 fandt man disse som spytslikkere i farlig nærhed af

de rigtige nazister; thi det gjaldt for dem om, at døren til »det nye Europa« ikke blev lukket, før man selv var kommet indenfor, en del af de små gik ind i D.N.S.A.P., de store i Dansk-Tysk Forening eller viste på anden måde deres sympati og forståelse for, hvad vej vinden blæste. Adskillige inden for denne gruppe - så vel som i andre - prøvede at købe sig aflad ved ydelser til det illegale arbejde eller på anden måde; og mange slap efter den 5. maj for udrensning ved tjenestemandstolen eller kollegiale æresretter, skønt de i deres sjæls inderste vidste, at de dumpede til eksamen i dansk og tysk. Spurgtes de, før fødderne blev kolde, om de var nazister, veg de udenom; og nu bagefter kan man se dem hælde som siv mod kommunisterne eller til hvilken side, de tror, vinden vil blæse.

Gunnar Larsen blev arresteret straks efter befrielsen, men efter endt forundersøgelse løsladt den 2. april 1946. Anklage rejstes derpå imod ham for en række forhold, bl.a. finansiering af A/S Hans Olsens Børstefabrik, der arbejdede for fjenden, medens adskillige andre forhold udskødes til bedømmelse ved en eventuelt senere nedsat rigsret. Ved Københavns byret idømtes han den 13. decbr. 1946 fængsel i 10 måneder og en konfiskering af kr. 249.496, som tilfaldt statskassen. Da han appellerede denne dom, kom sagen til behandling ved Østre Landsret. Til almindelig forbavelse fulgte denne ret i sine præmisser uden synderlig kritik de af Gunnar Larsen afgivne forklaringer og afsagde den 27. august 1947 en frifindelsesdom. Gunnar Larsen havde bl.a. fremholdt, at andre jo kun ville have fortsat virksomheden, hvis han havde trukket sig ud af den - en virkelig gyldig grund til vedblivende at tage ansvaret for at levere tyskerne rensbørster til deres geværer! Endvidere fandt han det »urimeligt«, at han skulle risikere at miste de 4-500.000 kr., han havde indskudt i foretagendet - dette på et tidspunkt, da adskillige af hans landsmænd ikke tog i betænkning at risikere livet! Endelig fandt retten ikke at kunne »forkaste Larsens forklaring om, at han har udfoldet betydende virksomhed i allieret interesse« - en påstand, som bl.a. hvilede på udtalelser af tidl. minister Lord Seihorn, men iflg. Foreign Office ikke var afgivet »on behalf of the British government«.

II

Et kapitel for sig udgør de mange tusinde, der enten frivilligt eller på direkte opfordring af den danske regering udførte arbejder for den tyske værnemagt. I »Frit Danmark« juli 1943 foreslog Erling Foss det fortræffelige navn værnemagere, idet han særligt tænkte på »denne krigs gullaschbaroner«, nemlig »de pæne mænd«, direktørerne eller fabrikanterne, der hvisker fortroligt til den ene og den anden: »Jeg er blevet tvunget dertil. Jeg kan ikke lide det ... Det gælder om at holde landets produktionsapparat intakt til efter krigen ... Hellere beskæftige folkene hjemme end sende dem til Tyskland«. Men målt med den nationale alen omfattede denne gruppe ikke blot »de pæne mænd«, men de uhyre mange, der under besættelsen med glæde tjente penge ved at udnytte Danmarks afhængighed af Tyskland. Der var nogle, der tjente penge mod deres ønske, f.eks. fordi regeringen pålagde dem at handle med fjenden, eller fordi værnemagten simpelt hen tvang dem - en tvang, der dog først begyndte efter den 29. august; men disse meget

få sendte naturligvis straks efter udbetalingen på eget initiativ fortjeningen tilbage til Nationalbanken og bestod derved den prøve, som så mange af samfundets store ikke klarede.

Denne definition af værnemagerne, som også lægges til grund for fremstillingen på de følgende sider, er langt videre end den straffetretlige; bl.a. forbød politiske hensyn en så omfattende udrensning. Men menigmand havde et sikkert instinkt for, hvornår en handling var en udnyttelse af situationen og hvornår ikke, selv om handlingerne tilsyneladende kunne være ganske ens, ligesom han ikke var i tvivl om, hvorfor det var forkasteligt at være værnemager. Da krigen kom i september 1939, havde mange endnu den forrige verdenskrig i friskt minde med den uhemmede dans omkring guldkalven og vanskeligheden ved en retfærdig fordeling af goderne, fordi man da slet ikke var indstillet på rationering. Nu derimod var der almindelig stemning for rationering af alle vigtige varer, som der utvivlsomt ikke var rigeligt af, idet man måtte imødesee en totalitær krig med uhyre materielle vanskeligheder også for de neutrale; og fra officiel side prædikedes der samfundssind, og at hamstring var samfundsskadeligt. Endnu stærkere ord om samfundssind blev der talt fra den 9. april; nu gjaldt det ikke mindre end landets vel og folkets fremtid. Enhver kunne nu forstå, at hvis krigen trak i langdrag som den forrige krig, ville vi risikere at komme til at sulte, som Tyskland da kom til det, hvis det ikke lykkedes os at holde hus med vore midler og hindre tysk udnyttelse af dem. Da så tyskerne selv i slutningen af april meddelte officielt, at man frabad sig henvendelser om beskæftigelse, af hvilken art de end måtte være, og de endvidere påstod, at alle de varer, værnemagten skulle bruge i Danmark, blev hentet i Tyskland - noget, som ganske vist ingen troede på, hvilket dog er betydningsløst i denne forbindelse -, syntes det ganske indlysende, at skulle man følge kongens bud om at vise en fuldtud korrekt og værdig optræden, måtte man holde sig på så lang afstand som muligt fra tyskerne, hvad enten man ejede varer, arbejdskraft eller andre værdier. Kunne man ikke direkte hjælpe Tysklands fjender, kunne man da i hvert fald undlade selv den mindste hjælp til de tyske ordbrudere og voldsmænd.

Dertil kom, at det hurtigt rygtedes - i hvert fald i store dele af befolkningen -, at Nationalbanken var begyndt at give tyskerne kredit på et så svimlende beløb som en halv million kroner dagligt, og at værne-

Vognmænd!
Hvorfor arbejde
 12 Timer i Døgn, naar det samme kan tjenes paa 8?
 Prøv vor Værnemagtskørsel — og bliv tilfreds.
 * Forplejning * Brændsel * Møbler * Beklædningsgenstande
 o. s. v. — ligesom Fragtkørsel i Fredstid, men bedre betalt.
 * Lang Varighed * Ugentlig Afregning
 * Ingen Kontrakt * Frie Forhold
 Ikke mindre end 3 ToneVogne ønskes.
 Omg. Henvendelse til **Kørselskontoret,**
 Havnen, Thisted — Telf. 859.

Til OSLO og SYDNORGE
 SØGES ARBEJDERE MED KENDSKAB TIL
BILREPARATIONER
 Løn 150.- til 200.- Kr. pr. Uge
 100 Kr. i Forskud 5 Dage efter Afrejsen
 Tysk Arbejdsanvisningskontor,
 Trommesalen 4, København.

Vognmænd!
Kom til Thisted
 Hvor De i Øjeblikket opnår den virkelige store Fortjeneste.
 Prøv vor Kørselsentreprise og bliv tilfreds.
 Forplejning, Brændsel, Møbler, Beklædningsgenstande o. s. v., alt paa ganske normal Fragtkørsel til meget høje Priser.
 Lang Varighed.
 Ikke mindre Vogne end 3 Tons ønskes.
 Ugentlig Afregning. Ingen Kontrakt. Frie Forhold. Omg. Henv. til
KØRSELSKONTORET
 Havnen, Thisted — Telefon 859

Struer kalder!
 Jeg har stadig Brug for flere Generator- og Diesel-Lastvogne.
 Ring til Struer 496 eller skriv og faa alle Oplysninger.
J. S. BRODERSEN Trantportkontoret - Struer
 250 Biler og Hestekøretøjer antages til god Kørsel
 (Kun 2-Spand). Vi har 400 Spand i Arbejde, men kan bruge endnu flere
Entrepenørfirmaet C. Dahl, Allesø pr. Odense
 Til Allesø 110 Til Allesø 110

Disse værnemager-annoncers skamløshed taler for sig selv. Og indtrykket forstærkes, når man opfrisker mindet om dem, der blev gengivet i Bind I.

magten i folkemunde på grund af denne udplyndring blev døbt om til »græshopperne« og »fjernemagten«, ligesom der var almindelig skepsis angående værdien af vort tilgodehavende selv i tilfælde af en tysk sejr. Endvidere advarede de illegale blade allerede fra november 1940 (»10 bud for danskere«, udsendt af Studenternes Efterretningstjeneste) gang på gang mod at hjælpe tyskerne på nogen måde, ligesom B.B.C. gjorde sit i samme retning.

Ikke des mindre viste det sig hurtigt og i stedse stigende grad, at der over hele landet og blandt alle stænder, som blot havde en lille smule med forretningsforhold af den ene eller anden art at gøre, fandtes mennesker, der foretrak at overlade samfundssindet til andre for selv at tjene penge og derved svække landets fysiske og sjælelige modstandskraft mod fjenden og for manges vedkommende endda ind-

lod sig på at ødelægge deres lands naturværdier på uoprettelig måde. Efterhånden som tiden gik, blev det klart, at Tyskland ikke ville opgive, før dets modstandskraft var slidt op; derfor blev enhver værnemagers arbejde medvirkende til at trække krigen i langdrag med alle dens ulykker. Men adskillige brugte den usleste af alle undskyldninger: »Hvis ikke jeg vil, gør en anden det!« Eller man sagde: »Jeg har ikke forstand på politik« og prøvede på den måde at skubbe ansvaret fra sig. Mange erfarede sandheden i det gamle ord, at rækker man fanden den lille finger, tager han hele hånden. Det begyndte så småt og uskyldigt, men en skønne dag opfordrede eller måske truede tyskerne til noget mere; og til sidst var man helt i tysk sold, hvad enten man kunne lide det eller ikke, og uanset at man risikerede eller endog blev udsat for sabotage. Det særlig triste ved det, men også det, som i nogen grad kan tjene til undskyldning for mange, var den kendsgerning, at så mange af de store og rige og ansete gik i spidsen. Det er nok her at nævne minister Gunnar Larsen, der finansierede A/S Hans Olsens Børstefabrik, som havde store leverancer af geværbørster til værnemagten, med indtil 1,8 million kroner og også på anden måde søgte at hjælpe denne fabriks arbejde for værnemagten, og endelig sammen med andre mænd med indflydelse dannede det berygtede Østrum-udvalg.

Forholdene er noget uens for de forskellige dele af befolkningen. Nogle få eksempler kan belyse det. Landmanden, f.eks., den danske bonde, der er knyttet til sin jord og sine husdyr, har altid haft ord for at være materielt indstillet. Jo bedre jord, des mindre gavmildhed og offersind. Højskolen, som stort set svigtede i de fem lange år, har ikke evnet at rokke meget derved. Landbruget havde haft gyldne tider under den første verdenskrig og derefter dårlige, særligt i kriseårene fra 1930. Så oprandt den anden krig med mulighed for at genvinde noget af det, som han ligesom havde til gode fra de hårde år. Bonden reagerer langsommere end byboen; han har en vis mistro til byens folk, og sabotagen måtte instinktivt være ham imod. Desuden så mange bønder kun sjældent en tysker, og skete det endeligt, var han oftest ganske flink. Der er nogen undskyldning for, at det først sent gik op for landmanden, der ikke så så mange illegale blade, at han handlede mod danske interesser, når han solgte til tyskerne. Det var egentlig først den 19. september, da politiet blev taget, man helt fik øjnene op for tyskeres forbrydelser; thi medens man de færreste steder på landet har set en

jøde, kender alle en eller anden politibetjent. Men trods alle undskyldninger undrer man sig dog over, så almindeligt værnemageriet var. Det var ikke noget enestående tilfælde, som hændte engang på Fyn, da en landmand averterede sin halm til salg og solgte til værnemagten, der bød en øre mere pr. kg end de danske købere. Oven i købet inviterede han tyskerne på kaffe; thi de var da så flinke og deres penge lige så gode som andres! Eller som det skete i Jylland: En dansker havde taget stilling som opkøber for værnemagten og henvendte sig - uden smålige hensyn til de af myndighederne fastsatte regler - til sine landsmænd. I et sogn, hvor han kom, fik han ja hos alle dem, af hvem han gerne ville købe svin, og det var ikke få. Da så sagen senere kom for retten, viste det sig, at sognefogeden var den ærligste af dem alle; thi han tilstod mere, end han var tiltalt for; og så var det naturligt, at han fik lov til at fortsætte i sin ansete stilling! Men værnemagt-sopkøberen, der fik 4 måneders fængsel under besættelsen for sine ulovligheder, fortsatte i den politiløse tid og fik da et år ekstra efter den 5. maj. Særligt under den sidste del af besættelsen blev det i de egne, hvor tyskerne gennemførte store ødelæggelser af den danske natur, meget almindeligt, at landmændene forsømte deres egen bedrift for at tjene 40, 50 eller endog 60 kr. dagligt for hvert spand heste + mand, man stillede. Selv Kaj Munks drastiske protest få dage før sin død kunne kun have begrænset virkning; havde han ejet jordegods i større stil, havde der

BULDOG
 paa „NØRRE“
 gør Pengene **STØRRE**
Tøjkort!

Tænk
 Dem nu godt om, naar De skal benytte Tøjkortet, og brug det med Fornuft.

Hvis
 De gaar til BULDOG med Tøjkortet, er De sikker paa at faa det allerbedste Udbytte; vor Børneafdeling er berømt for sine billige Priser.

— og
 saa har vi det rigtige Udvalg i varme Vintervarer og et straalende Udvalg i fornuftige Julegaver.

BULDOG
 Børneafd.: Nørrebrogade 16

Det lykkedes i tidens løb »Fædrelandet« at skaffe sig ikke få annoncer fra danske forretninger og virksomheder, der for fleres vedkommende næppe kunne regne med en kundekreds blandt bladets læsere, medens andre til gengæld netop her fandt et naturligt klientel. Enkelte annoncører betegnede sig da også som P.M. (partimedlem) eller tilkendegav på anden måde, at de hørte den nazistiske menighed til. Blandt de forretninger, hvis annoncer gentagne gange kunne ses i bladets spalter, var Varehuset »Buldog« på Nørrebrogade i København. Skønt indehaveren af dette, E. Bryde Nielsen, næppe var værre eller bedre end så mange andre, der søgte at udnytte situationen, samlede befolkningens harme sig dog i særlig grad om hans forretning, og under folkestrejken i sommeren 1944 gik man den 30. juni til attack imod den. Bygningen blev slukket i brand og dens inventar kastet ud på gaden, hvor der tændtes bål af det (se billedet andet sted i dette bind). Fotografier af denne »Folkedom« gik gennem hele den frie verdenspresse som et afskrækkende vidnesbyrd om, hvad man kunne risikere, hvis man anglede efter forretningsforbindelse med nazister eller tyskere.

måske været en mulighed; thi alt for ofte har man på landet indflydelse efter sit hartkorn, ikke efter karakter eller dygtighed.

Kan man således finde delvis undskyldning for landmændenes værnemageri, vil de fleste også give arbejderne en ret bred margin. Men det står fast, at enhver, der sagde sin stilling op for at tage stilling hos tyskerne og derved opnå mere end normal dansk løn, var værnemager. I Norge er den slags endog strafbart, skønt udrensningen der gennemgående er mildere end her. Efterhånden som tiden gik, steg lønnen til det fantastiske, så man så det særsyn, at fagforeningerne ønskede at holde igen, medens den enkelte arbejdsgiver (entreprenør) kun var interesseret i de høje lønninger, såvel som i dyre indkøb af materialer, da han selv fik procenter af lønnen og de andre udgifter. Adskillige hundrede kroner om ugen blev almindeligt; og det særligt farlige arbejde med jordminer honoreredes med 1000 kr. om ugen eller 150 kr. daglig. Mange var godt klar over, at det var forkasteligt arbejde; men man dulmede samvittigheden ved at følge den frie presses talrige opfordringer til at arbejde langsomt og dårligt og om muligt sabotere arbejdet. Videre glæde af pengene havde de færreste; for hvad der kommer let, går let; den »sorte børs« fandtes på eller nær de fleste af disse triste arbejdspladser; priserne på cigaretter og andre livsfornødenheder var svimlende. Den demoraliserende virkning, som den art værnemageri har voldt, tager det lang tid at overvinde.

Det mest omfattende økonomiske samarbejde finder man blandt de selvstændige erhvervsdrivende, navnlig handlende, fabrikanter og entreprenører. En del aktieselskaber og firmaer blev stiftet med det udtrykkelige formål at udnytte værnemagtsordrer. I stedet for at bruge sit sunde instinkt og undlade forretninger med fjenden lod man sig lokke af penge, der var lette at tjene, og af forskellige samfundsspidsers slette eksempel. En del var også bange for at gå ned i indtægt ved at miste de sædvanlige markeder eller indkøbsmuligheder, medens andre drømte om den første verdenskrigs gullaschtider. Fra den 2. december 1942, altså efter at vi var nået godt halvvejs gennem besættelsesårene, fik de handlende pligt til at sælge til de enkelte værnemagtsmedlemmer, der skulle behandles som »faste kunder«, dog ikke med hensyn til vin, spiritus eller tobaksvarer; hver tysker måtte kun købe til sit personlige behov, i almindelighed kun ét par, ét sæt eller ét stykke af hver vare. Men længe forinden havde smarte forretningsfolk solgt i stor stil

til tyskerne. En meget kendt forretningsmand i Århus solgte således, uden at dette kunne betegnes som strafbart, allerede i 1940 så meget kontorinventar til tyskerne og de danske nazister, at det løb op til over 60 pct. af hans samlede omsætning; men det varede ikke længe, før dette ændredes, og hans annoncer forsvandt fra »Fædrelandet«. Derimod lykkedes det en driftig mand som direktør E. Bryde Nielsen ved annoncer i samme organ at gøre sin forretning »Buldog« foran på Nørrebro til genstand for folkets spontane angreb under folkestrejken, så at fotografier af denne brand vandrede verden rundt som et klassisk eksempel på, hvad man risikerede. På beslægtet måde gik det restaurant »Tosca« i Frederiksberggade i København ved kapitulationen; her havde den berygtede direktør Karl Schultz skabt et sådant tilholdssted for tyskere, frikorpsfolk på orlov, hipøer, professionelle feltmadrasser, stikkere og andre forrædere, at det var fuldt forståeligt, ingen kunne eller ville sige noget til, at man måtte have udløsning ved at smadre det hele, skønt ødelæggelsen målt med den gængse, snæversynede, materialistiske alen ikke havde noget fornuftigt formål. Men også »fine« folk i restaurations- og hotelbranchen svigtede. Kun et enkelt, slet ikke særligt graverende tilfælde blandt mange skal nævnes: Direktør Åge Poschmann, København, der drev både »Astoria« og skydebanens gamle hæderkronede virksomhed, kunne af frygt for, at hotellet skulle komme til at stå tomt og personalet derfor blive arbejdslost (ak, dette hensyn til personalet går igen gang på gang, når man skal finde en undskyldning!), ikke vente mere end 3 dage fra den 9. april, før han rettede henvendelser til tyske officerer for at få dem til at bo på hotellet. Hvis han forinden havde rådspurgt bestyrelsens juridiske medlem, højesteretsadvokat Geo K. Schiørring, om den slags var »korrekt og værdigt«, var han næppe blevet advaret; thi i efteråret 1941 startede denne, der hidtil gennem mange år havde repræsenteret betydelige engelske interesser, sammen med et par unge mennesker »Maskinfabrikken Nordropa« med det formål at fremstille flyvemaskindele og andet krigsmateriel til tyskerne. Efter at have tjent betydelige beløb (dog ikke sammenlignet med, hvad de store værnemagere præsterede) i over et år, fik Schiørring »kolde fødder« omkring nytår 1943 - kort efter at det ved El Alamein og ved Stalingrad var begyndt at gå galt -, men dog ikke koldere, end at han ikke nedlagde virksomheden, men overdrog den til andre. Hans tilfælde viser, hvor usikker

Natten mellem den 4. og 5. maj 1945 satte Københavns befolkning punktum for den trafik, som havde været drevet i restauranten »Tosca« i Frederiksberggade. Det var ikke noget helt almindeligt syn, der mødte strøgvandrerne næste morgen - men et ubedrageligt tegn på, at befrielsen endelig var inde!

retsbevidstheden er. Underretten frifandt ham for værnemageri, fordi han ikke havde overtrådt nogen af de bestemmelser, der var fastsat fra dansk side, og fordi han af egen drift var trådt tilbage ved nytår 1943, da virksomheden lå med million-order, der kunne have givet stor fortjeneste. Landsretten - både jurister og lægdommere - dømte ham til 8 måneders fængsel og tab af sagførerbestillingen for bestandig; og mens et betydeligt mindretal af dommere i Højesteret sluttede sig hertil, fastsatte flertallet straffen til 4 måneders fængsel og tab af bestillingen i kun 5 år. Dette milde standpunkt vedrørende bestillingen er så meget mærkeligere, som både lovgivning og domstole plejer at være hårde over for sagførere, der forser sig; således mistede som en følge af den almindelige straffelov en sagfører kort efter befrielsen sin bestilling for stedse og idømtes 40 dages fængsel, fordi han havde tjent 5-600 kroner ved at afgive urigtig erklæring om, hvor mange bistader han havde, og derefter solgt en del kort til sukker til bierne. Og 10 år før tog Højesteret bestillingen fra en sagfører for livstid og gav ham en bøde på 2500 kr., fordi han havde udsmuglet nogle dobbeltmøntfodede obligationer, idet retten fandt, at det var en handling, der var vanærende i den of-

fentlige mening.

Som et andet eksempel på værnemageri af sagførere kan nævnes en provinssagfører, der døde efter kapitulationen, men før det blev afgjort, hvilke følger hans handlinger ville føre med sig. Efter at en af hans kolleger i den pågældende by først havde sagt nej, sagde han selv ja til at blive værnemagtens sagfører ved dens erhvervelse af jord og andet, skønt de fleste erhvervelser foregik langt fra hans by og egn. Ved at beregne høje salærer indtjente han gennem årene flere hundrede tusinde kroner ved dette arbejde; da hans kolleger i hans by efter befrielsen på et møde drøftede hans forhold, var der flertal for, at der ikke burde skrides ind imod ham.

Ikke mindst levnedsmiddel)abrikanterne havde store dage. Navnlig var der noget at gøre i pølsebranchen; thi hvem elsker pølser som tyskerne? Det kan ikke undre, at flere andelsslagterier blev udsat for sabotage. Særlig berømt eller berygtet blev to københavnske firmaer A/S S. Houlberg og J. Steffensen. Allerede under krisen i september 1938, altså længe før værnemageriet opstod, var der raske forretningsfolk, der så en stor chance i at sælge Houlberg Konserver i større stil til værnemagten, så at den kunne have et passende reservelager; men desværre for de pågældende viste det sig, at de prøver, som Houlberg leverede, var fordærvede; og så blev der ingen bukser ud af det skind. Da så krigen og besættelsen kom, blev brødrene Houlberg hurtigt kendt for deres interesse i som medlemmer af D.N.S.A.P. at have forbindelse med nazisterne, men tillige på grund af de forskellige sager, der medførte alvorlige straffedomme for svinske forhold i virksomheden, hvorfor firmaet ikke blot en kortere tid - folks hukommelse er dårlig - måtte holde op med at levere pølser til pølsevognene, men også finde sig i folkeviddets sentens:

»Hvis »Fædrelandet« er et blad,
er »Houlbergs Pølser« også mad!«

Men efter kapitulationen viste det sig i en værnemagersag mod en dansker, der havde været bestyrer af en af kantinerne i Kastrup Lufthavn - hvor der foregik en usandsynlig sortbørs-handel og en udsmugling i stor stil trods toldvæsnetts energiske optræden -, at ikke blot kantinebestyrerens, men også Houlbergs regnskaber og bilag over

omsætningen var væk! Der er dog ikke rejst tiltale mod Houlberg for værnemageri.

J. Steffensen, der var kendt »fra Gedser til Skagen«, overlod ikke Houlberg alle chancer, men var også med i opløbet. Han udviste allerede kort efter den 9. april stor iver og averterede således i den tyske soldateravis i København og andre tyske blade med sine dejlige pølser: »So oder so, Steffensen ist immer an der Spitze,« og at pølserne var »besonders nach deutschem Geschmack hergestellt«. Englænderne kaldtes for »fjenden«; og bl.a. er han sigtet for gennem det tyske handelskammer at have presset baconudvalget for eksporttilladelser, ligesom for at have forhøjet prisen med en ekstra provision til bestyrerne af de tyske kantiner. Samtidig averterede han stort i de danske aviser, at han »svigter aldrig og har aldrig svigtet«. Man spørger blot sig selv, hvad eller hvem det er, han aldrig svigter. Sagen imod ham er endnu ikke sluttet.

En af de fabrikker, der i størst omfang samarbejdede med værnemagten, var Rekyrliffelsyndikatet i Københavns Frihavn. Gennem

mange år havde Dansk Industri Syndikat eksporteret Rekylrifler til hele verden. I anledning af den ualmindelig vellykkede og storslåede sabotage den 22. juni 1944 hævdede ledelsen efter kapitulationen, at sabotagen skyldtes en misforståelse, at man havde haft nært samarbejde med frihedsbevægelsen og slet ikke havde været glad ved at arbejde for tyskerne, men at man var blevet nødt til at følge regeringens linie. Offentligheden blev imidlertid bekendt med et par breve, som en af selskabets direktører, H. Haubroe, havde skrevet kort efter sabotagen, og som blev offentliggjort i »Frit Danmark« den 13. juli 1945. I det ene, der er dateret 5. juli 1944, altså lige efter folkestrejken, skriver han:

»Nu fik vi da generalstrejken overstået, igen en af nationens mange dårskeer og fejlbedømmelser, jeg tænker mig også, at det var generalprøve på, hvad der venter os, når engang tyskerne har forladt landet. Alle rygter om invasion, generalstrejke i andre lande o.s.v. viste sig at være løgn, og menigmand løb som får efter kommunisterne. Man får ikke megen tillid til nationen - Gud ved, om vi bliver i stand til at regere os selv. Man spejder rundt efter et mandfolk - der er ingen at få øje på endnu«.

Den 19. august s.å. skriver han til en af lederne af »Fri-Te-We-«, det forkortede navn på en stor tysk virksomhed:

»Hvorledes det vil gå med genopbygningen, står endnu hen i det uvisse. Nogle dele synes at gå let, andre volder mere besvær. Vi vil imidlertid straks meddele Dem, såfremt der bliver mulighed for en genoptagelse af nogle af de nu afbrudte ordrer. Det var med betænkelighed, at vi i sin tid indgik i samarbejde med Fri-Te-We-, idet den art arbejde lå uden for vort sædvanlige arbejdsområde. I dag er vi glade for, hvad vi har lært, og for de erfaringer, vi har høstet. I denne udviklingsperiode har vi altid modtaget hjælp og understøttelse på den mest loyale måde af Deres firma. Vi er Dem meget forbundne for det samarbejde, der har fundet sted, og vi takker Dem, fordi De med tålmod har gjort det muligt for os at skaffe såvel funktionærer som arbejdere den fornødne uddannelse. Vi ville beklage overordentligt, såfremt der var mulighed for fremtidig beskæftigelse inden for vort firma, som derved er skabt, ikke skulle blive udnyttet videre. Vi ser nu af Deres brev, at også De tænker

Dem samarbejdet fortsat i fremtiden, og ville det glæde os meget, om forbindelsen mellem selskaberne atter kunne blive genoptaget. Vi vil tage de fornødne hensyn hertil ved planlægningen af den fremtidige drift. Til ovenstående måtte vi gerne føje en oprigtig tak for den elskværdige og forstående måde, på hvilken såvel De selv - som andre herfra Fri-Te-We- - altid har ført forhandlingerne under besøgene her«.

Efter disse breves offentliggørelse besluttede direktør Haubroe at trække sig tilbage fra selskabet.

Det mest omfattende samarbejde med værnemagten udførtes dog af entreprenører, som enten frivilligt eller på direkte opfordring af regeringen bl.a. anlagde en række flyvepladser, som ødelagde den pågældende lokalitets natur og i begyndelsen af besættelsestiden bidrog til en stærk misstemning i Norge over for den danske politik, som på denne måde lettede tyskernes kamp for Norges undertrykkelse. Herhjemme blev danske skove forhugget, så det vil tage slægtled at indvinde ødelæggelserne. Klitter er ødelagt med betonfundamenter. Plantevækst er fjernet, så sandflugt er muligjort. Gamle slægtsgårde er revet ned og deres frugtbare jorder omdannet til flyvepladser med lange, brede betonbaner, som det kræver uhyre bekostning at fjerne. Al denne vandalisme, som i kommende tider vil være mindesmærker over den tyske »beskyttelse«, af vort land, har mange danske mænd deres medansvar for og da i ganske særlig grad de, der virkede som entreprenører og arbejdere hos værnemagten. Før den 29. august havde man ingen pligt til at arbejde for tyskerne; men ved en forordning af 4. september 1943 »i analogi med artiklerne 42-56 i Haag-landkrigsreglementet« bestemte v. Hanneken, at »alle danske firmaer, industri- og handelsvirksomheder samt detailhandlere er forpligtet til på forlangende af vedkommende tyske myndigheder mod en passende godtgørelse at modtage og uden opsættelse udføre bestillinger på leverancer til eller arbejder for den tyske værnemagt i Danmark«. Men tvang blev ikke eller næsten ikke nødvendig. Der var mange, der med glæde flokkedes om arbejdsstederne og var villige til at hylde tyskerne og takke dem, fordi man fik lov til at tjene penge, som det danske samfund skulle betale. Man fulgte glad og villigt Scavenius, som i august 1940 i »Berliner Börsenzeitung« havde skrevet, at regeringen »har som baggrund for sit arbejde

hele det danske folks vilje til at gå ind i et frugtbart og positivt medarbejderskab inden for det kontinental-europæiske storrum. Et sådant beredvilligt medarbejderskab vil være - og derom findes der ikke to meninger i dette land - anvist Danmark ved de senere års verdenspolitiske og verdensomspændende begivenheder«. I samme nummer gentog statsbanerne deres 10 år gamle ord fra en jernbaneudstilling i Leipzig: »In Dänemark sind Sie immer ein erwünschter Gast!« Alleerede da havde det »statsanerkendte værnemageri« floreret flere måneder. Ugedagen efter den 9. april havde Luftwaffe opfordret de 3 store firmaer Christiani & Nielsen, Monberg & Thorsen og Wright, Thomsen & Kier til at bygge flyvepladser i Jylland. De to første sagde nej; men Christiani & Nielsen lavede senere arbejde for tyskerne bl.a. i Norge for nogle millioner, foruden at ingeniør Rud. Christiani drev »privat udenrigspolitik« og derved åbenbarede en for en politiker ualmindelig naivitet. Men med hensyn til Wright, Thomsen & Kier kom sagen til at ligge anderledes. Det var et overordentligt indflydelsesrigt firma. Civilingeniør Otto F. R. Kier var folketingsmedlem og fremtrædende konservativ i Århus. Civilingeniør T. K. Thomsen var i bestyrelsen for en række offentlige og private institutioner, deriblandt næstformand (fra 1941 formand) for Arbejdsgiverforeningen og udøvede ligeledes indflydelse i den konservative presse. Ifølge sin egen fremstilling (der bør sammenholdes med bemærkningerne andet sted her i Bind I) var det mod hans samvittighed at arbejde for tyskerne, og han ønskede ikke at gøre noget, som ville give hans landsmænd anledning til at spytte på ham. Men Stauning forklarede ham, at 18 ministre, alle erfarne politikere, var enige om, at det drejede sig om arbejde, der skulle udføres, og at det havde voldt vanskeligheder at få tyskerne til at gå ind på at lade danske arbejdsgivere og arbejdere udføre arbejdet, som de langt hellere selv ville have herredømmet over; derfor var det ikke tyskerne, men Danmark man ville gøre en tjeneste ved at påtage sig arbejdet, idet man ville opnå at holde tyskerne ude fra danske arbejdspladser. Og Christmas Møller skærpede Staunings ord ved at hævde, at Thomsen ikke kunne betragte sig som en god dansker, hvis han ikke udførte arbejdet. Følgen af regeringens henvendelse blev, at der i løbet af de 5 år blev lavet arbejde for værnemagten for et så svimlende tal som 100-150 millioner kroner og det uanset, at forholdene, under hvilke det begyndte, efterhånden ændredes totalt. Endnu efter den 5. maj har Thomsen følt

sig overbevist om, at han handlede rigtigt. Firmaet lavede efterhånden værnemagtsarbejder over hele landet, fra Nordjylland til Bornholm, ofte sammen med firmaerne Hoffmann & Sønner, Århus, Carl Nielsen, Odense, og Melchior & Voltelen. Samarbejdet med tyskerne synes at have været ideelt og tempoet hurtigt, hvilket arbejderne selv var interesseret i. Den første kontrakt blev indgået den 17. april, og mindre end 2 måneder efter var den første startbane færdig på Ålborg Flyveplads, hvilket blev fejret for Wright, Thomsen & Kiers regning. Denne fest er skildret i en hyldestbog, som en af tyskerne ivrigste medløbere, Herluf Andersen, udgav kort efter på bestilling af tyskerne. (Heri oplyses dog ikke, at én af årsagerne til festen var firmaets ønske om at undgå en planlagt dansk-tysk folkefest). Ved afleveringen udtalte hr. Bruns, den tyske leder af arbejdet og repræsentant for de tyske myndigheder i Hamburg:

»Dette arbejde er blevet færdigt tre dage tidligere end beregnet, hvorved der fra begge sider er givet bevis på tempo og energi ... Nu i dag er det festlige øjeblik oprundet, da vi skal indvie en startbane på 100.000 kvadratmeter, vel den største i Europa ... Jeg vil, mine herrer, takke Dem for det gode samarbejde«.

Ved festen bagefter henvendte civilingeniør H. K. Wright følgende ord til hr. Bruns:

»Vi to firmaer takker hr. Bruns for den tillid, som blev vist os; thi tillid og venlighed har mødt os under hele arbejdet. Denne gensidige tiltro har præget hele vort arbejde, derfor også det gode resultat, og det glæder os, at De, hr. Bruns er tilfreds«.

Hr. Bruns svarede:

»Jeg takker Dem, hr. ingeniør Wright, såvel som alle de øvrige herrer i de to firmaer, også fordi De har indbudt os til denne festlige afslutning på et arbejde. Det hele er af mere betydning end blot dette, at et arbejde er blevet færdigt, vor fælles glæde er ikke alene begrundet med dette, men i, at det er lykkedes os som to nationer gennem fælles arbejde at nå et godt resultat. Vi havde unormale forhold, et arbejde

skulle gennemføres, som De som danskere måske ikke var interesserede i. Men efter kort tid viste det sig, at vi ikke mere var to nationer, men en stor skare ingeniører og arkitekter. Deres sande mål måtte være det gode arbejde. Mange unge ingeniører har fået opgaver her. Vi har fået forbindelse med hinanden, to nationer har rakt hinanden hånden. Resultatet var godt, et godt samarbejde og godt kammeratskab. Mine tyske kolleger og medarbejdere, jeg beder Dem om at rejse Dem og sammen med mig at drikke på vore danske kollegers og venners vel!»

Festen fik et vellykket forløb og var sent forbi. Tyske og danske sange vekslede. En periode, et arbejde, et venskab var sluttet. Ved festen i midten af juli s.å., da en anden startbane blev indviet, samlede man om »det verdensberømte danske, kolde bord«, hvor hr. Bruns slog fast, at resultatet, en startbane på tre uger, havde det ikke været tyskerne muligt at skabe, hvis de ikke havde haft en så fabelagtig arbejdsstab som de danske arbejdsgivere og danske arbejdere. Ingeniør Teig-Jespersen, den ledende ingeniør i Wright, Thomsen & Kier, der sammen med Hoffmann & Sønner havde udført arbejdet, sagde i sin takketale:

»Tyske kammerater og kolleger! Som repræsentant for begge firmaer vil jeg gerne udtale min tak for den store tillid, som De har vist os, idet De overdrog os det store arbejde. Vi har overholdt vore terminer - firmaer hører ikke til de mindste her i landet, med startbaner var vi dog ikke fortrolige, men det er lykkedes for os, endog med rekord. Dette vil gøre vort navn bekendt i hele verden, vi har skabt os et ry og takker derfor endnu en gang den tyske øvrighed og hr. Bruns som dens repræsentant i Ålborg. Danske ingeniører og kammerater, sammen vil vi udbringe et længe leve for vore kolleger!«

Ingeniør Teig-Jespersen har i en redegørelse efter befrielsen meddelt, at Wright og han måtte tale, »da ingen af cheferne var til stede«. Der blev udtalt, fortæller han, at man havde forsøgt at udføre arbejdet så godt og hurtigt, som omstændighederne kunne tillade det, og man håbede, det kunne tjene til fredeligt formål (!!). Hr. Teig-Jespersen påstår selv at have talt ganske kort og i »almindelige vendinger«.

Ud fra denne overstrømmende elskværdighed, ja kryben for tyskerne er det forståeligt, at disse - inspireret af selve Göring - i 1941 fik

Ved festen i Ålborg, da den første startbane var færdigbygget for tyskerne, lod man ind imellem talernes lovprisning af samarbejdets fortræffelighed drikkevarerne vederfares fuld retfærdighed.

Og til yderligere opmuntring for de danske hjælpere lod tyskerne nogle bombemaskiner køre frem på startbanen, hvorefter de under en påfølgende flyvning demonstrerede deres effektivitet.

den idé, at der burde rejses et monument i Ålborg for de arbejdere, der var omkommet under de britiske »terrorangreb«. Der blev nedsat et udvalg, i hvilket entreprenørerne var repræsenteret, gennem prof. Utzon-Frank fik man opgivet navne på kunstnere, der kunne tænkes at løse den store opgave, et udkast til monumentet blev forelagt, og Ålborgs daværende borgmester erklærede sig villig til på byens vegne at modtage det, ligesom den kommende plads blev udset. Alligevel blev tanken aldrig gennemført skønt de 100.000 kr., Monumentet skulle koste, var sikret. Det kunne der nok være råd til, al den stund det var en særdeles god forretning at være entreprenør, selv om man så vidt muligt holdt sig til de af danske myndigheder fastsatte priser eller i hvert fald ikke overskred dem mere, end de fleste andre entreprenører gjorde i deres vanskelige arbejde for at skaffe de fornødne materialer. I hvilken grad Wright, Thomsen & Kier har været højere oppe med deres priser, har offentligheden ikke fået nogen meddelelse om; justitsministeriet har henlagt sagen.

Hele det økonomiske samarbejde med tyskerne, og da ikke mindst det »statsanerkendte«, har voldt uhyggelig megen skade, både målt i kroner og ører og på anden måde. Danmark tog skade på sin sjæl, som T. K. Thomsens sagfører har udtrykt det. Uden syner forvildes et folk, som kong Salomon sagde det for 3000 år siden. Det betalte sig økonomisk at være værnemager, som mange af dem, der ikke var det, siger; thi ikke blot har mange af værnemagerne, og da navnlig de »statsanerkendte« fået lov til at beholde en betydelig del af fortjenesten (det burde være en selvfølge, at ingen kunne beholde nogen del af sin fortjeneste som værnemager, selv om han var »statsanerkendt«, alene bortset fra et beskedent beløb til leveomkostninger for dem, der ikke havde andet at leve af, men de har fået deres materiel fornyet og får nu tildelinger i forhold til deres omsætning bl.a. som værnemagere. Og forklaringen på disse skæve forhold kan alene være den, at den megen tale om, at der skulle vises samfundssind, ikke gjaldt for dem, der fremførte den, dem, der havde magten her i landet under besættelsen, regeringen, politikerne, pressen og de store organisationers mænd og de øverste embedsmænd. Den gjaldt kun for alle os andre. Derfor blev der ikke protesteret, da en embedsmand for at virke som departementschef under besættelsen i de »særlige« sager stillede som betingelse, at han også i senere embedsstillinger ikke skulle stilles rin-

gere med hensyn til løn end departementschefer. Derfor har ministeriet Scavenius i den lange tid mellem 29. august og 5. maj, da ingen af ministrene havde andre pligter eller andet ansvar end en hvilken som helst anden dansker, alligevel fundet det naturligt, at staten skulle ud med mere end en kvart million kroner årligt i ministerlønninger. Og derfor kan ingen uhildet iagttager være i tvivl om, hvad der er den vægtigste årsag til den megen uro, utilfredshed og skuffelse, der har præget Danmark i de første år efter befrielsen: Havesygen har vist sit hæslige ansigt og sin udbredte magt i uhyggelig grad.

Sehested og andre quislinge

Af lrs. R. Prytz

Selv om der ikke blev tale om dødsdomme, er Sehested-sagen dog på en måde både den betydningsfuldeste og tristeste af alle de mange forrædersager, der har været forelagt de danske domstole siden kapitulatio-
nen. Thi her har vi at gøre med quislinge med hofjægermester Jørgen Sehested og proprietær Hartel som de mest ærgerrige, der for deres egen magtskyes og begærs skyld meget hurtigt efter den 9. april søgte al den støtte hos tyskere og nazister, der var at få, og som i kraft af deres indflydelse var ganske anderledes farlige end de, for hvem maskinpistolen var det naturlige udtryksmiddel. Her var ikke tale om sølle skrog, der blev tvunget af samarbejdspolitikken til at arbejde for tyskerne, men derimod for de flestes vedkommende om velstående,

Den gamle fynske herregård Broholm, som for mere end to hundrede år siden kom i slægten Sehesteds eje.

dygtige og indflydelsesrige mænd, for hvem Quisling og hans magt må have været det store mål.

Det centrale for disse mænd, der i det væsentligste tilhørte L.S. (Landbrugernes Sammenslutning, stiftet omkring 1930, da krisen satte ind), var to ting: dels at afløse ministeriet Stauning for selv at komme til magten, dels at skaffe sig selv og deres tilhængere blandt landbruget bedre økonomiske kår navnlig ved højere priser på eksporten. Navn til denne kreds lagde Jørgen Sehested (den 12. juli 1947 idømt 12 års fængsel), ejer af det dejlige gods Broholm på Fyn. Som 22-årig var han blevet cand. jur. med en solid 1. karakter og nød før krigen betydelig anseelse, bl.a. gennem en årrække som formand for Majoratsbesiddernes Forening. Da hans fader havde været landbrugsminister, er det forståeligt, at han selv også fik interesse for politik, og i årene op til krigen blev han landskendt for sine fejder med K. K. Steincke (bl.a. vedrørende den fra talløse injuriersager kendte Elith Jensen), hvilke medførte flere betydelige bøder efter injurielovgivningen. Efter kapitulationen blev han mentalundersøgt, og erklæringen går ud på, at han er over middelbegavet, samtidig dog ret naiv og psykoinfantil; hans følelsesliv er præget af en lys grundstemning med handletrang, men samtidig er han stemningslabil (= stemningssvingende), reaktiv, irritabel og hidsig, af karakter disharmonisk og præget af en stærkt overkompenseret underlødighedsfølelse, selvhævdende og uægte, egocentrisk og forskruet, noget reformerende og rethaverisk, tillige hyperthym (letbevægelig optimist) og aktiv, indblandende og stridbar, selvfølede og geskæftig. Derfor bliver konklusionen, at han er konstitutionel psykopat i middelsvær grad af den selvhævdende, hyperthyme type, noget stemningslabil og neurastenisk, præget af katathyme (vrangforestillingsmæssige) komplekser og med stærk overkompensation af en udtalt underlødighedsfølelse. Han har gennem årene interesseret sig for alle nye politiske systemer, da han ikke længere troede på det gamle. I 1931 kom han ind i L.S., var en overgang medlem af hovedstyrelsen, lærte i 1930'erne Frits Clausen at kende og meldte sig i 1940 ind i D.N.S.A.P. Men allerede fra 1937 nærede han stærk interesse for forholdet mellem Danmark og Tyskland, idet han var af den opfattelse, at Hitlers Tyskland ville udstrække sin magt over sine grænser, hvilket også ville komme til at berøre Danmark; derfor søgte han sig udenlandske forbindelser i håb om på en eller anden måde at kunne gøre

nytte, når krigen kom til Danmark. Han omgikkes selskabeligt den tyske gesandt v. Renthe-Fink og fik af dennes frue en af de første dage af januar 1940 at vide, at Danmarks forbindelse med England ville blive afbrudt omkring den 1. april, og at det ville være klogt, hvis vi ordnede os selv forinden. Ud fra hans håb om at kunne »gøre nytte«, når krigen kom, skulle man tro, at han delagtiggjorde regeringen i sin viden; men det fandt han ingen anledning til; derimod syntes han, at det var hans pligt at underrette så mange bønder som muligt derom.

Han var ikke ene om at repræsentere det store hartkorn. Det vakte lidet smigrende opmærksomhed og tillige betydelig munterhed, da der sidst i 1940 dannedes en »Lensgrevernes Faggruppe« i tilslutning til D.N.S.A.P., L.S. og »alle andre kræfter, der arbejder for en lykkelig fremtid for Danmark«. Stifterne var de 3 lollandske godsejere J. O. Raben-Levetzau, Otto Rosenørn-Lehn og Frederik Marcus Knuth til Knuthenborg, af hvilke den sidstnævnte kom aktivt med ind i Sehested-sagen (dom: 2 års fængsel). Man spurgte sig selv i al uskyldighed, hvorledes disse meget velhavende mænd havde tænkt sig at bekæmpe »plutokratiet«. Som »Politiken« bemærkede det i sin kommentar til meddelelsen, var Knuth kendt som en fremragende kaktussamler; men der skulle ikke gå et år, før han blev kendt på lidet smigrende måde, idet der i oktober 1941 rejstes sigtelse mod ham for blodskam

og sædelighedsforbrydelse. Derfor meldte han sig den 1. december til frikorpsen i håb om at unddrage sig strafansvar (»Noblesse oblige«), blev straks sendt til Gratz, blev syg, søgte at komme ind i civilt arbejde i Tyskland, men blev sendt hjem efter de danske myndigheders ønske, så at hele denne udenlandsrejse ikke engang varede 3 uger. Den 11. april 1942 idømtes han 5 års fængsel. Forinden havde han imidlertid været med til forskellige af kredsens landsforræderiske handlinger. Allerede i 1934 blev han medlem af D.N.S.A.P., var hurtigt kommet

Jørgen Sehested (f. 1885) blev student i 1902 og cand. jur. i 1907. Han virkede derefter en kort overgang som by- og herredsfuldmeget i Thisted, hvorpå han 1908-09 foretog en studierejse til Heidelberg og Paris, hvor han særlig lagde sig efter statsforfatningsret. I den følgende tid fungerede han som volontør i udenrigsministeriet, var 1912-16 assistent i justitsministeriet og gik så ud af statens tjeneste. I 1924 blev han besidder af Stamhuset Broholm og ved dets ophævelse i 1930 ejer af Broholm Gods. At han endnu på dette tidspunkt havde bevaret sin position blandt standsfællerne, fremgår deraf, at han i 1926-33 var formand for Majoratsbesiddernes Forening. Hans tilslutning til L.S., i hvis hovedstyrelse han havde sæde, og hans antisemitiske holdning var dog allerede da et ofte diskuteret emne, ligesom hans stilling inden for L.S. i 1937 gav anledning til stærke interne brydninger. I årene før krigen var det navnlig hans optræden som injuriant, der tildrog sig opmærksomhed, og som for hans eget vedkommende i 1938 medførte alvorlige bøder.

ind i hovedstyrelsen, havde haft en række tillidshverv og var optrådt som taler ved partiets møder, også i det første års tid efter den 9. april. Han var økonomisk interesseret i »Fædrelandet«, både som aktionær og som kautionist. Endnu den 1. februar 1941 deltog han i Fredericia i et møde af alle partiets ledere; men derefter trak han sig efterhånden noget tilbage, og i december s.å. fandt partiet det hensigtsmæssigt at oplyse, at en eventuel anklage mod ham ikke kunne berøre D.N.S.A.P., da hans medlemskab var stillet i bero. Men i nøden skal man kende sine venner, og både Sehested og Hartel gjorde sig, før dommen faldt, store anstrengelser for at få deres tyske venner (SS-Brigadenführer Kanstein og andre) til at hindre, at sagen kom offentligt frem, og for om muligt at skaffe Knuth asyl uden for Danmark, hvis han senere måtte blive benådet; derimod blev de frifundet for at have henvendt sig til tyskerne for at opnå benådning, så æren for denne tilkommer måske alene hans forsvarer, højesteretssagfører Steglich-Petersen.

Den mest aktive i Sehested-kredsen var utvivlsomt cand. mag. Axel Chr. Hartel (Dom: 14 års fængsel), kaldet »Grækeren«, ejer af proprietærgården Nellerupgård i Nordsjælland. Helt fra sin ungdom af, da han virkede som skolelærer, har han været plaget af mereværdskomplekser, der dog måske i virkeligheden er udtryk for underlødighed, og disse kom til rig udfoldelse efter den 9. april. Han var med i L.S. fra starten og har været medlem af såvel hovedstyrelsen som forretningsudvalg. Fra 1935 var han en af Bondepartiets repræsentanter i folketinget, og da han var stærkt påvirket af nazismens landbrugspolitik og forsøg på at skabe udligning mellem den arbejdende befolkning i by og på land, talte han tit efter indbydelse ved D.N.S.A.P.'s møder. Efter at Sehested i begyndelsen af 1940 havde fortalt ham, at vor handelsforbindelse med England snart ville blive afbrudt, var han sammen med Knud Bach hos gesandt v. Renthe-Fink for at drøfte landbrugseksperten og priserne for denne, når forbindelsen vestpå blev afbrudt. Hartel og Sehested opnåede som hovedmændene at få to trediedele af deres formuer konfiskeret.

Af stor betydning var det, at den gamle L.S.-høvding Knud Bach, Røngegård pr. Ulstrup i Jylland, var med. Han havde været med til at stifte L.S. og havde siden været formand for denne bevægelse. Derigennem havde han lært både Sehested og Hartel at kende. Da han siden kapitulationen har været alderdomssvækket, har han været mentalt un-

dersøgt af de fineste lægeautoriteter, der har fundet ud af, at han nu lider af let hukommelsestab, men at han dog næppe var svækket under besættelsen, at han ikke er psykopat, men antagelig noget naiv, ikke uden selvfølelse og vist ikke uden snuhed. Med hensyn til almindeligt omdømme og tænkeevne må han snarest i betragtning af sin alder siges at være vel konserveret. Derimod vil et længere fængselsophold sikkert virke skadeligt på ham, og retten beklagede da også i sin dom af 12. juli 1947 at måtte idømme den gamle mand 5 års fængsel og ville gerne indstille ham til benådning. Til trods for dommen, og skønt han under sagen næsten intet har kunnet huske, har adskillige L.S.- bønder efter domsafsigelsen ønsket at hylde ham som deres høvding og nægter at erkende, at han er dømt som en quisling.

Af andre kendte L.S.'er var der brødrene Valdemar og Jens Thomsen, der begge i en lang årrække indtil 1945 havde haft sæde i folketinget som hørende til Bondepartiet, og som fik henholdsvis 3- og 2 års fængsel; endvidere gårdejer Johannes Selchau Foget, Munkholm ved Randers, der ligeledes som rigsdagsmand gennem en lang årrække repræsenterede Bondepartiet (2 års fængsel); endelig statshusmand Søren Lund, Spanager ved Køge, næstformand i L.S. (1 års fængsel) og kontorchef Svend E. Johansen, der oprindeligt sad i folketinget som hørende til Retsforbundet, men senere blev løsgænger, idet han under besættelsen var med i forskellige mærkelige og betydningsløse nye partier. Det lykkedes Johansen at blive frifundet, men med præmisser, der gjorde frifindelsen til en tvivlsom fordel, idet det vel blev godtgjort, at han har deltaget i forskellige møder med Hartel, Sehested, Mortensen og tyskeren von Loew, men efter det oplyste kun som rent passiv deltager, hvorfor retten karakteriserer ham som en ganske »betydningsløs medløber«, hvis adfærd - hvor utiltalende den end forekommer at være - næppe kan anses for strafbar. Under de forhold kan der naturligvis ikke blive tale om erstatning for varetægtsarresten. Man ser, at deltagerne repræsenterede landbrug af alle størrelser og alle dele af landet undtagen Bornholm.

Et kapitel for sig fortjener den kendte frugtmand Emil Vald. Hardy-Hansen. I 20 år havde han været formand for »Dansk Frugtavl« og gjort et stort og betydningsfuldt arbejde her. I den grad var han gået op i frugtinteresserne, at han i august 1940 og senere sammen med Sehested, Hartel og Mortensen forhandlede med tyskerne om forøgelse af frugteksporten til Tyskland og i foråret 1941 bad Hartel føre forhandlinger

Efter befrielsen blev Jørgen Sehested arresteret og sad som varetægtsfange i Vestre Fængsel. Her ser man hofjærgermesteren på gårdtur. Hans medfanger synes at have en hel del mere skamfølelse i livet end herren til Broholm.

med det tyske gesandtskab om det samme emne. Det blev vurderet til et halvt års fængsel og tillidstab i 5 år at være så ensidig indstillet. Derimod havde han ikke været med, da Sehested og Hartel flere gange i 1942 forhandlede med den tyske legation i København om forøget frugtekseport. Foruden disse var der nogle byfolk med. Landskendt var direktør Thorkild Juncker, Århus, og kendt af alle jurister landsretssagfører Erik

F. M. Knuth (f. 1904) blev i 1925 besidder af Grevskabet Knuthenborg og efter dettes ophævelse i 1926 ejer af Knuthenborg Gods. Han var i 1933-38 formand for De samvirkende Lolland-Falsterske Landboforeninger, hvilket på flere hold vakte adskillig forundring, da han allerede i 1934 var en ivrig og aktiv deltager i vor hjemlige nazistiske rummel, agiterende både for antisemitisme og for »bondens selv-tægt«. Først i 1938 skilte man sig i landboforeningerne af med ham. Hans vej ind i landsforræderiet var en naturlig konsekvens af alt det forudgående; men hertil kom yderligere hans beskidte personlige forhold, angående hvilke der henvises til teksten.

Reitzel-Nielsen, København. I 1927 var Juncker blevet direktør for Århus Oliefabrik og havde ikke taget aktiv del i politik før besættelsen, men var med i mange forskellige bestyrelser og hverv. Efter den 9. april gjorde han sig hurtigt gældende som en af tyskernes medløbere. Dansk-Tysk Forening fik i Århus en aflægger, »Dansk-Tysk Selskab«, en rekonstruktion af »Dansk-Tysk Selskab af 1916«, som lededes af kaptajn Ernst Ipsen, og det skyldtes i ganske særlig grad Junckers ener-giske indsats, at denne Århus afdeling fik pumpet nyt - men særdeles

tyndt - blod i årerne. Efter at krigen med Rusland var begyndt, øjnede oliemanden sin store chance og gav således grosserer Dannemand Jensen tilsagn om at gå med i A/S »Dator«, der tilsigtede at få overdraget jødiske agenturer, at opnå forhåndsviden om gode forretninger gennem Reichswirtschaftskammer i Berlin og senere at opkøbe danske fordringer i Tyskland og påbegynde arbejdet for udnyttelsen af »Ost-Raum«. Men allerede kort efter mistede han interessen for A/S »Dator« trods dets smagfulde formål, da man med ham som formand i november 1941 stiftede »Arbejdsudvalget til Fremme af dansk Initiativ i Øst- og Sydøsteuropa«, der året efter ændrede navn til »Udenrigsministeriets Østrumsudvalg«. Juncker virkede her særligt for at muliggøre, at Århus Oliefabrik kom til at dyrke oliefrø i Ukraine; men han tænkte sig også muligheden af, at danske ingeniører skulle rationalisere »Ostlands« industri, og at tidligere grønlandsfangere blev sat ind i sælfangsten i Pernaubugten, for blot at nævne et par eksemplarer på hans vidtspændende tanker. Allerede i juli 1940 havde han på Sehesteds foranledning til brug for tyskerne udarbejdet et memorandum om mulighederne for udnyttelsen af Århus Oliefabrik og Ø.K. til løsning af nogle af det tyske »storrums« oversøiske handels- og skibsfartsproblemer, og det til trods for, at han intet havde at gøre med Ø.K. og ej heller satte sig i forbindelse med dette selskab i den anledning. Retten fandt ganske naturligt, at en

sådan handling kunne straffes som hjælp til Tysklands krigsførelse, og i forbindelse med andre forhold blev hans straf sat til 2 års fængsel.

Landsretssagfører Erik Reitzel-Nielsen er den yngste og måske bedst begavede af deltagerne i Sehested-gruppen, hvori han dog ikke deltog, før han i Maj 1944 kom i samarbejde med Sehested om en eventuel regeringsdannelse. Efter sin store juridiske embedseksamen i 1932 blev han meget hurtigt formand for Juristforbundet og fik gjort dets organ »Juristen« til et interessant blad. I kraft af sin over-

ordentlige ærgerrighed udviste han et stort initiativ og kom bl.a. før krigen ind i forhandlinger med jurister i en del andre lande om en international juristorganisation af faglig karakter. Den daværende rigspolitichef E. Thune Jacobsen forelagde sagen på den tyske juristkongres i 1939 i Leipzig, hvor man nedsatte et udvalg med Reitzel-Nielsen som formand og de tyske juristers formand, rigsminister Hans Frank (hængt den 16. oktober 1946 som krigsforbryder) som udvalgets ære- præsident. I juni s.å. inviterede Juristforbundet Frank til at holde foredrag i København, og skønt man efter krigens udbrud i september betragtede det som en selvfølge, at arbejdet på den internationale organisation måtte hvile under krigen, fulgte man dog fra dansk side i juni 1940 (altså før Scavenius's ministertid) »i loyal opfyldelse af udenrigsministeriets ønsker« og »nøje efter de af regeringen fastlagte retningslinier« en tysk opfordring til at genoptage arbejdet, hvorfor man (d.v.s. Reitzel-Nielsen, Thune Jacobsen, byretsdommer Jørgen Berthelsen og politiinspektør von Magius) i april 1941 rejste til Berlin, hvor de sammen med Frank og andre såvel nazistiske som »neutrale« jurister stiftede »Det Internationale Retskammer«, for hvilket Frank blev præsident efter Reitzel-Nielsens forslag. Da man kom hjem, gav man med navns underskrift medlemmerne af Juristforbundet et forvansket referat af den tale, Frank havde holdt efter at være valgt til præsident,

Axel Christian Hartel (f. 1889) blev student i 1907 og cand. mag. i 1915. Han søgte handelsuddannelse, var prokurist i et københavnsk firma 1910-21 og blev derpå medstifter af og bestyrelsesmedlem i A/S Skandinavisk Tarmimport, Russ. Export Co. A/S og A/S Stilling-Andersen. Endvidere var han bestyrelsesmedlem i Danmarks Ægekseport. Ved siden heraf drev han landbrug, 1919-23 som ejer af Bedsmosegård og 1923-44 af Nellerupgård, begge ved Gilleleje, i hvis Venstre forening han var formand 1925-35, ligesom han 1926-28 sad i Gilleleje Menighedsråd og 1928-33 i Søborg-Gilleleje Sogneråd. Da L.S.-bevægelsen kom, blev han formand for organisationen i Frederiksborg Amt og var medlem af hovedbestyrelsen 1932-35. Han indvalgte i folketinget 1935 og havde sæde her indtil valget i 1943. Fra 1941-43 var han formand for organisationen »Dansk Antikommunisme«.

for derved at bevise kammerets »upolitiske« karakter; men da det rette forhold kom frem - bl.a. i den frie presse -, blev Reitzel-Nielsen forståeligt nok ugleset som nazist, hvilket hans forretning hurtigt kom til at lide stærkt under. Han fik derfor den tanke at søge at opnå en stilling i den danske stat og talte ikke blot med Thune Jacobsen og andre danskere herom, men også med forskellige af sine tyske venner og bekendte, for at disse kunne gøre deres indflydelse gældende. Resultatet blev da også, at han før udgangen af 1942 fik en ønskestilling, nemlig som kommitteret i statsministeriet - uden synderligt arbejde og med ret til at passe sin egen praksis. Dette forhold i forbindelse med de senere begebenheder medførte en dom på 7 års fængsel.

Foruden dette dusin har flere andre haft nærmere eller fjernere tilknytning til deres arbejde, såsom dommer Harald Prytz, Terndrup, hvis sag skal behandles i det samme retslokale, hvor han selv har gjort tjeneste som dommer, brødrene Hans Carl og Børge Bryld, Frits Clausen, til hvem forholdet var svingende, dr. jur. C. Popp-Madsen, byretsdommer Chr. Junior, grev Heinrich Carl Schimmelmann til Lindensborg og andre.

II

Kredsens nærmeste forbindelse til tyskerne var danskeren »Ingeniør« K. A. Mortensen (14 års fængsel). Siden 1936 havde han klaret sig som agent i Berlin for bryggermaskiner, fik her interesse for nazismen og kom derved i nær forbindelse med S.D. (Sicherheitsdienst). Efter krigens udbrud blev han sendt til Danmark for at konstatere og indberette, hvorledes man så på krigen og på den nazistiske ideologi. Således kom han bl.a. den 8. april 1940 her til landet. Endvidere fik han til opgave at arbejde for en samling af de grupper og personer, der måtte antages at være villige til samarbejde med Tyskland, såsom D.N.S.A.P., L.S., Bondepartiet og Svend E. Johansen, og derfor lærte han hurtigt Sehested og andre i gruppen at kende. Fra maj 1941 havde han atter fast bopæl i København og fik snart en særdeles god stilling (løn efterhånden 4.000 kr. mdl.) hos værnemageren fabrikant Ebbedal, A/S Pindstofte Maskinfabrik og Maskinfabrikken »Dan«, hvor han indtil nytår 1943 (da Hartel afløste ham) gjorde sin indflydelse gældende for at fremme værnemageriet. Senere meldte han sig til krigstjeneste i Waffen-SS og gjorde i den egenskab tjeneste i Norge. Vedrørende dette tyskernes villige red-

skab, der gjorde et meget utiltalende indtryk og gerne ville slå andre for penge, udtaler lægeerklæringen om hans mentale tilstand bl.a., at han er velbegavet, konstitutionel psykopat i middelsvær grad af den hyperthyme, selvhævdende type, fantasifuld, og mytoman, i det hele præget af ret betydelige karakterbrist og et overfladisk, noget sentimentalt følelsesliv. Han er udpræget upålidelig, fantasifuld, hensynsløs og fejj med ret fremtrædende tilbøjelighed til at fortælle fantastiske, opdigtede historier. Hans nærmeste overordnede var SS-Obersturmbannführer von Loew (hvis rigtige navn er Eberhard Jurgen Gottfried Ludwig Frei - herr Loew von und zu Steinfurth) og SS-Sturmbannführer Hans Gustav Wilhelm Pahl, der begge arbejdede for at få Frits Clausen frem til magt og ære i Danmark ved hjælp af tyske bajonetter; men i øvrigt havde kredsen med mange fremtrædende tyskere at gøre, navnlig gesandt v. Renthe-Fink, brigadenführer Kanstein og dr. Werner Best. Von Loew, der gik under dæknævnet »Lorensen«, havde deltaget i nazipartiets partidag i Kolding i 1939.

Knud Bach, levende optaget af hans forbundsfællers, nazisternes organ, i daglig tale kaldet »Forræderlandet«.

Det er klart, at dette kompagni i samarbejde med disse og andre tyskere i høj grad fiskede i rørte vande efter den 9. april. Når man var fast i overbevisningen om Tysklands og nazismens sejr, var der aldeles ingen grund til at holde sig tilbage, og derfor kom kampen en tid lang til at stå mellem Sehested-gruppen og andre nazister på den ene side (med Sehested, Hartel og Mortensen som de mest aggressive) og de 5 samarbejdspartier på den anden. Planerne gik ud på, at Knud Bach skulle være statsminister, Hartel kultusminister, Juncker handels- eller finansminister, ligesom også Sehested skulle med, medens der - ihvert fald i første omgang - ikke skulle egentlige nazister ind i regeringen. Et sådant regeringsskifte skulle naturligvis slet ikke være i tysk interesse, men alene i dansk - nemlig for at undgå indførelse af protektorat i Danmark med tysk administration, hvilket man mente at have grund til at frygte. Mortensen havde nemlig den 24. april i det tyske udenrigsmi-

Valdemar Thomsen (f. 1887) lærte landbrug i Skotland og gik senere på Askov og Braderup højskoler og på Dalum Landbrugsskole. Han ejede i 1911-18 Vranerupgård, 1918-24 Østerbygård, og fra 1924 har han været ejer af Rosenlund. I 1929-33 var han næstformand i Skanderup Sogneråd, 1931-32 formand for L.S. i Vejle Amt og valgtes i 1932 i tilslutning til L.S. ind i folketinget af Venstre (Vejle Amt). I foråret 1934 brød han med Venstre og dannede sammen med nogle ligesindede Det frie Folkeparti (fra 1939 kaldet Bondepartiet), hvis formand han blev.

on, udarbejdet af Sehested, hvori det hedder:

»Bondetogets ord til hs. majestæt kongen er nu gået i opfyldelse, at når et uklogt og uforsvarligt styre forødt landbrugets værdier, ville landets velfærd og økonomiske frihed dermed gå tabt.

Vi er uden tillid til de mænd og partier, der trods vor protest gennem Englands aftalerne har bortskænket landbrugets produktion på forsmædelige vilkår, og vi må hævde, at nye aftaler ikke bør slutes af disse mænd, der har ført landbruget ud i uføret.

Vi går ud fra, at det under de nye forhold er af større betydning for landet, at landbrugsproduktionen holdes på sin højeste ydeevne, trods svigtende tilførsler vestfra. Vi er rede til at foretage den fornødne omlægning af landbrugets produktion, men dette kan ikke ske af et landbrug, der ved regeringens fejlgreb er bragt i dyb gæld, ej heller til tabgivende priser ...

L.S. og erhvervsudvalget tilbyder en forhandling på lige fod med de nye magthavere og mener, at dette vil være i begge parter interesse. Vi nærer tillid til, at man ikke som ved Englands aftalerne vil udnytte bondens nød og afhængighed, men tilsige os lignende arbejdsvilkår som dem, hvorunder de tyske landmænd arbejder«.

Nu tog man så fat på at bearbejde regeringen. Efter i begyndelsen af maj at have haft en samtale med v. Renthe-Fink, skrev Sehested den 16. s.m. bl.a. følgende til kongen:

»Gennem mine Forbindelser i Tyskland har jeg i stigende grad været underrettet om begivenhedernes udvikling ... Siden lørdag den 4. maj har jeg fra mine forbindelser i Tyskland været oplyst om en overhængende fare for, at landet også vil miste adgangen til at styre sine indre anliggender, idet samlingsregeringen øjensynlig ikke magter den efter besættelsen nødvendige omordning af landets erhvervsliv og ikke indser nødvendigheden af de arbejdsløses beskæftigelse.

Siden i går er jeg oplyst om, at regeringens fjernelse må ske inden for en kort frist, hvis man skal undgå krav om fundamentale ændringer af vort indre styre«.

Og to dage senere fik kammerherre C. P. M. Hansen et brev fra ham, hvori bl.a. følgende:

»Jeg har overvejet hr. kammerherrens bemærkninger om, at man kunne forvente en advarsel fra tysk side, inden der blev foretaget nye afgørende skridt. Min opfattelse falder ikke helt sammen hermed. Jeg tror, at det både her og der regnes for brud på forudsætninger, at man nu i 5 uger har opretholdt en regering, der på den mest uneutrale måde har tilsølet det bestående styre i Tyskland, særlig når hertil kommer, at denne regering bestemt ikke vil kunne opretholde ordnede økonomiske tilstande og forsvarlige arbejdsforhold. Alene regeringens handlinger og unladelser vedrørende landbrugsforhold betegner en bevidst sabotage af samhandelen med Tyskland ... Delvis foranlediget af Deres nævnte udtalelse har jeg undersøgt, hvorvidt en

Jens Thomsen (f. 1880) var først i èt år landmand på Fyn, derefter et halvt år på en gård ved Horsens. Han har gennemgået halvårige kursus på Askov Sløjdscole, Brøderup Højskole, Dalum Landbrugsskole og Askov Højskole. I 1904 forpagtede han faderens gård, »Thomasminde« i Hjarup, som han overtog i 1906. Fra 1935-45 repræsenterede han i folketinget Det frie Folkeparti, som i 1939 tog navnet Bondepartiet.

officiel udtalelse kunne fremskaffes. Hvis man ikke vil tage min meddelelse som god som nødvendig orientering over situationen og tage følgerne heraf, vil det næste skridt blive krav om øjeblikkelig fjernelse af den socialdemokratiske regering og valg af en regering, der på forhånd kan godkendes«.

Endnu 2 dage efter fortsatte han skriveriet, idet han bl.a. oplyste, at han tilbød at arrangere et møde fredag den 17. med den pågældende mellemmand for at kammerherre C. P. M. Hansen derved kunne opnå »nærmere præcisioner«. Videre hed det:

»Jeg tillader mig dernæst endnu en gang at advare mod tanken om en parlamentarisk kapitalistregering. Et forsøg i denne retning vil situationen ikke kunne tåle, og jeg beklager meget, at noget sådant i det hele taget kan overvejes inden for hans majestæts omgivelser«.

Da kongen imidlertid henviste til Stauning, opfordrede Hartel samme dag denne til at gå af, idet han bl.a. anførte:

»Ikke desto mindre sidder jeg inde med oplysninger fra Berlin, der i et og alt bekræfter Sehesteds synspunkter ... Der er ikke i øjeblikket tale om nogen direkte pression, men man mener i Berlin, at vi selv bør kunne forstå, hvorledes stillingen er«.

Dagen efter refererede Sehested disse henvendelser i et brev til Juncker og skrev bl.a.:

»I går modtog vi gennem den pågældende mellemmand følgende meddelelser:

1) En eventuel ny regering må være sikker på at kunne overvinde enhver opposition uden nogen hjælp udefra.

2) Den må kunne klare arbejdsløshedsspørgsmålet, hvortil bemærkes, at »vi« vil kunne aftage de fleste arbejdsvillige arbejdsløse.

3) Den nye regering må have sine planer til event, nye forhandlinger om handelssamkvemmet«.

Samme dag, 21. maj, udsendte L.S. en ny resolution, hvori det hedder:

»Da regeringen efter sin fortid og efter sin holdning den 9. april, er uegnet til at stille os i det rette tillidsforhold under sådanne forhandlinger, kræver vi, at regeringen nu må trække sig tilbage og give plads for mænd uden for de partipolitiske rammer, der har den danske landbostand og de øvrige erhverv bag sig«.

Da Stauning imidlertid blev sidende, indgik man i juni et snævert samarbejde med de danske nazister, og den 17. juni vedtog L. S. denne resolution, hvorved man åbent erkendte dette samarbejde:

»Formanden Knud Bach gjorde rede for Tysklands forhandlingerne. Han udtalte sig i dybeste mistillid til regeringen og Landbrugsrådet, idet han henviste til den redegørelse, han havde udsendt til alle landmænd.

Det forelå oplyst, at landbrugets produktion var borthandlet på uforvarlige vilkår, hvilket må føre til varig forringelse af besætningerne.

Regeringen er efter sin fortid uegnet til at føre disse forhandlinger. Den har bevist, at den ikke er i stand til at bringe os i det rette tillidsforhold over for Tyskland, hvorfor vi gentager kravet om dens tilbage-træden.

Vi erkender det nu som utilstrækkeligt kun at beskæftige os med faglige spørgsmål, idet bondens stilling først og fremmest afhænger af den nærmeste tids politiske udvikling her i Landet.

L.S. vil som landbrugsfaglig korporation i loyalt samarbejde med Bondepartiet, D.N.S.A.P. og alle opbyggende kredse i vort land medvirke ved dannelsen af en på bred basis hvilende sammenslutning af alle nationale og sociale kræfter, der vil afløse det bestående partipolitiske system«.

Johannes Selchau Foget (f. 1900) lærte landvæsen hos sin fader, var senere et halvt år på Herregården »Hindsels«, Thyholm, og blev så elev på Asmiildkloster Landbrugsskole, hvorfra han dels som elev, dels som forvalter kom til »Vingegård« under »Tjele«. Et år tilbragte han ved landbrug og skovhugst i Norge, rejste derpå nogle måneder til Tyskland, vendte hjem og blev forvalter, først på »Alstrupgård« ved Hadsten, siden på »Pindsminde« ved Hørning. I 1926 købte han gården »Kastrupsminde« ved Romalt, hvor han var, indtil han i 1944 solgte den og erhvervede »Munkholm« ved Randers. Fra 1931-34 var han lønnet sekretær i L.S., fra 1932-34 tillige i erhvervsudvalget og fra 1933 i Danske Landboeres Kreatursalgsforening. Han valgtes af Det frie Folkeparti til folketinget i 1935 og sad her, indtil han i 1939-45 fik Sæde i landstinget som repræsentant for Bondepartiet.

Søren Lund (f. 1887) drev et statshusmandsbrug ved Spanager og var medlem af L.S. næsten fra organisationens start, tillige næstformand fra få år før besættelsen til efteråret 1944. Fra da af til foråret 1945 fungerede han som formand for L.S.'s forretningsudvalg, fra hvilket Knud Bach havde trukket sig tilbage. I 1938 var Lund sammen med hele L.S.'s forretningsudvalg til stævne i Lübeck, arrangeret af »Nordische Gesellschaft«.

Otte dage efter udsendte Bondepartiets rigsdagsgruppe følgende udtalelse:

»Vi takker L.S. for den fra mødet i Århus den 17. juni d.å. udsendte meddelelse om vilje til samarbejde med Bondepartiet og for den senere tilkendegivelse af, at L.S. ikke er gået ind under andre gruppers politiske førerskab.

Det er også vor opfattelse, at den nærmest kommende tids politiske udvikling vil få afgørende betydning for den danske bondes stilling og indflydelse i det nye Danmark,

som nu må bygges op efter ti års socialdemokratisk styre, der både i økonomisk, retslig, moralsk og social henseende har været af landskadelig og nedværdigende karakter, og vi beklager i høj grad, at de to såkaldte oppositionspartiets ledere ikke har holdt sig for gode til under en national maskes skjul at træde til som den socialdemokratiske regerings støttepiller og hjælpere. - Dette forhold bør udelukke disse mænd fra enhver fremtidig indflydelse på landets styrelse.

Det forestående genrejningsarbejde, derunder stabilisering af landbrugets økonomi, må ske i nøje samarbejde med vore landsomspændende andelssammenslutninger og andre organisationer fra det private erhvervsliv, der forvalter landets produktion og indkøb.

Vi er i dette arbejde rede til samvirke med alle gode kræfter, der bygger på et nationalt grundlag og på respekt for dansk historie, dindelag og egenart«.

Bondepartiets folk - eller i hvert fald flere af dem - havde både da og senere svært ved at forlige sig med et samarbejde med nazister som Frits Clausen, H. C. Bryld og andre, men ville dog gerne være med til at misbruge besættelsen til fordel for bønderne.

Den 30. juni og 2. juli fandt der store nazisturoligheder sted i Roskilde og i København, og lige efter disse, den 3. juli, udsendte L.S.

»8 punkter«, underskrevet bl.a. af Frits Clausen, Hartel, Vald. Thomsen, Foget og Sv. E. Johansen. Heri hedder det bl.a.:

»Det skelsættende tidsskifte, der er indledet for Europas folk, vil sætte sit præg og øve en dybtgående indflydelse også på vort fædrelands interesser. Skæbnesvangert er det ikke at forstå en ny tids frembrud.

Den nydannede danske folkefront af fem indbyrdes splidagtige partier har totalt ændret grundlaget for det politiske arbejde i vort land og er kun et krampagtigt forsøg på at fortsætte vanstyret af vort folk og bondens undertrykkelse. - Folkefrontens iver for at dække eget magtbegær med fædrelandets navn er uværdigt.

I denne skæbnetime for vort land indbyder Landbrugernes Sammenslutning alle erhverv og opbyggende kræfter i vort folk til at finde hinanden i et samarbejde, der drager konsekvensen af den realpolitiske stilling i dag. Det forestående arbejde må gøres på nationalt grundlag med respekt for det danske folks egenart. For genrejningsarbejdet gælder følgende grundsynspunkter.

1. Systemet Stauning afløses snarest gørligt af en regering, der har vilje og evne til at genrejse vort folk politisk, økonomisk og moralsk, og som er i stand til at bringe os i det rette forhold til det nye Tyskland«.

Der kom som bekendt også nu en regeringsomdannelse, men ikke en, som Sehested-gruppen kunne være tilfreds med, idet Stauning blev siddende og Scavenius blev den stærke mand, hvis berygtede underkastelseserklæring af 8. juli absolut ikke kunne gøre tyskerne interesserede i netop da at få andre frem i første række, og det blev endnu mere klart, da Scavenius kort efter foreslog mønt- og toldunion med Tyskland. Man opgav imidlertid ikke modet, men fortsatte sine forhandlinger med Mortensen, von Loew, Hans Pahl o.fl. og arbejdede nu

Svend E. Johansen (f. 1902) havde indtil 1923 forskellige budpladser i København, tog s.å. handelseksamen og var så kontorist indtil 1931, da han blev kontorchef i Sparekalenderen. I 1935 tiltrådte han som akkvisitionschef i Dansk Spareselskab, hvor han var indtil 1941. I 1942 oprettede han sit eget forlag - »Codan« -, som han imidlertid afstod i 1943. Fra 1936-39 repræsenterede han Retsforbundet i folketinget, fortsatte så som løsgænger fra 1939-40, hvorpå han dannede sit eget parti, Det nationale Genrejningsparti.

E. V. Hardy-Hansen (f. 1891) uddannedes som gartner bl.a. på Havebrugshøjskolen Vilvorde, var 1912-16 overgartner ved frugtplantagerne Gml. Hestehauge ved Svendborg og derefter 1916-35 gartner på Statens Sindssygehospital ved Nykøbing Sj. I 1928 købte han Heerings Plantager ved Fredensborg og 1933 Aulehøjgård, Emdrup. Han var fra 1927-47 formand, sekretær og redaktør for landsforeningen »Dansk Frugtavl«.

særligt med planer om at få fjernet socialdemokraterne fra regeringen og Hedtoft og Hartvig Frisch fra rigsdagen, ligesom også Christmas Møller, der da var handelsminister, måtte stå for skud. Mod disse tre politikere rettedes meget grove beskyldninger. Den 14.-15. aug. var von Loew og Hans Pahl Sehesteds gæster på Broholm sammen med bl.a. Knud Bach, Hald, Thomsen, Knuth, Sv. E. Johansen, Juncker og Hartel. Her holdt von Loew foredrag om »Det nye Europa«, og formålet var i øvrigt at søge et grundlag for »Fællesfronten«,

d.v.s. samarbejdet mellem L.S. og nazisterne. Komisk virkede det, da Juncker under retssagen erklærede, at hans formål med besøget på Broholm i de dage havde været at studere frugtavl! Den 24. august foretog man en strengt fortrolig henvendelse til forskellige politikere blandt Venstre og de Konservative, hvori man anførte:

»Der er nu snart gået fem måneder siden den skæbnesvangre 9. april, og der er siden da begået adskillige fejlgreb. Et af de største var uden tvivl, at man fra Venstres og Konservatives side straks trådte til og understøttede den socialdemokratisk-radikale regeringsdannelse ved at gå ind i denne og derved forskert se mulighederne for dannelsen af en stærk mindretalsregering uden om marxismen og dennes mænd.

I dag kan det afgørende ikke være, om man bibeholder en i grundloven uhjemlet statsskik, men at vort land får en regering, der på fri og værdig måde kan stille landet i det bedste forhold til Det tredie Rige.

Fra første færd stod vi uforstående over for den realpolitiske værdi af disse samlingsbestrebelse, og da vi senere af indflydelsesrige kredse i Tyskland blev gjort opmærksom på det for vort land farlige i, at vi lod, som alt herhjemme politisk set kunne blive, som det var før den 9. april, henvendte Hartel sig den 20. maj til statsminister Stauning. Han udtrykte vort synspunkt ved denne lejlighed således:

»Gennem år har statsministeren haft lejlighed til at følge vor linie: Bekæmpelsen af sanktionerne mod Italien, krav om udmeldelse af Folkeforbundet samt ofte gentagne advarsler til Socialdemokratiets ledende mænd og presse om at standse de for landet så farlige angreb på personer og forhold i det nye Tyskland. Det kan derfor ikke overraske statsministeren, at jeg anser den nuværende regering, der har haft den modsatte indstilling, for overordentlig skadelig for landet i den givne situation og for ude af stand til på en fri og værdig måde at sikre os de bedst mulige betingelser hos det nye Tyskland. Jeg frygter, at vi under statsministerens regering i løbet af kort tid havner i protektoratet Danmark«.

Thorkil Juncker (f. 1897) gennemgik Købmandsskolen i København, var 1911-19 lærling i Ø. K., blev 1919 direktionssekretær og 1927 direktør i A/S Århus Oliefabrik. Til denne meget hurtige karriere i det private forretningsliv svarede en hyppig anvendelse af hans arbejdskraft i offentlige formåls tjeneste. Han var 1934-37 medlem af Udvalget for nordisk økonomisk Samarbejde, 1932-33, 1936 og 1939-49 medlem af Englands delegationerne. Tillige sad han i Kul-Komiteen af 1933 og fra 1939 i Industrirådet. I 1937 var han medstifter af Akademiet for de tekniske Videnskaber, s.å. medlem af statsministeriets produktions- og råstofudvalg og 1939-40 af Det erhvervsøkonomiske Råd.

Vi er således gået åbent til værks og har intet at skjule, idet formålet med vore bestræbelser kun har været dikteret af ønsket om at bevare landets frihed og selvstændighed og sikre dynastiet.

De udtalelser, der i sommerens løb er fremsat i toneangivende tyske blade, bekræfter i alt væsentligt vore synspunkter: der lægges ikke nogen pression på Danmark, men man mener i Berlin, at vi selv må kunne forstå, hvorledes stillingen er, det vil sige, at vi ikke kan lade alt blive ved det gamle, hvis vi ønsker at sikre vort land de bedst mulige vilkår i forholdet til det nye Tyskland. I de nævnte tyske bladudtalelser er det ligeledes fremhævet, at tilpasningen til de nye forhold ikke vil virke overbevisende, når den gennemføres af de samme repræsentanter, som har forestået det hidtidige system, og som af overbevisning hylder de modsatte standpunkter. Det kan, som det er blevet sagt, ikke nytte at hælde ny vin på gamle læderflasker.

Forudsætningen for et godt samarbejde må være, at man går ud fra samme principper. Tyskland ønsker, således som vi forstår det, at Danmark selv ordner sine forhold under hensyn til dansk egenart

Erik Reitzel-Nielsen (f. 1908) blev student i 1926 og cand. jur. i 1932. Han var sagførerfuldmægtig i København 1932-33, sekretær i Socialministeriet 1933-37 og fik sidstnævnte år bestalling som landsretssagfører. Fra 1933 var han formand i Juristforbundet og fra 1935 formand for redaktionskomiteen for og ansvarshavende redaktør af tidsskriftet »Juristen«. I 1936 blev han formand for Det juridiske Fællesråd og 1939 korresponderende medlem af Akademie für Deutsches Recht.

og under fornødent hensyn til det tyske førerskab på visse områder. Dermed er ikke sagt, at vi skal være medlemmer af et nationalsocialistisk parti, men at vi i gerning bekræfter vor indforståelse med den nye ordening.

Det er klart, at inden for denne nyordening vil de nationer få den bedste placering, der først forstås af egen kraft at tilpasse sig de ændrede forhold. Vi gik derfor ind i et arbejde for at danne en fraktion af danske politikere, erhvervsfolk og privatmænd, der ville medvirke ved Danmarks overgang til en så-

dan ny politik; forsøget havde ingen ensidig karakter, idet initiativet udgik fra Landbrugernes Sammenslutnings formand Knud Bach. Hertil sluttede sig Bondepartiet. Det Nationalsocialistiske Arbejderparti og folketingsmand Sv. E. Johansen, og siden har en række betydende mænd indenfor dansk erhvervs- og åndsliv givet tilslutning.

Lykkeligst ville det være, om voksende kredse fik forståelsen af alvoren i vor stilling, og at vi står over for afgørelser, der kan bestemme vort lands fremtid for slægtled fremover. Vi mener, at fædrelandskærlighed er en udpræget positiv følelse, der driver en til at gøre en indsats for sit land, og at den ikke kan næres varigt og værdifuldt ved det rent negative at føle vrede mod eller nære had til et andet land. Derfor bør vor udenrigspolitik ikke bestemmes af sympatier eller antipatier eller forudfattede meninger, men hvile på en realitetsbedømmelse af historiske, økonomiske og geografiske forudsætninger.

Vi henvender os nu gennem denne skrivelse til Dem og beder Dem yde Deres indsats ved det skitserede arbejde. Det kan blive skæbnesvangert »at ville vente og se«, og det kan blive afgørende for fremtidens styre af vort land, om De træffer beslutning om at ville medvirke.

Det samarbejdsgrundlag, hvorom der hidtil er opnået enighed, er meddelt offentligheden i det vedlagte arbejdsprogram på 8 punkter. Hver af de på rigsdagen repræsenterede nævnte tre politiske grupper

har tilsagt hinanden samarbejde om disse punkter og står herudover på deres hidtidige politiske grundlag, uafhængige af hinanden.

Vi har ikke alene besluttet at rette denne henvendelse til Dem for om muligt at få Dem med i samarbejdet, men tillige, for at De ikke, når det en gang bliver for sent, med rette skal kunne sige, at De ikke vidste besked om forholdene og ikke havde haft lejlighed til at deltage. Skulle det ønskes, er vi villige til en mere indgående mundtlig forhandling om dette store spørgsmål, men under alle omstændigheder vil vi være taknemmelige for et svar«.

For alle disse bestræbelser, der ikke medførte det ønskede resultat, men hvis farlighed kun helt kan forstås, når man i erindringen genkalder sig besættelsens første måneder, blev Sehested, Hartel og Mortensen dømt for overtrædelse af straffelovens § 99, stk. 2., der straffer den, som træder i forbindelse med en fremmed stats regering for at krænke den danske stats bestemmelsesfrihed, ligesom de sammen med Knud Bach, Juncker, Knuth, Vald. og Jens Thomsen og Foget blev straffet efter straffelovstillægget § 13, der handler om den, der er trådt i forbindelse med besættelsesmagten m.fl, for at formå tyskerne til indskriden over for den danske regering eller andre danske myndigheder, eller som er trådt i forhandling med besættelsesmagten om interesser, hvis varetagelse henhørte under de danske myndigheder.

III

Samtidig med alle disse anstrengelser for at komme til magten var Sehested-gruppen yderst emsig for at mele sin egen og landbrugets kage, således at medlemmerne af L.S. kunne blive en art privilegeret kaste.

Fru V. Renthe-Fink havde jo sagt til Sehested før besættelsen, at det ville være klogt, om »vi« ordnede os selv; og ud fra gruppens synspunkter er det forståeligt, at man ville smede, medens jernet var varmt. Ganske kort efter den 9. april forhandlede Sehested med v. Renthe-Fink og andre om en højere pris på vor landbrugseksport, og i maj udarbejdede Hartel en »landbrugsplan« med forslag til en helt ny landbrugspolitik og højere eksportpriser end dem, der var aftalt officielt med Tyskland. Senere bad han Mortensen om at søge at få tyskerne til at bestemme, at kreaturopkøb kun måtte ske hos medlemmer af L.S. I begyndelsen af oktober 1940 var Sehested, Hartel, Knud Bach og Søren Lund i Ber-

lin til forhandling med den tyske landbrugsminister og ministerialdirektor dr. Walther om højere eksportpriser; og bagefter fortalte man vidt og bredt, at det var dem, der havde æren for, at smørprisen blev forhøjet til 4,50 kr. pr. kg; men selv om deres rejse på ingen måde var skyld i dette resultat, idet den sådan set var betydningsløs, blev de dog naturligvis dømt for den, og det er det eneste forhold, for hvilket Søren Lund blev dømt. Omkring 1. december fik Sehested maget det så, at chefen for det tyske Sikkerhedspoliti, SS-Obergruppenführer Heydrich, der for sine ugerninger i Czekoslovakiet døde den 4. juni 1942 efter attentatet 8 dage før, deltog i en jagt hos grev Schimmelmann på Lindenberg, ved hvilken lejlighed Knud Bach drøftede muligheden for en højere smørpris med ham. Heydrich havde i oktober over for Sehested, da de mødtes i Berlin, udtalt, at han ønskede at komme på jagt på Silkeborg egnen, og Sehested ville gerne lære ham nærmere at kende. I begyndelsen af 1941 forhandlede man med tyskerne om begunstigelser for L.S.'erne med hensyn til kreatureksporten og importen fra Tyskland af kunstgødning.

Hånd i hanke med dette søgte man også på anden ulovlig måde at sikre sig. Således foreslog Mortensen i juli og august 1940, at der skulde organiseres et værn af D.N.S.A.P.- og L.S.-medlemmer, der skulle bevæbnes med egespir for at hindre alle tvangsauktioner og derved tvinge regeringen til at give efter for gruppens krav. Tonen var denne (brev af 4. august til Sehested):

»Fra i dag må hver dag betragtes som den sidste før det helt store opgør! Derfor udnyt tiden, dan flere S.A.-storme, dan det i et tidligere brev omtalte bondeværn, anskaf stokkene, forøg tilgangen, brug pressen. Min tilsynkomst betyder aktion på højeste gear! Altså mine venner, klar til kamp!«

Mortensen var desuden ivrig efter at skaffe propagandamateriale fra Tyskland, bl.a. films og antijødisk stof. Sehesteds tone var en lidt anden, jfr. dette brev af 21. oktober:

»Kære Hr. von Loew!

... Nu skriver bladene overalt om valg til folketinget. Det er en for os temmelig uheldig situation, og jeg håber, at det bliver tilkendegivet,

at et valg ikke vil blive tilladt, så at sagen bliver standset i tide uden for megen diskussion.

Besøget i Berlin og besøget her har gavnet os meget i den almindelige bevidsthed; men angrebene på os er blevet tilsvarende stærkere. Det er min opfattelse, at begivenhederne nu må følge slag i slag, så at vore angreb kan sættes ind systematisk. For mig er det af største vigtighed i god tid at være underrettet om det belejligste tidspunkt. Jeg mener, at det er vigtigt at fremtvinge en rekonstruktion af regeringen, som formentlig vil betyde, at k. [kongen] ser sig nødsaget til at henvende sig til Clausen. Jeg er underrettet om G.L.s [Gannar Larsens] stilling, som altså er gunstig. Den af ministrene, vi kan bringe til fald ved angreb, er justitsministeren [Harald Petersen], i samarbejde med »Fædrelandet« kan dette lade sig gøre; men for at tage den uhyre risiko, der er forbundet med et sådant angreb, må det være i forbindelse med en samlet plan og på et tidspunkt, hvor man er enig om, at forandringen vil ske ...

Med venlige hilsner,

Deres hengivne

Jørgen Sehested«.

Der kom nu en tid, da der ikke blev slået så meget på stortromme, men man virkede mere i stilhed og bag kulisserne, I begyndelsen af 1941 søgte Hartel forgæves at få v. Renthe-Fink til at forlange oprettet en særlig ministerpost for Tysklands anliggender i Danmark; kort efter søgte man tysk støtte til at samle L.S.-Pressen, hvorved man opnåede, at denne fra maj 1941 fik betydelig økonomisk hjælp fra tysk side. I sin iver efter at gøre L.S. til en privilegeret kaste foreslog Hartel, at tyskerne i alle landbrugsspørgsmål af større betydning og rækkevidde konsulterede L.S., og i foråret s.å. foreslog Sehested og Mortensen i Berlin det tyske propagandaministerium, at der oprettedes et pressekontor

Som embedsmand i det tyske ministerium for ernæring og landbrug deltog dr. Walther allerede 1926 i de dansk-tyske handelsforhandlinger. I årene 1928 og 1935 førte han som ministerialråd tilsvarende forhandlinger. Ved systemskiftet i 1933 blev han skudt noget i baggrunden, men i kraft af sin store dygtighed og saglighed blev han i 1935 ministerialdirektor og var fra dette tidspunkt den ledende fra tysk side i alle forhandlinger af bandelspolitisk og økonomisk art mellem Tyskland og os, idet han var formand både for de tyske handelsdelegationer og for det regeringsudvalg, der sammen med det danske regeringsudvalg varetog gennemførelsen af de trufne aftaler. Han var en fair modspiller, som ydede Danmark værdifulde tjenester under besættelsen, når de lå inden for hans opfattelse af, hvad der kunne tjene hans eget land. Han bifaldt, at Danmarks forsyning gik forud for leveringerne til Tyskland.

Knud Aage Mortensen (f. 1899) var tre år landvæsenselev, tre år handelslærling og rejste så i 1923 til Holland, hvor han opholdt sig indtil 1930, ansat i et firma, der handlede med elektriske bygningsartikler. Efter halvandet års uddannelse i firmaet rejste han som dets repræsentant over hele Europa. I 1930 kom han her til landet, hvor han indtil 1933 var repræsentant i et installationskompagni. Fra 1933-30 virkede han selvstændigt i branchen. Han havde fra da af og indtil 1941 i Berlin sin egen agenturforretning i maskinbranchen, 1941-43 var han disponent i et Københavns firma, og 1943-44 gik han som landsforræder i fjendens tjeneste.

i København, som skulle forlange stof optaget i alle danske blade til gavn for samarbejdet med Tyskland. Desuden lå planerne om en regeringsændring ikke stille. Både i februar og april 1941 rettede Sehested i breve til Heydrich angreb på regeringen for dens Tysklands politik og angav Staunings hjem og omgangskreds som et farligt arnested for tysk fjendtlige konspirationer, og i samme periode foreslog Mortensen von Loew, at der skulle dannes en overgangsregering, bestående hovedsagelig af folk fra L.S. og Bondepartiet.

IV

Overfaldet på Rusland den 22. juni 1941 gav Hartel og Mortensen anledning til at danne foreningen »Dansk Antikommunisme«, der tilsigtede at samle folk, som ikke ønskede at være nazister. Hartel blev formand, indtil han godt et par år efter nedlagde hvervet, fordi nazisterne erobrede foreningen. Mellem Hartel og Frits Clausen var forholdet da ret dårligt. Forinden var det lykkedes at få både propagandamateriale og penge fra Tyskland til foreningens arbejde, og i februar 1943 søgte Hartel tyskerne om midler, så Aksel Høyer kunne genoptage sine antikommunistiske møder. Få måneder senere førte han forhandlinger i Tyskland med Antikomintern og med dr. Best på Dagmarhus om fremme af det antikommunistiske arbejde. Foreningen, der aldrig blev ret stor eller fik særlig betydning, var i udpræget grad et barn af Hartel.

Også i 1942 interesserede man sig for ændringer i regeringen. I februar foreslog Hartel således Kanstein, at justitsministeriet blev delt, så Thune Jacobsen blev minister for politiet, medens Popp-Madsen overtog den øvrige del af ministeriet. I oktober s.å. - altså under »telegramkrisen« - foreslog Hartel Kanstein et forretningsministerium af mænd, der var indstillet på et ærligt samarbejde med Tyskland, f.eks. Juncker og Popp-Madsen m.fl. I dette skulle Knud Bach være stats-

minister. Efterhånden som tiden for udløbet af folketingets funktion nærmede sig, arbejdede Hartel energisk for at undgå et nyt valg, bl.a. ved henvendelser til v. Renthe-Fink og dr. Best, hvem han frarådede at tillade et sådant valg. Bestræbelserne mislykkedes som bekendt, og både Bondepartiet og D.N.S.A.P. erfarede den 23. marts, at det danske folk ikke fulgte Sehested-gruppens eller Frits Clausens veje. I sin skuffelse kaldte Vald. Thomsen valget for »alle tiders største svindel«. Hartel lagde sig nu efterhånden efter værnemage-

riet i større stil ved at hjælpe fabrikant Ebbedal, hvem han i foråret 1943 skaffede våbentilladelse gennem Kanstein og dr. Best. Han havde allerede tidligere beklaget sig til tyskerne over Industrirådets kontrol med værnemagerne. Alligevel fik han dog stadig tid til at give sig af med andre ting, han også burde have holdt sig fra; således søgte han i begyndelsen af 1943 sammen med Frits Clausen at få smørprisen forhøjet gennem en henvendelse til dr. Best, til hvem han kort efter klagede over, at radioen havde afslået at bringe et antikommunistisk foredrag af Sturmbannführer, major W. Arentoft, og et års tid efter foreslog han dr. Best at indføre forbud mod aflytning af engelsk radio. På dette tidspunkt havde han i øvrigt også forbindelse med den berygtede SS-Standartenführer Bovensiepen, hvis interesse for sine formål han søgte at opnå.

Den 29. august 1943 medførte, at Reitzel-Nielsen nu dukkede op på den politiske skuesplads. Ikke alene gik han til højesteretspræsident, dr. Troels G. Jørgensen for at få denne til overbevise kongen om nødvendigheden af en regeringsdannelse, men han henvendte sig også flere gange gennem den danskfødte fru Helen von Münchhofen, der havde tysk statsborgerret, til dr. W. Best for at få dannet en ny regering. Endnu alvorligere var imidlertid hans og Sehesteds anstrengelser i foråret 1944 for ved tysk tryk at få en sådan stablet på benene. Reitzel-Nielsen

Eberhard Jürgen Gottfried Ludwig Friherre Loew von und zu Steinfurth (f. 1909) var søn af den - også blandt Nordslesvigs danske befolkning - respekterede Haderslev landråd Hugo v. Loew. I 1933 blev han knyttet til Sicherheitsdienst og gjorde indtil 1940 tjeneste i Kiel, fra 1933-35 som referent, fra 1935-40 som fast ansat. Sidstnævnte år forflyttedes han til Berlin, hvor han forblev indtil kapitulationen. Hans forbindelse med det danske naziparti går i hvert fald tilbage til 1939, da han deltog i det kendte landsmøde i Kolding. Det var derfor naturligt, at han efter det tyske overfald den 9. april 1940 fik ordre til at hellige sig specielt danske problemer og afgive rapport vedrørende bl.a. befolkningens, industriens og den politiske udviklings forhold i Danmark. Han fik noget senere »ingeniør« K. A. Mortensen til medhjælper og sendte ham herop for at sondere stemningen. Ved kapitulationen var v. Loew SS-Obersturmbannführer, blev arresteret af de allierede, men udlånt til det danske politi som vidne i anledning af Sehested-sagen.

kendte Sehested allerede før krigen og havde under besættelsen flere gange haft sager fra ham, ligesom han kom på Broholm. Da Sehested skulle til Norge, udarbejdede Reitzel-Nielsen et memorandum til ham om dannelsen af en ny regering, og Sehested traf derefter i Norge både Quisling og den designerede udenrigsminister, konsul Finn Støren, med hvilken sidste han i hvert fald har drøftet Reitzel-Nielsens planer og det ønskelige i, at de blev forelagt for Hitler og andre tyskere i håb om, at de ville blive gennemført. Da Støren kort efter passerede København på vej til Berlin, fik Reitzel-Nielsen lejlighed til selv at drøfte planerne med ham, ligesom han også forelagde dem for et par af sine tyske bekendte, der repræsenterede besættelsesmagten.

Sehested-gruppen var mest aktiv i den første del af besættelsesårene. Senere, da krigslykken vendte og især efter den 29. august, var det ikke nær så tilløkkende at blive tyskernes marionetter, så meget mere som samarbejdet med de danske nazister var op og ned og sympatien for Mortensen ikke ublandet. Til trods for at kredsen således har haft god tid til at overveje, hvilken skæbne der ville møde den efter Tysklands nederlag, tænkte adskillige af dens medlemmer slet ikke på at tilintetgøre deres meget store bevismateriale i form af breve, dagbøger, artikler, forslag m.v. Måske har både Hartel og Reitzel-Nielsen til det sidste, i tillid til de tyske hemmelige våben, håbet, at deres dagbøger senere ville blive kildemateriale af stor betydning, når eftertiden skulle skrive biografier over besættelsesårenes store mænd. Nu blev de brugt som beviser for deres strafbare handlinger!

V

Hvorledes ville det være gået, om vi i 1940 eller 1941 havde fået en regering Knud Bach? Umådeligt meget ville da være blevet ganske anderledes. Længe havde den næppe fået lov til at sidde - i hvert fald ville Frits Clausen, H. C. Bryld, Popp-Madsen og andre af de store nazister sikkert også en overgang være blevet ministre, thi de måtte være nærmere end L.S.-folkene til at belønnes for tro tjeneste mod nazismens sag. Antagelig ville det være endt med en stor fiasko, der var kulmineret med forsøg på tysk administration. Sehested-kredsen må prise sig lykkelig, at dens brændende ønsker ikke blev opfyldt, thi derved undgik hovedmændene Quislings skæbne og de små medløbere langvarige fængselsstraffe.

Et virkelig smukt firkløver kom på pladen, da Jørgen Sehested ved en eller anden lejlighed ønskede at forevige mindet om sine tyske medspilleres besøg på Broholm. Her står de på rad og række, fra h.-v.: Hofjærgermester Sehested, Friherre v. Loew, dennes nære medarbejder Hans Pahl og den tyske bondefører Wippert,

I Skolen lærte man i sin tid om Corfitz Ulfeldt, og man gyste ved, at der virkelig i gamle dage havde været en forræder mod Danmark, oven i købet en adelsmand. For fremtiden behøver man ikke at gå tilbage til det 17. århundrede, når man i Danmarks historien skal fortælle om forrædere med et kendt adelsnavn i spidsen. Og dog har Sehested selv haft vanskeligt ved at forstå forskellen mellem ham og andre, der under besættelsen arbejdede for at få regeringen omdannet, uden at der mod disse rejses højforræderisag. Han angriber således bl.a. en del ledende fagforeningsfolk og Højgård-kredsen. Forskellene er dog iøjnefaldende. Det var i sig selv ikke forræderi at arbejde for at få en anden regering under besættelsen. Stauning og de andre, der havde det direkte ansvar for tiden op til den 9. april, derunder for saboteringen af folketingets beslutning af 19. januar, var ikke sakrosankte. Derimod var valget af metoderne afgørende, og enhver måtte naturligvis være klar over faren for at komme til at skubbe til den hældende vogn i stedet for at bringe den på ret køl igen. Det var heller ikke forræderi at forhandle med tyskerne. Det var der mange, der gjorde mere eller mindre frivilligt og med vidt forskellige motiver og mål. Men det var indlysende, at man var på den gale side, når man ønskede at bruge tyskerne og deres indflydelse til at opnå de politiske og økonomiske mål, man

kæmpede for, og derfor måtte Sehested og Hartel og deres venner dømmes. Det var ikke kun selve regeringsspørgsmålet (ministerlister), man drøftede med fjenden, der var adskillige andre, om muligt endnu vigtigere emner, som f.eks. grænsen mellem Danmark og Tyskland, sprog og flag, kongen og kirken, man indlod sig i debat om. De herrer har sikkert alle - eller i hvert fald de fleste af dem - selv ment, at de handlede i Danmarks interesse. Scavenius har også efter egen opfattelse handlet udelukkende i sit lands interesse. Quisling var overbevist om, at hans styre var til Norges bedste. Forskellen mellem Scavenius og Sehested m.fl. er dog tydelig, selv om de kan tage hinanden i hånden i deres manglende respekt for (for ikke at sige: kærlighed til) vort folkestyre. Scavenius havde magten; han troede ikke på et selvstændigt Danmark, men kun på sit land som lydstat under Tyskland, og søgte derfor at komme tyskernes mulige krav i forkøbet. Han gjorde det ikke af tyskvenlighed (ifølge en anekdote har Stauning udtalt, at Scavenius overhovedet ikke var »venlig«!), men fordi han i sit snæversyn ikke kunne se bedre. Sehested og Hartel stræbte efter magten. De så ensidigt på deres egne og deres vælgeres interesser og var yderst tyskvenlige og tyskorienterede, i hvert fald delvis på grund af de små priser, England havde betalt for vor eksport i tiden op imod besættelsen. De var lidet kræsne i valget af de tyske nazister, som skulle fremme deres mål (omend man må indrømme, at det sikkert ville have været umuligt for dem at finde nogle, der var mere tiltalende og dog havde indflydelse!).

At Scavenius var langt farligere for Danmarks fremtid end de andre, er ganske indlysende, men han var faktisk også skadeligere. Navnet Scavenius blev til Danmarks skam kendemærket for vor politik, idet de fem samarbejdspartier og med dem næsten hele det danske folk mere eller mindre villigt dansede efter hans pibe, indtil tyskerne på grund af modstandsbevægelsen fejede dem til side den 29. august. Men var Sehesteds planer lykkedes - og måske var de ikke langt derfra -, havde vi ikke alene fået »norske tilstande« (som dog med hensyn til de materielle kår slet ikke var blevet norske) langt tidligere; men vi havde da antagelig også set politikerne stille sig i spidsen for modstandsbevægelsen i stedet for at bekæmpe den. Den fordel, det havde været, ikke alene under besættelsen, men i endnu højere grad i de påfølgende genopbygningsår, kan slet ikke overvurderes.

Vore hjemlige nazister

Af redaktør Børge Outze

Endnu før danske aviser havde lært at stave Hitlers navn rigtigt - man kaldte ham både Hiller og Hittler -, arbejdede enkelte fanatikere med nazisme i Danmark uden at finde grobund for den. Kasserede spejderførere og mænd, som fandt livet i de frivillige korps og i den konservative ungdom for »tamt«, lod sig begejstre af Hitlerjugend og de nazistiske korps i Tyskland, og frem til nazismens magtovertagelse blev der gjort forskellige forsøg på at danne levedygtige partier. De mislykkedes alle, og de demokratiske partier behøvede på intet tidspunkt at gribe til andre våben end latterliggørelsens. Den italiensk- og tyskinspirerede fanatisme fik største parten af den danske befolkning til at smile. Hverken en ritmester Lembcke, en pastor Malling eller en Wilfred Petersen havde held til at samle andre end professionelle kværlanter og

Smagen er forskellig, og den lille klike, der samledes om den forulykkede Frits Clausen, fandt det åbenbart smagfuldt at svine vore landeveje til på denne måde.

ungdom, som ønskede sjov i gaden eller lod sig opfanatisere til »aktiv antikommunisme«. Heller ikke Frits Clausen og hans D.N.S.A.P. var nogen risiko.

I årene 1933-39 groede nazismen sig stærkere, men den var på intet tidspunkt tilnærmelsesvis så farlig som den nazistiske og fascistiske smitte i de demokratiske partier, fremfor alt i K.U. Mænd som Victor Pürschel og Carsten Raft var farligere end Frits Clausen. Indførelsen af den tyske hilsen i K.U. og den stadigt mere omsiggribende uniformering af de politiske ungdomsorganisationer truede med at gøre de frø af ugræs, som var føjet over hegnet, spiredygtige. I bekæmpelsen af disse for det danske folkestyre livsfarlige tendenser har ingen indlagt sig større fortjeneste end Christmas Møller, der ved at fastholde en urokkelig antifascisme, som bl.a. gav sig udslag i, at han frarådede dansk deltagelse i olympiaden i Berlin, holdt beundringen for Hitler og Mussolini i ave, indtil oprustningen i Tyskland og overfaldene på Østrig og Czekoslovakiet havde åbnet den konservative ungdoms øjne og ført den tilbage til et klart demokratisk stade. Denne udvikling fuldendtes i 1938-39. De egentlige nazistiske elementer i K.U. søgte over til Frits Clausen - det drejede sig om et meget ringe tal -, og resten var reddet for demokrati og kom under krigen sammen med Dansk Samling folk til at udgøre en kerne i den ikke-kommunistiske del af modstandsbevægelsen. Stillingen var i virkeligheden farligere i 1933-38 end under besættelsen!

Mens det således lykkedes de besindige elementer i Det konservative Folkeparti at slå en spirende nazisme ned, og mens også Dansk Samling, der havde koketteret noget med tanken om »rigets bedste mænd«, opgav disse ideer, vandt en materielt inspireret nazisme stærkt frem inden for det danske landbrug og sprængte en lille højrefløj af partiet Venstre. L.S., Landbrugernes Sammenslutning, dannede »Bondepartiet«, der opretholdt livlige forbindelser med D.N.S.A.P., inspireret af utilfredsstillende priser på det engelske marked og af et lidt for forenklet syn på de tilsyneladende fordele, det tyske landbrug havde fået under Hitler, uden at forstå problemets nøje sammenhæng med oprustningen.

I foråret 1940 var de demokratiske partier i Danmark alle engelskvenlige, tyskerne havde kun moralsk støtte hos L.S. og de forskellige nazipartier. Det tilløb, disse partier fik efter besættelsen, skyldtes

skræk og opportunisme. Tilløbet kom fra forretningskredse, der vejrede morgenluft, og fra en ubetydelig del af Socialdemokratiet, der havde ladet sig forlokke af »Kraft durch Freude«-bevægelsen i Tyskland - med den gamle socialist Harald Bergstedt i spidsen. Hertil kom visse reaktionære, der lod sig begejstre af de tyske militære sejre og af den nye orden. »Ordnung muss sein!« Blandt dem var officerer, der ville genoprette den 9. april - i fjendens sold!

Den danske nazisme var en truende fare i perioden 9. april 1940-17. november 1940 og en risiko frem til foråret 1943. Derefter opløste den sig selv i indre splid og havde sat chancen for at blive hjulpet til magten over styr. Når datoen den 17. november så præcist kan angives, er grunden den, at denne dato var fastsat til den i sommeren 1940 så længe frygtede nazistiske magtovertagelse. Den blev i sidste øjeblik hindret af tyskerne, der havde fået betænkeligheder.

Et nazistisk kupforsøg selve den 9. april opdagedes knap nok af offentligheden og bremsedes af D.N.S.A.P. selv. Fortrolige kupforberedende ordrer til S.A. i midten af april førtes aldrig ud i livet. Hvad der blev sagt og skrevet efter den 17. november 1940 var bluff! Gennemførelsen af aktion »Safari« den 29. august 1943 - den længe forberedte militære aktion mod dansk militær - gav ikke danske nazister nogen chance og ødelagde aldeles deres muligheder for tilgang. Aktionen imod politiet den 19. september 1944 banede nok vej for visse nazistiske terrorgrupper, men de var for længst under tysk kommando.

I den følgende til tider udviklede redegørelse for de danske nazisters planer og aktioner under krigen bedes man holde sig for øje, at de talrige partier, grupper og organisationer stort set opererer med det samme menneskemateriale, alle familiemedlemmer medregnet, højst 100.000 mennesker. Det var et kinesisk æskesystem, og alle tråde løb sammen hos tyskerne. Den ene organisation opstod ved sprængning af den anden, og da de enkelte nazigrupper til sidst bekæmpede hverandre, ophørte de med at være nogen fare for demokratiet.

Men et fællestræk havde alle danske nazister i perioden 1940-45, enten de så blev SS-mænd, Schalburgfolk, sabotagevagter, Wehrmachtsgefolge, ros og tros, eller de blot sympatiserede: de havde deres hjerte på den tyske side af fronten. Da Tyskland forvandlede det neutrale Danmark til et fjendtligt territorium, begyndte de danske nazister ikke blot at fraternisere med fjenden. De gik over til ham. Deres

bedste ungdom forblødte i hans skyttegrave, og deres organisationer og private hjem blev øt med den tyske hjemmefront. Det, der glædede det danske folk, voldte de danske nazister sorg. Samtidig med at de isoleredes i befolkningen, levede de med i krigen fra dag til dag på en helt anden måde end andre danske. Især indtil modstandsbevægelsen blev så stærk, at hele landet kunne følge dens kamp, følte nazisterne sig som krigsførende mellem bangebukse! De tyske sejre var deres sejre, og de talte om tyske slagpladser, uddannelseslejre og kaserner med fortroligt kendskab. At komme til et nazistisk hjem i krigens tid var som at komme til et tysk. Disse hjem var en del af den tyske hjemmefront, med sønner og venner ved Østfronten, med hustru og døtre beskæftiget med »frontpakker« eller indsamlinger, hvis de da ikke mere direkte opmuntrede tyske soldater, og med den tyske radio og nazistiske aviser som eneste åndelige bæring. De danske nazisters humørkurve er et spejlvendt billede af den øvrige danske befolknings. Den steg til Stalingrad slaget og faldt derefter. Ikke uden grund! De danske nazister havde pårørende og venner med i de store slag på Østfronten, spærret inde i omringningsslag og »kedler«, og tabsmeldingerne var mange. Ligesom modstandsbevægelsen i lange tider var en isoleret del af befolkningen med sine kampe og sorger, sin angst og sin glæde, dannede de danske nazister en enklave. Man forstod til sidst knap hverandres sprog. Fra denne gruppe af den danske befolkning rekruteredes ikke blot regulære tropper til fronten, men også de stikkere, som gjorde det muligt for Gestapo at arbejde med resultater i Danmark. Mere eller mindre bevidst var så at sige alle danske nazister Stikkere; thi partiet gennemførte over for anderledes tænkende et systematisk spiongearbejde, hvis resultater til syvende og sidst altid havnede hos tyskerne. En lang række af de tyske handlinger i Danmark var inspireret af danske nazister, og de fleste af dem gennemførtes med danske håndlangeres hjælp. Efter som krigen skred frem, blev de danske nazister spundet tættere og tættere ind i det tyske net, blev led i efterretningstjeneste og spionage, som et flertal af dem næppe havde megen oversigt over, og de begejstrede unge, der havde været »von Schalburgs bloddrænge«, eller som på spejdervis havde leget krig i ungdomsorganisationen N.S.U., havnede i terrorgrupper, der gennemførte clearingmord og hævnbrande. Nazismens fanatisk gennemførte lydighedsbegreber førte dem blindt ud i forbrydelser af hidtil ukendt

omfang. I de øvrige besatte lande, fremfor alt i den erobrede del af Rusland, gennemgik mange danske nazister en forråelsesproces. Den, der vendte tilbage efter at have nedskudt jøder i Warszawa, indebrændt bønder i Ukraine eller pisket koncentrationslejr-fanger, var moden til at udføre ordrer fra Shellhuset uden at blinke. Men naturligvis var denne gruppe fanatikere et mindretal, og da tidens fylde var inde, vendte deres egne sig imod dem, rædde for den gengældelse, de kaldte ned over nazismen, mens fronterne rykkede Tysklands hjerte nærmere og nærmere. I slutfasen oplevede man, at D.N.S.A.P.s egen ledelse tog afstand fra alle voldsmetoder. Troldmandens lærling besvor forgæves de kræfter, han havde været med til at slippe løs.

Om de folk, der støttede nazismen, er det allerede sagt, at de handlede af skræk eller opportunisme. For L.S.-mændene, fremfor alt den ledende klike, kendt som »Sehested gruppen« med Knud Bach og hofjægermester Sehested i spidsen, »var bomberne over London ikke et angreb mod den sidste bastion i Europa, men herrens straffedom over et land, der havde betalt for lidt for danske baconsvin. Og englændernes interesse for danske æbler havde alle dage været for ringe til, at landets skæbne kunne interessere Hardy-Hansen, hvis markeder lå sydpå«, som »Information« skrev.

Kun en nazifraktion bøjede sig ikke for Clausen i hans opgangsperiode: Wilfred Penersen-nazisterne. Man kan strides om motiverne, men det er en kendsgerning, at Wilfred Petersens folk tilføjede Frits Clausen ubodelig skade og, dels ved illegal propaganda over for befolkningen, dels ved udnyttelse af andre tyske forbindelser end Clausens, undergravede tanken om en Clausen-regering. Deres blad, »Stormen«, var det første danske blad, som blev forbudt, og ved at gøre Clausen latterlig - de udsendte ham som sprællemænd - og ved at afsløre Clausen førernes strafferegister (»rene folk med rene hænder«) gjorde de megen gavn. Denne nazigruppe havde en vis kontakt med dele af modstandsbevægelsen, og havde den kunnet holde sig til hæderlige kampmetoder, havde den stået smukt efter krigen. Men lyssky finansieringsmetoder og en aldrig opgivet antisemitisme, der slog ud i lue under jødeforfølgelserne, plettede aktionerne. Ved undergravningsarbejde og spionage i andre nazifraktioner, fremfor alt i Schalburgkorpset, udførte visse Wilfred folk dog også i 1944-45 et fortjenstfuldt arbejde. Wilfred selv blev fængslet og senere sendt til Tyskland. I lang tid efter befri-

elsen var han på fri fod, men man fandt det til sidst nødvendigt at få hans regnebræt gjort op.

II

Da tyskerne kom til Danmark, eksisterede følgende rent nazistiske eller naziprægede partier og organisationer:

D.N.S.A.P., Danmarks nationalsocialistiske Arbejderparti, stiftet i 1930 på grundlag af forskellige lokale, især sønderjydske sammenslutninger af ritmester Lembcke, købmand Einar Jørgensen, Glostrup, og Curt Carlis Hansen, en tysk spion. Det første trykte program er fra 16. november 1930 og angiver, at man »ad lovlige forfatningsmæssig vej vil virkeliggøre den nationalsocialistiske idé i Danmark«. 1931 gik Frits Clausen, der hidtil havde været konservativ, ind i bevægelsen. 1933 blev han dens fører med Einar Jørgensen (der helt til det sidste var en art selvstændig fører for nazisterne på Sjælland) som den vigtigste støtte. Partiet mønstrede 1935 16.257 stemmer ved et folketingsvalg, 1939 31.032. Dets stormtropper var militært organiserede.

Bondepartiet (»Det frie Folkeparti«) var udsprunget af landbrugs-krisen i trediverne og var Landbrugernes Sammenslutnings politiske instrument. Dets ledende folk var, politisk og økonomisk, afhængige af hofjærgermester Sehested, Broholm, en fantast, som stiledede efter magten i Danmark. Partiet talte ved valget 1935 52.793 stemmer, i 1939 50.829. Det havde indflydelse på visse erhvervskredse.

Dansk Samlings- og Korporationsparti i samarbejde med landsbevægelsen F.A.T. (Fremstilling, Afsætning og Transport), undertiden kaldet fatismen, var stiftet og ledet af ingeniør Zimsen. Bevægelsens historie går tilbage til 1926, partiets dog kun til 1936. Målet var en korporationsstat. Bevægelsen blev 1941 slået sammen med en

Wilfred Petersen (f. 1905) kastede sig tidligt ind i det nazistiske opløb og sluttede sig til D.S.N.A.P., men dannede i 1934 sit eget parti, som vegeterede ved ustandselige angreb på Frits Clausen og konsorter. »Wilfred« var vore nazistiske strømningers enfant terrible, slænde om sig til højre og venstre, dels i sit blad »Stormen« (der blev forbudt den 10. oktober 1940), dels i piccer, f.eks. »Rene folk med rene hænder« (vendt mod Sehested-kliken). Han tog ikke i betænkning lejlighedsvis at lade sig benytte som stikker af det danske politi, ligesom trafikminister Gunnar Larsen gjorde brug af ham. På den anden side var han et villigt redskab for de tyske besættelsesmyndigheder, som i foråret 1944, da det danske politi havde et alvorligt mellemværende med ham (frihedsberøvelse og røveri), skaffede ham og hans familie et asyl i Tyskland. Herfra vendte han tilbage kort før kapitulationen, men holdt sig skjult, indtil han den 23. april 1946 meldte sig selv.

fraspærngt del af D.N.S.A.P., »Den danske Front«. Man skiltes et par måneder efter igen.

Dansk Socialistisk Parti, D.S.P. (opr. National socialistisk Parti, stiftet 1934), var Wilfred Petersen nazisterne, der havde hovedkvarter i Gothersgade 12, København. I 1939 var denne Frits Clausens eneste virkelige konkurrent gået sammen med et særligt fynsk parti under Carl Borg, »Dansk National-Socialistisk Parti«, som havde hovedkvarter i Odense. Partiet gik senere op i »Dansk Folkeparti«.

National Socialistisk Arbejder Parti var stiftet 1935 af Åge H. Andersen og var kernen i det antisemitiske arbejde i Danmark, udgiver af skandalebladet »Kamptegnet«, der støttedes fra Tyskland med i alt 192.000 kr., indtil det blev selv tyskerne for groft. N.S.A.P. gik 1941 sammen med D.N.S.A.P., og Åge H. Andersen blev leder af »racepolitisk Centralkontor«. Han var Danmarks Julius Streicher.

Dansk Folkefællesskab bestod af resterne af pastor Mallings nazister. Mallings selv havde 28. februar 1940 udmeldt sig. Lederen var red. Johs. Sørensen, Odense. Københavns kontoret lededes af grosserer Åge Zeeberg, der i 1940 gik over til D.N.S.A.P. Partiet gik sammen med »Den nationale Blok« i slutningen af 1940, men beholdt til 1942 sit partiblade »Dansk Folkefællesskab«. Det blev forbudt på grund af tysk-fjendtlig tone!

Den nationale Liga, en sammenslutning, stiftet i 1938 i Charlottenslund med »Danmarks Genrejsning« som mål. Den kaldte sig senere »antibolshevikisk kamporganisation« og gik i 1943 op i Schalburgkorpset.

Nationalt Arbejder Parti, stiftet 1938, ledet af den tidligere socialdemokrat Jens Strøm. Målet var »Den danske Fagstat«. Man udgav bladet »Realitet«, i 1940 omdøbt til »Aktivitet«, der tillige blev organ for en i 1940 opstået mikroskopisk bevægelse, »Den danske Fagstat«, under en reklameagent Valery, og, en kort overgang, for Dansk Folkeparti.

Nationalt Samvirke, oprettet 1938 af fuldmægtig Wendelin, kendt som det parti. Pürschel sluttede sig til, da han i 1938 gik ud af Det konservative Folkeparti. 1939 anmeldte han partiet i Folketinget med sig selv som leder. Det sluttedes 1940 sammen med Fagstatbevægelsen med Pürschel, Wendelin og Valery som ledere. Det opererede som »Nationalt Samvirke-Fagstatbevægelsen,« indtil det 1941 gik sammen

med Wilfred Petersen nazisterne og antog navnet »Dansk Folkeparti« med Wilfred Petersen som den drivende kraft.

Ud af dette kaos opstod under krigen nye partier, mindre grupper sluttede sig sammen til større og sprængtes igen, folketingsmænd, valgt af et parti, anmeldte et nyt og ekskluderedes af det gamle, altsammen i èt virvar, som kun nazisterne selv og den modstandsbevægelse, der fulgte dem nøje, kunne finde rede i. Offentligheden opererede med langt mere enkle begreber, sammenfattet i ordet »Landsforræder«, som unuanceret dækkede alt, hvad nazistisk var.

Her er de bedst kendte navne på grupperingerne under krigen:

Den danske Front, stiftet 17. februar 1941 af en gruppe utilfredse fra D.N.S.A.P. med ingeniør Kai Rinck, sagfører Jacob Holm og ingeniør Hinné i spidsen. Programmet var D.N.S.A.P.s man hævdede, at D.N.S.A.P. ikke overholdt det - og samlingsmærket »den olddanske kamprune«, der symboliserer Thors hammer. Hovedkontoret blev D.N.S.A.P.s tidligere hovedkontor for Storkøbenhavn, som man overtog. Organisationen udgav »Dansk Front«, redigeret af spionen Eiler Pontoppidan (likv.). Det blev på en henstilling fra Clausen folkene forbudt. Senere udgav man D.N.S.A.P.s tidsskrift »Det ny Europa«. Bevægelsen havde skole for stormtropper på St. Frederikslund og konkurrerede med D.N.S.A.P. om en »hjemmefront« til støtte for soldater på Østfronten. Man opnåede en vis tilknytning til L.S. og gik 27. maj 1941 sammen med »Dansk Samlings- og Korporationsparti«, for 1942 at lade sig opsluge af »Den nationale Aktion«.

Enhedspartiet stiftedes i 1941 og revnede i starten, hvorefter et flertal kaldte sig »Dansk Enhedsparti«. Leder var den første nazist i Danmark, Ejnar Våben. Mindretallet gik til D.N.S.A.P. (Våben hævdede, at det kun bestod af fire mand!). »Dansk Enhedsparti« udgav et blad, »Danebrog«, og man skelnede mellem »systemfronten«, d.v.s. demokratiet, »protektoratsfronten«, d.v.s. andre nazifraktioner, og »danskefronten«, d.v.s. sig selv.

Den nationale Fagstat var tilhænger af en art oplyst enevælde. Leder: Kontorchef Wilhelmsen, Hjerne: Den berygtede Preben Wenck (von Wenckheim). Gik op i »Den nationale Blok«.

Dansk nordisk Front, stiftet 1940 af en utilfreds sysselleder fra

D.N.S.A.P., Hans Orla Emil Olsen. Gik op i Den nationale Blok.

Danmark for folket, stiftet 1940 af statsfæstemand Kofoed-Jensen og teaterdirektør Elith Petersen. Forsvandt i Den nationale Blok, Jensen dog i Dansk Enhedsparti.

Den nationale Blok stiftedes i april 1940 med den senere berygtede terrorist T. I. P. O. Madsen som fører. I førerrådet sad spionen Tretow-Loof. Man ønskede en stænderforsamling og et »nordisk Samarbejde med Tyskland på national friheds grund«. Partiet opslugte juni 1940 »Danmark for Folket« og i oktober »Dansk Folkefællesskab« og »Dansk nordisk Front«. T. I. P. O. Madsen var fortsat fører. Kofoed-Jensen trådte snart ud. I november opslugtes også »Den nationale Fagstat« med kontorchef Wilhelmsen, hvad det ikke blev bedre af. Man bekæmpede en overgang Frits Clausen og fik kontakt med L.S., således at proprietær I. Axel Hansen, Kogsbøllegård, kom med i ledelsen. I sommeren 1942 gik man sammen med Den danske Front, Dansk Enhedsparti og en lokal odenseansk organisation af utilfredse D.N.S.A.P.'ere. »Arbejdsfællesskabet«, og dannede »Den nationale Aktion«. I arbejdsfællesskabet sad også direktør Eiler I. Båstrup, København. Bevægelsens månedsblad redigeredes af den senere mere kendte Axel Høyer. Familien Ørnberg-Jørgen Jensen var også med.

Den nationale Aktion lededes efter sammenslutningen af småpartierne af Kai Rinck, og i lederrådet sad Våben, Båstrup, T. I. P. O. Madsen og Hinné. »Det danske Arbejder- og Bondeparti« opløste sig kort efter og gik ind i »Aktionen«. Dette 27. parti havde kun eksisteret nogle få måneder og havde ekskluderet sine egne stiftere, Aagård og Kofoed-Jensen.

Dansk Folkerejsning stiftedes i juli 1940 af pastor Malling med Grenå som hovedsæde. Han stiftede samtidig en forening »Danebrog«

Der er et tysk fyndord, som meget rammende siger: »Pack schlägt sich, Pack uerträgt sich«. Det kunne bruges som motto for de danske nazister. De rendte fra hinanden, og de gik sammen igen, eftersom hovederne stod på dem - hvis de da ikke (som Wilfred Petersen) kom så langt ud i forhånelsen af den nazistiske broder, at der ingen vej førte til et nyt »Vertrag«.

sammen med Grosserer Zeeberg. Bevægelsen forsvandt i »Det nationale Genrejsningsparti«, og Malling gik ud af alt politisk arbejde og kom ukompromitteret gennem resten af krigen.

Det nationale Genrejsningsparti stiftedes 27. juli 1940 og anmeldtes på rigsdagen af retsstatsmanden Svend E. Johansen, som Retsstatspartiet derefter forgæves prøvede at få fjernet fra rigsdagen. Bevægelsen var et forsøg på at forene retsstatstanker med nazisme! I 1941 gik bevægelsen op i Dansk Folkeparti. Partiet havde en overgang tre til-løbne folketingsmænd: Th. M. Andersen, valgt af D.N.S.A.P., Svend E. Johansen, valgt af Retsstatspartiet, og Victor Pürschel, valgt af de Konservative. Ingen af dem overlevede det første valg, og inden den tid var de alle tre trådt ud igen. Th. M. Andersen havde anmeldt et nyt parti. »Nationalt Folkeparti«. Kun Wilfred Petersen, der var organisationslederen, fortsatte. Bladet »Aktivitet« brød også ud og dannede grundlaget for

»Fagstat-Klubben« under Jens Strøm. I slutningen af 1941 gik bladet ind, og bevægelsen hørte man ikke mere til.

Teknisk Opbygningstjeneste - Stelsig-bevægelsen. På et sent tidspunkt opstod Stelsig-bevægelsen, stiftet af en religiøs fanatiker og tidl. militærnægter, Frantz Stelsig, der oprindeligt opererede anonymt under

navnet »Christian«. Han havde tidligere været sysselleder i D.N.S.A.P. Bevægelsen, der først tog form i oktober 1944, var endnu galere end alt hidtil oplevet. Dens regering skulle bestå af 100 medlemmer. Den såkaldte tekniske oplysningstjeneste lededes af Børge Martins, der vakte opmærksomhed ved at spørge en række embedsmænd, om de ville fortsætte i den nye stat. Bevægelsen endte som hjælpeorganisation for tyske flygtninge.

Dansk antijødisk Liga stiftedes 1941 af Åge H. Andersen som et særligt organ til videreførelse af antisemitismen i krassere form, end det var muligt inden for D.N.S.A.P. Man overtog udgivelsen af »Kamptegnet« og dannede en stormgarde til bekæmpelse af jøder. Bevægelsen kaldtes også »Dansk Liga til Fremme af Racebevidstheden«. Det endte med, at Åge H. Andersen udstødtes af D.N.S.A.P. i sommeren 1944, hvorefter han dukkede op i det sidste naziparti »Dansk national Samling«.

Dansk Anti-Kommunisme, stiftet af L.S.-folketingsmanden A. Hartel, eksisterede fra august 1941 og støttedes af bl.a. byretsdommer Junior. Foreningen gik i 1943 op i Schalburgkorpset.

Det nye Danmark oprettedes i juni 1943 af major Arildskov på grund af D.N.S.A.P.s valgnederlag. Han slettedes som partimedlem. Bevægelsen tog sig i særlig grad af »Beskyttelse for nationalsocialisters hjem og virksomheder«, og den gik senere op i Schalburg korpsets civile afdeling, Landstormen.

Dansk Folkeværn var Schalburg korpsets politiske organisation og var kun formelt uafhængigt af korpset, i hvis bygning det havde kontorer. Det lededes af K. B. Martinsen, kreditforeningsdirektør Poul C. Rasmussen og dr. jur. Popp-Madsen. Det gik op i »Dansk national Samling«.

Dansk Folkeværn organiserede stikkertjeneste, idet dets medlemmer havde pligt til at angive personer, der udsprede rygter eller »satte fremmede magters interesser over vort lands«. Dets medlemmer havde trykte blanketter til angiveriet! Blandt »fremmede magter« regnedes ikke Tyskland.

Dansk National Samling stiftedes i august 1944 i opposition til resterne af D.N.S.A.P., der på det tidspunkt forlængst havde mistet Frits Clausen. Stifterne var kreditforeningsdirektør Poul C. Rasmussen, korpsschef K. B. Martinsen, dommer Junior, Popp-Madsen og Einar Jør-

gensen, der tilførte det en stor del af D.N.S.A.P.s sjællandske medlemmer. Det støttede sig til Schalburg korpset i opposition til D.N.S.A.P.s førerråd, som lyste den ny bevægelse i band. Åge H. Andersen kom med, og T. I. P. O. Madsen afløste Martinsen, da denne faldt i unåde hos Himmler og arresteredes i Tyskland. T. I. P. O. Madsen likvideredes. Partiets egentlige leder var Popp-Madsen. Man søgte helt frem til foråret 1945 at samle de forsprængte og lammede rester af nazismen i Danmark under Popp-Madsen. Efter krigen har man fundet kassebogen. Der var 289 indbetalinger fra medlemmer i februar, 191 i marts og 11 i april 1945. De øvrige nazifraktioner uden for D.N.S.A.P. var på det tidspunkt helt afdøde.

Kristen Samling i Danmark, stiftet af en tidligere K.F.U.M.-sekretær, fabrikant Norkjær i Års, var en organisation, der på tværs af de nationalsocialistiske partier søgte at udbrede kristendommen mellem nazisterne! Bevægelsen søgte i piécer at bevise, at den nationalsocialistiske livsanskuelse i virkeligheden er identisk med kristendommens lære. Bevægelsen er kun bemærkelsesværdig, fordi den uantastet består den dag i dag som det eneste levn af den overorganiserede danske nazisme. Den arbejdede endnu i sommeren 1947 for at få nazisterne til at organisere sig som frimenigheder. På grund af dens religiøse karakter har man øjensynligt ikke turdet skride ind.

Hvad offentligheden under krigen, stort set, regnede for nazister, var imidlertid medlemmerne af D.N.S.A.P. med alle dets vidtforgrene underafdelinger og grupper, hvortil efter oprettelsen af frikorpset og hvervningen til SS kom de forskellige væbnede korps, som partiet afgav folk til. I krigens sidste år spillede Schalburg korpset, Hipo korpset og Sommers Vagtkorps en dominerende rolle, og den rivalisering mellem Schalburg korpset og D.N.S.A.P., som fandt sted, var på afgørende vis med til at ødelægge de sidste muligheder for nazismen i Danmark. At den illegale presse dels på grund af fremragende efterretningstjeneste, dels på rent og skært instinkt, var i stand til at skelne skarpt mellem sabotage og schalburgtage, førte med sig, at alle tyske og dansk-nazistiske forsøg på at forvirre med modterror strandede, og selve ordet »schalburgtage« klæbedes på nazismen som en giftetikette.

En redegørelse for D.N.S.A.P. og dets ledende mænd er samtidig et billede af den danske nazisme, og det er ikke nødvendigt efter oversig-

ten over småpartierne at beskæftige sig synderligt mere med dem. Derimod vil det være rimeligt at interessere sig for D.N.S.A.P.s »Stormafdeling«, S.A., der efter bedste forbillede var mere yderliggående end partiet, og med dets presse, som i høj grad spillede en rolle under besættelsen.

III

D.N.S.A.P.s program havde følgende ordlyd:

D.N.S.A.P. er en politisk organisation, hvis mål og formål er ad lovlig forfatningsmæssig vej at virkeliggøre den nationalsocialistiske idé i Danmark. Det er partiets opgave at udbrede ideen om det danske folkefællesskab og at organisere de kræfter i folket, der tilslutter sig partiet, således at partiet vokser ud af folket, efterhånden som folket tilslutter sig organisationen.

D.N.S.A.P.s opgaver er på nedenstående program at vinde det danske folk for ideen om det danske folkefællesskab:

1. Danmarks National-Socialistiske Arbejder Parti vil en genrejsning af det danske folk, økonomisk og moralsk, på nordisk kultur- og racegrundlag.

2. Vi kræver retten til arbejdet sikret. Vi bekæmper udbytning af det producerende folk. Lønnen for produktion og arbejde skal tilfalde den arbejdsmæssige indsats.

3. Vi kræver en vidtgående social forsyning for alle gamle, syge og invalider gennem en altomfattende folkepensionering.

4. Vi kræver, at danske erhvervsvirksomheder får til formål at dække det danske samfunds behov i stedet for som nu udelukkende at tjene kapitalmagtens profitbegær. Herudfra kræver vi afskaffelse af guldmonopolet og som basis for pengeudstedelsen en national møntfod, baseret på jord og arbejdsskabte værdier.

5. Vi kræver ejendomsretten til jord og hjem sikret ved en lovgivning, der hindrer al spekulation heri.

6. Vi bekæmper den marxistiske klassesdeling af vort folk og betragter folket som en national organisk enhed. Derfor bekæmper vi den parlamentariske statsform, som vi vil erstatte med det personligt ansvarlige statsstyre med de faglige korporationer og institutioner som rådgivende grundlag.

7. Vi bekæmper den liberalistiske og materialistiske livsanskuelse og kræver beskyttelse af de idealistiske og socialistiske kræfter i vort folk under kampråbet: Helhedens vel går forud for den enkeltes vel. Ud fra dette krav vil vi understøtte kirken i dens kamp for et kristent dansk folk.

8. Vi kræver Danmarks nationale selvstændighed bevaret og sikret gennem et forsvar baseret på en enig folkevilje. Vi søger under hagekorsets symbol at opnå et venskabeligt samarbejde med de andre nordisk-germanske folk, til hvilke vi føler os knyttet ved blodets bånd.

Partiet byggede på »førerprincippet«. Partiorganisationen opbyggedes på det personlige ansvar, således at »myndighed og ansvar forenes der, hvor afgørelsen træffes«. I spidsen for partiorganisationen stod partiføreren, der alene var ansvarlig for partiets gennemførelse af den nationalsocialistiske idé, og som havde den højeste myndighed i så henseende og i samtlige partiets øvrige anliggender.

Under ham sorterede en partistab, bestående af stabsledere, stabsafdelingsledere, stabsgruppeledere, stabsfuldmægtige, landsledere, landsafdelingsledere, landsgruppeledere, landsfuldmægtige. Videre fulgte »Storrådet«, der bestod af stabsledere, landsledere, sysselledere, S.A.-divisionschefer og -brigadeførere, generalarbejdsførere og særligt udnævnte. Meddelelser fremsattes undertiden på førerting. Landet opdelt i sysler med hver sin ansvarlige sysselleder, der under sig havde herreds- og distriktsledere, der igen havde afdelingsledere, gruppeledere og allernederst blokledere.

Systemet var kalkeret af efter det tyske.

Medlemmer aflagde følgende troskabsed, inden de udnævntes til tillidsposter:

»Som nordisk mand tilsiger jeg dig, Frits Clausen, ubrydelig tro-skab. Jeg føler mig bundet ved dette løfte som ved en ed, som kun døden eller du kan løse mig fra«.

Ved udstødelse af partiet løstes man fra eden.

De menige medlemmer deltes i P.M. (partimedlemmer), K.M. (kvindegruppemedlemmer), S.A. (medlemmer af Stormafdelinger), L.A.T. (medlemmer af Landsarbejdstjenesten), N.S.U. (dreng) og N.S.U.P. (piger). I optagelsesbegøring fandtes spørgsmål om »arisk æt«, om villighed til at udtræde af andre organisationer, hvis det forlangtes,

og om tidligere straffe (med det noget pessimistiske tillægsspørgsmål: »Hvilke?!«). Man skrev under på »ubetinget lydighed mod fører og idé«. Der udleveredes medlemskort, medlemsnummer, partibog og hagekorsembler. Partiet havde en lang række æreemblemer og indførte under krigen nye, bl.a. for deltagelse i to af de voldsomste politiske møder: Haderslev den 8. decbr. 1940 og Roskilde den 30. juni 1940. I forvejen fandtes et æreemblem for deltagelse i et slagsmål i Stjerne-kroen i København i 1935. Der må have foresvævet Frits Clausen noget om »Blodofrene fra München«, ihvorvel det her kun kan have drejet sig om næseblod.

Medlemmerne hilste hinanden med »den nordiske hilsen«, oprakt højre arm og råbet »dansk front«. Det var en pligt at bære emblem - indtil efter valget 1943, da man søgte at skjule frafaldet ved at dekrettere, at man bedre kunne påvirke anderledes tænkende, når det ikke kunne ses, at man var nazist. Til sidst forsvandt hagekorsemblerne helt.

Partiets officielle organ var »Fædrelandet«, der udgaves af »A/S af 30. december 1938«, et aktieselskab, som officielt bestod af partimedlemmer, men som i virkeligheden var på rigstyske hænder med aktiemajoriteten samlet hos et af Goebbels kontrolleret forlag i Berlin. Desuden udgaves partiets ældste »kampblad«, »Nationalsocialisten«, som ugeblad. Partiet udsendte mere fortrolige månedsbreve til medlemmer. Ved møder anvendtes altid hagekorsfaner efter tysk mønster. Et særligt nordisk islæt var lurblæsning ved festlige lejligheder, nogle ynkelige tud, der var af en ejendommelig virkning på de troende.

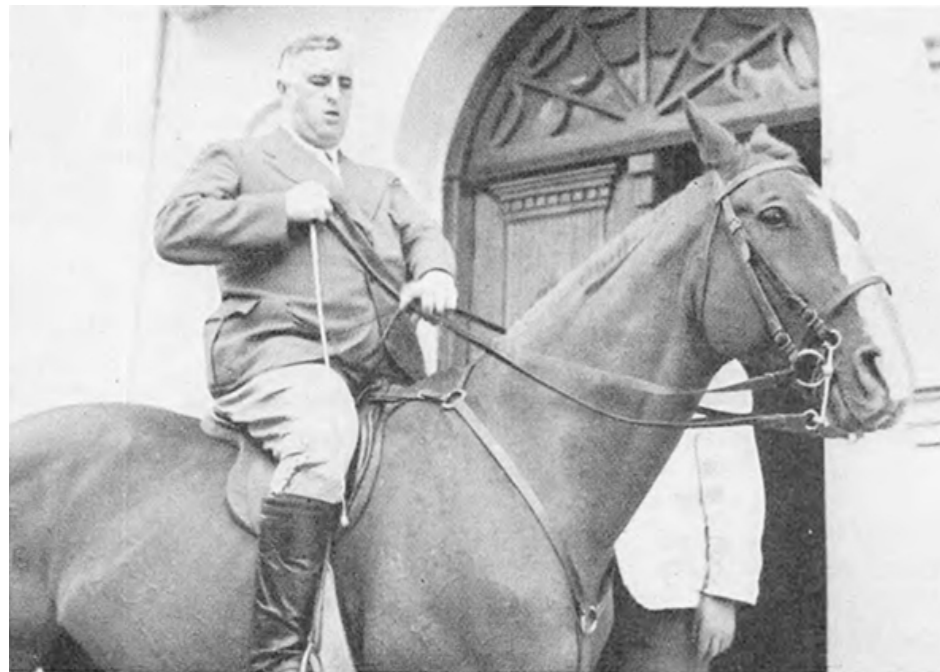
I partiets hovedkvarter, der - bortset fra en kortvarig glansperiode i Rosenvængets Allé med æresvagter uden for en villa, der skulle forestille det brune hus - befandt sig i »førerens by«, Bovrup, hvor han havde været læge, førtes nøje kontrol med ind- og udmeldelser. Det såkaldte »Bovrup-Kartoteks førte efter befrielsen til afsløring af en række hemmelige medlemmer og kostede unationale embedsmænd deres stillinger. Blandt medlemmerne fandt man 116 officerer. Om politiets medlemmer fik offentligheden ikke klarhed.

S.A. var en kopi af det tyske S.A. Oprindeligt betød det »Sportsafdeling«, senere »Stormafdeling«, ihvorvel man ikke nogen sinde stormede noget. Mottoet var »Kammeratskab og Pligt«. Medlemmerne ejede uniform, men bar den på grund af uniformsforbudet sjældent, efter

besættelsen kun ved ganske enkelte lejligheder, bl.a. under demonstrationsmarchen til Den lille Hornblæser den 17. november 1940. De var bevæbnede med spader - efter den tyske arbejdstjenestes mønster - og for en del, i hemmelighed, med revolvere. Efterhånden fik de fleste tysk Waffenschein og tyske våben. S.A. var militært organiseret og trænedes i hemmelighed, bl.a. på en del store godser, hvis ejere var partimedlemmer. Den laveste enhed hed »Sektionen« og bestod af 6 (ned til 3 og op til 9) S.A.'ere med en sektionsfører. 2 sektioner dannede en gruppe, 2 grupper en Storm, 3-4 Storme en Kolonne med minimum 70 medlemmer.

S.A. havde oprindelig mødedækning til formål og anvendtes desuden til aktiv propaganda, opklæbning af plakater etc. At uddannelsen tillige tog sigte på løsning af »militære og politimæssige opgaver« i tilfælde af magtovertagelse, blev der ikke lagt skjul på. Der fandt særlig træning sted med »propagandamarcher« gennem byer for øje. Blind lydighed var første bud.

N.S.U. var oprindelig en art spejderorganisation, skabt af lærer Stender, Slagelse, men blev 1934 partiets ungdomsorganisation. Stender

Napoleon lod sig male på en stejle, hvid hest - det havde ikke meget med virkeligheden at gøre! Frits Clausen, højt tronende på en blisset gang, let nervøs, fordi han ikke rigtig kan få tag i tøjlerne - det er derimod intet falsum! Billedet blev fundet blandt hans og hans kumpaners efterladenskaber, da han var faldet - af mere end hesten.

var gammel spejderfører. Han gav i de første år ungdomsorganisationen »Thors Hammer« som symbol. Senere blev det »Solkorset«, d.v.s. et hagekors med bøjede spidser. Organisationens forbillede var Hitlerjugend, som man til en vis grad samarbejdede med. 1939 fik N.S.U. en af Livgardens officerer, von Schalburg (måske den eneste egentlige idealist blandt danske nazister) til fører. Han indblæste drengorganisationen endnu mere militært liv, gav dens afdelinger kopier af gamle danske regimentsfaner, historiske navne etc. Hans hustru, Helle von Schalburg, skabte en tilsvarende organisation for pigerne.

Det lykkedes Schalburg at begejstre især de halvvoxne drenge, der fungerede som førere. 70 pct. af dem meldte sig senere til Østfronten, hvor mange af dem faldt. En stor del af de øvrige blev terrorgruppernes mest fanatiske medlemmer. Disse N.S.U.'ere havde hele den tyske SSideologi som forbillede. Fra september 1941 lededes N.S.U. af landsleder Hans Jensen. Den fik et mindre fanatisk præg og bogstavelig talt ingen tilgang, skønt den nød godt af betydelige pengemidler og oprettede både kostskole og førerskole, dvæveflyverkursus etc., ligesom den ene af alle danske ungdomsorganisationer kunne lokke med udenlandsrejser - til Tyskland. Børn og halvvoxne kom på kursus i Tyskland og vendte hjem, mere fanatiske end de voksne. I det sidste krigsår hvervedes de såkaldte »Varulve«-grupper, der dog aldrig havde mod til at træde i funktion, mellem N.S.U.'ere.

Inden for det nationalsocialistiske arbejde varetog N.S.U. det ideologiske, S.A. det fysiske og partiet det politiske. Da Frits Clausen savnede egenskaber, der kunne begejstre ungdommen, holdt han sig ret fjernt fra N.S.U. og S.A., der kun så ham på store politiske møder i forskønnende afstand. Denne ungdoms idealer var mænd som Schalburg - der efter sin død dyrkedes næsten som en helgen - og S.A.-che-

fen Axel Juel, som på en række punkter var ret selvstændig.

Men udadtil, over for offentligheden, stod - og navnlig faldt - den danske nazisme med Frits Clausen, sønderjydsk læge, veteran fra første verdenskrig, hvor han så lidt som Adolf Hitler havde udmærket sig. Han havde største delen af krigen været i russiske fangelejre, hvor han på grund af sin medicinske uddannelse havde nydt begunstigelser (Han beskyldtes for at være løbet over af frygt efter kort tids fronttjeneste. Det blev aldrig bevist). Clausen var alkoholiker i ret udpræget grad, et forhold, der hurtigt nedbrød al respekt hos folk, som kom ham på nært hold. Han var kun jævnt begavet og alt for glad for denne verdens goder til at have egentlige føreregenskaber. Han havde alt det, han i sine taler tillagde »pamperne«. De mere fanatiske nazister, der kendte ham, foragtede ham, men holdt liv i myten om ham i mangel på bedre føreremne og i håb om at kunne vinde magt ved udnyttelse af hans dvagthed. I perioder var han i direkte modstrid med sin stab, Storrådet kaldte han overhovedet ikke ind i årevis. Til sidst tvang oppositionen ham ud, men havde ingen fører at sætte i stedet, og de forskellige »partiledere« og et triumvirat, et såkaldt førerråd, vandt ikke medlemmernes respekt. Frits Clausen sejlede selv sin vikingskude i sæk.

Der gik i krigens slutfase en anekdote om Frits Clausen, der på det tidspunkt var forladt af guder, mennesker og tyskere. Han var vendt tilbage til sit hjem i Bovrup. Anekdoten fortalte, at han en dag, da han malede sit stakit, blev anråbt af en mand, der bramfrit sagde: »Nå, Frits, du ender nok der, hvor føreren begyndte«.

Det er faktisk historien om Frits Clausen i en nøddeskal.

I april 1945 skrev de danske Sverige-flygtninges blad »Danskeren« om ham:

»Danmark har meget at takke Frits Clausen for. Havde denne »fører« blot været jævnt begavet, eller havde han blot kunnet opføre sig som et normalt menneske, ville Danmarks situation meget snart efter besættelsen være blevet ganske som Norges. Nu skete der det heldige, at Frits Clausen ødelagde alt for de danske nazister allerede før 29. august, således at tyskerne opgav at sætte en dansk lydregering ind, da Scavenius

takkede af. Ja, den fløj af tyskerne i Danmark, som havde støttet Frits Clausen, faldt i unåde. Frits Clausens indsats til gavn for Danmark består i, at han opførte sig netop så forkert, som det kunne ønskes. Om den danske modstandsbevægelse havde sat en mand ind på det job at ødelægge dansk nazisme, kunne han ikke have gjort det bedre. Frits Clausen appellerede for det første til de danske humoristiske instinkter. Han var i bund og grund latterlig. Han trænede med en hvid hest, han kørte i luksusbil på et tidspunkt, hvor ingen andre måtte køre i bil. Han holdt førerhovedkvarter med uniformerede vagtposter. Han brølede i stedet for at tale, når han stod på hagekorssmykket talerstol i Forum, før det blev friluftsteater. Han drak sig beruset på offentlige steder og kunne ikke bære rusen, hvilket betyder meget for en hel del jævne menneskers bedømmelse af slige ting. Han tumlede rundt i landet med en garde af de mest forbryderiske danske nazister. Han holdt med alle til rådighed stående midler rivaler nede eller anbragte dem på uriasposter. Han allierede sig med de sorte Bryld'er, de tre kriminelle sagførerbrødre, som tog af partikassen og sprængte partiet. Til sidst kastede han sig ind i et livligt slagsmål med sine egne. Det blev tyskerne for broget, og de forviste ham til Østfronten, som han aldrig nåede. Han endte på et drankerhjem i Würzburg, kom herfra hjem til Bovrup og startede så en flisefabrik i Vejle for resterne af en millionarv, som en halvt eller helt sindssyg chokoladefabrikant havde efterladt ham (d.v.s. det strides man om, somme mener, at det var »bevægelsen«, som arvede. I realiteten blev det eksekutorerne, Bryld'erne)«.

Denne bedske karakteristik kan i det store og hele holde også for efterkrigstidens dom. De oplysninger, der er fremkommet efter krigen, har dels overbevist alle skeptiske om, at den illegale presses afsløringer af nazisterne var rigtige, og dels på visse punkter helt overgået dem.

Man har således fået bekræftet, at den danske nazisme blev direkte betalt af tyskerne, og at »Fædrelandet« var tysk. Bladets aktiemajoritet tilhørte et af Goebbels forlagene i Berlin, og det fik månedlige tyske tilskud. De første tyske penge til bladet blev betalt i 1939, da det fra et ugeblad, udgivet i Kolding, var blevet dagblad i København. Tre mænd, H. C. Bryld, Dam-Johansen og Johannes Petersen (der var Frits

Clausens chauffør), var i Kiel, da bladet i november var ude af stand til at betale lønninger. Man fik pengene hos - Sicherheitsdienst! Regelmæssigt tilskud er betalt fra august 1940 af det tyske gesandtskab med i alt ca. en million. Det var for tyske penge, man engagerede Helge Bangsted, Harald Tandrup og Harald Bergstedt. Partiet fik fra foråret 1940 55.000 kr. om måneden, senere 200.000 kr. incl. pengene til »Fædrelandet«. De deltes ret ligeligt mellem bladet og partiet. Efter valgnederlaget 1943 fik partiet ikke flere tyske penge. L.S. modtog 32.000 reichsmark pr. måned af gesandtskabets kasse efter ordre fra udenrigsministeriet i Berlin. En del af disse penge gik til L.S.-pressen, bl.a. til dagbladet »Folket«.

Mens det efter befrielsen lykkedes bladet »Information« at afsløre eksistensen af en veritabel tysk 5. kolonne, der i København forberedte den tyske landgang og tog imod tyskerne, da de kom og mens man er klar over den judasrolle, medlemmer af det tyske mindretal har spillet før 9. april, savnes der beviser for, at de ledende danske nazister har vidst besked forud. Frits Clausen har dog til en vis grad været orienteret, idet han få dage før havde en sammenkomst på Hotel d'Angleterre med Quisling, der som bekendt var underrettet af tyskerne. Clausen har aldrig villet indrømme, at der blev sagt noget konkret. I et brev til sysselleder Jes Asmussen skriver han få dage efter mødet med Quisling:

»Han var jo i København for at tale med mig et par dage før, og han mente, at vi snart ville komme til magten, hvorimod han var meget

Den 17.-18. juni 1939 afholdt D.N.S.A.P. sit 6. landsmøde. Det fandt sted i Kolding, hvor »de raske og mandige unge nationalsocialister gjorde et stærkt indtryk overalt i byen« (»Fædrelandet«s reportage), Friis Clausen, var naturligvis stævnets midtpunkt, og »det var, som om folkemasserne (!) ikke ville slippe deres fører igen«. Men om denne sol kredsede en række planeter, der badede sig i dens rige stråler - f.eks. lensgreve H. C. Schimmelmann, hofjægermestrene Jørgen Sehested og Grevenkop-Castenskiold og den berygtede svenske nazist Per Dahlberg. Størst lykke følte man dog derved, at selve Vidkun Quisling var kommet ned til dette »førering«. I demonstrationstøget om formiddagen den 18. juni marcherede han side om side med Frits Clausen i spidsen for dennes »livvagt«, og »koldingenserne var imponerede over dette opbud af den nye tids repræsentanter«. Senere på dagen fandt et møde sted i Koldinghus Slotsgård. Her besteg bl.a. Quisling talerstolen - se billedet! - og talte om, hvorledes Norge truedes både ude- og indefra af folkefronten. Men her i Norden måtte vi finde frem til en ny form for samarbejde, så vi ikke lod os »drive af jødiske generalagenter i København«. - Siden da er Quisling blevet tavs. Og Frits Clausen indskrænker sig til at svare på statsadvokatens spørgsmål under forhørene.

Einar Jørgensen (f. 1898) var købmand i Glostrup og blev som medlem af D.N.S.A.P. stærkt benyttet som taler og organisator. Som Sysselleder på Sjælland arrangerede han det berygtede Roskilde møde i juni 1940, og hans optræden her takseredes af retten til 80 dages fængsel. I december samme år var han med ved »Spadeslaget« i Haderslev og blev tiltalt for vold mod poliliet. Den 2. febr. 1941 udnævntes han til leder af D.N.S.A.P.'s storråd. Ved oprettelsen af Frikorps »Danmark« deltog han i hvervningen og var selv en overgang aktiv i korpset. Den 8. febr. 1944 trådte han til som rådgiver for partiledelsen, men da han den 23. april dannede et repræsentantskab for »D.N.S.A.P. Sjælland« uden om partiorganisationen, blev han den 29. april fritaget for hvervet som stabsleder, leder af storrådet, medlem af partirådet og kolonnefører i S.A.-reserven. Den 20. maj ekskluderedes han af partiet, hvis repræsentant han havde været i Folketinget siden martsvalget 1943. Han idømtes i marts 1947 fem års fængsel og mistede almen tillid for bestandig.

bedrøvet over forholdene i Norge. Jeg gav ham da det løfte, hvis hans spådom skulle gå i opfyldelse, og jeg skulle få nogen indflydelse herpå, at ville yde ham al den hjælp, han måtte ønske, af hvad art denne måtte være, og uden hensyn til formaliteter af nogen art for at få den linie ført frem, som folkene i Norden skulle leve efter, og som vi alle må takke Adolf Hitler for at have draget«.

Frits Clausen synes den 9. april at have været noget forarget over hjemmetyskerne. Han skriver, at

deres fremvisning af faner i Haderslev og deres opdukken i uniformer ikke har krav på synderlig respekt, fordi uniformerne først, kom frem, da man troede at kunne bære dem i ly af rigstyske bajonetter.

Imidlertid dukkede hans egne stormtropper op på samme vis! En enkelt fotograferedes som vejviser for tyske tropper i Sønderjylland. Billedet udnyttedes af Wilfred-nazisterne og kostede Clausen dyrt. Einar Jørgensen rykkede med en håndfuld S.A.-folk ind på Christiansborg i formiddagstimerne. Politiet kylede dem ud igen, og Clausen desavouerede dem, da han hen på eftermiddagen kom til København fra Bovrup. Han siger selv i et brev, at han »i sit hjerte var på aggressivisternes side«, men af fornuftsgrunde måtte holde med de forsigtige. Om aftenen måtte han, efter at tyske soldater ved en forveksling var blevet overfaldet, trække sine alt for hidsige S.A.-folk bort fra »Fædrelandet« og bede om politibeskyttelse i stedet.

At nazisterne havde forberedt statskup i april 1940, om de havde opnået tysk sanktion, fremgår af to fortrolige S.A.-ordrer, der er opsnappet. Den ene, der er udateret, er fra midten af april og lyder: »Når ordren »S.A. i alarmberedskab, kendeord« kommer, bryder stormføreren den forseglede konvolut med kendeordet og kontrollerer, om dette er rigtigt. Når der køres med automobiler uden nummerplade, bør der påsættes en hagekorsvimpel«. Den anden er dateret 23. april

1940 og pålægger områdeførerne snarest muligt at have det fornødne antal »fortrolige« armbind klar.

Armbind !

Videre har man i en rapport fra S.A.-kommandant i reserven, P. Rantzau-Engelhardt til S.A.-stabschef Axel Juel fundet følgende bemærkning af 9. oktober 1940: »Hoffman-Madsen har trådt i spindaten ved at henvende sig til den tyske flyvepladskommandant i Ålborg om at få biler, når vi skulle lave kup.«

Fra den 16. april foreligger endvidere et foreløbigt uniformsreglement for S.A. med tilføjelse, at uniformen først måtte bæres efter ordre. Her er tilføjet: »samt efter særlig ordre særlige armbind«. Et yderligere tegn er, at S.A.'ere, der i efteråret 1940 meldte sig til kursus i Klagenfurt, fik besked på kun at binde sig for 6 måneder, mens alle andre måtte binde sig for 2 år. Under kursuset var det en klar forudsætning, at man trænede til politi- og militærtjeneste i hjemlandet ved magtovertagelse.

Den kom aldrig.

Clausen tøvede. Den 10. april om formiddagen formåede han den 81-årige skibsreder Schmiegelow til at gå til Prins Axel, mens han selv gik på Christiansborg for at passe sin rigsdagsgerning. Han fik også arrangeret andre henvendelser til Prins Axel. Bl.a. drog Povl Bihesen af sted. Hensigten var, at prinsen skulle overbevise kongen om, at man af hensyn til erhvervslivet måtte have et forretningsministerium. Også Sehesteds søster, hofdame frk. Sehested, fik pålæg om at undersøge stemningen. Foget og Svend E. Johansen følte sig samtidig for hos regeringen. Der kom intet ud af henvendelserne. Næste dag drog Schmiegelow endnu en gang til Prins Axel, denne gang som budbringer om, at man burde have et rent nationalsocialistisk ministerium. Den 11. april om aftenen var der møde hos Sehested i hans Bredgade lejlighed, hvortil var indbudt Hartel, Knud Bach og professor Vinding Kruse.

Ejnar Våben (f. 1903) var en af dem, som tidligst lod sig blænde af den tyske nazisme. Allerede i 1931 aflagde han vidnesbyrd derom i bogen »Hagekorset over Tyskland«, og hans fantastisk naive betagelse af Hitler lyste ud af piecen »Ein Däne spricht zu Deutschland« (1941). Intet under derfor, at han kom i første række blandt vore hjemlige nazister, selv om han hørte til »rebellerne«. Kort efter besættelsen rejste han til Tyskland for at forny kontakten med regimets spidser, han gik i juli 1944 ind i Waffen-SS, og i besættelsens sidste måneder arbejdede han på ved tysk hjælp at få oprettet en »illegal« radiosender, der - efter Krenchels metode - skulle indgyde tillid ved begrænset kritik af Tyskland, men samtidig have til formål at så splittelse i folket og modstandsbevægelsen. Det mislykkedes, og i jan. 1945 meldte han sig som frivillig til tjeneste på Vestfronten. Efter befrielsen blev han arresteret, og hans landsforræderi takseredes i 1946 ved Københavns byret til 5 års fængsel.

Clausen var repræsenteret ved iagttager, Langgård-Nielsen og blev underrettet om, at L.S. ville give D.N.S.A.P. 3 af 9 ministerposter. Han var rasende. Over for Clausen ytrede Hartel ønske om at blive kultusminister, mens Vinding Kruse skulle være justitsminister og Helmer Rosting udenrigsminister. Clausen afviste de to sidste. Han havde ikke tiltro til nogen af dem.

Prins Axel lod melde tilbage, at han end ikke ville spørge kongen. Clausen skriver i et brev, at han den aften var pessimistisk og »overvejede, om jeg ikke havde forspildt en chance ved ikke at slå til, da lejlighed var givet«, og han koncentrerede sine kræfter om at hindre en dansk-tysk handelsoverenskomst, der kunne »afstive systemet«. De kommende dages danske indrømmelser ødelagde hans chancer. og han tog da fat på at forberede et kup ved at afsløre regeringens svaghed før den 9. april og ved at bearbejde de tyske instanser. Han fik hurtigt v. Renthe-Fink til forbundsfælle, men løb gang på gang panden imod i Berlin, hvor andre danske nazister havde fine forbindelser. Blandt dem var Ejnar Våben.

En formelig skrækkampagne indledtes i »Fædrelandet«. Samtidig satte man en hviskekampagne i gang, der berettede, at nazisterne skulle have magten på et bestemt tidspunkt. Det blev stadig udsat. Clausen undergravede i denne periode bevidst alle danske myndigheder. Kun en eneste ting bør i retfærdighedens navn skrives ham til gode: han var med til at forpurre det tyske mindretals planer om en kupagtig »genforening« med riget i sommeren 1940. På dette punkt var han trods alt dansk sønderjyde.

»Fædrelandet« lagde situationen op til kongen og udtrykte forventning om, at han ville handle som realpolitiker. På baggrund af denne spændte situation må man se de forsøg, der fra anden side blev gjort på at skabe mulighed for et forretningsministerium uden Clausen. Man anså faren for overhængende og ville sikre mulighed for en regering, som kunne akcepteres af tyskerne, men samtidig holde dem stangen og klemme nazisterne ud.

IV

Danske nazister gik i 1940 i spidsen for alt værnemageri, de første frivillige meldte sig til den tyske hær, og man førte minutiøst enhver tysk fjendtlig ytring op på kartoteker over mistænkelige personer, sam-

tidig med at jødekartotekerne blev gennemarbejdede. En atmosfære af had og triumf prægede nazisterne; hver dag bragte nye trusler. Hver embedsmand, fremfor alt hver politimand, registreredes, og alle skrivende folk i landet kom på lister og kartotekskort. Et arbejde, der senere kom Gestapo til gode, blev gjort af de danske nazister. Den 30. juni sloges man på et demonstrationsmøde i Roskilde med politiet og fik hjælp af tyske soldater, og i de følgende dage demonstreredes i København (cyklistdemonstration).

I november angreb Frits Clausen i Folketinget de konservatives lukkede møder. Ifølge »Fædrelandet«s referat sagde han: »Disse lukkede møder er nu slet ikke så lukkede, som de herrer tror, for jeg kan referere hvert eneste lukket møde, der har været afholdt«. Christmas Møller råbte fra sin plads: »Hvor har De det fra?« Clausen svarede: »Fra Deres egne medlemmer! De har jo en sådan uorden inden for Deres eget parti, at Deres egne medlemmer forsyner os med, hvad der sker i Deres lukkede møder«.

Dette var sandt. Spioner arbejdede inden for alle partier. Efter at næstformanden i Københavns K.U., O. E. Christensen, er afsløret som stikker, har man fundet en del af forklaringen. D.N.S.A.P. havde i denne periode velvillige referenter mange steder.

Man koncentrerede sig sommeren igennem om »magtovertagelsen«. De politiske planer udarbejdedes af den kriminelle forbryder Blankensteiner (der efter befrielsen dømtes for røverier i den politiløse tid, og som før 1940 var dømt for bagvaskelse m.m.), mens Rantzau-Engelhardt udarbejdede de militære planer. Den afgørende dag var 17. november, camoufleret som »mindeappet for de faldne fra 9. april«! Man lod S.A. »træde an« i København. Politidirektør Stamm, der efter befrielsen blev cigarhandler, lod sig skræmme i et musehul, og politiet opgav på forhånd at hindre S.A. i at »marchere«. Politiledelsen kendte dog ikke den virkelige plan.

Rantzau-Engelhardt arbejdede i sommeren 1940 på en udvidelse af S.A. og er efter befrielsen dømt for at have arbejdet for »på forfatningsstridig måde at forandre statsforfatningen, idet korpset forberedtes både ved udvidelse, planlægning af alarmering og på anden måde til aktiv indsats ved magtovertagelsen«. I oktober 1940 forhandlede han sammen med Axel Juel med repræsentanter for SS om oprettelsen af et »dansk« SS. Over for Frits Clausen stillede han forslag om

oprettelsen af et SS, baseret på »ren arisk stamtavle tilbage til år 1750« og på »mindst 18 mdr.s våbenuddannelse«. Forslaget, der i 1941 blev nærmere gennemarbejdet af K. B. Martinsen, indeholdt forslag om en afdeling til uddannelse af personer, »der formentes egnede til efter en nazistisk magtovertagelse i Danmark at indtage ledende stillinger i statstjenesten og det nazistiske parti«. En militær afdeling skulle uddannes i Tyskland og anvendes til støtte for en nazistisk regering i Danmark, hvorefter den skulle indsættes på Østfronten (tilføjelse fra 1941, før krigen i øst var brudt ud!). Det økonomiske grundlag for SS-organisationen skulle skabes ved konfiskation af ejendom, tilhørende danske statsborgere af jødisk afstamning.

Kuppet blev kvalt i fødslen af von Ribbentrop. Frits Clausen har efter befrielsen tilstået, at han var rede den 17. november, men han mener ikke, at han selv direkte skulle i regeringen. Ribbentrop instrerede v. Renthe-Fink om at meddele Clausen, at angreb på den danske regering var uønsket. Planen gik ud på, at Clausen i Forum skulle »afsløre begivenhederne omkring 9. april« og derved kompromittere regeringen. Derefter skulde S.A. gå i aktion. Planen er aldrig blevet røbet helt. Den indeholdt bl.a. besættelse af Rigsdagen. Man synes også at have truffet visse forberedelser inden for politiet. At det hele uden tysk assistance ville være blevet kvalt samme eftermiddag, siger sig selv. v. Renthe-Fink kom til Clausen få timer før Forum mødet, og han måtte i hast ændre talen til en ren »mindetale«. Senere fik nazisterne gentagne gange at vide, at den tyske værnemagt ønskede ro i Danmark for enhver pris. Leverancerne var vigtigere end ideologien.

Marchen til »Den lille Hornblæser« kostede nazismen dyrt. De marcherende brune kolonner vakte københavnernes raseri. Skønt mødet fandt sted under vinduerne i Dagmarhus, demonstreredes der voldsomt. Under selve marchen kom det til sammenstød, og politiet måtte beskytte de »brune batailloner«. Da demonstrationstoget opløstes, måtte mange af stormtropperne forlade Rådhuspladsen i vildt løb for livet ned gennem den indre bys gader med en rasende menneskemængde tordnende efter sig. Der var regulær lynchstemning. Adskillige blev slået ned og gennempryglet på det ubarmhertigste. Dagen efter var pressen iskold. »Nationaltidende« skrev: »Københavnerne viste i går Frits Clausen deres væmmelse«. Sætningen gik ikke upåtalte hen og førte til en kampagne i »National-Socialisten« mod den journalist,

der havde skrevet den. Sammen med demonstrationsmarchen i Roskilde den 30. juni og »spadeslaget« i Haderslev den 8. december, hvor S.A.-folkene begge steder kom i direkte kamp med politiet, ødelagde Hornblæser-optrinet uhyre meget for nazisterne i det offentlige ømdømme. Inden kul var »magtovertagelsen«s tid omme.

Men i »Fædrelandet« fortsattes truslerne, og først efterhånden opdagede man, at de var tomme. Endnu den 28. september 1941 skrev bladet: »Den nationalsocialistiske bevægelse skyller som en flodbølge med uimodståelig magt ud over landet«. Den 2. oktober kom den trusel, der erindres bedst: »Den magt, som vi om nogle få gange 24 timer skal have i dette land, får vi ad legal vej«. Det synes at have været ren skrivebordsstrategi - der lå ingen kupplaner færdige i 1941, og der var ingen chancer. Selv på »Fædrelandet« havde man opdaget, at tyskerne spillede på andre heste. I perioden august 1940-maj 1941 havde man fået 1 million kroner fra det tyske gesandtskab. Nu måtte man nøjes med mindre beløb via partiet.

L.S. bidrog i 1940 efter bedste evne til at ryste regeringen, bl.a. ved en kraftig aktion for højere landbrugspriser, d.v.s. flere penge fra Nationalbanken for de leverancer til Tyskland, som ikke blev betalt.

Da Clausens egne chancer var forbi, prøvede presseattaché Meissner at få regeringen omdannet til en regering Knutzen. Han ledsagedes til et møde den 7. januar 1941 af den danske nazist Louis v. Kohl, men fik nej af Stauning. Senere omdannelsesforsøg, der bl.a. tilstræbte at få Hartel ind som kultusminister eller landbrugsminister, strandede også. Meissner trak sig ud af sagen og overlod intrigerne til v. Renthe-Fink, som led et diplomatisk nederlag, da de ikke gav resultat.

Skuffelsen over, at Clausen ikke blev nogen quisling, fik en del nazister til at bryde ud og danne »Den danske Front«. I tilslutning til Kaj Rinck og hans fæller udtrådte også en af D.N.S.A.P.s rigsdagsmænd, Th. M. Andersen, der dog blev i Folketinget. Umiddelbart efter hans udtræden blev hans papirer stjålet ved et indbrud på hans hotelværelse. Man fandt aldrig gerningsmanden! Senere var Andersen med til at danne »Det nationale Genrejsningsparti«.

Clausen måtte trøste sig med, at det blev pressen forbudt at kalde hans folk »Clausenister«, en spottegløse, der havde vundet megen yndest i løbet af 1940, og som samtidig var en forsigtighedsforanstaltning, da man ikke turde fornærme tyskerne ved at tale om nazister.

Efter nazisternes »minde-appel« i Forum den 17. novbr. 1940 drog de - med politidirektør Ivan Stamms velsignelse - i demonstrationstog til Den lille Hornblæser på Vestre Boulevard for at nedlægge kransen - en uheldig udfordring, som under marchen og kransenedlægningen gav anledning til talrige moddemonstrationer og til slagsmål med de nazistiske stormtroopsfolk, af hvilke flere havnede på hospitalernes skadestuer. Kort før forrædernes ankomst til mindesmærket havde stud., theol. Flemming la Cour Møller trukket en sæk over hovedet på Den lille Hornblæser. Politiet skyndte sig at fjerne sækken og anholde Møller, som uskyldigt erklærede »Det ville da være en skam, om hornblæseren skulle se på den demonstration!«

Desuden vandt han den sejr, at tyskerne tvang justitsministeriet til at standse alle sager mod nazistiske demonstranter og til at løslade alle, der allerede var dømt. Folkene fra »spadeslaget« i Haderslev kom fri på den måde.

I slutningen af 1940 havde Clausen oprettet såkaldte faggrupper, en art tilløb til nationalsocialistiske fagforeninger. Størst opmærksomhed havde politiets faggruppe under Grev Knuth vakt i offentligheden, skønt den aldrig fik større betydning - man tør oven i købet hævde, at den var nyttig, idet den fik en række nazister til at bekende kulør. Clausen opløste disse faggrupper i marts 1941 og oprettede så en arbejdsfront efter direkte tysk mønster. Der byggedes arbejdstjenestelejre - den første var »Cimbrerhytten« ved Ålborg -, og man prøvede forgæves at lade offentligheden tro, at arbejdstjenesten ikke var noget nazistisk.

Krigen mellem Rusland og Tyskland, Antikomintern-Pagten og oprettelsen af Frikorps »Danmark« gav i sommeren 1941 nazisterne ny vind i sejlene. Det lykkedes i nogen grad »Fædrelandet« at få sine læsere til at tro, at frikorpsset var dannet efter regeringens ordre, og at udnytte de stemninger, den finsk-russiske krig havde skabt i brede

danske kredse; men da det efter de første dages forvirring viste sig, at frikorpset skulle være i tysk uniform og sættes ind på den tyske del af fronten, fik man kun nazister og eventyrere til at melde sig. Korpset var på én gang en trusel mod den danske regering og en lynafleder. De mest aktive nazister forsvandt fra landet, og »Fædrelandet« kunne ikke på én gang gøre korpset regeringsdannet og samtidig bekrige den samme regering. Clausen havde forgæves en valgføler ude, da Rigsdagen trådte sammen i oktober. Den forblev ubesvaret, og tyskerne ønskede kun ro. Demonstrationerne mod Antikomintern-Pagten havde vist også dem, at det danske folk ikke fandt sig i alt, og der var efter kommunistlovens gennemførelse blevet arresteret for få kommunister ... Man havde fra tysk side gjort sig klart, at det trak op til modstand i mønsterprotektoratet, og ønskede ingen valgkamp.

Den 5. februar 1942 fik det nazistiske partikontor på Kultorvet i København to hjemmelavede bomber ind ad vinduerne. Resultatet blev en yderst bombastisk kundgørelse fra Frits Clausen:

»Fra i dag overtager vi selv beskyttelsen af vore områder, og den voldsmand, der forsøger at trænge ind, bliver slået ned. Denne sikkerhedstjeneste fortsætter vi, indtil der er skabt forsvarlige retstilstande også for nationalsocialister og pårørende af dem, der i dag kæmper på Østfronten«.

S.A.-mænd i uniform og med stålhelmet blev anbragt uden for alle partiets bygninger. De stod der kun om aftenen den 6. Om natten satte politiet vagt ud og beordrede S.A.-mændene bort, så bortset fra fotografier i »Fædrelandet« den 7. februar så offentligheden intet. Den tyske presse slog sagen stort op, men Clausen blev tilsidesat fra tysk side i en sådan grad, at det blev de danske aviser forbudt at citere den tyske omtale. I øvrigt var bomberne kastet af et fhv. medlem af Clausens parti. Han dræbtes under nye bombeforsøg en måned senere. Man blev aldrig helt klar over, om det var den første provokerende »schalburgtage«, eller om manden faktisk var utilfreds med Clausen.

I marts måned stillede tyskerne, som betingelse for benzinleverancer, det krav, at Clausen og hans stab, 10 mand, skulle have dansk køretilladelse og benzin. De havde kørt bil hele tiden, men på Værnemagtsbenzin, og det ønskede man stoppet. Clausen fik 5 køretilladel-

ser, men historien sivede naturligvis ud og skadede ham stærkt. Under disse benzinforhandlinger fik man i øvrigt den nyttige oplysning, at v. Renthe-Fink også var blevet træt af Clausen. Han sagde, at »han er lige så besværlig for mig som for Dem, men han benytter direkte tyske forbindelser«. Statssekretær Weiszäcker tilføjede, at Clausen var naragtig, men man kunne ikke se bort fra, at han havde skaffet Tyskland 2000 soldater. På dette tidspunkt synes kun pressesekretær Meissner at have støttet Clausen i det tyske gesandtskab.

V

Sommeren 1942 gik med intensiv hvervning til Østfronten. Københavnerne så for første gang danske og tyske soldater i de samme uniformer marchere i demonstrationstog gennem gaderne - efter et hvervemøde i KB Hallen -, og det kom til forbitrede sammenstød. Hvervemøderne landet over førte til talrige uroligheder. Da Kryssings efterfølger von Schalburg faldt den 2. juni, fik de danske nazister gennemtvunget en mindehøjtidelighed i Odd Fellowpalæet med danske myndigheds personer tvangsindlagt. Her vajede dannebrog mellem hagekorsflag. Højtideligheden vakte landet over den dybeste afsky.

Den 13. juni skete det første attentatforsøg mod en god dansker: en bombe sprang uden for Hal Kochs bopæl. Den voldte dog kun materiel skade. Tyskerne lod, som om de var interesserede i en opklaring, men da politiet nærmede sig nazisterne, slog man kontra.

I august kom der mere »schalburgtage«: Rudeknusninger, indkastning af brandflasker, primitive bombninger etc. Det gik bl.a. ud over et socialdemokratisk ungdomshjem i Lundtoftegade i København. Man fulgte den senere kendte taktik, idet man først anrettede mindre ødelæggelser i egne kontorlokaler og derefter af den grund gik til aktion mod modstanderne. En CB-betjent hørte gerningsmændene til et attentat på et D.N.S.A.P.-kontor ringe til et nummer for at melde, at ordren var udført. Telefonnummeret viste sig at være et andet D.N.S.A.P.-kontor! Tyskerne stoppede nogle mistænkte nazister ind i Kastellet, men løslod dem igen »af mangel på bevis«.

I den samme periode tog sabotagen, efter opfordring fra London, mere fart. I september kom frikorpset hjem på sin første orlov, og uniformerede tyske SS-tropper marcherede med gennem byen. Frits Clausen bød sine »dreng« velkommen hjem. Fra den første dag kom det til

sammenstød på gaderne, og urolighederne under korpsets hele orlov skærpede i højeste grad tilstandene i Danmark og bragte øget spænding. Bl.a. henledte de tyskernes opmærksomhed på den danske presses kulde over for østfrontkæmperne. At orlovsperioden faldt sammen med »telegramkrisen« omkring kongens fødselsdag, gjorde heller ikke situationen mindre vanskelig. Den nye tyske general, von Hanneken, optrådte første gang offentligt ved afskedsparaden for frikorpset. Man drog et lettelsens suk, da korpset var afrejst, skønt 100 mand var blevet tilbage af hensyn til hvervekampagnen. En af dem dræbte i beruselse en tjener i en restaurant på Kapelvej, en episode, der vakte megen opsigt. Man var endnu ikke hærdet! Man glemte dog snart frikorpset for krisen omkring kongens fald med hesten 19. oktober og hans alvorlige sygdom. Og i november ankom dr. Best, efter at Scavenius i Berlin havde fået tydelig besked om, at den danske regering måtte fortyskes.

Frits Clausen og hans garde vejrede påny en chance. De gjorde i huj og hast de »juridiske forberedelser« færdige. Clausen rådede over et »juridisk råd«, der væsentligst bestod af sagførerbrødrene Bryld, og det havde allerede en lov om korporativ statsforfatning, en lov om faglige sammenslutninger og en lov om nyordning af politiet klar. I de sidste oktoberdage og første novemberdage fuldførte rådet en lov om nyordning af administrationen, en indfødsretslov og en tjenestemandslav, og endelig - sidste hånd på værket - en bemyndigelseslov, som Clausen den 4. november, samme dag som forhandlingerne på Rigsdagen om regeringsrekonstruktion indledtes, sendte brigadefører Kanstein!

Bemyndigelsesloven har man aldrig fået kendskab til i detaljer. Kun følgetelegrammet til Kanstein kendes. Lovudkastet menes brændt. Derimod fik modstandsbevægelsen under krigen ved et indbrud hos brødrene Bryld, Amaliegade 31, fat i nogle af de andre lovudkast, som offentliggjordes i bogen »Af en forræders papirer«. Den vakte opsigt.

I lovforslag om kommunalforvaltningens nyordning hedder det: »Efter rigsdagens godkendelse af den af D.N.S.A.P. fremlagte bemyndigelseslov - hvorigennem det eksisterende demokratiske partiapparat i realiteten mister sin indflydelse på lovgivningsmagten - bliver den nærmest følgende politiske opgave at forhindre, at de gamle partioorganisationer får lejlighed til gennem deres indflydelse på lokale repræsentationer at træde hindrende i vejen for nyordningen«. Til fremme

af dette formål var det meningen at udfærdige en »kongelig forordning«, som skulle bemyndige amtmændene til at ekskludere sådanne medlemmer af de kommunale råd, om hvem man kunne formode, at de ville stille sig hindrende i vejen for nyordningen. Man fandt det - på baggrund af erfaringerne fra Norge - nødvendigt umiddelbart at gennemføre en kommunal nyordning, så der ikke blev den mindste chance for at organisere sabotage. Senere skulle en fuldstændig kommunal nyordning gennemføres i den takt, som tilgangen af egnede nationalsocialister tillod. I den kgl. forordnings paragraf 2 gives der D.N.S.A.P.s sysselledere fuldmagt til at foreslå eksklusion fra de kommunale råd af sådanne medlemmer, som findes uegnede, og til hjælp for amtmændene ved løsningen af deres politiske opgaver udnævnes amt-assessorer, der skulle formidle samarbejdet mellem partiet og statens embedsmænd. Disse mænd skulle være danske gauleitere. En mand kunne beklæde embedet i flere amter. Deres løn og pension skulle svare til ministerielle kontorchefer.

Det fremgik af de beslaglagte papirer, at man forud havde spurgt syssellederne om navnene på egnede jurister. Resultatet var magert. Man fik faktisk kun opgivet dommer Prytz i Terndrup og dommerfuldmægtig Guiseppe Scocozza i Nykøbing F.

Videre skulle alle straffede nazister frigives straks. Det drejede sig i 1942 om ca. 600.

Der var udarbejdet regler for udnævnelsen af præster. Menighederne skulle præges af statens absolutte magt, og såvel menighedsråd som præster skulle direkte udnævnes. Præster skulle 2 år på kursus og bl.a. nyde undervisning i idræt og gymnastik ved siden af græsk, kirkehistorie og - hebraisk! Det skulle strengt forbydes en præst at angribe statens love og forordninger eller partiets politik og ideologi. Forkynningsfrihed betyder ikke frihed til at forkynde hvad som helst!

Alt dette stod efter indercirkelns mening foran virkeliggørelsen i de kritiske novemberdage 1942, da en regeringsrekonstruktion blev forlangt fra tysk side.

Det lykkedes også at få direkte kontakt med dr. Best. Da den danske regering vilie foreslå Hauch som statsminister, kunne man imidlertid pludselig ikke nå frem til Best. Han var til middag med Clausen og Bondepartiets folk! Den næste formiddag nægtede han at godkende

A. Langgaard-Nielsen.

H. C. Bryld.

Helge Bangsted.

C. O. Jørgensen.

Aage H. Andersen.

Chr. Junior.

Seks af de mere prominente landsforrædere blandt nazisterne.

Hauch! Fra tysk side foreslog man dog ikke Clausen, men Scavenius. Og samtidig med at Aksel Larsen faldt i politiets os dermed i tyskernes hænder, begyndte Scavenius sin epoke som statsminister. De danske nazister var forvist til salens baggrund.

Og der forblev de i foråret 1943, mens modstandsbevægelsen voksede sig stærkere og stærkere i opposition til Scavenius kursen. Så kom valget den 23. marts - til hele verdens undren -, og trods en stilfærdig valgkampagne for de demokratiske partier og trods modstridende paroler for og imod deltagelse i afstemningen demonstrerede det danske

folk for folkestyret, imod nazismen. Valgdeltagelsen var 89,5 pct. Bondepartiet blev halveret, og nazisterne fik stadig kun 3 mand på Rigsdagen. Deres stemmetal steg fra 31,032 til 43,309, men det opvejede ikke engang Bondepartiets tilbagegang. Man var milevidt fra nogen form for flodbølge! Tyskerne forstod det - og følte sig bedraget. Nazismen faldt som politisk mulighed i Danmark. De tyske instanser udnyttede fremtidig kun de enkelte folk i direkte tilknytningsforhold og kriminaliserede dem hurtigt. De, som ikke gik i direkte tysk sold, mistede enhver indflydelse, og efter valget udbrød der nærmest nazistisk borgerkrig med partidannelser, udbrud og indbrud i en forvirring.

VI

Det vil være rimeligt på dette tidspunkt, før man tegner nazismens nedadgående slutkurve og skildrer D.N.S.A.P.s opløsning, at se lidt på mændene og på den nazistiske presse.

Mændene omkring Frits Clausen var af betydelig ringere kvalitet, end man var vant til at se dem selv i yderliggående småpartier. Clausens frygt for konkurrence havde holdt enhver af blot nogenlunde format borte fra inderkredsen. Den illegale presses og Wilfred Petersens påstand om, at de ledende nazister var kriminelle forbrydere, lader sig let dokumentere. Her er et udpluk:

Propagandalederen Langgård-Nielsen var flere gange straffet, senest for underslæb. Grev Knuth, Knuthenborg, var sædelighedsforbryder og afsløredes under krigen som forøver af blodskam. Redaktøren af bevægelsens »ideologiske tidsskrift«, »Det ny Europa«, Svend Lauritz Petersen, var 3 gange straffet for bedrageri. Stabschefen, H. C. Bryld, havde reddet sin bestalling som landsretssagfører ved, efter sagførerådets ordre, at tilbagebetale en klient 20.000 kr. Lederen af »Arbejdsfronten«, Peter Marinus Asmussen, var tre gange straffet for bedrageri og tyveri. En af penneførerne ved »Fædrelandet«, Erling Bache, var to gange straffet for uterlighed. Bladets militære pennefører, Sidney Møller, var udstødt af blæren for drukkenskab og svindel. Flere ledende nazister, bl.a. Eiler Pontoppidan og Max Pelving, var dømt for spionage. En række sysselledere etc. var kriminelle elementer, og partiets førende skribenter var alle overløbere af sørgeligste art. »Fædrelandets« chefredaktør, Helge Bangsted, der ved martsvalget blev folketingsmand, havde til og med den 9. april været Reuters korrespondent. Han

var afskediget fra »B. T.« og havde taget andre afskedigede medarbejdere, bl.a. Kjeld Helweg-Larsen og Poul Nordahl Petersen, med sig. Fra »Social-Demokraten« havde man modtaget Harald Bergstedt, der efter at have beklaget sig til tyskerne over sin gamle ven og redaktør, H. P. Sørensen, havde gjort sig umulig. En udskrevet og færdig mand som Harald Tandrup (»brug mig til alt-Tandrup«) havde man arvet fra de Konservative. Redaktionssekretæren på bladet, Nielsen, som tog navneforandring til Vibensgård, var afskediget fra »Østsjællands Folkeblad« for drikkeri, og der fandtes ikke i den samlede medarbejderstab en eneste journalist, som havde haft en chance på noget andet blad, selv om han ikke havde været nazist.

I den livgarde af S.A.-mænd, som omgav »føreren«, fandtes adskillige gamle kendinge af politiet, straffede for voldsforbrydelser eller drukkenskabshandlinger.

En lang række af de danske nazister var folk, som ikke havde kunnet hævde sig i den daglige tilværelse, og som gav samfundet skylden derfor. Ligesom de dårlige landmænd søgte sammen i L.S., søgte de dårlige forretningsfolk til D.N.S.A.P. Blandt partiets ledende mænd var adskillige, som var kuldsejlet inden for andre politiske partier, en broget samling fra konservative til socialdemokrater, ja, endog kommunister. Selv ikke de radikale kunne sige sig fri for at have skattet til D.N.S.A.P. - en så fremtrædende nazist som Axel Høyer havde været radikal provinsredaktør. Men der gik efter 1938-39 ingen naturlig vej fra noget af de demokratiske partier til nazismen. Det var outsiders eller folk, som ville sikre sig partinummer, mens tid var, der anskaffede sig et hagekorsembles. Tilgangen var ret kraftig i 1940 og derefter stedse aftagende. I 1944-45 forvandlede den til afgang i den store stil. Man talte mellem de gamle nazister bittert om »9. april nazisterne«, der nu roede bort. Særligt farlig var den socialdemokratisk farvede gruppe med Harald Bergstedt, Henning Dalsgård og de andre »Globus«-folk (opkaldt efter et tidsskrift »Globus«) i spidsen. Havde de fået ørenlyd blandt danske arbejdere, havde nazismen fået brede kredse i tale. Eksperimentet lykkedes ikke. De foregående års antinazisme og viden om, hvordan det var gået arbejderne i Tyskland, sad de menige socialdemokrater i blodet, og selv en Harald Bergstedts lokkesange gjorde intet indtryk.

En stærkt medvirkende årsag til fiaskoen var den nazistiske presses

mangel på kvalitet. I en periode, hvor de ydre begivenheder syntes at begunstige fremgang for nazismen, ødte »Fædrelandet« og »National-Socialisten« deres kræfter og tyskernes penge på trusler og hetz mod andre danske og gjorde det så groft, i en hidtil ukendt karlekammer-tone af råhed, at man ikke fik noget hæderligt menneske i tale. At det ikke lykkedes til denne presse at knytte nogen journalist med virkelig faglig viden om, hvordan aviser skal sættes op, havde også sin betydning. Et forsøg på at udvide nazipressen med et middagsblad, »Middagsposten«, strandede hurtigt, og udenværkerne, de forskellige op- og neddukkende tidsskrifter, var for kedsommelige og nåede ikke engang den udbredelse, rent tyske tidsskrifter, fremfor alt billedbladet »Signal«, fik i landet. Den lidt mere tilslørede nazisme, som kom frem i visse skribenters arbejder, var betydeligt farligere, men noget geni fostrede nazismen ikke. Dens forfattere, fra Einar Howalt over Thorkild Barfod til Nielsen-Stevns, var andenklasser. Den gamle, isoleret levende Valdemar Rørdam, der lod sig påvirke af sin søns død på den finske front til at bryde med alle sin ungdoms og manddoms idealer, er det eneste eksempel på en digter, der kunne udnyttes af nazismen. Hans digt »Så kom den dag« vakte bestyrtelse, og hans navn udbasuneredes kraftigt af D.N.S.A.P. Men nogen Hamsun fik Danmark ikke i besættelsestiden - til gengæld heller ingen Nordahl Grieg.

»Fædrelandet«s væsentlige indsats blev af rent forbryderisk art, strækkende sig fra pengeafpresning til stikkervirksomhed. På et tidspunkt, da Gestapo endnu ikke var i funktion i landet, førte dets »afsløringer« til stadigt nye tyske indgreb, og dets hetz mod politi, presse og jøder gav, som nævnt tidligere, grundlag for tyske kartoteker, endog for det såkaldte »A-Kartei«, hvori Gestapo ledelsen søgte ofrene til clearingmord. Når i borgerrepræsentationens møde hr. Karmark Rønsted lod sig forlede til en af telegramkrisen inspireret vits om et telegrafisk svar, rejste »Fædrelandet«s referent sig fra sin plads og ilede til en telefon, og næste morgen havde borgerrepræsentationen en ny formand. Når Dansk Ungdomssamvirke arrangerede et grundlovsstævne, fik »Fædrelandet« det forpurret. Det trak gode danske mænds navne gennem sølet i rene skandalekampanjer, og det pegede gang på dang folk ud for tyskerne. Havde man ikke haft »Fædrelandet«, ville en god del af det, der stod mellem linierne i dagspressen, være passeret uantastet. Tyskerne selv forstod det yderst sjældent. »Fæd-

relandet« fik konkurrerende redaktører afsat, fik gennemtvunget forbud mod foredragsholdere og fik henledt tyskernes opmærksomhed på, at de ikke kunne stole på dansk politi. Da flygtningestrømmen gik over Sundet, udfoldede bladet ren og skær stikkervirksomhed over for kystpolitiet og angav ruter og udskibningssteder. Reelt havde bladet og dets medarbejdere længst været hjemfaldne til sabotage og likvidering. Man valgte at skåne det, dels af hensyn til konsekvenserne for befolkningen, dels fordi det skrev sig selv mere og mere bort fra al indflydelse. »Kamptegnet«s endnu mere forægtelige virksomhed med den sjofleste omtale af danske jøder - tit ren pornografi à la »Der Stürmer« - endte til hele landets slet dulgte skadefryd med, at Olga Eggert og Åge H. Andersen fik fængselsdomme for injurier mod direktør P. M. Daell fra Daells Varehus (Hvad de ikke vidste var, at P. M. Daell var en af modstandsbevægelsens bedste mænd). Bladet døde til sidst af mangel på tyske tilskud. I besættelsens sidste fase domineredes den nazistiske presse af en ikke-skribent, direktør Arent Lemvig-Müller, der havde afløst »Fædrelandet«s korrupte, pengeafpressende direktør Åge Thomsen, kaldet »tykke Tom«. Lemvig-Müller udgav tidsskriftet »På godt Dansk«, der var skrevet på alt andet end godt dansk, i hvilket han søgte at skabe en vis Nibelungenstemning, heroisme i katastrofen. Det mislykkedes. Kontrasten mellem vikinger og nibelunger og de danske nazister var for grel. En stor del af artiklerne blev leveret af Kjeld Helweg-Larsen, en tidligere naivt skrivende, politimedarbejder fra »B.T.«, som én gang havde forladt »Fædrelandet« af frygt, men som havde opdaget, at der ikke gaves nogen vej tilbage. Hans heroisme var et typisk forsøg på at skrive sig bort fra en personlig angst, der til sidst endog hindrede ham i at gå på gaden. Omkring den nazistiske presse sværmede en kreds af sjetterangs kunstnere, poeter som Laurits Skov og tegnere som Gudmund Hentze, der sammen skabte en vikingepreget kunst, som skulle være lurmærket, men som kun var ufrivilligt komisk. Afstanden mellem den lurtonende ideologi og den malpropre virkelighed var også for dem for stor. Kvaliteten af den nazistiske poesi var under al kritik. Hvad man har fundet af poesi efter Schalburg korpset var ren konfirmationssangsliryk, og hvad man fandt efter HIPO var pornografi, som ikke lader sig gengive. Det hele var en pubertetspreget sammenrodning af misforstået vikingelyrik i radbrækket sagastil og den fra talrige kulørte hæfter kendte romantik, forværret af ufordøjede

germanismer fra bøger af samme surdej i Tyskland. Havde det hele ikke som baggrund haft en verdenskrig. Shellhusets torturkamre, myrdede patrioter og sprængte og afbrændte huse, havde det kun været overbærende smil værd.

VII

Men perioden efter valgnederlaget i marts 1943 er jo ikke blot præget af indre opløsning og forvirring i nazisternes rækker, også af en stedse tiltagende kriminalisering. Det, der begyndte med Einar Jørgensens køpenickagtige storm på Rigsdagen den 9. april, endte med Schalburgkorps, Sommerkorps, Brøndumbande, Lorentzenbande og Hipokorps. Det, som begyndte med lidt næseblod i Roskilde og Haderslev, endte med clearingmord, tortur og gidsel- og fangenedskydninger. Perioden var præget af nazistisk aktivitet, skabt af angsten for nederlaget og af noget, der må kaldes »forsvar« over for den stadig stærkere modstandsbevægelse. At det blev et forsvar, hvis form var så fjernt fra ridder- og vikingeidealene, som tænkes kan, forklares ved persongalleriets mangel på menneskelig kvalitet. Største parten af de danske nazister passerede både den 29. august og den 19. september med troen i behold. De hørte kun forvrængede forklaringer, og mange af dem erfarede, som Helweg-Larsen, at der ikke var nogen vej ud af det, og så klamrede de sig til livet i den isolerede enklave, som var deres.

Lige så mislykket som nazismens presse og litteratur var dens lille del af den akademiske verden. Den i september 1940 stiftede »National Studenter Aktion« havde, stort set, kun vakt studenternes foragt, og gruppens blad »Akademisk Aktion« blev kun læst én gang - da det i et særnummer offentliggjorde Valdemar Rørdams famøse hyldestdigt til Hitlers Tyskland. Skønt gruppen optog studerende fra alle læreanstalter, plus gymnasiaster og ældre akademikere, nåede den aldrig over 300 medlemmer. En mere regulær D.N.S.A.P.-studenterfraktion præsterede 60 medlemmer. Mellem studenter, der vidste besked med cze-kiske og norske kammeraters skæbne, og som afgav store kontingenter til modstandsbevægelsen, havde nazismen kummerlige kår. Studenterforeningen drev det til at afvise en anmeldt nazistisk fraktion, skønt den havde de forlangte 25 medlemmer. Ved en retssag fik senioratet medhold i, at gruppens formål stred mod studenterforeningens principper! De mest aktive nazister gik senere ind i frikorpset - vist nok i

alt 30 fra læreanstalter plus ældre akademikere -, og blandt dem var de to førende fra National Studenteraktion, spionerne Spleth og Teisen. Den ene faldt, den anden dømtes efter krigen for at have været fremtrædende i den nazistiske efterretningstjeneste. Blandt professorerne svigtede professor Carl Roos, der havde forbindelse med Akademisk Aktion, og blandt lærerkræfterne i øvrigt kun lektor, dr. jur. Popp-Madsen, der til gengæld var yderst fremtrædende. Ellers måtte nazismen lade sig nøje med den havarerede docent Holstein-Rathlou fra Århus. Han forelæste som privatdocent, og studenterne demonstrerede mod ham. Derefter holdt de sig borte. Blandt ældre akademikere, der blev nazister med hud og hår, tæller egentlig kun byretsdommer Junior og stadsarkivar Flemming Dahl. De øvrige var mere eller mindre outsiders. Bedst kendt var dommer Prytz, Terndrup. Højesterets præsident, Troels G. Jørgensen, der gjorde en så sørgelig figur, havde en nazistisk søn, men var selvnærmest »kun« samarbejdsmand.

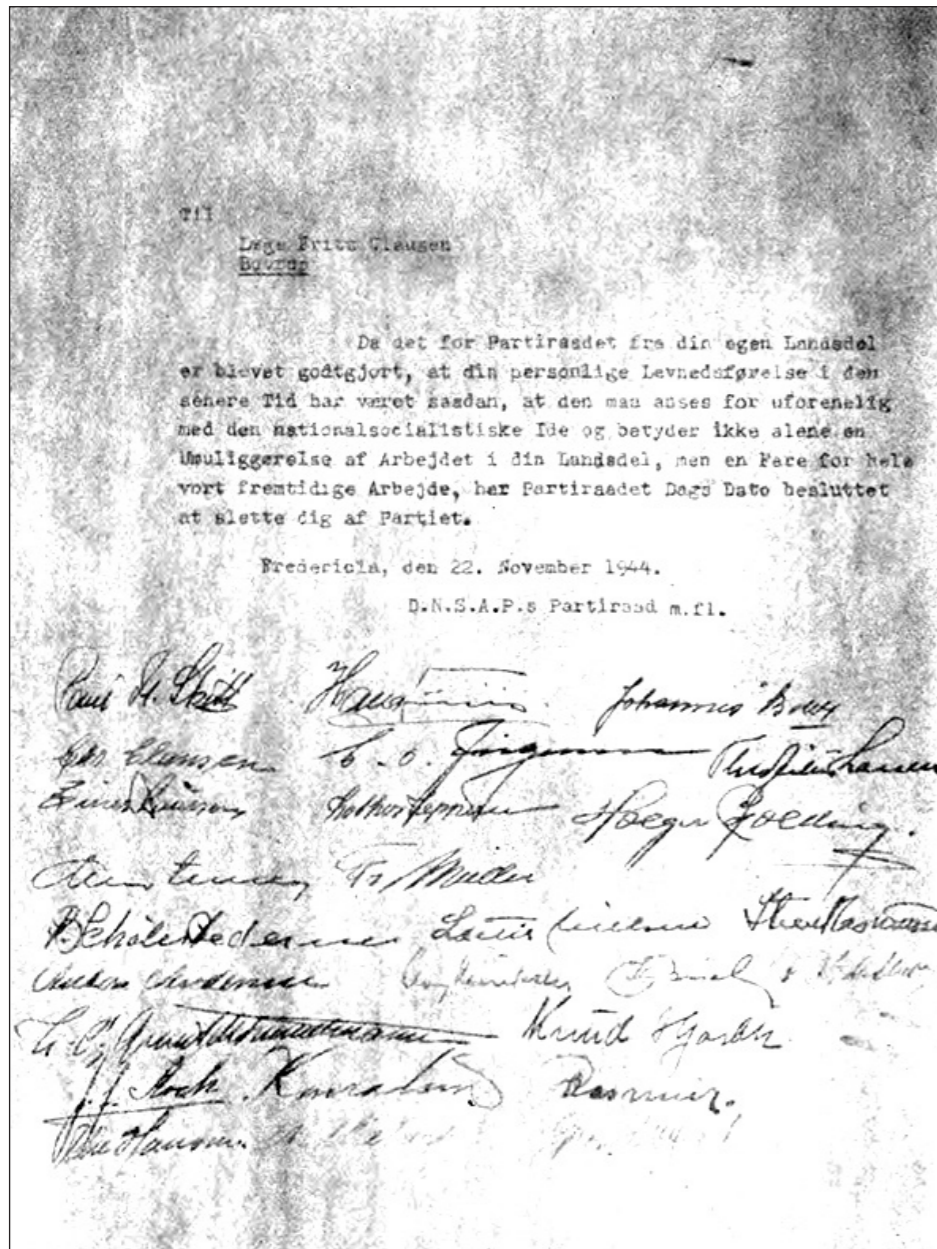
Hvor skrøbeligt det førende danske haziparti var, viste den følgende tids opgør. Allerede i januar, efter mordet på Kaj Munk, havde D.N.S.A.P. fordømt de politiske attentater i en erklæring lige så uklar som de samarbejdende partiers, thi naturligvis blandede også nazisterne clearing og likvidering sammen. Hvor meget de mere civile nazister var klare over tingenes sammenhæng, vides ikke med sikkerhed. De hæderligste blandt dem var dybt forskrækkede og frygtede gengældelse på eget liv og egne lemmer. De tilbragte tiden fra efteråret 1943 til befrielsen i stadig angst.

Den 5. maj 1944, altså præcis èt år før kapitulationen, blev Clausen tvunget bort. Træt af indre spektakler, kompromitteret som en drukkenbolt og en ødeland, der ikke mere blev lystret, og som var i tyskeres unåde, stillede han sit mandat til rådighed og fritog alle nazister for det givne troskabsløfte. I hans sted fungerede et førerråd, bestående af C. O. Jørgensen, Th. Larsen og Holger Johansen. Clausen drog officielt af sted til Østfronten. I virkeligheden kom han i første omgang kun til Berlin. Selve fronten fik han aldrig at se. Hans frontindsats endte i et drankerhjem i Würzburg, hvorfra han blev sendt hjem. Tyskerne gav ham penge, så han kunne købe sin lægepraksis i Bovrup tilbage. Det mislykkedes, og han satte pengene over styr på en flisefabrik i Vejle. Men hans trofaste tilhængere holdt liv i myten om, at føreren var draget fra dem for at kæmpe mod bolschevikkerne. Mens en mængde

nazister faldt fra, holdt den gamle kreds omkring Clausen sammen. I februar 1945 kåredes C. O. Jørgensen, en skikkelig partigænger, til partileder. Førerrådet på tre mand var ikke i overensstemmelse med førerprincippet.

Men i juni 1944, kort efter Clausens afgang, havde kendte nazister forladt D.N.S.A.P. Først gik de, derefter blev de ekskluderet. Det drejede sig bl.a. om Einar Jørgensen, Åge H. Andersen, portier Felix Lenkholm, der ledede de fåtallige danske nazister i Tyskland, den senere likviderede Kaj Lilliengren i Nakskov, stifteren af D.N.S.A.P.s lærergruppe, viceskoleinspektør Brodthagen og bankfuldmægtig Lerche, København. Bag dette lå en strid med Schalburg korpset, så bitter, at D.N.S.A.P. forbød sine medlemmer at have med korpset at gøre. Man måtte vælge mellem D.N.S.A.P. eller Schalburg korpset. Samtidig blev det nødvendigt for »Fædrelandet« at prøve at holde gode miner til slet spil til alle sider, og det bestemtes, at det ikke mere var partiets blad. »National-Socialisten« rådede førerrådet derimod over. »Fædrelandet« førte i den kommende tid en spagere kurs. Resterne af D.N.S.A.P. slog kors for sig i mange erklæringer resten af krigen og fralagde sig ethvert ansvar, og om Schalburg korpset udsprede man talrige oplysninger, der fuldt og helt bekræftede den illegale presses. Hvad de rebellerende nazister først og fremmest havde bebrejdet Frits Clausen, var, at han havde svigtet sine gamle kammerater (blandt dem Einar Jørgensen) til fordel for »pampere« som brødrene Bryld, der bl.a. benyttede deres magt til personlig berigelse. Således opkøbte de ejendomme, som de lejede ud som feriehjem til Hitlerjugend for ågerlejer, der blev betalt gennem Nationalbanken. Desuden bebrejdede man Clausen de »spildte muligheder«. Mellem Einar Jørgensen og brødrene Bryld gik det så hårdt til, at det kom til retssag, som partiet stoppede ved ordre. Clausen indkaldte hverken førereting eller storråd, og da man tvang ham til at kalde storrådet sammen, erklærede han, at han bestemte dets sammensætning for hvert møde! Partiets økonomi kendte kun de øverste spidser. Einar Jørgensen erklærede på et møde, at han ikke anede, om der var 5 øre eller 5 millioner i kassen, og ingen ville fortælle ham det. Rygterne om millionarven efter chokoladefabrikant Clausen, Elvirasminde, hidsede også medlemmerne op. At Frits Clausen tilsyneladende beholdt alle pengene, gjorde ham ikke mere populær.

I Røde Vejmølle Kro foreslog Einar Jørgensen at lade alle organisa-

Forhåbentlig vil læserne kunne tyde ordlyden af denne Frits Clausens prompte udsmidning af D.N.S.A.P. den 22. novbr. 1944. I så fald er det frugtbart at sammenholde dokumentet med den hyldest, der ombølgede »føreren« under landsstævnet i Kolding den 17.-18. juni 1939, da en af partipamperne iflg. »Fædrelandet« udbød: »Er der nogen som ikke ved, hvordan han skal opføre sig, så se på vor fører, dr. Frits Clausen!« - De så, han kom og - vi sejrede!

tionerne bestå, men at skabe en fællesledelse, som D.N.S.A.P. måtte få to trediedele af pladserne i. Den øverste ledelse skulle være et triumvirat med K. B. Martinsen på den ene, to fra D.N.S.A.P. på de andre pladser. D.N.S.A.P. havde svaret, at man frygtede »opsugning«. Svaret blev Einar Jørgensens eksklusion.

Byretsdommer Junior, der havde ledet partidomstolen, var trådt tilbage allerede i 1943 som protest mod, at Frits Clausen med magtbud standsede sager, han ikke ønskede opklaret. Samtidig med Einar Jørgensens »oprør« udsendte Junior en trykt pièce »Hvorfor gik det så skidt?«. Han opfordrede heri til at slutte op om samlingsbestræbelserne. Resultatet blev et møde, hvor en række smågrupper fandt sammen i »Dansk National Samling«, men D.N.S.A.P. fik man ikke med. det fortsatte under C. O. Jørgensen.

VIII

Året 1945 var præget af den rene desperation. De civile danske nazister var fejlet ganske til side af HIPO og terrorgrupperne, og de ængsteligste blandt dem var lige så bange for andre nazister som for sabotørerne. De forsvor fortiden og alle dens gerninger. »Fædrelandet«s oplag faldt fra 6-8000 til 1100. Efter befrielsen fandt man i bladets abonnementsafdeling breve fra nazister, der tryglede om at blive fri for bladet mere. Dets ankomst »angav deres bopæl til sabotørerne«. Kun helt sindssyge personer optrådte offentligt som nazister.

Perioden markeredes af to desperate træk. Resterne af D.N.S.A.P. ekskluderede den 22. november 1944 resterne af Frits Clausen for »forargeligt levned«, skønt det såmænd på det tidspunkt var mindre forargeligt end nogen sinde før, og Himmler lod Martinsen arrestere! Han kaldtes til Tyskland og blev spærret inde, fordi han så åbenlyst havde kritiseret tyskernes modterror. At han i marts flygtede tilbage, ændrede ikke situationen, for det var modstandsbevægelsen og ikke nazismen, han forsøgte at melde sig hos. Det lykkedes ikke!

Og så døde da den danske nazisme stråddøden, endnu før tyskernes kapitulation, i hvert fald lå den skindød, da befrielsen kom, »Varulvene« lod aldrig høre fra sig, hver hyttede sig selv, og fanden tog de bageste. Først i 1946 lavede nazismen op igen i »6. maj-foreningen« og »L.S.«.

Den skrev sin egen gravskrift i et af de sidste tidsskrifter med na-

zipræg, »Daggry« hed det parodisk nok. Den lød i al sin ynkelighed:

»Det er en hæderlig handling at skifte standpunkt, når tiden overbeviser et menneske om, at det har taget fejl. Det er ikke blot hæderligt, men også klogt at gøre det i tide. Det øjeblik, da en afgørelse bliver nødvendig, er nemlig nær«.

Det hjemmetyske mindretal

Af redaktør Kai Edvard Larsen

Invasjonen den 9. april blev af tyskerne i Nordslesvig hilst med jublende begejstring, og i løbet af selve besættelsesdagen udspillede rundt om i landsdelen en række begivenheder, der tydeligt viste, at mindretallet anså øjeblikket for inde til nu helt at bemægtige sig styret i landsdelen. Medlemmer af »Schleswigsche Kameradschaft« deltog efter træfninger mellem tyske og danske soldater i afvæbningen af det danske militær, og adskillige tyskere optrådte sammen med danske nazister i rollen som vejvisere for invasionstropperne.

I en skildring af begivenhedernes udvikling i Haderslev på besættelsesdagen berettede »Nordschleswigsche Zeitung« i den udgave, der udsendtes om eftermiddagen den 9. april, at »S.K. i Haderslev bortfjernede de af mergelvogne bestående barrikader og gjorde gaden fri

Ved Indvielsen af den tyske privatskole i Gråslø (29. novbr. 1942) troppede en hel række af de store nazistiske kanoner op for at kaste glans over festen. På Torvet defilerede en afdeling S. K.-mænd forbi dem. Forrest står dr. Møller, som hilser med oprakt arm. Nr. 1 i første geled er ingen ringere end dr. Best.

for de tyske tropper, der befandt sig på gennem fart mod nord«. Tidligt på formiddagen indfandt den tyske landsretssagfører dr. Clausen sig på dagbladet »Dannevirke«s kontor, hvor han meddelte, at han havde overtaget en del af politimyndigheden og nu underkastede bladet censur. Det kunne ikke udsendes før efter nærmere instrukser. Senere på dagen blev forholdet klarlagt, og det meddeltes gennem den tyske propagandachef for Nordslesvig, dr. Rudolf Stehr, at der forelå en beklagelig misforståelse. »Dannevirke« var ikke stillet under tysk censur! Rundt om på forskellige offentlige bygninger forsøgte tyskerne at hejse hagekorset, i Tønder således bl.a. på rådhuset, og ved jernbanestationen kom det til en veritabel flagkrig, idet tyske nazister ville hejse naziflaget på banens store flagmast, mens jernbanepersonalet halede i den anden ende for at få flaget ned. I første omgang opgav nazisterne, men straks efter indfandt de sig på ny, og historien gentog sig. Til sidst skar en jernbanemand flaglinen over - og dermed var slaget endt.

I Åbenrå kom det til ret alvorlige optøjer. Her havde nogle unge hjemmetyskere iført sig S.A.-uniformer og mødte truende frem foran Frimurerlogen, til hvilken de forlangte adgang. Portneren nægtede at lukke dem ind, hvorefter de forsøgte at storme bygningen. Sagen anmeldtes til politimesteren, der netop på det tidspunkt forhandlede med dyrlæge, dr. Møller og et par tyske officerer. Dr. Møller var mødt for at forsikre om mindretallets vilje til at opretholde ro og orden og indtage en loyal holdning, så optrinet ved Frimurerlogen dukkede op som en højst upassende illustration til disse forsikringer. De tyske officerer kørte straks af sted, ledsaget af et par soldater med opplantede bajonetter, og det nazistiske stormløb på Frimurerlogen blev hurtigt og til dels smertefrit afvist, takket være militærets indgriben. Men disse og lignende begivenheder viste, hvorledes mindretallet var sindet, og hvad man kunne have ventet sig, om de havde fået lov til at løbe linen ud.

Naturligvis modtoges de tyske soldater overalt med stor begejstring af de tysksindede borgere. Fra Åbenrå fortalte »Zeitung«, at da invasionstropperne marcherede ind gennem byen, lød der tilråb som: »Vi har ventet længe!« og »Godt, at I kom!« Fra Løgumkloster berettedes, at da de tyske flyvere kastede flyveblade ned, greb en tysksindet som den første et af dem og råbte begejstret: »Nu er det så vidt!« I Sønderborg blev tyskerne skuffet, da der ikke i løbet af dagen nåede militær til byen. Et par af de mest ivrige nazister havde stukket hagekorsflaget

ud, og ved Christian den X.s Bro stod adskillige tyskere, navnlig damer, parat med blomster for at kunne give de ventede tyske tropper den rette modtagelse. Under dette opstod en lille episode: En tysksindet dame viste stor utålmodighed under den lange ventetid. Pludselig dukkede der på Dybbøl siden tre motorordnanser op, og et øjeblik efter strøg de ind på broen i rasende fart. Den ivrige dame styrtede frem og kastede med et begejstret heil-råb blomsterne ud til ordonnanserne, som imidlertid viste sig at være - danske soldater! Selv blandt tyskerne vakte denne fejltagelse morskab, navnlig da damen ikke formåede at skjule sin fortrydelse. Enkelte tyskere forsøgte at tilkendegive en vis deltagelse over for den danske befolkning. En fremtrædende tysker i Sønderborg udtalte således beklagende: »Nå, nu er idyllen desværre forbi«. Men den samme mand startede kort efter sin bil, og da han var nået uden for byen op ad Dybbøl Banke, standsede han og satte hagekorset på køleren for at køre sine »landsmænd« i møde.

I en spidsartikel skrev redaktør Harboe Kardel på besættelsesdagen:

»Den hjemmetyske befolkning, der med hele sit hjerte står hos det tyske folk og den tyske værnemagt, har hilst de tyske tropper med jubel, og også den danske befolkning vil ved roligere overlæg indse, at Tysklands indgriben var det sidste middel til at forhindre, at Norden blev revet med ind i krigens malstrøm. Glædeligt bevæget, men samtidig

Et par landsforrædere - blandt dem en »dansk« nazist - viser om morgenen den 9. april 1940 en tysk bil vej uden for Åbenrå.

besindig og disciplineret, oplever den tyske folkegruppe i Nordslesvig den store time i Tysklands historie. Dens varmeste ønsker gælder i denne time føreren og den tyske værnemagt, der er trådt ind i den store slutkamp om rigets frihed og fremtid«.

I samme nummer offentliggjordes en bekendtgørelse fra det tyske partis organisationskontor om, at alle lokalgrupper (Ortsgrupper) havde at holde sig rede, og at »enhver egenmægtig aktion« måtte undlades. »Alle partifæller og folkefæller henvises til at afvente nærmere anordninger fra partiledelsen«.

I Haderslev havde den lokale tyske leder, Johannes Paulsen, sammenkaldt de tyske organisationsmedlemmer til et møde, hvor den førnævnte landsretssagfører dr. Clausen proklamerede, at »den tyske organisation for fremtiden ville løse sine opgaver i snævert samarbejde med militærkommandanten«. Han tilføjede, at man længe havde vidst, at Danmark trængte til den tyske beskyttelse, og han udtrykte sin anerkendelse af den holdning, tyske folkefæller og partifæller havde indtaget ved de tyske troppers indmarch. S.K. havde holdt vagt ved de af de danske tropper efterladte våbenlagre, indtil våbnene i løbet af eftermiddagen kunne afleveres på kasernen. Med besættelsen af Danmark stod tyskerne i Nordslesvig nu under førerens beskyttelse!

Fra Sønderborg berettede bladet om det indtryk, begivenhederne havde fremkaldt i tyske sind. Det fremhævedes i begejstrede vendinger, at man nu oplevede et herligt forår sammen med det tyske folk: »Man har sikkert nu og da forsøgt at knibe sig i armen for at overbevise sig om, at alt det, der er sket i dag, ikke er drøm, men levende virkelighed«.

Den 23. april sammenkaldtes repræsentanter for den sønderjydske presse til et møde på »Deutsches Haus« i Åbenrå, hvor de præsenteredes for en hauptmann Türck og en sonderführer Witteck, der ønskede at informere redaktørerne om, hvorledes de havde at forholde sig i den følgende tid. Også repræsentanter for »Nordschleswigsche Zeitung« var til stede.

Efter at hauptmann'en havde udviklet de tyske militærmyndigheders krav i al almindelighed, udtalte han bl.a.:

Hjemmetyske nazister med Jep Schmidt i spidsen drager om morgenen den 9. april 1940 ud fra Åbenrå for at byde fjenden velkommen.

Inde i byen samles lidt senere de hjemmetyske ledere, smilende og vel tilfredse med »sejren«. Fra v.-h.: Dylræge Møller, Jep Schmidt, red. Harboe Kardel, assessor Stehr, lrs. Clausen (med foldede hænder).

Ved de tyske troppers indrykning i Åbenrå om morgenen den 9. april 1940 hilses de med jubel af det »loyale« tyske mindretal.

Hjemmetyskerne hjælper tyske flyvertropper, som den 9. april om formiddagen passerer Styrto.

»Vi blander os ikke ind i dansk politik. Om De synes om den siddende regering eller ej, er os ligegyldigt. I så henseende kan De skrive, hvad De vil. Vi er heller ikke kommet for at blande os ind i de særlige forhold hernede, som vi meget vel har kendskab til. Jeg understreger, at vi kun er kommet her midlertidigt for at beskytte Danmark imod engelske overgreb og ikke for at ændre hverken det ene eller det andet i forholdene her. Jeg beklager, at tyske folkefæller ved de tyske besættelsestroppers ankomst gav anledning til nogen provokation, selv om det måske var forståeligt, at de forløb sig. Man forstår uden videre deres glæde ved synet af de tyske soldater, således som en dansker formentlig ville glæde sig, hvis han befinder sig i Berlin og dér overværer en stor militærparade, hvorunder han så pludselig får øje på danske officerer. Det må man forstå; men vi er indstillet på at forhindre enhver foreteelse, som kan skabe noget modsætningsforhold, og vil ikke tolerere nogen provokation fra vore tyske folkefællers side. Af de foreliggende tilfælde vil De sikkert allerede have erfaret, hvilken fremgangsmåde vi agter at bringe i anvendelse«.

De tilstedeværende to tyske redaktører forholdt sig længe tavse under sammenkomsten; men da der i tilslutning til hauptmann'ens og sonderfihrer'ens udtalelser blev lejlighed til at stille spørgsmål og fremkomme med bemærkninger, spurgte redaktør Harboe Kardel, om der kunne være noget i vejen for, at han i sit blad under »Tøndernyt« f.eks. bragte en meddelelse om, at de tyske borgere i byen havde indbudt de tyske soldater til aftensmad ... Han forklarede: altså som udtryk for det gode forhold mellem befolkningen og det tyske militær?

Hauptmann Türck svarede ikke direkte på spørgsmålet, men understregede, at der kun bestod to instanser i Nordslesvig såvel som i hele Danmark: den tyske værnemagt og de danske myndigheder! Han pressede håndfladerne tæt mod hinanden og førte dem strakt i vejret, for så at lede dem nedefter og skille dem. Der med ville han betegne, at alt det, der lå imellem disse to instanser, var af privat karakter. Det kunne militæret ikke blande sig i, og det ønskede man ikke at have nogen forbindelse med - som myndighed betragtet. Pegende på Harboe Kardel tilføjede han: »Det bliver Deres opgave at bevare roen hos Deres folkefæller, så der ikke opstår nogen misforståelser, som det er de øvrige herrers opgave at bidrage deres til at bevare ro og rrdn«.

For »Nordschleswigsche Zeitung« kneb det imidlertid at indordne sig under disse retningslinier. Ganske vist havde partiledelsen tilkendegivet ønsket om ro og orden; men snart gik alle bestræbelser i den helt modsatte retning, og man kan ikke frigøre sig for den opfattelse, at partiledelsen i virkeligheden kun tilstræbte - for alle tilfældes skyld - at have sit »alibi« i orden. Så kunne det for resten være ligegyldigt, hvor meget der blev slået til skaglerne. Det tyske blad satte ind med en række hadske angreb på forskellige fremtrædende danske og regnede utvivlsomt med, at den danske grænsepresse var helt lammet, så den ville være ude af stand til at tage til genmæle.

Der er ingen grund til her at gå i enkeltheder vedrørende de angreb, »Zeitung« rykkede ud med. Det må være tilstrækkeligt at oplyse, at bladet under en speciel angiver-rubrik, »Unsere Stimme«, fremdrog en lang række »tilfælde«, og i enkelte af dem krævede det endog de pågældende personer, mod hvilke man fremkom med sine denunciationer, fjernet fra landsdelen. Over for de bebrejdelser, der blev gjort det tyske mindretalsorgan i den anledning, gjorde »Nordschleswigsche Zeitung« gældende, at angrebene i virkeligheden kun skulle tjene til at »rense luften«. De var udtryk for en særlig ansvarsbevidsthed hos det tyske mindretal, der i tide ville gøre opmærksom på »nogle alvorlige farer, som ligger i vejen for den nye ordning«.

Overløjtnant Peter Larsen, (t.v.). Søn af en til Nordslesvig indvandret fynbo, vandt sine sporer i 1934 som ledende inden for den opposition (N.S.D.A.N.), der rejste sig mod den daværende hjemmetyske nazi-Fører i N.S.A.N., gårdejer H. B. Jepsen. Larsen udsendte fra 1939 et blad - »Kampf« -, som i de voldsomste vendinger brændemærkede både H. B. Jepsen, »Nordschlesw. Zeit.« og »Schlesw. Wählerverein.«. Intet af dette repræsenterede efter hans mening tilstrækkelig renhåret nazisme. I aug. s.å. afløstes H. B. Jepsen af gårdejer Jep Nissen som »landesführer«, men kampen fortsattes med uformindsket styrke. Den 4. juli 1935 måtte imidlertid Jep Nissen trække sig tilbage til fordel for dyrlæge Jens Møller, der nu blev »parteführer«, og en ny organisation - N.S.D.A.P.N. - skulle under hans ledelse søge at få klinket postelinet. Det lykkedes ikke. Endnu længe førtes striden med Jep Nissen, og den kunne give sig særdeles barokke udslag. Først ved udgangen af 1938 ebbede den ud. P. Larsen havde da for længst konsolideret sin stilling inden for partiet, bl.a. som leder af »Deutsche Selbsthilfe« (oprettet 1935), og Jens Møller havde sikret sig den fornødne støtte hos de afgørende nazi-instanser i Tyskland. I marts 1939 afløste han pastor Johs. Schmidt som medlem af Folketinget, skønt Schmidt havde været som voks i hænderne på ham og P. Larsen og helt havde givet sig deres nazisme i vold.

Det var noget af en forsmædelse, når den danske presse fremstillede den tyske besættelse af Danmark som en dyb ulykke for land og folk. Den burde tværtimod anerkende, at man nu havde den bedste hær i verden og de mest disciplinerede soldater i Europa i landet. Erkendte man dette, og indrettede man sig derefter, ville straks »alt blive roligt og fredeligt som før«. Man kritiserede endvidere, at den danske presse betegnede det som uværdigt, at danske folk sluttede venskab med den tyske værnemagt, og at danske piger søgte sammen med tyske soldater. Den propaganda, der fra dansk side var sat i gang for at afbryde sådanne forbindelser, havde bl.a. bevirket, at det danske politi »besværede« unge piger, »som de i skumringstimen traf med tyske soldater«, og det var naturligvis efter »Zeitung«s opfattelse en uhørt ting. Bladet stillede yderst indigneret det spørgsmål, hvornår denne politimæssige »besværen« af de unge piger egentlig hørte op.

Allerede på det tidspunkt havde mindretallet et godt øje til det danske politi, som man senere skulle gå direkte imod ved at understøtte bestræbelserne for helt at få det fjernet. Det blev således påstået, at en politibetjent i Haderslev skulle have »trykket armen ned« på en tysker, da han ville hilse tyske soldater, som kom fra en gudstjeneste i domkirken, med den tyske hilsen. Da de vagthavende betjente benægtede rigtigheden af denne beskyldning, averteredes ligefrem efter vidner - dog uden resultat.

Ansvaret for den linie, der blev lagt straks ved besættelsen og senere fulgtes lige til det fuldkomne sammenbrud for nazismen, må naturligvis i første række tilskrives mindretallets ledende mænd, der samledes i »Kleine politische Rat der N.S.D.A.P.N.«, det såkaldte »lille politiske råd«, som bestod af 13 medlemmer med føreren, dyrlæge, dr. Jens Møller i spidsen. Det »lille politiske råd« havde til opgave at støtte dr. Møller i udførelsen af hans arbejde og skulle behandle alle spørgsmål af betydning for mindretallet, ligesom det fik forelagt alle »føreren«s beslutninger om, hvilken holdning man skulle indtage i enhver given situation. Dr. Møller var altså kun udadtil udstyret med autoritær myndighed. Magten og ansvaret måtte han dele med sine rådgivere, blandt hvilke vi finder navne som landsretssagfører, dr. Clausen, Haderslev, Jep Schmidt, Løjt, gårdejer Ensted, Petersbjerg, lærer Jes Petersen, Tønder, Wilhelm Deichgräber, Sebbelev, redaktør Chr. Roth, Sønderborg, overløjtnant Peter Larsen, forretningsfører Peter Hansen

Damm, Sønderborg, lærer Peter Callesen, Åbenrå, ungdomsføreren Jef Blume, lærer Wilhelm Jürgensen (Asmus von der Heide), bankdirektør Peter Petersen, kederen af tidsfrivillighedstjenesten Otto Kortsch, Bruno Thaysen og Johann Thorius.

Det irriterede tyskerne, at den danske befolkning - som naturligt var - søgte lejlighed til at give udtryk for sammenhold og for sin sammenbidte vilje til at stå den hårde prøvelse igennem med oprejst pande. Da de danske ungdomsforeninger i Nordslesvig i august 1940 havde skabt en sammenslutning, kommenterede »Zeitung« denne begivenhed på en meget syrlig måde. Det kunne jo faktisk være ligegyldigt, skrev bladet, om den danske ungdom marcherede samlet i én gruppe eller spredt i flere; afgørende var alene, hvorledes den stillede sig »over for det nye Tyskland«, og om den havde øjet åbent for den store fremtidsmission. Riget er i begreb med at overtage i det nye Europa. Når der oprettedes »Danske Samfund«, når der fremstod en dansk ungdomsforening, »Det frie Danmark«, når der rundt om i landet holdtes nationale danske sangaftener, og skolebørnene demonstrativt forsynede deres cykler med små dannebrogssflag, så viste alt dette kun, at »den gamle Adam« alle vegne dukkede frem, og at man i danske kredse mente at kunne vække sin egen nationale livskraft ved et modsætningsforhold til Tyskheden. Kort og godt, den danske befolkning befandt sig i en skæbnesvanger situation, fordi den ikke forstod det tidehverv, Europa var gået ind i under tysk førerskab, og i stedet for at trænge ind i problemerne samlede man sig i had mod tyskerne og alt, hvad der var tysk. Ved et tillidsmandsmøde i Tinglev udtalte dr. Møller:

»Endnu aldrig har det danske had imod folkegruppen, imod »Det tredje Rige« og føreren afsløret sig som i disse dage. Det har fundet sit udtryk på det daglige livs forskellige områder, og det er kun den tyske folkegruppes disciplinerede holdning, man kan takke for, at det hidtil ikke er kommet til alvorligere optrin og uro«.

Med flyvende faner og klingende spil gik det tyske mindretal ind under nyordningen og stillede alle sine kræfter til rådighed for »Det tredje Rige« og den kamp, det havde indledet. Opgaven, man påtog sig, fyldte mindretallet med glæde og stolthed over at vide sig stillet ind i dette gigantiske opgør med »en gammel tid«. I et opråb i anledning

af en 1. maj-fest på Knivsbjerg (der dog senere på grund af forholdene måtte aflyses) hed det, at denne dag skulle stå »i glansen af den historiske 9. aprils stærke indtryk og den tyske værnemagts indmarch.« Oprejst og tillidsfuldt ville alle tyskere søge sammen for ved enkelte højtideligheder at hilse det tyske folk og dets fører Adolf Hitler.

Månederne fra 9. april til årets udgang nyttedes flittigt og var præget af en omfattende tysk aktivitet, idet mindretallet i fuld udstrækning gjorde brug af de gunstige vilkår, situationen bød for et organisationsmæssigt fremstød. Man satte bl.a. meget kraftigt ind på skolens område, hvor der lige op til krigens udbrud faktisk havde været tilbagegang. Især forberedte man sig på at tage fat ved det nye skoleårs begyndelse i foråret 1941.

De højtspændte forventninger til fremtiden kom i stigende grad direkte til udtryk gennem taler og artikler under stadig mere overmodige former. I en nytårstale den 1. januar 1941 erklærede dr. Møller, at England naturligvis ville bryde sammen. Det havde føreren sagt. Tyskland ville vinde krigen, hvilket for tyskerne i Nordslesvig betød selve livet. Alene derved ville mindretallets skæbne være sikret. Lykkelige ville man værdsætte, at man fik lov til at leve med i en så stor tid. Med den 9. april var den folkelige befrielse begyndt. Nu ville marchen ind i friheden fortsætte. »Med hensyn til hjemstavnsens fremtid og den national socialistiske bevægelses fremtid kunne man være de største optimister.«

I foråret 1941 begyndte man så et energisk og intensivt forberedt arbejde for at få overført elever fra dansk til tysk skole, og takket være de midler, man bragte i anvendelse, lykkedes det at opnå visse bemærkelsesværdige resultater. Ved tidligere overflytninger havde man - såvel fra dansk som fra tysk side - i almindelighed altid undladt at foretage overflytning for de elevers vedkommende, der kun manglede et enkelt år i at få afsluttet deres skoleuddannelse. Det berettigede hensyn til barnet, som det her var naturligt at tage, kom nu til at ligge under for mere robuste argumenter. Tyskheden var interesseret i at skabe en så stor talmæssig fremgang som muligt, og over for det nyttede ingen rimelige indvendinger. I adskillige tilfælde kom disse børn i 12-13 årsalderen blot til at agere som brikker i et spekulativt og hensynsløst spil, skønt mange protesterede, og enkelte endog selv forsøgte regulær modstand. Forældrene blev tvunget under trusler om boykot. Hvad

betød det for den tyske ledelse, der registrerede resultaterne, at mange af børnene grædende tog afsked med deres danske kammerater og med tungt sind gik deres gang til den tyske skole?

På den måde lykkedes det at skabe en samlet gevinst for den tyske skole på 366. Men at der var tale om en udpræget konjunkturgevinst, måtte enhver erkende, der så tingene klart, og den nedadgående tendens i de efterfølgende år bekræftede det.

Pengene flød rigeligt til det tyske skolevæsen, og Rudolf Stehr såvel som lederen af »Schatzamt« i Åbenrå, bankdirektør Peter Petersen, optrådte ofte som pengepostbude mellem det tyske gesandtskab og mindretallet ved i kufferter at hente indtil en halv million kroner ad gangen. I alt modtog mindretallet henved 3 millioner kroner, hvoraf ca. 1,3 mill. kr. anvendtes til nybygninger.

Med disse store midler i ryggen og muligheden for at kunne disponere over arbejder og leverancer til millionbeløb, betænkte de ledende tyskere sig ikke på at anvende trusel om økonomisk og arbejdsmæssig boykot over for dem, der ikke ville lystre den givne parole, ligesom man over for svage og vankelmodige trængte på med gyldne løfter om arbejdsmuligheder og glimrende fortjenester. I oktober 1940 udsendtes til samtlige medlemmer af den erhvervspolitiske organisation »Deutsche Berufsgruppen in Nordschleswig« en skrivelse, hvori det fremhævedes, at man havde søgt at udnytte tidens begivenheder så godt som muligt for medlemmerne, således at man på de afgørende steder hurtigt var blevet overbevist om »vort sociale arbejdes betydning og derfor ved bortgivelse af arbejde foretrak vor organisation«. Og efter en klarlæggelse af D.B.N.s program hed det videre, at det ikke var leveringsfællesskabet, der dannede hovedopgaven, men »vort idealistiske program«. Det understregedes som en ærespligt for medlemmerne at sende deres børn i den tyske skole, at holde den tyske avis (og læse den!) at være medlem af »Deutsche Selbsthilfe« og at drage omsorg for, at de børn, som forlod skolen, ligesom de lærlinge, de pågældende beskæftigede, blev medlemmer af D.B.N. og besøgte den tyske aftenskole. »Enhver kan inden for sin kreds, selv inden for de snævraste rammer, arbejde med. Det er den selvfølgerligste pligt for ethvert tysk menneske, om mand, dreng eller pige, at hjælpe med, for at han selv, vor store fører og vort Tyskland kan bestå«.

Af en leveringskontrakt fra 1941 fremgår det, at ordrerne til »Be-

rufsgruppens« medlemmer kom fra »riget«, men betalingen fulgte over »clearing« til D.B.N. for ordremodtagerens regning. Af ordresummen blev der fratrukket 2 pct., dels til det tyske arbejde i Nordslesvig og dels til afregning med »der Treuhänder« (en slags kommissionær, der fremskaffede ordrerne til de pågældende). Derudover blev der yderligere fratrukket 14 pct. til »Deutsche Selbsthilfe«.

Da »Berufsgruppen« ikke magtede at sikre tyske håndværkere og industridrivende i landsdelen alle de ønskede værnemagerordrer, oprettede man som en underafdeling institutionen »Liefergemeinschaft«, hvis eneste opgave var at sikre ordrer hos tyskerne og fordele dem til medlemmerne. Organisationen fik i alt 750 medlemmer, hvis samlede omsætning med tyskerne i besættelsesårene beløb sig til ca. 50 millioner kroner, og da medlemmerne som før nævnt måtte forpligte sig til at afgive ca. 2 pct. af omsætningen til det tyske arbejde, indbragte dette organiserede værnemageri mindretallet henved 1 million kroner - af den danske stats penge.

Over for dem, der stod uden arbejde, eller dem, hvis virksomhed på grund af krigen var blevet hårdt ramt, havde »Berufsgruppen« forholdsvis let spil, fordi den kunne skaffe arbejde og fortjeneste til enhver, der ville føje sig efter de tyske ønsker; men det bør i denne forbindelse fremhæves, at de fleste danske holdt ryggen rank, og adskillige gik kun med af nød. Resultater kunne man dog opvise, bl.a. på skolevæsenets område, selv om man måtte være klar over, at det, der blev vundet på denne vis, let ville blive sat til igen, når forholdene ændrede sig. Fremstødet i foråret 1941 var et typisk eksempel herpå.

Men foreløbig tænkte det tyske mindretal ikke på muligheden af et sådant omslag. Man var sikker i sin sag. Sejren lå forude. Fremtiden i Nordslesvig tilhørte alene hjemmetyskerne som repræsentanter for det store tyske herrefolk. Og således måtte troen og visheden jo være! Ellers lod mindretallets optræden sig fornuftigvis ikke forklare; thi netop på det tidspunkt optrådte det med udfordrende sikkerhed under tilsidesættelse af ethvert hensyn til den danske befolkning, men også under fuldstændig tilsidesættelse af de gældende danske love og bestemmelser. Det gjaldt i fremtrædende grad den hjemmetyske militærorganisation »Schleswigsche Kameradschaft« (S.K.).

II

Det første egentlige fremstød fra denne organisations side foretoges i juli 1941, da den tidligere leder, landsretssagfører Dr. Clausen i Haderslev, afløstes af overløjtnant Peter Larsen, Skovby ved Åbenrå, et personskifte, der kom til at betegne en skærpelse og dannede optakten til en kraftig propaganda. Dr. Møller blev mobiliseret til at holde forskellige taler. Han understregede således, at man måtte komme så vidt, at alle tyskere i Nordslesvig kunne eftervise en etårig tjenestetid inden for S.K. I det hele taget fik man straks indtrykket af, at Peter Larsen var ved at indstille sig på at blive noget i retning af den nordslesvigske tyskheds »stærke mand«, og at det var hans agt at skabe en særlig placering for S.K. som førende inden for mindretallet.

Det tyske tidsskrift »Junge Front« skrev, at S.K.-manden var hjemstavns politiske soldat. Hidindtil havde han været miskendt. Nu skulle det blive anderledes. Alle tillidsmænd og enhver overordnet leder inden for det tyske nationalsocialistiske parti i Nordslesvig måtte fremtidig udgå fra S.K.s rækker. En indsender skrev i »Nordschleswigsche Zeitung«, at S.K. hverken var en forening af »scenehelte eller paradehingste eller løbedrenge for partiet eller et kummerligt forbund af halv-soldater«, men »et sammensvoret, opdragende fællesskab af mænd, for hvem partibogen ikke er en legitimation, men en forpligtelse«, og det tilføjedes, at S.K.'erne ud fra deres ansvarsfølelse måtte »forbeholde sig alle rettigheder til til enhver tid at træde i skranken for vor hjemstavn«. Dr. Møller fastslog yderligere, at det måtte være førerkorpsets opgave ud af S.K. ikke blot at udbygge en aktivgruppe, en stormkolonne, men en elitetrop, på hvilken folkegruppen og dens førerskab ubetinget kunne forlade sig ...: »Vore S.K.-kammerater ved fronten kan vente, at vi ikke blot fylder hullerne, som deres bortrejse har fremkaldt, men at vi marcherer videre med en utrættelig indsats og arbejder, arbejder! Alt for vor hjemstavn! Alt for føreren! Sieg Heil!«

På et kredsstormførermøde i Åbenrå den 2. august 1941 meddelte Peter Larsen, at organisationens udrustning nu var fuldført, og at de tyske militærmyndigheder var underrettet herom. Man havde indgivet et andragende om tilladelse til at benytte velegnede og anerkendte skydebaner. »Nordschleswigsche Zeitung« sluttede sit referat fra mødet med følgende bemærkning: »S.K. er i færd med at gøre sig gældende overalt i Nordslesvig. Vore mænd synes at have forstået tidens tegn.

Der gives intet tilbage mere ... Volk ans Gewehr!«

Fra et propagandamøde i Åbenrå berettedes: »Før man trådte fra ved udgangspunktet, rettede kredslederen, S.K.-manden Jep Schmidt, nogle kærnefulde ord til de mænd, sammen med hvem han stillede dette beskedne foretagende ind i den europæiske afgørelseskamps store ramme. Hvad han ellers sagde om vor hjemstavns skæbne og om, hvorfor S.K.s indsats netop måtte forstærkes nu, var som talt ud af mændenes hjerter. Det påfølgende »Sieg Heil« klang som et løfte fra hundrede barske mandsstruber«.

Få dage efter offentliggjorde den tyske avis en bekendtgørelse om et førerkursus, der skulle afholdes i Tinglev den 17. august, og under bekendtgørelsen tilføjedes: »Samtlige geværer må medbringes«.

Man trodsede således det bestående forbud mod at besidde skydevåben, lige som man allerede før den tid i flere tilfælde havde trodsset uniformsforbudet og forbudet imod optog og demonstrationer.

Den danske presse krævede, at der blev grebet ind over for denne lovløshed, mens Peter Larsen for sit vedkommende erklærede, at han slet ikke forstod de danske indsigelser, da S.K. var loyal og legal i enhver henseende. I et interview udtalte han, at Danmark havde garanteret mindretallet frihed for dets folkelige liv - og S.K.-arbejdet var en side af dette liv. Det var noget, hele verden var bekendt med. »Den, der forbyder det tyske mindretal denne tjeneste i terrænet, i skydesporten, i kolonnetjenesten, i marchen, fratager os derfor en væsentlig del af friheden«.

Efter nogen tids forløb tog de danske myndigheder fat på sagen, og i ministeriet indledtes en række forhandlinger. Det var betegnende for stillingen den gang, at man ikke uden videre kunne foretage en afstraffelse af lovbryderne, men var henvist til at samles ved forhandlingsbordet med dem! Resultatet blev en ordning, hvorefter »Schleswigsche Kameradschaft«s forhold blev gjort »lovlige«. Den 4. november 1941 fremkom følgende officielle meddelelse:

»Vedkommende danske politimyndigheder har efter ansøgning meddelt de i Sønderjylland under organisationen »Schleswigsche Kameradschaft« stående foreninger tilladelse til at afholde foreningsskydning på indendørs og udendørs kort-distancebaner. Disse tilladelser er i overensstemmelse med de gældende forskrifter om brug af skyde-

S. K. generede sig ikke. Med Jep Schmidt, dyrlæge Møller og P. Larsen i tæten og under beskyttelse af dansk politi marcherede dette korps af landsforrædere ind i Haderslev.

Her er et andet S. K.-billede, lige så oplysende. Den slags åbenlyse provokationer af den danske befolkning regnedes åbenbart for vidnesbyrd om en sand loyalitet.

våben blevet givet på de samme betingelser, som er stillet ved meddelelse af skydetilladelsen til skytteforeninger under »Schleswigsche Kameradschaft« overbestyrelsen for De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger og Dansk Skytte Union. Samtidig er der truffet en ordning, hvorefter medlemmer af S.K. ved udendørs sammenkomster (d.v.s. ved skydning på skydebaner og ved terrænsportsøvelse) kan benytte en til formålet egnet sportspåklædning.

Justitsministeriet har endvidere efter fra kompetent side at have modtaget nærmere oplysninger om S.K.s organisation og formål, stillet S.K. i udsigt, at der på enkelte festdage vil kunne meddeles organisationens afdelinger dispensation fra forbudet mod at bære uniform og mod at gå i optog.

Ledelsen af S.K. vil drage omsorg for, at organisationens afdelinger vil respektere de gældende bestemmelser om optog i overensstemmelse med de af myndighederne givne anvisninger«.

Med hensyn til den »hensigtsmæssige sportspåklædning« oplystes, at S.K.'erne fremtidig kunne være »uniformerede« fra bæltstedet og nedefter, hvorved de bl.a. bevarede de langskafte støvler samt de sorte spidsbukser og dermed det væsentlige i deres militære antræk.

I løbet af 1942 trådte S.K.-bevægelsen mere i baggrunden, idet frivillig hvervningen i stærkere grad optog mindretallet. Indtil da havde der meldt sig ca. 800 frivillige til alle fronter. Dr. Møller udtalte den 30. januar i Gråsten, at disse frivillige var det forbeholdt engang »at gribe ind i deres hjemstavns skæbne«, og ved et ungdomsmøde i Tønder fremhævede han, at allerede den tyske dreng måtte sige ja til det tyske folks skæbne - ellers var han fortabt for det tyske folk. Når alderen for den militære tjeneste var nået, og kræfterne slog til, havde den unge tysker sin plads ved fronten.

Denne manende appel blev gentaget under andre former og ved andre lejligheder. Det var øjensynlig klart, at man forberedte en omfattende aktion. Den 15. februar proklamerede dr. Møller, at Tyskland nu stod i opmarchen til slutkampen for det tyske folks frihed. Dets eksistens og hele Europas sikkerhed var afhængig af bolschevismens tilintetgørelse. Fronterne var klare, Tyskland førte i kampen mod verdensfjenden, og Tysklands sejr var denne fjendes tilintetgørelse. Derfor måtte og ville Tyskland sejre. Nu kaldtes der altså til den sidste,

højeste indsats, for at Tyskland kunne leve og opfylde sin historiske mission. Den indre lov, der gjaldt alle tyskere, henvendte sig også til tyskeren i Nordslesvig: »Vi står ved vort folks side til hver en time. Det skal finde os i opmarchen til slutkampen. Derfor kalder jeg alle kammerater af årgangene 1902-1923 til den frivillige våbentjeneste«. Dr. Møller tilføjede, at han ventede, at enhver uden hensyn til duelighed og uundværlighed, »om hvilket der senere træffes aftale«, meldte sig. Kammeraterne inden for S.S.-regimenterne »kalder også os til den højeste tjeneste for folket og til troskab over for føreren og hans værk ... Kammerater! Som gammel frontkæmper kalder jeg jer i dag, og jeg ved, at ingen vil svigte; thi Tyskland er vor kærlighed, og vor ære er troskab«.

I tilslutning hertil fulgte et opråb fra Peter Larsen til S.K.-mændene, der skulle melde sig nu, da Tyskland havde brug for enhver våben-duelig mand.

Hverveaktionen blev ledet af et udvalg med Peter Larsen som formand, og fra dette udvalg tilsendtes alle tyske mænd af årgangene 1902-23 en direkte, personlig opfordring. Men trods anstrengelserne gav aktionen ikke det ventede resultat, idet der meldte sig knap hundrede frivillige. Propagandaen måtte derfor fortsættes, bl.a. med et fællesopråb fra Peter Larsen og formanden for de tyske ungdomsorganisationer, Jef Blume. Man forklarede, at det desværre havde været umuligt at overholde den fastsatte anmeldelsestermin; men da ingen skulle være afskåret fra at deltage i det tyske folks slutkamp, »fordi deres anmeldelse ikke kom rettidig«, var det herefter tilstrækkeligt at melde sig ved selve sessionen, idet den nærmere sessionsplan kunne fås hos dem, der allerede havde meldt sig.

Af mindretallets 54 lærere blev herefter de 35 udtaget som tjenstdygtige. Resten var »unabkömmliche«, uundværlige for arbejdet hjemme, eller tjenstudygtige.

Frivillighvervningen gjorde dybe indhug i S.K.s rækker. Mange af medlemmerne kom i arbejde ved luftbeskyttelsen, ved grænsebeskyttelsen eller beskæftigedes som fagarbejdere sydpå eller på flyvepladser nordpå. Det kneb derfor med at holde liv i organisationen, og Peter Larsen måtte praktisk talt skrabe bunden for blot at opretholde rammerne. »Med vore frivilliges holdning for øje«, skrev han hen på efteråret 1942, »vil ingen af betænkelighed unddrage sig denne tjeneste

(i S.K.). En sådan lurvethed kan dog vel ikke tiltros nogen«. Tonen afslørede, at det alligevel ikke stod helt godt til, og at der var mere »lurvethed«, end Peter Larsen og kammeraterne ønskede. Begejstringen var gået, af de »stormberedte«, og senere undersøgelser viste, at der på det daværende tidspunkt var tale om intet mindre end en direkte opløsning af organisationen. I 1944 konstaterede »Deutsche Volkskalender für Nordschleswig«, at der i flere lokalgrupper ikke mere var ungt mandskab for hånden. Man havde forsøgt at fylde hullerne med ældre årgange, men det var ikke lykkedes. I februar 1945 meddeltes det utilsløret, at organisationen praktisk talt ikke eksisterede mere! 8000 hjemmetyske nordslesvigere var da sat ind i krigen, og en ny hvervepropaganda, der påbegyndtes i februar 1945, gav så at sige intet resultat, skønt den nye formand for de tyske ungdomsorganisationer meget indtrængende formanede sine kammerater til betingelsesløs indsats som en æresforpligtelse over for det tyske folk. Formanden, der var invalid, gik som protest mod hvervningsaktionens fiasko sammen med enkelte ungdomsledere på ny til fronten efter en måneds forløb.

Frivillighvervningen havde i øvrigt ikke været populær på noget tidspunkt. Ved en enkelt lejlighed i starten kom det endog over for dyrlæge Møller til håndgribeligheder, og senere var navnlig spørgsmålet om »de uundværlige« med til at skabe stor utilfredshed. Man havde fornemmelsen af, at de indflydelsesrige og velhavende kunne slippe, mens de menige og mindrebedemlede måtte bringe ofret.

Fra Gråsten fortælles en anekdote, der giver et lille glimt af sønderjydsk lune midt i tidens dystre alvor. En dag i efteråret 1944 kom dr. Møller ind på Gråsten Bank, hvor der stod et par danske bønder. Henvendt til »føreren« udtrykte de med et drillende smil deres forundring over, at han ikke havde meldt sig til Østfronten. Der var jo da hårdt brug for mandskab, og han burde vel gå foran med et godt eksempel. Dr. Møller blev et øjeblik lidt forlegen, men forklarede så, at han havde meget andet at gøre, og at han vist også var blevet for gammel til at slås, hvortil den ene af bønderne svarede uden at fortrække en mine: »Do ska' et slås, do ska' få'ld!«

Slet så ligetil udtrykte dr. Møllers »folkefæller« sig ikke; men efterhånden kom utilfredsheden, stærkere og stærkere til orde, navnlig fordi de nazistiske »spidser« stadig kunne blive hjemme, og de velhavende tyske »værnemagere« kunne leve i sus og dus, berust af de ofte

fabelagtige fortjenester, de indkasserede, mens det unge tyske mandskab af småkårsfolk, landarbejdere, håndværkere o.lign, måtte trække i trøjen og bringe deres blodoffer for idealer, om hvis værd tvivlen voksede så at sige fra dag til dag, imens de tyske tropper trak sig tilbage, og tyske byer lagdes i ruiner under de allierede bombemaskiners gigantiske overflyvninger.

Da tidsfrivilligtjenesten i Nordslesvig påbegyndtes i foråret 1943, var stemningen blandt adskillige hjemmetyskere ikke særlig optimistisk; men endnu på det tidspunkt var der dog trods alt adskillige, som var rede til at følge den tyske ledelse. Nu kom turen til de tyske statsborgere i Nordslesvig, der ikke allerede var blevet indkaldt til militærtjeneste, og samtidig tilgik der det tyske mindretals medlemmer i al almindelighed en kraftig opfordring til at melde sig.

I begyndelsen af januar 1944 blev der i Sønderborg udsendt følgende opråb:

»Ligesom rigstyskerne hidindtil har haft det, har folkefællerne her nu mulighed for at deltage i en uddannelse som tidsfrivillige, d.v.s., at alle folketyskere i den værneduelige alder vil blive uddannet af værnemagten til særlige militære opgaver i hjemstavnen ved ugentlige kursus. Uddannelsen indskrænker sig til nogle få timer om søndagen og vil blive gennemført af officerer og underofficerer inden for værnemagten. Uniformer og våben bliver udleveret. Enhver folketysker i alderen fra 17 til 60 kan deltage. Uddannelsen finder sted her i Sønderborg. Partiledelsen hilser muligheden for folkegruppens deltagelse på det varmeste og venter, at enhver sund folkefælle inden for de angivne årgange stiller sig til rådighed. Det turde være en selvfølgelig pligt at påtage sig denne tjeneste for hjemstavnen.

Heil Hitler!

P. Larsen.

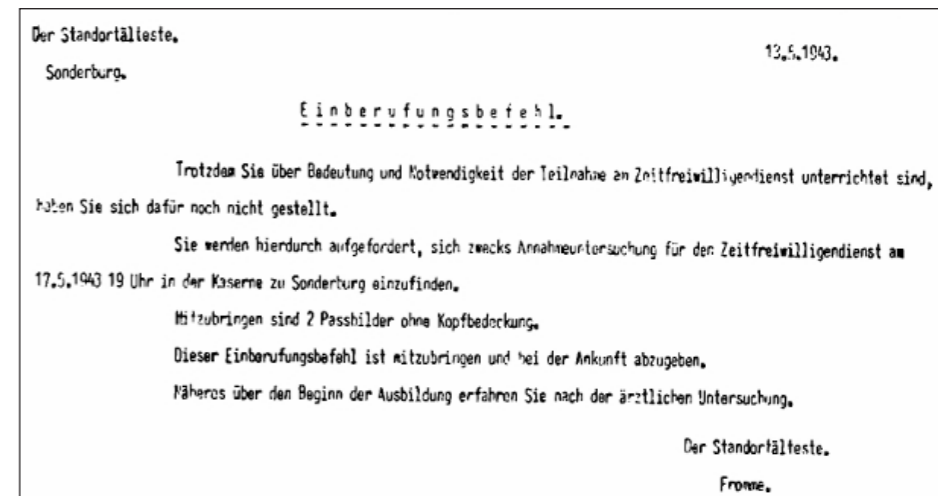
Hvem vil vel blive hjemme?

Vi opfordrer dig, tyske folkefælle, til som tidsfrivillig at melde dig til uddannelseskursus og udfylde vedføjede anmeldelsesblanket. Den vil den 29. januar blive afhentet af blokwarten.

Heil Hitler!

C. J. Roth«.

Det var ikke altid lige let at få de tidsfrivillige til at lystre indkaldelsen. Så måtte der ekstra ordre til for at bringe dem på bedre tanker!

Så vidt det kan ses, startedes tidsfrivilligtjenesten for det tyske mindretal på direkte initiativ af ledelsen. En rigstysk rapportør fra Tønder berettede til lederen af det tyske nazistparti i Danmark, ritmester Schäfer, om en række hemmelige møder, der afholdtes på den tid, og refererede de udtalelser, der fremkom ved de pågældende lejligheder, således: »Vi glæder os over, at de tyske soldater er her, og håber, at de aldrig mere skal herfra. Når vi finder øjeblikket inde, vil vi danne et »Heimwehr«. Alle mænd fra 17 år skal melde sig hertil. 17-23-årige vil dernæst blive mønstret og så hurtigt som muligt blive sendt til Tyskland for at få uddannelse med våben. De ældre vil straks blive opført på lister. På de fremlagte lister har mange »Volksgenossen« tegnet sig«. I Sønderborg forhandlede den derværende tyske kredsleder flere gange med den tyske kommandant, inden han kunne få ham interesseret for sagen. Efter en sådan forhandling udtalte kredslederen og den lokale leder af S.K. deres utilslørede utilfredshed med kommandantens stilling. Han skulde bl.a. have udtalt, at han ikke ville have »alle disse civilister rendende på kaserneområdet«, og have anmodet om, at man henlagde øvelserne til eksercerpladsen af hensyn til hans soldater, idet han i så fald gerne skulle stille et antal underofficerer til rådighed. Ud over dette kunne han ikke have noget med disse forhold at gøre. Kredslederen lagde ikke skjul på, at han var i høj grad betænkelig ved at lade øvelserne afholde på byens eksercerplads, der ligger meget frit og åbent. Man risikerede jo, forklarede han, at de tidsfrivillige blev

iagttaget fra alle sider af danskerne! I forvejen havde det været svært at vække begejstring for den udsendte opfordring, men når sådanne vanskeligheder yderligere kom til, ville det måske vise sig umuligt i det hele taget at gennemføre tjenesten. Imidlertid lykkedes det at få truffet en ordning, således at den ugentlige eksercits kunne finde sted i kasernegården under ledelse af tyske officerer, og den rolle, kommandanten senere kom til at spille, tydede på, at han i mellemtiden havde fået nærmere instrukser.

I første omgang havde man regnet med en tilslutning på ca. 250 mand fra Sønderborg by og opland. Der meldte sig kun ca. 60. Sagen var nemlig den, at man i tyske kredse fuldt ud var klar over, at den danske befolkning betragtede det som landsforræderi, hvis de som danske statsborgere trak i tyske uniformer og stillede sig under tysk kommando. Med bekymring tænkte de tyske forretningsfolk på de virkninger, en sådan tjeneste kunne få i forholdet til deres danske kunder, og tyske kontorfolk eller arbejdere fandt vel, at det skel, der efterhånden var blevet draget mellem den danske og den tyske befolkning, kunne være stort nok i forvejen.

Disse betænkeligheder bevirkede en vis tilbageholdenhed, således at kun de mest fanatiske straks sprang til og så de, der som tyske statsborgere var ude af stand til at unddrage sig. De øvrige, der tidligere havde været særdeles ivrige, da de tilsyneladende helt uden risiko kunne ytre deres begejstring og luften deres danskfjendtlige indstilling, holdt sig tilbage i en voksende følelse af ubehag, efter som det gik op for dem, at de var fanget i det net, hvori de selv havde spundet sig. Den tanke dukkede nok også op hos en og anden, at denne tilsyneladende så uskyldige »søndagstjeneste« i en given situation kunne udvikle sig til en mere omfattende militær pligt og måske en direkte transport til Østfronten.

Stemningen var trykket, og stort bedre blev den naturligvis ikke, da de, der ikke havde meldt sig efter første opfordring i januar måned, den 13. maj modtog en »Indkaldelsesordre« fra »Der Standortsältteste«:

»Skønt De er blevet gjort bekendt med betydningen og nødvendigheden af deltagelse i tidsfrivilligtjenesten, er De endnu ikke stillet til den. De opfordres herved til i anledning af antagelsesundersøgelse for tidsfrivilligtjeneste at indfinde Dem på kasernen i Sønderborg den 17.5.1943

kl. 19. Der medbringes to pasbilleder uden hovedbeklædning. Denne indkaldelsesordre må medbringes og afleveres ved ankomsten. Nærmere angående uddannelsens begyndelse erfarer De efter lægelig undersøgelse«.

En lignende indkaldelsesordre udsendtes igen den 29. maj med mødetid for de pågældende den 6. juni.

Man havde altså forstået, at der skulle skarp lyd til skurvede hoveder, og det lykkedes virkelig omsider at få hold på henved et par hundrede i Sønderborg Amt. I den øvrige del af Nordslesvig havde sagen udviklet sig på samme måde, og her opnåedes en lignende tilslutning. I den følgende tid så man der efter de tidsfrivillige marchere gennem byernes gader, når de om søndagen vendte hjem fra øvelserne. Det var just ikke noget stolt syn! Kolonnerne var sammensat af alle slags mennesker i vidt forskellige aldre, og de fleste havde passeret deres første ungdom. Selv var de tilsyneladende heller ikke stolte ved præsentationen; men de havde truffet deres valg og måtte nu i bogstavelig forstand marchere med mod det sammenbrud og nederlag, der rykkede stadig nærmere. Forinden fik de lejlighed til helt at kompromittere sig i forholdet til herbergstaten, første gang den 29. august 1943, da tyskerne overfaldt det danske militær, og senere under generalstrejken i 1944 samt på den bevægede dag den 19. september s.å., da man gik i aktion mod det danske politi. De tidsfrivillige fik da - udstyret med tyske våben - anvist udpræget militære og politimæssige opgaver. De foretog afspærringer af veje, bevogtede indkørsler og indgange til byerne, foretog visitationer og undersøgelser, var kort sagt helt og fuldt i arbejde med front mod den danske befolkning!

Den udvikling, man derved kom ind i, havde »Nordschleswigsche Zeitung« for sit vedkommende gjort det bedste for at fremme, selv om bladet formentlig hverken kunne gøre fra eller til, idet beslutningerne blev truffet andetsteds ud fra motiver af en ganske speciel karakter, som mindretallet kun i mindre grad var direkte indviet i. Det var navnlig i løbet af vinteren 1943-44, at det tyske blad begyndte at mistænkeliggøre politiet. I februar offentliggjordes således en »Unser Stimme«-artikel, hvori det påstodes, at yyskerne i Nordslesvig var udsat for vold og terror, uden at politiet ville yde beskyttelse. Og kort efter fremkom meddelelse om, at mindretallet havde oprettet et »Selv-

Både bevæbningen og uniformeringen kunne være lidt mangelfuld, men landsforrædderiet var trods alt lige oplagt!

beskyttelseskorps«, idet der af dr. Møller udstedtes en anordning af følgende ordlyd:

»Med henblik på de sidste ugers udvikling i Nordslesvig og den stedvise utilstrækkelige beskyttelse af arbejdssteder, har folkegruppemanden, efter at de påkrævede forhandlinger er afsluttet, anordnet dannelsen af en tysk selvbeskyttelse. Han har overdraget S.K.-føreren, overløjtnant Peter Larsen, at gennemføre alle forholdsregler, som er nødvendige, for at øge beskyttelsen af folkegruppen i Nordslesvig. I henhold til denne opgaves påtrængende nødvendighed er opstillingen af en selvbeskyttelsesgruppe inden for S.K. allerede i gang. En udbygning af allerede trufne forholdsregler efter de for tiden foreliggende omstændigheder er taget i betragtning. Dermed har S.K. overtaget opgaven, som med henblik på sikringen af folkegruppens liv i den nordslesvigske hjemstavn er af afgørende betydning«.

Kort tid efter korpsets oprettelse trådte det i øvrigt i funktion på en såre bemærkelsesværdig måde. Den tyske lærer Otto Kortsch i Åbenrå fik en dag telefonisk meddelelse fra lærerinden ved den tyske privatskole i Kruså. Hun oplyste, at hun havde modtaget en trusel om, at skolen ville blive sprængt i luften. Sammen med en anden »selvbeskyttelsesmand« tog han derfor ned til Kruså, hvor de anholdt flere danskere fra omegnen og satte dem ind i skolen, hvorfra de først blev løsladt tidligt næste dags morgen. Begge »Selvbeskyttelsesmændene« var iført S.K.-uniform og forsynet med pistoler.

Ved et møde i mindretallets »lille politiske råd« i juni måned 1944 aflagde dr. Møller beretning om udviklingen indtil da og sagde bl.a., at alle tyske forholdsregler måtte træffes under hensyn til den tyske værnemagts sikkerhed i dens afgørende kamp for Europa. De hyppige trusler mod førende personligheder inden for det tyske mindretal havde gjort det nødvendigt at udbygge den tyske selvbeskyttelse yderligere. »Vi er ganske vist idealister.« kommenterede »Unsere Stimme«, »men vi står på virkelighedens grund. Vi ville handle letsindigt, hvis vi overhørte truslerne mod enkeltpersoner og den samlede folkegruppe. Derfor vil vi også gøre alt, hvad der er nødvendigt, for at sikre vort liv«.

Senere forklaredes det foretagne skridt som noget, der slet intet havde at gøre med de specielle forhold i grænselandet og således ikke var rettet mod den danske befolkning. Man havde villet mistænkeliggøre selvbeskyttelsen i så henseende, hed det, men det var ikke lykkedes; »thi oprettelsen af selvbeskyttelsen er ene og alene en følge af hin vilkårlige og meningsløse terrorbølge, de engelske agenter og deres hjælpere i tjeneste hos Tysklands dødsfjende har ladet skylle ind over Danmark«. Den loyalitetserklæring, mindretallet fremsatte ved krigens udbrud over for den danske stat, var ikke rokket ved de foranstaltninger, mindretallet havde måttet træffe, hævdede man. Der forelå tværtimod en undladelse fra den danske stats side, idet det danske politi ikke øvede nogen virkelig beskyttelse af tyske foretagender i grænselandet. »Men lige så lidt som folkegruppen tænker på at forlade sin almindelige politiske linie, der stræber imod det højere germanske mål, lige så lidt vil den uvirksomt se til, når den tyske folkegruppes medlemmer trues i deres hjem og deres arbejdspladsers sikkerhed«. Det forsikredes, at selvbeskyttelsen såvel som de tidsfrivillige ingen sinde havde været rettet imod det danske folk! Når man påstod det,

var det bevidst løgn i den fjendtlige propagandas tjeneste. Tværtimod havde man gennem organisationerne og til dels gennem det tyske folkegruppekontor under statsministeriet arbejdet for at tilveje bringe det mest rivningsløse forhold til flertallet af det danske folk »og også rakt en hjælpende hånd dér, hvor der på grund af de givne omstændigheder opstod særlige vanskeligheder«.

III

Løsrivelsesstemningen var ikke blot åbenbar på selve besættelsesdagen, men også i den nærmest følgende tid, indtil der var udstedt en klart formet parole, der lod ledere som menige forstå, at det nu gjaldt helt andre mål, og at Nordslesvig faktisk var taget med ind i de store ny-europæiske planer, hvor spørgsmålet om den dansk-tyske grænses flytning fra Skelbækken til Kongeåen var et aldeles underordnet anliggende.

Det er bevist, at flere hjemmetyskere længe før besættelsen optrådte som spioner for »Det tredje Rige«. Kort efter nazismens sejr og genembrud i Tyskland oprettedes således en spioncentral i Hamborg under det officielle navn »Abwehrstelle im Wehrkreis 10, Hamburg«, og til denne central knyttedes forskellige tysksindede personer i Nordslesvig. Til at begynde med virkede de dog kun som »postbude« for spioner i de større lande, men gav i ny og næ ud fra egen tilskyndelse visse oplysninger om danske forhold. De kaldtes »Vertrauensmänner«, havde dæknævne og modtog et fast månedligt honorar for deres ulejlighed. I februar 1940 fik de ordre til i Danmark at skaffe militære oplysninger, og de gik så grundigt til værks, at de ikke blot skaffede oplysninger om militære anliggender, men også om øvrige forhold, der kunne have interesse for en eventuelt fremrykkende Hær.

Forræderiet må altså siges at have været særdeles dybtgående,

John Schmidt (f. 1869) var 1896-1920 sognepræst i Vodder og angreb den gang (bl.a. som formand for den såkaldte »Fredsförening«) med styrke alle udslag af den tyske voldspolitik. Med genforeningen i 1920 kunne han imidlertid ikke forlige sig, og han var førende ved oprettelsen af den »Schiesw. Wählerverein«, som satte revisionskravet øverst på sit program. Fra 1921-39 var han medlem af Folketinget. Han stillede sig til en begyndelse afvisende over for nazismen i Nordslesvig, men krøb omsider til korset. I »Nordschlesw. Zeit.« (17. marts 1934) erklærede han, at han efter »hele sin tankegang og følelse« var åben for nazismen. »Jeg repræsenterer derfor af fuld overbevisning den nationalsocialistiske idé og tjener den«. På den måde bjergede han sit politiske liv indtil 1939. Under besættelsen bevægede han sig på grænsen af højforræderi. Han arresteredes, men løslødes atter p.g.a. sin høje alder.

og det er givet, at mindretallets ansvarlige ledelse på et vist tidspunkt stod i en kompromitterende kontakt med de pågældende personer.

Man forstår, at det var en meget ubehagelig overraskelse for alle dem, der havde spændt buen så kraftigt, at der ikke omgående »skete noget«. De tyske hæres sejrige fremmarch, Frankrigs sammenbrud, Hollands og Belgiens fald kunne trods de udtalelser, der fremkom fra rigstysk side ikke forhindre, at der blev givet næring til højst sensationelle rygter, og i mange tyske hjem herskede faktisk i den tid en febrilsk travlhed under de forberedelser, der blev truffet bl.a. med fremstillingen af hagekorsflag og rejsningen af flagstænger, så man omgående kunne følge et givet signal. Der blev endog nævnt en bestemt dag for, hvornår Nordslesvigs indlemmelse i det stortyske rige skulle finde sted. Men pludselig offentliggjorde partiledelsen i »Nordschleswigsche Zeitung« en anordning om, at al offentlig flagning med hagekorset var forbudt. Den fremkom 25. juni 1940 og bekræftede, hvad man allerede i nogen tid i danske kredse havde været klar over, at det ikke var den tyske rigsledelses hensigt at rokke ved grænsen. I hjemmetyske kredse havde man ikke hidindtil tillagt de rigstyske udtalelser om, at Danmarks integritet ville blive respekteret, nogen virkelig betydning. Man var nærmest af den opfattelse, at ikke blot den tyske rigskanslers, men også de mere fremtrædende nazisters udtalelser var af en vis henholdende karakter. Det var jo dog antydning, at der kunne ventes en afgørelse, som måske ville »smerte til begge sider«, og selv om det i sig selv ikke netop var tilfredsstillende, mente man, at når først spørgsmålet rullede op, skulle det nok lykkes at gennemføre afgørelsen, således som mindretallet ønskede den. Foreløbig gjaldt det om at forberede sindene såvel sydpå som hos de i Danmark repræsenterede tyske myndigheder. Tilstandene i Nordslesvig skulle gøres »utålelige«, og den danske befolkning skulle stilles i et skarpt modsætningsforhold til den fremmede besættelsesmagt.

Ud fra disse synspunkter satte »Nordschleswigsche Zeitung«, ind med sine mange angreb og denunciationer. Bladet fremhævede, at Danmark ikke havde nogen anden mulighed end at stille sig ind i den store politik og finde sin plads ved Tysklands side. I en omtale af den tyske skoles betydning skrev »Zeitung« i november 1940, at det tyske sprog i det nye Europa ville være lige så vigtigt som det daglige brød, hvad enten man opholdt sig i Narvik eller ved »Kap det gode Håb« ...

At man ved siden af mellem Skagen og Padborg også kunne betjene sig af det danske sprog, var ingen fejl, »men på langt nær så betydningsfuldt som det nøjagtige kendskab til og den nøjagtige beherskelse af det tyske sprog«.

Det danske folks stædige holden fast ved egen nationalitet betragtedes som udslag af en naiv livsanskuelse; thi tyskerne var nu engang kaldet til at tage førerskabet. Overalt, hvor der fandtes tyskere, skulle disse overtage den opgave, som forelå, og for at klare stillingen var det nødvendigt at foretage en grundig udrensning. Under finanslovdebatten i oktober 1941 stillede dr. Møller ud fra dette synspunkt krav om belæring og vejledning eller fjernelse af dem, der i Danmark stod i opdragelsens tjeneste og ikke ville øve en gerning i nazistisk retning. Han tilføjede med en overlegen betoning af den magtposition, »Det tredje Rige« havde sikret sig, at det var nu, stillingen skulle tages, og ikke, når bygningen i Europa stod færdig. Han sagde dette ikke for Tysklands skyld, men i Danmarks egen interesse!

Når tonen var således hos de førende, hvordan skulle så mindretallets medlemmer i al almindelighed kunne tro andet, end at »timen« snart var inde, og at de kunne tale og handle, som de fandt for godt? De åbenbare og mere dulte trusler fra denne periode var legio og endog af en sådan beskaffenhed, at pastor Schmidt i »Deutsche Volkskalender 1941« følte sig foranlediget til at fremkomme med en advarsel, idet han fremhævede, at det gjaldt om at bekæmpe den ånd, »der allerede nu glæder sig til den dag, da tingenes ordening bliver lagt i vore hænder, at vende den imod vore nordiske naboer og hjemstavnsfæller«. Pastor Schmidt tvivlede naturligvis ikke på, at dagen ville komme, men anså det for rigtigere at vente med at give sine følelser til kende, indtil den var der. Han tilføjede: »Hjælp med til, at vi viser os storsindede, når tingene vender sig til gunst for os«.

Denne advarende røst var i høj grad påkrævet. »Unsere Stimme« havde ikke lagt skjul på, at der, når »afregningens time var inde«, ville være visse personer i Nordslesvig, der måtte regne med at blive behandlet som fjender, og den hjemmetyske landmand Wilhelm Deichgräber skrev omkring årsskiftet 1940-41:

»Til det nye Europa hører også et nyt Danmark, og vi tvivler ikke om, at det vil lykkes for det som for så mange andre at blive herre over den

engelske syge. De små midler herimod har sikkert allerede gjort sig bemærket. I særlig alvorlige tilfælde skal hensigtsmæssigt indrettede kursteder have vist sig helsebringende«.

Ved krigens udbrud i september 1939 havde dr. Møller på mindretallets vegne afgivet en loyalitetserklæring over for den danske regering. Den blev gentaget i 1941. Men - hvor var loyaliteten i udtalelser som de her citerede? Det tyske mindretal havde ikke vist sig loyalt på besættelsesdagen, og i alle de år, besættelsen stod på, brød det gang på gang løftet på det groveste. Bortset fra de almindelige floskler og fraser, der tid efter anden kunne fremkomme i den tyske presse, blev der ikke gjort noget som helst forsøg på at dæmpe de overophedede gemytter. Tværtimod! De mindste ting og ganske tilfældige dansk-tyske uoverensstemmelser blev slået op til »affærer« i den hensigt at fremkalde indgreb fra besættelsesmyndighedernes side. Det gjaldt enkeltpersoner, men også den danske embeds- og tjenestemandstand i al almindelighed, den danske regering og rigsdagens folkevalgte repræsentanter. Ved en lejlighed havde en mand spyttet foragteligt efter en tysk dreng. Det gav omgående anledning til det voldsomste angreb i »Nordschleswigsche Zeitung«, der bl.a. skrev, at denne mand jo faktisk kun var et offer for »hine elementers ophidsning, der i vor hjemstavn kalder sig demokratiske førere, og som alle ligner hinanden, hvad enten de sidder på myndighedernes kontorer, taler fra prædikestolen, docerer fra katederet eller kryber sammen på redaktionerne, er de førende inden for de forskellige organisationer eller er ledende inden for det kulturelle arbejde«.

Kort og godt: Den danske ledelse og det danske styre var udueligt og måtte fjernes eller i hvert fald retledes. »Die Ewiggestrigen«, de fra i går, som intet havde lært og intet forstod, skulle fjernes. De gamle havde overlevet sig selv, og de unge havde indtaget et negativt standpunkt. Efter det kunne tyskerne kun have tillid til den del af det danske folk, der havde sluttet sig til nazismen og var trådt ind i »Frikorps Danmark« eller i anden tjeneste på tysk side. Ved et S.K.-stævne i Haderslev i september 1942 udtalte dr. Møller: »Vi står ikke her som modstandere af dansk nationalitet og af dannebrog; men dannebrog, som vi yder vor højagtelse, er den fane, som frikorpset kæmper under, og ikke en fane for en demokratisk verden, der ikke har forstået tidens tegn«.

Uden nøjere kendskab til den psyke, der var karakteristisk for det tyske mindretal den gang, ville man være blevet overrasket over en så enestående frimodighed fra et fremmedelements side, navnlig i betragtning af dets lidenskab og den frisindede behandling, det hidindtil havde været genstand for. For den danske befolkning i Sønderjylland var den kun et af mange vidnesbyrd om, at den nationale modstander i ly af de tyske bajonetter repræsenterede en fremragende intolerance og vilje til at udnytte situationen med alle til rådighed stående midler. Samtidig fik man ganske vist at vide, at danskerne aldeles ikke havde råd til at opfatte »det tyske arbejde« som angreb på den danske nationalitet. Hidindtil havde tyskerne nemlig vist tilbageholdenhed, så det var ikke mindretallets skyld, at spændingen i grænselandet var øget; man ønskede et sandt kammeratskab mellem danske og tyske; men skulle det kunne praktiseres, var den første forudsætning »en åben bekendelse fra begge sider og en naturlig, ærlig snerkendelse af begge nationaliteter uden førstefødselsretsfraser og lignende«. Den anden forudsætning var en generalsejr for den nye (tyske) verdensanskuelse ... »Vi kan og tør ikke anerkende, at en anden verdensanskuelse har berettigelse ved siden af vor. Det nye sejrer altid over det gamle. I dette spørgsmål er vi intolerante, fordi vi må være vor sendelse tro«.

Med andre ord, forudsætningen for en afspænding og for dansk-tysk forståelse var en underkastelse fra dansk side. Hverken mere eller mindre! Hele det danske arbejde skulle ændres. I forbindelse med regeringsskiftet i 1942 krævede »Zeitung« en vidtgående omlægning af arbejdet inden for den danske skole, presse, kirke og fremfor alt inden for organisationer som Dansk-Nordisk Ungdomsforbund, Danske Samfund, Dansksindede sønderjydske Krigsdeltagere m.v. Dr. Rudolf Stehr udtalte, at det danske folks frihed og fremtid inden for den europæiske nyordning blev tilkæmpet af det tyske rige og dets forbundsfæller. Danmarks fremtid stod og faldt med det tyske rige, så »den parole, man endnu i dag kan høre på møder af forskellig art: »Vi håber på den dag, da vi atter er os selv«, har kun lidt med »den europæiske solidaritet at gøre«. For Danmark og danskerne gjaldt det om at indordne sig under den tyske slutsejr; thi efter krigen ville der kun forefindes en af det germanske fællesskab under krigens førelse præget europæisk fællespolitik. Det fremstilledes som noget i retning af en forbrydelse, at tyskerne forgæves skulle på kalde dansk medarbejde. Ansvar lå

hos de danske førere, og derfor ville tyskerne skelne imellem de mange, der var blevet vildledt, og dem, der anviste de falske veje! Man var sikker på, at befolkningens brede lag ville være at finde på tysk side. Det ville ganske vist betyde en revolution, og en revolution krævede ofre, så de personer, der ikke ville eller kunne gøre følgeskab, måtte gå, og ikke mindst de personer, der »på ledende steder« fortsat stillede sig i vejen for »den uundgåelige udvikling«.

Hen på efteråret 1942, da kampene i Afrika havde antaget en for tyskerne ugunstig retning, fik den tyske propaganda i Nordslesvig til opgave at understøtte og styrke sejrsvisheden. »Unsere Stimme« skrev, at intet kunne få den tyske nordslesviger til at tvivle på den endelige sejr, selv om der til tider vel var en del forsagte og mismodige. »I dag«, hed det, »er vi alle hævede over dumme og skadefro profetier og smiler nedladende, selv om vi mærker os de mest frække af profeterne ... Vi ved også, at vi i tilfælde af et tysk nederlag bliver draget med ind i den store hævn på alle tyskere. Det har visse folk jo tit nok ladet os vide; men denne vished anfægter os ikke. Der vil ikke komme til at foreligge nogen mulighed for en nedrig hævn på os, derimod nok mulighed for, at vi udviser en virkelig tysk storsindethed - med nogle få undtagelser«.

De første meget alvorlige vanskeligheder for de tyske våben skærpede imidlertid forholdene. Spørgsmålet var herefter det simple: Hvem er for Adolf Hitler, og hvem er imod? Den almindelige danske politik udsattes for en hadefuld kritik. Danmark tænkte kun på sin egen mulighed og lod det tyske folk kæmpe for sig. Ved årsskiftet i 1943 vendte »Zeitung« sig imod de danske nytårsbetragtninger, hvis indhold påstod at være præget af følgende: Det er i det forløbne år lykkedes os at snyde os igennem krigen; vi klarer det forhåbentlig også i indeværende år - og så håber vi i øvrigt blot, at vi snart er alene igen i Danmark og i Norden ... Kun Brød og Ro og Isolering ... og dette på et tidspunkt, hvor vi (tyskere) har de mest alvorlige og vidtrækkende afgørelser for øje. Det demokratiske årsskifte var i sandhed en demonstration af utrolig snæverhed og smålighed.

Dårlige nyheder udefra, en voksende modstandsvilje i det danske folk og en efterhånden meget generende utilfredshed inden for mindretallets egne rækker satte humøret yderligere ned, så det var i og for sig ikke mærkeligt, at den tyske partiledelse under disse forhold anså

tidspunktet for særdeles ugunstigt for den styrkeprøve, folketingsvalget den 23. marts 1943 ville blive. Dr. Møller forklarede, at man på grund af krigsopgavernes vigtighed ikke kunne gennemføre et valg. 7535 tyskere befandt sig i krigstjeneste uden for Nordslesvig, og yderligere andre ville følge. Den allerstørste del af dem var vælgere, og det ville være umuligt at indrullere dem alle, idet man fremfor alt manglede dem, hvis stemmer havde størst vægt, nemlig de 6800 frivillige. Over for denne situation gav man afkald på det tyske mandat i Folketinget, men efter forhandlinger med statsministeren fik mindretallet i stedet for en repræsentation i form af et særligt »Folkegruppekontor«. Med det skulle der så være skabt en central, der »kunde udvikle sig til et frugtbart bindeled mellem folkegruppen og det danske ministerium og samtidig ville være egnet til at tjene den tysk-danske fællesudvikling i grænselandet«. Som leder af kontoret udpegedes Rudolf Stehr.

Det var givet, at denne særforanstaltning kun kunne gennemføres, fordi mindretallet havde den tyske besættelsesmagt at støtte sig til. Man måtte fra dansk side afholde sig fra kommentarer; men så meget kunne fastslås allerede den gang, at tyskerne med dette skridt havde sat sig selv uden for det danske samfund. Man krævede at blive betragtet som andet og mere end almindelige danske statsborgere, optrådte i virkeligheden som en stat i staten - og gennemtrumfede på et tidspunkt, hvor man var bange for at tage et politisk nederlag, oprettelsen af et slags tysk kancelli inden for den danske administration, et kontrolorgan over for de danske myndigheder.

Peter Rudolf Stehr (f. 1906) blev student i 1925 fra sin fødeby Flensborg. Han studerede statsvidenskab og Jura ved universiteterne i Freiburg i/Br., København og Kiel. Sidst nævnte sted tog han statsvidenskabelig eksamen i 1928 og juridisk eksamen i 1930. Han gennemgik en uddannelse som referendar ved forskellige domstole, bl.a. Gettorf og Kiel, og bestod i 1934 den afsluttende embedseksamen ved justitsministeriet i Berlin som assessor. S.å. overtog han ledelsen af et hjem for »folketyske« studenter, der hørte forelæsninger over nationalpolitiske og økonomiske emner. Fra 1935-37 var han ansat hos overpræsidenten i Kiel, hvor han behandlede landvindingsarbejderne på den sydslesvigske og holstenske vestkyst. Han rejste derpå til Danmark (han er dansk statsborger) og knyttedes - på opfordring af Vereingte Finanzkontore i Berlin - til Kreditanstalt Vogelgesang i Haderslev. I Tyskland var han blevet medlem af N.S.D.A.P. Endvidere blev han leder af »Amt für Agrarpolitik« og for det i 1918 oprettede »Amt für Aufklärung und Propaganda«. Disse virksomheder bestred han, indtil han i 1943 blev leder af »Den tyske folkegruppes kontor under statsministeriet«. Stehr var medlem af det hjemmetyske mindretals »lille politiske råd«. Han arresteredes efter befrielsen.

Det var betegnende, at en af de første »sager«, Det tyske Kontor tog sig af, drejede sig om nogle danske embedsmænd, der tidligere var blevet stærkt denuncieret i det tyske blad og ved et større tysk møde var forlangt fjernet fra landsdelen. Nu skulle der sættes kraft på med disse og lignende anliggender; men så vidt man kan dømme, kom kontoret dog ikke til at udrette store ting, og efterhånden som begivenhederne udviklede sig, og Tyskland nærmede sig sammenbruddet, iagttog man en vis forsigtighed, ja søgte endog at skaffe sig en goodwill for alle eventualiteters skyld.

Indtil få dage før valget den 23. marts 1943 herskede der trods dr. Møllers redegørelse almindelig uklarhed m.h.t. mindretallets stilling. Således som den tyske partifører havde formet sine ord, kunne man meget vel tænke sig, at flere medlemmer af det tyske mindretal ville stemme på et af de øvrige partier, herunder naturligvis i særlig grad på det danske nazistparti. Fra den danske presses side stilledes derfor krav om, at det over for mindretallets medlemmer blev tilkendegivet, hvorledes de havde at forholde sig, og endelig den 21. marts offentliggjorde dr. Møller i den anledning en erklæring om, at »det tyske mindretal ikke deltager i valget den 23. marts«. Erklæringen udmærkede sig ikke netop ved klarhed. Den var mere at betragte som en almindelig konstatering end som en parole, og resultatet blev da også, at adskillige af de såkaldte blakkede, der siden 1933 havde stemt tysk, kastede deres stemmer på det danske nationalsocialistiske parti, som derved opnåede nogen fremgang. Man oplevede også, at tysksindede valgstyrelser mødte frem på valgdagen rundt om i byerne og sognene, flere af dem udstyret med hagekorsemblemer, for at deltage i kontrollen, skønt man med rette kunne sige, at dette valg, som fik et for danskheden så lykkeligt udfald, var tyskheden i Nordslesvig aldeles uvedkommende.

Hvorledes reagerede tyskerne så over for den stærke danske tilkendegivelse den 23. marts? Man kunne have ventet en anerkendelse af de faktisk foreliggende kendsgerninger, men den udeblev. Man fastholdt tværtimod påstanden om, at befolkningen var vildledt af uduelige førere, og at den nok omsider ville være at finde på tysk side. Som det afgørende for enhver bedømmelse gjaldt, hvorledes den enkelte var stillet til den tyske verdensanskuelse: For eller imod Adolf Hitler! Linierne blev trukket ydermere skarpt op, og hen på forsommeren proklameredes »Det hellige Had« som bannermærke for mindretallet.

Det skete i nogle artikler af Asmus von der Heide. Den tyske skribent udtrykte sin beklagelse over, at det tyske folk i al almindelighed var for tilbøjeligt til at indtage en for objektiv og saglig holdning, der mere end én gang havde været selvfornegetelse lig. Nu kunne det ikke gå længere; thi det gjaldt retten til at leve som folk og som enkelt tysk menneske. Tyskerne havde ret, og af den grund var fjendens angreb et forbryderisk anslag mod livets love. Man kunne kun svare alle, »der direkte eller indirekte er vore fjender, med et fanatisk had«. De utvetydige trusler var kommet til orde også i Nordslesvig. Men på disse trusler ville der blive svaret med »en fanatisk kærlighed til vort folk, til vor fører og til hans verdensanskuelse, med en fanatisk, ensidig tro på vor ret og med et helligt, glødende had til vore fjender«.

Dermed var man nået et skridt længere ud i den forrygende illoyalitet, der havde præget mindretallets holdning lige siden den tyske nationalsocialismes gennembrud i 1933, men navnlig siden 9. april 1940. Noget omslag var der ikke tale om, kun om en videreførelse af den linie, man konsekvent havde fulgt. Men et omslag indtrådte kort tid efter, da man tog åbentlys afstand fra had-propagandaen og i stedet slog ind på forståelsespolitikken. Da var situationen imidlertid også blevet mere end pinlig. I slutningen af april 1944 udsendtes fra »Nordisk Pressetjeneste« i Åbenrå (Nordschleswigsche Zeitungs Forlag) et på dansk affattet flyveskrift »På broen«, der var at betragte som et indlæg i den da standende debat om »det gode naboskab«. »På broen« fastslog, at de to folk, der levede side om side i grænselandet, var ens. Den danske og den tyske kultur var rundet af samme rod, og krigen var en krig til forsvar for den europæiske kulturverden i det store opgør mellem en folkelig og en international verden. Men med al ønskelig tydelighed fremgik det af de forskellige indlæg, at kravene var de samme og indstillingen uændret, for så vidt angik det danske folks frihed til selv at træffe bestemmelse om sin frihed og sin placering i det nye Europa. Det forstår man alene af følgende karakteristiske citat: »Hvis vore danske hjemstavnsfæller ville se tingene, således som vi ser dem, og som de i virkeligheden er, ville alle vanskeligheder i samme øjeblik være fjernet«.

»På broen« dannede optakten til en forståelses-propaganda, men med uændrede forudsætninger. Der blev i stor udstrækning skrevet og talt om samarbejde. Tonen blev inderligere, som månederne gik, og på-

kaldelsen af det danske folks forståelse mere indtrængende, idet man dog ind imellem også måtte slå et slag for en øget krigsindsats og en total mobilisering af alle kræfter. I den anledning blev der afholdt en række møder med Asmus von der Heide som taler. Nu gjaldt det om at værgе »Nordmarken« mod den fremstormende røde bølge. Kvinder og børn var i fare, hvis bolschevikkerne fik lejlighed til at overskylle landet. Der kaldtes til skansearbejde. »Med spidshakker og spader« skulle man nu gå til at forsvare den dyrebare hjemstavn ved efter anvisning fra de militære myndigheder at grave grøfter mod nord, og mænd i enhver alder og af enhver stand såvel som hustruer og piger deltog efter de tyske opgivelser i et antal af flere tusinde. Arbejdet stod på i nogle uger og skildredes i lyriske vendinger som et udslag af forsvarsviljen og det ubrydelige sammenhold, der ville overvinde alle vanskeligheder.

I de sidste måneder før Tysklands kapitulation lod det sig ikke skjule, at mindretallet truedes af indre sprængning. »Nordschleswigsche Zeitung« måtte jævnligt beskæftige sig med »de kolde fødder« og med dem, som var angst for at have holdt på den forkerte hest, samtidig med at bladet naturligvis lige til det sidste forsikrede, at det kun drejede sig om undtagelserne. Udadtil fastholdt man en urokkelig tro på Tysklands verdensomspændende mission og endelige sejr. Men tonen var myg. Det forsikredes, at dr. Møllers parole stedse havde været, at mindretallets medlemmer skulle vise ubetinget loyalitet over for herbergstaten. Troskaben over for Tyskland havde »altid været forbundet med agtelsen for det danske folk og kovene i den stat, mindretallet tilhørte«. Man havde stedse søgt at bringe det danske statsborgerskab i overensstemmelse med det tyske folkeborgerskab. Det var en linie, partiføreren gang på gang havde gjort til forpligtende lov for hver enkelt!

Dagen før Tysklands kapitulation skrev »Nordschleswigsche Zeitung«, at tyskerne i Nordslesvig ikke anede, hvad de næste 24 eller 48 timer ville bringe. Man vidste kun, at man delte skæbne med sit folk og måtte forstå at bære det med værdighed. Det indtryk skulle ikke vækkes, at tyskheden var blevet svag i livsfundamentet. Man måtte bibeholde den opfattelse, at der i grænselandet ikke fandtes nogen højere ret end hjemstavnsretten. Dette var tyske og danske menneskers hjemstavn, og når feltmarskal Montgomery på sin lange fremmarch fra den normanniske kyst nu nærmede sig den danske grænse, kunne, måtte og ville intet deri kunne ændre sig.

Den 4. maj fremkom meddelelse om, at dr. Møller var trådt tilbage! Den tyske nationalsocialisme i Nordslesvig var sprængt. Man flygtede hver til sit for at dække sig og undskylde sig. Den 5. maj bragte det tyske mindretalsorgan en ledende artikel, hvori det gjorde op med stillingen og stillede sine læsere ansigt til ansigt med den uafviselige kendsgerning, at Tyskland havde tabt. Den ventede time var kommen, skrev bladet. »For vore naboer er det en glædens time. For os er det en time, der rummer den dybeste smerte. Man skal ikke misforstå os: Enhver dansk må forstå, at denne begivenhed for os er den egentlige bekræftelse på et bittert tysk nederlag. Nederlagets virkninger ser vi nu for vor egen husdør. Vi erkender dem i vore danske hjemstavnsfællers jubel; vi ser dem i menneskeansamlingerne i byerne. I dag venter vi os ikke meget af danskerne. Det er kun ret og billighed, vi venter. Et folk, der gennem fem og et halvt år har kæmpet helte modigt under opofrelse af mange millioner af dets mennesker, kan vel tabe en krig, men man kan ikke unddrage det sin agtelse«.

Den nazistiske magt var brudt, og alle det tyske mindretals håb, dets dristige og kyniske fremtidsplaner lå knust foran sandheden om det nazistiske rædselsregimente, sandheden om de nordslesvigske tyskeres oprørende handlinger over for den stat, der i 25 år havde bestræbt sig for at yde dem al den retfærdighed, der kunne tilkomme dem - og mere til!

Frikorpset og Schalburgkorpset

Af dr. phil. Villh. La Cour

Det vil alle dage stå som en ufattelig kendsgerning, at der fandtes danskfødte mennesker, som uden samvittighed trak i fjendens uniform og koldblodigt tjente hans interesser - lige indtil mord på sagesløse landsmænd. Men naturligvis søger man trods alt efter en forklaring, og der er ingen tvivl om, at motiverne, som gjorde udslaget for disse landssvigere, var meget forskellige.

Der var dem - og det gjaldt i første række de danske officerer -, hvis beslutning nærmest skyldtes desperation. De havde følt, hvad det vilde sige at leve i et land, hvor de ledende politiske partier havde forrådt folkets instinktive vilje til selvforsvar, og hvor officerskorpset havde måttet finde sig i en stadig kæde af offentlige forhånelser. Med den

»Pompøst« skrævende står disse S.A.-clausenister ved indgangen til partiets hvervekontor i Rosenvængets Allé 32. Hvem kan tvivle om, at her frelles både Danmark, Tyskland »und die ganze Welt«!

ejendommelige mangel på logik, der så ofte kendetegner menneskets handlinger, forestillede de sig, at noget af vor og deres ære kunne gjenrejses, selv om de gav sig den nation i vold, som de den 9. april havde følt en sviende skam over ikke åbent at kunne tage kampen op imod - uanset dens håbløshed. For fleres vedkommende spillede det desuden en afgørende rolle, at de kun ved at kæmpe på tysk side kunne få part i et opgør med Sovjet, som de af ideologiske grunde ønskede at lamme eller af rent private årsager ville kræve til regnskab for begåede grusomheder. Flere af disse officerer ville have tjent både dygtigt og pligtro i vor hær, hvis ikke omstændigheder af militær og personlig art - i forbindelse med totalt svigtende omdømme - havde drevet dem til det desperate skridt, der afbrød båndet mellem dem og deres folk.

Et langt større kontingent til forræderkorpserne kom fra mennesker, hvis eventyrlyst var bestemmende for deres handlinger. De ville være, hvor der »skete« noget. Trangen dertil er i sig selv naturlig for en sund ungdom, og uden den ville heller ikke den aktive modstandsbevægelse have fået det fulde vingefang. Men når eventyrlyst driver en mand ud i landsforræderi, kan det kun skyldes alvorlige brist i hans karakter eller manglende national holdning inden for det milieu - hjem, skole, omgangskreds -, i hvilket han er vokset op. Vi har ret til at for dømmes hver eneste af disse landssvigere; men vi kan ikke samtidig frikende vort eget samfund for al medskyld.

Så fandtes der i rækkerne adskillige forbrydernaturer, straffede eller arveligt belastede personer, for hvem skændselsgerninger ikke krævede selvovertvindelse, og endelig fandtes der mangfoldige defekte individer, hvis evne til selvstændigt at vurdere hvervædernes bravader var minimal, tåber, som var ude af stand til at gennemskue hulheden og fraserne i den nazistiske presses trommeild, mennesker, for hvem begreber som ansvar, ære og pligt i dette som i livets andre forhold var uden reelt indhold. Heller ikke for disse sidste kategoriers vedkommen de kan det officielle Danmark med ren samvittighed melde »hus forbi«, når man spørger, om det har et vist medansvar for, at det gik dem, som det gik. Det har ikke i de sidste menneskealder gjort meget for at indprente dets borgere, hvad man er pligtig til, hvis nationens selvrespekt og ære skal bevares, eller hvilket ansvar den enkelte må bære, hvis folket som sådant skal leve. Vil man overhovedet finde noget, der kan ligne en undskyldning for det forræderi, der kendetegnes

ved frikorpsets oprettelse i 1941, må den søges i de ledende politikeres defaitisme og deres tvetungede politik i besættelsens første år. Netop alle disse mennesker, der følte sig drevet ud i desperationen, eller som var folkeligt rodløse, åndeligt svage eller moralsk belastede, savnede enhver tænkelig støtte i det officielle Danmark. At dette selvsamme officielle Danmark i åbenlys strid med gældende lov tillod hvervning, ja, at dets udenrigsminister - Erik Scavenius - billigede dannelsen af forræderkorpset som en udvej til at slippe »billigst« muligt fra tyske krav om militær understøttelse, måtte virke direkte forvirrende på svage hoveder. Nu må disse ved domstolene betale hele regningen, medens han dækkes af den højere statsledelses uskyldighedskappe. En sådan forskel i behandlingen betegner et skæbnesvangert brud på den almindelige danske retsbevidsthed, og eftertiden vil sikkert se det endnu klarere, end vi gør det, fordi så mange af os, der oplevede skammen, ikke formår at se bort fra personlige eller partipolitiske hensyn ved bedømmelsen af dens ophavsmænd.

II

Det nazistiske Tyskland havde på et tidligt tidspunkt søgt at skabe rammer for fremmede frivilliges deltagelse i dets kamp. I juni 1940 opstilledes således på Hitlers ordre et SS-regiment »Wiking«, der skulle optage danskere, nordmænd, svenskere, finner, nederlændinge og flamlændinge. Jævnside hermed søgte man at organisere andre, mindre frivillig-afdelinger, således en SS-Standarte »Nordland«, beregnet udelukkende på nordboere og »Volksdeutsche«, altså f.eks. nordslesvigske hjemmetyskere.

Der blev hurtigt fra D.N.S.A.P.s side sat en hvervning i gang til denne formation. Den 20. juli udsendte partiet et cirkulære til samtlige sys-selledere, hvori Standartens oprettelse, tjenestetiden og fordelene ved at indrulleres i den blev meddelt. Tjente man i 2 år, kunne man »efter andragende blive tyske rigsundersåtter«, uden at man derved mistede sin danske statsborgerret, og tjente man 4 år, havde man - ligeledes efter andragende - udsigt til en fremtid som »Siedler« i »det germanske leverum«. Partiet animerede tillige sine S.A.-folk til uddannelse på de tyske SS-skoler, hvilket skulle kunne give adgang til visse lederstillinger i Danmark. Enhver, som gennemgik skolernes nationalsocialistiske uddannelse, ville - hed det i en S.A.-befaling af 30. september s.å. -

blive egnet »til indtræden som underofficer i den danske Hær, i politiet, i arbejdstjenesten e.l.«, og man lokkede altså uden videre med stillinger, som vitterligt kun den danske stat kunne besætte. Det var den koglende drøm om Frits Clausens snarlige »Macht ergreifung«, der forklarede en sådan rundhåndethed.

Fra tysk side tog sagen sig anderledes ud. Det var på ingen måde formålet med de fremmede kursusdeltageres uddannelse i Tyskland, at alle som én skulle vende hjem til deres respektive landes partiformationer. De var

ved optagelsen på skolen indtrådt i Waffen-SS, og dér skulle de blive, i alle henseender underkastet konsekvenserne af et sådant skridt. Derfor var det ingeniende kun kampen mod den russiske bolschevisme, de måtte sværge at hellige sig - det var også kampen mod »det engelske plutokrati«. Var de rede til at deltage aktivt i denne kamp og følge SS-Standarte »Nordland«, når den blev sendt til fronten? Ja eller nej?

Således svandt brat og totalt udsigten til »indtræden som underofficer i den danske hær«. Og svaret på det stillede spørgsmål var vanskeligt. »Sturmführer Carl Nybo og kammeraterne i »det militære hold« ønsker snarest at få partiførerens ordre om, hvordan de skal forholde sig«, hedder det i en rapport fra Klagenfurt-skolen den 11. august. »Alle kammeraterne i ovenstående hold har underskrevet på, at så længe krigen varer, er de alle rede til at tage del i kampen mod England. Alle nye folk, der ankommer, skal skrive under på en 2-årig kontrakt, ellers bliver de hjemsendt omgående, dog udtages enkelte til politisk skole i ca. et halvt år ... Det militære hold ønsker, at partiføreren giver ordre om, hvordan de kammerater, der er i det politiske hold, og de nye kammerater, der ankommer, skal forholde sig ... Alle kammerater i Klagenfurt er interesseret i at få klarhed på, om de kan komme hjem, den dag partiføreren har brug for dem, og om de kan komme hjem,

Vore plakatsøjler måtte som vore dagblade reklamere for forræderkorpserne. Men det var vanskeligt at undgå plakaternes ødelæggelse. Hvad kunne være mere fristende end at rive dem ned, når mørklægningstiden var inde! Der var dog også en anden måde at de monstrere sin uvilje på: man kunne skrive et stort V over hele plakaten. Så vidste en hver besked. Vinde - det skulle i hvert fald tyskerne og deres lejesvende ikke! Sejren lå i andres hænder!

den dag partiføreren overtager magten i Danmark. Der er tvivl blandt folkene i dette spørgsmål«.

Svaret måtte de læse sig til i en S.A.-befaling af 9. september: »S.A.'er, der ønsker uddannelse i Klagenfurt, og som anbefales særligt, må kun binde sig for 6 måneder, mens alle andre skal binde sig for 2 år«. Det var ikke ubetinget klart. Ifølge en navneliste fra slutningen af september var »det politiske hold« på 45 mand rejst hjem allerede den 24. sammen med 11 andre, hvis motiver til at forsvinde ikke angives, medens 48 mand havde forpligtet sig i 2 år og 39 endnu ikke havde truffet nogen beslutning. Der måtte tælles på knapperne!

I de følgende måneder blev der stadig fremsat nye appeller om at melde sig enten til den 2-årige uddannelse eller til det korte, politiske kursus på 3 måneder. »Det er partiførerens ønske«, hedder det f.eks. i en jydsk rundskrivelse af 6. januar 1941, »at så mange politiske ledere og partikammerater som muligt i alderen 23-28 år, og i undtagelsestilfælde også ældre, deltager i dette kursus«. Den 2-årige uddannelse gjaldt derimod folk mellem 17 og 23 år.

Antagelig var lysten til at indrulleres i SS-Standarte »Nordland« mere begrænset, end man havde ventet. Hvervningen til Waffen-SS blev foretaget af »Ergänzungsamt der Waffen-SS, Nebenstelle »Nordsee«.«, som i november 1940 var etableret på A. F. Kriegers Vej 3 i København, og tillige af partiets hovedkontor i Rosenvængets Allé 32. Rundt om i landet blev der ved D.N.S.A.P.'s hjælp afholdt sessioner, uden at de danske myndigheder - som meget vel kendte denne ulovlige trafik - lagde et halmstrå i vejen for dem. Det varede derfor heller ikke længe, før D.N.S.A.P. ganske åbenlyst - på møder, ved propagandaskrifter og i pressen - slog på stortrommen for hvervningen. Men rigtigt battede det ikke, og der måtte presses hårdt på. I en S.A.-befaling fra begyndelsen af 1941 hedder det således:

»Det er af afgørende betydning, både for vor bevægelse og for Danmarks fremtidige stilling, at vi får så mange som muligt til denne uddannelse. Meget afhænger deraf både nu og i fremtiden. Det er en afgjort ære at blive optaget i Waffen-SS, der som nationalsocialismens elitekorps er det bedste og mest frygtede våben imod vore forræderiske og ondsindede modstandere både ude og hjemme. Kun de stolte og sunde nordiske mænd har mulighed for at blive optaget i dette korps,

Hvervemøderne var som regel ganske godt besøgt, men da det første tilløb til korpset var overstået, gik det trægt med tilmeldingerne, og de kroniske stridigheder blandt vore hjemmestrikkede nazister virkede velsignet afsvarende. Der var perioder, hvori hvervning til frikorpset aflystes af D.N.S.A.P., og da man gik i gang med at presse folk ind i Schalburgkorpset, blev der ligefrem nedlagt partiforbud imod at medvirke - ikke fordi man på nogen som helst måde ville føle moralske skrupler ved at støtte denne banditformation, men fordi der var blod mellem dens ledere og »de gamle« omkring Frits Clausen.

der garanterer og sikrer vor store nationalsocialistiske Idé inden for de nordiske og germanske folk. Det vil være et værdigt svar på de forfølgelser, de nuværende magthavere lader overgå vore kammerater og vor bevægelse og samtidig en vis(!) garanti for vor Sejr«.

Og så tilføjes det beroligende, men fuldkommen usandfærdigt:

»Hvervningen af frivillige til uddannelse ved SS-Standarte »Nordland« foregår med den danske stats anerkendelse og er således fuldt ud lovlig«.

I marts måned satte man hvervekampagnen endnu en tak op. Piëcer, opråb og skrivelser af enhver art blev fabrikeret og spyet ud. »Endnu ruller der vikingeblood i årerne på danske mænd ... Er du dansk, er du nationalsocialist, da meld dig som aktiv deltager i den sidste slutspurt... - men det haster!«

På denne måde indfangedes naturligvis ikke så få tåber. En oversigt - »Untersuchungsergebnisse der Werbeaktion März-Mai 1941« -, udarbejdet af Ergänzungsamt og dateret den 20. maj, oplyser, at der i

periodens løb ved session var undersøgt 673 mand, af hvilke 146 var blevet kasseret, medens 420 var indgået i Waffen-SS, og 107 ventede på afgørelsen fra Berlin. 360 af de antagne var trådt i tjeneste.

Antagelig har forholdene artet sig på lignende måde i de øvrige undertvungne »germanske« lande - i hvert fald fandt Hitler det i begyndelsen af 1941 hensigtsmæssigt at give SS-Regiment »Wiking« en bredere basis. Det formeredes nu som SS-Panzerdivision »Wiking«, omfattende tre regimenter: »Nordland« (med danskere, nordmænd, svenskere og finner), »Westland« (med nederlændinge og flamlændinge) og »Germania« (med tyskere). Det var for så vidt en naturlig udvikling, som her gjorde sig gældende; men den noteredes alligevel med bange anelser blandt vore hjemlige nazister.

Følgen var nemlig, at praktisk talt al forbindelse mellem de i SS-Regiment »Nordland« indrullerede og deres hjemlige partiorganisation blev afbrudt. Det havde i den henseende været skralt nok før - nu gled de ligesom helt ud af rækkerne. Man kunne ikke regne med deres værdifulde bistand ved »magtovertagelsen« i Danmark, og dette ville naturnødvendigt gøre lysten til at melde sig endnu mindre. Skulle man opnå, hvad partiet havde brug for, måtte der dannes et specielt »dansk« korps - bevæbnet, trænet og skolet som tyske SS'er.

III

Tanken var nærliggende, og den var blevet luftet så tidligt som i efteråret 1940. Den 25. oktober havde kaptajn Poul Rantzau-Engelhardt, der var trådt ind i »Germania«-korpset, foreslået formeringen af en »dansk« SS-styrke. I december 1940 eller januar 1941 tog Frits Clausen tanken op. Han indbød på dette tidspunkt enkelte officerer og befalingsmænd, som alle var medlemmer af D.N.S.A.P., til et orienterende møde på »Fædrelandet«s redaktionskontor i Store Kongensgade, hvor man drøftede, hvorledes sagen skulle gribes an. Blandt deltagerne var de senere berygtede Schalburgmænd: daværende kaptajnløjtnant Knud Børge Martinsen og officiant i fodfolket Egill Poulsen. I særlig grad drejede samtalen sig om, hvorvidt tilstrækkeligt mange officerer og underofficerer kunne tænkes at ville melde sig, hvis der med de danske myndigheders billigelse blev formet et frivilligt korps, bestående udelukkende af danskere, med danske befalingsmænd, dansk kommandosprog og med den opgave at bekæmpe bolschevismen. De

deltagende militære så meget optimistisk på muligheden deraf ; men forskellige brydninger inden for partiet i den nærmest følgende tid bevirkede, at enkelte af deltagerne i dette første møde gled ud - således K. B. Martinsen. Han opgav dog ikke derfor tanken; men da han i april havde afsluttet sit generalstabskursus, og general Gørtz havde betydet ham, at hans politiske indstilling (han var i 1940 indmeldt i D.N.S.A.P.) ville hindre ham i ansættelse ved generalstaben, trådte han i maj måned uden for nummer for helt at hellige sig det forberedende arbejde vedrørende frikorpsset. Han samarbejdede her med andre officerer, blandt dem Frits Clausens »stabschef«, orlogskaptajn Wodschow, og den 3. juni indsendte han og Rantzau-Engelhardt, på Wodschows foranledning, et forslag til partiets stabskontor, gående ud på oprettelsen af et »dansk« SS. Heri hed det bl.a.:

»Formålet med et dansk SS: a. Bindeled mellem alle germanske stater, b. Rygstød for en nationalsocialistisk dansk regering, c. Uddannelsen af en elite af førere til brug for stat og parti. - Dette formål tænkes nået ved, at der hvert år af partiet udvælges ca. 2000-2500 unge mænd i alderen 18-22 år (muligvis kan denne udvælgelse først ske i arbejdstjenesten). Disse unge må selvfølgelig være nationalsocialister og af germansk afstamning ... Til Waffen-SS skulle gerne bruges mindst 1200-1500 mand om året. Tjenesten i SS er frivillig. Uddannelsen sker således: a. for alm. SS ved et kursus på ca. 6 måneders varighed ... b. for Waffen-SS: en uddannelse på 2 år ... Med en årlig tilgang på 1200-1500 mand kan da opstilles ca. 1 forstærket Standarte (f.eks. Standarte Dannebrog) med artilleri, pansertropper m.v. ... Uddannelsen af SS-førere til Waffen-SS bør ske i Tyskland for at sikre samhørigheden mellem de germanske folk ... Antallet af førere i Waffen-SS fastsættes til ca. 20 pct. mere end ved Waffen-SS eget

Svend Kofoed Wodschow (f. 1894) uddannedes i flåden, hvor han blev sekondløjtnant i 1915, premierløjtnant i 1916, kaptajn i 1923 og orlogskaptajn i 1932. Han sluttede sig af almindelig lede ved den hjemlige politiske udvikling til D.N.S.A.P. og fulgte som stabsleder partiet ind i det åbne landsforræderi, da det tyske overfald havde fundet sted. Den 30. novbr. 1943 »fritoges« han for sin stilling i staben, og den 10. jan. 1944 slettedes han af partiet, da han havde sluttet sig til den stærke opposition imod Frits Clausen. Ved kapitulationen bragte han sig i sikkerhed i udlandet, hvor han endnu opholder sig på ukendt sted. For hans vedkommende er regnskabet da ikke afsluttet.

behov. De overskydende førere forretter tjeneste dels som adjutanter hos partiføreren m.fl., dels i hær, flåde og luftværn. Disse førere gøres ansvarlige for forsvarets politiske opdragelse ... Det foreslås med bygning af kaserneanlæg for Waffen-SS i Danmark for øje, at partiet foranlediger kaptajn i ingeniørerne Viffert til at foretage en studierejse for at studere indretningen af tyske SS-kaserner. I stil (ydre) bør de dog være specielt danske (vikingestil?) ... Når partiet konfiskerer jødeejendomme, bør der tænkes venligt på Waffen-SS. Dansk Front!«

Denne særdeles smukke plan, der er så karakteristisk for hele idéverdenen, hvori disse Mennesker færdedes, fik dog ingen praktiske følger. Frits Clausen ønskede stadig på grund af de stedfundne brydninger Martinsen anbragt ude i den kolde sne, og det blev et helt andet initiativ, der førte til frikorpssets oprettelse.

Om aftenen den 22. juni 1941 - altså dagen efter Hitlers overfald på Sovjetunionen - fik legationsråd Gustav Meissner besøg af orlogskaptajn Wodschow, som over for ham ventilerede tanken om et dansk frikorps. Sammen fulgtes de til Rosenvængets Allé 32, hvor de drøftede sagen med Frits Clausen. På dennes spørgsmål om, hvorledes tyskerne ville stille sig, kunne Meissner naturligvis kun svare med almindelige fraser om »Glæden ved dette bevis på trofast følgeskab i den foreliggende nye situation«; men for sit eget vedkommende var han ikke sikker på det taktisk rigtige i at lade D.N.S.A.P. gå i brechen - det ville muligvis være bedre, hvis man fik en højtstående dansk officer til at påtage sig dette job. Både Frits Clausen og Wodschow gav ham ret deri, og Wodschow bragte oberstløjtnant C. P. Kryssing, chef for 5. artilleri-afdeling, Holbæk, i forslag. Han ville straks opsøge ham for at erfare, hvorledes han stillede sig til den udkastede tanke. Længere ud på aftenen gav Meissner v. Renthe-Fink et kort referat af den førte drøftelse, og gesandten bifaldt i èt og alt, hvad man var enedes om.

To aftener senere meddelte orlogskaptajn Wodschow, at han nu havde været i Holbæk, havde talt med oberstløjtnant Kryssing og vundet denne for sagen. Straks efter kom Kryssing selv til København, ledsaget af kaptajn Thor Jørgensen, og begge blev modtaget af v. Renthe-Fink, som Kryssing gjorde bekendt med, hvorledes han tænkte sig frikorpsset organiseret: dets navn skulle være »Frikorps »Danmark««, dets medlemmer skulle bære danske uniformer, have udelukkende

danske officerer og dansk kommandosprog, og det skulle kæmpe under dansk flag. v. Renthe-Fink anså det for tvivlsomt, at uniformsønsket kunne opfyldes; men for øvrigt gjorde han ingen indvendinger, og han afgav straks rapport til det tyske udenrigsministerium, hvorfra et positivt svar hurtigt indløb. I dette hed det, at det påtænkte danske frikorps naturligvis skulle underlægges det tyske Waffen-SS.

Dermed var sagen bragt i skred. Udenrigsminister Erik Scavenius gav frit løb for hvervning til korpset, og den 28. juni udsendte hvervekontoret sin første meddelelse om, at korpset samme dag var dannet, at det skulle formeres af »danske mænd, der har aftjent deres værnepligt efter 1931«, og at de, som ikke opfyldte denne betingelse, måtte melde sig til SS-Regiment »Nordland«. »Frikorps »Danmark« og Regiment »Nordland« kæmper for det nye Europa og Danmarks sag mod kommunismen ... Til kamp for et frit germansk Europa!«

I de følgende dage blev alle sejl sat til for at henlede befolkningens opmærksomhed på denne »historiske« tildragelse. »Fædrelandet« meddelte (3. juli) med tommehøje bogstaver, at »den kongelige danske regering har godkendt Frikorps »Danmark«¹⁾, Kryssing selv fastslog i et opråb (5. juli), at det var »med regeringens anerkendelse«, han havde fået kommandoen overdraget, og tillige søgte man at hamre ind i bevidstheden, at frikorpset var »fuldkommen upolitisk« (»Fædrelandet« 5. juli). Et pressemøde arrangeredes på Hotel d'Angleterre (5. juli), hvor Kryssing, Thor Jørgensen og SS-Obersturmführer Lorenz (Leder af Ergänzungsamt) samt Meissner mødtes med hovedstadsbladene og provinsbureauernes repræsentanter, ledsaget af kontorchef i udenrigsministeriet Karl Eskelund og hans fuldmægtig, Bodenhoff. Dr. Meissner måtte på mødet »afrunde billedet«, fordi Kryssing efter hans sigende viste sig meget ordknap og »ikke havde lyst til at holde tale for pressen«; men den 9. juli kom oberstløjtnanten til Statsradi-

1) Vedrørende regeringens stilling hedder det i en skrivelse fra udenrigsministeriet af 9. juli 1945 om denne henvisning til regeringens »anerkendelse eller billigelse«: »For så vidt der herved tænkes på noget, der skulle have givet sig formelt udtryk, er dette imidlertid ikke rigtigt, idet der fra regeringens side ikke er fremkommet nogen tilkendegivelse ud over en meddelelse fra krigsministeriet til to officerer om tilladelse til at træde uden for nummer og en meddelelse til hærens afdelinger om adgang for faste befalingsmænd og hjemsendte værnepligtige til at indtræde i korpset. Meddelelsen til de to officerer gik ud på, at der fra krigsministeriets side »intet var til hinder for«, at de henholdsvis overtog posten som fører for og indtrådte i »Frikorps Danmark« ... D.N.S.A.P. ønskede med støtte af det tyske gesandtskab, at der gennem Ritzau's Bureau skulle udsendes en meddelelse fra »Frikorps Danmark«s hvervekontor om korpsets oprettelse og mulighederne for at indtræde i korpset. I det udkast til en sådan pressemeddelelse, der den 2. juli

1941 blev forelagt Udenrigsministeriets Pressebureau af redaktør Bangsted, »Fædrelandet«, forekom bl.a. følgende passus: »Frikorps »Danmark«, som er oprettet med den kgl. regerings billigelse, kæmper for et nyt Europa og for Danmarks sag - imod kommunismen«. Da der som nævnt ikke forelå nogen formel billigelse fra regeringens side, foranledigede udenrigsministeriet, at den nævnte passus blev slettet. Til gengæld accepteredes, at der i pressemeddelelsen blev indsat en bemærkning om, at det var med den danske regerings billigelse, at oberstløjtnant Kryssing havde overtaget kommandoen over Frikorpset«.

Hertil skal bemærkes, at der ganske rigtigt ikke fra ministeriets side forelå nogen formel billigelse af korpsets oprettelse, kun af Kryssings overtagelse af dets kommando. Som det hed der i en anden udenrigsministeriel skrivelse (27. Juli 1945): »Under de foreliggende forhold anså den danske regering det for en politisk nødvendighed dels at tillade hvervning til dette korps, dels at indrømme militærpersoner, der meldte sig til korpset, forskellige faciliteter«. Men dels var det for meget forlangt, at folk flest skulle kunne skelne mellem den formelle udeladelse af en godkendelse og den reelle tilladelse til både hvervning og en dansk oberstløjtnants overtagelse af korpsets kommando, dels gør de to citerede ministerielle skrivelser sig skyldige i en åbenlys tilsnigelse, når de benytter udtrykket »regeringen«; for regeringen som sådan billigede hverken formelt eller reelt, hvad der fandt sted. Det var udenrigsminister Erik Scavenius, støttet af Gunnar Larsen og - til sidst - af statsminister Stauning, der bar ansvaret for denne reelle anerkendelse af Frikorpset og ved et kup fik den gennemført, hvilket fremkaldte en alvorlig udenrigsministeriel krise. (Jfr. den fyldige fremstilling af hele dette spørgsmål i Bind. I).

C. P. Kryssing (f. 1891) blev premierløjtnant i fæstningsartilleriet i 1913 og kaptajn i 1927. Han udnævntes i 1937 til oberstløjtnant. På mange måder stod hans kammerater uforstående over for hans landsforræderi i 1941. Han skildres af dem som en udpræget idealist, men uden politisk vurderingsevne, og en hovedårsag til hans skæbnesvangre skridt har uden tvivl været en forståelig harme over den defaitisme, hvis frugter vi høstede den 9. april 1940, parret med en virkelig tro på, at det nazistiske Tyskland ville betyde en mindre fare for os end det bolschevikiske Rusland. Efter den 1. marts 1942 at være fjernet fra kommandostillingen i frikorpset, gjorde han tjeneste ved andre afdelinger af den tyske hær. Han såredes hårdt og lå på et lazaret i Ruhrdistriktet, da han blev genkendt og taget til fange den 22. juni 1949 for at føres til Danmark, hvor han idømtes 8 års fængsel.

ofoniens mikrofon, og her gentog han ikke alene den usandfærdige påstand, at korpsets oprettelse var sket »med den danske regerings billigelse«, men rasede mod Sovjetunionen, i hvilken forbindelse han indflettede den overraskende bemærkning, at »når ransmænd forsøger at trænge ind, så hæver vi vor hånd til slag«. Så vidt offentligheden var orienteret, var det ikke sovjetrussiske ransmænd, der var trængt ind i vort land, men tyske, og man havde ikke noget klart indtryk af, at oberstløjtnanten »hævede sin hånd til slag« i den snledning - snarere til et »Sieg Heil«!

Dagen forud havde krigsministeriet tilskrevet samtlige hærens afdelinger om den tilladelse, der forelå til, at faste befalingsmænd af linien og reserven lige som hjemsendte værnepligtige kunne melde sig til Frikorpset. Deres lønning ville finde sted i overensstemmelse med det tyske regulativ, og de og deres familier ville være undergivet den almindelige tyske forsorgsordning. Skrivelsen sluttede med den meget sigende passus: »Det må ikke vanskeliggøres for de pågældende at indtræde i korpset.« Udenrigsministeriet - og via det krigsministeriet

- forsømte intet, som kunne lette oprettelsen af dette forræderkorps!¹)

IV

Hvervningen havde hidtil hovedsagelig arbejdet med »Europas nyordning« og en naiv vikingedyrkelse som lokkemiddel. Nu blev hovedvægten lagt på kampen mod »verdensbolschevismen«, »den asiatiske pest«, og man søgte at nå ud til kredse, som ikke hørte partiet til. Desværre lykkedes det i alt for høj en grad. Hvervemøderne var som regel godt besøgt, og selv om kun en brøkdel af deltagerne meldte sig, fordi langt de fleste kun var kommet af idiptisk nysgerrighed, blev der dog i løbet af den nærmeste tid meldt ca. 1000 unge mænd til korpset. Dette formeredes med 3 skyttekompagnier og 1 maskingeværkompagni, havde oberstløjtnant Kryssing som chef og kaptajn Thor Jørgensen som næstkommanderende, og allerede den 20. juli afgik det første kontingent til Tyskland, hvor uddannelsen skulle finde sted. Der blev i den anledning i Ingeniørkasernen holdt en appel, hvor Kryssing talte og bl.a. »takkede den danske regering for anerkendelsen af Frikorpset«, hvorpå der marcheredes - med et tysk musikkorps i spidsen - til Hellerup Station. Her agerede hele den nazistiske menighed »folkemængde« med oprakte arme og heil-råb, og det sædvanlige slæng af nysgerrige var selvfølgelig troppet op, så det blev en »stor« afsked. »De frivillige bar hver et lille dannebrog og et lille hagekorsflag, og alle havde blomsterbuketter med. De blev hilst med levende bifald og med sang, da toget satte sig i gang,« skrev »Berlingske Tidende«.

I Tyskland blev korpset forlagt til Langenhorn ved Hamburg. Her blev det ikklædt tyske uniformer og begyndte rekrutskolen; men da der stadig kom nye småkontingenter til, hvervede dels hjemme, dels blandt de danske arbejdere i Tyskland, blev øvelsespladserne i Langenhorn for små, og i midten af september flyttedes korpset til Treskau ca. 20 km nord for Posen, hvor det blev, indtil det den 7. maj 1942

1) Overordentlig karakteristisk er f.eks. et cirkulære af 1. juni 1943 fra krigsministeriet.

Det hed heri:

»En befalingsmand, der ... træder uden for nummer for at gå i tysk eller finsk krigstjeneste, beholder sin plads i aldersordenen. Der er tilvejebragt særlig hjemmel for, at genindtræden i nummer kan ske til ethvert tidspunkt, uanset om der er noget nummer ledigt, således at den pågældende altså indtræder i overtalligt nummer med alle sine rettigheder i henhold til sin grad. - Det tidsrum, i hvilket en befalingsmand har stået uden for nummer for at deltage i tysk eller finsk krigstjeneste, bliver medregnet ved bedømmelsen af hans forfremmelsesmuligheder. Regeringen

vil drage omsorg for, at dette tidsrum ligeledes medregnes ved beregning af alderstillæg og pension. - Ministeriet vil i givet fald optage til velvillig overvejelse spørgsmålet om at tilvejebringe hjemmel for, at de befalingsmænd, der er egnede til forfremmelse, og som har stået uden for nummer i mere end tre år, kan forfremmes inden et år, efter at de på ny er indtrådt i nummer i den danske hær. - Det fremgår af foranstående, at danske befalingsmænd, der træder uden for nummer for at melde sig til frivillig tjeneste i den tyske eller den finske hær, ikke vil blive stillet ringere end andre danske befalingsmænd med hensyn til forfremmelse og retsstilling i hæren«.

Man skal naturligvis ikke lade sig vildlede af hentydningen til krigstjeneste i den finske hær. Det udtryk benyttedes kun for at få pillen til at glide ned. Hvad krigsministeriet ville, var mest muligt at lette danske officerers optagelse i den tyske hær, og årsagen til cirkulæret var en skrivelse af 14. april fra dr. Best til udenrigsministeriet, i hvilken han udtrykker sin store misfornøjelse med, at så få danske officerer havde meldt sig som frivillige hos tyskerne og truede med en opløsning af den danske hær, hvis stillingen skærpedes, eller der fandt de ringeste handlinger af fjendtlig karakter sted over for den tyske værnemagt. Scavenius var øjeblikkelig parat til at ydmyge hæren yderligere for at opnå den »billigst mulige« løsning af den truende konflikt, og krigsministeriet under forsvarsminister S. Brorsen slog ham følge. For øvrigt havde ifølge et memorandum fra marts 1943 på dette tidspunkt til tysk krigstjeneste meldt sig: 1 oberstløjtnant af linien, 10 kaptajner af linien, 2 kaptajner af reserven, 4 kaptajnløjtnanter af linien, 3 premierløjtnanter af linien, 15 løjtnanter af reserven, 5 sekondløjtnanter, 6 officianter, 2 reservelæger, 1 reserveintendant, 1 underlæge og 14 oversergenter og Sergenter — i alt 63 landsforrædere, i sandhed mange nok!

Den nazistiske menighed, blandet med tyske officerer, mødte talstærkt op på Hellerup Station og »heilede« da det første kontingent af mandskab til Frikorpset afgik den 20. juli 1941. På perronen fyldte flokken ganske godt; men den var som en dråbe i havet, sammenlignet med alle de tusinder, der forbitret hørte om, hvorledes vort gamle flag skændedes ved den lejlighed.

trådte i aktiv tjeneste på Østfronten.

Faneeden blev aflagt ved parader (den første fandt sted den 5. august), hvor korpsschefen stod midt for fronten med dannebrog ved sin side. Eden blev ikke aflagt af samtlige korpsets medlemmer på én gang, men efterhånden som uddannelsen skred frem, og af hold på ca. 100 mand pr. gang.

Dens formulering voldte besvær. I Hamburg havde man tænkt sig edsformularen overensstemmende med den tyske, der lød på troskab mod Hitler som fører for det tyske folk og øverstbefalende for den tyske værnemagt. Dette fandt korpset imidlertid uheldigt og klagede sin nød til Frits Clausen, som søgte kontakt med v. Renthe-Fink om sagen. Man enedes om at bede det tyske udenrigsministerium udvirke hos SS-Führungshauptamt, at eden måtte få følgende Form:

»Jeg sværger ved gud denne hellige ed, at jeg i kampen mod bolschevismen vil yde den tyske værnemagts øverstbefalende, Adolf Hitler, ubetinget lydighed, og at jeg som tapper soldat til enhver tid vil

være rede til at sætte mit liv ind for denne ed«.

Edsformularen godkendtes af Waffen-SS og blev aflagt i overensstemmelse hermed.

Da korpset i begyndelsen af maj 1942 gik til aktion, var Kryssing ikke længere dets chef. Der havde været en del misfornøjelse med ham, dels fordi han som artilleriofficer ikke havde fuld indsigt i uddannelsen af et infanteridetachment, dels fordi han var ude af stand til at gennemføre den nødvendige disciplin, og den 1. marts var han blevet afløst af C. F. v. Schalburg. Samtidig blev korpset opstillet som en motoriseret bataillon efter følgende skema:

Stab:

Chef: Obljt. C. F. v. Schalburg (faldet). Adjudant: Prmljt. Kjærsgård-Rasmussen. Ordonnansofficer: Ljt. Carl Petersen. Forbindelsesdeling (Telefon- og radiohold, Fod- og motorordonnanser). Pionerdeling: Fører: Ljt. Falgård (faldet). Intendantur: Leder: SS-Hauptsturmführer Bayer (tysk). Bataillonslæge: SS-Obersturmführer, dr. Konrad Lotze (tysk).

1. Kompagni:

Chef: Kapt. Vinding-Christensen. Delingsførere. Motorordonnansgruppe. 1., 2. og 3. deling (Skyttedelinger, svarende til de danske rekylgeværafdelinger). 4. deling (maskingeværdeling og en mortérgruppe). Værkstedsgruppe. Train.

2. Kompagni:

Chef: Kapt. K. B. Martinsen. Inddeling i øvrigt som 1. kompagni.

3. Kompagni:

Chef: Kapt. O. Krabbe. Inddeling for øvrigt som i 1. kompagni.

4. Kompagni:

Chef: Kapt. Knud Schoch. Delingsførere. Motorordonnansgruppe. 1. og 2. deling à 2 stk. »Infanteriegeschütz«, lette. 3. deling à 3 stk. 5 cm (senere 7,5 cm) panserafværgekanoner. Et antal lette maskingeværer til sikring. Train.

Bataillonstrain:

Værkstedsdeling. Fægtningstrain. Bagagetrain.

Under korpsets indsats ved fronten var det snart underlagt en enhed af Waffen-SS, snart en enhed af værnemagten - det afhang af, på hvilket frontafsnit det gjorde tjeneste.

Dets første kampe fandt sted ved Demjansk sydøst for Ilmensøen. Her faldt C. F. v. Schalburg den 2. juni og fulgtes som chef af tyskeren major v. Lettow-Vorbeck, som imidlertid faldt ni dage senere. Dets fjerde chef blev K. B. Martinsen. I begyndelsen af august flyttedes korpset til Mitau i Letland, hvor det lå, indtil det den 1. december blev sat ind i kampene ved Velikie Lukie. Det opholdt sig på dette frontafsnit til april 1943 og blev derefter forlagt til en troppeøvelsesplads Grafenwöhr i Oberpfalz, hvor uddannelsen fortsattes til september. Den 11. juni havde nemlig en ny opstilling, som nødvendiggjorde yderligere træning, fundet sted, og det kaldtes herefter SS-Panzergrenadierregiment »Danmark«. Samtidig afgik K. B. Martinsen som chef og efterfulgtes af tyskeren SS-Obersturmbannführer Graf v. Westphalen. Regimentet kom nu fra Grafenwöhr til Kroatien, dels for at fortsætte sin uddannelse, dels for at bekæmpe Titos partisaner i området Petrinja-Glina. Dette varede til noget ind i december - så blev det sat ind på Østfrontens nordafsnit til sikring af Oranienbaum. Under de tyske hæres (naturligvis »elastiske«, men aldeles utvetydige) tilbageslag i begyndelsen af februar 1944 blev det anvendt langs Narva linien, måtte derefter deltage i kampene i Kurlands afsnittet og omkring Stettin for endelig at blive benyttet til forsvaret af Berlin umiddelbart før kapitulatonen.

Alt dette foregik fjernt fra Danmark og vedkommer os ikke det mindste. Af Frikorpsets »bedrifter« er der kun én, som berører os: dets udskejelser under et fire ugers orlovsbesøg i efteråret 1942.

Da korpset havde lidt uforholdsmæssigt store tab under kampene i Ilmensø-afsnittet ved sommertid 1942, fik 800-900 mand samlet orlov for at kunne hvile sig ud i Danmark. En højst overraskende foreteelse, som af sig selv måtte give anledning til mangfoldige rygter! Ankomsten til København fandt sted den 8. september. I forvejen havde

korpssets medlemmer fra den øverstbefalende for de tyske tropper i Danmark modtaget nøje instruks om, hvorledes de skulle forholde sig under orloven (20. august), og det danske justitsministerium havde udsendt en cirkulærskrivelse (7. september), som henviste hertil og pålagde vore myndigheder omsorg for, »at de frivillige ikke på nogen måde forulempedes«.

Dette var dog lettere sagt end gjort. Allerede under korpssets march gennem byen - med et Dannebrog og et hagekorsflag i tæten! - kom det til enkelte episoder; men disse blegnede helt mod det, der fulgte efter. Den følgende dag fandt der således et vældigt slagsmål sted på Christianshavns Torv mellem et halvt hundrede Frikorpsfolk og arbejderne fra Burmeister & Wains Værft. Tyskerne blev bange for, at arbejdet skulle standse, fordi Martinsen lod korpsset besætte værftet, da hans folk havde fået klø på torvet, og man søgte fra begge sider at gyde olie på bølgerne. Det betød imidlertid ikke stort, dels fordi harmen over disse landsforrædere var så levende i befolkningen, dels fordi de selv aldrig lod nogen lejlighed til at provokere gå fra sig. Da de efter at have været under samlet kommando de tre første dage spredtes ud over landet, kom det til stadige slagsmål - på hvervemøder, i restauranter, på gader og stræder. Mest opsigt vakte mægtige sammenstød i Ålborg den 4. oktober. Her kunne hverken den tyske værnemagt eller politiet (som trak forstærkninger til fra Århus og Odense) få bugt med de ophidsede sind før ud på den følgende dag. Henved 200 mennesker såredes ved denne lejlighed. De sidste orlovsdage var korpsset atter samlet i København, og de afsluttende batailler fandt sted på Rådhuspladsen. Man åndede lettet op, da korpsset igen forsvandt den 13. oktober. Inden afrejsen holdtes der på Artillerivejens Kaserne en parade, hvor generaløjtnant Gørtz med adjutant og stabschef efter ordre gjorde Honnør for disse overløbere i fjendens uniform. Det var en ydmygelse, som ikke blev glemt.

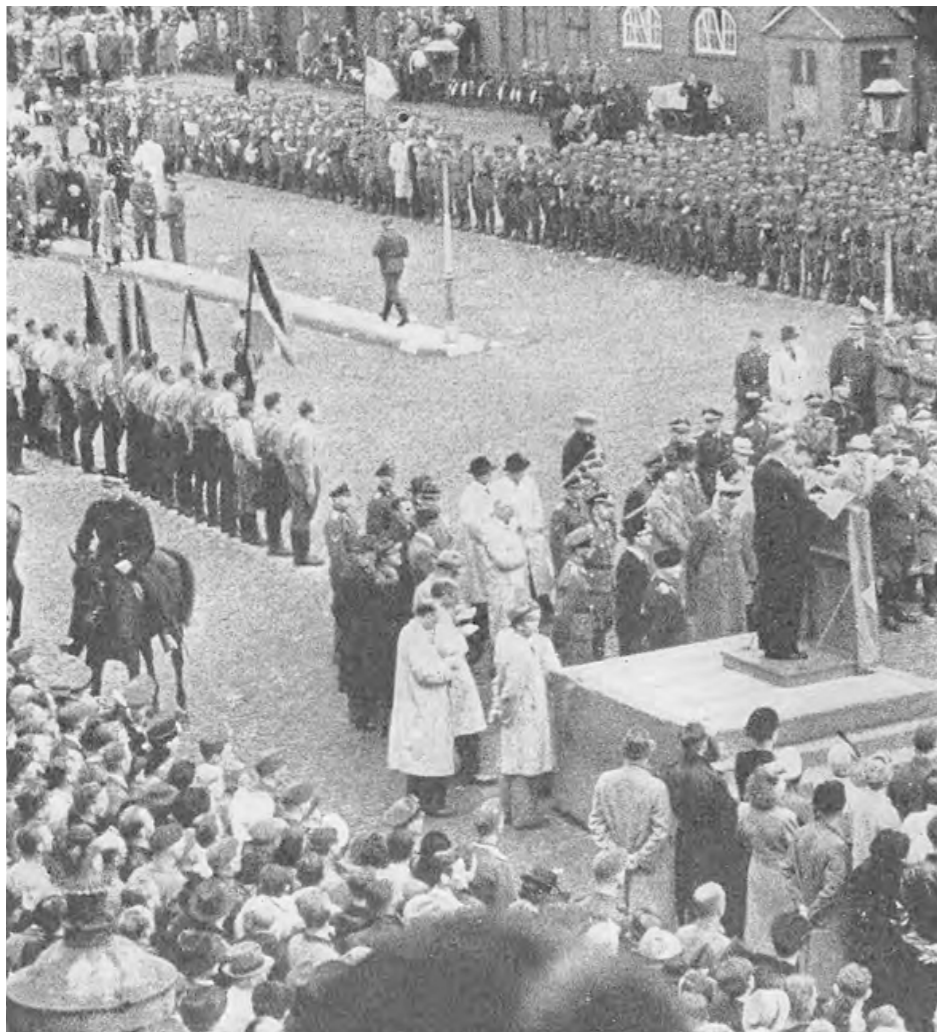
V

Frits Clausen havde både ved korpssets ankomst og ved dets afsked hilst sine »dreng« i bevæget-svulstige ord. I virkeligheden var det så som så med paterniteten. Meget hurtigt havde tyskerne nemlig brudt deres løfte om, at kun danske statsborgere skulle blive indrullerede i korpsset. Endnu før Kryssings afgang som chef var krav om tyske of-

ficerers anbringelse i kommandostillinger blevet rejst, og dette havde skabt en stigende uro. Naturligvis måtte den virke hemmende på hvervningen. Den 5. februar 1942 meddelte endog hovedkontoret i en fortrolig skrivelse, at man »på grund af indtrufne forhold« så sig nødsaget til helt at standse hvervningen. Den 19. i samme måned rullede man sig imidlertid ud på ny, og i marts satte man oven i købet ekstra fart på. Det tyske Ergänzungsamt var ikke til sinds at se tilgangen helt stoppet! D.N.S.A.P. måtte opgive navne og adresser på medlemmer, der kunne spændes for vognen, og den 12. maj henvendte derpå Ergänzungsamt sig til hver enkelt - »Kære kammerat!« - og understregede, at man nu måtte »trænge ind i de partiløse kredse og på en fin måde (!) tilstille disse hvervemateriale fra Waffen-SS ... I de følgende uger vil en SS-fører tillade sig at aflægge Dem et besøg desangående. Dog bedes De allerede nu optage Deres arbejde«.

Det var i realiteten en ordre. Og Frits Clausen parerede den. Den 19. maj krævede landspropagandalederens kontor, at samtlige D.N.S.A.P.-møder fremtidig skulle have præg af hvervemøder, og den 26. maj skrev S.A.-Stabschefen, Axel Juel: »Partiføreren har ønsket, at alle partimedlemmer såvel som førere og ledere melder sig til Waffen-SS. Jeg henstiller derfor til alle førere og menige S.A.-mænd, der ikke har tvingende grund til at blive herhjemme, straks at melde sig til Frikorps »Danmark««.

Hvad dette nye forsøg på et fremstød bragte af resultater, er vanskeligt at sige. I løbet af august måned løb hvervekampagnen sig i hvert fald træt, og da havde den, så vidt man kan se, kun indfanget 495 mand. Med den stadig stigende splittelse blandt nazisterne selv blev det et endnu hårdere job at skaffe rekrutter til Frikorpsset. Hertil kom uviljen over, at tyskerne praktisk talt erobrede det. Og desuden virkede den tyske modgang på fronterne stærkt hemmende. I et brev af 26. februar 1942 klagede SS-Hauptsturmführer Peter Nielsen, Terndrup, til SS-Hauptscharführer Walter Skan, København: »Som en rød tråd går det gennem alle afslag, at situationen på Østfronten gennem de sidste måneders begivenheder ikke alene har skræmmet ungdommen, men også den øvrige del af befolkningen. Under hele rejsen har jeg bemærket, at ungdommen, så snart hvervespørgsmålet er bragt på tale, har forladt mødet umiddelbart efter afslutningen, og de enkelte, der blev tilbage, var ikke interesseret i at få oplysninger, endsige i at lade sig

Ved Frikorpsets ankomst til København den 8. septbr. 1942 var en del af terrænet ved Godsbanegården afspærret, så der reserveredes plads til både tyske og danske »honoratiøres«. Her troppede de op i broderlig forening: Medlemmerne af den tyske legation med v. Ren-the-Fink i spidsen, SS-repræsentanterne med brigadeführer Kanstein på fløjen, værnemagten med de høje officerer på rad og række - og vore hjemlige nazister med Frits Clausen som en lykkeligt smilende fader for små stormtroopsafdelinger og andre »dynamiske« bærere af en glorrig dansk fremtid. Tillige var der stillet et par SS-kompagnier op - de fyldte ganske godt og kunne gå med i demonstrationstoget gennem København, så folk måtte tro, der var endnu flere uniformerede forrædere, end der faktisk var. Og så besteg den ene efter den anden talerstolen for at byde velkommen og udslynge de fraser, ingen - heller ikke talerne selv - troede på: om dansk-tysk kammeratskab langt uden for forrædernes flok. På billedet er det blevet Frits Clausens tur at aflire en svulstig hilsen til hans hjemvendte »drenge«.

hverve«. Og endnu en ting jog folk bort: det kunne efterhånden ikke længere skjules, at flere, som havde meldt sig til Frikorpset, uden videre var blevet stukket ind i rent tyske eller blandede SS-divisioner. Frits Clausen forlangte den 13. februar 1943 at få rapporteret alle påviselige tilfælde, i hvilke noget sådant var sket, og to dage efter fremkom en S.A.-befaling, der truede med eksklusion, hvis man gik ind i »en hvilken som helst anden tjeneste [end Frikorpset], hvor der kræves troskabsløfte eller lignende forpligtelser for livstid, krigstid eller kortere tidsrum«, uden først gennem sin områdefører at have indhentet

S.A.-stabens tilladelse.

Der var altså opstået en ikke ringe spænding mellem D.N.S.A.P. og SS-ledelsen. Da Frits Clausen i november 1941 havde gjort et forgæves forsøg på at få lov til at aflægge Frikorpset et besøg, men var blevet stoppet i Berlin (hans besøg ville kun bringe uro i rækkerne, sagde man), havde han - fulgt af Wodschow og lensgreve H. C. Schimmelmann - måttet nøjes med at aflægge Himmler en visit i Lötzen (Ostpreussen). Himmler havde ved den lejlighed slået på muligheden af at samle alle danskfødte frivillige, der ikke stod i Frikorpset, i et særligt SS-regiment »Thule« (hvor for øvrigt allerede nogle af dem befandt sig); men »Thule« var mildest talt også et blandet selskab. Sådant ville nemlig Himmler have det. Da planerne om at opstille Frikorpset som et SS-regiment kom frem ved nytårstid 1943, rejste dets chef, Obersturmbannführer K. B. Martinsen, til Himmler for at afværge dette, fordi omdannelsen ville nødvendiggøre korpsets opfyldning med ikke-danske statsborgere, og han fremsatte af den grund et modforslag, som Himmler imidlertid afviste. For fremtidens skyld var det bedst, sagde denne, at tyskere og danskere lærte hinanden nærmere at kende.

Et andet af Martinsens forslag vandt derimod SS-Reichsführerens tilslutning. Det gik ud på i Danmark at oprette et rent »dansk« korps med udelukkende dansk hvervning og uddannelse og med det formål at virke som et fødekorps for Waffen-SS og Frikorpset. Derfor rejste Martinsen omgående med Himmlers bemyndigelse til København, hvor han opsøgte SS-Sturmbannführer Boysen, der stod i spidsen for det nyoprettede »Germanische Leitstelle«, A. F. Kriegersvej 3 - en aflægger af den tilsvarende institution i Berlin, der skulle koordinere alle fælles opgaver i »det storgermanske rum«. Boysen fik et referat af Martinsens samtale med Himmler, og han indvilgede i at stille en del af Høveltegårds Park ved Birkerød til disposition for en baraklejr, i hvilken uddannelsen af det påtænkte nye korps kunne finde sted. K. B. Martinsen skulle være dets chef, men i hans fravær skulle SS-Obersturmführer i division »Wiking«, Helge Andersen Ellekilde, være hans stedfortræder, medens en SS-Untersturmführer i samme division, Søren Kamm, skulle fungere som skolechef. Aftalen blev meddelt dr. Best og udenrigsminister Erik Scavenius til efterretning, og korpsets navn blev Schalburgkorpset. Det oprettedes officielt den 2. februar 1943. Martinsen selv angiver dog den 18. februar som dagen.

Han vendte nu tilbage til Østfronten, og Ellekilde ledede rekrutteringen, som begyndte i slutningen af april. De første 30 mand var uddannede i juli, samtidig med at et nyt hold på 30 mand kom ind, og et tredje hold fulgte hurtigt efter. Når rekrutuddannelsen var afsluttet, stod valget imellem 1) fortsat tjeneste i Waffen-SS, 2) Udtræden af korpset eller 3) Overgang til en gruppe af passive medlemmer, hvis eneste forpligtelse var politisk at støtte korpset og den nazistiske agitation. Sådan lød propagandaen for tilgang.

C. F. v. Schalburg (1906-1942) var på mødrene side af ren russisk slægt, og han var selv født i Rusland, hvor han i Petrograd som dreng oplevede bolschevikkernes grusomheder. Sammen med sin fader flygtede han til Danmark. Han indtrådte i 1925 i den danske hær, blev i 1929 premierløjtnant i Livgarden og i 1935 kaptajnløjtnant. Under den finske vinterkrig meldte han sig som frivillig, men nåede ikke at komme med. I septbr. 1941 gik han ind i Waffen-SS og overtog den 1. marts 1942 efter Kryssings afgang kommandoen over Frikorps »Danmark«. Få dage før sin død den 2. juni udnævntes han til Obersturmführer. Der er ingen tvivl om, at hovedmotivet for ham til at svigte sin pligt som dansk officer var det rent personlige: at få gjort et gammelt regnskab op med bolschevikkerne. Trods alt havde han, der var en dygtig soldat og en tapper mand, fortjent en bedre skæbne end at få sit navn knyttet til et korps, som kun kunne kaste den dybeste skam over det.

VI

Imidlertid greb splittelsen inden for D.N.S.A.P. stadig mere om sig, og en fuldstændig opløsning af partiet i stridende smågrupper syntes givet. Heraf opstod den tanke at samle stumperne omkring Schalburgkorpset. K. B. Martinsen, der efter Frikorpsets omdannelse den 11. juni 1943 til et SS-Panzer Grenadierregiment havde afgivet chefsstillingen til v. Westphalen, blev i september beordret til Danmark for at overtage den daglige ledelse af Schalburgkorpset, og til ham henvendte sig nu en kreds af rebellerende nazister - bl.a. dr. Popp-Madsen, kreditforeningsdirektør Poul C. Rasmussen, boghandler Arendt Lemvigh-Müller og cand.mag. Ejnar Våben - med anmodning om, at han ville overtage førerskabet for en ny nazistisk sammenslutning med korpset som kerne. Han indvilgede deri, og resultatet blev, at Schalburgkorpset herefter skulle deles i følgende to grupper:

Gruppe I: Et rent militært korps, der stadig havde det eneste formål at tjene som hverve- og uddannelsesorgan for Waffen-SS og Regiment »Danmark«, og

Gruppe II: Et civilt korps, hvis medlemmer skulle muliggøre dannelsen af et nyt national-socialistisk parti.

Under Martinsens fravær var imidlertid dr. Best kommet i forbindelse med kaptajn i Luftwaffe Poul Sommer, og den tyske rigsbefuldmægtigede udtrykte et bestemt ønske om, at Sommer fik overdraget ledelsen af korpsets Gruppe II. Dette satte Martinsen sig afgjort imod - dels fordi Sommer ingen tillid nød blandt de folk, som ville bygge det nye parti op, dels fordi han tidligere havde været sat under tiltale for bedrageri. Selv om sagerne mod ham var henlagt, ville det kunne give bagslag at benytte sig af ham. Endelig ville Sommer sætte korpset som sådant ind i kampen mod sabotagen, hvad dets ældre medlemmer ikke ønskede. For indvendingerne imod ham ville dr. Best imidlertid ikke bøje sig, han holdt stædigt på sin protegé, og Martinsen tog krænket orlov, hvorefter Sommer blev Schalburgkorpsets chef.

Et par måneder senere var dr. Best blevet klog af skade: Sommer viste sig helt uegnet til at løse den opgave, man havde tiltænkt ham, han blev tvunget til at trække sig tilbage, og Martinsen overtog atter midt i november sin gamle chefs post. Ved denne lejlighed blev der mellem ham og Popp-Madsen på den ene side og dr. Best og Germanische Leitstelle på den anden affattet en »protokol«, der skulle sikre Schalburgkorpsets selvstændighed over for de tyske instanser i alle spørgsmål, som vedrørte dets indre anliggender. Sommer gled helt ud og oprettede i Jonstrup en egen skole for sabotagevagter, grundlaget for det senere så berygtede »Sommerkorps«, hvis officielle navn var »Wachtcorps der Luftwaffe in Dänemark«.

I Schalburgkorpsets ledelse stod ved reorganisationen i november 1943 SS-Obersturmbannführer K. B. Martinsen som chef. Hans stabschef var kaptajnløjtnant Svend Birkedal-Hansen, som imidlertid umiddelbart efter afgik til Regiment »Danmark«, hvorpå Stabschefsstillingen ophævedes og erstattedes af to adjutantstillinger, der beklædtes af kaptajn, sagfører Jacob Holm og SS-Obersturmführer Knud Thorgils. Propagandaafdelingens chef var boghandler Arendt Lemvigh-Müller, senere redaktør, cand.polit. Åge Petersen, (likvideret). Til denne afdeling knyttedes i begyndelsen af 1944 en radioafdeling under ledelse af en ingeniør Gotthardt. Den havde både sender og modtager foruden et apparat, der kunne omsætte radioudsendelser på grammofonplader. Dernæst var der en afdeling for »skoling og verdensanskuelse«, ledet af cand.mag. Ejnar Våben, en personaleafdeling med kaptajn

Hansen (død) som chef og en afdeling for uddannelse og reglementer, ledet af premierløjtnant T. I. P. O. Madsen (likvideret; også hans næstkommanderende, løjtnant F. Banner Jansen blev likvideret). Kommandanten i hovedkvarteret var ritmester Johan Starr (dræbt), chefen for administrationen var orlogskaptajn Jens Krandrup, og afdelingen for racespørgsmål betroedes til den berygtede pornograf, translator Åge H. Andersen. Endelig var der den af kaptajn Sommer i november 1943 oprettede efterretningstjeneste (E.T.). Dens første chef var SS-Unters-turmführer, cand.jur. Erik Spleth. Da han gik til Østfronten (hvor han faldt), afløstes han af fhv. betjent i ppdagelsespolitiet Erik V. Petersen (likvideret). Efterretningstjenesten skulle oprindeligt kun foretage undersøgelser vedrørende de personer, der ønskede optagelse i korpset. Det gjaldt om at fastslå deres politiske pålidelighed, samt om de tidligere havde været straffet. Det sidste oplystes ved hjælp af politifolk, som stod inden for rækkerne og havde adgang til rigsregistraturen, først og fremmest Erik V. Petersen. Senere udvidedes E.T.'s opgaver og beføjelser meget væsentligt.

Dette var selve korpsledelsen, hvis politiske rådgivere var dr. Popp-Madsen og kreditforeningsdirektør Poul C. Rasmussen.

Gruppe 1 (Chef: K. B. Martinsen) bestod af 3 kompagnier på 3-4 skytteafdelinger hvert samt 1 kanonkompagni. Den samlede mand-skabsstyrke udgjorde 5-600 mand. Hertil kom underofficersskolen på Høveltegård, som til stadighed talte ca. 50 elever, et vagtkompagni på 100 mand, der i slutningen af september 1943 etableredes i korpsets hovedkvarter, Frimurerlogen, Blegdamsvejen 23, København, og den såkaldte landstorm på ca. 600 mand med major Max Johannes Arildskov som chef, ret uafhængig af korpschefen. Landstormen rekruteredes af de medlemmer inden for Gruppe II, som var villige til at modtage en formilitær uddannelse, og det var tanken, at den skulle have afløst det gamle D.N.S.A.P.'s S.A.-korps. Den havde afdelinger i København, Århus (Leder: Ingeniør Schmidt, likvideret), Køge, Ringsted og Vordingborg. Dens uniformer og våben benyttedes kun under øvelserne, men opbevarede ellers i depoterne.

Gruppe II fik i begyndelsen af 1944 navnet »Dansk Folkeværn«. Den skulle danne rammen om det nye parti og lededes af et råd med dr. Popp-Madsen og kreditforeningsdirektør Poul C. Rasmussen som de mest fremtrædende medlemmer.

Knud Børge Martinsen (f. 1905) blev student i 1925, var elev og hjælper lærer på Danebod Højskole på Als 1926-27, indkaldtes det følgende år til aftjening af værnepligten og meldte sig til Kornetskolen på Kronborg. Han tog adgangseksamen til officersskolen i 1931 og udnævntes til sekondløjtnant i 1933, s.å. til premierløjtnant. Fra april 1936-aug. 1937 var han kontrolofficer ved »La Commission Internationale de Non-Intervention en Espagne«, vendte så hjem og blev i 1938 kaptajnløjtnant. Fra septbr. 1939-febr. 1940 kommanderedes han til tjeneste i krigsministeriet, og fra da af til april gik han på generalstabskursus. Hans videre skæbne fremgår af teksten. Han er under forhørene skildret af sine undergivne i Frikorpset som en meget hård mand, men en dygtig soldat.

I december 1943 blev rekrutuddannelsen henlagt til Karsemoselejren ved Asserbo, medens Høveltegårdslejren fremtidig kun benyttedes som underofficersskole. Men i februar 1944 fik korpset overdraget Ringsted Kaserne, og fra da af fandt hele uddannelsen af rekrutter sted dernede. I Karsemose blev da kun et lille vagthold tilbage. Uniformen havde oprindeligt været sort. Omkring 1. december 1943 iklædtes mandskabet stjalne danske uniformer med påsyede tyske distinktioner. Også hjælmene var tyske.

Tilsyneladende var der skabt en organisation, som kunne bringe en standsning i de opløsningstendenser, vor hjemlige nazisme havde vist sig velsignet med under Frits Clausens uduelige førerskab. Men det var også kun tilsyneladende! Da K. B. Martinsen fra midt i januar til henved udgangen af februar 1944 var på besøg hos SS-Panzergranaderregiment »Danmark«, som den gang lå ved Narva, gik en af de vigtigste blandt hans underførere derhjemme på egen boldgade. Det havde været Martinsens mening at få knyttet en fastere forbindelse mellem regimentet og Schalburgkorpset og truffet aftale om udveksling af både befalingsmænd og mandskab. I hans fraværelse skulle dr. Popp-Madsen fungere som korpschef, selv om den faktiske ledelse naturligvis måtte ligge hos afdelingscheferne.

Ved sin hjemkomst konstaterede Martinsen, at en af disse, lederen af efterretningstjensten, Erik Spleth, på egen hånd havde indledt et samarbejde med oberleutnant Meyer i Afdeling I. C. hos den højere SS- og politifører Pancke i Dagmarhus. Selvsagt var dette sket på Panckes tilskyndelse, fordi han var ganske ligeglad med »protokollen«, som skulle sikre korpsets uafhængighed af de tyske instanser. Han ville tværtimod have hånd i hanke med E.T.'s virksomhed, så han fuldt ud kunne udnytte den. Martinsen protesterede heftigt mod dette indgreb, men Pancke var den stærkeste. Samarbejdet mellem E. T. og Dagmarhus blev stadig intimere, og i april måned blev E.T. slet og ret på Panckes ordre udskilt af Schalburgkorpset og henlagt direkte under ham.

VII

For E.T.'s vedkommende betød dette, at afdelingen stilledes helt og fuldt i stikkeriets og terrorens tjeneste. Men det var netop, fordi afdelingen havde vist særdeles gode evner på disse felter, at Pancke lagde hånd på den!

E.T. havde nemlig heller ikke, medens Martinsen har det fulde ansvar for dens optræden, nøjedes med uskyldige undersøgelser af tilmeldte rekrutters fortid. Den havde tværtimod tillagt deres fortid en temmelig ringe vægt, og en straffeattest havde på ingen måde været nogen hindring for optagelse i korpset. Men den havde haft mere celebre opgaver at røgte! Den stadig øgede modsætning mellem befolkningen og de tyskorienterede kredse, som støttede korpset, førte med sig, at disse sidste meget ofte fik uviljen at føle, og i forgæves forsøg

Schalburgkorpset fik en uddannelseslejr på Høveltegård ved Birkerød, hvis park i forvejen var skændet ved et mindesmærke for faldne Schalburgfolk. Her øvedes mandskabet i alt, som kunne understøtte terroren mod deres forhenværende landsmænd. Også pistolskydning hørte - mærkeligt nok - til undervisningen, skønt man havde indtrykket af, at de fyrede løs på gader og stræder uden hensyn til, hvem de ramte. Virkelige pistolskytter synes korpset derfor ikke at have haft brug for.

på at bremse denne naturlige udvikling hengav korpset sig nu mere og mere til angiverier og provokationer for således at få modstanderens grupper og enkeltpersoner drevet »ud af busken«. Under forhørene efter befrielsen har Martinsen hævdet, at man var gået meget pynteligt til værks. Havde E.T. fattet mistanke til en person, gav man ham først en høflig »advarsel«, og frugtede den ikke, gik man over til »korporlig afstraffelse« - som regel kun spagfærdige lussinger. Om dødsdomme over folk, der havde forulempet korpsets medlemmer eller deres pårørende, var der aldrig tale.

Der foreligger imidlertid en række af retten dokumenterede kendsgerninger, som taler et væsentligt andet sprog. De viser tillige, at det ingenlunde kun var E.T., der gav sig af med at »stikke« eller »afstraffe« folk. Gang på gang bliver folk stukket af korpsets medlemmer, og i Gestapos kløer vandrer ofrene yorturens og lidelsernes vej - ikke sjældent ind i døden. Bajonetstik, slag med pistolkolber, trusler om skydning på stedet, tyverier og rene røverier hørte absolut ikke til sjældenhederne, når korpset på åben gade skulle demonstrere sine »germanske« dyder. enkelte eksempler skal anføres:

Da et stikkerpar skulle begraves i Korsør den 2. april 1944, ankom Martinsen med ca. 100 mand, deraf henved halvdelen civile, resten uniformerede. Han ringede straks til politistationen og krævede ubetinget ro i byen - ved den mindste tendens til forstyrrelse ville han give ordre til skydning. Og derefter gik hans folk i gang med systematiske provokationer! Knytnæveslag i ansigterne, spark, slag over hofter og bryst, trusler med pistol, huggen med geværkolber - den slags »advarsler« og »afstraffelser« kendetegnede de intetanende Korsør-borgeres vej, medens begravelsen af stikkerne stod på. En enkelt af de deltagende banditter havde i et brev nogle dage før (31. marts) skrevet fra kasernen i Ringsted. »Obersten [d.v.s. Martinsen] sagde i aftes, at hvis de røde vovede at forstyrre den begravelse, så ville Korsørs gader komme til at svømme i lig, så nu ved vi altså, hvad vi har at rette os efter«. Hele brevets pralende, skvadronerende tone giver et fuldt tilstrækkeligt indtryk af, hvorledes korpsets moralsk belastede mandskab hidsedes op af dets chef.

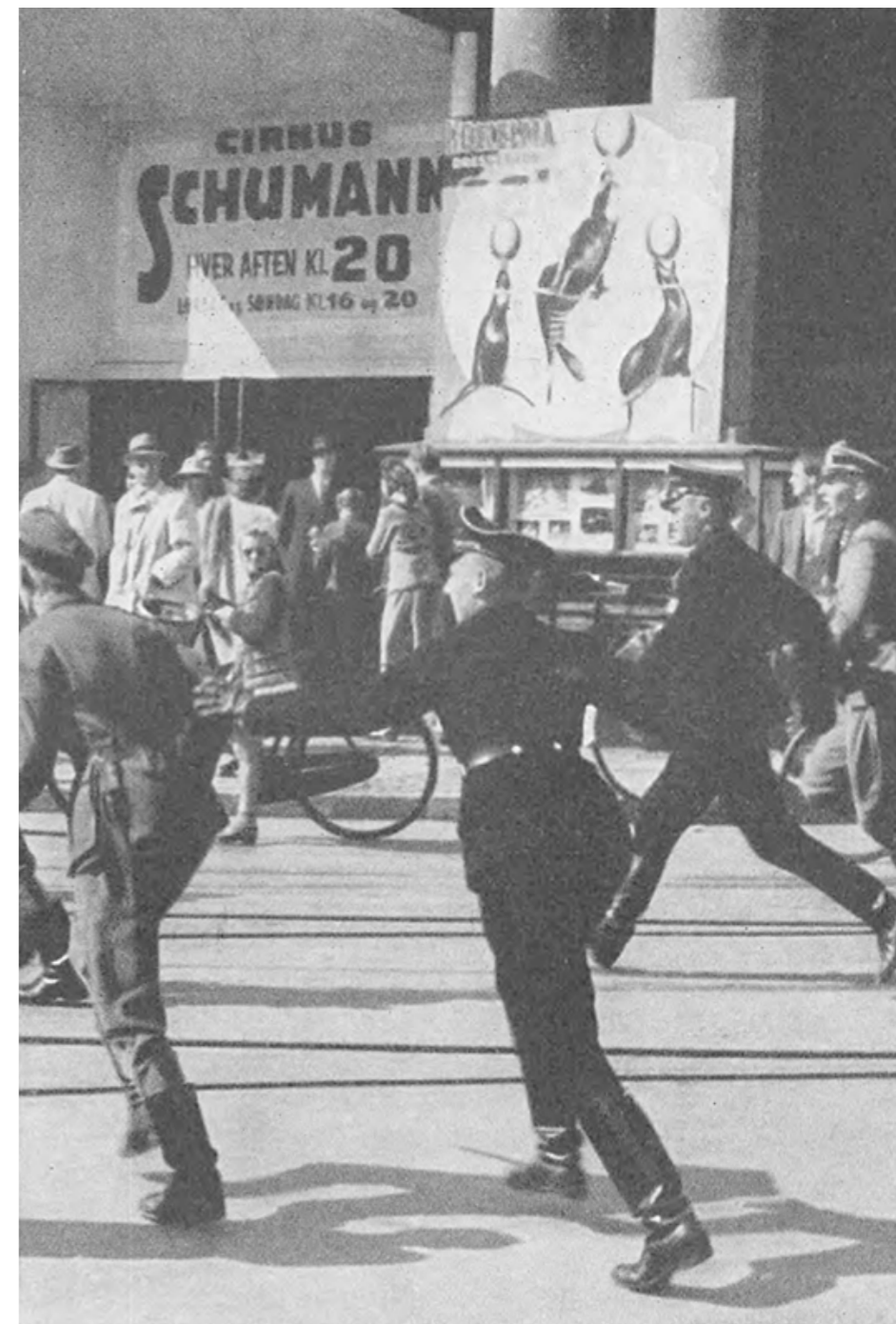
Og Martinsen nøjedes ikke dermed. Han gav direkte ordre til clearingmord. Da en berygtet stikker, fiskehandler Jens Chr. Niels Petersen i Slagelse, var blevet likvideret den 5. januar 1944, fik chefen for E.T., Erik Spleth, af Martinsen personlig ordre til at lade foretage et gengældelsesdrab. Spleth gav ordren videre til kaptajn, sagfører Jacob Holm og Rottenführer Knud Lossow, begge medlemmer af E.T., men han udpegede ikke selv noget offer. Det var Jakob Holm, der fik det indfald, at man jo kunne myrde læge Villy Vigholt i Slagelse, og mordet blev begået med koldt overlæg.

På samme måde fik Spleth af Martinsen ordre til ved »korporlig afstraffelse« af politimester Thygesen i Slagelse at sone likvideringen den 27. marts 1944 af stikkerparret Fischer fra Forlev. Spleth forstod meningen og gav ordren videre til untersturmführer Fejlberg, obersturmführer Fenger og en civil slyngel ved navn Ejnar Poul Berthelsen. De fandt ikke politimester Thygesen - og myrdede så i stedet lektor Ibsen! Noget skulle de jo foretage sig!¹⁾

Endnu et eksempel på Schalburg folkenes »temperament«:

Den 2. maj 1944 blev bankassistent H. i Ringsted mishandlet af unterscharführer Jens Magnus Lesnow. Denne slog, hedder det i retsprotokollen, »uden grund H. bevidstløs på Ringsted Torv med et kraftigt knytnæveslag, hvorefter han foranledigede H. indbragt på Ringsted

1) Et drab af en helt anden karakter var henrettelsen af tropsfører i Schalburgkorpset. Baron Frits Henning Tonnies v. Eggers. Han var deserteret fra kasernen i Ringsted, og Martinsen mistænkte ham for spioneri. Det lykkedes at pågribe ham på den italienske restaurant ved Gammel Strand i København, og han førtes til hovedkvarteret i Frimurerlogen, hvor retten blev sat nede i skydekælderen. Domstolen bestod af Martinsen, Erik Spleth og Johan Starr. Den dømte v. Eggers til døden, hvorefter Martinsen dræbte ham ved et nakkeskud. Liget førtes til Ringsted og begravedes på Kasernens grund. Rygtet ville vide, at Martinsen havde haft en personlig årsag (jalousi) til at rydde v. Eggers af vejen.

Den 6. juli 1943 gik Schalburg- og Frikorps folk i skøn forening løs på Københavns befolkning, fordi man i Restaurant »Skandia« på en kødløs dag havde nægtet at servere dem - kød! Fra Rådhuspladsen og Vesterbros Passage forplantede urolighederne sig til de omliggende kvarterer. Som man her på billedet ser disse uniformerede slyngler jage folk ud af Jernbanegade nede ved Cirkusbygningen, får man et levende og usminket indtryk af de vilkår, hvorunder Københavns borgere fristede tilværelsen, så længe landsforræderne havde magten landet.

Kaserne. Af vidneforklaringer fremgår, at han af flere Schalburg folk i kælderen blev slået i ansigtet og på kroppen, hvorefter han blev klædt af med undtagelse af underbenklæderne. På den nøgne overkrop blev han herefter slået med maskinpistol og med kanten af en lineal. Under mishandlingen ladede H. sit vand på kældergulvet, ligesom han fik afføring i underbenklæderne. Herover blev Lesnow så rasende, at han tørrede H. i det forslåede ansigt med den urinvædede undertrøje, ligesom H. fik ordre til at tage underbenklæderne af, hvorefter Schalburg folkene tørrede ekskrementerne rundt i ansigtet på ham. Blod fra H., der var sprøjtet over på væggen, måtte han tørre af med sin skjorte.

Senere blev han ført ud på en mark, hvor han blev beordret til at grave sin egen grav, idet det blev sagt, at han skulle skydes og begraves. Under gravningen fik han flere slag med en kæp. Noget senere blev han beordret til at »mave« sig frem i en vand- og mudderfyldt grøft, og herunder sprang 2 Schalburg folk ned på ham med fuld vægt fra en højde af 50-75 cm. Hans hoved blev trykket ned under vandet, hvorved han mistede bevidstheden.

Sluttelig blev han ført ud på Roskildevej i udkanten af Ringsted og løsladt, idet det blev pålagt ham at sige, at han havde været udsat for et færdselsuheld. Inden Schalburg folkene forlod ham, vendte de tilbage og udspurgte ham om, hvad der var hændt, og først da de havde overtydet sig om, at han sagde, at han havde været udsat for et færdselsuheld, tog de kasketterne på og sagde: »Det var godt«.

H. selv husker ikke meget af det passerede, idet han snart var bevidstløs, snart noget ved bevidsthed. Da der kom civile til og fandt ham, turde han ikke røbe, hvad der var sket. Først dagen efter gav han oplysninger på sygehuset«.

Det følger af sig selv, at optrin af denne art forudsætter en ret udpræget anomali hos udøverne. Intet menneske, som har sin fornufts fulde brug, indlader sig på forbrydelser eller svinske excesser som de her nævnte - og de er jo kun udpluk af en lang række tilsvarende. Det må blive lægevidenskabens sag at forklare de psykologiske forudsætninger for det bjerg af råddenskab, der åbenbarede sig snart sagt overalt, hvor nazismens stinkende ånde kunne spores. Her er det tilstrækkeligt at fremhæve, at sådanne udskejelser også fandt sted inden for Schalburgkorpset, ja, at de i den grad karakteriserede korpsets optræden,

så man meget let forstår, det i befolkningen blev mødt med grænseløs foragt og isnende kulde.

Det er en kendsgerning, at korpset rummede adskillige vaneforbrydere og åndeligt defekte individer. Af 100 sigtede Schalburg folk, hvis forhold politiet havde til behandling i efteråret 1945, viste det sig, at 29 tidligere havde været straffet én eller flere gange, 2 havde været på åndssvageanstalt, 1 på sindssygehospital, medens adskillige havde været under børneværnsforsorg eller på optagelseshjem. For øvrigt havde flere af dem kun været 16-17 år, en enkelt endda kun 14 år ved optagelsen i korpset. Sandsynligvis giver dette et meget godt indtryk af gennemsnittet.

Og man begriber, at nogle af besættelsestidens værste afskum så at sige kunne starte i dette korps. Det gælder således masseorderen Henning Emil Brøndum, som var begyndt i Frikorpset, i februar 1944 kom til Schalburgkorpsets Gruppe I og en måned senere gled over i E.T., hvor han var, til han sidst i april blev forsat til direkte tjeneste under det tyske Waffen-SS og trådte ind i »Peter«-Gruppen. Det gælder også en storforbryder som Kaj Henning Bothildsen Nielsen, der i midten af august 1943 optoges i Gruppe I og gjorde tjeneste her, indtil Martinsen kort før nytår 1944 personlig opfordrede ham til at blive medlem af en gruppe, der skulde forøve modsabotage - altså »Schalburgtage«. Han og en kammerat gjorde derefter ca. 8 dages tjeneste direkte under Martinsen og var i dette tidsrum sysselsatte med mindre sabotagehandlinger - en slags forskole -, hvorpå Bothildsen Nielsen overgik til E.T., hvis voldshandlinger var adskilligt alvorligere. Herfra gik vejen for ham - som for Brøndum - ind i »Peter«-Gruppen, da Pancke havde fået hånd i hanke med E.T.

VIII

Forholdet mellem Martinsen og firmaet Best-Pancke var ikke helt godt. Ved flere lejligheder havde der fundet kontroverser sted, og Martinsen har under forhørene hævdet, han over for begge de herrer har kritiseret adskillige af deres dispositioner - bl.a. clearingmordene i København. De var virkningsløse i en by af denne størrelse, skal han have sagt. Ville man opnå noget ved terror, måtte man holde sig til de mindre provinsbyer, hvor choket var betydeligere og virkede længere ud.

Måske har denne kritik bidraget til, at Pancke helt bemægtigede sig

E.T. Men dermed var hans appetit ikke tilfredsstillende. Den 1. juli 1944 lagde han også hånd på hele Gruppe I, som nu blev udskilt, af Schalburgkorpset og fik navnet »SS-A.-Bataillon Schalburg« (A = Ausbildung). Dens chef blev først Sturmbannführer Poul Neergård Jacobsen, fra 3. august SS-Obersturmführer Egill Poulsen. Det eneste af gruppen, som Martinsen fik lov til at beholde for sin egen mund, var et mandskab på 100-200 ikke-våbendelige mænd, der skulle forrette vagtjeneste i hovedkvarteret (Frimurerlogen), på Høveltegård og i den tomme Karsemoselejr.

Dette er ment som en opfordring til indrulling i et af forræderkorpset. Den herre, som har ansvaret for tegningen, må vel have fundet, at en sådan bevæbnet gorilla så særdeles tiltrækkende ud. Og citatet - ja, hvem var Frederik den Store, og hvad var det for en syv-års krig, han havde ført? Det stod ikke omtalt i Danmarkshistorien! Men tyskerne har nu altid haft deres egne særlige forestillinger om, hvad der gør indtryk på andre end dem selv.

Dette lille, forpjuskede rudiment kaldte sig stadig »Schalburgkorpset« - så var kluden dog ikke helt strøget! Men forbindelsen mellem dette såkaldte »korpset« og den såkaldte »bataillon« (på højt regnet 300-350 mand!) var kun den, at »korpset« vedvarende stod for hvervningen (der meldte sig efterhånden så at sige ingen), og at »bataillon« kunne rekvirere undervisningspersonale hos »korpset« (hvad den praktisk talte aldrig gjorde).

Martinsens fremtidige virkefelt var altså i realiteten blevet indskrænket til Gruppe II - »Dansk Folkeværn« -, der var opbygget i smågrupper på ca. 10 mand hver. Et vist antal grupper udgjorde et »område«, og områderne var atter samlet landsdelsvis under korpsledelsen; men det hele virkede meget løst, og den tanke, der i sin tid havde ligget bag oprettelsen af Gruppe II: at den skulle danne kernen i et nyt nazistisk parti, der kunne overvinde det gamle D.N.S.A.P.'s opløsningstendenser, gik i hvert fald i vasken. D.N.S.A.P. ville ikke høre tale om nogen sammenslutning. Det faldt ganske vist mere og mere fra hinanden - alligevel modarbejdede det selv i sine sidste krampetrækninger direkte Gruppe II.

Derfor var det et højst utilfredsstillende job, der var blevet tilbage

for Martinsen, da Gruppe I var taget fra ham. Han ansøgte omgående om at måtte blive hjemsendt, men fik afslag. Man tilstod ham kun nogle måneders orlov, så han kunne tænke over situationen, og han slog sig ned i Asserbo.

Medens han opholdt sig her, fik han i august måned opfordring til at tale ved et møde i Odd Fellow Palæet, arrangeret af de nazistiske fraktioner, der stadig drømte om Gruppe II som samlingsmærke. Martinsen kom til stede ved mødet, og i sin bitterhed kritiserede han i voldsomme vendinger den praksis, tyskerne anvendte. Østfrontkæmperne, skal han efter eget sigende have udtalt, måtte erkende, at de havde ladet sig hverve under falske forudsætninger, og den dag kunne komme, da de så sig nødsagede til at vende bøssepiberne mod tyskerne.

Så kraftigt er hans ord naturligvis ikke faldet. Var det tilfældet, ville han simpelt hen være blevet stillet op ad en mur. Men hans kritik gik dog tyskerne på nerverne, og den 9. oktober 1944 beordredes han og hans adjutant, SS-Obersturmführer Knud Thorgils, til Berlin, hvor general i Waffen-SS G. Berger ønskede en konference med dem. I Martinsens fravær overtog T. I. P. O. Madsen stillingen som korpschef.

I Berlin blev begge de herrer arresterede af Gestapo den 10. oktober. Thorgils anklagedes for under en samtale med lrs. Ejnar Krenchel at have udtalt, at ikke Schalburgkorpset, men Gestapo under Bovensiepen bar ansvaret for »schalburgtagen« og clearingmordene - en ytring, som Krenchel omgående havde rapporteret til det danske politi, i hvis arkiv på Politigården rapporten nu var fundet. Og for Martinsens vedkommende gjaldt anklagen hans tale i Odd Fellow Palæet. Begge sad arresterede til den 21. december 1944, da de fik meddelelse om, at Himmler havde idømt dem »Ehrenhaft auf Kriegsdauer« (Fæstningsarrest på krigstid). To dage senere førtes de til Fürstenberg i Mecklenburg; men herfra lykkedes det dem under det stigende kaos med lethed at flygte, og den 3. marts slap de over den danske grænse. De flakkede noget rundt, rædde for at blive genkendt af Gestapisterne og i så fald uden nåde skudt. Brøndum krydsede tilfældigt deres vej, da de var nået til København og var søgt ind på »Helmbæks Vinstue« ved Kinopalæet - det satte en ny rædsel i dem. Men han rapporterede ikke gensynet til Shellhuset, og det lykkedes dem at holde sig skjult på Sjælland indtil kapitulationen. Så først præsenteredes de for regningen - af os. Den 5. maj arresterede frihedskæmperne Martinsen i hans

Så stor - var denne lille Schalburg mand, da han og hans kumpaner afvæbnedes på Ringsted Kaserne af frihedskæmperne den 7. maj 1945!

hjem i Roskilde. Han var da kun en ynkelig lazaron, som lod sig tage uden modstand.

Under T. I. P. O. Madsens ledelse (fra 10. oktober 1944; var Schalburgkorpset imidlertid gået fuldkommen nedennom og hjem. Denne modbydelige stikker var i færd med at opløse det, da han blev likvideret den 22. januar 1945, og kort efter - den 31. januar - begyndte afviklingen, som fuldbyrdedes den 28. februar. »Korpset« døde af tæring, håbløshed og foragt.

Men heller ikke SS-A.-Bataillon Schalburg fik en død i skønhed. Det talte som nævnt ca. 300-350 mand, lå på kasernen i Ringsted og var helt undergivet tysk kommando. I oktober 1944 oprettede det mindre støttepunkter i Slagelse (flyttet til Køge i december) og Næstved. De skulle hovedsagelig kontrollere landevejs- og jernbanetrafikken, men formåede ikke i nogen henseende at bremse modstandsbevægelsens aktioner, og i februar 1945 opgav man dem helt. Ja, bataillonens opgav mere endnu: den opgav selve Schalburg navnet! I den grad var det blevet forhadet, at chefen, Egill Poulsen, fandt det bedst ikke længere at gøre brug af det og ansøgte om et navneskifte. Pancke forstod ham,

og fra 1. februar 1945 eksisterede der kun en »SS-vagtbataillon Sjælland«. Det lød så inderlig uskyldigt!

På denne måde sled de sidste par måneder sig hen - lammende og forvirrende. Til jernbanebevogtning i Jylland blev man nødt til at afse ca. 150 mand, som fordeltes i to støttepunkter, Århus og Fredericia. De havde det ikke morsomt, og de vidste, at de ingen gavn gjorde. I Ringsted Kaserne selv var der ved kapitulationen kun 129 mand, og selv blandt disse var der tegn på disciplinens opløsning. Den 4. maj meddelte således »bataillonens« i en fortrolig skrivelse til general Pancke, at den ville nægte at kæmpe mod vestmagterne og kun i tilfælde af en russisk invasion være rede til at gøre sin pligt. Den 6. maj - da kapitulationen altså var en kendsgerning - vedtog »bataillonens« at nægte en eventuel ordre om at følge Waffen-SS ud af landet. Den foretrak - »heroisk« velsagtens - at stå til ansvar for sine ugerninger for danske domstole. Og så blev hele bylten taget den 7. maj kl. 14 af vore frihedskæmpere. Den overgav sig uden mindste modstand og interneredes på stedet.

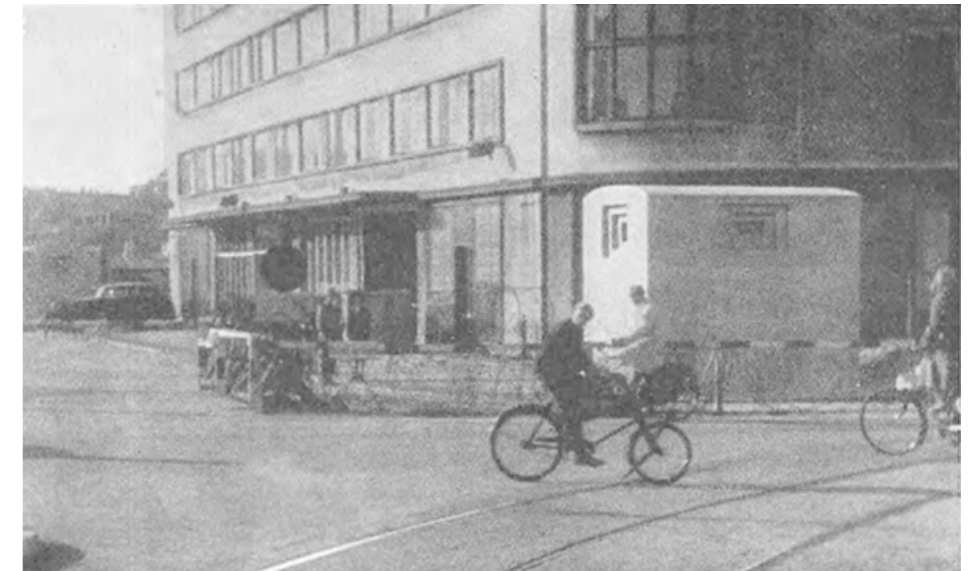
Sådan endte dette skamløse kapitel af lakajtjeneste i fjendens sold. Nogen som helst militær betydning, der var værd at regne med, havde Schalburg korpset aldrig opnået. Det havde afgivet noget mandskab til Frikorpset og andre tyske formationer, men det var ikke store sager. Alt i alt havde det uddannet ca. 1000 mand, og der havde aldrig være flere end 5-600 tjenstgørende på samme tid. De eneste spor, korpset havde sat sig, var de terror- og stikkergrupper, det nu og da havde frembragt omtrent som ved knopskydning. Og så drev for øvrigt brandrøgen over landet fra »schalburgtagerne«, medens myrdede landsmænd og døde koncentrationslejr fanger vidnede højt om disse SS-banditters germaniske bestialitet.

Terrorkorps og stikkere

Af politikommissær H. C. Andersen

Tyskernes officielle stilling fra første færd var den, at de kom her til landet for at beskytte os mod de fæle englændere, og at de ikke ønskede at gribe ind i danske forhold eller hindre os i at fortsætte vort samfundsliv på den måde, der nu passede os bedst. Danmark skulle være et bevis på, at alle de allierede magters fortællinger om tyskernes volds- og terrormetoder i de af Tyskland besatte lande var propaganda og ikke andet.

Denne officielle stilling søgte de at fastholde så længe, som det var muligt, og Tysklands repræsentanter her i landet gjorde deres til det, ja, det påstås endda, at beretningerne, som i hvert fald nogle af tyskerne officielle repræsentanter sendte herfra til Berlin, var farvet af den interesse, de havde af at bevare deres egen stilling, der var behagelig og

Shellhuset var - ligesom Dagmarhus - afspærret efter alle kunstens regler. Når en betændt samvittighed skal garderes, kan man ikke være forsigtig nok!

farefri i sammenligning med så mange andre tilsvarende.

Efterhånden som modstandsbevægelsen bredte sig, blev det imidlertid vanskeligere og til sidst helt umuligt at opretholde denne fiktion, og kravene fra Berlin om en mere fast optræden over for modstandsbevægelsen fik en stadig bestemtere form.

Man begyndte derfor med henrettelser af sabotører og andre illegale. I 1943 fandt der følgende henrettelser sted: 1 i august, 2 i november og 6 i december, og det fortsatte i 1944 med 1 i februar, 1 i april, 8 i maj og 20 i juni for i 1945 at afsluttes med 15 i februar, 30 i marts og 19 i april - i alt altså 103 henrettelser.

Som det ses, fandt der et stedse stigende antal henrettelser sted, lige indtil man var helt sikker på, at tyskerne ville lide nederlag. At der her snarere var tale om terrorhandlinger for at skræmme modstandsbevægelsens aktive frihedskæmpere end om straf, fremgår tydeligt af de officielle meddelelser, der blev udsendt om dem, og tillige deraf, at nogle af dødsdommenes fuldbyrdelse ligefrem blev gjort afhængig af, hvorvidt der fandt flere sabotagehandlinger og likvideringer sted.

For de tyske magthavere her i landet var dette den behageligste form for terror, og desuden havde de lært så meget om dansk mentalitet, at de vidste, at indførelsen af terrormetoder, som nazisterne brugte i Tyskland og i de øvrige besatte lande, i løbet af kort tid ville forvandle deres poster fra sinecure poster til urias poster. De søgte derfor stadig at undgå dette; men efterhånden blev de klare over, at de måtte gøre noget, og fra officiel tysk side i Danmark fik man allerede kort efter Schalburgkorpsets dannelse i efteråret 1943 forbindelse med dette korps og navnlig med korpsets E.T.-Gruppe, hvilket sikkert ikke var uden forbindelse med, at Knud Børge Martinsen havde dannet Schalburgkorpset efter samråd med Himmler. Man var ganske simpelt bange for, at Himmler skulle sætte sine ideer om bekæmpelsen af modstandsbevægelsen igennem herhjemme gennem Schalburgkorpset, og så ville man alligevel hellere selv foretage det fornødne.

Den af Schalburgkorpset udøvede terror må derfor betegnes som den egentlige begyndelse til terror i Danmark efter tysk, nazistisk mønster og med det officielle Nazitysklands velsignelse, men korpset selv behandles i en anden afdeling af nærværende værk.

Modstandsbevægelsen lod sig imidlertid ikke skræmme, tværtimod, dens aktivitet og slagkraft blev stadig større.

Så søgte de tyske magthavere ved dannelsen af nye terrorgrupper, som Schiøler-gruppen, Jørgen Lorentzen-gruppen, Lille Jørgen-gruppen og Hipokorpset og ved at opløse det danske politi, alt i løbet af 1944, dels at vise deres herrer i Tyskland, at de virkelig gjorde noget, dels at skræmme modstandsbevægelsen. Bekæmpelsen af denne var en af hovedopgaverne for samtlige disse korps og bander.

Forholdsreglerne førte imidlertid ikke til det ønskede resultat, tværtimod udviklede modstandsbevægelsen sig stærkere og stærkere, ja, det gik endog så vidt, at det anonyme Frihedsråd optrådte som den kæmpende modstandshærs generalstab og ligefrem udstedte offentlige proklamationer, som om det stod på lige fod med Hitler. Det var noget, der havde været ganske utænkeligt for en tysk hjerne!

Den 1. november 1943 sendte da Himmler politigeneral Pancke til København. Foreløbig skulle han sætte sig ind i forholdene, men det betonedes, at han skulle sørge for en fastere optræden, da man var utilfreds med den hidtil af dr. Mildner førte kurs. Sidstnævnte, som var chef for det tyske sikkerhedspoliti i København, måtte udskiftes.

I løbet af kort tid blev antallet af tyske sikkerhedspolitimænd og af Gestapo forøget stærkt, således at der i midten af november 1943 fandtes i alt ca. 2100 mand. Man forberedte den terrorbølge, der snart efter gik over landet, skønt den ikke virkede på den måde, de tyske magthavere troede, men derimod befæstede et uoverstigeligt svælg mellem den danske befolkning og nazistytet og alle dets medløbere. Vandene skiltes, der var ikke længere plads til mellemstandpunkter, enhver måtte træffe sit valg, og den danske befolkning tog klart stilling imod de tyske voldsmænd. Kun en forsvindende minoritet, der i forvejen var kompromitteret, måtte følge den vej, de var kommet ind på, selv om de allerfleste hellere end gerne ville være sprunget fra og have fulgt deres landsmænd, hvis det havde været muligt.

I december 1943 blev dr. Best, politigeneral Pancke og general v. Hanneken kaldt til Hitlers hovedkvarter i Østprøjsen, der blev kaldt »Ulveskansen«. På vejen besøgte Pancke Himmler, der var meget opbragt over, at han ikke havde rettet sig efter de givne anvisninger, der udtrykkeligt havde nævnt kontrabasotage, gengældelsesdrab og drab af de pengemænd, der bag kulisserne finansielt støttede modstandsbevægelsen, som passende foranstaltninger. Himmler var rasende over, at Hitler nu selv måtte kalde de tre herrer til sig for at belære dem om

Sabotage mod Højspændings- og Telefonledninger

Ritzaus Bureau meddeles:
DER er i de sidste Dage i Jylland udført nogle Sabotagehandlinger mod Højspændings- og Telefonledninger.

Henrettelse for Begunstigelse af Fjenden

Fra officiel tysk Side meddeles:
BAGERSVEND *Lars Bager Svane*, født den 26. April 1919 i Marstal, er i Henhold til Krigslovene dømt til Døden og henrettet for Begunstigelse af Fjenden ved Spionage og ved andre Gerninger.

Sabotagevagt myrdet

Ritzaus Bureau meddeles:
EN Sabotagevagt, den 19-aarige *Hans Henning Larsen*, Fredericiagade 75 i København, er Natten til Mandag Kløkken 0.15 blevet skudt ned og dræbt ud for Sølvgade 103. Larsen var ramt af adskillige Skud.

Sabotør henrettet

Fra officiel tysk Side meddeles:
ASSURANDØR *Karl Erich Abel*, født 18. Septbr. 1910 i Løgstør, er i Henhold til Krigslovene dømt til Døden og henrettet for Sabotage.

2 Sabotagehandlinger i København

Gennem Ritzaus Bureau meddeles:
NATTEN mellem den 24. og 25. Maj er der udøvet Sabotage mod Firmaet *Burmeister & Wain*, Strandgade i København, og mod *Accumulatorfabriken*, A/S i Lyngby.

Dødsdom fuldbyrdet

Fra officiel tysk Side meddeles:
DØSDOMMEN over *Orla Andersen*, født den 7.10. 1915 i Hornølet, der havde været Deltager i en Sabotage-Organisation, er blevet fuldbyrdet.

Portner myrdet i Odense

Gennem Ritzaus Bureau meddeles:
DEN 23.5. 1944 ca. Kløkken 19.40 er *Harald Sørensen*, født den 20.7. 1903 i Anebjerg, der var Portner i en af tysk Myndighed benyttet Bygning, blevet myrdet i *Thuresensgade* i Odense ved Skud med en Maskinpistol.

Voldsforbryder henrettet

Fra officiel tysk Side meddeles:
CYKELSMED *Benny Mikkelsen*, født den 23.8. 1925 i Aarhus, er for Overfald paa en tysk Politimand, for Attentat imod Politifængslet i Aalborg og for Deltagelse i en Sabotage-gruppe blevet dømt til Døden og henrettet.

Under den samme Sag er *Grethe Jensen*, født Angelund, født den 7.7. 1917 i København, idømt Tugtbuss paa Livstid for at have understøttet Sabotagegruppen ved Ydelse af Husly og ved at skjule Sprængstoffer.

En i samme Forbindelse anklaget *Henrik Borge Nielsen*, født den 1.12. 1910 i Thisted, blev frifundet.

Dette er - uden montage af nogen som helst art - en reproduktion af to danske avisspalter fra foråret 1944, den ene fra 2. maj, den anden fra 26. maj. Og det er kun eksempler, valgt i flæng. Så lovløse var forholdene blevet i vort ellers så trygge og rolige samfund, takket være den tyske terror.

over for sabotører og andre illegale.

Hitler påhørte dette i tavshed, hvorpå han spurgte Pancke, hvad der var gjort for at bekæmpe sabotagen. Pancke svarede, at det tyske sikkerhedspoliti i Danmark havde arbejdet godt, men han ville støtte Bests forslag om at indføre forordninger, der kunne danne grundlag for domme over sabotører.

Hitler gik derefter skarpt imod Bests og Panckes forslag, idet han sagde, at offentlig rettergang uvægerlig ville medføre, at de dømte sabotører ville blive gjort til nationalhelte på samme måde som *Andreas Hofer*. Mod sabotører kunne man kun anvende den fremgangsmåde, at man straks dræbte dem ved anholdelsen og allerhelst på fersk gerning. Desuden måtte man arrangere modsabotage, og det vigtigste var at komme bagmændene til livs, nemlig de personer, der understøttede modstandsbevægelsen økonomisk eller åndeligt uden selv at tage del i sabotagen. Hitler gav udtrykkelig ordre til, at der skulle udføres gengældelsesaktioner mod disse personer. Retsforfølgelsen mod dem, der havde udført sabotage, og mod dem, der bevisligt havde understøttet den, skulle fortsættes som hidtil. Gengældelsesaktionerne skulle derimod sættes i gang over for personer, som man formodede understøttede sabotagen, uden at der kunne skaffes bevis derfor, og de skulle foregå umiddelbart efter de »illegale« handlinger og under tilsvarende omstændigheder som disse. Hvis en mand f.eks. var blevet likvideret på gaden, skulle gengældelsen også finde sted på gaden, om muligt på samme sted og under forhold, der - så nær det var muligt - lignede dem, hvorunder likvideringen havde fundet sted. Han befalede, at der skulle skydes 5 danskere for hver tysker, som blev skudt, og at der skulle ødelægges en dansk virksomhed for hver saboteret virksomhed, der arbejdede for tyskerne.

Der er således ingen tvivl om, at hele det rædselsregimente, der kort efter begyndte i Danmark og varede til befrielsen, var en velovervejet metode, der tidligere var brugt af nazisterne i Tyskland og i andre besatte lande. Det blev nu udstrakt til Danmark, og det er altså ikke en enkelt forbryderisk natur, der er ansvarlig derfor, men et forbryderisk system, udtænkt og bragt i virksomhed af nazismens højeste ledere og udført af villige redskaber.

Der var imidlertid èn ting, som Hitler ikke kendte og derfor ikke kunne regne med. Hans væsentlige grund til at forkaste den af Best og

Pancke foreslåede ordning var, at han ikke gennem retssager, der kom til offentlighedens kundskab, ville have skabt martyrer, gengældelsesdrabene skulle foregå på en sådan måde, at den menige mand ikke var sikker på, om det var de tyske magthavere, der var ansvarlige for dem. Så ville martyrglorien ikke så nemt i menigmands bevidsthed blive fæstet på ofrenes hoveder.

På dette punkt forregnede han sig. Det blev med næsten usvigelig sikkerhed fastslået netop i menigmands øjne, hvornår der var tale om stikkerlikvidering, og hvornår der var tale om terrordrab fra tysk side. For dette sørgede den danske illegale presse og derigennem - over for verdensopinionen - den engelske radio. Dette var kun muligt, fordi der var et intimt samarbejde mellem de illegale danske blade og det danske politi. Før 19. september 1944 var samarbejdet stærkt camoufleret og fandt ikke sted gennem politiets chefer, men efter politiets opløsning var der et så snævert samarbejde mellem det illegale politi og de illegale blade, at man ofte kunne høre indholdet af en lægeerklæring eller en korrekt beretning om en tysk terrorhandling i den engelske radio, få timer efter at begivenheden var indtruffet. Da befrielsen kom, var modstandsbevægelsen da også straks i stand til at sætte de bekendte grankors op alle steder, hvor en terrorhandlings offer var faldet, og

Hvor en dansk patriot eller hvor sagesløse danske mennesker blev myrdet på åben gade, kunne demonstrationer ikke forhindres. Mordstedet smykkedes med et væld af blomster - som politiet fik tysk ordre om hurtigst muligt at lade fjerne. Her ser man et sted, hvor to eller tre danske er blevet skudt ned under folkestrejken. Man har ikke alene dækket den del af kørebanen, hvor ligene blev fundet, med blomster, men man har lagt rammer af brosten både om dem og om fyndord, som man har malet på asfalten. Længst ude - helt ved sporvognsskinneerne - har man skrevet »De skal vide, de aldrig ser de sidste, de skal vide, at ingen bliver træt«. Det er to linier af den gamle sønderjydske slagsang. Og nu står de myrdedes landsmænd med blottede hoveder, harmfulde og hadfyldte på grund af den djævelske råhed, som tyske banditter eller danskfødte lejesvende atter har lagt for dagen. Om få minutter vil politibilen rulle frem, og der vil blive givet ordre til at fjerne alt, som minder om udåden. Lad så være - forinden har sindene dog nået at finde udløsning ved denne primitive, instinktive hyldest af frihedens martyrer.

den måde, den almindelige befolkning modtog disse grankors på, viste, at der netop var sket det, som Hitler troede, han kunne undgå, og som han frygtede: Befolkningen havde sat martyrkronen på ofrenes hoveder.

Efter mødet hos Hitler søgte Best og Pancke råd hos hver sin chef, Best hos Ribbentrop og Pancke hos Himmler.

Best klagede sin nød, og Ribbentrop var ganske enig med ham i, at det var helt forkert at anvende gengældelsesmord over for det danske folk, således som Best havde lært dette at kende. Man burde jo egentlig protestere, sagde han, men der var desværre ikke noget at stille op mod en ordre fra føreren.

Pancke fik en anden modtagelse. Han fik kort og godt at vide, at Himmler allerede for længst havde givet ham lignende ordrer, som han ikke havde udført, og Himmler udtrykte derfor håb om, at Pancke nu ville gøre sin pligt. I virkeligheden havde både Best, Pancke og dr. Mildner forud betrådt den bane, som Hitler nu havde fastslået, idet de fra efteråret 1943 var trådt i samarbejde med »E.T.« - en gruppe under Schalburgkorpset -, og senere fortsatte de denne linie med dannelsen af de ovennævnte terrorgrupper. Imidlertid afløstes Mildner den 5. april 1944 af Otto Bovensiepen.

II

Allerede før mødet i »Ulveskansen« var det bestemt, at den af obersturmbannführer Otto Anton Rolf Skorzeny ledede terrorgruppe skulle arbejde i Danmark. Skorzeny var født i Wien i 1908, og han var i nogle år ejer af en fabrik i Østrig. I 1939 blev han indkaldt til den tyske hær og trådte i 1940 ind i SS. Han blev kendt af hele verden, da han befriede Mussolini fra fængslet i Norditalien, og efter den tid benyttede Hitler og Himmler ham til særlige opgaver. Nu skulle han altså have den særlige opgave at knægte den danske modstandsbevægelse.

Skorzeny kom dog ikke selv til Danmark, men sendte hauptsturmführer Otto Alexander Friedrich Schwerdt, kaldet »Peter Schäfer« eller slet og ret »Peter«. Efter ham fik terrorgruppen Navnet »Peter-gruppen«. Senere kom sturmbannführer Alfred Naujocks hertil i flere kortere perioder.

Skorzeny fik sine ordrer skriftligt fra Himmler, og de gik ud på, at han straks skulle udtage særlige folk til specielle opgaver i Danmark.

De udtagne folk skulle melde sig til chefen for det tyske sikkerhedspoliti i København, dr. Mildner.

Selve ordren til terroren kom altså fra Hitler, men det var Himmler, der udpegede Schwerdt til at være leder af den, og Schwerdt arbejdede hele tiden under Befehlshaber der Sicherheitspolizei i Danmark, der var ham og hans gruppe behjælpelig med drab, terrorhandlinger og ødelæggelser.

Hvem var så denne udpegede leder?

Schwerdt blev født i Eisenberg i Pfalz som søn af en arbejder og blev efter uddannelse på et handelsgymnasium ekspedient, indtil han i 1936 blev indkaldt til militærtjeneste. Den varede 2 år, hvorefter han blev hjemsendt som underofficer og fik ansættelse som kontorassistent i Ludwigshafen. I 1939 blev han indkaldt som underscharführer ved Leihstandarte Adolf Hitler og deltog i den polske og franske kampagne. Han gjorde derpå tjeneste ved forskellige fronter; men i 1942 meldte han sig som frivillig ved en SS-Sonderkommando i Oranienburg, der senere udviklede sig til Skorzenys sabotage- og antipartisantrup. På den tid bestod Sonderkommando Oranienburg af omkring 100 mænd, alle med de bedste fysiske egenskaber og med

De herrer Best (øverst) og Pancke (nederst) »heiler« ved begravelsen af dem blandt deres kolleger fra forbryderverdenen, som omkom ved R.A.F.s vellykkede angreb på Shellhuset den 21. marts 1945 (Billedet af Bovensiepen ved samme Lejlighed, se Bind. I).

udmærket krigstjeneste bag sig. Imidlertid var Schwerdt blevet ober-scharführer, og i det følgende halve år gennemgik han specielle kursus og uddannelser til det kommende arbejde, hvorefter han assisterede Skorzeny med løsningen af forskellige særopgaver, således bl.a. befrielsen af Mussolini i september 1943. I december 1943 blev Schwerdt kaldt til en Konference med Himmler, der satte ham ind i situationen i Danmark og gav ham ordre til at organisere den modterror, der var blevet forlangt af Hitler selv.

Den 28. december 1943 ankom Schwerdt til København sammen med underscharführer Adam Gføller og Leo Neuman, samt Kurt Carstensen, som de havde fået med fra Flensborg, fordi han kunne dansk, hvad de andre ikke kunne. De havde rejst gennem Danmark med pas som handelsrejsende, og på hovedbanegården i København blev de modtaget af hauptscharführer Ludvig Huf fra afdeling IV af det tyske sikkerhedspoliti i København, og Schwerdt overnattede hos Huf, medens de andre sov andetsteds.

Schwerdt kaldte sig Peter Schäfer og blev senere slet og ret kaldt Peter, og hele terrorgruppen blev kaldt Peter-gruppen. Han var instrueret om at arbejde efter direktiver fra det tyske sikkerhedspoliti, men havde fået streng ordre om ikke at indfinde sig på dettes kontorer for ikke at kompromittere det. Næste dag blev Schwerdt på gaden ved Ørstedsparken af Huf ført sammen med en mand, der var sendt af det tyske sikkerhedspoliti, og han gav Schwerdt ordre til drab af redaktør Christian Damm. Redaktør Damm havde været under observation i nogen tid, og man vidste, at han ville være alene, da han ventede en engelsk agent, Holm, ved 20-tiden. Endvidere fik Schwerdt besked på, at en civil motorvogn med et opgivet nr. ville vente ham på Rådhuspladsen kl. 19,30, og han fik penge til dækning af udgifter.

Om aftenen den 30. december 1943 trængte Schwerdt, Gføller, Neuman og Carstensen ind til redaktør Damm, der blev beskydt, men ikke dræbt, fordi hans hustru og barn uventet kom ind i stuen og skreg op, så banditterne blev bange og løb. Damm lå dog i lang tid syg af sårene og blev aldrig helt rask.

Samme dag blev der gjort forsøg på at dræbe folketingsmændene Ole Bjørn Kraft og Axel Møller, men heller ikke i disse tilfælde havde forbryderne held med sig. Det var dog ikke Schwerdt og hans bande,

der var mestre for dette, men derimod danskeren Jan Sørensen. Han blev stærkt eftersøgt af det danske politi, og det blev senere opklaret, at det tyske sikkerhedspoliti gemte ham i Schalburglogen på Blegdamsvej, da det danske politi var kommet på sporet af ham. Herfra fløj man ham senere til Tyskland.

Jan Sørensen sad efter befrielsen som fange i en fransk interneringslejr, men flygtede og er endnu ikke fundet.

Det tyske sikkerhedspoliti i København har åbenbart villet vise, at de også selv kunne sætte terrordrab i gang.

Nogle dage senere mødte Schwerdt, ført af Huf, den samme ud-sending fra det tyske sikkerhedspoliti et sted uden for København, og Schwerdt fik til opgave at skyde pastor Kaj Munk i Vedersø Præstegård, fordi Munk havde skrevet antityske skrifter, og man mente, at han var modstandsbevægelsens åndelige bagmand.

Den 3. januar 1944 kørte da Schwerdt med sine 3 følgesvende til Odense, hvor de fik lederen af sikkerhedspolitiet i Odense, Söhnlein, med. Han havde allerede i nogen tid haft Kaj Munk under observation og anviste fremgangsmåden.

De fem mænd indfandt sig i Vedersø Præstegård, hvor de udgav sig for dansk politi og foreviste politiskilt, idet kun Carstensen førte ordet. Kaj Munk blev underrettet om, at han var arresteret og måtte følge med. På en øde vej ved Hørbylunde nær Silkeborg steg alle ud af vognen for at forrette et nødvendigt ærinde, og her blev Kaj Munk myrdet, vist nok af Neuman.

Peter-gruppen nåede med denne forbrydelse en »berømmelse«, som den næppe havde drømt om. Dens ry nåede ud over hele den civiliserede verden, og reaktionen var voldsom. Det nyttede ikke, at tyskerne fralagde sig alt ansvar for forbrydelsen, og det nyttede ikke, at morderne havde skiftet nummerplader på deres vogn, hvilket allerede den gang blev konstateret. Ikke én i Danmark var i tvivl om, hvem der havde sat forbrydelsen i scene. I hele folkets øjne var martyrkronen sat på digterpræstens hoved, og i dag ved vi, at det var sandt, hvad de »illegale« blade skrev om forbrydelsen og dens ophavsmænd.

Det første resultat af den fremgangsmåde, som Hitler havde befalet for at undgå at trykke martyrkronen på ofrenes hoveder, bevirkede, at den med usvigelig sikkerhed blev sat på rette plads, og det hjalp intet som helst, at morderne på digterpræstens lig havde hæftet en seddel

Fire fremtrædende tyske banditter: Skorzeny, som var udset til at lede den første organiserede terrorgruppe i Danmark, Schwerdt, som i hans sted blev lederen og takket være sit dæknavn (»Peter Schäfer«) gav gruppen navnet »Peter-Gruppen«, Söhnlein, der stilledes til gruppens disposition, da mordet på Kaj Munk skulle gennemføres, og Alfr. Naujocks, der i visse perioder afløste Schwerdt som gruppens leder.

Otto Skorzeny
F. 1908.

Otto Alexander Friedrich Schwerdt
F. 1917.

Wolfgang Heinrich Paulus Söhnlein
F. 1913.

Alfred Naujocks
F. 1911.

med påskriften: »Du svin har dog samarbejdet med tyskerne«.

Kort efter kom sturmbannführer Alfred Naujocks til København for at skabe faste rammer om terrorgruppen, og han havde nogle flere tyskere med til udfyldning af rammerne. Naujocks blev derefter leder af gruppen, men han opholdt sig kun kort tid i Danmark. Han var senere på korte besøg og overtog derunder kommandoen, men bortset fra disse perioder var Schwerdt den virkelige leder indtil december 1944, da hauptsturmführer Horst Issel overtog hans plads og beholdt den til befrielsen.

Den 10. januar 1944 udførte Peter-gruppen sabotage mod Studenterforeningens bygning på Vestre Boulevard 6 i København, hvor skaden blev opgjort til 120.000 kr., den 11. januar saboterede den garageanlægget, Enghavevej 31 (Skade: 14.000 kr.), den 17. januar »Hellerup Flødeis«. Onsgårdsvej 3 (Skade: 138.000 kr.), den 25. januar Danske Studenters Roklub, Strandvænget i København, den 31. januar Hellerup Roklub, Hellerup Havn (227.000 kr.), den 31. januar forsøgte Peter-gruppen at dræbe Grev Brockenhuus Schack i hans villa i Hellerup, og samme dag dræbte gruppen politibetjent Falkenå uden for Randbølvej 8.

Dette var resultatet af Peter-gruppens arbejde i Danmark i den første måned.

I tiden fra 30. december 1943 til befrielsen den 4. maj 1945 udførte gruppen i alt 94 drab, ca. 25 drabsforsøg, 8 togattentater, der kostede 26 menneskeliv, samt ca. 157 sprængninger af ejendomme, industri-virksomheder o.l. I alt er der ved disse forbrydelser omkommet ca. 160 mennesker, medens et stort antal blev såret og mange gjort til invalider.

Skaderne ved de forskellige sprængninger og ødelæggelser er løseligt opgjort til over 100 millioner kr.

Det vil indenfor den afsatte plads ikke være muligt at nævne alle de forøvede forbrydelser, men nogle skal anføres i det følgende.

Den 7. februar 1944 udførte gruppen ødelæggelse af Nordisk Filmkompagni i Valby ved København, hvor skaden blev opgjort til 193.000 kr., og hvorved der rettedes et alvorligt slag mod dansk filmvirksomhed, antagelig for at give plads for de tyske film, der ikke var velset inden for branchen.

Den 9. februar 1944 udførte gruppen bombeattentat mod Tinghuset

i Svendborg (Skade: 65.000 kr.), antagelig for at vise, at retsbygninger ikke var fredede.

Den 31. marts 1944 forøvedes ødelæggelse af »Kinopalæet« i København (Skade: 945.000 kr.).

Samme dag forsøgte gruppen at dræbe landsretssagfører Hjermind i København, der var et kendt medlem af Det konservative Folkeparti. Et af gruppens medlemmer blev anholdt af det danske politi. Han opgav at hedde Håkon Rasmussen og at være født i Reykjavik, men han nægtede i øvrigt at udtale sig, førend han havde talt med en sagfører. Vedkommende politimand bemærkede hertil, at dette hurtigt kunne ordnes, og spurgte i øvrigt, om der var nogen bestemt, han ønskede, hvortil manden svarede, at han slet ikke ønskede nogen sagfører, han ville overhovedet ikke udtale sig. Politimanden spurgte om grunden dertil, men det ville han ikke fortælle. Det var dog ganske åbenbart, at han kun ville trække tiden ud, og at han handlede efter instruktion. Man søgte derfor stadig at få ham til at tale, og omsider lykkedes det at få ham til at indrømme, at han ikke var fra Island, da de få ord han sagde, havde en stærk norsk klang. Han opgav nu, at han hed Håkon Rasmussen og var født i Lillehammer i Norge; men den eneste oplysning, han ville give, var, at han havde opsøgt landsretssagføreren for at få nogle oplysninger. Det må her bemærkes, at manden var blevet overrumplet af to politimænd, der var kommet over ham bagfra og havde grebet ham i hver sin arm. De fandt en ladt pistol i hans brystlomme.

Der skete nu det, som politimanden havde ventet: Der blev telefoneret fra det tyske sikkerhedspoliti, som fortalte, at de havde bragt i erfaring, at en tysk desertør ved navn Arne Poulsen, der var født på Island den 5. august 1919, var til stede på Politigården. Da man var klar over meningen, svarede man kun, at der ikke fandtes nogen tysk desertør eller nogen person af dette navn på Politigården; men hertil bemærkedes ganske kort, at man vidste, der en halv time før var anholdt en person ved landsretssagfører Hjermins kontor, og at denne person var den tyske desertør Arne Poulsen.

Politimanden erklærede, at han ikke kunne udlevere manden uden instruks fra højere instanser; da det tyske sikkerhedspoliti mødte op på Politigården med et vellignende fotografi af forbryderen og en udleveringserklæring fra Bovensiepen, besluttede man at udlevere ham. Forinden havde man sikret sig hans fingeraftryk og fotografier af ham,

og efter befrielsen blev han anholdt i Tyskland og ført til Norge, da han er nordmand. Hans rette navn er Leif Schmidt. Også i Norge havde han arbejdet for tyskerne og skulle nu stå til rette der.

Kort tid efter mødte to danske politimænd hos kriminalrat Bunke på Dagmarhus for at få en nærmere redegørelse på det mærkelige tilfælde, og de stillede Bunke forskellige ubehagelige spørgsmål, som han besvarede på en sådan måde, at der absolut ikke var nogen tvivl om, at Bunke enten selv havde arrangeret mordforsøget eller havde fået til opgave at »redde ansigtet« for de tyske autoriteter, der havde det på samvittigheden. Han fortalte bl.a., at en tysk pistol, der var fundet i »desertøren«s brystlomme ved anholdelsen, var hans tjenestepistol, og at man fra en kaffebar på Vesterbro havde fået oplyst, at »desertøren« var gået til landsretssagføreren for at blive hjulpet til Sverige, hvorfor det tyske politi var i stand til at rette henvendelse om ham en halv time efter anholdelsen. Desuden havde »desertøren« slet ikke haft pistolen i brystlommen, da han var oppe hos landsretssagføreren - den havde han haft i en baglomme i benklæderne, så han ikke ville have kunnet bruge den, uden at man blev advaret ved hans bevægelser. På vejen ned ad trappen fra landsretssagføreren måtte han have flyttet pistolen fra bukse-lommen til brystlommen, svarede Bunke, da de danske politifolk gik ham på klingen. Spørgsmålet om,

Om Hans Wäsche (øverst) er fortalt udførligt i Bind I. SS-Hauptsturmführer, kriminalrat Bunke (nederst) var af en helt anden type. Han havde oprindeligt været knyttet til det tyske toldvæsen, var derfra kommet til kriminalpolitiet og trådte i 1936 i Gestapos tjeneste. Under besættelsen ledede han på Shellhuset Afdeling 2a, der skulle bekæmpe den danske modstandsbevægelse ved clearingmord og anden terror. Hans brutalitet og samvittighedsløshed kendte ingen grænser - selv i Shellhuset følte man sig urolige, når han rullede sig ud. Endog dr. Hoffmann mistede under sådanne omstændigheder sin sædvanlige selvtillid og ubekymrede ro. En tysk politimand, som i dyb hemmelighedsfuldhed arbejdede for modstandsbevægelsen, karakteriserede Bunke som en af dem, der »har mest blod på hænderne«. Han kunne, når han ville, virke charmerende og elskværdig, men bag sit skuespillervæsen skjulte han en utrolig råhed og kynisme. Det var ham, som bl.a. gav ordre til Mordet ved Ousted på de 11 danske patrioter den 9. august 1944, og han deltog personlig i udåden. Den 2. maj 1945 kaldte han sine medarbejdere sammen på Politigården. Han var da meget langt nede og tilbød dem alle falske papirer, så de kunne bringe sig i sikkerhed inden den nær forestående kapitulation. Selv undslap han til Tyskland.

hvorfor han skulle have gjort dette, blev naturligvis ikke besvaret. Hele indtrykket af samtalen var et sådant, at Bunke ville være blevet sat i arresten - hvis han ikke havde været repræsentant for magthaverne!

Den 19. april 1944 forøvede Peter-gruppen attentat mod en sporvogn på Vesterbrogade ved Pileallé, hvorved 15 tilfældige sporvognspassagerer blev såret, og der øvedes skader for 3500 kr. Tidligere på dagen var en kurér for det tyske gesandtskab blevet likvideret på omtrent samme sted, og som hævn herfor blev der kastet bomber og håndgranater mod en tilfældig sporvogn, der kom forbi. Kun et lykkeligt tilfælde bevirkede, at ingen blev dræbt, og at ikke mange flere mennesker blev sårede. Den 26. april 1944 forøvede gruppen attentat mod ejendommen Vestre Boulevard 27. hvorved en mand blev dræbt og skade forvoldt for 1.300.000 kr.

Den 28. april 1944 forøvedes et attentat mod Korsør Glasværk, hvor skaden var på 1.410.000 kroner.

Den 26. maj 1944 fulgte gruppens attentat mod Fyens Stiftstidende i Odense. Skaden vurderedes til 1.022.000 kr., og samme dag blev 3 forretninger i Odense sprængt i luften.

Den 18. juni 1944 blev »Domus Medica« i Amaliegade i København sprængt i luften. Skaden var på 1.360.000 kr., og en af attentatmændene sagde til en af personalet, de traf, at det var en hilsen fra Køppe, en medicinsk student, der var likvideret som stikker 3 dage tidligere.

Den 25. juli 1944 forøvedes bombeattentatet i Tivoli, hvorved koncertsalen, arena og en mængde andre bygninger blev ødelagt. Skaden her blev anslået til 4.617.000 kr. Attentatet blev udført af 13 mænd med Otto Schwerdt i spidsen og med Henning Brøndum, Bothildsen Nielsen, Ib Nedermark Hansen og Thybo Sørensen samt 2 tyske kvinder blandt deltagerne. Under retssagen mod de arresterede medlemmer af Peter-gruppen i København forklarede Brøndum blandt andet, at de fik valget mellem at ødelægge Det kongelige Teater, Nationalmuseet eller Tivoli. Thybo Sørensen erklærede, at ordren var kommet fra højeste sted, Nedermark Hansen, at den kom fra Skorzeny, der var Panckes gæst på det pågældende tidspunkt. Thybo Sørensen tilføjede, at ordren efter Schwerdts eget udsagn var kommet fra højeste sted.

Hvad der menes med udtrykket »højeste sted«, kan man kun gætte om.

Arrestanterne forklarede, at de anbragte bomberne ved Glassalen,

Rutschebanen, Rosengården, Taverna og Arena, og de påstod, at Koncertsalen gik op i luer, kun fordi en ordre, som banditterne havde givet nogle arbejdere, de havde holdt op, om at alarmere brandvæsenet, ikke var blevet fulgt. Efter Thybo Sørensens forklaring skulle Tivolis ødelæggelse være en gengæld for sprængningen af Rekylriffelsyndikatet.

Den 21. juli 1944 dræbte Peter-gruppen kordegn Asbo på Klokkerkontoret i Hyskenstræde. Det var Brøndum og Bothildsen Nielsen, der sammen med en tysker, som blev kaldt Fritz, udførte drabet på grundlag af et kartotek, der ud for Asbos navn havde en hel mængde notater, hvis indhold arrestanterne ikke kunne huske. Asbo arbejdede intimt sammen med kordegn Kofoed på den nationale linie.

Den 30. august 1944 blev ingeniør Snog Christensen, der var formand for Københavns Grundejerforening, bortført i en bil, som holdt i nærheden af hans bopæl på Frederiksberg, og ledsaget af en anden bil blev han kørt ud ad Roskildevej, hvor sporene forsvandt. Der kom visse ting frem under det danske politis undersøgelser, som tydede på, at han var ført til Snekkersten, men under de daværende forhold kun-

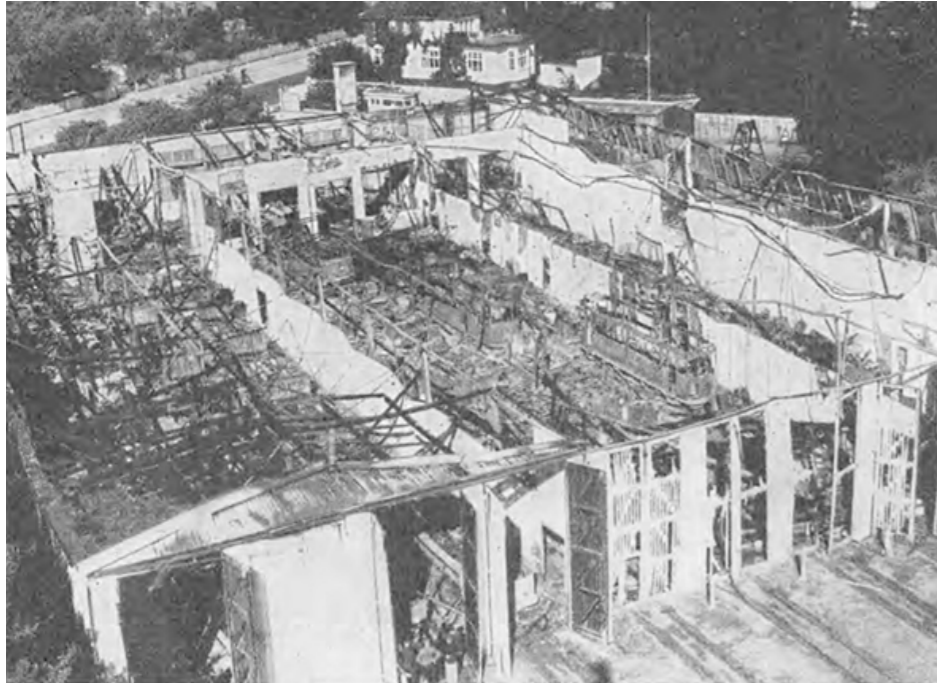
Natten til den 26. maj 1944 fandt en række schalburgtager sted i Odense, forøvede af Peter-gruppen. Lidt over kl. 1 ødelagdes en ejendom i Kongensgade nr. 46, næsten samtidigt sprængtes ejendommen nr. 10 i samme gade, og kl. 2,07 hørtes tre voldsomme detonationer i »Fyens Stiftstidendens bygning ud mod Gråbrødreplads. Både den østlige og den vestlige ende af ejendommen sprængtes bort, der udbrød brand i rrykkeriet, de nærliggende bygninger led alvorlig skade, og alle ruder i kvarteret knustes.

ne man ikke nærmere fastslå dette. Under retssagen blev det oplyst, at bortførelsen af Snog Christensen var nøje planlagt. Brøndum forklarede, at Bovensiepen og dr. Wäsche forlangte, der skulle ske noget, og de to banditter havde da fået udleveret en liste med fem navne, af hvilke Snog Christensens var nr. 3. nr. 1 og 2 på listen var bortrejst på ferie, det blev derfor Snog Christensen, der kom til at undgælde. Det var udtrykkeligt forlangt, at vedkommende skulle bortføres og forsvinde fuldstændig, og det er da også først under retssagen blevet godtgjort, at bortførelsen blev udført af Brøndum, Schwerdt og 8 andre medlemmer af gruppen. Snog Christensen blev kørt til Snekkersten, hvor han blev skudt. Liget blev sænket i Øresund. Det var i og for sig ganske uforståeligt, hvorfor man havde valgt Snog Christensen som offer, da han holdt sig langt borte fra al politik; men det skyldtes altså kun, at han var en kendt personlighed. Gruppen skrev et par anonyme breve til fru Snog Christensen, hvori det blev påstået, at Snog Christensen var fange og kunne løskøbes for et større beløb - breve, der i sin tid af politiet blev betragtet som forsøg på at camouflere begivenheden, og dette har altså vist sig at være rigtigt.

Den 30. september 1944 blev Århushallen sprængt, og der blev ved den lejlighed dræbt fem mennesker, og værdier for 1.400.000 kr. blev ødelagt. Attentatet blev udført af 4 af Peter-gruppens medlemmer, to tyskere, en hollænder og danskeren Mariegård, efter at tyskeren Pahl og Mariegård dagen i forvejen havde taget forholdene i øjesyn på stedet.

Mariegård forklarede i retten, at det kun var selve restaurationen, der skulle sprænges i luften, og han påstår, at man ikke vidste, der var beboelse i ejendommen; men man spørger uvilkårligt sig selv, hvad han så var henne i ejendommen for dagen før. Det rette forhold er sikkert, at man slet ikke havde bekymret sig om, hvor mange menneskeliv attentatet ville udslutte.

Den 1. august 1944 dræbte gruppen guldsmed Palle Skånstrøm på Kultorvet i København. Det danske politi kom i besiddelse af en jakke, som en af gerningsmændene havde mistet på gerningsstedet, og i jakken fandtes en skrivelse af følgende indhold i oversættelse fra tysk:

Den 22. august 1944 sprængte kl. 1 om natten Peter-gruppen sporvognsremisen i Århus, og efter sprængningen udbrød der brand. Alle byens sporvogne og hovedparten af Trambusserne blev ved den lejlighed ødelagt. Men andet opnåedes heller ikke. Byens borgere bevarede roen.

»For fremragende personlig indsats og særlige ydelser ved gennemførelsen af en særlig opgave i det besatte område udtaler jeg min anerkendelse.

Himmler« (sign.).

Skrivelsen var stilet til Svend Thybo Sørensen. Han var dog ikke selv med, men han havde lånt jakken til en af gerningsmændene, og allerede på dette tidspunkt var det danske politi klar over, at drabene på danske patrioter skete efter højeste tysk ordre.

Den 8. oktober 1944 forøvedes et ondartet attentat mod et ekspres-tog ved Hobro, hvorved 10 personer blev dræbt, 9 hårdt såret og mange let såret. Under retssagen erklærede Brøndum, at ordren til dette attentat var kommet fra Bovensiepen, og den lød på, at bomberne skulle anbringes i 1. classes kupeer. Nedermark Hansens udtalelser lød på, at det var Peter (Schwerdt), der havde givet ordren, men at den stammede fra højeste sted. Attentatet skulle være gengæld for jernbanesabotagerne. Bomberne blev anbragt i mapper, og Brøndum og Nedermark Hansen anbragte deres mapper på knager i gennemgangsvogne

Den 14. decbr. 1944 kl. 6,15 hørte man i Odense braget af en voldsom eksplosion. Det var »Odinstårnet«, der blev sprængt i luften af Peter-gruppen. Det blev fuldkommen ødelagt, men faldt ind over den tilstødende mark, så trafikken ad landevejen Odense-Middelfart ikke spærredes derved.

og forlod så toget. Kun de bomber, der var anbragt af Brøndum i den forreste vogn, eksploderede og ødelagde to 1. classes vogne. I retten hævdede Nedermark Hansen, at han inden han hængte sin mappe med sprængstoffet fra sig i toget, anbragte to tændblyanter, der skulle antænde ladningen, på en sådan måde, at de ikke kunne fungere. Faktisk blev det umiddelbart efter attentatet oplyst, at sprængladningen i den ene mappe ikke var antændt, fordi sprængblyanterne var forkert anbragt. Dette har Nedermark Hansen formentlig fået at vide, og så har han benyttet sig af dette til at give rollen som frelsende engel. Også dette attentat var i nøje overensstemmelse med den tidligere omtalte ordre om gengældelsesaktioner; kun anbragte man her sprængladningerne inde i toget for ikke - som ved jernbanesabotagen - at ødelægge selve spornettet, som tyskerne var interesseret i at bevare.

Dette attentat er symptomatisk for hele tyskerterroreren. Målet var kun at ødelægge og dræbe, uden hensyn til, hvem eller hvad det gik ud over. Hvis man sammenligner denne fremgangsmåde med modstandsbevægelsens stikkerlikvidationer og sabotagehandlinger, der altid havde en ganske bestemt baggrund, nemlig ved likvidationer at fjerne en fare for bevægelsen og ved sabotager at ubrugeliggøre led i den tyske krigsmaskine, vil enhver kunne se den moralske baggrund for mod-

standsbevægelsens aktioner, medens tyskernes terroraktioner ret beset var udslag af desperation over manglende evne til at bekæmpe den danske modstandsbevægelse.

Den 19. december 1944 sprængte Peter-gruppen Østasiatisk Kompagnis imponerende bygning i Holbergsgade i København. Ødelæggelsen, hvori bl.a. Brøndum deltog, blev foretaget ved anbringelse af bomber i bygningen, og samtidig blev der hældt brændbare vædske ud over gulvene, så man var sikker på, at en omfattende brand ville fortære, hvad ikke bomberne fik tilintetgjort. Hipofolk var udkommanderet for at forhindre vagtværnet og brandvæsenet i at redde nogen del af bygningen.

Den 5. januar 1945 foretog gruppen attentat mod Tuborgs fabrikker på Strandvej, hvor kedel- og maskinanlægget blev ødelagt og skade forvoldt for 5 millioner kr. Allerede i efteråret 1944 havde Bothildsen Nielsen Tuborgs fabrikker under observation, og der blev fremskaffet tegninger over anlægget, der helt skulle ødelægges. Nu nøjedes man med at ødelægge kedel- og maskinanlægget. Efter Bothildsen Niensens

Den 19. december 1944 ødelagde Peter-Gruppen Ø.K.'s hovedkontor i København. Ved sprængbomber og brandvædske blev den monumentale og skønne bygning tilintetgjort, og skaden blev løseligt anslået til ca. 3 millioner kroner.

Natten til den 22. febr. 1945 hærgede Peter-gruppen de store strøggader - Nørregade, Guldsmedgade og Ryesgade - i Århus. I og uden for en række ejendomme i gaderne havde banden placeret bomber, hvis sprængning havde en fuldkommen ødelæggelse til følge. Murene faldt mangfoldige steder, eller bygningerne gik op i luer. I Nørregade brændte et menneske inde, medens fire andre dræbtes i Guldsmedgade. - Billedet viser ødelæggelsesværket i Guldsmedgade, hvor C. B. U.-mandskab forgæves kæmper mod ilden.

oplysning var grunden til sprængningen, at nogle af Tuborgs ledelse og personale var mistænkt for »illegal« virksomhed.

Den 18. januar 1945 raserede gruppen Apolloteatret i København, hvor skaden blev opgjort til 1 million kr. Efter Brøndums og Bothildsen Niensens forklaringer var det dr. Wäsche, der opgav, at Apolloteatret skulle sprænges, fordi en revy, det opførte, var i engelske farver, og der var i flere biografer illegalt vist en smædefilm mod Hitler, som fremstilledes med en flue på næsen. Dette skulle hævnnes.

Den 23. januar 1945 blev Carl Alters Etablissement i Valby ved København sprængt, og der ødelagdes værdier for 7 millioner kr. Brøndum var selv kommet med forslaget, og grunden var, at man mente, der blev trykt »illegale« skrifter i etablissementet.

Et par dage før sprængte Peter-gruppen Bang & Olufsens Radiofabrik i Struer, hvor ødelæggelsen blev opgjort til 2½ million kr. Fabrikken ville ikke arbejde for tyskerne.

Den 20. februar 1945 dræbte Peter-gruppen de fire læger: Fabricius, Adelsteen, Ørsberg og Hvalkof på Odense Amtssygehus.

Mariegård har i retten forklaret, at gruppen gennem Issel havde henvendt sig til Hitler, fordi den ville fritages for at foretage flere drab og attentater, da den var blevet klar over, at terrorvirksomhed ikke hemmede modstandsbevægelsen, men snarere skaffede den flere tilhængere. Banditterne ønskede, at der i stedet skulle foretages officielle henrettelser af sabotørerne.

Enhver, der kender Hitlers indstilling, der jo gik ud på, at der ikke måtte skabes martyrer gennem officielle domme og henrettelser, måtte være på det rene med, at en sådan henvendelse var ørkesløs, og resultatet blev da også efter Mariegårds

egen forklaring, at der kom ordre til at forstærke gruppens virksomhed. Den gennemførte derpå, hvad Bothildsen Nielsen i retten kaldte »en af de frygteligste turneer, gruppen har været på«, og han tilføjede, at voldshandlingerne her var sket efter direkte ordre fra Hitler.

Det var meningen, at de på sygehuset skulle skyde overlæge Møller, men da han ikke var hjemme, skød de de ovennævnte fire læger. I alt skulle der skydes otte læger. Bothildsen Nielsen har forklaret, at han gik op på tredie sal i lægebygningen og gav de læger, han traf, ordre til at gå ned i stueetagen, da huset skulle sprænges i luften. Da han kom ned igen, var de fire nævnte læger samlet her. De fik ordre til at vende sig med ansigtet mod væggen, hvorpå de blev skudt ned bagfra. I Odense skulle desuden teaterdirektør Helge Rungwald have været dræbt, men han blev ikke truffet. Derimod dræbte gruppen installatør Valdemar Petersen, konsul Christgau og løjtnant Tang.

Gruppen fortsatte derpå sit rædselstogt op gennem Jylland.

Ovenstående er kun et tilfældigt udpluk af beretningerne om Peter-gruppens rædselsgerninger, men det er vist rigeligt til at give en karakteristisk af dens virksomhed.

Dens leder har i retten forklaret, at alle danskerne, der var medlemmer af gruppen, vidste, hvad de gik ind til, før de trådte ind i den, da man ikke kunne risikere, at nogen, som først var kommet ind, modarbejdede gruppen. De første fem danskere kom i foråret 1944 fra Berlin, hvor de var uddannet til arbejdet. Schwerdt havde gjort dem bekendt med, hvad de skulle deltage i, og de havde uden tøven erklæret sig parat.

De aktive tyske medlemmer af Peter-gruppen var:

Sturmbannführer Alfred Naujocks, der var nominel leder af gruppen, men kun opholdt sig Danmark i nogle få og korte perioder. Han var et stykke tid interneret i en engelsk lejr i Tyskland, men flygtede derfra. Der har siden flere gange gået rygter om, at han atter er fanget, men dette er næppe rigtigt.

Hauptsturmführer Otto Friederich Alexander Schwerdt, der udførte gruppens første terrorhandling, og som var den virkelige leder, bortset fra de korte perioder, da Naujocks opholdt sig i Danmark.

Leo Neuman, hvis virkelige navn er Nebel. Han var født i Schweiz

og var tidligere agent for Reichssicherheitshauptamt i Berlin.

Kriminalassistent Kurt Carstensen fra Flensborg, der deltog i de første gengældelsesdrab, og som blev anholdt i København.

Unterscharführer Adam Gfølter, født i Østrig og fundet i en interneringslejr i den amerikanske zone.

Untersturmführer Wolfgang Heinrich Paulus Söhnlein, en overgang leder af sikkerhedspolitiet i Odense. Han forberedte og deltog i mordet på pastor Kaj Munk. Han er arresteret i Odense og venter sin dom som krigsforbryder.

Hauptscharführer Ludvig Huf, der var ansat ved det tyske sikkerhedspoliti i København og var forbindelsesmand mellem dette og Peter-gruppen. Han blev dræbt under Shellhusets bombardement.

Standartenoberjunker Drost, en overgang leder af en underafdeling i Odense. Han kom ret hurtigt tilbage til Tyskland. Det vides endnu ikke, hvor han opholder sig.

Oberscharführer Fritz Himmel efterfulgte Drost som leder af underafdelingen i Odense og blev dræbt under afvæbningen af det danske politi.

Unterscharführer Otto Wagner, hvis skæbne er ukendt.

Unterscharführer Walter Gläsner, der senere faldt under kampe i Tyskland.

Untersturmführer Hans Wilhelm Adolf Juhl (Gestapo-Juhl), der var leder af det tyske sikkerhedspoliti på Visborg ved Helsingør. Han blev dog kun anvendt til mere underordnet arbejde. Han er arresteret i Helsingør og venter på dom som krigsforbryder.

Unterscharführer Fritz Jesse, der er forsvundet.

Sturmmann Christian van Baalen, født i Holland og en tid søgende kontakt med modstandsbevægelsen og deltagende i nogle af dens aktioner. Han er arresteret i København og venter sin dom som krigsforbryder. Han har også arbejdet for tyskerne i Holland.

Sturmbannführer Schmidt, der en tid ledede en underafdeling i Århus. Han er forsvundet.

Sturmmann Carl Nevermann, der tidligere havde arbejdet for Reichssicherheitshauptamt i Berlin, er forsvundet.

Hauptsturmführer Horst Issel, der var leder af Peter-gruppen i de sidste fem måneder før befrielsen, og som udfoldede en langt større terrorvirksomhed end Schwerdt. Issel er forsvundet, og man ved intet

nærmere om ham.

Leif Schmidt, født i Norge, forsøgte drabet på landsretssagfører Hjermind, der er omtalt tidligere her, men blev anholdt af det danske politi, som dog måtte udlevere ham til tyskerne. Han er nu arresteret i Norge og venter sin dom.

Personerne skiftede fra tid til anden, og der var aldrig mere end ca. ti af dem aktive på én gang.

Peter-gruppens danske medhjælpere var følgende:

Henning Emil Brøndum, Kaj Henry Bothildsen Nielsen, Ib Nordermark Hansen, Åge Thomas Mariegård, Robert Lund, Helge Erik Lundquist og Svend Thybo Sørensen, der alle idømtes dødsstraf og henrettedes den 9. maj 1947.

Poul Alfred Grell og Kaj Christian Jensen, der idømtes fængsel på livstid.

Ove Hans Vesterman, som idømtes 8 års fængsel.

Poul Ejner Berthelsen, der blev likvideret af modstandsbevægelsen i juni 1944.

Willy Tage Strynbo, likvideret af modstandsbevægelsen i april 1945.

Fritz Køppe, en medicinsk student, der medbragte bevæbnet vagt, da han tog sin embedseksamen ved Københavns Universitet i foråret 1944, men blev likvideret af modstandsbevægelsen kort efter.

Niels Rasmus Ib Birkedal Hansen, der blev arresteret i Sydtyskland den 18. marts 1947 og i begyndelsen af maj ført til Danmark.

Peter-gruppen arbejdede intimt sammen med det tyske sikkerheds-

Tre værdige repræsentanter for tysk kultur: tre ondartede Gestapister, der huserede i Århus. - Manden længst t.v. er en snakkesalig øltysker, kriminalobersekretär Arthur Hugo Emil Carsten, f. 6. febr. 1903. Han havde tidligere været med til at bekæmpe den polske modstandsbevægelse - med samme negative resultat, som hans rige evner forskaffede ham i kampen mod den danske. Under forhørene var han den hårdeste benægter. Måtte han til sidst give op, fordi beviserne mod ham var absolut fældende, svarede han kun med et bredt grin. - I midten ser man kriminalangestellter Werner Johannsen, f. i Neumünster den 17. decbr. 1924. Han var en særdeles intelligent ung mand, der foruden sit modersmål talte flydende dansk, engelsk og fransk. I cellen fordybede han sig bl.a. i filosofi. Under forhørene havde han intet imod at fortælle om sine meritor - men glemte heller ikke sine kammeraters! Yderst t.h. sidder kriminalsekretar Max Walther Hermann Lehmann, f. i Magdeburg den 8. decbr. 1899. Han var en af Gestapos brutaleste sadister i Århus, men optrådte som fange yderst slesk og krybende. Det var ham slet ikke ubehageligt at høre ofrene for hans mishandlinger fortælle om deres lidelser; men var tilfældet særlig modbydeligt, kunne han afbryde med en skuldertrækning og en bemærkning som: »Det er ganske uden betydning i sammenligning med mine private bekymringer! I øvrigt havde jeg ordre til at mishandle disse mennesker!«

politi og fik i hvert fald på et senere stadium opgivet ofre for drab og objekter for ødelæggelse af dettes lokale ledere, således af Söhnlein, Dohse og Gutman, der efter hinanden var ledere af det tyske sikkerhedspoliti i Odense. Peter-gruppens medlemmer fik i den senere tid ordre til at melde sig til sikkerhedspolitiet i en bestemt by, og der fik de så besked på, hvad de skulle udføre, og fik hjælp og vejledning dertil.

Det er foran beskrevet, hvorledes kriminalrat Bunke i København var indblandet i drabsforsøget på landsretssagfører Hjermind; men Gestapos folk har også selv på gader og stræder skudt tilfældige forbi-passerende ned, idet de fik ordre til at gå ud og skyde et bestemt antal personer på gaden. Det fortælles, at en Gestapo mand i Århus fik en meget unådig modtagelse, da han kom hjem efter en sådan ekspedition uden at have kunnet få sig til at skyde en 16 års dreng.

Gestapos og det tyske sikkerhedspolitis folk har også i København dels selv udtaget fanger fra fængslerne, som de dræbte ved nakkeskud og henkastede på gaden, dels ladet HIPO gøre dette.

Retssagen i Københavns Byret mod de anholdte masse mordere sluttede med, at flere af dem fremsatte en udtalelse. Brøndum gav sikkert også udtryk for alle de andres opfattelse, da han ved denne lejlighed bl.a. sagde, at de ikke betragtede sig selv som helte, men som soldater, der havde gennemgået en hård skole og ofte under krigen havde deltaget i handlinger, som de mange gange anså for et beskidt job. De handlede imidlertid under militær disciplin, og det havde de også gjort under deres deltagelse i Peter-gruppens myrderier. Han erkendte, at han af egen vilje var gået ind i Peter-gruppen for at bekæmpe modstandsbevægelsen med de samme (!) midler, som denne brugte over for tyskerne og deres danske håndlangere, og han ville hævde, at han og hans kammerater havde kæmpet for de åndelige værdier, som de havde fundet i den tyske nationalsocialisme, ganske på samme måde som modstandsbevægelsen havde kæmpet for de demokratiske ideer. Han ville derfor hævde, at han og hans kammerater ikke kunne dømmes, såfremt ikke modstandsbevægelsens mænd ligeledes blev dømt. Endelig bemærkede han, at mange udenlandske politifolk og adskillige modstandsfolk havde været interesseret i at se ham og hans kammerater under fangenskab, og flere af dem havde udtalt, at han i dag ville have været en stor mand, hvis han havde kæmpet på den anden side.

Brøndums udtalelser kan vel betragtes som kvintessensen af det for-

svar, der blev stillet op af samtlige tyskernes danske lejesvende. Det var dog sikkert motiver af helt anden og mere personlig for ikke at sige egoistisk art, der satte dem i gang med deres dyriske, landsforræderiske handlinger.

Under omtalen af bombeattentatet mod eksprestoget ved Hobro er der draget en sammenligning mellem gruppens og modstandsbevægelsens handlinger og gjort opmærksom på den manglende moralske baggrund for tyskernes terror i modsætning til modstandsbevægelsens likvidationer og sabotageaktioner, men denne forskel så Brøndum altså bort fra. Og han så ligeledes bort fra, at han og hans kammerater var født som danske, og at hver enkelt af de rædselshandlinger, han udførte i Peter-gruppen, var et nyt forræderi over for hans fædreland. Netop dette betingede forskellen mellem de danske og de tyske medlemmer af gruppen. De tyske medlemmer var ganske simpelt krigsforbrydere af værste sort og intet andet. De danskfødte var både krigsforbrydere og landsforrædere.

III

Hipokorpset (Hilfspolizei) blev dannet efter det danske politis opløsning i september 1944. Det oprettedes af politigeneral Pancke, og dets opgave var til at begynde med at bistå det tyske politi ved behandling af sager, der krævede dansk talende personer til afhøringen og lign. Hipokorpset var således til at begynde med helt underordnet det tyske politi.

»E.T.«. (en gruppe under Schalburgkorpset) havde ved det danske politis opløsning lokaler i Dahlerupsgade 1 med Erik V. Petersen som chef, og denne blev af politigeneral Pancke udnævnt til chef for HIPO. Hele E.T., der på det tidspunkt havde flere hundrede mere eller mindre fast ansatte medarbejdere alene i Storkøbenhavn, flyttede over på Politigården og dannede kernen i Hipo-korpset.

I december 1944 rykkede kriminalrat Bunke, der var leder af den tyske sabotageafdeling på Dagmarhus, over på Politigården med sin afdeling, og han fik overopsynet med Hipokorpset. SS-standartenführer Bovensiepen var imidlertid Bunkes chef, idet Bunke hørte til det tyske sikkerhedspoliti, så Bovensiepen har altså i vid udstrækning medansvar for Hipokorpsets forbrydelser.

Korpset havde sin egen danske stab, der bestod af Erik V. Petersen

Tre betalte landsforrædere og medlemmer af Peter-gruppen - Brøndum, Bothildsen Nielsen og Mariegård - står for skranken i Kbh. byret, hvor deres eksempløse ugerninger og tilsvinden af landsmandsskabets lov skal oprulles, så de kan få deres velfortjente dom og straf - kommende 5. kolonne-mænd til advarsel!

som chef (likvideret), Mogens Otto Reholt som næstkommanderende (likvideret), Frederik Christian Emil Mortensen som chef for de civile afdelinger (anholdt i København) og Oktavius R. H. Norreen som chef for den uniformerede afdeling (anholdt i København).

Efter at Erik V. Petersen var ryddet af vejen den 19. april 1945, blev Norreen chef for korpset, og obersturmführer Tage Petersen fra »Germanische Leitstelle« i Jernbanegade blev chef for den uniformerede afdeling. For øvrigt havde korpset følgende afdelinger:

Afdeling 1. Efterretningstjenestens registratur, leder: Erik Irsen.

Afdeling 2. Kommandocentralen, leder: Martin Johannes Larsen.

Afdeling 3a. Civil gadepatrøille, leder: Poul Viggo Justesen.

Afdeling 3b. Kontrol af aviser, litteratur, leder: Justesen.

Afdeling 3c. Civilt vagthold til bevogtning af truede nazister, leder: Justesen.

Afdeling 4. Schiøler-gruppen, leder: Ib Gerner Ibsen.

Afdeling 5. Uniformeret Hipo, leder: Martin Johannes Larsen.

Afdeling 6. Gendarmeriposter på 5 politistationer i København og

25 Støttestrukturer i Provinsen, leder: Langjritz.

Afdeling 7. »E.T.« central. Fjernskrivere og Teknisk Afdeling, leder: Løjtnant Block.

Afdeling 8. Radiotjenesten.

Afdeling 9a. Samarbejde med nazister i København, leder: Olaf Hanoi.

Afdeling 9b. Samarbejde med nazister i Provinsen, leder: Hanoi.

Afdeling 9c. Jørgen Lorentzen-gruppen, leder: Jørgen Lorentzen.

Hele korpset talte ca. 700 medlemmer.

Meningen var som nævnt, at det skulle bistå det tyske politi, og dets medlemmer deltog derfor i utallige anholdelser, ransagninger og andre aktioner under tysk ledelse; men hipoerne, som de blev kaldt, begyndte hurtigt at optræde på egen hånd, terroriserede befolkningen og søgte at provokere den til handlinger, der kunne give dem påskud til at skyde. At de ikke skulle have megen grund til at myrde folk, fremgår deraf, at hipofolk i tiden fra 27. november 1944 til 2. maj 1945 forøvede 50 drab og drabsforsøg under aktioner, som de foretog på egen hånd i Storkøbenhavn, altså uden ordre fra tyskerne. Hvis man tillige medregner alle de drab, der er forøvet af hipofolk under tyske aktioner, kommer man op på et meget højt tal.

Alene det nævnte ville være mere end tilstrækkelig grund til at betegne hipo korpset som et terrorkorps; men enhver, der har haft lejlighed til at følge korpsets optræden ved næsten alle lejligheder, vil erkende, at et korps med en sådan række skændselsgerninger bag sig ville blive betragtet som et terrorkorps selv i de mest barbariske tidsaldre.

Det tyske politi var forholdsvis fåtalligt, og derfor deltog hipomændene i mangfoldige af dets anholdelser. Efter nogen tids forløb blev det fast regel, at hipo-mænd var til stede ved og deltog i afhøringerne, ofte tillige som tolke. Det kneb nemlig for tyskerne at skaffe tolke nok.

Rollerne ved afhøringerne blev fordelt således, at tyskerne og deres eventuelle tolke udspurgte de anholdte, og hvis der ikke blev givet de ønskede svar, fik de en knyttet næve i ansigtet. Hjælp dette ikke, tog hipomændene fat og mishandlede dem på alle optænkelige måder.

Erik Viktor Petersen (f. 1902) havde haft ansættelse i det danske politi, men gik under besættelsen i fjendens sold som leder af Efterretningstjenesten. Denne, der oprindeligt udgjorde en underafdeling af Schalburgkorpset, blev nu - i marts 1944 - delt i tre afdelinger, der efterhånden udbyggedes yderligere, så den omkr. februar 1945 omfattede ti afdelinger med Erik V. Petersen som chef for den samlede stab. Han havde sine kontorer i Dahlerupsgade 1, 3. sal, med firmanavnet »Seidenfaden & Co.« på døren, medens stabens øvrige medlemmer holdt til på Politigården. Hans sekretær, fru Lieder, var en søster til fru v. Schalburg. Hver dag indfandt lederne af efterretningstjenestens forskellige afdelinger sig hos ham for at aflægge rapport om, hvad der opsnusedes vedrørende det illegale arbejde, ikke mindst blandt de politibetjente, som var gået under jorden efter den 19. septbr. 1944. På grundlag af disse rapporter besluttede de »kompetente« myndigheder både mord og andre terrorhandlinger, som man - enfoldigt nok - tænkte sig skulle hindre modstandsbevægelsens stadig stigende aktivitet. Erik V. Petersen var altså chef for en stikkercentral af meget betydeligt format, og han og hans kvindelige sekretær derfor en uberegnelig og stor fare. Følgelig måtte man gøre kort proces med dem. Fru Lieder likvideredes i marts 1945, og Erik V. Petersen fulgte efter den 19. april s.å. At han, inden denne retfærdige straf eksekveredes, havde levet herrens glade dage med »Wein, Weib und Gesang«, fortæller det her gengivne fotografi. Det blev fundet efter befrielsen og taler helt for sig selv - en meget sigende baggrund for de mord på danske patrioter og på uskyldige landsmænd, som denne enestående slyngel har medansvaret for.

Det skal ikke her forsøges at skildre den umenneskelige behandling, fangerne var udsatte for fra hipomændenes side, men for at give et glimt af, hvad der foregik på Politigården i København, skal her meddeles en beretning, som stammer fra en mand, der gik turen igennem, om hans første dag på Politigården.

Han blev anholdt, da han kom op på et kontor, hvor han skulle deltage i arbejdet med et illegalt skrift. Sammen med flere andre personer blev han kommanderet til at holde hænderne vejret og måtte stå således i flere timer. Så blev de anholdte proppet ind i en transportvogn og kørt til Politigården, hvor de blev skilt ad. Vor mand blev ført ind på et værelse, hvor der var 5-6 hipomænd til stede, og en af dem tog alt op af hans lommer, medens han selv - iført håndjern og med hænderne på ryggen - så til.

Vor mand havde, som alle ordentlige illegale, et falsk legitimationskort, og dette opdagede de på en eller anden måde. Han havde fortalt, at han kom op for at arbejde på kontoret, og han erkendte, at han var klar over, det var et illegalt skrift, det drejede sig om. Det kunne han

nemlig ikke komme uden om, da hipomændene havde beslaglagt det halvfærdige skrift. Imidlertid havde han bedyret, at han ikke kunne give oplysninger om, hvem der i øvrigt havde med det skrift at gøre, da han kun mødte på kontoret og kun kendte nogle dæknævne, men ingen adresser eller forbindelser.

Da han sagde dette, fik han en knyttet hånd i ansigtet, så han nær havde tabt balancen, og da man opdagede, at legitimationskortet var falsk, blev hipomændene ude af sig selv af raseri, tvang ham ned i en stol, en hipomand satte sig på hvert af hans knæ, og han blev nu bearbejdet med knyttede næver i ansigtet et godt stykke tid. Han sad med sine sammenlængede arme og kunne kun vende hovedet i forsøg på at undgå slagene. De øvrige tilstedeværende Hipo-folk blev efterhånden mere og mere ophidsede - måske fordi de ikke alle kunne komme til at slå ham i ansigtet på én gang. De dansede rundt i værelset og svingede deres pistoler og bedyrede, at om et øjeblik ville de skyde ham, fordi sådan et svin ikke var bedre værd.

Kort efter blev der kaldt på vor mand, i hvert fald holdt hipomændene op med at mishandle ham, og han blev ført til et andet værelse, hvor en tysk politimand og hans tolk var til stede. Det så meget fredeligt ud, og den anholdte fik anvist en stol lige over for politimanden. Tolken blev der ikke brug for, da vor mand udmærket kunne forstå og tale tysk, og dette viste sig at være en meget stor fordel, fordi derved alle de irritationsmomenter blev undgået, som ellers uvægerligt opstår, når spørgsmål og svar skal oversættes mellem en, der har hele magten, og en, der slet ingen magt eller ret har.

Vor mand gentog sin historie og bedyrede, at han havde fortalt hele sandheden. Tyskeren sagde, at han løj. Han slog ham ikke, men sagde, at det var bedst for hans egen skyld at fortælle alt, hvad han vidste, for ellers havde de jo midler til at tvinge ham til at tale. Den anholdte bedyrede på ny, at han ikke kunne fortælle mere; det var muligt, man kunne tvinge ham til at fortælle nogle historier, men så blev det ikke sandhed, de fik at vide, for sandheden havde han fortalt.

Sammenlignet med hipofolkene var den tyske politimand, trods al brøsigthed, forholdsvis spag, og vor mand spurgte ham, om det var det tyske politi værdigt at lade hipofolkene behandle ham på den måde, de havde gjort. En sådan behandling ville det danske politi finde langt under sin værdighed at tillade. Han spejdede samtidig intenst i tyske-

rens ansigt for at se, om hans ord gjorde nogen virkning, og det viste sig virkelig, at han havde truffet den rette streng, for tyskeren sagde, at nu kunne det være nok for i dag, nu ville han blive ført over i arresten.

Tyskeren skulle til at ringe på en klokke for at tilkalde hipomændene; men han betænkte sig og førte selv sammen med tolken den anholdte til arresten.

Vor mand var meget forbavset over dette; men da han kom ind i cellen, hvor der sad flere andre, fik han at vide, at tyskeren måtte have gjort det for at beskytte ham mod flere mishandlinger fra hipofolkenes side. Det var nemlig meget almindeligt, at hipofolkene mishandlede fanger på vejen fra forhør til arrest, når fangerne på en eller anden måde havde stødt dem, ja, det skete ikke helt sjældent, at en fange, der havde fornærmet hipofolkene, blev skudt på vejen til eller fra arresten, selvfølgelig under »flugtforsøg«.

Kort efter at den anholdte var kommet ind i cellen, blev en ung patriot på 17 år skubbet derind og faldt om på briksen. Han havde næsten intet tøj på, og det viste sig, at hele kroppen fra isse til og med fodsåler var ophovnet af striber efter slag med et tov eller en stok. Den unge mand var besvimet, men det lykkedes at få ham til sig selv, og han fortalte da, at han var blevet mishandlet i flere timer med stokkeslag på kroppen og under fodsålerne. Det var han blevet dagen før, og det samme ville hænde dagen efter. For tyskerne forlangte, at han skulle tilstå, han var med i en sabotagegruppe, der var i besiddelse af våben, og de krævede, at han skulle fortælle, hvem de andre medlemmer var, og hvor våbnene var gemt. Det var hipoer og tyskere, der mishandlede ham. De fortalte ham, at en anden ung mand, Carl - der senere blev henrettet som sabotør -, havde tilstået, at vor patriot, Peter, havde været medlem af gruppen. Den tilståelse, sagde de, var faldet, efter at Carl var blevet behandlet på samme måde som nu Peter, og de havde råbt, at de ville blive ved med mishandlingerne, indtil Peter tilstod.

Peter var dybt fortvivlet, ikke blot fordi han blev mishandlet, men også fordi han ikke vidste sine levende råd. Han kendte Carl, der havde været hans legekammerat i skolen, men han anede ikke, at han var sabotør, og kendte ikke noget til de øvrige medlemmer i Carls sabotagegruppe, og nu var han bange for, at han skulle blive pint og mishandlet så længe, at det gik ham som Carl; at han altså opgav et eller andet tilfældigt

Navn på en af sine Bekendte. Det blev langt ud på natten, før han faldt i søvn, beroliget ved ord fra en mand, der aldrig i sit liv havde tænkt på, at han skulle få noget med sjælesorg at gøre, men som i sin dybe medlidenhed fandt netop de ord, der kunne få Peter til at sove roligt ind som det barn, han var.

Først da kunne vor mand prøve på selv at falde i søvn; men der gik mange timer, før det lykkedes.

Af særlig interesse for det her behandlede emne er Hipokorpsets Afdeling 4: Schiøler-gruppen, og Afdeling 9c: Jørgen Lorentzen-gruppen.

Schiøler-Gruppen var opkaldt efter lederen, der gik under navnet »Schiøler«, men som i virkeligheden hed Ib Gerner Ibsen. Den havde forbindelse med en tysk løjtnant »Clasen« fra Viborg, hvis rigtige navn var Glissmann, og som underviste gruppen i brug af sprængstoffer, idet det var meningen, at den skulle danne kærnen i en såkaldt varulvebevægelse, hvis formål skulle være at føre partisanrig bag den front, som man regnede med før eller senere ville komme i Danmark. Den gravede til dette formål sprængstoffer og våben ned rundt om i landet.

Gruppen bestod af ca. 30 medlemmer foruden lederen, og dens opgave var kamp mod den danske modstandsbevægelse i alle dens former, særlig ved schalburgtage og drab. Den blev oprettet i 1944 som en helt selvstændig organisation, der arbejdede snævert sammen med kriminalrat Bunke, hvis afdeling særlig behandlede sabotagesager. Til at begynde med mødtes dens medlemmer på forskellige cafeer; men senere fik de kontorer på Politigården og blev tilsluttet Hipokorpset. Alligevel bevarede gruppen stadig en ret stor selvstændighed. I sin levetid forøvede den 24 drab og drabsforsøg, 3 sprængningsattentater, 3

Octavius Righardt Holger Norreen (f. 1907) blev ansat i ordenspolitiet i København 1932 og kriminalbetjent 1939. Han udtrådte af politiets tjeneste den 12. maj 1943, da han - efter eget sigende - skulle tiltræde en stilling som officer i Waffen-SS. Han blev ikke alene obersturmführer i dette berygtede korps, men gik senere over til Schalburgkorpset som Gerichtsoffizier og havde som sådan korpsets disciplinære sager under sig. Endnu noget senere beordredes han af politigeneral Pancke til Efterretningstjenesten, hvorunder HIPO sorterede. Også her indtog han en fremskudt stilling som chef for den uniformerede afdeling, og da HIPO's chef, banditten Erik V. Petersen, likvideredes den 19. april 1945, overtog Norreen hans funktioner. At han øjeblikkelig arresteredes ved befrielsen, siger sig selv. Billedet viser ham i det øjeblik, frihedskæmperne har taget ham og overgivet ham i rettens hænder. Det er ikke noget imponerende indtryk, han fremkalder nu, da hans tilværelse som landssviger og terrorist er afsluttet.

brandstiftelser og 4 røverier, og den har sikkert ansvar for mange flere forbrydelser, der endnu ikke er opklaret. Desuden bistod den tyskerne ved særlige aktioner.

Jørgen Lorentzen-gruppen havde navn efter Jørgen Børge Adel Lorentzen. Den blev dannet efter tysk ordre i slutningen af januar 1945 med Ove Würtz som leder; men Lorentzen, der havde arbejdet i Afdeling 9 siden november 1944, tiltvang sig førerskabet.

Gruppen arbejdede direkte under kriminalrat Bunke, og dens opgave var bekæmpelse af den danske modstandsbevægelse. Den foretog en mængde anholdelser og beslaglagde en mængde våben og ammunition hos modstandsbevægelsen. Når den havde fanget en af dennes folk, mishandlede den ham på alle måder for at aftvinge ham oplysninger om modstandsbevægelsen, og mange af fangerne blev dræbt efter mishandlingen og henkastet på gaden. For øvrigt udførte gruppen også en del clearingmord, ligesom den deltog i attentaterne natten til den 20. april 1945, da der som hævn for likvideringen af Hipokorpsets chef, Erik V. Petersen, blev forøvet 5 drab, nogle drabsforsøg og flere bombeattentater rundt om i København.

I gruppens korte levetid forøvede den 20 drab og drabsforsøg, 10 bombeattentater og mange flere forbrydelser.

Lille Jørgen-gruppen havde også til huse på Politigården, men havde kun løsere forbindelser med Hipokorpset. Dens leder var Jørgen Christian Sørensen, kaldet »Ingeniør Jørgensen« eller »Lille Jørgen«. Den arbejdede direkte under Bovensiepen og var dannet på tysk initiativ i sommeren 1944.

Gruppen havde 15 medlemmer, som forøvede en mængde mord. De yndede at optræde som illegale og kom ofte derved tæt på livet af modstandsbevægelsens folk.

IV

Sommerkorpset blev stiftet af kaptajn Poul Sommer i efteråret 1943, da han efter at have været chef for Schalburgkorpset i et par måneder blev afløst af Knud Børge Martinsen og afbrød forbindelsen med sit gamle korps, så »Vagtkorpset ved det tyske Lufvåben i Danmark«, som den officielle titel var, blev et selvstændigt korps.

På et tidspunkt talte Sommers Vagtkorps ca. 1200 mand, der var inddelt i fire kompagnier og havde tjenestesteder i København, Gedser.

Disse seks billeder stammer fra en film, som i alle enkeltheder viser, hvorledes en Hipo-bandits overfald på en dansk borger kunne forløbe - lige fra det øjeblik han griber fat i sit offer, til han har slået ham bevidstløs og rådt sparker til sin faldne modstander. Filmen blev taget af en fotograflærling, som tilfældigvis stod inde i en urmagerbutik umiddelbart ved det sted, hvor overfaldet skete. Han havde ånds nærværelse nok til at lade filmen rulle - bag butiksruden!

Gaunø og Grenå. Dets opgave var at bevogte virksomheder, der var af betydning for den tyske krigsmaskine, og mandskabet forrettede tjeneste i sorte uniformer og var på flyvepladserne og på større virksomheder af speciel interesse bevæbnet med geværer og maskinpistoler. Det kan således nævnes, at Sommerkorpset havde vagten på »Nordwerk« i København og »Carltop« og »Globus« i Glostrup, alle tre vigtige led i den tyske krigsindustri her i landet.

Kaptajn Sommer havde først sit hovedkvarter i Vesterport i Køben-

havn, men efter at han havde været udsat for et attentat i Charlottenlund, ved hvilken lejlighed han kun undslap døden, fordi han kørte i en pansret vogn og ved at bøje sig ned undgik at blive ramt gennem vinduerne, flyttede hovedkvarteret ud i Værløselejren, hvor han var under beskyttelse af den tyske værnemagt.

Vagtmændene blev antaget ved en ansættelseskontrakt, hvori lønnen blev fastsat til kr. 120 om ugen for en vagtmand og kr. 130 for en tropsfører, og hvori arbejdstiden var fastlagt til 72 timer ugentlig, indbefattet såkaldt beredskabstjeneste.

Korpset havde en skole i Jonstrup, hvor mandskabet blev uddannet i brug af våben og instrueret i vagttjeneste.

Sommerkorpset er således ikke ved starten anlagt som et terrorkorps, men det havde intim forbindelse med det tyske sikkerhedspoliti, og på skolen blev rekrutterne instrueret om, at de straks skulle indberette til vagtkorpsets ledelse, hvis de fik meddelelse om et eller andet forhold, der kunne skade tyskerne, hvorefter ledelsen ville foranledige en nærmere undersøgelse.

I selve ansættelseskontrakten står anført, at »vagtmanden er underkastet den lovbestemte tavshedspligt og er underlagt straffebestemmelserne for Gefolgschaftsmitglieder der deutschen Wehrmacht«. Så måtte enhver være på det rene med, hvad han gik ind til. De personer, der blev antaget, kom derfor fra moralsk anløbne lag i befolkningen, og der fandtes en del straffede personer imellem dem.

Vagtkorpsets angivne formål var bekæmpelse af sabotage mod den tyske krigsmaskines hjælpevirksomheder her i landet, og på det tidspunkt, korpset blev oprettet, havde næsten hele den danske offentlighed erkendt, at sabotagen mod jernbaner, når de brugtes af tyskerne, og mod industriforetagender og andre virksomheder, der arbejdede for tyskerne, var det eneste felt, hvor de danske modstandsorganisationer på mærkbar måde kunne deltage i krigen for landets befrielse. Sommerkorpset greb derfor ind på det mest afgørende punkt, hvorfor ikke blot de aktive sabotører, men i virkeligheden hele befolkningen fra første færd modtog det med foragt, og »Sommerfolkene«, som de blev kaldt, søgte at møde denne foragt, der gav sig udslag overalt, hvor de kom, med trods, der efterhånden udartede til ren terror.

For at hævde sig på virksom måde slog Sommerfolkene sig sammen i små bander, der - med fingeren på pistolens aftrækker - terrorise-

rede alle offentlige steder, navnlig i København. Berygtet var »Tosca Banden«, der havde sit navn efter Restaurationen »Tosca« i Frederiksberggade, hvor den holdt til.

Adskillige af Sommerfolkene blev ligefrem brugt af tyskerne til terrorhandlinger, formentlig i forbindelse med de foran nævnte undersøgelser, og det danske politi havde ingen midler til at slå ned på disse bander, da Sommerfolkene stod under værnemagtens beskyttelse.

Der er ingen tvivl om, at vagtkorpsets medlemmer i rigt mål blev anvendt af tyskerne. I et enkelt tilfælde anholdt det danske politi i juli 1944 ved et kup en Sommermand, der blev kaldt »Den lille Banan«, og som hed Edvard Anker Petersen, kaldet Due. Han havde blandt andet skudt en politibetjent på Højbroplads og deltaget i drabet af redaktør Sigurd Thomsen samt i en mængde terrorhandlinger. Hans meriter var så grove og så mange, at selv tyskerne undså sig ved at beskytte ham, da de opdagede, at det danske politi kendte dem. Han sad i lang tid i Vestre Fængsel, efter at det danske politi var opløst; men da han viste tegn på sindssygdom, blev han overført til et hospital, hvorfra han imidlertid ved et kup blev afhentet af frihedskæmpere, og modstandsbevægelsen lod ham så likvidere, da man frygtede for, at tyskerne ville forlange ham løsladt og bruge ham til nye terrorhandlinger.

Det er derfor med rette, Sommerkorpset af den danske befolkning blev betragtet som et terrorkorps, og dets uniformerede medlemmer kørte da også ved flere lejligheder gennem Københavns gader sammen med det tyske politi og skød på befolkningen. Korpsets chef forsvandt ved befrielsen; men et godt år senere blev han fundet i en jydsk landsby, hvor han levede under falsk navn, og han afventer nu sin velfortjente straf.

Poul Sommer (f. 1910) blev flyverløjtnant i luftmarinen, forsøgte sig en tid som tørvehandler, men gik konkurs i 1941 og meldte sig så til det tyske luftvåben, i hvis kampe han deltog på Østfronten og i Afrika. Han opnåede kaptajnscharge, vendte hjem i 1943, og nu fulgte det i teksten omtalte Intermezzo med Schalburgkorpset og - i begyndelsen af 1944 - oprettelsen af hans eget vagtkorps, som han ledede, lige til det ophævedes i februar 1945. Det havde da opnået at gøre sig lige så forhadet og foragtet i befolkningen som de andre af tyske kreaturer bestående terrorkorps. Ved befrielsen lykkedes det Sommer og hans ivrigt nazistiske kone at undgå arrestation. De flakkede rundt i nogle måneder, hvorpå han - under falsk navn - købte gården »Bakkely« i Stevnstrup ca. 6 km SV for Randers. Her opholdt det eftersøgte ægtepar sig sammen med frikorpsmanden Johs. Emborg og tyskeren Paul Felz, indtil politiet i juli 1946 kom på sporet af Sommer og arresterede denne »gårdmand«, hvis ejendommelige form for landbrug var ved at blive en fabel i den lille landsby.

V

En stikker er i besættelsestidens forstand en person, der »stikker« en anden person til det tyske politi eller til et af tyskernes organer, d.v.s. giver oplysning om, at vedkommende person på en eller anden måde modarbejder besættelsesmagten og navnlig deltager i »illegalt« arbejde.

Da tyskerne besatte landet, foregav de som bekendt, at de ikke ville blande sig i landets indre forhold, og i den første tid holdt de nogenlunde dette, for så vidt som de kun i ringe grad blandede sig i den enkelte borgers forhold. Det var væsentlig en militær besættelse, tilsigtende rent militære formål, der havde fundet sted. Det tryk, besættelsesmagten ville udøve på landet og dets befolkning, blev ikke rettet mod den enkelte person, men mod statens ledere, som derefter havde at fordele trykket nedad.

I denne periode var der ikke megen brug for stikkere i almindelighed, men kun på ganske bestemte områder. Det var af vigtighed for værnemagten at følge, hvad der foregik inden for det danske militær og det danske politi, og skaffe sig underretning om mulige forsøg på at skabe aktiv modstand i de eneste samlede korps, der var af betydning i så henseende.

Der er derfor ingen tvivl om, at værnemagten hurtigt har fået sine meddelere begge steder, meddelere, der halvt var stikkere og halvt var spioner; men i de første år græssede danskere og tyskere så forholdsvis fredeligt ved siden af hinanden, at det næsten er umuligt at konstatere dette.

Alligevel må det anses for sikkert, at en del af de danske officerer, der var fortryllet af nazismen, med den senere chef for Schalburgkorpset K. B. Martinsen i i spidsen, har ydet tyskerne værdifuld assistance, både ved at give almindelige oplysninger om danske militære forhold og ved meddelelser om enkeltpersoners indstilling og virksomhed.

Det er også givet, at de danske nazister med Frits Clausen i spidsen under deres intime forbindelser med værnemagtsofficerer har ydet omfattende bistand til tyskernes bedømmelse af danske militære forhold og personer og danske politiforhold og politimænd. Det er på ingen måde let at skelne mellem dette - og spionage eller stikkeri.

Nazisternes dagblad, »Fædrelandet«, er egentlig et glimrende eksempel derpå. Der blev i »Fædrelandet« givet mange oplysninger, som

havde værdi for besættelsemagten. Højdepunktet blev vel nok nået, da bladet i foråret 1944 førte en hel kampagne mod det danske politi og derved henledte besættelsesmagtens opmærksomhed på den voksende tilslutning til modstandsbevægelsen inden for delte korps og den dermed følgende forøgede bistand til modstandsfolk, som kom galt af sted.

I »Fædrelandet« nr. 84 for 24. marts 1944 findes på forsiden en stort anlagt artikel med overskrifterne: »Politiet lod manden med sort halvmaske og revolver løbe. Anholdt af ordenspolitiet i folkekøkkenet i Suhmsgade, men straks efter løsladt af opdagelsespolitiet. Et skole eksempel på, hvorledes hr. Begtrup-Hansens politi beskytter borgerne.« Længere henne i artiklen findes som ny overskrift: »I besiddelse af en 9 mm revolver«, senere nævnes, at det drejer sig om en revolver af nyeste model, og i en konklusion siges, at »borgerne fremdeles trygt kan henvende sig til det danske politi ... overbeviste om, at politiet ikke foretager sig noget, der kan bringe den pågældende borger eller politiet i konflikt med de politiske forbrydere«.

»Fædrelandet« blev understøttet af tyskerne, og dets redaktion måtte altså vide, at tyskerne læste bladet for at se, hvad de fik for deres penge. Derfor kan artiklen ganske sidestilles med de stikkerbreve, der var adresseret direkte til Gestapo.

I artiklen angives en bestemt politimand, selv om hans navn ikke nævnes. Ifølge artiklen havde han trods alle gældende bestemmelser løsladt en mand, der var fundet i besiddelse af en 9 mm revolver af nyeste model, og så havde han forsømt at foretage en ransagning hos manden og på folkekøkkenet i Suhmsgade. De »gældende bestemmelser«, der nævnes i artiklen, var bl.a. det tyske sikkerhedspolitis krav om straks at få underretning i et sådant tilfælde. Dette krav kendte artiklens forfatter, der underskrev sig Munin og var politireporter ved »Fædrelandet«. Han - og bladet - måtte altså være på det rene med, at følgerne af artiklen i første række kunne blive, at tyskerne anholdt den angivne politimand. De vidste også, at hele forholdet på det tidspunkt var meget kritisk m.h.t. bevarelsen af dansk retspleje og dansk politi, og artiklen kunne let være blevet den dråbe, der fik bægeret til at flyde over.

Nå, der skete nu ikke noget ved den lejlighed. Sagen blev i dette som i så mange andre tilfælde klaret af det danske politi; men det var ikke »Fædrelandet«s eller artikelforfatterens skyld.

Det i teksten nævnte eksempel på »Fædrelandets systematiske angiveri.

Der kunne fremdrages mange andre angiverier i »Fædrelandet«, men det fremdragne eksempel er typisk for den virksomhed, som bladet ganske skamløst drev, og det er vel heller ikke uden forbindelse med den kendsgerning, der blev klarlagt efter befrielsen, at »Fædrelandet« i lange tider udelukkende blev holdt oppe ved penge, som det fik fra det tyske propagandaministerium, selvfølgelig ikke direkte, men ad omveje. »Fædrelandet«s stikkervirksomhed må derfor karakteriseres som Stikkeri af laveste art: betalt stikkeri.

Det tyske politi var i begyndelsen meget fåtalligt i Danmark, og det var mest ordenspoliti, der blev sendt herop, så det varede et par år, inden der blev rigtig plads for stikkere. De, der kunne ønske at optræde som stikkere, havde ikke rigtig nogen steder, hvortil de kunne sende deres meddelelser med tryghed for, at det ikke blev kendt af andre, og en overgang lod tyskerne endda sådanne meddelelser gå videre til det danske politi.

Efterhånden som forholdet skærpedes mellem dansk og tysk, blev det tyske politi forstærket, og dette medførte en gradvis forandring m.h.t. stikkere, idet det tyske politi alene af sprogvanskeligheder var ude af stand til at gennemføre en effektiv politiundersøgelse, og jo mere tyskerne tabte troen på virkelig hjælp fra det danske politi til disse undersøgelser, des mere ofrede man i penge på at få gode stikkere. I begyndelsen var det tyskorienterede folk, der, uden anden tanke end at gøre sig bemærket hos deres tyske venner, indsendte meddelelser om danske, der modarbejdede besættelsesmagten; men senere, da sabotagen og de illegale blade bredte sig, og det tyske politi begyndte at arbejde selvstændigt, opmuntrede de tyske instanser stikkere ved at betale dusører til folk, der gav oplysninger, som førte til anholdelser. Tyskerne sagde selv, at de fik indsendt så mange stikkermeddelelser, at de slet ikke kunne overkomme at tage sig af dem alle, men måtte nøjes med dem, der var mest værdifulde.

I et værnemagtsarkiv fra 1942 har man fundet en del af disse breve, der spænder over mange felter. F.eks. gør en opmærksom på, at et skrædderfirma, der syr for værnemagten, ikke forarbejder tøjet ordentligt, en anden meddeler, at hans husvært udtaler sig nedsættende om Hitler, en tredje klager over nogle anonyme breve med fornærmelser, hun har modtaget, og sigter en bestemt dame derfor, en fjerde tilbyder at angive tyske emigranter, en femte henleder opmærksomheden på, hvorledes danske boghandlere opreklamerer Kaj Munks tysk fjendtlige bøger, og således kunne man blive ved.

Endnu på dette tidspunkt var meddelelserne forholdsvis lidet værdifulde for tyskerne. Først senere blev der den alvor bag angiverierne, som har ført til mange af de retssager mod stikkere, der er rejst efter befrielsen.

Der kan i flæng nævnes sagen mod maskinmester Svend Erik Olsen, der i København blev dømt til 10 års fængsel for den 2. februar 1945 i et brev til Gestapo at have meddelt, at hans tidligere arbejdsgiver og en række tidligere arbejdskammerater arbejdede illegalt. Eksempler på stikkere er fhv. reservepolitibetjent Herluf Svenningsen, som den 26. februar 1945 i Vestervoldgade angav en tidligere overordnet til Gestapo, der anholdt denne, og Marie Josefine Hagemeister, der skrev et brev til Gestapo, hvori hun anmeldte en bekendt for illegal virksom-

hed. Hun var så forsigtig at rejse fra København til Farum for at lægge brevet i en postkasse dér, men alligevel blev brevet opsnappet, og det kom aldrig til Gestapo. Der er utallige af den slags tilfælde, hvor motivet til afsendelsen af stikkermeddelelser til Gestapo har været et ønske om at hævne sig, skade en uven, jalousi eller lign.

Andre breve er sendt udelukkende for at opnå en dusør, og det brugtes da ofte at indsende oplysningerne under et bestemt mærke eller et opdigtet navn, idet hensigten var, at vedkommende, når han så, at tyskerne benyttede sig af hans oplysninger, ville henvende sig og gøre krav på den ønskede belønning.

Som eksempel på denne fremgangsmåde vedføjes fotokopi af et brev af 6. februar 1945 til Gestapo på Shellhuset. Brevet giver oplysning om professor Carsten Høeg, der forestod Frihedsrådets stikkerkartotek. Det anførtes i brevet, at der i Hassagers Kollegium var indmuret våben og kartoteker. Disse oplysninger var ikke rigtige; men hvis brevet var kommet Gestapo i hænde, kunne det have givet anledning til meget alvorlige indgreb. Brevet blev imidlertid opsnappet af modstandsbevægelsen, og der skete ingen skade. Det vilde unægtelig være interessant at få en samtale med den person, der har skrevet den håndskrevne adresse uden på konvolutten.

VI

Tyskerne var dog ikke tilfredse med de resultater, de opnåede ad denne vej. Det var jo meget tilfældigt, hvad de fik at vide, og man erfarede efterhånden, at oplysninger om de rigtig alvorlige ting, sabotage og likvidationer, ikke kom på den måde. De personer, der indsendte stikkermeddelelser, gjorde det som regel kun få gange, og da det kun kunne være ting, de tilfældigt kom under vejr med, var deres muligheder for at bringe nye stikkermeddelelser hurtigt udtomt. Af erhverv, familie og omgangskreds var de bundet inden for ret snævre kredse af personer. De tyske politimænd var på grund af deres sprog ikke selv i stand til at få oplysninger om illegale personer eller bevægelser, og derfor fik de efterhånden fat i danskere, der var villige til for betaling at hellige sig opgaven: kun at tjene det ene formål at skaffe tyskerne oplysninger. Disse folk var farlige, fordi de bevægede sig blandt den almindelige befolkning og søgte forbindelse med illegale kredse for så at meddele deres tyske terror, hvad de erfarede. Alle tyske Gestapomænd

Takket være politiets hjælp kunne det illegale blad »De frie Danske« i august 1944 bringe dette portrætgalleri af stikkere og andre landsforrædere.

arbejdede med sådanne stikkere, og de var ligefrem en betingelse for, at det tyske politi kunne udrette noget.

Når sådanne stikkere blev trætte af deres arbejde, eller når de var blevet så kendte, at deres udsigt til at kunne skaffe oplysninger blev for ringe, blev de ansat som »Kriminalangestellter« og deltog i det almindelige politiarbejde sammen med tyske politimænd. Dette så man navnlig i det sidste halve år inden befrielsen.

Dog heller ikke dette var nok for det tyske politi, der arbejdede i et land, hvor alle var imod dem.

Allerede på et ret tidligt tidspunkt havde tyskerne kastet deres øje på det danske politi, og der var dannet såkaldte faggrupper inden for politiet, hvis formål var at propagandere for de nazistiske ideer. Her hvervede man medlemmer til Schalburgkorpsets Efterretningstjeneste E.T., men der er vist ingen tvivl om, at en del af de faggruppemedlemmer, der gik over i E.T. i oktober 1943, allerede før denne tid havde indsamlet oplysninger om politipersonalet og om politiforhold til brug for tyskerne. Da E.T. blev endelig udformet første gang, blev der da også dannet en afdeling, der til speciel opgave havde at skaffe oplysninger om politiets dispositioner og om de enkelte politimænds politiske indstilling, medens en anden afdeling havde til speciel opgave at bringe tilsvarende efterretninger om danske militærpersoner.

E.T. gjorde det på den måde, at de politimænd, der var medlemmer af gruppen og foretog undersøgelserne vedrørende de enkelte personer inden for militæret og politiet og af andre personer, der havde interesse i denne forbindelse, til dette formål benyttede sig af deres stilling som politimænd. På denne måde havde de hele det danske politis efterretningsmidler til deres rådighed. Det var selvfølgelig ikke uden betydning, at et af E.T.s medlemmer, Norreen, var ansat i selve rigsregistraturen.

Efter gennem politiets faggrupper at have fået politimænd som medlemmer af Schalburgkorpsets Efterretningsafdeling, der stadig udadtil hævdedes at være et rent dansk foretagende, kastede man i april 1944 sløret, idet E.T. blev udskilt fra Schalburgkorpset og flyttedes til Dahlerupsgade, hvorefter det sorterede direkte under de tyske myndigheder. Man havde ved disse omgående bevægelser opnået gradvis at få en del politimænd med Erik V. Petersen og Norreen i spidsen til at optræde som spioner og stikkere over for deres land og deres danske kolleger,

Gestapo, Shellhuset
København.

Da jeg er i Besiddelse af nogle Oplysninger, som jeg ved vil interessere Dem, henvender jeg mig til Dem, idet jeg dog med det samme vil sige Dem, at jeg af Hensyn til de forhaanden værende iarlige Forhold, anser det for klogest baade af Hensyn til Dem og mig selv ikke paa nuværende Tidspunkt at opgive mit rigtige Navn og Adresse. Senere naar jeg skønner at Tidspunktet er bedre egnet, skal jeg tillade mig at henvende mig til Dem, medbringende en Kopi af de Oplysninger jeg indtil da har tilsendt Dem.

Jeg ved fra meget paalidelig Kilde at der i Professor Høegs Bolig paa Haasagers Kollegium, Frb. Bredégade 13 er indmuret eller indbygget adskillige Kasser Vaaben og Ammunition. Ligeledes Kasser indeholdende Frihedsbevægelsens Kartoteker over Personer, som arbejder for Gestapo, saavel danske som tyske. Endvidere menes det at Huset skal bruges som Tilholdssted i Tilfælde af Oprør.

Professor Høeg er med sin Familie fraflyttet Huset for nogle Maaneder siden, Opholdssted ubekendt. Portneren, som bor i samme Hus er nylig ansat, og kender sandsynligvis intet til det hele.

En Mand ved Navn Erwin eller Eivind Jørgensen har foretaget Indmuringen, han skal være Specialist i den Slags Sager og lever følgelig under Jorden.

Jeg har forset at De er i Stand til at verdsette Oplysningerne efter Fortjeneste, og jeg haaber at disse jeg nu sender kan hjælpe Dem.

Arbødiget

M. van Ohrt.

Brevet, hvormed Hr. »V. van Ohrt« stak prof. Carsten Høeg.

og fra april 1944 arbejdede E.T. med udfærdigelse af rapporter over alle undersøgelser, rapporter, som på kontoret i Dahlerupsgade blev oversat til tysk og videresendt til det tyske politi af Erik V. Petersen.

Ringene var sluttet, tyskerne havde opnået at få danske politimænd til at arbejde direkte for sig efter tyske direktiver. De troede naivt nok, at de dermed var på vej til at skabe et dansk politi, der ville arbejde for tyske interesser, og Erik V. Petersen søgte på alle måder at hverve proselytter ved at udnytte sin stilling som formand for Politiets Sprogforening, der havde medlemmer over hele landet, men det lykkedes ikke. Man kunne endnu ikke på det tidspunkt konstatere, at Erik V. Petersen arbejdede for tyskerne; men der hændte alligevel så mange mærkelige ting, at der opstod kold luft omkring ham, og han fik kun overtalt en håndfuld danske politimænd til at følge sig som forrædere mod deres land, deres stand og deres kolleger. E.T. blev aldrig andet end et spionage- og stikkerkorps for tyskerne. Men først efter 19. september 1944 trådte forholdene frem i lyset, da Erik V. Petersen blev chef for Hipokorpset, og først da blev man klar over, hvorledes sagen lå.

Ser man ud over stikkernes sørgeligt store skare, er det en grå masse. De enkelte tilfælde ligner hinanden, og når man får dem præsenteret på række og geled, er der ikke ret mange interessante eller spændende momenter deri. Alligevel drejede det sig i mange, mange tilfælde om begyndelsen til tragedier, der bragte fængsel, mishandlinger, ja endog død over mennesker.

Der er dog enkelte skikkelser blandt stikkerne, der trådte skarpere frem end de øvrige, og vi skal her nævne nogle få af dem.

Jane Horney Granberg var af god svensk familie. Hun rejste mellem Stockholm og København, var flere gange i Berlin og færdedes meget såvel i tyske som i illegale kredse, både her og i Sverige. Hun havde også forbindelse med visse diplomatiske kredse, og hun hjalp faktisk i flere tilfælde gennem sine forbindelser folk, der var kommet i vanskeligheder over for tyskerne.

Efterhånden lagde man imidlertid mærke til, at det ofte gik galt med mere fremtrædende personer, når Jane, som man kaldte hende, havde været i forbindelse med dem, og mistanken samlede sig om hende, uden at man var helt sikker i sin sag.

Der blev fra illegal side sat meget ind på at blive klar over, hvor

Jane stod, og hun blev også selv på det rene med, at hun var mistænkt for at være stikker; men hun hævdede, at hun kun brugte sine mange forbindelser med det tyske politi i Danmark til fordel for danske, der var raget i karambolage med det tyske politi.

Fra den danske modstandsbevægelses side mente man imidlertid at have fået tilstrækkelige beviser for, at hun frembød en stor fare for modstandsbevægelsen, og i februar 1945 blev hun likvideret i en båd ved den danske kyst i Øresund. Hun tilstod, inden man dræbte hende, at hun var tysk spion. Der har hele tiden hvilet en dyb mystik over Jane Granberg. På den ene side har hun som nævnt brugt sine forbindelser blandt tyskerne til fordel for danske, der var i vanskeligheder, men på den anden side er mange kommet i fare, når de havde været i forbindelse med hende. Hun stod i nær forbindelse med redaktør Gilbert fra Skandinavisk Telegrambureau i København, der blev betragtet som en af tyskernes hovedspionageforbindelser i Norden, og som blev likvideret af modstandsbevægelsen i efteråret 1944. Selv efter Jane Granbergs død og Danmarks befrielse fortsætter mystikken om hendes person. Ellers pålidelige folk påstår at have set hende og talt med hende i Stockholm, efter at hun faktisk var død. Ja, aviserne bragte endog i foråret 1946 en meddelelse om, at hun skulle være fange i den russiske zone. Adskillige, navnlig i Sverige, mener, at hun er rejst bort og vil dukke op igen, når hun finder det opportunt. De vil ikke tro, at hun er likvideret.

Børge Thorkild Jensen var tømrersvend fra København og vendte i 1941 tilbage efter at have arbejdet i Ivigtut i Grønland. Han kom senere til at bo hos en dame i Hornbæk, der undertiden fik besøg af engelske faldskærmsjægere, og han fik kontakt med illegale kredse, som han assisterede ved transporter til Sverige. Da modstandsgrupperne blev organiseret i 1942 og 1943, søgte han at komme ind i en sådan, og det lykkedes ham, men han var ikke tilfreds, der skete ligesom ikke nok, og han meldte sig derfor hos tyskerne og kom til Tyskland, hvorfra han i 1943 blev sendt tilbage til Danmark. Her kom han til at gøre tjeneste under kriminalrat Bunke.

Børge Jensen indledte sit arbejde hos Bunke med at angive nogle af sine tidligere kammerater fra modstandsgrupper i København, og han afslørede nogle våbentransporter på Amager, hvorefter han blev sendt til Jylland for at skaffe oplysninger om de store våbenedkastninger og transporter omkring Rold Skov. Ved at udgive sig for frihedskæmper

kom han i forbindelse med en sabotør fra Års, der skulle til Sverige. Sabotøren troede på Jensens fortællinger og fortalte selv frit om sin virksomhed. Børge Jensen gik nu til sine tyske herrer med rapport om, hvad han havde fået at vide, og det resulterede i, at en stor gruppe, der hørte til omkring Års, blev revet op og anholdt af Gestapo.

Senere opsporede Børge Jensen gennem en bekendt godsejer Juncker, der indtog en fremtrædende stilling inden for modstandsbevægelsen og var »Secret Service«s repræsentant. Kun en hastig flugt gennem et vindue reddede godsejeren fra at falde i Gestapos hænder. Ligeledes lykkedes det Børge Jensen at få fastslået, hvor chefen for modstandsbevægelsen i Region 1 i Jylland, oberst Scheller, Ålborg, boede; men obersten havde anet uråd og var forsvundet, da Gestapo kom.

Børge Jensen udførte meget arbejde af denne slags. Da han ikke kunde skaffe resultater nok, indsendte han også falske oplysninger, hvilket førte til, at han blev sendt til Tyskland. Herfra kom han med en faldskærmsjægergruppe til Jugoslavien, hvor den skulle fange marskal Tito, hvad dog ikke lykkedes. Efter kapitulationen blev han taget til fange af amerikanerne og sendt til Ålborg, hvor han blev dømt til døden. Han henrettedes den 23. maj 1947.

Pressefotograf Wolle Winkelmann var ansat ved det københavnske dagblad »Berlingske Tidende« og var under besættelsen leverandør af fotografier til de illegale blade. Han var godt kendt i illegale kredse, og fremtrædende patrioter helt op til Frihedsrådet ville have sagt god for ham, hvis de var blevet spurgt.

Det kom derfor som en pinlig overraskelse, da han i april 1946 blev anholdt og måtte tilstå, at han havde angivet grev Ludvig Reventlow til Gestapo for - 200 kr.! 100 kr. før anholdelsen og 100 kr. efter den!

Winkelmanns svoger var ansat ved det tyske grænsepoliti, og en dag i slutningen af 1944 mødte Winkelmann svogeren på gaden. Winkelmann fulgte med ham til grænsepolitiets kontor, fordi han gerne ville have tyskernes tilladelse til at tage nogle fotografier på Anholt, og han fik hurtigt denne tilladelse. Da han havde fået den, sagde svogeren, at han godt kunne lide at få fat i grev Reventlow. Der blev ikke talt mere om dette, men da Winkelmann nogen tid efter på ny kom på kontoret hos svogeren, fik han udbetalt 100 kr., som han tog imod. Han fik samtidig udleveret den skriftlige tilladelse til fotograferingen på Anholt.

En dag i begyndelsen af 1945 kom Winkelmann ind i en barberstue

i Jernbanegade, hvor han satte sig i en ledig stol, men han blev gjort opmærksom på, at stolen var optaget af en anden kunde, der skulle behandles først, fordi han havde bestilt tid.

Under et følgende ordskifte, der opstod, fordi Winkelmann var fornærmet over, at han skulle vente, fik han at vide, at det var grev Reventlow, der havde bestilt tid, og Winkelmann forlod forretningen og telefonerede gennem en automattelefon til svogerens kontor. Svogeren var imidlertid ikke til stede, Winkelmann gav så besked til en anden tysk politimand, og grev Reventlow blev anholdt.

Følgen af dette angiveri var, at grev Reventlow og Kim Malthe-Bruun blev henrettet, mange blev arresteret for kortere eller længere tid, og det illegale blad »Information«s trykkeri blev fundet af tyskerne.

Under sagen tilstod Winkelmann og dømtes i januar 1947 ved byretten til døden.

Kommunelærer Arne Petersen, Sønderborg, blev i de sidste måneder før befrielsen ivrigt søgt af modstandsbevægelsen overalt i landet. Han skulle likvideres, fordi man var klar over, at han frembød en meget stor fare for modstandsbevægelsens organisationer og for de enkelte modstandsfolk. Han undgik den gang sin skæbne ved at optræde på stadig nye egne under stadig nye navne og i nye forklædninger; men efter befrielsen blev han anholdt og venter nu sin dom.

Arne Petersen har forklaret, at han allerede i 1933 blev spion for tyskerne, da han under en rejse i Tyskland kom i forbindelse med nazisternes såkaldte »Kulturpoliti«, der var ligesom den første føletråd, de strakte ud mod andre lande. Han fik til opgave at sende meddelelser om danskernes tanker vedrørende nazistyreret og om enkeltpersoners stilling til det.

Da tyskerne overfaldt Danmark i 1940, havde Arne Petersen en fremtrædende stilling i Sønderborg. Han var kommunelærer, tillidsmand for lærerne i Sønderborg, frimurer og indehaver af tillidsposter indenfor Socialdemokratiet og ungdomsorganisationerne i byen, og alt dette benyttede han sig af for at skaffe oplysninger til sine tyske herrer. Han blev straks knyttet til SS's Leitstelle i København, der var tyskerenes første hemmelige politi her i landet, og han skulle skaffe dette oplysninger om danskernes forhold til værnemagten.

Samtidig med at han i 1943 i Sønderborg dannede den første modstandsgruppe i Sønderjylland, blev han fast knyttet til Abwehrneben-

stelle i Århus, hvis opgave det var at indhente oplysninger om modstandsbevægelsen til Gestapo. Hans egen gruppe beskæftigede sig med våbenmodlagelse og små sabotager og satte den første folkestrejke i Sønderjylland i gang.

I begyndelsen af 1944 blev hele gruppen taget af tyskerne - med undtagelse af Arne Petersen, hvilket gav anledning til, at man ikke mere var sikker på ham. Da han følte mistanken vokse, flyttede han til andre egne af Jylland, og nu optrådte han gerne som tidligere militær - og kaldte sig f.eks. kaptajn Rübner Petersen og løjtnant Sørensen. Han solgte illegale skrifter, gav sig i snak med folk og fortalte hele sin historie - vel at mærke opdigtet til lejligheden; og så var det kun naturligt, at de mennesker, han henvendte sig til, også fortalte ham noget. Resultatet blev nogen tid efter - anholdelser! På den måde angav han 70 forskellige frihedskæmpere, der alle blev anholdt af Gestapo, og han har mindst 5 menneskeliv på sin kappe.

Arne Petersen arbejdede ikke blot selv, men han havde også danske hjælpere under sig.

Overbetjent August Frederik Thomsen var ansat på politistationen Under Elmene i København, men samtidig var han medlem af E.T. og gav ad denne vej tyskerne underretning om alt, hvad der foregik af interesse for dem på politistationen. Han skaffede dem f.eks. nøjagtige lister over hele politipersonalet med oplysninger for hver enkelt om hans politiske indstilling og hans eventuelle arbejde for modstandsbevægelsen. Illegale skrifter, af hvilke der kom mange på stationen, søgte han at tilegne sig og fremsende til tyskerne, og endelig udførte han privat politiarbejde for tyskerne ved at efterspore illegale personer og bevægelser. Den 19. september 1944, da politiet blev overfaldet af tyskerne, var Thomsen pludseligt blevet syg, så han undgik at blive sendt til Tyskland. Men så kastedes masken. Under den politiløse tid var han en overgang »politikommandør« på Frederikssundsvejens Politistation, og i denne periode var han også medarbejder i »Svend Stål Gruppen«, som omtales nedenfor.

For sine »fortjenester« blev han ved Københavns byret belønnet med 16 års fængsel.

Svend Stål-Gruppen blev ledet af politibetjent Svend Ditlev Nielsen, der gik under dæknavnet »Svend Stål«. Den var en aflægger af E.T. og havde under den politiløse tid længe kontor på Gammelholm,

en vis periode tillige et afdelingskontor i Århus.

Svend Stål-Gruppen udførte det arbejde, som E.T. havde udført, for det sammen med chefen, Erik V. Petersen, overgik til HIPO, nemlig i tysk tjeneste at foretage politimæssige undersøgelser og skaffe grundlag for aktioner mod deres egne landsmænd for illegal virksomhed. Derfor søgte gruppen at rekrutere sig med politimænd, hvoraf de arvede nogle fra E.T., men de hvervede dog også andre folk.

Efter at en »løjtnant«, der var på vej til Århus for at arbejde på kontoret der, var forsvundet på Fyn - han gav kort efter oplysninger om gruppen til modstandsbevægelsen -, og efter at lederen var likvideret tidligt i 1945, døde gruppen hen.

Svend Stål-Gruppen gav sig også i mindre målestok af med terrorhandlinger.

Frederik August Andresen fra Dragør, der af Gestapo folk fra Dragør i retten blev betegnet som den eneste »tillidsmand«, de havde i Dragør, gav oplysninger om beboerne i Dragør til tyskerne, bl.a. oplyste han til Gestapo, at graveren ved Dragør Kirke gemte jøder på loftet og våben og sprængstoffer i kisterne. Tyskerne fandt hverken jøder, våben eller

Så eftertænksom kunne en storstikker se ud, når han blev forhørt. Det drejer sig her om Svend Stål-gruppens souschef, restauratør Henning Walthing, kaldet »Walther Smile« eller »Mr. Smile«. Han var 28 år gammel og indehaver af »Café 44« i Rantzausgade, som tyskerne havde skaffet ham penge til at købe, fordi de mente, at han i dette kvarter af byen ville have de bedste chancer for at komme kommunistiske organisationer på sporet. I længere tid havde gruppens stikkercentral i Peder Skramsgade og Walthings Café været under observation, og en skønne formiddag i 1944 blev Walthing selv holdt op af to mand, da han kom til sin restauration for at tale med servitricen. Han var bevæbnet, men fik ingen lejlighed til at gøre brug af sin skarpladte og usikrede pistol. I en varebil blev han kørt til en bungalow i Buddinge, i hvis kælder han blev forhørt af en juridisk uddannet politimand, medens der blev taget en række fotografier af forbryderen - blandt dem det her gengivne, hvor han nervøst tager sig i næsen, ængstelig for at røbe sig. Han forsøgte i det længste at nægte ethvert kendskab til stikkergruppen, optrådte yderst servilt og slesk, men kunne ikke beherske sit minespil, da forhørslederen pludselig spurgte: »Kender De Walther Smile?« Så kom han på glem, selv om han stadig ville nægte, at han personlig havde givet sig af med stikkeri. Men også her smuttede det dog i et enkelt tilfælde for ham. Man forestillede ham, at han havde mulighed for at blive eksporteret til Sverige i stedet for at blive henrettet, hvis han åbent vedgik sin virksomhed i gruppen, men han foretrak stadig at lyve sig fra de forbrydelser, for hvilke der forelå fuldt bevis. Han regnede med, at løgnene ikke kunne gennemskues og livet altså frelses. Da en time var gået, stod det klart, at han ikke lod sig drive til yderligere indrømmelser, og han blev derpå atter ført ud i bilen. Sammen med fire mand kørtes han ud i Hareskoven og blev ført ind i denne. To mand skød ham i nakken, og han var stendød med det samme. Samme dag blev hans moder, der var meddelagtig i gruppens stikkervirksomhed, og dennes chef, fhv. politibetjent Poul Otto Ditlev Nielsen (»Svend Stål«), overrumplet i en lejlighed og likvideret med det samme.

sprængstoffer, men graveren blev anholdt, og da han ikke ville tilstå, blev han smidt ned i en kælder, hvorfra han blev overført til Vestre Fængsel. Hans nerver var helt ødelagt, inden han blev sluppet ud igen. Andresen blev dømt til døden.

Forfatteren Jens Strøm grundlagde og opretholdt under den sidste del af besættelsen det sociale hjælpekontor for Tysklandsarbejdere i Hovedvagtsgade, der var en camouflagede for livlig virksomhed i tysk tjeneste lige fra almindeligt angiveri, forsøg på at få de tyske besættelsesmyndigheder til at gribe ind over for de danske myndigheder, propagandavirksomhed for tyskerne m.v. Jens Strøm og hans hjælpere havde rig lejlighed til at »fiske« mellem de mange pårørende til Tysklandsarbejdere, der troede at få og også fik økonomisk hjælp gennem kontoret - en hjælp, der blev betalt af de tyske propagandamidler.

Selv fik han 20.000 kr. i årsgage, og det anslås, at han i sin virksomhed for tyskerne har brugt 1 million kr.

Disse udpluk af en lang forbryderliste giver sikkert et tilstrækkeligt indtryk af den ufattelige mangel på samvittighed og æresfølelse, der karakteriserede de mennesker, som uden hensyn til fædrelandets nød gik i tysk tjeneste.

Dette var mange stikkeres æreløse lod: en salve fra en maskinpistol gjorde ende på disse tyske kreaturers virksomhed, så de ikke kunne sælge flere danske patrioters liv. Her ligger to, fældet på en villavej i Glostrup.

Hjemmefronten

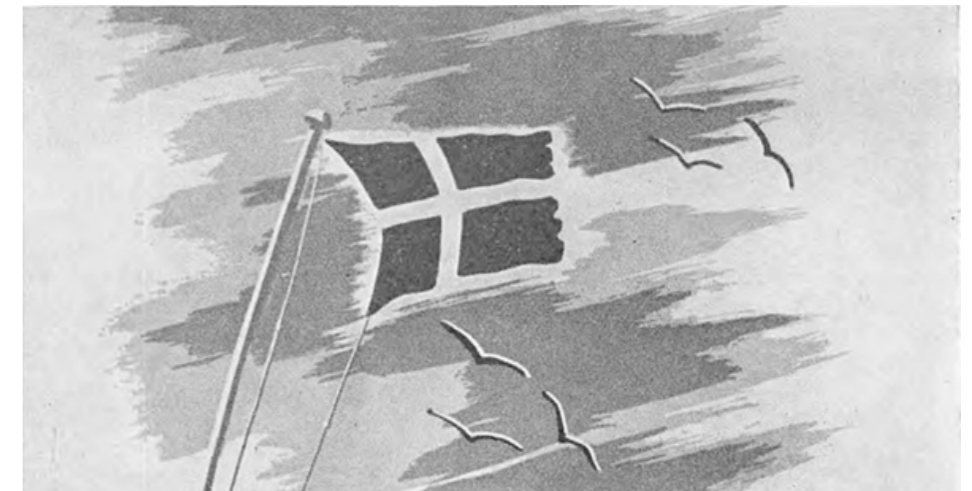
Med ordets sværd

Af adjunkt, cand. mag. Tage Hind

Siden 1864 har der været en tendens til i Danmarks historie at sætte skel mellem to former for kamp. Det gælder såvel den politiske historie som åndshistorien. At der samtidig har været en tendens til helt at fornægte muligheden for nogen kamp, i hvert fald nogen, Danmark kunne inddrages i, har i denne forbindelse kun indirekte interesse.

Den ene af disse to former for kamp er den rent fysiske, hvor man kæmper med kanoner, pistoler og bajonetter; den anden er åndens kamp, hvis våben er det, Kaj Munk kalder »ordets sværd«.

Denne skelnen førte under besættelsen til en splittelse mellem Danmarks åndelige ledere, idet en stor del af dem hævdede, at ordets sværd også skulle rettes mod dem, der ville den fysiske kamp, medens andre påstod, at et sådant skel var falskt. I begyndelsen herskede der meget stor uklarhed i dette spørgsmål, det var kun få, der straks efter 9. april var i stand til at formulere deres opfattelse; men selv om de var

»Et flag er smukkeste i modvind« hed det i Poul Sørensens digtsamling »April i Danmark«. Bærer man det frem gennem strid storm, så flammer dets dug som et luesvøbt løfte over vore hoveder. Det forstod vi under besættelsen.

de fleste, der hævdede den rent åndelige linie, var der fra første dag dem blandt ordets og pennens mænd, der både mente, at der bør være overensstemmelse mellem ord og handling, og selv handlede deres mening ud i form af aktiv modstand.

Linierne for de to divergerende opfattelser trækkes stærkt op i en artikel af daværende cand. theol. Georg Langkjær, hvor han kritisk gennemgår professor Hal Kochs udtalelser i »Lederbladet«, maj-nummeret 1943.

»Hal Koch lægger ikke skjul på, at der kan være modsætninger imellem ungdomssamvirket og regeringen, men når det gode forhold alligevel aldrig er blevet brudt, skyldes det en erkendelse af, at modsætningen mærkeligt nok ikke særligt består i en forskellig bedømmelse af det, der er sket, in casu inden for retsplejen; »den forskel er til syvende og sidst ikke så stor« (pag. 174). Men modsætningen består deri, at en politikers opgave og ansvar er ganske forskellige fra deres, der står i et folkeopdragende arbejde. En politikers opgave er »at klare ærterne« (174), selv om han »må gribe til foranstaltninger, der krænker retten, ofte må foretage indgreb, som er en hån mod friheden, og ofte må komme med udtalelser, der ikke harmonerer med sandheden« (177), medens det er de mænds pligt, som står i et folkeligt arbejde, i presse, skole, kirke og forsamlingshus, at protestere og at »tale - tale om retten og friheden og menneskeligheden ganske uden hensyn til, om denne tale fører til noget« (177)«.

Georg Langkjær fortsætter:

»Vi almindelige mennesker skal [altså], samtidig med at vi fuldt ud giver en sådan politik vor tilslutning, i praksis stå og bruge floskler om frihed, sandhed og ret - for det pynter dog, når eftertiden skal fælde sin dom (175, 4). Vi, der står i et folkeligt arbejde, må gerne tale store ord og råbe op i vilden sky, men vi må samtidig sørge for at indskærpe eventuelle tilhørere, at de endelig ikke må prøve på at hindre regeringen i at sjo fle det, som vi taler om. De må endelig ikke falde for den fristelse at tro, at der bør være nogen overensstemmelse mellem ord og virkelighed, og at man bør arbejde for en sådan. For det er kun vor opgave at tale, ikke at handle ... Her er vel så forklaringen på, at Hal

Koch i 1940 i sine historiske foredrag ... kunne ønske alle danske den constantia, den sejge og faste vedholden ved ret og sandhed, som var karakteristisk for ærkebiskop Eskil - idet han hellere gik i landflygtighed end gik på akkord -, medens han nu i praksis forsoner sig med en politik, som kun urettens talsmænd virkelig kan glæde sig over«.

Det er meget vigtigt for forståelsen af, hvad der blev skrevet og talt i Danmark under besættelsen, at gøre sig den spænding, der herskede - og stadig hersker - inden for dansk åndsliv, helt klart, og som tydeligt fremgår af den ovenfor citerede artikel. Det viser sig nemlig under et systematisk arbejde med dette stof, at før eller senere, mere og mindre bevidst, har alle måttet tage stilling til dette spørgsmål. Endvidere viser det sig, at der kan drages en parallel mellem den udvikling, der finder sted inden for det område, som her skal behandles, og den udvikling, der andetsteds markeres af de to yderpunkter: Alsang og sabotage.

II

Medens den proklamation, der udsendtes af regeringen den 9. april 1940, var en kold konstatering af facts, lå der allerede i selve dette, at kongen ikke kunne nøjes med den officielle meddelelse, men udsendte et særligt budskab, et varsel om, at i og med den tyske hærs indtrængen på dansk grund blev der nedlagt en spire til noget i danske sind, der kunne vokse sig stærkt nok til at sprænge de rammer, regeringsproklamationens formelle »under protest« satte om aktivt danske tilkendegivelser.

Det er sådanne eller lignende tanker, der har fået afdøde Ernst Kaper, den gang borgmester i København, til netop at skrive om kongen, da, som han selv siger, begivenhederne den 9. april trykkede ham pennen i hånden. Allerede søndag den 14. offentliggjordes hans første artikler, søndag den 28. kom de næste, og den 1. maj udsendtes de samlet i piècen »De fremmede i landet«.

Det vil måske ikke være urimeligt at minde om, at den 28. april også er datoen for den leder, der rettede et skarpt og kun af tyskernes blotte tilstedeværelse motiveret angreb på Churchill, som den gang kostede »Politiken« tusinder af abonnenter. Men det er ikke kun som kontrast hertil, at »De fremmede i landet« gør krav på interesse; Kapers pièce var det første offentliggjorte udtryk for en reaktion på den 9. aprils be-

givenheder, og som sådan kræver den en nærmere omtale.

Den første artikel handler da »Om kongen«, og efter at have givet et eids af kong Christian X siger han:

»Vi sætter ham i Danmark så højt, at vi må mene, at de fremmedes ord og løfter til den danske konge aldeles uvilkårligt må være bårne af den samme ærbødighed og alvor som den, der ligger til grund for vor nations dybe agtelse og rige kærlighed, der har vokset sig stærk under hans regering gennem de mange år«.

Vi må mene - d.v.s. dette bør tjene Dem til efterretning, mine herrer fremmede! Der ligger bag disse ord en næsten anspændt trang til at finde en form for udløsning af den selvhævdelse, som ydmygelsen havde kaldt så stærkt på. Det er den senere alsangs stadigt gentagne »Og gamle Danmark skal bestå«, foregrebet af den gamle herre, der var Københavns borgmester i de dage.

Det samme gælder artiklerne om »Regeringen« og »Norden«, hvor han i den førstnævnte fremhæver som en af samlingsregeringens fornemste opgaver at definere og værne om de borgerlige rettigheder, og i den anden som så mange andre vender sig til den fællesnordiske tanke for at undersøge, om der i den er mulighed for en fri fremtid. Tydeligst kommer det, som endnu ikke kan kaldes trods, men som umiskendeligt er selvhævdelse, frem i den artikel, der var førsteoplagets sidste, og som gav navn til hele piécen »De fremmede i landet«. Han sammenfatter i den det tyske manifest fra den 9. april i otte punkter og konkluderer herudfra, at forudsat vi følger kongens og regeringens henstillinger, vil vort folk også have et klart krav på fremtiden.

Hvad piécens forfatter selv kalder den danske histories kontinuitet, er helt igennem båret af en oppositionel tone, men den holder sig

Ernst Kaper (1874-1940) blev student i 1892 og gav sig først til at studere jura, men kastede sig så over filologien, frekventerede en årrække tyske universiteter og blev cand. mag. i tysk 1898, dr. phil. 1908. Han havde allerede som student virket ved flere skoler og kursus og fortsatte efter afsluttet eksamen ad denne vej, hvor hans friske og personlighedsprægede undervisning og hans store idérigdom snart skaffede ham en fremskudt plads. I 1904 blev han adjunkt ved Metropolitanskolen, og i 1908-17 var han rektor for Ordrup Gymnasium. Sidstnævnte år valgtes han til borgmester for Københavns Magistrats 1. afdeling, hvor hans nøje kendskab til skoleforholdene var af den største værdi for kommunen. Et omfattende - til tider også stærkt omstridt - reformarbejde skyldtes hans initiativ.

Peter de Hemmer Gudme (se Bind. III) blev af alle sine venner omfattet med både dyb beundring og varm hengivenhed. Hans efterfølger som redaktør af det illegale blad »Nordens Frihed«, daværende stud. mag. Erling Nielsen, skrev i januar-nummeret 1945 bl.a. disse smukke mindeord om ham:

»Foruden sin sunde sans og sit uforfærdede mod besad Gudme også den fortjenstfulde egenskab at være det mest usnobbete menneske under solen. Sin egen person holdt han altid i baggrunden, det var altid sagen, det gjaldt. - Han kendte ikke persons anseelse. - Hvad enten man sad på en nøglestilling i modstandsbevægelsen eller bare stod i periferien, fik man altid samme behandling hos Gudme. Hvor mange gange er han ikke blevet brugt - og misbrugt - af novicer i illegalt arbejde. Altid var han rede til at hjælpe. Hvad han har betydet for de mange unge, der kom til ham i disse år, er uvurderligt. En klog, erfaren, ældre ven er der nu mange, der savner«.

inden for de rammer, som proklamationerne har angivet. Ernst Kaper kunne ikke vide, at den statsminister, hvis forbliven på taburetten han anså for en garanti netop for kontinuiteten, den 8. juli i spidsen for sin regering ville tiltræde den scavenianske famøse erklæring om Danmarks forhold til Tyskland, endsiges hans taler til folket i oktober og november, hvor han påviste det naturlige i et intimt forhold mellem Socialdemokratiet og det, han kaldte det tyske folk.

Inden for samme ramme og for flertallets vedkommende stadig med kongen som midtpunkt udsendtes i løbet af 1940 en række skrifter af højst forskellig art og form, men alle på trods af store afvigelser i tankegang og dynspunkter præget af samme ligesom afventende, anspændt rolige holdning som Kapers skrift.

Peter de Hemmer Gudme skrev en pièce: »Danmarks skæbne under Europas nyordning«. Den er betydeligt mere underfundig i sin form end Kapers, men, det må siges, samtidig betydeligt mindre klar. Den er ment som et svar, og naturligvis et afvisende, på Alfred Rosenbergs og andre storgermanske »kultur«-skribenters udfordrende tale om Nordens skæbnefællesskab med Tyskland, og Gudmes hensigt med at argumentere ud fra begreberne nyordning og skæbnefællesskab, som om han selv godkender dem, er da også klar nok; men det kan jo diskuteres, hvorvidt hensigten trods alt er i stand til at hellige midler af en

sådan art. Ikke des mindre må det stærkt understreges, at tyskerne ikke var i tvivl om, hvor de havde Peter de Hemmer Gudme - det viste de tydeligt fra første begyndelse og indtil hans tragiske død.

Foruden disse mere eller mindre sagligt prægede skrifter hører også en hel del digte med på dette sted. De er af stærkt varierende kunstnerisk værdi, men alle inspireret af den 9. april.

I den samling, der udkom i januar 1941 under redaktion af magister Gustav Albeck og med titlen »Digtning om Danmark 1940«, er

medtaget et digt, skrevet allerede i januar 1940; det er Kaj Munks: »Mit folk, mit folk, forstår du?« Det er med rette, det tælles med blandt 9. april-litteraturen, for så markant som dette januar-digt er i denne samling kun Nis Petersens : »Da seeren tav«; det er til gengæld så dybt og stort, at vel ikke noget andet i dansk lyrik kommer på siden af det.

*»Vi skimted' en grov, ond sandhed. Den voksed' sig tifold værre.
Her stod det ord til andet med stjerner på natsort grund:
Ikke for løgn og ondskab, siger den høvding og herre,
men kun for ækel lunkenhed vil jeg udspy jer af min mund.*

*Det tøvende er nu forbi - forbi en sækfuld vaner
- slut med skulk fra arv og gæld og skulk fra nådig tugt.
Nu er det endt for dem, der kækt hyldede mine faner
og reddede sig ved flugt«.*

Her står også Otto Gelsteds kendte »Den niende april«:

*»De mørke fugle fløj
ved gry med motorstøj
i eskadriller over byens tage.
Da så vi og forstod,
det gik til hjertets rod,
at vi fik ufrihedens brød at smage«.*

Og sidste strofe:

*»Men i den angstens stund,
du lå med blodig mund,
og alt omkring var dødens nat og gru,
da så vi og forstod
til vore hjerters rod,
at aldrig har vi elsket dig som nu!«*

Men i øvrigt var det digtere af alle retninger og temperamenter, i hvis sind den 9. april satte sig spor, og for mange af dem, der når ud over det blot smerteligt resignerende, står kongen som garant for

fremtiden. Kongens betydning for det danske folk kan på dette tidspunkt vanskeligt måles; han stod som det eneste absolut urørlige, og hans enlige rideture gennem hovedstaden måtte blive symbolske, et symbol på, at der, hvad der end ville komme, dog var noget, der ikke kunne røres eller rokkes.

Ikke alene var biskop Fuglsang-Damgård, den danske kirkes primas, altid rede med protest over for tyske indgreb, men mange af Danmarks gejstlige tog stilling til situationen i piëcer og bøger, som f.eks. pastor Erik Jensens fra 1943 med den fortræffelige titel »10. april«. I årenes løb udsendtes endvidere adskillige illegale publikationer, hovedsagelig omhandlende den norske og danske kirkekamp, samt det illegale månedsblad »Kirkens Front«.

På overgangen til den mere aktivistiske 1940-litteratur står provsten Knud Hee Andersens piëce, der taler om fremtiden. »Danmarks kommende dage« kalder han den. Men det er en betinget fremtid:

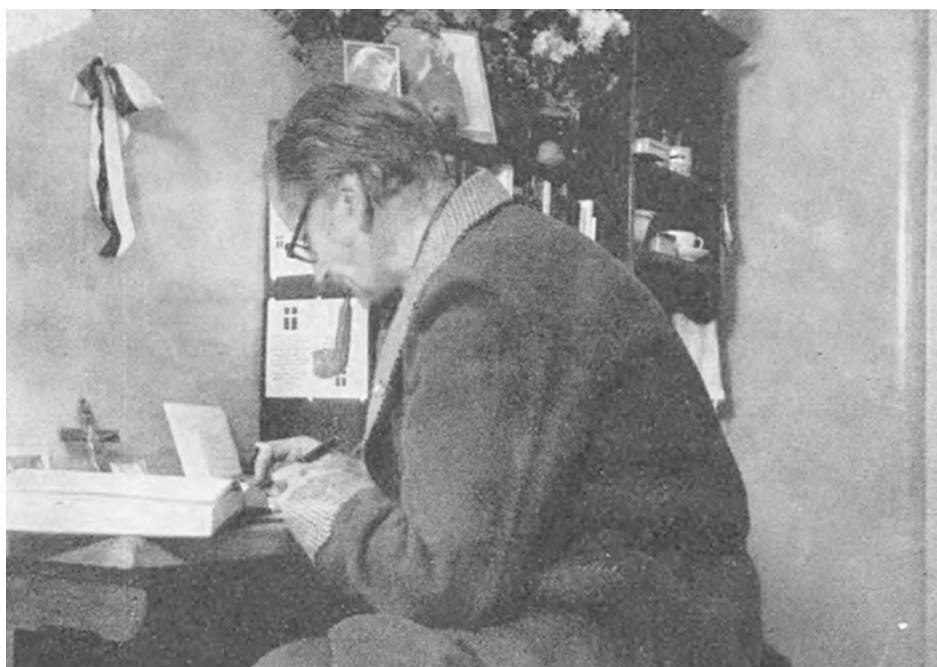
*»Hvis Danmarks kommende dage
skal lyse med morgenskær,
da må vor gamle moder
fostre sin ungdomshær
så frisk som suset i skoven,
så stærk som bølgen i fald,
en slægt, der ejer en fremtid,
fordi den vil, hvad den skal«.*

Hee Andersens udgangspunkt er dette, at det Danmark, der skal komme, bliver anderledes end det Danmark, der var, og rent bortset fra, i hvilken grad dommene er holdbare, jugementerne rigtige, er dette skrift helt anderledes nærgående end de tidligere nævnte. Der er opgør i det, ikke anspændt ro, snarere en vis veloplagt forventning om, at nu sker det snart - før vi aner, kan handlingens dag komme, som forfatteren selv siger det.

Det er karakteristisk, at i dette den legale antityske litteraturs år finder vi de mest aggressive udtalelser i brevene fra de soldater, der havde deltaget aktivt i kampene, og hos de sønderjydske talsmænd i tidsskrifterne »Grænsevagten« og »Folkung Bladet«, de to grupper i vort folk, der tidligst og mest konkret-praktisk vidste, hvad det vil sige.

»Ord til os i dag« takseredes i 1941 af Københavns byret til 80 dages hæfte, »Vor neutralitet« og »Historien om et korstog« blev året efter af højesteret vurderet til 7 måneders fængsel.

Men en hæftestraf i et dansk fængsel var ikke noget at tale om - navnlig ikke, når alle fra inspektøren til postbetjenten »holdt med en«. Så kunne - som her på billedet - dr. Vilh. la Cour sidde i Vestre Fængsels celle nr. 37 og arbejde på den pièce - »Med lov skal land bygges« -, der skulle udsendes hurtigt efter hans løsladelse.

Allerede i 1940 var der nemlig danskere, der for alvor viste tænder, ikke blot illegalt som i »Danskerens 10 bud«, skrevet selve den 9. april af gymnasiasten Arne Sejr, men i legale publikationer.

Soldaterbrevene udkom samlet med titlen »9. april«. Bogen fik hurtigt en kolossal udbredelse, og disse direkte, spontane vidnesbyrd om, hvad forholdet mellem de danske og de tyske kunne udvikle sig til, er den dag i dag og sikkert i år fremover meget læst og højt elsket - så fyldt med stof til mytedannelse og alligevel dokumentarisk historieskrivning, som der her er tale om. Tingene nævnes ved deres rette navn, her står ikke »de fremmede«, men lige ud tyskerne, og forholdet mellem dansk og tysk fremstilles som et faktisk fjendtligt forhold; det måtte virke vederkvægende, efter at den unaturlige tilstand af tilsyneladende venskabeligt samvirke mellem Nordeuropas forskellige stater under germansk formynderskab var blevet officielt anerkendt.

Alligevel må det siges at have videre perspektiv, at der også uden for de militært engageredes rækker var mænd, der allerede på dette tidspunkt og i langt højere grad målbevidst indledte den åndens offensiv, der ganske givet blev en af forudsætningerne for, at der overhovedet opstod en modstandsbevægelse og blev kæmpet en frihedskamp i dette land.

Man ser da, hvordan de i grænsekampen trænede er blandt de allerførste til at tage fast om nælden, og først blandt dem igen står dr. phil. Vilh. la Cour.

Den 9. april satte Vilh. la Cour sig straks i forbindelse med Grænseforeningens

formand, rektor H. P. Hansen. I løbet af eftermiddagen blev den nye leder til »Grænsevagten«s april-nummer, der lå i 2. korrektur, skrevet. Den hedder »I alvorstimen«.

»I dybet af vor sjæl mærker vi, hvordan der kaldes på fastheden, beslutsomheden og modet. Uden disse egenskaber ville vort folks frie fremtid være tabt«.

Med disse ord havde la Cour åbnet felttoget, og i de følgende år rettede han i tale og skrift slag på slag direkte og indirekte mod de tyske undertrykkere og deres medløbere her i landet, kun afbrudt af de - ganske vist heller ikke så kortvarige - perioder, hvor han sad i dansk

eller tysk fangenskab; også da han var gået under jorden, og da han i besættelsens sidste fire måneder opholdt sig i Sverige, fortsatte han med at slås.

Da la Cour den 17. juni 1942 efter daværende højesteretspræsident Troels G. Jørgensens direkte anmodning var blevet afskediget som lektor ved Birkerød Statsskole, skrev Kaj Munk et meget spontant og meget typisk brev til Arne Sørensen (se senere heri). Dette udbrud afslører stemningen, som den var i vide kredse, over for la Cour.

I sine taler landet over, i »Grænsevagten«s ledere, dens aktstykker, hvor alt det forsmædelige, der ikke må glemmes, blev skrevet op, i forordet til Saxes Danmarkskrønike, og sidst, men mest i »Noter til øjeblikket«, hans piëcer, der spredtes i titusinder af eksemplarer, førte han en i sandhed aktiv kamp mod, hvad han måtte og ville betragte som sit lands fjende.

Den 20. februar 1941 måtte la Cour standse udgivelsen af »Grænsevagten« indtil videre, idet han fastholdt sin vægring ved at træde tilbage som redaktør. Dette sidste nummer er holdt i en ganske særlig skarp tone, ikke mindst artiklen »En julegave«, der kommenterer Frits Clausens forrykte idé at sende fire danske lurer i kopi som gave til »rigsfører SS Heinrich Himmler«.

Et andet forum for de slesvigske talsmænd var »Folkung Bladet«, redigeret af Dansk-Nordisk Ungdomsforbunds leder, P. Marcussen.

Tonen er ikke nær så skarp og klar som hos la Cour, men man finder ikke så få udmærkede artikler af mænd som C. P. O. Christiansen, de Hemmer Gudme, Peder M. Sørensen, Hartvig Møller og Harald Mogenssen.

Endnu et tidsskrift, »Det tredie standpunkt«, ligger på denne linie. Det var under besættelsen Danmarks største, trykt i et antal eksemplarer, der svingede mellem 4000 og 5000. Det begyndte at udkomme i oktober 1936 - det er altså ikke noget krigsfænomen og har al sin tid haft samme karakteristiske præg -, og efter en pause kom det igen i april 1940, hvorefter det fortsatte, indtil tyskerne forbød det i april 1944. Indtil november 1943 - og i realiteten hele tiden - blev det redigeret af Arne Sørensen.

Den første artikel i April-nummeret 1940 er skrevet af redaktøren; den hedder »Ikke dø strå døden«, og den er et referat af en samtale, som Grundtvigskirken havde med Notre Dame i Paris en stille september-

Kaj Munks impulsive brev til Arne Sørensen.

20/6 42
Kære Arne Sørensen,
de har søgt Embedet for la Cour,
de søg til Schellhorns Bemyndelse,
og de søg Embedet for la Cour.
Hvad får i i m?
Ved I noget?
Kaj Munk

morgen, mens »brandmændene i London og Berlin endnu arbejdede som rasende med at slukke«:

»Nej, sagde Grundtvigskirken til Notre Dame, jeg blev ikke indviet ... Jeg ved, hvordan min indvielse skulle have været. En kold formiddag mennesker samlet i en grushob. 20 års flittigt murerarbejde sprængt til brokker på sekunder, 20 års pengeindsamling spildt omkring på en hærgen plads, præsten med bind om hovedet, der hvor bombesplinten havde ramt. Herrens bog i hans hånd: Herren gav, herren tog, herrens navn være lovet. Se, da havde jeg været Danmarks Domkirke, se, da havde danskerne stået rundt om i mine murbrokker, og i deres øren havde været sus af vinger, thi Gud var dem nær«.

Dette er jo ikke egentlig neutral tale. Den længsel efter at være medengageret i kampen, der lyste ud af så mange danske præsters ord, når de i Londons skæbnetunge septemberdage talte med tårer i øjnene om den danske præst derovre og hans store opgaver, lyser også ud af disse linier.

Mange fremragende danske og nordiske kulturpersonligheder skrev i tidsskriftet i disse år, og så godt som samtlige indlæg er præget af den samme trang til ærligt og ubarmhjertigt opgør med alt det, der hindrer eller hemmer mennesket i en aktiv og - i kristen forstand - eksistentiel medleven og medliden i verdenskampen.

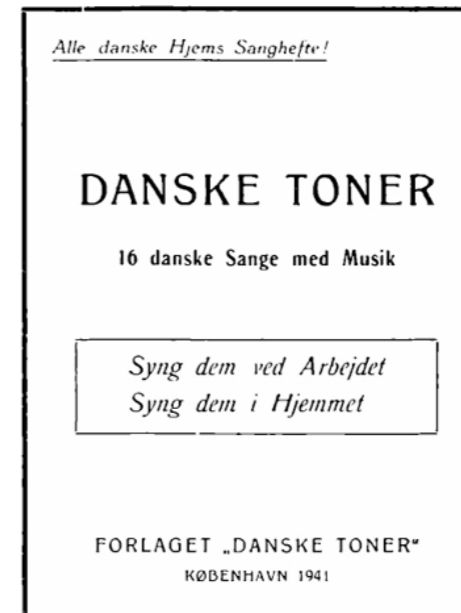
Fra 1940 står endnu tilbage Kaj Munks »Navigare necesse«, tolv digte om Danmark, trykt 1941, men blevet til engang omkring november 1940. Det er en naturbeskrivende digtcyklus; men det år, hvis måneder giver digtene navne, er det år, tyskerne besatte Danmark. Ordene siger da også her mere, end de lader til.

III

Den 25. marts 1941 forkastede Rigsdagen et kommunistisk forslag angående en hædersgave til forfatteren Martin Andersen Nexø, Danmarks kommunistiske Partis grand old man. Motiveringen i øvrigt uanset blev dette symptomatisk for året. Den 22. juni angriber Tyskland Sovjetunionen. Den 22. august lov nr. 349 angående forbud mod kommunistisk virksomhed og organisation her i landet. Den 1. september forsvarer Troels G. Jørgensen i en artikel i »Juristen«, kommunistlovens grundlovmæssighed; samme dag tages 116 kommunister i forvaring. 25. november tager regeringen endelig skridtet fuldt ud og tilslutter sig officielt Antikomintern-Pagten.

Den dag, den 25. november, var der store studenterdemonstrationer hele dagen igennem. Om formiddagen talte daværende stud., theol. Flemming Møller på Slotspladsen ved Amalienborg, og i løbet af eftermiddagen udeblev adskillige studenter fra forelæsningerne som protest mod universitetets, d.e. rektors, særdeles skarpt formulerede påbud om at indstille enhver tænkelig form for meningstilkendegivelse af politisk art - i virkeligheden blev der truet med øjeblikkelig relegering af enhver, der blev årsag til fortsat uro -; men allerede samme dag blev det klart for studenterne, at så vidt ville hverken rektor eller konsistorium nogensinde gå.

Alle danske hjemssanghefte! Et uskyldigere udseende end disse »Danske Toner« skulle man lede om. På heftets bagside stod bl.a.: »Melodien, der blev væk for en hel del mennesker under det sidste års begivenheder, kan findes igen. Syng med! Der er ingen grund til at miste humøret og gå rundt som en jammerlig pessimist. Er tilværelsen gået af led for Dem, så tag dette lille sanghefte frem og syng med på DANSKE TONER! Og det gjorde man. Indholdet - den tale af Aksel Larsen, »som burde været holdt i Folketinget 20. august 1941« - gav tonen an for mangfoldige andre end talerens politiske meningsfæller. »Danske Toner« blev også sunget i Vestre Fængsels celle 37 - til glæde for både fangen og fængselsbetjentene!

På et eller andet tidspunkt, da stemningen var ved at være på sit højeste, trådte en ældre arbejder, der viste sig al være værkfører på Burmeister & Wain, hen til en gruppe studenter, der stod uden for Studiestræde nr. 6, og spurgte dem, om det var rigtigt, at de strejkede. Da han fik et ganske vist smilende, men kraftigt bejaende svar, tog han den enes hånd, trykkede godt til og sagde: »Kom i aften kl. 8 her på pladsen, vi kommer mindst 300 fra Burmeister, og så går vi gennem byen, for nu er vi kammerater«.

Det var begyndelsen til det, der blev den store oplevelse under arbejdet i modstandsgrupperne og i kjerne under generalstrejken, og som man vist aldrig vil glemme, hvis man én gang har oplevet det.

Samtidig med at de illegale blade og publikationer nu begynder at komme ud i stadig stigende antal, bliver de legalt aktive danske skribenters kreds stadig bredere, spændende fra præster og skolefolk over - enkelte - højskolefolk til kultur-Radikale og kommunistiske forfattere, en udvikling, der nøje svarer til den tværpolitiske og klasseophævende samling, som nu begynder at tage form i grupper med aktiv modstand som fælles mål.

Vilh. la Cour fortsætter som allerede sagt, idet han i løbet af 1941-42 udsender syv »Noter til øjeblikket«, først holdt talrige gange som foredrag, derefter trykt og efter udsendelsen bogstavelig talt slidt op af titusinder af læsere. »Om at sige ja - og nej«, »Ord til os i dag«, »Kender De gråbonden?« »Godt mod landsmand!«, »Vor neutralitet«, »Historien om et korstog« og »Med lov skal land bygges«. Alle forbudt og forsøgt beslaglagt umiddelbart efter deres fremkomst, undtagen »Med lov skal land bygges«.

I »Ord til os i dag« giver la Cour sin hensigt med piécen således:

»Fichte! Lad os være barmhjertige mod jætterne¹⁾ og prøve, om de har lettere ved at fordøje den livsvisdom, hvormed den store tyske vækker ruskede sit folk vågent. Han er jo endda blevet skildret som en forløber for National-Socialismen ... dr. Alfred Rosenberg hyldede Fichte i den tale, han holdt på partikongressen i Nürnberg i august 1929, så den gamle tænker må utvivlsomt være god nok. Han havde været »Dåden«s filosof, sagde dr. Rosenberg, og det er rigtigt. Bag hans vanskeligt tilgængelige, snørklede filosofisprog lå altid - ligesom bag Grundtvigs alenlange sætningskæder og overraskende indskud - det klare krav: tro fuldt og helt på det, der åndeligt kan bære dig, og lad det så ikke blive ved »besindelsen«, men skrid til handling! Stå inde for dit ord! Ellers er du ikke en mand, og du er ikke dit folk værd«.

Derefter gennemgår la Cour Fichtes »Taler til den tyske nation«, som blev holdt, mens Napoleons okkupationstropper trampede rundt i Berlins gader.

Det gælder om alle Vilh. la Cours skrifter under besættelsen, at de satte de tøvende i gang og yderligere ansporede dem, der vidste med sig selv, at en mand står inde for sit ord med handling, ellers er han ikke sit folk værd.

I juli 1941 udsendtes den første større illegale publikation. Det var en samling norske digte, som Arne Sørensen fik af en norsk student, Vilhelm Lind.

Digtene er meget forskellige, hvad kvalitet angår, men for indholdets vedkommende ligger de alle på linie med Nordahl Griegs »Til ungdommen« og Arnulf Øverlands »Mørklagt by«, der er de to hoveddigte.

Når det i »Frit Danmark«s dokumentariske hvidbog hævdes, at der i november 1941 ikke fandtes andre illegale bevægelser end det kommunistiske parti, er det, som man vil se, ikke korrekt. Allerede èt år tidligere havde en kreds af danske, nemlig den, der stod bag Studenternes Efterretningstjeneste, udsendt det illegale flyveblad »Danskerens 10 bud«, og også andre grupper var begyndt at forberede aktion.

Men det kommunistiske parti var overordentligt effektivt i sit arbejde fra sommeren 1941. Det illegale blad »Land og Folk«, udkom den 29. juni, kun en uge efter kommunistrazziaen, og det var det første illegale blad, der kom regelmæssigt, oprindeligt i månedligt oplag på

1) Ifølge sammenhængen menes hermed de passive danske og tyskernes direkte medløbere.

ca. 10.000, stigende til 130.000 eksemplarer.

Den 17. juli skrev Danmarks kommunistiske Partis formand, medlem af Folketinget Aksel Larsen et »Åbent brev til regeringen ved hr. statsminister Th.Stauning«.

Heri protesterer han for det første på det skarpeste mod ophævelsen af det kommunistiske Parti og de fængslinger af dets medlemmer, der havde fundet sted:

»På Danmarks kommunistiske Partis og den kommunistiske rigsdagsgruppes vegne nedlægger jeg protest mod de grundlovs- og retsstridige handlinger, som politimyndighederne efter regeringens ordre har foretaget, og mod regeringens landsskadelige politik, som den bl.a. kommer til udtryk gennem regeringserklæringen af 26. juni om stillingen til krigen«.

Derefter redegør han for begivenhederne den 22. juni og den følgende tid, og efter at have fastslået den kendsgerning, som regeringen er meget nær ved at benægte i sin erklæring, at det er tyske og ikke sovjettropper, der mod alle aftaler har besat Danmark, slutter han:

»Vor rigsdagsgruppes medlemmer har samvittighedsfuldt overholdt grundloven. Vort parti og vor presse har rettet sig efter regeringens forskrifter og påbud under krigen. Også nu er vi fast besluttet på at søge landets love overholdt på forfatningens grund og på at tjene vort folk og vort land i kampen for at genvinde national frihed og uafhængighed. Vi stoler på alle fædrelandskærlige mænds og kvinders hjælp dertil. Danmark, den 17. juli 1941«. Signeret Aksel Larsen, M.F.

I september, den 26., udsendtes den første kommunistiske illegale publikation; den hedder på omslaget »Danske Toner, 16 danske sange med musik«, men indeholder i virkeligheden: »Talen, som burde være holdt i Folketinget 20. august 1941« - d.v.s. under debatten om det forbud mod kommunistisk virksomhed, der blev vedtaget i lov nr. 349 af 22. august.

På forsiden står der - foruden titlen: »Alle danske hjemms sangbog! Syng dem ved arbejdet, syng dem i hjemmet, Forlaget »Danske Toner«, København 1941«. Og på bagsiden: »Melodien, der blev væk for en

hel del mennesker under det sidste års begivenheder, kan findes igen. Syng med!«

Inde i hæftet følger så en redegørelse for, under hvilke grundlovsstridige omstændigheder lov nr. 349 blev vedtaget, samt en tilbagevisning af de beskyldninger, der blev rettet mod det danske kommunistiske parti. Til sidst siger den kommunistiske folketingsmand, der har skrevet talen og ville have holdt den, hvis han ikke var blevet forhindret deri med vold:

»Om der er aldrig så mange tyske soldaterstøvler i Danmark i dag, om de »danske« nazister er aldrig så brovtende, om regeringen er aldrig så krybende over for vore undertrykkere, og hvilke metoder man end benytter i forfølgelsen af os - vi giver aldrig op, og vi ved, at sejren bliver folkets, at Danmark bliver frit igen ... Leve et frit Danmark!«

I december kom der igen en protest fra det kommunistiske parti med overskriften »Målet er fuldt! Opråb til det danske folk!« Det ender med denne appel:

»De danske studenter viste ved deres tusindtallige demonstration, som fandt begejstret tilslutning hos den københavnske befolkning, at det danske folk ikke ønsker at indtage den plads, som Nazi-Tyskland og dets danske lakajregering har tiltænkt det, men at dets plads er side om side med vort norske broderfolk! Det danske folk er nu på vej til den virkelige samling for dets nationale frihed og uafhængighed! Lad protesterne lyde fra organisationer, arbejdspladser, kontrolsteder o.s.v. Alle steder fra, hvor ærlige danskere mødes! Danske arbejdere! Jer er det, som har magten og kraften til at føre folkets kamp til sejr for Danmarks nationale frihed!«

Folketingsmand, daværende højskoleforstander Robert Stærmose skrev i Støvring Højskoles årsskrift, december 1941, nogle kraftige ord »Om øvrighed og ret«, senere udgivet som særtryk. Her siger han sandheden om retstilstanden ligeud og sådan, at det ikke er til at misforstå:

»I tiden siden besættelsen har der fundet en række krænkelser af vor grundlov sted. Vi har oplevet, at grundlovens bestemmelser om per-

sonlig frihed, om boligens ukrænkelighed, om trykkefrihed og om samlingsfrihed er blevet tilsidesat. Vor danske retssikkerhed er dermed blevet angrebet, og det er oplyst, at disse angreb er blevet ført både fra den fremmede okkupationsmagts side i form af krav om ændringer i vor lovgivning og i vor danske retspleje og også fra enkelte danske embedsmænds side uden noget direkte krav fra den fremmede okkupant«.

Det var modige og velgørende ord i 1941, og man forstår, når man læser dem, at Robert Stærmose kunne blive et forbillede for en mand som Chr. U. Hansen.

Bortset fra »Navigare necesse« blev forfatteren Soyas skitse »En gæst«, den første kunstneriske behandling af det aktuelle forhold mellem dansk og tysk, der blev offentliggjort, og den er den første i sin art, der blev forbudt. Soya lærte som så mange andre kontorchef Eskelunds ængstelige iver efter at tjene sin sag at kende; endnu en gang blev opmærksomheden henledt på en antitysk publikation, før tyskerne så meget som anede dens eksistens. Bogen blev forbudt, og den 23. marts 1942 idømtes dens forfatter 60 dages hæfte ved Østre Landsret.

I 1941 udsendte også en forfatter af en ganske anden art sin første modstandsbog - Indre Missions formand, pastor Chr. Bartholdy. Man ville på forhånd have ventet, at den pietistiske retning var den mest passive og den grundtvigske den mest aktive; det holdt imidlertid ikke stik, og hvad grunden end var til, at adskillige af de grundtvigske gik ind for den kun åndelige modstand, er der i hvert fald ingen tvivl om, at Chr. Bartholdy for en meget væsentlig del var skyld i, at den modstandsånd, der herskede i meget vide kredse inden for Indre Mission, blev så stejl og så kropsansvarlig, som den blev. I sin bog »Bange for døden«, et særtryk af Indre Missions Tidende fra efteråret 1940, skriver Bartholdy om sit syn på det Danske, et syn, der vel kan kaldes snævert, men som ingen kan frakende en overordentlig styrke og klarhed, og som faktisk fik betydning langt ud over de egentlig missionske kredse. Han siger heri bl.a.:

»Jeg tror, vi er fejge. Jeg tror, vor fredskærlighed, vort manglende forsvaret, hele elendigheden, der åbenbares den 9. april, ganske simpelt har sin grund i, at vi er bange for døden ... Vi har som de første og vist

nok eneste i verden, også som det første slægtled i det tusindårige danske folk, opfundet en fædrelandskærlighed, som kan give sig mange smukke udtryk i tale og sang om vort kønne fædreland, havomkranset med bølgende kornmarker og så videre, men som bare ikke vil det, som til alle tider har været fædrelandskærlighedens ægthedsprøve: ikke vil dø for sit land ... Og så gør det jo ikke sagen mindre bitter, når vi tænker på vore nordiske brødrefolk, som stadig kan synge (ja, det kan vi også, som alsangen viser), men vel at mærke synge med sandhed:

*også vi, når det bli'r krævet,
for din fred slår Lejr«.*

Også Kaj Munk talte med i 1941. Han udsendte en prædikensamling og en digtsamling. Prædikenerne kaldte han med tydelig symbolik »Ved Babylons floder«, med den dækkende undertitel »Danske prædikener«; digtene kaldte han »Sværg det, drenge«, efter et af samlingens bedste:

*»Kald da på os, gamle moder! Altid hørte vi dit kald,
også nu, fra Grønlands bræer ned til Gedserfærgens hal.
Hvad vi pløjer, hvad vi bygger, fædreland, det er jo dit.
Over det må flaget vaje, højt og levende og frit.
Ellers dør det. - Kald da på os! som igennem tusind år
til at lyde står beredte dine sønner i din gård«.*

Digtet er skrevet i - 1935. Her står også det digt, der blev læst af Ilona Wieselmann i den svenske radio, den aften vi fik at vide, at Kaj Munk var død: »Ikke forlig«. Dets sidste strofe er denne:

*»Du, som til kamp mig kalder!
for hvad jeg tror og bygger på,
giv, til den dag, jeg falder,
mig skånselsløst at slå«.*

IV

I løbet af året 1942 blev adskillige af de ledende modstandsfolk anholdt og straffet med fængsel. I februar arresteredes dr. Vilh. la Cour

Et gribende vidnesbyrd om, hvor dybt det kæmpende Norge inspirerede Kaj Munk til hans egen kamp - og en vemodig antydning af, at han ikke var sikker på selv at opleve Norges sejr.

Kære Frø la Cour, ^{nr. 43} Veders' Bld.
*bring denne Hilsen til Norge, men Tiden
er inde, hvis, ikke selv kan, ...
Ses! Hengiven
Kaj Munk*

Hyldest til Norge.

Ja, vi elsker dette Landet
nu som aldrig før.
Trodsigt stiger det af Vandet,
lever, mens det der,
jæst fordi det valgte modigt
Undergangens Kaar,
skal det gro og grønnes frodigt
frem i tusind Aar.

Vasbenløse du kæmped, Norge,
stod, endskønt du faldt.
Dine Hjerters Klippeborge
har holdt Stand mod a l t .
Vi, der sad i dybe Dale,
baade grød og lo
ved din Tausheds høje Tale
klippefast i Tro.

Snart ger Vaarens Morgensrede
Vintrens Nat forbi.
Se, da blomstret op det ode,
Fossen springer fri,
Birkeløv og Flaget vajer
over genløst Jord.
Og med Smil i Taarer nejer
Danmark for sin Bror.

for anden gang og fik ved sommertid 7 måneders fængsel. I marts foretoges forfatterunderstøttelsen til Martin Andersen Nexø, Hans Kirk og Soya inddraget, og Soya fik sin dom; lektor Adler Lund suspenderedes i oktober og idømtes 4 måneders hæfte i december for to artikler i »Ungdom og Idræt«; i november fik Peter de Hemmer Gudme 4 måneders hæfte, og i december arresteredes Chievitz, Prytz, Døssing og Carl V. Jensen, mens Mogens Fog, Børge Houmann og Ole Kiilerich med nød og næppe undslap - det var hele »Frit Danmark«s redaktion, der her blev splittet ad.

Den 9. april dette år kommer »Frit Danmark«s første nummer - samme dag udsender Kaj Munk »Niels Ebbesen«.

Allerede i dramaet om Grundtvig, der opførtes på Det kgl. Teater i 1940, men var skrevet tidligere, vendte Kaj Munk sig til en stor skikkelse fra den danske historie i sin lidenskabelige søgen efter vækkende og højnende motiver. Dette selvbesindelsens år blev ganske naturligt stærkt grundtvigpræget. - Hal Koch holdt forelæsninger over ham, alle mennesker talte eller skrev om ham, og på teatret var Munks skuespil med ham som hovedperson en stor succes.

Men som folkeligt-vækkende drama kan det ikke på langt nær måle sig med spillet om Niels Ebbesen, »der Morder des Grafen Gerhards des Grossen«, som »Nordschleswigske Zeitung« nævnede ham i en anden forbindelse. »Niels Ebbesen«s eminente betydning i Kaj Munks forfatterskab ligger ikke så meget i, at det trods den dramatisk-æstetisk set noget svage slutning er et fortrinligt skuespil, men i, at Munk her har formået - vel for første gang til fuldkommenhed - at forstå og gengive positivt gennemsnitsdanskerens særlige form for reaktion, når nogen truer ham og hans. Niels Ebbesen er meget langt fra at være en hero i almindelig eller i særlig Munksk forstand. Hero er han alligevel, ikke i kraft af højstemt Patos, men netop fordi hans heroiske aktion er en følge af almentdanske egenskaber og typisk danske overvejelser.

Skuespillet udkom i over 12.000 eksemplarer, men hertil må lægges det illegale oplag, så at tallet i alt bliver på en ca. 15.000. Det kom på toårsdagen for besættelsen og blev naturligvis straks forbudt; men da dette var forudset, blev kun nogle få stykker beslaglagt, resten af det store oplag blev i løbet af forbløffende kort tid spredt over landet.

Der er flere grunde til, at det fik så fremstående en plads i det danske folks bevidsthed. For det første var man jo overordentlig mod-

tagelig for litteratur af denne art, og for det andet ventede man som noget ganske selvfølgelig inspiration og appel til aktiv modstand fra Kaj Munk. Men endelig er som sagt dette værk i egentligste forstand værket om, hvordan den danske modstand blev til, groede frem i overensstemmelse med dansk væsen og sind. Det blev trods alt Kaj Munk, der skildrede modstandsbevægelsen som folkelig dansk bevægelse; hele den store gruppe, som gik med uden filosofiske eller politiske bevæggrunde, men langsomt og sejt blev tvunget ud i det ene og alene af deres danske sind, den finder sig selv i Kaj Munks »Niels Ebbesen«.

Endnu to værker om det danske foreligger fra Kaj Munks hånd i 1942. Digtsamlingen »Det unge nord« har et lille karakteristisk forord: »Dampen er lidt mat. For sejden koges under låg. Men vær sikker på at den koges«. Ikke des mindre rummer den adskillige vellykkede vers, måske dog snarere vægtige end hvasse. Det andet værk udgøres af de øvrige prædikener fra året 1941-42, en art fortsættelse af »Ved Babels floder«. Dette binds titel er valgt i kontrast til førstebindets - det hedder »Med ordets sværd«. En fortræffelig overskrift til disse i sandhed hvasse og handlingsskabende ord.

I sin prædiken den 23. søndag efter Trinitatis, hvor Matthæus fortæller om, hvordan farisæere og herodianere søger at fange Jesus på spørgsmålet, om det er tilladt at give kejseren skat eller ej, siger han:

»Meget kunne kejseren kræve af os ... men krævede han af os, at vi skulle kalde sort for hvidt, tyranni for frihed, løgn for sandhed, overgreb og vold for retfærdighed, så svarede vi ham: Der står skrevet: Du skal ikke have andre guder for mig ... Der er dem, der vil bilde os ind, at kirken er bare et tilflugtssted for sjælene. Kirken må ikke give sig af med andet, end hvordan vi får frelst vor sjæl.

Ja, det er en køn religion. Bare lille Jensen kan hytte sig og komme i himlen, hvad pokker rager så verden ham? Lad den bare gå ad helvede til.

Det er en religion, kejseren synes om. Den vil han gerne give statsunderstøttelse. Den kommer ham aldrig på tværs. Det er den religion, der hedder gudsbespottelse ...

Hvad er det for et meningsløst krav til kirken om forsigtighed. Var Kristus forsigtig? Var martyrerne forsigtige?

»Tys! Tys! Tys!« er vore dages løsen; »thi ellers kan det få de alvor-

ligste følger«.

Det er rigtigt. Men forstillelse og dobbeltspil kan få endnu alvorligere følger.

Må jeg så bede om Jesus! »I hyklere og øjenskalke og kalkede grave,« kaldte han sit lands folkeforfører. »Hils den rævepels fra mig«, hånlo han om Herodes, sleskeren for den romerske hærmagt i Palæstina.

Det bliver ikke bedre her i Danmark, før det danske folk lærer af Kristi mod ...

Dette folk bliver ikke et folk, værdigt til livet, før det slipper af med sin ængstelse. Det er ved at dø af forsigtighed«.

En digter, der ligger helt på samme linie som Kaj Munk, er Poul Sørensen. Hans digtsamling fordeltes efter samme princip som andre bøger af den slags, d.v.s. i stor hast og til et talrigt og taknemmeligt publikum. Den hedder »April i Danmark«, og udsendelsen fandt sted i juli måned. Et af digtene hedder »Grundlovsdag 1941«.

»Den stemning, jeg fra barn kan huske, råder på sognets festplads: Bøgeløv og solskin, andægtigt folk foran tribunens flagsmæld, hvor rigsdagsmanden jubler eller fråder.

*I dag er talen mer end talemåder:
Et kvart århundrede har denne grundlov
nu ført et frit og folkestyret Danmark
frelst gennem tidens mange brøst og våder.*

*Vort magna carta! Taleren geråder
i rørelse. (Flag, bøgeløv og solskin).
Hans grebne stemme hylder Danmarks Grundlov
i ord, som stundens højtid gudbenåder.*

*[Dog det er stadig en af sjælens gåder,
hvorfor man kysser den, man just forråder]«.*

Det betydeligste, et digt i klasse med de virkelig store, er »Problemet, tale, holdt nogen tid før germanerne tilintetgjorde Varus' legioner i Teutoburgerskoven«. Herman, der taler til sit folk, Cheruskerne, beretter, at nu har han set den, fremmedhæren sydfra, at han har været hos romeren i hans lejr og hørt ham sværge, at han kom med fred, at denne fred betød: Den fremmede befaler, og I lyder, og freden blomstrer. Den betød kort sagt, at frimænd blev til trælle, og derfor ender Herman sin tale med et men:

*»Så dybt, Cherusker, er vi ikke sunkne.
Og dersom vi står fast, må Varus vende
sig mod os. Klart. Som den, han er: Vor fjende!
så selv de, der nu tror ham, får det set.
Han selv skal vække hadet hos de lunkne,
han selv skal gøre folket kampberedt,
hvis I vil frihed! Men hvis I vil slave,
så tag mod romerfreden som en gave.*

*Dog - nytter modstand? Varus har jo magten,
fred synes klogere end sværd og dolk.
Men manden, hvorpå Varus når sin tragten,
- om I vil vælge freden og foragten,
eller I trodser svøber, spyd og slagten -
bestemmer, om I skal bestå som folk!
Hvem dør? - Det folk, der ydmygt kysser skoen!
Hvem lever? - Det, hvis trods bevarer troen!*

*- Men Varus smiler. Hans triumfvogns fælge
går over os tilsidst. Det er vor skæbne.
Den ændres næppe, selv om vi vil væbne
os for den frihed, som han tror til salg.
Barsk fremtid får vi, hvad vi så vil vælge.
Men I skal vide, at der er et valg!
Et bittert valg, som folkets fremtid husker:
Tvang eller selvskabt trældom! ... Vælg, Cherusker!«*

I juli 1942 kom også Arne Sørensens artikelsamling »Frihed, sandhed og ret«. Den har undertitlen: »Tre års krigsjournalistik«, og er sammensat af artikler fra tidskrifterne: »Vort værn«, »Det tredje standpunkt« og »De danskes vej«, den første skrevet i september 1939, den sidste i april 1942.

Poul Sørensen (f. 1906) blev student i 1924 og gik derefter over i journalistikken (bl.a. ved »Politiken«). Han skrev revyer, over satte skuespil og - digtede. I telefonbogen stod han opført som »Poet«. Da besættelsen kom, var han en af de danske lyrikere, der fandt stærkest og klarest udtryk for den vågnende modstandsvilje. Hans »April i Danmark, en bog på vers«, som udsendtes i 1942 (forøget udgave i 1945), blev et ypperligt åndens våben for os. Derfor var det kun naturligt, at han blev medarbejder ved den antologi - »Der brænder en ild« -, som så lyset i 1944.

Af en ganske anden art er den bog, som den danske redaktionssekretær og forfatter Åge Heinberg udgav under pseudonymet Niels Ebbesen. Den kom oprindeligt på et svensk forlag og derefter illegalt på dansk, oversat af Prytz og Jørgen Bahnsen Hansen, udsendt af Frit Nordisk Forlag. Det er den politiske oversigt »Danmarks Skæbne« (»Danmarks Öde«) fra december 1942 og fortsættelsen »Danmark siger Nej« fra august 1943. Førstedelen findes også i en udgave med titlen »Noter til folkeretten og statsretten«, udgivet ved Ebbe Nielsen, manuelt trykt - til brug for de studerende ved vore universiteter! Den var meget omtalt og havde også sin betydning netop som samlet oversigt over de politiske begivenheders forløb. Forfatteren søger at dele vind og vejr lige i bedømmelsen af politikernes indsats, men det bliver Christmas Møller, der kommer til at stå som den centrale skikkelse.

Den største begivenhed var imidlertid, ved siden af Munks »Niels Ebbesen«, Mogens Fogs breve, december 1942 og januar 1943.

Efter at være blevet tvunget til at gå under jorden skrev professor Mogens Fog to breve, formelt stilet til »nogle af mine venner og bekendte«, reelt bestemt for - og læst af - hele det danske folk. Det hedder i decemberbrevet bl.a.:

»Jeg håber og tror, de sidste ugers begivenheder har åbnet Deres øjne for, at vi nu her i landet er ude i den fuldstændige retsløshed og begyndende terror. Alle skal vide, at tysk politi i dag får lov til at arrestere enhver dansk borger, det finder for godt ... Chievitz og andre kendte

medborgere er tilsyneladende atter blevet udleveret til dansk retsforfølgelse. Lad Dem ikke forvirre af den kendsgerning, tro ikke, at det er et udtryk for, at Scavenius-regeringen har nogen reel magt over for tyskerne. Det er et led i den nazistiske taktik her i landet: at søge at holde befolkningen i passivitet ved at foregøgle den, at vore »egne« regeringer er »det mindre onde.« De må ikke nærme illusioner med hensyn til Chievitz's skæbne. I det øjeblik nazisterne finder det opportunt, får de ham atter udleveret, om det så sker med den nuværende regerings samtykke eller over dens lig ...«.

Mogens Fog fremfører de tre mest almindeligt hørte indvendinger mod aktiv modstand og afviser dem:

»... »Hvorfor drive antinazistisk propaganda herhjemme, hvorfor ikke stikke hovedet i busken og lade det hele drive over - de taber jo alligevel«: Det tror også jeg, men er vi virkelig så lurvede, at vi vil lade alle andre end os selv kæmpe for det, vi anser for rigtigt?

... »Det er så lidt, vi kan gøre«, en anden af de traditionelle bemærkninger i dagligstuediskussionerne. Rigtigt, men hvis alle havde sagt det, var Hitler verdens herre i dag.

... »Hvad danskerne gør i dag, bliver uden betydning for landets fremtidsskæbne«. Det samme har jeg ment, men det var i 1940. Hvis den danske regering virkelig - i tillid til de tyske løfter - havde kunnet danne bolværk mod enhver indblanding i vore indre forhold ... ja, så tror også jeg, verden ville have forstået vor stilling og respekteret vort land. Men udviklingen har vist, hvor naive sådanne forhåbninger var ... Nu lever vi i retsløsheden og den begyndende terror«.

Brevet slutter:

»Talrige af dem, der har villet gøre en indsats for et frit Danmarks sag, sidder i dag i fængslerne - kommunister og ikke-kommunister. De har måttet erkende, at vor presse-, tale- og forsamlingsfrihed, vor retssikkerhed var illusioner. Men de har vidst det, da de handlede. Jeg tror ikke, at én af dem fortryder, hvad han har gjort, men måske, at han ikke fik lejlighed til at gøre mere. Jeg ved, de er enige med mig i, hvad jeg har skrevet, og at Christmas Møller også er det. De ville have

kunnet udtrykke det stærkere end jeg selv. De ville have understreget det, jeg sagde om enhedsfrontens nødvendighed. Nu beder jeg mine venner og bekendte: Tag varsel af vor skæbne. Tro ikke, at passivitet og eftergivenhed gavner vor fremtid, tro ikke, vi kan undgå rædslerne under nazistisk voldsherredømme ved føjelighed. Der er kun én vej, den primitive at sætte sig til modværge«.

I sit brev nr. to understreger Mogens Fog yderligere nødvendigheden af aktiv-modstand og giver praktisk anvisning på, hvordan man bedst kan gøre sin indsats. Det er et bevis på det ejendommelige forhold, der bestod - og består - mellem Hal Koch og modstandskampen, at hans bog »Dagen og vejen« med stor virkning kan citeres og tages til indtægt i en publikation, der direkte opfordrer til kamp mod fjenden med pistoler og sprængstoffer. Hal Koch var måske den, der bedst af alle formåede at udtrykke den åndelige forudsætning for en åben kamp; men hans ord får først deres fulde sandhedsværdi, når de gengives af dem, der selv satte livet ind for at gøre dem til sandhed.

Januarbrevet slutter således:

»Enhver af os, der allerede har søgt at yde vor skærv, ved, at det koster, men ingen af os synes, prisen har været for høj ... Vor handlemåde har intet at gøre med »privat udenrigspolitik«, det drejer sig om national velanstændighed. Er De enig med mig heri, så tag konsekvensen og hjælp os i arbejdet. Det kan nytte«.

V

Fra 1943 og til besættelsestidens ophør stiger modstanden i styrke og omfang næsten fra dag til dag, og på samme tid stiger antallet af illegale blade og skrifter og den dristighed, hvormed de frembringes og sættes i omløb.

1943 er det år, i hvilket den første dødsdom falder, senere ganske vist ændret til livsvarigt tughus i Tyskland, den første folkestrejke bryder spontant ud i Esbjerg og breder sig over landet for at kulminere med den 29. august, og jødedeportationerne sætter ind. Den 29. august anses almindeligvis for så vigtig en dato, fordi politikerne da brød endeligt med tyskerne; dette er jo rigtigt, man må blot tage to kendsger-

In af modtagerne af dette brev fra professor, dr. med. Mogens Fog, har ment, at det ogsaa har interesse for D.M. Lad det gaa videre til andre, som De mener kan have interesseder!

December 1942

I min nødsvungne lediggang har jeg følt trang til at skrive til nogle af mine venner og bekendte, som formentlig tænker paa mig, og drøfter min forsvinden. Vi har - som alle andre mennesker - ofte de senereaar drøftet Danmarks nuværende stilling, men først nu kan jeg frit gøre rede for mine synspunkter og søge at motivere mine handlinger. Derfor disse ord: - Jeg haaber og tror, de sidste ugers ~~hæder~~ heder har aabnet deres øjne for, at vi nu her i landet er ude i den fuldstændige ~~tslashed~~ tsleshed og i begyndende terror. Alle skal vide, at tysk politisk idag faar lov til at arrestere enhver dansk borger, det finder for godt. De spørger ikke i forvejen, hvem de maa slaa ned paa. En eller to danske betjente har lejlighed til at bivaare anholdelsen, derefter ses oret ikke af nogen dansk. Og læg mærke til, at dette gælder ikke alene, hvor anklagen gaar ud paa angreb paa den tyske værnemagt, enhver antinazistisk handling eller agitation kan bringe folk i Gestapos vold. Hvad der sker i forhørslokalerne, ved vi intet om - beretninger fra andre lande sætter os i stand til at gætte. - Chievitz og andre kendte borgere er tilsyneladende atter blevet udleveret til dansk retsforfølgelse. Lad Dem ikke forvirre af den kendsgerning, tro ikke, at det er udtryk for, at Scavenius-regeringen har nogen reel magt overfor tyskerne. Det er et leg i den nazistiske taktik her i landet: at søge at holde befolkningen i passivitet ved at foregæble den, at vore "egne" regeringer dog er et mindre onde. De maa ikke være illusioner med hensyn til Chievitz' skæbne. I det øjeblik, nazisterne finder det oportunt, faar de ham atter udleveret, om det saa sker med den nuværende regerings samtykke, eller det gaar over dens lig. - Kommunisterne - i hvert fald de betydende af dem - beholder tysk rne selv. De mener at kunne gøre det uden at vække forbitrelse, fordi de bygger paa den "bolsjevik-skraek", der sidder store dele af i hvert fald borgerskabet i landet. Hvis det lykkes, er det et udtryk for, at den nazistiske propaganda, trods sin lejnefaldende grovhed, dog har formaat at forgifte landet. Karakteristisk nok hørte man de første dage efter Chievitz' arrestation folk sige: Jamen han er da kommunist? Et udtryk for, at de enkelte danske endnu ikke har opdaget, at enhver antinazist efter tyskernes ordbog er kommunist. Nej, Chievitz er ikke kommunist. Men han, og heldigvis mange andre forskellige politiske ansuelser, har indset, at fronten mod nazismen maa være en enhedsfront, en samling af alle kræfter, der siger ikke dette - fremfor alt ikke dette. De gør det i tryk forvisning om, at er først den nazistiske fare nedkæmpet, saa kan vi andre frit drøfte de former, hvorunder landet skal styres i fremtiden. Og lad mig sige det saa stærkt jeg formaar: Ja, ønsker ikke, og jeg tror ikke, andre end danske skal komme til at bestemme landets fremtidskabne - uden hjælp af fremmede vaaben. - Ja, siger nogle af Dem, men hvorfor drive antinazistisk propaganda herhjemme, hvorfor ikke stikke hovedet i bukken og lade det hele drive over - de taber jo alligevel. Det tror jeg ogsaa, men er vi virkelig saa lurvede, at vi vil lade alle andre end os selv kæmpe for det, vi anser for rigtigt? Jeg indrømmer, at et saadant forsvar mere er følelses- end fornuftbestemt. Men mennesket er da gudskelov ikke et mekanisk fornufts- væsen - hjertet har sine grunde, og de er ikke altid i strid med intellektets. Det er saa lidt vi kan gøre, er en anden af de traditionelle bemærkninger i daglige ~~konversationerne~~ konversationerne. Rigtigt, men hvis vi alle havde sagt det, var Hitlers verdens herre idag. Jeg tror paa vor antinazistiske oplysning og vore antitysk handlingers betydning. Vi skaber usikkerhed hos besættelsesmyndighederne, vi danner modvægt mod den åndelige forgiftning, vi holder nazismens metoder og maal frem i dagslyset, og vi ~~skaber~~ vel ogsaa nogle flere folk heroppe end i tilfælde af komplet underkastelse. Draaber i havet, siger De. Nuvel, havet består af draaber, i en bevægelse som vor er intet for smaat, hvert halmstraa vi lægger nazisterne i vejen, har sin betydning. Og saa kommer vi til en tredje betragtning, der hævdes at bygge paa den kolige fornuft. Hvad danskerne gør idag, blir uden betydning for landets fremtidskabne. Det samme har jeg ment, ~~at det var i 1940.~~ at det var i 1940. Hvis den danske regering virkelig - i tillid til de tyske ~~styrke~~ styrke havde kunnet danne holværk mod enhver indblanding i vore indre forhold, hvis landets officielle ledere virkelig overfor verden kunde demonstrere, at vi ikke ønsker nogen forr for nazistisk infektion af vort samfundsliv og ikke at støtte Tyskland i dets krig, ja saa tror jeg ogsaa, at verden vilde have forstået vor stilling og respekteret vort land. Men udviklingen har vist, hvor naive saadanne forhaensninger var. De kender selv alle stadierne paa underkastelsens vej gennem de sidste aar, i forholdet til besættelsesmagten har vi kunnet konstatere smaa gevinster og store tab. Nu lever vi i retslesheden og den begyndende terror. - Med det ene formaal at bevare en vis materiel præferencestilling, har vore regeringer oftest alle vore tidligere retsgoder, men samtidig skabt basis for, at vort landbrug, vor industri, vor handel og et stort tal af vore arbejdsledige ertraadt an som et aktivt led i den tyske krigsmaskine. Hvis ikke vort læx folk ubent viser, at det ikke billiger regeringens handlemaade, at det tør vove en indsats for sine idealer, maa de allie-

Første side af prof. Mogens Fogs åbne brev til det danske folk.

ninger med i betragtning: at bruddet blev fremtvunget af folkets direkte oprør i form af landsstrejker samt af den stigende modstand i det hele taget, og - at Alsing Andersens udanske cirkulære blev offentliggjort efter den 29. august. Og i den frie litteratur sætter den dato intet skel.

Dette års første Kaj Munk-arbejde er »3 prædikener«, der udkom om foråret i 25.337 + illegale eksemplarer, et ikke helt almindeligt oplag for en prædikensamling. Af den sidste af dem, »Kristus og Danmark«, holdt 1. nytårsdag, skal nogle karakteristiske sætninger citeres:

»Jeg kan ikke være med til at takke Gud for, at vi er »holdt uden for krigen.« For det første er vi jo ikke udenfor. Vort land er besat ... Og for det andet kan man ikke takke Gud for, at han hjalp En med at snyde i hestehandel. Gud forlangte kamp af os. Vi sveg hans bud, og vi sveg vort eget ord og beslutning. Man skal ikke gøre nar ad Gud ved at takke ham for, at fanden hytter sine ... Den er så nem at slutte et møde med, den lille korte:

*Kæmp for alt, hvad du har kært,
dø, om så det gælder!*

Vi synger den gerne, men mene noget med den, efterleve den ... Vorherre bevares! - Og nok en gang: Vorherre bevare os!! ... Lad os få mod til at vende tilbage til troskab mod det, vi tror på, om så fængslerne skal fyldes, til de sprænges ... Før os, kors i vort flag, frem til samling med de andre korsets flag! Med genvunden ære og genvunden frihed, det gamle Danmark i det unge nord - det syn skal lyse for os på denne nytårsdag. Vi, der skimter det syn, vi vil sætte os selv ind for det. Vi lover, vi vil det. Gud høre vor ed og sige selv sit Amen«.

Efter Kaj Munks død udsendte »Folk og Frihed«, et særnummer med hans »Sidste prædiken« i København, den, han skulle have holdt i Helligåndskirken; der blev nedlagt forbud fra tysk side - det var første gang, tyskerne blandede sig i afholdelsen af en dansk gudstjeneste -, og han måtte mod sin egen vilje opgive at gennemtrumfe den på trods af forbudet, hvorefter han endelig den 5. december i Københavns Domkirke talte over søndagens tekst, De ti brudejomfruer. Og så den prædiken var båret af stor styrke og gjorde et dybt indtryk på dem, der hørte den.

Den sidste prædiken i det hele taget var slet ikke nogen prædiken, men en kort og besk tale, holdt i korrundingen i Vedersø Kirke nytårsdag 1944. Den blev hans afsked med menigheden, en barsk og usigelig bitter afvisning af dem, der for penges skyld og endda uden at være tvunget af nøden, stillede sig til rådighed for fjenden - havde man ikke mod til at deltage i åben kamp, burde man dog forholde sig passiv. I hvert fald hverken kunne eller ville han afholde festgudstjeneste under sådanne omstændigheder, forsamlingen kunne godt gå hjem igen.

Dette var den 1. januar. Natten mellem den 4. og 5. januar blev han myrdet.

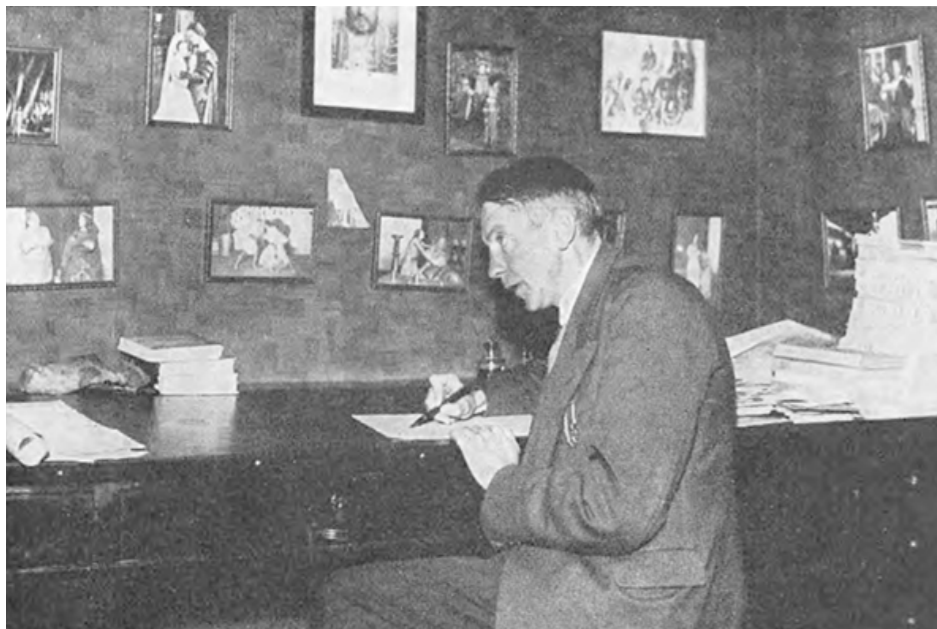
Men allerede i løbet af sommermånederne var endnu to værker blevet til: En akteren »Før Cannæ« og »Sidste digte«.

»Før Cannæ« skulle oprindeligt have været trykt i tidsskriftet »Bogrevuen«s september-nummer, men kom, grundet på den 29. august, først frem i december hæftet. Han konfronterer her de to herotyper, diktator typen og Niels Ebbesen typen, i skikkelse af punernes fører, Hannibal, og den romerske feltherre Quintus Fabius Maximus med tilnavnet Nøleren. Disse to stilles over for hinanden i en samtale, hvor Fabius foreslår fønikereren, at de slutter fred, for verdens skyld, for Hannibals egen skyld - men afvises med hån. Samtalen ender da således:

»Fabius: (rejser sig brat: med forandret mæle, næsten ungt, siger han hårdt, knapt, koldt): Så kondolerer jeg dig med sejren i morgen. (Og hans fodtrin lyder som en hær på march)«.

Før Dunkerque: Hitler og Churchill. En genial sammenfatning på knapt 11 sider af grunden til Tysklands nederlag.

»Sidste digte« skulle have været udgivet under titlen »Den skæbne ej til os«, men man opgav det, da den 29. august kom. Efter hans død udsendtes den i flere mere eller mindre fuldkomne illegale udgaver samt af Arne Sørensen på Bonniers Forlag i Stockholm under navn af »Sidste digte«. Endelig er samlingen blevet optrykt i 1946 med hans egne tekstrettelser og under det oprindelige navn: »Den skæbne ej til os«. De er så godt som alle aktuelle, og adskillige af dem er polemiske - f.eks. digtet »Lov er liv«, skrevet i anledning af folketingsvalget marts 1943. Det er et af versene i oversættelsen af spartaneren Tyrtaios's »Fire krigssange« - fra det syvende århundrede før krigeren fra

Kaj Munks arbejdsværelse i Vedersø Præstegård var særpræget som han selv: Scenebilleder fra hans mange skuespil fyldte væggene, og en kolossal skrivepult langs den ene af dem var hans arbejdsplads. Her formede han de ord, som gav os øjeblikkets løsen under kampen.

Nazareth -, der har givet titlen:

*»Den skæbne ej til os!
Vi er spartaner alle,
vort hjerte ene trods.
Kamp er den tapres ly.
Og bedre er at falde
end gi' sig eller fly«.*

En bog af en vis dristighed, der mærkeligt nok ikke blev hemmet i sin bevægelsesfrihed, er Kai Friis Møllers »To løver og andre landsmænd«, hvor den ene løve og landsmændene symboliserer henholdsvis Valdemar Rørdam og forskellige andre landsforrædere, mens den anden løve er Vilhelm Andersen, hvis anbringelse i dette selskab synes læseren højst uheldig, en opfattelse, som forfatteren heldigvis ser ud til at dele. Men kapitlerne om Rørdam og ikke mindst om Christen Hansen, »Lord Hansen«, er morsomme og samtidig en tydelig udfordring til de fremmede, der altså ikke reagerede, som man skulle have ventet.

»Frihet är den bästa ting, som sökas kan all världen omkring, - den frihet kan väl bära!« Biskop Tomas af Strängnäs's frihedssang har skænket Kelvin Lindemann den træffende titel til hans bog »Den kan vel frihed bære«. Den udkom og blev forbudt den 28. august, og allerede dens første ord får en til at stille sig til en vis grad forstående over for hr. Eskelunds reaktion. For en gangs skyld! Den begynder således:

»I morgengryet blev der kun kæmpet nogle få timer, for de, man havde valgt til at råde for landet, bestemte, at det var klogest frivilligt at give op og håbe på det bedste. Sidenhen, da menigmands uvilje til samarbejde med alle dem, der havde en myndighed at udøve, tvang fjenden til at bryde den indgående akkord med Bornholms øvrighed, hændte det, at de fremmede under indflydelse af deres hjemvé huggede en vranten bornholmer ned, eller med pallasken stak hul i ældre folk, som forekom dem lidt lattervækkende; men den morgen, da der blev kæmpet, mandag den 9. juni 1645, blev der kun dræbt én soldat, den gamle rådmand Wolfsens søn Albret fra Svanike«.

Til trods for den historiske oversigt til sidst, der skal godtgøre, at begivenhederne fandt sted mellem danske og svenske på Bornholm i 1600-tallet, må det siges at være vanskeligt at fastholde fiktionen. »Den kan vel frihed bære« fik med sine over 50.000 eksemplarer stor betydning for sin meget store læserkreds.

Arne Sørensen udsendte i efteråret »Tre breve til det danske folk« af Niels Jyde, hans litterære dæknavn under besættelsen. De er særdeles karakteristiske for ham, ikke mindst derved, at han hele tiden ser det nationale i en international eller, som han vel hellere vil have det udtrykt: i en medmenneskelig sammenhæng.

Det sidste af brevene slutter således:

»Det er mennesker og ikke stater, der befolket jorden. Og ethvert menneske, der under og efter denne krig tør have tro og mod, tør give sig ind i tillid og åbenhed ... et sådant menneske, han har akkurat samme værdi, enten han er russer eller dansker, amerikaner eller montenegriner«.

Disse ord fører lige ind i det syn, som piècen »Hvad skal vi gøre ved tyskerne bagefter?« munder ud i: Synet af Sigrud Undset, omfavnende en tysk kvinde:

»Sigrud Undset omfavne en tysk kvinde? Mens dette skrives, er Hitlers giftige ånde endnu over Europa, Goebbels forpester endnu luften med sine frækheder, og endnu i denne nat har flittige Gestapo mænd tyve steder rundt om i Europa brækket arme og ben på arme mennesker og slået deres ansigter til en ukendelig masse. Nej, vi kan endnu ikke bære, at Sigrud Undset omfavner en tysk kvinde, men vi kender Guds betingelser for Europa, og vi ved i smerte og håb, at billigere end den omfavnelser får vi ikke Freden«.

Endelig kom der fra Arne Sørensen en fortræffelig og stærkt tiltrængt række udenlandske artikler, udgivet af »Det kgl. Danske Afvandingsselskab« og med overskriften: »Håndbog i oversvømmelser«.

Land og Folks Forlag udsendte i løbet af efteråret en dokumentarisk serie om modstandskampen. Den hedder »Dansk dåd« og omfatter fem

»Håndbog i oversvømmelser, udgivet af Det kgl. danske Afvandingsselskab«. 1943 kan vel regnes for et barnebarn af de spekulationer, som Arne Sørensen gjorde sig, da man i 1941 spærrede ham inde i Vestre Fængsels celle nr. 35, fordi han letsindigt havde udgivet la Cours pièce »Ord til os i dag«. Her har la Cour fotograferet ham, fordybet i kunsten at vaske op - og samtidig planlægge ny vækkelse af modstandsviljen, når hans 60 dages hæfte er afsonet.

pièces, der hver belyser sin side af den danske aktivisme.

Overskrifterne viser både alsidighed og den redaktionelle omtanke: Nr. 1 »Folkestrejken i Odense. 18.-24. august«. Nr. 2 »Frihedskampen i Ålborg, august 1943«. Nr. 3 »En værnemager sættes ud af spillet, sabotagen mod Petersen & Wråes Maskinfabrik, 27. juli 1943, kl. 0.18«. Nr. 4 »Mørklagt land. Der skaffes våben«. Og Nr. 5 »ÅGE«, en dansk frihedskæmper«.

Selv efter tre års nært bekendtskab med nazisterne var der danskere, der nægtede at tro på, at de anvendte tortur, ja, mange af dem, der vidste, at de gjorde det, var vel endda ude af stand til at forstå, hvad det ord egentlig betyder.

Men der står andet end facts i »Dansk dåd«, man lærer også at kende de tanker, der drev de bedste af de unge til aktivitet. I »Mørklagt land« kommer gruppen fra kasernen, hvor de netop under den største risiko har skaffet sig hårdt tiltrængte våben, lige ud i den stille, mørklagte provinsby:

»Fred, hengiven fred, bundløs fred i byen ved fjorden, skønt rotterne uhorligt gnavede i landets grundvold. Denne fred i den svagt våde luft gjorde alting uvirkeligt og meningsløst. Hvorfor slæbte de på disse pakker? Hvorfor denne uro i blodet, denne frygtelige vilje til modstand, når alt dog var fred, hengiven fred, bundløs fred i Danmark? Jens og Preben mærkede ikke spotten i den slumrende nat, og det var godt sådan, men Anton følte den, og han vidste, det var den, de bekæmpede og ville til livs. Ja, de ville svække den forbandede nazistiske krigsmaskine og bidrage til at bringe den til fald, det var deres hovedmål, men pludselig vidste han ikke, om det andet mål, det, der vendte indad mod folket selv, ikke var det vigtigste. Hver gang de bragte en fabrik til eksplosion, blev den falske fred sønderbrudt og endnu et par mennesker vækket til forståelse af, at kun den døde bliver ladet i fred. Den levende erobrer sig den fred, han vil, og hvori han kan gro«.

Som det sidste fra året 1943 skal nævnes det illegale blad, eller snarere tidsskrift, »Folk og Frihed«.

Det første nummer kom i november måned, og det begyndte med et oplag på 3000 eksemplarer, i januar 1944 var det nået op på 10.000 for efterhånden at runde de 20.000 eksemplarer. I redaktionen sad tre

unge studenter, Bente Hammerich, Aksel Heltoft og Peter Larsen. Den inspirerende personlighed bag arbejdet var kontreadmiral Carl Hammerich, der blev dræbt den 21. marts 1945 på Shellhuset.

Øverst på hvert nummer står der - som led i hovedet - Luthers ord i Worms: »Det er hverken rådeligt eller ufarligt at handle mod samvittigheden«. Det bevirkede ganske vist, at arbejderne på visse fabrikker kaldte det Søndagsbladet, idet de mente, det var en art menighedsblad, der var gået under jorden; men i virkeligheden var det et meget heldigt valg af motto, fordi det i kort begreb giver hele tidsskriftets idé.

Ifølge den redaktionelle programudtalelse i bladets første nummer var det meningen at skabe et organ, der »på en uddybende og vurderende måde kan hjælpe til at oplyse folket i dets kamp mod nazismen«. Vurderingen blev givet ud fra det synspunkt, at denne kamp ikke kun var en national frihedskamp, men en idékamp, hvor det gjaldt for hver enkelt deltager at tage stilling efter sin samvittighed - »er det således hævn, vi vil, ikke ret, da er vor kamp meningsløs«. Det er altså ikke tilfældigt, at Søren Kierkegaard kom til at sætte sit præg både direkte og indirekte på bladets ansigt - appellen til den enkelte om at påtage sig lidelsen, ikke for lidelsens egen skyld, men hellere end at indgå på kompromis med uretten og løgneren. Det er den idé, der kendetegner dette særprægede og egentlig fremragende tidsskrift. Derfor måtte det også fortsætte efter den 5. maj, og det er nogle af de klareste og ærligste ord, der overhovedet er sagt om den deprimerende tid efter befrielsen, som står at læse i »Folk og Frihed«.

Den 5. december 1945 kom slutnummeret. Det er noget næsten tragisk, at det blad, der havde netop moralsk ret til med fuld vægt at citere Gladstones ord: »Hvad der er moralsk forkert, det kan slet ikke være politisk rigtigt«, måtte gå ind på et tidspunkt, hvor det danske folk måske mere end nogen sinde trængte til at høre dets tale. Og endda måtte slutte med et underskud på flere tusinde kroner.

På »Folk og Frihed« passer en omskrivning af Heidenstams ord: »Det blad har Ret, som vogter den hellige ild«.

VI

Mordet på Kaj Munk den 4. januar 1944 fremkaldte den største bølge af harme, nogen enkeltmands død endnu har fremkaldt her i landet. Tilhængere eller modstandere eller ligegyldige - alle brændte af vre-

»En sidste hilsen fra en dansk patriot« - d.v.s. den unge Christian Ulrik Hansen - udsendtes i 1944 i to udgaver. Den sidste indleddes med versene:

»Han faldt i kamp,
den unge danske kæmpe.
Sit hjertes røst
han nægted ej at dæmpe.

Han faldt i kamp.
De bedste ofrer livet.
Men gennem deres død
får vi det givet.

Han faldt i kamp.
Hedt brænder nu som kerter
hans lyse sejerstro
i vore hjerter«.

de og Sorg over denne skændige handling.

Naturligvis gav dette sig udtryk i den frie litteratur og presse. Frit nordisk Forlags »Mindeord over Kaj Munk«, Danskerens Forlags »Kaj Munk«, Sct. Olai Forlags »Nu kræver Danmark, en minderune over Kaj Munk«, referater fra begravelsen i Veder sø, og flere endnu. I det litterære tidsskrift »Bogrevuen« offentliggjorde digteren Poul Sørensen i februar-nummeret sit mindedigtt »Stefanus«.

En publikation af særlig betagende karakter er »En sidste hilsen fra en dansk patriot«, som Sct. Hans Forlag i Hjørring udsendte efter Christian Ulrik Hansens henrettelse den 23. juni 1944. Den indeholder to små artikler af Christian U., som han kaldtes, »Loke eller Thor« og »I Smeltediglen«, samt et af hans breve til vennerne, skrevet i fængslet. Chr. U. Hansen, der kun blev 22 år, var med til den første våbenmodtagelse fra luften, den ved Trend Skov i 1942 under ledelse af faldskærmsjægeren Rottbøll; senere fik han selv til opgave af Frihedsrådet at organisere modtagelsen af våben, nedkastet i Jylland, og han var aktiv med sin krop, lige til de spærrede ham inde, og med sin ånd, til få timer før de skød ham - da skrev han sit sidste brev. I anden, udvidede udgave af »En sidste hilsen« står det brev, som han skrev til sine venner, der på det tidspunkt også var arresteret, de hører til dem, der huskes som de 11 fra Shellhuset. Af dette brev, skrevet på gult toilet-papir den 21. juni, citeres slutningen:

»Jeg har levet og elsket - elsket det groende, gryende, kæmpende liv - elsket mennesker, i hvem jeg fandt Guds billede. Jeg har levet og vil dø i troen på ham, der sagde: »Ild er jeg kommet at kaste på jorden«. En morgen lyder der en salve. Græsset græder dug. Chr. Hansen er ikke mere. Men solen står op. kysser dugperlerne bort og blomsterkalkene

op. Og lærken synger frit sin sang over fædrenes grå høje, og det, han elskede og levede, lever videre i levende, bankende menneskehjerner - og højt over bakketoppen, vidt om den gyngende våg, flyver korsbanneret. Lad geværskalverne knitre, lad dem pine og piske, lad kun Langfredagsmørket sænke sig over lande - vi lurar dem påskemorgen, når »den gyldne sol frembryder gennem den kulsorte sky.« Farvel drenge - og på gensyn, håber jeg. Gud i vold. Christian«.

Christian U. Hansen, Kim Malthe-Brun, Fiil'erne og andre har efterladt sig »sidste breve«. Der burde være et anti-index, en liste over bøger, som det var lovbealet, at enhver borger skulle læse, og øverst på den skulle de stå.

Antologien »Der brænder en ild« er et centralt værk inden for frihedslitteraturen. Den har sin egen særlige tilblivelseshistorie. Arbejdet påbegyndtes i juni 1944, og i september udsendtes den i 9000 eksemplarer, hvoraf tyskerne tog ca. 250, resten nåede ud. Udgiverne er de samme mennesker, der stod bag »Folk og Frihed«, først og fremmest Bente Hammerich og Aksel Heltoft. Disse unge studenter gik rundt til en række af de kendte unge og yngre skribenter og spurgte, om de havde noget liggende, som på Grund af tyskerne ikke kunne offentliggøres; det var nemlig meningen at skabe et værk lige så alsidigt, lødigt og vækkende som hæftet fra sommeren 1941 med de norske digte. Det viste sig, at kun ganske få blandt dem, de henvendte sig til, var i den situation, at de i større stil lå inde med arbejder af denne art, således at en meget stor del af de digte og prosastykker, der udgør antologien, ligefrem blev til ud af timelange samtaler med disse unge, aktive modstandsfolk. Senere, da »Der brænder en ild« var udkommet, viste det sig, at der var stor interesse for at være med til en fortsættelse i større format. Man påbegyndte da også et sådant arbejde, men det blev desværre forhindret ved Bente Hammerichs og Heltofts arrestation.

Om også spændvidden på flere måder kan hænde blev mindre, end udgiverne oprindeligt havde tænkt sig, så er resultatet af deres store arbejde alligevel blevet et udvalg af værdi.

Fra Poul Sørensens hånd stammer mange af de bedste bidrag. Sammen med lyrikeren Halfdan Rasmussen og Martin A. Hansen dominerer han samlingen kvantitativt, og kvalitativt gør hans digte sig fortjent dertil. I øvrigt var naturligvis anonymiteten overholdt i alle tilfælde,

undtagen i èt - digtet »Vestre Fængsel« var signeret Hans Kirk, der på delte tidspunkt, efter sin flugt fra fangelejren, opholdt sig i Sverige.

Også Harald Herdal og Figgo F. Møller var med. Og Leck Fischer blandt andet med digtet »Og hvem kører bil i Danmark?«.

Professor K. Limderstrøm-Lang har skrevet »Til min ven sabotøren« og »I mørke og uden kamp«; det sidste af disse to digte kalder han »Stikkerne« i den signerede udgave, Gyldendal udsendte efter besættelsen. Jacob Paludan, H. C. Branner, Knud Sønderby og Kjeld Abell har hver givet sit prosabidrag; om dem alle gælder det, dog navnlig om Kjeld Abells, at den kyndige uden stor vanskelighed kunne bestemme forfatteren ud fra stilen - men da tyskerne ikke rådede over folk, der var kyndige på den slags sager, skete der ikke noget af den grund. Også Tove Ditlevsen har skrevet på prosa; det er en skarp satire over kapitalisten, i hvis mund de store, hellige ord bliver til fede fraser:

»Manden littede sig lidt op og skovlede en skefuld jordbær i sig. Loven er hård i dag, sagde han patetisk. Nogle må dø, for at vi kan leve. Skål!«

Inspirationen til omslagstegningen, der smykkede antologien »Der brænder en ild« - et luende bål det blå mørke - havde tegneren Des Asmussen hentet fra Poul Sørensens indledningsdigt

»Der er en ild, som ingen tvang kan kvæle.
Og må den ikke vise åben flamme,
så nærer vi den skjult i vore sjæle.
Der er en tro, som ingen død kan ramme,
den stærke tro, som livets ret bekender,
men ej forstås af fejge eller tamme.
Og de kan binde os på mund og hænder,
og død kan gøre vore håb til skamme -
Men ilden brænder!«

Endelig er der de to ganske unge lyrikere, der begge faldt som aktive deltagere i kampen, Mogens Friis og Morten Nielsen. Poul Sørensens, Halfdan Rasmussen og Morten Nielsen er de tre betydeligste modstandslyrikere, og et digt som Morten Nielsens »Ingen skal flygte herfra« er så intenst medmenneskeligt som måske intet andet i den danske litteratur. Alle tre er repræsenteret her med vægtige arbejder, og alle tre har udgivet digtsamlinger, der vil blive stående: Poul Sørensens »April i Danmark«,

Halfdan Rasmussen »Mod forår« og »Digte under besættelsen« og Morten Nielsen »Krigere uden våben« og den posthumt udgivne »Efterladte digte«.

I forordet til den legale udgave skriver udgiverne:

»Da »Der brænder en ild« blev udsendt i efteråret 1944, var det meningen, at den skulle virke som en inspiration til yderligere indsats i den kamp, der den gang blev kæmpet. Nu er nazismen besejret, men der er en kamp, som altid fortsætter - kampen for at holde ilden brændende«.

I 1944 måtte også tanker om »Opdragelse til demokrati« fremføres illegalt. Inger Merete Nordentoft udsendte en pièce med denne titel; den er af almindelig oplysende art. Men den gruppe illegal litteratur, der måske tydeligere end noget andet fortæller, hvad demokrati er, er den humoristiske litteratur.

I November 1943 kom på Frit Nordisk Forlag »Keep Smiling!« Det var udenlandske karrikaturtegninger, og de spredtes til opbyggelse for befolkningen i 5000 eksemplarer; i februar 1945 kom en »Keep Smiling« II. I løbet af 1944-1945 kom i et samlet oplag på over 30.000 Carlo Cartophelmoos: »At tænke sig -«, som der står på første side: »Uden sine legitime forældres vidende«. Det var originale tegninger af Valdemar Møller, fremskaffet på illegal vis og forsynet med selvkomponerede tekster som f.eks.:

»Jeg står og tænker på - om en jernbanesabotør kan kaldes banebrydende; om Gestapo har bisse-læder i skoene; om fængselslokalerne, der venter krigsforbryderen dr. Best, kan kaldes »best-seller«; om det egentlig er så kedeligt for russerne, at det går ad Pommern til«.

Den udsendtes af Danskernes Forlag, men Frit Nordisk Forlag har ansvaret for bl.a. de tre samlinger danske og udenlandske anekdoter, som blev samlet og redigeret af landsretssagfører R. Prytz. »Løgn er også en videnskab« ved Plankeværkslytter Petersen, Prytz's pseudonym, er fra maj 1944. I forordet står der:

»»Løgn er også en videnskab, sagde fanden, han studerede ved Uni-

versitetet i Kiel«. Dette typisk danske ordsprog hviler på mange slægtsleds erfaringer og viser i et glimt vort syn på den lære - eller ideologi, som det nu hedder med et fint ord -, som trænger sig på sydfra«.

Derefter følger så alle anekdoterne om Hitler og hans mænd.

I december samme år udgav Plankeværkslytter Petersen sin næste bog, »Den kolde skulder«, danskernes hemmelige våben. Her står blandt mange andre denne fortrinlige lille ting:

»En dag kommer en tysk officer ind i et stormagasin. Han henvender sig til dørvogteren, idet han siger: Heil Hitler! Hvor ligger herreafdelingen? Svaret lyder: Gud bevare konge og fædreland! Anden sal til højre«.

I januar 1945 kom endelig samling nr. tre: »V.V.V.«, krigshistorier og -anekdoter, særligt om jøderne, italienerne, englænderne og nordmændene.

Omtrent i samme tidsrum var det, at vittighedsbladet »Muldvarpen« udsendtes i 40.000 eksemplarer af et af Dansk Samlings Forlag.

Der var adskilligt flere, men kun én endnu skal nævnes - »Führerworte«, udsendt af Landsoldatens Forlag, Fredericia, men forsynet med bemærkningen »Copyright by Centralverlag der N.D.S.A.P. Franz Eher Nachf., München«, samt som omslagsbillede med Hubert Lanzingers kendte maleri »Der Bannerträger«, forestillende Adolf Hitler til hest i panser og plade. Skjult af disse forsigtighedsforanstaltninger træder satiren i denne samling Hitler-citater kun frem for den rette læser, til hvem forordet da også er stilet:

»Med udsendelsen af dette omhyggeligt foretagne udvalg af den tyske førers ord håber jeg at kunne skabe lidt glæde og opmuntring for mange danske i denne for vort folk så alvorlige tid. Når denne lille bog er gennemlæst, vil Adolf Hitler, selv for den mest skeptiske læser, stå som en helstøbt, ubestikkelig personlighed, der ikke går på akkord med sine udenlandsk litteratur ord, han vil for altid blive stående i folkenes bevidsthed som det tyvende århundredes sandhedsapostel.«

Og så får man alle bravaderne, fra:

»Jeg vil ikke føre krig mod kvinder og børn«. »Jeg har givet mit luftvåben prdre til at nøjes med at angribe militære mål«.

Og til: »Wir werden ihre Städte ausradieren!«

Til sidst en oversigt over de udenlandske bøger, enten fremstillet illegalt her eller importeret illegalt fra Sverige, der fik størst betydning i besættelsestidens Danmark.

Der er for det første Steinbecks roman »Månen er skjult«, eller, som en senere Udgave hed, »Månen er gået ned«; den kom i mangfoldige oplag i årene 1942-44 og blev desuden opført illegalt som film, bl.a. i Atlantic Bio på Christianshavn. Endvidere nordmanden Åxel Kiellands skuespil »Hvis et folk vil leve«, der efter den 5. maj har været opført i København, mens det for øvrigt under krigen blev forbudt i Stockholm som un neutralt - hvilket man med fuld ret kan sige, det var. Rauschnings to bøger »Samtaler med Hitler« og »Mændene omkring Hitler« blev i 1944 udsendt af Frit Nordisk Forlag, oversat af Eva Tvermoes - det var Eva Tvermoes og hendes mand, adjunkt H. Tvermoes, der stod bag Frit Nordisk Forlag og for det sidste binds vedkommende med omslagstegning af Viggo Bang. Dette forlag præsenterede også den svenske professor Israel Holmgrens rystende og meget dristige bog »Nazistparadiset« for danske læsere.

Af de fra Sverige direkte indførte værker må navnlig Karin Boyes »Kallocaïn« og Eyvind Johnsons tre »Krilon-bøger« nævnes. Også kineseren Tien Chüns »By i augusti«, senere oversat til »Landsby i høst«, er betydningsfuld. Endelig Mobergs »Rid i nat«, der vist er en af de mest læste og oftest citerede af samtlige udenlandske bøger under besættelsen, og Bertil Holmbergs »Exellencen«.

»Løgn er også en videnskab« skal fanden have sagt, da han studerede i Kiel. Nå, løgn doceredes nu også ved andre tyske universiteter, og da nazismen blev triumf, fandtes der ikke den skole i Det tredje Rige, hvor løgnen ikke havde førstepladsen på dagens skema. Derfor var det ganske naturligt, at »Plankeværkslytter Petersen« her i »Mønsterprotektoratet« tog sig for - februar 1944 - at samle en del af de guld-korn, som også vi kunne have godt af at kende. Og så var jo alligevel ikke alt det, som hr. Petersen havde lyttet sig til, rigtigt. F.eks. gik det desværre anderledes, end der blev spået på s. 21: »Efter krigen blev Hitler og Göring dømt til døden, og nu skulle de hænges. Det sidste Göring sagde til Hitler, før strikken blev lagt om halsen, var: »Mon du nu vil give mig ret i det, jeg altid har sagt: Den endelige afgørelse kom til at ligge i luften!«

VII

Som afslutning på denne gennemgang af de nationale publikationer under besættelsen skal stå nogle citater af Knud Sjøllandsfars tale. De er taget fra et flyveblad, skrevet og udgivet anonymt, vist nok engang i 1944. Det heddet heri.

»Alle må være med i kampen, hvis de vil have del i sejren: man må indfinde sig på valpladsen. Sådan har det altid været før, sådan er det også i dag.

Der er intet slægtled, der får lov til at rejse incognito gennem historien. Det bliver altid enten til en sejrstrøge, sat af de værdige sønner, eller - en skamstøtte. Ret og uret er ikke to varer, sat ind i verden, for at man kan vælge imellem dem, vælge, hvad der er mest opportunt. Retten er sat ind i verden, for at mennesket skal tjene den uafsladeligt og med hele sin personlighed, med sjæl og med krop.

De bønder og industridrivende, der arbejder for fjenden, undskylder sig ofte med, at hvis ikke de gør det frivilligt, bliver de tvunget dertil, og så er resultatet jo det samme. Ja, for dem, der ikke kan se forskel på, at en kvinde bliver voldtaget, og at hun frivilligt giver sig hen til offentlig prostitution for penge. De sælger deres krop for penge, disse bønder og handelsmænd, de prostituerer sig.

Jeg vil ønske, at alle de, der nu har så travlt med at give andre gode råd om at høre op med at kæmpe, i stedet ville gøre sig klart, at vi selv står midt i en kamp, som vi selv må sætte alle kræfter ind for at vinde. En kamp - og kamp har ikke noget med hverken alsang eller fraser om åndelig folkelighed at gøre, det er noget med maskinpistoler og til nød med karabiner.«

Der er en lang vej at gå fra Ernst Kapers pièce og til Knud Sjøllandsfar. I virkeligheden er der kan hælde slet ingen direkte vej. Hvordan den gamle borgmester ville have set på den række af åndsmennesker, hvem ånden bød at sætte kroppen ind, er ikke til at sige i dag. Men dette kapitel er helliget alle dem, der ikke kunne nøjes med at tænke det rigtige og føle det rigtige, men som også måtte ville det i handling - fordi det er dem, der har gjort Arnulf Øverlands ord til sandhed, at: »Sejre kan bare ånd«.

Fri folkelig oplysning

Af højskoleforstander C. P. O. Christiansen

Danmark er et land, hvor det folkelige selvstyre er underbygget af et frit og ofte statsunderstøttet folkeoplysningsarbejde, der siden 1844, da den første højskole blev grundlagt, har fået den rigest tænkelige udfoldelse. Da alt andet svigtede den 9. april, og da kampen i de første 3 år stod om det danske sindelag, om trofasthed mod den danske arv og det danske og nordiske frimandsyn, blev dette oplysningsarbejde et af de stærkeste bolværker mod den tyske besættelsesmagts forsøg på at vinde folket for »det nye Europa«.

Talmæssigt set er det aftenskolen, der årligt samler flest, i 1942-43 i alt 190.000. Interessantest som udtryk for nye initiativer, sprunget ud

Der muges ud efter tyskerne
på Ry Højskole.

af øjeblikkets behov, er bevægelser som »Frivillig dansk Arbejdstjeneste«, »Frivillig dansk Ungdomstjeneste«, »Unge Pigers Landhjælp«, »Fritidsklubberne«, Aftenhøjskolebevægelsen og »Folkevirke«, for Kvinders Opdragelse til Medborgerinteresse, Bevægelser, der endnu alle er små og mere hører fremtiden til. Betydningsfuldest for forståelse af det danske folks reaktion under besættelsestidens tryk er dog kendskabet til højskolebevægelsen og arbejderoplysningen, der står som de bærende piller i det hele værk og samtidig som typiske udtryk for de to hovedfløje af det brede danske folk, bondefolket og den danske arbejder i by og på land.

I de fem besættelsesår kom de to oplysningsverdener i stigende grad under samme hårde vilkår og mødte vanskeligheder af samme art fra besættelsesmagtens side. Samtidig blev de begge hjulpet frem af den gode vilje, de mødte fra deres egne landsmænds side og fra de bevægelser af national og folkelig art, som greb store dele af befolkningen i disse år.

Om det første forhold kan man i almindelighed sige, at »de fremmede« hele krigen igennem principielt lod det frie folkelige oplysningsarbejde i fred, en sag, der har overrasket mange, så sandt som både Socialdemokratiet og Højskolebevægelsen havde tonet klart flag efter nationalsocialismens magtovertagelse i 1933. - Den danske Folkehøjskoles stilling over for Tyskland, dybt forankret i Grundtvigs syn på åndelig frihed, havde længe været kendt. Straks i 1933 blev der på Askov Højskole således afholdt et efterårsmøde, hvor alle lærerne tog den allerbestemteste afstand fra bevægelsen (se »Dansk Udsyn« 1933).

Hvad arbejderoplysningen angår, var landet ikke mindre klart. Nationalsocialismens brutale udryddelseskrig mod Socialdemokratiet i Tyskland havde tidligt vakt de danske partifællers harme, og Ålborgmødet 1935, da det klart bekendte sin danskhed og antog løsenet: »Danmark for folket« efterfulgt af en voksende forsvarsvilje i partiet, havde lagt en afgrund mellem nationalsocialismen og den danske arbejderbevægelse.

Ikke des mindre fandt der under krigen ingen direkte indgreb sted mod arbejderoplysningen og Højskolebevægelsen som sådan, og om en systematisk udspionering af skoler og foreninger af folkeoplysende art er der intet vidnesbyrd. Kun i undtagelsestilfælde berettes der f.eks. om razziaer, om angreb på bevægelsen i nazistbladet »Fædrelandet«

og i tidsskriftet »Globus« og om advarsler til højskoler, der havde vist en særlig modig optræden. Snoghøj Gymnastikhøjskole fik en sådan, da den havde opført Grundtvigs Bjowulf Kvad i dramatisk bearbejdelse. Ollerup Gymnastikhøjskole fik en sådan, da naboforstanderen Håstrup Petersen havde holdt nogle foredrag dér. En enkelt højskole, Brøderup, i Sydsjælland har været ude for overgreb af den lokale ledelse af D.N.S.A.P. At man i Arbejdernes Oplysningsforbund har ment at burde stryge visse films og visse bøger, der stod på den tyske sorte liste, berettiger ikke til at tale om direkte indgreb i oplysningsarbejdet.

Derimod har besættelsen rejst mangfoldige ydre hindringer for dette arbejde, og hårdest er her Hovedstadens Møde- og Studiekredsvirksomhed og folkehøjskolerne blevet ramt. Mørklægning, trafikvanskeligheder, udgangsforbud og de retsløse tilstande efter 19. september 1944 har især i de meget hårde vintre holdt mange byarbejdere hjemme og hindret foredragsholderne og studiekredslederne i at nå frem, og beslaglæggelse af mødelokaler i land og by og af folkehøjskoler til kaserner og - efter nytår 1945 - til lazaretter og flygtningehjem har i allerhøjeste grad virket forstyrrende ind på gerningen.

En række skoler har under de vanskelige forhold fortsat undervis-

På Lundsgårds kornmagasin over ladens redskabsrum fik eleverne fra Snoghøj Gymnastikhøjskole en forholdsvis hyggelig skolestue, hvor lyset ofte brændte til sent ud på aftenen.

ningen andet steds, - undertiden i sommerrestauranter og hoteller, eller i en lejet eller købt herregård - således Ollerup Gymnastikhøjskole, Ollerup Folkehøjskole, Esbjerg Arbejderhøjskole og Snoghøj Gymnastikhøjskole. Denne sidste blev beslaglagt straks i 1940, kom derefter til Vingsted nær Vejle, så tilbage til skolen igen, i foråret 1944 til Hindsgavl, i sommeren 1944 til Dalum Landbrugsskole, vinteren 1944-45 til Kerteminde og i sommeren 1945 til Lundby på Nordfyn.

Forklaringen på denne besættelsesmagts passive holdning over for den frie folkelige oplysning finder vi deri, at »Det tredje Rige« kun frygtede masseagitation og propaganda gennem radio, dagspresse og store offentlige møder. En stærk national påvirkning i mange mindre grupper som arbejderoplysningen og folkehøjskolen blev der ikke taget notits af.

Et andet mærkeligt og lige så uventet træk i krigstidens frie folkeoplysning er den høje vurdering, som den fra dansk side er blevet genstand for under krigen. I en tid, da der er stillet enorme krav til statskassen, har skolerne gennem ungdomsskoleloven af 4. juli 1942 mødt en velvilje fra bevillingsmagts side så stor som aldrig før. Aftenskoleunderstøttelsen er således fordoblet fra 1 til 2 millioner. For folkehøjskolens vedkommende har den muliggjort en overordentlig forbedring af højskolelærernes vilkår og ført til en lettere adgang for ubemidlede til at komme på højskole.

At Danmark således udbyggede sin frisindede skolelovgivning, der kommer alle livsanskuelser og politiske retninger til gode, netop i 1942, da Tyskland med sin ensrettede statsungdomsopdragelse af ganske modsat karakter gik fra sejr til sejr, er et bemærkelsesværdigt træk i besættelsens historie. Det synes symbolsk, at den nye højskolelov blev stadfæstet på U.S.A.s frihedsdag og dagen for Skamlingsbankemødet 1844.

II

Skønt de to bevægelser straks ved krigens begyndelse, maj 1940, endes om oprettelsen af et samarbejdsorgan, »Dansk Folkeoplysnings Samråd«, der har sat fælles kursusvirksomhed og lignende i gang, og skønt de efterhånden blev grebet af samme nationale ånd, har de dog gennem hele krigen fortsat ad de samme baner som før og må derfor behandles som to verdener for sig.

Arbejderoplysningen er den yngste af de to, og dog vil det være rigtigst at begynde med denne. Den er lettest overskuelig, takket være det fortræffelige statistiske materiale, den selv udsender, og den centraliserede og dog frisindede ledelse, der fremhjælper og inspirerer den. I modsætning til Folkehøjskolen er dansk Arbejderoplysning i overordentlig høj grad en saglig, nøgtern, realistisk bevægelse; den er angst for det høje, for de store ord og følelser, og står i den mest levende forbindelse med by- og landarbejderens daglige og praktiske arbejde og med hans økonomiske og klassebestemte interesser.

Da Danmark blev besat, løb »Arbejdernes Oplysningsforbund« ind i sit 16. år. Det stod trods sin ungdom overordentlig stærkt, idet det formelt omfattede alle Danmarks organiserede arbejdere, der gennem deres politiske, faglige og kooperative sammenslutninger ydede bidrag, om end kun et meget ringe pr. hoved, til deres kammeraters oplysningsarbejde.

Hvad blev nu denne bevægelses historie under den tyske besættelse, - hvilke grene af dens virksomhed gik frem, og hvilke tilbage? Hvordan virkede de store begivenheder ind på bevægelsens indhold og mål, og hvordan virkede denne igen ind på den kommende modstandsbevægelse?

Af de fire arbejdsformer: Studiekreds-, foredrags-, aftenskole- og højskole virksomheden er det den første, som er arbejderoplysningens kærnepunkt. Her udfolder den danske arbejder sig i selvarbejde og i samarbejde, her forenes oplysningstrang med kammeratskabsånd, en dobbelthed, som er stærkt fremtrædende i dansk arbejderbefolkning. Studiekredsene var da også den del af A.O.F.s virksomhed, som stod sig bedst over for alle disse års vanskeligheder, de strenge vintre, mødeforbud, spærretider o.s.v. For at bryde hindringer som udgangsforbud og ængstelsen for de mørklagte gader og veje, organiserede man »hjemmestudie-kredse« eller »familiestudiekredse« og »karréstudiekredse« for naboer og genboer i samme kompleks, en tanke, der mange steder slog an. Studiekredsarbejdets omfang og skæbne under krigen kan ikke direkte aflæses af statistikken. Fra ca. 1000 studiekredse i året før krigen var der, efter en forbigående nedgang i 1940-41, en stigning til 1066 og 1312 de to følgende år. Når tallene på studiekredse derefter for 1943-44 og 44-45 bliver så lavt som henholdsvis 672 og 769, hænger det sammen med, at man på dette tidspunkt foretog en hårdhæn-

det udskillelse af alle »uegentlige« studiekredse, d.v.s. undervisningshold, f.eks. i sprog, kursus i husvæsen, samaritergerningen o.s.v., som indtil 1943 havde været slået sammen med de øvrige i opgørelsen. I virkeligheden er der kun fremgang at notere.

Derimod påvirkedes foredragsvirksomheden i A.O.F. stærkt, navnlig af trafikvanskelighederne. Møderne var talrigst i landdistrikterne, men med fåtallige tilhørerklokker, færre i købstæder og hovedstad, men her med meget store forsamlinger. Foredragstallet falder i det første besættelsesår, men stiger derefter i 1944-42 til 1433 for så siden stadig at falde og i 1944-45 at nå til ca. 850. Som en videre udvikling af foredragsvirksomheden kan vi betragte museumsforedragene og museumsbesøgene for arbejdsløse. Også her var det vinteren 1941-42, der blev rekordvinteren med 19.650 deltagere i 182 arrangementer, men derefter sank det i de følgende år til 11.600, 11.850 og til 7500 i 1944-45.

De to Arbejderhøjskoler, der begge ejes af A.O.F. i forbindelse med organisationer i København og Esbjerg, og som er stærke, om end fri brændpunktet i den hele bevægelse, har haft meget trange kår under krigen. Medens Roskilde er gået fri for beslaglæggelse indtil marts 1945, blev Esbjerg Arbejderhøjskole efter 9. april overtaget af de fremmede. Den førte en omflakkende tilværelse i de følgende år, og elevtallet har nødvendigvis måttet lide derunder. For vinterskolens vedkommende var elevtallet på begge skoler tilsammen 195 i førkrigs vinteren, men sank i de følgende år. I 1944-45 var det 90, men da var Esbjergskolen helt indstillet.

Langt bedre har i talmæssig henseende Aftenskolen klaret sig. Her er der lige som for studiekredsarbejdets vedkommende tale om en stærk fremgang. En del af stigningen kan ganske vist henføres til den før omtalte omlægning af beregningsmåden fra 1943, en anden del til den stærkt forøgede understøttelse af Aftenskolerne, som ungdomsskoleloven af 1942 har muliggjort. 1944-45 forestod A.O.F. gennem sine udvalg 1100 Aftensskoler.

Arbejdet har med hensyn til emner i krigstiden i det store og hele fulgt de gamle veje. Langt de fleste studiekreds-, foredrags- og undervisningstimer har som før handlet om praktiske forhold, politiske, faglige og kooperative problemer. Fag som fremmede sprog og geografisk oplysning har vedblivende hævdet deres fremtrædende plads, og dog har krigen intensiveret arbejdet og givet nye mål og større fart til en

nyorientering, der allerede var begyndt før krigen. Arbejdet har under krigen fået et stærkere demokratisk, nationalt og nordisk sigte. Folkestyret, den almindelige valgret udnyttet til det yderste overalt i samfundet, havde oftest før været et middel, en vej, hvorved man skulle nå frem til en økonomisk retfærdigere orden, den socialistiske stat, eller hvad man ville kalde det. Det samme gjaldt fædrelandet; dette havde for mange før i tiden kun været en geografisk underafdeling af den verdensomspændende valplads for proletariatet. Allerede før krigsårene havde folkestyret og fædrelandet dog fået en selvstændig værdi for store dele af arbejderklassen som den livsform, der var nødvendig, for at også den danske arbejder skulle kunne leve det liv, der var naturligt for ham. Betegnende for udviklingen af arbejderbefolkningens modstandsvilje over for de fremmede er den stærke stigen i Aftenskolens tyske sproghold i krigens første to år og deres næsten fuldstændige forsvinden i de sidste tre.

Spørger man, hvor og hvordan det skete, hvilke nye mænd der trådte frem, og hvilke nye organer, må man blive svar skyldig. Det skete overalt, hvor arbejderne samledes i disse år, og A.O.F. har i disse været som »saltet«, som det, der vakte tanker - de rigtige tanker - og pegede fremover. Dette gjorde det ved at drage det danske og nordiske stærkere frem end før og derved vise sig lydhør for det, der netop i disse år greb arbejderbefolkningen som hele det danske folk. Gennem samarbejdet med Foreningen Norden, der siden 1939 har haft samme formand som A.O.F., blev 1943-44 også her et nordisk rekordår.

Efterhånden som vi nærmede os den 29. august 1943, og tanken om den aktive modstand hos arbejderne blev mere levende end i nogen anden stand, gled også A.O.F.-arbejdet langsomt ind i en ny fase. Ikke således, at det blev direkte organ for modstandsbevægelsen. A.O.F. har altid været en oplysningsbevægelse og vedblev at være det, og hvad stort der er sket i organiserede arbejdergrupper, er for en stor del sket i de organisationer, der ved deres sammenslutning byggede A.O.F. op. I fagforeningerne selv, i lokale politiske foreninger og på arbejdspladsen kendte man hinanden langt bedre og var langt sikrere mod stikkere end i Studiekredse og Aftensskoler, hvor man kom alle vegne fra. Men ganske uanset al åbenbar fare intensiveredes den nationale kampånd også i A.O.F., og mere og mere antog det karakteren af at være »arbejderstandens åndelige befæstningslinie« - et ord støbt af Ib Koch Ol-

sen. De tusinder af sammenkomster mellem ligestillede blev til lige så mange sammensværgelser mod fremmedherredømmet.

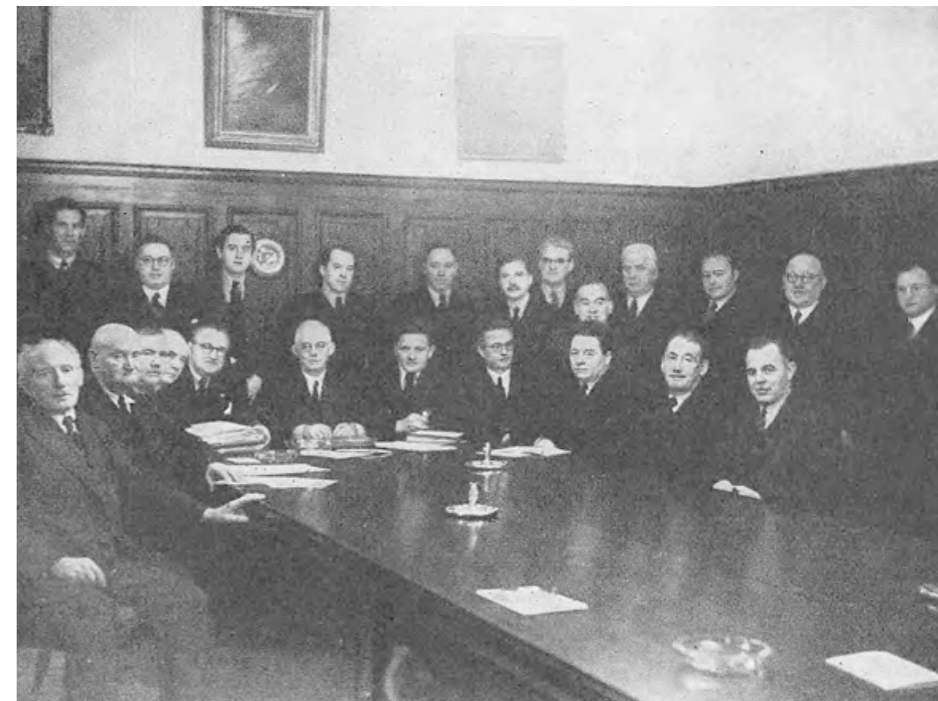
Om denne indre udvikling i A.O.F. fra den 9. april og fremover fortæller Poul Hansen, forstander for Esbjerg Arbejderhøjskole, og selv om hans iagttagelse især gælder de unge højskoleelever fra arbejderhjem, vil de have gyldighed for hele A.O.F.:

»Både elevernes og lærernes indstilling forskød sig meget stærkt i national retning, uden at det dog i mindste måde virkede afsvækkende på den levende optagethed af vore sociale og økonomiske spørgsmål. De to ellers uforenelige strømninger forenedes på en meget harmonisk måde. Måske kan det siges, at de varme nationale følelser netop ved den samtidige optagethed fik en forstærket baggrund af virkelighed og perspektiver ud i fremtiden. Det følte dog hele tiden sådan, at medens de nationale følelser fik den voldsomste næring gennem besættelsen, hemmedes på den anden side livet om de sociale, politiske og økonomiske spørgsmål af det dødvande, som forholdene fremtvang på disse områder. Det er derfor vanskeligt at sige, om der er tale om en varig jævnføring af de to sider af tilværelsen hos arbejderungdommen. Det afhænger vel i høj grad af en modsvarende omstilling hos andre dele af befolkningen, om levende nationale følelser også for længere tid ud i fremtiden vil finde grobund på Arbejderhøjskolen«.

Fra et nøgternt oplysningsværk voksede A.O.F. langsomt op til at blive et mangesidigt organ for arbejderstandens antinazistiske indstilling. Her fik de inspiration, og her fandt de ligesindede hinanden.

III

Over for arbejderoplysningens Danmark står folkehøjskolernes Danmark, og ligesom arbejdet i A.O.F. kun direkte berører en brøkdelen af arbejderstanden, men har betydning for hele standen, således også med folkehøjskolerne, hjertet i det oplysningsarbejde, der udgår fra friskoler og efterskoler, landbrugsskoler og husmandsskoler, fra ungdomsforeninger, gymnastikforeninger og foredragsforeninger overalt i landet, en myldrende verden af foreningsliv, hvor gamle højskoleelever - i alt ca. 250.000 - spiller hovedrollen, og som igen virker ind på landbrugets økonomiske og politiske liv, uden at højskolerne direkte

Et møde i A.O.F.'s styre i Rømersgade den 13. jan. 1944, da man højtidelig holdt forbundets 29-års fødselsdag (egentl. 9. jan. 1944). For bordenden (fra v.-h.) Chr. Christiansen, C. V. Bramsnæs, Otuf Bertold og Alsing Andersen. Derefter Eiler Jensen, G. Bolgann og Laurits Hansen.

beskæftiger sig hermed. En åndsoplysning, der i modsætning til arbejderoplysningen ingen sans har for faste rammer, ingen gennemført statistik eller interesse for en sådan, ingen samlende fast ledelse, en folkeoplysning, der er stærk, hvor arbejderens er svag, og svag, hvor denne er stærk.

På grund af de før skildrede ydre forhold har højskolerne under besættelsen, ligesom arbejderoplysningen, kunnet fortsætte arbejdet under vilkår, der økonomisk blev stærkt forbedret - ved loven af 4. juli 1942 -, men som i lokalemæssig henseende blev stadig uslere. Elevtallet viser derimod ikke den nedgang i 1940, som vi mødte i A.O.F., men den samme stærke stigning i 1941-42, som statistikken over studiekredsene og foredragsvirksomheden i byerne fremviser. Derefter kom en bedgang, der dog ikke talmæssigt blev fuldt så dyb som i A.O.F.

Elevtallet på folkehøjskolerne var i 1939-40 ca. 4500, i de fem krigsåre ca. 6000, 7200, 6100, 6050 og 4750.

Hvad selve skolernes antal angår, er enkelte små skoler standset i besættelsestiden, men andre er dukket op, således »Engelsholm« ved Vejle, »Københavns Højskole«, »Byens Højskole«, Idrætshøjskolen

ved Vejle, og man har lagt planer om en højskole på Båring Strand, ligesom om den i 1946 åbnede Krogerup Højskole og den såkaldte »frie Lærerskole«, nu i Kerteminde.

Er højskolen blevet skånet af besættelsesmagten og begunstiget af samarbejdsregeringen, er den til forskel fra A.O.F. allerede på et tidligt tidspunkt og med stadig stigende voldsomhed blevet angrebet fra anden dansk side, ikke blot af enkelte mænd i Danmarks Frihedsfront, især efter 29. august 1943, men også af højskolemænd, der fandt deres kollegers holdning for vag. En gruppe på fire udsendte således i jubilæumsåret 1944 en duplikeret skrivelse »Højskolen og frihedskampen«. Man har i Kaj Munks spor angrebet højskolen for kun at have været en »ordets skole«, ikke en handlingens; man har med Arne Sørensen angrebet den med slagordet »det isolerede åndsliv«, angrebet den for manglende forkyndermod og for manglende kontakt med den nye historiske situation; man har under èt angrebet folkehøjskolen og den danske bondestand for at have svigtet i modsætning til bybefolkningen, der uden en tilsvarende højskoleopdragelse skal have indtaget en fastere holdning.

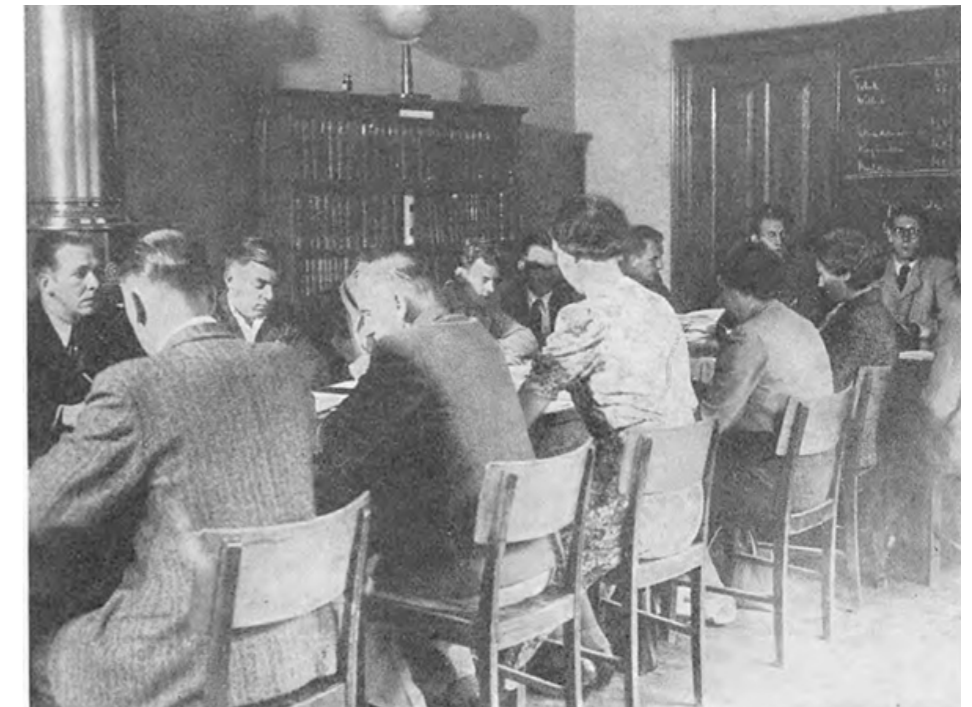
Uden at ville forsvare højskolens holdning, især ikke efter 29. august, skal der i det følgende gives en skildring af højskolens almindelige forhold under krigen og af de enkelte fløjes indstilling og indsats. Den må blive udførligere, end der var anledning til, da talen var om arbejderoplysningen. Højskolen har nemlig i modsætning til denne fra sin allerførste begyndelse sat sig folkelige og nationale mål og står derfor i en tid som denne med et langt større ansvar på sine skuldre og må møde en så meget varmere påskønnelse eller hårdere dom for, hvad den har udrettet eller fejlet. Endvidere er forholdet det, at medens der indenfor arbejderoplysningen ingen principiel uenighed har været om dens veje og mål, har højskolen under en principiel enighed om, hvor dens hovedgerning måtte ligge, fulgt tre forskellige retninger under ret stærke indre brydninger, især efter 29. august.

Den danske Folkehøjskole har, fra den blev skabt, til krigens sidste år og siden 1864 i særlig grad haft det for øje, som nu under besættelsen er blevet det vigtigste af alt: Danskhedens styrkelse. Dette gælder i forskellig grad alle grupper indenfor højskolerne, både den grundtvigske, den indremissionske, gymnastikhøjskolerne og sygeplejehøjskolerne.

Det synspunkt, som har været fulgt i dette arbejde, kalder vi det folkelige, men i en snævrere og mere værdibetonet betydning end den, ordet almindeligvis har, og da man uden at forstå dette intet forstår af højskolens gerning under krigen, må dette begreb forklares så kort som muligt.

Den folkelige danskhed bygger overvejende på åndelige og kristne værdier. Den ser i modersmålets bevarelse, i den levende sans for folkets historie, i en klarhed hos menigmand over, hvad danskheden betyder for ham, i sunde danske hjem og skoler, i en levende deltagelse i det kommunale, politiske og økonomiske selvstyre, det egentlige grundlag for folkets beståen, thi, som Lars Bækhøj, Ollerup, skriver: »Folket var til før riget; jorden, mennesket, sproget, kulturen er alle blevet til før statsordningen; tabt landområde kan vindes igen, tabt statsordning kan genoprettes, men er folkelivet forgiftet og ødelagt af vellevned, selvrådighed og deraf følgende splid, så er undergangen for døren«.

Endnu et må tilføjes, om man vil forstå folkehøjskolens eget livs-

En studiekreds inden for A.O.F. er i fuldt arbejde.

syn. Disse livsværdier står ikke ved egen hjælp og lever ikke deres eget liv. For langt de fleste højskolefolk har de som hele folkelivet deres rod i Guds skabelse, hans opretholdende vilje, og de er svage eller stærke i forhold til, om folket i sin kerne holder sig i levende forbindelse med Gud. Dette er det grundtvigske livssyn, og den forkyndelse, der fra den første dag, der har været højskole her i landet, har lydt på skolerne som grundtonen og har været det under hele krigen.

Den samme tro, som gjorde Grundtvig til den tryggeste dansker gennem ulykken 1864 - mens andre spåede folkets undergang -, har gjort højskolerne til en »håbets borg« under de største tyske sejre.

Kun ved at man holder sig dette for øje, vil man kunne forstå det mærkelige forhold, at den danske folkehøjskole under krigens første år kun i så ringe grad ændrede sin karakter. Se f.eks. »Højskolebladet« for 1940: Numrene efter 9. april er forbavsende lidt præget af de vældige oplevelser. Se højskoleårsskrifterne, disse halvhundrede små og store hæfter, der tilsammen udgår til mellem 50 og 100.000 unge, fortsætter ad samme linie som i årene før besættelsen, ikke fordi der intet var hændt, men fordi højskolerne altid har haft det samme mål: at vække en folkelig eller folkelig-kristelig danskhedsbevidsthed hos de unge.

Medens livet således fortsætter sin gang på folkehøjskolen, blot endnu mere intensivt end før, mere

C. P. O. Christiansen, (f. 1887) blev student i 1905 og cand. mag. i 1912. Ved Askov Højskole virkede han som lærer i 1913-34. Sidstnævnte år overtog han Frederiksborg Højskole, som arvede Grundtvigs Højskoles navn, og som han gav et levende dansk og nynordisk præg, dybt grebet, som han var, af den bevægelse, der samledes om D.N.U.

J. Th. Arnfred (f. 1882) gik som ung til landbruget, men brød af og tog i 1904 studenter eksamen. Han blev cand. polyt. i 1910 og knyttedes derefter til Statens Forsøgsmølle i Askov, hvor han samtidig blev lærer ved Folkehøjskolen. I 1922 blev han dennes medbestyrer, og i 1928 overtog han dens ledelse som forstander.

samlet om det dansk-nordiske end før og med en følelse af et langt større ansvar for ungdommens holdning end tidligere, gik den nationale bevægelses bølger højt uden om dens mure, og folkehøjskolen tog sin tårn i dette folkelige forår sammen med Dansk Ungdomssamvirke, med universitetet, Nationalmuseet og mange andre institutioner. J. Th. Arnfred blev en af hovedmændene ved oprettelsen af »Dansk Folkeoplysnings Samråd« og i »Det danske Selskab«. C. P. O. Christiansen udgav studiekredsvejledningen »Danmark i 1000 år«, fulgt af bøgerne »Dansk i 1000 år« og »Nordisk i 1000 år« og sammen med Paul Brodersen: »Dansk og kristen«. Askovlæreren Roar Skovmand var medstifter af »Historikergruppen« og udgav bogen: »Den danske nationalfølelses udvikling«. Frode Kristensen, Roskilde, udgav »Nordiske problemer« til brug især for A.O.F.s studiekredsarbejde, og Jens Marinus Jensen, Brøderup, var medstifter af »Dansk Ungdomssamvirke« og udgav en hjælpebog for ungdomsarbejdere i foreningslivet.

Mange højskolefolk var med i de lokale ungdomssamvirkeudvalg og i det arbejde, som »De ældres Råd«, d.v.s. medicinaldirektør Frandsen, afdelingschef Rosenkjær, daværende minister Jørgen Jørgensen og biskop Rosendal i eftersommeren 1940 satte i gang for at samle de ældres organisationer til modstand mod den fremmede ånd, der trængte ind i landet. På en række skoler blev der i 1940-41 og følgende år holdt studiekredskursus og sommerlejre for »Dansk Ungdomssamvirke« i fortsættelse af det store kursus på Grundtvigs Højskole september 1940, da 120 unge af næsten alle kredse af vort folk fra D.s.U. til K.F.U.M. og Oxford-bevægelsen i 5 dage var samlede om to studiekredsøvelser: »Danmark i 1000 år« og »Danmarks kirke«. Da så mange højskolemænd som i et glimt deres gamle drøm opfyldt om at få unge af alle slags, af alle politiske grupper og alle livsanskuelser samlet i deres sale. Det var noget af dette, Grundtvig havde set for sig, da han skrev om »Skolen i Soer« i 1830erne.

For højskolens eget arbejde med de unge inden for skolernes fire vægge og for dens indstilling over for andre befolkningslag har disse kursusoplevelser 1940-41 betydet, at man endnu ivrigere end før har arbejdet for at slå bro over afgrunden mellem land og by og for at bekæmpe den før omtalte »atomisering« eller »båsedeling« af ungdommen, som alt oplysningsarbejde herhjemme lider under.

Ved siden af ungdomssamvirket har en anden af krigstidens ny-

skabninger: »Folk og værn« af 1940 fået betydning for folkehøjskolen (om end for et fåtal af skoler). Som Hal Koch og Knud Gedde var også general Gørtz og andre talere fra »Folk og værn« hyppige gæster på skolerne i krigsårene, de sidste især om vinteren, og højskolerne deltog i bevægelsens oplysningsarbejde blandt befalingsmændene. Stærkest var dog virkningen, hvor »Folk og værn-mændene«, som de kaldtes, deltog i højskolens daglige liv vinteren igennem som lærere eller elever, eller - hvad der var det lykkeligste - som begge dele. De blev ofte overmåde afholdte af eleverne og fik mange til at fatte et nyt håb om en virkelig ny fremtid for den danske hær og flåde med en ny forståelse mellem befalingsmænd og menige, mellem folk og hær.

Den her skildrede folkelige livsholdning er ikke blot i krigsårene blevet mere afklaret og mere bevidst, hvor den var ved at tabe sin kraft, men den har også fået magt til at præge en vigtig højskolefløj, de indre-missionske højskoler. Hertil har især tre mænd bidraget: Formanden for Indre Mission, Chr. Bartholdy, idet han mener, at 1940 for Indre Mission må blive, hvad 1864 har været for den grundtvigske del af vort folk, og især lektor Paul Holt, en fremtrædende »Dansk Samling«s mand, og pastor Thomas Mollerup i Haslev. De sidste angreb missions-skolerne for, at de havde isoleret sig fra folkelivet, og de krævede indtrængende, at de som de grundtvigske skulle blive en vækkelsesrøst til »menneskelighed, danskhed og evangelisk kristenhed«.

I drøftelsen, og den blev meget lang og frugtbar, deltog en lang række skolemænd, og der var gennemgående enighed om, at det danske og det historiske måtte tone stærkere frem, om det skulde lykkes dem at få et virkeligt tag i deres unge.

Skal to mænd nævnes som typiske udtryk for, hvad der gennem alt dette var den danske højskoles store samlende midterlinie, for, hvad den har sat ind for med samlet kraft i de fem krigsår, må det blive folketingsmand Erik Appel, tidligere forstander i Rødding, og forfatteren Jørgen Bukdahl, Askov, der begge med stor kraft på utallige efterårs-møder og forsamlingshusmøder har givet udtryk for folkehøjskolesyn og folkehøjskolemål.

Erik Appel har som kun få vist, at der under besættelsen har kunnet føres »klar og skarp tale« mod nationalsocialismens ånd og vilje, »når man blot vælger den rette form og de rette ord«. Med indtræn-

Thomas Mollerup (1902-43) blev student i 1920 og cand. theol. i 1927. Efter at have været sognepræst i Hvorum-Snæbum menigheder 1927-32, kom han som kaldskapellan til Apostelkirken og senere - i 1937 - til Absalonskirken i København. Fra 1938-39 var han sekretær i Det københavnske Kirkefond og blev så i 1940 sognepræst i Haslev og Freerslev menigheder.

ikke på nerverne.

Mens Erik Appel er det klare udtryk for, hvad alle højskoler altid har villet over for de mange store og små flokke, der har siddet på deres bænke, alene i de fem krigsår ca. 30.000 unge, - er Jørgen Bukdahl udtrykket for en genoplevelse af det nordisk-medmenneskelige syn, der

Paul Holt (f. 1900) blev student i 1918 og cand. mag. i 1925. Han virkede ved det københavnske skolevæsen, blev adjunkt i 1925 og lektor i 1939. Under besættelsen arresteredes han både i 1943 og 1944 og deporteredes sidstnævnte år til Tyskland, hvorfra han først i april 1945 vendte hjem. Ved oktobervalget i 1945 valgtes han af Dansk Samling til Folketinget.

gende kendskab til tysk historie og tysk ånd har han for titusinder peget på de store modsætninger mellem det danske og det fremmede, samtidig med at han indtil den 29. august krævede lydighed mod konge og rigsdag som udtrykket for den samlede danske vilje. Som sit faste ståsted havde han sin fortrolighed med Israels og med Sønderjyllands historie, hvorfra han kendte de danske menigheders uovervindelige gennem et halvt århundrede. Synet af de mange titusinder, der svigtede Danmarks sag i samarbejdsårene, gik ham derfor

hvillede over højskolen i dens første menneskealder. Utrættelig har han i sine avis-kronikker i »Politiken« bekæmpet nationalsocialismens livsindstilling i ti-året før 1939, og under krigen har han også i hundredreder af forsamlingshuse forkyndt sit modsatte evangelium om væksten i frihed fra det lokale og nationale til det fællesnordiske og til det menneskelige eller universelle, der for ham er det højeste mål.

På årsmødet i Dalum i 1941 blev den nu over hundredårige plan om et fælles nordisk universel-histo-

risk universitet rejst på ny, men nu sigtende mod en fælles nordisk højskole af udpræget folkelig karakter, og gennem et studiekredsarbejde i vinteren 1941-42, hvori sjællandske, fynske og jyske højskolemænd deltog, hver i sin landsdel, kom man til en forståelse af, at det, der nu måtte sigtes på, ikke var en statshøjskole med udelukkende nordiske fag og nordisk horisont, men en udvidet folkehøjskole, ledet i Grundtvigs ånd, en højskolernes højskole, rejst af højskolemænd fra hele Norden for den mest udviklede del af Nordens højskoleungdom. Et meget stort antal højskolemænd har udtalt sig i tilslutning til denne tanke, og i 1944 dannedes sammenslutningen »Forbundet af Venner af Grundtvigs Göteborgtanke«, der, da krigen sluttede, havde henved 800 medlemmer, mest i højskolekredse.

Om højskoleungdommen under besættelsen fortælleres der fra alle skoler det samme, om en voksende interesse for historie og for samfundslære og politik. De store nutidsbegivenheder banede vej for en forståelse af de store fortidsbegivenheder, og aksemagternes principielle angreb på den vesteuropæiske livsindstilling i så godt som alle retninger gjorde, at disse fik en ny betydning i de unges øjne. Historien og samfundslæren, der før ofte var »taget til efterretning«, blev under besættelsen til beretningen om, hvorfor vor front i den store kamp var, som den var, og til en forklaring af eller meningsbryd-

Erik Appel (f. 1880) blev student i 1900 og cand. mag. i 1906. Som elev og medhjælper opholdt han sig på Askov Højskole i 1906-07, blev så lærer ved Grand View College i Des Moines Iowa, hvor han var til 1913. Derefter kom han til Roskilde Højskole 1913-20, virkede i 1920-26 som forstander for Rødding Højskole og forpagtede sidstnævnte år Ellehus Domæne. Han indvalgtes i 1939 af Venstre i Folketinget, hvor han siden har haft sæde.

Jørgen Bukdahl (f. 1896) blev student i 1916, studerede i Tyskland, opholdt sig i Norge 1925-32 og har fra sin ungdom virket som en overordentlig produktiv forfatter, dels som medarbejder ved blade og tidsskrifter, dels som udgiver af egne essays-samlinger og æstetiske eller folkepsykologiske betragtninger af meget forskellig lødighed. Ligeledes er han en stærkt benyttet foredragsholder med nær tilknytning til Folkehøjskolen i Askov.

ning om, hvad Finland, England, Norge og vi selv kæmpede for. Aldrig har der været lyttet især til historiens tale som under besættelsen. Et tredje træk af elevernes nyindstilling er sangskiftet, det samme på alle skoler. I mellemkrigstiden havde hjemstavnsangene og Jeppe Åkjærs sange en meget stor plads i elevernes eget sangvalg før timerne, eller når der var aftensæde i spisesalene. Under krigen gled disse sange i baggrunden; sønderjydske sange, frihedssange og fædrelandssange, især Valdemar Rørdams sange »Danmark i tusinde år«, »I sommerson og blæst« og »Sorgløst kan vi ej synge dit navn«, blev yndlingsange, indtil disse sidste på en del skoler forstummede midt i krigen. I stedet dukkede Kaj Munks sange frem, sange som »Et stjernebillede spejler«. Fra først til sidst naturligvis de gamle grundtvigske, hostrupske og arvesenske aange, især »Fædreland« og den genopdagede »Kærlighed til fædrelandet«, endvidere »Brat af slaget rammet«, »Folkeånder rejser sig« o.s.v. På nogle grundtvigske skoler blev de unges spænding udløst gennem afsyngelsen af Marseillaisen og af - Internationale, sange, der før hørte arbejderhøjskolerne til.

Fælles for den danske højskole i almindelighed var også harmen over de nazistiske angreb på de danske jøder, og på et ret tidligt tidspunkt - nytår 1943 - lykkedes det Askov at få skabt en fællesoptræden af alle danske højskoler gennem en henvendelse til det politiske samarbejdsudvalg, til regering og rigsdag om at protestere mod det ventede retsbrud. Der udtaltes frygt for, at retsgrundlaget for vort folks liv skulle smuldre og hermed den tryghed forsvinde, som den enkelte loyldige borger uanset religion og oprindelse har krav på. Henvendelsen blev underskrevet af mænd og kvinder fra 54 skoler, i alt 250, og indsendt til samarbejdsudvalget den 10. februar 1943.

Da jødeforfølgelserne omkring den 1. oktober virkelig blev sat i gang, arbejdede man i Askov for at samle alle folkelige foreninger i landet om en fælles protest, og en tekst blev udarbejdet på Askov med denne ordlyd:

»Forfølgelsen af vore landsmænd af jødisk oprindelse er en krænkelse ikke blot af dansk retsbevidsthed, men af hele det grundlag, dansk og nordisk, folkeligt og kristeligt liv hviler på. Underskrevne føler sig derfor ud fra hele vort folkelige syn tvunget til sammen med den danske kirke at tage afstand fra de handlinger, der har fundet sted, og vi øn-

sker i denne stund at give udtryk for vor dybeste medfølelse med vore jødiske landsmænd i de lidelser, der uforskyldt har ramt dem«.

Under arbejdet med denne sag blev Askov underrettet om den protest, som samtidigt var udarbejdet af Dansk Ungdomssamvirke, og Foreningen for Høj- og Landbrugsskoler besluttede sig til at gå sammen med det, skønt protestens ordlyd langt fra var så skarpt formuleret som den, højskolerne havde tænkt selv at indsende.

IV

Var dette den danske højskoles fællesfront eller snarere midtlinie under krigen, fandtes der dog store forskelligheder i højskolemændenes syn på vejen frem. Der var højskolemænd, som i deres undervisning og forkyndelse fortsatte som før krigen, der var dem, som i deres undervisning gik tidens problemer hårdt ind på livet, og der var dem, der især efter den 29. august med Kaj Munk og Frihedsrådet gik direkte ud i en ordets eller gerningens kamp mod Tyskland. De sidste var få, men langt flere, end man længe vidste.

Et par ord om hver af disse tre grupper.

1. Med gruppen: Fortsæt som før tænkes her på de højskolemænd og skoler, der gennem hele besættelsestiden fortsatte med at øve »den klassiske højskoles« Gerning, idet de ikke mente det rigtigt at aktualisere undervisningen og lægge den om efter de nye forhold, vort land var gledet ind i. Man så det som en opgave, omgivet af tyske tropper, som man var, at være dobbelt tro mod højskolens form og indhold fra før krigen. Højskolen burde ikke benyttes til »aktuel ophidselse«, dens hovedopgave måtte være at rodfæste de unge i de »tidløse livsværdier«, der er uberørt af hutidens magtforhold.

Hvor der arbejdes med livets grundforhold, med »de evige tanker«, kan hverken Hitler eller Mussolini kræve nogen nævneværdig plads, så lidt som Stalin, Churchill og Roosevelt. Hvad der var sandt i Platons dialoger, i Newtons og Einsteins teorier, i tysk romantik, i Kierkegårds og Grundtvigs indsats, er sandt efter 9. april som før denne dato.

Til denne gruppe, der især har været anledning til de hårde angreb på højskolen i almindelighed, hører især de højskolemænd, der allerede fra mellemkrigstiden af har været stærkt pacifistisk indstillet, en indstilling, der yderligere var blevet styrket ved den sociale

nidkærhed og den folkeforbundsreligion, der havde grebet mange af vore mest vågne højskolemænd i mellemkrigstiden. I disse kredse har man haft ondt ved at forstå den Kaj Munkske og den aktivistiske linie, som mere og mere kom frem efter Danmarks tilslutning til Antikomintern-Pagten, og man har her under de forfærdelige krigsbegivenheder følt sig endnu dybere overbevist om pacifismens ret.

2. Den anden retning er: »Den ikke-krigsførende modstandsbevægelses mænd«, for at bruge Knud Kristensens udtryk. De har fulgt en anden linie, der for nogles vedkommende stammer fra 1933, især fra »Det unge Grænseværn« (»Dansk-Nordisk Ungdomsforbund«), for andres vedkommende fra Rønshoved Højskole.

For de førstnævnte betød den nationalsocialistiske revolution og den deraf følgende angst for Danmark og for Nordens fremtid, at nutidshistorien fik en alvor og spænding, som den ikke havde haft siden den store højskoletid. Man forstod i disse kredse, at der både religiøst, nationalt og socialt var begyndt en ny tidsperiode, der med ny begejstring ville gå angrebsvis til værks mod det grundlag, det livssyn, som havde været folkehøjskolens helt fra 1844. Hvor denne retning rådede, var en omlægning af undervisningen allerede i gang længe før den 9. april, og da besættelsen fandt sted, så man deri virkeliggørelsen af alt det, som P. Marcussen, »Det unge Grænseværn«s formand, havde peget på.

Hovedsagen for skolernes arbejde blev her »Hvad kæmpes der om?« og »Hvor skal I unge stå?« - på nogle skoler måske i rent ydre forstand, på andre skoler i dybere forstand, ud fra det syn, at bag verdenskrige ligger åndelige krige, og disse skolefolk ønskede at gøre deres elever ikke blot til vågne og forstående iagttagere af samtiden, men man ville også vise dem den dybe historiske baggrund, som nutiden har i Israel, Rom, i fortidens Tyskland og England, helt tilbage til Kristus og - Karl Marx.

Nær beslægtet med denne retning, men med en endnu dybere åndelig kampindstilling mod de fremmede, var den såkaldte mytologiske skole, en højskolegruppe, der er stærkt påvirket af Åge Møller, Rønshoved ved Flensborg Fjord, der sammen med sin ven, præsten Anders Nørgård, havde skabt en renaissance for det gammelgrundtvigske syn, der forkynder en altid stående kamp mellem livet og dets fjender både i Danmark selv og mellem Danmark og Tyskland. Alt, hvad der var

sket siden 9. april, var også for dem en bekræftelse af deres livssyn. Det lå lige til at vise eleverne, hvad de var kaldede til som danske og som mennesker: Kamp for danskhed, for ret og sandhed, imod djævelsk ondskab og tyranni. Myterne om Fenrisulven, Midgårdsormen, Helhjem, Thors Hammer var jo som digtet netop til vækkelse i nutiden. »Jeg kan derfor sige,« udtaler således Sune Andresen, Engelsholm, »at krigen i endnu højere grad end før har overbevist mig om, at pacifisme er en sygelig teori, og at forsvarsvilje er et sundt udslag af kærlighed til fædrelandet. Et våben i den rettænkende mands hånd er retfærdighedens redskab«. Denne retnings mænd er mere og mere kommet til at betragte sig selv som en hjemmefront bag modstandsbevægelsens store hær, som en åndelig kamplinie bag de aktive frihedskæmpers linie.

3. Med Kaj Munk-gruppen og den krigsførende modstandsbevægelses højskolegruppe nærmer vi os det mest brændende spørgsmål i besættelsestidens højskolehistorie, folkehøjskolens forhold til den nye vilje til kamp, der sejrede i dansk politik den 29. august.

Der var dog meget tidligt modstandsmænd af Kaj Munks og af frihedskæmpernes type inden for højskolemændenes og højskoleelevernes brogede mangfoldighed, men de var forholdsvis få; kun enkelte nåede frem i frihedskæmpernes forreste rækker, og de fandt

Åge Møller (f. 1885) var 1907-13 lærer ved Ry, 1913-17 ved Skamlingsbanke og 1917-21 ved Roskilde Højskole. Sidstnævnte år oprettede han sin egen højskole i Rønshoved ved Flensborg Fjord. Han ordineredes i 1925 til præst for Rønshoved Frimenighed og virkede dels som højskoleforstander, dels som præst herude, indtil han i 1941 solgte skolen og flyttede til Mellerup ved Randers som frimenighedspræst. Hans folkelige og kristelige tale under besættelsen fik stor betydning for mange mennesker.

Arne Sørensen (f. 1908) tog studentereksamen i 1928, gjorde studierejser i udlandet, drev journalistisk virksomhed og gik ind i højskolegerningen (Frederiksborg Højskole 1930-31, Arbejderhøjskolen i Esbjerg 1931-34, Den nord. Højskole i Genève 1933-35 og Borups Højskole 1934-35). Han grundlagde i 1936 partiet Dansk Samling, hvis formand han var indtil 1947. Under besættelsen indvalgte han 1943 i Folketinget, blev medlem af Frihedsrådet og efter befrielsen i 1945 kirkeminister i ministeriet Buhl.

Robert Stærmose (f. 1907) blev student i 1927, studerede bl.a. i England, var 1930-31 knyttet til Den internat. Højskole, i 1932-37 til Den danske Andelsskole, opholdt sig så en række år i udlandet, men overtog i 1937 Støvring Folkehøjskole, som han drev, til han i 1943 indvalgte i Folketinget af Dansk Samling, blandt hvis stiftere han var. Under besættelsen var han særdeles virksom inden for modstandsbevægelsen og udøvede i 1944-45 en betydningsfuld informationsvirksomhed i England, U.S.A. og Canada.

Som den tredje må man nævne højskoleforstander Åge Møller, Rønshoved ved Flensborg Fjord. I modsætning til sine venner og kammerater i den førnævnte mytologiske gruppe, kunne han ikke blive stående ved en forkyndelse med et overvejende åndeligt sigte. Han angreb på sin skole og ved offentlige møder samarbejdspolitikken

Bo Bojesen Bud (f. 1897) blev student i 1916 og cand. polyt. i 1922. Han var i 1922-23 assistent hos prof. P. O. Pedersen, men knyttedes sidstnævnte år til Askov Højskole, i hvis bestyrelse han indtrådte 1935. Under besættelsen fik hans foredragsvirksomhed stor betydning på grund af hans sikre og faste holdning. Efter befrielsen samlede han seks af disse taler i bogen »Imod akkordens ånd« - »tilegnet vore første sabotører - og de, der siden dristig fulgte, i mindet om Henry, der tog den brune kapsel«.

længe kun ringe forståelse hos mange af deres kaldsfæller. Nævnes må i første række tre højskolemænd, hvoraf den første, Arne Sørensen, »højskolens ulykkelige elsker og utrættelige forfølger«, havde forladt sin »byens højskole«, allerede før krigen kom, og den anden, højskoleforstander Robert Stærmose, havde arbejdet for at få danske som frivillige til vinterkrigen i Finland. Tidligt på året 1943 forlod han sin højskole for at tage den under jordske kamp op, hvori han især i krigens slutning nåede op på en af de mest fremskudte poster.

og stemplede Danmarks officielle holdning før den 29. august som uværdig og sjælsødelæggende. Han bebudede de allieredes sejr og Sydslesvigs snarlige tilbagekomst til Danmark. Efter i 1941 at have forladt sin skole blev han valgmenighedspræst og »højskoleforstander for hele Danmark«, idet han på ustandselige rejser drog fra forsamlingshus til forsamlingshus, holdt mytologiske foredrag og forkyndte sin tro på, at kun gennem kamp og offer, gennem indsats af danske liv i tusindtal kunne folket reddes fra det forfald, der allerede havde an-

grebet store dele af vort land.

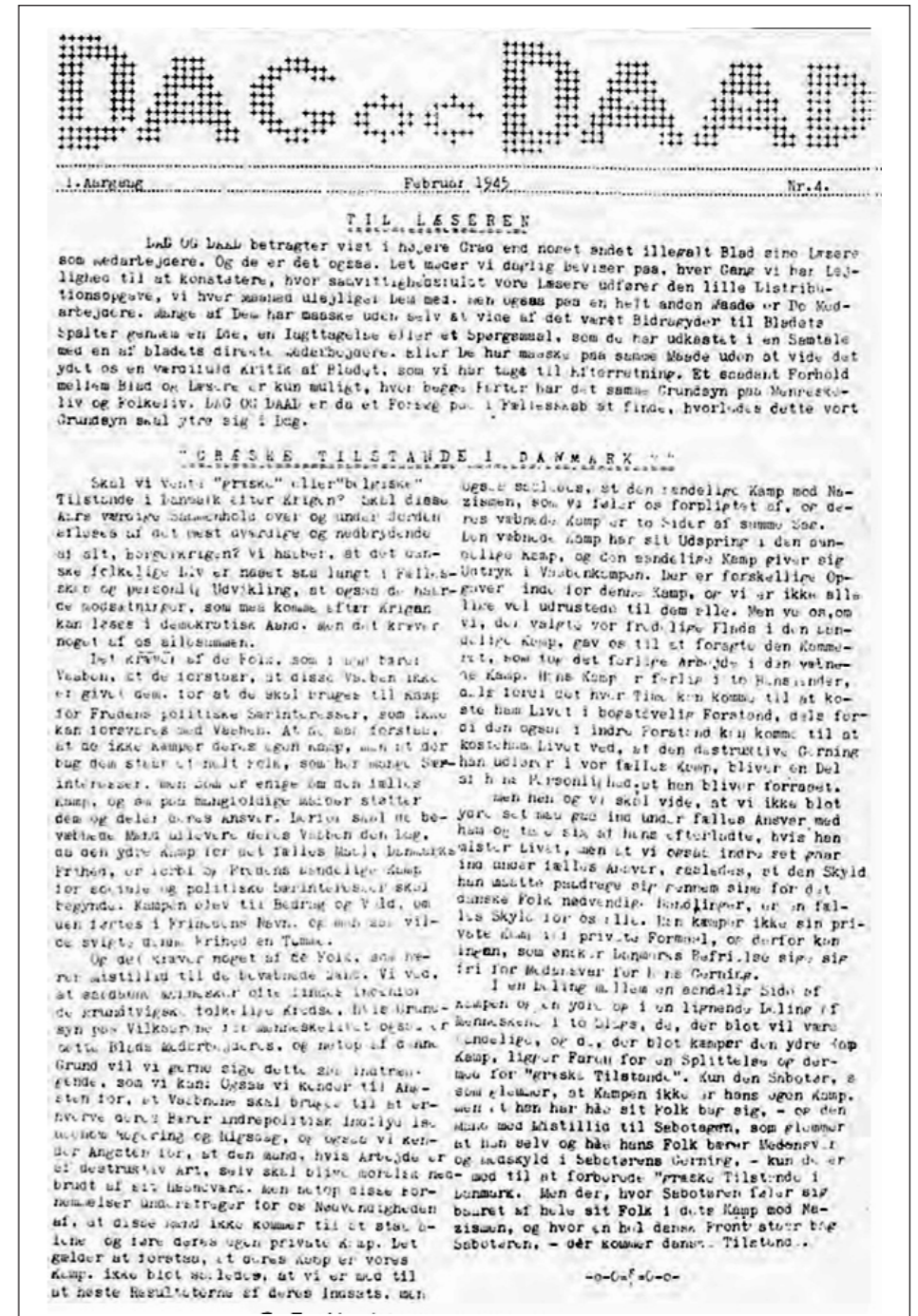
På linie med disse skal højskolelærer Bo Rud nævnes, for gennem ham har modstandsbevægelsen og dens hårde dom over samarbejds-politikken meget tidligt fået røst på Askov selv. Ingen har som Bo Rud krævet fast optræden helt ud i den åbenlyse modstandsbevægelse. Det skete i hans undervisning i nordisk litteratur, i hans taler ved store lej-ligheder, ved månedsmøder, ved efterårsmøder og i forsamlingshuse, især i Jylland, og i hans mesterlige oplæsning i utallige forsamlings-huse, især af Kaj Munks »Niels Ebbesen« og Bertil Malmbergs »Excel-lensen«.

Bo Rud er det stærkeste udtryk for Kaj Munks indflydelse på folke-højskolen. Allerede fra før krigen var Kaj Munk den store nutidsdig-ter for mange af højskolens lærere og elever, »den eneste, der virkelig betyder noget for vore unge«, skriver en højskoleforstander. Da krigen kom, var det bl.a. Vilh. la Cours fire piécer og Kaj Munks skuespil, især »Smeltediglen« og »Sejren«, der rettede os op, og da i 1941 »Niels Eb-besen« udkom, blev det ligesom Mobergs »Rid i nat« læst overalt og opført rundt om på de mere dristige højskoler. Mange var dog betænke-lige ved Kaj Munks stejle linie, hans kamp mod »det kloge« og for »det rigtige«, og ikke mindst efter at han på »Dansk Ungdomssamvirke«s møde i 1942 på Askov ved sit voldsomme angreb på Stauning og hans mænd havde kastet samarbejdspolitikken sin handske; men Bo Rud blev endnu stærkere knyttet til sin ven, der natten efter Bråvallaslaget forlod Askov, for aldrig mere at komme der.

Allerede på efterårsmødet i Askov 1942 holdt Bo Rud et foredrag: »Korrekt og værdigt«, en sammenligning mellem, hvad Norge vandt, og hvad Danmark tabte som resultatet af deres regeringers forskellige holdning om morgenen den 9. april. Foredraget, der er trykt i »Imod akkordens ånd«, var foruden af Kaj Munk inspireret af Henrik Pontop-pidans »Finis Danicæ« i »Mands himmerig«, en protest fra først til sidst mod hele vor holdning, der »passer de tankeløse og sløve og de kynisk egoistiske, men er en lidelse for de bedste af vore unge«.

I efteråret 1944 holdt Bo Rud sin største tale under Askovs store efterårsmøde for en tusindtallig forsamling, en genklang af Kaj Munks sidste i Vedersø Kirke. Han angreb folkehøjskolen og den skole, han stod på, i voldsomme ord og pegede på den berømte folkestrejke i Kø-benhavn og krævede protest i ord af alle ordets mænd og i handling

En forside af det illegale blad
»Dag og Dåd«.

af alle det praktiske livs mænd, standsning af kornleverancer og slagting af dyr, indtil tyskerne var ude af landet, og »så eksport af alt til Norge«.

Denne tale var indledning til, at Askov for alvor kom med i modstandsbevægelsen.

En kreds af Askovlærere udgav sent i 1944 et illegalt blad: »Dag og dåd«, opkaldt efter ordene i »Sol er oppe«. Bladets grundtanke var at kalde sammen til hævdelse af den åndelige frihed, som højskolen altid har bygget på, til værn om nordiske retsprincipper og mindretalsrettigheder. Efter jul gik samme kreds i samarbejde med rigsdagsmænd på egnen for gennem trykning og udsendelse af plakater at standse dansk deltagelse i tyske arbejder, hvad der lykkedes over forventning.

To af lærerne, dr. phil. Kruuse og cand. theol. Bøgh, blev derefter knyttet til ledelsen af de kæmpende styrker. Den første blev senere stabschef ved grænsebevogtningen, den anden intendant ved det syd-jydske hovedkvarter i Kolding. I vinteren 1944-45 har skolen og lærerhjemmene huset mange sabotører og andre underjordiske, og 12-15 af skolens elever har været i Frøslev eller andre tyske fængsler. Fra vinterskolens ophør i 1945 var en jernbanesabotørgruppe i virksomhed bestående af 8 gamle elever. De boede og spiste i lærerhjemmene, og Bo Rud hjalp til med beregningerne. To af de unge blev dræbt i kamp og én såret.

Som det var gået på Askov i krigens sidste år, var det også gået på en række andre skoler, hvoraf en del var med længe før Askov, noget, der først blev kendt efter den 5. maj. Som før nævnt var hjælpen til jøderne det første punkt, hvor højskolen satte ind, og skoler som Indremissionsskolerne i Haslev, Højskolen i Vallekilde og Husmandsskolen i Høng har her gjort et stort arbejde; Høng var bl.a. opsamlingssted for jøder. I den jydske jernbanesabotage har især Hadsten Folkehøjskoles to forstandere, G. Thomsen og Th. Klausen, været med allerede fra september 1943, og flere højskoler, således Haslev Højskolerne og Idrætshøjskolen ved Vejle, har været Ammunitionsdepot for egnen, lige som dens forstander Sv. Åge Thomsen tidligt har været en hovedskikkelse i amtets modstandsbevægelse. Enkelte højskolemænd har været medlemmer af lokale frihedsråd, og rundt om på en række skoler har grupper af lærere og elever i samarbejde eller hver for sig arbejdet med sabotageopgaver, således 4 af lærerne på Rønshoved og

2 fra Ollerup Folkehøjskole. Særlig bør nævnes lærer Riemann på Vrå, der ledede en gruppe på 4 elever, og lærer Rosendal på Rødding, der forestod sprængningen af vandtårnet på Brørup Station.

Rundt om på skoler har elever på egen hånd under eller efter skolevintrene 1943-44 og 1944-45 været med. I Haslev deltog højskolernes folk i den såkaldte »Halleluja Gruppe«, og ikke mindst var Ollerup Gymnastikhøjskoles elever meget tidligt og meget talrigt på færde; 2 af dem mistede livet i kampen. Adskillige højskoleelever har været i tysk fangenskab, fra Grundtvigs Højskole har således 3 været i tysk koncentrationslejr, for kun at nævne et enkelt eksempel. At en del skoler i høj grad har været skjulesteder for jøder og for »underjordiske« på vej til Sverige, ligesom de har været centrer for uddeling af illegale tryksager og oplæsning af sådanne, er almindelig kendt. Da organiseringen af »de væbnede styrker« overalt satte ind henimod krigens slutning, blev ikke blot Askov, men skoler som Idrætshøjskolen ved Vejle, Vallekilde, Høng, Fuglebjerg og flere andre mellemlid mellem kommandocentralen og egnens styrker, og en mand som højskoleforstander Keld Mølbak fik sæde i »K.L.«, Københavnsledelsen, vel en af de højeste stillinger i modstandsbevægelsen, en højskolemand har indtaget.

Gennem en fløj af skoler, lærere og elever har højskolen således været aktivt med i den væbnede modstandsbevægelse af 1943 og i et langt større tal, end man vidste den 5. maj, og end man endnu ved. Men i det store og hele fortsatte højskolerne deres virksomhed ad de to tidligere nævnte spor, og hvad der var af væbnet modstand blandt lærere og elever skyldes, ligesom inden for Arbejdernes Oplysningsforbund, ikke blot den stærke nationale indstilling, der rådede inden for bevægelsen selv, men i høj grad påvirkningen andet steds fra.

V

Dette er i korthed besættelsestidens fakta med hensyn til den fri folkeoplysnings to hovedgrene. De kan forøges næsten i det ubegrænsede, men om hovedsagen kan der næppe tvistes: De har begge i alle fem år - for atter at benytte Ib Koch Olsens ord - været en »åndelig befæstningslinie« for hver sin del af befolkningen. De har begge gennem skolevirksomhed, foredragsvirksomhed ud over hele landet, gennem studiekredsaktivitet og store møder - ikke mindst gennem medarbejdernes selvstændige initiativ - givet væsentlige bidrag til midtsam-

lingen af det danske folk om dets nationale og folkelige livsværdier, de har virket stærkt i det overjordiske og underjordiske efterretningsvæsens tjeneste, og de har hver på sin måde og i sit tonefald givet mange mod til national modstandshandling, både aktiv og passiv.

Gælder dette besættelsestidens første tre år og i lige høj grad begge bevægelser, bliver forholdet et ganske andet, når vi ser på det sidste afsnit af besættelsen, tiden fra El Alamein og Stalingrad, især fra d. 29. august 1943. Fra de måneder i 1943, da modstandsbevægelsens tyngdepunkt begyndte at flytte sig fra den politiske samling og fra Dansk Ungdomssamvirke over til den væbnede modstand, til sabotagen og den illegale virksomhed, kom folkehøjskolen ud for en hård kritik, medens arbejderoplysningen på grund af bybefolkningens, ikke mindst arbejderbefolkningens, store andel i strejkebevægelserne og den aktive modstand gik skud forbi. Folkehøjskolerne, der næsten alle ligger ude på landet i nøjeste kontakt med landbougdommen, der kun langsomt og delvist kom med i den aktive modstandsbevægelse, var i deres helhed ikke med til at rejse denne, de tog ikke i deres helhed del i den, og selv om en del af deres mænd og mange af deres elever kom med, hvor det for alvor gjaldt, har de ikke lagt deres egentlige kraft og indflydelse her, ja, for en lille dels vedkommende har de først sent forstået den krigsførende modstandsbevægelses uvurderligt store betydning for vort folk.

Om årsagerne til folkehøjskolens ændrede stilling i vort folk har en af dens mest aktive modstandsmænd, Askovlæreren Jørgen Bøgh, sagt disse hårde, men ikke for hårde ord, der rammer en del af sandheden, for så vidt der findes en sådan, når talen er om en så mangfoldig og modsætningsrig verden som folkehøjskolens:

»Vi var indstillet på en åndelig kamp om retten, men vi tvivlede, da ånden krævede handling, og ret krævede magt. Vi var børn af 1864, af nederlagets Danmark, og vi kendte vor plads i det nederlagets Danmark, der gik ud af den 9. april, men vi var usikre i det sejrssikre Danmark, som voksede ud af den 29. august. Vi var ikke bange for politik, da den legale politiske samling i Danmark havde brug for os. Vi gjorde den netop til en folkelig realitet, men vi blev bange for politik og søgte ind på »den lange linie«, da politik blev noget illegalt, og der i allerhøjeste grad var brug for, at samlingen kunne fortsættes som en samling

under jorden, højskolen kan ikke fralægge sig sit ansvar, når vi spørger om grunden til, at modstandspolitikken aldrig blev en folkelig bevægelse på samme måde som samlingspolitikken blev det. Modstandsbevægelsen manglede åndelig støtte og folkelig baggrund i kamptiden«.

Den hele sandhed om den frie folkeoplysningens to hovedfløje og den, der sætter dem i det rette forhold til den væbnede modstandsbevægelse og til hinanden indbyrdes, er vist nok denne: Hver af de to folkegrupper og de to bevægelser har deres dyders fejl og har en ensidighedens styrke. Netop fordi folkehøjskolen tog så dybt et folkeligt og åndeligt sigte og ejede en så urokkelig tro på tolkets evne til at overleve alt trods alle ydre magtforhold, havde den en hovedopgave at løse i de tre første år, der på en måde var den mest faretruende for hele folket, især for landbefolkningens holdning. Af samme grund måtte den senere træde i baggrunden for mænd og befolkningsdele, der havde et mere håndfast greb om den håndgribelige virkelighed, og hvis tid ikke var båndlagt af andet nationalt arbejde end det praktiske og såre nødvendige, som stod på dagsordenen i krigens sidste år. De højskolemænd, der mener, at dette arbejde ikke blot var nødvendigt, men var det eneste nødvendige, skammer sig over, at højskolen ikke i langt større udstrækning satte ind her, ja, satte hele sin ydre eksistens ind på denne sag. Andre, der mener, at der var et oplysnings- og et ungdomsarbejde, en ordets gerning at gøre ved siden af håndens og sprænggranatens, konstaterer som et faktum, at højskolen i en kort periode gled i baggrunden for andre til dette arbejde bedre skikkede mænd og folkedele. Men fulde af beundring for de mænd, der da gik i spidsen - ikke mindst for arbejderbefolkningen -, bereder de sig til at tage fat på ny med de lyse og bitre erfaringer om sig selv og om deres folk, som den frie folkeoplysning har indhøstet under krigen.

Dansk ungdomssamvirke¹⁾

Af lektor A. H. Feilberg Jørgensen

1) Da Dansk Ungdomssamvirkes arkiv blev tilintetgjort i september 1943 og foråret 1944 af frygt for, at det skulle falde i tyskernes eller deres lakajers hænder, og da der derudover ikke eksisterer utrykt materiale af nogen betydning, er kildestoffet til D.U.'s historie kun sparsomt for hånden. I hovedsagen er der gjort brug af det foreliggende trykte materiale, især »Lederbladet« og avisstof, af en forhandlingsprotokol og af mundtlige meddelelser fra nogle af hovedpersonerne i D.U. - Da ungdomssamvirkets »ideologiske« indsats i besættelsesårene må tillægges større betydning end dets foreningstekniske arbejde, har jeg lagt hovedvægten på en udredning af dets idéindhold i relation til årenes store tildragelser. Et meget væsentligt område, forholdet mellem de politiske ungdomsorganisationer på den ene side og de »folkelige« på den anden og deres stillingtagen til de forskellige problemer, har det desværre ikke været mig muligt at belyse.

I den knugende sommer 1940, da fortvivlelse og forvirring havde grebet os, og de fleste hverken vidste ud eller ind, opstod der i forskellige lejre en følelse af, at ansvaret og kravene, som ulykken førte med sig, også var rettet til ungdommen, og at den i fællesskab måtte prøve at finde vejen frem.

Forskellige mindre kredse drøftede i slutningen af april muligheden for et samarbejde. Der kan nævnes et tilløb fra en gruppe af Oxford-Bevægelsens tilhængere, endvidere fra en kreds af politisk interesserede unge og endelig fra en række personligheder fra grundtvigske kredse. Den sidstnævnte gruppe fik betydning derved, at den gennem hele perioden som »De Ældres Råd«, stod bag ved Dansk Ungdomssamvirke og bl.a. skaffede foretagendet de fornødne pengemidler.

Under et par orienterende møder i maj 1940 på initiativ af folketingsmandene Aksel Møller, H. C. Hansen og enkelte andre viste det sig klart, at der inden for de forskellige ungdomsorganisationer var et

Dansk Ungdomssamvirkes problem var i ikke ringe grad Hal Kochs problem, og for al eftertid vil både æren for og kritikken af samvirkets holdning under besættelsen være knyttet til hans navn.

ønske om at komme på talefod med hinanden og at nå frem til et vist fællesskab i dansk ungdomsarbejde.

Som forudsætning for et sådant fællesskab opstilledes, at de af kongen og ministeriet givne anvisninger om opretholdelse af ro og orden efterkommes, og at det absolut forhindres, at der ved et sådant arbejde skabes risiko for landets nationale sikkerhed eller for danske borgeres liv og frihed. Endvidere forudsattes det, at foreningernes fulde organisatoriske frihed bevaredes. De fælles bestræbelser skulle særlig sætte ind på nationale, åndelige og kulturelle områder. Man ville tilstræbe at give dansk ungdom en ballast, som kunne øge dens forståelse af tidens krav om sammenhold, ansvarsfølelse og kundskaber, således at den kunne påtage sig sin del af ansvaret for at føre Danmark frem gennem de vanskeligheder, som begivenhederne havde ført ind over landet.

Efter disse indledende uformelle drøftelser blev der nedsat et arbejdsudvalg, som skulde formulere formål og vedtægter og lægge en arbejdsplan. Da dette var sket, besluttedes det at stifte Dansk Ungdomssamvirke ved et møde i Studenterforeningen den 25. juni 1940, hvor repræsentanter for så godt som alle ungdomsforeninger i Danmark var til stede.

I vedtægternes § 1 formuleredes formålet for D.U.: »at yde bistand til danske ungdomsforeningers arbejde på nationalt og kulturelt grundlag for derigennem at fremme ungdommens vilje til danskhed og ansvarsbevidsthed for fædrelandet, at styrke samhørigheden inden for den opvoksende slægt og at skabe respekt for Danmarks historie og fortid og tillid til Danmarks fremtid«.

På dette tidspunkt ønskede man ikke at træde frem for offentligheden, men arbejde i det stille, og man var bange for at gøre rammerne for snævre, så at ikke alle skulle kunne være med.

Arbejdsudvalget genvalgtes; det konstituerede sig med landsretssagfører Poul Hjermind (»Konservativ Ungdom«s formand) som formand og nedsatte en række underudvalg til varetagelse af forskellige enkeltopgaver. »Danmarks Socialdemokratiske Ungdom«s formand Poul Hansen forelagde derefter en omfattende arbejdsplan for D.U., hvis hovedlinier siden fulgtes. Der skulle oprettes et centralkontor og udsendes et månedsblad til foreningsledere landet over. Desuden planlagde man

Poul Hansen (f. 1913) gennemgik en vinters kursus på Esbjerg Arbejderhøjskole. Han blev i 1933 forbundssekretær for og var fra 1936-42 formand for Danmarks socialdemokratiske Ungdom. Som sådan deltog han i de indledende samtaler, der førte til starten af D.U., i hvis repræsentantskab han sad indtil samvirkets ophævelse i 1946, ligesom han var medlem af dets arbejdsudvalg indtil oktober 1942. I 1943 indvalgtes han i Folketinget.

at fremskaffe egnet stof til ugeblade og ideer til radioudsendelser; man påtog sig at skaffe foredragsholdere, kunstnerisk underholdning og studiekredsmateriale til de interesserede foreninger; og endelig planlagde man oprettelse af samarbejdsudvalg over hele landet.

Meget var således sat i gang, men det meste var naturligvis kun i sin vorden, da Kaj Munk og Niels Bukh rettede en appel til dansk ungdom. Den fremkom i »Nationaltidende« i de første dage af september 1940. De krævede handling, ikke blot dette med »at tie og

bie«, der måtte »ske noget«. De så begge store syner om en samling af ungdommen i en enhedsorganisation. Niels Bukh var dog ikke ukendt med ungdomssamvirkets start, idet man fra D.U. havde orienteret ham i begyndelsen af august.

For at komme dette initiativ i forkøbet blev Dansk Ungdomssamvirke nødt til at træde offentligt frem. Det skete noget hovedkuls med en Ritzau-udsendelse den 2. september, hvor D.U. s stiftelse og formål meddeltes som en kendsgerning, og forhandlingerne med de store ungdomsorganisationer omtaltes.

II

Der viste sig straks stor interesse for dette samarbejde, og den 1. oktober 1940 fik Dansk Ungdomssamvirke den form, det siden havde. Det skete ved et møde mellem den oprindelige kreds og repræsentanter for de organisationer, der havde givet

Poul Hjermind (f. 1910) blev student i 1926 og cand. jur. i 1935. Fra 1937-42 manuducerede han ved Københavns Universitet, idet han samtidig (fra 1938) virkede som sagfører og i 1939 fik bestalling som landsretssagfører. Han indvalgtes i Folketinget 1943 som repræsentant for Det konservative Folkeparti. I foreningen Norden's hovedbestyrelse har han haft sæde fra 1943 og i dens forretningsudvalg fra 1944.

tilsagn om tilslutning.

Grundlaget for samarbejdet udtryktes i de to første paragraffer. Formålsparagraffen fik tilføjelsen - »på dansk friheds grund« - altså et lille skridt i retning af en præcisering af opgaverne. Og § 2 lød:

»D.U.'s arbejde for sit formål sker på upolitisk grundlag, tilsluttede organisationer bevarer deres fulde organisatoriske selvstændighed og deres frihed til at udføre det arbejde og virke for det program, hver på sit område tilslutter sig. For D.U.'s enkeltmedlemmer gælder en tilsvarende ret. Arbejdet udføres dels gennem arbejdsudvalget for hele landet og dels gennem lokale samarbejdsudvalg«.

Det vil ses, at man gik bort fra den oprindelige tanke om en »organisation« bygget på enkeltmedlemmer alene; sådanne var der stadig plads for; men hovedsagen blev de store ungdomsorganisationers tilslutning og deres lederes samarbejde.

Ungdomsforeningerne ønskede ikke at gå ind for Niels Bukhs tanke om en sammenslutning og hans uklare program om en arbejdstjeneste, frivilligt organiseret af højskolen og tvungent af hæren; deres mål var ikke at løse arbejdsløshedsspørgsmålet eller andre samfundsproblemer; de ønskede ikke at tage stilling til spørgsmålet om værneviljen, som krævet af general With, og endelig ønskede man ikke at opstille et særligt moralsk eller religiøst program. Alle disse ting kunne der ikke opnås enighed om. Det var egentlig kun »det kulturelle« arbejde, man kunne enes om. Derfor var der også mange kritikere, der karakteriserede samarbejdet som et »sammenrend« og spåede det en stakket levetid.

Værre var det, at ikke alle ville være med. Formålsparagraffens formulering førte nemlig til, at de to store kristelige ungdomsorganisationer, K.F.U.M. og K.F.U.K. ikke gik ind i Dansk Ungdomssamvirke.

Da det, som vilkårene i besættelsestiden var, ikke lod sig gøre at diskutere de fleste af tidens store problemer offentligt, bevirkede det, at man med så meget større iver drøftede forholdet mellem D.U. og de kristelige ungdomsforeninger.

De to organisationers ledelse hævdede og fastholdt det standpunkt, at det var umuligt for dem »at gå ind i et åndeligt opbygningsarbejde,

hvor forkyndelsen af det kristne budskab ikke er det ufravigelige arbejdsgrundlag og den kristne livsindstilling målet«. Man anså en nationalfølelse, »der ikke er under Kristi kontrol«, for en farlig ting. Man ville dog nok kunne mødes med anden dansk ungdom om konkrete opgaver og ved bestemte lejligheder.

Denne sfgørelse, der satte skel mellem de kristelige ungdomsforeninger og de andre, følte af mange som en stor skuffelse. Den kom til udtryk både hos folk, der stod i det kristelige arbejde og uden for det. Beklagelsen deltes af ungdomssamvirket, som dog respekterede K.F.U.M.'s og K.'s beslutning og ikke deltog i polemikken. D.U. fastholdt, at det ikke arbejdede på kristeligt grundlag og ikke kunne af hensyn til alle dem, der i så fald ville melde fra.

I øvrigt fik D.U. straks fra starten tilslutning fra følgende landsorganisationer:

De danske Gymnastikforeninger, De danske Ungdomsforeninger, Danmarks socialdemokratiske Ungdom, Danmarks Retsforbunds Ungdom, Konservativ Ungdom, Venstres Ungdom, Radikal Ungdom, Studenterforeningen, Studenterrådet, Studenterkredsen, Afholdsbevægelsens Ungdoms Fællesråd. Senere kom dertil Danske Folkedansere, Frivillig dansk Arbejdstjeneste, Frivillig kvindelig Ungdomstjeneste og Dansk Kvindesamfunds Ungdom. De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger, Dansk Idrætsforbund, Dansk Vandrerlaug og Dansk-Nordisk Ungdomsforbund var ikke tilsluttede, men de erklærede sig villige til at samarbejde om konkrete opgaver efter forhandling. Lokalt tilsluttede var også en række foreninger uden landsorganisation, især sportsklubber, og desuden i en række tilfælde lokale K.F.U.M. og K.-afdelinger.

Skematisk var opbygningen af D.U. således: Hovedledelsen - bestående af repræsentantskabet, valgt af de tilsluttede foreninger og enkeltmedlemmer, og det af dette dannede arbejdsudvalg - hvis arbejde udgik fra hovedkontoret; de lokale samarbejdsudvalg for de enkelte byer og sogne, der kunne samles kreds- eller amtsvis; tillidsmændene i mange sogne, hvor der ikke var samarbejdsudvalg; og endelig de mange enkeltforeninger og det brogede ungdomsarbejde uden egentlig foreningsform.

Mange steder var det ikke udelukkende ungdomsforeninger, der var med i samarbejdet, og en del steder var man ikke formelt tilsluttet D.U. I praksis betød det dog intet. Alle sådanne foreninger kunne hente hjælp i det daglige arbejde hos D.U. Formålet var at støtte ethvert arbejde på D.U.'s linie og derved få så mange unge i tale som muligt.

Knud Gedde (f. 1901) uddannedes som journalist ved »Frederiksborg Amtstidende«, hvor han blev redaktionssekretær i 1925 og forretningsfører fra 1930-36. Han udførte, takket være betydelige organisatoriske evner, et i meget stort arbejde inden for K.U., hvis landsorganisations forretningsfører han var, da han i 1940 overtog den tilsvarende post i D.U. Fra 1944-46 var han kontorchef i foreningen Norden og blev i 1946 formand for Ungdomsorganisationernes Fællesråd (D.U.'s afløser) og for Dansk Ungdoms Europahjælp.

Dansk Ungdomssamvirke holdt principielt på og gennemførte, at der ikke var tale om nogen ny organisation, men netop blot et Samarbejde. Derfor tog man ikke formelle hensyn og skabte ikke for faste rammer. Hovedsagen var at støtte det lokale initiativ ved, at D.U. hjalp med til at arrangere møder og stævner, udstillinger, fritidsklubber, studiekredse og ledermøder.

Da det gjaldt om at skaffe egnet materiale til de forskellige arbejdsformer, udsendte D.U. en meget omfattende talerliste, en fortegnelse over anvendelige films, litteratur til oplæsning og især studiekredsmateriale, ligesom D.U. arrangerede flere kursus for studiekredsledere. Man lagde ud med tre store møder i Storkøbenhavn med arbejdsudvalgets medlemmer som talere. På linie med dette arbejde lå radioforedragene »De Danskes Veje« og radiostudiekredsen »Borger i Danmark«, der blev efterfulgt af flere andre radiostudiekredse over samfundseminer i de følgende år.

Straks fra starten knyttedes forretningsfører Knud Gedde til D.U. som leder af kontoret. Han blev i tiden indtil sommeren 1944 den mand, der samlede det praktiske daglige arbejde i sin hånd. Han var en fremragende organisator og havde som ingen anden begreb om og føling med folkeligt arbejde hele landet over. Han skabte tilliden til D.U. ude omkring og knyttede forbindelser til alle landets kredse af ungdomsarbejde.

Efter Geddes fratræden overtog kommunelærer Einar Nielsen ledelsen af kontoret. Gennem hele perioden stod han som den initiativrige formand for Københavns-afdelingen, for hvis mange enkeltmedlemmer han gjorde et stort arbejde.

Som bindeled mellem ungdomslederne og som organ for hvad der optog eller kunne interessere dansk ungdom, udsendtes fra januar 1941 en gang om måneden »Lederbladet« til 6-7000 ungdomsledere. Det meste af perioden redigeredes det af Ib Gottlieb Petersen, der var kendt fra sit arbejde i Studenterforeningen, bl.a. som redaktør af bogserien »Studenterforeningens danske bibliotek«. Han skabte i »Lederbladet« et overordentlig læseværdigt, lædigt og velredigeret tidsskrift, samtidig med at hans idérigdom og organisationstalent kom D.U. til gode.

III

Med denne oversigt over Dansk Ungdomssamvirkets organisation og vigtigste arbejdsområder har vi imidlertid foregrebet begivenhedernes gang i efteråret 1940, især det første repræsentantskabsmøde den 31. oktober, der valgte professor Hal Koch til formand. Til medlemmer af arbejdsudvalget valgtes landsretssagfører Poul Hjerminde, der blev dettes formand, forbundsformand Poul Hansen, sekretær A. Clausager og grosserer Axel Jensen. Disse fire repræsenterede de fire store partiers ungdomsorganisationer, henholdsvis K.U., D.s.U., V.U. og R.U. Desuden valgtes landsretssagfører Karsten Fønss (Studenterforeningen), stud. theol. Jørgen Bøgh (Studenterrådet), forstander J. M. Jensen (De danske Ungdomsforeninger) og gårdejer Hans Trier Hansen (De danske Gymnastikforeninger). De fleste havde været med fra starten og fortsatte som grundstammen i D.U.'s arbejde til afslutningen, idet dog nogle af de politiske ungdomsorganisationers repræsentanter udskiftedes med andre. I 1941 indtrådte stud. med. Karen Margrethe Knudsen som repræsentant for Dansk Kvindesamfunds Ungdom.

Den allerstørste betydning fik valget af professor Hal Koch til formand for repræsentantskabet. Han opfattede ikke sin opgave som den alene at være topfigur. Fra første færd prægede han D.U., så man med god grund kan bruge den medtagne vending, at han var ungdomssamvirkets vimpel og ballast. Dog er det naturligvis en given ting, at Hal Kochs indstilling og synspunkter påvirkedes af det interne arbejde og

de interne drøftelser i D.U. Den grundtanke og retningslinie, han formulerede, lå for en del i tiden og ville formodentlig være kommet frem i arbejdet efterhånden, men på begyndelsens usikre stadium gav Hal Koch straks klart og myndigt udtryk for sin linie og fastholdt den konsekvent, så det blev ham, der især prægede ungdomssamvirket indadtil og gav det »ansigt« over for offentligheden.

Professor Koch så ungdomssamvirkets hovedopgave i en »politisering« af ungdommen som det mest effektive værn for demokratiet.

For at forstå betydningen heraf vil det være nødvendigt at kaste et blik tilbage på visse fænomener i trediverne og prøve at genopleve situationen i 1940 - ikke for at foretage en generel vurdering af tredivernes Danmark, men blot for at fremhæve enkelte væsentlige træk.

Diktaturernes fremvækst havde affødt kritik og negativitet over for folkestyret hos en del mennesker og hos mange ligegyldighed; man talte om »parlamentslede«.

Visse ungdomsorganisationer begyndte på forskellig måde at efterligne udenlandske politiske manerer og metoder, måske uden at gøre sig rækkevidden af disse klar; og langt ind i befolkningens brede lag og i nogle overklassekredse så man med sympati på de »stærke mænd«, der gjorde ende på »partikævlet«, som bragte »orden« og »afskaffede arbejdsløsheden«.

Lige så farlig var den snævre indstilling, at det kom ikke os ved, alt det, der skete ude i den store verden. Vi var i stort omfang blevet afvænnede med at se vore hjemlige forhold i den større sammenhæng. Hørte man endelig et og andet om diktaturernes metoder, slog man sig til ro med, at »sådan noget kunne ikke ske herhjemme«.

Der var dog også en del, som ret tidligt blev klar over de kulturødelæggende, menneskefjendtlige og i bund og grund reaktionære strømninger, som var diktaturernes inderste væsen. De var ikke ukritiske over for demokratiet, men fandt fra første færd eller dog ret snart deres plads i folkestyrets rækker - trods denne styreformens »omkostninger«.

I tiden lige efter den 9. april mærkede man dog ikke ret meget til de sidstnævnte folk, alt syntes idel forvirring; det, der skete, kom helt bag på os; vi forstod f.eks. ikke baggrunden for den berygtede 8. Juli-erklæring. I denne situation var det, at D.U., og da især Hal Koch, forsøgte at stikke visse linjer ud i fremtiden, at give en parole.

Ib Gottlieb Petersen (f. 1912) blev student i 1930, blev ansat i sundhedsstyrelsens medicinal-statistiske kontor og deltog aktivt i studentlivet. Under besættelsen var han sekretær i D.U. og redaktør af »Lederbladet«. Tillige redigerede han fra 1943 det illegale blad »Den danske Parole«.

se; uden at være grundtvigianer forstod han at udmønte det essentielle hos den gamle profet, så det en tid så ud, som om vi alle var blevet grundtvigianere; uden at være traditionelt national forstod han kernen i sønderjydernes kamp uden våben mod preusser herredømmet. Hans overbevisende tro på ordet, de åndelige kræfters betydning, skabte

Einar Nielsen (f. 1897) tog lærereksamen i 1918 og knyttedes først til Sct. Andreas-Kollegiet i Ordrup, derefter fra 1926 til det kommunale skolevæsen på Frederiksberg. I 1940 blev han formand for D.U.'s Københavns afdeling og fra maj 1944 tillige forretningsfører for samvirket.

Dermed blev Hal Koch en forgrundsskikkelse i det folkelige arbejde i besættelsestiden. Han prægedes stærkt af sit hjemms forudsætninger, en levende kristendom, parret med stærk social og politisk interesse og vågenhed over for tidens brændende spørgsmål. Al ortodoksi står ham fjernt, derfor fik han betydning i en situation, hvor de gamle partidoktriner, det tilvante kristelige arbejde og en vis sektærisk grundtvigianisme ligesom ikke slog til længere.

Uden at være partibundet forstod han at vække politisk interesse; uden at være grundtvigianer forstod han at udmønte det essentielle hos den gamle profet, så det en tid så ud, som om vi alle var blevet grundtvigianere; uden at være traditionelt national forstod han kernen i sønderjydernes kamp uden våben mod preusser herredømmet. Hans overbevisende tro på ordet, de åndelige kræfters betydning, skabte respekt for disse værdier i kredse, hvor de ellers noteredes lavt.

Det er vanskeligt at forstå, hvorfor Hal Koch i den afgørende situation ikke ville være med i den håndgribelige kamp, som var nødvendig, og som måtte være konsekvensen af det vækkende ord, så vist som det kan kræve livet som indsats.

Til akademikerens bedste egenskaber hører hans vilje til at se sagens forskellige sider, til også at høre den anden part. Denne vilje og evne er udpræget hos Hal Koch og giver måske, sammen med en

vis skepticisme, som også findes hos ham, noget af forklaringen på hans holdning. Da kaldet til den aktive kamp lød, var det de mere enstrengede, glødende naturer, dem der fulgte deres instinkt mere end deres intellekt, der var brug for. Hal Kochs ikke ubegrundede mistillid til ægtheden i og varigheden af den demokratiske indstilling hos nogle af den illegale kamps ledere fik ham til at sige fra over for gentagne opfordringer til at gå med i den aktive modstandskamp.

Hans egen forklaring er den, at han var skeptisk over for den illegale kamps nytte og muligheder, og at i 1943 var Tyskland, efter hans opfattelse, slået. Hvorom alting er, han ville ikke selv gå ud i den aktive kamp og ville derfor heller ikke tilskynde andre til det. Han fulgte som en af de ærligste Danmarks uklare 9.-april-politik til dens afslutning, og om end han sikkert selv klart forstod den og dens forudsætninger, bidrog hans og ungdomssamvirkets holdning ikke til at skabe klarhed, og desuden er det givet, at det store flertal i den længste tid stod bag den dobbeltstrengede politik, som var samarbejdspolitikens inderste væsen.

Til dette forsøg på at give et billede af 1940 må der endnu et par træk med foruden 9. april-politikken, som vi alle har et medansvar for.

Bagefter er man tilbøjelig til at glemme de tyske våbens sejre, som - om end de ikke slog os alle med beundring, som det jo engang hed - dog nok kunne virke lammende. Det var svært den gang at begrunde en instinktmæssig tro på voldsmandens snarlige fald. Overvejedes situationen ud fra de forhåndenværende faktorer, måtte man se muligheden af en langvarig tysk besættelse i øjnene. Ingen med blot et ringe kendskab til »Preussentum« og nazisme kunne nære nogen illusioner med hensyn til værdien af deres løfter. Derfor måtte en kamp på langt sigt overvejes og tilrettelægges, og som stillingen den gang var, måtte det blive en kamp med åndelige våben.

Og den i det foregående omtalte indstilling og manglende indstilling over for nazismen i det danske folk kunne nok give anledning til uro og ængstelse. Her, som på så mange andre områder, beror meget på et skøn, og et skøn nu bagefter er måske ikke så farlig meget værd. Nogle skønner, at der ikke var nogen fare for en nazificering, at det danske folks front var ubrydelig. Jeg mener afgjort, at der - alle faktorer taget i betragtning - var fare for en nazificering af visse dele af

Hal Koch (f. 1904) blev student i 1921 og cand. theol. i 1926. Fra 1927-28 fortsatte han sine studier under et ophold i Paris og blev i 1929 cand. mag. med fransk som hovedfag. Det var dog ikke hans tanke at svingte teologien. I 1929-31 drog han atter på studierejse udenlands (Tyskland og Italien), disputerede sidstnævnte år for den teologiske doktorgrad (om Origines) og fortsatte i de følgende år sit frugtbare arbejde med kirkehistoriske undersøgelser, som i 1937 bragte ham professoratet i kirkehistorie ved Københavns Universitet. Da besættelsen kom, holdt han i efteråret 1940 for studerende fra alle fakulteter en række forelæsninger om Grundtvig. De samlede en overordentlig stor tilhørerskare og blev et klart udtryk for den »danske besindelse«, som var vor første - og nødvendige - reaktion oven på ulykken. Det var næppe uden forbindelse med den popularitet, som Hal Koch vandt ved netop denne forelæsningsrække, at man bad ham om at overtage pladsen som formand i D.U.

befolkningen, eller måske, hvad der var lige så farligt, en langsom »tilvænningsproces« under en eventuel langvarig besættelse - en fare, som forøgedes ved den officielle tyskvenlighed. Ikke at det bundfald, der sluttede op om de små rivaliserende »danske« nazigrupper, betød nogen virkelig risiko, men det gjorde i så meget højere grad hele »kanarie-fugletaktikken« fra rigstysk side.

I et møde med »De ældres Råd« i november 1940 fremsatte Hal Koch sin idé med ungdomssamvirket. Det vigtigste nye var tanken om at udnytte den nati-

onale semningsbølge til en agitation for demokratiet. Jævnside med de nationaltvækkende og historiske foredrag skulle man tilrettelægge foredrag med en direkte politisk-agitalorisk tendens efter følgende linier: 1) at Danmark ikke var råddent før 9. april, 2) at folkestyret har bestået sin prøve, og 3) at enhver, der går til yderpartierne, går de fremmedes ærinde og svækker folkestyret, som sammen med kongemagten er vort egentlige værn. En sådan konkret opgave kunne bedst udføres af ikke-politikere, da der var en vis skepsis over for politikerne.

Dernæst var det efter Hal Kochs mening en farlig tale, at D.U. var upolitisk. Et upolitisk folkeligt-nationalt arbejde kunne i sig selv føre til alt muligt. Derfor måtte D.U.'s opgave tværtimod være at politisere ungdommen, det vil sige, at skabe interesse for og kendskab til samfundet og det offentlige liv, således at ansvarsfølelsen vækkes.

Denne tale vakte først stor opstandelse, da man var vant til med det politiske kun at forbinde det partipolitiske. Der var naturligvis enighed om, at det negative, det at sige nej til nazismen, ikke var nok. Og at »det kulturelle« var vanskeligt at få fat på, svært at definere, fordi det kunne dække så meget, måtte man også indrømme. Det »politiske« arbejde i Hal Kochs formulering vandt derfor efterhånden tilslutning, og D.U. gik ind for at vække og udvikle borgerbevidstheden hos ungdom-

men ved gennem studiekredse, kursus og lejr møder at give specielt lederne en velfunderet viden om den sociale og politiske udvikling i Danmark i de sidste hundrede år.

Ser vi på stillingen i 1940, er der grund til at sætte denne konkretisering af opgaverne over for ungdommen meget højt.

Det var de nationale manifestationers tid, og selv om man må give følelserne en bred margin, selv om det er rigtigt, at det er ad den vej, man får tag i folk, må man give kritikerne ret i, at et billedhæfte om »Danmarks ungdom - Danmarks fremtid«, dyrkelse af alsang og Valdemarstid ikke var nok. Det rummer en fare for stemningsmageri og selvforhudelse, som også spores i mange af talerlistens emner fra dette år: Folkesorg og folkehåb - Hvad er den danske linie? - Hvad er størst: at falde for sit land i kamp eller at leve for sit land i arbejde? - Hvad der holder et folk i live - Kan den indre front holde? - Lever Holger Danske endnu? - Aldrig kan et folk forgå.

Mange var dog betydeligt mere konkrete: Ungdommen og demokratiet - Danmarks udvikling til demokrati - Danmarks økonomi - Danmark i dag.

Der kom hurtigt gang i studiekredsarbejdet især på basis af C. P. O. Christiansens mange udmærkede studiekredsplaner, bl.a. »Danmark i tusind år«. Derigennem så man belyst grundlaget for det folkelige liv i Danmark og kunne vække respekten for vor fortid og bidrage til at se kontinuiteten i vor historie.

Gennem de mere nutidsprægede emner var målet at vise, at Danmark før 1940 ikke var noget fallitbo, at vi kunne være vort samfund bekendt over for de opreklamerede diktatorsystemer, og at vejen fra »masse« til »folk«, til ansvarsbevidste samfundsborgere, går gennem oplysning, således som Grundtvig forstod dette ord.

Det lykkedes i løbet af de første par år ved energisk virksomhed ud over landet at om sætte følelserne i arbejde, at rette stemningsbølgen mod bestemte mål. Det blev en oplevelse for mange at erfare, at det tværs over skellene - partipolitiske, erhvervsmæssige, sociale - var muligt at tale sammen, ikke for at blive enige, men for at lære hinandens opfattelser at kende. Derved opnåedes i de fleste tilfælde, at man fik respekt for hinandens meninger og kunde drøfte dem i fordragelighed, og at man fandt frem til, hvad der samlede.

Forventningerne om at få tag i alle unge blev dog skuffede. Vel var det hovedparten, der sluttede op om D.U., men de, der var aktivt med, var for de flestes vedkommende de i forvejen levende og interesserede.

IV

Med den politiske betoning, arbejdet i D.U. fik gennem Hal Koch, måtte besættelsesårenes afgørende begivenheder ikke blot udgøre rammen omkring og baggrunden for D.U. som for alt andet »legalt« arbejde, men direkte gribe ind i og sætte sit præg på dets liv.

Der kom ingen reaktion fra D.U.'s side over for den grundlovsstridige fængsling af kommunister i juni 1941 og vedtagelsen af kommunistloven et par måneder senere i rigsdagen. I denne forbindelse kan man minde om, at Hal Koch ved flere lejligheder udtalte, at D.U. ikke var nogen »overrigsdag«; men på den anden side, hvis det skete, »at det danske styre svigtede den danske sag, havde vi pligt og derfor også myndighed til at gå vore egne veje«.

Det må naturligvis til syvende og sidst bero på et skøn - afhængigt af mange faktorer -, hvornår en sådan pligt foreligger.

Den første store belastning for ungdomsorganisationernes samarbejde blev Danmarks tilslutning til Antikomintern-Pagten i november 1941. Et ekstraordinært repræsentantskabsmøde fastslog, at D.U. i tillid sluttede op om det danske styre, og selv om man kunne mene, at grænsen for tilliden nu var nået, var den ikke overskredet; man ønskede at fortsætte den hidtil fulgte linie og styrke ro og sammenhold i det danske folk. D.U. fulgte altså i sin stillingtagen i disse situationer de politiske partiers afgørelser.

I ungdomssamvirkets andet år blev ved siden af de tidligere nævnte spørgsmål også de sociale problemer taget op til drøftelse, hvilket gav arbejdet et yderligere konkret indslag.

Forsvarsspørgsmålet, de sidste generationers store stridsemne, optog manges sind. Heller ikke i D.U. var der enighed i denne sag. I anledning af en kritik fra Radikal Ungdoms side over for samarbejdet med »Folk og Værn« tog D.U. den principielle stilling, at man på grund af uenigheden ikke kunne sætte et arbejde for at fremme værnevilljen på programmet, men at man så det som en af opgaverne at skabe en bedre forståelse mellem folk og værn.

I det positive arbejde for at styrke folkestyret mødte D.U. en uventet

hindring fra udenrigsministeriet. D.U. vedtog en plan om at lade stud. jur. Laus Kenholt udarbejde en pièce, som skulle udsendes til alle husholdninger med en almenfattelig fremstilling af grundlovens hovedpunkter, samlet omkring -»Vor frihedsarv«. For en sikkerheds skyld spurgte man først i udenrigsministeriet, men fik det svar, at man fra udenrigsministeriets side ikke kunne gå med til selve ideen og ville foranledige et politiforbud imod en sådan pièce. Hvorfor tanken naturligvis måtte opgives.

Også på andre områder mente man det nødvendigt fra officiel dansk side i 1942 at hindre ungdomssamvirkets arbejde. Politiet udstedte forbud mod et Grundlovsmøde i Farum. Ganske vist skulle det finde sted under åben himmel, men dog som et lukket foreningsmøde i en privat park. Men da »Fædrelandet« startede en hetzpropaganda på sagen, bøjede politiet sig og forbød mødet den 4. juni.

Dette blad gjorde ungdomssamvirkets formand til genstand for en række hadske angreb og karakteriserede hans virksomhed som landskadelig og provokatorisk.

Omtrent på samme tid skred udenrigsministeriet ind over for Hal Kochs artikel i »Lederbladet« om dommen over dr. Vilh. la Cour; den blev simpelthen skåret ud af bladet som værende livsfarlig for Hal Koch og ungdomssamvirket, set fra et udenrigsministerielt standpunkt.

En til efteråret 1942 planlagt landsomfattende »ungdomsuge« med en storstilet agitation for dansk ungdomsarbejde i dets forskellige foreninger måtte opgives i dens oprindeligt tænkte form som et arrangement af D.U. Det hang sammen med Frikorps »Danmark«s orlov i begyndelsen af september og den deraf fremkaldte uro. Senere kom »telegramkrisen« til og var mest akut netop i den uge, der var afsat til agitationen. Den blev dog gennemført de fleste steder, blot som lokale »ungdomsuger«, og mange steder blev møderne og udstillingerne en stor succes. Dertil bidrog også, at der udsendtes smukke piécer om ungdomsarbejdet i Danmark.

De første års arbejde viste god og fortsat fremgang. Af fremtidsopgaver var de vigtigste de højskoleplaner, der førte til oprettelse af Krogerup Højskole, og ungdomssamvirkets omdannelse til en fast organisation, et »Ungdommens råd«.

Frygten for en nazistisk inficerings af ungdommen, som havde været drivende i arbejdet for oprettelsen af D.U., måtte ved denne periodes

slutning siges ikke at eksistere længere. Det må her være nok at pege på de hjemlige nazistiske småpartiers stadig mere åbenlyse fallit og på befolkningens ensartede reaktion over for et fænomen som Frikorps »Danmark«.

Det er hævet over enhver tvivl, at ungdomssamvirkets indsats i denne periode må vurderes højt. I disse første år led tyskerne et afgørende nederlag i kampen om det danske folks sind, endnu før man kunne vide, om de ville sejre eller tabe militært. Der skabtes i disse år en sindelagsindstilling - hvor bredt den gik ud, er vanskeligt at sige, men i hvert fald hos den vågne og tænkende del af ungdommen -, som var af stor betydning for den aktive modstandsbevægelses fremvækst og for fremtidens politiske udvikling.

V

I november 1942 kom begivenhederne, der førte til dannelsen af ministeriet Scavenius.

I en artikel i »Lederbladet« for december 1942, som udgik i dets endelige redaktion, efter at have været trykt i nogle af de første eksemplarer, overvejes ungdommens stilling til de tyske indgreb, der førte til, at Erik Scavenius overtog regeringsansvaret. Det grundlæggende synspunkt er, at det ikke kommer an på for Danmark at komme så let ud af krigen som muligt, men så godt som muligt:

»Vi må komme ud af krigen med respekten for os selv i behold, på en sådan måde, at vi med god samvittighed kan se både hinanden og de kommende slægter i øjnene og sige: ganske vist stod det sølle til med os den gang i mange henseender, der var ikke noget at prale af, og vi svigtede på mange punkter, men da det kom til den afgørende prøve, mandede vi os alligevel op og stod fast ...

... Skal der her i landet føres en politik, som har til hensigt for enhver pris at komme så let ud af krigen som muligt, vil dette i det mindste medføre en splittelse af ungdomssamvirket. Så mange er der i hvert fald, for hvem visse åndelige værdier er så umistelige, at bogstaveligt talt alle ulykker er at foretrække frem for at opgive dem ...«.

Bag disse interessante overvejelser er det ikke uberettiget at se muligheden for et brud med den linie, D.U. hidtil havde fulgt.

Noget sådant skete dog ikke. I den redegørelse for situationen og dens mulige konsekvenser, bedømt ud fra D.U.'s synspunkter, som Hal Koch lagde frem i en tale ved det ekstraordinære repræsentantskabsmøde den 15. november 1942, lod han sine overvejelser munde ud i, at D.U. skulle stille sig afventende. Han betragtede sammenholdet om folkestyret som en så stor værdi, at det gjaldt om at bevare det, så længe der overhovedet var nogen mulighed derfor. Måske burde man overveje i højere grad at samle kræfterne om det kulturelt-folkelige arbejde og så politisk i nogen grad gå i hi.

Efter en lang og indgående drøftelse, præget af stillingens alvor, endes det store flertal om, at man ikke imod konge og rigsdag kunne tage ansvaret for at fremkalde »norske tilstande«, men måtte se tiden an.

Repræsentantskabet vedtog derefter en »meddelelse« til tillidsmændene i D.U., idet man med baggrund i den sidste tids politiske udvikling ønskede at udtale:

1. at D.U. med stor beklagelse har været vidne til det, der er sket ved dannelsen af den nye regering;

2. at de tidligere samlingsregeringer på forhånd mødte en stor tillid hos ungdommen. Vi har på vort møde konstateret, at dette ikke er tilfældet for den nye regerings vedkommende på grund af den måde, hvorpå den er blevet til. Over for den står vi afventende: men det vil blive dens egne gerninger, der vil bestemme vor fremtidige holdning over for den. Dette synspunkt vil naturligvis også blive bestemmende for vort kommende arbejde.

3. at D.U. til trods for, hvad der er sket, bevarer tilliden til rigsdagen i håbet om, at denne vil hævde det danske folkestyre og de danske retsprincipper:

4. at D.U.'s repræsentantskab enstemmigt ønsker, at D.U. skal fortsætte sit arbejde dels med det formål at samle ungdommen om folkestyrets afgørende værdier, dels med det formål at arbejde for en national og folkelig vækkelse og opdragelse af ungdommen«.

Forklaringen på, at ungdomssamvirket fortsatte, findes altså udtrykt i resolutionens to sidste punkter.

Som en manende kommentar til stillingen lyder Hal Kochs ord i »Lederbladet«s januarnummer 1943:

LEDERBLADET

MEDDELELSER FRA DANSK UNGDOMSSAMVIRKE

I Sommerlejrens Spisekrog.

Gutt.

Tegning af V. Guttorm Pedersen.

2. AARGANG

8

AUGUST 1942

INDHOLD: Dommen over Dr. la Cour. S. 207 · Medborgerskolen i Fogelstad. S. 209 · Lederne og Højskolen. S. 212 · Wergelands-Lyset. S. 215 · Højskole i København. S. 217 · Folkebibliotekerne og Ungdomslederen. S. 218 · Studiekredsarbejds Plads og Opgaver i Foreningslivet. S. 221 · Husassistenterne og Foreningslivet. S. 224 · Ungdom om »Dagen og Vejen«. S. 226 · Fritidsklubbernes Maal. S. 227 · Litteratur. S. 228 · Studiekredsene. S. 230 · Sommerlejrene. S. 231 · I Saksen. S. 232.

Lederbladet var et virkelig aandeligt Forum for D.U. — alsidigt, frisindet og levende.

»Vigtigst af alt er det dog, at det bliver sagt, så alle kan høre det, at den vej, vi har valgt, koster dyrt. Prisen er ganske vist lidet konkret og nem at slå hen som tåbelig idealisme. Ret og sandhed er altid vanskeligere at gribe og nemmere at trække på skuldrene ad end kvæg og smør og maskiner. Men derfor er det ikke på forhånd givet, hvor man bedst har råd til at betale ... Skal mennesker føres frelst igennem, da er der måske alligevel større farer ved at ofre retten og sandheden - den vederhæftige tale - end noget andet«.

I overvejelserne om, hvorvidt det var rigtigt eller forkert af D.U. at fortsætte sit arbejde på samme linie som før Scavenius-regeringens dannelse, måtte den kendsgerning tages med, at der på det tidspunkt ikke var noget flertal i den danske befolkning for et brud med tyskerne. Givet er det, at man øgede uklarheden i Danmarks hele stilling for ungdommen ved stort set at lade som ingenting. Men D.U.'s standpunkt var en konsekvent videreførelse af dets tilslutning til konge, regering og rigsdag og måtte da også øge de politiske organisationers indflydelse i ungdomssamvirket.

I begyndelsen af 1943 var det især det mærkelige rigsdagsvalg, der på ny bragte røre om ungdomssamvirkets linie. D.U. hævdede, at valget drejede sig om én ting: Tilslutning eller Ikke-tilslutning til de fem samarbejdende partiers politik og dermed for eller imod dansk folkeligt styre.

For at få så mange som muligt til at stemme på samarbejdspartierne gik D.U. med Hal Koch i spidsen ind i valgagitationen med stor energi. Arbejdsudvalgets valgartikel udsendtes i 95.000 eksemplarer, og den sidste halve snes dage før valget holdt Hal Koch en række møder for at appellere til vælgerne om at vise sammenhold.

D.U.'s holdning og aktivitet før valget medførte voldsomme angreb fra og en polemik med partiet »Dansk Samling«, der opfattede valget som en demonstration for eller imod Scavenius. »Dansk Samling« gik stærkt imod samarbejdspolitikken og tonen skærpedes, fordi det nye parti forsøgte at tage Hal Kochs udtalelser om Scavenius ved regeringens dannelse i 1942 til indtægt for dets politik.

Samtidig så man det ejendommelige, at politikerne, som var meget utilfredse med ungdomssamvirkets resolution i november 1942, un-

der valgkampagnen søgte at lægge så stor afstand som muligt mellem sig og regeringen Scavenius. Hal Koch støttede vel samlingspartierne, men understregede stærkt, at deres ansvar for at have sagt ja til regeringens dannelse kunne og måtte man ikke løbe fra.

På repræsentantskabsmødet efter valget gav D.U.s valgagitation anledning til nogen uro. De langvarige drøftelser afsluttedes med en resolution, hvori

»Repræsentantskabet udtaler sin tilslutning til den holdning, arbejdsudvalget indtog under valget. Repræsentantskabet ønsker i besættelsestiden at støtte det nationale samarbejde på grundlovens grund, som det giver sig udtryk i det politiske samarbejde«.

VI

I løbet af 1943 voksede uroen i landet, sabotageaktionerne tog til i tal og betydning, de illegale blades indflydelse øgedes, og blikket rettedes fremad mod opgøret i Danmark efter krigen. Under denne udvikling fastholdt ungdomssamvirket sin linie fra 1940.

I erkendelse af den uklare situation ønskede Hal Koch at bidrage til klaring med sin artikel »Statsmandenes embede - og vort« i Lederbladets majnummer. Han tilkendegav dels D.U.'s tilslutning til det politiske samarbejde, dets solidaritet med »statsmændene«, og dels søgte han at vise forskellen i deres og de folkelige ledes opgaver og etiske vurderingsgrundlag. Hal Kochs påvisning af de faktiske forhold er uomtvistelig; vi stod med en regering, der måtte gå på akkord, og et folk, der fra begyndelsen sluttede op om denne politik, samtidig med at det klarere og klarere tog sit standpunkt imod den autoritære ideologi. Derimod måtte den skarpe opstilling af skellet mellem statsmændene og det folkelige arbejdes mænd vække modsigelse. Artiklen blev opfattet som et forsvar for en kynisk machiavellistisk moral: Statsmændene skulle »klare ærterne«, de folkelige ordførere kunde nøjes med at tale, protestere, kværulere.

I en situation, hvor den aktive modstandskamp var voksende, var der mange, der ikke kunne forstå, at det skulle være nok at tale. Netop »det folkelige ord«s største fare er inflationen, også ordets forpligtelser stiller en dag til indfrielse. Mange reagerede over for, hvad de opfat-

tede som en generel knæsættelse af en dobbeltmoral, og hvad dermed fulgte. For dem var netop noget af det store ved besættelsestidens sidste år, at politik og folkeliv syntes så nær ved hinanden.

Især fra Dansk Samlings side opponerede man mod Hal Kochs synspunkter, således professor Løgstrup, der i »folkeliv og udenrigspolitik« hævdede, at »statsmændene og med dem det danske folk har svigtet og solgt væk af folkelivet og givet dets love til pris - for at klare sagerne. Uigennemsigtheden, som Hal Koch taler om, skyldes ikke Besættelsen som sådan, men den skyldes hver gang kun vor svigten.«

Den afgørende modsætning mellem de to grundopfattelser ligger vel især deri, at den ene følte sig bundet til at følge de ansvarliges afgørelse fra 9. april og ud til den yderste grænse, mens den anden gik imod akkordens ånd og hævdede folkets ret til at tage sagen i egen hånd. For den ene var politik det muliges kunst, for den anden en kompromisløs idékamp.

For yderligere at klarlægge sin stilling tog Hal Koch igen til orde i piëcen »Vandene skilles« fra august 1943. Han tog her afgjort afstand fra den illegale presse. Han ønskede at D.U. skulle holde fast ved »den indre kamp«, følge linien fra 9. april videre frem, i klar erkendelse af, hvad det kostede. Vi trådte den gang uden for krigen og gik ind på en overenskomst. Nu ville det, hævdede Hal Koch, rent bortset fra alt andet, være et lidet ærefuldt tidspunkt at sadle om og lade som om de allieredes sejr også var vor sejr. Og regeringen havde efter hans opfattelse »ret i at advare både mod sabotage og strejke og terrorhandlinger«. For ham var sammenhængen i tingene, kontinuiteten, det væsentlige, og han gav i smukke ord udtryk for sin følelse af medansvarlighed også for sit lands ydmygelse og svaghed.

Hal Koch er en af de mænd, der levede stærkest med i dansk folkeliv i besættelsens år, og tillige en af dem, der mest intenst har »gennemlevet« vore vilkår på godt og ondt, og en af dem, der tidligst og klarest tog sit parti. Det er derfor kun med forbehold rigtigt at tale om, at Hal Koch og ungdomssamvirket svigtede, da vandene skiltes. Delte skete ikke først i sommeren 1943, adskillelsen mellem de forskellige kampmetoders tilhængere var på det tidspunkt en kendsgerning, hvis oprindelse ligger længere tilbage i tiden.

I denne forbindelse har Hal Kochs artikel »Danmark og Tyskland« i Lederbladet januar 1942 betydelig Interesse. hans tankegang her - en

efterklang og en kommentar til Antikomintern-Pagtens underskrivelse - er den, at forudsætningen for det frie folkelige arbejdes eksistens er, at de tyske løfter om ikke-indblanding i indre danske forhold stod ved magt:

»Det sikre er, at der ikke gives nogen grundvold for et åbent og offentligt dansk folkeligt arbejde, hvis løfterne af 9. april - de frivilligt afgivne løfter - trampes under fode ... I sidste fald må vi indse, at den vej, vi hidtil har gået, ikke er farbar«.

Den her skitserede linie blev hverken fulgt i november 1942 eller efter den 29. august, da tyskerne definitivt kastede masken, og dobbeltspillet - i hvert fald udadtil - var forbi.

VII

At regeringens nej den 28. august kom som en lykke for de fleste unge er givet, og at den hos ungdommen bragte en højst fornøden klaring over Danmarks stilling, er lige så givet.

D.U.'s holdning bestemtes af de i det foregående udredede forhold. Ungdomssamvirket som sådant holdt fast ved linien fra 1940. Da D.U. ikke var nogen organisation, betød det naturligvis ikke, at hele den ungdom, der sluttede sig til D.U., stod passiv. Der som alle andre steder var der aktive og passive. Men det er klart, at formandens holdning har været afgørende for mange enkelte i deres personlige overvejelser over, hvilken stilling de skulle tage.

Få dage efter den 29. august udsendte arbejdsudvalget en skrivelse til de tilsluttede foreninger, hvori det bl.a. hed: »Vi må i enhver given situation søge at tjene danske interesser, idet hver enkelt her må finde veje og midler under eget Ansvar«.

Hal Koch, Poul Hjermand og Knud Gedde fængsledes og sad i Hørsørød sammen med de andre gidsler, tyskerne tog ved den lejlighed. De var enige om, at der næppe var mulighed for at fortsætte D.U. på samme casis som før; men da de kom ud, viste det sig, at man bedømte stillingen anderledes uden for pigtråden.

På et tillidsmandsmøde i november forhandlede om situationen og fremtiden. Drøftelserne prægedes af en vis mathed, og der savnedes klare retningslinier. Mens man var enig om at fortsætte det folkelige

arbejde, Lederbladet og kontorets bistandsydelse, var der uenighed om synet på det illegale arbejde, specielt sabotagen; derfor tog D.U. som sådan ikke stilling til den illegale kamp. Hal Koch ønskede, at der skulle tages standpunkt for eller imod modstandsbevægelsen. Det skete ikke. D.U. tog ikke klart standpunkt, det valgte ikke at sige noget. Man enedes om det nyttige i en nøgtern informationstjeneste, og D.U. ville i øvrigt betjene foreningerne på de rent praktiske områder, hvor der måtte være brug derfor. Hovedsynspunktet var, at der var nok af fremtidsopgaver at samles om, og at det derfor var af betydning at bevare ungdomssamvirket gennem krigsafslutningens vanskelige tid, til efterkrigstidens arbejde kunne tages op. Hal Koch udformede en slags parole for ungdomsorganisationernes kommende arbejde: før den 29. august var det kampen for det nationale sammenhold, det gjaldt; efter 29. august drejede det sig om det sociale sammenhold. Han betonedede dog, at man måtte være klar over, at det var ganske andre ting, ungdommen nu var opfyldt af, og fremhævede det vigtige i, at man ikke under nogen omstændigheder kom i opposition til de kredse, der gik ind i den aktive kamp og var parate til at sætte livet ind derfor.

Ved en senere lejlighed opsummerede Hal Koch de overvejelser, der førte til D.U.'s fortsatte beståen: Det viste sig, at de tilsluttede foreninger og organisationer ville fortsætte af hensyn til fremtidens folkelige arbejde, så der ikke blev kaos i ungdomsarbejdet efter krigens ophør. Var D.U. gået ind for det illegale arbejde, ville det, da man ikke kunne være både legal og illegal, have betydet, at alt foreningsarbejde i Danmark var blevet illegalt. Dertil kom mere personlige overvejelser ud fra ungdomsledernes ansvar for ungdommen. Kunne man ikke selv gå ud i sabotagen, syntes det ham uforsvarligt at opfordre de unge dertil. Overhovedet burde man ikke gå længere i ord end i handling.

Ungdomssamvirket fortsatte altså under de ændrede vilkår, men i alt væsentligt efter de samme retningslinier som før. Møder af politisk karakter var som bekendt forbudt, men der kunne arbejdes i studiekredse, og folk samledes til små-møder. D.U. afholdt mange små informationsmøder om den aktuelle situation, især med Knud Gedde som taler. De betød noget ude i landdistrikterne, hvor man ikke forsynedes så rigeligt med illegale blade som i byerne. Men i øvrigt medførte for-

holdene, at foreningsarbejdet indskrænkedes. D.U. havde ikke taget klart standpunkt til det, der brændte på i besættelsens sidste tid, og det havde ligesom ikke noget at bringe ungdommen i den periode.

Ungdomssamvirket vendte blikket fremad mod fredstidens kommende opgaver. Danmarks sociale problemer blev livligt drøftet med udgangspunkt i Hal Koch's artikel i »Lederbladet« for december 1943 om »Opgørets time«. Det var ikke det almindeligt diskuterede opgør efter befrielsen, der interesserede ham. Det var »regningen« for sammenholdspolitikken, spørgsmålet om, hvorvidt den nationale solidaritet kunne omsættes i et virkeligt socialt fællesskab, hvor byrderne fordeles efter evne. Hvis det ikke kunne ske, måtte det nationale sammenhold bedømmes som et af de mest nedværdigende og beskæmmende kapitler i vort folks historie. Formålet, at vække så mange som muligt til at tænke over sammenholdets problemer, så de kunne være forberedte den dag, da der kunne skrives fra ord til handling, blev nået. - Det viste sig i diskussionen, at sammenholdet og enigheden ikke rakte så langt, når det drejede sig om de håndgribelige økonomiske spørgsmål.

Som udtryk for ungdomssamvirkets interesse for disse store problemer udsendte arbejdsudvalget i marts 1944 en udtalelse om bolignøden, med en indtrængende appel til alle, der havde mulighed for at gøre en indsats for at afhjælpe boligsituationens værste følger.

Dette og en række andre ungdomsspørgsmål blev taget op i D.U. og i Lederbladet. Mange vil erindre den hidsige diskussion ved møder og i pressen om ungdommens moralske valeur. Den iver, med hvilken man kastede sig ud i debatten, har for en stor del sin forklaring deri, at det var et emne, man kunne få lov at tale om. At D.U. viste spørgsmålet interesse var naturligt. For at få at vide, hvad de unge selv mente om sagen, udskrev D.U. en prisopgave om en bedømmelse af drøftelsen om ungdommen.

Alt dette trådte dog naturligt i baggrunden for den kamp, der med stadig større dygtighed og effekt førtes mod fjenden i landet.

I den illegale presse var ungdomssamvirket og dets formand genstand for stærke angreb for at have svigtet, da der krævedes en personlig indsats med våben i hånd. Et af de vægtigste angreb fremkom i »Folk og Frihed« i marts 1944. Det lå på linie med det tidligere omtalte fra professor Løgstrups side, både idémæssigt og med gensyn til pro-

blemstillingens ensidighed og skarphed. Man anerkendte Hal Koch's ærlighed, men hævdede stærkt hans mangel på politisk lederevne og mangel på forståelse af situationen fra det tidspunkt, da Scavenius-regeringen tiltrådte, og man beskyldte ham og D.U. for »at snakke om noget andet«.

Hal Koch tog ikke til orde mod disse angreb, da han principielt anså en polemik herom for ufrugtbar. Et af foredragsudvalgets medlemmer, cand. polit. K. B. Andersen, forsvarede D.U.'s holdning i Lederbladet for juni 1944 i artiklen »Taler vi »om noget anklet«?«. Han hævdede, at D.U. som organisation ikke kunne tage stilling til »de aktuelle opgaver og problemer«, hvis D.U. ikke ville risikere at miste enten juridisk eller moralsk ret til at eksistere. Hvis ungdomssamvirket altså gik ind for den aktive kamp, ville organisationen blive opløst; gik man imod, havde man mistet moralsk ret til fortsat at være her. Og i fortsættelsen opregnede han de positive fremtidsopgaver, som ungdomssamvirket var optaget af: Danmarks forhold til omverdenen, landets erhvervs-mæssige genopbygning, de sociale vilkår, arbejdet for retsbevidsthed og demokratisk livssyn. Alt dette for at freden ikke skulle blive et nederlag.

Defensoratet for D.U. viser, hvor langt opfattelserne var fra hinanden. Modstandsbevægelsen måtte se kampen som den nødvendige forudsætning for, at der overhovedet kunne blive tale om efterkrigsproblemer. De kredse, der kom til orde i det refererede indlæg, holdt principielt fast ved, at »det var andre, der kæmpede for os«, altså at vi ikke var i krig; »men det skulle være en grund mere til, at vi ikke også overlod efterkrigstidsproblemerne til de samme »andre««,

Hovedgrunden til, at der hos en stor del af ungdommen ikke var videre interesse for fremtidsproblemerne, var naturligvis den, at disse unge havde fuldt op at gøre med den aktive kamp mod fjenden. En anden grund ligger også lige for: For mange af de helt unge gjaldt kampen vitterligt kun tyskerne. Mange af dem var ikke demokrater af politisk overbevisning - noget andet er, at de nok var demokrater af instinkt -, og hvor kunne det være anderledes? De havde ingen erfaringer fra førkrigstiden at bygge på, og det danske styre, de så i besættelsestiden, var ikke baseret på klare og ligetil principper, men på tvetungethed og balancekunst. Og disse helt unge fik D.U. ikke i tale, så lidt som det fik tag i »problemungdommen«.

VIII

Vi har nu fulgt hovedtrækkene i Dansk Ungdomssamvirkes historie og udvikling i besættelsesårene, og det vil være naturligt at gøre en slags facit op til slut.

På aktivsiden står ungdomssamvirkets indsats i de første, afgørende år, da kampen stod om det danske folks sjæl, da man kunne frygte en bazificering. Det gav en parole i den første forvirrede tid; det var med til at skabe den dindelags grundvold, som den aktive modstandsbevægelse måtte have, da den voksede sig stærk. D.U. forstod at lede 1940-årets stærke følelsesfrembrud ind i konkrete, frugtbare baner ved sit arbejde for at vække ungdommens politiske interesse. Det styrkede demokratiet og dets institutioner og skabte respekt for de danske samfundsværdier i fortid og nutid. Ved stadig at kræve og virke for oplysning pegede det på den fundamentale betingelse for et folkestyret samfunds grokraft og på det værn mod massesuggestion og brutalisering, som ligger i en levende folkeoplysning.

På passivsiden står det ene og tungtvejende, at D.U. fulgte samarbejdslinien for længe. Uanset folkestemning havde der været god grund for ungdomssamvirket til at sige fra, da tysk indflydelse gjorde sig gældende ved Scavenius's regeringsdannelse. Selv om konge og rigsdag stod bag Scavenius, betød dette ministeriums særegne tilblivelse og sammensætning, at en så væsentlig institution som regeringen i en parlamentarisk stat mistede sit indhold, blev end formerne aldrig så meget overholdt.

Derimod er der efter mit skøn ikke nogen virkelig grund til at tale om en svigten over for den aktive kamp. D.U. stod i spidsen for og havde ansvar for så mangeartede ungdomsorganisationer, og det lod sig ikke gøre før den 29. august at få alle disse med i den aktive kamp. Dets basis og linie var den ideologiske kamp, og den holdt ungdomssamvirket fast ved efter indgående og samvittighedsfulde overvejelser. Den illegale kamp nødvendiggjorde som bekendt en organisering i smågrupper, og i sådanne var mange af D.U.'s folk aktive.

Efter den 29. august var stillingen den, at folkestyret ikke fungerede normalt i Danmark, de politiske institutioner, som D.U. sluttede op om, var sat ud af kraft. En opløsning af ungdomssamvirket med eller uden en utvetydig tilkendegivelse af sympati med og støtte til den illegale kamp havde været en naturlig konsekvens af udviklingen. D.U.

fortsatte sit arbejde legalt og stilfærdigt og gjorde det eneste, man ikke måtte: det gav ikke nogen klar parole.

At kræve en sådan klarhed er dog måske at gå ud over, hvad man med billighed kan forlange. Udviklingen som helhed efter 5. maj viser, at hvad man end når i det almindelige opgør, klarhed bliver det ikke. Så ungdomssamvirkets historie er måske i dette stykke på godt og ondt selve landets historie.

Et lille opløftende moment til slut: I de gloriøse majdage, da alle var frihedskæmpere, og alle havde indlagt sig mere eller mindre uvisnelige fortjenester i modstandskampen, deltog D.U.'s ledelse ikke i kapløbet om døgnets virak. Den proklamerede ikke sig selv som »den farligste illegale klike« eller som modstandsbevægelsens »brain-trust«, eller hvad der nu var gængs i de dage. D.U. fastholdt også da sin linie, vedgik arv og gæld til fortiden og rettede sit blik fremefter mod morgendagens opgaver.

De danske sydslesvigere

Af overlærer N. Christensen, Duborgskolen, Flensborg.

Gennem hele naziperioden har der været arbejdet stærkt på at gøre Flensborg Avis' stilling uholdbar. Det begyndte med, at der blev rettet angreb mod det på tysk skrevne tillæg, »Der Schleswiger«, og lige før krigen var det lykkedes angriberne at få det gjort til et ubetydeligt månedsblad på fire sider. Så kom krigen, og de angreb, som allerede længe havde været rettet mod avisens hovedredaktør, Ernst Christiansen personlig, forstærkedes og kulminerede lige efter 9. april 1940, da redaktør Christiansen blev tvunget bort fra redaktionen og fra al virksomhed ved bladet i anledning af den nekrolog, han skrev om Viggo Lausten, bladets repræsentant i Tønder, en kendt ung sydslesviger, som blev sat fast af tyskerne lige efter invasionen i Danmark, og som døde for egen hånd i Kastellet i København knap en måned senere.

Redaktør Kronika havde i Berlin haft mange forhandlinger angående Ernst Christiansens forhold, og altid var man blevet enig om at lade det blive, som det var. Selv denne gang var man enedes om det samme; men dagen efter kom tre herrer fra Flensborg til Berlin og væltede hele overenskomsten. Det var, så vidt man har kunnet få oplyst, kon-

Det danske rigsvåben og Flensborgs byvåben på den gamle Nørreport i Flensborg.

kurrenten redaktør Ernst Schrøder ved »Flensburger Nachrichten«, overborgmester dr. Kracht og lederen af det stedlige V.D.A.-kontor på Flensborg Rådhus, grev von Moltke, en søn af generalen fra 1864. De gik direkte til Goebbels derom, og resultatet blev, at Ernst Christiansen måtte gå.

Imidlertid ville man heller ikke have avisens nuværende chefredaktør til at sidde inde med ledelsen og ikke redaktør Tage Jessen, søn af Jens Jessen. Nej, der skulle en hel ny ånd og tone indføres, og man foreslog en dengang helt ung mand som afløser, dr. Ludvig Lienhart, som havde været dansk af indstilling, men var sløjet af på det punkt, hvorimod han havde vist stor interesse for nazismen og for Tysklands nordiske planer. Da redaktør Kronika gik imod denne tanke og endte med at foreslå, at han så overtog posten i stedet, bøjede man af. Det ønskede man dog heller ikke. Og så blev hr. L. P. Christensen avisens ansvarlige leder under resten af krigen og videre frem.

Nærmere enkeltheder derom fremgår af redaktør Ernst Christiansens optegnelser. Efter disse har redaktøren den 24. april 1940 ved en seddel fra redaktør Refslund i Sønderborg fået at vide, at Viggo Lausten var blevet ført til København. Ved Dansk Skoleforenings årsmøde på Duborgskolen den 4. maj bragte hr. L. P. Christensen ham den nyeste »Politiken«, hvori det meddeltes, at Viggo Lausten havde taget sig selv af dage. Det lamslog ham, siger han. Den 7. maj kunne avisens ekspedition fortælle, at der lige var blevet ringet fra politiet, at gårsnummeret var blevet beslaglagt. Man havde spurgt, hvor mange numre der endnu forelå, og de havde sagt ti. Disse ville så blive hentet. Da redaktør E. Christiansen derefter ringede til Gestapos kontor på Politipræsidiat, kunne hr. Johannsen oplyse, at det var artiklen på bagsiden plus meddelelsen inde i bladet om Viggo Laustens død, som var årsagen.

Ernst Christiansen (1877-1941) begyndte i 1892 sit arbejde ved »Flensborg Avis« som korrekturlæser, blev lærling ved bladet året efter og modtog uudslettelige indtryk af dets stejle og myndige leder, red. Jens Jessen, ved hvis død i 1906 han selv overtog redaktionen. Han hævdede med fasthed den Jessen'ske linie og deltog forøvrigt i det folkelige danske arbejde. Således tog han i 1908 initiativet til oprettelsen af en dansk foredragsforening for Flensborg Amt. Han indkaldtes i 1916 til krigstjeneste, kom først hjem ved udgangen af 1918 og førte nu en målbevidst kamp for en grænselinie Sli-Danevirke-Frederiksstad. Trods den dybe skuffelse, afstemningen i 1920 bragte ham, fortsatte han ufortrødent sit arbejde. Under de vanskeligst tænkelige forhold vedblev han redaktionen af »Flensborg Avis« og knyttede hertil en årrække udgivelsen af den tysksprogede »Der Schleswiger« (som de tyske myndigheder imidlertid forbød). I 1940 blev han tvunget bort fra redaktionen og døde, udslidt, mon ubesejret, Året efter.

Lorens P. Christensen (f. 1882) fødtes i Nordslesvig, men kom i 1898 til »Flensborg Avis«, blev bladets redaktionssekretær i 1906, måtte gøre krigstjeneste i 1915-18, men genoptog så atter arbejdet på bladet og blev dets redaktør i 1940, da tyskerne tvang Ernst Christiansen til at forlade redaktionen. Fra 1921 var han medlem af bestyrelsen for Dansk Skoleforening, Flensborg (næstformand fra 1935) og sad i Flensborg Byråd fra 1924, til nazisterne ophævede borgerrepræsentationen i 1934. Han var næstformand i Borgerforeningen, medlem af forretningsudvalget for de danske Sydslesvigers Fællesråd, medlem af det danske Menighedsråd og arrangør af de danske gæstespil på byens teater. Efter Tysklands kapitulation i 1945 førte han ikke alene - trods alle hindringer - »Flensborg Avis« videre, men han indtrådte atter i byens styre, først som konstitueret, senere (1946) som valgt medlem af byrådet. Tillige blev han næstformand i den store, nydannede organisation Sydslesvigsk Forening.

Så gik maj måned til ende, uden at der kom videre indblandinger, men straks den 1. juni mødte to mand op på kontoret på Nørretorv med forbud mod avisen i 14 dage og meddelelse om, beslaglæggelse af avisen for den dag. Forbudet kom i form af en politiforordning fra Geh. Staatspolizei, Staatspolizeistelle Kiel, Grenzpolizeikommissariat Flensburg. Begrundelsen lød: »Die in der nr. 104 der Zeitung vom 6-5-1940 unter der Überschrift »Abgerufen« veröffentlichten Ausführungen sind geeignet, die öffentliche Ruhe und Ordnung zu stören«. - Følgende erklæring forelagdes redaktøren til underskrift:

Flensburg, den 1. Juni 1940.

Ich bestätige hiermit den Empfang der Polizeivenfügung über das Verbot der Tageszeitung Flensburg Avis auf die Dauer von 14 Tagen. - Gleichzeitig ist mir eröffnet worden, dass jeder weitere Verstoß bei der Redigierung der Zeitung ein Dauerverbot zur Folge haben wird«.

De havde en vogn og en soldat med for at beslaglægge oplaget for den dag: men trykningen var ikke begyndt, og de overbeviste sig så om, at pladerne blev taget ud. På Ernst Christiansens foranledning ringede de til hr. Johannsen på Gestapo-kontoret og spurgte, om redaktionen måtte udsende en meddelelse om det skete, og om »Der Schleswiger«

måtte udkomme. Denne svarede, at man selv gav posten underretning. Der måtte ingen meddelelse udsendes, og »Der Schleswiger« ville de spørge om i Kiel.

Dagen efter afsendte redaktør Ernst Christiansen et telegram til propagandaministeriet og den næste dag igen en skrivelse, hvoraf der samtidig blev sendt en kopi til redaktør Kronika i Berlin. Denne ringede den 4. juni, men mente ikke, der var håb om lempelse. Efter en forhandling i propagandaministeriet skrev Kronika et brev til Ernst Christiansen og meddelte, at

man forlangte hans fratræden som redaktør. - Det gav »stof til eftertanke«. Avisens tarv skulle selvfølgelig være ene afgørende; men var det avisens tarv at komme af med ham?

Den 12. juni telefonerede redaktør Christiansen igen til hr. Johannsen på Gestapo-kontoret og spurgte, om man lørdagen derefter måtte bringe forbudets ordlyd. Dagen efter blev der svaret telefonisk, at tilladelsen hertil ikke kunne gives. Samme dag kom der brev fra propagandaministeriet med afslag på telegrammet og brevet. Ville han vide nærmere, kunne han henvende sig på rigspropagandakontoret i Kiel. Truslen om varigt forbud kunne kun hæves, hvis den redaktionelle ledelse skiftedes. Dagen efter stod redaktør Ernst Christiansen på det omtalte kontor i Kiel og bad om at få sit synderegister forelagt. Lektor Petersen dernede svarede, at han jo havde fået flere advarsler og påtaler. Han nævnede Viggo Lausten-artiklen af 5. juni og en artikel af 20. maj om Eupen-Malmedy med en sætning om folkeafstemning. Desuden havde der været en del enkeltheder, som havde samlet sig sammen. Avisen havde ofte citeret »Social-Demokraten« og »Hejmdal«. Redaktøren indskød: »Ikke ofte, altid«. Socialisterne var jo dansk regeringsparti, og avisen gav gerne i særlige spørgsmål af betydning for det danske folk røster fra alle sider. Han anførte, at den alligevel derhjemme var blevet kaldt naziavis. Lektor Petersen påstod dog videre, at avisen efter 9. april havde bragt en del, som havde vakt anstød. Konkret nævnede han kun en artikel af redaktør Tage Jessen med nordisk emne og en kommentar til en tale af Rudolf Stehr. Endelig havde »Der Schleswiger« bragt et billede af Ejderstenen, og så var der også noget med det danske radioprogram. Kort og godt: Man var utilfreds og ville af med redaktør E. Christiansen, og resultatet blev da også, at han måtte vige sædet, men heldigvis kun til fordel for sin næstkommanderende.

Imidlertid var redaktøren knyttet til sit blad med så hjertelige og stærke bånd, at det knækkede hans livsmod, da han ikke længere måtte have det mindste med avisen at gøre, ikke engang med regnskabet. Personlige sorger trådte til. Hustruen døde samme efterår efter flere års svaghed. En spirende sygdom hos ham selv brød frem og tog magten, og redaktør Ernst Christiansen døde, inden et år var gået efter Danmarks besættelse.

Andreas Hanssen (1879-1940) tog lærereksamen i 1898 og studentereksamen i 1908. I 1914 blev han mag. art. og i 1915 dr. phil. Helt fra 1890 stod han i praktisk skolegerning, var således 1919-31 inspektør ved Gentofte Ungdomsskole og i 1920 ved Gentofte Handelsskole. I 1921 gik han som rektor til Flensborg, hvor den nyoprettede danske realskole, Duborgskolen, skulle sættes i gang. Han blev denne skole en overordentlig dygtig og anset leder, men tillige virkede han som skolekonsulent inden for hele det sydslesvigske område, og den første udbygning af en dansk skolegerning herne i tiden efter Tysklands kapitulation 1918 planlagdes og gennemførtes således af ham. Hans helbred var ikke stærkt, og kampen mod de stadige nazistiske indgreb i hans virksomhed sled ham op, så det blev ham ikke forundt at se de rige frugter, hans forberedende arbejde gav i årene efter 1945.

II

Det har været en glæde at arbejde i den danske skoles tjeneste i Sydslesvig under Krigen, og næsten overalt kan det siges, at undervisningen er blevet ført relativt godt igennem uden længere alvorlige afbrydelser. Det gælder ikke mindst de to store skoler i Flensborg, Kommuneskolen og Duborgskolen, som endda allerede fra begyndelsen af 1940 måtte dele Duborgskolens lokaler, for det første fordi byen måtte spare brændsel og derfor indskrænkede hele skolegangen, og for det andet fordi Kommune-

skolens bygning i Duborggade den 10. maj samme år blev beslaglagt til andet formål. - Vel var der ulemper forbundet dermed, men også fordele. Vi lærte allesammen hinanden bedre at kende, og Duborgskolen blev senere fri for at give plads til en tysk skole. Desuden måtte byen nu skyde til med brændsel, da den jo blev aflastet ved militærets overtagelse af Borgerskolen.

Forårsferien, som den lange påskeferie kaldtes, blev i 1940 for Kommuneskolens vedkommende forlænget til omtrent to måneder. mens Duborgskolen begyndte sit nye skoleårs undervisning den 9. april. Dagen havde en mærkelig dystert stemning over sig. Man havde jo haft den urolige nat forud og anede, hvad der den dag skulle ske i Danmark. Og så de sårede danske soldater i Flensborg, hvoraf den ene døde! I bisættelsen den 12. april om morgenen deltog lærerne ved Duborgskolen sammen med mange andre danske.

Sommerferien det år blev ualmindelig lang, fra første uge i juli til 16. september. De tyske skolebørn skulle nemlig hjælpe i høsten, og vi mente at måtte følge de samme bestemmelser.

Allerede før sommerferien var doktor Andreas Hanssen blevet alvorligt syg og døde den 17. november 1940. Det var et hårdt slag for os alle midt i krigens tid. Nu fik inspektør Dirks hovedansvaret, indtil rektor Bernhard Hansen ved det nye skoleårs begyndelse, den 1. april

1941, greb roret, og under de foreliggende forhold kunne det vanskeligt være kommet i bedre hænder. Ingen skole i Flensborg har formået at gennemføre så konstant en undervisning under hele krigen som Duborgskolen.

Efter juleferien 1944-45 mærkedes dog for alvor de ekstraordinære forhold på skolen. På Grund af indkaldelse af et par af drengene i 2. real måtte man i hast foranstalte en privat afgang for dem, og af hensyn til, at endnu et par stykker muligvis kunne indkaldes før eksamensslutning, blev den mundtlige eksamen lagt frem foran den skriftlige. - Den 31. januar beslaglagdes skolens brændsel, og en del lokaler måtte rømmes til flygtninge fra Ostpreussen. Det blev til flere og flere, og vi rykkede højere og højere op i skolens etager og endte med at have bespisningen i fysikklassen og tegnesalen, mens det før var foregået i det stik modsatte hjørne - i skolekøkkenet helt forned. Morgensangen foregik så på øverste gang, hvor et lille harmonium blev stillet op.

Nu begyndte en ubehagelig yid for alle på skolen. Ganske vist åbnedes mange private hjem for enkelte klasser til undervisning i et begrænset antal timer; men hver dag mødtes vi alle til morgensang og frokost på skolen. Eleverne fik lært at færdes stille på trapperne af hensyn til de syge, hvoraf nogle lå for døden; men kom der pludselig alarm, kunne naturen hos enkelte af børnene gå over optugtelsen, og de buldrede ned ad trapperne for, når de da boede lige i nærheden, om muligt at nå hjem, før der var fare. De fleste viste dog mønstergyldig disciplin, mens vi fordeltes i de alt andet end rigeligt tilmålte beskyttelsesrum.

Flygningetallet på skolen var en tid lang nået op over 100, mest syge og skrøbelige mennesker. Det ene rum efter det andet blev rømmet til deres brug og til sygeplejerskerne plus en særlig sanitetskolonni af ældre mænd, som stavrede rundt og selv så ud til at trænge til hjælp.

Bernhard Hansen (f. 1893) tog først lærereksamen, siden studentereksamen og søgte derpå supplerende uddannelse, bl.a. på universitetskursus i Berlin, London og Oslo. Fra 1915 virkede han som lærer i Nordsjælland, drog herfra i 1922 til Duborgskolen i Flensborg, flyttede så i 1934 som overlærer til Mulernes Legatskole i Odense, men kom i 1937 atter til grænselandet, denne gang til Nordslesvig, hvor han blev inspektør ved Sønderborg kommunale Skolevæsen. Da rektor Andreas Hansen døde i 1940, blev han året efter dennes arvtager, både som rektor ved Duborgskolen og som skolekonsulent i Sydslesvig, og ikke mindst efter Tysklands kapitulation i 1945, da den danske bevægelse brød frem med sin fulde styrke, blev der brug for hans sjældne arbejdskraft. Han trådte i 1946 tilbage som rektor for helt at kunne vie sig det blomstrende danske skoleliv, der nu spændte over hele landsdelen fra Skelbækken til Ejderen.

Svend Johannsen (f. 1903) blev udvist af Flensborg tyske gymnasium, da han i afstemningstiden 1918-20 åbent lagde sit danske sindelag for dagen og oprettede Sydslesvigs danske Spejderkorps. Han måtte derfor tage sin studentereksamen i Haderslev, blev i 1930 cand. theol. fra universitetet i København og tiltrådte i 1932 som lærer ved Duborgskolen i Flensborg. Allerede året efter overtog han imidlertid stillingen som leder af Ansgarskolen i Slesvig. Under krigen arresteredes han af Gestapo, sad et år i koncentrationslejren i Sachsenhausen-Oranienburg, men blev omsider løsladt og fik tilladelse til at genoptage sin skolegerning mod ikke at forlade Slesvig byområde. Efter Tysklands kapitulation blev han viceborgmester i byen og formand for byens slesvigske forening. En overgang måtte han opgive sit kommunale arbejde af hensyn til det stadig voksende nationale, men efter den store valgsejr i 1946 trådte han atter til som viceborgmester og medlem af Slesvig kredsday. Han er tillige næstformand i Sydslesvigs Forening.

Lærerværelset måtte vi hurtigt sige farvel til, og lærerne holdt i den tid til i inspektørens kontor. Der havde i begyndelsen også den ledende dame lange samtaler i telefonen. Til sidst fik hun i stedet telefonen hen til sig. Klasseværelserne blev mere og mere til rene sygestuer, og den halm, som havde været lagt derind for at modtage de sunde flygtninge, flyttedes hen i gymnastiksalen, hvor den benyttedes en tid af et halvt hundrede personer og så af fortsættelsesklassens elever blev båret og slæbt ned i fyrrummet, hvor den kom til at gøre

god gavn.

Hvordan kunne nu børnene tage disse forhold? - De vænnede sig meget hurtigt til dem, selv om de vidste, at der næsten daglig var dødsfald på skolen. Det kunne ikke undgås, at de fik det at vide, for mens de gik til og fra eller stillede op i skolegården, blev måske en syg båret ind ad portalen og samtidig en død kørt ud gennem skoleporten.

Man kunne egentlig have ventet, at en sådan sammenstuvning af mennesker, som ellers ikke kom hinanden ved, kunne have ført til sammenstød; men det gik overraskende godt alt sammen - måske på grund af den alvor, der lå bag det hele. De eneste, der slog en forkert tone an, var en flok Hitlerdrengene, som allerede den 1. februar blev sendt derop for at være med til at indrette lokalerne til at modtage flygtningene. De fo'r forvirret og støjende omkring, støvede unødigt med halmen og gav sig til at eksercere i skolegården, men der kom de hurtigt ud for rektor Bernhard Hansens eksercits, og siden så vi dem ikke mere hos os.

Kommuneskolen, hvis rektor var Heinrich Fischer, har altid mere end Duborgskolen måttet rette sig efter byens forordninger, og derved er dens antal tabte undervisningsdage blevet betydeligt flere. Dertil kommer, at dens egne lærere, som for største delen var i den militær-

Grundstenen til »Duborgskolen, folkelig dansk realskole« i Flensborg blev lagt den 31. marts 1922, og bygningen opførtes af den danske stat efter tegning af den flensborgske arkitekt Dall. Den 17. april 1923 blev de første klasser i den nye bygning taget i brug, men først den 29. juni 1924 kunne den højtidelige indvielse finde sted. Siden da har Duborgskolen været et stadigt betydningsfuldere led i det danske kulturarbejde blandt sydslesvigerne, og den danske opvågning efter 1945 har nu sprængt dens rammer, så man står over for nødvendigheden af store udvidelser, både hvad undervisningen og bygningerne angår.

pligtige Alder, så godt som alle var indkaldt under næsten hele krigen. Vel trådte frivillige kræfter til: Præster, K.F.U.M.- og K.-sekretærer m.fl. og først og fremmest lærernes koner, som for de flestes vedkommende var uddannede seminarister; men helt det samme kunne det ikke blive, selv om de sidstnævnte gjorde en ualmindelig tapper og fortjenstfuld indsats.

Privatskolerne i Slesvig, Tønning og rundt på landet stod i det omtrent som Duborgskolen, idet dog undervisningen på Harreslevmark måtte overtages af fru Ingrid Bøgh Andersen, mens hendes mand var soldat. I Ladelund havde lærer Dinsen Hansen, som på grund af en gigtlidelse var hjemme et par måneder under krigen, overtaget undervisningen efter en vikar; men så blev han på ny indkaldt, og vandre-lærer Lindstrøm måtte føre skolen videre, bistået af inspektør Dirks fra Duborgskolen og senere pastor Nørgård som lærere i tysk. - Livet på »Ansgarskolen« i Slesvig var præget af lederens fraværelse i halvandet år, idet Svend Johannsen i maj 1940 blev fængslet for sine politiske udtalelser. Efter flere måneders fængselsophold i Flensborg faldt dommen, som lød på frifindelse. Imidlertid ventede et par Gestapo-mænd

Umiddelbart efter afstemningen i 1920 vedtog Flensborg byråd den 26. marts at oprette en dansk kommuneskole - den første i Sydslesvig efter 1864. Den åbnedes den 14. oktbr. 1920, men måtte gennem år føre en bitter kamp mod de stedlige skolemyndigheder, som af yderste evne søgte at begrænse dens tilgang af elever. Undervisningen fandt sted i en skolebygning i byens nordlige udkant, og lokaleforholdene var højst utilfredsstillende. Først i sommeren 1936 lykkedes det at få to andre bygninger anvist, blandt dem den her afbildede, en tidligere tysk kommuneskole i Duborggade. De tjener begge vedvarende deres formål; men den enorme vækst i elevantallet siden 1945 har nu nødvendiggjort, at der i Flensborg har måttet oprettes ikke mindre end 5 danske kommuneskoler, idet forældrene til mere end halvdelen af byens hjemmehørende børn ønsker disse oplært på dansk.

ham uden for fængslets port, og derefter kom han rigeligt et år i koncentrationslejr, hvorefter han blev frigivet og af tyskerne fik pålæg om igen at overtage ledelsen af sin skole. Lærer Martin Mortensen fra Sønderborg var ellers netop i de dage ved at flytte derned for at overtage denne post, men måtte så vende om. Dermed var Svend Johannsen dog ingen fri mand. Han måtte - i begyndelsen næsten daglig, senere en gang om ugen - melde sig hos politiet. Endnu ved kapitulationen havde han ikke fået lov til at forlade Slesvig by. - De danske skoler i Ladelund, Jaruplund og Tarup blev delvis beslaglagt og måtte henlægge undervisningen til private stuer.

På grund af belægning af mødesalene og skolestuerne blev der meget sparsomt med møder i Tarup og Jaruplund. Denne vanskelighed havde Langbjerg Skole ikke; men derude var pladsen i forvejen sparsomt tilmålt, så der var man vant til trange kår. Måske derfor, men sikkert også på grund af lærer Thomsens energiske indsats og kredsens trofasthed til at give møde kunne man i »Flensborg Avis« under mærket -y. til stadighed under hele krigen se fyldige referater af gode møder i Langbjerg.

Når der var luftalarm, og børnene var kommet ned i Duboryskolens beskyttelsesrum, fik hver enkelt en bog at læse i - det afledede tanker og gav ro i sindet.

III

Forholdene for de unge syd for grænsen var af en sådan art, at de fleste foretrak at gå i skole så længe som muligt - ikke mindst de sidste krigsår. Når så de unge piger måtte gøre deres pligtår og senere måske kom i arbejdstjenesteuniformen, og de unge mænd kom i den samme uniform og siden fik den byttet med militærtrøjen, hvad der for dem allerede før krigen betød mindst 2½ års tjenestetid, fandt de fleste i deres orlov altid op til deres gamle skole. Det var især tilfældet med gamle Duborgskole elever. Så kom de op for at overvære morgensangen, for at hilse på lærere og lærerinder og yngre kammerater, som endnu gik i skole, og måske på en eller anden jævnaldrende, som tilfældigvis var hjemme på samme tid. Det blev skik og sædvane og for enkelte en afgjort god vane, de nødigt ville undvære, allermindst under krigens tunge år, som de tilbragte på de forskelligste fronter. Også skolen ville nødigt have undværet disse besøg, som gav den føling med tidligere elever og tro på, at dens gerning bar frugt også der, hvor man ikke straks kunne spore det.

Hvad der yderligere understregede denne tro, var soldaterbrevene til deres gamle skole og til avisen. De sidste er kendt landet over blandt Flensborg Avis's mange læsere, og alle bar de vidnesbyrd om en trofast længsel efter hjemstavnen, deres gamle danske skole, deres feriehjem og øvrige tilflugtssteder i Danmark og i det hele taget efter dansk væsen og kultur.

Efterhånden som dødsbudskaberne indløb, blev det skik, at Duborgskolens gamle elever mindedes ved en højtidelighed på skolen. Forældre og andre af den faldnes nære pårørende blev indbudt. Eleverne placeredes hovedsagelig midt i salen. Gæsterne sad på de forreste stolerækker langs siderne, skolens florumvundne fane blev ført ind, to elever stod fanevagt, og lektor besteg talerstolen for at holde en af sine smukke mindetaler. Til slut rejste forsamlingen sig, mens han nævnte de faldnes navne og data. Af hensyn til børnene blev disse højtideligheder afholdt med så lange mellemrum som muligt; men det førte naturligvis samtidig til, at det blev et så meget større antal faldne, der måtte mindes på én gang.

I »Ansgar« i Toosbygade gennemførtes allerede forud for krigen en middagsbespisning af svagelige børn og børn fra trængende hjem. Bør-

I Tønning havde vandre lærer Jørgen Jørgensen i flere år givet dansk undervisning, før det i 1935 ved Grænseforeningens hjælp lykkedes at få en egen skolebygning rejst. Grundstenen blev lagt den 24. juni, og allerede den 20. okt.-br. fandt indvielsen sted. Også denne skole har nu, takket være den vældige danske bevægelse, sprængt sine rammer, og store udvidelser er blevet tvungne nødvendige.

nene udvalgte af menighedssygeplejerskerne, som ved deres virksomhed havde opnået det bedste kendskab til børnenes sundhedstilstand i alle danske hjem og til hvert hjem særlige kår. Denne bespisning fortsattes næsten uafbrudt gennem hele krigen.

Også på Duborgskolen var man allerede før krigen begyndt med en skiftevis mælke- og kakaodrikning i forbindelse med det store frikvarter efter tredie time. Her var det skolelægens udtalelse, som sammen med en sygeplejerskes gjorde udslaget. Det var allerede dengang en eftertragtet ting, hvad man bedst kunne se deraf, at en stor flok børn den sidste halvdel af frikvarteret trængtes ved nedgangen til bespisningsrummene for om muligt at komme i betragtning, når de fraværendes pladser skulle besættes. Den tilsynsførende lærer havde i slige tilfælde det største mas med at bjerge sig, når han skulle foretage udvælgelsen af stedfortrædere.

Midlerne til bespisningen var gaver fra Danmark og mest fra danske skolebørn. De første skoler, der gik i gang med en indsamling til dette formål, var en skole i Kerteminde, Sønderborg Statsskole, Haderslev og Århus Katedralskoler, Haslev Gymnasium, Ribe Kommuneskole og Sankt Knuds Gymnasium i Odense. Senere kom flere til. For at minde børnene om den tak, de skyldte kammeraterne i Danmark, blev ugerne en lang tid kaldt: Århusuge, Odenseuge, Sønderborguge o.s.v. Ved

I Slesvig havde undervisningen i og på dansk fundet sted lige siden 1922, men først den 12. novbr. 1930 gav de tyske myndigheder tilladelse til oprettelsen af en dansk privatskole i byen. Allerede den følgende dag fandt indvielsen af en sådan skole sted i en faldefærdig gammel bygning. Grænseforeningen havde imidlertid nogle måneder tidligere købt grund og bevilget penge til opførelse af en skolebygning, og denne - »Ansgarskolen« - stod færdig til en højtidelig indvielse den 16. oktbr. 1931, rejst efter tegning af arkitekt Dall, Flensborg. Få år senere var dog dens lokaler alt for små, og en ny, større bygning - den, der ses på billedet her - opførtes og blev indviet den 11. oktbr. 1936, medens den oprindelige kom til at rumme bl.a. byens danske børnehøje. Nu - efter 1945 og det store, danske nybrud - er lokaleforholdene atter utilfredsstillende, fordi et stadigt stigende elevantal søger optagelse på den danske skole.

krigens begyndelse blev hjælpen udvidet i betydelig grad, og til sidst kunne alle deltage, endogså lærerne, som af tekniske grunde helst skulle være til stede. Med mellemrum tilflød der så kassen et passende beløb fra deres side, ligesom de naturligvis i mindst samme mål som børnene afgav brødmærker dertil.

Brødmærkerne var for øvrigt et kapitel for sig. Mange af hjemmene havde nemlig meget svært ved at undvære dem; men de var nødvendige, da indkøbet skete i byen, og når så hjemmet blev klar over, hvor stort et tilskud til ernæringen denne frokost på skolen betød, endte det også altid med, at mærkerne blev afleveret, som de skulle. Rationen var f.eks. følgende: To halve stykker med fedt og pølse, et halvt stykke med smør og ost og et stykke knækbrød med smør og marmelade. De største elever fik måske en osteklemme mere, og i alt fald havde de forretten til de tykke endeskiver, som krævede stærke tænder og ekstra appetit. Desuden fik de allesammen i æbletiden et æble hver dag og ellers en gulerod at gnave på. Mælken og kakaoen blev under krigen til ovomaltine (tørmælk med honning). Mælken kunne jo ikke købes frit mere i Flensborg. Både de danske og de tyske toldmyndigheder stillede sig velvilligt og valutakontoret i København samt ernæringsministeriet i Berlin ligeledes; men af endnu større betydning var det villige sind, hvormed man hjemme fra Danmark blev ved med at give.

For skoletjener Juul og frue blev det et mægtigt ekstraarbejde hver dag; men med ubrydelig energi og lidt ekstrahjælp løste de opgaven. Opgaven blev endda en dobbelt, idet Kommuneskolens bygning, som nævnt, kort efter krigens begyndelse blev beslaglagt til andet formål og senere blev benyttet til bolig for flygtninge. Den gang blev det nødvendigt at flytte eleverne op på Duborgskolen, hvor samtlige danske elever i Flensborg under krigen har måttet dele lokalerne - til skolebrug, Frokostspisning og luftbeskyttelse.

For yderligere at minde børnene - og for øvrigt også hjemmene - om de værdier, der tilflød dem som gaver nordfra til børnebespisningen, blev eleverne en gang imellem opfordret til også selv at bringe et beløb med i skole, så det kunne gå med ind på bespisningskontoen. Både fordi børnene og hjemmene kunne indse det rigtige deri, og fordi pengene under krigen var ret rigelige, nåedes der i de forskellige klasser virkelig gode resultater.

Ved samme lejlighed kan det nævnes, at dkolesparekassen under krigen kunne notere både mange og navnlig store indskud. Da der ikke var noget at købe, fik konfirmanderne rigeligt med pengegaver i stedet for, og fortsatte de så at gå i skole, skete det, at de kom og ville have dem i Sparekassen. Det drejede sig til tider om flere hundrede, ja, op til 1.000 mark.

Med undtagelse af det første år under Danmarks besættelse foregik børnerejser m.m. til Danmark uden nævneværdige vanskeligheder.

Sommeren 1941 måtte lejrskolerne lægges syd for grænsen. Ud over ernæringsspørgsmålet var der såmænd ingen skade sket ved det. Man opdagede, at dette lige så vel lod sig gøre. 1. real fik station i skolen i Jaruplund og fortsættelsesklassen i »Kirkevang« i Ladelund, mens Kommuneskolen holdt lejrskole i »Valsbølhus«.

I foråret 1942 kunne afgangsklassernes store rejser genoptages og blev gennemført også i 1943 og 44. I marts 1945 vovede dog ingen at lade turen gå videre end til Nordslesvig. Derfor måtte Haderslev afløse København og modtage 2. real og Tønder afløse Århus og modtage fortsættelsesklassen.

Lejrskolerne kunne med det ene års afbrydelse atter lægges i Danmark, og ferierejserne lykkedes det hvert år uden afbrydelse at gennemføre. Kun måtte disse de to sidste krigssomre af hensyn til minefaren ikke strække sig over Store Bælt, og af hensyn til invasionsfaren ikke til Vestjylland. Angående det sidste skete der dog et stærkt brud på konsekvensen, idet Ribe Amt, som altid for, også disse to somre tog sig kærligt af de mindste, børnehvebørnene.

Helsehjemsbørnenes seks ugers ophold hos plejemor, Maren Sørensen, på Sønder Vilstrup Strand ved Haderslev har kunnet gennemføres hvert år, undtagen i 1940. Da dette ophold som regel foregår i maj-juni, var forholdene efter tyskernes indmarch i Danmark på det tidspunkt endnu ikke afklarede nok, for ellers var yilladelsen vel blevet givet.

Det var i det hele taget en så stor imødekommenhed. Tyskerne viste i den slags spørgsmål, at man snart fik en fornemmelse af, at der nok stak noget bag. Ser man på udviklingen siden, navnlig hen mod krigens slutning, kan man unægtelig også spore tendensen. Foruden de

Maren Sørensen (f. 1883) var i sin ungdom sygeplejerske i Nordslesvig og sendtes i 1912 til Flensborg, hvor hun var med til oprettelsen af den første danske Sygeplejeforening (1913). Efter den første verdenskrig blev på hendes initiativ Børnenes Helsehjem på Sønder Vilstrup Strand oprettet (1920), og hun har siden da hver sommer ledet det indtil 1940. Samtidig slog hun sig fra 1922 hver vinter ned i Sydslesvig, hvor hun fik bygget en Kirke- og Forsamlingsaal - »Hjemmet« - ved Lorenz Jepsens Gård i Valsbøl (indviet 1923). Grænseforeningen støttede hendes arbejde, og i marts 1930 kunne hun begynde at bygge sit eget forsamlingshus - »Valsbølhus« -, som indviedes den 12. oktbr. s.å. Herfra har hun både kristeligt og folkeligt udøvet et stort og velsignelsesrigt arbejde gennem årene.

mange børn fra Tyskland, som man fra hjemme-tysk og dansk-nazistisk side tog sig af, kom der jo også en mængde vordende mødre til Danmark og fik ophold i flere måneder. Soldaterne fra fronterne fik rekreationsophold i Danmark, og til sidst sendte tyskerne den store strøm af flygtninge i samme retning. Jo, den smule venlighed over for det danske mindretal i børneforsorgssager og lignende har mere end hundredfold kunnet lønne sig.

Ud fra den samme betragtning har »Auswärtiges Amt« i Berlin, det tyske udenrigsministerium,

vel behandlet ansøgningerne for de unge, som ønskede skoleophold i Danmark. Af let forståelige grunde er sådanne ansøgninger af sig selv blevet færre. De unge mænd, der kunne være kommet på højskoler og fagskoler i Danmark, blev indkaldt. De unge piger blev det i visse tilfælde også. og ellers var der brug for dem til andet nødvendigt pligtarbejde til fremme af hrigens gang. De eneste, som så nogenlunde kunne udnytte tilladelsen, var de helt unge piger til efterskolerne; men også for dem sattes der til sidst en aldersgrænse. Drengene skulle arbejdsanvisningskontoret »Arbeitsamt«, nok sørge for at få fat i. så snart de var konfirmeret. Det hele fik af disse grunde kun et ganske beskedent omfang.

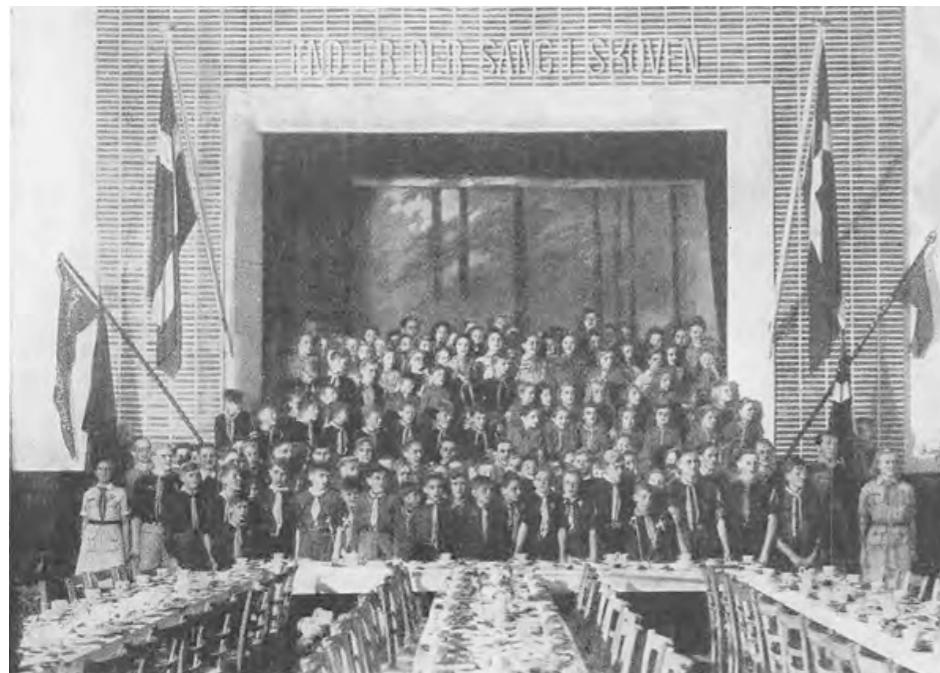
Endnu er der tilbage at nævne, at foruden enkelte kronisk syge, som kunne komme på sanatorieophold herovre, kunne de gamle over 60 år få et 14 dages eller tre ugers ophold nord for fjorden, hvad der har været til stor hjælp og glæde for dem.

IV

Dansk Biblioteksforening har været en meget betydelig kulturfaktor i Flensborg og i hele Mellemslesvig. Bogsamlingen i Flensborghus var lige før krigen, 1938-39, nået op på et årligt udlån af 45.000 bd. Da var bogbilen dog også i gang rundt i kredsene; men disse ture blev hurtigt

sjældnere på grund af benzinknapheden og holdt i september 1941 helt op. Derved og som følge af indkaldelserne m.m. dalede udlånet langsomt under hele krigen ned til 32.000 bd. i 1944-45. Var ikke de danske arbejdere kommet til som lånere, var det vel dalet endnu dybere. De lånte meget, og til disse nye lånere blev der også sendt bøger til Kiel, Lübeck og Fehmern, ja, helt ned til Bremen; men bøgerne mistede man efterhånden oversigten over på grund af de stadige bombeangreb, og de må i det store og hele anses for at være gået tabt.

Den største gene for biblioteksarbejdet var censuren, og dog var den meget lempelig. Det skyldtes forskellige årsager, som senere vil blive nævnt. Bøger, som var aldeles forbudt hernede, undlod man at rekvirere; men ellers smuttede såmænd megen af nazisterne ildeset læsning derned og kom ud blandt folk sammen med andre bøger. Deriblandt var for eksempel Douglas Reed: »Galskabens kavalkade« og »Græn-seløs skændsel«. Det kunne lade sig gøre, fordi chefen på Gestapos kontor i Flensborg havde givet ordre til, at de nyindkøbte bøger af told-kammeret i Flensborg skulle udleveres til bibliotekar Momsen, som så personlig skulle fremlægge dem hos ham til censur. Derved gled natur-

Her holder de danske Flensborgspejdere den 5. novbr. 1944 en jubilæumsfest i den store sal på Flensborghus. »End er der sang i skoven«, står der over scenen. Ja, endnu har man ikke tabt håbet om en lysere fremtid for hjemstavnen.

Niels Kjems (f. 1888) fødtes i Nordslesvig som »Hjemløs« (d.v.s. hverken med dansk eller tysk statsborgerret) og blev »illegalt« undervist i sit hjem, til han 12 år gammel kom på Skibelund Efterskole. Som ung besøgte han flere højskoler (Vallekilde, Vestbirk, Askov) og var fra 1911-12 lærer på Skibelund. Hele første verdenskrig måtte han gøre med; men efter hjemkomsten genoptog han 1918-22 sin lærergerning i Skibelund. Han følte sig dog så stærkt draget til aktiv deltagelse i det danske kulturarbejde syd for grænsen, at han i 1922 slog sig ned på Harreslev Mark og begyndte en omfattende vandrelærervirksomhed. Både for skolesagen og for bogsagen i landdistrikterne har han gjort en meget betydelig indsats, ligesom han har været en af de bærende kræfter i ungdomsarbejdet dernede.

ligvis undervejs et par af de mest tvivlsomme ud af bunken.

Flere af de bøger, som man længe havde haft stående i bogsamlingen, blev ved nazismens fremvækst forbudt læsning i Tyskland. Blandt disse var der dog kun to, som de direkte forlangte udleveret. Den ene var »Angelbominder« af gamle Henrik Lassen i Strukstrup, uopklaret af hvilken grund. Den anden var bogen om »Jomfru Fanny«, og det var vel mere forståeligt, da spådommene i den var ved at bli-

ve temmelig kendt i Flensborg og i virkeligheden gik de »troende« på nerverne, efterhånden som krigens gang gjorde dem mere og mere sandsynlige.

Biblioteksdirektøren i »Deutsches Haus«, som for øvrigt ligesom Gestapochefen hed Johannsen og ligesom denne tilsyneladende var en skikkelig mand, havde fået til opgave at foretage et kritisk gennemsyn af beholdningen af bøger på Flensborghus såvel som på alle andre bogsamlinger i Flensborg - men henblik på udrensning af den jødisk-marxistiske litteratur. Han frabad sig dog at komme til Flensborghus med den motivering, at han nødigt ville have, at danskerne i Nordslesvig skulle gå i gang med at kontrollere de tyske bogsamlinger der.

Arbejdet har altså på det punkt i grunden uforstyrret kunnet gå sin gang. Imidlertid har brændselssituationen under den sidste del af krigen naturligvis virket hemmende på læsesalsbesøgene og i nogen grad også på udlånene, idet udlånstiderne måtte indskrænkes af hensyn til personalets helbred.

V

Møderne i Slesvigsk Forenings distrikter blev færre og færre, efterhånden som krigen skred frem, og grundene dertil var flere. De mandlige medlemmer, yngre og ældre, var næsten alle soldater eller arbejdsfor-

Flensborghus blev i det 18. årh. bygget af sten fra det gamle Duborg. Det førte en meget omtumlet tilværelse, indtil det i 1921 blev købt af Grænseforeningen og sat smukt i stand, så det kunne tjene som en højborg for byens danskhed. Det rummer både det store danske bibliotek, det danske generalsekretariat, en børnelæsesal, en hyggelig restaurant, hotelværelser, to mødesale og bogsamlingens store læsesal. Det er her og i Borgerforeningen, de fleste danskemøder og fester finder sted.

Borgerforeningen i Flensborg har alderens hævd, og man mærker det, når man gennem den snævre port træder ind på den traditionsrige gård med det store, løvfulde tæ og med de gamle bygningers beskedne ramme. Selve foreningen stammer fra 1835; men de første 9 år af dens levetid boede den til leje, inden den i 1844 slog sig ned på dette sted, hvor den byggede sine egne klublokaler. Her gæstede både Christian VIII og Frederik VII de gode Flensborgere, og oppe i salen fik deres rød-mende madammer en sagte kongelig vals, når majestæten nådigt bød dem op til dans. Gennem alle tidens storme var Borgerforeningen en sikker havn for byens loyale ganskhed, dansk og platysk lød her i broderlig blanding, og væggenes kongebuster og afstøbninger af reliefferne fra Istedløvens sokkel talte til de skiftende slægtled om Flensborgs danske fortid og dens danske fremtidshåb.

Et tidligere forlystelsesetablisement - »Tivoli« - i Flensborg blev kort efter afstemningen i 1920 købt af Grænseforeningen og i 1922 åbnet som dansk privatskole. Tyskerne tvangslukkede den to år efter, hvorpå bygningerne anvendtes til dansk børnehave og vandrehjem. Under krigen var de tilholdssted for en militær sanitetskolonne. Nu kaldes de »Christian Paulsen-Hjemmet« og benyttes til at huse en af de stærkt voksende danske kommuneskoler.

»Hjemmet« var red. Jessens gamle villa i Mariegade, Flensborg. Her holdtes der efter afstemningen i 1920 dansk skole, før Duborgskolen blev bygget. Senere benyttedes bygningen til overnatningssted for danske turister. Det er også her, spejderne, Flensborgs Ungdomsforening og en del af Den slesvigske Forenings distrikter har holdt deres møder.

pligtede i Kiel eller endnu længere borte. Tilbage i hjemmene sad alle kvinderne og de gamle mænd, og mens mødrerne ofte på grund af faren for alarm ikke turde forlade børnene, kunne bedsteforældrene heller ikke godt komme af sted igennem de mørke gader ved vintertid. Under planlægningen af de få møder, som distrikterne dog afholdt, blev der derfor altid talt om, hvornår månen stod højt på himmelen mellem kl. 7 og 11 aften. Trods de samme vanskeligheder gennemførte sangforeningen »Sønderjylland« (mandskor) i hvert fald i krigens første fire år næsten alle sine ugentlige øvelsesaftener. Ligeledes mødtes medlemmer af St. Knudsgildet hver onsdag året rundt hele krigens tid igennem - om sommeren i Flensborghus og om vinteren i Borgerforeningen. Deres eget hus, St. Knudsborg, var anvendt til andet formål.

Den forening, som mest alvorligt mærkede krigens følger i sit medlemstal og sine møder, var måske dog Flensborg Ungdomsforening. De unge mænd nåede kun at blive 17-18 år, til sidst næppe nok 16, så måtte de af sted til arbejdstjeneste eller direkte i trøjen og et par måneder senere til fronten. Derfor var det af allerstørste betydning, at foreningen opfangede dem straks efter konfirmationen, for at de dog kunne nå at opleve et par år som medlemmer af en fri ungdomsforening, hvor dansk ånd og tone herskede under hyggelige, kammeratlige former. At det senere derude blandt tyske kammerater rundt omkring i Europa har haft den største betydning for dem, at de havde disse minder, har vi haft mange vidnesbyrd om. Da senere de unge piger også i større tal blev sendt i arbejdstjenestelejre og derfra måske på fabriksarbejde i Hamburg eller ud på landet for at hjælpe bønderne (kun enkelte blev direkte en slags soldater, »Flakhelferinnen«), vidnede de i breve og samtaler om det samme. Ungdomsforeningen bestod under krigen i virkeligheden af meget unge og lidt for gamle medlemmer. De unge i den rigtige alder var for de flestes vedkommende lovligt forhindrede - især de unge mænd. De enkelte unge mænd i den rigtige alder, som alligevel kom i ungdomsforeningen, var enten syge, eller de var danske statsborgere til trods for, at de var født og boede i Flensborg. Dertil kom nogle af de danske arbejdere, som var kommet ned til Flensborg.

K.F.U.K. og spejderne var i nogen måde ude for de samme vanskeligheder. I alt fald havde spejderne det at kæmpe med, at førerne, når de endelig havde nået den voksne alder og den fulde uddannelse, måtte forlade arbejdet for at følge landets parole. Så måtte yngre kræfter

erstatte, og det gik også. Det må siges, at de tre nævnte ungdomsorganisationer i Flensborg er sluppet godt igennem krigens år og kan se tilbage på dem som gode arbejdsår, trods alt. Værre gik det med de udprægede sportsforeninger og med de små ungdomsforeninger i tilslutning til privatskolerne på landet. De måtte gå ind af mangel på tilslutning, og efter krigen skrider genopbygningen af dem kun langsomt fremad, fordi man endnu venter på unge mænd, som ikke er vendt hjem fra fangenskab.

»Tivoli«, som er omdøbt til »Christian Paulsen-Hjemmet«, og benyttes til en afdeling af den udvidede danske kommuneskole, var før krigen indrettet til vandrehjem, og mange danske vandrere har den gang gæstet bygningen. Måske netop fordi der var senge og andre formålstjenlige indretninger, blev den meget hurtigt beslaglagt af militæret og indrettet til fast station for en sanitetsudrykningskolonne, som havde hjemme dér under hele krigen. Denne skæbne undgik »Hjemmet«, som også var overnatningssted for vandrere og andre danske turister; men til gengæld modtog man dér en mængde marinesoldater og andre tyskere, som ikke kunne få nattelegis andetsteds i byen, fordi der var overfyldt på alle hotellerne.

»Flensborghus« har, om man så må sige, holdt sig mest dansk af alle danske bygninger i Flensborg, idet den ikke har huset en eneste soldat eller flygtning eller andre tyskere en eneste dag eller nat under hele krigen. At dette har kunnet undgås, er til dels et under, men ligger til dels også i den faste administration, bygningen har været underkastet. I bestemmelserne for dens anvendelse hedder det: »Kun for medlemmer af den Slesvigske Forening og andre danske sammenslutninger«, og det var slået op ved indgangen til restaurationen. Dertil kommer, at økonomen, Rudolf Heyer, konsekvent altid venligt, men aldeles bestemt afviste enhver soldat og enhver, som ikke var dansk, så de aldrig nåede at få foden indenfor i restaurationen.

Desværre lå rammerne for »Borgerforeningen« ikke så heldigt. Der har restaurationen altid været tilgængelig for alle nationaliteter, og dette udtryk er ikke valgt tilfældigt, for under den sidste del af krigen kom her en mængde udenlandske arbejdere, som var havnet i Flensborg.

»Borgerforeningen« måtte to gange under krigen skifte vært. Først var værten en czekisk statsborger, født i Wien, men gift med en dansker og

Det danske menighedshus i Flensborg - »Ansgar« - åbnede stadig sine porte for en flok forsultne småbørn, der var lykkelige ved at stoppe al den grød i sig, de kunne orke!

derfor - også i dindelag - knyttet til det danske mindretal. Han var af jødisk afstamning og fik en skønne dag af venner inden for politiet et praj om det formålstjenlige i at rykke sine teltpæle op og forsvinde til ukendte egne. Det var før besættelsen af Danmark, og derfor var det for Max Karpfen en selvfølge at forlægge residensen til en nordjydsk by.

Efter ham kom en dansktalende, men tysksindet vært, som for øvrigt snart blev indkaldt, og så måtte hans kone og dennes søster klare grejerne imens. De var desværre ikke dansktalende, og det gik af dem og af andre grunde ikke så godt i deres tid. »Borgerforeningen« mistede mere og mere sit danske præg, og det måtte derfor hilses med stor glæde, da den i oktober 1942 kunne overlades til en ganske ung dansk mand, der som fuldt uddannet tjener var blevet indkaldt, havde været med i Rusland og dér mistede sit ene ben. Da han var kommet til hægterne og havde overtaget forpagtningen, blev tonen straks en anden.

VI

Det danske mindretal havde i den almindelige økonomi og over for banker og sparekasser omtrent de samme kår som tysksindede borgere. Derimod var de foreninger og sammenslutninger, som var henvist

til hel eller delvis støtte fra Danmark, temmelig dislanceret af kursen, som Tyskland foreskrev.

Kronekursen var dårligst i de første 3 år under krigen (48,10-48,26); men dens stigning i de sidste krigsår var så ubetydelig (52,20), at der ikke opnåedes nogen som helst virkelig bedring derved. Man måtte vedblivende affinde sig med, at de midler, som stilledes til rådighed for arbejdet i Sydslesvig, enten det nu var gennem staten, de nationale foreninger eller private, blev halveret, før de nåede til anvendelse. - Det er en så meget større påskønnelse værd, at midlerne fra Danmark i nødvendigt omfang er fortsat med at tilflyde de foreninger og institutioner, som havde ansvaret for mindretallets ve og vel.

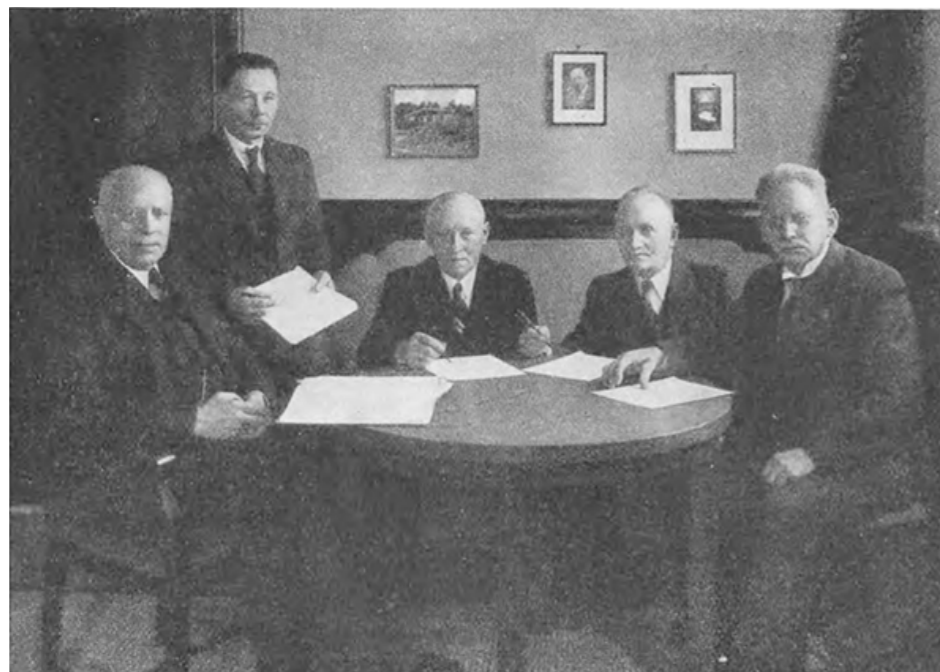
Tysklands deviseforanstaltninger over for udenlandske statsborgere stammer i det væsentlige fra 1931 og er senere kun udformet efter de til enhver tid øjeblikkelige behov. For at lette tilstrømningen af turister, som jo medbragte deviser, skabte man i begyndelsen de billige rejse- eller turistmark, som skiftede kursværdi i ret store kurver, hvad enhver kunne følge med i, da de noteredes i aviserne. Det gav for øvrigt anledning til mange smarte spekulationsforetagender over grænsen.

Efter den forrige verdenskrig var der en mængde nordslesvigere og andre. Danske, som under inflationen købte ejendomskomplekser i Flensborg. De var eller blev danske statsborgere ved genforeningen. Disse mennesker blev ved deviseordningen af 1931 set mere på fingrene end førhen. Sådanne danske tilgodehavender blev fastlagt på spærrekonti, som kun måtte benyttes ved ophold i Tyskland. I de tilfælde, hvor man alligevel opnåede tilladelse til at få pengene hjem til Danmark, tog konversionskassen omkring ved halvdelen, for udbetalingen i kroner kunne ske. Enkelte af disse danske husejere boede og opholdt sig dernede og indtog samme stilling i devisespørgsmål som lærere ved Duborgskolen og andre privatskoler, som var danske statsborgere. I tilfælde af, at de havde familiemedlemmer nord for grænsen, som de helt eller delvis skulle forsørge, kunne de få lov til at overføre et månedligt beløb til fuld kurs (Härtefall). Forudsætningen var blot, at Danmarks Nationalbank gav sin tilslutning.

Naturligvis havde tyskerne også brug for sådanne overførsler. Ellers var disse tilladelser ikke blevet givet. I det hele taget kan man gå ud fra, at sådanne transaktioner alle faldt ud til tysk fordel. Det er et

meget lille markbeløb, Tyskland har måttet stille til rådighed for danskerne i Tyskland; men det er et meget stort kronebeløb, Danmark har måttet stille til rådighed for tyskerne i Danmark - også før besættelsen. Deres V.D.A.-kontorer har kunnet sluge store summer. V.D.A. vil sige: »Verein für das Deutschtum im Ausland« = Foreningen til tyskhedens bevarelse i udlandet.

Hvordan var nu ordningen for danske arbejdere i Tyskland under krigen? - Jo, var det flittige og påpasselige mennesker, der var tale om, kunne de tjene sig en ganske god slump penge dernede. Faglærte arbejdere fik en højere løn end ufaglærte; men selv disse kunne vanskeligt på normal vis få et større beløb tilovers, som de måtte sende hjem, hvis de da havde kone og måske børn der hjemme. Gifte mænd måtte sende 250 rm. om måneden, ugifte kun 125 rm. Så handlede de indbyrdes, for de fleste ønskede da at udnytte denne tilladelse helt, og lod det sig ikke gøre på anden måde. tog de levnedsmidler og andre gode ting med derned og solgte dem til dyre penge. Der var store muligheder for indbringende transaktioner, og om at de blev foretaget, vidnede de

I »Dansk Skoleforening, Flensborg«, er bestyrelsen samlet til drøftelse af dagens vanskeligheder. Her ser man fra v.h. formanden, grosserer Cornelius Hansen, rektor Bernhard Hansen, værtssmed Heinrich Clausen, malermester P. P. Friis og næstformanden, redaktør L. P. Christensen.

store penge, som de danske tjenere fra de forskellige restaurationer i Flensborg lod flyde på bordene, når de spillede kort i den danske borgerforening, hvor de samledes i deres middagspauser og på deres fritidstimer. Det var meget få af de danske arbejdere i Flensborg, som betød en heldig tilvækst til danskheden dernede.

Den danske bank i Flensborg, Union. Bank, har ingen særlige vanskeligheder haft, fordi den var dansk. Enkelte stærkt tyske kunder har en gang imellem spurgt direkte, om det var en dansk bank. Funktionærerne svarede da altid, at det var et tysk aktieselskab, og dermed lod de sig så som regel nøje. Gennemgående mener bankfolk at kunne hævde, at bankledelserne i Flensborg og måske også andre steder har været antinazistiske. Noget andet var det med sparekassedirektørerne. Disse direktørposter blev nemlig besat af partiet, da de var offentlige.

Var nu Danmarks Nationalbank kun et redskab i de tyske devisemyndigheders hænder? Med lige så stor ret kunne man spørge om det samme med hensyn til alle andre nationalbanker i Europa med flere verdensdele. Danmarks Nationalbank har ikke været frit stillet; men et princip har den holdt fast på: Bevillingerne måtte ikke lyde på mere end et kvartår. Tyskerne havde gerne bevilget for både et halvt og et helt år ad gangen. Nationalbanken har også tilladt sig at nægte noget, som rigsbanken havde bevilget. Sidst med den begrundelse, at man antog,

Cornelius Hansen (f. 1876) gik først i manufaktur-lære i Åbenrå, i hvis omegn han var født, og uddannedes senere i faget i Flensborg, Kiel og Lübeck. I 1904 oprettede han sit eget Firma, Hansen & Co., i Flensborg, som han trods alle hindringer efterhånden gjorde til en meget omfattende og anset forretning. Han var direktør i Union Bank fra 1927-37 og blev sidstnævnte år formand for bankens tilsynsråd. Samtidig stod han i mellemkrigstiden som formand for Dansk Skoleforening, Flensborg, sad i 1924-29 som medlem af byrådet og i 1929-33 som medlem af Magistraten. Efter Tysklands kapitulation i 1945 blev han formand for Folkerådet for den danske folkegruppe i Sydslesvig og i 1946 præsident for den nyoprettede, store organisation Sydslesvigsk Forening. Ligeledes beklædte han stadig stillingen som Skoleforeningens formand.

det var flygtninge, der var tale om. Det gjaldt et feriebeløb på 300 kroner. I flere lignende tilfælde mod slutningen af krigen nedskar man de af rigsbanken bevilgede 300 kr. til 60 kr., og fra og med kapitulationen standsede man al udbetaling af kroner over clearing. Det skete så præcist, at endogså fuldt loyale borgeres månedlige beløb kom i klemme og har været det siden.

De store danske forretninger i Flensborg havde vundet sig en god kundekreds allerede før den forrige verdenskrig, og dette har været dem til stor nytte op igennem

20'erne, hvor ellers det nationale modsætningsforhold spillede en stor rolle.

Under nazismens fremvækst og efter magtovertagelsen mildnedes dette modsætningsforhold, idet der nu opstod en indre tysk spænding. Efterhånden som nazisternes magt fæstnedes, kom de danske forretninger på ny ud for en vis boykotning. Da manien for uniformer inden for partiet tog til, blev det en stor chance at kunne forhandle dem både til de voksne og til Hitler ungdommen. Det fik de danske manufakturforretninger imidlertid ikke lov til, og de ønskede det vel i grunden heller ikke; men det skadede dem direkte, idet det nu blev mode - også uden for tjenestetiden - at gå omkring i uniform. Derved gik forbruget af civilt tøj og dermed salgsmulighederne stærkt ned. Værre endnu blev det naturligvis under krigen, da enhver voksen mand fik militærtøj og næsten hver dreng og pige Hitlerungdomsuniformer med ret til at bære dem. Samtidig med at nazismen leflede stærkt for arbejderne ved f.eks. at arrangere personaleudflugter og »Kraft durch Freude«-ture, ønskede partiet eller regeringen også at spille formynder for dem. En blanding af disse to dele var det, når Flensborg Skibsværft sammen med den førende tyske ekviperingsforretning, Hans Jürgensen, på hjørnet af Rådhusgade og Holmen, indrettede et afbetalingssystem, som gav arbejderne ret til uden penge at gøre indkøb af arbejdstøj og privattøj for rundt 100 rm. om året. Det skete på den måde, at værftet holdt to mark om ugen tilbage af deres løn - foruden skatten, som arbejdsgiverne altid stod inde for. Hermed var 2.000 arbejderes behov så godt som dækket. Da de danske firmaer sammen med en række tyske så gjorde skriftlig indsigelse mod en sådan ordning, der særlig støttede én forretning på alle de andres bekostning, nyttede det intet. Tværtimod blev de selv nødt til for at kunne konkurrere at indrette et lignende indbetalingssystem eller kreditsystem, hvad der kostede dem et større regnskabsmæssigt ekstrarbejde plus en stor belastning af arbejdskapitalen. I det store og hele beholdt de dog derved deres gamle kundekreds blandt arbejderne.

Hvad der skadede de danske forretninger i manufakturbranchen, var den kendsgerning, at statens og byens samlede bestillinger aldrig tilgik dem. Hermed tænkes der på arbejdstøjet til byens egne arbejde-

Samuel Münchow (f. 1893) arbejdede som ung smedevend både i Sønderjylland og kongeriget. Heroppe deltog han ivrigt i den faglige og politiske arbejderbevægelse, men vendte så tilbage til sin fødeby Flensborg, hvor han i 1924 blev indvalgt i byrådet og blev formand for et af Den slesvigske Forenings distrikter. Ved bystyrets nazificering i 1931 trådte han selvfølgelig ud af det kommunale arbejde og etablerede sig derpå i 1937 som smedemester med selvstændig forretning. Da Tyskland kapitulerede, kom han atter frem i de kæmpende sydslesvigeres forreste række. Han blev formand for Den slesvigske Forenings Flensborgafdeling, medlem af byens Magistrat og af Sydslesvigsk Forenings bestyrelse, og i 1946 indvalgte han som dansk repræsentant i Landdagen, hvor hans rolige, men skarpe indlæg ofte har samlet opmærksomheden om ham.

re og på uniformer til sporvogns-, post- og jernbanefunktionærer, endvidere indkøbene til elektricitetsværkets og gasværkets arbejdere. Vel indhentedes som regel tilbud hos de danske firmaer; men de udnyttedes aldrig, heller ikke, når disse firmaer forsøgsvis gik længst ned i prisen. Disse bestillinger lå jo på hundreder af rigsmark og var derfor af betydning for enhver forretning.

Disse kendsgerninger skyldes i første linie de tyske konkurrenters vagtsomhed, hvad følgende lille til-

dragelse kan belyse: Firmaet Hansen & Co. købte i en større by sydpå 109 m slof i marinetøj og begyndte at sælge ud af det. Kort efter blev det tyske firma Hans Jürgensen og andre opmærksom på det og protesterede omgående over for det firma, som havde solgt stoffet til Hansen & Co., men ikke vidste, at det var et dansk firma. Straks forlangte det stoffet tilbage med undtagelse af stof til ti klædninger foruden det allerede solgte. Anmelderne må ikke have været tilfreds dermed, for i en senere skrivelse forlangtes hele resten tilbage ubeskåret. Efter at grosserer Cornelius Hansen nu protesterede i en længere, udførligt begrundet skrivelse, hørte man dog ikke mere til det. I en samtale om firmaets kår under krigen udtalte grossereren: »Kun på grund af vor kolossale ydedygtighed er det lykkedes os at komme uskadt igennem. Som dansk forretning måtte vi yde meget mere end de tyske«.

Noget lignende udtaler frøken Christensen, som leder firmaet Uldalls forretning og har gjort det under hele krigen. Dette firma havde f.eks. ved krigens begyndelse et uhyre lager af udstyrsartikler, navnlig gardiner. Det var af meget stor betydning, idet tildelingerne senere skete forhold til lagrenes og salgets tidligere størrelse. Ud over de ovenfor skildrede vanskeligheder, som også firmaet Uldall kunne give eksempler på, mener frøken Christensen ikke, at det med rette kan hævdes, at de danske forretninger har været ude for særlige forfølgelser. Noget

må dog nævnes, og det er de ubehageligheder, som partiet beredte enhver forretning, og som føltes i særlig grad pinlige for danske. Partiet forlangte f.eks. af propagandahensyn særlige dekorationsmåder i udstillingsvinduerne, og man forlangte flagning, når Goebbels krævede: »Flaggen heraus!« I vinduerne skulle der være et stort billede af Hitler og desuden et ugens ord (Wochenspruch). Ingen af delene blev efterkommet af danske forretninger. - Andre bestemmelser måtte man bøje sig for. Der kunne til eks. blive forlangt personaleappel. Så kom et par partiledere og holdt belærende taler for det på 1. sal forsamlede personale. Imens blev forretningen lukket, og kun ledersken kunne trække sig tilbage på sin kontor. Når så disse partifolk var gået, håndhævede en ældre stornazist blandt personalet til daglig strengt partiets bestemmelser med hensyn til Luftbeskyttelse m.m.

De særlige bestemmelser under krigen var til stort besvær, men i mange henseender også til gavn. Kortsystemet har været meget indviklet og udartede til en vældig bureaukratisme, men har samtidig bevirket en bevarelse af et nogenlunde lager hele tiden, som først nu er ved at ebbe helt ud. Varelageret blev ved dette system i regnskabsoversigten forvandlet til punkter, og punktregnskabet gik over byens sparekasse, hvor hver forretning havde en punkt-konto, som man kunne trække checks på som penge. Pengene betød i regnskabet ingenting, for hos fabrikanterne kunne man kun få varer mod den tilsvarende punktcheck. Over for et velassorteret firma kunne sparekassen gå med til, at det en enkelt gang overtrak sin punkt-konto, men der fulgte altid en påmindelse med.

De nedlæggelser af forretninger og filialer, som fandt sted, ramte naturligvis i første række danske firmaer - og ikke-partimedlemmer. Af den første kategori bør nævnes: Otto Nielsen, »Bladcentralen«; legetøjsfirmaet Anderson, »Thorius«; frøken Weibels Chokoladeforretning og Hansen & Co.s afdeling på Holmen.

VII

Den danske Håndværkerforening i Flensborg er stiftet i 1923. Den havde jævn og god fremgang til 1933, da nazisterne kom til magten, men oplevede så en mindre tilbagegang på grund af den angstpsykose, som den gang opstod. Arbejdsfronten vægrede man sig længe imod, men

måtte til sidst slå sig til tåls med, at flere og flere af vore medlemmer gav efter og indmeldte sig i den. Den stedlige arbejdsfront udsendte en erklæring om, at hvis man ikke var medlem af den, kunne man heller ikke få offentligt arbejde tildelt. Håndværkerforeningen protesterede, og formanden, malermester Albertsen og generalsekretær Lieb tog en forhandling med ledelsen. Det blev en hård tørn, som endte med, at de truede med at gå til højeste instans. Kort efter offentliggjordes en bekendtgørelse, som viste, at arbejdsfrontens fremgangsmåde var ulovlig. Indirekte blev alt dog ved det gamle, selv om overborgmesteren, til hvem man også gik om sagen, lovede guld og grønne skove. Ja, man optog det næsten fornærmeligt, at Håndværkerforeningens bestyrelse gang på gang kom igen, fordi den ikke troede på nogen forbedring, før den forelå.

Heller ikke før nazismen havde danske håndværkere kunnet få statens arbejder tildelt; men efter 1933 fik de heller ingen kommunale bestillinger, og når dertil kommer, at mange civile tyskere også undgik at anvende danske, kan det roligt hævdes, at danske håndværkere blev der ikke taget hensyn til.

Under krigen blev det meget bedre; men dette lader sig let forklare, da det udelukkende skyldes den kendsgerning, at man manglede arbejdskraft på hjemmefronten. Nu var det ikke nok med, at de danske håndværkere kunne få arbejde hvor som helst - de blev ligefrem arbejdsforpligtede ligesom deres tyske kolleger. De måtte træde til, hvor det blev forlangt - også i Kiel og andre steder, hvor bombardementerne gjorde hurtig indsats nødvendig. Flere af de danske malere i Flensborg har været indsat i Kiel og måtte først og fremmest gøre glarmesterarbejde dernede.

Håndværkerforeningens lærlingeafdeling er under krigen blevet et kapitel for sig. Mangfoldige af disse unge mennesker har fået deres uddannelse afbrudt for en hel årrække, og 13 vender aldrig mere tilbage. Der må nødvendigvis, mener formanden, nu lægges særdeles nægt på, at de hjemvendte får en hurtig og samtidig god videreuddannelse, og den må ske på dansk. »Vore lærlinge er længe nok blevet chikaneret i den tyske »Berufsschule«, fordi de ikke kunne så godt tysk som deres tyske kammerater, men først og fremmest, fordi de ikke fulgte med i nazismens bravader. Nu må disse tilstande holde op«.

Formanden for Slesvigsk Forening, klejnsmed S. Münchow, fortæller, at 1. maj under nazismen fortsatte med at være arbejdernes særlige festdag, men medens det før havde været aldeles frit for enhver, om man ville slutte sig til optoget gennem byen, blev det nu halvvejs tvang. Det sørgede de underordnede naziførere for, og det blev ret hurtigt dem, der kom til at beherske arbejdsfronten, partiets fagforening for alle arbejdere og håndværkere, som kun ganske enkelte - meget modige - undgik at være medlemmer af. Det var denne arbejdsfront, som arrangerede 1. maj-optoget, og deltog man ikke deri, fik man ingen dagløn udbetalt. Hr. Münchow sendte imidlertid i den anledning en klage ind på rette sted med en forklaring om, at det var, fordi han var dansk og som sådan ikke følte sig hjemme blandt deltagerne i optoget, han havde holdt sig tilbage, og - han fik derefter sin dagløn-udbetalt! Han var den gang svend, og det var ordnet sådan, at ville man ikke være medlem, måtte man selv om det, men betale måtte man alligevel. I fabrikker og lignende arbejdspladser med over 15 arbejdere indkasseredes medlemsbidraget ved, at ledelsen holdt det nødvendige beløb tilbage af lønnen. Da S. Münchow 1937 blev selvstændig klejnsmed, var han nødsaget til fortsat at være medlem af arbejdsfronten.

Alt dette havde en dansk håndværker fælles med tyske kolleger. De særlige vanskeligheder, fordi man var dansk, var ikke overalt lige store, men med byen som arbejdsgiver kunne en dansk håndværksmester ikke regne. »Byen gav mig intet arbejde«, fortæller S. Münchow, »undtagen i særlig travle perioder, f.eks. når skolerne havde sommerferie, og bygningerne i den tid skulde gøres i stand. Selv da blev det arbejde, jeg fik, kun en slags pilleri, skønt jeg som alle andre var indskrevet på byens håndværkerliste. Velfærdskontoret gav mig året rundt nogle småpillerier, fordi jeg selv var medlem af velfærdsudvalget og boede behageligt nær ved. Engang havde jeg fået arbejde på hovedtoldkontoret; men pludselig blev det igen frataget mig, fordi jeg ikke sagde »Heil Hitler«, når jeg kom og gik. Toldråd Rümman sagde ganske vist, at jeg ikke skulle straffes, fordi jeg var ærlig. Han ville selv engang undersøge sagen; men jeg har aldrig senere hørt noget til den.

Ved laugsmøderne opfordrede kredshåndværksmester Isaack ved afslutningen altid til et tre gange »Sieg Heil«. Han spurgte mig, hvorfor jeg ikke hilste med. Det var så svært at forklare de andre, hvorfor jeg kunne slippe og de ikke. Jeg hævdede, at det også for mig ville være

svært over for mine landsmænd at forklare, hvis jeg hilste med. Det kunne han egentlig godt forstå, og det blev ikke anderledes.

Paul, som senere faldt på Østfronten, var jo lærling hos mig. Han bestod i første omgang ikke svendepøven med den direkte begrundelse, at han ikke vidste nok om føreren! Hvor skulle han også vide det fra, når han som dansk dreng havde gået på Duborgskolen? Jeg tog det spørgsmål op på et laugsmøde og efterlyste en bog, hvor danske drenge kunne indhente de manglende oplysninger. Ingen kunne nævne mig bogen, og derfor blev man enig om, at det heller ikke kunne forlanges af disse lærlinge. Det blev dog aldrig anderledes alligevel. Den praktiske del af prøven havde drengen bestået. det var kun den teoretiske del, som manglede. Han fik alligevel sin svendeløn af mig fra den dag, og et halvt år efter bestod han så prøven med laveste karakter, og vel var han ikke særlig begavet, men man kunne ganske bestemt have givet ham mere.

Hvad man ellers har været ude for, er af mere privat karakter. Selv var jeg med som soldat den forrige verdenskrig. I denne nåede jeg at få tre sønner med. Den ældste har vi endnu ikke hørt fra efter kapitulatioen. Denne gang hørte jeg vist alligevel til en heldig årgang. Ganske vist fik jeg ret hurtigt ved krigens begyndelse en indkaldelsesordre som klejnsmed til Mørvig, og glad var jeg for at kunne blive her i nærheden og ved mit fag. Det var vist det sikreste. Da jeg så lige ovenpå fik en anden indkaldelse - til grænsevagtstjeneste -, foreholdt jeg dem, at jeg var dansk og derfor ikke egnede mig til vagttjeneste ved den danske grænse, og desuden havde jeg jo i horvejen den anden ordre. Vel vidste jeg, at man som soldat altid først skulle udføre den sidst givne ordre, men i dette tilfælde tillod jeg mig at ræsonnere. Det blev også taget til følge; men fra Mørvig kom jeg hjem igen, fordi jeg var dansk, så mig har det i den henseende kun gavnet, at jeg bekendte kulør med det samme. Kun mod slutningen af krigen nåede jeg at gøre lyskaster-tjeneste herude vest for byen«.

VIII

For landmændene var tiden allerede før krigen besværlig på grund af de ting, man måtte undvære til drift af et effektivt landbrug. Det var dog mere den stadige offentlige indblanding, der virkede generende. Man ville i god tid gøre landbrugerne fortrolige med at undvære visse

ellers nødvendige tilskud, da man efterhånden gerne ville opnå at blive selvforsynende. Det blev først og fremmest kraftfoderet, man måtte sige farvel til. Kunstgødning derimod har Tyskland selv haft, så det er er det gået nogenlunde med, og de allierede lagde under krigen ikke vægt på at ødelægge denne fabrikation, så forsyningerne flød jævnt hele tiden.

Før krigen satte partiet ind med en mægtig propaganda for øget landbrugsvirksomhed. Man lagde an på, at landbruget skulle være »intakt« og ydedygtigt, og derfor skaffede man det nye, billige maskiner. Kunstgødningen blev også gjort billigere, og man gav tilskud til opløjning af gamle græsarealer, indhegning i småfæner, afvanding, bygning af siloer og ajlebeholdere m.m., og - man holdt belærende »Sprechabende« med bønderne. Siloerne har dog de fleste år stået tomme. I Danmark derimod kom de først, da der var brug for dem, men så blev de også anvendt. På grund af det manglende tillidsforhold mellem bønderne og deres vejledere kom der nemlig meget mindre ud af hele denne indsats end beregnet.

Kontrolvæsenet blev også indført med èt slag. Alle besætninger på fire Køer og derover skulle pludselig kontrolleres. Nogle landmænd blev derved hjulpet til en vis orden og oversigt, andre ville ikke lade sig kigge i papirerne. Under krigen blev dette forhold ligefrem katastrofalt. Da stod mange op meget tidligt om morgenen, før kontrolassistenten kom, og malkede den halve mælkemængde af køerne. Ellers stemte de sædvanlige opgivelser jo ikke. Fordi vækkeuret engang havde svigtet, måtte en mand betale 600 og en anden 1000 rm. i bøde. Kontrol- og mejeritallene stemte i disse tilfælde alt for dårligt overens.

De fleste kontrolassistenter opfattede dog nok deres atilling mere i overensstemmelse med bøndernes ønsker, og bønderne lod sig ikke tvinge.

Danske landmænd var naturligvis undergivet de samme bestemmelser, men de kunne komme ud for særlige oplevelser. Til mejeriet i Bilskov leverede danskerne et par år før krigen den største mælkemængde pr. ko, og eller en den gang ny lov skulle de så have haft præmier; men det blev nægtet dem, på grund af at de var danske! Senere fik de dem dog, men først efter mange skrivelser.

Det værste for de danske landmænd var den kendsgerning, at de langt mindre end de tyske var sikret mod indkaldelse. De tyske landmænd, i hvert fald de lidt ældre, blev for største delen erklæret for uundværlige i bedriften, hvad der for en dansk landmand var meget vanskeligere at opnå, og man har tilfælde, som i høj grad tyder på uriasposter. Selv om det ikke i alle tilfælde er bevisligt, ser et eksempel som det følgende dog ganske ejendommeligt ud: Fire mænd af samme årgang, landmænd allesammen, to danske og to tyske, blev indkaldt til session samme dag. Den ene var ikke mere svagelig end den anden. Af disse fire blev den ene sendt hjem igen, den anden fik en let grænsevagtstjeneste, som kunne passes hjemmefra, mens de to sidste blev indkaldt til regulær soldalertjeneste - det var de to danske. Det var også meget vanskeligt for de unge danske landmænd at få orlov til høsten eller til forårsarbejdet, hvad de fleste tyske opnåede. Det skulle jo anbefales af de stedlige bondeførere.

Et helt kapitel for sig selv blev tildelingen af krigsfanger til hjælp ved landbruget. Der tog partifolkene først de bedste fra, de næstbedste kunne så komme til de andre tyskere, mens danskerne kunne få de dårligste. Mærkeligt var det imidlertid at lægge mærke til, at de dårligste i de fleste tilfælde alligevel viste sig at være de bedste, når der var gået en tid! Det lå kort og godt i behandlingen, og mange danske landmænd har stået på grænsen af fængsel eller koncentrationslejr, fordi de har behandlet fangerne bedre, end forskrifterne tillod. Et morsomt tilfælde skal her anføres: Hos gårdejer Jørgen Søgård i Jaruplund fik man i denne krig en fange fra Ukraine, som de også under den sidste verdenskrig havde haft som fange på gården. Han havde over for sine vogtere udtalt ønsket om at komme herop igen, og han fik lov til det.

IX

Straks efter nazismens magtovertagelse i 1933 begyndte andre begreber om frihed og ret at blive de herskende. Meget hurtigt satte man ind med forfølgelse af anderledes tænkende, navnlig jøder og kommunister. De, man ønskede fjernet, erklæredes ganske simpelt for en af delene. Alene det, at vedkommende var imod nazismen, var bevis nok. Således er mange arbejdere i Flensborg, tyske og danske, blevet sat fast i halve og hele år og nogle af dem endogså sendt i koncentrationslejr, fordi de ikke ville erklære sig tilfredse med den nye tingenes tilstand.

De dansksindede arbejdere i Flensborg blev i særlig grad udsat for beskyldningerne for at drive kommunistisk propaganda.

Omkring 1. september 1939 tog disse angiverier fat igen med fornyet fart. På landet kom en mindre gårdejer, som var dansk, ud for, at en af hans to heste krævedes afleveret til militæret. Den samme mand havde oplevet, at en præmie, der tilkom ham som en af dem, der afleverede mest mælk til mejeriet pr. ko, ikke kunne udbetales til ham, fordi han var dansk. I harme over, at de som de første skulle aflevere en hest, sagde hans kone: »Ja, når I vil have noget, skal I nok finde de danske; ellers ved I aldrig, hvor de bor!« - Denne udtalelse indbragte hende et fængselsophold på 18 dage. Da hendes sag så kom for retten, blev hun frikendt og løsladt med det samme.

Værre var det, da en større dansk gårdejer efter en vurdering af heste i en kro den 6. august 1941 sad sammen med tyske kolleger ved et krostuebord. De havde fået en hel del tepuncher med rom, og en tysker spurgte ham så, om det ikke var rigtigt, at han kun ønskede, at tyskerne tabte krigen. Som svar på dette udtalte han sig på grund af den noget animerede stemning, de allesammen var i, uforsigtigt. Samtidig blev det bebrejdet ham, at han behandlede sine polske krigsfanger på gården for godt, idet han gav dem før fri, end forskriften lød på. Gårdejeren mente, at hans fanger havde ydet nok den dag, og at han derfor kunne give dem fri, når han ønskede. Tyskere i polsk fangenskab ville såmænd aldrig have ydet mere.

Først efter 6½ måneders fængselsophold fik gårdejeren sin dom, som kom til at lyde på 7 måneder. På grund af alle de fordelagtige udtalelser, som ved vidneafhøringen fremkom om manden, var det ikke muligt at dømme ham hårdere. Han havde også siddet længe nok for sådanne småtterier, som det jo da var.

I domsbegrundelsen fastsloges det, at udtalelsen vedrørende polakkerne ikke var at anse for strafbar. Hvad den anden udtalelse angik, havde den anklagede i fuldskab uden tvivl sagt noget, han virkelig ønskede. Han havde ikke været så beruset, at han ikke havde kunnet tænke og overveje klart. Ved strafudmålingen havde der måttet tages hensyn til anklagedes gode omdømme som menneske, men også til hans aversion mod det tyske rige. Der måtte sættes en stopper for sligt.

Gårdejeren erklærede sig tilfreds med dommen, og sagen var sluttet.

De politiske forfølgelser, der fik den største betydning for mindretallet, var arbejdsgivernes og arbejdsanvisningskontorernes vægring ved at give arbejde til dansksindede, som oven i købet måske sendte deres børn i dansk skole. Dertil kom senere nægtelsen af at udbetale den børnehjælp, som tilkom børnerige familier - med tre børn og derover. Meget sjældent forelå der imidlertid skriftlige beviser for, at en mand var afskediget på grund af sit danske sindelag og hele tilhørsforhold til det danske mindretal, men man har dog eksempler derpå. Forøvrigt kan forhold af denne art illustreres ved følgende, som en dansk flensborger fortalte om sin egen og sin families skæbne:

»I foråret 1937 stillede jeg andragende om børnepenge, hvilket blev mig bevilget, indtil jeg i sommeren 1938 fik besked om, at de var blevet spærret. Jeg var oppe hos kredsleder Hoppe og talte med ham derom; men manden kom med så frække udtalelser om alt, hvad der var dansk, at jeg afbrød al samtale. Han prøvede ligefrem at bestikke mig ved at love mig børnepengene udbetalt med det samme, hvis jeg bare ville tage børnene ud af den danske skole, hvilket jeg nægtede.

I foråret 1939 blev kredslederen afsat, og en ny kom i hans sted. Straks fik jeg besked om, at jeg igen kunne få børnepenge. I juli samme år fik jeg de første, og det gik til november 1941, da de på ny blev spærret, og siden den tid har jeg fået pengene fra den danske menighed.

Fra den 19. oktober 1939 til den 28. marts 1940 arbejdede jeg på chokoladefabrikken. En af de sidste dage blev jeg advaret af en kammerat. Chefen ville afskedige mig. Han havde hørt, at jeg var medlem af den Slesvigske Forening. Chefen hed Møller, han var en stor nazist, men blev for resten dræbt den 19. maj 1943 ved bombeangrebet på Flensborg. Nu ville jeg komme ham i forkøbet og selv opsiges min plads.

Derfra kom jeg til et firma Peters som telefonist. I den tid, jeg var der, blev jeg indkaldt som soldat, men kom hjem igen i løbet af en uge på grund af mavesår. Så ville jeg naturligvis tiltræde min gamle stilling, men fik den besked af hr. Peters, at det var kommet ham for øren, at mine børn gik i den danske skole. Hvis jeg ville tage dem ud, var der ikke noget i vejen for, at jeg kunne begynde igen. Det nægtede jeg.

Derpå begyndte jeg at arbejde på Marineskolen i Mørvig, hvorfra jeg fik min afsked den 21. februar 1942 efter omtrent 2 års forløb. De prøvede på at få mig til den anden side; men jeg blev, hvad jeg var, og

hvad jeg er: dansk. Fra den 30. november 1941 til min afskedigelse arbejdede jeg for 20 rm. om ugen. De havde spærret mit børnetilskud, og vi var en familie på 10 personer, så det var ikke let. Vi led nød i den tid. Prokuristen havde meldt mig til chefen for nogle udtalelser, jeg var kommet med. Jeg fik besked om at stille hos Gestapo, hvor alt blev taget til protokols; men jeg hørte ikke mere om sagen. Siden den tid kunne jeg dog ikke få nogen ordentlig stilling mere, da det var bemærket på mit kartotekskort på arbejdskontoret, at jeg var i den danske forening, hvad min hustru og jeg har været siden 1928, og alle mine børn har fra begyndelsen af gået i den danske skole«.

Det er så meget mere tappert gjort af denne danske arbejder og hans hustru, som de har otte børn at forsørge. Om han altid har været klog nok i sine udtalelser, får stå hen. Sandsynligvis har han været meget let at irritere, da han i mange år har lidt af stærke maveblødninger. Et krast tilfælde blandt de udtalelser, han er kommet med over for en embedsmand i funktion, som i sin uskyld kun håbede at kunne glæde familien, skal nævnes. På grund af de mange børn blev fru Petersen indstillet til fortjenstmedaillen i guld = Goldenes Mutterkreuz. Da hr. Petersen blev tilkaldt for at modtage meddelelsen derom, erklærede han, at de kunne beholde deres Mutterkreuz, for hans kone var ingen præmieko.

X

SS-Tropperne regnedes for nazismens såkaldte elitetropper. Det skulle i begyndelsen være rene ariere, lydefri kroppe og med en så fanatisk tro på nazismens sag som muligt.

Denne tjeneste skulle have præg af frivillighed; men da man under krigen efterhånden fik brug for så mange som muligt af den slags soldater, kneb det med at få frivillige nok, og så måtte man se at klare sig på anden måde. Der oprettedes en særlig hverveafdeling, og da denne, når den kom rundt til arbejdstjenestelejrene for at kapre egnede frivillige, sjældent havde tilstrækkelig held med sig, selv om den appellerede aldrig så meget til fædrelandskærlighed og soldaterære, greb den mere og mere til bondefangermetoder. Et eksempel herpå (blandt flere) skal anføres:

Den unge mand, her er tale om, hed Friedrich Maas, og hans fader, hvis redegørelse nedenfor gengives, hedder Johannes Maas. - Sønnen var født den 12. oktober 1924 og gik seks år på Duborgskolen, hvorfra han tog afgangseksamen 1941. Han var meget ivrig spejder og en god hornblæser. Da han var musikalsk, begyndte han på en uddannelse som musiker. Af den grund meldte han sig også som en af dem i arbejdstjenesten, der gerne ville gøre tjeneste ved musikken, når militærtjenesten senere rykkede ham ind på livet. Det benyttede hverveofficererne sig af, idet de sagde, at så måtte han først gennemgå SS-uddannelsen. Deraf hele miséren.

Så følger faderens redegørelse for sagens forløb:

»Vor ældste dreng, Fr. Chr. Maas, kom til mønstring i januar 1942 i Flensborgs politipræsidium. Her blev de unge mænd spurgt, om de havde et særligt ønske angående optagelse i en bestemt troppedel. Vor dreng ville gerne til et musikkorps, og det blev lovet ham. Den første april blev han indkaldt og kom til Wilhelmshafen i arbejdstjeneste. Det var den første del af værnemagten. I de første majdage kom der en hvervekommission fra Waffen-SS, flere officerer og en SS-læge. Alle, som målte 1,70 m og derover, blev kommanderet til undersøgelse, også vor dreng. Han var duelig, og da den ledende officer hørte, at han havde meldt sig til et musikkorps, sagde han, at det kunne man kun gennem Waffen-SS. Vor dreng troede det ikke; men alle påstod, at det var sådan, og de forelagde ham en lap papir, som han skulle underskrive. På hans forespørgsel, om dette forpligtede til noget, svarede officeren nej. Det var kun en formssag, og til bevis derpå fik han nu et stort optagelseskema til Waffen-SS, som de sagde, han kunne gennemlæse, og, når han havde lyst, udfylde og sende til sin fader, som også skulle underskrive. Dette blev aldrig gjort, hverken af drengen eller af mig, for han ville absolut ikke derhen. Jeg sendte skemaet tomt tilbage til Waffen-SS i Hamburg og protesterede mod nogen sinde at give mit samtykke dertil.

Til trods herfor fik min dreng, som i mellemtiden var blevet forflyttet til et musikkorps i Oldenburg, i juli måned besked om, at han var optaget i Waffen-SS, og samtidig fik han opfordring til at melde sig ved en formation i Nürnberg den 1. oktober samme år. Han sendte denne skrivelse til mig og bad mig hjælpe ham til at blive fri, og jeg sendte den tilbage igen til Hamburg under protest, og sådan gik det tre gan-

ge. Til sidst henvendte jeg mig i værnemagtskommandoen på Gottorp Slot i Slesvig til en ældre kaptajn ved navn Klokke. Han var bestemt antinazist og viste megen forståelse for vor sag. Da tiden var knap, ansatte han en retsforhandling der på stedet til den 28. september kl. 9 om morgenen, hvor foruden han selv, min søn og jeg også en Waffen-SS-officer skulle være til stede. Vi var naturligvis punktlig på pletten; men vor modpart kom ikke. Så ringede kaptajn Klokke Waffen-SS i Hamburg op og spurgte, hvorfor den officer ikke kom. Han havde dog fået ordre dertil. Lederen svarede, at manden var på en hvervetur, og da vor sag lå fire måneder tilbage, måtte alt vel blive, som det var. Så sagde kaptajnen, at dette kunne ikke ske, for min dreng og jeg krævede, at sagen skulle for generalkommandoen i Altona og i sidste instans for den tyske krigsret, hvis den ikke kunne ordnes her til vor tilfredshed.

Så spurgte kaptajnen, om Waffen-SS ville gå med os for krigsretten, om det skulle være. Efter en lille Ppause kom det svar, at under de givne omstændigheder ville Waffen-SS give drengen fri til værnemagten. Da smilede hr. Klokke, lagde hånden over røret og hviskede: »Deres søn er fri!« Så lagde han telefonen på, klappede os på skuldrene og ønskede os til lykke med, at sagen var gået sådan. Det var også ham en stor glæde. Til slut sagde han, at den fremgangsmåde, som Waffen-SS anvendte, var det rene, simple bondefangeri, for den lap papir, man først fik forelagt, den såkaldte »Melde-Vordruck« = Anmeldesskema, var bindende, og optagelsesskema og alt andet var uden betydning og kun propaganda og bluff. - Sådan gik: det os med Waffen-SS!«

Denne redegørelse fra faderen taler for sig selv, og der kræves endnu kun et par ord om, at sønnen efter en kort krigsmæssig uddannelse som rekrut i infanteriet kom med på den italienske front, hvor han faldt under kampene i Mellemitalien.

XI

Efter lange forhandlinger var det efterhånden blevet slået fast, at det danske mindretals børn var fri for tjeneste i Hitlerjugend. Alligevel kom der den ene opfordring efter den anden til danske børn om at møde til det ene eller det andet, sikkert mest på grund af mangel på orden i kartotekerne. Disse mødeordrer blev altid brændt, og ingen

mødte. Under krigen kom der imidlertid en ordre til store drenge i 16-17 års alderen om at møde til »Wehrerlüchtigung« = Værnedygtiggørelse i særlig dertil indrettede lejre. Hvad skulle man nu gøre ved den? Ja, for nogen var der ingen tvivl. Den kom jo fra Hitlerjugend, og derfor skulle man bare lade som ingenting og blive hjemme. Andre mente, at det var en slags soldatertjeneste, som man under krigen ikke kunne slippe for. Derfor blev der fra mindretallets side ført nogle forhandlinger derom, som udmundede deri, at man alligevel rådede de unge til at følge opfordringen, da det ellers let kunne komme dem til skade senere. Trods dette mente arbejder Johannes Maas i Flensborg, hvis ældste søn med nød og næppe slap for at blive presset ind i SS, at man bare skulle holde fast ved den første, lovmæssige afgørelse og derfor holde drengene hjemme. Det gjorde han, og - ingen skal dadle ham for det. Herom fortæller hr. Maas:

»Min yngste dreng, Herbert, født den 24. juli 1928, fik i juli 1944 en indkaldelse fra Hitlerjugend i Flensborg til en tre ugers øvelse i værnemagtsdygtiggørelseslejren Gudendorf i Ditmarsken. Vi sendte denne indkaldelse tilbage sammen med en erklæring af overpræsidenten i Slesvig om, at den danske ungdom var fri for al tjeneste i Hitlerungdommen. I de næste uger kom der flere gange en udsending med den befaling, at Herbert skulle møde: men vi brød os ikke derom. Efter 4 ugers forløb fik han så en befaling fra politiet om at komme til forhør i denne sag. Jeg gik med min søn op til politioverløjtnant Mathiesen, som havde underskrevet befalingen, og foreviste ham præsidentens erklæring; men han påstod, at dette var en værnemagtssag, og for øvrigt havde han aftalt med nu afdøde generalsekretær Lieb, at vore unge skulle deltage i øvelsen, og en del danske unge havde allerede gjort det.

Vi mente endnu ikke, at det var nødvendigt, og Herbert blev stadig hjemme. En uge senere kom der så fra hr. Mathiesen den besked, at hvis Herbert ikke rejste med det samme, blev han transporteret til lejren af politiet, og vi ville som hans forældre blive straffet. Af hensyn til vor dreng måtte vi så sende ham af sted, over fem uger senere end hans kammerater.

I Gudendorf blev han straks ført til lejrlederen, en 25-årig løjtnant ved navn Brink, en hjemmetysker og stor danskeræder fra Haderslev. Han første spørgsmål var, om Herbert ville melde sig frivilligt til Waf-

fen-SS, hvad han nægtede med den begrundelse, at han var dansker. Så skældte løjtnanten ham frygteligt ud og truede med, at de nok skulle få ham til at melde sig. Bagefter sendte han Herbert ind at bo på en stor stue, som i forvejen var belagt med 15 Hitlerdrengene, som alle havde meldt sig frivilligt. Den første nat skulle »den helligånd« besøge vor dreng, det vil sige, at han skulde prygles af de andre; men han vidste fra mig, hvad der forestod ham, og lå på lur. Da slagsmålet begyndte i mørket, var der flere af »den helligånd«s mænd, som fik forslåede øjne og blodige næser, mens Herbert slap forholdsvis godt fra det. Den næste morgen ansatte lejrføreren så en sportstime med boksning. Vor dreng blev straks udtaget, og løjtnanten valgte personlig hans modstander, en stor 17-årig slagterdreng fra Hamburg, en af de stærkeste blandt de 400 drenge i lejren. Det var meningen, at danskeren skulle have prygl, men takket være Duborgskolens gymnastiktimer og en grundig uddannelse i al slags sport lykkedes det Herbert efter et par omgange at slå sin modstander så sønder og sammen, at han græd, og kampen blev afbrudt som »uafgjort«. Dette prøvede lejrføreren endnu flere gange med andre modstandere; men efter fortælling af to andre danske drenge, som også var der, blev de allesammen slået ud. Til sidst ville ingen mere bokse med Herbert, og de kaldte ham kun: »Boksemesteren fra Flensborg«.

Han måtte endnu gennemgå en del chikaner fra løjtnantens side. For eksempel har han uden afbrydelse måttet passe en vandpumpe, som pumpede vand op til lejren, i 36 timer, og det var kun et af de mange plagerier; men til sidst gik også de tre uger til ende + tre dages straffetillæg, fordi han ikke var mødt straks, og han kom hjem med blodige skjorter og sko uden hæle. Sådan kunne man få sine børn hjem fra den præjssiske militarismes indivielseslejr«.

Denne behandling gav stødet til, at den unge mand under ingen omstændigheder ville være tysk soldat. Derfor stak han sammen med en dansk kammerat af til Danmark, gik »under Jorden« og begge lod sig omgående indrullere i modstandsbevægelsen.

Det spændingsforhold mellem dansk og tysk, der af de fleste opfattes som gammelt og uforanderligt, har i virkeligheden i den sidste menneskealder været underkastet stærke svingninger. Indtil afstemnings-

tiden i 1920 begyndte, eksisterede der næppe noget sådant spændt forhold i Flensborg og det øvrige Sydslesvig. Disse møder bragte imidlertid sindene i affekt, og op igennem tyverne kunne man blive ved med at spore det. Da nazisterne kom til magten, blev det mindre, fordi spændingen da blev en anden, en indre tysk. Dertil kom, at nazisterne - officielt - satte en ære i at optræde korrekt over for mindretallet. Da det efterhånden som krigen skred frem, blev mere og mere klart for de fleste tyskere, hvor denne galskab bar hen, begyndte mange iblandt dem at tale højt om, at den eneste redning for dem, når de ville ud af denne evige krigstilstand, ville være at komme til Danmark. Denne tanke er måske født hos tyskerne, før nogen dansk mand har vovet at tro på virkeliggørelsen af en sådan idé. Nu har den i årene efter kapitulationen grebet flertallet af befolkningen, og selv om det skulle være en hård og træls vej, der ligger forude, vil længslen stadig gro, og håbet og tilliden vil give sydslesvigerne styrke til at gennemleve prøvelserne, så de en gang i fremtiden ved egen fri vilje kan få lov til at vende hjem.

Danmarks Frihedsråd

Af prof.. pr. med. Mogens Fog

Det er ofte og med rette påpeget, at den aktive modstand mod besættelsesmagten i Danmark som i de fleste andre tyskbesatte lande opstod ved spontane og spredte initiativer, båret frem af vidt forskellige bevæggrunde og med vidt forskellige midler som kampvåben. Fra de første svage modstandsgrupper opstod i besættelsens tidligste tid, og indtil frihedsbevægelsen spandt sit usynlige net tværs gennem hele befolkningen og landet, bevarede dette præg af spontaneitet og opdeling. Men på vejen var Danmarks Frihedsråd blevet dannet og havde samlet flertallet af nettets tråde i sin hånd, samtidig med at det udadtil, over for landsmænd, allierede og fjender, blev det kæmpende Danmarks talerør.

Rådets navn blev i besættelsens sidste faser befæstet med en auto-

Sådan kom ingen fotograf Frihedsrådet på skudhold - før sejren var vundet! Fra v.-h.: Prof. Bodelsen, prof. Chievilz, red. Schoch, red. Houmann, prof. MF Mogens Fog, MF Arne Sørensen, MF Frode Jakobsen, kontorchef Banke og MF Alfr. Jensen.

ritet både over for befolkningen og indadtil i frihedsbevægelsens organer, som ikke lader en lovlig valgt regeringsmyndigheds noget efter, og som må være et udtryk for, at det i alt væsentligt greb rigtigt i sine dispositioner og havde resonans hos ligesindede danske, der ikke alene var kampberedte, men modne og selvdisciplinerede.

Selv om der under krigen ofte skabtes overdrevne forestillinger om rådets magt og indflydelse, og selv om »Frihedsrådets ordre« blev anvendt som formular - og stundom misbrugt - over for praktiske detaljer og forhold, som det ikke havde, ikke kunne og ikke skulle have direkte indsigt med, er det dog hævet over enhver tvivl, at dette samlende organ i høj grad var medvirkende til at stimulere og retlede den danske modstandskamp og give den sin specielle karakter. I en strid, hvor intet var stort og intet småt. så sandt den mindste konkrete håndsrækning var lige så uundværlig som generelle politiske retningslinier, havde det sin betydning, at der blev skabt en forsamling, der kunne virke både som symbol og som generalstab.

Den centrale stilling, Frihedsrådet efterhånden fik i forholdet mellem Danmark og besættelsesmagten, var ikke forudset af de mænd, som grundlagde det. Ganske vist var det deres håb og deres tro, at det skulle lykkes at smede de aktive modstandsgrupper af alle arter sammen i en fælles, koordineret front, ganske vist var de besluttede på at få hele befolkningen i tale ved at træde »åbent« frem i de illegale blade - på et tidspunkt, hvor ingen lignende institution i Vesteuropas okkuperede lande havde proklameret sin eksistens. Det franske Conseil national de la resistance var ganske vist dannet nogle måneder i forvejen, men endnu ikke kendt herhjemme. Men ingen kunne i sommeren 1943 ane, at en 29. august skulle berøve landet dets officielle regering og dermed åbne vejen for en hemmelig. Den enestående statsretlige stilling, Danmark indtog i krigens sidste 20 måneder, en stat uden nogen form for ministerium, afgav en særegen basis for hjemmefrontledelsens stilling.

II

Det var modstandsbevægelsens holdning over for valget den 23. marts 1943, der gav stødet til et forsøg på at samle de aktive grupper under en fælles ledelse. På det tidspunkt var den illegale, frie presse modstandens vægtigste »våbenart«. Selv om sabotage, efterretningstjene-

ste, samarbejde med faldskærmsagenter o.s.v. allerede længe havde spillet en rolle, var det dog i bladvirksomheden, i det skrevne ord, trangen til aktiv opposition mod de fremmede først og fremmest fandt udtryk. Det var også på dette område, de største, landsomspændende grupper stod færdigorganiseret. Før valget havde de indtaget vidt forskellige standpunkter. Nogle illegale blade opfordrede til at stemme på Dansk Samling, andre til at holde sig hjemme eller afgive blank stemmeseddel, atter andre til at sætte kryds ved særlig nationalt indstillede kandidater på forskellige partilister. Denne divergens i opfattelsen måtte nødvendigvis virke svækkende på de forskellige bladgruppers fælles formål: at rejse danskerne til direkte kamp mod undertrykkerne.

I månederne efter valget søgte to af de største organisationer kontakt med hinanden, »Frit Danmark«, der siden april 1942 regelmæssigt havde udsendt sit blad, og som byggede på en række fag- og lokalgrupper, og »Studieringen«, der siden efteråret 1941 havde udfoldet en halvlegal meddelende og opinionsdannende virksomhed i såkaldte studiekredse landet over, og som nu forberedte overgang til hel illegal indsats. Gennem civilingeniør Erling Foss fik »Studieringen«s leder Frode Jakobsen arrangeret et møde med Mogens Fog fra »Frit Danmark«, og den 5. juni 1943 enedes disse tre om at søge skabt et samlende organ for så mange modstandsgrupper som muligt. I løbet af de følgende måneder opnåedes tilslutning fra »Dansk Samling«, »Danmarks kommunistiske Parti« og gennem Foss og chefredaktør Schoch fra flere »løse« bladgrupper. Sommerens begivenheder sinkede det første, konstituerende møde, 29. august kom imellem og lagde beslag på al arbejdskraften for en tid, samtidig med at adskillige mindre grupper blev revet op og måtte begynde med nye folk; men i midten af september samledes de tre initiativtagere, Åge Schoch, Børge Houmann (Kommunistisk Parti) og Jørgen Staffeldt (som foreløbig repræsentant for Dansk Samling). På forslag af Foss blev navnet »Danmarks Frihedsråd« vedtaget, og i en proklamation fastslog man som rådets mål at »organisere modstanden mod tyskerne på alle områder og med alle de midler, som står til folkets rådighed«. Samtidig afgav rådets medlemmer et »højtideligt løfte om i arbejdet for Danmarks frihed at sætte dette mål over et hvert partihensyn og enhver særinteresse« - et løfte, som både rådets medlemmer og de organisationer, de repræsenterede, troligt overholdt indtil besættelsens sidste dag.

Frode Jakobsen
F. 1906

Erling Foss
F. 1897

Aage Schoch
F. 1898

Mogens Fog
F. 1904

Mændene i Danmarks Frihedsraad (1).

Jørgen Staffeldt
1912—44

Børge Kruse Houmann
F. 1902

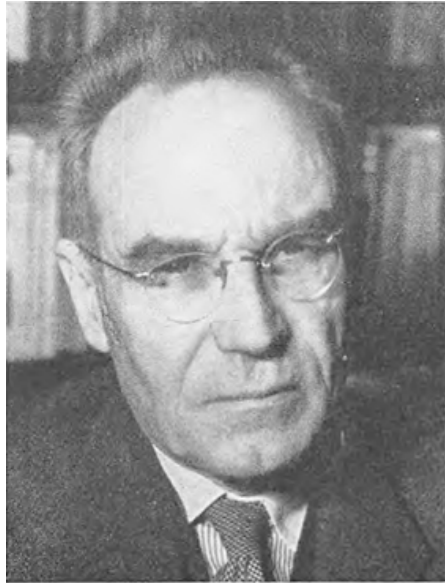

Arne Noe-Nygaard
F. 1908

Arne Sørensen
F. 1906

Mændene i Danmarks Frihedsraad (2).

Ole Chievitz
1883—1946

Hans Øllgaard
F. 1888

Carl Adolf Gottlieb Bodelsen
F. 1894

Alfred Jensen
F. 1903

Mændene i Danmarks Frihedsraad (3).

Niels Banke
F. 1907

Erik Husfeldt
F. 1901

Mændene i Danmarks Frihedsraad (4).

Af rådets oprindelige medlemmer skulle kun Frode Jakobsen opnå at følge dets arbejde uafbrudt, indtil befrielsens time slog. Allerede fra andet møde var det professor Arne Noe-Nygård, der repræsenterede »Dansk Samling«, i december afløstes han af Arne Sørensen. I slutningen af november måned blev Erling Foss arresteret en kortere tid af Gestapo, og af forsigtighedsgrunde kunne han derefter ikke deltage i rådets møder, men stod kun i indirekte kontakt. Da han i februar 1944 måtte flygte til Sverige, erstattedes han af professor Ole Chievitz. Også han måtte i »karantæne« nogle måneder, efter at han i juni 1944 havde været under tyskernes varetægt et par uger. Den 1. september 1944 blev Åge Schoch arresteret, biskop Øllgaard indtrådte i hans sted, men måtte et par måneder efter holde sig borte fra sammenkomsterne på grund af en mistydet illegal meddelelse fra Vestre Fængsel. Den 14. oktober 1944 blev Fog sat fast, i hans sted valgtes professor C. A. Bodelsen som repræsentant for »Frit Danmark«. I januar 1945 blev Børge Houmann på grund af sygdom erstattet med Alfred Jensen, Kommunistisk Parti. Selv om rådets medlemmer skiftede, rummede det således til stadighed både fremtrædende enkeltpersoner som udtryk for

bestemte åndsretninger og direkte repræsentanter for de fire organisationer, som dannede hovedhjørnenene i dets fundament.

Efter at Schoch og Fog i marts var befriet fra Shellhuset, tog de fra april atter del i arbejdet, og samtidig besluttede man at udvide medlemsantallet for at skabe en bredere basis for de sidste, betydningsfulde afgørelser. Houmann vendte tilbage, professor Husfeldt (»Ringene«) og kontorchef N. S. Banke (Dansk Samling) blev optaget.

I rådets første opråb hed det, at det rummede en repræsentant for De frie Danske i udlandet. Dette refererede til Flemming Muus, der i marts 1943 var landet med faldskærm her i landet som chef for de af de britiske Special Forces nedkastede »agenter«. Muus deltog i rådets møder, indtil han i november 1944 blev kaldt tilbage til England. Hans efterfølger, Ole Lippmann, afløste ham ved sin ankomst tidligt i 1945. Begge opfattede de sig dog først og fremmest som »forbindelsesled« til de allierede og deltog kun i ringe grad i rådets beslutninger.

I efteråret 1943 knyttede rådet Ebbe Munck, der arbejdede i Stockholm, til sig som sin repræsentant i spørgsmål vedrørende forholdet til de allierede. Munck havde da allerede længe været den centrale figur i forbindelsen over Sverige mellem hjemmefront og den frie verden. Efter at Erling Foss var flygtet over Sundet, forblev han medlem af rådet og virkede i samarbejde med Munck som dets »diplomatiske« kontaktperson udadtil.

Da der i sommeren 1944 var tale om, at Christmas Møller skulle vende tilbage til Danmark, bad rådet ham om at indtræde som medlem, så snart han ankom til landet. Imidlertid strandede planen på betænkeligheder fra engelsk side, - som bekendt brækkede Christmas Møller foden under træning til faldskærmsudspring.

I de godt halvandet år, rådet virkede, forløb dets arbejde på trods af alle arrestationer og uroligheder uden nogen afbrydelse. Dette var

Ole Lippmann (f. 1916) var i 1936 på studierejse i U.S.A, og drog herfra til Japan for at studere dette lands industri og handel. Han opholdt sig derefter i Nordkina og Rusland, gjorde i 1938 flere rejser i Europa og vendte atter hjem til Danmark. Den 9. april 1940 lå han syg efter et biluheld. Straks efter udskrivningen fra hospitalet gik han ind i skiftende illegalt arbejde og søgte efter folkestrejken i 1944 til England, hvor han indrulleredes i den engelske hær og uddannedes som faldskærmsmand. I jan. 1945 blev han Londons repræsentant i den danske modstandsbevægelse og chef for faldskærmstropperne på dansk område. Han akkrediteredes Frihedsrådet som de allieredes repræsentant, blev medlem af Kommandoudvalget og gik i illegale kredse under dæknavnene »Major Sølling« eller »Major Lund«. Efter befrielsen blev han direktør i firmaet Simonsen & Weel. Han dekoreredes i 1946 med Legion of Merit, Degree of Officer og i 1947 Member of the Order of the British Empire, Mil. Division.

kun muligt i kraft af vidtdrevne forsigtighedsforanstaltninger og et kontaktsystem, som nok nu og da kunne glippe for enkeltmedlemmers vedkommende, men som aldrig brød sammen. Rådet holdt praktisk taget aldrig møder to gange samme sted, dets medlemmer skiftedes til at skaffe lejligheder, hvis indehavere var »ukompromitterede« - og uden anelse om, hvem det var, de gav husly. Møderne fandt sted - efter forudgående telefonbesked pr. kode - mindst 1 gang ugentlig, på skiftende tidspunkter af døgnet. I afgørende situationer kunne møderne strække sig over hele dagen eller vare næsten permanente døgn i træk.

Den tone og ånd, der herskede ved disse sammenkomster, vil sikkert blive stående for deltagerne i et særligt skær. Naturligvis herskede der ofte stærke meningsdivergenser om stillingen til et eller andet problem, men kun yderst sjældent fandt de skarpe udtryk. En atmosfære af samdrægtighed og vilje til at finde frem til den løsning, som gavnede landets sag bedst, en følelse af et dybt ansvar, skabt af rådets store indflydelse og de følger, dets beslutninger kunne få, hvilede over diskussionerne. Der blev næppe nogen sinde foretaget en afstemning, man talte sig til rette, og det skal siges, at der aldrig blev vist nogen form for illoyalitet over for en afgørelse, selv om den ikke stemte med alles ønsker.

Rådet valgte ikke nogen formand. Efter at Foss de første måneder havde ledet møderne, gik hvervet på omgang mellem medlemmerne, hvilket føltes meget naturligt, da ingen i forsamlingen søgte eller ønskede større indflydelse end enhver anden.

De talrige større og mindre offentlige meddelelser og piëcer, som rådet udsendte, blev efter en diskussion om retningslinierne forfattet af en eller et par af medlemmerne, hvorefter den endelige udformning blev foretaget i et møde. Kun ved strejker og lignende akutte begivenheder konciperedes opråbene i fællesskab, hvilket ikke altid gavnede deres sproglige renhed, men til gengæld begrænsede deres omfang.

Hermed er i korte træk givet et indtryk af »Frihedsrådet«s indre virkemåde - hverken dets medlemmer eller dets arbejdsform afgiver basis for nogen dramatisk skildring, dets mænd kom fra dagliglivet og førte en naturlig og kammeratlig tone ind i denne deres særprægede virksomhed i Danmarks tjeneste.

III

Det var med en besynderlig følelse af selvbestaltethed og usikkerhed, rådet begyndte sit arbejde. Ganske vist stod fire af de bedst organiserede modstandsgrupper bag det, men det var på forhånd ingenlunde givet, at de talrige smågrupper og løse initiativer, som var aktive i kampen mod besættelsesmagten, ville bøje sig for dets beslutninger og retningslinier. Og selv om en meget stor del af befolkningen efter 29. august og ikke mindst efter jødeforfølgelserne i oktober 1943 var blevet indstillet på en langt skarpere kurs over for besættelsesmagten end »den kolde skulder«, kunne man ikke på

forhånd vide, i hvor høj grad den ville lytte til ord fra en håndfuld anonyme uden mandat. Rådet havde derfor den dobbelte opgave, dels i det skjulte at opnå kontakt med og tilslutning fra så mange modstandsgrupper som muligt, dels at skabe og befæste en autoritet over for folket som helhed og over for de frihedskæmpere, man ikke kunne nå ad organisatorisk vej.

Hvorledes denne sidste opgave blev løst, ser man bedst ved at følge de opråb og meddelelser, rådet gennem illegal presse og plakater sendte ud over landet. Der skal ikke her i større udstrækning bringes citater fra disse publikationer - de findes bl.a. samlede i »Besættelsestidens fakta«, 1. bind; men baggrunden for deres fremkomst og den virkning, de udøvede, må belyses, når Frihedsrådets virke skal vurderes.

Rådets første større henvendelse til offentligheden var piésen »Når Danmark aller er frit«, der udkom i vel over hundrede tusinde eksemplarer. Heri opridsedes et program for den første efterkrigstid, både med hensyn til genindførelsen af demokratiet, den første regerings-

Frihedsrådet første større henvendelse til offentligheden - »Når Danmark atter er frit«. - fremkom i »De frie Danske« (se Bind I) og blev derefter spredt i tusindvis af afskrifter. Ret hurtigt fik rådet dog også sit programudkast trykt. På hæftets bagside læstes: »DANMARKS FRIHEDSRÅD anmoder Dem om nøje at gennemtænke den herved fremsatte plan, og - hvis De er enig deri - udbrede og virke for de fremsatte synspunkter. En vidt strakt, om end nødvendigvis stilfærdig drøftelse vil udøve indflydelse på hele befolkningen og derigennem på ledende politiske kredses stilling, hvilket vil bidrage til at opfylde rådets hensigt: En forbedelse til tiden efter besættelsens ophør, så der så hurtigt, så ublodigt og så gnidningsløst som muligt kan blive normale, frie tilstande i Danmark«.

dannelse og opgøret med dem, der havde svigtet landets sag ved at støtte besættelsesmagten og nazismen. Det kan synes ejendommeligt, at et nyskabt kamporgan begynder sin indsats med at tage stilling til, hvad der skulle ske, når kampen var slut. Men det havde sin velovervejede motivering. Ikke alene skulle piésen virke som en advarsel til de skyldige - også dem, som økonomisk gik tyskernes ærinde - og samtidig få vaklende »neutrale« til at indse, at vi levede under en udemokratisk undtagelsestilstand, og at det efter dansk retsfølelse var strafværdigt at udnytte situationen - den skulle tillige fastslå, at rådet stod fast på et retsstandpunkt i det nødvendige opgør med landsforræderne. Dette havde en dobbelt betydning; dels var det på sin plads at bremse op for de hemningsløse forestillinger om »de lange knives nat«, som ikke så få brushoveder fablede om, dels var det endnu påkrævet at vise den del af befolkningen, både anonyme og »ledere«, som i og for sig var indstillet på aktiv modstand, men som frygtede ånden i en underjordisk kampbevægelse, at det var ansvarsbevidste mænd, der gik i spidsen. Endnu kastede vore regeringers, erhvervsorganisationers og presses tidligere propaganda mod sabotage, strejker og anden illegal virksomhed sin slagskygge over modstandsbevægelsen og dannede en vis baggrund for en Krenchels hæsblesende agitation i den tyskdirigede radio.

Man tør vist sige, at »Når Danmark atter er frit« opfyldte sin flersidede mission. Ikke alene blev den diskuteret både mand og mand imellem og i den frie presse, den virkede også som et fast holdepunkt for talrige mennesker, som havde stået usikkert over for frihedskæmperne, og den kom til at danne basis for den lovgivning, som faktisk blev gennemført efter den 5. maj, en lovgivning, hvis principper ikke i dag er alvorligt anfægtet, selvom deres håndhævelse har givet anledning til kritik og bitre debatter.

Med et opråb af 29. oktober 1943 indledtes en række udtalelser, der havde til hensigt på samme tid at stimulere folkets kampvilje og lede modstanden ind i det rette, rationelle spor. Det var enkelte aktioner af repressalieagtig natur over for besættelsesmagten, som gav anledning til denne publikation. Rådet fastslog, at enhver handling over for tyskerne skulle være rationelt begrundet og ikke præget af ren hævnthirst, af nazismens »øje for øje og tand for tand«. Derfor advarede man mod overfald og mord på tilfældige medlemmer af værnemagt og

frikorps — »hvor kampen mod tyskerne kræver afstraffelse af enkelt-personer, skal denne bevidst rettes mod ansvarlige« -, og det blev slået fast, at modstanden først og fremmest måtte føres gennem obstruktion mod tyske tvangsforanstaltninger og tysk udnyttelse af vort produktionsapparat samt ved angreb på punkter af vital betydning for besættelsesmagten, d.v.s. målbevidst sabotage, udført af specielle grupper.

I opråbet henviste rådet tillige til, at uoverlagte hævnaktioner ikke alene bevirkede kollektive straffe-foranstaltninger fra tysk side, men at de også kunne afskrække en stor del af befolkningen. Dette var udtryk for en linie, som Frihedsrådet stadig bestræbte sig for at følge: Det så som sin opgave at aktivere viljen til modstand, at vise vejen for kampen, men samtidig aldrig gå længere, end at den store del af befolkningen kunne følge og anerkende de midler, der blev bragt i anvendelse.

På visse tidspunkter kunne det let være vanskeligt med de trods alt svage meddelelseskilder, der stod til rådighed, at forklare og popularisere de våben, man måtte anse for nødvendige. Navnlig gjaldt dette, når tysk gengældelse krævede ofre - og når danske myndigheder forplumrede folkets begreber. Dette skete således, da stikkerlikvidationerne satte ind. Tidligt i Frihedsrådets tilværelse havde man diskuteret, hvorvidt det var betimeligt at nedsætte en regulær, hemmelig domstol, som det kendtes fra Polen, med det formål at dømme tyske krigsforbrydere og deres danske håndlangere til døden og derpå lade dem dræbe. Tanken blev ikke realiseret, dels fordi man ikke mente befolkningen »moden« til at anerkende et sådant skridt, dels fordi man frygtede ikke at kunne skaffe tilstrækkeligt underbygget bevismateriale til en sådan centraliseret retsvirksomhed.

Imidlertid blev sent i 1943 en række af tyskernes hjemlige hjælpere undlivet af grupper, som følte deres sikkerhed truet ved disse personers viden. Som bekendt gav det stødet til attentater på kendte nationalsindede danske. De fem samarbejdende partier, som ikke havde ladet høre fra sig, siden deres offentlige arbejde var sluttet med 29. august, følte sig da i januar beføjede til i en erklæring at tage afstand fra en attentatvirksomhed, hvor »man på grund af modstridende indstilling og anskuelser stræber hverandre efter livet«, samtidig med at man forkastede voldsmidler som politisk kampmiddel.

På et tidspunkt, hvor langt den største del af landets befolkning ikke personligt havde mærket nazismens metoder, var det i virkeligheden meget farligt, når fremtrædende folkerepræsentanter søgte at fremstille forholdene som en gensidig politisk guerillakrig. Frihedsrådet måtte derfor i sit nytårsopråb skarpt vende sig imod partiernes erklæring og stille sagerne på deres rette plads. Fra dansk modstandsside var der ikke tale om at benytte vold som politisk kampmiddel, men udelukkende om at uskadeliggøre personer, der rummede en dødelig fare, »fordi de mod høj betaling havde påtaget sig at efterspore landsmænd, der er aktive i frihedskampen, og udlevere dem til Gestapo«. »Disse stikkere«, hed det videre, »er ikke uskadeliggjort som sraf, men fordi de har forårsaget talrige menneskers fængsling og fleres henrettelse...«. I modsætning hertil var de tyske mord rene repressaliehandlinger, der trådte i stedet for de åbenlyse gidselhenrettelser i andre okkuperede lande, politiske hævmord, som ramte mennesker, hvis »skyld« over for besættelsesmagten var ganske ubevidst, ja ofte helt tilfældige.

Politikerne havde næppe fattet, at de med deres erklæring kunne bidrage til at opfylde tyskernes formål med »clearingmordene«; at skabe fornemmelse af almindelig retsløshed i det danske folk og dermed en animositet også mod frihedskæmperne. Når dette ikke lykkedes, når stikkerlikvidationerne trods de ofre, de kostede i gode mænds liv, ikke blev lagt for had i befolkningen, skyldes det sikkert den klare linie, der blev fulgt fra modstandsbevægelsens side, og den stadige oplysning, Frihedsrådet og den illegale presse bragte på dette område. Efterkrigstidens undersøgelser har fuldt ud bekræftet den forskel på hævmord og stikkerlikvidationer, som rådets nytårsudtalelse slog fast, og som det i flere senere udtalelser nærmere uddybede og udvidede til at klarlægge forholdet mellem sabotage og »Schalburgtage«.

Det tjener ikke alene modstandsbevægelsen, men i lige så høj grad folkets realitetssans til ære, at skillelinien så hurtigt blev forstået og blev opretholdt krigen ud.

Når det blev nødvendigt at skærpe forsvarsmidlerne over for fjenden, skyldtes det den kurs, besættelsesmagten slog ind på ved at gennemføre henrettelse af danske patrioter. Henrettelsernes historie i det besatte Danmark afspejlede den usikkerhed, tyskerne følte med hensyn til behandlingen af vort land. Den del af dem, som indså, at hårdhed

kun avlede større modstand, formåede i perioder at hindre dødsdomme, mens den rabiante fløj, som vi nu ved med Hitlers støtte, havde overtaget i 3 perioder: fra november-december 1943, fra april 1944 indtil den store folkestrejke omkring 1. juli og fra februar 1945, da general Lindemann skulle »ordne« forholdene, til få uger før kapitulationen.

Tværtimod, hvad nogle har hævdet både før og efter krigens afslutning, betød et resolut svar i form af skærpet modstand, at de forsigtige elementer inden for de tyske myndigheder fik baggrund for at slække overgrebene. Frihedsrådet gav åbenlyst til kende over for v. Hanneken og Best, at henrettelser og andre voldsmetoder tværtimod at lamme kampånden ville få den til at blusse op og brede sig. I to åbne breve til de nævnte herrer, et i december 1943 og et i april 1944, advarede man dem mod at fare frem, som de gjorde, - »Vort svar på tyskernes forkyndelse af skånselsløs kamp er - skånselsløs kamp«, hed det til v. Hanneken, og til Best i 1944: »De kan lade brænde, hæрге og myrde, De kan fængsle og henrette. De kan lokke eller true. Men De kan aldrig knække vor vilje og vor evne til at bekæmpe den magt, der har styrtet verden ud i krig og berøvet Danmark dets frihed«.

Men rådets hovedopgave var ikke åbne breve til tyskerne, det var en stadig retleden og opildnen af dets landsmænd. Som svar på Krenchels propaganda spredtes i slutningen af 1943 en lille »folder« i meget stort antal mellem folk uden for modstandens egne rækker; i tal og klare argumenter klarlagde man her sabotagens betydning for os selv, ikke alene ideologisk, men materielt, fordi den bidrog til at begrænse den tyske clearinggæld til Danmark, som intet fornuftigt menneske kunne betvivle, vi selv i fremtiden ville komme til at betale.

I løbet af det følgende forår udsendte rådet nogle større meddelelser af rent konkret indhold: en vejledning i illegalt arbejde, som var påkrævet på grund af meget urimeligt dilettanteri, en vejledning for befolkningen til brug i tilfælde af, at invasionen skulle foregå ved vore kyster - en mulighed, som dengang forekom mere sandsynlig end senere, og samtidig et bidrag til at holde tyskernes opmærksomhed rettet også mod vor del af »Vestvolden« - og endelig en bredere redegørelse for den danske frihedsbevægelses og rådets mål og opgaver.

På dette tidspunkt - ved indgangen til sommeren 1944 - var rådets

navn utvivlsomt fastslået i hele den danske befolkning, ligesom det havde kontakt med og blev fulgt af langt den største del af frihedsbevægelsens grupper. Når det f.eks. ved den allierede invasion i Frankrig den 6. juni opfordrede befolkning og grupper til ikke at lade sig henrive til forhastede handlinger, kunne det være sikker på at blive hørt og forstået. Men endnu havde Frihedsrådet ikke haft lejlighed til at prøve og bevise sin indflydelse i nogen akut, afgørende situation. Denne lejlighed kom ved folkestrejken, der udbrød den 30. juni 1944.

Naturligvis var denne strejke, ligesom arbejdsnedlæggelserne i sommeren 1943 et udtryk for, at en meget stor del af bybefolkningen var på kogepunktet af harme over tyskernes og landsforrædernes optræden. Som svar på en række store sabotagehandlinger havde besættelsesmagten proklameret udgangsforbud i København fra kl. 20 mandag den 26. Forbudet blev trodset, rundt om i gaderne på Nørrebro og Vestrebro tændtes om aftenen bål på gaderne, det danske politi forholdt sig passivt, mens værnemagt og Gestapopatrouiller søgte at terrorisere befolkningen til eftergivenhed ved at skyde løs i blinde. Flere mennesker blev hver aften dræbt og mange sårede. Om onsdagen meddeltes det, at udgangsforbudet var slækket til kl. 23, men ophidselsen vedblev, yorsdag aften blussede bålene til langt over midnat, og gaderne var tæt befolket i visse kvarterer, nogle sporvogne blev angrebet og væltet. Samtidig kom meddelelsen om, at Hvidstengruppen var blevet henrettet. Fredag den 30. om morgenen nægtede sporvejsfolkene at køre ud, kontorer og forretninger, værksteder og fabrikker lukkede eller undlod at påbegynde arbejdet, telefondamerne forlod deres post efter en opfordring i Telefonhuset, hvis oprindelse aldrig helt er blevet klarlagt. Omkring middag lå byen dødere hen end på nogen helligdag, de sidste husmodre hastede hjem med deres indkøb, badekarrene fyldtes med vand. Toggangen standsede. En protestdemonstration af et ganske usædvanligt omfang og en yderst ejendommelig karakter havde udfoldet sig.

Det er blevet hawdet, at strejken var resultatet af opvigleres hensynsløse agitation, at den var organiseret fra »kommunistisk« hold. Dette er ikke rigtigt. På den anden side er det naturligvis forkert at hævde, at den opstod helt spontant. Selv om en stor procentdel af deltagerne i en sådan aktion er medløbere, som blot følger trop, ville den dog aldrig kunne iværksættes, endsige blive omfattet med sympati og

Det er ikke Københavns Magistrat, der er i færd med at istandsætte en gade. Det er byens egne borgere, som under folkestrejken har brudt brolægningen op for at skaffe materiale til barrikader.

entusiasme i alle kredse, hvis der ikke var baggrund for den. Det var tyskernes overgreb, som dannede denne baggrund, men det var frihedsbevægelsens og Frihedsrådets hele målbevidste stræben og stadig fortsatte oplysning og vejledning, som gav demonstrationen omfang

og retning. I dagene før strejken havde folk fra frihedsbevægelsen tilskyndet arbejderne til at holde fast ved deres krav på 8 timers frihed og derved givet stødet til »gå tidligt hjem«-bevægelsen, som lukkede alle større industrivirksomheders porte ved middagstid. Og naturligvis var det mennesker, som gik ind for den aktive modstands linie, der rundt omkring tog initiativet til at lukke helt om fredagen. Men noget signal, nogen »hemmelig ordre« var ikke udstedt, ingen organiserede stafetter blev sendt rundt.

Frihedsrådet havde haft møde torsdag eftermiddag. Naturligvis var hovedemnet den urolige situation, men man var mest tilbøjelig til at tro, tyskerne ville ophæve udgangsforbudet helt, og at der derved ville falde ro over byen. Rådets alarmeringssystem var baseret på telefonen (hvilket naturligvis siden blev ændret), og det kunne derfor ikke sammenkaldes straks om fredagen. Men man havde for en sikkerheds skyld fastsat et mødested, hvor medlemmerne i urolige situationer skulle søge hen, hvis kontakten i øvrigt glippede. Derfor samledes en række af medlemmerne (Schoch, Frode Jakobsen, Arne Sørensen, Fog) kl. 19,30 i et lokale i Gothersgade. Her blev man hurtigt enig om at støtte strejken og søge den gennemført, indtil tyskerne, som allerede viste tegn på svaghed ved at svække udgangsforbudet, var villige til at opfylde visse krav: 1) Schalburgkorpsets fjernelse fra landet, 2) Op-hævelse af den faktiske undtagelsestilstand (spærretid, standret m.v.).

Imidlertid forlød det, at politiske kræfter havde holdt møde på Christiansborg i dagens løb, og at de meget gerne så en forhandling med rådet. En kurér blev sendt af sted, og det lykkedes ham at bevæge Wilhelm Buhl til at komme til stede i rådets møde. Han kunne straks meddele, at de offentlige repræsentanter, der havde været samlet i Rigsdagen, ikke havde fremsat noget ønske om at tale med rådet. I øvrigt fortalte han, at man havde affattet et opråb til befolkningen om at genoptage arbejdet snarest, at dette opråb ville blive trykt i et stort antal eksemplarer i nattens løb og derefter udsendt, såfremt Best kunne godkende dets indhold. Han tilføjede, at han ville tilråde Frihedsrådet at medvirke til at afblæse strejken, som kunne få uoverskuelige konsekvenser. To ting står fast, sagde Buhl, for det første, at strejken ikke vil brede sig til andre byer, for det andet, at arbejderne går i gang igen mandag morgen, hvad enten Frihedsrådet siger det ene eller det andet, - nu tager de blot weekend'en med i kolonihaverne. På spørgs-

målet om, hvorvidt man havde i sinde at kræve lempelser fra tysk side, før man udsendte opråbet, svarede Buhl benægtende, men tilføjede, at udgangsforbudet jo nok ville blive ophævet.

Rådets tilstedeværende medlemmer holdt imidlertid fast på, at man ikke kunne og ville falde den kampvilje i ryggen, som den københavnske befolkning havde vist, og aftenens ordfører formulerede rådets standpunkt ved at sige, at man oftest i det lange løb står sig bedre ved at risikere et nederlag på en rigtig parole end ved at kapitulere på forhånd under en forkert.

Efter en times diskussion forlod Buhl mødet, idet han sagde: »Ja, så må de herrer passe Deres, mens vi passer vores«, og han tilføjede med et lunt smil til Arne Sørensen, der netop havde udsendt et Niels Jyde-brev om »de gamle politikere«: »Hvad vil De i det hele taget med os gamle?«

Kort før spærretidens indtræden var rådets 1. strejkeopråb spredt ud til talrige trykkesteder, hvor det i nattens løb blev mangfoldiggjort og spredt i byen i de tidlige morgentimer.

Fra vinduerne i Gothersgade var rådets medlemmer vidne til, at tysk militær besatte kraftværket i Borgergade. Formålet blev først kendt senere på aftenen, da det gennem radioen meddeltes, at tyskerne havde lukket gas-, elektricitets- og vandværkerne for at tvinge byen til underkastelse. På mødet fredag aften forlød det, at værkernes arbejdere selv havde tænkt på at strejke, men under hensyn til de unyttige besværligheder, dette ville pålægge befolkningen, opfordrede rådet i sit opråb til at opretholde disse og andre elementære forsyninger. Begivenhederne havde altså i aftenens løb distanceret denne del af rådets proklamation. Om lørdagen afspærredes byen fra omverdenen, og rådets lørdagsopråb udvidede derfor sine betingelser for strejkens afblæsning til at omfatte åbning af værkerne og af byens tilførselsveje. Det tilføjede som krav, at der ikke måtte foretages repressalier af nogen art i anledning af strejken.

I et kort møde søndag eftermiddag deltog kun få medlemmer, idet Houmann, Arne Sørensen og Fog var blevet spærret ude fra byområdet; den sidstnævnte slap dog ved list igennem sent på eftermiddagen. Da situationen imidlertid var uændret, blev der ikke udsendt nye opråb, man stod fast på opfordringen i de to første til med usvækket styrke at fortsætte strejken, til tyskerne gav efter.

Et par timer efter at rådets møde var hævet, kom imidlertid de officielle politiske, kommunale o.a. repræsentanternes opråb frem, dels gennem politiets højttalervogne, dels ved opslag og om aftenen gennem den genåbnede radio. Som bekendt havde det udkast, Buhl refererede for Frihedsrådet fredag aften, ikke fundet nåde for Best's øjne, en enkelt passus var nu strøget, men samtidig blev det meddelt, at værkerne ville blive åbnet og byspærringen ophævet natten til mandag. Dette betød imidlertid kun, at de repressalier, tyskerne havde foretaget i anledning af strejken, var ophævet, mens de oprindelig krav om fjernelse af Schalburgkorpset og spærretidens ophør ikke var imødekommet. Rådet kunne ikke samles igen, men dets enkelte medlemmer satte sig i forbindelse med deres organisationer, således at der mandag morgen blev spredt en række løbesedler af forskellig ordlyd, men samme indhold, hvori man opfordrede til - uanset den officielle henvendelse - at fortsætte demonstrationen.

Det viste sig mandag formiddag, at denne opfordring i meget stor udstrækning blev fulgt. Samtidig blev det bekendt, at en lang række byer havde tilsluttet sig strejken, så arbejdet lå dødt i store dele af landet. Ved middagstid havde et af rådets medlemmer (Fog) en sammenkomst med departementschef H. H. Koch, som selv havde søgt kontakt. Han kunne meddele, at der i løbet af søndagen var kommet en forsonligere tendens frem i den tyske lejr, idet en »talsmand« havde henvendt sig til danske myndigheder og bl.a. frafaldet et krav om arrestation af departementschef Eivind Larsen og Eiler Jensen og lovet ophævelse af restriktionerne søndag aften, når den officielle danske opfordring til genoptagelse af arbejdet var kommet. Koch frygtede, at en fortsættelse af strejken skulle give den rabiater fløj inden for besættelsesmagten vind i sejlene og nedkalde gengældelsesforanstaltninger over befolkningens hoved. Fog svarede, at rådet næppe ville gå ind på at afblæse strejken, før yderligere løfter var givet, specielt med hensyn til ophævelse af spærretiden og fjernelse af Schalburg folkene. Koch påtog sig at meddele Svenningsen, at han havde opnået en vis forbindelse med Frihedsrådet, og at også dette ville gå ind for at standse strejken, såfremt tyskerne kunne stille disse indrømmelser i udsigt. Da Koch og Fog atter mødtes et par timer senere, kunne departementschefen meddele, at Svenningsen under en telefonsamtale med Best havde fået vished for, at indrømmelserne ville blive gjort - Schalburg folke-

ne var allerede »interneret« i Frimurerlogen, værnemagtssoldaterne havde fået ordre til ikke at beskyde civilbefolkningen, og spærretiden ville antagelig blive ophævet en af dagene. Dog kunne man af prestigemæssige grunde ikke vente nogen officiel tysk tilkendegivelse af disse indrømmelser.

Ved det påfølgende rådsmøde kl. 15,30 var ingeniør Hermann Dedichen - ligesom ved lørdagsmødet - til stede som forbindelsesled til Hedtoft og Buhl. Han kunne meddele, at Buhl kl. 17 skulle have en samtale med Best, og at der var forberedt en række ucensurerede radiotaler af Buhl, Ole Bjørn Kraft, Eiler Jensen og T. K. Thomsen, som efter radioavisen skulle rette endnu en henvendelse til befolkningen, da søndagens opråb ikke havde frugtet.

I betragtning af departementschef Kochs fortrolige - og, som det viste sig, korrekte - meddelelser, mente rådet det rigtigst at afblæse strejken. Der var ret stor sikkerhed for, at de forhold, som direkte havde fremkaldt den, ville blive bragt i orden, og mandagens forløb i København i forbindelse med meddelelserne om strejker rundt om i landet havde klart bevist, at frihedsbevægelsens paroler havde genklang i en meget stor del af befolkningen, i hvert fald i byerne.

Fra politisk side, gennem Dedichen, advarede man rådet mod at lade sin afblæsning få for meget klang af en »sejrsbulletin« - den samme betænkelighed havde for øvrigt Koch lagt for dagen -, men Frihedsrådet stod fast på, at demonstrationen kun kunne bringes til enig afslutning, hvis man åbent fastslog, på hvilke punkter tyskerne havde bøjet sig. Selv om aftenens officielle radiotalere ikke tydeligt ville angive dette, måtte Frihedsrådet gøre det i sin proklamation. Derfor hed det bl.a. heri:

»... Denne ubøjelige vilje til modstand har i dag, mandag eftermiddag, tvunget tyskerne til at gøre yderligere indrømmelser (ud over åbning af værkerne og bygrænsen. Red.):

- 1. Schalburgkorpset er fjernet fra byens gader.*
- 2. Der er afgivet tilsagn om, at tysk militær ikke længere vil skyde på sagesløse borgere.*
- 3. Sporvognsfunktionærernes krav om tidligere standsning af kørslen er efterkommet.*
- 4. Tyskerne frafalder en række tidligere fremsatte krav om repress-*

lieforanstaltninger.

5. Forhandlinger om Schalburgkorpsets fremtidige forhold er i gang.

6. Det forventes, at spærretiden i København snart vil blive hævet.«

Hermed opfordrede rådet til genoptagelse af arbejdet, således at alle virksomheder kunne være i gang onsdag morgen.

Dette opråb blev afleveret til trykkestederne, en time inden radiotalerne kom til mikrofonen. Selv om deres ord utvivlsomt gjorde et stort indtryk, er der ikke tvivl om, at en opfordring fra Frihedsrådets side til at fortsætte strejken ville have resulteret i, at største delen af byens industrielle virksomheder, byggearbejder etc. ville være forblevet standset flere dage længere. Det var imidlertid meget vigtigt at oprettholde den enighed og det sammenhold, der havde præget befolkningen i hovedstad og provins i de foregående fire dage, og det viste sig fuldt begrundet at proklamere strejken som en sejr, en af krigstidens mærkværdigste våbenløse sejre, i betragtning af, at kun ét af de fremsatte krav ikke blev varigt opfyldt: Schalburgkorpset blev ikke fjernet fra landet og kun midlertidigt fra København. Men det nåede ikke igen at udfolde sig så provokatorisk som før, ikke før det blev afløst af HIPO. Yderligere ét resultat kunne siden hen noteres: Henrettelserne blev indstillet i 7 måneder - hvorved antagelig er sparet adskilligt flere menneskeliv end folkestrejkenes beklagelige tab.

Den store folkestrejke omkring 1. juli var en vigtig milepæl i Danmarks frihedskamp. Den viste tyskerne, at deres modstandere ikke alene var en lille, organiseret flok, men at frihedsbevægelsens ledelse havde hele folket i tale, den gav danskerne selvtillid og mod på at sætte sig kraftigere op mod undertrykkerne end før, og endelig åbnede den vejen for et samarbejde mellem Frihedsrådet og politikerne, som satte spor i landets ledelse både før og efter befrielsen.

Samtidig blev den forløber for en række protestdemonstrationer, som prægede den følgende periode. Den 12. juli og den 29. august standsede alt arbejde atter på Frihedsrådets opfordring, idet der landet over gennemførtes en 2 minutters stilhed til minde om strejkens og frihedskampens faldne. Ikke alene virkede disse stille stunder som en gribende manifestation over for besættelsesmagten, de skabte også uro og irritation hos ledende tyskere, hvoraf flere over for fængslede har udtrykt deres forbløffelse - og stiltiende respekt for -, at en anonym

ledelse i så høj grad havde folkets gehør.

Foruden enkelte lokale arbejdsstandsninger i provinsbyer gennemførtes i august og september folkestrejker, der både omfattede hovedstaden og talrige andre byer, og som praktisk taget blev gennemført lige så gennemgribende som julistrejken. Midt i august blev det bekendt, at 11 fængslede danske patrioter var blevet myrdet af Gestapo som hævn for en stikkerlikvidation. Den 15. om morgenen besluttede Frihedsrådet at opfordre til en 24 timers proteststrejke imod denne terrorhandling. Det var den eneste lejlighed, hvor rådet »stampede strejken op af jorden« - i alle andre tilfælde drejede det sig om at støtte og udvide spontane arbejdsnedlæggelser. Men også denne gang blev appellen fulgt; allerede da rådsmedlemmerne ved middagstid forlod mødet, begyndte butikker og værksteder at lukke, arbejderne på B. & W. og andre større fabriksanlæg havde allerede nedlagt arbejdet ved 8-tiden om morgenen efter en underhåndsopfordring fra rådets side, og som sædvanligt var det de store arbejdspladsers, særlig B. & W.'s, holdning, der blev bestemmende for den øvrige by.

Efter denne demonstration bebrejdede man fra politisk side rådet, at det ikke denne gang havde søgt kontakt på forhånd gennem kontaktudvalget (som skal omtales senere). I betragtning af det samarbejde, der havde udviklet sig siden julistrejkenes dage, fandt Frihedsrådet det rimeligt, så vidt tiden tillod det, at søge kontakt med politiske kredse, når større afgørelser af denne art skulle træffes, uden dog at ville lade sig binde til at følge de henstillinger, politikerne måtte komme med. En sådan situation indtraf sent om aftenen den 16. september. Rådet havde møde, men på grund af sygdom og andre forhindringer var kun Frode Jakobsen, Muus og Fog til stede, da det blev oplyst, at de første større deportationer havde fundet sted fra Frøslev til tysk koncentrationslejr. Der var i eftermiddagens løb etableret strejke, også af jernbanepersonalet, i Sønderjylland. I nattens løb opnåedes et møde med Buhl, Hedtoft og H. C. Hansen. Det blev til en hed diskussion både om betimeligheden, omfanget og varigheden af proteststrejken, - en af de politiske repræsentanter udtrykte sit syn således: »Strejken bør være så begrænset og så kortvarig som muligt!« Imidlertid enedes man om at proklamere en 24-timers arbejdsstandsning fra følgende dag, lørdag middag, til mandag kl. 12, og med undtagelse af jernbane-, telefontrafik og livsnødvendige forsyninger.

Karakteristisk nok kom denne strejke uregelmæssigt i gang, fordi arbejderne på B. & W. på grund af Houmanns fravær ikke havde fået det sædvanlige forvarsel om, at løbesedlerne var ægte. Til gengæld blev dens afslutning midt på en hverdag - et tidspunkt, der var fastsat som et kompromis! - af en ejendommelig virkning: Kort for sirenesignalet blev byens gader pludseligt befolket stærkere end i de sædvanlige morgentimer, fordi alle stiledede mod deres arbejdssted på samme tidspunkt. På slaget 12 gik hjulene i gang.

Imidlertid skulle arbejdet denne gang kun fortsætte i et døgn, takket være et nyt tysk overfald, et af krigens mest dramatiske, politiets internering. Næppe var den falske luftalarm blevet afblæst den 19., før butikker, kontorer og fabrikker blev forladt, sporvognene kørte i hus, og barrikader og vejspærringer skød op rundt i gaderne.

Rådets medlemmer søgte hurtigt sammen på et forud aftalt mødested, hvor imidlertid en del af medlemmerne så sig lukket inde i et hus, der samtidig blev gennemløst af uniformerede tyske politisoldater, mens andre medlemmer stod på gaden og forgæves ringede kalde-signalet. I løbet af nogle timer etableredes nyt møde i en anden lejlighed, man opnåede gennem kontaktudvalget en kort konference med politikerne og besluttede at begrænse strejken til den samme og den følgende dag. Under hensyn til tyskernes skærpede kurs ansås det for nytteløst at opstille krav.

Og hermed var folkestrejkerens periode som demonstrationsvåben - bortset fra nogle spontane, lokale undtagelser - slut. Kort efter opfordrede rådet befolkning og modstandsbevægelse til ikke at lade sig provokere - tyskernes stærke mand på dette tidspunkt, general Pancke, havde planer om på ægte nazistisk manér at opvigte ubesindige aktioner, for derved at kunne slå hårdt ned med massakrer og brande. Omtrent samtidig advarede Frihedsrådet i en fortrolig skrivelse til den illegale presse og lokalkomiteerne mod at misbruge strejkevåbenet, der havde opfyldt sin hensigt: at skabe fællesfront og vise fjenden danskeres beslutsomhed i modstanden. Ethvert våben sløves ved overdreven brug, og faren for repressalier var større end nogen sinde; som det hed i et opråb den 29. september: »Vi skal gøre alt for at svække fjenden, men ikke unødigt skade os selv«.

Tyskerne har med Henblik paa 29. August trukket store Styrker Militær og Polititil Landet, idet de regner med, at Befolkningen vil benytte denne Dag til Demonstrationer, som kan give Tyskerne den formelle Anledning til Iværksættelse af et Blodbad, hvis Konsekvenser er uoverskuelige. Dette må ikke ske. Vi viger ikke tilbage for Kampen, men vi vil selv bestemme Dagen. Modstandsbevægelsens Styrker skal saa vidt muligt bevares intakte til det endelige Opgørs Dag.

DANMARKS FRIHEDSRAAD paalægger derfor det danske Folk, som saa tappert og modigt har baaret Kampens Byrder:

Giv ikke Tyskerne Anledning til at anvende deres Tropper den 29. August.

Vær koldsindige og rolige. Husk, vi har aldrig søgt Kampen for Kampens Skyld.

Vær paa Vagt overfor nazistiske Provokationer. Hvis Tyskerne begynder at skyde, saa undgaa Opløb. Gaa saa vidt muligt i Hus, og undgaa saa vidt muligt uønskelige Blodsudgydelser.

Fortsæt Forberedelserne til det endelige Opgør. Vis Smidighed og Forståelse af Kampens Betingelser. Overlad aldrig Initiativet til Tyskerne, men vær agtpaaagivende og beredt til at slaa til, naar og hvor det maatte kræves, saaledes som det hidtil har været Tilfældet.

Idet DANMARKS FRIHEDSRAAD sender sin Hilsen til alle Patrioter i tyske Fængsler og Koncentrationslejre, idet vi mindes alle dem, der er henrettet eller myrdet og alle dem, der faldt i Kampen d. 29. August og senere, og udtaler vor inderligste Deltagelse med deres Efterladte, opfordrer vi hele det danske Folk i By og paa Land til at højtideligholde den 29. August ved

2 MINUTTERS STILLHED TIRSDAG KL. 12 MIDDAG

Roligt og værdigt vil vi mindes vore Faldne og Indespærrede og tavst bekræfte Viljen til med uformindsket Styrke at besvare kommende tyske Overgreb med enige og besluttsomme Modangreb og sejgt holde ud, hvad der end sker, til Sejren er vundet, og vort Fædreland paany er frit og uafhængigt.

Danmark, August 1944. DANMARKS FRIHEDSRAAD

Frihedsrådets opråb i anledning af årsdagen for den 29. aug. 1943.

Også en lang række offentliggjorte udtalelser i det følgende halvår havde mere præget af bekendtgørelser fra en lovlige myndighed end af opråb fra en illegal ledelse. Rådet gav anvisning til tjenestemænd og luftværn om at fungere videre, det afstak i flere udsendelser retningslinierne for medvirken i den tysk-kontrollerede radio, advarede mod falsknerier, foretaget i Frihedsrådets navn, proklamerede dødsstraf for organiserede modstandsfolk, der deltog i røverier o.lign., og viste i det hele taget befolkningen som helhed og bestemte fags udøvere til rette i den vanskelige skelnen mellem ret og vrangt i detailforhold over for besættelsesmagten.

Fra midten af september 1944 udsendtes regelmæssige kommunikationer om frihedskæmpernes angreb på krigsvigtige tyske mål landet over. Denne meddelelsesform, som var inspireret af den franske Maquis-ledelses militært prægede bulletiner, havde flere formål. Den skulle fastholde og styrke kampviljen og forståelsen af sabotagens betydning indadtil, den skulle vise verden, at også vort land besad en organiseret underjordisk hær, der gjorde sin målbevidste krigsindsats, og den skulle endelig fastslå, hvilke handlinger frihedsbevægelsen havde ansvaret for, således at man ikke uberettiget tilskrev den Schalburgtage eller nytteløse angreb på besættelsesmagten.

I de sidste uger før den tyske kapitulation kom der en standsning af rådets henvendelser til det offentlige. Indre opgaver beslaglagde arbejdskraften - den sidste afpudsning af de civile og bevæbnede styrker før den åbenlyse krig, man måtte indstille sig på at gå ud i før Hitlers endelige nederlag, forberedelse af regeringsdannelsen efter landets befrielse, organisation af arrestations- og bevogtningsopgaverne. Men i de sidste hektiske dage, før undertrykkernes skæbne endeligt blev besluttet den 5. maj, lød Frihedsrådets stemme atter over hele Danmark. Først og fremmest lagde det al sin autoritet i vægtskålen både over for modstandsbevægelse og folk for at mane til besindighed og regelret opførsel over for landsforrædere og fjendernes formationer, så opgøret ikke skulle besmittes af de metoder, vi havde bekæmpet. Samtidig blev der - den 3. maj - på tysk rettet et opråb til samtlige besættelsesmagtens civile og militære personer i landet, hvori rådet krævede, at de skulle nedlægge deres våben og trække sig tilbage til kaserner og andre beslaglagte bygninger og lejre for der at kapitulere over for modstands-

således som det er skildret af Børge Outze i dette værks III. bind. Men rådet opnåede tidligt kontakt med de større grupper, der loyalt bøjede sig for de almindelige anvisninger, man fandt det påkrævet at give. Dette var således tilfældet, da rådet i de første dage af januar 1944 besluttede at standse eller i hvert fald begrænse angreb på krigsvigtig industri. Baggrunden herfor var en diskret henstilling fra de allieredes generalstab i England om at forcere oprettelsen af bevæbnede styrker til brug ved en invasion. Der blev endog sat en tidsfrist på et par måneder, en bestemt dato i marts, inden hvilken de skulle være kampklare. Hovedkvarteret udbad sig absolut tavshed om denne henstilling, og det er endnu uklart, om man virkelig havde forberedt planer om en forårsinvasion, som eventuelt kunne komme til at berøre Danmark, eller om man blot på denne måde ville stimulere modstandsbevægelsens aktivitet - eller om det var en finte, beregnet på i kraft af den menneskelige meddelelsestrang at nå frem til tyskerne og bringe usikkerhed i deres rækker. Uanset hvilken højere visdom der lå bag dette »top-top-secret«-mærkede telegram, faldt det godt sammen med vore egne ønsker om at dysse tyskerne lidt til ro, mens undergrundshærens stamme blev hvervet og stillet op. Det var spændende at se, i hvor høj grad denne første almindelige »ordre« til usynlige sabotører ville blive fulgt. Ganske vist havde man god forbindelse til de største københavnske trupper, men man kunne ikke være sikker på, at meddelelsen ville sive ud ad uransagelige veje til alle virksomme folk i dette arbejde. I begyndelsen af januar lød bragene livligere i hovedstaden end nogen sinde og fremkaldte for første gang mishag og uro hos de implicerede rådsmedlemmer, som fik anfægtelser med hensyn til deres autoritets rækkevidde. Men efterhånden stilnede bragene af, og der var faktisk usædvanlig ro i sabotageområdet, indtil rådet i slutningen af marts - efter at de militære forberedelser var i gænge og muligheden for en tidlig invasion forduftet - vedtog atter at sætte ind med angreb på krigsvigtig industri. Fra omkring april 1944 tog sabotørerne fat igen, men deres arbejde blev fra nu af mere systematisk. Gennem forbindelser i udenrigsministeriet og andre steder skaffede rådsmedlemmerne oversigt over, hvilke fabrikker m.v. der leverede de største og væsentligste produkter til Hitlers krigsførelse, og det blev indskærpet grupperne at koncentrere sig om disse mål i stedet for at ramme værnemagere i flæng. Navnlig ville man ikke i for høj grad spille krudtet på den industri,

som fremstillede varer til den tyske civilbefolkning, idet man mente krigsafslutningen så nær, at disse leverancer ikke kunne spille nogen væsentlig krigsforlængende rolle. Yderligere var det netop ødelæggelser indenfor sådanne brancher (skotøjsfabrikation, tekstilindustri o.l.), der kunne komme den danske befolkning til direkte skade.

Samtidig indskærpede rådet den retningslinie, at angreb på tyske befæstningsværker eller tyske militær- og civilpersoner var uhensigtsmæssige, bortset fra ganske specielle undtagelser, fordi de ikke kunne antage dimensioner, som øvede nogen som helst indflydelse på besættelsesmagtens krigspotens, men derimod let kunne nedkalde unødige repressalier over danskernes hoveder.

Atter her - som i spørgsmålet om stikkerlikvidationer - måtte en ansvarlig ledelse omhyggeligt veje fordele op mod ofre - en vurdering, der virkede som en af frihedskampens tungeste byrder, og hvis resultat ikke altid blev accepteret blankt af alle vore folk.

En ganske lignende situation kom til at foreligge efter 25. april, da tyskerne gennem Bests mund lod Danmark vide, at den genoplivede sabotage ville blive besvaret med en ny bølge af henrettelser. I virkeligheden var det gidselmord, Best her proklamerede, idet han gjorde fængslede og dødsdømte frihedskæmperes skæbne afhængig af, om der forekom nye sabotagehandlinger. Mennesker, hvis egne gerninger over for tyskerne ikke i sig selv ville medføre dødsstraf, blev skudt som straf for deres frie kammeraters kamp. Det var en hård belastning at træffe beslutning om at fortsætte og skærpe angrebene, fordi man vidste, hvem der måtte undgælde derfor, ja ofte kendte dem personligt. Men det føltes som en tvingende nødvendighed, når krigen skulle føres. At kapitulere på dette punkt ville være at kapitulere overalt, fordi modstanderne nok skulle vide at udnytte vor svaghed her og fortsætte metoden på andre områder. Og det blev da også tyskerne, som måtte give køb, idet de efter folkestrejken omkring 1. juli så sig tvungne til for lang tid at opgive henrettelser, til trods for stadig stigende modstand.

Fra sommeren 1944 og til krigens afslutning blev rådets indflydelse på sabotagen af en nogen anden art end tidligere. Industri-sabotagen fortsattes, men samtidig tog jernbanesabotagen fart. Den var i sommeren 1943 gennemført i nogen grad, navnlig af grupper, som Special Forces's herværende repræsentanter havde oprettet. Men man havde lagt den i dvale, så længe transporterne gennem Danmark var af un-

derordnet betydning. Efter invasionen i Frankrig fik den den største betydning og blev i stor udstrækning underlagt det allierede hovedkvarter i direkte samarbejde med de væbnede styrkers kommandoer.

Både for den »civile« og den militære sabotage gjaldt det således, at Frihedsrådets indflydelse i første række gjaldt »strategien«, mens den praktiske taktik og udførelse lå i hænderne på andre organer. I en lignende position stod rådet til våbenleverancerne og nedkastningerne. Allerede før modstandsbevægelsen var organiseret under en fælles ledelse, nemlig i marts 1942, havde den første forberedte modtagelse fra Special Forces i England fundet sted, idet de 3 faldskærmsjægere Rottbøll, Mikkelsen og Johannsen blev modtaget nord for Jyderup af forretningsfører Eigill Borch-Johansen. I de følgende år udførte faldskærmsfolkene, først under Rottbølls, senere under Mogens Hammers og Flemming Muns's ledelse et stort arbejde for at organisere modtagergrupper og nedkastningssteder over hele landet. Det blev forberedelsen til den udstrakte virksomhed, som udfoldedes, efter at man fra det allierede hovedkvarter i løbet af 1943 havde fået så megen tillid til den danske modstandsbevægelses styrke, at man stillede større mængder af våben og mandskab til disposition. Nogen direkte forbindelse hermed havde Frihedsrådet ikke. Leveringen af udrustning; ad søvejen blev fortrinsvis organiseret af Hærens Efterretningsvæsen i løbet af 1944, men var fra første færd underlagt kontrol af Frihedsrådets Kommandoudvalg.

Flygtingetransporterne blev som bekendt først organiseret i større skala under jødeforfølgelserne i oktober 1943. De blev opretholdt og udbygget til en storstilet »rederivirksomhed« under krigens videre forløb, men forblev selvstændige organisationer, der dog i stigende grad havde kontakt med rådet og dets organer, således at en betryggende kontrol kunne udøves over for de rejselystne.

Det er allerede tidligere omtalt, at Frihedsrådet i sin nytårsudtalelse 1944 tog et klart standpunkt til stikkerlikvidationerne. Man afviste at skabe en central domstol, der kunne tage stilling til enkelttilfælde, men indprentede både offentligt og underhånden de aktive grupper kun at uskadeliggøre besættelsesmagtens håndlangere, når de betød en utvivlsom fare for modstandsbevægelsen, og når deres skyld måtte anses for fastslået. Efter udbygningen af de væbnede grupper under kommandoudvalgets ledelse blev beslutning om likvidationer dog sta-

dig oftere truffet af mere overordnede organer, og både i tilslutning til styrkerne og inden for de større sabotagesammenslutninger dannedes særlige likvidationsgrupper, som arbejdede under ordre. Men rådet som sådant holdt sig også på dette område til de almindelige retningslinier og overlod udførelsen til dem, der havde bedst betingelse for at bedømme de pågældende forhold.

Det første direkte underorgan, Frihedsrådet nedsatte, var M-udvalget, der oprettedes i januar 1944. Dets opgave var at tilrettelægge opstillingen af en illegal hær og bevæbne den. I modsætning til modstandsbevægelsens andre bestanddele var således de væbnede styrker fra første færd oprettet af og underlagt rådet. Hele denne side af frihedskampen skildres af Frode Jakobsen andetsteds i dette bind, hvorfor den her kun kort skal berøres. Oprindeligt var rådet ikke repræsenteret i udvalget, men fra marts 1944 deltog Fog i møderne, og da det forberedende arbejde var afsluttet, og M-udvalget blev erstattet af kommandoudvalget, knyttedes forbindelsen endnu nærmere, idet foruden Flemming Muus både Fog og Frode Jakobsen indtrådte. Indadtil blev det en af Frihedsrådets største opgaver gennem disse to udvalg at samarbejde alle bestræbelser på at skabe en virkelig effektiv og våbenfør organisation, som kunne træde i funktion i tilfælde af åben krig i landet, og ikke mindst at smelte forskelligartede interesser og livsindstillinger sammen til en helhed. Gensidig mistro mellem civile og militære og mellem folk af forskellige politiske anskuelser voldte ofte kvaler. Intriger og konflikter med hensyn til våbenfordeling og kommandoforhold kunne ikke undgås - det krævede stadig opmærksomhed og stadigt diplomati at få alt føjet sammen, men der var i de øverste instanser en absolut vilje til at lade særinteresserne træde i baggrunden, således at enheden trods alt blev skabt. I virkeligheden blev kommandoudvalget en myndighed af stor effektivitet, som også uden støtte og samarbejde med SHAEF var i stand til at manøvrere med vore hjemlige styrker.

Det næste udvalg, Frihedsrådet oprettede, tog sigte på en koordinering af den illegale presse. Allerede fra sin start havde rådet direkte indflydelse på tre af de mest udbredte organer: »Frit Danmark«, »Land og Folk«, hvis redaktioner direkte var repræsenteret, og »De Frie Danske«, som opretholdt en stadig forbindelse, først gennem Foss, senere gennem Schoch og derefter Fog. Men navnlig efter 29. august så en lang række nye blade dagens lys, og andre fik nye ledelser. Fra disses

side blev der i efteråret 1943 opponeret kraftigt imod, at Frihedsrådet udtalte sig på hele modstandsbevægelsens vegne, når en betydelig del af pressen ikke kunne øve indflydelse på de beslutninger, man tog. Det var naturligvis umuligt at skabe en virkelig repræsentativ forsamling af alle illegale initiativer; ikke alene ville den blive omfangsrig og besværlig at arbejde med, men den ville også frembyde en urimelig stor risiko for alle parter. Man prøvede at opretholde en stjerneformet forbindelse med de vigtigste redaktioner gennem rådets forskellige medlemmer. men det fik et tilfældigt og for bladene utilfredsstillende præg.

Den endelige løsning fandtes i februar-marts 1944, da bladudvalget blev dannet. Det bestod i sin første sammensætning af to rådsmedlemmer: Arne Sørensen og Mogens Fog, samt redaktør Niels Jørgensen (»Hjemmefronten«), redaktør Peter de Hemmer Gudme (»Nordens Frihed«), stud. jur. Bent Jørgensen (»Fri Presse«) og redaktør Børge Outze (»Information«). Niels Jørgensen, Gudme og Bent Jørgensen optrådte her ikke alene på deres egne blades vegne, men som repræsentanter for hver sin gruppe blade, der dannede særlige underudvalg. Både disse og hovedudvalget holdt ugentlige møder, hvor alle aktuelle spørgsmål og retningslinier blev drøftet. Underudvalgene fremsatte deres synspunkter over for rådets medlemmer, som førte dem frem til diskussion i rådsmøderne og omvendt lod kritik over for enkelte blades holdning gå til rette vedkommende. Det er hævet over enhver tvivl, at denne smidige samarbejdsform fik den største betydning. Uden at ensrette den frie presse og derved udslette de skel, som dens forskelligartede natur gjorde rimelige, opnåede man en enighed i det væsentlige og en fasthed i fremførelsen af modstandsbevægelsens krav og opfordringer, som bidrog til at samle befolkningen - og som irriterede og imponerede tyskerne.

I akutte situationer var bladudvalget et hurtigt distributionsorgan for rådets opråb. Naturligvis skyldtes dette navnlig »Information«, hvis fortræffelige organisation og store udbredelse »om »bureauorgan« for næsten alle grupper i og uden for pressen muliggjorde en næsten øjeblikkelig spredning både til ind- og udland af de paroler, Frihedsrådet udstedte. På sådanne store dage, ventede kurerer til fastlagte tider på forskellige gadehjørner, og næppe var et opråb skrevet i en eller an-

den Lejlighed, før Rådets Medlemmer spredtes for at opsøge hver sin tillidsmand. Ofte måtte møderne standses, for at man kunne meddele kontakterne, at der endnu ikke forelå et resultat; som på en bladredaktion fik man bebrejdelser fra trykkeriernes side over forsinkelsen, intet kunne nås, hvis ikke manuskriptet forelå med det samme, o.s.v., o.s.v. Det var i mange tilfælde under et sådant hektisk tryk, Frihedsrådet måtte formulere sine udtalelser.

Efterhånden blev bladudvalgets betydning endnu større, idet det blev en slags clearingcentral for alle hånd praktiske meddelelser mellem råd og grupper landet over. Også her var det »Information«, som udrettede mest. Gennem henvendelser i spalterne under bestemte numre og gennem breve til »Information«s berømte postboks opretholdtes en daglig kontakt til talrige sider. Fra sommeren 1944 kunne rådet hver dag afhente en hel pakke skrivelser og breve af vidt forskelligt indhold - og værdi. Da Fog blev arresteret, havde han netop hentet dagens post, og dens indhold - med mange overskrifter: »Til Frihedsrådet« - vakte en forståelig begejstring hos Gestapo folkene. Den kølnedes dog hurtigt, da ingen af de pågældende breve indeholdt navne og adresser eller andet forståeligt for uindviede, og modtageren overbevisende kunne erklære ikke at vide, hvem kodenumrene dækkede.

Trods arrestationer og udskiftninger vedblev bladudvalget indtil besættelsens sidste dag at være et af frihedskampens vigtigste instrumenter. Gennem flere omskiftende former endte det med at bestå af Arne Sørensen, cand. jur. Per Markussen, stud. jur. Otto Borch, stud. jur. Bent Brier og antikvarboghandler Kaaber.

I sommeren 1944 besluttede Frihedsrådet at yde et bidrag til en hurtig gennemførelse af efterkrigstidens specielle lovgivning ved at forberede og formulere en række lovforslag, der kunne danne grundlaget for diskussionen, straks efter at friheden var genvundet. Allerede i dets første pièce: »Når Danmark atter er frit« var grundprincipperne for retsforfølgelsen mod landssvigerne blevet anslået, men man fandt det ønskeligt at give disse synspunkter en fastere form. Som naturligt var, blev den senere justitsminister, overretssagfører Busch-Jensen, der havde deltaget i udarbejdelsen af piécen, leder af dette arbejde; Det juridiske Udvalg kom yderligere til at bestå af landsretssagfører Carl Madsen, højesteretssagfører Ejvind Møller, fuldmægtig Kjeld Lund-

gren, kontorchef Banke og direktør Ebbe Groes. Lige indtil befrielsen virkede disse sagkyndige i forskellige kombinationer, og det lykkedes dem at skabe et helt kompleks af forslag vedrørende straffelovstillæg, tillæg til retsplejeloven, konfiskation af værnemagergevinster og erstatninger til frihedskampens ofre. Dette forberedende arbejde var i særlig grad påkrævet her i landet, fordi vi ikke - som de fleste andre besatte lande - havde kompetente myndigheder uden for landets grænser. Selv om forslagene måtte fremtræde i mindre autoritativ form, end hvis en flygtet regering som den norske eller en repræsentativ forsamling som den franske i Nordafrika havde ansvaret for dem, havde de dog det fortrin, at de blev udarbejdet af jurister, som levede i selve det besatte land, og derfor forenede faglig viden med en personlig erfaring om besættelsens vilkår og den spontane retsfølelse, der formede sig i folket.

De fremsatte forslag bærer da også præg heraf. Selv om de under deres passage gennem regering og Rigsdag blev underkastet adskillige ændringer, og navnlig værnemagerlovene kom til at fremtræde i en betydelig mildnet form, blev de dog afgørende for retsopgøret efter befrielsen. Allerede før 5. maj blev de vigtigste forslag drøftet mellem repræsentanter for Det juridiske udvalg og jurister, udpeget fra politisk side (kontorchef Herfelt, civildommer Harald Petersen og

Carsten Høeg (f. 1896) blev student i 1914 og cand. mag i klassisk filologi 1921. I 1925 tog han doktorgraden på en afhandling om den græske nomadestamme Sarakatsanerne og ansattes året efter som professor i klassisk filologi ved Københavns Universitet. Hans omfattende studier i nygræsk skaffede ham 1937 doktor-titlen h.c. ved universitetet i Athen, 1941 blev han medlem af Videnskabernes Selskab og 1942 af Vetenskaps-Societeten i Lund.

Niels Busch-Jensen (f. 1886) tog adgangseksamen til Polyteknisk Læreanstalt i 1902, lagde derpå studierne om, blev student i 1904 og cand. jur. i 1911. Han nedsatte sig i 1914 som overretssagfører i København, valgtes 1920 til sekretær i Det danske Sagførersamfund og indtrådte 1945 som justitsminister i det andet ministerium Buhl. Ved oktobervalget s.å. blev han socialdemokratisk repræsentant i Folketinget.

folketingsmand, landsretssagfører Hasle). Nogen principiel divergens bestod ikke mellem disse to parter, og også under den senere behandling i regering og Rigsdag vandt forslagernes hovedlinier tilslutning fra alle partiers side. Den kritik, som navnlig senere er rettet mod den særlige lovgivning, har været præget af formelt og dogmatisk juristeri og er rejst af kredse, som besættelsestidens begivenheder var gået over hovedet, og som i virkeligheden ikke fattede nødvendigheden af et opgør med nazismens soudenører. Dog har også modstandsbevægelsens yilhængere givet udtryk for utilfredshed, men denne vedrørte hovedsagelig den måde, hvorpå lovene blev fortolket og forvaltet. Tilbage-skuende kan man erkende, at der kunne være skabt et endnu mere velegnet instrument i opgørets tjeneste, men det berører ikke den store betydning af det forberedende arbejde, der på dette område var gjort før befrielsen. Det bidrog til den rolige overgang fra krig til fred, som trods alle småskærmydsler prægede sommeren 1945.

Lige så væsentlig i denne henseende blev arrestationsudvalgets indsats. Det blev nedsat sent på sommeren 1944 og bestod af Frode Jakobsen som repræsentant for rådet, landsretssagfører Carl Madsen, politiinspektør Holten (efter politiets arrestation), vognmand Nørup, der efter sin arrestation blev erstattet med prokurist Villadsen, kriminalassistent H. C. Andersen og prof. Carsten Høeg. Under sidstnævntes direkte ledelse skabte udvalget Centralkartoteket, hvori optoges alle personer, hvis adfærd under besættelsen gav begrundet mistanke om samarbejde med tyskerne. Oplysningerne blev dels indhentet ved gennemgang af hjemlig nazistisk presse m.v., dels ved meddelelser gennem grupperne landet over. Et stort »personale« arbejdede forskellige steder i København på at gennemgå og registrere ca. 40.000 persons forhold, og de, der måtte antages at være farlige for den offentlige sikkerhed i tilfælde af krig i landet eller omkring et tysk nederlag, blev ikke alene opført på kartotek kort, men deres personalia tilstillet særlige arrestationsgrupper landet over.

Hvor vel gennemført dette arbejde var ved befrielsen, fik man at se, da interneringerne fandt sted i maj 1945. De, som siden hen så stærkt har kritiseret denne forholdsregel, har enten glemt eller ikke forstået situationen, som den lå i besættelsens sidste periode. Som folkestemningen

var, kunne man med rette frygte en »de lange knives nat«, hvor lovløst myrderi ville give afløb for mange års opsøret raseri over for dem, som direkte eller indirekte var medansvarlige for undertrykkernes terror. På den anden side var at vente, at nazisterne i deres tøjlesløse harme over nederlaget ville hævne sig blodigt på befolkningen. Når begge disse ulykker blev undgået, skyldes det utvivlsomt den prompte indgriben fra modstandsbevægelsens side på grundlag af arrestationsudvalgets forberedelser. Selv om det i de første dage efter 5. maj kom til skudvekslinger på gaden, hvor nazistiske snigskytter dræbte tilfældige mennesker, og selv om interneringerne ikke overalt forløb så værdigt, som det var tilsigtet, er hovedsagen dog, at betydeligt værre forhold ikke indtrådte, forhold, som ikke alene ville have kostet et langt større tab af menneskeliv, men også have skæmmet hele befrielsesakten.

Det er senere ikke af alle forstået, at internering ikke i sig selv var nogen domfældelse. For at opnå formålet gjaldt det om at sikre sig alle de personer, om hvem man med føje kunne vente, at de på den ene eller anden måde ville modvirke en hurtig genoprettelse af retsstaten Danmark. Spørgsmålet om, hvorvidt deres holdning gjorde dem strafskyldige i lovens forstand, kunne først afgøres, når retsopgørets love var vedtaget på forfatningens grundlag. At man ikke overalt i begyndelsen kunne byde de internerede passende opholdsbetingelser, og at det for manges vedkommende trak længe ud, før deres sag blev undersøgt, skyldtes ene og alene besættelsesmagten, som havde sat vort politi ud af spillet og beslaglagt bygninger, forsyninger o.s.v.. så en illegal forberedelse var yderst vanskelig.

Det er et bevis for den omhu og effektivitet, hvormed arrestationsudvalget og dets hjælpere arbejdede, at praktisk taget ingen helt »hvide« blev sat fast, og at kun relativt få har kunnet opnå erstatning for uforskyldt internering, når man senere hen fandt grundlaget for deres arrestation for spinkelt. Yderligere har eftertiden vist, at den hurtige og udstrakte indgriben bragte enhver nazistisk plan om underjordisk varulveaktion til fald. Når så mange af de farligste terrorister faldt i politiets hænder med det samme, skyldes det utvivlsomt, at de ikke kunne søge tilflugt hos sympatiserende.

Foruden disse fordele skaffede arrestationsudvalgets arbejde et vægtigt bevismateriale, som siden kom domstolene til uvurderlig gavn.

Som det sidste af de indre organer, der virkede i samarbejde med Frihedsrådet, skal omtales lokalkomiteerne. Fra SHAEF's side blev der i august 1944 fremsat anmodning om, at der i hver større by måtte blive udpeget en kreds af ansvarlige inden for modstandsbevægelsen, med hvem de allierede kunne forhandle i tilfælde af indtrængen i Danmark. Samtidig herskede der mange steder usikkerhed over for, hvem det med rette tilkom at tage initiativ til iværksættelse - eller afblæsning - af folkestrejker etc. Rådet henstillede derfor gennem rejsesekretærer til de lokale grupper uden for de væbnede styrker at udpege fælleskomiteer, der havde samme ansvar over for de »civile« modstandsopgaver, som byledelserne havde over for de militære. Det vil føre for vidt at skildre de opgaver, lokalkomiteerne løste rundt omkring; flere steder er der udgivet bøger om den stedlige frihedskamp, hvori detaljer er skildret. Nok er det at slå fast, at komiteerne overalt kom til at indeholde repræsentanter for de væsentligste aktive grupper og derved formåede i krigens sidste periode, at give den samme ensartethed og samling i arbejdet, som Frihedsrådet tilstræbte for hele landets vedkommende. Omkring 5. maj fik disse organer i de fleste byer et stort virkeområde, både med hensyn til arrestationer, forsyningstjeneste, modtagelse af hjemvendte fanger og flygtninge (kontorerne under ministeriet for særlige anliggender) og talrige andre opgaver, som de normale myndigheder ikke var indstillet på at løse. Det var overraskende at se, med hvilken dygtighed og effektivitet folk, der var ganske uprøvede i sligt administrationsarbejde, som oftest formåede at udrette store ting med de få hjælpemidler, som stod parat.

Uden vanskeligheder forløb denne del af oprydningen efter fremmedvældet ikke. På den ene side kunne der opstå kompetencestridigheder mellem de civile lokalkomiteer og de væbnede styrkers byledelser - selv uden uniform og officerssskoleuddannelse har krigsmagtens udøvere åbenbart en almindelig tilbøjelighed til at kræve altbeherkende autoritet i urolige tider -, dels voldte det mangan gang de ordinære myndighedspersoner besvær at fatte, at situationen ikke kunne mestres ad dagliglivets kanaler. Alt i alt afvikledes dog også denne side af modstandsbevægelsens opgaver på fredelig og naturlig vis.

I maj 1944 fik en redaktør fra Dansk Pressetjeneste i Stockholm, Erik Seidenfaden, lejlighed til at overvære et af Frihedsrådets møder. Efter

hjemkomsten fra sin illegale visit i Danmark gav han en skildring af rådets arbejdsmåde, som spredtes ud over verden. Også tyskerne læste den begærligt, og Bovensiepen foreholdt senere i et forhør et af rådets fængslede medlemmer denne beskrivelse, hvorefter den danske frihedsbevægelses ledelse skulle have etableret sig som institution med fast kontor etc. Der gik et forstående smil over Gestapo mandens ansigt, da han fik oplyst, at hele artiklen netop var anlagt på at vildlede ham og hans sporhunde.

Frihedsrådet havde intet kontor, intet personale, ingen telefon. Som allerede fortalt skiftede det stadig mødested. De praktiske opgaver blev fordelt mellem medlemmerne fra gang til gang. Forbindelsen med grupperne blev opretholdt på samme måde, med de fire hovedorganisationers rejsesekretærer som mellemlid, et egentligt arkiv blev aldrig oprettet - så lidt »apparat« som muligt var devisen. Netop derfor lykkedes det aldrig Gestapo at komme os ind på livet.

Længe savnede rådet ligeledes en selvstændig økonomi. Det var hver arbejdende modstandsgruppes egen sag at skaffe sig midlerne til sin virksomhed. Men efterhånden som arbejdet tog til i omfang blev det ønskeligt at skabe et finansielt grundlag. I maj 1944 påtog civilingeniør, dr. techn. Chr. Ostenfeld sig at fungere som rådets kasserer, og i den følgende tid indsamlede han betydelige beløb fra institutioner og erhvervsgrøene, som kom både de væbnede styrker og den øvrige virksomhed, der sorterede direkte under rådet, til gode.

Fra juli 1944 begyndte imidlertid en ny kilde at flyde, nemlig den danske statskasse, som både gennem politikere og på anden vis påtog sig en væsentlig del af de udgifter, kampen for landets befrielse kostede.

V

Da Frihedsrådet blev forberedt i sommeren 1943, kæmpede modstandsbevægelsen endnu på to fronter mod tyskerne og mod den officielle politik. Ved den endelige oprettelse i september var situationen en anden. Efter den 29. august fandtes ikke længere nogen politisk dansk myndighed. Det var Frihedsrådets opgave at samle så stor en del af det danske folk som muligt om den aktive indsats mod besættelsesmagten, og den tanke rejste sig da naturligt, om et samarbejde med politikere, der havde tilhørt oppositionen mod Scavenius, kunne gennemføres.

Ikke ubetydelige kredse af befolkningen stod endnu under indflydelse af partierne, og det følte som en mangel, at modstandsbevægelsen herhjemme savnede den masse basis i de demokratiske organisationer, Fagforeninger, erhvervssammenslutninger, partier etc., som den havde i andre besatte lande. Mens frihedskampen f.eks. i Norge i høj grad var udsprunget af disse samfundsformationer, hvis hidtidige styrelser lod sig erstatte af illegale, måtte den i Danmark vokse sig stærk uden om, ja i skarp opposition til de ansvarlige ledelser, der fulgte regeringens almindelige parole om »ro og orden«.

Efter at regeringen var trådt tilbage, og alle danske politikere bestemt havde vægret sig ved at følge tyskernes ønske om dannelsen af et nyt ministerium, var der også herhjemme mulighed for en virkelig samling om bekæmpelse af nazismen. Et flertal inden for Frihedsrådet havde den opfattelse, at man måtte begrave fortidens splid om den rette holdning over for de fremmede og se bort fra anti-sabotagetaler og politiforfølgelser, hvis man kunne opnå den uvurderlige fordel af en enig indsats på grundlag af frihedsbevægelsens idé: Den aktive kamp.

Det skulle dog vise sig, at samarbejdspolitikken kastede sine slag-skygger langt ind i den periode, som fulgte efter dens sammenbrud. Allerede i september 1943 havde enkeltmedlemmer af rådet samtaler med politikere af forskellig farve, om hvem man vidste, at de havde været modvillige medspillere i Scavenius's spil eller var sat uden for aktiv politik efter tyske krav. Rådet søgte at opnå i hvert fald en kontakt og muligvis en repræsentation, hvis synet på modstanden nu lå hinanden tilstrækkelig nær. Begge dele viste sig umuligt. De mere fremtrædende politikere erklærede, at de - uanset hvad de mente om kampens former - ikke ville risikere at kompromittere deres parti eller deres fagforenings legalitet ved at deltage i ledelsen af den aktive frihedsbevægelse. Folk på mere tilbagetrukne poster var ofte meget sympatisk indstillede og personligt stemte for at melde sig til arbejdet, men måtte alle have deres partiledelses sanktion, før de kunne inklade sig derpå. Og den blev i alle tilfælde nægtet. Et moment, som også spillede en rolle for afvisningen, var frygten for eller uviljen mod et samarbejde med kommunisterne. Den ånd, hvori modstandsbevægelsens forskellige elementer havde forbrødret sig over for den fælles ydre fjende, havde ikke bredt sig til Rigsdagsbygningens korridorer.

Samtidig med at rådet i de første efterårsmåneder stak sine følere

frem, blev det klart, at politikernes nej til tyskerne efter den 29. august ikke betød en brat omlægning af deres kurs. Man fik indtrykket af, at enkelte afgåede ministre stadig holdt en vis forbindelse med deres departementer, og at politiske kredse i det hele udøvede en indflydelse på departementschefstyrets afgørelser. Selv om dette senere har vist sig ikke at have haft et omfang, som gav det karakter af en »sort regering« - den frie presses betegnelse af forholdet -, virkede det dog i øjeblikket som udtryk for, at der ikke var tale om noget sindelagsskifte, og samarbejdsudvalgets uheldige genoplivelse i januar 1944 bekræftede denne opfattelse. Frihedsrådet opgav indtil videre sine planer om samling og helligede sig sine opgaver alene.

I foråret 1944 var der tegn på et omsving hos visse folkerepræsentanter, men nye følere fra rådets side gav samme resultat som første gang. En vis kontakt blev dog oprettet, idet Flemming Muus på ingeniør Dedichens initiativ i forårets løb flere gange mødtes med Buhl, Hedtoft og H. C. Hansen, ligesom Fog ved enkelte lejligheder havde sammenkomster med dem, hvor konkrete spørgsmål blev drøftet. Da der indførtes danske sabotage-politivagtstationer, henstilledes det gennem de politiske repræsentanter til rådet, at foranstaltningen ikke blev udlagt og kritiseret i den illegale presse, da det drejede sig om en skinmanøvre, hvilket viste sig stort set at slå til. Ved Frøslev lejrens oprettelse rettedes en lignende henvendelse til rådet, idet myndighederne havde tyskernes ord for, at den hovedsagelig skulle tjene til at modtage de deporterede danske koncentrationslejr-fanger, så de kunne vende tilbage til Danmark! Rådets repræsentanter ytrede deres tvivl om dette tyske løftes soliditet, men for en sikkerheds skyld gik man indtil videre stille med dørene i den illegale presse.

Med disse og lignende detailspørgsmål indledtes den gensidige drøftelse af dagens problemer, som siden udviklede sig til en stadig berøring mellem Frihedsrådet og ikke alene politiske, men også administrative kredse. Når rådet tilstræbte denne kontakt, var det i følelsen af det stadigt større ansvar, der fulgte med stigende indflydelse i befolkningen. Man opnåede bedre informationer om baggrunden for myndighedernes bestemmelser, man kunne i ikke ringe grad influere på beslutningerne, mens de endnu var i støbeskeen, og man øgede de ressourcer, der stod til frihedsbevægelsens rådighed. Samarbejdet med politikerne lettede adgangen til statens midler, til de højeste militære

instansers fulde medvirken og senere til gnidningsløse våbenleverancer fra Sverige. Men betingelsen for samarbejdet måtte fra rådets side være, at det bevarede sin handlefrihed over for fjenden og anerkendtes som ledende i kampen mod tyskerne.

Det var imidlertid ikke denne gang Frihedsrådet, men den anden lejr, der tog initiativ til kontakten. Efter begivenhederne omkring folkestrejken i juli 1944 trådte det uheldige i, at to forskellige danske »autoriteter«, frihedsbevægelsens ledelse og politiske kredse, søgte at give folket direktiver, klart i dagen. Samtidig var det utvetydigt fastslået, at rådet talte med den største vægt. De politikere, der hidtil havde været i nærmest berøring med modstandsbevægelsen, ytrede derfor ønske om et fast samarbejdsorgan, hvori synspunkter kunne udveksles og større aktioner drøftes, uden at man dog fra rådets side ville fraskrive sig retten til i tilfælde af divergens eller i akutte situationer at følge sine egne veje. Resultatet blev »Kontaktudvalgets, hvori indtrådte for frihedsbevægelsen Houmann og Schoch, fra politisk side Aksel Møller og H. C. Hansen. Efter Schochs arrestation i september blev han erstattet af Frode Jakobsen, og da Houmann blev syg i januar 1945, indtrådte Alfred Jensen i hans sted.

Kontaktudvalget virkede lige til befrielsen, men de større problemer, som holdningen efter politiets deportation og forberedelse af regeringsdannelsen blev ofte diskuteret af en bredere repræsentation for begge parter. Nærmere end til denne form for samvirke nåede man ikke. I sensommeren 1944 blev det fra politisk side foreslået, at et par repræsentanter skulle indtræde i selve Frihedsrådet, men dette blev bestemt afvist fra modstandsbevægelsens side. Man havde på et langt tidligere tidspunkt vist sin vilje til og sin interesse for at skabe den bredest mulige basis for ledelsen af den aktive kamp, men havde ikke mødt forståelse. Nu, da rådet selv havde tilkæmpet sig sin position, og dets virksomhed og politik lå i faste rammer, var tidspunktet forpasset; det ville ikke tilføre bevægelsen flere kræfter end berøringen gennem Kontaktudvalget, om et par nye medlemmer, der direkte skulle forfægte de politiske partiers meninger, fik medansvar og medindflydelse.

En baggrund for rådets reservation på dette punkt dannedes også af en lille, men ikke uvæsentlig divergens, som fremkom, kort efter at Kontaktudvalget var nedsat. Frihedsrådet havde ladet udarbejde en

oversigt over den store folkestrejke beregnet på offentliggørelse i pièce-form. Den fremstillede begivenhederne i objektiv form og uden polemisk islæt, men vakte den grad politikernes mishag ved sin fremstilling af Frihedsrådets rolle, at de truede med at afbryde det nyfødte samarbejde, hvis den så dagens lys. Efter en længere diskussion besluttede rådet at lægge piécen ad acta, idet man vurderede forbindelsen mellem parterne højere end den betydning, en »historisk« publikation kunne få.

Men episoden afslørede den afstand, der stadig var mellem synspunkterne i de to lejre.

Kun de større spørgsmål, som kom til drøftelse og afgørelse i Kontaktudvalg eller udvidede fællesmøder, skal her omtales. Enkelte er tidligere nævnt, specielt vedrørende strejkesituationer.

Når general Gørtz blev designeret som chef for modslandshæren i tilfælde af krigshandlinger på dansk grund, skyldtes det for en del, at politikerne gerne så denne løsning, som lå nær op ad legale forhold. Fra de allieredes hovedkvarter blev Frihedsrådet spurgt, om det kunne anerkende Gørtz, og det viste sig hurtigt, at ingen officer inden for hverken hær eller flåde ville overtage posten, med mindre Gørtz gav ham ordre dertil. Mens civile fuldt ud havde vist deres evne til at organisere den skjulte hær og til at lede kampen bag fjendens linier, var det vanskeligt at finde en egnet person uden for værnene, som kunne etablere et egentligt militært samarbejde med de allierede tropper. Da det som sagt samtidig faldt i tråd med politiske ønsker og var SHAEF's forslag at vælge Gørtz, besluttede rådet sig hertil, idet det dog fortsat gennem Kommandoudvalget beholdt den fulde myndighed over de væbnede styrker indtil »D-Dag«.

Det næste problem af videre perspektiv, som blev drøftet, var holdningen efter politiaktionen den 19. september. De følgende dage holdt rådet og politikerne sig i stadig kontakt. Man var enig om, at Danmark på eklatant vis burde demonstrere sin protest mod overgrebet, og allerede ved det første møde, hvor flertallet af rådets medlemmer traf sammen med Buhl, Hedtoft, Kraft, Aksel Møller, H. C. Hansen o.fl., viste det sig, at man i begge lejre fandt det rigtigst og værdigst, om departementscheferne nægtede at fungere videre. Det hurtige allierede fremstød i Frankrig, der gav håb om et snarligt tysk nederlag, var

medvirkende til denne indstilling. Buhl påtog sig at meddele departementscheferne, at både rådet og indflydelsesrige politiske repræsentanter anså denne reaktion for påkrævet. Imidlertid viste det sig umuligt for ham at vinde gehør. I administrative kredse stod man splittet, men et flertal var dog stemt for at fortsætte som hidtil; i de partier, som ikke havde søgt samarbejde med rådet, Venstre og de Radikale, var stemningen imod Buhls forslag, og endelig udtalte erhvervenes og kommunernes talsmænd, der blev indkaldt til drøftelse, et bestemt ønske om ikke at ændre de bestående forhold. Det blev hævdet, at der kun ville blive tale om en demonstration, der besværliggjorde landets styre uden i virkeligheden at genere tyskerne. Resultatet blev da blot en ny protestnote fra udenrigsministeriet til det tyske riges befuldmægtigede, skarpere i tonen end sine forgængere, men i øvrigt af samme virkning: Den tilfredsstillende sine fædre ved fornemmelsen af dog at have foretaget sig noget - og lod tyskerne helt uberørte, så sandt de besættelsestiden igennem var yderst sårbare over for handlinger, men ganske immune over for ord.

Da det tyske sammenbrud trak betydelig længere ud, end man ventede i septemberdagene, var det antagelig meget heldigt, at resultatet blev, som det gjorde; men det var ganske pikant, at den første gang, der var spontan enighed mellem frihedsbevægelsen og de politiske repræsentanter om en aktiv optræden, led de et fælles nederlag over for andre ledende kræfter i Danmark.

I januar 1945 rettede de to parter sammen en henvendelse til de allierede stormagter om at få vort land anerkendt som allieret under henvisning til det danske folks aktive modstand mod Hitlers regime og den danske frihedsbevægelses militære samarbejde med SHAEF. Henvendelsen førte ikke til det ønskede resultat inden krigsafslutningen, og det er siden hævdet, at det på visse internationale hold virkede desorienterende, at rådet optrådte arm i arm med de politiske kredse, som har medansvar for den officielle danske kurs indtil 29. august!

Det spørgsmål, som i krigens sidste fase hovedsagelig lagde beslag på drøftelserne i Kontaktudvalg og udvidede fællesmøder, var dog forberedelsen af regeringsdannelsen efter befrielsen. Det blev en diskussion, ofte en tovtrækning, med mange skiftende faser, hvoraf kun de væsentligste skal omtales.

Da Frihedsrådet i efteråret 1943 forfattede piécen: »Når Danmark

atter er frit«, indførte man en passus om den første frie regering, hvori det hedder, at den skal bestå af

»... mænd, der nyder befolkningens fulde tillid, så de virkelig med autoritet kan gennemføre de opgaver, vi ovenfor har opridset.

Løsningen af disse opgaver - ikke de personer, der skal løse dem - er det, der i første række ligger Frihedsrådet og hele frihedsbevægelsen på dinde«.

»Det bør være mænd, der ikke på nogen måde er kompromitterede ved deres optræden under besættelsen ...«.

Man var enig om, at det endnu var for tidligt at give nærmere forslag om principper og personligheder. Ingen kunne forudse, hvad kampens sidste faser kunne bringe af forskydninger, og det måtte være de aktuelle modstandsopgaver, som i øjeblikket beslaglagde al opmærksomhed. Der ofredes ikke mange tanker i rådet på hele dette problem, før det førtes frem til forhandling i vinteren 1944-45.

I politiske cirkler synes det derimod at have bevæget sindene lige siden Scavenius's tilbagetræden, og det forlød i foråret 1944, at enkelte røster havde hævet sig, som mente det praktisk at indbyde en enkelt repræsentant for frihedsbevægelsen til at tage sæde i ministeriet. I sommerens løb skal gæstfriheden have udvidet sig til at omfatte 3 frihedskæmpere, som partierne selv ville stille forslag om.

Rådet kunne ikke tage disse planer, der nåede det i løs rygteform, alvorligt. Det måtte først og fremmest kræve, at selve grundlaget for ministeriets virke blev fastlagt på grundlag af de principper for udrensning etc., som var nedlagt i »Når Danmark atter er frit«. Kravet gav anledning til samarbejdet mellem de to juridiske udvalg, som tidligere er omtalt. Men dernæst måtte frihedsbevægelsen forlange selv at udpege sine repræsentanter og i overensstemmelse med piècens ord om »mænd, der nyder befolkningens fulde tillid« have et antal ministre, som afspejlede rådets dominerende stilling i besættelsestidens sidste periode.

Det krævede talrige samtaler og møder med politikere af alle partier at finde forståelse for Frihedsrådets synspunkter. Ligesom selve besættelsen for mange af dem, der i årevis havde siddet på det fredelige Danmarks kommandobro, virkede som et ubegribeligt faktum, der ikke

trængte rigtig ind i deres bevidsthed, kunne de ikke affinde sig med at anerkende det hidtil ukendte fænomen modstandsbevægelsen som adkomstberettiget til en politisk rolle, når forfatningen atter var i kraft.

På den anden side gjorde flere medlemmer af frihedsbevægelsen sig til talsmænd for en regeringsdannelse med hovedvægten lagt på den aktive modstand, der også skulle besætte statsministerposten.

En løsning, som endelig opnåede accept i begge lejre, blev fifty-fifty-repræsentationen i samlingsregeringen af 5. maj. Forfatteren af dette afsnit har i »Frit Danmark« (maj 1946) gjort nøje rede for sit syn på denne løsnings berettigelse og skal her kun pege på de fordele, den indebar. Det blev en samling af de to parter, der hver havde ansvaret for sin fase af besættelsestidens politik, og som siden sommeren 1944 havde vist sig i stand til et frugtbart samarbejde, der tilsyneladende byggede på en tilnærmelse i synspunkter. Ordningen muliggjorde en øjeblikkelig tilbagevenden til både forfatningsmæssige og parlamentariske forhold, og med Buhl som statsminister banedes vejen for et friktionsløst forhold til den Rigsdag, som ganske vist var valgt under former, modstandsbevægelsen ikke kunne anerkende som betryggende, men som dog var landets lovgivende forsamling. Og endelig tog den i lige grad hensyn til den »aktive« opinion i befolkningen og den, som længe havde støttet samarbejdspolitikken, hvorved ministeriet skulle mødes med tillid fra alle sider.

Endnu større vanskelighed end at opnå almindelig politisk tilslutning til fifty-fifty-kombinationen voldte rådets krav om, at personer, som havde haft sæde i Scavenius's ministerium, ikke måtte indtræde i samlingsregeringen. Fra politikerne hævdedes det, at samtlige partier solidarisk hæftede for dette sidste besættelsesministerium, og at flere af dets medlemmer kun under deres rigsdagskollegers pres havde indvilget i at indtræde. Rådet kunne ikke bestride det rigtige heri, men måtte for sit vedkommende hævde, at en personkontinuitet fra den regering, der som den eneste var indsat på tysk forlangende og med tysk sanktion, ville virke uheldigt og forvirrende både over for befolkning og udland.

Først i de sidste dage før kapitulationen nåede man til enighed om disse divergenser, ikke mindst takket være Buhls autoritet og forhandlingsevne over for partierne. Tilbage stod kun at fordele taburetterne og udpege dem, de skulle beklædes af. Fra politisk side tilbød man

modstandsbevægelsen de tre fagministerier, som skønnedes at have deres særlige interesse: Udenrigsministerposten, justitsministeriet og Ministeriet for særlige anliggender, der skulle varetage flygtninges, fangers og frihedskæmperes tarv. Yderligere fik rådet to mindre ministerier, trafik- og kirkeministeriet, mens ethvert ønske om poster af økonomisk eller socialpolitisk art blankt blev afvist. De resterende fire pladser blev besat af ministre uden portefeuille. Ved en af de sidste sammenkomster fremsatte Buhl endnu en absolut betingelse for samlingen: At frihedsbevægelsens repræsentanter ville gå med til en erklæring om, at Danmarks sydgrænse ligger fast. Herom var alle politiske designerede ministre enige. Kravet stødte ikke på modstand fra rådets side.

Det voldte ikke frihedsbevægelsens ledelse større besvær at udpege, hvem der skulle indtræde i regeringen. Som i rådets øvrige virksomhed trådte personlig ærgerrighed, interesse eller modvilje her i baggrunden for ønsket om den sagligt set bedst mulige løsning. Derimod drøftedes et andet problem livligt i krigens sidste uger. Af Alfred Jensen blev der fremsat forslag om at søge skabt et frihedsbevægelsens fællesprogram for hele den politiske virksomhed efter befrielsen, et program, som samlede i så høj grad, det var muligt, de synspunkter, der var fælles, uanset hvilke divergenser, deling i partier og anskuelser i øvrigt måtte medføre. Kun på et sådant positivt grundlag kunne Frihedsbevægelsen vente at øve indflydelse ikke alene på den politik, som vedrørte besættelsestidens afvikling, men også på den socialt-økonomiske, opbyggende. Mens flere af rådets medlemmer nærrede sympati for at forsøge, om et resultat kunne opnås - som det skete i flere andre besatte landes modstandsbevægelser -, afviste Frode Jakobsen bestemt tanken ud fra den betragtning, at selv om man kunne nå til enighed inden for rådet, var det dermed ikke givet, at man dækkede alle parter, som havde deltaget i frihedskampen. Tiden var så fremskredet, at planen aldrig nåede ud over drøftelsernes stadium; men den omtales til belysning af forhold, som var medvirkende til Frihedsbevægelsens skæbne i årene efter befrielsen.

Allerede få minutter efter at den danske stemme fra London den 4. maj om aftenen havde meddelt tyskernes kapitulation, søgte Buhl at lede de udpegede Frihedsrådsmedlemmer frem fra deres skjul til en konference i udenrigsministeriet. I løbet af en times tid var for-

uden Buhl og Kraft, Frode Jakobsen og Fog til stede, og i nattens løb samledes stadig flere af dem, der skulle lede Danmark de første skridt ind i freden. Det kom til enkelte meningsudvekslinger om de væbnede styrkers anvendelse og beføjelser, indtil politi og hær kunne træde i funktion, men man enedes hurtigt om at følge rådets plan. Ved 1-tiden stillede Best sig telefonisk til Frihedsbevægelsens rådighed og under dens beskyttelse. Et skæbnesvangert kapitel i Danmarks historie var afsluttet, Frihedsrådets opgave løst.

VI

Allerede kort efter 9. april påbegyndte enkeltpersoner og medlemmer af Hærens Efterretningstjeneste et spionagearbejde til fordel for de allieredes krigsførelse. Da modstandsbevægelsen tog form, knyttedes hurtigt forbindelser til disse »pionerer«, og fra 1942 leverede både Kommunisterne, »Frit Danmark«-folk, »Dansk Samling« o.s.v regelmæssigt materiale, som gennem »Prinserne« fra H.E. kom hovedkvarteret i Storbritannien i hænde. Der var herved skabt en første forbindelse mellem danske frihedskæmpere og de regulære hærstyrker, som virkede for samme mål. Det tog fastere form, efter at Mogens Hammer i december 1941 og Christian Rottbøll og medarbejdere i foråret 1942 var nedkastet med faldskærm som repræsentanter for Special Forces. Flemming Muus udbyggede ved sin ankomst i foråret 1943 kontakten til Frihedsbevægelsen, og ved hans kontakt med Frihedsrådet, der blev anerkendt af hans overordnede i London, var samarbejdet lagt i faste former, der siden stadig befæstedes. Både gennem kurérpost via Sverige og ad radiovejen stod rådet i vedvarende forbindelse med SHAEF.

Det var naturligvis i særlig grad de væbnede styrkers forhold, som var genstand for debat. Frihedsrådet var indstillet på at stille dem til de allieredes fulde disposition, når og i det omfang militære hensyn krævede, men forbeholdt sig den fulde dispositionsret og myndighed indtil dette tidspunkt og krævede til enhver tid indflydelse på styrkernes anvendelse, opstilling og kommandoforhold, idet man mente indefra at have den bedste mulighed for at udnytte deres kampkraft uden unødigt risiko. Dette standpunkt medførte en vis gnidning, efter at Frode Jakobsen og Arne Sørensen fra et påskeophold i Sverige i 1944 havde hjembragt en britisk plan for de danske styrker, som Special Forces's leder for Danmark, Hollingworth, personligt havde overrakt dem. Det

Tyskland har kapituleret og friheden er vundet. Men endnu i de første jublende frihedsdage hænder det, at befolkningen må søge dækning, når skudveksel blusser op i gaderne. Havde Frihedsrådets arrestationsudvalg ikke så effektivt truffet forberedelse til at uskadeliggøre flest mulige af dem, der havde svigtet, ville episoder som den her fotograferede - fra Kongens Nytorv i København - have været endnu langt almindeligere.

lykkedes dog at finde en samarbejdsform, som blev tiltrådt fra begge sider af Nordsøen, og rådet anerkendte direkte radioforbindelse mellem distriktsledelserne og SHAEF til ordning af våbenedkastningerne og af jernbanesabotagen i Jylland. Senere - i vinteren 1945 - traf repræsentanter for rådet (Frode Jakobsen, Alfred Jensen) de sidste aftaler med general Dewing, der mødte dem i Sverige.

Det kan siges, at så snart de allierede følte sig overbevist om Danmarks vilje til selv at kæmpe og om Frihedsrådets indflydelse og evne i kampen, ydede de al tænkelig hjælp til vor aktive modstand.

Men også på det politiske område søgte rådet at vinde gehør for landets sag i den frie verden. Et af de væsentligste skridt i denne retning var udpegelsen af en repræsentant for det kæmpende Danmark i Sovjetunionen. Mens Christmas Møller indtog en sådan position i London, og Kauffmann i U.S.A., på bedste vis forklarede og repræsenterede modstandsånden herhjemme, indtog Rusland stadig en reserveret holdning, der ikke mindst havde sin forklaring i vor ulyksalige tilslutning til Antikomintern-Pagten i november 1941.

Allerede i efteråret 1943 fremsatte minister Schou, der var flygning i Stockholm, over for rådet forslag om, at han skulle søge at opnå anerkendelse som repræsentant i Moskva. Nogen særlig interesse fra sovjetrussisk side var dog ikke at spore, og Frihedsrådet mente lettere at kunne vinde gehør, hvis man foreslog en personlighed, som kom direkte fra hjemlandet og modstandsbevægelsen. Valget faldt på Thomas Døssing, der påtog sig opgaven trods sygdom og risiko - hans søn og svigerdatter sad i tysk koncentrationslejr, selv var han efter sine to fængslinger stadig i tyskernes søgelys. Efter et stort forberedende arbejde, hvor Erling Foss's energiske indsats i Stockholm og britisk støtte gennem diplomatiske kanaler var af stor betydning, kunne Døssing i et møde modtage Frihedsrådets direktiver og derefter begive sig illegalt over Sverige, London, Teheran til en post, hvis mage næppe er set i diplomatiets sanneler; som repræsentant for en anonym og underjordisk autoritet i et land, der officielt havde afbrudt forbindelsen med hans virkeplads. I juli 1944 kunne Frihedsrådet udsende et communiqué i fællesskab med Sovjetregeringen om dennes anerkendelse af det kæmpende Danmark og dets repræsentant.

At dette skridt i høj grad mishagede både politikere og departements-mennesker, kan ikke undre. Det var ikke alene et brud på al sædvane, men også et udtryk for, hvilken stilling modstandsbevægelsen og dens ledere havde opnået. Efter befrielsen måtte det officielle Danmark imidlertid anerkende, at det var af stor værdi for vort lands placering i det internationale selskab. Ikke alene banede det vejen for en hurtig genoptagelse af vor forbindelse med den store østlige magt, men sammen med en række underhåndshenvendelser fra rådet til de allierede i krigens sidste periode var det medvirkende til Danmarks optagelse i De forenede Nationer allerede under mødet i San Francisco i juni 1945.

Hovedtrækkene af den virksomhed, Danmarks »illegale regering« udfoldede i sin ca. 20 måneders eksistens, er ovenfor blevet skildret i så objektiv en form, som det er muligt for den, der selv har været delagtig deri. Historien må dømme om, hvor Frihedsrådet handlede ret, og hvor forkert. At det har bidraget til at give den danske modstand mod nazismen sin særlige karakter og til at hæve landets noget medtag-

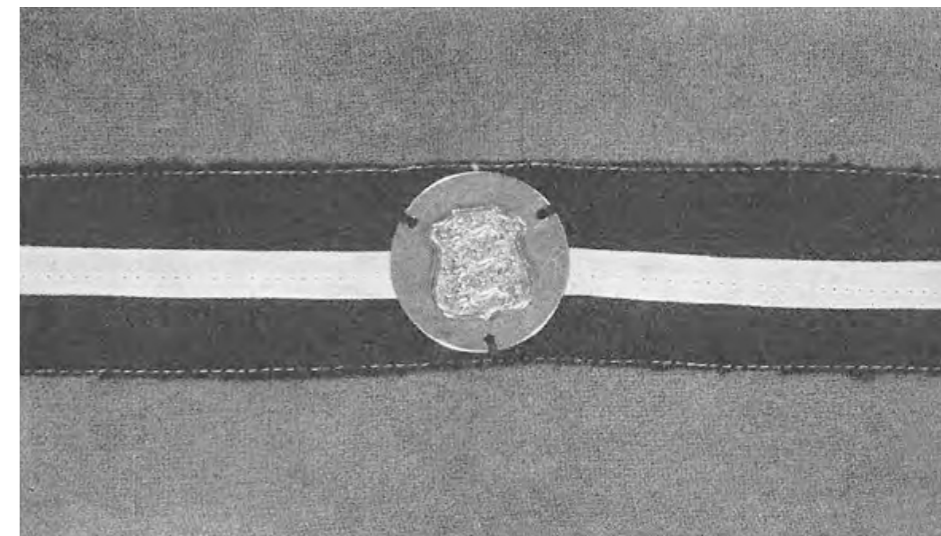
ne position i den frie verden, er dog hævet over al tvivl. Dette fandt udtryk gennem kong Christian d. X's mund, da han den 8. juni 1945 modtog rådet i den afskedsaudiens, som satte endeligt punktum for dets korte liv.

De væbnede styrker

Af folketingsmand, cand. mag. Frode Jakobsen

Ved Frihedsbevægelsens væbnede styrker forstås militært formerede grupper, dannede med det formål at støtte en eventuel allieret invasion i Danmark eller at rejse sig til kamp mod tyskerne, hvis forholdene under andre omstændigheder gjorde det muligt. Under besættelsens sidste år lød spørgsmålet på Københavns gader ofte: »Hvor mange sabotører mon der er?« Svaret var undertiden: »20-30.000« - eller et endnu højere tal. Ordet sabotør var på det tidspunkt blevet den folkelige betegnelse for det, som vi i indviede kredse kaldte de væbnede styrker eller de »militære grupper«. Inden for Frihedsbevægelsen sondredes der ret klart mellem disse to begreber: Sabotageorganisationer og »militære« grupper.

Små sabotagegrupper havde eksisteret siden kort tid efter besættelsens begyndelse. Deres formål var under hele krigens forløb, hver

De danske frihedskæmperes armbind - båret med stolthed ved befrielsen af enhver, som virkelig havde gjort sig fortjent dertil!

gang lejlighed dertil gaves, at foretage aktioner mod den industri, der arbejdede til fordel for tyskerne, mod tyske lagre o.s.v. De væbnede styrker dannedes først i stort tal fra efteråret 1943 og havde som sagt først og fremmest til formål at afvente en mulighed for en større samlet rejsning mod vore undertrykkere. Med et navn, som med rette aldrig blev populært inden for de væbnede styrker, kaldtes de i modsætning til de »aktive grupper« for »vennegrupperne«. Med rette - for man bestilte virkelig her andet end bare at vente. Uddannelsen og den stadige formering af styrkerne - nødvendig på grund af de ustandselige arrestationer og hærens uafbrudte vækst - var et ganske krævende arbejde. Og for øvrigt var den blotte venten, når man først havde sine våben i behold, et spørgsmål om liv og død.

De militære grupper talte ved den sidste optælling i krigstid (i begyndelsen af april 1945) 43.000 mand, et tal der blev yderligere øget gennem den sidste måned. Af aktive sabotører har der aldrig på én gang eksisteret mere end et par tusinde. Disse sidste er omtalt andetsteds i dette værk.

På papiret havde vi delt det klart og tydeligt - også af sikkerhedsgrunde. Tabene af sabotører var ifølge sagens natur procentvis endnu langt større end tabene blandt de øvrige væbnede styrker. Fangne sabotører måtte ikke have mulighed for under tvang at komme til at røbe det, vi havde i baghånden: den underjordiske hær. I praksis kunne den fuldstændige deling ikke holdes. Af en række forskellige grunde: For det første udgik initiativet til rekrutteringen af de væbnede styrker fra de folk, der allerede før den 29. august havde været aktive i kampen - og ofte aktive som sabotører. For det andet havde man ud over landet og i de mindre byer - i hvert fald til at begynde med - simpelt hen ikke råd til at holde sådanne to hold af soldater. Der var undertiden ikke flere, end at de måtte bruges begge steder. Og det kunne vel også somme tider være svært at gøre de ivrige begribeligt, at de skulle vente - at deres tid endnu ikke var kommet. Endelig og afgørende gik sabotageorganisationerne rundt om i landet efter opbygningen af de væbnede styrker ind under disses ledelse, således at byledelsen eller i hvert fald regionsledelsen blev fælles. Kun i København lå ledelsen af de to store sabotageorganisationer »Holger Danske« og »BOPA« - til gengæld langt de største i landet - lige indtil de sidste forberedelser for »D-Dagen« uden for regionens ledelse, sorterende direkte under

Frihedsrådet eller dets kommandoudvalg.

Var det hele således, da bygningen var færdig, en enhed, der med rette tilsammen kunne betegnes som »Frihedsbevægelsens væbnede styrker«, så var der dog historisk en adskillelse, der bevirker, at de aktive sabotagegrupper i dette værk er behandlet i et afsnit for sig. Det foreliggende afsnit skal derfor omhandle selve opbygningen af den store illegale hær, således som den tog sin begyndelse fra efteråret 1943.

II

Også før efteråret 1943 var der naturligvis dannet grupper med det formål for øje at være rede, hvis en mulighed for åben rejsning skulle komme. Det var naturligt, at mange allerede tidligt under besættelsen spekulerede over, hvordan man fra dansk side til sin tid kunne hjælpe til med at kaste tyskerne ud af landet. Uden tvivl er disse tanker ofte blevet drøftet inden for de fire landsomspændende modstandsorganisationer, der senere tilsammen blev grundpillerne i Danmarks Frihedsråd: Ringen, Frit Danmark, Det kommunistiske Parti og Dansk Samling, - samt naturligvis inden for adskillige andre kredse. At formen for en illegal hær måtte være en celledannelse, en række smågrupper uden direkte kendskab til hinanden, indså man også tidligt. Sådanne gruppedannelser var i gang før efteråret 1943; men de havde et mere tilfældigt præg og savnede endnu ligesom en mening. Der manglede organisation, og der manglede først og fremmest våben. Forudsætningerne for opbygningen af Danmarks illegale hær kom først med Frihedsrådets dannelse.

Sidst på sommeren 1943 rådede de store illegale organisationer ud over deres tilknytning til de arbejdende sabotageorganisationer over nogle forholdsvis få væbnede folk og adskilligt flere, der havde erklæret sig parat til at være med, men manglede våben. Inden for Frihedsrådet var man enig om at videreudvikle denne side af vor frihedskamp. Endnu var det dog sabotagen og propagandaen, der stod i forgrunden.

Af afgørende betydning for udviklingen af vor illegale hær blev begivenheder, der fandt sted omkring den 1. december 1943. Ved den lejlighed tilsluttede langt den overvejende del af hærens og flådens personel sig det illegale arbejde under Frihedsrådets ledelse.

Efter interneringen fra den 29. august til begyndelsen af oktober 1943 havde en række officerer omkring generalstaben med general Gørtz i spidsen arbejdet med forskellige planer. Planerne gik oprindeligt ud på at føre så mange officerer som muligt til Sverige for der at forsøge at opbygge et væbnet korps. Organisatoriske forholdsregler var allerede indledet med denne »evakueringsplan« for øje: en inddeling efter landsdele m.m. i evakueringshold, der ved alarmering skulle møde ved kysten på bestemte steder. Resultatet ville være blevet, at hele befalingsmandskorpset sammen med andre var blevet til en »dansk brigade«. Ikke mindst efter indtrængende forestillinger fra politikere med Buhl i spidsen opgav general Gørtz og hans folk denne tanke. Det, der i stedet opstilledes som befalingsmændenes opgave, var at blive hjemme og danne grupper, der ved et tysk sammenbrud kunne træde til og opretholde ro og orden. Disse grupper, »O-Grupperne«, tænkte organiseret på grundlag af evakueringsholdene.

På tilsvarende måde stod der på samme tid en diskussion inden for marinen om, hvordan dens personel bedst kunne komme til at øve en indsats. Nogle anbefalede overførsel til Sverige, men et flertal holdt på, at opgaverne først og fremmest lå her i landet. Resultatet blev, at både hær og flåde i efteråret 1943 sendte et mindre antal befalingsmænd til Sverige for at opbygge det, der blev til brigaden, medens resten blev herhjemme.

Selv om tendensen inden for hæren oprindeligt gik i retning af at opretholde ro og orden ved den tyske værnemagts bortmarch, f.eks. ved at forhindre bortdragende soldater i at plyndre, og tanken altså oprindeligt ikke var at gå ind som et led i den allerede eksisterende stærke Frihedsbevægelse, så blev det dog hurtigt klart for hærens ledelse, at en forbindelse og en drøftelse med Frihedsbevægelsen var nødvendig.

En række af hærens og flådens folk havde naturligvis i lang tid været virksomme i den aktive kamp mod tyskerne. Sabotageorganisationerne talte adskillige udmærkede officerer af begge kategorier. Mange Dansk Samlings-officerer deltog i Dansk Samlings arbejde, og inden for Ringen fandtes der foruden enkeltmedlemmer fra hæren grupper af søofficerer. De havde imidlertid altid meldt sig uafhængigt af deres ledelse. En forbindelse mellem hærens og flådens ledelse på den ene side og Frihedsbevægelsens ledelse på den anden side havde hidtil

ikke eksisteret.

Efter en række indledende samtaler, følere fra hærens og flådens side, kom det afgørende møde mellem udsendte repræsentanter for hærens og flådens nylig dannede illegale stabe og en repræsentant for Frihedsrådet i stand. Mødet fandt sted den 6. december 1943 i professor Husfeldts hjem på Toldbodvej. Som repræsentant for hæren mødte kaptajn Højland Christensen, som repræsentanter for marinen kommandørkaptajnerne Lundsteen og Dahl og som repræsentant for Frihedsrådet (der dog ikke på forhånd havde haft lejlighed til at drøfte sagen) Frode Jakobsen. I mødet deltog derudover medlem af Ringens hovedledelse professor Erik Husfeldt.

Fra hærens og flådens side fremførtes ønske om yderligere kontakt med de illegale organisationer. Trods bevidstheden om, at det indeholdt en fare for, at forhandlingerne kunne gå i stykker ved deres start, fandt Frihedsrådets repræsentant det rigtigst straks at trække linierne skarpt op, fremfor at der bagefter skulle blive anledning til misforståelse. Han fremhævede, at Frihedsrådet allerede stod som den samlende ledelse af hele Frihedsbevægelsen, og at den enhed, der derved var opnået, var af så stor betydning for kampen, at det, man ønskede, ikke var et samarbejde med udenfor stående styrker, men derimod, at alle, der ville være med, gav sig ind under den fælles ledelse. På den anden side fremhævedes det, hvilken værdifuld forøgelse af modstandsstyrkernes slagkraft en tilgang af hærens og flådens trænede fagfolk ville betyde. Det eneste rigtige ville derfor være, at hærens og flådens øverstkommanderende lod alt det mandskab, der stod til deres disposition, gå ind som en integrerende del af den øvrige Frihedsbevægelse under Frihedsrådets ledelse. Endvidere, at dette ikke skete i så høj grad i form af særskilte grupper som ved at afgive folk, egnede til at uddanne og - hvor det var muligt - lede.

Disse synspunkter fandt fuld forståelse hos hærens og flådens forhandlere, og Frihedsrådets repræsentant formulerede da som en formelig kontrakt mellem Frihedsbevægelsen og hærens og flådens ledelse følgende tre punkter, som var bestemt dels ved de oprindelige planer om »ro og orden«, dels ved en vitterlig anti-kommunistisk indstilling hos dele af befalingsmandskorpset:

1) Der måtte afgives tilsagn om, at meningen med samarbejdet ikke var at opretholde ro og orden, når tyskerne var ude af landet, men at være med til at kaste tyskerne ud af landet.

2) Enhver antikommunistisk propaganda måtte være bandlyst i hvervningen blandt befalingsmændene.

3) Man måtte anerkende Danmarks Frihedsråd som ledelsen af landets kamp mod tyskerne, indtil kongen frit kunne vælge en regering.

Til disse punkter - som indprentedes i ordret formulering, da det ikke ansås for hensigtsmæssigt at fæstne dem til papiret - var marinens forhandlere straks i stand til på marinens vegne at svare ja. Hærens repræsentant måtte derimod udbede sig lejlighed til at konferere med sine foresatte.

I nogen tid ventede Frihedsrådet i spænding på svaret fra hærens ledelse. Antagelig har general Gørtz ønsket et mere førstehånds indblik i Frihedsbevægelsens forhold og organisation for at få sine sidste tvivl fjernet. I hvert fald arrangeredes der kort efter af trediemand et sent, næsten natligt, møde mellem den kommanderende general og Frihedsrådets forhandler. Uden at udtale sig om hærens svar hørte general Gørtz tavs på en lang redegørelse for Frihedsrådets sammensætning, de forskellige store illegale organisationer, forholdet til Kommunisterne o.s.v. Men næste dag indløb hærens svar: et ja. Indordningen af hærens og flådens befalingsmænd i det forhåndenværende underjordiske apparat tog dermed sin begyndelse.

Hærens og flådens befalingsmænd blev inden for Frihedsbevægelsen modtaget med forskellig grad af varme. Det var både naturligt og ikke naturligt, at de på et så sent tidspunkt trådte til på forholdsvis ledende poster. Der kan dog ikke være tvivl om, at det var noget meget lykkeligt, der skete. For bortset fra den forøgede slagkraft for modstandsbevægelsen som helhed - og det var dog for landet det væsentligste af alt -, hvad ville der så være sket, hvis Frihedsbevægelsen ikke havde været villig til at opsuge hærens folk? Der kan ikke være tvivl om, at det i det lange løb ville have ført til oprettelsen af højreorienterede, måske stærkt antikommunistisk prægede modstandsgrupperinger uden om Frihedsrådets ledelse, altså en spaltning af Frihedsbevægelsen i to måske fjendtlige lejre. Vi undgik dannelsen af et EIDES over for et ELAS.

2. Tyskerne vil ødelægge danske Institutioner og Virksomheder, og vi maa søge at hindre det. Hver Gang vi leser om Tyskernes "triumforende" Tilbagetog i Rusland og Italien, hører vi, at de har ørenget alle vigtige Anlæg i Luften, inden de forlod den paagældende By. Denne Fremgangsmaade vil meget let kunne komme til Anvendelse her - saa vil Hr. Kronhel faa en tysk Sabotage at se, overfl. hvilken de hittidige danske Sabotagehandlinger kun er ubehjælpsom Hæftid - medmindre vi i Tide kan organisere en militær Bevogtning af disse vigtige Anlæg.

3. Den tyske Hær kan gaa i Oplesning og blive plyndrende Bander. Sandsynligvis vil alle disse tre Forhold udvikle sig her i Landet inden Krigsafslutningen, men selv om vi kun behevede at rogne med eet af dem, vilde det være nok til, at nødvendiggøre Krigshandlinger fra dansk Side.

Og da vi ikke kan nøjes med den spontane Opstand, der uundgaeligt vil komme - Den vil være for daarligt bevokset, og den vil savne den nødvendige Plan og Ledelse - er det nødvendigt, at vi allerede nu forbereder os militær Opstand mod Tyskerne.

Hvis det danske Folk havde lært at tie med politiske og militære Hemmeligheder, kunde man allerede være i Gang med at opbygge en stor militær Organisation, men da dette desværre ikke er Tilfældet, maa man gaa frem paa en anden og besværligere Maade. Der skal skaffes militære Ledere, Vaaben og Mandskab. Hvorvidt der allerede er begyndt et Arbejde med de to første Dele, kan der naturligvis ikke siges noget om - men man maa sikkert antage det - derimod kan man allerede nu tilskynde til en vis Form for Organisation af Mandskab.

Man kan danne Søkemandsgrupper af Monire. Seks gode Venner, som virkelig kender hinanden, og som gensidigt kan tie om Forhavendet, kan aftale med hinanden, at de udgør en saadan Gruppe og vælge en af de seks som Leder. Dette har den meget store Fordel, at man fra Bunden kan gøre Organisationen nationalt paalidelig og undgaa Stikkere.

En saadan Søkemandsgruppe kommer maaske nok til at kede sig i den Tid, der gaar, ind til der bliver kaldt paa den, men det vil være uhyre værdifuldt, at den allerede nu er organiseret, og at dens Medlemmer medde og drefter Situationen med Kamp for Øje. Der maa siges til den et utrætteligt: Hold ud, en Dag er der Brug for jer. Og det samme maa der siges til de utvivlsomt mange Søkemandsgrupper, som formodentlig allerede er dannet, og for hvem det kan have været deprimerende ikke at være kommet i Forbindelse med nogen stor og autoritativ Organisation.

Og da man sikkert kan rogne med, at der paa en eller anden Maade arbejdes med den samme Sag fra Folk, som tænker paa Vaaben og militære Ledere, vil det i et saa lille og tætbeholdt Land som vort, være meget let at etablere Kontakt mellem det, der er organiseret "fra oven", og det, som er organiseret "fra neden", den Dag, da det bryder løs.

Tyskerne kan som bekendt kun organisere fra oven, og naar de ikke har kunnet magte en fuldstændig Beherskelse af Folk som det norske og det danske, skyldes det netop, at vi er i Stand til at tænke og arbejde selvstændigt, uden onerottet Parole fra oven. Lad os ogsaa vise dette i det Grundlag af Søkemandsgrupper af Monire, som vil være den allerbedste Forberedelse til en militær Organisation, der omfatter hele Landet.

Berer vi os fornuftigt ud, kan vi paa denne Maade organisere alle kampvillige Patrioter uden at Tyskerne er i Stand til at opdage det, og skulde de endelig ved et Uheld faa fat paa en eller nogle faa af disse Grupper, da er de ude af Stand til at presse yderligere Oplysninger ud af dem, selv ved den værste Tortur - ganske simpelt fordi de paagældende intet ved derom.

Altsaa, lad dette Brev være en Opfordring til Dannelse af den danske Befrielseshær,

I »Niels Jyde«s (Arne Sørensen) brev fra november 1943 blev sløret løftet for den organisation af militære smågrupper, der var under dannelse.

Selv om der vel ingen fare var for, at det kunne have ført til græske tilstande, blev også denne samling fra efteråret 1943 et led i den enighed, der trods alt kom til at præge Danmarks befrielse.

Fra det tidspunkt, da aftalen var truffet, begyndte et snævert samarbejde mellem foreløbig »Ringenes organisation og hærens og flådens folk. Det gjaldt om at sikre officererne for det tilfælde, at tyskerne igen skulle tænke på at arrestere dem. Det gjaldt om at skaffe skjulesteder for de våben, som militæret havde reddet den 29. august, for benzin og

meget mere. Det gjaldt om at skaffe kontakter hele landet over, så det virkelig blev muligt for hærens og flådens folk at komme ind i det arbejde, der var i gang. Ca. 1500 dækadresser fremskaffedes i de følgende måneder, således at hver befalingsmand inden for hær og flåde havde sin, hvor han skulle søge hen i tilfælde af alarm.

Det illegale arbejde inden for hæren lededes nu af en illegal stab under general Gørtz, bestående af kaptajn Hjalf som stabschef, af kaptajn Schjødt-Eriksen, kaptajn Ahnfeldt-Møllerup og kaptajn Amtrup, alle artillerikaptajner. Deres sag var at afgøre, hvem der kunne bruges, hvem der måtte anses for uegnede, og hvem der eventuelt skulle holdes i reserve til anvendelse senere. De, der blev draget ind, blev af naturlige grunde mest folk af kaptajns rang og derunder. Inden for marinen organiseredes arbejdet på lignende måde. Admiral Vedels stab bestod her af kommandørkaptajn Lundsteen som stabschef, kommandørkaptajn Dahl og orlogskaptajn Nyholm, senere suppleret med orlogskaptajn Erik Rasmussen og kaptajnløjtnant Ohlsson.

III

Samtidig med at hæren droges ind i det underjordiske arbejde, arbejdede de store civile modstandsorganisationer videre med at danne militære grupper. En vis opmærksomhed vakte det, da Arne Sørensen offentligt udsendte sin opfordring til overalt i landet at danne »seksmandsgrupper«, som, selv om de ikke havde våben, skulle holde sig rede for i påkommende tilfælde at kunne gøre en indsats. Vi andre havde hidtil undgået offentlig omtale af denne sag, og fra officerernes side blev der protesteret. I virkeligheden var opfordringen nyttig og røbede i sine almindelige vendinger - en illegal hær kan ikke laves på anden vis - intet for tyskerne.

Nu skete der imidlertid noget, der først rigtig satte fart i opbygningsarbejdet herhjemme. Chefen for samtlige faldskærmsjægere i Danmark Flemming Muus havde i efteråret 1943 været i England for at indhente instrukser. Ved nytårstid 1944 vendte han tilbage, og tilbage med en besked om, at de danske modstandsgrupper skulle stå færdigt udbygget, rede til kamp allerede fra marts 1944. Vi forstod, at en invasion i Danmark til den tid ikke var usandsynlig. Vi var overrasket over den korte frist; men her kunne det ikke hjælpe at ræsonnere. Vi havde to måneder - det satte voldsom fart i arbejdet.

Det første, Frihedsrådet gjorde, var at nedsætte et særligt udvalg til under Frihedsrådets ledelse at bringe system i de spredte grupper, til at hverve nye grupper og i det hele opbygge et brugeligt apparat. Dette udvalg, M-udvalget, som det blev kaldt, kom til at bestå af direktør Stig Jensen som forbindelsesled til faldskærmsfolkene, arbejdsmand (nu oberstløjtnant) Svend Wagner, boghandler Jørgen Staffeldt, kaptajn Højland Christensen som repræsentant for hæren, og, noget senere, orlogskaptajn Erik Rasmussen som repræsentant for flåden.

Endvidere besluttede Frihedsrådet i januar at holde igen med sabotagen, således at kun de mere betydningsfulde eller særlig oplagte mål blev saboteret. Det skete ud fra den betragtning, at i øjeblikket gjaldt det om at samle alle kræfter om opbygningen af den underjordiske hær. Hidtil havde sabotagen haft forrang ud fra den tankegang, at en fugl i hånden er bedre end ti på taget. Hvad Frihedsbevægelsen nåede at få udrettet fra dag til dag, var det sikre. Men nu, da tiden trængte på, satte man opbygningen af den illegale hær øverst.

Ved sabotagens aftagen blev der dels frigjort nogle af de kræfter, der skulle virke på begge områder, dels ville en tilbagegang i sabotagen naturligvis betyde mindre årvågenhed fra Gestapos side, en afslappelse, der skulle benyttes til tryggere opbygning af hæren. Dertil kom, at man i virkeligheden med god samvittighed kunne holde igen. Januar 1944 havde man nået det stolte resultat, at der for tiden faktisk ikke rigtig var noget at sabotere undtagen nogle enkelte vigtige mål, der i øjeblikket ansås for utilgængelige. Ved heldige aktioner havde man for en overgang standset det væsentligste arbejde for den tyske rustning. Man måtte vente, indtil de ødelagte virksomheder igen var i gang eller arbejdet overført til andre. Det må dog fremhæves, at sabotagen ikke blev indstillet, men mindsket. Denne tilbageholdenhed med sabotage kunne fortsættes helt til hen på sommeren.

Inden for M-udvalget foretog man nu på initiativ af Stig Jensen og Højland Christensen den inddeling af landet, der blev bestående hele tiden. Danmark blev inddelt i 6 regioner, 3 jyske: Regionerne I—III, Fyn: Region IV, Sjælland: Region V og København: Region VI. Grænserne mellem de tre jyske, en inddeling fra nord til syd, har skiftet noget gennem tiderne. For de tre andre regioners vedkommende var grænserne givne af naturen. I spidsen for hver Region sættes et udvalg,

regionsledelsen, bestående af de folk, som gennem deres forbindelse med de eksisterende store illegale organisationer skulle have de største muligheder for at rekrutere og organisere videre.

Inden for regionerne inddeltes området igen efter amter med en amtsledelse sammensat på tilsvarende måde (i København i stedet 7 afsnit), og inden for amtet blev enhederne atter en by med dens opland ledet af en byledelse. Denne organisationsform opretholdtes. Hele skitsen til modstandsbevægelsens senere bygning var dermed tegnet, selv om den foreløbig kun var løst udkastet, og - fremfor alt - rammerne endnu ikke var udfyldte hverken med mandskab eller våben. Det første - mændene - var vi allerede klar over, at vi kunne skaffe. Med hensyn til våbnene var vi afhængige af andre.

Fra M-udvalgets side var man meget ivrig for at få så mange af hærens og flådens befalingsmænd ind i disse udvalg rundt om i landet som muligt. Marinen viste fra den første start stor beredvillighed. Gennem marinens repræsentant i M-udvalget blev et stort antal søofficerer hurtigt anbragt rundt om i de vigtigste havneområder i landet: Steder som Ålborg, Århus, Esbjerg, Nyborg, Korsør, Kalundborg, Helsingør og mange flere. Selv om det fra marinens side blev pointeret, at al deltagelse i illegalt arbejde måtte hvile på frivillighedens grund - et standpunkt, som også Frihedsbevægelsens ledelse var interesseret i -, fik dette kun teoretisk betydning. Der synes nemlig kun at have været et eneste tilfælde, hvor en marineofficer er blevet opfordret til at deltage i illegalt arbejde, men har nægtet det.

Fra hærens side gik det til at begynde med noget langsommere. Omstillingen fra det oprindelige ønske om at danne egne organisationer til den nugældende aftale om at træde ind som led i den eksisterende Frihedsbevægelse krævede lidt tid. Dette medførte visse gnidninger inden for M-udvalget. En yderligere konsekvens var, at kaptajn Højland Christensen, der havde gjort så gode tjenester ved samarbejdets oprettelse, og som var utålmodig efter at få flere officerer pumpet ud i Frihedsbevægelsens organisationer, i februar 1944 af hærens illegale stab blev erstattet med en anden repræsentant i M-udvalget: Kaptajn P. V. Ahnfeldt-Møllerup. I det lange løb måtte dog den opfattelse sejre, der gik ud på at sende flere og flere befalingsmænd ud i modstandsbevægelsen.

Den nye sammensmeltning af militærets kræfter med Frihedsbevægelsen betød naturligvis også, at den styrke, man fra efteråret 1943 efter norsk forbillede var gået i gang med at opbygge i Sverige, den danske brigade under general Knudtzons kommando, anerkendte Frihedsrådet som sin øverste ledelse. Afstanden var dog her for stor til, at det kunne få megen betydning undtagen med hensyn til nogle almindelige retningslinier. Men kontakten mellem brigaden og Frihedsrådets repræsentanter i Stockholm, Erling Fass og Ebbe Munck, kom siden til at spille en rolle.

IV

Vi havde ventet at blive indkaldt til kamp i foråret 1944. Månederne gik; det skete ikke. Man fik atter mere tid; men der var i de første måneder af 1944 blevet arbejdet så forceret, at det kom til at koste dyrt. Man havde efter den besked, man havde fået, ofte ikke anset det for nødvendigt trods alt at indrette sig på også at kunne klare den lange venten i endnu over et år. Mange steder havde man tilsidesat forsigtighedshensyn for at kunne være rede den dag, der var nævnt. Den lod vente på sig, og meget, der var bygget op af ivrige, begejstrede mænd, kunne ikke holde så længe. En del af arbejdet, især i Jylland, blev rullet op i forår og forsommer 1944. Allerhårdst gik det ud over Sønderjylland i maj og juni 1944. Her ramte det især et udmærket, men forceret arbejde, der var gjort af Dansk Samling.

Den næste begivenhed af stor betydning for Danmarks illegale hær var dens endelige fuldstændige indordning i de allierede vestmagters planer og system. Dette skete i april 1944. I anden anledning var medlemmer af Frihedsrådet Arne Sørensen og Frode Jakobsen på den tid i Stockholm. Det var bl.a. ved den lejlighed, at aftalen om genoptagelsen af Danmarks diplomatiske forbindelse med Sovjetunionen blev truffet.

For at opnå forbindelse med det sovjetrussiske gesandtskab havde man søgt det engelske gesandtskabs støtte. Dette førte til en udførlig drøftelse af hele den militære situation i Danmark med englænderne. Englænderne, der af Erling Foss og Ebbe Munck var underrettet om vort arbejde hjemme, bad da Frode Jakobsen om i stedet for straks at rejse hjem, som det var planlagt, at blive i Stockholm nogen tid; så ville man bede en mand af stor betydning for hjælpen til Danmark om at flyve over fra England for at drøfte vigtige ting med ham.

Denne mand viste sig at være major Hollingworth, lederen af den danske afdeling af Special Forces, d.v.s. den organisation inden for SHAEF, der havde til opgave at understøtte modstandsbevægelserne i alle besatte lande. Resultatet af hans ankomst blev et tre ugers ophold i Stockholm med intens drøftelse af den danske Modstandsbevægelse og dens opgaver. En tydelig meningsforskel viste sig nemlig med hensyn til vore muligheder.

Fra engelsk side holdt man på, at man i Danmark ikke ville være i stand til at lave andet end sabotage, at man på grund af landets natur med manglende bjerge og store skove ikke ville kunne føre nogen form for guerillakrig. Heroverfor holdt Frihedsrådets repræsentant på, at udviklingen i Danmark, selv om man ville anse den for politisk uheldig, havde medført visse faktiske fordele, f.eks. at hærens og flådens personel, oven i købet med en del våben, var i behold, og at man ville være i stand til at føre en guerillakrig i den forstand, at man efter parolen: »Slå til og løb« f.eks. ville kunne erobre og holde en stationsby for et kort stykke tid, indtil man havde foretaget de ødelæggelser, man ønskede. Derimod var han naturligvis indforstået med, at vi aldrig ville blive i stand til at optage en åben kamp.

Den praktiske meningsforskel var, at man fra engelsk side ud fra sit syn ønskede den danske modstandsbevægelse helt decentraliseret, uden en samlende dansk ledelse, men opdelt i lokale grupper, ledet helt af radioen fra London. Man ønskede oven i købet dem, der havde stået i spidsen for den militære opbygning, efter endt gerning evakueret fra Danmark, således at ingen mere var i stand til under tysk tortur at røbe hele landets status. Idealet for englænderne - som de naturligvis var klar over, at man ikke kunne nå - var i virkeligheden små grupper, hvor hver gruppe havde en bestemt opgave, som den udførte uafhængig af alle andre danske grupper på kodesignal gennem B.B.C.

R. Hollingworth (f. 1912) kom første gang til Danmark under den britiske udstilling i København 1932 og opholdt sig derefter ofte her i landet som forretningsmand i eks- og import-handel. Den 9. april undgik han internering, idet han forsvandt sammen med det engelske gesandtskabs personale og blev ved hjemkomsten sendt til Island. Oktober 1940 blev han kaldt tilbage til London for at deltage i organisationen af forbindelsen med de okkuperede lande, og p.g.a. hans indgående kendskab til danske forhold blev Danmark hans speciale. Han søgte straks kontakt over Stockholm og opnåede udmærkede resultater. Trods uhyre vanskeligheder lykkedes det ham at få organiseret de første direkte forbindelser mod Danmark via faldskærmsmænd, og snart var hele systemet i orden. Det bestod af Hollingworth som afsender og danske patrioter som modtagere af de kostbare våben til frihedskampen. Ved befrielsen kom han atter til os som chef for Special Forces' Mission Denmark og afsluttede på denne måde sit resultatrige arbejde.

Heroverfor hævdede Frihedsrådets repræsentant vore muligheder for at skabe en virkelig illegal hær, hvis vi blot kunne blive forsynet tilstrækkeligt med våben, og det ønskelige i at have en dansk centralledelse, der kunne gribe ind for at varetage danske interesser over for de mange muligheder, der ikke kunne forudses fra London. Endvidere fremhævede han, at man ikke fra engelsk side, som man hidtil havde gjort, burde se helt bort fra de danske militær styrker i Sverige, selv om de ikke kunne indgå som et led i en plan, da man aldrig kunne have sikkerhed for, at det hurtigt nok ville lykkes at overføre dem til Danmark.

Resultatet af disse drøftelser blev, at man fra engelsk side i høj grad, men dog ikke helt, imødekom det danske standpunkt. Frihedsrådet skulle vedblivende virke som den øverste instans for samtlige væbnede styrker, men en større decentralisering af arbejdet i Danmark med direkte forbindelse fra regionerne til England skulle finde sted. Dette forslag, som ikke var helt tilfredsstillende, indvilgede Frihedsrådets repræsentant i at tage med hjem for at forelægge det for det øvrige Frihedsråd, på samme måde som SHAEF's repræsentant efter ændringerne måtte forelægge forslaget for SHAEF.

Resultatet af drøftelserne i Stockholm forelå som en fuldstændig plan for opbygningen af den væbnede modstandsbevægelse i Danmark (dog stort set følgende de retningslinier, der var foregrebet) og - først og fremmest - for dens opgaver og for dens måde at virke på i forhold til de allieredes planer. For sabotagestyrkerne, der allerede var i virksomhed, brugtes benævnelsen »Table«; modstandsstyrkerne opdeltes i to kategorier med betegnelserne »Chair R« og »Chair F«, idet inddelingen af landet, som foretaget af M-udvalget, i et og alt bibeholdtes. »Chair R«, modstandsgrupperne i første linie, lovede englænderne at forsyne med våben; »Chair F« var folk, der ikke var egnede for våbenkamp, folk, som man først ønskede at sætte sig i forbindelse med, når det gjaldt, og folk, som man ikke nåede at få bevæbnet. Som opgaverne for alle arter af modstandsstyrker blev opstillet følgende fire punkter:

1) *At forhindre eller sinke troppeforskydninger fra, til og gennem Danmark.*

2) *At bistå en allieret hær i tilfælde af kamphandlinger i Danmark.*

3) Eventuelt at gå i aktion for at aflede tyskernes opmærksomhed fra en eventuel invasion andetsteds.

4) For det tilfælde, at tyskerne skulle trække sig ud af Danmark for deres sammenbrud, at forhindre dem i at foretage ødelæggelser.

For »Chair R«-grupperne opstilledes som objekter at ødelægge eller beskytte efter omstændighederne:

1) Jernbanerne, 2) Meddelelsesmidler, d.v.s. telefon, telegraf og radio, 3) Havne, her især skibe, kraner og jernbaneanlæg i havne, 4) Elektricitetsforsyningen.

Som »Chair F«'s opgaver opstilledes: 1) At vanskeliggøre landevejstrafikken ved udlægning af »tyre bursters«, en slags søm, som får bildæk til at punktere, eller ved fældning af træer over vejene. 2) Ødelæggelse af tyske køretøjer. 3) Ødelæggelse af tyske beholdninger af enhver Art. 4) Nedtagning eller ombytning af vejskiltene til vildledning af tyskerne.

Aktionerne for »Chair R« skulle - således at Frihedsrådet dog ikke afskar sig fra at gribe ind - sættes i gang efter kodesignaler i B.B.C. Èt kodeord angav det mål, det drejede sig om; fire andre angav handlingens karakter: et for »Vær parat«, et for »Begrænset skade« (d.v.s. så tingene skulle repareres i løbet af nogle dage), et for »Så megen skade som muligt« og endelig et for beskyttelse af målet mod tysk ødelæggelse. Der var intet signal for at høre op, idet man om fornødent skulle fortsætte i tre dage og så holde op, hvis signalet ikke blev gentaget. For »Chair F« fandtes der kun èt signal: »Gå i Aktion«.

Denne fuldstændige plan, som englænderne lagde så stor vægt på ikke faldt i tyskernes hænder, bragtes i slutningen af april hjem til Danmark i form af en ufremkaldt microfilm, som Frihedsrådets repræsentant forpligtede sig til under overfarten uafbrudt at have ved hånden, parat til at rive det sorte omslag op, så filmen ville være ødelagt. Derefter forelagdes planen herhjemme for det samlede Frihedsråd. Alle Frihedsrådets medlemmer var, ligesom forhandleren i Stockholm, mod svækkelsen af den danske centralledelse. Også i den foreliggende form måtte man ønske endnu en række mindre ændringer, synspunkter, der også deltes især af hærens illegale stab. Efter nogen tids korrespondance med London blev planen da endelig vedtaget fra begge sider med nogle små ændringer, der yderligere imødekom de danske ønsker. Det

C. V. Hjalff.

Kaj Lundsteen.

Medlemmer af Frihedsrådets Kommandoudvalg. - Kaptajn Hjalff og kommandørkaptajn (nuv. kontreadmiral) Lundsteen var henholdsvis hærens og flådens repræsentanter, Arbejdsmand (nuv. oberstløjtnant) Wagner og kaptajn Ahnfeldt-Møllerup var udvalgets forbindelsesofficerer, henholdsvis øst og øst for Store Bælt.

endelige resultat, som kom til at foreligge som »operationsbefaling, udgivet af Supreme Headquarter of Allied Expeditionary Forces (14. juni 1944)«, var i virkeligheden en sejr for det danske standpunkt. Dette viste sig endnu klarere ved den måde, hvorpå planen bagefter førtes

ud i livet. I praksis blev det, som Frihedsrådet og de danske militær-
autoriteter havde ønsket: med en modstandshær, som ganske vist altid
var parat til at parere ordre fra de allieredes hovedkvarter, men som
samtidig en dansk centralledelse til enhver tid kunne tage i sin hånd
til indsats for, hvad vi måtte opfatte som danske interesser, hvad enten
der var tale om materielle eller immaterielle.

V

Sejren for det danske standpunkt kom særlig klart til udtryk ved op-
rettelsen af Frihedsrådets Kommandoudvalg, juli 1944. Det oprettedes
som en efterfølger for det hidtidige M-udvalg, og formålet var en mere
direkte repræsentation for Frihedsrådets og hærens og flådens ledelse.
Ingen af Frihedsrådets medlemmer havde oprindelig haft sæde i det af
Frihedsrådet oprettede M-udvalg. Rådet havde ladet sig repræsentere
ved skiftende medlemmer, når der var anledning dertil: Arne Søren-
sen, Frode Jakobsen, Åge Schoch og Mogens Fog. I april 1944 var Fog
dog blevet fast medlem. Med hensyn til hæren og flåden havde de
været repræsenteret ved medlemmer af deres illegale stabe, men hidtil
ikke ved disses chefer. Det blev fra nu af tilfældet. Frihedsrådets Kom-
mandoudvalg kom til at bestå af to repræsentanter for Frihedsrådet,
Mogens Fog og Frode Jakobsen, af hærens og flådens illegale stabsche-
fer kaptajn Hjalf og kommandørkaptajn Lundsteen, samt af vestmag-
ternes øverste repræsentant her i landet, faldskærmschefen Flemming
Muus. Derudover deltog i Kommandoudvalgets møder yderligere to
mænd, der fungerede som forbindelsesofficerer henholdsvis til landet
øst og landet vest for Store Bælt: Arbejdsmand Svend Wagner, kaldet
»General Johansen«, og kaptajn Ahnfeldt-Møllerup.

Frihedsrådets Kommandoudvalg var fra nu af den øverste militæ-
re instans her i landet umiddelbart over regionerne. Man havde altså
snarere skabt en større centralisation end det modsatte, selv om de
fleste regioner samtidig lidt efter lidt forsynedes med direkte trådløs
forbindelse til de allierede.

Kommandoudvalgets Opgaver var:

1) *Indtil det sidste at videreføre opbygningen af den illegale hær.
Der var her gjort en god indsats af M-udvalget, ikke mindst af folk som
Stig Jensen og Svend Wagner. Men det var et arbejde, man aldrig kun-*

*de blive færdig med, dels fordi man hele tiden kunne stille sig større
og større mål, dels fordi tyskerne gang på gang ved oprulning af dele af
modstandsbevægelsen væltede et vel udført stykke arbejde over ende.*

2) *At forestå fordelingen af samtlige de våben, som indførtes i lan-
det, hvad enten de kom fra England eller fra Sverige. Dette måtte ske
under hensyntagen til opgaverne og den forhåndenværende bevæb-
ning. I praksis betød Kommandoudvalgets fordeling i reglen en for-
deling mellem de seks regioner, der så måtte foretage den yderligere
fordeling til amter o.s.v. Kun i København betød det ofte en fordeling
mellem de forskellige organisationer, f.eks. mellem sabotageorganisa-
tionerne og modstandsgrupperne.*

3) *At virke som øverste hjemlige kommandoinstans. Det ville i reg-
len sige at give almindelige retningslinier for arbejdet i hele landet,
sjældnere - men oftere og oftere, som tiden gik, og især øst for Store
Bælt - at give konkrete ordrer til aktioner.*

*Forholdet var da det, at der eksisterede to kommandoveje til regio-
nerne: en fra Special Forces's hovedkvarter i London, en fra Friheds-
rådets Kommandoudvalg. Dette var muligt, fordi de to instanser stod i
stadig telegrafisk forbindelse med hinanden. Kommandoudvalget for-
pligtede sig til altid at underrette de allieredes hovedkvarter i London;
London forpligtede sig til altid - hvor det overhovedet var muligt - at
underrette Kommandoudvalget. Gennem Kommandoudvalget var hæ-
rens og flådens ledelse endelig trådt helt ind i modstandsbevægelsens
apparat. Til gengæld blev det slået fast, at en særlig kommandovej -
en tredje kommandovej - fra den kommanderende general til hærens
befalingsmænd, fra viceadmiralen til flådens uden om Frihedsrådets
Kommandoudvalg ikke mere eksisterede.*

Et noget andet forløb end i det øvrige land tog udviklingen i den
første tid i Jylland. Opbygningen af modstandsgrupperne var i Jylland
først og fremmest sat i gang af godsejer Flemming Juncker, Overgård
ved Randers, som før dette havde gjort en stor indsats i forbindelse
med våbenmodtagelse og sabotage. Medens arbejdet ellers foregik re-
gionsvis, arbejdede Juncker over hele Jylland i forbindelse med alle
tre regioner, hvad der havde sine praktiske fordele på grund af den
store afstand til København. I marts 1944 blev daværende oberstløjt-
nant (nuværende generalmajor) Vagn Bennike sendt til Jylland for at

bistå Juncker som militærteknisk rådgiver. Allerede i april 1944 måtte Juncker imidlertid på grund af stærk efterstræbelse flygte fra Jylland og videre ud af landet til England. Oberstløjtnant Bennike blev hans efterfølger som koordinerende leder for hele Jylland. En sådan stilling var ikke forudset, hverken i Frihedsrådets eller de allieredes oprindelige planer, men det viste sig i mange tilfælde af stor praktisk betydning, at de tre jyske regioner sorterede under en fælles jydsk ledelse. De tre jyske regioner fik på den måde normalt kun forbindelse med Frihedsrådets Kommandoudvalg via den jyske ledelse og, indtil et ret sent tidspunkt, også kun ad den vej med Special Forces i London.

Den karakteristiske forskel mellem Jylland og det øvrige land blev imidlertid regionsledelsernes sammensætning. Regionsledelserne var efter den oprindelige opbygningsplan sammensat af den civile frihedsbevægelses tillidsmænd suppleret med en officer fra hæren. Officeren var oprindelig tænkt som teknisk vejleder for de andre. Men lidt efter lidt blev officererne i regionsledelserne på grund af deres fagkundskab mer eller mindre selvfølgeligt ledere. Dette skete efterhånden i alle regioner med en enkelt undtagelse og i fuld forståelse med Frihedsrådet. Princippet opretholdtes, at der i spidsen for hver region forblev et udvalg.

De jyske regionsledelser var til at begynde med sammensat på nogenlunde samme vis som i de øvrige regioner. De oprindelige ledelser sprængtes imidlertid i alle tre regioner, og udviklingen i Jylland kom derefter til at gå i retning af, at der i stedet for regionsledelser, sammensat af repræsentanter for de forskellige store organisationer med en officer som den militære leder i tilfælde af aktion opstod regionschefer med en stab omkring sig, udpeget af denne chef.

VI

De væbnede styrker bestod af folk fra alle samfundslag. Her var fabriksarbejdere, gårdmænd, landarbejdere, lærere, præster. Mange aldersklasser var ligeledes repræsenteret, selv om den store masse naturligvis var de unge. Og folk af alle politiske afskygninger mødtes i den underjordiske hær. Rigtignok var det kun to politiske partier, der som partier deltog i rekrutteringen. Men for det første var de folk, der rekrutteredes gennem Kommunistisk Parti eller Dansk Samling, langt fra bare

tilhængere af de partier. For det andet stod der ved siden af dem de to store upolitiske sammenslutninger Ringen og Frit Danmark, hvorigennem folk af alle politiske opfattelser strømmede til. Dette blev af stor betydning for at drage hele folket med ind i kampen og opnå, at intet parti bagefter kunne tiltage sig æren. Disse upolitiske organisationer rekrutterede gennem deres landsomspændende net fra den sindelagskamp, der var gået forud for kampen med våben.

Det var af afgørende værdi, at den underjordiske hær havde sine rødder langt ude i folket; men det havde også sine skyggesider, at så mange af deltagerne var uden megen erfaring for vilkårene for illegalt arbejde. Selv om princippet var, at man kun måtte kende, hvad der var strengt nødvendigt for en, og selv om tilslutningen af nydannede grupper først skete efter grundig prøvelse og grundig instruktion, blev mange grupper, ja nogle byer dog trævlet op.

En ny stor tilgang oplevede Danmarks underjordiske hær i september 1944. Det var det, tyskerne fik ud af deres aktion mod politiet den 19. september.

Mange af politiets folk havde fra første færd gjort god indsats i kampen mod tyskerne. Politifolk havde været knyttet til sabotagegrupper, politifolk havde advaret, hvor der var fare på færde, eller givet værdifulde oplysninger. Men hidtil havde det været de enkelte politimænd, der optrådte på egen hånd. Fra efteråret 1943, da officererne var løsladt fra den tyske internering, var der dog opstået et samarbejde mellem ledende politifolk og ledende folk fra hær og flåde. Man drøftede muligheden af i givet fald at kunne samle politiet til større styrker, og man bistod militæret med efterretningstjenesten.

Da det danske politi blev opløst den 19. september 1944, blev det som en helhed drevet ud i illegaliteten. En række førende politimænd var blandt de arresterede; men spiren til en illegal organisation dannede sig hurtigt omkring de politimænd, som allerede gennem længere tid havde beskæftiget sig med illegalt arbejde. I løbet af få dage dannedes en illegal landsledelse i København med politimester Åge Seidenfaden som øverste chef. Hans stabschef, der blev den bærende kraft i politiets tilknytning til den eksisterende Frihedsbevægelse, blev politikommandør Sven Holten.

Den nye illegale politiledelse søgte straks kontakt både med Frihedsrådet og med førende politikere fra de samarbejdende partier.

Fra politisk side, hvor man hidtil havde været interesseret i at bevare politiet intakt til det sidste, opmuntrede man nu under Buhls forsæde politiet til at søge ind i det illegale arbejde under Frihedsrådets ledelse. Kun var man interesseret i at bevare politiet som en samlet styrke med særlige politimæssige opgaver. Frihedsrådets synspunkt faldt udmærket i tråd hermed. Fra Frihedsrådets side var man også af den opfattelse, at politiet ville få størst slagkraft ved at forblive særlige enheder, som dog samtidig skulle være integrerende dele af den øvrige modstandsbevægelse. Frihedsrådet gik endog så vidt, at man for at forhindre en opsplittelse af politiet udsendte et forbud til modstandsgrupperne mod at optage de politimænd, der nu i så stort omfang søgte optagelse (frit stillet blev de politimænd, der i forvejen var tilsluttet civile modstandsgrupper). Derimod optoges det illegale politis stabschef, politikommandør Holten, som nyt medlem i Frihedsrådets Kommandoudvalg. Her skulle de videre forhandlinger om politiets indføjelse i modstandsbevægelsen finde sted.

Politiet var nu organiseret på tilsvarende måde som hæren og flåden: med en øverste chef, politidirektør Seidenfaden, parallelt med hærens og flådens øverstkommanderende, general Gørtz og viceadmiral Vedel, og med en illegal stabschef i Kommandoudvalget, parallelt med kaptajn Hjalff og kommandørkap-

Flemming Juncker.
Se mere i bind III.

Vagn Bennike.
Se mere i bind II.

tajn Lundsteen, som lederen af det daglige arbejde i forhold til modstandsbevægelsen, medens de øverste chefer kun ved særlige lejligheder havde kontakt med Frihedsrådet gennem dets repræsentanter i Kommandoudvalget. Der udover inddeltes politiet nu efter samme princip som de øvrige modstandsstyrker i seks regioner. I spidsen for hver region sattes en politikommandør, der tilknyttedes regionsledelsen, så politistyrkerne ligesom alle andre styrker stod helt under regionsledelsens kommando.

Det pludselige slag den 19. september skabte vel i første omgang en del forvirring i politiets rækker. En særlig risiko for en politimand var det, at fuldstændige kartoteker med fotografier over alle landets politimænd samt en fortegnelse over deres bevæbning var faldet i tyskernes hænder. Dertil kom hensynet til de op mod 2000 arresterede politifolk i Tyskland. Men Frihedsrådets opfordring af 22. september om at søge sammen og beholde våbnene - en opfordring på linie med politikernes og politiledelsens egen indstilling - blev ikke des mindre fulgt næsten overalt. Fra politiets side fastslog man, at det var enhver politimands pligt at forblive i landet og deltage i kampen.

Fra alle sider var det fremhævet som et ønske at bevare politiet som enheder til løsning af særlige politiopgaver. Samtidig var det et stærkt ønske hos politiet, som naturligtvis fandt fuld forståelse inden for Frihedsbevægelsen, ikke af den grund at blive udelukket fra deltagelse i den kamp, man ventede. Derfor blev det slået fast, at rigtignok havde politiet særlige opgaver, f.eks. i forbindelse med de arrestationer, der måtte komme, men så lang tid der endnu var kampopgaver, gik de også for politiets vedkommende forud for alle andre.

Som særlige ppgaver for politiet lå foreløbig: 1) Opsporing af dem, der var farlige for den danske modstandsbevægelse, »stikkerne«, og indsamling af bevismateriale mod dem. Politiets erfaring i politimetoder og dets store kendskab til tvivlsomme elementer samt visse kartoteker, der endnu var i behold, gav det her bedre muligheder end andre. Dette betydningsfulde arbejde udførtes i hovedsagen af kriminalpolitiet. 2) Et tilsvarende arbejde over for forbrydelser begået i frihedsbevægelsens navn. Herved kom politiet til at virke som feltpoliti. For naturligvis kunne frihedskampen bruges som skalkeskjul for forbrydelser.

Her kunne det illegale politi undertiden bevise, at det drejede sig om almindelige forbrydelser, der intet havde med modstandsbevægelsen at gøre, undertiden - heldigvis sjældnere -, at forbrydelsen virkelig var begået af modstandsfolk, der havde siddet Frihedsrådets instrukser overhørig.

Hertil kom nu, som en tredje stor opgave, forberedelsen af de arrestationer, der som en nødvendighed måtte følge befrielsen. Netop på dette tidspunkt nedsattes Frihedsrådets Arrestationsudvalg, bestående af et medlem af Frihedsrådet som formand, af politiets repræsentant i Kommandoudvalget, af en kriminalmand (kriminalassistent H. C. Andersen), af en jurist (landsretssagfører Carl Madsen), af en repræsentant for Københavnsledelsen (direktør Viggo Villadsen), af den mand, som Arrestationsudvalget overlod det til at opbygge et kartotek over disse kategorier (professor Carsten Høeg). I dette arbejde spillede, som man ser, politiet en stor og afgørende rolle. Der var for det første indregistreringen, der skete i nøje samarbejde med kriminalpolitiet. Der var for det andet forberedelsen af selve anholdelsen, hvor det blev slået fast, at anholdelseholdene, så vidt overhovedet gør ligt, skulle indbefatte en politimand som leder.

VII

Den næste større begivenhed med hensyn til de væbnede styrkers organisation indtraf i slutningen af september 1944. På det tidspunkt indløb der en henvendelse fra SHAEF til Frihedsrådet af følgende indhold: Man fremhævede muligheden af, at det i tilfælde af kamphandlinger i Danmark kunne blive formålstjenligt med en dansk øverstkommanderende over de danske modstandsstyrker. Denne skulle, når en større samlet kamp måtte forudses, og det meddeltes fra London, af Frihedsrådets Koinmandoudvalg have overladt kommandoføringen. Som en parallel nævnede man general Koenig i Frankrig. Selv om det kun var en eventualitet, ønskede de allierede på forhånd at vide, hvem Frihedsrådet i så tilfælde ønskede udpeget. Man nævnede selv som et naturligt emne den kommanderende general, generalløjtnant Gørtz.

Dette var den endelige sejr for den danske opfattelse: at den danske underjordiske hær i givet fald ville være i stand til at føre en virkelig guerillakrig. Efter drøftelser inden for Frihedsrådet, hvor man forstod, at de allierede for dette specielle tilfælde foretrak en militærperson, og

hvor også viceadmiral Vedels person var på tale, besluttede Frihedsrådet at foretage en henvendelse til general Gørtz, således at i hans forfald Vedel skulle træde i hans sted. Hans forhold til Frihedsrådet skulle da være som en kommanderende generals forhold til en legal regering.

General Gørtz erklærede sig villig hertil, dog forudsat at han derved ikke blev tvunget til at handle imod de samarbejdende politiske partier. Frihedsrådet, der ud fra sin kontakt med partiernes repræsentanter havde sikkerhed for, at de politiske partier ikke i en sådan situation kunne tænke sig at gå imod kampen, kunne uden betænkning acceptere dette forhold. For at forebygge enhver misforståelse med hensyn til kommandoføringen oprettedes der den 6. oktober ved en forhandling mellem Frihedsrådets to repræsentanter i Kommandoudvalget og general Gørtz en skriftlig kontrakt mellem Frihedsrådet og generalen.

Det hedder heri, ud over en oversigt over organisationens opbygning:

»6-10-1944.

Fra de allieredes hovedkvarter har Danmarks Frihedsråd modtaget en forespørgsel, om rådet ville være villigt til at acceptere Dem som øverstkommanderende for de danske indenrigs styrker. Rådet har besluttet at svare bekræftende på denne forespørgsel under forudsætning af, at der kan træffes en for begge parter tilfredsstillende aftale om forholdet mellem rådet og Dem, specielt med hensyn til kommandoens udøvelse ...

SHAEF's plan blev først fremsat i april og - efter nogle mindre ændringer - på ny fremsat og da accepteret af Frihedsrådet i juni i år. Dog tog rådet det forbehold, at det ville bevare kommandoen over sine styrker indtil D-Dagen, og rådet vil naturligvis i den udstrækning, det tjener til at fremme kampen mod tyskerne, fortsat disponere over sine styrker i overensstemmelse med de allieredes krigsførelse.

Når Frihedsrådet måtte tage denne reservation, skyldes det ikke nogen modvilje mod militært at indordne sig under SHAEF's kommando, men udelukkende ønsket om maksimal dansk indsats i krigen mod Tyskland. Indtil D-Dagen må der nødvendigvis være en lokal overledning, der kan organisere og udbygge kampgrupperne og gennemføre en hensigtsmæssig våbenfordeling. Og også efter D-Dagen kan der

komme situationer, som kræver et fælles kommandoorgan inden for det tysk-besatte område ...

Når den allierede overkommando nu ønsker udnævnt en dansk øverstbefalende, er det en afvigelse fra SHAEF's oprindelige plan, hvorefter distrikterne skulle virke uafhængigt af hinanden, alene underkastet ordrer via B.B.C. Men det er i god overensstemmelse med Frihedsrådets ønske om en dansk centalkommando under SHAEF's overkommando ...

I efteråret 1943 optog rådet gennem »Dr. Knudsen«¹⁾ forhandlinger med repræsentanter for hær og flåde. Resultatet af forhandlingerne blev, at man fra militær side tilsagde sin fulde støtte til opbyggelse af kamporganisationer mod tyskerne, og samtidig anerkendte man Frihedsrådet som Danmarks øverste myndighed i kampen mod tyskerne, indtil kongen frit kan vælge sin regering. Dette har været grundlaget for det samarbejde, der siden har fundet sted.

Det er derfor både med glæde og med tillid, vi anmoder Dem om at acceptere SHAEF's udnævnelse til dansk øverstkommanderende. De vil herved - i lighed med de øverstbefalende i flere andre okkuperede lande - komme til at sortere under den allierede overkommando. Forholdet mellem Dem og modstandsbevægelsens ledelse må da paralleliseres med forholdet mellem en kommanderende general og en legal regering, idet Frihedsrådet dog skal fremhæve, at det ikke over for Dem vil handle uden at være i overensstemmelse med repræsentanter for de fem samvirkende politiske partier ...

Med hensyn til den praktiske ordning skal det fremhæves, at De indtræder i Deres stilling som dansk øverstbefalende over samtlige organiserede styrker i samme øjeblik, dette officielt meddeles af de allierede. Samtidig indtræder De som leder af Kommandoudvalget, hvis 2 repræsentanter for hær og flåde og 2 forbindelsesofficerer indgår i Deres stab.

(Underskrevet)

D.F.«.

Med udnævnelsen af general Gørtz til designeret øverstbefalende skete der ingen forandring i Kommandoudvalgets funktioner. En forudsætning var netop, at styrkernes ledelse forblev uforandret hos Kommandoudvalget, indtil en akut situation gjorde det ønskeligt at

1) Frode Jakobsen.

indsætte en militær chef. Kommandoposten havde ikke noget med opbygningen af de væbnede styrker at gøre, men kun - eventuelt - med deres ledelse i en kamp. Dertil kom, at der kun var tale om en mulig stilling. Hen på vinteren fik Frihedsrådet besked om, at spørgsmålet antagelig aldrig ville blive aktuelt, og at Frihedsrådets Kommandoudvalg måtte være forberedt på at have ledelsen til det sidste - således som det bekendt også gik.

VIII

Et problem var de store omkostninger, der var forbundet med organiseringen af den underjordiske hær. På dette område blev der i efteråret 1944 truffet en ordning, der befriede Frihedsrådet for arbejdet med at fremskaffe de mange penge, der her krævedes. Først modtog Frihedsrådet en henvendelse fra afdelingschef H. C. Andersen i finansministeriet om, at man fra finansministeriets side var villig til at lade disse udgifter afholde af statskassen. En betingelse var dog, at de førende politikere ville erklære sig indforstået hermed. Før disse endnu var spurgt, kom en tilsvarende henvendelse fra politikerne gennem forhenværende statsminister Buhl. Efter et møde med embedsmændene blev der da truffet den ordning, at Frihedsrådet gennem det Kontaktudvalg, der nylig var oprettet mellem politikerne og Frihedsrådet, modtog de beløb, der var nødvendige i instruktions- og udbygningsarbejdet inden for den illegale hær. Folketingsmand H. C. Hansen, der var den ene af de politiske partiers to repræsentanter i Kontaktudvalget, leverede fra nu af regelmæssigt hver måned de meget store beløb, der krævedes. Det blev i tiden indtil befrielsen millioner. Denne støtte fra statens side blev af stor betydning for arbejdets udvidelse og effektivitet. Disse statsmidler anvendtes udelukkende til Kommandoudvalgets udgifter ved organisationsarbejdet inden for den illegale hær. Der var naturligvis ikke tale om en finansiering af Frihedsrådets virksomhed i almindelighed, af propaganda, illegale blade o.s.v.

Den 14. oktober 1944 led Frihedsrådets Kommandoudvalg et betydningsfuldt tab ved arrestationen af Mogens Fog. Medens Frihedsrådet hidtil havde været repræsenteret ved to mand, og Kommandoudvalget ikke havde været konstitueret med nogen formand, besluttede Frihedsrådet fra nu af kun at have en repræsentant, der udnævntes til Kommandoudvalgets formand. Begivenhederne i oktober bevirkede

endvidere, at de allieredes repræsentant i udvalget Flemming Muus fra London modtog ordre til at trække sig ud af udvalget som for farligt. Indtil februar 1945 var de allierede derefter ikke mere repræsenteret i Frihedsrådets Kommandoudvalg. Trods tabene skred arbejdet imidlertid videre, og Kommandoudvalget opnåede en stadig fastere organisation med flere og flere møder.

Af betydning var det, at man nu igen fik arbejdet i Jylland lagt ind under de samme retningslinier som i det øvrige land. Den særlige sammensætning af regions-, amts- og byledelse her havde flere steder fremkaldt uheldige gnidninger mellem den civile Frihedsbevægelse, hvorigennem modstandsgrupperne rekruteredes, og de militære ledere. Frihedsrådets Kommandoudvalg slog derfor igen det oprindelige princip fast. Medens officerernes rolle var givet som ledere af aktioner, var det lige så givet, at de ikke havde de samme muligheder for at rekrutere eller for at få grupperinger, der ellers stod i modsætningsforhold til hinanden, til at virke sammen. Så lang tid det drejede sig om opbygningsopgaver, måtte der i spidsen for hver region, amt o.s.v. stå ikke en militærchef med hans stab, men en regionsledelse, amtsledelse o.s.v. Disse ledelser sammensattes normalt, men dog ikke skematisk, af en repræsentant for hver af de fire store modstandsorganisationer og af hvem, det ellers i betragtning af de lokale forhold kunne være en fordel for modstandsbevægelsens bredde at få med, og endelig af en officer som leder i tilfælde af aktion og gerne også som udvalgets formand. Disse principper blev nu i hvert fald for regionernes vedkommende også gennemført i Jylland ved betydningsfulde rejser, foretaget af Svend Wagner på Kommandoudvalgets vegne.

Gennem den sidste vinter, vinteren 1944-45, opnåede den hele bygning større og større fasthed og form. Øverst Kommandoudvalget, sammensat af Frihedsrådets repræsentant og de illegale stabschefer for hær, flåde og politi. Derimod savnedes de allieredes repræsentant fra efteråret indtil februar 1945. På det tidspunkt ankom den nye »Chief Representative« for Storbritannien og U.S.A. direktør Ole Lippmann til Danmark og blev straks optaget som medlem af Kommandoudvalget. Af de to forbindelsesofficerer blev Ahnfeldt-Møllerup efter en stor indsats i februar 1945 anholdt af Gestapo. Han omkom ved bombningen af Shellhuset den 21. marts.

Under Kommandoudvalget kom de 6, senere 7, regioner, amtsledel-

serne og byledelserne, sammensat af civile og militære repræsentanter som før omtalt. Denne sammensætning var dog et idealbillede, der sjældent fandtes nøjagtigt i praksis. Dertil var også Gestapos høst for stor. I havnebyer var der altid til byledelsen knyttet ikke blot en officer fra hæren, men også en fra flåden. Og i regionsledelsen i København blev marinen ud fra det samme hensyn repræsenteret. Dertil kom politikommandøren, der stod i spidsen for politiet inden for hver region og var knyttet til regionsledelsen. Endelig ankom der fra efteråret 1944 en forbindelsesofficer fra England til hver af de 6 gamle regioner. Det var danske officerer, der efter aftale mellem SHAEF og general Gørtz i foråret 1944 via Sverige var sendt til England, og som nu vendte tilbage for at delagtiggøre den danske modstandsbevægelse i krigens sidste erfaringer.

IX

Efter dette blik over helheden et kort rids over de enkelte regioners historie:

Langt den største region var naturligvis København, Region VI. Organisering af de københavnske modstandsgrupper som et samlet hele begyndte nytår 1944. Indtil da havde der eksisteret en række uafhængigt arbejdende grupper, dannet af de store illegale organisationer. Endvidere var der fra militær side en række »O-grupper«, dels befalingsmandsgrupper, dels grupper inden for de tidligere frivillige skyttekorps.

Den første regionsledelse i København kom til at bestå af dr. phil. Mogens Westergård, vognmand Norup, assistent Egil Barfod, oberstløjtnant Tiemroth og kaptajn Tage Hansen. Dertil kom senere som marinenes repræsentant orlogskaptajn Clausen. Til leder udpegedes dr. Westergård. Allerede i april 1944 blev han imidlertid arresteret og efterfulgt som Københavns leder af oberstløjtnant Tiemroth. København inddeltes i 7 afsnit, hvoraf det ene dog havde en særlig karakter, idet det slet og ret var havnen.

Da man oprindeligt ikke havde turdet regne med at kunne klare større væbnede sammenstød med tyskerne, var det til at begynde med først og fremmest en militær sabotage, der forberedtes i København. Man havde ordre til at være i stand til at afbryde alle telefon- og telegraaffor-

bindelser til tyske kvarterer, afbryde for lys og kraft og forstyrre jernbane- og gadetrafik. Udmærkede forbindelser i telefonhuset var her af stor værdi. Man var forberedt på at kunne sabotere, men ikke mindst beskytte skibe i havnen. Endvidere var det en vigtig opgave at kunne beskytte livsvigtige værker som gas-, elektricitets- og vandværker.

Senere blev det imidlertid slået fast, at man navnlig i København også måtte være forberedt på noget større sammenstød med fjenden. Man skulle f.eks. helst kunne omringe og fastholde tyskerne i deres kaserner. Det var i mellemtiden blevet muligt ved de store styrker i København og den voksende bevæbning. Til de opgaver, der krævede en særlig stærk indsats, hørte også, at man skulde være i stand til at danne og holde et brohoved på Øresundskysten, hvor den danske brigade i tilfælde af kamp i Danmark kunne sættes i land. Hertil var udset særlig slagkraftige styrker i København og på Sjælland. Endvidere var der vidt fremskredne planer om i givet fald at kunne storme Vestre Fængsel for at befri fangerne. De særlig slag kraftige styrker havde København i sabotageorganisationerne »Holger Danske og »BOPA« samt i de gamle »O-grupper«. Rigtignok stod sabotageorganisationerne med hensyn til deres sabotageopgaver ikke under Københavnsledelsens kommando, men direkte under Frihedsrådet, men det var bestemt og planlagt, hvorledes de på D-Dagen skulle indgå i de almindelige styrker.

Medens man normalt aldrig søgte kamp med fjenden, tillod Frihedsrådets Kommandoudvalg hen på foråret 1945 en undtagelse i et særligt tilfælde i København. Hipoernes regimente havde da antaget en sådan karakter med bilende terrorgrupper, der meningsløst nedskød folk på gaderne, at man fandt det rigtigt at prøve på at sætte en stopper derfor. Til afskrækkelse for sådanne bander blev det bestemt, at udvalgte grupper måtte gå til aktion imod dem og skyde dem ned.

Et frygteligt slag oplevede modstandsbevægelsen i København i slutningen af februar 1945. Hele regionsledelsen blev da på én gang arresteret. Og resultatet var nye arrestationer. Også samtlige afsnitsledere blev anholdt eller dræbt. Den københavnske modstandsbevægelse stod en kort overgang uden hoved. Ved en meget stor indsats af Svend Wagner, forbindelsesmanden mellem Kommandoudvalget og Københavnsledelsen, lykkedes det dog hurtigt at få det rettet op. En ny Københavnsledelse, bestående af den senere folketingsmand Svend Nielsen, direktør Villadsen, oberst C. A. Friis, dr. med. Teil Kærn og

Anker Olesen (f. 1902) opholdt sig efter endt handelsuddannelse syv år i Sydamerika, hvorfra han vendte tilbage i 1929. Han virkede i den følgende tid som repræsentant, kom som medlem af Dansk Samling tidligt ind i det illegale arbejde og udførte navnlig fra efteråret 1943 et betydeligt organisationsarbejde inden for Region V. Efter befrielsen blev han medlem af »Frihedsbevægelsens Samråd« og forretningsfører for »Danske Hjemmeværnsforeningers Landsforbund«.

sen ved opbygning af grupper i hele området. De øvrige medlemmer af Sjællandsledelsen var Peter Nissen Blom og - senere - cand. mag. Arthur Hansen. Ved skæringsdagen i marts 1944 var man nået op på 1500 mand. Først i juni blev amslederne dog udpeget, og der sattes dermed yderligere fart i arbejdet. I efteråret 1944 måtte oberstløjtnant Tage Andersen trække sig tilbage på grund af stærk eftersøgning. Han efterfulgtes som regionschef af oberstløjtnant Riis Lassen, der efter befrielsen blev myrdet.

Tage Andersen (f. 1899) blev student i 1917, søgte officersuddannelse og udnævntes i 1921 til premierløjtnant i rytteriet. Herfra gik han imidlertid i 1925 over til Hærens Flyvertropper, blev kaptajn i 1929 og chef for Sjællandske Flyverafdeling i 1932. I 1934 kom hans udnævnelse til oberstløjtnant, og i 1937 blev han forsat som chef for Jydske Flyverafdeling og udnævntes i 1940 til oberst. Efter befrielsen blev han chef for Hærens Flyvertropper.

højskoleforstander Kjeld Mølbak blev dannet.

En hovedårsag til Shellhusets bombardement den 21. marts 1945 var denne truende oprulning af modstandsbevægelsen i København.

Til Region V, Sjælland, hørte også Lolland-Falster. Her var grupperne ligeledes spredte og ubevæbnede, indtil arbejdet sattes i gang af Frihedsrådet sidst på året 1943. Der udpegedes en regionsledelse med oberstløjtnant Tage Andersen som militær leder. En stor indsats ydedes af repræsentant Anker Ole-

sen ved opbygning af grupper i hele området. De øvrige medlemmer af Sjællandsledelsen var Peter Nissen Blom og - senere - cand. mag. Arthur Hansen. Ved skæringsdagen i marts 1944 var man nået op på 1500 mand. Først i juni blev amslederne dog udpeget, og der sattes dermed yderligere fart i arbejdet. I efteråret 1944 måtte oberstløjtnant Tage Andersen trække sig tilbage på grund af stærk eftersøgning. Han efterfulgtes som regionschef af oberstløjtnant Riis Lassen, der efter befrielsen blev myrdet.

Også på Sjælland udgjorde tyskernes telefonsystem et vigtigt mål for modstandsbevægelsen. Teknikere indtegnede fjernkablerne i området, og planer var færdige til deres ødelæggelse, når det måtte være ønskeligt. En stor rolle spillede ligeledes Storebæltsfærgen, der faldt ind under denne region. På hver færge organiseredes en gruppe, forsynet med sprængstof og vå-

ben, så man til enhver tid var i stand til at foretage, hvilken aktion over for færgen der måtte blive krævet. En særlig aktion, der udførtes efter ordre direkte fra England, var sænkningen af Gedser-Warnemiindefærgen i marts 1945. Jernbanesabotage var der derimod ikke den samme grund til på Sjælland som i Jylland.

På Sjælland holdt O-grupperne sig i længere tid for sig selv end i det øvrige land. Først fra efteråret 1944 fandt de helt deres plads i det almindelige samarbejde. Et stort og solidt stykke arbejde uden så megen anledning til dramatik som mange andre steder i landet blev udført på Sjælland.

På Fyn, Region IV, eksisterede der en del sabotagegrupper, organiseret fra 1943 af faldskærmsmanden Carlsen, kaldet »Knud Larsen«. Hertil sluttede sig også nogle af hærens yngre officerer, der bl.a. skaffede materiel fra hærens sprængkommando i Odense. Da O-grupperne efter den 29. august 1943 begyndte at dannes med klar besked om, at opgaverne kun var at opretholde ro og orden, når fjenden brød sammen, blev oberstløjtnant Buch sat i spidsen for dem. En lokal sammenslutning forsøgte først mellem de to arter af grupper, men det strandede, mod oberst Buchs ønske, på de forskellige opgaver. Et samarbejde blev dog indledet, og da parolen om sammenslutning kom, fandt den på Fyn derfor hurtigt og let sted.

En Fynsledelse blev dannet i Odense med oberst Buch som regionsleder og derudover følgende medlemmer: Læge E. Kruse, grosserer Hans Muus og grosserer Busk Rasmussen. Denne Fynsledelse havde til huse i en villa, som modstandsbevægelsen havde købt og indrettet som en hel fæstning, bl.a. med en underjordisk gang til at undslippe igennem, hvis det skulle blive nødvendigt. Som byleder for Odense ydede ekspedient (nuværende oberstløjtnant) Chr. Broe en udmærket indsats.

Foråret 1944 talte Fynsstyrkerne ca. 2000 mand. Som København havde sit Shellhusbombardement, Århus sit flyverangreb på Gestapos hovedkvarter, således kom Royal Air Force også Fyn til hjælp i kampen mod Gestapo ved angrebet på Husmandsskolen den 17. april 1945.

I Jylland var på et tidligt tidspunkt nedkastninger under ledelsen af faldskærmschefen Rottbøll begyndt. I fortsættelse heraf arbejdede godsejer Flemming Juncker videre med sabotagegrupper i hele Jylland. Uafhængigt af dette arbejde begyndte helt på egen hånd, før Friheds-

rådets initiativ, oberstløjtnant Feddersen at organisere de første egentlige modstandsgrupper i Jylland. Dette skete i Midtjylland med Århus som centrum og var vidt fremskredet før den 29. august 1943.

Efter dannelsen af M-udvalget nytår 1944 begyndte organiseringen af modstandsgrupper i hele Jylland. Sjælen i arbejdet var Flemming Juncker, som berejste og bearbejdede det meste af Jylland, før distrikterne overgaves til de tre regionsledelser, der nu var dannet. Derved lagdes grunden til den senere stilling som Jyllandsleder. På denne efterfulgtes Juncker i april 1944 af Vagn Bennike.

En særlig stilling opnåede Jylland også ved, at en direkte telegraf-forbindelse London-Jylland på Junckers initiativ blev etableret efter hans ankomst til England i forsommeren 1944. Bennike oprettede i modsætning til Juncker et standkvarter, hvor de tre regionsledere under iagttagelse af et udviklet sikkerhedssystem altid kunne søge ham. Dette var først Vejle, senere omegnen af Århus.

Efter Kommandoudvalgets beslutning blev der i december 1944 i overensstemmelse med forholdene i det øvrige land oprettet en Jyllandsledelse bestående foruden af oberstløjtnant Bennike af dr. med. Astrup, Danmarks kommunistiske Parti, journalist Børge Eriksen, Dansk Samling, og fængselsinspektør Peter Ammundsen fra Ringen. De nåede alle tre at blive arresteret og erstattet inden befrielsen - nemlig ved cand. mag. Niels Åge Nielsen, dr. phil. Keld Milthers og ingeniør Niels Plum. I nær tilknytning til Jyllandsledelsen arbejdede undervisningsassistent Strange Petersen.

Direkte under Jyllandsledelsen sorterede en særlig jydsk sabotageafdeling, et rejsehold af sabotagespecialister, der udsendtes til de forskellige regioner for at foretage særlig vanskelig fabrikssabotage. Jernbanesabotagen og den mere almindelige fabrikssabotage blev derimod foretaget af sabotagegrupperne under den enkelte byleder. Stor betydning fik også den jydsk likvideringsgruppe, der blev oprettet i juni 1944 for Midtjylland, men siden fik hele Jylland som virkefelt.

De mange arrestationer i Jylland, hvorved Gestapo var kommet på så gode spor, at en oprulning af store dele af den jydsk modstandsbevægelse truede, blev årsag til det virkningsfulde bombardement af Gestapos hovedkvarter i Århus den 31. oktober 1944. Denne aktion skete på Jyllandsledelsens direkte anmodning.

Region I's, Nordjyllands, historie hænger nøje sammen med den

særlige rolle, denne egn spillede med hensyn til modtagelsen af våben og sprængstof. Større beholdninger er nedkastet i denne region end i nogen af de andre, og i lang tid var modtagechefen for Jylland identisk med regionslederen i Region I.

Våbennedkastningerne i Nordjylland var begyndt længe før regionens dannelse, nemlig i sommeren 1942 i Støvring. En af Rottbølls hjælpere var Juncker; en af Junckers hjælpere, da han sammen med Chr. Ulrik Hansen fortsatte modtagelsen af våben, var »Toldstrup«, alias toldassistent A. Jensen, Skive, der senere blev leder af regionen.

Den første regionsledelse i Region I varede kun en måned, før den blev sprængt. Regionsleder blev derefter i foråret 1944 kaptajn Schøller, der hidtil havde gjort god tjeneste som efterretningsmand i Nordjylland. Ud over ledelsen af hele regionen havde kaptajn Schøller den direkte kommando over styrkerne i Viborg Amt.

Det forcerede arbejde for at være klar til den 1. marts 1944 bevirkede meget store tab i det nordlige Jylland, således at meget derefter måtte opbygges på ny. Maj 1944 måtte også Schøller flygte fra regionen, og Toldstrup udnævntes til regionschef, samtidig med at han var modtagechef for Jylland. Derved opnåede regionen en særlig god og direkte forbindelse til de allierede.

Det skal her ikke skjules, at samarbejdet mellem Jyllandsledelsen og »Det nordjydske hovedkvarter«

Carl-Guslau Schøller (f. 1903) blev student i 1921, fik ved afgang fra officersskolen 1925 hs. maj. kongens æressabel og udnævntes til premierløjtnant i Ingeniørtropperne. Han gennemgik 1926-29 officersskolens specialklasse, blev kaptajnløjtnant 1934 og gjorde i de flg. år tjeneste som fuldmægtig i krigsministeriet. I 1937 udnævntes han til kaptajn og efter befrielsen i 1945 til oberstløjtnant. I 1946 chef for 2. Pionérbataillon.

C. C. Larsen (f. 1893) blev sergent i artilleriet i 1915, fik i 1919 certifikat som militærflyver og søgte i de flg. år yderligere uddannelse i den franske og italienske hærs flyvervæsen. I 1922 blev han overofficiant i det danske flyverkorps, tog i 1925 studentereksamen, udnævntes i 1932 til kaptajn, i 1940 til oberstløjtnant og efter befrielsen i 1945 til oberst. S.å. blev han militær luftattaché ved legationen i Moskva.

ikke altid var gnidningsfrit. Fra engelsk side var man interesseret i at slå fast, at

modtagecheferne stod direkte under engelsk kommando, i Kommandoudvalget og i dette tilfælde i Jyllandsledelsen i, at de stod under dansk. Dobbeltstillingen gjorde det naturligvis endnu mere kompliceret. Efterhånden som våbenmodtagelsen voksede, kunne stillingen som modtagechef ikke forenes med stillingen som regionschef. Begge krævede en mands fulde indsats. Ved nytårstid 1945 vendte kaptajn Schøller derfor tilbage til sin gamle region, og Toldstrup helligede sig udelukkende modtagelsen af våben.

I Midtjylland, Region II, var arbejdet som for meddelt begyndt tidligere end noget andet sted under ledelse af oberstløjtnant Feddersen. En af hans nære medarbejdere var kaptajn Frisenvang. Deres område var oprindelig Århuseggen, men da regionen oprettedes, blev Feddersen den første regionschef, og kaptajn Frisenvang blev byleder for Århus. I regionsledelsen sad der desuden ingeniør Floor, Keld Milthers og Niels Åge Nielsen. En stor indsats inden for regionen udøvedes endvidere af kaptajn R. G. Petersen, der som rejseleder berejste området og overalt dannede organisationer.

Marts 1945 fornyedes regionsledelsen næsten helt. Oberstløjtnant Feddersen, der var stærkt eftersøgt, erstattedes som regionsleder af oberstløjtnant C. C. Larsen, ingeniør Floor blev arresteret, og de øvrige medlemmer overførtes til Jyllandsledelsen, som var sprængt. I øvrigt er regionens historie kendetegnet ved den nære tilknytning til Jyllandsledelsen, der jo havde sit hovedkvarter inden for regionens område.

Den største vækst i regionens styrker fandt sted i løbet af sommeren 1944, da den voksede fra ca. 600 mand til op mod 4 000.

Region III, det sydlige Jylland, omfattede først og fremmest Sønderjylland, men grænsen gik oprindelig nord for Varde, Grindsted og Vejle. Senere flyttedes den i den østlige del længere sydpå, så Vejle og Fredericia overgik til Region II.

Sønderjylland kom sent med i kampen. De første bomber i Sønderjylland eksploderede i juni 1943, da det øvrige land allerede var godt i gang. Dette har sin forklaring. For det første var sønderjyderne vant til at bekæmpe tyskerne med andre midler - den langvarige sejge modstands midler. Det tog tid at omstille sig efter de nye korte perspektiver. For det andet var Sønderjylland vel den del af landet, hvor det var far-

ligst at arbejde. Iblandingen af hjemmetyskere og af danske nazister i større tal bevirkede det. Man måtte regne med dem alle sammen som potentielle stikkere. Den udsatte stilling gjorde, at den sønderjydske modstandsbevægelse blev præget af mange omskiftelser og store tab. Modstandsbevægelsen i Sønderjylland blev ved to lejligheder næsten sprængt. Men karakteristisk var også, at den altid kom igen.

Den første regionsledelse, som blev stillet på benene ved Flemming Junckers initiativ, bestod af farver Jacob Jacobsen, Åbenrå, der var regionsleder, disponent Hans Mørup, Åbenrå, og arbejdsmand Kaj Ipsen, Kolding. Dertil kom kaptajn K. Kjeldsen som militær leder. Denne første modstandsbevægelse, som især var baseret på Dansk Samling, nåede kun at komme godt gang i den østlige del af Sønderjylland. I juni arresteredes Kjeldsen og Mørup, og farver Jacobsen måtte rejse ud af landet. En lykke var det, at arbejdsmand Kaj Ipsen holdt stand endnu en måned, før også han blev taget. Derved overførtes en del af Kræfterne til næste omgang.

I den anden regionsledelse blev premierløjtnant Iversen regionsleder, og regionsledelsen kom i øvrigt til at bestå af montør Vagn Merrild Jensen, Odense, og kaptajnløjtnant Gabriel Jensen. Denne anden runde varede heller ikke længe. Den 5. oktober 1944 blev premierløjtnant Iversen anholdt. Kort tid efter fulgte omfattende arrestationer, en fuldstændig oprulning af regionen.

For tredje gang måtte modstandsbevægelsen bygges op i Sønderjylland. November 1944 udnævntes kaptajn Højland Christensen til regionsleder. Efter sin afgang fra M-udvalget havde Højland Christensen fungeret som rejseinstruktør for Ringen og her gjort en fremragende indsats over hele landet. Medens første omgang i Sønderjylland havde været mest præget af Dansk Samling og anden omgang mest af kommunisterne, blev den tredje og endelige modstandsbevægelse først og fremmest båret af Ringens folk. Af stor betydning for genoptagningen af de brudte tråde var det, at en mand, som havde været med under alle omskiftelserne, bankassistent Svend Hoffmann, endnu var tilbage. Den sidste regionsledelse kom foruden af regionslederen til at bestå af Vagn Merrild Jensen, Kommunistisk Parti, højskolelærer Johs. Rosendahl, Ringen, og ingeniør Ole Wever, Dansk Samling. Først i denne sidste nåede modstandsbevægelsen i Sønderjylland efter de mange hårde slag at blive en fast sammentømret og virkelig

H. Chr. Olsen (f. 1896) blev student i 1918, cand. med. i 1926 og dr. med. i 1934. To år senere knyttedes han til Bornholms Amtssygehus som overlæge ved den medicinske afdeling, ved Bornholms Tuberkulosehospital og ved Bornholms Tuberkulosestationer. Samtidig blev han formand for Bornholms kreds af Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse og medlem af øens overepidemikommission, året efter tillige formand for Bornholms Lægeforenings Hygiejneudvalg. Han var således en af øens mest fremstående mænd, da besættelsen kom, og han uden betænkning gik ind i det illegale arbejde for også på dette felt at yde en meget betydningsfuld indsats, bl.a. inden for Frihedsrådets lokalkomité. Efter befrielsen blev han medlem af »Frihedsbevægelsens Samråd«.

i Sønderjylland under Højland Christensens ledelse. Ved denne hurtige handle måde reddedes store summer for landet. Der blev af regionsledelsen udgivet bestemmelser om, hvad tyskerne måtte medføre, og hvad de måtte aflevere ved grænsen. Foruden vældige mængder af krigsmateriel, der måtte videregives til røglænderne (1000 kanoner, 20.000 geværer, 125 kampvogne o.s.v.), var der her 3800 heste og 500 personvogne, som tilfaldt den danske stat.

Jacob Fr. Jacobsen (f. 1901) udlærtes som farver i sin faders forretning i Åbenrå og supplerede senere sin uddannelse under ophold i udlandet. I 1928 blev han sekondløjtnant og overtog efter hjemsendelsen forretningen i Åbenrå. Kort efter besættelsen organiserede han illegalt arbejde, der tog et stadigt voksende omfang. I 1943 blev han leder af III Region, men måtte året efter flygte til Sverige, hvorfra han kom til Skotland og indrulleredes i den britiske hær. Han opholdt sig i London til april 1945, udnævntes til løjtnant, senere til kaptajn og attachededes Montgomerys 21. Armé, med hvilken han fulgte på dens sejrstog til Flensborg. Først efter sin hjemsendelse fra hæren kunne han maj 1946 atter overtage virksomheden i Åbenrå.

Som den sidste region kom Bornholm til. Bornholm var gennem lang tid blevet forsømt på grund af sin beliggenhed. Der var nogle spredte grupper, som i en række tilfælde havde forbindelse med »Holger Danske« og foretog sabotagehandlinger, og grupper, der var nødvendige for transporterne til Sverige via Bornholm, spillede en betydelig rolle. I sommeren 1944 startede cand. mag. Arthur

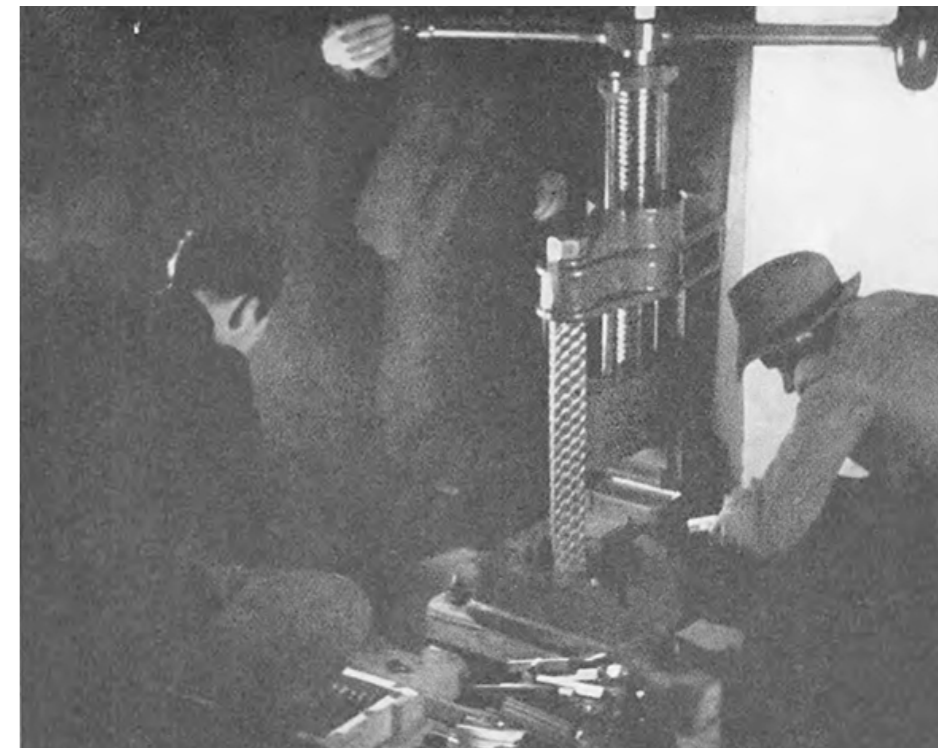
Hansen, der var rejsesekretær for Ringen, et mere omfattende organisationsarbejde. Dette gik videre under overlæge H. Chr. Olsens ledelse. I efteråret 1944 fandt en sammenslutning af de to hold grupper sted, og helheden, ca. 600 mand, knyttedes som Region VII direkte til Frihedsrådets Kommandoudvalg. Regionsleder blev løjtnant Jørgensen, Åbenrå, medens Frihedsrådets lokalkomité for Bornholm fungerede som regionsledelse.

Endelig må det nævnes, at også den danske brigade i Sverige var en del af den danske modstandsbevægelses væbnede styrker. Denne styrke bragtes efterhånden op på knap 4000 mand og var naturligvis langt bedre udrustet, end det var muligt at opnå for en underjordisk hær. Til gengæld var vanskeligheden den at nå hjem i tide.

X

Uden for den enkelte regions område, fælles for helheden eller en større del, lå bevæbningsproblemet. Den øverste fordeler af alle de våben, der kom til landet, var Frihedsrådets Kommandoudvalg. Våbenproblemet var længe modstandsbevægelsens svaghed. Først fra efteråret 1944 kom der virkelig fart i bevæbningen af de store almindelige styrker. Våbnene skaffedes frem ad mange forskellige veje. Langt den overvejende del, antagelig ca. 75 pct., blev dog nedkastet fra luften. Våbennedkastningen er beskrevet andetsteds i dette værk. Det skal her blot nævnes, at den jyske forsyningsleder, »Toldstrup«, fra allieret side blev betegnet som »Nordeuropas bedste modtagechef«, og at han af den grund endog har modtaget våben, der skulle føres videre til bevæbning af det underjordiske arbejde i det nordlige Tyskland. Og omtrent lige så mange skydevåben blev, men fra et senere tidspunkt, nedkastet på Sjælland. Arbejdet var her også begyndt i 1942, men englænderne opgav dengang på grund af de store tab. Fra efteråret 1944 udnævntes Stig Jensen til forsyningschef for Sjælland og præsterede her i løbet af kort tid et fremragende stykke arbejde, hvorved bevæbningen på Sjælland, der længe havde været særlig ringe, og i København hurtigt bragtes i vejret.

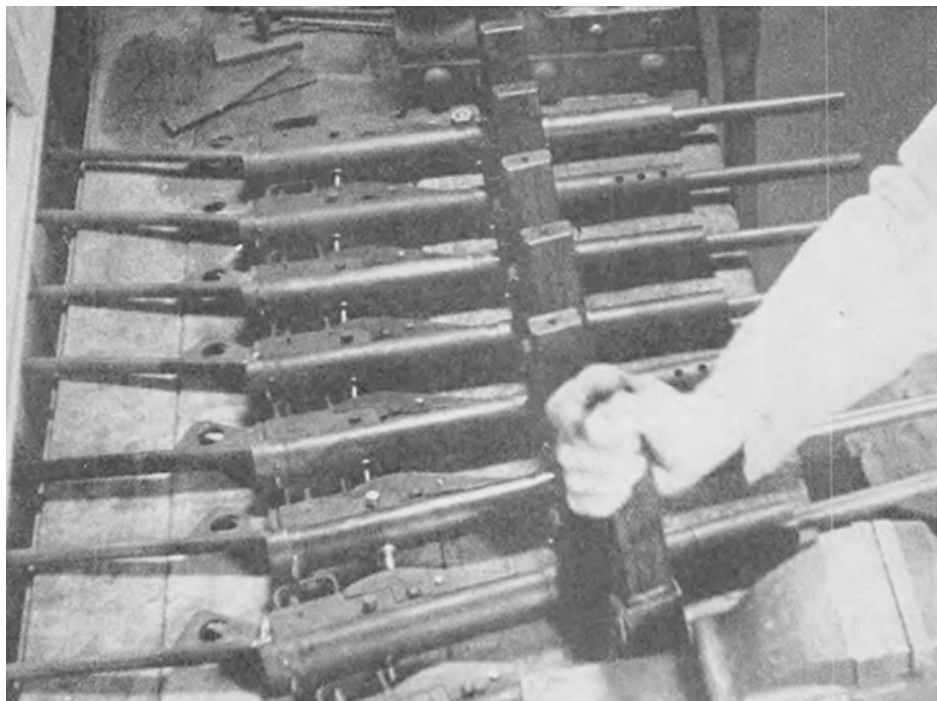
Andre våben stammede fra hærens, flådens eller politiets depoter. Eller de var simpelt hen røvet fra tyskerne. Atter en del produceredes af modstandsbevægelsen selv. Både »Holger Danske« og »Bopa« havde hen imod slutningen egen fabrikation af maskinpistoler.

At fremstille våben illegalt var ingen let sag, men det lod sig gøre, og flere af grupperne gik efterhånden i gang med foretagendet. I »Sabotage« fortæller Børge Brandt og Kaj Christensen levende om BOPA's våbenfabrikation, først i et lille cykleskur ved Køge Landevej, senere i en garage i Holte. Arbejdet blev udført af en gruppe på 4 mand, der selv måtte skaffe både materialer og værktøj, fordi der af forsigtighedsgrunde ikke eksisterede nogen forbindelse mellem den og BOPA's øvrige grupper. »Produktionen blev gennemført ved hjælp af boremaskine, drejebænk og værktøj af den type, man har på almindelige maskinværksteder. Først senere blev der sat specialværktøj i arbejde, så også vi havde kunnet optage en virkelig »masseproduktion«, men det nåede ikke at blive færdigt, før kapitulationen kom«.

Endelig overførtes vel antagelig ca. 4000 maskinpistoler fra Sverige, heraf 3000 »Husquarna« på den danske stats regning. Ved leveringen af de sidste spillede hjælp fra socialdemokratiske politikere en væsentlig rolle. Våbnene var bestilt i efteråret 1943 af efterretningsvæsenets officerer. Men det kneb for Frihedsbevægelsens repræsentanter i Stockholm at skaffe valuta, indtil skibsreder A. P. Møller på Buhls foranledning lod Erling Foss disponere over 2 mill. kr. af sit tilgodehavende i udlandet mod, at A. P. Møller fik den danske stats garanti. Overfarten over Øresund kom i gang, men gik kun langsomt på grund af hensynet til svensk politi. Folketingsmand Hans Hedtoft rejste da illegalt til Stockholm og foretog en henvendelse til sine partifæller der. Det hjalp, og de 3000 maskinpistoler kom godt hjem før befrielsen. De spændende illegale transporter over Sundet er skildret andet steds i dette værk.

Hvad var da det daglige arbejde i den underjordiske hær? Der var Våbenmodtagelsen, der rigtignok kun krævede forholdsvis få folk, selv om våbentransporterne bagefter krævede en del flere. Der var instruk-

I alt nåede BOPA's værkstedsgruppe at fremstille 200 maskinpistoler. Forbilledet var den amerikanske Stengun, tilpasset efter sabotørernes specielle formål, så den blev lettere at skjule under en frakke. Det var i sig selv et fortrinligt våben, der ved nattetid blev prøveskudt i Rude Skov, inden det afleveredes fra »Fabrikken« i Holte til BOPA's væbnede sabotørgrupper. På 10 meters afstand kunne projektilet gennembore en 3 mm's jernplade eller en fyrretræsplade på 25 cm.

tion, i våbenbrug ved omrejsende instruktører og øvelser i skydning; det sidste var en yderst vanskelig sag, men gennemførtes under udfoldelse af megen opfindsomhed. Og der var sabotage - fabriks- og jernbanesabotage -, der i Provinsen udførtes af udvalgte grupper under de forskellige byledelser. Fra september 1944 udsendte Frihedsrådets Kommandoudvalg regelmæssige communiqués over de vigtigste aktioner.

Dertil kom en række opgaver, der især påhvilede politiet. Der var interneringsforberedelserne, og der var kampen mod stikkerne. Stikkerlikvideringerne var hverken straf eller hævn, men nødværgedrab. Beslutningen kunne træffes centralt for hele landet, nemlig ved at Frihedsrådets Arrestationsudvalg under sit arbejde blev klar over, at en mand ikke blot var moden til internering ved befrielsen, men så farlig, at der straks måtte handles. En ordre gik da fra Arrestationsudvalget til »Holger Danske«. I andre tilfælde var det regionsledelsen, der traf beslutningen. Det var de instanser, der på forhånd var kompetente. Men ofte var uskadelliggørelsen af en stikker et kapløb med døden, hvor man ikke havde tid til at spørge nogen af de to instanser.

De illegale styrkers forsyning med ammunition var i sig selv et problem. Delvis var patronerne hjemmelavede. Børge Brandt og Kaj Christiansen fortæller: »Vi (BOPA) tog en patroneringsmaskine på Hærens Våbenarsenal, og desuden fik vi efterhånden samlet patronhylstre, fænghætter, projektiler og krudt, så det kun var den egentlige montering af patronerne, vi selv måtte ordne. Man plejer at spørge, hvorfor vi ikke i stedet tog færdige patroner, og det gjorde vi naturligvis også, når vi kunne komme af sted med det. Men Tyskerne plejede at være meget hurtige til at fjerne ethvert parti færdig ammunition, så det var ofte en vanskelig opgave. Ved en aktion mod et tog, som var på vej fra København med mange hundrede tusinde patroner, mistede vi f.eks. to mand, da vi forsøgte at storme toget på banelinien mellem København og Roskilde. Der var et halvt hundrede tyskere med for at passe på den kostbare ammunition, og desuden lå de jo i dækning inde i jernbanevognene, så kampen trak ud, og det endte med, at tyskerne fik toget i gang igen og kom bort. Lige i sidste øjeblik var vi ellers ved at få overtaget. Aktionslederen var sluppet op på taget af en af vognene og forsøgte at løbe frem over togstammen, så han oppe fra kunne kaste håndgranater ind til tyskerne; men medens han løb oppe på toget, fik det så megen fart på, at angrebet var håbiøst. Så vi var stadig glade for de patroner, vi selv kunne lave«.

XI

Hen på foråret 1945 følte alle, at tiden nærmede sig. Den 27. februar modtog Kommandoudvalget fra England »Forholdsordre nr. 2«. til afløsning af »Operationsbefaling af 14. juni 1944«. Der forlangtes her, at modstandsbevægelsen skulle forberede og lægge planer for følgende fem situationer:

- 1) Invasion i Danmark af de allierede.
- 2) Frivillig tilbagetrækning af tyskerne.
- 3) Formindskelse i antallet af de tyske tropper med påfølgende sammenlægning til strategisk vigtige punkter for at foretage ødelæggelser dér for en invasion.
- 4) Våbenstilstand for alle tyske styrker.
- 5) Den tyske administrations sammenbrud, så tropperne ikke mere var under kontrol.

Det indskærpedes forsigtigt, at rækkefølgen ikke måtte fortolkes som en angivelse af sandsynligheden.

Selv om en moderne maskinpistol langt fra er et så indviklet instrument som et godt gammeldags dansk rekylgevær - f.eks. består den amerikanske stengun af kun ca. 45 enkeltdele -, var en nøje instruktion dog nødvendig, før gruppens medlemmer fik våbnet udleveret. Dels var det jo meningen, at det skulle bruges med den størst mulige virkning, dels måtte der gøres alt for at undgå vådeskud. Da tøjlerne slappedes efter befrielsen, fandt der tilstrækkeligt mange tragiske vådeskudsulykker sted. Under besættelsen, da man gik forsigtigere til værks, var de relativt meget sjældne. - Her giver en instruktør fem unge sabotører vejledning i, hvorledes de skal omgås og bruge et automatisk våben.

I tilfælde af allieret invasion blev det modstandsbevægelsens opgave bag den allierede front at fungere som efterretningsorganer, bag den tyske at ødelægge de tyske forbindelseslinier og derved forhindre ordrer og reserver i at nå frem. Endvidere fremhævedes det, at modstandsstyrkerne derved ville borttrække tyske tropper fra kampen.

I tilfælde af tilbagetrækning måtte man være forberedt på at kunne forsinke tyskernes bevægelser, på at kunne forhindre den »brændte jords taktik« og på at opretholde ro og orden, når tyskerne var væk.

Skulle tyskerne derimod koncentrere sig på de strategisk vigtige punkter, blev det modstandsstyrkernes opgave at forhindre fjendens bevægelse fra det ene punkt til det andet, at opretholde orden i de rensede områder og inden for det område, hvor tyskerne havde magten, at gøre alt, hvad der var muligt, for at forhindre ødelæggelse af vigtige installationer.

I Tilfælde af våbenstilstand blev det opgaven at opretholde ro og orden og, hvis fjenden nægtede at rette sig efter våbenstilstanden, at forhindre sprængninger, eventuelt angribe og afvæbne underlegne fjendtlige styrker.

I tilfælde af indre tysk sammenbrud skulle modstandsstyrkerne søge at få tropperne til at overgive sig til modstandsbevægelsen og

foretage en afvæbning og, hvis de kun ville overgive sig til regulære allierede styrker, hurtigst muligt underrette London derom.

Et særligt træk ved Forholdsordre nr. 2 sammenlignet med retningslinierne af juni 1944 var den stærke vægt, der lagdes på at beskytte værdier, dels til fordel for en invasion, dels til fordel for freden. Det var et vidnesbyrd om, at krigen befandt sig på et andet stade. Af samme karakter var en bestemmelse om, at jernbanesabotage fra nu af ikke måtte udføres mere grundigt, end at den kunne udbedres på 8 dage.

Som særlig vigtige mål at beskytte mod tysk sabotage blev fremhævet havnene i Esbjerg, Frederikshavn, Ålborg, Århus, Nyborg, København, Korsør, Helsingør og jernbanestrækningerne Frederikshavn-Padborg, Esbjerg-København, Helsingør-København. Samtidig gav man gode råd efter erfaringerne fra de allerede befriede lande. Det anbefalede at lade den stedlige tyske kommandant vide, at han personlig

ville blive gjort ansvarlig for alle ødelæggelser, der måtte ske. En sådan henvendelse, der viste, at modstandsbevægelsen kendte kommandanten ved navn, havde stor psykologisk virkning.

Den vægt, der blev lagt på at forhindre ødelæggelse af danske havne og skibe, faldt helt sammen med de retningslinier, den illegale danske marineledelse i Kommandoudvalget hele tiden havde fulgt. Der var i vigtige havne allerede oprettet særlige havnekompagnier. Nu blev besætningerne på de oplagte skibe forøget og bevæbnet, og der blev overalt truffet forberedelser til sænkning af skibene ved at fjerne bundventilerne for at undgå den langt mere ødelæggende sprængning. Endelig fjernede og gemte

Våbnene måtte - hvis de ikke blev sat ind i den løbende kamp - gemmes hen i depoter. På lofter og i kældre, overalt, hvor et sikkert skjulested kunne etableres, havde modstandsbevægelsen sine - desværre alt for små - reserver af våben og ammunition. Som regel var det kun få, der kendte gemmestederne. Det ville være for risikabelt at lade flere kende dem, og alligevel gik det ved mange lejligheder galt. Det er ikke få våbendepoter, som det i tidens løb lykkedes fjenden at få opsnuset, og mange tapre unge mænd betalte med deres liv for at have samlet eller opbevaret våben til brug i modstandskampen. De overraskedes i depotet, og kæmpede, til de faldt eller sårede førtes bort til fængsel, Dom og død.

man efter kommandoudvalgets ordre »en for fremdriften uundværlig og vanskelig erstattelig maskindel« fra samtlige oplagte skibe for at forhindre tyskerne i at tage dem. Af samme grund blev så mange skibe som muligt ført ind i Sydhavnen og denne derefter aflåset som med en bom ved sprængningen af Langebro. Andre skibe, f.eks. Svitzers bugserbåde, overførtes til Sverige. Fra Frihedsbevægelsens side blev der således gjort alt, hvad der kunne gøres, for at redde danske værdier.

Også på jernbanesabotagens område mærkede man, hvordan krigens højdepunkt nærmede sig. En vældig indsats blev gjort for at forsinke tyske troppetransporter på vej til fronterne mod øst og mod vest. Selv om det sjældent var mere end nogle dage, en troppetransport kunne opholdes på sin vej gennem Danmark, så kunne de dage, en reserve kom for sent, være afgørende. Fra allieret side hyldedes den danske modstandsbevægelse i de stærkeste ord for denne forsinkelse.

Og jernbanesabotagen steg i 1945 til helt nye højder. Sammenligner man årene 1943, 1944 og 1945, ser man følgende tal: 175, 328, 1301, og de 1301 jernbanesabotager faldt altså på bare fire måneder.

Af stor betydning var i de sidste måneder forberedelsen af interneringerne. Også interneringerne skete efter ønske fra de allierede, som hævdede, at de ellers måtte foretage dem selv. Dette blev præciseret for Frihedsrådet i sommeren 1944, og Arrestationsudvalget blev da nedsat. Formålet med interneringerne var: 1) At undgå, at en femtekolonne som spioner, stikkere o.s.v. faldt en kæmpende dansk modstandshær eller en kæmpende invasionshær i ryggen. 2) At undgå lynchjustits over for besættelsestidens forhadte stikkere, nazister og værnemagere. At man ved et dansk udarbejdet kartotek undgik mange fejltagelser, viste de arrestationer, de allierede alligevel derudover foretog, med deres langt større fejlprocent,

Endelig var det et nyt træk i disse sidste måneder, at medens man hidtil havde holdt på en ret klar adskillelse mellem allerede aktive grupper og grupper, der først skulle træde i funktion ved en almindelig rejsning, udsendte Frihedsrådets Kommandoudvalg nu ordre til i så stor udstrækning som muligt at lade alle folk »lugte krudtet« for D-Dagen ved deltagelse i mindre aktioner.

XII

Hvordan var da modstandshærens status den 5. maj?

De 43.000, som fandtes ved den sidste optælling i krigstid, var ved kapitulationen vokset til følgende tal for de forskellige regioner:

Region I: ca. 8.000	Region V : ca. 10.000
Region II: ca. 8.000	Region VI : ca. 17.000
Region III: ca. 6.000	Region VII: ca. 600
Region IV: ca. 4.500	

I alt: ca. 54.000

En rel af tilvæksten fra opgørelsen i april til opgørelsen ved kapitulationen må vel betegnes som »Chair F«-folk.

Hvor stærkt var denne hær da bevæbnet? Højest uensartet: med Pistoler, karabiner, maskinpistoler, maskingeværer, bazookas (antitankvåben) og nogle få rigtige kanoner. Tallet på våben ud over pistoler kan anslås til 30.000, og her spillede maskinpistoler den dominerende rolle.

Denne styrke ville ikke have kunnet optage en åben kamp mod de tyske tropper i Danmark. Men den ville, bortset fra det, den præsterede under besættelsen, have ydet sin store hjælp - ud fra den sandhed, som især denne krig har vist: at en fjende bag linierne er farligere end tyve foran dem.

Den 19. april indløb der telegram med anmodning om, at det allierede hovedkvarter fra nu af måtte have direkte telegrafforbindelse til hver af landets regioner, for at disse i undtagelsestilfælde kunne kaldes til aktion uden om Frihedsrådets Kommandoudvalg, hvis tiden blev for knap. Det var et betydningsfuldt varsko for os.

Den 1. maj udsendte Kommandoudvalget sin sidste skriftlige instruks ud fra den betragtning, at det sandsynligste nu var tysk kapitulation uden egentlig kamp. Modstandsbevægelsens opgave i en sådan situation præciseredes.

Og så kom da den 4. maj. I løbet af natten mellem den 4. og 5. maj overtog modstandsbevægelsens styrker efter ordre fra Frihedsrådets Kommandoudvalg ansvaret for ro og orden i Danmark og bevogtningen af alle vigtige punkter. Med et slag trådte Frihedsbevægelsen frem. Regionsledelserne indrettede åbenlyst deres hovedkvarterer; Kommandoudvalget slog sig sammen med Københavnsledelsen ned

Og så var befrielsen inde! Chefen for de britiske styrker i Danmark, general Dewing, kom ad luftvejen til Kastrup, og uden for en af hangarerne skridtede han fronten af for et æreskompagni af danske frihedskæmpere. Hvor enestående et øjeblik! Kampen var endt, ofrene bragt. Nu stod det til det officielle Danmark at føre frihedskampens ånd videre - eller at henfalde til den traditionelle, småskårne politiske splid, som tidligere havde lammet både kræfter og vilje. De følgende måneder viste desværre kun alt for hurtigt, hvilken vej Danmark valgte.

på Bryggeriet »Stjernen«. Og da morgenen kom, stod soldaterne på deres post - ved alle gadekryds, ved alle offentlige bygninger af betydning. Korte kampe fandt sted, hvor tyskerne ikke ville overgive sig, eller danske nazister i desperation ville slås. Men ellers blev opgaven anderledes end tænkt.

Om morgenen kl. 7 benyttede det hidtid skjult kæmpende Danmark for første gang den officielle danske radio til at udsende sin kommando: Den ordre, der straks ved budskabet om aftenen var udsendt ad kommandovejen, lød nu også gennem radioen. Det blev her slået fast, at der nu måtte handles ifølge Forholdsordre nr. 2, punkt 10, d.v.s. tilfælde af våbenstilstand.

Det var Frihedsbevægelsens ønske at opløse de væbnede styrker, efter at de sidste tyskeres overgivelse virkelig var ført ud i livet, efter at ro og orden var genoprettet og interneringsopgaverne løst. Men den engelske general Dewing henvendte sig til den nydannede regering med anmodning om, at Danmark selv ville løse bevogtningsopgaverne i Danmark: Flygtningelejrene, de tyske depoter o.s.v. Dertil kunne det Danmark, hvis indsats i krigen trods alt var beskeden, ikke sige nej.

Regeringen havde ikke andre styrker end modstandsbevægelsens til rådighed; den anmodede modstandsbevægelsen om at blive inde og påtage sig denne opgave endnu. I Frihedsbevægelsens ledelse var man klar over, at det i mange henseender ikke ville være at ønske, men erkendte det samtidig som en nødvendighed. Den hær, der havde gjort sin pligt over for et Danmark i nød, kunne ikke undslå sig for sin pligt over for det fremtidige fredens Danmark.

Men samtidig måtte der ske en tilbageførelse til de normale forfatningsmæssige former. De, der fungerede som Danmarks soldater, måtte ind under de danske militære ministerier, og alt retsvæsen måtte igen lægges i justitsministeriets hænder. Frihedsråd og Frihedsrådets Kommandoudvalg var en foreteelse for krig.

Indtil den 13. maj måtte Frihedsbevægelsen dog endnu påtage sig ansvaret for interneringerne, fordi politiet behøvede tid til at organiseres på ny. Men allerede den 7. maj kunne styrkerne kommandomæssigt gå ind under den danske hærs ledelse, idet det dog blev fastslået, at formanden for Frihedsrådets Kommandoudvalg, der var indtrådt i regeringen, var regeringens repræsentant over for de væbnede styrker med hensyn til disciplin, indre forhold o.lign. Overgivelsen skete ved en sidste henvendelse fra Frihedsrådets Kommandoudvalg den 7. maj:

»Danmark er atter frit. På smuk og værdig vis har de danske modstandsstyrker gjort deres indsats. De har sørget for opretholdelse af ro og orden under den vanskelige overgang, der rummede så mange farer. De har foretaget en foreløbig internering af en række landsforræderiske personer, enten for at sikre sig dem til et forestående straffeansvar eller for at beskytte dem mod folkets harme. Megen blodsudgydelse og forrående selvjustits er derved blevet undgået.

Kammerater, I har gjort jeres pligt og gjort det godt. Frihedsrådets Kommandoudvalg takker jer for jeres indsats. Smukkere og værdigere har befrielsen næppe formet sig i noget land. Takken herfor tilkommer jer, I menige danske frihedskæmpere, der har vist, at I ikke har ladet jer smitte af den fjendes metoder, I har bekæmpet.

De opgaver, der under besættelsens sidste år og i disse dage har været varetaget af Frihedsrådets Kommandoudvalg - de militære og de politimæssige - må nu glide over i den lovlige regerings hænder.

Kammerater, der vil endnu en tid lang være brug for jeres tjeneste

- i jeres egne formationer under jeres egne lokale ledere. Men Frihedsrådets Kommandoudvalg, der har stået for opbygningen af de danske modstandsstyrker under besættelsen og hidtil tæret landets øverste militærinstant, har nu gjort sin gerning.

Lykkelig over det resultat, der er nået ved jeres utrættelighed, trofasthed og disciplin, trækker Frihedsrådets Kommandoudvalg sig nu tilbage. Fra i dag jl. 14 sorterer de danske modstandsstyrker, landets eneste væbnede magt, under Danmarks ny regering, denne regering, som i lige høj grad er et udtryk for den danske Frihedsbevægelse og Rigsdagens politiske partier. Regeringen har anmodet generaløjtnant Gørtz om at overtage kommandoen over modstandsbevægelsens styrker, der fra nu af fungerer som Danmarks hær og foreløbig den eneste. Vi beder de danske modstandsstyrker overføre den loyalitet, I altid har udvist over for Danmarks Frihedsråd og Frihedsrådets Kommandoudvalg, til Danmarks ny regering og jeres ny øverstkommanderende«.

Modstandsbevægelsens væbnede styrker eksisterede ikke mere som en hær under Frihedsrådets ledelse. Et kapitel var afsluttet i Danmarks historie.

Og så sank de tyske okkupationstropper sammen i træt selvopgivelse, mens Danmark forbedrede genrejsningen af sit ødelagte værn.

